ГАЙК С. КОТАНДЖЯН

ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ КОНФЛИКТА. ОСНОВЫ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ

ՀԱՅԿ Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ

ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Նվիրված է Գեորգիյան ասպետների՝ իմ պապ Արարատ Ավոյանի, պապիս պապ Յոթդաշի Մելքոնի, նրանց մխիթարների՝ Դոնի ու Կուբանի կազակների հիշատակին

Посвящается памяти Георгиевских кавалеров-моего деда Арарата Авояна, деда моего деда Сотника Мелкона, их соратников-Донских и Кубанских казаков

Dedicated to the memory of Knights of St. George-my Grandfather Ararat Avoyan, Great-Great-Grandfather Sotnik Melkon, their companions-in-arms-Don and Kuban Cossacks

(47.925)
К-75

ГАЙК С. КОТАНДЖЯН

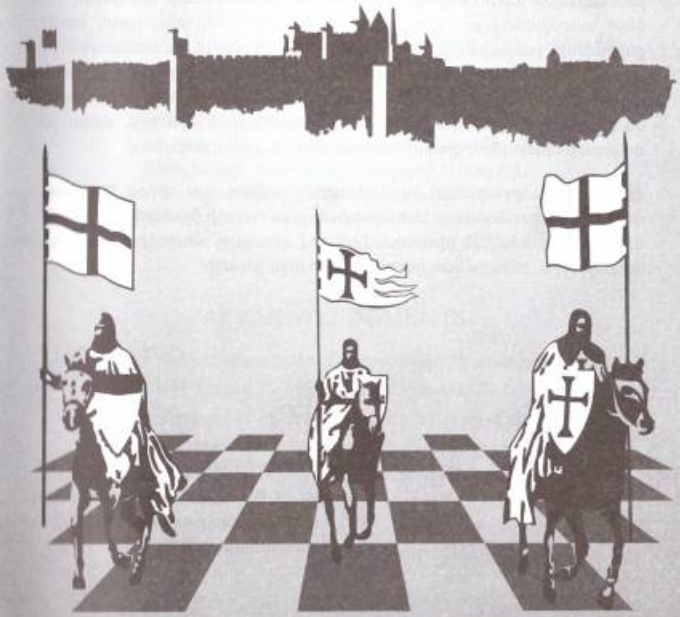
ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ КОНФЛИКТА. ОСНОВЫ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ

ՀԱՅԿ Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ

ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

HAYK S.KOTANJIAN

ETHNIC POLITICS OF CONFLICT. LANDMARKS OF DEFENSE POLICY AND NATIONAL SECURITY OF ARMENIA

ИНСТИТУТ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ИМ. ДРАСТАМАТА КАНАЯНА МО РА

ՀՀ ՊՆ ԴՐԱՍՏԱՄԱՏ ԿԱՆԱՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

DRASTAMAT KANAYAN INSTITUTE FOR NATIONAL STRATEGIC STUDIES, MOD, RA

ԵՐԵՎԱՆ
YEREVAN
2010

ՀՏԴ 32.001
ԳՄԴ 66
Ք – 750

ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ ՀԱՅԿ Ս.

Ք – 750 Հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն: Հայաստանի ռազմական քաղաքականության և ազգային անվտանգության հիմունքները/ Հ. Ս. Քոթանջյան.–Եր.: ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, 2010.– 764 էջ:

Գիրքը մի ժողովածու է, որում արտացոլվում է հայկական մտավոր իրականության մեջ Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ազգային անվտանգության ապահովման նկատմամբ գիտական մոտեցումների ռազմավարական զարգացումը՝ ազգային անվտանգության պրոբլեմների ընդհանուր քաղաքակրթական-էթնոքաղաքագիտական ուսումնասիրությունից և Աֆղանական պատերազմի նկատմամբ այդ ուսումնասիրության տեսական արգասիքների գիտագործնական կիրառումից դեպի Հայաստանի անվտանգության ռազմաքաղաքական հիմունքների մեթոդաբանական մշակում, ապա անվտանգության ապահովման գիտակրթական գործիքարանի ստեղծում:

Տեսական ու կիրառական նշանակություն ունեցող այս գիրքը հասցեագրված է ազգային անվտանգության քաղաքագիտության ոլորտի մասնագետներին, անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրներով զբաղվող պետական ու քաղաքական գործիչներին, ինչպես նաև ընթերցողների լայն շրջանի:

ՀՏԴ 32.001
ԳՄԴ 66

ISBN 978-9994 1-2-422-0

© Քոթանջյան Հ. Ս., 2010 թ.
© ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, 2010 թ.

СЛОВО ПРИЗНАТЕЛЬНОСТИ

Автор с благодарностью отмечает вдохновляющий пример своих родителей Сергея Котанджяна и Лернуи-Седы Авоян, моральную поддержку супруги Розы Котанджян-Саркисян, сыновей Ваана и Саргиса (Сергея) во время своих зарубежных долгосрочных служебных и академических командировок.

Гайк Котанджян

ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔ

Հեղինակը երախտապարտությամբ նշում է իր ծնողների՝ Սերգեյ Քոթանջյանի և Լեռնուհի-Սեդա Ավոյանի ուղեցույց օրինակը, իր արտասահմանյան երկարաւոր ժառայողական և ակադեմիական գործուղումների ժամանակ կնոջ՝ Ռոզա Քոթանջյան-Սարգսյանի և որդիների՝ Վահանի ու Սարգսի (Սերգեյի) բարոյական աջակցությունը:

Հայկ Քոթանջյան

ACKNOWLEDGMENTS

The author appreciates the encouraging example of his parents Sergey Kotanjian and Lernouhi-Seda Avoyan, the moral support of his wife Rosa Kotanjyan-Sarkissian and his sons Vahan and Sargis (Sergey) during his overseas long-term business and academic trips.

Hayk Kotanjian

СОДЕРЖАНИЕ ♦ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ♦ CONTENTS

ПРЕДИСЛОВИЕ 13
ՆԱԽԱԲԱՆ 18

I. ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ КОНСЕНСУСА – КОНФЛИКТА
ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ... 23

Л. И. ШЕРШНЕВ. ОБ ЭТНОПОЛИТИКЕ ВОЙНЫ И МИРА В АФГАНИСТАНЕ 26

Ж. Т. ТОЩЕНКО. О МОНОГРАФИИ 30

ВВЕДЕНИЕ 34

ГЛАВА 1. ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ 44

§ 1. ПРОБЛЕМАТИКА И ПОНЯТИЙНЫЙ АППАРАТ ЭТНОПОЛИТОЛОГИИ 44

§ 2. НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ПРОБЛЕМА ПОЛИТОЛОГИИ 67

§ 3. КРИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА КРИТИКУ ЗАПАДНОЙ ЭТНОПОЛИТОЛОГИИ 70

ГЛАВА 2. ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭТНОПОЛИТОЛОГИИ МОДЕРНИЗАЦИИ 78

§ 1. ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ МОДЕРНИЗАЦИИ 78

§ 2. УРОВНИ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ В ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ СИСТЕМАХ 87

§ 3. ПРОБЛЕМЫ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОЙ ДИНАМИКИ КОНСЕНСУСА–КОНФЛИКТА В ТРАНСФОРМАЦИИ СССР–СНГ 98

ГЛАВА 3. ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ПОЛИТИКО-ПРАВОВАЯ КОНВЕРГЕНЦИЯ–ДИВЕРГЕНЦИЯ ЦИВИЛИЗАЦИЙ 123

ГЛАВА 4. КОНФЛИКТНАЯ ДИНАМИКА МЕЖЦИВИЛИЗАЦИОННОГО КОНТАКТА (НА ПРИМЕРЕ ДЖИХАДА В АФГАНИСТАНЕ) 141

§ 1. ОЧЕРК ЭТНОПОЛИТОЛОГИИ ДЖИХАДА: ЭТНОПОЛИТИКА "СВЯЩЕННОЙ ВОЙНЫ" В АФГАНИСТАНЕ 142

§ 2. ПРИКЛАДНАЯ ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ: ВОПРОСЫ МЕТОДИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ 148

§ 3. МОДЕРНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ДЖИХАДЕ

3.1. ТАДЖИКСКИЙ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЙ РЕСУРС ДЖИХАДА – НА ПРИМЕРЕ ИСЛАМСКОГО ОБЩЕСТВА АФГАНИСТАНА (ИОА) ... 159

3.2. ПУШТУНСКИЙ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЙ РЕСУРС ДЖИХАДА – НА ПРИМЕРЕ ИСЛАМСКОЙ ПАРТИИ АФГАНИСТАНА (ИПА) 167
3.3. ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ МОДЕРНИЗИРОВАННОГО ДЖИХАДА ПО МОДЕЛИ АХМАД-ШАХА МАСУДА 172
3.4. ОБРАЗЕЦ ПОЛЕВОГО ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА: ПРИЗЫВ К ДЖИХАДУ. "СЛОВО О ДЖИХАДЕ" 174

§ 4. ОБ ОПЫТЕ РАЗРАБОТКИ КОНСЕНСУСНЫХ СЦЕНАРИЕВ В ДЖИХАДЕ: ПОИСКИ И АПРОБАЦИЯ МЕТОДИКИ 180

4.1. ОБРАЗЕЦ ПРИКЛАДНОЙ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОЙ РАЗРАБОТКИ НА БАЗЕ ПОЛЕВОГО ЭТНОПОЛИТОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В ХАЗАРАДЖАТЕ (АФГАНИСТАН). СЦЕНАРИЙ КОНСЕНСУСНОГО ЭКСПЕРИМЕНТА 195

ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅԱՆ–ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՌՈՒՄԸ
(թարգմանություն ռուսերենից) 201

Լ. Ի. ՇԵՐՇՆԵՎ, ԱՖՂԱՆՍՏԱՆՈՒՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ 204

Ժ. Տ. ՏՈՇՉԵՆԿՈ, ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ 208

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ 213

ԳԼՈՒԽ 1. ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ 225

§ 1. ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄԱՏԻԿԱՆ ԵՎ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՐԱՏԸ 225

§ 2. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄ 252

§ 3. ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՑՔ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԱ 255

ԳԼՈՒԽ 2. ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐ 265

§ 1. ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՂՄԵՐԻ ՀԵՏԱԶՈՏՄԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄԸ 265

§ 2. ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՒՅՆԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԸ 275

§ 3. ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅԱՆ–ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴԻՆԱՄԻԿԱՅԻ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐԸ ԽՍՀՄ–ԱՊՀ ԿԵՐՊԱՓՈԽՄԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ 288

ԳԼՈՒԽ 3. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՉԱՓՈՒՄԸ. ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶՈՒԳԱՄԻՏՈՒՄ – ՏԱՐԱՄԻՏՈՒՄԸ 317

ԳԼՈՒԽ 4. ՄԻՋՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՇՓՄԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏԱՅԻՆ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ (ԱՖՂԱՆՍՏԱՆՈՒՄ ՇԱՀԱԼՎԱԾ ՋԻՀԱԴԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ) 339

§ 1. ՋԻՀԱԴԻ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՃԵՊԱԳԻՐ. ԱՖՂԱՆՍՏԱՆՈՒՄ «ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ» ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 340

§ 2. ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՔԱԿԱԶՄԻ ՀԱՐՑԵՐ 347

§ 3. ՋԻՀԱԴՈՒՄ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ 361

3.1. ՋԻՀԱԴԻ ՏԱՋԻԿԱԿԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍԸ ԱՖՂԱՆՍՏԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ (ԻՀԸ) ՕՐԻՆԱԿՈՎ 361

3.2. ՋԻՀԱԴԻ ՓՈՒՇՏՈՒՆԱԿԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍԸ ԱՖՂԱՆՍՏԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ (ԻՄԿ) ՕՐԻՆԱԿՈՎ 371

3.3. *ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՎԱԾ ՋԻՀԱԴԻ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՀՄԱԴ ՇԱՀ ՄԱՍՈՒԴԻ ՄՈԴԵԼՈՎ* 377

3.4. *ԴԱՇՏԱՅԻՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԻ ՆՄՈՒՇ. ՋԻՀԱԴԻ ԿՈՉ: «ԽՈՍՔ ՋԻՀԱԴԻ ՄԱՍԻՆ»* 380

§ 4. ՋԻՀԱԴՈՒՄ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱՅԻՆ ՍՑԵՆԱՐՆԵՐԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՓՈՐՁԻ ՄԱՍԻՆ. ՄԵԹՈԴԻԿԱՅԻ ՈՐՈՆՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ 389

4.1. ԽԱՁԱՐԱՋԱՅՈՒՄ (ԱՖՂԱՆՍՏԱՆ) ԿԱՏԱՐՎԱԾ ԴԱՇՏԱՅԻՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔԻ ՎՐԱ ՍՏԵՂԾՎԱԾ ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԻ ՆՄՈՒՇ 406

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ 413

II. ОСНОВЫ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
(ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ) 425

ОТ АВТОРА 427

ПРЕАМБУЛА 430

I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ 433

1.1. ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ ВОЕННОЙ ПОЛИТОЛОГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 433

1.2. ВОЕННАЯ ПОЛИТИКА (ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ) 439

II. ВХОЖДЕНИЕ АРМЕНИИ В СИСТЕМУ КОЛЛЕКТИВНОЙ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ 443

III. ОСНОВЫ КОЛЛЕКТИВНОЙ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ВНОВЬ СОЗДАННОГО СНГ КАК ВНЕШНИЙ РЕСУРС ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ 445

IV. ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ РАЗРАБОТКИ ВОЕННОЙ ДОКТРИНЫ АРМЕНИИ 459
V. НЕКОТОРЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВОЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА И СОЗДАНИЯ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ АРМЕНИИ 465
VI. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГОСУДАРСТВА ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ 474
VII. НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ВОЕННАЯ ПОЛИТИКА АРМЕНИИ 477
ЗАКЛЮЧЕНИЕ 483

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ (ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԸ) 486
ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԿՈՂՄԻՑ 487
ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ 491
I. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ 495
1.1. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ... 495
1.2. ՈՒԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ) 503
II. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄՈՒՏՔԸ ԱՆԿԱԽ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿՈՒԼԵԿՏԻՎ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ 507
III. ՆՈՐԱՍՏԵՂԾ ԱՊՀ ԿՈԼԵԿՏԻՎ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍ 509
IV. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 526
V. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՈՐՈՇ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 533
VI. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱՐ 543
VII. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 547
ԱՄՓՈՓՈՒՄ 553

III. ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ В КОНТЕКСТЕ АРХИТЕКТУРЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ 557

БЛАГОДАРСТВЕННОЕ СЛОВО 559
КЛЮЧЕВЫЕ МОМЕНТЫ 559
I. ВВЕДЕНИЕ 560
II. ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ И АРМЯНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА 561
III. РАЗВИВАЮЩЕЕСЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В АРМЕНИИ 564
1. ПРОГРЕСС И ТРУДНОСТИ 564
2. ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: ДОСТИЖЕНИЯ И ВЫЗОВЫ 566
IV. НАПРАВЛЕННОСТЬ БЕЗОПАСНОСТИ КАВКАЗСКИХ ГОСУДАРСТВ И ОГРАНИЧЕННОСТЬ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА 568
V. СОТРУДНИЧЕСТВО АРМЕНИИ В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ: СТРАТЕГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ОРИЕНТАЦИЙ 570
VI. РАЗРАБОТКА АРХИТЕКТУРЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ 574
1. АРХИТЕКТУРА РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ВИДЕНИЕ И СУЩНОСТЬ 574
2. ОЧЕРК ПОЛИТИЧЕСКИХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИЗМЕРЕНИЙ ПРОБЛЕМ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА КАВКАЗЕ 577
3. ЭТНИЧЕСКИЕ КОНФЛИКТЫ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ: РАЗНОГЛАСИЯ И КЛЮЧ К РЕГИОНАЛЬНЫМ ПРОТИВОРЕЧИЯМ 579
4. СРАВНЕНИЕ КОНФЛИКТОВ В КОСОВО И НАГОРНОМ КАРАБАХЕ: ПОЛИТИЧЕСКИЕ МАНИПУЛЯЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНА 582
4.1 НЕПРАВИЛЬНО ИСТОЛКОВАННЫЙ МЕССИДЖ 585
4.2 КОНСТИТУЦИОННЫЕ РАМКИ САМОУПРАВЛЕНИЯ 588
5. ПРЕОДОЛЕНИЕ ЭТНИЧЕСКИХ РАЗНОГЛАСИЙ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ: ИМПЕРАТИВ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВ РЕГИОНА (СПЕЦИФИКА РЕГИОНАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ) 590

6. РЕФЕРЕНДУМ КАК СТРАТЕГИЯ ДОСТИЖЕНИЯ ДОЛГОСРОЧНОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ И БЕЗОПАСНОСТИ 593
7. ИНТЕГРАЦИЯ ЮЖНОКАВКАЗСКИХ ГОСУДАРСТВ В ЕВРОАТЛАНТИЧЕСКОЕ СООБЩЕСТВО: ПРЕОДОЛЕНИЕ РАЗНОГЛАСИЙ В ПОДХОДАХ 594
VII. ЗАКЛЮЧЕНИЕ 596
VIII. ОЧЕРК СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ (ПРИКЛАДНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ) 600
1. АРМЕНИЯ И МЕЖДУНАРОДНОЕ СООБЩЕСТВО 600
2. ОСНОВОПОЛОЖЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ 601
3. ВЫЗОВЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ. СТРАТЕГИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 601
3.1 СТРАТЕГИЯ ВНУТРЕННЕЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ 603
3.2 СТРАТЕГИЯ ВНЕШНЕЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ 607
3.2.1 РЕГИОНАЛЬНЫЙ УРОВЕНЬ 608
3.2.2 МЕЖДУНАРОДНЫЙ УРОВЕНЬ 618
4. СТРАТЕГИЯ ВСЕАРМЯНСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ 628
5. СТРАТЕГИЯ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ 629
6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ: ПРИОРИТЕТЫ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ 632

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՏԱՐԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ 634

ԵՐԱԽՏԱՊԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔ 635
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ 635
I. ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ 636
II. ՀԱՅՈՑ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՌՈՒՄՆԵՐԸ 638
III. ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՈՂ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ 641
1. ԱՌԱՋԸՆԹԱՑ ԵՎ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 641
2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱՑՈՒՄ. ՉԵՌՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ 644
IV. ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ 646
V. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՈՒԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍԸ 648
VI. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՏԱՐԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄ 653
1. ՏԱՐԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍԼԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 653
2. ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՏԱՐԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՇԱՓՈՒՄՆԵՐԻ ԱԿՆԱՐԿ 657
3. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ. ՏԱՐԱՇԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՏԱՐԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՆԱԼԻՆ 659
4. ԿՈՍՈՎՈՅԻ ԵՎ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆ. ԱՂԱՐԲԵՋԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԵՔԵՆԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 664
4.1. ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉ ԱԶԳԱԿԻ ՍԽԱԼ ԸՄԲՌՈՒՄ 667
4.2. ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿԸ 671
5. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ ԱՆՀԱՄԱՉԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՂԹԱՀԱՐՈՒՄ. ՏԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՔՆՈՐՈՇՄԱՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ (ՏԱՐԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ) 673
6. ՀԱՆՐԱՔՎԵՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՏԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՐԱՏԵՎ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՈՒԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ 676
7. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՏԵԳՐՈՒՄԸ ԵՎՐԱՍՏԱՆՅԱՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅԱՆԸ. ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐՈՒՄ ԱՌԿԱ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՈՒՄ 678
VII. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ 680
VIII. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՃԵՊԱԳԻՐ (ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ) 684
1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 684
2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ 685
3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ 686
3.1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԵՐՔԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ... 688
3.2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 692
3.2.1. ՏԱՐԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿ 693
3.2.2. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿ 706

4. ՀԱՍԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՈՒԶԱՍԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ 717
5. ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՈՒԶԱՍԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ 719
6. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒԶԱՍԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 722

IV. **CREATING OF STRATEGICALLY ORIENTED INTERAGENCY ENVIRONMENT: SENIOR DEFENSE-SECURITY SCHOOL MODEL** 724

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИ ОРИЕНТИРОВАННОЙ МЕЖВЕДОМСТВЕННОЙ СРЕДЫ: МОДЕЛЬ ВЫСШЕЙ ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНОЙ ШКОЛЫ 724

ՈՒԶԱՍԱԿԱՐՈՐԵՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՎԱԾ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄ. ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ԴՊՐՈՑԻ ՄՈԴԵԼԸ 724

HARVARD EURASIA SECURITY PROGRAM (EASP) VISITING SCHOLARSHIP: ESTABLISHING ARMENIAN NATIONAL DEFENSE UNIVERSITY (NDU)

ПРОГРАММА ЕВРАЗИЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ (ПЕАБ) ГАРВАРДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА НАУЧНАЯ СТАЖИРОВКА: УЧРЕЖДЕНИЕ АРМЯНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ОБОРОНЫ (НУО) 725

ՀԱՐՎԱՐԴԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳԻՐ (ԵԱՍԾ): ԳԻՏԱԿԱՆ ՍՏԱԺԱՎՈՐՈՒՄ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ (ՊԱՀ) ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄ 738

ROAD MAP OF THE STRATEGY OF ARMENIAN MILITARY AND DEFENSE SECURITY EDUCATION REFORMS 751

ДОРОЖНАЯ КАРТА СТРАТЕГИИ РЕФОРМИРОВАНИЯ ВОЕННОГО И ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РА 755

ՀՀ ՈՒԶԱՍԱԿԱՆ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՈՒԶԱՍԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶ 759

"Тот, кто умеет вести войну, покоряет чужую армию не сражаясь".
Сун-Цзы *(китайский трактат "Искусство войны" VI–V вв. до н. э.)*

"Остерегайтесь сентиментальных альянсов,
в которых сознание того, что сделал доброе дело,–
единственная компенсация за благородство и жертвенность".
Отто фон Бисмарк

ПРЕДИСЛОВИЕ

Монографический сборник "Этнополитология конфликта. Основы военной политики и национальной безопасности Армении" представляет собой дополненное и переработанное издание на русском (оригинал) и армянском языках методологических, теоретических и прикладных основ научного исследования проблем военной политики и национальной безопасности в период с 1982 г. по 2010 г.: "Этнополитология консенсуса–конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности", Москва, "Луч", 1992; "Основы военной политики Республики Армения (военно-политический аспект национальной безопасности)", Ереван, Отдел военной политики МО РА, 1992; "Основы разработки Стратегии национальной безопасности Армении в контексте архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе", Вашингтон–Ереван, Национальный университет обороны США, 2004 – 2005. В сборник включен также трехъязычный научный доклад "Разработка модели Национального университета обороны МО РА путем трансформирования Института национальных стратегических исследований МО РА"–в свете военно-образовательной реформы в РА (оригинал разработан на английском; Кембридж, Программа евразийской безопасности Гарвардского университета, март–апрель 2010).

Из представленных в сборнике работ первая – монография "Этнополитология консенсуса-конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности" – подготовлена в 1990 – 1992 годах в процессе участия автора в специализированных методологических семинарах Дипломатической академии МИД СССР–РФ в рамках проектов "Этнонациональный конфликт" и "Стабильность" под руководством доктора юридических наук, профессора международного права Эдуарда Скакунова, подпитывавших перестроечное руководство ЦК КПСС. Творческая атмосфера в Центре методологии исследования международных отношений Дипломатической академии СССР–РФ обусловливалась его научным сотрудничеством с ведущими экспертами как из Академии общественных наук при ЦК КПСС–Российской Академии управления

при Президенте РФ, кафедры военно-политических наук Военной Академии Генштаба ВС СССР–РФ, Московского государственного института международных отношений МИД СССР–РФ, Сибирского отделения АН СССР–РАН, Московского государственного университета, Иркутского государственного университета, так и из Школы государствоведения им. Джона Кеннеди Гарвардского университета. Важно отметить, что теоретико-методологические изыскания в рамках данных проектов были направлены на междисциплинарное изучение сущности межцивилизационного конфликта и консенсуса, а также механизмов их формирования – параллельно с исследованиями в области конфликта между цивилизациями, предпринятыми в те же годы гарвардским политологом Сэмюэлем Хантингтоном.

Особое место в монографии занимает полевое исследование этнополитологии локальной войны, проведенное в роли включенного наблюдателя-аналитика в Афганистане в 1982–1983 годах.

Рабочий вариант второго исследования – "Основы военной политики Республики Армения (военно-политический аспект национальной безопасности)" – подготовлен автором в апреле – декабре 1991 года на этапе политического прогнозирования финальной фазы перестройки как абрисная военно-политическая часть исследования "Цивилизационного аспекта политологии национальной безопасности" – в дополнение к его афганскому разделу. Данная прикладная разработка была исключена из предварительной версии докторской диссертации, в августе – октябре 1992 г. доработана и с изъятием библиографического аппарата трансформирована в базовый военно-политический документ для служебного пользования вновь созданного МО РА[1]. Военно-политические основы национальной безопасности РА примечательны тем, что они отражают поиск гарантий безопасности Армении в преддверии и после распада военно-политического пространства, являвшегося зоной ответственности ВС СССР и Варшавского Договора.

"Основы военной политики РА", ориентированные на приоритеты военно-безопасностного сотрудничества с РФ, накануне вооруженной агрессии Азербайджанской Республики против Нагорно-Карабахской Республики, были разработаны автором в Москве в среде военных политиков России (ученых-политологов высшей квалификации и

[1] Доработка научного эссе "Основы военной политики" в концептуальный документ Министерства обороны, нацеленного на продвижение военно-стратегического партнерства Армении с Россией и СНГ, осуществлена по заданию Первого заместителя Министра Обороны РА генерал-лейтенанта Нората Тер-Григорьянца – в прошлом начальника штаба 40-ой армии ВС СССР в Афганистане, заместителя начальника Главного штаба Сухопутных войск СССР.

генералов-интеллектуалов), которые без огласки уже в начале 1991 года, предвидя возможный развал СССР, приступили к разработке основ военной политики независимой России. "Основы" фактически стали первым военно-политическим документом концептуального характера армянской военной элиты, очерчивающим систему ее взглядов в отношении угроз военной безопасности независимой Армении и парирования данных угроз путем: создания ВС РА, сотрудничества МО РА с вновь создаваемыми государственными ведомствами Армении, осуществления внешней военной политики на основе безопасностного сотрудничества под эгидой вновь созданных СНГ и Штаба Объединенных Вооруженных Сил (ШОВС), а также ООН – с учетом преимущественно негативных в тот период стратегических оценок фактора НАТО.

Буквально на пороге создания регулярных Вооруженных Сил независимой Армении в 1992 г. "Основы военной политики РА" сформировали первичную методологическую базу для создания платформы эффективного армяно-российского стратегического партнерства в ходе противодействия армянской стороны военной агрессии Аз.Р против легитимной НКР. В качестве базовых глав в работе даны "Основные задачи разработки Военной доктрины Армении", "Некоторые направления военного строительства и создания ВС Армении", "Деятельность государства для обеспечения военной безопасности", а также "Национальная безопасность и военная политика Армении".

Монографическое исследование "Основы Стратегии национальной безопасности Армении в контексте архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе" осуществлено в Вашингтоне в процессе научной стажировки в Национальном университете обороны США (НУО США) в 2003 – 2004 гг. и доработано в 2005 году в Ереване. Монография, выполненная на методологической базе американской политологии безопасности в головном государственном центре безопасностной науки в системе обороны США, по своему содержанию представляет первичный отечественный политологический продукт, отражающий сформулированный тогдашним министром обороны С. Саргсяном замысел создания сбалансированной многовекторной Стратегии национальной безопасности Республики Армения, а также военно-политических основ Военной доктрины.

Приводимый в сборнике на английском, русском и армянском языках научный доклад по разработке модели Национального университета обороны РА как высшего научно-образовательного звена межведомственной подготовки руководящих военных и политико-дипломатических кадров РА в области стратегической безопасности подготовлен и апробирован в Школе государствоведения им. Джона Кеннеди Гарвардского

университета в течение целевой двухмесячной научной стажировки в марте–апреле 2010 г. в соответствии с задачей, поставленной Министром обороны РА Сейраном Оганяном.

Образцом интеллектуальной свободы и гражданского мужества для исследователя проблем этнополитологии конфликта автор считает позицию ректора Ереванского государственного университета, народного депутата СССР, академика Сергея Амбарцумяна, который пользуясь принципом перестроечной гласности, 18 июля 1988 года перед всем миром с трибуны заседания Президиума Верховного Совета СССР, посвященного Карабахской проблеме, публично потребовал от Президента СССР Михаила Горбачева извлечь уроки из антиармянских погромов в Сумгаите и подтвердить на примере Нагорного Карабаха неотъемлемое право народов на свободное самоопределение – как универсальную основу для разрешения конфликтов национально-освободительного характера средствами прямой демократии.

Автор считает своим долгом выразить признательность за помощь в организации исследований и разработок, включенных в данный монографический сборник:

- советским и российским коллегам: советнику–посланнику ЦК КПСС при Министерстве племен и народностей Афганистана, исследователю-регионалисту, доктору, профессору иранистики *Михаилу Слинкину* и генералу *Норату Тер-Григорьянцу* за полученные профессиональные консультации в области военно-безопасностной аналитики в период долгосрочной командировки в Афганистан; руководителю Центра социологических исследований Российской Академии управления при Президенте РФ, доктору философских наук, профессору социологии *Жану Тощенко;* руководителю Центра методологии исследования международных отношений Дипломатической академии МИД СССР–РФ, доктору юридических наук, профессору международного права *Эдуарду Скакунову;* заведующему Кафедрой военно-политических наук Военной Академии Генерального Штаба ВС СССР–РФ доктору философских наук, профессору военной политологии, генерал-майору *Игнату Даниленко;*

- американским коллегам: директору Школы национальной безопасности-Колледжа международной безопасности НУО США, доктору *Джозефу Де Саттеру;* научным консультантам из НУО США докторам *Джеку Кангасу, Юджину Румеру, Терезе Сабонис Хэлф,* полковнику ВВС США *Энн Мойсан,* а также руководителю Программы международных стажеров по контртерроризму НУО США Сара *(Бетти) Франкен;* прежнему Чрезвычайному и Полномочному Послу США в РА *Джону Эвансу,* сопредседателю Комиссии по

оборонному сотрудничеству между РА и США, доктору *Джиму Макдугаллу;* директору Европейского центра безопастностных исследований им. Джорджа Маршалла, доктору *Джозефу Роузу;* генералу ВВС США, профессору Школы государствоведения, директору Программы национальной безопасности Гарвардского университета, профессору *Тэду Ольстрёму;*

- а также украинскому коллеге – директору Программы безопасности Черноморского бассейна Гарвардского университета, доктору *Сергею Конопльёву.*

Гайк Котанджян

«Ով գիտե վարել պատերազմ,
նա հնազանդեցնում է օտար բանակն առանց ճակատամարտի»
Սյուն Ցզի («Պատերազմի արվեստ» չինական տրակտատ մ. թ. ա. 6–5-րդ դդ)

«Զգուշացե՛ք գգացմունքային դաշինքներից, դրանցում
բարի գործ արած լինելու գիտակցումը միակ հատուցումն է
վեհանձնության և անձնազոհության դիմաց»
Օտտո ֆոն Բիսմարկ

ՆԱԽԱԲԱՆ

«Հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն: Հայաստանի ռազմական քաղաքականության և ազգային անվտանգության հիմունքները» մենագրական ժողովածուն ներկայացնում է ռազմական քաղաքականության և ազգային անվտանգության պրոբլեմների ոլորտում 1982 – 2010 թթ. հեղինակի կատարած գիտական հետազոտությունների արգասիքները: Դրանց մեթոդաբանական, տեսական և կիրառական հիմունքները ռուսերեն (բնագիր) և հայերեն լեզուներով ամփոփված են լրացված ու վերամշակված հետևյալ աշխատություններում. «Համաձայնություն–հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն. Ազգային անվտանգության քաղաքակրթական առումը», Մոսկվա, «Լուչ», 1992 թ., «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականության հիմունքները. ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյունը», Երևան, ՀՀ ՊՆ Ռազմական քաղաքականության բաժին, 1992 թ., «Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման հիմունքները Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության Ճարտարապետության համատեքստում», Վաշինգտոն–Երևան, ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարան, 2004–2005 թթ.: Ժողովածուում ներառված է նաև ՀՀ-ում իրականացվող ռազմակրթական բարեփոխման համատեքստում «ՀՀ ՊՆ Պաշտպանական ազգային համալսարանի մոդելի մշակումը՝ ՀՀ Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի կերպափոխմամբ» եռալեզու գիտական զեկուցումը (բնօրինակը անգլերեն է. Քեմբրիջ, Հարվարդի Եվրասիական անվտանգության ծրագիր, 2010 թ. մարտ–ապրիլ):

Ժողովածուում ներկայացված աշխատություններից առաջինը՝ «Համաձայնություն–հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն. Ազգային անվտանգության քաղաքակրթական առումը» մենագրությունը, պատրաստվել է 1990–1992 թթ.: Այդ ժամանակ հեղինակը մասնակցել է իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր Էդուարդ Սկակունովի ղեկավարած և ԽՄԿԿ ԿԿ վերակառուցումային ղեկավարությանը սնուցող «էթնոազգային հակամարտություն» և «Կայունություն» նախագծերի շրջանակներում ԽՍՀՄ-ՌԴ ԱԳՆ Դիվանագիտական ակադեմիայում կազմակերպված մասնագիտացված մեթոդաբանական սեմինարներին: ԽՍՀՄ–ՌԴ Դիվանագիտական ակադեմիայի Միջազգային հարաբերությունների հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնում տիրող ստեղծագործական միջավայրը պայմանավորված էր նրա գիտական համագործակցությամբ ինչպես ԽՄԿԿ ԿԿ-ին առընթեր Հասարակական գիտությունների ակադեմիայի–ՌԴ Նախագահին առընթեր Կառավարման ռուսաստանյան ակադեմիայի, ԽՍՀՄ-ՌԴ ԶՈՒ-ի Գերագույն շտաբի Ռազմական ակադեմիայի ռազմաքաղաքական գիտությունների ամբիոնի, ԽՍՀՄ–ՌԴ ԱԳՆ-ի Մոսկվայի միջազգային հարաբերությունների պետական ինստիտուտի, ԽՍՀՄ ԳԱ–ՌԳԱ-ի Սիբիրյան բաժանմունքի, Մոսկվայի պետական համալսարանի, Իրկուտսկի պետական համալսարանի, այնպես էլ Հարվարդի համալսարանի Ջ. Քենեդիի անվան Պետութենագիտության դպրոցի առաջատար փորձագետների հետ: Կարևոր է նշել, որ այդ նախագծերի շրջանակներում կատարված տեսական-մեթոդաբանական հետազոտությունները ուղղված էին միջքաղաքակրթական հակամարտության ու համաձայնության էության, ինչպես նաև դրանց ձևավորման մեխանիզմների միջգիտաճյուղային ուսումնասիրությանը և անցկացվել են քաղաքակրթությունների միջև հակամարտության ոլորտում Հարվարդի համալսարանի քաղաքագետ Սեմյուել Հանտինգտոնի՝ նույն տարիներին ձեռնարկած հետազոտություններին զուգընթաց:

Մենագրության մեջ առանձնակի կարևորություն ունի տեղային պատերազմի էթնոքաղաքագիտության դաշտային հետազոտությունը, որը հեղինակը կատարել է 1982 – 1983 թթ. Աֆղանստանում՝ լինելով այնտեղ ներգրավված դիտորդ-վերլուծաբանի դերում:

Երկրորդ՝ «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականության հիմունքները. ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյունը» հետազոտության աշխատանքային տարբերակը պատրաստվել է 1991 թ. ապրիլ–դեկտեմբեր ամիսներին՝ վերակառուցման ավարտական փուլի քաղաքական կանխատեսման ընթացքում: Դա «Ազգային անվտանգության քաղաքագիտության քաղաքակրթական առումի» հետազոտության ուրվագծային ռազմաքաղաքական մասն է, որը լրացնում է վերջինիս աֆղանական բաժինը: Այդ կիրառական մշակումը, հանվելով հեղինակի դոկտորական ատենախոսության նախնական տարբերակից, 1992 թ. օգոստոս–հոկտեմբեր ամիսներին լրամշակվեց և առանց աղբյուրների նշման կերպափոխվեց ՀՀ նորաստեղծ պաշտպանության նախարարության համար ծառայողական օգտագործման հիմքային ռազմաքաղաքական փաստաթղթի*: ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմա-

* Ռուսաստանի և ԱՊՀ-ի հետ Հայաստանի ռազմաքաղաքական գործընկերության զարգացմանը նպատակաուղղված «Ռազմական քաղաքականության հիմունքները»

քաղաքական հիմունքների ուշագրավությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ դրանցում արտացոլվել է Հայաստանի անվտանգության երաշխիքների որոնումը այն ռազմաքաղաքական տարածքի տրոհման նախաշեմին և դրանից հետո, որը եղել է ԽՍՀՄ ԶՈՒ-ի և Վարշավյան պայմանագրի պատասխանատվության գոտի:

ՈԴ-ի հետ ռազմական-անվտանգային համագործակցության գերակայություններին կողմնորոշված «ՀՀ ռազմական քաղաքականության հիմունքները» հեղինակի կողմից հիմնականում մշակվել էին Մոսկվայում՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ Ադրբեջանի Հանրապետության գինված ագրեսիայի նախօրեին: Մշակման միջավայրը ձևավորել են Ռուսաստանի գինվորական քաղաքագետները (բարձրագույն որակավորում ունեցող քաղաքագետներ, գիտամտավորական-գեներալներ), որոնք, կանխատեսելով ԽՍՀՄ հնարավոր փլուզումը, արդեն 1991 թ. սկզբին առանց բարձրաձայնելու ձեռնամուխ էին եղել անկախ Ռուսաստանի ռազմական քաղաքականության հիմունքների մշակմանը: Սույն աշխատությունը փաստորեն դարձավ հայոց գինվորական ընտրախավի առաջին հայեցակարգային ռազմաքաղաքական փաստաթուղթը: Այն ներկայացնում էր անկախ Հայաստանի ռազմական անվտանգությանն ուղղված սպառնալիքների և դրանց հետմղման ուղիների վերաբերյալ այդ ընտրախավի տեսակետների համակարգը: Ընդսմին որպես հետմղման օպտիմալ ուղիներ նշվում էին՝ ՀՀ ԶՈՒ-ի ստեղծումը, ՀՀ ՊՆ համագործակցությունը Հայաստանի նոր ստեղծվող պետական գերատեսչությունների հետ, արտաքին ռազմական քաղաքականությունը՝ հիմնված նորաստեղծ ԱՊՀ-ի և Միացյալ գինված ուժերի շտաբի (ՄԶՈՒՇ), ինչպես նաև ՄԱԿ-ի հովանու ներքո անվտանգային համագործակցության վրա, ինչն զգալի չափով պայմանավորված էր այդ ժամանակ ՆԱՏՕ-ի գործոնի առավելապես բացասական ռազմավարական գնահատումներով:

1992 թ.՝ անկախ Հայաստանի կանոնավոր Զինված ուժերի ստեղծման բուն շեմին, երբ հայկական կողմը դիմակայում էր օրինական ԼՂՀ-ի դեմ ԱդրՀ սանձազերծած ռազմական ագրեսիային, «ՀՀ ռազմական քաղաքականության հիմունքները» ստեղծեց սկզբնական մեթոդաբանական հիմք՝ հայ-ռուսաստանյան ռազմավարական արդյունավետ գործընկերության պլատֆորմի ձևավորման համար: Աշխատության մեջ որպես հիմքային տրված են «Հայաստանի ռազմական դոկտրինի մշակման հիմնական խնդիրները», «Հայաստանի ռազմական շինարարության և Զինված ուժերի ստեղծման որոշ ուղղություններ», «Պետության գործունեությունը ռազմական անվտանգության ապահովման նպատակով», ինչպես նաև «Հայաստանի ազգային անվտանգությունը և ռազմական քաղաքականությունը» գլուխները:

«Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության հիմունքները Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում» մենագրական հետազոտությունը կատարվել է Վաշինգտոնում 2003 – 2004 թթ.՝ ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանում (ԱՄՆ-ի ՊԱՀ) հեղինակի գիտական ստաժավորման ընթացքում: Այն լրամշակվել է Երևանում 2005 թ.: ԱՄՆ-ի պաշտպանության համակարգի անվտանգային գիտության գլխավոր պետական կենտրոնում ամերիկյան անվտանգային քաղաքագիտության մեթոդաբանության հիման վրա կատարված այդ մենագրությունն իր բովանդակությամբ առաջին հայրենական քաղաքագիտական արգասիքն է, որն արտացոլում է Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հաշվեկշռված բազմավեկտոր ռազմավարության, ինչպես նաև ռազմական դոկտրինի ռազմաքաղաքական հիմունքների ստեղծման գաղափարը, որն առաջ էր քաշել այն ժամանակվա Պաշտպանության նախարար Ս. Սարգսյանը:

Ժողովածուում երեք՝ անգլերեն, ռուսերեն և հայերեն լեզուներով բերված է նաև գիտական զեկույցը՝ նվիրված ՀՀ պաշտպանության նախարարության Պաշտպանական ազգային համալսարանի՝ որպես ռազմավարական անվտանգության ոլորտում ՀՀ գինվորական և քաղաքական-դիվանագիտական ղեկավար կադրերի միջգերատեսչական պատրաստմամբ զբաղվող բարձրագույն գիտակրթական օղակի մոդելի ստեղծմանը: Այդ մոդելը ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանի առաջադրանքի համաձայն մշակվել և գիտական փորձաքննություն է անցել Հարվարդի համալսարանի Ջոն Քենեդիի անվան պետութենագիտության դպրոցում 2010 թ. մարտ–ապրիլ ամիսներին հեղինակի նպատակային գիտական ստաժավորման ընթացքում:

Հեղինակը հակամարտության էթնոքաղաքագիտության պրոբլեմների հետազոտողի համար մտքի ազատության ու քաղաքացիական արիության օրինակ է համարում Երևանի պետական համալսարանի ռեկտոր, ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավոր, ակադեմիկոս Սերգեյ Համբարձումյանի ցուցաբերած դիրքորոշումը: 1988 թ. հուլիսի 18-ին ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի Նախագահության՝ Ղարաբաղյան պրոբլեմին նվիրված նիստի ամբիոնից նա, օգտվելով վերակառուցումային հրապարակայնության սկզբունքից, ամբողջ աշխարհի առաջ ԽՍՀՄ Նախագահ Միխայիլ Գորբաչևից հրապարակավ պահանջեց դասեր քաղել Սումգայիթի հակահայկական ջարդերից և ազգերի ազատ ինքնորոշման անկապտելի իրավունքը Լեռնային Ղարաբաղի օրինակով հաստատել որպես ուղղակի

գիտական ակնարկի վերածումը հայեցակարգային փաստաթղթի կատարվել է ՀՀ Պաշտպանության նախարարի առաջին տեղակալ, նախկինում՝ Աֆղանստանում ԽՍՀՄ ԶՈՒ-ի 40-րդ բանակի շտաբի պետ, ԽՍՀՄ Ցամաքային զորքերի Գլխավոր շտաբի պետի տեղակալ գեներալ-լեյտենանտ Նորատ Տեր-Գրիգորյանցի հանձնարարությամբ:

ժողովրդավարության միջոցներով ազգային-ազատագրական բնույթի հակամարտությունների լուծման համապարփակ հիմք:

Հեղինակը պարտք է համարում այս մենագրական ժողովածուում ներառված հետազոտությունների ու մշակումների կազմակերպման գործում ցուցաբերած օգնության համար իր երախտագիտությունը հայտնել.

– խորհրդային և ռուսաստանյան գործընկերներին՝ Աֆղանստանի ցեղերի և ազգությունների նախարարությունում ԽՄԿԿ ԿԿ դեսպանորդ-խորհրդական, հետազոտող-տարածաշրջայնագետ, իրանագիտության գծով դոկտոր, պրոֆեսոր *Միխայիլ Սլինկինին* և գեներալ *Նորատ Տեր-Գրիգորյանցին*՝ Աֆղանստանում երկարաժամկետ գործուղման ժամանակ ռազմական-անվտանգային վերլուծաբանության ոլորտում նրանցից ստացած մասնագիտական խորհրդատվության համար, ՌԴ Նախագահին առընթեր Կառավարման ռուսաստանյան ակադեմիայի Սոցիոլոգիական հետազոտությունների կենտրոնի ղեկավար, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, սոցիոլոգիայի պրոֆեսոր *Ժան Տոշչենկոյին*, ԽՍՀՄ–ՌԴ ԱԳՆ-ի Դիվանագիտական ակադեմիայի Միջազգային հետազոտությունների հետազոտման մեթոդաբանության կենտրոնի ղեկավար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր *Էդուարդ Սկակունովին*, ԽՍՀՄ–ՌԴ ԶՈՒ-ի Գերագույն շտաբի Ռազմական ակադեմիայի ռազմաքաղաքական գիտությունների ամբիոնի վարիչ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, ռազմական քաղաքագիտության պրոֆեսոր գեներալ-մայոր *Իգնատ Դանիլենկոյին*,

– ամերիկյան գործընկերներին՝ ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի Ազգային անվտանգության դպրոցի–Միջազգային անվտանգության քոլեջի տնօրեն դոկտոր *Ջոզեֆ Ղը Սատերին*, ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ից գիտական խորհրդատուներ դոկտորներ *Ջեկ Քանգասին*, *Յուջին Ռումերին*, *Թերեսա Սաբոնիս-Հելֆին*, ԱՄՆ-ի ՈՕՒ-ի գնդապետ *Էնն Մոյսանին*, ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի Հակաահաբեկչության գծով միջազգային ստաժորների ծրագրի ղեկավար *Սառա (Բետի) Ֆրանկենին*, ՀՀ-ում ԱՄՆ-ի նախկին արտակարգ և լիազոր դեսպան *Ջոն Էվանսին*, ՀՀ–ԱՄՆ պաշտպանական համագործակցության հանձնաժողովի համանախագահ դոկտոր *Ջիմ Մակդուգալին*, Ջորջ Մարշալի անվան անվտանգային հետազոտությունների եվրոպական կենտրոնի տնօրեն դոկտոր *Ջոզեֆ Ռուգին*, ԱՄՆ-ի ՈՕՒ-ի գեներալ, Պետութենագիտության դպրոցի պրոֆեսոր, Հարվարդի համալսարանի Եվրասիական անվտանգության ծրագրի տնօրեն, պրոֆեսոր *Թեդ Օլստրոմին*,

– ինչպես նաև ուկրաինացի գործընկերոջը՝ Հարվարդի համալսարանի Սևծովյան ավազանի անվտանգության ծրագրի տնօրեն դոկտոր *Սերգեյ Կոնապլյովին*:

РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ УПРАВЛЕНИЯ

ФОНД НАЦИОНАЛЬНОЙ И МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

РОССИЙСКАЯ АССОЦИАЦИЯ ТЕОРИИ И МОДЕЛИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Г. С. КОТАНДЖЯН

ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ КОНСЕНСУСА – КОНФЛИКТА

Цивилизационный аспект национальной безопасности

Издание дополненное и переработанное

Москва "Луч" 1992

От Юга приходит буря,
от Севера стужа.

Библия. Глава 37. Иов

Господь обоих Востоков
и Господь обоих Западов.

Коран. Сура 55. Милосердный

Հարաւից գալիս է բուքը,
Հիւսիսից՝ ցուրտը:

Աստվածաշունչ, Գլուխ 37, Յոբ

Արեւելքների Տէրը
Եւ Արեւմուտքների Տէրը:

Ալլահ, Սուրան 55, Բարեխիղճը

Посвящается
интернациональным братьям по Афгану:

армянам Басенци Азояну, Артушу Арутюняну,
Тиграну Гаспаряну, Гагику Григоряну, Армену Дарбиняну,
Армену Мхитаряну, Норату Тер-Григорянцу
и Юрию Хачатурову

грузину Нодару Гиоргадзе

донскому казаку Леониду Генералову

аварцу Омару Муртазалиеву

русским Леониду Богданову, Валерию Сидорову,
Эдуарду Скакунову, Михаилу Слинкину,
Владимиру Чучукину и Леониду Шершневу

ингушам Руслану Аушеву, Сираджеддину Бекову
и Магомету Парагульгову

татарину Фикряту Табееву

еврею Иосифу Кобзону

кубанскому казаку Юрию Диброву

белорусам Василию Бóрису, Францу Клинцевичу
и Сергею Севруку

азербайджанцу Санану Мамедову

украинцам Вячеславу Денисенко и Степану Дзюбе

осетину Семену Оздоеву

таджику Сайфуддину Ниёзову

курду Асо Худояну

пуштуну Зафар Хану

ОБ ЭТНОПОЛИТИКЕ ВОЙНЫ И МИРА В АФГАНИСТАНЕ

Монография Гайка Саргисовича Котанджяна представляет собой попытку глубокого философского и политологического осмысления сущности тех военных, политических и природных катастроф, негативные социальные последствия которых ему пришлось не только наблюдать, но и в силу включенности в аналитико-управленческий процесс помогать их преодолению. Только лишь перечисление данных кризисов – Афганская война, Карабахский конфликт, борьба против коррупции и бюрократизма партийных руководящих органов, армянское землетрясение,– уже внушает уважение к его опыту аналитической и политико-организаторской работы.

Мне довелось познакомиться с автором в своеобразный период афганского конфликта, когда на его поверхности продолжала бушевать схлестнутая насмерть тотальная война советской и афганской регулярных армий с мусульманской священной войной без фронта и законов в привычном понимании.

Но в это же время с приходом к власти Ю. В. Андропова стали появляться незаметные для непосвященных приверженцев старой силовой политики первые проблески на переоценку сложившихся новых подходов к вводу в Афганистан воинского контингента. Необходимо принять во внимание тот факт, что за вооруженным конфликтом в Афганистане, с одной стороны, стояли расколотые гражданской войной и кровной местью афганцы, с другой же – по-разному втянутые в войну две сверхдержавы со своим огромным арсеналом разрушительных боевых средств, а также острой "идеологической войны".

Версия "оказания братской помощи соседнему народу", подвергшемуся агрессии в виде необъявленной войны породила эшелонированную пропаганду по образцу испанского антифашистского прецедента аргументации создания интербригад. С годами у миллионов советских и не только советских людей стала укореняться установка на положительное восприятие участия в афганской войне. Сложился образ человека, оставляющего свой очаг, Отечество ради "выполнения интернационального долга", невзирая на крайние опасности и жестокость фанатической мусульманской войны без правил. И на самом деле, нельзя отрицать, как это иногда делается, обязательства долга и присяги советских людей перед своей Родиной, государством, пославшим их на войну, а вместе с тем Советский Союз терял свой авторитет не только на либерально-демократическом Западе, но и у дружественных в прошлом стран третьего мира.

Со временем к советским людям стала доходить информация и другого плана от непосредственных участников войны в Афганистане. Все более болезненно стала восприниматься гибель советских военнослужащих, мирного населения Афганистана. Да и в материальном, финансовом плане страна ощущала непомерное бремя многолетних невосполнимых затрат.

Короче говоря, исходя из внутриполитических и внешнеполитических интересов страны и народа, новый ее руководитель, при всей неоднозначности его деятельности в прошлом, сумел мужественно поставить вопрос о необходимости трезвого расчета высших национальных интересов СССР. Была поставлена задача переосмысления печального опыта афганской войны и ее военно-политической доктрины. Все это делалось в рамках принятой тогда в КПСС и государстве конфиденциальности, с помощью профессиональных групп аналитиков, получавших мандат на включенный анализ, а по итогам – на объективное и независимое мнение (понятно, что независимость была относительной).

Стала пробиваться новая переговорная линия взаимоотношений между воюющими сторонами конфликта, на полуофициальном уровне развернулся зондаж позиций США, союзников по помощи афганским "моджахедам". Появились первые надежды на урегулирование в связи с посреднической миссией специального посланника Генерального секретаря ООН. Мне вместе с военными и политическими коллегами приходилось наблюдать разнообразные факты неприятия и торможения новой линии и созданию предпосылок для вывода из ДРА советских войск. Внешние и внутренние предпосылки вывода войск в результате невидной для широкой общественности аналитической и советнической деятельности ряда военных и гражданских специалистов стали складываться в концепцию "национального мира" "национального согласия" в Афганистане. Своеобразной теоретической и практической апробации данный курс подвергался на первых подступах к согласию между воюющими сторонами. На базе кропотливой исследовательской и организаторской работы стали вырисовываться содержание и инструменты склонения воюющей оппозиции к сотрудничеству с властями. Необходимо представить крайний скепсис многих советских и афганских специалистов по поводу возможного согласия между жестокими противниками, отягощенными преступлениями друг перед другом – не зря ведь эти отряды тогда назывались "вооруженными бандформированиями" (правда, только в адрес одной из сторон конфликта).

Однако соединение усилий ряда подготовленных, наделенных доверием воюющих сторон, терпеливых специалистов принесло более углубленное знание военной, политической, этнокультурной специфики

и общих характеристик "джихада" на конкретных территориях расселения и военно-политической деятельности племен. Лучшим способом для расширения хождения лозунга о национальном примирении конечно же служили живые примеры подобного согласия и сотрудничества. Следует сказать–данная работа не отличалась большой благодарностью: мы обычно имели дело с отчаянно храбрыми, хитрыми, недоверчивыми, жестокими партнерами и контрпартнерами, кстати, очень чувствительными к опасности и фальши во взаимоотношениях.

Гайк Котанджян в 1982–1983 годах, тогда еще молодой кандидат философских наук в области социальной психологии политики, был одним из тех, на кого была возложена вся эта сложная, деликатная и рискованная работа. Риск, в первую очередь, заключался в том, что неверные выводы и рекомендации могли повлечь за собой дополнительные жертвы и потери. Однако не только в этом. Люди, подобные автору представленной монографии,–мои коллеги, были вынуждены не раз бывать на местах дислокации войск, вооруженной оппозиции, наблюдать за их реальной жизнью в буднях регулярных военных подразделений, патриархальных племенных и родовых братств, идейных военно-политических союзов и подлинных бандформирований, участвовать в переговорах. Для оценки меры подвергаемой Г. Котанджяном опасности знатокам афганской войны достаточно знать названия некоторых мест его командировок: Герат, Панджшер, Каписа, Парван, Бамиан, Пагман и др.

Работа Г. Котанджяна кроме внешнего аспекта войны и мира в Афганистане раскрывает внутренний план такого многосложного, и как автор убедительно доказывает, не только военного и религиозного, но и этнополитического феномена, как современный "джихад".

Методология многоуровневого цивилизационного анализа, представленная в общетеоретических разделах данного исследования, позволяет в значительной мере дополнить разрабатываемую в отечественном и зарубежном обществоведении модель "джихада" существенными особенностями межцивилизационного и внутрицивилизационного контакта на обоих "уровнях",–как ареально-цивилизационном и национальном, так и этнополитической специфики перманентной межплеменной войны.

Привлечение, при критическом переосмыслении и переработке, обширной зарубежной этнополитологической литературы позволяет автору предложить более широкий методологический взгляд на проблему "консенсуса–конфликта", дает возможность рассматривать конкретные контакты между цивилизациями в многомерности этногенных и социогенных факторов с целью адекватного этнополитического влияния на ход кризисных процессов.

Заслуживает внимания также ряд политологических очерков, выступлений и разработок автора, доказывающих его постоянный интерес к осмыслению консенсусных ресурсов для разрешения катастрофических коллизий, присущих в последние годы нашей стране.

Вместе с тем, не считая необходимым полемизировать с Г. Котанджяном, я с пониманием отношусь к праву автора на собственную позицию по всему кругу рассматриваемых проблем.

Думаю, что труд Г. Котанджяна станет полезным подспорьем для поиска путей национального согласия уже не в Афганистане, а у нас дома, в России и других бывших союзных республиках. Монография представляет безусловный интерес для специалистов, занимающихся проблемами национальной и международной безопасности.

Президент Фонда национальной
и международной безопасности,
генерал-майор
Л. И. Шершнев

О МОНОГРАФИИ

Перед вами книга, а вернее свод небольших самостоятельных исследований, объединенных одной идеей – анализом многотрудного пути, по которому развивались национальные и в особенности этнополитические отношения. В этом и главное достоинство книги, которое в то же время органически сочетает поиск истины в далеко не бесспорных ситуациях.

Но несомненно одно: мы имеем дело с оригинальным, творческим исследованием, исследованием насколько привлекательным, настолько и неординарным.

Я думаю, что читатель с большим интересом ознакомится прежде всего с оценками генезиса идей этнополитики и этнополитологии. Для него раскроется удивительный мир поиска истины, кристаллизации положений, находящихся на грани национальных и политических проблем. В современных условиях, когда сама объективная реальность по-иному поставила эти старые и вечно новые вопросы, потребовалось новое осмысление научных выводов и практической жизни. Обострение межнациональных отношений, вспышки вражды, дискуссии, доходящие до применения оружия, вызвали к жизни и новые понятия, которые воплотили в себе эти новые грани реальной жизни.

Автор смело вводит в оборот и умело использует такие понятия как этничность, этноцентризм, этнонационализм, этнонациональный, этнополитический конфликт и др. И главное в том, что это не простые упражнения досужего ума – это плод длительных размышлений над реальностями бытия.

Автор, понимая, что многие вопросы этнополитического конфликта – консенсуса нельзя понять из объяснения самого понятия, вводит читателя в более широкий мир, в котором можно было бы найти более точное и верное место этим проблемам. Это проблема цивилизации или, как говорится в исследовании, – цивилизационого подхода. Здесь много новых постановок вопроса – как уже получивших некоторое освещение (например, рассмотрение Запада как материально-ориентированного, а Востока – как духовно-ориентированного мира), так и до новых аргументов в пользу смещения противостояния с оси "Запад – Восток" на другую ось "Север – Юг", что подтверждается самой логикой событий в современном мире.

Но и этим не исчерпывается подход к рассмотрению проблем цивилизации. Автор анализирует и другие точки зрения, другие формы классификации, среди которых особое место занимает анализ интегрирующих и дифференцирующих функций цивилизации и как они соответственно проявляют себя в решении национальных проблем.

В процессе анализа автор выходит на вопросы внутрицивилизационных и межцивилизационных отношений, являющихся базой для защиты "прав человека" и нашедших отражение во "Всеобщей декларации прав человека".

То, что происходит интенсивный процесс изменения современного общества, никем не оспаривается. Но в каких терминах его описать? Используемые ранее понятия "революция", "эволюция", "изменения" не являются, по мнению автора, достаточно адекватными для объяснения существа происходящих преобразований. Поэтому им используется термин "модернизация", который по сущности более точно отражает процесс постепенности перехода от традиционного общества к современному. Именно термин "модернизация" дает возможность объяснить сущность перемен, обусловленных многомерными изменениями во всей системе общественных отношений.

Анализ автором этих проблем на примере развития многих государств и народов, в особенности СССР – СНГ, показывает возможность нетривиальных решений, которые подсказали сама жизнь, поиск ученых, сопоставление и оценка возможных путей развития.

Несомненно, что многие аспекты этой проблемы базируются на изучении опыта своей Родины – Армении, чьи радости и боли он так близко принимает к своему сердцу.

В книге привлекает материал, освещающий современные проблемы на стыке этноса – религии – политики. Пласт проблем, накопленный веками, как никакой другой, характеризует не только сложность взаимоотношений народов, освященных национальными и политическими знаменами, но и роль национальных интересов в определении их судьбы, судьбы человечества, судьбы цивилизаций. Автор с присущим ученому тактом останавливается на этнополитических проблемах взаимодействия двух великих религий – христианства и ислама, показывая их роль, их влияние и значение в обеспечении консенсуса или в воздействиях на конфликт.

Эта чрезвычайно тонкая ткань человеческих отношений способна пробудить высоты нравственности или породить чудовищные преступления, что, к сожалению, история знала неоднократно. Автор предупреждает об опасности игнорирования проблем, в которых самым причудливым образом соединились национальные, религиозные и по-

литические аспекты жизни многих народов и многих регионов мира. Автор осмысливает все многообразие данных проявлений в Закавказье, Средней Азии и Прибалтике, пытаясь найти общее объединяющее, что позволяет выявить некоторые закономерные тенденции развития этнополитических процессов.

Отдельно можно рассматривать материал об Афганистане. Это слишком трагичное и кровавое место в этнополитических процессах. Нельзя об этом рассуждать со стороны. Именно опора на личный опыт способствовала тому, что автор так глубоко и тонко прочувствовал всю сложность, противоречивость и парадоксальность ситуации, которая породила горькие издержки во взаимоотношениях между народами, между двумя странами. Порочность, гибельность, недальновидность решения о так называемом "ограниченном вводе войск" в Афганистан практически сразу же поставили перед политиками и учеными вопрос – как выйти из тупика. Но попытки паллиативных решений лишь усугубили проблему, лишь осложнили жизнь не только двух стран-соседей, но и всего мирового сообщества.

"Уроки Афганистана" – так бы, возможно, следовало назвать соответствующую главу, в которой автор проанализировал весь сумятошный опыт афганской войны, принесший позор и бесчестие всем политикам, внесшим "свой вклад" в догматическое видение мировых реалий.

И наконец, оригинальность книги заключается в том, что автор постоянно пытается спрогнозировать развитие этнополитических процессов, заглянуть в будущее, поощрить гуманное и предупредить о возможных и ожидаемых издержках. Эти выводы у него представлены как в отдельных главах, так и в заключении.

Не со всеми прогностическими выводами автора можно согласиться, но несомненно одно: они плод обстоятельного и скрупулезного анализа тех процессов, которые происходят в этнополитических отношениях как в определенных регионах, так и во всем мире. Бесспорен один авторский вывод-прогноз: этнополитология находится на стадии становления и начального этапа развития. На этом пути нас ждут еще много больших и маленьких открытий, которые, я надеюсь, будут способствовать цивилизованному решению национальных и межнациональных проблем.

И в заключение еще два соображения.

Первое. Выводы автора имеют не только локальное значение. Они применимы в более широком контексте этнополитических процессов, происходящих в мире.

Именно широта взгляда позволяет автору придти к выводам, которые имеют значение для науки и практики не только для многострадальной истории наших стран.

Второе. В обращении к читателю от имени рецензента не принято говорить о личности автора. Но здесь следует сделать не просто исключение, а именно дополнение, ибо без краткой характеристики его жизненного пути и впечатление от книги будет неполное. Как бы я хотел представить автора, которому по плечу оказались такие смелые, неординарные суждения и выводы? Кто он?

Кибернетик и обществовед, посвятивший много лет организации науки и образования, воспитанию молодежи. Именно искреннее, добросовестное отношение к политической работе сделало его одним из борцов за справедливость в Армении (борьба с коррупцией во властных структурах). В то же время опыт аналитико-управленческой работы в Афганистане заставил его подойти к осмыслению проблем, в первую очередь, с позиций истины, а не доктринальных установок политиков. Он был организатором науки и высшего образования, руководил системой профтехобразования Армении, работал в крупных индустриальных и сельскохозяйственных регионах, выполнял политические-дипломатические и военно-политические миссии. Руководил эвакуацией семей, пострадавших от армянского землетрясения, вел переговоры с воюющими сторонами и обустраивал беженцев из мест вооруженных конфликтов. И везде плодотворно, с гуманитарных позиций.

доктор философских наук, профессор

Ж. Т. Тощенко

ВВЕДЕНИЕ

Современный мир характеризуется интенсивными и бурными социальными изменениями. Их важное проявление – стремительный рост национального и этнического самосознания. Национально-этнический фактор жизни общества стал важным условием обеспечения стабильности в жизни государства, причиной многих тяжелых кризисных явлений и конфликтов. Все это обостряет внимание международного исследовательского сообщества к проблемам личной, групповой, государственной, национальной безопасности.

Особенностью достижения и сохранения стабильности, гражданского согласия стало осознание необходимости достигать решения конфликтов путем выявления и учета всех существующих точек зрения. В ряде сложных ситуаций типа Ольстера, Приднестровья, Нагорного Карабаха, Абхазии, Южной Осетии поиск конструктивных решений на путях демократической процедуры голосования, т. е. выявления воли большинства в принципе мало продуктивен. Таким способом решения конфликтов становится принцип, метод и механизм консенсуса.

Актуальность консенсусной технологии решения этнополитологических проблем просматривается через совокупность проблем национальной безопасности. При таком подходе не должен быть упущен ни один реальный аспект безопасности самой маленькой нации, этноса, не может быть упущена безопасность гражданина: то есть безопасность любой другой нации признается как важнейшее условие безопасности своей нации.

Актуальность исследования этнополитологических проблем национальной безопасности определяется также следующим обстоятельством. В реальной практике политической жизни, например, пока не укоренилось понятие "национальная безопасность". Ключевое понятие "безопасность" в принятом 5 марта 1992 г. законе Российской Федерации ""О безопасности" определяется как "состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз"[1]. Таким образом сохраняется своеобразное "табу" на систематизированный политико-социологический и политологический анализ состояния безопасности через этнополитологическую проблематику. Тем самым значительная совокупность социологического материала может быть незаслуженно отодвинута на задний план, а также некорректно отражена в политологии.

Важность изучения избранной проблемы диктуется и трагическим

[1] Закон Российской Федерации "О безопасности". "Российская газета", 6 мая 1992 г., с. 5.

опытом участия СССР в войне на территории суверенного Афганистана, что повлекло тяжелые утраты для населения этой страны и негативные последствия для всех сторон жизни России, других суверенных государств, входивших ранее в СССР. Умение предвидеть подобные конфликты, своевременно искать пути оптимальных средств их разрешения – реальная и необходимая исследовательская задача.

Формирование на основе анализа войны в Афганистане целостной научной этнополитологической концепции могло бы обеспечить методологическое единство всех уровней анализа этнополитических реалий, сформировать модель многоуровневого анализа проблем межцивилизационного контакта.

"Наложение" этой многогранной модели на советское общество позволило бы рассматривать Советский Союз в качестве своего рода идеологической цивилизации, вместе с тем не утратившей историко-культурную неоднородность, в частности, в конфессиональном отношении, и распадавшейся в процессе "перестроечной модернизации" на "советские христианскую и исламскую субцивилизации", при, казалось бы, полной несовместимости такого сочетания. Структура каждой из них определяется сложным государственно-национальным (на уровне союзных республик) и административно-этническим (на уровне автономий всех типов) составом. Сложное переплетение разнообразных общественных связей – политических, идеологических, экономических, социальных, психологических, культурных – в процессе глубокого и динамичного преобразования общества делает исследование, а тем более прогнозирование процессов этнонационального развития в стране, как свидетельствует неудачный опыт значительного числа и советских, и зарубежных работ, особенно затруднительным.

При обращении к проблеме контакта христианской и исламской цивилизаций в их "самостоятельных", глобальных вариантах, поиски возможного межцивилизационного консенсуса могут вестись на базе сходства – различия ориентаций исламской и христианской традиций на ценности, лежащие в основе признания равенства и защиты прав человека. Обобщая объективные предпосылки преимущественно консенсусного развития межцивилизационного контакта христианского и исламского обществ, прежде всего как конкретных государственных образований, мы выявляем роль секуляризма и фундаментализма в качестве основных полярных подходов к месту и роли ислама в политико-правовой теории и практике мусульманских государств. В современных условиях от выбора одной из этих установок зависят процессы конвергенции или дивергенции цивилизационных систем христианского Запада и исламского Востока. Секуляризм, трансформируя единую ареально-цивилизационную систему исламского права и политики в

национальные системы правового регулирования внутриполитических и внешнеполитических отношений государств, открывает возможность для взаимопроникновения цивилизационных ценностей в процесс модернизации традиционных обществ. Данный путь дает возможность через внедрение в государственное право мусульманских государств норм международного права осваивать либерально-демократические стандарты защиты прав и свобод человека. Сближение позиций в понимании общечеловеческих ценностей, лежащих в основе правозащиты человека,– вот один из возможных наиболее обобщенных критериев оценки конвергентности развития модернизированных западных и модернизирующихся восточных цивилизаций.

Исследовательская инструментальность концепции конвергентности – дивергентности цивилизационных систем с достаточной, как представляется, полнотой, может быть реализована при анализе одной из наиболее выраженных форм конфликта в контакте мусульманской уммы с миром "неверных"– джихада или "священной войны". Таким образом, приобретает особую актуальность выработка методологии многоуровневого цивилизационного анализа, что позволило бы дополнить разработанную и в западной литературе, и в исламской традиции модель джихада анализом существенных особенностей межцивилизационного и внутрицивилизационного конфликта на ареально-цивилизационном и национально-государственном уровнях войны, а также этнополитической специфики перманентной межплеменной войны.

Обширная отечественная и зарубежная литература посвящена освещению конкретных явлений и процессов этнонационального характера в их сложном взаимодействии с основными факторами общественного развития: экономическими, политическими, социальными, психологическими, культурными, демографическими и экологическими. Круг проблематики зарубежных авторов определяется ориентациями на преимущественно конфликтные аспекты национальных движений при особом внимании к их социальной детерминированности, а также политической и идеологической практике. Это работы М. Паренти, Р. Рокетта, Дж. Ротшильда, П. Ван ден Берге, Д. Котце, Дж. М. Йингера, Ч. Кейеса, М. Нэша, Ю. Рецлера, Дж. Стэка, Л. Снайдера, М. Гектера, Т. Нейрна, М. Блэка, Г. Зоннерта, Н. Глейзера, А. Смита, К. Уильямса и других.

Конкретно-теоретические подходы отечественной науки в этой области представлены, в первую очередь, работами этносоциологического профиля, нового, сформировавшегося вокруг изысканий Л. А. Дробижевой, С. А. Арутюнова и др. в последние десятилетия направления в изучении этнических процессов у народов СССР в современности при междисциплинарном сотрудничестве этнографии, истории и социологии.

Серьезные разработки были предприняты учеными различных специальностей – философами, историками, этнологами, культурологами, политологами – в осмыслении культурологического аспекта всемирно-исторического развития, по анализу своеобразия динамики цивилизаций в истории человечества. Для выявления цивилизационной специфики этнополитических, в том числе конфликтологических аспектов этих проблем особое значение имеют работы М. А. Барга, Н. И. Конрада, С. А. Арутюнова, Ю. В. Бромлея, Б. С. Ерасова, Э. С. Маркаряна, А. В. Журавского, Э. И. Скакунова и др.

В 1991 – 1992 гг. были опубликованы первые статьи, монографии, журналы, сборники, близкие по содержанию теме нашего исследования. Отметим цикл статей А. К. Гливаковского по этнополитологическим проблемам национальной безопасности России[2], монографию О. Б. Мухамметбердиева "Национальное самосознание (социо-психологический анализ)"[3] и новый журнал "Конфликты и консенсус"[4].

События в межнациональной сфере, произошедшие и происходящие на рубеже 1980 – 1990-х гг., показали, что уровень и глубина разработанности теоретических вопросов современных национальных процессов в отечественной науке не отвечают насущным потребностям общества, прежде всего в силу недостаточного в условиях доктринальности советского марксистско-ленинского обществоведения анализа проблем, связанных с категорией национально-этнического развития, понимавшейся слишком упрощенно из-за нераскрытости соотношения закономерностей стадиального и особенностей локально-исторического характера.

Конфликты, кризисы, угрожающие безопасности этнических отношений государств и цивилизаций, составляют часть реалий человеческого бытия, и умение идентификации объективных, стихийных факторов, а также тех, обусловленных рациональной человеческой деятельностью, что в социальной философии принято охватывать интегративным понятием "субъективный фактор",– является актуальной потребностью как политической науки, так и практики.

В связи с разрушительным потенциалом этнополитических конфликтов и многомерной сложностью его экстремальных проявлений рабочая

---

[2] См. *А. К. Гливаковский.* Перестройка и цивилизационный фактор в СССР. "Кентавр", 1991, № 3; *его же:* Национальная безопасность России и геополитика. "Кентавр", 1991, октябрь – декабрь; *его же:* "Империя зла" развалилась – что дальше? Статья первая. "Москва", 1992, № 1.

[3] См. *О. Б. Мухамметбердиев.* Национальное самосознание (социопсихологический анализ). М., 1992.

[4] См. "Конфликты и консенсус: Прикладная политология". М., 1991, № 1.

гипотеза исследования предполагает возможность междисциплинарного и многоуровневого исследования содержания и механизмов функционирования рассматриваемых конфликтов с использованием эвристических возможностей цивилизационного подхода. Для обеспечения надежных результатов этнополитологического изучения экстремальных межцивилизационных контактов предполагается совмещение методов их фундаментального теоретического анализа и включенного авторского наблюдения за их функционированием.

В качестве цели данного исследования рассматриваются определение проблематики этнополитологии как обществоведческой отрасли теоретических и практических знаний об этнополитических процессах и явлениях, в абрисном очерчивании ее аппарата и предмета; разработка комплексной методологии изучения конфликтно-консенсусной динамики контакта между модернизирующимися и модернизированными цивилизационными системами. В качестве инструментального концепта данной методологии рассматривается авторская версия цивилизационного, многоуровневого анализа этнополитических явлений.

Цель исследования реализуется постановкой и решением следующих научных задач:

1. Осуществить понятийный анализ и описание этнополитологической проблематики посредством аналитического описания проблем консенсуса – конфликта в процессе межцивилизационного контакта.

2. Разработать аналитико-управленческий инструментарий методологической апробации технологий по разрешению этнополитических проблем с целью коррекции этнополитической практики, подготовки и принятия решений, связанных с обеспечением внешней и внутренней национальной безопасности.

3. Провести верификацию исследования теоретико-методологических гипотез и концептов двуединости феномена конфликта – консенсуса на примере анализа конкретных процессов и явлений.

Объектом исследования является политическая реальность жизни СССР 80-х – начала 90-х гг. XX века, противоборствующие силы, действовавшие в афганской войне.

В качестве предмета исследования выступают политические институты и процессы, связанные с конфликтами, поиском консенсуса, модернизацией, собственно цивилизационный процесс, контакт цивилизаций, процесс становления и обеспечения национальной безопасности.

Теоретической и методологической основой исследования являются работы отечественных и зарубежных политологов, социологов, философов и правоведов, историков. Автор, занимаясь данной темой более

десяти лет*, считал для себя необходимым разработку самостоятельной научной позиции, возможно дискуссионной.

Научная новизна монографического исследования состоит:

– в реализации возможности междисциплинарного цивилизационного анализа этнополитики консенсуса – конфликта в модернизирующихся этносоциальных системах;

– в раскрытии эвристического этнополитологического потенциала гуманитарного знания, накопленного политологическими дисциплинами; в исследовании методологических и методических подходов и средств интенсивного осмысления конвергентных и дивергентных потенций цивилизаций, контактирующих друг с другом в режиме "конфликта–консенсуса";

– в апробации реализуемости этнополитологических теорий на разных уровнях и состояниях цивилизационной динамики при использовании инструментария идентификации "консенсуса – конфликта", в разработке методологии выбора технологий обеспечения гражданского согласия, миротворчества и, в конечном счете, национальной и международной безопасности; в разработке реальных труднопредсказуемых внутренних и внешних этнополитических сценариев развития кризисных ситуаций;

– в осуществлении комплексного теоретического и прикладного исследования двуединого консенсусно-конфликтного процесса внутрицивилизационного и межцивилизационного контакта;

– в анализе роли церковно-конфессиональной деятельности в формировании консенсусных предпосылок для этнополитического регулирования межцивилизационных контактов на примере двух цивилизационных систем, таких как христианство и ислам. В рассмотрении историко-этнополитологических оснований и модернизационной динамики политико-правовых институтов христианского и мусульманского миров, что позволит выделить в качестве инновации основные этнополитические механизмы их конвергенции – дивергенции как несущих конструкций искомого консенсуса;

– в раскрытии на примере авторской аналитико-управленческой деятельности** сложности взаимодействия этнополитологии и этнополи-

---

* Автор приступил к этнополитическим-этнополитологическим разработкам с началом своей миссии советника-посланника ЦК КПСС и аналитика в Афганистане (1982 – 1983 гг.).

** Аналитико-управленческую деятельность в Афганистане автор вел в сочетании миссий аналитика и советника.

тики в условиях социальных катастроф. Особое внимание уделено анализу особенностей сотрудничества в кризисных ситуациях между исследователями и политиками, а также специфике сопряжения в одном лице исследовательских интересов, предполагающих относительную свободу этнополитологического поиска и интерпретации результатов, с другой стороны, политика, чаще всего вынужденного строить свою этнополитическую практику на основании политических доктрин и директив, предписываемых со стороны субъектов принятия решений;

– новизну представляет анализ специфики применения методик полевого политологического и политико-социологического исследования консенсусно-конфликтного потенциала отношений вооруженной конфронтации между субъектами тотальной войны и джихада в Афганистане с последующей разработкой и применением сценариев достижений "вооруженного консенсуса".

Теоретико-методологические положения и идеи, развиваемые в исследовании, докладывались и обсуждались на международных, всесоюзных и региональных научных, научно-практических конференциях, семинарах, совещаниях, проверялись и корректировались в процессе переговоров и экспертиз со специалистами, политическими и военными деятелями. Среди них можно выделить следующие международные мероприятия.

Политологический семинар молодых политических лидеров СССР и США, секция "Американо-советские отношения вокруг региональных конфликтов современности" (Аннистонский университет, Алабама, США, 1987 г.); Международное совещание СБСЕ "Человеческое измерение", секция "Этнонациональные конфликты" (Москва, 1991 г.); Международное совещание "Демократизация общества и военная безопасность", секция "Человеческое измерение военной безопасности" (Москва, 1992 г.); Тбилисская международная встреча ветеранов афганской войны по урегулированию межнациональных конфликтов на Кавказе (Тбилиси, июнь 1992 г.).

Всесоюзные мероприятия: оргдиагностика кризисного управления во всесоюзном и республиканском масштабах ликвидации последствий землетрясения в Армении (Ленинакан, 1988 г.); Всесоюзная организационно-деятельностная игра "Зона свободного предпринимательства" в Армянской ССР (Ереван, Цахкадзор, 1989 г.); Всесоюзное совещание по проблемам межнациональных отношений в ИМЛ при ЦК КПСС (Москва, 1989 г.).

Региональные мероприятия: Вторая конференция Армянского отделения Советской социологической ассоциации. Научная сессия (Ереван,

1986 г.); Июльский и Декабрьский пленумы ЦК Компартии Армении (Ереван, 1987 г.); переговорный процесс между правительственными делегациями Армянской и Азербайджанской ССР по проблемам обустройства беженцев – жертв погромов в Сумгаите (Раздан – Ереван, 1988 г.); Депутатское расследование вооруженного конфликта между подразделениями ВВ МВД СССР и гражданским населением Степанакерта (Степанакерт, НКАО, 1989 г.); Организационно-деятельностная игра "Стратегия национального развития" (Бюракан, 1990 г.); Методологический семинар "Устойчивость развития: проблемы внутриполитической стабильности – региональный и союзный аспекты" (Иркутск, ВЦ СО АН СССР, 1991 г.).

Мероприятия научных центров и организаций: Постоянный экспертный семинар Центра методологии международных исследований Дипломатической академии МИД СССР, Научное заседание по теме "Советская политическая система: от тоталитаризма к демократии" (Москва, 1990 г.); Методологический семинар Ассоциации теории и моделирования международных отношений. Методологический семинар-экспертиза по теме "Факторы возникновения этнонациональных конфликтов и социальные технологии их разрешения", Институт социологических исследований АН СССР совместно с Институтом философии АН СССР (Москва – Востряково, 1991 г.). Постоянный экспертный семинар ЦММИ ДА МИД СССР. Заседание по теме "Цивилизационный подход и проблемы модернизации советского общества" (Москва, 1991 г.); Научно-методологический семинар ЦММИ ДА МИД СССР и ЦСИ АОН при ЦК КПСС по теме "Этнонациональный конфликт: концепция, структура, методология" (Москва, 1991 г.).

Практическая значимость и реализация исследования выражаются в том, что прикладные, в том числе полевые, исследования, рекомендации и разработки сценариев этнополитической практики в период пребывания в ДРА служили составной частью официальных докладов политического руководства советнического аппарата, а также использовались для ориентирования деятельности политических и военных специалистов, работавших в ДРА в 1982 – 1983 гг. Среди них аналитические разработки и доклады: "Краткая характеристика некоторых исламских контрреволюционных организаций и основных направлений их подрывной пропаганды" (Кабул, август 1982 г.); "Контрреволюционные партии и организации, ведущие борьбу против народной власти ДРА, и их идейно-политические платформы" (Кабул, март 1983 г.); "О задачах профсоюзной организации по дальнейшему повышению: эффективности деятельности аппарата партсоветников" (Кабул, 22 марта 1983 г.).

Результаты включенного наблюдения за военно-политической обстановкой в ДРА использованы для прекращения вооруженной борьбы

между оппозицией и властями в рамках разработки нового политического курса "национального согласия". Данные результаты аналитико-управленческой деятельности реализованы: в переговорах о перемирии между воюющими сторонами в зоне влияния командующего Панджшерским фронтом Ахмад Шаха Масуда (Чарикар, Анава, Руха, Гульбахор, 1982 – 1983 гг.); во включении авторской разработки "Схема ориентирования мероприятий по обеспечению перехода вооруженных отрядов хазарейского населения на сторону народной власти на примере предложений по склонению к сотрудничеству бандформирований Сайида Джаграна" в методический инструментарий курса "на национальное согласие" и подготовку первой Джирги командиров отрядов вооруженной оппозиции, перешедших к сотрудничеству с народной властью (Кабул, март 1983 г.).

Отдельное место в обосновании значимости исследования может занять реализация его результатов в урегулировании социальной напряженности, обусловленной Карабахским конфликтом и армянским землетрясением. Среди этих мероприятий: участие в многоэтапных переговорах между правительственными делегациями Армянской и Азербайджанской ССР по обустройству беженцев – жертв погромов в Сумгаите; руководство районным штабом по урегулированию конфликтных отношений между армянскими беженцами, местным армянским азербайджанским населением; в целом успешное политико-правовое решение задачи по организованному взаимообмену квартир переселяющихся из республики в соседнюю республику армянских и азербайджанских семей (1988 г.); формирование и контроль за функционированием средств народной дипломатии по мирному урегулированию взаимоотношений между дислоцированными в Разданском районе воинскими подразделениями специального назначения СССР и гражданским азербайджанским, а также армянским населением. Создание и демократическое делегирование некоторых совещательно-управленческих прав "круглому столу" переговоров между представителями оппозиционных сил и официальных властей (Раздан и Чаренцаван, март 1988 г.).

Результаты анализа кризисного управления обстановкой, сложившейся после землетрясения в Армении, были реализованы в организации Всесоюзного штаба по эвакуации семей, пострадавших во время землетрясения, в составе которого автор координировал взаимодействие республиканских и союзных гражданских, а также военных служб в роли уполномоченного ЦК Компартии Армении (декабрь 1988 г.– март 1989 г.). Выводы и предложения по результатам конфликтологического анализа этнополитических процессов в СССР, в том числе в Закавказском регионе, представлены в официальных записках члена ЦК КПА

и депутатских запросах депутата Верховного Совета Армянской ССР: "О проведении референдума в НКАО"; "О необходимости возобновления прерванной сессии Верховного Совета Армянской ССР"; "О политическом диалоге с оппозицией"; "К вопросу о социал-демократической перестройке КПСС"; "О целесообразности проведения организационно-деятельностной игры "Зона свободного предпринимательства" (1988 – 1989 гг.); "Сравнительный политико-правовой анализ материалов парторганов компартий Армении и Азербайджана в ходе подготовки XXVIII съезда КПСС" (1990 г.).

Некоторые выводы этнополитологической разработки проблем "консенсуса – конфликта" применены в урегулировании вооруженного столкновения колонны ВВ МВД СССР с мирным населением Степанакерта 10 октября 1989 г. Результаты реализованы совместно с Комитетом особого управления НКАО в расследовании и успешном умиротворении сторон при осуществлении автором миссии руководителя выездной бригады комиссии Верховного Совета Армянской ССР в Нагорном Карабахе (Ереван – Степанакерт, ноябрь 1989 г.).

Отдельные результаты изысканий проблем этнополитического конфликта и политической стабильности под руководством академика АН СССР В. М. Матросова, профессоров Э. И. Скакунова и Ж. Т. Тощенко воплощены в процессе подготовки научно-исследовательских проектов ЦММИ ДА МИД СССР "Этнонациональный конфликт" и "Стабильность" (1990 – 1992 гг.), а также материалов ЦСИ АОН при ЦК КПСС.

Глава 1

ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Новый этап в истории нашего общества, в который вступила страна со второй половины 80-х годов XX в., положил начало коренным изменениям многих сложившихся в СССР фундаментальных общественных структур и связей, вызвал к жизни и привел в движение механизмы социального взаимодействия, способные видоизменить складывавшиеся на протяжении десятилетий некоторые тенденции социального, в том числе национально-этнического развития. Одним из первых результатов происходящих в обществе перемен стали повсеместный бурный рост национального и этнического самосознания, развитие национальных движений различного характера и оттенка, обострение межнациональных противоречий вплоть до острых конфликтов, потрясших страну. Национально-этнический фактор жизни общества выдвинулся в ряд феноменов, привлекших всеобщее внимание как политиков и ученых, так и широкой общественности.

Катастрофический распад СССР, трудно предсказуемое будущее СНГ, острота и глубина национальных противоречий с особой силой и наглядностью подчеркнули, с одной стороны, необходимость фундаментальной теории, способной объяснить происходящие процессы, с другой же – острый дефицит подобных исследований, несмотря на обилие публикаций по национальной проблематике, созданных как отечественными, так и зарубежными обществоведами.

§ 1. ПРОБЛЕМАТИКА И ПОНЯТИЙНЫЙ АППАРАТ ЭТНОПОЛИТОЛОГИИ

Термин "этнополитика" может быть отнесен к числу научных и публицистических неологизмов: его начали использовать относительно недавно, в 1960-е годы. Американский политолог М. Паренти, в частности, применил его, выясняя взаимосвязь между этнической принадлежностью и политическими приоритетами людей[5].

Начиная с 1970-х годов исследования такого рода стали все больше ориентироваться на признание социальной основы национальных процессов. Расширение круга исследований, формирование присущих

[5] См. *M. Parenti.* Ethnic politics and persistence of ethnic identification. "The American political science review", 1967, Vol. 61, № 3.

им специфических концептуальных подходов способствовали появлению нового целостного направления в западном обществоведении – этнополитологии*.

В традиции научной терминологии, принятой в отечественной литературе, представляется более логичным и точным рассмотрение "этнополитики" лишь как феномена реальной политической жизни и объекта изучения со стороны "политической науки". Образование же и использование терминов, раскрывающих научно отраженные, познанные стороны "этнической политики" и относящихся к системе знаний о данном феномене, целесообразнее осуществлять по модели оппозиции категорий "политика"–"политология".

С точки зрения потребностей частнонаучных обществоведческих сфер с предложенным подходом выстраиваются два ряда понятий. Один из них – этнополитика, этнополитический и т. п. – отражает реальные феномены политической жизни этнических групп. "Оппозиционный" ряд составляют такие понятия как этнополитология, этнополитическая социология, этнополитическая психология, этнополитическая конфликтология и т. п.

В начале 1980-х годов американский исследователь Р. Рокетт связывал формирование предметной области этнополитики с процессом изучения этноспецифических групповых черт меньшинств, таких, в частности, как стремление к единству и общее самосознание[6].

Его соотечественник и коллега, профессор Колумбийского университета Дж. Ротшильд подчеркивал, что внимание исследователей "никогда не было сосредоточено только на этнической идентичности или этнокультурных ценностях самих по себе, но прежде всего на их возможной (хотя далеко не неизбежной) политизации, проявляющейся в виде столкновения и урегулирования, без чего они переходят в насилие"[7]. Таким образом, по мнению автора "Этнополитики", этапной, по оценкам специалистов, работы в формировании концепций этнополитологии, положения и понятия которой нашли широкое применение в исследованиях проблем этнонациональных движений и конфликтов, в центре внимания данной дисциплины – "политическое измерение и политико-структурное содержание этничности"[8].

* Следует отметить, что в англоязычной научной литературе используется термин Ethnopolitics (этнополитика), эквивалентный русскому "этнополитология".

[6] См. *R. Rockett.* Ethnic nationalities in the Soviet Union. Sociological perspective on a historical problem. N.Y., 1981, P. 11.

[7] *J. Rothschild.* Ethnopolitics: A conceptual framework. N.Y., 1981, P. 247.

[8] Там же.

Профессор социологии и антропологии Университета Дж. Вашингтона П. Ван ден Берге выявляет еще одну сферу предметной области этнополитологических исследований. Как он считает, главное в этнополитике – взаимоотношение государства с этническими группами, находящимися в неравном положении. Не связывая неравенство только с экономическими различиями этнических групп, основным в этнополитических взаимоотношениях автор считает вопрос власти. "Таким образом, этническая политика является приложением власти, особенно государственной власти, к группам, определяемым и дифференцируемым этнически или антропологически (по расовым признакам)"[9]. Поэтому изучать этнополитику – это значит изучать простую, утилитарную и материалистическую аксиому общественного интереса, состоящую в том, что любая политическая игра – это использование власти для удовлетворения эгоистических интересов.

Сам термин "этнополитика" предполагает, что в качестве главного действующего лица здесь выступает этническая общность (этническая группа), преследующая определенные политические цели. Следует иметь в виду, что в западном обществоведении наряду с понятием "этническая группа" широко применяется концепт "этничность", более многозначный, обозначающий не только определенную общность людей, но и этническое самоопределение, этническое своеобразие, что дает возможность достаточно гибко маневрировать им в тех ситуациях, где заметную роль играет этническая специфика меньшинств. Именно этот основной "персонаж" этнополитики – "политизированную этничность" – Дж. Ротшильд определяет как новое действующее лицо на политической арене, несущее угрозу существующим общественным институтам и государству в целом[10].

Вместе с тем не следует упускать из виду, что в различного рода конфликтных ситуациях не меньшую, чем этнические группы, роль играет само государство, а если учесть и его более широкие материальные, политические, военные и другие ресурсы, то оно выступает, по крайней мере, в качестве равного субъекта этнополитики.

В процессе определения субъектов этнополитики западные обществоведы пришли к необходимости совершенствования ранее принятого терминологического аппарата, недостаточно полно учитывающего всю сложность и многообразие этнополитических ситуаций, для которых важнейшее значение имеют параметры: кому противостоят "политизированные этничности"?; чьи интересы они затрагивают?

[9] *P. Van den Berghe.* Protection of ethnic minorities: A critical appraisal. "Protection of ethnic minorities". N.Y., 1981, P. 2.

[10] См. *Дж. Ротшильд.* Ук. соч., с. 7.

Привычным представляется ответ, опирающийся на тезис о том, что этнические меньшинства конфликтуют с государством, противореча его интересам. Помимо государства еще одним действующим лицом в этнополитике выступает нация, обычно определяемая как политически осознанная этническая общность, заявляющая право на государственность.

Нация и государство при всех своих сущностных отличиях могут отображаться в едином понятии "нация-государство", в случае, когда государство состоит почти исключительно из представителей одной нации. Значительную часть государств составляют многонациональные и многоэтничные[11].

Понятие "нация-государство" нашло поддержку у широких кругов западных социологов и политологов в ходе его всестороннего научного обсуждения, хотя подходы специалистов к определению такого субъекта этнополитики как нация продолжают оставаться неоднозначными. Некоторые исследователи характеризуют нацию как самосознаваемую политическую общность[12]. Сохраняют свою актуальность социологические трактовки, по которым нация – это "социальный феномен коллективной жизни, с определенным уровнем межсубъектного сознания, не сводимый только к объективным условиям своего существования (территория, социальная структура, общность происхождения, язык, культура) или другим уровням межсубъектного сознания". Здесь "нация" отождествляется с "обществом" по достаточно развернутому спектру характеристик[13].

Симптоматично сведение к "политической сущности" понятия нации южноафриканским политологом Д. Котце (Стелленбошский университет). В трактовке этого исследователя, нация – это группа людей, считающих себя политическим единством и стремящихся к политическому самоопределению, то есть к созданию собственного суверенного независимого государства[14].

При всех оттенках в трактовке понятия "нация" западные политологи едины в признании ее неразрывной связи с государственно-политическим образованием. Достаточно убедительным свидетельством в

[11] См. *P. Van den Berghe.* The ethnic phenomena. N.Y., 1981, PP. 6–8.

[12] См. *B. Anderson.* Imagined communities: Reflection of the origin and spread of nationalism. L., 1983, P. 15.

[13] См. *E. Tiryakian, N. Venitte.* Nationalism and modernity. N.Y. New nationalism of the developed West. Boston etc., 1985, PP. 65–66.

[14] См. *D. Kotze.* Nationalism: A comparative study. Cape Town: Tafelberg, 1981, PP. 6–8.

пользу такого вывода могут, во всяком случае, служить такие массовые и популярные на Западе издания, как политологические справочники, в которых термин "нация-государство" стал уже общепризнанным.

Еще большее разнообразие в зарубежном обществоведении присуще подходам к определению понятий "этническая группа" и "этничность". Внимание самых широких научных кругов к этим явлениям было привлечено в 1970-е годы, период бурного "национального возрождения" в развитых странах. Вместе с тем, по оценкам специалистов, в 1970-е годы произошла глубокая трансформация таких форм социальной организации традиционных обществ как племена, отдельные поселения, изолированные общины в этнические объединения, что сделало этничность "всеобщим феноменом"[15]. Изучение его потребовало разработки новых подходов, прежде всего междисциплинарных, с участием таких дисциплин, как социология, антропология, история, политология, психология.

При частнонаучной специфике и различиях в уровне теоретического обобщения единым для всех определений этничности моментом выступает осознание противопоставления "мы – они".

Американский профессор социологии и антропологии Дж. М. Йингер в середине 1970-х годов предложил такие критерии определения этнической группы: "1) данную группу считают отличной от других по сочетанию следующих черт: язык, религия, раса, родина предков и культурное наследие; 2) члены группы также считают себя отличными от других, и 3) они участвуют в общей деятельности на основе общего происхождения (реального или мифического) и общей культуры"[16]. Каждый из этих факторов, обращает внимание Йингер, является переменным; поэтому на основе такого определения можно разработать "шкалу" этничности – от "полной" до "нулевой".

Широкое определение этнической группы дает в своей работе "Диффузия национализма: некоторые исторические и социологические перспективы" А. Смит: "Этническая группа представляет собой объединение, которое заявляет об общем для всех своих членов происхождении и общей истории и которое, в силу этой традиции, имеет общие черты культуры и общую территорию, а также характеризуется чувством солидарности между членами группы. Такого рода историко-культурные образования существовали с эпохи неолита и, пока религия определяла культуру, героический миф происхождения у таких групп тесно переплетался с чувством божественного предопределения и более высокого, по сравнению с другими группами, достоинства"[17].

[15] См. *B. Williams.* Class act: Anthropology and race to nation across ethnic terrain. "Annual review of anthropology". Palo Alto (Cal.), 1989, Vol. 18, P. 422.

[16] *J. M. Yinger.* Ethnicity of complex societies: Structural, cultural and characterological factors. "The uses of controverse in sociology". N.Y., L., 1976, P. 200.

Культурологический подход к определению этничности сохранил свои позиции в исследованиях 1980-х годов. Так, американский антрополог Ч. Кейес считает, что именно анализ культурного наследия позволит ученым выявить "изначальное качество" этничности, которое проявляется как потребность в постоянном наличии культурной специфики, признаваемой всеми членами общества. Для Кейеса изначальное качество этничности определяется "фактом рождения" в определенной системе и в наличии постоянных критериев культурной дифференциации[18].

Одно из наиболее "развернутых" антропологических определений этничности конца 1980-х годов принадлежит крупному американскому ученому М. Нэшу. По мнению ученого, в современном мире этничность наиболее ярко выражается в трех своих проявлениях. Главным ее "символическим маркером" служит название (самоназвание), функционирующее в целостной системе аналогичных названий. Такая система не только "очерчивает" границы групп, но и фиксирует их субординацию, экономический, политический и моральный статусы.

Обычным маркером этнических границ служит также "набор" культурных элементов, включающий системы родства; устойчиво сохраняемые группой особенности питания; религиозный культ. "Это своего рода метафора единства крови, материальных основ жизни и божества. Данная триада является определяющей в дифференциации этнической группы, поскольку она не только маркирует границы такого рода групп, но и отличает их от всех других видов социальных объединений. Вторичную по своему значению триаду указателей образуют особенности внешнего облика (антропологические характеристики, специфика одежды) и язык, осмысленные в общем культурном контексте[19].

При междисциплинарном исследовании этничности возможно "двойное", одновременно культурологическое и ситуационное, определение этнической группы. Так, согласно дефиниции А. Коэна, этническая группа – это "общность людей, разделяющих определенные нормы поведения и составляющих часть более широкого социального целого"[20].

[17] *A. Smith.* The diffusion of nationalism: Some historical and sociological perspectives. "Brit. J. of sociology". L., 1978, Vol. 29, № 2, P. 245.

[18] См. *Б. Уильямс.* Ук. соч., с. 419.

[19] См. *M. Nash.* The cauldron of ethnicity in the modern world. Chicago, L., 1989, P. 12.

[20] *Б. Уильямс.* Ук. соч., с. 416.

Этническая группа вступает во взаимодействия с другими общностями в рамках единой социальной системы.

Такой подход предполагает соотнесение этничности с социально-классовыми характеристиками общества. Спектр мнений по этому вопросу в западном обществоведении очень широк. Уже в начале 1970-х годов предпринимались попытки рассматривать этничность и классовое деление общества как две формы социальной стратификации, между которыми возможны как конфронтация, так, и нередко, мирное сосуществование в соответствии с историческими, эколого-технологическими и политическими условиями[21].

В целом же для западной обществоведческой литературы 1970 – начала 1990 годов, особенно политологической, характерно гораздо более жесткое противопоставление категорий "этнического" и "классового" с признанием приоритетной роли первой из них. Показательна в этом отношении оценка этнополитической ситуации в восточноевропейском регионе (без СССР) Ю. Рецлера. Исследователь утверждает, что в 1980 году в Восточной Европе этнические различия вытесняют классовые в связи с высокой степенью развития этнического сознания, которое преобладает над классовой идентичностью, особенно в условиях внешней угрозы[22].

Уязвимое для критики, особенно с позиций марксистского положения о неантагонистической природе классов при социализме, высказывание западного политолога тем не менее говорит само за себя.

Быстрый рост в 1980-е годы числа исследований по проблемам этничности, раскрытие ее значения для политических и экономических параметров социальной организации общества, совершенствование исследовательских методик неоспоримо свидетельствуют о гораздо более сложном, чем это представлялось раньше, соотношении таких социальных реалий, как "класс", "раса", "этничность", "культура".

Уже упоминавшийся американский исследователь А. Коэн, например, особое внимание уделяет роли этничности в "политике стратификации" современного индустриального общества, когда участие группы в "разделении общественного труда" и часть получаемого в зависимости от этого дохода во многом определяют ее позиции в обществе[23].

[21] См. *L. A. Despres*. Toward a theory of ethnic phenomena. "Ethnicity and resource competition in plural societies". P., 1975, PP. 187–207.

[22] См. *J. Rezler*. Economic and social differentiation and ethnicity. "Ethnic diversity and conflict in Eastern Europe". Santa Barbara (Cal.): ABC-Cliv., 1980, PP. 280–281.

[23] См. *Б. Уильямс*. Ук. соч., с. 414.

Связанная с политикой и классовой принадлежностью, экономикой, культурой и этносом этничность не может быть политической, экономической или культурной в своем проявлении в различного рода конфликтах, или всеми одновременно, считает М. Нэш[24].

У этнической группы как субъекта этнополитики американский социолог Дж. Стэк наиболее важной особенностью считает выраженную групповую принадлежность (или идентичность) и высокую психологическую ценность этнических уз. Этническая группа, по мнению исследователя, может служить действенным инструментом в борьбе за власть, статус, благосостояние[25].

Действия этнической группы могут иметь самый широкий диапазон: от культурных мероприятий чисто символического характера до жесткого доминирования во всех социальных сферах в соответствии с этническим делением того или иного общества. Во внутригосударственной борьбе этническая группа может соответствовать политическому классу и демонстрировать форму классовой борьбы, усиленную этнической идеологией[26].

Подходы к пониманию сущности идеологий, которыми субъекты этнополитики обслуживают свои внутриполитические и внешнеполитические интересы, также формируются в различных научных дисциплинах. При этом сложилась традиция разграничения идеологий, связанных с политикой "нации-государства", с одной стороны, и "этнических групп" в составе полиэтнических государств – с другой.

В западной политологии идеологии, отражающие этнополитические интересы нации-государства, обычно раскрываются понятием "национализм".

Следует обратить внимание на существенные различия в научных и пропагандистских традициях толкования этого термина в западной и отечественной политических науках и практике. На наш взгляд, в западной политической науке "национализм" менее, чем в советской политологии, нагружен пропагандистскими негативными оценками и стереотипами. Поэтому в нашей политолого-публицистической литературе значению "национализм" в западной традиции соответствуют такие термины, как "этнический эгоцентризм", "шовинизм", "этнический экстремизм". Понятие же "национализм" на Западе скорее всего рефе-

[24] См. *М. Нэш*. Ук. соч., с. 127.

[25] См. *J. Stack*. Ethnic groups as emerging transnational actors. "Ethnic identities in a transnational world". Westport (Conn.), 1981, P. 18.

[26] См. *М. Нэш*. Ук. соч., сс. 5–6.

рентно "национально-освободительному движению" или "патриотизму" в трактовке отечественной научно-политической литературы.

Профессор Нью-Йоркского университета Л. Снайдер, отмечая разночтения в употреблении термина "национализм", пишет о необходимости междисциплинарного подхода к исследованию национализма в контексте таких широких социальных процессов, как "модернизация" и "мобилизация". При разнообразии трактовок, модернизация в западном обществоведении в наиболее общем плане предстает как этап, связывающий две стадии в развитии человечества – традиционную и современную, представляя собой переходный период, являющийся "единственной исторически реальной революцией", по мнению сторонников этой концепции.

Л. Снайдер рассматривает национализм как часть модернизации, которая началась в Западной Европе, а затем распространилась на весь мир. По мнению исследователя, национализм можно рассматривать как особую форму социальной мобилизации, посредством которой связи индивида расширяются с ограниченного местного до национального уровня. Этот вид социальной мобилизации, хотя он может различаться по второстепенным признакам в разных странах, составляет сущность национализма.

Снайдер, используя категории, сложившиеся в западном обществоведении–политической науке, социологии, психологии,–разработал классификацию частнонаучных дефиниций феномена "национализм".

В контексте политологии ученый выделяет "угнетенный национализм" и "ирредентистский национализм" (народов, требующих освобождения от господства других народов и присоединения к родственной ветви, проживающей в нации-государстве того же народа); "предупреждающий национализм" (вызванный конкуренцией между современными национальными государствами, форма национализма, близкая к империализму); "престижный национализм" (подчеркивающий славное историческое прошлое и требующий соответствующего отношения). Снайдер, очерчивая круг политологических определений, подчеркивает, что хотя "национализм чаще всего находит свое проявление в сфере политики, в его глубине коренятся мотивирующие экономические факторы, которые определяют его содержание и направление"[27].

Выводы исследователя в определенной мере близки к марксистскому осмыслению коренных факторов, определяющих и движущих национализм. Основу национализма как идеи и исторического движения, по мнению Л. Снайдера, составляет "национальный суверенитет".

[27] *Л. Снайдер.* Ук. соч., с. 37.

Политическую сущность современного национализма связывает с понятием суверенитета и Ж.-Ж. Шевалье, профессор, член Совета Международного института политической философии. По его мнению, психологический динамизм идеи нации и национальности вызывает возникновение у национальной общности доминирующего и консолидирующего чувства непреодолимой необходимости достичь уровня суверенной политической организации и тем самым занять вместе с другими нациями равноправное положение в международном сообществе[28].

Во многом аналогично содержание понятия "национальность" как право на территорию, равенство с наиболее мощными нациями, вся "атрибутика" суверенного и независимого народа, трактуется М. Нэшем[29].

Именно этот аспект идеологии и политического поведения, основанный на принципах суверенитета, необходимости защиты неотъемлемых прав и культурной самобытности, как правило, доминирует и в определениях этнонационализма как национализма этнических групп в многонациональных государствах. Так, Ф. Шиллз, в частности, определяет "этнонационализм" как стремление этнического меньшинства, проживающего в одном государстве или разделенного политическими границами, к осуществлению самоуправления[30].

При всем разнообразии взглядов западных обществоведов на основные субъекты и понятия этнополитики, они едины для всех социальных реалий, относящихся вместе с тем к числу наиболее изменчивых и поэтому сложных для определения с любой точки зрения: научной, политической, повседневно-бытовой, наконец. Кроме того, в любом из подходов явно прослеживаются две тенденции: с одной стороны, максимального выявления качественной специфики этничности среди социальных объединений, с другой стороны, исследуются различные аспекты проявления этничности во всех сферах жизнедеятельности современного общества: политической, экономической, социальной, культурной, психологической.

Дискуссии, развернувшиеся среди различных авторов по вопросам о субъектах этнополитики, свидетельствуют о нацеленности данного направления политологии, в первую очередь, на объяснение роли этничности как политического фактора во взаимоотношениях между нациями-государствами и проживающими на их территории этническими группами; между различными этническими общностями внутри

[28] См. *J. Chevallier.* L'idee de nation et L'idee d'etat. "L'idee de nation". P., 1969, P. 56.

[29] См. *М. Нэш.* Ук. соч., сс. 5–6.

[30] См. *F. Shills.* Introduction. "Ethnic separatism and world politics". L., 1984, P. 1.

многонациональных государств, а также в межгосударственных отношениях. В процессе формирования в западной политологии общей теории этнополитики особое внимание уделялось проблемам причинности этнонациональных движений, решение которых могло бы стать основой научного прогнозирования развития межэтнических взаимоотношений в мире.

В 70-х годах особое внимание вызвали труды политологов, попытавшихся выявить причины национальных движений в Великобритании. Предложенная профессором Университета им. Дж. Вашингтона М. Гектером концепция внутреннего колониализма, названная по заголовку книги ученого: "Внутренний колониализм. Кельтская окраина в британском национальном развитии, 1536 – 1966"[31] – получила широкое признание в западном обществоведении.

М. Гектер тесно увязывает проблемы неравномерности социально-экономического развития с этническими различиями населения единого государства. Основное внимание исследователь уделяет политическому конфликту между центральным правительством и этническими периферийными группами в процессе модернизации многонационального государства.

Усиление различий в уровне социально-экономического развития этнонациональных групп М. Гектер объясняет неравномерными темпами индустриализации многонационального государства, или, иными словами, неравномерной модернизацией этнонациональных групп. Согласно модели внутреннего колониализма, преобладающая группа стремится стабилизировать и монополизировать свои преимущества. "Включение периферии в общегосударственную экономическую систему вызывает не сближение контактирующих этносов, а скорее этносоциальную стратификацию, неравное положение между представителями ядра, занимающими верхние ярусы социально-классовой пирамиды (торговля, финансы, предпринимательство), и местным населением, составляющим основной источник рабочей силы"[32]. М. Гектер подчеркивает складывание системы "культурного разделения труда–системы стратификации, в рамках которой объективные культурные различия совмещаются с классовыми"[33]. Таким образом, значительное экономическое неравенство между представителями разных этнических групп, осознаваемое как коллективное этнонациональное угнетение, становится причиной формирования и проявления этнонациональной солидарности.

[31] *M. Hechter.* Internal colonialism: The Celtic fringe in the British national development. 1536 – 1966. L., 1975, PP. 13 – 18.

[32] "Межэтнические конфликты в странах зарубежного Востока". М., 1991, с. 46.

[33] *М. Гектер.* Ук. соч., с. 30.

С точки зрения детерминации этнонационального конфликта концепция "внутреннего колониализма" позволяет выделить "триадную модель" его возникновения: 1) объективная обделенность этнических периферийных групп многонационального государства в процессе его неравномерной модернизации; 2) осознание этой обделенности членами этнической группы как образа коллективных центро-периферийных взаимоотношений угнетения; 3) формирование этнонационализма периферийной группы как реакции угнетаемого коллектива на "внутренний колониализм" центра. Эта модель содержит в себе возможность толкования оснований этнонационального и этнополитического конфликта с позиций общей конфликтологии, согласно которой конфликт определяется как специфическое соперничество за обладание представляющими для всех участвующих сторон дефицитными ценностями.

Своего рода вариантом концепции "внутреннего колониализма", объясняющим детерминированность этнополитического конфликта неравномерной модернизацией "ядра" и этнонациональной "периферии" в мультиэтническом государстве, можно считать концепцию "неравномерного развития" Т. Нейрна, директора Шотландского международного института в Эдинбурге. По мнению ученого, этнонационализм и этнонациональный конфликт являются неизбежным результатом навязывания менее развитым районам страны образцов более развитого центра.

Т. Нейрн приходит к выводу, что "по мере того, как капитализм распространялся и подчинял древние общества, приходившие в соприкосновение с ним, они обычно распадались на отдельные части вдоль "линии разломов", содержащихся внутри них". Само собой разумеется, подчеркивает Т. Нейрн, что эти линии почти всегда были линиями этничности, хотя в некоторых хорошо известных случаях глубоко укоренившиеся религиозные разграничения могли выполнять ту же функцию[34].

Предвидя возражение в том, что далеко не все национальные периферии, требовавшие политического признания, были менее развитыми, чем национальные территории "ядра", Т. Нейрн уточняет, что экономическое неравенство – это лишь один из видов неравномерного развития.

Не вдаваясь в подробности полемики других западных политологов с М. Гектером и Т. Нейрном, отметим, что их увлечение социально-экономическим детерминизмом, что давало основания их оппонентам

[34] См. *T. Nairn.* The break-up of Britain: Crisis and neocolonialism. L., 1977, P. 16.

причислять исследователей к неомарксистам, помимо положительных знаний о модернизационной причинности этнонациональных конфликтов, порой приводит концепцию к монистическому детерминизму. Действительно, очевидно, что концепция "внутреннего национализма" не дает убедительных объяснений таким примерам, когда этнонациональный конфликт возникает там, где нет выраженных различий в экономическом развитии между доминирующим центром и его национальными окраинами, и отсутствует там, где такие различия имеют место. Широко критикуемая в зарубежном обществоведении концепция, тем не менее, сыграла важную позитивную роль, стимулируя западных политологов к осмыслению конфликтных явлений в этнонациональной сфере как итогов неравномерного экономического развития народов.

Социальным последствиям взаимодействия модернизационных и этнонациональных процессов, как правило, в конфликтной форме их развития, уделяет внимание один из видных специалистов в области теории модернизации К. Блэк[35]. Одним из наиболее важных различий традиционного и модернизированного общества исследователь считает принцип "распределения социальных ролей". Для первого характерна жесткая регламентированность социального статуса центральных или периферийных этнических, расовых и религиозных групп или их отдельных представителей в зависимости от "ранга" своего клана в общей иерархической структуре, семейно-брачного положения, возраста, пола и т. п. В модернизованном же обществе предполагается выбор в условиях равноправия всех перед единым законом. Неравномерное протекание модернизации в этнонациональных ареалах может обусловить конфликты между притязаниями этнических групп, с одной стороны, и реальными возможностями государства гарантировать обеспечение прав своих граждан, с другой стороны. Попытки полиэтнического государства противостоять требованиям входящих в его состав этнических групп приводят к взаимным претензиям и конфликтам. В процессе взаимодействия модернизирующихся этнических групп с политическими институтами многонационального государства происходит неравномерное формирование политического и правового сознания этнических групп, и на определенном этапе в наиболее политизированных, действительно или мнимо "обделенных" из-за своей "периферийности", этнических группах возникает неудовлетворенность государственным центром как верховным гарантом правозащиты.

Свою версию связи модернизации с этнонациональными процессами

[35] См. *C. Black.* The dynamics of modernization: A study in comparative history. N.Y., 1966. – X.

предлагает Г. Зоннерт[36]. По мнению исследователя, эти движения являются своего рода "ответом" на порождаемые модернизацией социальные кризисы. Центральной идеей "безнационального" представления о модернизации была идея ровного неуклонного прогрессивного развития, что не получило подтверждения.

Неравномерное развитие становится проблемой тогда, справедливо замечает исследователь, когда неблагополучные люди отказываются мириться со своим неблагополучием. Их протест чаще всего приобретает форму национализма. В случае системной дезинтеграции население неразвитых регионов может рассматривать национальную самостоятельность как надежную стратегию, способную решить проблему их отставания в развитии с помощью создания национально-политических защитных механизмов. В случае социальной дезинтеграции национализм может выступать заменителем традиционных ценностей, утративших свое значение в результате модернизации.

"Националистический ответ" на проблемы современности может быть двух противоположных типов: антимодернистский, полностью отрицающий проект модернизации из-за ее недостатков, и промодернистский, пытающийся исправить эти недостатки.

Демодернизация в системном аспекте стремится повернуть процесс модернизации к традиционным способам экономической и административной организации, а в аспекте социальной интеграции отказывается от идеала эмансипированного индивида, подчеркивает традиционные ценности и коллективную идентичность.

В дополнение к теоретическим объяснениям детерминации этнонациональных конфликтов следует обратить внимание на одну из существенных причин их универсализации и эскалации. Она непосредственно отражает особенности модернизации полиэтнических многоукладных государств в условиях интенсификации международно-коммуникационных процессов. Информационно-коммуникационные факторы приобрели исключительную важность в широкой пропаганде защиты общецивилизационных ценностей, систематизированных в международно-правовых нормах.

В этой связи нельзя не согласиться с замечанием профессора Н. Глейзера относительно того, что благодаря широкому международному обмену информацией и идеями, этнические конфликты в одних районах мира оказывают серьезное влияние на взаимоотношения этнических групп в других районах. Ученый особо отмечает, что чувст-

[36] См. *G. Sonnert.* Nationalism between modernisation and demodernisation. "Canadian review of studies in nationalism". Charlottentown, 1988, Vol. 15, № 1/2, PP. 43–51.

во принадлежности к этнической группе, как и любой другой элемент культуры, передается и усваивается в процессе воспитания. В традиционном обществе такими "каналами" были связи родители–дети; учителя–ученики; вожди и старейшины–рядовые соплеменники. Теперь же во все возрастающей степени чувство этнической идентичности формируется средствами массовой информации. Среди этнических групп появляются своего рода лидеры, у которых учатся другие, перенимая их язык, программу действий, формы организации. Н. Глейзер, в частности, отмечает воодушевляющий пример черных американцев для "возрождения этничности" других групп населения страны. "Но особенно поразительно,–пишет исследователь,–то большое влияние, которое оказали воинствующие черные на этнические группы в других странах"[37].

По замечанию известного американского исследователя Ч. Кейеса, даже при отсутствии этнических конфликтов, государство и само способствует распространению определенных "мифов" о входящих в его состав этнических общностях с целью обоснования законности своей власти; создает условия, в которых этничность неизменно становится фактором структурирования определенных типов социальных отношений[38].

Исследователи, принадлежащие к так называемому этницистскому направлению, признавая особую значимость социально-экономических факторов для включения этнонациональных общностей в политическую борьбу против колониальной эксплуатации, расовой и этнической дискриминации, особое внимание уделяют этнополитологическим проблемам этничности.

В работах одного из ведущих на Западе исследователей этнонационализма А. Смита представлен получивший широкое распространение в зарубежном обществоведении взгляд на природу этого явления, его социальные и политические функции в регулировании взаимоотношений этнической группы и государства.

Развернутое определение сущностных характеристик этнонационализма, предложенное исследователем, привлекает своей этнополитологической постановкой проблемы сочетания этничности и политики. Он определяет национализм как "идеологическое течение, направленное на достижение и сохранение автономии, единства и самобытности

[37] См. *N. Glaser.* The universalization of ethnicity: Peoples in the boiling pot. "Encounter", L., 1975, Vol. 44, № 2, P. 14.

[38] См. *Ч. Кейес.* Основа отношений между этническими группами в современных государствах-нациях. "Этнические процессы в СССР и США: Материалы советско-американского симпозиума". М., 1986, с. 70.

социальной группы, которая самоосознает себя как этническую общность. Иными словами, национализм является как идеологией, так и политическим движением этнического меньшинства, преследующего три основные цели: обеспечение автономии и самоуправления, реализация права на территорию и признание статуса своей культуры как равного с общегосударственной"[39].

Взгляды А. Смита на этнонационализм получают дальнейшее развитие в последующей его работе–"Национализм в XX столетии", где исследователь расширяет данное понятие, включая в него наряду с политикой и политизированной идеологией такие равнозначные с ними элементы, как культура, особые мировосприятие и ментальность, этническое самосознание[40].

Во многом аналогичный подход к национализму, во-первых, как к доктрине о характере, интересах, правах и обязанностях наций, а во-вторых, как об организованном политическом движении, направленном на осуществление целей нации, разделяет и такой авторитетный специалист в этой области, как Дж. Ротшильд[41].

Другие авторы делают акцент на собственно политическом содержании национализма, в первую очередь, на стремлении к созданию собственной государственности. Безусловным считает южноафриканский политолог Д. Котце право на самоопределение и выход из состава многонационального государства этнических групп, рассматривая такой способ разрешения этнонационального конфликта как единственную гарантию защиты этнической идентичности меньшинств[42].

Советские исследователи стремление этноса к "государственному" оформлению суверенитета связывают как с объективными, так и с субъективными факторами. "К первым из них относятся главным образом потребности экономического развития... Ко вторым–рост этнического сознания, хорошо известная в социальной психологии тенденция каждой достаточно большой общности людей превратиться, так сказать, из объекта истории–в субъект истории, достойно представляя себя аналогичным общностям и обеспечивая более благоприятные условия для своего развития,–такая наиболее устоявшаяся точка зрения принадлежит В. Козлову.–В исторических условиях классового общества только через государство этнос мог оформиться в территориальном отношении, твердо зафиксировав свои границы, получить

[39] *A. Smith.* Introduction: The formation of nationalist movements. "Nationalist movements". L., 1976, PP. 1–2.

[40] См. *A. Smith.* Nationalism in the twentieth century. Oxford, 1979, PP. 3–4.

[41] См. *Дж. Ротшильд.* Ук. соч., сс. 1–2.

[42] См. *Д. Котце.* Ук. соч., с. 19.

единую административно-правовую систему, культурно-образовательные и другие этнически ориентированные учреждения, укрепить внутренние социально-экономические связи"[43].

В современных государствах этничность проявляется не только в противостоянии государственным институтам, но и, что представляется крайне важным, как сущностная характеристика самих этих институтов. Как показывает в своих работах "Полиция, вооруженные силы и этничность" и "Этнические солдаты" американская исследовательница в области военно-политической социологии С. Энлоу, "этничность является политической не только в том смысле, что она служит основой для мобилизации группы для достижения ее политических целей, но также и потому, что она является определяющей установкой при создании наиболее важного политического аппарата – государства"[44]. Автор приходит к выводу, что государственные элиты, в первую очередь, высшие эшелоны власти, используют этнические деления в то же самое время, когда они публично порицают их. При планировании государственной политики, и особенно обеспечении собственной безопасности, высшие представители политико-административных кругов мыслят "этнически".

Наиболее полное освещение проблемы пересечения этнонациональных и политических феноменов получили в уже неоднократно упоминавшейся работе Дж. Ротшильда "Этнополитика". Анализ этих крайне разнообразных явлений с концептуальных позиций политической социологии позволяет автору выделить наиболее универсальные модели и сценарии развития событий.

Суть всех этнополитических явлений, по Дж. Ротшильду, состоит в том, что в определенных обстоятельствах происходит "политизация этничности". В концепции исследователя главными действующими лицами в процессе политизации выступают так называемые "этнические антрепренеры", преследующие вполне прагматические интересы и осознающие на уровне политических целей необходимость "мобилизации этничности". Под мобилизацией здесь подразумевается превращение этничности из психологического, культурного или социального фактора в собственно политическую силу с целью изменения или, наоборот, стабилизации сложившихся в обществе конкретных систем неравенства среди этнических групп[45].

---

[43] *В. И. Козлов.* Этничность и государственность. "Этнические процессы в СССР и США. Материалы советско-американского симпозиума", с. 39.

[44] *C. Enloe.* Police, military and ethnicity: Foundations of state power. New Brunswics, 1980, P. 10.

[45] См. *Дж. Ротшильд.* Ук. соч., с. 2.

В чем же состоит тот реальный потенциал, из которого "этнические антрепренеры" черпают ресурсы для разработки и реализации своих этнополитических программ или, иными словами, какова сущность источника "этнополитики"? Американский этнополитолог истоки потенциальных возможностей "этнических антрепренеров" находит в неравномерности "модернизации", которую испытывают современные (модернизированные) и переходные (модернизирующиеся) общества. "Модернизация" не только способствует усилению социальной мобильности отдельных людей, но, вместе с тем, поддерживает и усиливает неравенство между группами. Одновременно сама же "модернизация" опровергает какие-либо обоснования неизбежности неравенства.

"Политизация этничности" зачастую приводит к складыванию парадоксальной, на первый взгляд, ситуации, когда в модернизирующейся этнической группе, осваивающей универсальную культуру и технологии, происходит своего рода всплеск интереса к собственной этноспецифической уникальной культуре.

Обосновывая невозможность развития этнической культуры в полной изоляции от изменений, привносимых модернизацией, исследователь оперирует, в частности, этнолингвистическими данными. На конкретных материалах он убедительно показывает, что попытки ограничить применение языка этнической группы границами только "домашнего", бытового пользования, в то время как язык доминирующей нации сделать языком экономики и политики, далеко не всегда могут быть реализованы. Новые реалии неизбежно проникают в повседневную практику людей, становясь частью их личного опыта.

Двойственны по своей природе, сочетающей элементы "модернизационного" и "традиционного", сами предпосылки политизации этничности. Важным побудительным мотивом для начала этого процесса является озабоченность сохранением этноспецифических черт и стремление мобилизовать всех их носителей в сплоченную группу с развитым этнонациональным сознанием (добавим также – и поведением. – *Г. К.*). Этноспецифические черты и атрибуты являются необходимым, но не достаточным и даже не главным условием для сплочения этнической группы. Для консолидации, считает исследователь, необходима "элита группы, способная и заинтересованная (по религиозным, экономическим, социальным и политическим мотивам) в мобилизации носителей этнических черт в деятельную общность", а также, соперничество из-за сравнительно ограниченных и потому ценимых ресурсов внутри "большого" общества. Одним из конкретных вариантов второго условия может быть, например, центро-периферийный конфликт на этнонациональной основе[46].

---

[46] См. там же.

Взаимосвязь активизации деятельности элиты и неблагоприятных внешних обстоятельств исследователи отмечали и раньше. Особо подчеркивал это обстоятельство А. Смит для начальных стадий формирования национальных движений: "Идеологизация и политизация этнических групп происходит во времена общественной напряженности, соперничества и вражды, когда этнические лидеры убеждают носителей этнических культур ощутить свою судьбу скорее в этнических, нежели в личностных или классовых категориях, и доказывают им, что без этнической общинной солидарности их отличительные ценности и обычаи будут находиться под угрозой, а само выживание группы подвергается опасности"[47]. Как особый фактор в подъеме современных этнонациональных движений А. Смит выделял появление "научной бюрократии", отличающейся от "старых" элит профессионализмом и знаниями. Последующие исследования политологов подтверждают важную роль в этнополитике этого специфического для модернизирующихся обществ отряда интеллигенции, все чаще претендующего на лидерские позиции в национальных элитах.

Деятельность элит во многом определяется уровнем развития их политико-правового сознания. На современном этапе модернизации предполагается включение в политико-правовое сознание элит полиэтнических государств ценностных ориентаций на систему защиты "прав человека", в полном объеме этого понятия, выработанного международным сообществом. В этом случае элита, активно направляя "политизацию этничности", выступает в роли этнонационального пропагандиста "прав человека", мобилизует членов этнонациональной группы на суверенное обладание всеми экономическими, социальными, культурными, политическими и гражданскими правами как в индивидуальном (личностном), так и в коллективном (этногрупповом) формате. Таким образом, степень "правополитизированности" этничности может быть охарактеризована с точки зрения адаптированности в этнонациональном сознании элиты и этнической группы международно-правовых норм суверенного обладания "правами человека". Следует особо подчеркнуть, что именно диалектика противостояния и борьбы за суверенное обладание индивидуальными и коллективными "правами человека", представляющими собой дефицит особого рода, и составляет сущность этнополитических конфликтов между центром и периферией многонационального государства на современном этапе.

На наш взгляд, аргументированное обоснование особой значимости роли лидеров и элиты меньшинств в социологическом анализе процесса политизации этнических групп и прогрессировании этнонациональных межобщинных конфликтов в этнополитическое качество центро-периферийного противостояния по проблеме суверенитета заслуживает самого серьезного внимания.

Этнополитологическая концепция Дж. Ротшильда находит подтверждение не только в исторической ретроспективе, но и, что особенно важно, в современных этнонациональных конфликтах, развернувшихся на политической арене Восточной Европы, и это не может не привлекать внимания к сформулированным автором теоретико-методологическим основам понимания места и роли этнического фактора в процессе модернизации многоукладных полиэтнических обществ.

Этнополитологическая модель, разработанная Дж. Ротшильдом, продолжает использоваться как действенный аналитический инструмент и в работах многих его известных последователей.

Американский специалист в области политической культуры Ч. Фостер в развитие понятия "политизация этничности" вводит в научный оборот понятие "политизация этнической солидарности".

Данный феномен этнополитической социологии автор связывает с функционированием целого ряда факторов. В первую очередь, он определяется чувством групповой идентичности, основанной на объективных отличиях группы от других объединений. Важное значение имеют также недовольство группы, вызванное политической, экономической или культурной дискриминацией; возрастающие ожидания улучшения своего положения; упадок авторитета и действенности политического центра; эффективность этнополитической организации[48]. Данным понятием Ч. Фостер обозначает такую широкую и интенсивную поддержку этнической идентичности, которая вступает в соперничество с поддержкой господствующего общественного порядка и таким образом формирует потенциальный этнополитический конфликт. "Политизация этнической солидарности" вокруг реализации права этнической периферии на самоопределение и отделение от центра не только формирует конфликт с властью центра как политико-правовой структурой, но также ставит под вопрос территориальную целостность полиэтнического государства. Предложенное исследователем понятие органично включается в общую этнополитологическую концепцию, объясняя взаимосвязи этнополитического конфликта и сепаратизма.

Английский социолог К. Уильямс определяет сепаратизм как форму протеста против неизбежности этнической ассимиляции[49]. Предста-

[47] *A. Smith.* Introduction: The formation of nationalist movements. "Nationalist movements". L., 1976, P. 29.

[48] См. *C. Foster.* Political culture and regional ethnic minorities. "Journal of politics". Gainesville, 1982, Vol. 44, № 2, P. 564.

[49] См. *C. Williams.* Introduction. "National separatism". Cardiff, 1982, P. 1.

витель "новой этницистской" социологии особое внимание уделяет резонансному взаимодействию различных факторов, порождающих этнонациональный сепаратизм этнической группы, подвергающейся и дискриминации, и ассимиляции со стороны правящего центра. "Когда экономическое и социальное неравенство совпадает с лингвистическими и (или) культурными различиями, пишет автор, может возникнуть система этнической стратификации (конкретный ее вариант – колониальная иерархия "этнического ядра" и "этнической периферии".– *Г.К.*). Часто классовый конфликт и этнический конфликт усиливают друг друга, давая мощный импульс изменениям. Если конфликт охватывает этническую территорию, он может принять форму националистического движения, которое стремится к полной независимости от господствующего центра"[50].

Сепаратизм как осмысленное коллективное противодействие эксплуатации и дискриминации "прав человека" этнического меньшинства приобретает форму этнополитического конфликта с проводящим ассимиляционистскую политику центром. Эти условия служат также "программированию" этнополитического противостояния в вопросе территориальной целостности государства. При совпадении территориальных и этносоциальных факторов коллективного противодействия дискриминации экологических, экономических, социальных, культурных, политических и гражданских прав индивидуальные и этногрупповые ориентации на их защиту "центрируются" вокруг интересов, связанных с коллективным правом этнической группы на самоопределение, и становятся сущностью этнонационального коллективного сознания и консолидированного этнополитического поведения.

Основные "структурные предпосылки" сепаратизма с некоторыми специфическими для конкретных исследований различиями выделены также другими западными политологами[51].

При всем разнообразии рассмотренных концепций этнонациональных конфликтов в своей совокупности они взаимодополняют друг друга, выявляя своими специфическими конкретно-научными исследовательскими средствами и на своем уровне теоретического обобщения различные аспекты общего объекта исследования.

Авторами концепции "внутреннего колониализма" основное внимание

[50] Там же.

[51] См. *A. Orridge.* Separatism and autonomist nationalism: The structure of regional loyalities in the modern state. "National separatism". Cardiff, 1982, PP. 43–74; *J. Link.* From primordialism to nationalism. "New nationalism of the developed West". Boston, etc., 1985, PP. 203, 253.

уделяется социально-экономической детерминированности этнонациональных конфликтов. Исследователи этнонационализма наиболее полно выявили конфликтогенный потенциал взаимодействия политических реалий, в первую очередь, государственных институтов и этничности. Социологические методики исследования этнических процессов на внутригрупповом уровне были применены представителями "новой этницистской школы".

Таким образом, подводя итоги сопоставительного анализа различных точек зрения известных зарубежных авторов, можно их представить в виде двух основных концептуальных линий: школы "внутреннего колониализма" и "новой этницистской" школы.

Первая группа авторов (М. Гектер, Т. Нейрн) в определении проблематики этнополитологии, трактовке ее предмета и понятийного аппарата придерживается модели этнополитического конфликта между более развитым национально-государственным центром и отстающей этнической периферией, опосредованного центро-периферийным властным контролем. Периферийная этническая группа рассматривается как объект эксплуатации, экономической, политико-правовой, культурной дискриминации и угнетения, и в связи с этим определяется как "внутренняя колония". В определенные моменты приоритет среди национальных интересов периферии может перейти от экономических к политическим и культурным сферам, к проблемам межэтнических отношений по центро-периферийной вертикали. Перспективы для этнополитического движения связываются с культивированием в этнопериферийной группе социальных установок и поведенческих стереотипов покорности как плате индивида группе за право членства в ней и пользования определенными, делегируемыми со стороны центра источниками благ. Подобная этногрупповая солидарность и базирующаяся на ней этнополитическая активность, согласно авторам этой школы, максимизируются, когда люди, сталкиваясь с дефицитом благ, лишены возможности присоединиться к другим группам и степень их социальной идеологизированности исключительна[52].

Другая группа авторов (А. Смит, Д. Котце, Ю. Андерсон, С. Энлоу, Дж. Ротшильд), которых представляют как "этницистскую школу", определяет проблематику и понятийный аппарат этнополитологии, исходя из разрабатываемой ими концепции этничности. Сущность этнонационализма в достаточно разнообразных подходах этой школы можно свести к такому видению мира, которое предполагает его естественную

[52] См. *M. Hechter.* Internal colonialism revised. "New Nationalism of the developed West". B., 1985, PP. 17–26.

разделенность на уникальные общности с определенной групповой этнокультурой. Национальный идеал трактуется как вера в то, что все, кто имеет общую историю и культуру, могут претендовать на объединение на своей родине. Национальный идеал включает в себя определенный тип солидарности, связанный с политической программой борьбы этнических групп.

В целом же, при достаточно широком терминологическом разнообразии подходов этницистской школы к проблематике этнополитологии, ее представители сходятся в проникновении феномена этнической идентичности во все сферы политической жизни, и более того, в его определяющем воздействии на процессы создания, распространения и сохранения наиболее важного института национальной консолидации – государства. В истоках "политизации этничности" и формирования этнонационализма как политического фактора "этницисты" видят неравномерную модернизацию, которую испытывают модернизирующиеся общества.

Точка зрения автора исследования, которую он стремился проводить при анализе конкретных этнополитологических школ и направлений, в итоге может быть сведена к следующему.

Во-первых, за последние два десятилетия в мировой науке оформилась такая новая отрасль обществоведческих знаний, как этнополитология. Данная политологическая дисциплина представляет собой результат объективного процесса развития политической науки, отражающей сущность и формы проявления политических реалий в сфере отношений в связи с формированием, отправлением и воспроизводством власти (в том числе и государственной) между этническими общностями и институтами государства – основными субъектами этнополитики.

Во-вторых, в условиях преодоления ограниченности марксистско-ленинской догматики становится насущной необходимостью интенсивное научное осмысление основных результатов западной этнополитологии, направлений и тенденций ее развития. Данная задача требует как позитивного участия отечественных специалистов в творческой работе школ мировой этнополитологии, так и реконструкции зарубежных этнополитологических знаний, в недавнем еще прошлом относимых в разряд ненаучных концепций и фактически исключенных из политологического оборота, а также практического применения в этнополитике.

В-третьих, для интенсивного наверстывания упущенного советским доктринальным обществоведением времени целесообразно при формировании этнополитологии как новой для нас дисциплины вести целенаправленный поиск конструктивных наработок в более широком поле обществоведческих знаний (теории модернизации, национальной и международной безопасности, конвергенции, цивилизационного подхода и т. п.).

Таким образом, определив проблематику и контуры понятийного аппарата этнополитологии, мы подходим к необходимости рассмотрения проблем национальной безопасности, что предполагает дополнение и расширение данного категориального ряда с выходом на этнополитологическое видение цивилизационного подхода к анализу проблем консенсусного и конфликтного контакта на разных уровнях организации цивилизационных систем.

§ 2. НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ПРОБЛЕМА ПОЛИТОЛОГИИ

В современной истории понятие "безопасность" чаще всего связано с деятельностью государства, армии, формирований внутренних дел, разведки, контрразведки и т. д. Осознание необходимости иметь гарантии для обеспечения прав и свобод личности, семьи, своего региона, своей нации обусловило интерес к самым разным аспектам состояния и реализации безопасности.

Как нам представляется, основное содержание принятого в марте 1992 года Закона Российской Федерации "О безопасности" и Указа Президента Российской Федерации Б. Н. Ельцина "Об образовании Совета безопасности Российской Федерации" сохраняет традиционный государственный подход к пониманию "безопасности", имея ключевое понятие "защищенность"[53]. Это оправдано, когда все проблемы безопасности Отечества вкладываются в четкий императив "как выжить".

Тем не менее, мы считаем явно недостаточными употребление самого термина "безопасность" и его трактовку в безусловно важных документах.

И в теоретическом, и в практическом плане более важным является широкое осмысление понятия "национальная безопасность". Особого внимания требует осмысление сущности понятия "концепция национальной безопасности". Термин "национальная" в этом контексте определяется нами как относящаяся к стране, Отечеству в целом. В

[53] См. "Закон Российской Федерации "О безопасности"". "Российская газета". 6 мая 1992 г., с. 5.

данном общетеоретическом измерении само понятие "национальная" мы не относим к какой-либо отдельной нации.

В системном качестве концепция национальной безопасности Российской Федерации, исходя из доступных автору источников, еще не разработана. Инициативные группы политологов, философов, международников, экономистов, военных специалистов, экологов, народных депутатов различного уровня начали разрабатывать эту проблему с 1989 года[54].

Значительно активизировал теоретическую и практическую работу в сфере проблем национальной безопасности "Фонд национальной и международной безопасности", созданный 28 апреля 1990 года и перерегистрированный как международное объединение в апреле 1992 года. В Свидетельстве о регистрации как основные цели деятельности определены: содействие созданию общественной системы безопасности России, Содружества Независимых Государств, а также общественной системы международной безопасности. Одно из первых развернутых определений понятия "национальная безопасность" приведено в сборнике, изданном по инициативе и при участии Фонда национальной и международной безопасности. В статье М. В. Александрова "О концепции национальной безопасности нашей страны" отмечается: "Национальная безопасность–совокупность факторов, обеспечивающих жизнеспособность государства в системе международных отношений, его способность отражать возникающие внешние угрозы и действовать в соответствии со своими национальными интересами"[55].

Среди многообразных факторов автор отмечает "морально-политические": морально-психологическое состояние общества, устойчивость государственных структур, особенности национального характера, качество дипломатии[56].

Отметим, что предложенное определение достаточно универсально. Так, например, в одной из публикаций, посвященных политике руководителей Бразилии, пришедших к власти после переворота 1964 года и провозгласивших свои принципы как основанные на идеологии на-

[54] См. *М. Александров.* Безопасность СССР: два взгляда на философию внешней политики. "Литературная Россия", 22 февраля 1991 г.; "Национальная безопасность: смена приоритетов. Беседа А. Гаспаряна с Н. Н. Воронцовым". "Советская культура", 4 августа 1990 г.

[55] *М. В. Александров.* О концепции национальной безопасности нашей страны. "Международная безопасность. Национальные и глобальные аспекты". Дайджест I, М., 1992, сс. 28 – 29.

[56] См. там же, с. 29.

циональной безопасности, утверждается, что национальная безопасность есть необходимая цель и основа всякого национального проекта. Это абсолютная, безоговорочная, ничем не ограниченная ценность, высшая норма, определяющая все виды общественной и частной деятельности, непосредственное руководство к действию[57].

В докладе Президента США Дж. Буша "Стратегия США в области национальной безопасности", направленном 20 марта 1990 года в Конгресс, отмечается: "Масштабность наших национальных интересов и целей остается неизменной. Их можно обобщить следующим образом: выживание США как свободной и независимой страны при сохранении ее фундаментальных ценностей, основных институтов и безопасности народа"[58].

Приведенные выше определения национальной безопасности, содержание самого понятия (Дж. Буш), безусловно, содержат в себе требования "защищенности". Но при этом предусматривается и личное участие, личная ответственность гражданина за стабильность и безопасность государства, за сохранение главных ценностей. В результате, важным универсальным свойством становится взаимоувязанная ответственность личности и государства, индивида и общества. Тем самым возможные национальные, социальные напряжения и конфликты переводятся в сферу взаимных обязательств: не только государство и его институты должны искать политическими методами средства разрешения конфликта, но и сами граждане. Таким образом, открывается дорога к поиску гражданского согласия, консенсуса вокруг ценностей национальной безопасности.

Осторожный оптимизм внушает сам процесс создания в Москве таких неправительственных общественных объединений как Фонд национальной и международной безопасности. Среди его основных принципов деятельности: учет баланса интересов граждан, общества и государства; отстаивание мирных средств и методов урегулирования внутренних и международных конфликтов[59].

И это тоже способствует тому, что закрытая ранее для советского научного анализа важная группа проблем национальной безопасности становится предметом изучения независимых исследователей из области политических наук. Ракурсы изучения здесь самые разные – и геополитические, и экологические, и многие другие. Не менее актуаль-

[57] См. "Les ideologies totalitaires en Amerique Latine". "Faire", P. 1976, Oct., № 12, PP. 26 – 31.

[58] *G. Bush.* National Security Strategy of the Union States: 1990 – 1991, N.Y., 1990, P. 7.

[59] См. "Устав Фонда национальной и международной безопасности". М., 1992, сс. 2 – 3.

ным является этнополитологический анализ. Понимание такого подхода все более полно выявляется как в публикациях отечественных исследователей, так и в критических работах зарубежных политологов.

§ 3. КРИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА КРИТИКУ ЗАПАДНОЙ ЭТНОПОЛИТОЛОГИИ

В связи с этим можно считать актуальным для советской политологии переосмысление контрпропагандистской критики прошлых лет, по возможности, с более четким разграничением научного и пропагандистского содержания проблем этнополитологии.

Возврат к содержанию критикуемых в прошлом трудов западных специалистов в области этнополитологии дает убедительные примеры невосприимчивости их советских коллег к выводам и итогам работы целого ряда исследовательских центров и университетов, занимающихся анализом этнонациональных процессов.

Более того, в значительной мере ограничив возможности советских специалистов "заказом на разоблачительное реагирование" не только на выпады средств массовой информации по вопросам национальной политики социалистических стран и СССР, но и собственно научные этнополитические изыскания, руководство страны в значительной мере лишило себя, а вместе с тем и широкие круги общественности, включая научную, возможностей для объективного восприятия концепций, излагающих и анализирующих содержание современных этнических процессов, позволяющих прогнозировать их развитие в Советском Союзе.

Конкретным результатом "ревизии идеологического противодействия" этнополитологии могло бы стать осмысление отрицательного опыта безоговорочного отметания научных конфликтологических прогнозов, не укладывавшихся в доктринальные императивы теории и практики советской национальной политики. В свете развития межнациональных отношений представляется в равной мере и полезным, и актуальным вернуться к ряду прогнозов и даже предупреждений, сделанных западными специалистами достаточно давно, о формировании взрывоопасного конфликтогенного потенциала в связи с процессом ускоренной модернизации советского полиэтнического государства, включавшего в себя выраженные разноцивилизационные ареалы.

Не может не обратить на себя внимание, в частности, такой факт, что в период, когда в советском обществоведении разрабатывалась и вводилась в "идеологический оборот" концепция развитого социализма, в конечном счете отражающая состояние модернизированности совет-

ского общества, американские социологи прогнозировали конфликтогенность модернизационных процессов и наличие конфликтов латентной фазы в полиэтническом СССР.

В качестве результата коллективного научного рассмотрения этнонациональных проблем процесса модернизации "зрелого социализма" можно привести особенно показательное в свете современных событий заключение научного симпозиума "Национальности и национализм в СССР", состоявшегося в декабре 1976 года в США, о том, что Советскому Союзу угрожают сепаратизм и разъединение[60]. Тогда же специалисты в области "модернизации России" прогнозировали оживление традиций былого недоверия между народами в связи с неравномерным продвижением советских наций в области экономики и культуры[61].

Либерализация политической системы Советского Союза в процессе перестройки, разрушив средства эффективного контроля центра над этнонациональной периферией, создала предпосылки для трансформирования латентного потенциала этнонационализма в открытые этнонациональные конфликты как в горизонтальных (межэтнических), так и вертикальных (центро-периферийных) отношениях.

Для анализа факторов формирования латентного этноконфликтного потенциала в модернизирующемся СССР целесообразно, на наш взгляд, обращение к широкому кругу этнополитологических исследований по проблемам "этнической стратификации". Универсальность этого явления, как было показано и на материалах развитых западных, и развивающихся обществ, позволяет предполагать его наличие и в социалистической реальности, хотя официальная версия утверждала "всемерное выравнивание уровня развития социалистических наций".

Для целей исследования в качестве основных измерений "этнической стратификации" мы считаем целесообразным рассматривать систему обеспечения коллективных и индивидуальных прав человека как на общегосударственном, так и на этнонациональном уровнях. Поскольку данная характеристика играет важную роль в западной этнополитологии, в частности, при рассмотрении процесса "политизации этничности", ей, по-видимому, следует уделить особое внимание как важному показателю возможной конфликтности в поведении той или иной этнонациональной группы.

---

[60] См. "Nationalities and nationalism in the USSR: A Soviet dilemma". Washington, 1977, VIII.

[61] См. *N. A. Riasanovsky*. History of Russia. 3rd ed., N.Y.: Oxford univ. press, 1977, P. 654.

Показатель обладания и реализованности прав человека может быть в достаточно полной мере раскрыт посредством рассмотрения объективных показателей экономического, социального, политического, экологического и культурного уровня модернизированности (в сравнении с общегосударственным) конкретных этнических групп или этнокультурных ареалов.

Показатель защищенности прав человека может быть исследован методом сопоставительного анализа международно-правовых норм с общесоюзными и республиканскими, а также по их применению в законодательной и судебно-правовой практике. Наряду с этим немаловажное значение имеют социологические обследования субъективных представлений населения.

Исследования такого рода представляются особо важными потому, что вопрос об этнической стратификации занимал, пожалуй, центральное место в противостоянии западного и советского обществоведения по проблемам межнациональных отношений.

Признавая и даже подчеркивая национальное неравенство в развитых полиэтнических обществах Запада, сам широко распространенный жанр "идеологического противодействия" ориентировал не столько на анализ и усвоение уроков "западного" опыта, сколько на критику и отрицание прогнозов специалистов в области этнополитической социологии.

Позиция критикующей стороны по существу сводилась к нескольким тезисам. Главный из них состоял в том, что в противоположность капитализму социализм порождает другую закономерность – бесконфликтное плановое выравнивание социально-экономического, политического и культурного развития "отставших" в прошлом народов до уровня "передовых". Особо подчеркивалось, что диаметрально противоположная логике развития капиталистических многонациональных государств закономерность "выравнивания отставших" наций и народностей была впервые реализована Коммунистической партией Советского Союза в теории и практике национальной политики, опыт которой впоследствии лег в основу деятельности братских партий многонациональных социалистических государств.

Размежевание с результатами исследования западных этнополитологов обычно подкреплялось императивным противопоставлением доводам научных контрпартнеров партийных документов, имевших для советских обществоведов императивно-директивный характер. Обильный материал для цитирования такого рода давал, в частности, и отчетный доклад ЦК КПСС XXVI съезду КПСС в 1981 году, то есть в период нарастания скрываемого от широкой советской общественности эко-

логического, экономического, политического и нравственного кризиса в СССР.

Примером может служить один из фрагментов отчетного доклада, зачитанного Л. И. Брежневым XXVI съезду КПСС: "С первых лет Советской власти наша экономическая и социальная политика строилась так, чтобы как можно быстрее поднять бывшие национальные окраины России до уровня развития ее центра. И эта задача была успешно решена. Важную роль здесь сыграли тесное сотрудничество всех наций страны и прежде всего бескорыстная помощь русского народа. Отсталых национальных окраин... ныне не существует!". Дополнением к нему служит: "Наш курс – наращивание материального и духовного потенциала каждой республики и вместе с тем его максимальное использование для гармоничного развития всей страны. На этом пути мы добились поистине исторических достижений"[62].

Наряду с директивами партийных документов обычно в качестве аргументов, "опрокидывающих" доводы об универсальности "этнической стратификации", приводились также фрагменты из нормативных документов верховной государственной власти. Согласно Конституции СССР: "Граждане СССР различных рас и национальностей имеют равные права. Какое бы то ни было прямое или косвенное ограничение прав, установление прямых или косвенных преимуществ граждан по расовым и национальным признакам, равно, как и всякая проповедь расовой или национальной исключительности, вражды или пренебрежения – наказывается по закону"[63].

Через шесть лет после XXVI съезда – на июльском (1987 г.) пленуме ЦК новый Генеральный секретарь ЦК КПСС М. С. Горбачев, характеризуя эпоху "зрелого социализма", подчеркивал нарастание во всех сферах общественной жизни "предкризисных явлений". Итоговые оценки состояния общества в докладе на упомянутом пленуме по существу сводятся к тому, что к началу 1980-х годов "болезни" страны перешли в хроническую форму.

Изучение официальных документов КПСС, выступлений политических руководителей и общественных деятелей СССР после провозглашения курса на "перестройку" помогает существенно уточнить осмысление сложившейся к 80-м годам обстановки в Советском Союзе. Наиболее важным явлением в политической сфере с точки зрения "перестроечных" оценок можно считать "отчуждение" от государственно-

[62] См. "Материалы XXVI съезда КПСС". М., 1981, с. 223.

[63] "Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик". М., 1987, с. 17.

партийных структур не только основной массы населения страны, но и большинства рядовых членов КПСС, а также работавших под постоянным партийным контролем общественных организаций. Как правило, это отчуждение проявлялось в скептическом отношении к обещаниям и решениям правительства, в общественной апатии, возрастании социальной напряженности.

В процессе развертывания политической реформы усиленной критике стали подвергаться глубокая коррумпированность административно-командной бюрократической системы и хроническое целенаправленное искажение информации о социальном развитии советского общества, включая этнонациональные процессы.

Система сбора и обработки информации о процессах "на местах" действовала уже в сталинские времена форсированной принудительной модернизации и в сущности составляла один из наиболее важных рычагов механизма политического анализа обстановки, контроля за регулированием мер насильственных воздействий на ситуацию в отдельных отраслях или конкретных национальных регионах, а также дезинформирования широкой общественности с помощью официозной внутренней и внешнеполитической пропаганды.

В период политического руководства страной Л. И. Брежнева информация "наверх" поступала во все более искаженном виде. К этому принуждала сама доктрина "зрелого социализма", требующая изнуряющих общество увеличений масштабов заданий на "комплексное развитие отраслей и регионов" и ускорение темпов пропагандируемого научно-технического прогресса.

В условиях углубляющегося системного экономического, социального, политического и морального кризиса дезинформация стала определяющим атрибутом отчетности в работе на местах. Регулярное создание фальшивой документации, покрывающей приписки и другие махинации со стороны номенклатурного корпуса самих официальных органов власти в течение многих лет в условиях централизации политического контроля, обусловило сосредоточение реальной власти в управленческом аппарате, а также коррумпированность этого аппарата. Раскрытие партийно-государственных корней и механизмов воспроизводства коррупции практически на всех уровнях политико-административного контроля в период перестроечной "гласности" сделало достоянием не только специалистов, но и общественности меру деморализованности политического режима.

Попытки анализа коррупции как социального явления подтверждают ее значительное влияние на формирование в наиболее массовых общностях, включая и этнонациональные, устойчивой индивидуальной и

групповой неудовлетворенности уровнем социальной справедливости, защищенности гражданских свобод и прав человека.

Вместе с тем насильственная модернизация в русле сталинской концепции гипериндустриального развития СССР как "бастиона революции" привела к глубокой диспропорции соотношения элементов в структуре народного хозяйства. Аномальное и преимущественно экстенсивное развитие военно-промышленного комплекса за счет всех остальных ресурсов жизнеобеспечения оказывало разрушающее давление на природную среду, создавая кризисные явления в экологии.

Техногенные кризисные явления в экологии ряда национальных регионов – от Прибалтики до Средней Азии – в последние годы, в условиях гласности и информированности о мировых стандартах защиты индивидуальных и коллективных прав человека, а также при все возрастающем дефиците обыденных благ, вызывают глубокую обеспокоенность судьбами коренного населения этнических регионов. В связи с тем, что большинство предприятий и организаций, являющихся источником техногенных экологических катастроф, относились, как правило, к союзным государственным ведомствам, экологическая обеспокоенность общественности стала важным дополнительным фактором интенсивной политизации по "национальному признаку".

Наложение экологических движений на общий фон социальной напряженности в ряде регионов сформировало мощный этнонациональный потенциал центро-периферийных и межэтнических конфликтов.

Таким образом, насильственная и форсированная модернизация полиэтничного СССР в условиях структурных межсистемных изменений в процессе перестройки динамизировала и раскрыла латентную напряженность конфликтных отношений между неравномерно модернизированными этнонациональными группами.

При отсутствии реальных политико-правовых, военных, экономических, социальных, культурных и экологических гарантий безопасности со стороны СССР как верховного гаранта прав и свобод входивших в него наций, наиболее политизированные из них перешли к политической борьбе за реализацию своего права на национальное самоопределение и, в конечном итоге, за национальный суверенитет.

Классическое развитие "сценария" от активизации экологического движения до провозглашения национальной независимости произошло, в частности, в республиках Прибалтики[64]. Следует с сожалением приз-

[64] См. "The nationalities question in the Soviet Union". L.–N.Y., Longman, 1990, PP. 39–91.

нать, что по-прежнему приоритет этнополитологического анализа и осмысления процессов этнонационального развития на территории уже бывшего СССР принадлежит зарубежным авторам.

* * *

Заключая политолого-историографическую по своим задачам первую главу, хотелось бы обратить внимание на такую характерную особенность отечественных и особенно зарубежных исследований, как значительная степень совпадения их понятийно-терминологического аппарата с собственно политологическим, социологическим, этнолого-антропологическим. Такое совпадение естественно и обычно для пограничных субдисциплин, как свидетельствует, в частности, пример потестарно-политической этнографии[65].

Специфика этнополитологии, как, впрочем, и любой научной дисциплины, связана, в первую очередь, с ее исследовательским предметом, который, на наш взгляд, может быть определен как этнические и культурно-исторические особенности политической культуры, или отношений власти и властвования в их объективном (через институты и структуры) и субъективном (ориентации, мотивации политического поведения, системы политических ценностей и т.п.) аспектах.

Подводя итоги анализа взаимосвязей этнополитики и национальной безопасности, которые мы пытались проследить в этой главе нашего исследования, можно выделить следующие соображения. Этнополитика является составной частью внутренней и внешней политики современных государств по обеспечению своей безопасности как в национальном, так и региональном и глобальном масштабах.

Этнополитология представляет собой вновь формирующуюся отрасль политических наук, заявившую о себе в западной фундаментальной политологии, а также в приложениях к специальным разделам аналитико-управленческого обеспечения задач национальной безопасности на национально-государственном, региональном и глобальном уровнях. Интенсивное формирование отечественной этнополитологии как системы специальных политических знаний является актуальной научной задачей по системному видению всего разнообразия, в том числе и этнополитического, проблем безопасности на геостратегическом пространстве локализации национальных интересов России и республик, входивших в состав СССР.

Режимные изменения в модернизирующихся обществах вообще, а в частности в таких обществах, как СССР–СНГ и страны бывшего

[65] См. *Л. Е. Куббель.* Очерки потестарно-политической этнографии. М., 1988, с. 27.

социалистического блока, требуют наряду с другими важными аспектами безопасности разработки проблем консенсусного и конфликтного потенциала цивилизационной динамики переходных обществ. Этнополитология сходства–различия между этническими общностями, нациями, культурно-историческими ареалами по широкому кругу ценностных ориентаций, противостоящих или лежащих в основе обеспечения защищенности прав человека на соответствующих уровнях цивилизационной организации человечества, должна помогать идентификации и разрешению этнополитических кризисов на ранних стадиях обнаружения. Вместе с тем этнополитология "консенсуса–конфликта" между цивилизационными системами может стать полезной как научно обоснованный инструментарий гуманизации вооруженных этнополитических конфликтов, а также их консенсусного урегулирования и даже разрешения.

Таким образом, эшелонированное изыскание проблем национальной безопасности цивилизационных агрегатов типа СССР требует фундаментального этнополитологического исследования "сходимости–расходимости" контактирующих цивилизационных систем, а также прикладных разработок по реализации изыскиваемых методологических подходов и моделей в практике этнополитической защиты национальных интересов в области внутренней и внешней безопасности современных модернизированных и переходных, модернизирующихся государств.

Глава 2

ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭТНОПОЛИТОЛОГИИ МОДЕРНИЗАЦИИ

Понятие "модернизация", понимаемое как трансформация общества от "традиционного" состояния к "современному", стало использоваться западными обществоведами в начале 1960-х годов. В наиболее общем плане под модернизацией имеется в виду многомерное изменение общества в экономическом, технологическом, экологическом, демографическом, политическом, социальном и психологическом отношениях, которое началось в Западной Европе в XVI в., а затем получило глобальное распространение.

Модернизация имеет важное значение для развития этнонациональных процессов, так как она коренным образом изменяет условия функционирования нации или этнической группы. Особенно показательно в данном вопросе мнение бывшего председателя Международной Ассоциации политических наук, профессора К. Дейча. По его утверждениям, модернизация неизбежно активизирует этническое сознание, способствует формированию политических устремлений к национальной автономии. В результате в будущем национальные конфликты будут возникать все чаще и охватят, в первую очередь, многонациональные государства, следствием чего станет их распадение на отдельные регионы[66]. К нему присоединяется и маститый американский политолог З. Бжезинский, утверждая, что модернизация является потенциально разъединяющей силой.

§ 1. ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ МОДЕРНИЗАЦИИ

Несомненно полезное объединение усилий специалистов различных областей обществоведения в исследовании этнополитики не означает, разумеется, простого "механического складывания" единой концепции этнополитологии из разнородных фрагментов. По мнению известного американского ученого М. Нэша, в настоящее время основным препятствием в создании общей теории этничности является попытка "обогнать" генеральную теорию обществоведения, которая охватила бы одновременно социальную, культурную и психологическую сферы жизнедеятельности общества. Пока же такой уровень не достигнут, из

[66] См. "Foundations of modern Sociology". N.Y., 1976, PP. 269–270.

общего фонда аналитических идей следует обращаться к тем, которые соответствуют историческим, структурным и культурным реалиям одного из "ограниченных сегментов человеческой истории". В качестве ограниченного и вместе с тем достаточно протяженного сегмента исследователь выделяет пять последних веков мировой истории. Этот период определяется процессом модернизации, главным компонентом которого выступают национальные государства и в их составе этнические группы, как обладающие самосознанием общности[67].

В исследованиях ряда западных политологов, таких как С. Энлоу, Н. Глейзер, А. Смит, Дж. Данлоп, Дж. Саймон, Дж. Слоусон, Т. Раковска-Хармстоун, Т. Мак-Нейл и др. – убедительно показано, что в многонациональных обществах этнические группы принимают не одинаковое участие в процессах модернизации. Некоторые этнические группы вступают в модернизированные страты раньше, чем другие, и достигают более высокого уровня "модернизированности" в силу функционирования системы политических предпочтений и привилегий или особенностей своих культур, в большей степени ориентированных на прогресс, чем культуры других этнических групп[68].

Существование неравенства между этническими группами обусловливается неравномерностью самих модернизационных процессов и закономерностью разрывов между уровнями модернизации. Основываясь на исследованиях обществ с различным социальным строем, западные политологи убедительно показывают наличие "этнической стратификации" в развитых полиэтнических обществах[69]. В качестве типичного опыта политико-социологического изучения "этнической стратификации" в США сошлемся на специальную работу "Неравные американцы: практика и политика межгрупповых отношений", в которой авторы Дж. Слоусон и М. Воск, сопоставляя основные показатели уровня жизни в области образования, жилищных условий, в сфере занятости и др., прослеживают реальные различия жизненных стандартов этнических групп населения США[70]. Известный английский политолог Н. Глейзер в статье "Этнический фактор" констатирует, что "общество не в состоянии привести все этнические

[67] См. *М. Нэш.* Ук. соч., сс. 3–4.

[68] См. "Canadian Slavonic". Ottawa, 1975, № 213, P. 287.

[69] См. *Г. Фостер.* Ук. соч., сс. 560–569; *J. Gumperz.* The communicative bases of social inequality. "Minorities: Community and identity". Berlin, 1982, PP. 109–118; *М. Гектер.* Ук. соч., сс. 17–26; *Y. Seton-Watson.* Nations and states: An inquiry into the origins of nations and the politics of nationalism. Boulder (Cal.), 1977.

[70] См. *J. Slawson, M. Vosk.* Unequal Americans: Practices and politics of intergroup relations. L., 1979.

группы к одинаковому уровню социального и экономического развития, равенству[71].

Несводимость всего многообразия явлений жизни общества, включая и его этнонациональные реалии, только к основным категориям формационного подхода, особенно в его огрубленном виде жесткого противостояния классов, к настоящему времени можно считать признанной не только в зарубежном, но и в отечественном обществоведении.

Известный в советские времена историк немарксист М. А. Барг в одном из последних своих выступлений особо подчеркнул, что крупные западные специалисты, в противовес нашему отходу от Маркса, все отчетливее усматривают в нем крупного теоретика исторической мысли XIX в., открывшего в материальной практике людей подлинную тайну истории. Марксова категория формации сохраняет свое значение как метод концептуализации тех процессов, которые являются ключом к пониманию элементов закономерного в течении истории.

Важным показателем научного прогресса в начале нашего столетия М. А. Барг считает "разделение" человека на "человека экономического", "человека политического", "человека социального", так как историческая наука расщеплялась на субдисциплины, и они уходили вглубь отдельных сторон процесса. Однако уже в 20-х годах наиболее крупный в этом столетии французский историк Марк Блок призвал своих коллег вернуться к постижению человека как целостности.

В настоящее время, когда в отечественной политике и политических науках происходит очередное болезненное переосмысление ценностных ориентаций, осуществляется "смена вех" от надчеловеческого восприятия смысла социальных связей к самому человеку как системообразующей гуманистической ценности, многомерной в своем индивидуальном и групповом разнообразии.

От того, в какой мере человеку удается проявить свою многомерность, в каких рамках очерчено его жизненное пространство, в котором обеспечивается или не обеспечивается развитие его как суверенной личности, зависит с какой исторической парадигмой он может быть соотнесен. Этим можно определить также выбор поля – формационного или цивилизационного – исследования индивида, класса, слоя, этнической общности, в целом государства или какого-либо другого сообщества людей.

Автор монографического исследования исходит из того, что формационный процесс заключает в себе механизм сменности, перерывов в

[71] *Н. Глейзер.* Ук. соч., с. 15.

постепенности, борьбы противоположностей, высшей формой которых являются классовые конфликты и социальные революции. В противовес этому в развитии цивилизации как крупномасштабного, устойчиво сохраняющего свои культурные характеристики ареала, наиболее полно отражается другая сторона социального прогресса, а именно преемственность и непрерывность в развитии, сохранение и передача важного для человека и общества накопленного опыта поколений[72].

Таким образом, отношение категорий "формация" и "цивилизация" отражает диалектику понятий "революция" и "эволюция". Однако сопоставление этих двух категорий не означает альтернативной дихотомии.

Понимание категорий "цивилизация" и "формация" в их диалектическом единстве позволяет преодолевать существующее противоречие. Формация приходит на смену и в рамках одной и той же цивилизации и со сменой цивилизации. И в то же время смена определенной цивилизации сопровождается, как правило, сменой и общественной формации. В каждом обществе сочетаются цивилизационные и формационные компоненты.

Преодолеть "тупик объективизма" и включить в исторический процесс фактор человеческой субъективности М. А. Барг считает возможным с помощью категории "цивилизация", которая обеспечивает целостное видение общества, выдвигая в качестве центрального собственно человеческий аспект в истории.

Проецируя категории "цивилизация" и "формация" на индивида и способы проявления его сущности в общественной системе, можно также обнаружить наличие двух базовых компонентов. М. Барг обозначает их субстратами и различает субстрат этногенный (антропогенный) и субстрат социогенный (формационный)[73]. Относя их к категории "цивилизация", М. Барг считает, что они дают возможность целостного видения личности и общества, их взаимоотношений, а также более широкого рассмотрения спектра проблем, связанных с развертыванием исторического процесса.

Взгляд на структуру общества только с точки зрения категории "формация" выдвигает на первый план классовое содержание человека, представленного в двухуровневой модели взаимоотношений базиса и надстройки, гипертрофированной зависимости условий его жизнедеятельности от уровня развития производства, от взаимоотношений эко-

[72] См. "Эволюция восточных обществ: синтез традиционного и современного". М., 1984, с. 15.

[73] См. *М. Барг.* О категории "цивилизация". "Новая и новейшая история". М., 1990, № 5, сс. 25–40.

номики и политики. Данная попытка объективного видения человека в двухагентном обществе, на наш взгляд, приводит к абсолютизации классовой сути общественного индивида, редуцирует его многообразие.

Категория "формация" не раскрывает всей "палитры" человеческой природы, ограничивает в определенные рамки историческую действительность, а также проявление самого индивида в этой действительности. Формационное видение человека сводит социологию истории этносов, наций и государств, представляющих различные локальные исторические культуры, к заданной стадиальной схеме. В этом заключается основной недостаток формационного подхода, так как человек – это не только формационная категория, он и его общности являются к тому же носителями признаков конкретных цивилизаций.

Цивилизационный подход обнаруживает в деятельности индивида вышеназванные субстраты – этногенный и социогенный. Они в различной мере проявляют в личности и общностях элементы, восходящие к этносу и характеризующие его индивидуальность, а также элементы, обусловленные политэкономической спецификой общества и государства.

Этнос нельзя назвать категорией чисто формационной, так как его формирование не локализуется границами одной формации. История каждого этноса – это последовательная цепь передачи людьми друг другу веками накопленного опыта освоения мира. Как элемент цивилизационной целостности этнос находится в ценностном поле культуры, морали и нравственности, связанной с реальностями как этнонациональной, так и надэтнической сфер человеческой интеграции. "Цивилизационная целостность не носит функционального характера – ее объединяет общность каких-то более глубинных, "интимных" свойств входящих в нее групп и индивидов"[74].

Свойства эти составляют огромный пласт ценностей неклассового происхождения, не имеющих отношения к системе данной конкретной формации. Выражая круг идентификационных интересов человека, этнонациональные ценности, а также более широкие этноинтегративные ценностные ориентации развиваются, изменяются в относительной зависимости от формации. Они формируются, в основе своей, культурно-исторической средой конкретной цивилизации и ее этнонациональных подсистем. Характер ценностей может стать основанием для определения типа цивилизации. И с этой точки зрения, базовые ценности – суть цивилизации, ее индивидуальность. Но одновременно,

[74] *Г. Дилигенский.* "Конец истории" или смена цивилизации? "Вопросы философии", 1991, № 3, с. 32.

"этносы, а мы добавляем, а также их цивилизационные общности, – это целостные системы, неразрывно связанные с социально-экономическими факторами"[75].

Это означает, что в общечеловеческой общности, в данном случае в этносе и надэтнических цивилизационных ареалах, не обнаруживая полярных антагонистических противоречий, взаимодействуют два фактора, две структурные линии, обусловленные, с одной стороны, человеческой индивидуальностью (антропогенный субстрат), и с другой стороны – спецификой общественного устройства (формационный субстрат).

Таким образом, концепция Барга позволяет определить роль категории "цивилизация" в рассмотрении культурной и социальной природы человека, двойственности и двуединости его сущности, а также зависимости от этих факторов результатов ее практического деятельностного выражения. Эвристическая ценность, познавательная потенция представленной таким образом категории "цивилизация", на наш взгляд, заключается в том, что она выдвигает на первый план человеческий аспект, то есть процесс проявления человеческой личности во всех сферах ее индивидуальной и коллективной деятельности, тем самым раскрывая для исследователя дифференциацию человеческого бытия, а также степень субъективного влияния личности, этнических и цивилизационных общностей на реальную действительность, и в целом на ход истории. Рассмотрение человека сквозь призму духовных, нравственных, культурных ценностей и социально-общественного бытия составляет цивилизационное видение человека как целостности.

И в то же время категория "цивилизация" концептуализирует видение во всех связях и проявлениях самого общества. Она ставит целью снять противоречия между отчужденной сущностью власти и потребностью в общей регуляции, между интересами общественными и личными, стремится решать проблемы соотношения прошлого, настоящего и будущего, проблемы преемственности, эволюции развития человека как индивидуальности, а также этносов и цивилизаций как исторических социокультурных сообществ.

И здесь универсальным образом переплетено духовное, связанное с этносом, его историей, традициями, культурной неповторимостью цивилизации, а также ее социальной, политэкономической практикой. Другими словами, "цивилизация" обеспечивает видение человека в единстве двух составляющих оснований-координат – социогенного и

[75] *Ю. Бромлей, Р. Подобный.* Человечество – это народы. М., 1990, с. 197.

этногенного. Это единство измерений можно определить в данном случае как этносоциальное измерение структуры и динамики развития общества. Таким образом, категория "цивилизация" определяет содержание и направления многомерности общественного развития, реализуя в этносоциальном измерении цивилизационный подход к философии истории.

Цивилизационный подход в том его понимании, какое предложено профессором М. А. Баргом, может служить методологическим основанием для анализа еще одной "двойственности" исторического процесса: сочетания конфликтного или консенсусного факторов в его развитии. Объективный социогенный субстрат определяется автором как конфликтный по своей сути, поскольку им обусловлено основное социальное противоречие. Субъективному этногенному субстрату, который определяется элементами культурной идентификации, служит своего рода "кодовой сферой" цивилизации, принадлежит функциональная роль консенсуса, механизма предотвращения разлада в обществе.

Цивилизационный подход дает возможность рассмотреть причинную взаимосвязь объективного социогенного и субъективного этногенного элементов общественных явлений с формированием преимущественно "конфликтного" или "консенсусного" сценария развертывания исторического процесса в его конкретных этносоциальных сюжетах.

Так, можно гипотетически предполагать, что в моноэтническом государстве "консенсусный" потенциал этногенного субстрата, взаимодействуя с "конфликтным" потенциалом социогенного субстрата, создает условия для снятия конфликта, разрешения его или, по крайней мере, определенного смягчения.

В полиэтническом же государстве конфликтный потенциал социогенного субстрата может быть погашен "консенсусными" потенциалами различных этнических групп с меньшей вероятностью, так как эти потенциалы "консенсусны" преимущественно во внутригрупповом измерении. Кроме того, этот "консенсусный" потенциал отдельных этнических групп может быть субстратом внешнегрупповой конфликтности (или по горизонтали – между этническими группами, или по вертикали – между этническими группами и государственным центром).

Вероятно, что в полиэтническом государстве этногенный компонент цивилизационного исторического процесса, в отличие от случая с моноэтническим государством, может быть источником дополнительной конфликтности, усугубляющей объективный конфликтный потенциал социогенного субстрата.

В дополнение к оценке состояния конструктивной разработанности этнополитологических проблем в цивилизационном ракурсе их анализа следует также отметить труды целой группы отечественных философов, политологов, этнологов, которые в той или иной связи обращались к их рассмотрению. Специального внимания требуют работы Н. И. Конрада, Ю. В. Бромлея, С. А. Арутюнова, Б. С. Ерасова, Э. С. Маркаряна, Э. И. Скакунова, А. В. Журавского и др.[76].

На основе цивилизационного подхода моделируется наиболее общая, во многом чисто умозрительная схема развития этнонационального процесса в том или ином обществе. Вместе с тем данный уровень методологического обобщения позволяет учитывать наиболее широкий спектр факторов, определяющих характер этнонациональных отношений моно- и полиэтнических образований.

Небезынтересным представляется, на наш взгляд, сопоставление "цивилизационной модели" и более конкретизированных в своем приближении к этнонациональным реалиям концепций западных обществоведов, более подробно рассмотренных выше. При всем разнообразии эти исследования вписываются в цивилизационные рамки модернизированного или модернизирующегося (современного или переходного от традиционного к современному) общества, фиксируя особенности данного цивилизационного состояния или этапа развития. Основное внимание исследователи уделяют выявлению причин поляризации социальной конфликтности вокруг национализма этнической группы в модернизирующемся полиэтническом государстве[77].

Полно и убедительно объективная конфликтогенность социально-экономических процессов модернизации этнически разнородного государства раскрыта М. Гектером и Т. Нейрном. На конкретном материале авторы прослеживают, как ареалы экономической и социальной обделенности населения в многонациональных государствах могут в процессе модернизации стать очагами национальных конфликтов в случае пересечения границ этих ареалов с территорией расселения "периферийных" этнических групп. С точки зрения цивилизационного подхода,

[76] См. *Н. И. Конрад.* Запад и Восток. М., 1972; Ю. В. Бромлей. Национальные процессы в СССР: в поисках новых подходов. М., 1988; *С. А. Арутюнов.* Народы и культуры. Развитие и взаимодействие. М., 1989; *Б. С. Ерасов.* Культура, религия и цивилизация на Востоке. М., 1990; *Э. С. Маркарян.* Теория культуры и современная наука. М., 1983; *Э. И. Скакунов.* Путь модернизации советского общества. М., 1991; *А. В. Журавский.* Христианство и ислам. М., 1990.

[77] Наиболее полный в отечественной литературе очерк концепций межэтнических конфликтов содержится в работе: "Межэтнические конфликты в странах зарубежного Востока". М., 1991, сс. 33–72.

концепция "внутреннего колониализма" сводится к анализу объективных социогенных факторов этнонационального конфликта. Вместе с тем, как неоднократно отмечалось и в зарубежной, и в отечественной литературе, даже при совмещении социально-экономических и этнических различий латентный конфликт далеко не всегда переходит в открытую форму, и сами по себе эти различия и противоречия лишь при определенных условиях порождают межэтнический конфликт, что практически лишает концепции "внутреннего колониализма" и "центра – периферии" крайне важных для социологических теорий прогностических возможностей.

Наибольшие соответствия цивилизационной модели профессора М. Барга, представляющего развитие общества во взаимодействии социогенного и этногенного субстратов, обнаруживает социологическая концепция "политизации этничности" как основа этнополитологии, предложенная Дж. Ротшильдом.

На уровне политико-социологического знания исследователь конкретизирует диалектику взаимодействия этногенного и социогенного субстратов цивилизационной модели развития, подчеркивая тесную взаимосвязь развития "уникальной" этноспецифической культуры с усвоением этнической группой в процессе модернизации универсальной культуры и технологии. Как "парадокс политизации этничности" ученый определяет усиление интереса к этнической специфике в ответ на изменения, привносимые модернизационными процессами.

С учетом недостаточной разработанности в отечественной и зарубежной литературе этнополитологии цивилизационных процессов и явлений автор исследования, опираясь на вышеприведенный анализ, видит свою дальнейшую задачу в постановке проблемы развернутого цивилизационного исследования этнополитики, а также обоснования методологической модели многоуровневого анализа проблем межцивилизационного контакта.

Обобщая методологическую постановку проблемы применения цивилизационного подхода к этнополитическому исследованию консенсусно-конфликтного потенциала переходных обществ в качестве одного из реальных ресурсов разработки и этнополитического обеспечения национальной безопасности, можно сделать следующий вывод. Цивилизационный анализ, дополняя двухагентную одномерность формационной схемы общественно-исторического движения человечества до стереоскопического отображения этносоциальных систем, позволяет рассматривать процессы их трансформирования в ходе модернизации, формирования, воспроизводства мира, а также этнополитических кризисов и вооруженных конфликтов с широких позиций политической философии истории традиционных и современных цивилизаций.

Таким образом, цивилизационный подход нами берется для дальнейших исследований в качестве одного из основополагающих методологических принципов формирования этнополитологии национальной безопасности как системы специальных фундаментальных и прикладных обществоведческих знаний. Цивилизационный анализ этнополитических феноменов дает возможность для последующего фундаментального раскрытия этнополитологического аспекта теории национальной безопасности, моделирования консенсусно-конфликтной динамики процессов обнажения контактных зон между этносоциальными системами модернизированных и модернизирующихся моноэтнических и полиэтнических государств, а также надэтнических цивилизационных ареалов.

§ 2. УРОВНИ ЭТНОПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ В ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ СИСТЕМАХ

Политические поиски, обусловленные задачами создания нового общественного устройства на территории бывшего СССР, не могут не учитывать нарастания двух тенденций в развитии мирового исторического процесса, а именно: с одной стороны, наряду с формированием единого экономического и информационного пространства в мировом сообществе все большее место занимают интеграционные процессы; с другой стороны, проявляется противоположная тенденция – движение к этносоциальной автономии. Эти два вектора отчетливо обозначены в стремлениях новых государств СНГ к модернизации экономики, ориентированной на общечеловеческие ценности и западные технотронные модели, и одновременно – на национальное самоопределение и суверенитет.

В итоге, все более актуальными становятся проблемы идентификации, т. е. соотнесения себя с реальными процессами в мире, с той или иной цивилизацией, их потенциями и достигнутым уровнем прогресса, так как признается факт неравномерности, а также относительной несопоставимости развития.

Проблема идентификации – центральная тема дискуссий, которые вновь востребованы историческим поиском "консенсуса – конфликта" между славянофилами и западниками в русле диалога "Запад – Восток". Эти дебаты о выборе моделей развития, о новой государственности, о возможности и путях модернизации нашего общества подразумевают

наличие, в первую очередь, конфликта двух явлений, обозначаемых "традиционализм" и "модернизация". Ресурс возможного консенсуса, считает автор, следует искать в осмыслении цивилизационной целостности данной проблемы.

Стереотипы, присущие формационному подходу, обусловливают классовым фактором как традиционное, так и инновационное сознание, отождествляя формационный подход с политической интерпретацией базисно-надстроечных отношений, и в такой постановке сводят традиционность к отсталости. Традиционное, с этой точки зрения, оказывает исключительно тормозящее воздействие на прогресс, что делает логичной и оправданной необходимость революционной ломки цивилизационной многомерности "старого" и создания формационной одномерности "нового". Это, в свою очередь, предполагает абсолютную самостоятельность традиционного, его "отчужденность", что в конце концов оправдывает необходимость его полной элиминации. Тот же подход, оберегая интересы политической элиты от идеологических деформаций, категорически дистанцируется от инноваций, предъявляемых постсовременными достижениями западной цивилизации.

Другими словами, упрощение картины развития мира в философии формационного подхода содержит в себе методологию обезличивания этноцивилизационного многообразия общества, сведение его к однородному, ориентированному на "идеологическую цивилизацию" мировосприятию и управляемость "сверху". Политологические приложения данного подхода порождают концептуальное оправдание политической стабильности ценою изоляционизма и социальной консервации.

Отсюда несомненна актуальность цивилизационного видения проблем трансформации бывшего СССР. Именно широкое этносоциальное измерение с этих позиций очередных мобилизационных политических доктрин может помочь преимущественному развитию консенсусных ресурсов многообразного цивилизационного потенциала страны. Цивилизационный подход позволяет приблизиться к пониманию преимуществ эволюционной модернизации зарождающихся наций-государств в континууме выборов между фундаменталистской или какой-либо другой традиционалистской в сущности идеологией и "вестернизаторской" перспективе.

Данный подход ставит проблему как теоретической, так и практической адаптации "западных" и "восточных" моделей "обустройства России", других суверенных государств, исходя из системного осмысления проблемы межцивилизационного контакта на национальном, региональном и глобальном уровнях.

Исследование содержания, границ и форм межкультурного взаимодействия стало характерной чертой трудов представителей различных обществоведческих наук, исследующих растущие противоречия в ходе модернизации и культурно-информационного контакта между Западом и Востоком.

Теоретический поиск выбора путей национального развития сопровождал национально-освободительное движение, развернувшееся особенно интенсивно после второй мировой войны в так называемом "третьем мире". Фокусированность научных школ обеих сторон данного межцивилизационного контакта на анализ проблем национального развития, оценку внешних экономических, культурных и особенно политических воздействий на состояние становящихся из колоний новых наций-государств наложило отпечаток на приоритетность политологических проблем. Этим можно объяснить доминирование проблематики самоопределения как в теоретико-методологических, так и частно-научных социолого-психологических и этнологических исследованиях. Как отмечает Б. С. Ерасов, очевидное экономическое превосходство Запада подрывает в теоретическом сознании национально-освободительных движений и освободившихся стран значимость экономических факторов как основы общественного бытия. Он приходит к выводу, что, избегая навязываемой Западом модели национального существования и парадигмы модернизации, общественное сознание усматривает основу самоопределения в политике и культуре. Следует при этом принять во внимание определенное воздействие обществоведческих, особенно модернизационных концепций Запада и марксистской формационной теории на ориентацию политических наук третьего мира.

Стремление противопоставить экономической западноцентристской модели развития свой тип организации общества вызвало к жизни различные концепции культурной и политической самобытности, в том числе в форме концепции национального возрождения с ориентацией на пути социализма или рыночной демократии, а также фундаменталистского обновления религиозно-государственных традиций. Такое разделение ценностно-ориентационных систем стало тяготеть к однозначному рассмотрению Запада как материально-ориентированного, а Востока как духовно-ориентированного миров.

Вместе с тем с формированием определенного дихотомического противостояния на уровне межцивилизационного культурного и технико-технологического контакта "Запад – Восток" сложился более обнаженный политический план конфронтации по оси "Запад – Восток", обусловленный "холодной войной" между блоками капиталистических и социалистических стран, а также идеологически более ориентирован-

ными на СССР развивающимися странами. В том же ряду следует рассматривать ось противостояния "Север–Юг", лишь частично совпадавшую в недавнем прошлом с идеологической конфронтацией сверхдержав.

Приоритетная культурологическая и политологическая разработка этнодифференцирующих черт, противостоящих западным стилю и образу жизни, взяла на себя миссию привнесения в общественное этнонациональное сознание освободившихся стран идентификационных ценностных ориентаций, нацеленных на защиту их самобытности и строительство национальной государственности. Своеобразным системообразующим параметром рассматриваемых идентификационных представлений и ориентаций, как говорилось выше, наряду с этносом становится пласт более агрегированных идентичностей – цивилизаций.

Становление новой, цивилизационной системы ценностных координат как в теории, так и в этнополитической практике формирует дополнительные ресурсы для самоотнесения и взаимоотнесения крупных этносоциальных общностей. Подобный масштаб видения "идентичностей" в современных условиях информационно-культурного и политического взаимодействия может интенсифицировать объективно протекающие в истории интеграционные и дезинтеграционные процессы, придать им концептуально культурологическую и политологическую направленность, а также стимулировать поиск их политико-практического оформления и конституирования. Таким образом, гипотетически могут быть выделены несколько основных уровней этносоциальной идентификации в выдвигаемой автором исследования цивилизационной модели, в конечном счете, отражающей наметившиеся тенденции и концептуальные сдвиги в теоретическом и общественном сознании. Их можно представить в следующей последовательности: этнос как базовый уровень этнонациональной идентичности; нация как идентичность, промежуточная по отношению к этносу и цивилизации; ареальная, или "историческая", цивилизация как агрегированная идентичность, базирующаяся на интегративных межэтнических ценностях; и наконец, глобальная цивилизация как высшая агрегированная идентичность, базирующаяся на общечеловеческих ценностных ориентациях.

Цивилизационное масштабирование системного этнополитологического анализа, на наш взгляд, дает ряд преимуществ методологического плана в исследовании противоречивых процессов универсализации и воспроизводства самобытности, традиционалистских и инновационных механизмов их реализации. Данный подход содержит в себе возможности для более широкого и разнообразного видения взаимодействия этносоциальных систем, чем это складывается в современной этноконфликтологии как преобладающем исследовательском направлении.

Предложенное же сопряжение в едином ценностно-ориентационном контексте глобального, ареального, национального и этнонационального измерений межцивилизационных контактов предполагает системное исследование как конфликтных, так и консенсусных сценариев их формирования и развития.

Воспользовавшись итогами сопоставления разнородных дискуссий о содержании понятия "цивилизация", проделанного Б. С. Ерасовым, возьмем за основу три выделенные главные характеристики:

– наличие всеобщей социокультурной связи, способствующей определенному единству духовной жизни крупномасштабной общности, имеющей территориальную привязанность и сохраняющей длительную преемственность;

– дифференциация духовной жизни в рамках данной общности или же за ее пределами, способствующая развитию и многообразию жизнедеятельности народов, составляющих данную цивилизацию;

– поддержание преемственности в существовании общества на протяжении длительного времени (веков и тысячелетий) и сохранение этой преемственности при различных вариантах динамики.

Обобщенные подобным образом функции цивилизации, синтезированные из концепций О. Шпенглера, Н. Данилевского, А. Тойнби, П. Сорокина, М. Вебера, С. Эйзенштадта, а также целого ряда ученых из стран третьего мира, представляют собой определенную целостность ее интегрирующих, дифференцирующих и воспроизводящих характеристик[78].

Данные параметры качества цивилизационных систем, исходя из вышеприведенных выкладок об исследовательском однообразии и недостаточной эвристичности формационного подхода, целесообразно дополнить рядом разъяснений. Цивилизации не совпадают с формациями как во времени, так и в пространстве. Они отражают разные типы культурно-исторической общности и типы динамики. Основные черты и структура конкретных цивилизаций не исчезают при переходе на последующие ступени развития, формационные факторы не стирают цивилизационных характеристик.

Цивилизационный регулятивный потенциал решения задач, соответствующих триаде выделенных нами выше функций-характеристик, представляет собой ресурс для консенсусного или конфликтного развития межцивилизационных контактов на всех вышеописанных уровнях их реализации.

---

[78] См. *Б. С. Ерасов.* Ук. соч., сс. 90–207.

Итак, цивилизации, отправляя интегрирующую и дифференцирующую функции в их непрерывной исторической реализации, либо конфликтным, либо консенсусным путем снимают противоречия между различными этнокультурными и социокультурными общностями, между развитыми и неразвитыми народами, между классово зрелым центром и слабо стратифицированной или доклассовой периферией, между отчужденной сущностью власти и потребностью в общей регуляции, между природными и историческими измерениями социального бытия. Данное развернутое определение содержания пространства "консенсус – конфликт" есть упрощенный эскиз многомерности тех связей, которые рассматривались выше внутри целостности этногенных и социогенных субстратов цивилизационной модели этносоциальных общностей.

При рассмотрении проблемы цивилизационной динамики на территории бывшего СССР нам представляется необходимым, с одной стороны, сосредоточиться на атеистической коммунистической цивилизации и тенденциях ее трансформации из системы, обслуживающей полиэтническое государство, в некое новое цивилизационное качество. С другой стороны, особого внимания заслуживает динамика становления и воспроизводства двух основных цивилизаций, исторически локализованных на территории СССР – христианской и мусульманской.

По нашему мнению, исследование развития стагнации коммунистической цивилизации, охватывающей огромные пространства Европы и Азии с полиэтническим и поликонфессиональным населением в относительно короткое историческое время, возможно на опыте анализа причин застоя восточных обществ.

Выше были вычленены три существенные функции-характеристики цивилизации, из которых одна – воспроизводящая, развертывает в историческом времени и пространстве две другие функции, которые и являются источниками цивилизационной динамики. Речь идет о дифференциации социокультурной жизни по различным способам, уровням и участникам организации общественного бытия, а также интеграции этих вариантов в универсальных социокультурных системах. Противоречивое взаимодействие этих функций в реальной истории является и причиной, и механизмом формирования конфликтного и консенсусного потенциала внутри цивилизаций и в контактах между ними.

Воздерживаясь от прямых сопоставлений с цивилизационной ситуацией в бывшем СССР, тем не менее, считаем полезным уделить внимание консенсусно-конфликтной двойственности, а в большинстве случаев преимущественной конфликтности восточных цивилизаций, имманентно – по А. Тойнби – содержащих и порождающих императив

централизации и деспотизма политической власти в интересах менее продвинутых цивилизационных элементов общества[79].

Соглашаясь с Б. С. Ерасовым в его обобщенном анализе различных востоковедных трудов, а также опираясь на свой собственный опыт включенного наблюдения и анализа афганского конфликта, автор исследования считает важным подчеркнуть убедительность и актуальность его выводов о тех средствах интеграции, которыми восточные общества в определенной мере сдерживают опасность тоталитаризации деспотизма.

Исходя из специфической слитности политической и религиозной сущностей исламской ментальности и организации общественного бытия, а также секулярности политических систем в христианском мире, следует отметить приоритетность исследования роли религии в удовлетворении растущей потребности цивилизации в налаживании и использовании интеграционных механизмов. В данном случае мы имеем дело с механизмами, сдерживающими плюрализм ориентаций и дифференциацию различных внутрицивилизационных общностей, но вместе с тем, предохраняющими общество от крайностей деспотизма.

Подобное участие в регламентации разнообразия духовной, социальной и особенно политической жизни специалисты считают характерным для ряда религий: конфуцианства, ислама и других. Установка на консервацию в рамках цивилизации не только продвинутых, но и отсталых укладов, в конечном счете, как показывает анализ исторического опыта, приводит к окостенению всей системы.

Обычно в данных конкретных цивилизациях на этнонациональном и национально-государственном уровнях осуществляется политико-правовое выравнивание различий цивилизационных элементов, основной политической ценностью объявляется стабильность, базирующаяся на навязывании всему обществу этносоциальной однородности. Данная политико-религиозная ценностная ориентация реализуется в преобладании вертикальных центро-периферийных отношений, тотальном огосударствлении общества.

В западном цивилизационном круге отделенность церкви от политической власти в течение продолжительного времени предоставляла религии качественно другие условия для участия в интегрирующей регуляции многообразия общественного бытия. Сформировавшаяся в отделенном от христианства западном государстве и обществе в целом приоритетность индивидуальности над всеобщинным коллективиз-

[79] См. *А. Дж. Тойнби*. Постижение истории. М., 1991.

мом наложила определенный отпечаток на всю систему межличностных отношений, этнокультурной и социокультурной динамики на всех цивилизационных уровнях. Расширение участия граждан в общественном управлении, сопровождавшееся своеобразным изменением конфигурации политико-правовой и этносоциальной сферы, проложило "западный" путь внутрицивилизационного плюрализма. Профессионализация и сопровождающая этот процесс редукция сферы государственного регулирования весьма эффективно сопровождались все большим ориентированием общества на гражданскую защиту либерально-демократических ценностей. Таким образом, в отличие от восточных, преимущественно насильственных способов противодействия дифференцирующим тенденциям внутрицивилизационного единства западный цивилизационный ареал выработал систему демократической полиархии как результативный инструмент общественнно-государственного обеспечения политической стабильности и воспроизводства целостности цивилизации средствами преимущественной саморегуляции общественного бытия.

Дальнейшее исследование сущности сходства и различия ценностных ориентаций двух основных цивилизационных систем на территории СССР, а также социокультурных и этнокультурных механизмов их реализации может послужить выявлению и использованию возможностей для развертывания межцивилизационного контакта преимущественно в консенсусном направлении.

Какие же ценностные ориентации могут быть рассмотрены этнополитологией в качестве основных каналов продвижения межцивилизационного контакта? Здесь представляются важными как теоретико-методологическое осмысление имеющихся достижений обществоведческих наук, так и осмысление практики межцивилизационного сотрудничества. Важно рассмотреть также и конкретные кризисы, конфликты между разноуровневыми этносоциальными подсистемами постсовременных, современных и традиционных цивилизаций. Внутрицивилизационная ориентированность на согласие вокруг основных ценностей и процедурных норм правления может стать одним из важных этнополитологических изменений содержания ориентированности и готовности к внешним, внецивилизационным контактам.

Правление через соучастие гражданского общества с государством, степень консенсуса участников данного правления относительно демократического регулирования и саморегулирования дифференцирующих факторов общества (территориальная и культурная автономия, в особенности статус различных языков и религий, контроль над системой просвещения, отправления культов, политические и социальные

свободы)–вот основное содержание внутрицивилизационной ориентированности на ценности и систему демократического плюрализма.

Правление же плюральным обществом через насильственное приглушение или торможение дифференцирующих факторов, ориентированность правления на политизацию всего социума вплоть до его тотального огосударствления–в ряде случаев навязанная господствующей религиозной или светской идеологией–составляет содержание внутрицивилизационной ориентации на ценности деспотического плюрализма.

Следует оговориться, что в данном исследовании обращается преимущественное внимание на методологические проблемы этнополитологии. Этим объясняется уделение большего внимания политическим факторам и их политологическому осмыслению. Именно в данном ракурсе и обозначены полюса совокупности ценностных ориентаций этносоциальных общностей на внутрицивилизационный консенсус и политическую стабильность. Политическое же выражение сущности данных ориентаций выражается в формах государственного и гражданского контроля над производством, обладанием и потреблением цивилизационных ресурсов общества.

Демократический плюрализм–полиархия, базирующаяся на западноцивилизационной системе ценностных ориентаций, предрасположена приспосабливать свои политико-правовые подсистемы, в том числе и структуры, практически к любому типу массового этносоциального или национального движения, за исключением их насильственных форм, разрушающих основы данной системы.

Деспотический плюрализм, имеющий в своей основе так называемый восточноцивилизационный комплекс ценностных ориентаций, характеризуется политико-правовыми установками на форсированное "строительство единой нации" путем интенсивной интеграции и ассимиляции меньшинств. Режим, проводя политику в интересах доминирующего национально-государственного большинства, фактически стимулирует возникновение конфликтных ситуаций.

Следует остановиться на противоречивости "консенсус-конфликтного" процесса, которая имеет ряд основных измерений. В условиях деспотического плюрализма этносоциальные напряжения реже, чем при полиархии, наблюдаются в виде открытого конфликта. Режим демократического плюрализма обычно сопровождается быстрой трансформацией скрытых конфликтов в открытую форму.

В чем же заключаются сущностные политические причины подобной парадоксальности хода процессов? На наш взгляд, данное противо-

речие в основном обусловлено тем, что режимы западноцивилизационного полиархического типа не предполагают всеобщего государственного контроля за всеми сферами общественного бытия и сознания. Политическая "партисипация" государственного управления с самоуправлением гражданского общества является сущностной основой для регулирования скрытых конфликтных ситуаций на периферии политической системы, локализуя их разрешение в сфере межличностных отношений между местными органами гражданского самоуправления и участниками конкретных конфликтов.

Данная сущность выражается в установке на консенсусное решение на местах "большинства конфликтов", не имеющих прямого отношения к государственному управлению. Конфликты же, имеющие политический характер, обслуживаясь структурами полиархии, предрасположены скоротечно раскрыться из скрытой в открытую общественно контролируемую форму. А в конечном счете, речь идет о функциональной отрегулированности механизмов перемещения конфликтов в сферу "организованной" политики.

Такова основа измерения консенсусной предрасположенности полиархической цивилизационной системы, ее запрограммированности на обеспечение долгосрочной саморегулирующейся стабильности политической системы.

При режимах же деспотического плюрализма практически любые проблемы, возникающие на периферии социокультурной жизни общества, сталкиваясь с системой тотальной политической регламентации, приобретают политический характер и перемещаются на арену политического противостояния с государством. В этом заключается сущность конфликтной заряженности плюралистических деспотий.

С учетом межцивилизационных контактов, их эволюционного диффузного взаимопроникновения, а также внешнеполитического и международно-правового взаимодействия между представляющими цивилизации структурами проблема цивилизационной идентификации не может быть интерпретирована схематически "чистыми" моделями. Политические режимы большинства восточных стран не могут безоговорочно соотноситься ни с деспотическими, ни с демократическими моделями. На наш взгляд, именно цивилизационное разнообразие участников контактов, авторитарные или парламентаристские формы их политического выражения содержат в себе ресурсы не только конфликтного, но и консенсусного развития их взаимодействия.

Требуют специального внимания исследования как внутрицивилизационного, так и межцивилизационного аспекта ценностно-ориентационных пересечений на всех уровнях цивилизационной идентификации.

В связи с этим представляется важным сравнительно-аналитическое этнополитологическое исследование отраженности в национально-государственной и международной практике ценностей, являющихся базой для защиты "прав человека", отраженных во "Всеобщей декларации прав человека", а также международных пактах об экономических, социальных, культурных, гражданских и политических правах.

Именно отраженность данных ценностей в национальных системах защиты жизни, свободы и достоинства человека, как отмечалось нами выше, могут послужить одним из главных критериев оценки цивилизационного состояния и ценностной предрасположенности партнеров или контрпартнеров в двуедином процессе "консенсуса – конфликта" на этнонациональном, национально-государственном, ареальном и глобальном уровнях взаимодействия.

Завершая второй параграф данной главы, автор отмечает некоторые сложности, связанные с выявлением консенсусных потенций конкретных этнополитических контактов и их инструментальной реализации. Можно выделить по крайней мере две обобщенные группы трудностей в применении консенсусного подхода в реальных этнополитических кризисах, исследуемых с участием автора, – трудности гносеологического и инструментально-технологического плана, а также проблемы их релевантного соотнесения.

На наш взгляд, особое, фундаментальное место занимают трудности гносеологического характера, обусловленные неадекватностью восприятия и этнополитологической познавательно-аналитической рефлексии разнообразия реальных этнополитических процессов и явлений. Обобщенное представление о сложности общения и взаимодействия между субъектами и объектами консенсусного регулирования можно охарактеризовать, используя один из универсальных принципов общей теории управления – "принцип необходимого разнообразия"[80]. В применении к сфере социальных процессов, в частности, к этнополитической теории и практике данное основоположение теоретической кибернетики могло бы быть определено следующим образом. Оптимальное взаимодействие в этносоциальных системах в процессе цивилизационного анализа и урегулирования консенсуса – конфликта предполагает, что субъекты урегулирования в своем содержании и потенциях его проявления должны быть не менее разнообразны, чем объекты этнополитологического анализа и этнополитологического управления.

---

[80] См. *У. Росс Эшби.* Необходимое разнообразие. "Введение в кибернетику". М., 1959, сс. 287 – 310.

§ 3. ПРОБЛЕМЫ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОЙ ДИНАМИКИ КОНСЕНСУСА – КОНФЛИКТА В ТРАНСФОРМАЦИИ СССР – СНГ

Идентифицировать уровень цивилизационного состояния общества – это значит, на наш взгляд, определить уровень его модернизированности, характер его трансформирования от традиционной к современной и постсовременной цивилизации.

Статус "сверхдержавы", которым обладал СССР в послевоенный период, и молчаливое допущение того, что СССР в роли "Востока" находится вместе с "Западом" на "Севере" в противовес "Югу", создали по существу иллюзию реального уровня его модернизированности. Так, предложения о решении национально-государственных проблем СССР по аналогии с опытом интеграции, например, современной Европы, предполагали, что советское общество могло быть идентифицировано как находящееся на уровне постсовременной цивилизации, в качестве одного из элементов социокультуры которой действительно выступают наднациональные межгосударственные структуры.

Однако на основании цивилизационного анализа в силу его многомерности и комплексности выявляется целый ряд реально происходивших в СССР процессов, например, деидеологизация государства и разгосударствление экономики, движение к отказу от колхозно-совхозных форм собственности в пользу частной собственности на землю и требования уважения национального суверенитета и др., свидетельствующих о том, что СССР находился лишь на начальном этапе модернизации: завершалась идеологическая фаза перехода от традиционной (исторической) цивилизации к современной.

В основе иллюзии о высоком уровне реальной модернизованности советского общества лежал, в конечном счете, формационный подход, оценивающий социальное развитие под углом зрения его экономической детерминированности. Но даже с этих позиций нельзя отрицать, что статус "сверхдержавы" был достигнут и поддерживался СССР за счет аномального социально-экономического развития, потребовав непомерно высоких для мирного времени затрат на оборону, значительно превысивших "пороговые" 5 % ВВП[81], за пределами которых попытки приращения безопасности оборачиваются возрастанием опасности экономического распада. Более того, следствием этого стала

[81] Здесь использованы цифровые данные и материалы методологического семинара АТММО с участием автора под руководством директора Центра методологии международных исследований ДА РФ доктора юридических наук, профессора Э. И. Скакунова.

"гипериндустриализация" – нарушение внутриэкономического баланса страны в пользу "вторичной экономики" (более 50 % ВВП). "Гипериндустриализация" привела советское общество в состояние перманентного экономического кризиса и, как следствие, массового психологического дистресса, уровень которого пропорционален "сверхрасходам" на форсированное индустриальное воспроизводство.

Все это обусловило, вероятно, самый низкий в истории СССР уровень удовлетворения базисных потребностей населения и высокую предрасположенность к конфликтной перспективе страны на предстоящие годы.

Следовательно, пример развития СССР показывает, что хотя без экономического развития, разумеется, невозможно движение к современной цивилизации, тем не менее, само по себе оно не является единственным мерилом уровня модернизированности, особенно "периферийных" обществ, склонных по отношению к западным критериям к аномальному социально-экономическому развитию.

Другой критерий модернизации общества – уровень его институционализации – наличие политических институтов, способных охватить все выступающие за перемены группы общества и способствовать его социально-экономическому развитию. Хотя на этом направлении за 1985 – 1991 годы общество в СССР продвинулось вперед, реальная оценка процесса институционализации как с позиции попыток демократизации советской политической системы, так и реформации ее национально-государственного устройства возможна лишь на фоне измерения уровня оппозиционности или сотрудничества – реальной партисипации общества в жизнедеятельности государства.

Рассматривая проблему в этом аспекте, мы видим, что неудовлетворенность базисных потребностей, превышающая, по некоторым социологическим опросам, "критическую" цифру 70 % населения в отдельных регионах СССР, создала уже в 1989 – 1992 годах тот уровень социальной напряженности, который достаточен для быстрой ее трансформации в политические режимные конфликты вплоть до самой крайней их формы – гражданской войны. Забастовки с политическими требованиями, методологически оцениваемые именно как политические режимные конфликты, пока проходившие в относительно мирной стадии своего развития, однозначно свидетельствуют о крайне высоком уровне оппозиционности общества как советскому, так и постсоветским политическим режимам.

Если же взять национально-государственный уровень процесса институционализации, то проблема усложняется тем, что этнические общ-

ности, объединенные под центропериферийным давлением в унитарное государство, находятся на разных уровнях социокультурного развития. Некоторые из них принадлежат к разным типам традиционных цивилизаций, нередко еще не готовых к модернизации, а другие уже соразмеряют свой уровень развития со стандартами современной цивилизации. Поэтому этнонациональная волна в условиях разрушения системы деспотического плюрализма в СССР, находившегося в состоянии переходящей в конфликт социальной напряженности, неизбежно привела к легитимным национально-освободительным конфликтам, которые разрушили в итоге национально-государственное устройство СССР и создали трудности для сохранения целостности государств, возникших в ходе распада СССР.

Оценивая таким образом уровни экономического развития и институционализации СССР, мы обнаруживали, что если первый показатель, несмотря на "гипериндустриализованность" СССР, указывал на его социально-экономическую неразвитость, то второй – на интернациональную приверженность тоталитарному политическому режиму и имперской форме национально-государственного устройства – к сущностным признакам традиционной цивилизации.

Допуская, вместе с тем, возможность отставания в развитии политических институтов от уровня социальных и экономических перемен в обществе, мы, наконец, начинаем понимать, что процесс модернизации впрямую проявляется в том, что называют "социальной мобилизованностью" общества, понимая под ней всеобъемлющий процесс изменения, охватывающий значительную часть населения в стране, движущейся от традиционного общества к индустриальному, процесс формирования современного политического сознания у возникающих в обществе новых социальных общностей. Речь, по сути дела, идет об измерении уровня социокультурного развития общества, который, проявляясь через массовое сознание в содержании ценностных ориентаций, в типах социального характера, политическом стиле и иных социально-психологических "образах", адекватных современной цивилизации, и является реальным показателем органичности и устойчивости движения общества к прогрессу.

Следовательно, в качестве основного показателя уровня модернизации советского общества, отсчет от которого может указывать на размеры аномальности его экономического развития и институционализации, выступает социокультурная стратификация населения, проявляемая через массовое сознание в ориентации на социальные ценности, характерные для каждого типа цивилизации. Можно заранее предположить, что соотношение групп населения, тяготеющих к типовым для каждой цивилизации ценностям, будет во многих регионах

бывшего СССР различным, требуя в каждом случае дифференцированного подхода к выбору как стратегии экономического развития, так и глубины процесса институционализации.

Практика модернизации в разных странах показывает, что для сохранения политической стабильности общества необходим баланс между уровнем социальной мобилизованности населения, его нацеленностью на осуществление перемен и институционализацией общества. Чем выраженнее социальная мобилизованность населения, тем больше оснований для разбалансированного развития общества, для разрыва между усваивающимися массами новыми социальными ценностями и существующими в нем структурами, оккупируемыми, как правило, традиционной элитой и ее креатурой. Этот разрыв при отсутствии реальной партисипации гражданского общества и является главным источником политической нестабильности СССР–СНГ, проявляясь в так называемых "позиционных конфликтах", возникающих между предрасположенными к коррупции, практически неконтролируемыми со стороны зачаточных механизмов гражданского общества новыми политическими группами и прежней элитой из-за контроля над механизмом подготовки, принятия и исполнения политических решений об использовании национальных ресурсов.

Соотношение уровня социокультурной развитости и существующих социальных структур в различных районах нашей страны различно, но, как показывает анализ потенциала политических конфликтов (против режима и властей), разрыв между ними везде достаточно высок, что характеризует общество–наследника СССР в целом как предрасположенное к нестабильности.

В распавшемся СССР в условиях "национального возрождения", восстановления национальных традиций и одновременно открытости западной цивилизации, развертываются модернизационные процессы в области технологии (в том числе социальной и политической), а вместе с тем процессы вестернизации и фундаментализации в культуре, общественном сознании и поведении. Разобраться в этой мозаике культурно-политических изменений можно, как выше утверждалось, опираясь на более общее понятие, позволяющее охватить и осмыслить эти процессы как явления, принадлежащие к одной сфере. Многоаспектный спектр социальных реалий объединяет понятие "цивилизация" как целостное социокультурное образование. Цивилизационный подход, как отмечалось ранее, предполагает также рассмотрение явлений в историческом развитии и, следовательно, включает изучение процессов интеграции и дезинтеграции цивилизаций, то есть процессов установления "консенсусного" и "конфликтного" типов цивилизационных (межцивилизационных и внутрицивилизационных) контактов.

Перед модернизирующимся обществом в условиях достаточно быстрых и глубоких изменений встает, как было уже рассмотрено, проблема цивилизационной идентификации, то есть проблема самоотнесения к той или иной цивилизации. Проблемы преемственности, сохранения самобытности (самосохранения или выживания), соотношения между традиционностью как фундаментальным условием существования общества и традиционализмом как ориентацией на ценности и символы, противостоящие изменениям, "размывающими" самобытность, остро осознаются на уровне идеологии и не менее остро переживаются на уровне массового сознания. В обществе это способствует созданию напряженности и внутреннего динамизма между, скажем, "консенсусным" и "конфликтным" сознанием, переосмыслению этнических и культурных контактов, в которых, с одной стороны, сохраняется противопоставление "мы – они", с другой стороны, нарастает осознание принадлежности к единой общности.

В полиэтнических имперских структурах обычно господствует ориентация на "гомогенизацию", унификацию этнических культур, имеющая "вертикальную" (центр – периферия) направленность. Проблема цивилизационного контакта для подобных политических структур, как правило, сводится к коэрционному взаимодействию. В условиях распада этих структур лавинообразно нарастает процесс "гетерогенизации" культур, приводящий к созданию "культурной мозаики": усиливаются дезинтеграционные процессы, угрожающие самим основам существования цивилизации. Возникает неординарная ситуация, суть которой заключается в том, что национальное возрождение, которое своим появлением и существованием обязано формированию цивилизации, размывает свою собственную цивилизационную основу. Как объяснить этот процесс? Только ли необходимостью изменений? Каково их возможное направление и каковы наши возможности предвидеть и выбирать?

Вероятно, для того, чтобы суметь избежать крайностей нежелательного "сценария" перехода от "имперских" вертикальных социально-политических структур моноцентризма к конфликтным горизонтальным структурам полицентризма необходимо одновременное усиление консенсусных процессов или внутрицивилизационного интеграционного потенциала.

Каковы консенсусные факторы перехода от СССР как структуры в определенном смысле цивилизационного типа к иной структуре, как, например, СНГ? Ответ на этот вопрос, тесно перекликающийся с проблемами национальной и международной безопасности, требует предварительного рассмотрения нескольких исторических вопросов.

Что представляла собой Российская империя? Воплощала ли она особый тип цивилизации, являлась ли преемницей более древнего типа или, напротив, выступала прелюдией к новому? Выявление определяющих факторов данного цивилизационного ареала позволяет уточнить его границы и определить возможные направления развития, включая и современные его модели.

Примером определяющих "корневых" факторов российского цивилизационного ареала на протяжении длительного этапа его исторического развития могут служить "евразианическая" идея и концепция "Москва – третий Рим". Безусловно, что данный цивилизационный ареал издавна входил в "христианскую цивилизацию" и одновременно очень важно признание того факта, что религия, как правило, стоит у истоков формирования "корневой парадигмы" цивилизационного типа. Наряду с религией в исторической динамике цивилизаций отчетливо проявляются геополитические ориентации. "Евразианическая идея" и явилась их выражением для России.

Если религиозный фактор связывал Россию с христианским миром, то геополитический фактор связал ее судьбу с "тюркоисламским" регионом. На пересечении этих факторов и складывалась в целом история данного цивилизационного ареала с его противоречивым сочетанием "панславизма" и "пантюркизма", выражающих не только специфику, но и единство действующих здесь этногеополитического и религиозного факторов.

Консенсусно-конфликтный потенциал каждого из этих факторов различен. Так, например, христианство обладает большим опытом консенсусного типа внутреннего развития и внешнего взаимодействия. "Тюркоисламский мир", со своей стороны, выработал гораздо более эффективные средства социальной интеграции и поддержания стабильности, что естественно в условиях подавляемого большого конфликтного потенциала.

С точки зрения так называемого общечеловеческого сознания, общемировой цивилизации, российский цивилизационный ареал развивался как бы в двух "измерениях": динамическом – российской геополитики и инерционном – этнорелигиозном.

В условиях господства советского менталитета на первый план вышел фактор геополитический, о чем свидетельствовала трансформация имперского сознания в новую идеологическую форму идей "мировой революции" и "всемирного пролетарского интернационализма". "Внутрицивилизационная консенсусность" СССР обеспечивалась во многом

за счет вынесения конфликтности вовне, на уровень "межцивилизационных контактов", что создавало эффект "осажденной крепости".

Когда межцивилизационная конфликтность стала угрожать самим основам существования "собственной цивилизации", советское партийно-государственное руководство попыталось усилить "консенсусность" межцивилизационного контакта, что одновременно привело к усилению "внутрицивилизационной" конфликтности, к ускорению социально-политических процессов, а также к тому, что этнорелигиозный фактор цивилизационной идентичности вновь встал в повестку дня. В социально-политическом плане "советская цивилизация" как единое целое во многом перестала существовать, но одновременно с усилением "горизонтальных связей" усилилась "внутрицивилизационная контактность" различных регионов и субрегионов единого в прошлом цивилизационного ареала. Цивилизационная система из удерживаемого преимущественно политическими средствами состояния моноцентричности стала полицентричной.

При этом каждая ее часть стала менее стабильной, так как "центровка" сил в переходный период оказалась нарушенной, и теперь неизбежно, с учетом мирового контекста разрушения биполярной системы международной безопасности, происходит ее переориентация и перераспределение между многими внутренними и внешними новыми центрами силы. Безусловно, Россия стремится сохранить роль "регионального гегемона", что, впрочем, соответствует историческим традициям ее существования.

В условиях возобновления "игры" двух факторов: геополитического и этнорелигиозного, их взаимодействие стремительно нарастает и, вместе с тем, так же быстро нарастает роль еще одного, до сих пор не учтенного – этнодемографического – фактора, который имеет существенное значение для каждого из названных выше факторов и может, в конечном счете, склонить чашу весов в сторону приоритетности одного из них. Эффект воздействия этнодемографического фактора – это новация, для которой на историческом опыте российского цивилизационного ареала не выработано механизма адаптации. Данная проблема требует специального рассмотрения, в конечном счете, для осмысления и формирования концепции новой архитектуры безопасности Содружества Независимых Государств на территории бывшего СССР, соответствующей постперестроечному этапу модернизации. Его проявление в будущем может быть двояким: 1) окончательный распад субрегионов и последующее их разнесение по "еврохристианской" и "исламоазиатской" частям; 2) формирование нового единого ареала, что менее вероятно.

Динамика этнодемографического фактора в условиях формирования "западно-" и "южно-" ориентированных субрегионов цивилизационного ареала, охватывавшего в самом недавнем прошлом СССР, позволяет предполагать его возможное развитие по пути так называемой "ливанской" модели. Мы имеем в виду тот факт, что в свое время при формировании государства Ливан как преимущественно христианского, достаточно жестко было зафиксировано и квотировано представительство всех общин на всех этажах власти (маронитов, друзов, шиитов, суннитов, армян и др.). На протяжении более чем полувека произошло достаточно резкое нарушение этого хрупкого баланса вследствие форсированной этнодемографической динамики мусульманского населения, что привело к долгой гражданской войне.

Вариант этого сценария с учетом возрастания доли и роли активного взрослого населения и его социодинамики из южноориентированных государств нынешнего СНГ может привести к существенным структурным изменениям. В этом плане в составе Верховного Совета СССР последнего созыва 1991 года довольно симптоматично выглядело изменение удельного веса представительства этих исламоориентированных регионов в высших эшелонах власти бывшего СССР. Более того, выражением нарастания и усиления этих тенденций является так называемое Туранское совещание, состоявшееся в конце 1991 года, как и сама идея Турана в контексте активизации внешнеполитической деятельности Турции и Ирана в этом регионе.

С учетом всего сказанного, "ливанизация" всего цивилизационного ареала, именуемого ныне СНГ, в условиях потери русскими (славянами) роли межэтнического гегемона, представляется, к сожалению, более чем возможным сценарием развития в самое ближайшее время. Консолидирующим фактором в таких условиях могла бы явиться армия, если бы не позиция определенных славянских государств, в частности, Украины, стремящейся, скажем так, побыстрее уйти на Запад, оставляя Россию один на один с наследием бывшего Союза. В этих условиях армия вполне может пойти по "югославскому" пути. Усиление внутрицивилизационного конфликта может привести к усилению межцивилизационных контактов, в особенности в так называемых контактных зонах на границах бывшего СССР, что вероятно, в свою очередь, приведет к "ориентализации" южных субрегионов и "вестернизации" западных одновременно с распадом последнего скрепляющего звена – армии.

Однако такой сценарий развития, как наиболее нежелательный для Запада и, в первую очередь, для США, оставшегося пока в качестве единственного глобального центра силы, скорее всего не реализуется.

В условиях турбулентного формирования многополюсной системы мировых центров силы, Америка, как можно предположить, заинтересована в создании гомогенного пояса единого цивилизационного типа от Сан-Франциско до Владивостока, замкнув который, она сможет и противостоять, и, возможно, сотрудничать с Югом и его региональными гегемонами, такими, к примеру, как Индия.

С учетом глобального разделения общемировой цивилизации на Север–Юг, сменяющего историческое разделение на Запад–Восток, можно предположить, что в настоящее время происходит глобальный структурный сдвиг, способный нарушить и без того неустойчивый баланс и привести, таким образом, к распространению "ливанской" модели, то есть к опасности возникновения целой серии региональных конфликтов, в особенности в "контактных" зонах между цивилизациями.

Контактная зона – это регион повышенной конфликтности, которую именно поэтому труднее перевести в "консенсусный режим функционирования". Здесь крайне неустойчив баланс, и может начаться разрастание конфликта, его регионализация и глобализация. Существует настоятельная потребность в демилитаризации и модернизации прежде всего контактных зон, что относится, в первую очередь, ко всему Ближнему Востоку и, в особенности, к арабо-израильским взаимоотношениям, которые Соединенные Штаты Америки пытаются перевести именно в "консенсусный режим". Вместе с тем аналитики не склонны замечать, что Ближний Восток может трансформироваться в новый регион повышенной конфликтности, в который может войти и Закавказье вместе с Северным Кавказом.

Очевидно, что данный регион нуждается в создании мониторинговой службы национальной и международной безопасности, отслеживающей малейшие изменения ситуации и создающей программы и рекомендации по модернизации региона в направлении достижения консенсуса и диалога. Мониторинговая служба, возможно, должна функционировать на базе таких авторитетных межгосударственных организаций, как ООН и СБСЕ. Для реализации такой программы в соответствующем режиме должны функционировать и средства массовой коммуникации. И если региональные средства не в состоянии выполнить эту функцию, необходимо создание и функционирование средств массовой коммуникации ООН и СБСЕ, которые бы уже сегодня реально представляли интересы безопасности международного сообщества наций в контактных зонах повышенной конфликтности. Речь идет о трудной задаче этнополитической переориентации "контакта" на такой режим функционирования, при котором дивергентно-ориентирующие геополитические и этнорелигиозные факторы должны были бы

уступить место конвергентно-ориентирующим факторам формирования межцивилизационного консенсуса.

Кроме того, актуальна ситуация систематической модернизации (но не вестернизации или фундаментализации) исламо-джамахирийского цивилизационного ареала. Научный анализ может прояснить пределы совместимости ислама и демократии и трансплантации в этот цивилизационный тип общечеловеческих ценностей, составляющих суть демократии.

Учитывая коллективистские ориентации групповой деятельности в культурных традициях исламского менталитета в отличие от индивидуалистической направленности западных культурных традиций, важно также иметь в виду возможность в результате консенсусного контакта возрождения европейских социальных утопий на новой этнокультурной почве в самых разнообразных формах, вроде исламских моделей социализма.

Идея джамахирии может реализоваться в светской идеологии, имеющей своим истоком европейскую социальную утопию, и в конечном итоге, получить резонанс в западной цивилизации. Тогда межцивилизационный контакт может снова переродиться во взаимогенерирующие межцивилизационный и внутрицивилизационный конфликты. Таким может стать новый виток "холодной войны", на сей раз между Севером и Югом. Гарантом предотвращения такого сценария могут стать регулируемые на различных уровнях цивилизационного контакта технологические новации, социокультурный плюрализм и экологический экуменизм.

Подводя итоги, можно заключить, что нынешний период в развитии мировой цивилизации характеризуется возрастающей нестабильностью межцивилизационных контактов и одновременно консолидацией внутрицивилизационного диалога-консенсуса.

Это означает, на наш взгляд, что различные цивилизации с целью самосохранения будут стремиться к реставрации исторических ценностей и, таким образом, есть основания предполагать, что в "западной цивилизации" последнее приведет к оживлению индивидуалистской, а в "восточной цивилизации" – коллективистской парадигмы. В этих условиях, скорее всего, будет нарастать этнополитическая конфликтность цивилизаций.

Как показывает модернизационная практика, для исламского мира, за исключением, пожалуй, Турецкой Республики, характерно отторжение каких-либо существенных инноваций в пользу формирования гражданского общества. Для бывшего советского общества это обстоятельство может иметь важные последствия. В условиях нарастающего, в первую

очередь, этнодемографического преобладания носителей коллективистских, иерархических политико-правовых ориентаций становится возможным воспроизводство тоталитарно-авторитаристских традиций, по крайней мере в южных регионах бывшего "советского цивилизационного ареала". При разработке проблем национальной и международной безопасности целесообразно учитывать, кроме того, что для тоталитарно-авторитарных режимов характерна особая, повышенная роль армии, а также других органов принуждения в осуществлении легитимного насилия государства по отношению к обществу. Если эти проблемы нарастающей конфликтности не будут своевременно разработаны и разрешены, то в условиях склонности нашего общества к модернизации скорее "сверху", нежели "снизу", такие изменения могут сформировать дополнительные факторы, стимулирующие процессы установления монопольного контроля над обществом.

Без претензий на полноту охвата данной многосложной проблемы представляется авторский опыт многоуровневого анализа консенсуса–конфликта на примере модернизационной динамики бывшего СССР, а в последующих главах–Афганистана. Взаимопереходы исследовательских поисков от теоретических построений общего и среднего уровня к ситуационному анализу и аналитико-управленческой практике излагаются в виде композиции этнополитологических очерков, чья методологическая архитектоника рассматривается в целостной взаимосвязанности содержания теории с методическим инструментарием изыскания данной теории на поле реального этнополитического бытия.

Для теоретического осмысления этнополитологических проблем и дальнейшего использования аналитических обобщений в организации практического воздействия на этнополитику может быть приведен опыт проведения "организационно-деятельностной игры" (ОДИ) и подготовки аналитических записок, что позволяет на конкретных примерах раскрыть особенности взаимосвязанности, как это принято обозначать в теории ОДИ, этнополитологического и этнополитического мыследействия. Теоретический "перевод" этнополитического опыта сторон "конфликта–консенсуса" в методологический инструментарий с последующим применением данных инструментов в формировании общественного сознания и политического поведения, суть последующего рассмотрения жанров политической аналитики[82].

[82] В данной интерпретации инструментальных взаимопереходов этнополитики и этнополитологии мы опираемся на лекцию известного профессора политологии Йельского университета (США) Д. Аптера, прочитанную 12 марта 1991 г. на Международной политологической школе, состоявшейся 10–15 марта 1991 г. в Москве, в работе которой автор принимал участие.

"Зона свободного предпринимательства" как политическая задача появилась перед политологами сразу после армянского землетрясения (7 декабря 1988 г.). Ее актуальность была обусловлена как общесоюзной перестроечной политикой, так и возможностью привлечь к локальному рыночному эксперименту систематизированный гуманитарный порыв развитых стран Запада. Внедрение в тело директивно-плановой советской экономики оправдывающих себя в ходе китайской "модернизации" рыночных экспериментов могла быть удачно локализована границами маленькой окраинной национальной республики. Данный выбор на тот момент мог быть оправдан перед всеми другими претендентами необходимостью интенсивного преодоления последствий землетрясения. Это предпочтение могло бы сгладить напряженность, возникшую в связи с отказом центра развернуть подобную зону в Эстонии. Такое обоснование отказа на эстонское предложение способствовало бы также продвижению позиций реформистов из центра.

В Армянской ССР достаточно оперативно откликнулись на политический вызов и уже к концу декабря группой политологов с участием автора была представлена аналитическая записка с постановкой данного предложения. В ней была предпринята попытка политологической привязки региональных, общесоюзных и глобальных аспектов данного эксперимента. Наряду с общим экономическим, социальным и политическим обоснованием концепции "зоны" рассматривались особенности геополитической изолированности Армении от морских подступов к ее территории и зависимости ее экономического комплекса от транзитных инфраструктур сопредельных территорий. Развертывание "зоны свободного предпринимательства" могло бы стать уникальной для СССР моделью превращенной формы национального суверенитета без выхода из состава Советского государства. Умелое задействование данного эксперимента могло послужить конструктивной основой для урегулирования, а в дальнейшем, возможно, и консенсусного разрешения конфликта вокруг НКАО, имевшего тенденцию к эскалации в межгосударственный азербайджано-армянский вооруженный конфликт с последующей интернационализацией.

Другими словами, перед автором исследования и кандидатом экономических наук Г. Г. Арутюняном встала задача политологической и экономико-организационной мобилизации институциональных ресурсов и общественного мнения на разработку и реализацию программы "Зона"[83]. Наряду с традиционными методами исследовательской и практической подготовки эксперимента, автор совместно со специа-

[83] См. *Э. И. Скакунов.* Пути модернизации советского общества. М., "Рабочие тетради АТММО", 1991, № 3.

листом в области социологии инноваций, кандидатом философских наук Г. С. Казаряном предпринял рекогносцировку игротехнических возможностей СССР для разработки программы "Зона свободного предпринимательства в Армянской ССР". Сопряжение политических и политологических инструментов было облечено в форму аналитической записки с обоснованием интенсификации разработок с помощью креативной игры, приложенной к депутатскому запросу автора на имя Председателя Совета Министров Армянской ССР В. С. Маркарянца. Важным аргументом в пользу инструментальной полезности данной разработки стало обоснование целесообразности интенсивного комплексного обучения (в процессе групповой подготовки программы "Зона" в среде привлеченных ведущих специалистов СССР) армянских разработчиков и менеджеров.

Для составления представления об ОДИ как инструменте прикладной этнополитологической разработки масштабного научно-практического рыночного эксперимента мы сошлемся на итоговый аналитический текст, опубликованный во влиятельном (в свое время) партийно-государственном официозе[84]. Очевидно, что и в данном случае публикация представляет собой как политологическое явление, так и инструмент практического воздействия на политическое поведение как институций, так и профессиональной и широкой общественности. Специфическую политическую значимость публикации придавало подписание статьи автором в качестве члена комиссии ВС Армянской ССР по контролю за восстановительными работами в зоне землетрясения, субъекта официальной политики в сфере предполагаемого практического внедрения разрабатываемой программы "Зона".

Рассмотрение "аналитической записки" в составе инструментария прикладной этнополитологии связано с базовостью данного рабочего инструмента практически для всех других этнополитологических и этнополитических приемов и методик. Аналитическая записка, как известно, является наиболее распространенным способом описания политологической или политической проблемы, представления оценок и выводов по ее состоянию, а также формулирования рабочих гипотез и предложений по разрешению рассматриваемых теоретических и практических задач. В данном исследовании приводится краткий опыт применения аналитической записки для теоретической разработки политико-правового разрешения своеобразного конституционного тупика, возникшего в связи с эскалацией этнополитического конфликта вокруг НКАО.

[84] См. *Г. С. Котанджян.* Стратегия обновления. "Хорурдаин Айастан". Е., 23 апреля 1989 г., № 98 (на арм. яз.).

Как известно, проблема самоопределения народов является одним из функциональных основоположений в системе защиты "прав человека". Разрабатывая пути конституционного самоопределения народа Нагорного Карабаха, автор принимал во внимание политико-правовую проблему взаимоотношений между международно-правовыми нормами и национально-законодательными системами. Речь идет о мере соответствия норм-рекомендаций Всеобщей декларации прав человека (1948 г.) и фактически императивных международно-договорных норм политического поведения двух Пактов о правах человека и Факультативного протокола к ним (1966 г.), с одной стороны, и конституционных норм, а также законодательно-нормативных механизмов их практической реализации в СССР – с другой стороны[85]. Теоретический аспект данной сложной политологической проблемы нами рассмотрен в разделе, посвященном политико-правовой конвергенции–дивергенции цивилизационных систем. В случае же подготовки записки в 1989 г. был очерчен контур регулятивных потенций, содержащихся в системе международного и национального права[86].

Приведенный опыт применения такого политологического инструмента, как аналитическая записка, кроме оценки состояния разработанности проблемы содержит гипотезу о возможной целесообразности политического восполнения правовой неполноты конституционно-законодательного механизма реализации референдума путем создания политико-правового прецедента. С учетом кризисной актуальности разрешения данного этнополитологического тупика автором предлагался этнополитический сценарий осуществления рассматриваемого прецедента. "Перевод" сущности данной записки из сферы этнополитологии в этнополитику самоопределения был реализован запиской члена ЦК КПА[87] для его использования политическим руководством Армении в высших органах партийно-государственной власти бывшего СССР[88].

[85] См. *Г. Котанджян, Г. Казарян.* Блокада... Время игр? "Коммунист". Е., 21 ноября 1989 г., № 267.

[86] В своем выступлении 2 февраля 1989 г. в "Комсомольской правде" автор опубликовал основную гипотезу о применении международно-правовых и национально-конституционных норм для разрешения Карабахского конфликта путем проведения плебисцита (см. *Г. С. Котанджян.* Вариантов не признаю. "Комсомольская правда", 2 февраля 1989 г.).
Базовая записка в дальнейшем легла в основу подготовки других политологических материалов (см. *Г. Котанджян.* Выход из тупика. Размышления после съезда. "Коммунист". Е., 14 июня 1989 г.).

[87] Автор к моменту подготовки и политической реализации данной записки был членом ЦК КП Армении.

[88] В газете "Коммунист" публикация текста записки осуществлена под рубрикой "Навстречу съезду народных депутатов СССР".

Анализ дальнейшего хода событий подтвердил доброкачественность прогнозов о деструктивном развитии конфликта в случае его несвоевременного конституционного разрешения. Выше мы назвали "аналитическую записку" базовым инструментом прикладной политологии. Это определение оправдывалось и в нашем конкретном случае: в последующих вынужденных неоднократных обращениях к проблеме консенсуса – конфликта в Нагорном Карабахе нам часто приходилось в той или иной мере опираться на аналитическую основу приведенной записки.

Кризисное управление конфликтом в НКАО со стороны Центра бывшего СССР со временем стало вбирать в себя инструменты афганского конфликтного управления обстановкой, в том числе методы управления одними конфликтами с помощью планомерной разработки новых конфликтных сюжетов и даже разжигания новых конфликтных очагов. Элементы подобной этнополитики разрабатывались и осуществлялись не только прямым центро-периферийным управлением, но и путем опосредованного инициирования на местах конфликтной, якобы в конечном счете конструктивной, активности властей и оппозиции.

Дальнейший анализ показал, что, в конечном счете, авантюристический "конфликтный курс" советской этнополитики столкнул стороны азербайджано-армянского конфликта на путь принятия ущербных политико-правовых решений[89].

Изучение документов политических центров СССР, Азербайджана и Армении (в годичный период после подготовки приведенной аналитической записки) установило наличие в Москве центра, координирующего своеобразный кризисный паритет в сфере подготовки и осуществления противоправных акций конфликтующих сторон. Акция, компенсирующая политический факт решения о воссоединении НКАО с Арменией, контрпартнером готовилась целенаправленно и демонстративно. С весны 1990 г. была развернута планомерная деструктивная кампания по административно-силовому разрушению всех звеньев конституционной представительной власти в НКАО. И упразднение Нагорно-Карабахской автономии как национально-государственного образования стало логическим продолжением "конфликтного управления" (посредством эскалации конфликта) поведения сторон азербайджано-армянского конфликта[90].

Те или иные сюжеты реальных конфликтных процессов приводятся как

[89] См. Закон Аз. Р "Об упразднении НКАО Аз. Р", 26 ноября 1991 года. Ведомости ВС Аз. Р, 1991, № 24.

[90] См. "Права человека. Сборник международных документов". М., 1986, сс. 21–78.

материал, поясняющий наряду с конкретными результатами анализа содержательные аспекты аналитико-управленческого ресурса, заключенного в конкретном исследовательском инструменте. Ограничиваясь изложенным введением к такому жанру и инструменту этнополитологического анализа, как аналитическая записка, отметим, что в аналитической записке автора в июне 1990 г. был предложен сценарный набросок "консенсусного управления" развитием карабахского конфликта. В записке, подписанной членом ЦК КПА, предлагалось: "...–начать процесс прямых и опосредованных переговоров между политическим руководством двух соседних республик, демократическими силами обоих народов для реалистического осмысления интересов сторон, выработки шагов по политическому урегулированию конфликта;

– в качестве одного из важных вопросов переговоров можно было бы рассмотреть условия двустороннего временного моратория на те законодательные акты, чье приостановление вернуло бы НКАО и обе республики в русло демократизации взаимоотношений между субъектами союзной федерации..."[91]. Вместе с тем автор, в рамках своих полномочий члена ЦК КПА и депутата Верховного Совета Арм.ССР, представил в форме закрытых (секретных) аналитических записок предложения по решению в законодательной системе СССР проблемы самоопределения народов путем политико-правового инструмента референдума – на примере Нагорного Карабаха. Предложение о необходимости законодательной разработки механизма референдума на примере самоопределения Нагорного Карабаха было опубликовано также в официальном органе ЦК КПА. В дальнейшем автор участвовал в проектах "Конфликт" и "Стабильность" Центра методологии международных исследований Дипломатической Академии МИД СССР–РФ. Данные проекты по заказу ЦК КПСС разрабатывались с 1990 года в процессе разработки Закона СССР "О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР", союзного референдума и нового Союзного договора[92].

И наконец, рассмотрение инструментария прикладной политологии и опыта его теоретико-практического применения завершим анализом опыта использования одного из наиболее публицистических инструментов ситуационного анализа и мобилизации общественного мнения вокруг конкретных политологических гипотез, прогнозов и сценариев политических акций – "открытого письма".

[91] *Г. Котанджян.* Противоправное право. "Коммунист". Е., 13 июля 1990 г. № 153.

[92] *Г. Котанджян.* Выход из тупика. Размышления после съезда. "Коммунист". Е., 14 июня 1989 г.

В последние годы на волне противостояния вульгарно-демократической активности носителей популистской политической культуры, а также административно-силовых традиций советского государства жанр "открытого письма" в определенной мере приобрел репутацию банальной и поверхностной политологической рефлексии на политическую конъюнктуру.

Мы обращаем внимание на важность обеспечения аналитической базы содержания "открытых писем", адекватного выбора субъектов и объектов открытой переписки, а также планирования возможного авторитетного реагирования на публикацию письма с трибун и авторами, пользующимися высоким авторитетом среди профессиональной и широкой общественной аудитории.

Публикации писем в "Огоньке"[93] предшествовало реальное устное и эпистолярное общение между авторами – сторонами ценностно-ориентационного и целевого конфликта "за" и "против" политических перспектив социалистического демократизма в бывшем СССР.

К концу 1990 года на сессии Верховного Совета СССР Э. А. Шеварднадзе публично предупредил об опасности путча против политики реформ. М. С. Горбачев на закрытом заседании Верховного Совета предложил приостановить действие Закона о свободе печати, а затем отозвал свое предложение. В начале 1991 года резко усилилась социальная тревожность широкой общественности в связи с кровавым вооруженным конфликтом в Вильнюсе, ожиданием тотального военно-административного контроля за обстановкой в стране посредством повсеместного введения патрулирования вооруженными отрядами на местах, а также возможного восстановления политической цензуры.

Противостояние так называемых консервативных и демократических сил принимало все более массовый и конфликтный характер. Категоричное отметание каких-либо возможностей консенсусного развития контактов между субъектами вызревающей гражданской войны отражалось в публикациях на страницах коммунистической и демократической прессы. Нападки друг на друга сторонами идеологического конфликта на страницах прессы и в эфире стали принимать откровенно оголтелый и деструктивный характер. Именно в этих условиях авторы писем решили "открыть" свою переписку, апеллируя к консенсусным интересам трезвомыслящих кругов и общественности бывшего СССР. В письмах были даны аналитическая оценка кризисной обстановки в СССР, прогноз структурной дестабилизации политической системы при достаточно широком меню сценариев политического управления постперестройкой.

[93] См. *Г. Котанджян и А. Головков.* Тонкая нить согласия. "Огонек", 1991, № 6.

Само публикование жестко противостоящих социалистических и контрсоциалистических позиций авторов при подчеркнуто сдержанной форме поиска согласия на платформе конструктивного демократизма и надпартийных государственно-политических интересов в достижении гражданского консенсуса должно было служить примером разрядки оголтелого и конвульсивного противостояния идеологических противников.

Формированию культуры политического консенсуса способствовали авторитетные отклики-рецензии с трибун достаточно влиятельных средств массовой информации. Публикации таких признанных авторов, как обозреватель "Нового времени" Симон Соловейчик, а также член Комиссии конституционного надзора СССР Сергей Босхолов в "Независимой газете"[94], вывели политический уровень "открытых писем" за границы межличностного диалога, связав его с политологическим осмыслением консенсусных сценариев развития постперестройки, спрогнозированной ее автором[95].

Представляется важным остановиться и на ситуационно-аналитических интерпретациях модернизационных консенсусно-конфликтных событий в нашей стране зарубежными специалистами. Еще до начала приступа к модернизационным переменам в СССР проблемы национальных отношений были предметом пристального внимания зарубежных политологов. Анализ более фундаментального круга этих работ, проведенный в первой главе, свидетельствует, что распад Союза в академической этнополитологии связывался с самой природой "последней империи XX века", обреченной на неизбежную дезинтеграцию.

С начала 1980-х годов особое внимание западных специалистов занимали Советская Средняя Азия и Кавказ как потенциально дестабилизирующий фактор – источник националистических движений и угрозы коммунистическому режиму. Роль основных деструктивных факторов во взаимоотношениях этого региона с центром отводилась демографической динамике и "исламскому ренессансу".

В конце 1980-х годов наибольший интерес западных политологов привлекали процессы, происходящие в Прибалтике, а также события в Нагорном Карабахе.

[94] См. *С. Соловейчик.* Где эта улица? Где этот храм? "Новое время", 1991, № 6, сс. 28–30; *С. Босхолов.* От конфронтации к оппозиции. "Независимая газета", 9 февраля 1991 г.

[95] См. *Г. Котанджян.* Противоправное право. "Коммунист". Е., 1990.

Все больший интерес западных специалистов стали привлекать проблемы эффективного обеспечения национального суверенитета, борьба за существенное ослабление политического контроля Москвы над ходом процессов на периферии. Развернулся многоуровневый ситуационный анализ взаимоотношений между центром, союзными республиками, автономными и субподчиненными образованиями. Иными словами, если раньше приоритет принадлежал традиционному кругу вопросов – экономическому и социальному развитию национальных сообществ, когда проблемам языка, культуры, религии придавалось политическое звучание, то в настоящее время в соответствии с новыми реалиями особое внимание уделяется требованиям политического характера, с удовлетворением которых связывают дальнейшие успехи национального развития во всех областях.

Отметим прежде всего, что некоторые исследователи на данной ситуационной базе развивают предыдущие научные рубежи до обобщений более высокого уровня, рассматривая советскую национальную политику как системное явление. Как правило, они отмечают и выделяют ее политическое и идеологическое измерение, ее политическую детерминированность. По логике таких крупных западных политологов, как профессор политических наук и директор исследовательского Института по международным изменениям при Колумбийском университете С. Бялер или профессор политологии Карлсонского университета в Оттаве Т. Раковска-Хармстоун, крах тезиса о наднациональном единстве привел как к поискам новых "идеологических опор" в национальной политике, так и к силовым методам в ее реализации.

Преподаватель политических наук в Уэльском университете П. Дункан обращает внимание на отсутствие строго выверенных идеологических установок советского режима в области национальной политики. В ней постоянно менялись местами, как того требовали привходящие обстоятельства, три неизменных, по мнению автора, компонента: марксизм, ленинизм и русский национализм. "К концу правления Брежнева – пишет Дункан, – русский национализм стал важной составной частью господствующей идеологии, что угрожает пробуждением недовольства национальных меньшинств"[96].

Понимая под советской идеологией систему воспитания "нового человека", советологи подчеркивают, что разрыв идеологических установок и догматов с реальными жизненными условиями, а следовательно, и их дискредитация играют роль катализатора националистических проявлений.

[96] См. *P. Duncan.* Ideology and national question. "Ideology and Soviet politics". L., Macmillan, 1988, PP. 180–203.

Широко известный специалист по национальным отношениям в СССР, научный сотрудник Федерального института по изучению стран Востока и международных отношений (Кельн) Г. Зимон по этому поводу пишет, что "утрата марксизмом-ленинизмом как целостным мировоззрением своей мобилизующей силы способствовала возникновению в советском обществе громадного духовного вакуума, который стремятся заполнить национальные представления о ценностях и духовном богатстве"[97].

В попытках вычленить главное в национальной политике в СССР, а также определить то новое в национальных отношениях на сегодняшний день, что характеризуется обострением не только межэтнических противоречий, но и конфликта по линии "центр – периферия", западные политологи обращаются к истокам национального строительства в Советском Союзе, пытаясь доказать, что сама "советская система" – вот тот корень зла, где следует искать истоки обострения общественных отношений второй половины 80-х годов.

Известный американский лингвист Р. Уиксмэн считает, что советская национальная политика, если ее рассматривать целостно, достаточно рациональна, логична и последовательна – и во времени, и по отношению практически ко всем национальностям. Расшифровывая свою позицию, автор утверждает, что национальная политика в СССР была подчинена главным целям и интересам режима, она соотносилась с функциями идеологии и общей политики.

Первой – самой важной – считалась задача сохранения территориальной целостности СССР и политической власти в Советском государстве. Второй – задача социальной трансформации советского общества в современное социалистическое государство. И, наконец, задача осуществления мировой революции и в связи с этим завоевание симпатий угнетенных народов за пределами Советского Союза, оказание влияния на те этнические группы в иностранных государствах, представители которых проживали и в пределах СССР[98].

Становым хребтом советской национальной политики Уиксмэн считает принцип "разделяй и властвуй". Особенно последовательно он проводился в жизнь на этапе территориально-государственного размежевания и разграничения между мусульманскими народами, проживающими в Средней Азии, Среднем Поволжье, на Северном Кавказе.

[97] *G. Simon.* Nationalismus und Grenzen des Sowjetunion als Welmacht. Köln, 1988, S. 9.

[98] См. *R. Wixman.* Applied Soviet nationality policy: A suggested rationale. "Passe – Turco – Tatar, present sovuetigue". P., 1986, PP. 449–468 (P. 450).

Между тем, по мнению И. Лапидус, профессора истории Калифорнийского университета, возглавлявшей также Центр исследований по странам Ближнего Востока, в политической культуре мусульман досоветского периода отсутствовала концепция нации. "Для того, чтобы предотвратить возникновение общемусульманской оппозиции в Советском Союзе, – пишет Лапидус, – режим постарался разделить регион на отдельные национальные государства, разорвав узы племенной лояльности и прекратив процессы возникновения наднационального по своей сути религиозного и этнического сознания"[99].

Уиксмэн полагает, что вряд ли различные мусульманские народы России в 20-е годы уже отвечали четырем критериям нации (по известному сталинскому определению). Советские лидеры пытались изменить внутреннюю структуру этих народов, чтобы подогнать их под данные критерии. Этнические группы, бывшие на грани слияния в одну национальность или составлявшие одну национальную ветвь, были разделены. Например, казахи, киргизы и каракалпаки в Средней Азии; татары и башкиры в Среднем Поволжье; чеченцы и ингуши; адыгейцы, черкесы и кабардинцы; балкарцы и карачаевцы на Северном Кавказе.

С мнением Уиксмэна солидаризуется Г. Бруннер, директор Института по изучению законодательства стран Восточной Европы (ФРГ), указывающий, что цели политического контроля, иногда прямого, иногда косвенного, очевидно доминировали в структуре советской национальной политики. Это, как считает автор, выражается в том, что сознательно противопоставляются друг другу принцип формального федерализма и принцип предоставления всех национальных прав этническим группам, доминирующим на данной, отведенной им этнической территории.

С. Бялер отмечает также, что в рамках советской формы правления господствует суперцентрализация в национальной, политической, экономической, частью – в культурной жизни, что позволяет характеризовать взаимоотношения между "великорусским" ядром и нерусской периферией как "имперские"[100].

По мнению Бялера, национальную проблему в Советском Союзе нельзя рассматривать как проблему этнических меньшинств, растворенных в русском населении. Национальная проблема в СССР, считает он, – это проблема борьбы между русской и нерусскими нациями.

[99] *I. M. Lapidus.* A history of islamic societies. Cambridge, 1988, PP. 804–806.

[100] См. *S. Bialer.* The conditions of stability in the Soviet Union. "Soviet society and culture: Essays in honor of V. Dunhan". L., 1988, PP. 254–273.

Г. Зимон в этой связи в одной из недавних своих работ отметил, что советское руководство, борясь против центробежных тенденций, делает ставку на единство славян[101]. Это мнение разделяет и Раковска-Хармстоун, считающая, что советскому режиму для предотвращения нежелательного развития событий необходимо попытаться разыграть карту "общеславянского" демографического доминирования.

Все чаще западные исследователи задаются вопросом, вписываются ли национальные процессы, протекающие в СССР, в рамки общепринятых на Западе социологических теорий.

По мнению В. Заславски, профессора социологии Ньюфаундлендского университета, уникальность советской системы во всех отношениях такова, что западные социологические модели могут объяснить ее лишь отчасти, да и то не всегда. Он останавливается на характеристике двух обществ, ныне доминирующих в западной социологии: западном варианте индустриального общества с наличием частной собственности, рыночных взаимосвязей и политического плюрализма, и "советском" варианте с отсутствием частной собственности на средства производства, централизованным планированием и однопартийной системой. К реальной политике в СССР применимы лишь несколько концепций, считает исследователь, относя к таким рассмотренную нами в первой главе модель "внутреннего колониализма", в основе которой лежат отношения "ядро – периферия" или "доминирование – зависимость". Согласно концепции канадского профессора, раздражение "этнических окраин", в частности, Средней Азии, постепенно растет и заявляет о себе националистическими выступлениями, нарастающими требованиями политической автономии.

Более значимой в практическом отношении автору представляется модель "этнического разделения труда", согласно которой рынок рабочей силы в любых индустриально-развитых странах делится на низко- и высокооплачиваемые сектора. Это отчетливо коррелирует с этнической стратификацией. Однако, по нашему мнению, к ситуации в СССР данная модель применима лишь с большими ограничениями. Так, например, в Средней Азии коренное население не считало занятость в низкооплачиваемом сельскохозяйственном секторе непрестижной: это отражало традиционные культурные ценности.

Кроме того, экономическая политика советского режима позволяла властям раскалывать этнические группы по профессиональным сфе-

[101] См. *G. Simon.* Regionalism in the Soviet Union: Challenge or stabilization of the Soviet system. "J. of Baltic studies". N.Y., 1987, Vol. 18, № 3, PP. 257–268.

рам, создавая своего рода "ниши" для наиболее активных элементов и тем самым изолируя интеллигенцию от коренного населения[102].

Овладение процессами социальной стратификации Заславски считает наиболее характерным признаком советской национальной политики. Государство взяло на себя разрешение диалектического противоречия между официально провозглашенной эгалитаристской идеологией и практическими действиями, идущими с нею вразрез.

"Разброс" национальных групп по классовым, собственно этническим и территориальным признакам позволяет режиму выделить из общей массы и нейтрализовать постоянно нарождающиеся местные политические элиты. Большую роль здесь играет, по мнению Заславски, уникальная паспортная система, принятая в Советском Союзе. Она служит действенным механизмом возведения барьеров между этническими группами.

Вместе с тем, трактуя национальную принадлежность как нечто естественно данное, часто вне зависимости от культуры, языка, религии, места рождения человека или же субъективной идентификации, паспортная система обеспечивала наличие "общего этнического знаменателя": жесткая заданность в определении национальной принадлежности ослабляет стремление человека к сознательному этническому идентифицированию.

Заславски полагает, что именно благодаря этому в СССР существует пропасть между гуманитарной и технической интеллигенцией национальных меньшинств и набирает скорость процесс лингвистической ассимиляции[103]. Автор считает необходимым покончить с управлением национальными процессами сверху, ибо в настоящее время, по его мнению, это чревато непредсказуемыми последствиями.

Такой же точки зрения придерживаются Карклинш и Раковска-Хармстоун. Они также считают необходимым прекращение регистрации национальности в паспорте.

Жесткий паспортный режим в сочетании с избирательным отношением властей к отдельным национальностям и группам препятствовал, по мнению Заславски, структурированию регионального самосознания, будь то пантюркизм в республиках Средней Азии или процессы консолидации в Прибалтике. Кроме того, благодаря активному интенсивному перемешиванию в рамках отдельных республик и регионов, предотвращалась опасность формирования устойчивых союзов по типу "среднеазиаты против европейцев", "жители Кавказа против славян" и т. п.

[102] См. *V. Zaslavsky*. Ethnic Group Divided: Zonal stratification and national policy in the Soviet Union. "The Soviet Union Party and society". L., 1988, PP. 218–228.

[103] См. там же, с. 225.

Заключая свой анализ, Заславски вполне правомерно выделяет одно из важнейших достижений советской национальной политики – последовательное проведение в жизнь принципа пропорционального представительства национальностей на всех уровнях в системах образования, правительственных учреждений и ведомств. Однако, заключает он, целесообразность и разумность этого во многом "механистического подхода" по мере возникновения новых реальностей все больше ставились под сомнение даже в советских источниках[104].

В последние годы на Западе выходит много работ, авторы которых отмечают возрастающее значение ислама в политической и культурной жизни народов Средней Азии и Казахстана. Этот фактор рассматривается в качестве решающего в процессе усиления националистических ориентаций как в среде интеллигенции, так и в среде "трудящихся масс". Предполагается, что религия может сыграть роль общего знаменателя для ожиданий и требований различных групп и слоев.

В связи с этим ввод советских войск в Афганистан и постепенное расширение противостоящей "священной войны" рассматривались как "новое открытие" исламским миром советской Средней Азии. Г. Зимон расценивал вторжение Советского Союза в Афганистан как "крупнейшее фиаско и ошибку центрального руководства". "Вместо экспорта социализма",– пишет он,– начался "импорт ислама в целом и фундаментализма, в частности"[105].

Оставляя многоуровневый цивилизационно-этнополитологический анализ афганского конфликта на последующее рассмотрение, здесь подытожим взгляды зарубежных специалистов на своеобразный резонанс конфликтогенных факторов внешней и внутренней политики СССР–СНГ.

Достаточно часто политологи называют дестабилизирующим воздействие на развитие событий в Средней Азии и Казахстане идей, выдвигаемых исламскими фундаменталистами, приверженцами аятоллы Хомейни. Именно от данной точки отсчета измеряется политическая предпочтительность посредничества Турции в продвижении интересов Запада в стоящем перед модернизационным вызовом исламском цивилизационном ареале на территории бывшего СССР. Обслуживающий "политический ислам" популизм Хомейни в мусульманском циви-

[104] См. там же.

[105] См. *Г. Зимон*. Ук. соч., сс. 7–9.

лизационном ареале СССР в противном сценарном выборе может превратиться в нарастающую волну критики постсоветской бюрократии, приправленной националистическими мотивами, а антиимпериалистическая направленность посланий вождей исламской революции – в антирусские настроения в среднеазиатских республиках.

По мнению других исследователей, в частности, И. Лапидуса, для советской Средней Азии характерна значительная секуляризация ислама и в последние десятилетия даже исламские теоретики подчеркивали совместимость социалистических и исламских ценностей, в том числе идей социальной справедливости, дружбы народов и др.[106].

* * *

Подводя итоги некоторым результатам второй главы монографии мы можем проследить корреляцию первых научных результатов с поставленной целью исследования и некоторыми научными задачами. Реализована такая задача исследования, каковой является определение содержательного поля основных категорий этнополитологии. В первой и отчасти во второй главах очерчена проблематика становящейся теории этнополитики и одного из ее специфических разделов – этнополитологии национальной безопасности.

Оценивая шаги по продвижению к поставленной научной цели, можно утверждать, что в первых главах показаны эвристические возможности цивилизационного подхода в применении к междисциплинарному многоуровневому поиску этнополитологической концепции национальной безопасности, механизмов цивилизационной детерминации и функционирования этнополитических конфликтов, а также методологических основ и механизмов их консенсусного урегулирования в системе этнополитического обеспечения национальной и международной безопасности.

[106] См. *И. Лапидус.* Ук. соч., сс. 813–814.

Глава 3

ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ПОЛИТИКО-ПРАВОВАЯ КОНВЕРГЕНЦИЯ – ДИВЕРГЕНЦИЯ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

Продолжим исследование проблемы возможного межцивилизационного консенсуса на базе сходства – различия ориентаций исламского и христианского цивилизационных ареалов на ценности, лежащие в основании признания равенства и защиты прав человека. Подобная постановка проблемы предполагает, по крайней мере, ее философско-культурологическое, политологическое и социально-психологическое рассмотрение.

Межцивилизационный контакт наиболее ярко отражается в содержании совместного бытия, когда христианская или мусульманская общины располагаются как меньшинство в границах иноцивилизационного большинства. Особенности атеистического подавления открытых проявлений исламского менталитета в условиях бывшего СССР требуют вычленения сфер официального отправления культа, морали и права в советских мусульманских республиках из общего мира ислама. Здесь в связи с государственной политикой неприятия коранических норм можно говорить о вынужденном конспиративном или по крайней мере усеченном сопровождении политико-правовых процессов и актов шариатским регулированием. Наблюдения показывают редуцированность данной практики шариатского правоотправления в бывших советских республиках Средней Азии, Кавказа и Поволжья. Таким образом можно анализировать психологический аспект рассматриваемых межцивилизационных контактов между представителями различных этнокультур в контексте официального вытеснения этноконфессиональной специфики на периферию системы социальной регуляции.

Что касается разделенности христианского, так называемого канонического права и светского права, эта историческая дистанцированность обусловлена, во-первых, евангелическим догматом "Отдавайте кесарево – кесарю". К тому же, каноническое право, являясь скорее узкоцерковной системой норм религиозной общины, не выходило на арену нормативного регулирования отношений католического костела с внешним цивилизационным миром. В христианском цивилизационном круге государственное право, в отличие от мусульманских стран, не составляло часть самой религии[107]. Скорее, по замечанию А. Дж. Тойнби,

[107] См. *Р. Давид.* Основные правовые системы современности. М., 1988, сс. 390 – 391.

произошло обратное: "Византийские императоры превратили церковь в государственное ведомство, а вселенского патриарха – в министра по церковным делам"[108].

В советских мусульманских регионах в рамках коммунистической идеологической цивилизации контакты между этносоциальными элементами христианской и мусульманской цивилизаций осуществлялись под преимущественным регулятивным началом государственной политики, светского права и морали, характерным для социалистических секулярных политических систем. Религиозная коррекция межцивилизационных взаимоотношений имела место в свернутой форме социально-психологического нюансирования социальной, в первую очередь, нормативной политико-правовой регуляции.

Необходимо отметить, что доктрина и практика социалистического интернационализма по сути своей представляли политико-идеологические выражения системы советского деспотического плюрализма, реализующей стабильное воспроизводство межцивилизационного контакта в его двух измерениях. Консенсус формировался и воспроизводился на основании своеобразной стерилизации или приглушения национальной и ареальной цивилизационной специфики мусульманского и христианского контрагентов. Именно в этих идеологических межцивилизационных отношениях обеспечивалась центро-периферийная управляемость конфликтных процессов. В результате, конфликтный потенциал межцивилизационных контактов накапливался и удерживался в скрытой фазе системы массового навязывания политико-идеологического консенсуса. Следует отметить также положительные стороны данной цивилизационной динамики, выражающейся как в стихийном, так и регулируемом взаимодействии национальных культур. Важное значение имела и многолетняя персонификация политики идеологического консенсуса в сфере межличностных отношений на всех уровнях социально-психологического контакта между индивидуальными и коллективными носителями этноцивилизационных, национально-цивилизационных и ареально-цивилизационных ценностных ориентаций. Подобное многолетнее удержание скрытого конфликта до фазы открытых межцивилизационных столкновений способствовало также выделению наиболее одиозных атрибутов образа врага – этноконфессионального антипода в историческом массовом сознании населения различных цивилизационных ареалов.

В отношении проблемы межцивилизационного консенсуса в советском обществе можно утверждать, что его перманентное воспроизводство обусловливалось сущностью политической организации общества, а

[108] *А. Дж. Тойнби.* Ук. соч., с. 320.

также идеолого-цивилизационным содержанием советского атеистического секуляризма.

Вопросы межцивилизационного контакта в настоящее время актуальны как в традиционных, так и новых местах совместного исламо-христианского проживания. Особый интерес представляет цивилизационная динамика проживания и контакта христианских меньшинств на Ближнем Востоке среди мусульманского большинства, а также мусульманских меньшинств в Европе.

Вынужденно ограничиваясь этнополитологическим аспектом нашего исследования, мы больше внимания уделим тому, в какой мере изменились социальные и политические условия для реального равноправия и защиты прав человека на разных уровнях цивилизационного бытия. Межцивилизационный контакт здесь рассматривается как процесс сопоставления и реализации в консенсусе или конфликте степени сходства – различия контактирующих ценностных систем, а также реальной обеспеченности прав представителей одной цивилизации в границах – этнических, национальных, ареальных – другой цивилизации.

Если ограничиться лишь формальной стороной проблемы, то она может быть раскрыта с точки зрения приведения в действие в системе внутригосударственного права той или иной страны, принадлежащей к конкретному цивилизационному ареалу, норм международного права вообще, в частности, норм, связанных с защитой прав человека. По нашему мнению, проблема осмысления норм международного права, связанных с защитой прав и свобод человека, являясь в собственном смысле политологической[109], может быть поставлена также в цивилизационном масштабе. Речь может идти об этнополитологическом исследовании созвучия Всеобщей Декларации прав человека (1948 г.), Пакта об экономических, социальных и культурных правах (1966 г.), Пакта о гражданских и политических правах (1966 г.) национальным и ареально-цивилизационным ценностным ориентациям, а уже в связи с этим и системам нормативной регуляции межцивилизационного контакта.

Сущностные характеристики этнополитического сходства – различия между цивилизационными структурами, присущими христианскому и мусульманскому ареалам, на наш взгляд, связаны с особенностями исторического опыта становления взаимоотношений государства с церковью и религиозной традицией.

Импульс к либерализации взаимоотношений гражданина с обществом

[109] См. *А. С. Гавердовский.* Имплементация норм международного права. Киев, 1980; *Н. В. Захарова.* Выполнение обязательств, вытекающих из международного договора. М., 1987.

и государством в Европе выявляется в сущности исторического конфликта наций-государств с Римской церковью со времен средневековой реформации. В исламском же мире мусульманское право и концепция государства как служителя ислама составляют неотъемлемую часть целостной религиозной системы [110].

Дистанцирование политико-правовых систем западного мира от церкви и эволюционное развитие принципов секуляризма можно проследить от английских Великой хартии вольностей (1215 г.) и Билля о правах (1689 г.), североамериканской Декларации независимости США (1776 г.) до французской Декларации прав человека и гражданина (1789 г.). Этнополитологический аспект генезиса исламской этнополитики предполагает изучение феномена мусульманской религиозной и политико-правовой слитности [111].

Исследование этнополитологического аспекта генезиса межцивилизационной конвергентности – дивергентности христианских и мусульманских политических и правовых традиций выявляет сущность и истоки данной расходимости политико-правовых систем или во внутрицивилизационном политико-правовом секуляризме, или в религиозно-политической и религиозно-правовой слитности.

Данный признак может в этнополитологии служить критерием оценки ориентированности разных национально-политических систем на цивилизационные ценности, лежащие в основании концепции защиты прав человека.

Лучшее понимание современной специфики этнополитической сходимости – расходимости мусульманской и западной моделей защиты прав человека требует уточнения также фундаментальных принципов возможного консенсуса или конфликта, предписываемых нормами классического ислама. Разумеется, данные нормы средневековой исламской политической и правовой культуры взаимоотношений "дар ал-ислама" ("территории ислама") и "дар ал-харба" ("территории войны") представляют преимущественно исторический интерес. Как отмечают специалисты, в современном исламском видении эти фундаментальные принципы и нормы межцивилизационного контакта воспринимаются скорее как "неотъемлемый элемент истории и цивилизации, как культурное наследие" [112].

---

[110] См. *Г. Э. фон Грюнебаум.* Истоки мусульманской цивилизации. "Основные черты арабо-мусульманской культуры". М., 1981, сс. 30–82.

[111] См. *И. Л. Фадеева.* О некоторых категориях цивилизационных различий обществ Запада и Востока. "Экономика и политика. Взаимосвязь и взаимодействие". М., 1990, сс. 39–59.

[112] *А. В. Журавский.* Христианство и ислам. М., 1990, с. 108.

Сущность рассматриваемого этнополитического консенсусно-конфликтного наследия как унаследованной из исламского прошлого данности может быть рассмотрена в пространстве состояний мирного межобщинного сосуществования, в границах "дар ал-ислама" и "священной войны с неверными" – джихада. Коранические нормы в системе классического мусульманского права предписывают превращение "дома (или территории) войны" в "дом ислама" посредством джихада.

Оставляя на последующее рассмотрение конфликтных потенций исламского традиционного этнополитического наследия и возможных сценариев их реализации в форме джихада, подчеркнем необходимость различения понятий "мусульманское право" и "право мусульманской страны". Данная оговорка существенна для предупреждения возможных упрощенных толкований явлений и процессов современных межцивилизационных контактов с использованием средневековых норм, присущих классическому исламу, его политико-правовой системе.

Имея целью изыскание этнополитологического аспекта конвергентности – дивергентности цивилизационных принципов межобщинного исламо-христианского контакта, мы вынуждены уделять богатому востоковедному материалу многих отечественных и зарубежных ученых лишь ограниченное место, обусловленное границами задачи.

Важно вычленение тех фундаментальных парадигм, на которых классическое мусульманское право базирует сущностные характеристики политико-правовой идентичности мусульманина и иноверца внутри "дар ал-ислама". Данный подход фактически предполагает осмысление субстратных оснований этносоциогенного качества для прослеживания правозащищенности обеих сторон межцивилизационного контакта. В чем же сущность этнополитических традиций мусульманско-христианского консенсуса в границах "дома ислама"? Внутри данной системы мирного сосуществования человека: в качестве "правоверного", в качестве "покровительствуемого" ("ахл аз-зимма") и в качестве "язычника – единобожника или многобожника". Правовое, политическое, социальное содержание условий сосуществования христиан с мусульманами отражается в заданности коранической нормы от Бога и неизменности принципа жизни под "покровительством". Данная парадигма, на наш взгляд, симптоматически отражает сущность возможного межцивилизационного консенсуса, а также этнополитические и правовые границы его отправления.

Для полноты представления современных условий формирования и функционирования консенсусно-конфликтных контактов следует очертить принципы защищенности "покровительствуемых" (по Корану – единобожных христиан и иудеев) в классическом мусульманском праве.

В связи с этим актуализируется также собственно политологический аспект отправления данного права в регламентации социального поведения "покровительствуемых". Итак, границы правонаделенности покровительствуемого "держателя писания" очерчены откровением Божьим и, следовательно, в системе мусульманского права не могут быть изменены. "Нет никакой власти в мире, которая могла бы изменить мусульманское право", – утверждает известный французский политолог-компаративист Р. Давид[113].

Таким образом, в классическом исламе сосуществование и консенсус с христианами и иудеями предполагает признание последними своего подчиненного по отношению к мусульманам социального статуса. Предписанная Кораном редукция прав закреплялась в соответствующей этнополитике, заключающейся в дистанцировании христиан от политической и военной сферы, взымании дополнительных налогов, ограничении активности христиан сферами, где они не встречали противодействия со стороны мусульманской уммы. В условиях неизменности шариата и нераспространяемости его принципов на "покровительствуемых" осуществлялось этнорелигиозное обособление конфессиональных общин. Со временем с XV по начало XX века религиозно-общинная разобщенность закрепилась в Османской империи в системе "миллетов", подчиненных не только религиозной, но и светской власти патриархов, избиравшихся общиной под контролем Блистательной Порты. Приведенные выкладки дают возможность утверждать, что классическое мусульманское право и соответствующая кораническим предписаниям этнополитика, начиная с VIII в. и вплоть до развала Османской империи, воспроизводили своеобразный консенсус исламского общества (уммы) с подчиненной ей политико-правовой периферией "дома ислама" в виде этнорелигиозных гетто[114]. Данный анализ приводит к выводу, что ислам со своим правом и этнополитикой на этнонациональном, национально-государственном, а в рамках Османского халифата и на ареально-цивилизационном уровнях был обречен реализовывать межцивилизационный консенсус, основанный на неравенстве мусульман и "людей Писания" перед законом.

Оформление иноконфессиональных общин в своеобразные церковно-политические институты, сочетавшие в себе редуцированные функции социальной, этнокультурной и гражданской регуляции, определяло состояние межцивилизационного сосуществования, за порогом которого при нарушении статуса подчиненности ожидала перспектива ли-

[113] *Р. Давид.* Основные правовые системы современности. М., 1988, с. 390.

[114] Согласно Р. Давиду, мусульманское право оставалось неизменной доктринальной системой, не подверженной каким-либо инновациям со стороны властей (см. *Р. Давид.* Ук. соч., сс. 386–388).

шения "покровительства" со стороны мусульманского государства. И более того – с транспортацией взаимоотношений между мусульманской уммой и общинами иноверцев из "дома ислама" в "дом войны". Подобные переходы через пороговое состояние "консенсус – конфликт" можно считать нормой, имманентной мусульманской классической системе политико-правовой регуляции межцивилизационного контакта в форме джихада – священной войны с иноверцами[115].

Концентрируя внимание на проблеме детерминации консенсусного сценария, мы оставляем на последующее рассмотрение обусловленность конфликтных контактов на разных уровнях цивилизационного анализа.

Впечатление о полной политико-правовой законсервированности исламского общества было бы слишком упрощенным. Данная работа, не будучи исторической, не может вобрать в себя весь ход межцивилизационного взаимодействия в процессе обозримой истории. Тем не менее для осмысления реальных консенсусных потенций целесообразно исходить из того, что симптоматика инновационных тенденций в новое и новейшее время была присуща не только Западу, но и мусульманскому миру.

Среди модернизаторских порывов своей новизной и масштабами намеченных преобразований заслуживают цивилизационного анализа настойчивые попытки реформирования Оттоманской империи с начала XIX века. Известно, что, осознавая объективную необходимость обновления и повышения живучести традиционной восточной полиэтнической деспотии, все османские реформаторы, начиная с султана Селима III (1789 – 1808), сталкивались с яростным сопротивлением мусульманского населения, возглавляемого религиозными кругами, "новшествам гяуров".

Пытаясь по ходу отдельных политико-административных и военных реформ приостановить распад империи, султан Махмуд II с единомышленниками выдвинул новую этнополитическую концепцию "османизма", основанного на чуждых шариату принципах гражданского равенства мусульман и немусульман при сохранении системы "миллетов". Дальнейшие реформы в направлении европеизации государства развернулись в областях гарантирования безопасности жизни, чести и имущества для всех подданных империи. Введение светских торгового и земельного кодексов, попытки ограничения вмешательства религиозных кругов в государственное управление составили суть политики

[115] Мы рассматриваем наиболее распространенное, каноническое толкование "джихада", отмечая, что оно в современных мусульманских государствах является не единственным.

Танзимата (1839 – 1871). Данная модернизаторская волна объективно была нацелена на регулирование межцивилизационного контакта как вовне – с великими державами, покушавшимися на роль гегемона, так и внутри – в связи с национально-освободительным движением населяющих империю народов с различными цивилизационными традициями.

Реформы Танзимата, по нашему мнению, представляют собой первую в исламском мире попытку модернизации общества секулярно-государственным путем. Фактически в данном случае мы можем рассматривать систему Танзимата как попытку радикального реформирования исламских принципов межцивилизационного контакта в пользу доминирования гражданского консенсуса над политико-правовым императивом исламского выбора взаимоотношений между стандартами подчиненного сосуществования "покровительствуемых" в "доме ислама" и джихадом в "доме войны".

Разумеется, консенсус на базе этнополитики "османизма" ускорял процессы этнокультурной маргинализации немусульманского и нетюркоязычного населения, а в конечном счете был нацелен на достижение этнокультурной однородности оттоманского общества посредством ассимиляции этноконфессиональных меньшинств. Данная модель консенсусного разрешения межцивилизационного контакта, как свидетельствует новая и новейшая политическая история империй, является типичной для цивилизационных систем деспотического плюрализма. Следует при этом отметить относительную прогрессивность танзиматской модернизации, представляющей весомую заявку на формирование более конвергентной западному обществу концепции межцивилизационного диалога и соответствующих этнополитических доктрин.

И в последующие периоды истории турецкая метрополия, а затем и Турецкая Республика удерживали лидерские позиции в реформировании политико-правовых устоев классического ислама в практике межцивилизационных контактов. Реставрация непререкаемого политико-правового верховенства ислама при султане Абдул Гамиде II, несмотря на некоторые временные и конъюнктурные меры по европеизации имперской надстройки[116], сопровождалось выдвижением новой платформы торможения распада империи – "панисламизма". Этнополитический курс Порты, базирующийся на "панисламизме", на практике представлял деспотическую модель консолидации мусульман нетюркского и тюркского происхождения в единую и неделимую умму. Решение же проблемы внутриимперского межцивилизационного контакта было

[116] Примером маневра султана Абдул Гамида II может служить принятие первой турецкой конституции и созыв в 1876 г. парламента с последующим его разгоном и жестокими репрессиями против конституционалистов.

перенесено в плоскость насильственной исламизации оставшихся после балканских отторжений этноконфессиональных меньшинств.

В данном случае речь идет об этнополитической переориентации межцивилизационного контакта от консенсуса к конфликту, от "дома ислама" к "дому войны".

Для выяснения причин провала светских реформ и новой этнополитической доктрины "османизма" обратимся к одному из идеологов турецкого национализма Зия Гёкальпу. Его оценка имеет этнополитологический характер и соответствует ареально-цивилизационному, а также глобально-цивилизационному уровням анализа. Гёкальп пишет, что "лидеры Танзимата пытались совместить османскую цивилизацию с западной. Эти цивилизации не могли сосуществовать и лишь конфликтовали друг с другом. Так же как индивидуум не может искренне исповедовать сразу две религии, так же и нация не может одновременно принадлежать к двум цивилизациям. Результатом танзиматских реформ была сохранившаяся до кемалистской революции двойственность в политической структуре, судебной и законодательной системах, системе образования. Попытка совместить восточную цивилизацию с западной была равносильна попытке совместить средневековье с современностью"[117]. Отмечая некоторую категоричность суждений автора ряда предложений, способствовавших ограничению сферы влияния мусульманских богословов, следует заметить справедливость замечаний Гёкальпа об эклектичности и неэшелонированности модернизационной политики Танзимата[118].

Правомерен вопрос, может быть политические и правовые каноны воспроизводства наследия исламской цивилизации на самом деле исключают конвергентность мусульманских и западных моделей национально-государственной жизни? Тогда необходимо было бы исходить из той данности, что позитивное развитие консенсусных потенций сторон межцивилизационного контакта обречено на неудачу ввиду отсутствия сколь-либо реальной основы для диалога. К счастью, это не так. Другое дело, что в изыскании данной проблемы нередко преобладают пропагандистские крайности, подменяющие рассудочный и взвешенный поиск путей сотрудничества эйфорией восторгов или негодования по поводу автоматического одобрения или отторжения общечеловеческих ценностей и прав человека.

[117] *Z. Gökalp.* Türkçülüğün Esaslari. Istanbul, 1973, s. 44.

[118] Категоричность может быть проиллюстрирована безаппеляционным исключением автором возможности консенсуса религий, хотя известен прецедент отправления китайцами культа, толерантного к элементам таких религиозных систем, как конфуцианство, буддизм и даосизм.

Для установления конвергируемости норм классического исламского права к системе прав человека целесообразно продолжить политологический анализ в области сравнительного правоведения. Рене Давид, рассматривая феномен исламского права как составную часть богооткровенной религии, исключает возможность каких-либо инноваций, не соответствующих нормам шариата. Однако при этом неоспоримом выводе автор отмечает устремленность мусульманских стран к модернизации. Каким же образом установление политических режимов нового типа, радикальные реформы в ряде сфер политико-правового регулирования могут уживаться с неизменностью мусульманского права?

Не вдаваясь в подробности компаративистики, мы вслед за французским правоведом и афганскими улемами*, можем утверждать, что мусульманское право неизменно, но в то же время полно возможностей. Суть этих возможностей в целом сводится к тому, что исламское право предоставляет шансы для утверждения новых норм, не изменяя самого права, через механизмы обычая, соглашения сторон, административного регламента.

Именно на этих принципах формируются позитивные правовые системы мусульманских государств, в разной мере дистанцированных от религиозной утопии, но в то же время манифестирующих бесспорный авторитет, а в конечном счете, и приоритет "мусульманского права" над "правом мусульманской страны"[119].

Здесь важно обратить внимание на крупную методологическую проблему, связанную с поворотным моментом в осмыслении сторон межцивилизационного контакта, а также в конкретно-политологическом применении гипотезы о многоуровневом анализе консенсусно-конфликтного взаимодействия цивилизаций.

Межцивилизационный контакт во внешнем измерении наполняется новым содержанием. Сущность конвергенции сторон в том, что единая система коранических норм, выступавшая в прошлом как неизменный и практически неделимый субъект права, ныне дополняется более разнообразной системой национального права мусульманских государств. Фактически, ныне христианская цивилизация и секулярные политико-правовые системы западных наций-государств входят в процесс адекватного политико-правового контакта не только на ареально-цивилизационном, но и очень важных национальном и глобальном уровнях.

* В бытность политическим советником и аналитиком в ДРА в 1982 – 1983 годах автору приходилось периодически консультироваться с ведущими мусульманскими богословами – улемами Афганистана.

[119] См. *Р. Давид*. Ук. соч., сс. 382–407.

Таким образом, конвергентность сторон глобального западно-мусульманского контакта можно проследить как в сфере горизонтальных межгосударственных отношений, так и в международных отношениях, опосредованных международными организациями мирового сообщества, и, в первую очередь – ООН. Подобное национальное раскрепощение единой в прошлом системы шариата в зависимости от меры привнесения светских норм в сферу политики и права мусульманских стран обусловливает процесс эволюционного наращивания ресурсов для постепенного углубления осмысления ценностей и стандартов, присущих западной либерально-демократической ментальности.

Следует выделить особую роль конвергентных начал также в непосредственном межконфессиональном диалоге христианства и ислама. Существенным вкладом в консенсусный потенциал является новая политика "экуменизма" Римской церкви, развернутая после II Ватиканского вселенского собора (1962 – 1965). Призыв собора "забыть прошлое и искренне стремиться к взаимопониманию" дал импульс для развертывания весьма сложного и малоапробированного прямого мусульманско-христианского контакта[120].

На наш взгляд, именно данный многоуровневый цивилизационный контекст взаимодействия политических и правовых культур, отражающий глобальные процессы модернизации, делает возможным эволюционное доминирование консенсусных начал в межцивилизационном контакте во внешнем и внутреннем (межобщинном) измерениях.

Имеет смысл конкретизировать политологию конвергенции–дивергенции политико-правовых систем Запада и мусульманского Востока на примере политологии и политики фундаментализма, а также секуляризма в мусульманском мире. Дивергентные тенденции более характерны фундаментализму шиитских представлений о власти и праве. Шиитский фундаментализм отстаивает и утверждает исключительно сакральный характер политико-правовой системы государства. В отличие от суннитской теории государства – "халифата" шиитская концепция государства – "имамата" исходит из сосредоточения всех властных полномочий в руках непогрешимого имама, наделенного качествами полубожественного правителя. Религиозной элите здесь отводится особая роль посредника между уммой и "скрытым имамом". Шиитский фундаментализм предполагает неукоснительное осуществление всех без исключения предписаний мусульманского права. Секуляризм западной теории и практики политики и права оценивается как проявления безбожия, отсюда западная в своем цивилизационном генезисе современная концепция защиты прав и свобод человека также оценивается

[120] См. *А. В. Журавский*. Ук. соч., сс. 54–80.

как греховное покушение на чистоту ислама и богоявленных предписаний мусульманского права.

Таким образом, политология и политика шиитского фундаментализма могут характеризоваться дивергентностью по отношению к западным цивилизационным ценностям и нормам, а также обусловленным этой дивергентностью доминированием межцивилизационных конфликтных потенций над установками на консенсус. В связи с универсальным соблюдением коранических предписаний консенсус в христианско-мусульманском контакте в данном случае строго ограничен статусом "покровительствуемого" человека Писания[121].

Как видно из трудов политологов-исламоведов[122], различные нефундаменталистские государственно-правовые школы суннитского направления свои исследования и выводы концентрируют на сопоставлении концепции "халифата" с парламентарной и президентской моделями власти, а также на роли института "консультации" в системах халифатского и парламентского законодательства. В современной суннитской политологии оформились как конвергентное, так и дивергентное видение развития политики и права в исламских государствах. В первом случае сущность анализа сводится к утверждению того, что все позитивное в мировой теории и практике государства имманентно присутствует в системе ислама. Выводы в конечном счете заключаются в обосновании согласованности мусульманской формы правления с буржуазно-демократическими институтами.

Конвергентное крыло реформирования политико-правовой системы ислама в национальные системы государства и права мусульманских стран со времен кемалистских реформ безусловно возглавляет Турецкая Республика. К ней примыкают манифестировавшие принципы секуляризма Ливан, Сирия, а также ряд других арабских стран, пытающихся модернизировать основания своей государственности[123]. Поддержанию дивергентных тенденций служит ориентация фундаменталистов

[121] См. *Л. Р. Сюкияйнен.* Мусульманское право. Вопросы теории и практики. М., 1986. сс. 112–116.

[122] См. "Социальное учение исламского возрожденчества". М., 1990; *Л. Р. Сюкияйнен.* Концепция мусульманской формы правления и современное государствоведение в странах арабского Востока. "Социально-политические представления в исламе. История и современность". М., 1987, сс. 45–68; *Н. В. Жданов, А. А. Игнатенко.* Ислам на пороге XXI века. М., 1969. сс. 140–151; *Г. Э. фон Грюнебаум.* Ук. соч.

[123] См. "Османская империя: Государственная власть и социально-политическая структура". М., 1990; "Турция. История. Экономика. Политика". М., 1984; *И. Л. Фадеева.* Об эволюции светских тенденций в социально-политическом развитии Турции. К постановке вопроса. "Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока". М., 1982, сс. 76–110.

на обоснование превосходства "исламской формы правления" над всеми известными политической практике формами организации государства.

Разумеется, нет необходимости преувеличивать влияние ислама и мусульманского права на государственно-правовое строительство в рассматриваемых странах. Однако, как следует из анализа авторитетного специалиста в области мусульманского права Л. Р. Сюкияйнена, сбрасывать со счетов влияние данного дивергентного фактора также нельзя. В подтверждение своих выводов автор отмечает, что признание ислама государственной религией имеет место в 30 странах[124].

Сказывается усиление влияния дивергентных устремлений фундаментализма после победы Исламской революции под предводительством имама Хомейни. Именно с этого времени географические границы влияния мусульманско-правовых институтов на государственное право уже не ограничиваются полуфеодальными монархиями, а вбирают также некоторые буржуазные государства с республиканской формой правления. Лидерами дивергентного крыла являются суннитский Пакистан и шиитский Иран, воплощающие фундаментализм в теории и практике исламских республик.

Таким образом, обобщая объективные предпосылки преимущественно консенсусного развития межцивилизационного контакта, мы можем прийти к ряду выводов. Секуляризм и фундаментализм как основные полярные подходы к месту и роли ислама в политико-правовой теории и практике мусульманских государств определяют сущность конвергенции или дивергенции цивилизационных систем Запада и исламского Востока. Секуляризм, трансформируя единую ареально-цивилизационную систему исламского права и политики в национальные системы правового регулирования внутриполитических и внешнеполитических отношений государств, открывает возможности для взаимопроникновения цивилизационных ценностей в процессе модернизации традиционных обществ. Данный путь дает возможность через проникновение в государственное право мусульманских государств норм международного права осваивать либерально-демократические стандарты защиты прав и свобод человека. Сближение позиций в понимании общечеловеческих ценностей, лежащих в основании правозащиты свобод человека, – вот один из возможных наиболее обобщенных критериев оценки конвергентности развития модернизированных западных и модернизирующихся восточных цивилизаций.

Политологическое видение реалий осуществления межцивилизационных контактов, исходя из рассмотренных общетеоретических поло-

[124] См. *Л. Р. Сюкияйнен.* Ук. соч., с. 116.

жений, предполагает также конкретный анализ препятствий на пути осуществления прав и свобод человека. Речь идет, в первую очередь, о препятствиях, обусловленных социальной структурой конкретного национального общества, сходимостью–различием национальных структур и структуры мирового сообщества.

На наш взгляд, основные оси консенсусно-конфликтного выбора в процессе межцивилизационного контакта охватывают следующие глобальные арены взаимодействия христианского Запада и мусульманского Востока:

– взаимодействие между модернизированным Севером и модернизирующимся Югом[125];

– взаимодействие между ценностями западного демократического плюрализма и мусульманского деспотического плюрализма;

– взаимодействие между западным либеральным индивидуализмом и восточным коллективистским эгалитаризмом.

Анализ межцивилизационного контакта по всем приведенным выше осям напряженности дает основание утверждать о важности учета также социально-психологического аспекта межцивилизационного контакта, по существу, оживляющего и переводящего приведенные структурно-институциональные выражения конвергенции–дивергенции в консенсус–конфликт отношений между людьми, представляющими контактирующие цивилизационные общности. Определение меры сходства–различия между социально-психологическим восприятием прав человека христианского и мусульманского историко-культурных ареалов представляет весьма сложную проблему политической психологии. А в политической практике может быть фактором, способствующим формированию и реализации как консенсусных, так и конфликтных сценариев. Вот почему даже при манифестированности защиты прав человека внутри своей национальной правополитической системы в мусульманском государстве приходится считаться с социальными установками мусульман на восприятие прав человека как чужеродной идеи западного происхождения.

Данные психологические коллизии, становясь составной частью, фактором этнополитики, приглашают изучать их, не ограничиваясь задачами общей политологии, но и в границах этнополитологии. Ведь в конституциях практически всех мусульманских стран, в том числе в

[125] Речь идет об известных в политической глобалистике штампах, представляющих стороны противостояния развитых (западных) стран слаборазвитым (африканским, азиатским и южноамериканским) странам.

Афганистане, где автору исследования пришлось вести включенное наблюдение за законодательно-конституционными процессами, говорится о равных правах всех граждан. Однако при этом делается оговорка, что эти нормы должны применяться в точном соответствии с шариатом. Но известно, что шариат устанавливает неравенство полов; неравенство может касаться прав и свобод этноконфессиональных меньшинств и т. п. Вместе с тем предполагается, что правоверный мусульманин, являясь носителем исламского наследия, в своей психологии имплицитно содержит кораническую норму о месте "неверного" в исламском обществе, норму предписанных взаимоотношений члена уммы с "человеком Писания".

В противоположность этому мусульманин, будучи гражданином демократического западного государства, включается в систему всеобщих выборов, преодоления и даже борьбы против всякой дискриминации, в том числе расовой, этнической, религиозной и т. д. У него с получением гражданства появляются шансы включиться в плюралистическое состязание партий и идей, партисипаторного контроля за политической и судебной властями. Безусловно, и здесь социально-психологический дискомфорт и дистрессы сопровождают мусульманина, однако в качественно другом соотношении его гражданских прав и обязанностей перед обществом.

Культуролог А. В. Журавский в своих очерках о социокультурных проблемах диалога между христианством и исламом весьма уместно цитирует У. Смита, который корректно и при этом точно характеризует особенности рассматриваемой нами социально-психологической неадекватности сторон межцивилизационного контакта. У. Смит следующим образом характеризует эту психологию: "Нигде в мусульманском мире мусульмане просто не ощущают, что немусульманин, принадлежащий к их национальности, может быть "один из нас". Во многих случаях у немусульман это вызывает серьезное беспокойство. Большинство мусульман не понимают ненадежность положения и тревоги своих немусульманских меньшинств. Одни из них просто не видят проблемы: им не приходит в голову, что немусульмане могли бы согласиться образовать вместе с ними одну общность. Другие чистосердечно считают, что "ислам относится к меньшинствам справедливо"[126].

Возвращаясь к социальной психологии консенсусного сосуществования немусульманина в мусульманской стране, приведем фрагмент из коранической Суры 9, "Покаяние", определяющей нормативно гра-

[126] *W. C. Smith.* Islam in modern society. L., 1963, P. 86. Цит. по: *А. В. Журавский.* Христианство и ислам. Социокультурные проблемы диалога. М., 1990, с. 109.

ницы, по крайней мере, психологического неравенства сторон межконфессионального консенсуса в "доме ислама": "Сражайтесь с теми, кто не верует в Аллаха, и в последний день, не запрещает того, что запретил Аллах и Его посланник, и не подчиняется религии истины – из тех, которым ниспослано Писание, пока они не дадут откупа своей рукой, будучи униженными"[127].

Итак, социальная психология привилегированности в статусе, предписанная святым Кораном и веками регулируемая нормами шариата, сформировала в мусульманском обыденном сознании прочные социальные установки вокруг нормы признания иудеями и христианами своего подчиненного, ущербного в правах положения. Подобное перманентное социально-психологическое давление, будучи атрибутом традиционного образа "законного мира" с "людьми Писания", на самом деле может не замечаться мусульманами в качестве препятствия во взаимопонимании и сосуществовании. Конечно, за время после первой мировой войны произошли существенные изменения в восприятии образа "друга" и "врага" сторонами межцивилизационного контакта. Этнополитика Турции и правонаследниц великих держав сегодня не обнажает в геноциде разрушительный потенциал разночтения "права на жизнь" иноверцев. Было бы упрощением переносить в современность каноны и обычаи "дружбы" вооруженного мусульманского феодала с безоружным немусульманином, обязанным ежегодно в одностороннем порядке принимать на бесплатный многомесячный постой и кошт весь род, а иногда и племя, спустившееся с пастбищ или неудобного зимовья*. В подобных классических с точки зрения шариата формах проявления "дружбы", на конкретных принципах и ситуациях реализации правоотношений и воспроизводилась рассматриваемая выше социальная психология реального общения.

Подчеркнем, однако, что здесь мы говорим о различных превращенных формах подобного противоправного и несправедливого с точки зрения человека Запада и естественного для верующего мусульманина сосуществования. В любом конкретном случае межцивилизационного контакта, думается, для понимания возможностей консенсуса или конфликта сторон полезно знание шариатской и реальной дистанции между "домом ислама" и "домом войны".

[127] Коран (перевод и комментарии *И. Ю. Крачковского*). М., 1986, сс. 163–164.

* Речь не идет о традиционном как для мусульман, так и христиан Востока гостеприимстве, регулируемом обычно-правовыми механизмами и предполагающем равноправные взаимоотношения свободного выбора между сторонами контакта ролей "хозяина очага" и "гостя".

* * *

Таким образом, в соответствии с поставленными задачами в трех главах исследования разработаны основные теоретико-методологические подступы к цивилизационной идентификации контактирующих в процессе модернизации переходных этносоциальных систем.

Рассмотрение ценностно-ориентационных оснований конвергенции – дивергенции политико-правовых институтов модернизированных и модернизирующихся обществ в качестве цивилизационного системообразующего параметра создает возможность для анализа динамики межцивилизационных контактов. Сам анализ при этом сопровождается консенсусно-конфликтной идентификацией, что позволяет более конкретно осмыслить основные подходы к разрешению проблем защиты прав человека.

Авторская позиция, являясь конкретизацией более широкого цивилизационного подхода, определяет направления научной разработки этнополитики национальной безопасности контактов между государствами, представляющими христианскую и мусульманскую цивилизации в континууме "фундаментализма" и "секуляризма". Подтверждается продуктивность изучения также таких моделей политической организации этих разных в своем цивилизационном качестве обществ, каковыми являются "демократический (полиархический) плюрализм" и "деспотический плюрализм".

Здесь же предпринимается попытка обобщения некоторых трудностей для установления границ результативной применимости консенсусных технологий.

Обеспечение консенсусных технологий предполагает наличие значительного времени для выявления достаточного разнообразия консенсусных потенций конкретных этнополитических кризисов, а также мнений сторон конфликтно-консенсусного контакта, согласования интересов и предложений всех участников противостояния. В условиях стремительного, а в ряде случаев преимущественно стихийного, турбулентного развития конфликтных процессов, требующих незамедлительного принятия решений в ситуации жесткого дефицита времени, развертывание консенсусных технологий может стать практически невозможным.

Технология консенсусного урегулирования предполагает значительные затраты на обеспечение процедур согласования позиций средствами эффективной связи и транспорта, сбора и обработки информации относительно точек зрения сторон, заинтересованных в достижении консенсуса, с привлечением высококвалифицированных экспертов.

Консенсусные технологии прецизионны по своей сущности и формам реализации. Это предполагает высокую компетентность и мастерство экспертов-исполнителей и строгое соблюдение полноты и последовательности процедур. Здесь особо важно также соблюдение предосторожностей в затрагивании в процессе этнополитического общения сюжетов и тем, табуированных в этнополитических субкультурах любой из сторон конфронтации.

Консенсусный инструментарий предъявляет особые требования к репутации коллективных и индивидуальных субъектов выявления и реализации консенсусного потенциала конкретных этнополитических кризисных контактов. Малейшие сомнения в безукоризненности реноме привлеченных субъектов чревато подрывом доверия к процессу урегулирования и даже его полным срывом. Подобные срывы связаны с большими потерями времени и вложенных ресурсов, а в ряде случаев и невосполнимой утерей шансов для разрешения конфликтов в обозримом времени и пространстве локализации этнополитических реалий.

Данное уточнение границ применимости подходов и средств консенсусной реализации кризисных этнополитических контактов, по мнению автора, может стать полезным подспорьем для дальнейшего уточнения перспективности методологических, теоретических и инструментальных направлений разработки проблем консенсуса – конфликта на разных уровнях цивилизационного анализа.

Автор не претендует на неоспоримость выводов, вынесенных им в результате исследования феномена этнополитического конфликта – консенсуса в течение последних десяти лет. Ставя перед собой исследовательскую задачу, автор предполагал прежде всего продемонстрировать актуальность своевременного заполнения вакантной обществоведческой ниши, еще недавно безраздельно занимаемой доктринально-идеологической "теорией национальной политики ВКП(б) – КПСС", а также сделать проблемы цивилизационного анализа этнополитических кризисных контактов предметом конструктивного научного обсуждения.

В завершающей главе и проблемы, и возможности, и трудности достижения консенсуса будут более подробно рассмотрены на примере трагического опыта афганской войны.

Глава 4

КОНФЛИКТНАЯ ДИНАМИКА МЕЖЦИВИЛИЗАЦИОННОГО КОНТАКТА

(на примере джихада в Афганистане)

Для полноты рассмотрения конфликтной динамики межцивилизационного контакта мы предпринимаем конкретно-политологический анализ одной из наиболее выраженных форм феномена "конфликт" в контакте мусульманской уммы с миром "неверных". Подчеркивая применимость авторской концепции конвергентности – дивергентности цивилизационных систем к исследованию проблемы конфликта в форме джихада, мы попытаемся показать исследовательскую инструментальность приведенных выше авторских методологических выкладок.

В этой связи представляется целесообразным завершить данное исследование конкретным этнополитологическим анализом одного из конфликтных сценариев межцивилизационного контакта – джихада (священной войны) на основе опыта включенного наблюдения автора за ходом войны в Афганистане в 1982–1983 годах.

Необходимо различать классическое определение джихада в контексте международных отношений исламского мира и различные толкования этой категории внутри мусульманского цивилизационного ареала.

Западную версию джихада, принятую в качестве классической дефиниции, Р. Питерс приводит в своей книге "Ислам и колониализм. Доктрина джихада в современной истории", где он определяется как "приложение максимальных усилий... в ведении войны против "неверных" путем нанесения им военных ударов, изъятия их собственности, разрушения их святилищ, развенчания их идеалов и тому подобное"[128].

Для выявления сущности понятия "джихад" мы попытаемся определить основные, на наш взгляд, атрибуты содержания рассматриваемого феномена. Речь идет о выяснении целей джихада, его субъектов и объектов, а также локализации. Дальнейшая конкретизация содержания и форм выражения джихада будет предпринята на материале, представляющем военно-политическую деятельность афганской вооруженной оппозиции[129], объявившей священную войну против централь-

[128] *R. Peters.* Islam and colonialism. The doctrine of jihad in modern history. N.Y., 1979, P. 10.

[129] См. *В. Н. Спольников.* Афганистан: исламская оппозиция. Истоки и цели. М., 1990.

ного режима ДРА, а также СССР, находившегося в консенсусном межцивилизационном контакте с мусульманскими Королевством Афганистан до 1973 года, и с Республикой Афганистан – до Саурской революции 1978 года.

Для идентификации сущности джихада в системе современных внешнеполитических и внутриполитических отношений важно рассмотрение историко-политологического аспекта проблемы в контексте внутрицивилизационного и межцивилизационного контакта мусульманского мира.

§ 1. ОЧЕРК ЭТНОПОЛИТОЛОГИИ ДЖИХАДА: ЭТНОПОЛИТИКА "СВЯЩЕННОЙ ВОЙНЫ" В АФГАНИСТАНЕ

Динамика толкования джихада в своей исторической основе, как считают специалисты, имеет принцип отражения угрозы существованию и отправлению ислама, сложившийся в легендарные времена борьбы первых мусульманских общин за свое выживание и утверждение. Другими словами, суть исторического объяснения призыва к максимальной мобилизации уммы – в необходимости захвата "дома войны", откуда исходит угроза врагов Аллаха, с целью искоренения этой угрозы и включения "дома войны" в состав "дома ислама". Таким образом, мусульманские государства в истоках детерминации "священной войны" помещают тезис о "вынужденной необходимости" противодействия агрессии против ислама как идеологии и против уммы как ее носителя и защитника. Данная адаптация историко-политологического обоснования джихада как исторически необходимой самообороны уммы "позволяет" ныне мусульманским политологам рассматривать джихад в системе современных международно-правовых норм определения агрессии, выработки политических доктрин и практических механизмов организации ее отражения[130].

Современная мусульманская концепция международных отношений базирует целеполагание джихада на принципе отражения агрессии против исламской общины: восстановления справедливости, нарушение которой причинило ущерб мусульманам; обеспечения свободного отправления мусульманского культа; создания мира и безопасности.

Н. Жданов и А. Игнатенко, исследовавшие содержание и формы джихада, различают несколько видов джихада: против врагов Аллаха; против тех, кто покушается на неприкосновенность границ исламского государства; против вероотступников, притеснителей и тиранов;

[130] См. *Э. И. Скакунов.* Самооборона в международном праве. М., 1973, с. 176.

против "разбойников, отказывающихся платить подать (налоги)[131]". Отсюда следует, что джихад может быть объявлен не только вне мусульманского государства, но и внутри него. Объектами джихада могут быть государства, общности и группировки, организации и отдельные физические лица. Из приведенной классификации можно сделать вывод, что не исключается ведение джихада не только против немусульманского государства, но и против такового, если его позиция квалифицируется как "небогоугодная" (недавняя война Ирана с Ираком). Не исключается также борьба методами джихада против отдельных правящих или неправительственных организаций и лиц как внутри одного и того же мусульманского государства ("Хезболлах" – "Амаль" в Ливане; НДПА – ИПА, ИОА и др. в Афганистане и т.п.), так и на территории других стран, не состоящих в войне с мусульманской страной нахождения субъекта джихада (террор палестинских организаций против израильских деятелей на территории различных стран мира).

Субъектами джихада могут быть отдельные мусульманские государства, отдельные правительственные и неправительственные организации, а также группировки. Джихад может объявляться только авторитетным мусульманским деятелем, при его соответствующем аргументированном обосновании (на основании Корана) перед уммой.

Специфика войны в Афганистане, разумеется, имеет гораздо более "древние корни", чем десять лет вооруженного внутреннего гражданского конфликта оппозиции против режима НДПА, интернационализированного путем ввода советских войск на территорию ДРА.

С введением советского войскового контингента в 1979 году на стороне правящего режима ДРА сработали механизмы уравновешивания нарушенного военного и политического статус-кво в средневосточном регионе. США и дружественные им государства, а также ряд исламских государств прибегли к оказанию помощи афганской оппозиции в ее военном и военно-политическом противостоянии осуществленной агрессии. Вместе с тем особенности биполярной системы центров силы в лице блоков, возглавляемых сверхдержавами, в связи с угрозой глобализации регионального конфликта и развязывания ядерной войны, исключили прямое подключение США и их союзников к конфликту на стороне афганской вооруженной оппозиции.

Опосредованное участие США через ряд стран и организаций мусульманского мира, а также через неправительственные организации стран Запада в конфликте с советской стороной в СССР было квалифициро-

[131] *Н. В. Жданов, А. А. Игнатенко.* Ук. соч., сс. 214–237.

вано как "необъявленная война вокруг Афганистана". Таким образом, пропагандистские кампании как в США, так и в СССР были направлены на освещение событий как регионального международного конфликта в результате прямой или опосредованной агрессии противостоящей сверхдержавы.

Не ставя перед собой задачу специального рассмотрения данной международной правовой, политической и военной проблемы, отметим, что в этом случае наложились друг на друга и переплелись в сложный узел противоречий конфликтные потенциалы разноуровневого межцивилизационного контакта. Предложенная в предыдущих разделах методология многоуровневого цивилизационного анализа на примере Афганского конфликта позволяет выявить представленность всех основных уровневых вариантов межцивилизационных конфликтных моделей.

"Наложение" разработанной аналитической схемы на рассматриваемый конкретный материал обнаруживает наличие:

– глобального межцивилизационного контакта в виде опосредованного конфликта между двумя "идеологическими цивилизациями", западной и коммунистической;

– ареально-цивилизационного конфликта между группами стран, представляющих мусульманский цивилизационный круг и атеистический (безбожный) коммунистический ареал. Данное измерение межцивилизационного конфликта содержит в себе также превращенную форму конфликта между христианским (русские и другие христиане России в традиционно-историческом понимании) и исламским цивилизационными ареалами;

– национально-цивилизационный конфликт вооруженной афганской оппозиции против "неверного" режима НДПА. Здесь в структуру конфликта имплицировано участие мусульманских государств на стороне афганской исламской оппозиции;

– внутрицивилизационный конфликт на межэтническом уровне между племенами Афганистана;

– внутриэтнический конфликт кровной мести между кланами, родами и семьями сторон афганской "вендетты", регулируемой системой адатов (норм обычного права).

Таким образом, система войны в Афганистане может быть представлена в сложном взаимодействии политико-идеологических, военно-политических и собственно военных вооруженных конфликтов пяти уровней.

Война ("джанг") в форме межплеменных вооруженных конфликтов и кровной межклановой мести в Афганистане присутствует перманентно и представляет специфический атрибут национально-цивилизационной идентичности. Войны данного уровня маломобильны и разворачиваются на определенной территории, устанавливаемой в границах племенной или клановой идентичности. Здесь военный конфликт регулируется не только и не столько шариатом, сколько обычно-правовыми механизмами адатов. Например, в этническом ареале пуштунских племен регуляция межплеменной войны осуществляется преимущественно системой адатов "Паштунвалай" (Кодекса чести пуштуна). На этом уровне война прежде всего представляет собой демонстрацию силы власти, военной организации, людских, территориальных и финансовых ресурсов. В соответствии с тщательно разработанными регламентами адатов и общешариатскими нормами, межплеменная и межклановая война ведется в непрерывном сопровождении переговорных процессов.

В связи с этим, своеобразие войны этих уровней заключается в большой подвижности консенсусно-конфликтных сценариев внутрицивилизационного контакта. Цель боевых акций и переговоров представляет собой чаще всего демонстрацию силы и авторитета. Обычно в подобных войнах массового уничтожения противника не наблюдается: как отмечают сами афганцы, "убивают определенных людей, которых надо убить". Данный принцип соблюдается с особой скрупулезностью в процессе кровной мести.

Особое место в регуляции данных войн занимает механизм замены военных действий договоренными выплатами "цены за кровь"–"г'еймате хун". Специфика мира между племенами и кланами заключается и в постоянном ношении мужчинами холодного и огнестрельного оружия, а также в дублировании взаимоотношений между ними – как индивидуальными, так и коллективными субъектами и объектами равного права – с помощью кодексов "враждебности" и "гостеприимства", пронизанными психологической напряженностью в связи с неотвратимостью долга "возвращения ответа".

Война как джихад в нашей классификации представлена на ареально-цивилизационном и национальном уровнях конфликтов в Афганистане. Дополняя анализ общих атрибутов джихада конкретной политологией его регуляции, считаем необходимым отметить радикальное различие между нормативными и ценностными базами данного цивилизационного уровня и уровня племенной и клановой идентичности. "Священная война" своим содержанием возвышается над локальными ценностными ориентациями племенного уровня и путем призыва к "чистоте ислама" отличается религиозно-идеологической ортодоксальностью, а

в некоторых случаях и проявлениями религиозной нетерпимости и даже фанатизма.

Джихад в Афганистане может быть представлен несколькими взаимодополняющими политическими измерениями конфликта:

– против режима и властей афганских "кафиров"– на внутрицивилизационном национальном (гражданский внутриполитический конфликт с вооруженной оппозицией) и на межгосударственном уровнях (с участием стран и международных организаций государств исламского цивилизационного круга);

– на межцивилизационном уровне – между СССР как безбожным государством-захватчиком, а также ареалом, представляющим в опосредованной форме ценности христианской цивилизации и единым фронтом вооруженной афганской оппозиции, а также странами и международными организациями мусульманского цивилизационного круга.

В связи с указанным политико-правовым содержанием джихада в Афганистане священная война возвышается над племенами и от имени ислама с помощью шариата императивно обращается ко всей "умме". Однако следует отметить определенную ограниченность традиционного подхода к моделированию джихада как войны, ведущейся исключительно на уровне "уммы" и "меллата". Подобное игнорирование этноплеменного аспекта войны обедняет понимание цивилизационного разнообразия феномена "джихад".

Радикальная трансформация войны в Афганистане из плоскости межплеменных и межклановых конфликтов в тотальный джихад наблюдается в форме приглушения, сворачивания локальной войны и установления временного мира между племенами.

Изменение содержания и масштабов войны при переходе от межплеменного и межклановый уровня к джихаду можно проследить в изменении состава участников, понятий и терминов, сопровождающих сам процесс священной войны. Понятие джихад полностью вытесняет категорию "джанг", что находит отражение и в повседневной лексике.

Субъектом джихада, в отличие от исполнителей "джанга", становится вместо воина (пуштуна, таджика, хазарейца или членов племен "дурани", "гильзаев" и т. п.) "моджахед"– борец за веру, сражающийся с "кафиром" за чистоту и победу ислама. Вместо локальных пространств, занимаемых в качестве арены межплеменных войн воюющими группами ("кадм"), в действие вступает "меллат"– мусульманская нация и пространство, которое определяется по восходящей линии завоевания или по нисходящей линии потерь. В качестве жертв уже фигурируют не убитые ("кошта"), а ставшие святыми мучениками за веру ("шахид").

Как уже отмечалось выше, на первый, доминирующий план в регуляции внутрицивилизационных и межцивилизационных конфликтов в ходе джихада выдвигается система норм классического мусульманского права с механизмами шариата. Однако определенное место в отправлении военного поведения "моджахеда" продолжает занимать обычно-правовое регулирование, основанное на таких универсалиях мира общемусульманских обычно-правовых норм ("Адаба") и пуштунских адатов ("Паштунвалай"), определяющих кодекс поведения воина, как "намус" (честь), "хейсйат" (репутация), "мерана" (мужество, храбрость). "Паштунвалай" предписывает выполнение определенных норм на поле боя. Вот некоторые из главных требований: не поворачиваться к врагам спиной, не оставлять убитых на поле боя, не допускать, чтобы их тела попали в руки врагов и подверглись глумлению; немедленно оказывать раненым первую помощь и выносить их из-под огня; предводителям расстреливать на месте каждого, кто побежит с поля боя...

В качестве авторитетного подтверждения содержательной взаимосвязи и относительной автономности регуляционных систем мусульманского права, с одной стороны, обычаев, с другой, может быть приведено заключение французского правоведа Рене Давида. По его мнению, мусульманское право "занимает по отношению к обычаю позицию, сходную с отношением западного права к оговорке о полюбовной или мировой сделке... Ислам мог распространяться в мире только потому, что сохранял либеральную позицию и не требовал пожертвовать образом жизни, освященным обычаем"[132].

Таким образом, модель джихада, изложенная на основе трудов исламских теоретиков священной войны[133], безусловно отражает религиозно-политические аспекты вооруженного конфликта в Афганистане после ввода вооруженных сил СССР. Однако данная модель рассматривает

---

[132] *Р. Давид.* Приспособление мусульманского права к современному обществу. "Основные правовые системы современности". М., 1988. сс. 392–398.

[133] См. *Башорми.* Требования мусульманской науки Афганистана. Издание "Национального фронта спасения Афганистана". Б. м., 1981 (пер. с дари); *Кази Шахид Гази Абдулкадыр Абдулварис аль-Кашгари.* Догматы о необходимости. Дамаск, 1971 (пер. с дари); *Гульбеддин Хекматьяр.* Бог говорит: создавайте исламское государство. Текст выступления перед племенами Афганистана. Б. м., 1359 г. Хиджры (пер. с пушту).

В сноске буквы (б. м.) и (б. г.) означают соответственно "Без места издания" и "без года издания"; В связи со спецификой джихада в Афганистане с целью конспирации местоположения издательских и полиграфических центров вооруженной оппозиции на многих приведенных печатных изданиях отсутствует указание места, а иногда и времени их выпуска (данная специфика получила отражение в приводимом нами списке использованных источников и литературы).

в качестве арены священной войны лишь границы дислокации "уммы" и "меллата" в качестве единого пространства, неструктурированного логикой обычноправовых регламентаций проживания и войны между племенами. Ограничение данной модели только границами надплеменной религиозной войны оставляет вне исследования богатый мир военной этнополитики и этнопсихологии племен, регулируемой системой адатов. Это дает основание утверждать, что концепция о практически полной дистанцированности джихада от межплеменной войны являет собой достаточно упрощенную модель реальной целостности этноконфессионального и этнополитического феномена военного конфликта в Афганистане.

Методология многоуровневого цивилизационного анализа, предложенная в общетеоретических разделах данного исследования, позволяет в определенной мере дополнить и исламскую модель джихада, и его западную интерпретацию существенными особенностями межцивилизационного и внутрицивилизационного контакта на обоих уровнях войны, как ареально-цивилизационном и национальном, так и этнополитической специфики перманентной межплеменной войны "джанга".

§ 2. ПРИКЛАДНАЯ ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ: ВОПРОСЫ МЕТОДИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ

Последующую конкретизацию этнополитологического анализа джихада в Афганистане мы направим на прикладное рассмотрение ряда политологических аспектов, раскрывающих особенности синтеза в единой системе джихада цивилизационных элементов религиозно-ареальной и религиозно-национальной, а также этноплеменной войны.

Материалы, посвященные проблемам прикладной политологии, пожалуй, в наибольшей степени несут на себе отпечаток событийности того времени, когда СССР толковал свое военное присутствие в Афганистане как вынужденную реакцию соседней страны на "необъявленную войну мирового империализма и реакционных режимов исламских государств против мирного населения Афганистана". Предписания и традиции жанра предполагали организацию аналитической работы, исходя из определенных идеологических позиций КПСС "вокруг афганской войны"; этим же обусловлена специфика понятийного и терминологического аппарата, обслуживавшего в то время задачи прикладной политологии в Афганистане.

Другой немаловажной особенностью авторского материала является отражение в нем нового политического курса СССР в вопросе афганского конфликта, наметившегося с приходом к власти в 1982 году Ю. В. Андропова. Думается, что специалистам предлагаемый анализ помо-

жет дополнить свои представления о неоднозначной деятельности бывшего руководителя КГБ на посту Генерального секретаря ЦК КПСС. Факты, в том числе наблюдаемые автором в составе группы советских политических советников и аналитиков в ДРА, свидетельствуют о том, что с приходом Ю. Андропова стал намечаться процесс критического переосмысления военно-политической доктрины СССР вокруг Афганистана. В условиях продолжения тотальной войны советской и афганской армий против, как это тогда определялось, контрреволюции разворачивалась большая аналитическая работа по объективному изучению противника, уточнению прошлых политических, военных, этнологических оценок, рекомендаций и прогнозов реальной обстановки в ДРА. Эти не известные широкой общественности поиски ошибок, в конечном счете, были нацелены на вынесение уроков с переносом центра тяжести официального курса из сферы военного решения афганской проблемы в область политического, дипломатического урегулирования, а в дальнейшем и разрешения конфликта при условии вывода советского воинского контингента из ДРА.

С учетом особой жестокости военных действий, предпринимаемых друг против друга обеими сторонами, даже самое предварительное зондирование возможных путей к национальному согласию в начале 80-х годов в афганском обществе велось достаточно узким кругом специалистов. В конце 1982 года стали более активно прорабатываться проблемы склонения вооруженной оппозиции к сотрудничеству с властями ДРА*. Автору довелось в качестве аналитика-политолога в разработке данных проблем сотрудничать с рядом советских и афганских коллег, имеющих специальную политологическую, страноведческую и религиеведческую подготовку, многократно выезжать для консультаций и переговоров в так называемые "зоны ответственности", на которые в военно-административном порядке была разделена территория всего Афганистана.

В результате интенсивной деятельности новых комплексных аналитических групп стало возможным весной 1983 года проведение в Кабуле первой "джирги руководителей бандформирований, перешедших на сторону народной власти ДРА".

Разумеется, нет оснований для преувеличения значения тех политологических инноваций в переосмыслении военно-политической доктрины и политического курса СССР. Однако для объективной оценки реальных трансформаций советского участия в афганской войне, безусловно, требуется взвешенное и внимательное исследование тех первых,

* Тогда это направление называлось "склонение бандформирований к сотрудничеству с народной властью".

нередко робких в связи с "немодностью" для того времени, поисков консенсусных сценариев выхода из жесткого кризиса. Исследователь может заметить в текстах того времени определенную неполноту видения всей проблемы: дают о себе знать привычный для того времени драматизм "революционной" и "контрреволюционной" конфронтации афганского общества, а также элементы взаимной "психологической войны" внутренних и внешних участников вооруженного военно-политического конфликта.

Значительная часть этнополитологического анализа автором и его коллегами осуществлена на весьма специфической источниковедческой базе. В основу прикладных политологических изысканий положены переводы теоретических, политико-прикладных, публицистических трудов, документов, брошюр и листовок вооруженной оппозиции, осуществленные в 1982–1983 годах группой переводчиков (Сайфуддина, Пулата, Хайота и Мискина), обслуживавших центральный аппарат политических советников, а также многочисленные личные беседы с афганскими и советскими специалистами, служебные аналитические записки служб, взаимодействующих вокруг разработки и реализации курса на возможное сотрудничество с вооруженной афганской оппозицией как основы для последующего провозглашения политики национального примирения.

Предлагаемый анализ и факты, по мнению автора, имеют также определенный интерес в качестве документов, представляющих конкретные аспекты и жанры военно-политологической аналитики периода переосмысления концепции национальной и международной безопасности и в связи с этим пересмотра силового курса по афганскому вопросу, изменившегося с кончиной Л. Брежнева.

Ориентированная на решение конкретных практических задач и выполненная в условиях действия жестких ограничений военных времени и обстоятельств, военно-политическая аналитика десятилетней давности не утратила, на наш взгляд, своей актуальности и в апреле 1992 года, как показали события, связанные с переходом власти в Кабуле в руки моджахедов.

Существенный временной "запас прочности" и прогностические возможности материала во многом, как стало очевидно, были заложены "технологией" его подготовки. В ней нашел применение практически весь методический инструментарий современного "полевого" исследования обществоведческого круга дисциплин, что, собственно, и позволяет определять разработанный комплекс документов, положенный в основу военно-политических действий, практически как целостное исследование в области прикладной этнополитологии.

"Полем" политологов-прикладников советские авторы считали в первую очередь те проблемы, которые или сохраняют свое практическое значение на протяжении длительного времени, или приобретают актуальность вследствие конъюнктурных изменений. Особо подчеркивалось, что та же проблематика имеет важное значение и для разработки теоретической политологией.

В западной прикладной политологии послевоенных лет, особенно с 1960-х годов, обозначился устойчивый интерес к нескольким группам проблем. В связи с тем, что многие крупные политологи рассматривают современную эпоху как период обострения конфликтов, а управление ими–как важнейшее условие поддержания социально-политической стабильности внутри отдельных стран и на международной арене, естественно, что комплексу проблем, связанных с разрешением конфликтов и достижением консенсуса, отводится одно из центральных мест в прикладных политологических исследованиях.

К нему тесно примыкает круг вопросов, также активно разрабатываемых на протяжении последних десятилетий, – это теория и практика ведения переговоров, как внутриполитических, так и международных. В переговорной практике все более возрастает роль рекомендаций, полученных специалистами на основе теоретических исследований и методических наработок. Для исследования переговоров и разработки моделей их ведения существуют многочисленные центры и формируются специальные исследовательские проекты, как, например, Исследовательский проект по переговорам в Гарвардском университете (США)[134].

Все более активно политологи включаются в изучение динамики массовых политических движений и политического лидерства: функционирования политических партий и институтов власти, принятия политических решений; влияния средств массовой коммуникации на формирование общественного мнения.

Опираясь на те же методологические принципы, общие и частные, что и политология теоретическая, прикладная политология использует широкий спектр методов сбора и анализа информации о политических явлениях, применяемых эмпирической социологией и антропологоэтнографическими дисциплинами, специализирующимися на работе в "полевых условиях".

Значение этнографических методик особенно возрастает при проведении исследований за рубежом, в среде, отличающейся по своим этнокультурным характеристикам от собственной культуры изыскателя. В западной, особенно американской литературе конца 1980-х годов,

[134] *Р. Фишер, У. Юри.* Путь к согласию, или переговоры без поражения. М., 1990.

проблемам полевых исследований, особенно этнографических, было уделено серьезное внимание. В отличие от представителей других обществоведческих дисциплин, этнографы зачастую работают методом "включенного наблюдения", непосредственно участвуя в повседневной жизни изучаемого населения. Политолог, поддерживая постоянный контакт с участниками анализируемых событий и процессов–конфликтов на социальной или этнической почве, переговоров между представителями различных политических организаций, массовых движений и формирования на их основе групп политических интересов, в т. ч. политических партий и т. п.–или сам являясь активным "действующим лицом", например, в переговорном процессе, также оказывается в классической для этнографа роли "включенного наблюдателя".

В современной науке англоязычных стран понятие "этнография" все чаще используется для обозначения особого вида познавательной деятельности, сущность которого заключается в длительном включенном наблюдении какой-либо культуры и в последующем описании всего того, что исследователь лично видел и узнал. Очень часто понятие "этнография" относится именно к подобному описанию. В этом качестве "этнография" является составной частью многих общественных наук: в культурной и социальной антропологии она стала атрибутом профессии со времен Б. Малиновского и Ф. Боаса; в социологии под влиянием Чикагской школы (Р. Парк, Э. Хьюз) приобрела роль одного из наиболее распространенных методов; в настоящее время этнография все глубже проникает в социальную психологию, научные дисциплины, изучающие коммуникационные системы, образование, администрацию, включая службу в армии и полиции; в юридические науки, в политологию[135].

Политолог, оказавшийся в "этнографическом поле", для успешного решения своей исследовательской задачи должен не только учитывать законы во многом, быть может, нового для него "жанра", но и следовать им. Все опытные "полевики" обращают внимание на то, что почти каждому из них, приступая к работе, приходилось испытать так называемый культурный шок–ощущение дезориентации, невозможности понять должным образом тонкости языка, взаимоотношений, связанных с традиционными иерархическими статусами, особенности жизненного ритма, действительных ценностных ориентаций и предпочтений, не говоря уже о местных этикете и манерах. Это настроение чередуется со своего рода эйфорией от постепенного постижения новой, во многом экзотической обстановки.

В целом процесс "внедрения" этнографа, в широком, как уже отмечалось, смысле этого понятия, в изучаемое общество представляется для западных специалистов куда более сложным, чем перемещение по социальным и классовым "этажам" своего общества. Так, сотрудники Школы полевых исследований по этнографии (университет Нью-Мехико) в своем фундаментальном двухтомнике "Систематические полевые исследования" О. Вернер и Дж. Шопфл обращают внимание даже на такой нюанс, как "необходимость тщательного сопоставления личных качеств ученого с уже выявленными характеристиками изучаемого народа", учитывая, например, что человеку, склонному к замкнутому образу жизни и уединенному времяпровождению, трудно будет "вписаться" в общество, где такое поведение рассматривается как асоциальное. Планируя феминистское исследование культуры с мужским доминированием, как это обычно имеет место в мусульманском обществе, особенно исследователями женского пола, также вряд ли приходится рассчитывать на успех[136].

Известный специалист по исследовательским методам в культурной антропологии Х. Р. Бернард также подчеркивает крайне важное значение отношения самого исследователя к выбору проблемы исследования, места его выполнения и методов. "Это тот случай,–подчеркивает ученый,–когда личная заинтересованность конкретного исполнителя в результате работы не может быть переоценена"[137]. Исследование должно также обязательно соответствовать этическим установкам и нормам.

Все эти обстоятельства делают особенно ответственным подготовительный этап работы, включая выбор объекта и тематики исследований.

Обязательной частью предварительного рабочего плана является аналитическая историография вопроса. Предварительное знакомство с уже имеющимися научными исследованиями осуществляется, как правило, с применением современных средств библиографического поиска. Широчайший охват научной периодики в США обеспечивает коммерческий Институт научной информации (г. Филадельфия). В различных видах его указателей содержатся сведения о 4600 научных журналах на 35 языках[138]. Помимо научных публикаций историография обычно включает и так называемую "серую" литературу–в Соединенных Штатах к ней относят публикации правительственных учреждений, исследования, выполненные по специальным заказам учреждений и частных

[135] См. *J. Van Maanen*. Tales of the field: On writing ethnography. Chicago, 1988, P. 24.

[136] См. *O. Werner, G. M. Schoepfle*. Systematic fieldwork. Newbury Park etc.: Sage, 1987, Vol. 1: Foundations of ethnography and interviewing, P. 174.

[137] *H. R. Bernard*. Research methods in cultural anthropology. Newbury Park etc.: Sage, 1988, P. 112.

[138] См. там же, с. 126.

лиц. Сведения о ней предоставляются информационной службой Конгресса. Полный сбор данных по той или иной проблеме является обязательным условием, без которого невозможно финансирование новых исследований в какой-либо области из государственных или частных фондов.

С особой детальностью в рабочем плане разрабатывается раздел исследовательских задач. Для выполнения имеющих практическое прикладное назначение целевых заказов от правительства, государственных учреждений, финансирующих фондов или частных лиц в США имеется специальная программа. В полевых условиях в программу постоянно вносится необходимая корректировка[139].

Ориентироваться исследователю в новых условиях помогает, в первую очередь, наблюдение, и этот канал информации должен быть использован с максимальной активностью. Помимо наблюдений за новой этнокультурной средой, при включенном наблюдении необходима фиксация также собственных реакций на внешние обстоятельства, причем независимо от личных вкусов исследователь должен неукоснительно придерживаться "золотого правила этнографии: обращаться с каждым как с потенциальным консультантом, что в практическом применении означает: ни одного неодобрительного высказывания ни об одном человеке; если не знаешь что делать, не делай ничего"[140].

Основным и наиболее важным источником сведений являются данные текущих рабочих обсуждений, специальных интервью и неформальных бесед с возможно более широким кругом участников изучаемых процессов и событий. Поскольку возможности контактов, как правило, даже при наиболее оптимальных условиях проведения исследования бывают достаточно ограниченными, крайне важен выбор "репрезентативной группы общения", которая, будучи своего рода "образцом", должна адекватно представлять исследуемый объект в целом. Техника формирования таких групп очень разнообразна: от статистической процентной выборки по телефонным книгам для городского населения до метода так называемого "снежного кома", когда каждый опрашиваемый предлагает несколько новых кандидатур для исследования. При отсутствии лимитирующих факторов в материальном обеспечении и времени может быть применена формула определения оптимальной выборки в зависимости от численности и наиболее характерных особенностей изучаемого населения: городское (сельское), компактное (дисперсное) расселение; однородный по этнической принадлежности (смешанный) состав.

[139] См. *О. Вернер, Дж. М. Шопфл.* Ук. соч., с. 198.

[140] Там же, с. 245.

Разумеется, что в условиях военного времени исследовательские возможности существенно ограничены, если не сведены к минимуму. Для таких случаев особое значение приобретает выявление наиболее сведущих людей из коренного населения, которым отводится роль своеобразных "консультантов". Их выбор должен осуществляться с большой осмотрительностью, с учетом не только знаний, но и подобающего положения в обществе. Как установление, так и поддержание контактов с "консультантами" является одной из самых важных задач, в которой далеко не все решается опытом исследователя, а каждый раз зависит от множества индивидуальных особенностей и даже случайностей. Необходимо также учитывать, что в основе "встречного интереса" к исследователю может лежать личное расположение, социальная престижность, наконец, материальная выгода. Реакция членов исследуемой группы тоже может колебаться от "дружелюбной терпимости до полной индифферентности"[141], хотя в военных условиях не может быть гарантий, что эта фаза не перерастет в фазу открытой враждебности.

Обычно основная часть подготовки интервьюирования приходится на подготовительный этап экспедиции. Разработка вопросов ведется по тематическим комплексам, но для придания вопроснику большей гибкости может быть применена система разбивки его на отдельные разделы. "Доводка" вопросника в экспедиции заключается в оптимальной "фокусировке" его с учетом возможностей конкретных информаторов. Эта работа тем более важна, чем более высок статус консультанта, располагающего иногда уникальной информацией. "Вписывание" стандартного вопросника в определенный контекст делает его гораздо более эффективным, как любую работу наиболее высокого профессионального уровня. В среднем, по оценке американских специалистов, подготовка сорокапятиминутного интервью требует целого восьмичасового рабочего дня, а последующая обработка полученного материала – еще несколько, обычно трех-четырех дней[142].

Проблема перевода, которая обычна в этнографических экспедициях, при обработке материала наиболее оптимально, по оценкам американских специалистов, решается с теоретических позиций этнометодологии и когнитивной антропологии, подчеркивающих важнейшую роль в "репрезентации" культуры ее носителей. Под воздействием представителей этих направлений все более широкое распространение получает буквальное воспроизведение суждений "аборигенов", с присущими им ценностными ориентациями, понятиями морали, долга, социальных ро-

[141] См. там же, с. 240.

[142] См. там же, с. 294.

лей и т. п. В этих подходах находит проявление тенденция отхода от образа социального познания, представленного в виде "социальной физики", к герменевтической и диалогической трактовке общественных наук[143].

Для фиксации полевых материалов наряду с принятыми письменными формами – полевой журнал, полевые дневники, полевые заметки, записи интервью и наблюдений – в последние годы все большее значение приобретают компьютеры. Помимо внесения конкретных данных в память процессоров, тематическая кодировка полевых материалов, особенно применение стандартных кодов для целой серии исследований, позволяет создавать обширные базы данных и оперативно манипулировать ими. Возможности новых технических средств могут внести глубокие изменения в полевую этнографическую работу уже в ближайшее время[144].

Обширные возможности полевой этнографической работы далеко не в полном объеме, как считают специалисты, используются в политологически ориентированных исследованиях. В частности, обращается внимание на их обычно более узкую и прагматичную "фокусировку" по сравнению с академическими, когда чаще всего вне поля зрения, как не представляющие интереса, остаются долгосрочные исторические процессы. Практически не используется в них еще одна из наиболее сильных сторон культурной антропологии: холистский (целостный) подход к обществу и его культуре во всем многообразии их проявлений. Заданная методологическая и методическая ограниченность не только при сборе, но и при дальнейшей обработке материала существенно снижает познавательные возможности "административных исследований"[145].

В своем отношении к политологической этнографии научная общественность подчеркнутое внимание уделяет ее этическим аспектам, личной ответственности ученых за результаты проводимых исследований. Для американских обществоведов это во многом связано с осмыслением в значительной мере противоречивого полувекового опыта сложной работы в области прикладной антропологии.

Организационное оформление этого научного направления в США относится к периоду второй мировой войны: в 1941 году было учреждено Общество прикладной антропологии. В военное время специалисты по культурной антропологии привлекались к работе в Управлении военной информации, в специальном секторе этнографии при Военном департаменте США, в Отделе стратегической бомбардировки

[143] См. *Дж. Ван Маанен*. Ук. соч. с. 143.

[144] См. *Х. Р. Бернард*. Ук. соч., с. 271.

[145] См. "Anthropology at home". Ed. by *A. Jackson*. L.-N.Y., 1987, P. 57.

на Тихом океане, выступали в роли консультантов по национальной специфике того или иного региона[146]. В этот период с привлечением крупных американских антропологов проводились исследования национального характера вероятного военного противника. Одной из наиболее известных и печально знаменитых работ такого рода стала книга Р. Бенедикт "Хризантема и меч", вызвавшая бурную реакцию протеста японской общественности[147].

Американские этнографы участвовали в работе созданного в 1946 году Института иностранной службы при Госдепартаменте США, занимаясь подготовкой специалистов по таким странам, как Китай, Япония, Индия, Пакистан и др. В тот же период на средства военных ведомств был организован ряд исследовательских центров – Институт исследований современных культур при Колумбийском университете; Центр русских исследований при Гарвардском университете; Центр по изучению Советского Союза и Восточной Европы при университете города Индианаполис – для продолжения изучения стратегически важных для США регионов. Выделение политической антропологии в особую дисциплину произошло к середине 1960-х годов[148].

В послевоенные годы началось достаточно широкое привлечение этнографов к сотрудничеству в различных правительственных организациях по оказанию помощи странам Европы, содействию экономическому развитию стран Азии и Африки. В 1950 – 1960-е годы ими выполнялись, в основном, достаточно узкие, общинно-локальные обследования местного населения. Со второй половины 70-х годов антропологи приобщаются не только к выполнению, но и к принятию решений, участвуют в подготовке экспертных оценок, планировании и осуществлении различного рода проектов[149]. Решение новых проблем требует от этнографов освоения несвойственных им ранее методик, таких, в частности, как анализ различного рода документации, что в свою очередь, широко используется в политологии.

Политологический анализ распространяется не только на официальные тексты – правительственные заявления, программы и другие документы партий, протоколы заседаний и т. п., составляющие, как пра-

[146] См. *Ю. П. Аверкиева*. Служебное значение этнографии в США. "Вестник истории мировой культуры", 1959, № 4, сс. 67 – 74.

[147] См. *R. Benedict*. The chrisanthemum and the sword. Boston, 1946.

[148] См. *M. N. Fried*. The evolution of political society: An essay in political anthropology. N. Y., 1967; *M. J. Swartz, V. Turner, A. Tuden* (Eds.). Political anthropology. Chicago, 1966, VIII.

[149] См. *A. Hoben*. Anthropologists and development. "Annual review of anthropology". Palo Alto: Annual review, 1982, Vol. 11, P. 361.

вило, наиболее значительную часть документально-информационного блока. Неофициальные разновидности письменного текста, прямо или косвенно относящиеся к политическому процессу, также представляют интерес для исследователя. Естественно, что для этнополитологического исследования, проводимого в военных условиях, особое значение приобретают политические решения, данные оперативно-штабной документации, картографические материалы, материалы агитационно-пропагандистского характера стороны противника, включая листовки, тексты выступлений в печатном и магнитофонном исполнении, содержание вещательных программ, идеографические документы – фото- и видеоматериалы.

Особое место в методическом инструментарии прикладной политологии несомненно принадлежит эксперименту как виду наиболее активной, требующей полной мобилизации всех информационных и аналитических ресурсов исследовательской практики. Эксперимент в политологии обычно практикуется в специфической форме игрового моделирования, когда исследуемый процесс или явление воспроизводятся в интересующих политолога параметрах посредством создания ситуации игры (матричной и других)[150]. Имитируя развитие конфликта, ход переговоров, эволюцию определенной системы, исследователь получает возможность либо предвидеть развитие реального процесса, либо найти ключ к объяснению имевших место событий. Проведение военно-политологических экспериментов также возможно в общих рамках "имитационных игр" различного масштаба. В реальных боевых условиях, утрачивая "игровые" черты, он приобретет роль действенного военно-политического инструмента. В этих случаях военно-политологический эксперимент обеспечивает изыскание наиболее оптимальных способов разрешения конфликтных ситуаций не военно-силовым путем, а обнаружением и реализацией "сценариев" консенсусного развития.

К числу других методов анализа первичной информации, широко применяемых в политологии, относятся контент-анализ, генетический анализ, построение когнитивных карт и т. п.

Выбор исследовательского инструментария и границ его применения сам по себе является проблемой не только конкретно-методического, но и теоретико-методологического качества. В нашем случае данный выбор был детерминирован как общими, так и особенными условиями генезиса и воспроизводства объектов и предметов этнополитологических исследований в Афганистане. Следует отметить, что в качестве объекта рассматривались носители отношений, связанных с отправлением власти (государственной и общественной, законной и нелегитимной, политической, военной, религиозно-юридической и др.); в качестве предмета этнополитологии рассматривается этнополитика.

[150] См. *Э. Баталов*. Что такое прикладная политология. "Конфликты и консенсус", 1992, № 1.

Инструментарий определялся содержанием исследуемых задач, а в конечном счете, содержанием исследуемых явлений и процессов, их специфической военной, политической, государственно-правовой, обычно-правовой и административной регламентацией со стороны нескольких центров власти, действовавших изнутри и извне Афганистана, в условиях гражданского вооруженного конфликта, интернационализированного вводом советских войск.

Военная политика и ее доктринально-идеологическое обеспечение обусловливали сущность процесса политологического и практического аналитико-управленческого сопровождения войны, а в ряде случаев – директивную заданность выбора как разрабатываемой проблематики, так и исследовательского инструментария.

В заключение следует отметить, что задача проверки инструментальной применимости авторских методологических подходов к определению предмета формирующейся этнополитологии реализована в обосновании проблематики и методического инструментария прикладной военной этнополитологии в контексте теории и методологии национальной безопасности.

§ 3. МОДЕРНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ДЖИХАДЕ

Для лучшего понимания процесса военно-политической модернизации вооруженного конфликта рассмотрим опыт инновации религиозно-политической доктрины джихада со стороны принципиально новых для традиционного джихада субъектов священной войны – исламских политических партий, а также военной организации структур сопротивления моджахедов, синтезирующей элементы племенной войны с элементами герильи и регулярной армейской деятельности.

3.1. Таджикский этнополитический ресурс джихада – на примере Исламского общества Афганистана (ИОА)

В связи с личным участием автора в разработке методик переговоров с вооруженной оппозицией в 1982 – 1983 годах, основывающихся на прикладном политологическом анализе деятельности таких крупных полевых командиров, как Ахмад Шах Масуд (зона базирования – Панджшер) и Сайид Джагран (зона базирования – Хазараджат), основное внимание будет уделено этнополитологическому анализу указанных аспектов на примере партии Исламское общество Афганистана ("Джамияте исламийе Афганистан"), ее военных баз (центров) – "мар-

казов" и своеобразных институтов местного военно-политического управления – "исламских комитетов".

Исламское общество Афганистана – ИОА как субъект джихада является одной из современных надэтнических цивилизационных подсистем, отражающих модернистские изменения классической концепции целостности и неразделимости сакрального и политико-правового начал ислама. ИОА в зоне своего влияния являет собой новый, разветвленный по национально-религиозному и этноплеменному уровням влияния механизм консолидации религиозно-общинных и территориально-племенных объединений. В связи с тем, что религиозно-политическое содержание платформы ИОА нацелено на осуществление лозунга "исламской справедливости" путем создания в Афганистане "Исламской республики" по типу системы имамата Исламской Республики Иран, данная партия консолидирует территории с населением, исповедующим ислам как суннитского, так и шиитского толка и его ответвление – исмаилизм. С точки зрения консолидации этноплеменных и клановых ареалов – "кадм" ИОА контролирует и объединяет вокруг джихада территории, заселенные таджикскими, бадахшанскими, хазарейскими, а также некоторыми узбекскими и пуштунскими племенами. Местные организации ИОА под руководством своих "исламских комитетов", а также боевые отряды, дислоцированные в лагерях – "марказах" и в местах проживания моджахедов, действуют на широком политико-административном пространстве целого ряда провинций: Кабул, Парван, Каписа, Вардак, Бамиан, Герат, Гур, Бадгис, Баглан, Бадахшан, Кундуз, Тахар, Фаррах, Нимруз, Пактия, Газни, Лагман и Кунар. ИОА в своих политико-организационных принципах и практике консолидации различных "кадм" на указанных территориях выигрывает, по сравнению с более централизованными партиями, в связи с ее большей адекватностью децентралистским принципам социальной организации афганского общества.

Лидер партии ИОА – Бурхануддин Раббани, родившийся в 1940 году, обладатель степени бакалавра философии и шариатского права, в прошлом был профессором богословия в Кабульском университете. Раббани в молодые годы находился под сильным влиянием ряда видных исламских мыслителей новейшего времени, пытавшихся в теоретических трудах обосновать пути исламского возрождения в ответ на модернизационные вызовы современного межцивилизационного контакта в его глобальных вариантах: Запад–Восток и Север–Юг. В своих богословских лекциях и трудах профессор Раббани еще в 70-х годах ориентировал студенческую молодежь Кабульского университета на освоение идей таких авторитетов современного исламоведения, как основатель пакистанского движения "Джамиате Ислами" и поборник

большей исламизации Пакистана Сайед Маудуди; основатели влиятельной международной организации "Братья-мусульмане" (со штаб-квартирой в Египте) Сайид Кутб[151] и Хассан уль Бан, известный шиитский богослов и религиозный деятель из Ирана Али Шариати. Раббани считается сторонником имама Хомейни[152].

Авторитет Бурхануддина Раббани базируется также на его роли одного из лидеров политической оппозиции режиму Дауда сразу после государственного переворота 1973 года. Он известен как один из основателей первой в Афганистане крупной Исламской партии Афганистана – ИПА ("Хезбе исламийе Афганистан") в ряду с такими лидерами оппозиции как Хекматьяр, Юнус Халес, Мансур, Джалалуддин и Ахмад Шах Масуд, связанными с "Братьями-мусульманами".

Раббани вышел из "Хезбе исламийе Афганистан" в 1978 году вскоре после переворота и в том же году основал свою партию – ИОА. Раббани в своих выступлениях пытался аргументировать свой разрыв с ИПА тем, что принципы и практика ИПА жесткой централизованной власти противоречит социальной и этнокультурной специфике афганского общества, основанного на свободе и равенстве личности. Руководитель ИОА, таджик родом из северо-восточной провинции Бадахшан–цитадели исмаилизма, пользуется особым влиянием среди непуштунского населения.

Бурхануддин Раббани одним из первых среди религиозных авторитетов Афганистана в январе 1980 году обратился ко всем мусульманам с призывом объявить джихад СССР, советским войскам-захватчикам, а также "безбожному марионеточному режиму в Кабуле".

Как явствует из интервью начальника отдела пропаганды, подготовки и приема в ИОА (от 29.05.1981 г.), своей главной задачей организация ставит "победу исламской революции над "коммунизмом", распространение идеологии исламской революции", а также "доведение до сознания каждого мусульманина идей нашей исламской революции, сохранение на высоте законов шариата и ислама, подготовку всех мусульман для окончательного уничтожения кафиров и идей коммунизма и достижение полной победы исламской революции". По его словам, ИОА – "единственная организация, которая истинно борется за ислам в политической, экономической и социальной сферах, за

[151] Сайид Кутб – теоретик насильственного установления "исламской власти", основанной на нормах раннего ислама и классического мусульманского права, казнен в Каире в 1966 г.

[152] См. *Хуршид Ахмад*. Ислам и Запад. Кум (Исламская Республика Иран), б. г. (пер. с перс.).

распространение его идей и целей, за Коран и справедливое правительство". Членам ИОА предписано "всегда и везде уважать лиц духовного звания и религиозные авторитеты".

ИОА в своих пропагандистских листовках и буклетах, согласно концепции имама Хомейни, ставит "американский империализм" на одну доску с "кровожадной Россией", подчеркивая, что эти две силы якобы "действуют в полном согласии". Это явствует из листовки отдела печати исполкома ИОА в Тегеране, подписанной "профессором Б. Раббани" (обнаружена в 1982 году в провинции Бадахшан). В этой связи показателен эпиграф листовки, заимствованный из Корана: "Злодеи и угнетатели – товарищи".

Главное содержание идейно-политической платформы ИОА составляют догматы ислама. Издающийся "обществом" журнал "Мисаке Хун" ("Обет крови") писал в ноябре 1982 года: "Мы, борцы за святое дело восстановления ислама в Афганистане, будем принимать меры против мусульман, которые признали коммунистический режим, накажем их по законам шариата. Мы создадим общество, свободное от зла, от всяких антиисламских элементов, свободное от иноземцев, свободное от несправедливости! Да здравствуют борцы за установление исламского государства в Афганистане!".

Для богословской и пропагандистской печатной продукции ИОА характерны традиционные исламские призывы: "Наша цель – благословение Аллаха!; Пророк Мухаммед – наш вождь!; Коран – наш закон; Наш путь – восстание, а жертва ради Аллаха – наша высшая мечта!".

В целях повышения эффективности идеологического воздействия ИОА через отделы своего Центрального аппарата, а также "исламские комитеты" на местах проводит активную деятельность по привлечению населения к джихаду. В частности, как отмечается, например, в пособии военного отдела ИОА "150 вопросов и ответов о партизанской войне", перед пропагандистскими группами ставятся задачи "проводить работу с населением таким образом, чтобы привлечь внимание народа к себе как к знаменосцам джихада и очернять противника"[153].

Представляет интерес подход идеологов ИОА к обоснованию естественной и сущностной связи между религиозным понятием "джихад" и политической категорией "революция", отражающий концепции рассмотрения в единой системе идей и действий джихада и "исламской революции" хомейнизма. Более полное представление о главенстве концепции единства джихада и "исламской революции" в деятельности

[153] См. "Требование времени: 150 вопросов и ответов о партизанской войне". Пешавар: Издание военного комитета ИОА, б. г. (пер. с пушту).

ИОА дают фрагменты из программы и устава Исламского Общества Афганистана[154]. Так, член ИОА, в соответствии с программой партии, "ведет борьбу за высокие идеи ислама и победу исламской революции". Деятельность ИОА состоит в "разработке и претворении в жизнь идей ислама, нахождении пути к их победе и в увеличении рядов борцов за ислам". Вступающий в ИОА, говорится далее, "должен знать, что наша идея – это единственная идея, которая ведет к победе ислама и религии". Врагами "общества" являются все те, "кто выступает против Корана", а потому "каждый мусульманин должен стать солдатом ислама". "Аллах велел не бояться смерти, – подчеркивается в программе и уставе Исламского Общества Афганистана, – даже если ты погибнешь, то встретишься с Аллахом на том свете, а поэтому не надо жалеть своей жизни ради Аллаха и ислама". И далее: "Каждый мусульманин, находящийся в любой точке Земли, должен бороться за идеи ислама, активно пропагандировать их и бороться против антиисламских идей... Священная война против неверных (джихад) – это веление Аллаха, и она будет продолжаться до тех пор, пока не исчезнет жизнь на земле"[155].

Сравнительный анализ показывает, что вопросы джихада находят в программе ИОА гораздо большее место, чем у соперничающей Исламской партии Афганистана Хекматьяра. В ней разъясняется сущность этого понятия: "Началом джихада является момент, когда мусульманин осознает, кто такие неверные, и проникается ненавистью к ним. Высшей точкой священной войны является вооруженная борьба против неверных. С усилением борьбы возрастают ее трудности, но моджахеды должны быть стойкими.

Каждый член нашего общества должен быть преданным нашему делу и не должен бояться смерти в джихаде против неверных.

Наш лозунг – смерть во имя Аллаха!".

Отбор при поступлении в ИОА зависит, главным образом, от приверженности к джихаду, причем во главу угла ставится принцип беспрекословного подчинения и готовности идти на любые жертвы. В пункте IX "устава" говорится: "Члены нашего общества должны быть стойкими в борьбе, так как наш джихад против неверных долог и упорен. Кто доживет до победы, а кто погибнет на пути к ней – все они в конечном итоге попадут в рай. Мы близки к победе, наши жертвы не напрасны, Аллах видит нас и не оставит без помощи.

[154] См. *Абуали Мурари*. Рассказы об исламском обществе из уст Исламского общества Афганистана. Б. м., б. г. (пер. с дари).

[155] См. *Бурхануддин Раббани*. Какая борьба? О борьбе и джихаде. Б. м., б. г. (пер. с дари).

Наша сила в единстве, и поэтому члены нашего общества должны быть сплоченными, и благодаря этому мы достигнем поставленной цели!".

О стратегической нацеленности религиозно-политической деятельности ИОА на строительство "исламского общества" свидетельствует тот факт, что как в богословских трудах, так и в пропаганде образование и воспитание молодежи ставятся в один ряд с центральной религиозно-политической и военной идеей – джихадом[156].

Формулируя отношение к вопросам воспитания и образования, лидеры ИОА особо подчеркивают, что Афганистан в прошлом был центром науки, культуры и просвещения, но тираны и продажные правители своими преступными действиями воздвигли препятствия на пути осуществления победоносных идей ислама. "Предатели" не позволили, пишут теоретики ИОА, чтобы Священное Писание стало общей программой жизни, охватывая все ее социальные аспекты и направляя общество по пути развития. Тем самым, якобы, был нанесен тяжелый удар по авангардной роли мусульманского народа Афганистана.

После 1919 года, продолжают теоретики ИОА, когда героическая афганская нация в результате исламской революции высоко подняла знамя джихада и нанесла сокрушительный удар Великобритании, самой могущественной колониальной державе, положение изменилось. Вспыхнувшая революция поставила Афганистан "в авангарде борьбы героических народов мира".

Однако враги-колонизаторы возобновили действия против героической революции афганского народа, стремясь не допустить осуществления истинных принципов ислама. Колониальные круги и безнравственные властвующие режимы воспрепятствовали осуществлению принципов ислама. Вместо претворения в жизнь этого истинного революционного учения они пытались обмануть народные массы, преподнося им "видимость" ислама.

В этой связи ИОА ставит перед собой задачу прежде всего устранения преград на пути развития "исламского обучения". Показателен изданный ИОА учебник для начальных классов исламских школ по линии "управления воспитания и учебы Исламского Общества Афганистана"[157].

В предисловии-обращении к учителям и учащимся руководитель ИОА Бурхануддин Раббани подчеркивает, что ИОА, наряду со своей главной задачей–"святым джихадом"–в области военно-патриотической

[156] См. "Что необходимо для победы революции и джихада". Б. м., б. г., Ч. 1, 2 (пер. с дари).

[157] См. "Учебник для начальных классов". ИОА, Управление воспитания и учебы. Б. м., Хиджры 1360 г. (пер. с дари).

деятельности особое внимание уделяет борьбе против темноты и неграмотности. С этой целью, говорится далее, были открыты медресе в лагерях для беженцев, а также начата обширная практическая работа в "освобожденных районах" Афганистана, чтобы ознакомить "революционные поколения" с великой исламской культурой. "Несмотря на кризисную ситуацию,–подчеркивает Раббани,–исходя из принципов ислама, Общество готовит учебники для медресе, чтобы дети мусульман и моджахедов воспользовались ими".

"Я обращаюсь к вам,–продолжает Раббани,–о мусульмане, чтобы вашим лозунгом стали наука и знания, чтобы в любое удобное время приобретали знания, дабы с этим оружием, с помощью Корана, вести до конца завершения наш победоносный "джихад"".

В палатках и лагерях, у себя на Родине, под знаменем великого джихада, он призывает наносить решительный удар по "самой могущественной колониальной державе мира", подниматься на победоносное восстание под руководством своих вождей.

Поскольку "колонизаторы" стремятся подавить исламскую революцию и задушить истинные воспитательно-этические принципы ислама, они вместе с безнравственным, властвующим в Кабуле режимом препятствуют претворению в жизнь истинного революционного учения ислама. ИОА ставит своей задачей очищение основ исламской культуры в афганском обществе, борется за то, чтобы медресе приобрели свой духовный и общественный авторитет, "чтобы они стали надежной и несокрушимой баррикадой, истинно религиозным центром в деле распространения идей революции, донося призыв ислама до сердца и ума многострадального и измученного народа".

Особая признательность выражается "просветителям-улемам освободительной школы ислама", которая должна дать борцам против "коммунистических" и других "скотских" школ оружие в борьбе, в "священном джихаде".

Симптоматично присутствие идей джихада и образа "моджахеда" в учебнике для первого класса. В нем три раздела, первый из которых посвящен усвоению религиозных исламских основ с одновременным изучением букв. В него включены короткие суры из Корана для заучивания наизусть, предписания о необходимости защиты религиозного обучения, десять обязательных правил для заучивания, в том числе "пять основных принципов: холима, намаз, руза, закаат и хадж", предписания о поведении и дисциплине и краткая информация о сути джихада.

Второй раздел, посвященный чтению и правописанию, состоит из 47 уроков по "исламскому джихаду". Вопросы джихада сочетаются в них с вопросами спорта. Даны более подробные разъяснения пяти основных

принципов ислама: понятий "медресе", "терпения", "повиновения", учения о Коране как "приказе бога", о том, как мусульманин должен воспринимать приказ Аллаха через своих "эмиров", об отношении к исламским союзам и объединениям и т. п. Раздел завершается призывом прививать учащимся преданность идеям защиты ислама, подчеркиванием того, что Афганистан – исламская страна, и ее гражданин не должен допустить ущемления своей веры.

В третьем разделе, посвященном арифметике, вместе с элементарными знаниями по этому предмету даются изображения моджахедов, пистолетов, автоматов, боеприпасов, чтобы и здесь учащихся не покидала мысль о джихаде.

* * *

Если попытаться обобщить роль этнополитической инновации классического джихада в контексте политического ислама, то в первую очередь следовало бы отметить важность появления нового субъекта священной войны, представляющего новый уровень надплеменной этнополитической идентичности. В традиционном толковании священной войны джихад представляет собой систему отношений между верующим "моджахедом" и его Господом. С вхождением в систему джихада исламских партий данные отношения между мусульманином и Богом в определенной мере опосредуются политической партией, олицетворяющей как идеологию, так и военно-политическую организацию священной войны.

Исламские партии через свои организационные структуры динамизировали и тотализировали традиционную для Афганистана локализованность военной и религиозно-политической активности моджахедов и вооруженных формирований в жестких границах племенных и союзнических территорий – "кадм". На примере ИОА можно утверждать о привнесении в статическую стратификацию племен новых, более эффективных способов межплеменной, собственно этнополитической по своему содержанию консолидации. Другими словами, в джихад внедряются элементы современной этнополитики с соответствующими разделами социальной и военной практики, обслуживающей уже национально-цивилизационную арену священной войны, организуемой по законам "исламской революции". Убедительным свидетельством попыток надплеменной консолидации в джихаде посредством механизмов социальной регуляции может служить джихадская политика ИОА в области национального образования.

Общий вывод о модернизационной миссии исламских партий заключается в политическом переводе этнопространственной закрепленности джихада на арену тотальной священной войны в динамическом во внутренней межплеменной проницаемости пространстве "меллата"

и "уммы". Военно-политическая организация направленного трансформирования джихада для каждого "кадма" в своих границах в тотальную войну во всех степенях свободы военно-политических перемещений как иррегулярной, так и регулярной армейской деятельности осуществляется с помощью "исламских комитетов", на которые возлагается проведение в жизнь программных установок исламских партий.

* * *

В контролируемых вооруженной оппозицией районах Афганистана за последние годы была создана разветвленная система оппозиционных "исламских комитетов", которая в ряде мест в полном объеме осуществляла управление и власть. В отдельных контролировавшихся центральной властью местностях "исламские комитеты" осуществляли те же функции, но на нелегальном положении.

Анализ показывает, что подавляющее число "исламских комитетов" в своей политической деятельности ориентированы на основные крупные оппозиционные партии и группировки: "Исламскую партию Афганистана" Хекматьяра, "Исламское общество Афганистана" Раббани, "Национальный исламский фронт Афганистана" Гейлани, "Движение исламской революции" Наби, "Фронт национального спасения" Моджадади.

По данным информационно-аналитической группы Министерства внутренних дел ДРА, на 1 января 1983 года в стране насчитывалось около 700 "исламских комитетов" различных исламских оппозиционных партий. В начале 80-х годов отмечался процесс динамичных изменений: укрупнение или дробление системы организации "исламских комитетов", перестройка их работы в соответствии с обострением или стабилизацией обстановки в той или иной провинции.

3.2. Пуштунский этнополитический ресурс джихада – на примере Исламской партии Афганистана (ИПА)

Несмотря на некоторые различия, можно отметить много общего в территориальном делении и структурном построении "исламских комитетов" разных оппозиционных партий. Так, "исламские комитеты" ИПА создаются в волостях; они подчиняются "исламским комитетам" уезда, а те в свою очередь – провинциальному "исламскому комитету". Провинциальный "исламский комитет" находится в прямом подчинении центрального совета ИПА, находящегося в Пакистане. Для руководства действиями мелких формирований создаются "исламские комитеты" также в больших населенных пунктах.

Крупные "исламские комитеты" имеют свою строго установленную структуру, довольно четкую организацию управления, отработанную

систему вовлечения и закрепления людей в вооруженных формированиях. Они строят свою работу на основании указаний и распоряжений, получаемых из партийных центров. Так, в одной из обнаруженных директив штаба оперативного управления главного командования вооруженных сил ИПА давались рекомендации и указания оппозиционным силам с целью их объединения, упорядочения организационной структуры управления, совершенствования системы руководства на партийных принципах, разработанных ИПА[158].

Местные "исламские комитеты" ИПА в соответствии с директивой в своей структуре имеют, как правило, отделы (советы) определенной специализации. В функции военного отдела входит оценка района проведения боевых действий с точки зрения географических и климатических условий с целью выработки лучших методов ведения боевых действий. Отдел должен проводить работу по созданию широкой осведомительной сети, системы сигнализации, оповещения и мобилизации населения, а также планировать создание ударных сил во главе с опытными полевыми командирами, причем критерием для назначения руководителей должны служить только партийная принадлежность и испытанная на практике верность исламу. Военный отдел должен совершенствовать тактику боевых действий с применением хорошо вооруженных и мобильных ударных групп, которые могли бы действовать в темное время суток и при неблагоприятных климатических условиях.

Отдел культуры и воспитания занимается изданием и распространением топографических карт различных районов ДРА для использования в боевых действиях, различных партийных документов (программа, устав ИПА), пропусков, герба и портретов руководителей ИПА, а также созданием "культурных центров", целями которых являются пропагандирование среди населения религиозных знаний; политическое и моральное воспитание членов вооруженных формирований. В функции отдела входит также составление подробных отчетов о боевых действиях и отправка их в центр с включением в них характеристик на наиболее активных "моджахедов".

Главными задачами отдела агитации и пропаганды являются: привлечение в ряды ИПА широких масс населения, разъяснение превосходства и жизнеспособности ИПА, повышение и укрепление политико-морального состояния "моджахедов", воспитание в них готовности к самопожертвованию. В его функции входит также создание сети мечетей, духовных школ, подготовка мулл и проповедников. Пропагандистская деятельность этих отделов особенно эффективна, поскольку носит организованный и целенаправленный характер, претендует на захват ведущих позиций в области идеологического воздействия на местное население.

[158] См. *Заморак Абед.* Такая борьба. Б. м., б. г. Изд. ИПА; *Гульбеддин Хекматьяр.* Требования веры и ее защиты (текст выступления от 28.08.1360 г. Хиджры в лагере № 2 ИПА) (пер. с пушту).

Финансовый отдел занимается вопросами оказания материальной помощи партии со стороны населения, обеспечения вооруженных групп транспортом, организацией баз и складов оружия, боеприпасов, обмундирования, сбором налогов с населения, оказывает помощь родственникам убитых "моджахедов", а также больным и раненым бойцам, занимается сбором трофейных ценностей и имущества (кроме вооружения) и их последующим распределением среди членов вооруженных формирований.

Отдел информации (разведка и контрразведка) организует сбор разведывательных и контрразведывательных данных о городах, кишлаках, на автодорогах, в местах дислокации воинских формирований; проводит работу по принятию "...срочных и незамедлительных мер по уничтожению... известных и активных коммунистов".

Судебный отдел решает различные гражданско-правовые споры между "моджахедами" и среди населения согласно нормам мусульманского права, выносит по законам шариата приговоры за совершенные уголовные преступления, должен вести средствами шариата борьбу за чистоту ислама, против таких аморальных явлений, как проституция, употребление спиртных напитков, азартные игры, взяточничество и т. д.

Численный состав "исламских комитетов" различен, обычно он включает от 25 до 40 человек. Во многих населенных пунктах Афганистана действует актив "исламского комитета", членами которого являются местные жители.

Основными методами деятельности "исламских комитетов" и руководимых ими вооруженных формирований были: совершение диверсионных и террористических, часто демонстративных, актов в отношении представителей центральной власти, партактивистов, офицеров и военнослужащих царандоя и армии, нападения на автоколонны, объекты экономического и оборонного значения, захват автотранспорта с грузами, отдельных лиц, минирование дорог, активное проведение пропаганды и т. д.

Тактика и методы работы "исламских комитетов" среди населения и своих членов были самые разнообразные: проведение митингов и бесед, разъяснение программ и уставов своих партий, издание и распространение агитационно-пропагандистских журналов, газет и листовок враждебного центральным властям содержания, обращения к военнослужащим Царандоя и афганской армии, а также к советским воен-

нослужащим с призывами отказываться от ведения боевых действий, распространение информации, компрометирующей "кафиров" в лице СССР, советского воинского контингента в ДРА, а также "безбожного режима в Кабуле", панических слухов, дезинформации и угроз.

"Комитеты" достаточно умело использовали трудности в стране, а также допускаемые ошибки и просчеты в политической и экономической жизни ДРА, внутрипартийные разногласия в НДПА. Так, в Герате было распространено обращение к членам крыла "Хальк" НДПА с призывом переходить на сторону оппозиции, уничтожать "парчамистов" и советских граждан, причем это обращение с целью демонстрации единства вооруженной оппозиции было скреплено печатями шести "исламских комитетов".

Важное место в деятельности "исламских комитетов" занимает организация исламского морально-этического воспитания трудящихся масс, культивирования в их сознании ислама как единственной идеологии, которой каждый афганец должен руководствоваться в своей повседневной жизни, в каждом своем поступке.

Попробуем показать этнополитологическую основу данной военно-административной политики исламских партий в контролируемых зонах, охватывающих пространства традиционной этнотерриториальной закрепленности и консолидации племен–"кадм".

Как уже говорилось, исламские партии со своими военно-политическими структурами управления джихадом создали предпосылки для радикального изменения одной из существенных характеристик традиционного афганского военного сопротивления: его стратегической неподвижности, ограниченности территорией консолидации или солидарности. Пространство солидарности в своей сущности представляет архаические истоки этнополитического сопряжения этнодемографических и конвенционально-феодальных границ. В связи с перманентной межплеменной и межклановой войной и обусловленной этим процессом подвижностью конфигурации вражеских и союзнических связей, феномен "кадма" представляет собой динамический комплекс взаимосвязанных территорий солидарности–сетей "кадмов"–братств, этнических групп и даже политических партий со своими фронтами, встроенными во фронты конкурирующих субъектов джихада. На большей части территории Афганистана, при том, что джихад на самом деле ведется "уммой" в целом, он реализуется неподвижно локализованными в своих "кадмах" моджахедами определенных племен и кланов, что представляет собой своеобразный "статический военный маневр" живой силы. В условиях необходимости в прошлом противодействия регулярной армии центральных властей и Советской Армии, свободно

маневрирующих по всей территории Афганистана, подобное статическое сопротивление лишь на территории своего "кадма" безусловно было проигрышно в стратегическом плане. Таким образом, на практике тотальной войне, которую вело центральное правительство и в свое время Советская Армия, противопоставлялась всеобщая священная война "уммы", которая осуществлялась средствами локальной племенной войны. Согласно сложившимся в Афганистане традициям, даже во время катастрофических испытаний и угроз племя или клан плохо воспринимают рекомендации (приказы в подобных случаях невозможны) о целесообразности перехода на территорию другого племени. В данных обстоятельствах отдается предпочтение перемещению на территорию Пакистана или Ирана, так как она расценивается как своеобразная нейтральная зона.

Политологи, осуществлявшие анализ военно-политической обстановки в Афганистане лишь на национальном уровне, не учитывали реальные этнополитические механизмы "всеобщего джихада", превращающие его в мозаику жестко локализованных и плохо координированных племенных джихадов. Плохое знание традиций ведения войны в годы до и после введения советских войск в ДРА ограничивало военно-политическое изучение обстановки поверхностными для афганского этнополитического разнообразия моделями анализа и основанными на нем рекомендациями. На практике чисто теоретические и методологические политологические огрехи оборачивались большими политическими, дипломатическими, военными потерями для СССР, становились одними из причин неоправданно большого количества жертв у всех участников афганской войны.

"Исламские комитеты" все большее внимание в своей работе уделяли формированию резервов и возможностей для военно-политического консенсуса и боевого сотрудничества между отдельными анклавными силами сопротивления, пока преимущественно по вертикальным сетям "кадм", как правило, сопряженным с иерархией структур центро-периферийного партийно-этнополитического управления.

Все предыдущие выкладки по проблемам этнополитики джихада можно привести к следующему этнополитологическому заключению: военно-политическая модернизация джихада в Афганистане уже в начале 1980-х годов была связана с осмыслением актуальной для вооруженной оппозиции задачи–изменением этнополитики войны, прежде всего, отказом от военного строительства джихада на базе разделенности пространства священной войны на "кадмы".

Именно необходимость этнополитического перемещения джихада из этноплеменного в национальное пространство является ключом пе-

ревода деятельности вооруженной оппозиции с уровня мозаичной "герильи" на стратегическую арену тотальной войны, ведущейся со стороны афганской национальной армии центрального правительства.

3.3. Этнополитология модернизированного джихада по модели Ахмад Шаха Масуда

Изучение войны показывает, что некоторые из лидеров вооруженной оппозиции уже в тот период осознали важность данной модернизации джихада. Попробуем показать сложность этого процесса на примере эффективных поисков решений Ахмад Шахом Масудом, одним из наиболее авторитетных полевых командиров и военно-политических интеллектуалов – лидеров ИОА.

Во время пребывания автора в ДРА Ахмад Шах был известен в роли командующего Панджшерским фронтом как талантливый военный организатор, а также хитрый и гибкий "переговорщик". Будучи уроженцем долины Панджшера, он приобрел главенство над своими земляками благодаря дерзкой и победной вылазке против подразделений Советской Армии в 1980 году. На первых этапах военного обустройства Панджшера фронт Ахмад Шаха разворачивался по традиционной структуре "кадм". Однако со временем он разработал и осуществил первым среди военно-политических лидеров оппозиции модель войны, позволяющую "моджахедам" прорвать "пространство солидарности" и выйти на национальную арену. Наконец, в 1985 году у Ахмад Шаха появились регулярные воинские подразделения ("катехае маркази"), набор в которые стал осуществляться вне зависимости от сети "кадм".

С момента создания и демонстрации преимуществ общенациональной организации этих элитных соединений Ахмад Шах развернул деятельность по привлечению к своей военной организации других "пространств солидарности". Специалисты отмечали, что Масуд "сопрягал" регулярные подходы к национальной военной организации с этнополитической спецификой сегментированного джихада в границах "кадм". Он, в частности, принимал на стажировку непанджшерские группы и их местных полевых командиров, находившихся, согласно получаемым Ахмад Шахом разведданным, в натянутых отношениях с традиционными лидерами. Практическое освоение стажерами модели модернизированной войны, убеждение в ее превосходстве и их последующее включение в уроженческие зоны племенных "кадм" в сопровождении панджшерских инструкторов и советников позволяли Ахмад Шаху последовательно высвобождать джихад из границ локальных пространств этноплеменной солидарности, то есть на деле модернизировать военно-политическую доктрину и этнополитическую практику ее национализации.

Ахмад Шах Масуд, будучи представителем "нового военного мышления" и вместе с тем хорошим знатоком этноплеменной культуры, использовал также социально-психологические факторы "очеловечивания" своей военно-политической доктрины и персонифицированного управления процессом разноуровневого цивилизационного масштабирования джихада. В настоящее время новые полевые командиры, представляющие, в конечном счете, конкретные племена и кланы, владея большими знаниями и кругозором по сравнению с традиционными предводителями "моджахедов" являются носителями более рациональных технологий военного противодействия тотальной войне "безбожного противника". Командиры нового поколения находят в движении Ахмад Шах более современную форму социодинамики (продвижение "обученных" в обход патриархальной иерархии племен и родов). Масуд, оставляя в неприкосновенности традиционную сельскую этносоциальную структуру, осуществлял свою систему национализации джихада преимущественно сверху при помощи модернизации военно-политического управления. С этой целью в 1985 году он создал "Совет по наблюдению за Севером" ("шурае наза") – структуру коллективного военного управления, призванную преодолеть этнополитическую сегментацию "священной войны" в "пространствах племенной солидарности", используя политические возможности Исламского общества Афганистана и поддержку его влиятельного лидера Бурхануддина Раббани.

В результате многих лет реформистской деятельности Ахмад Шаха Масуда маневренные вооруженные группы получили возможность беспрепятственно циркулировать по всей территории, находившейся под контролем "Совета Севера", невзирая на этническую принадлежность и сети "кадм". Связь по принципу "кадм" ныне функционирует в сфере воспроизводства личной благонадежности и преданности под общей "национальной" крышей широкой этнополитики подбора и выдвижения военных и политических кадров.

Итоги этнополитологического анализа модернизационных процессов в джихаде показывают исследовательские возможности, а в кризисных условиях – также предпочтительность эшелонированного применения фундаментальных и прикладных подходов к изучению таких сложных в своем цивилизационном разнообразии феноменов, как священная мусульманская война в Афганистане. В результатах комплексного применения этнополитологического инструментария в раскрытии многоплановости интересов национальной и международной безопасности в процессе современного джихада реализована одна из важнейших исследовательских задач – разработка научных подходов к обеспечению методолого-методической целостности этнополитологии как системы теоретических и практических знаний.

3.4. Образец полевого этнополитического материала: призыв к джихаду

"СЛОВО О ДЖИХАДЕ*

Перевод пропагандистской речи, записанной на магнитофонную ленту, стиль сохранен (источник не установлен, кассета найдена у одного из убитых членов банды Ашрафа–"Исламское Общество Афганистана", 8.10.1982 г.)

Если два мусульманина дерутся между собой или две группы между собой воюют, вы их должны помирить. Если их не помирить, они продолжат воевать, разоружат друг друга. Нападающая группа является агрессором, и вы ее должны уничтожить. Это воля Аллаха. Он любит справедливых, и примирение враждующих групп является волей Аллаха. Закон таков: если две группы воюют, вы их должны помирить.

Почему вы воюете между собой, когда есть враг? Враг посягает на честь Родины, враг хочет нас обесчестить, враг остается в стороне, а вы воюете за кресло. Кресло у врага, вы его еще не завоевали, а вы за кресло убиваете друг друга.

Если один мусульманин убивает другого, то Аллах его проклянет, и он будет подвергнут величайшему наказанию–вечно останется в аду.

Подумайте, братья, тот, кто приказывает убивать друг друга, направляет ИПА на Джамият, Джамият на Харакат, Харакат на ИПА или на Махоз**, даже если вам приказывают командиры–они являются неверными (кафирами). Есть два вида кафиров: один усатый, другой–бородатый. Если человек носит бороду, одевается в белое и носит головной убор, но приказывает убивать мусульман, будь он даже Гульбеддин, Гейлани, Бурхануддин, Моджадади,–он не верит ни в ад, ни в рай, ни в Аллаха. Он обманывает мусульман. Поэтому того, кто нарушает правила, вы должны убить, потому что он за врагов. Потому что он сам враг, кафир, парчамист, халькист***, сеет неприязнь между людьми. Теперь вы поняли? Скажу вам,

* Текст выбран автором в сотрудничестве с группой политических аналитиков, работавших в свое время в ДРА, из множества материалов, непрерывно заказываемых группе переводчиков (Мискин, Пулат, Сайфуддин, Хайот). Расшифровка кассеты в качестве приложения к записке ЦК КПСС должна была представить симптоматику пропаганды джихада в Афганистане.

Данный отредактированный вариант текста опубликован в ВНЖ МО РА "Айкакан банак" (1996, № 1) и монографии автора "Политологические проблемы безопасности: перестройка СССР – Карабах, Армения, Закавказье – Афганистан". Е., 2009.

** Здесь перечислены краткие названия основных исламских партий, оппозиционных режиму ДРА, ниже в соответствующей последовательности приводятся имена их вождей.

*** "Парчам" (Знамя) и "Хальк" (Народ) – названия фракций внутри прокоммунистической Народно-демократической партии Афганистана, находившейся у власти в ДРА.

что когда вы берете оружие и идете на борьбу, а кто-то против нашей борьбы, не давайте ему оружия, так как он–русский. Каждый мусульманин, берущий оружие, защищает Родину. Тот, кто этому мешает, хотя он и мусульманоподобный, является кафиром–направь против него оружие. Если погибнешь–то за правое дело, если он умрет–его место в аду. Любое нападение их на других мусульман–это преступление. Их надо бить, по ним надо стрелять и никогда не покладать оружия. Если кто-то мешает вам, говорит: "Сдай оружие", то подумайте, а не является ли он шурави*. Не верьте им, они халькисты, парчамисты. Разве мусульманин прикажет убить мусульманина? Разве мусульманин убьет мусульманина? Во имя Аллаха, что это такое?! На Севере везде настоящий враг, а они воюют между собой! Если человек защищается и при этом погибает–он становится "шахидом". Разве мусульманам обязательно убивать друг друга? Разве это не ошибка? Эти мусульмане–ведь они себя таковыми считают–хоть и носят бороду и белый головной убор, имеют черное сердце. Эти люди не дети мусульман, а дети шайтана. Дети мусульман те, кто ведет борьбу за правое дело, воюет против кафиров. Те, кто натравливает мусульман друг на друга, дерется за кресло или на пользу кому-то–а есть такие люди–это кафиры. Эх, безбожник, чего ты сейчас добьешься в борьбе за кресло? Дурак, ничего! Так, или не так?

Если один мусульманин поднимает оружие против другого, разоружи его. Мы говорим, что поддерживаем Джамият, или ИПА, или Харакат, но кто бы из них ни совершил агрессию–уничтожь его! Таков приказ. Знайте, каждая группа, которая очерняет мусульман, недолюбливает их,–является отпрыском шурави, хотя и говорит, что она за Ислам. Если два мусульманина дерутся, старейшины должны их помирить. Если не получится, то вооружи мусульман и уничтожь виновную группу!

Если кто-то поднялся на твою крышу, застрели его. Если кто-то войдет в твой двор через дверную щель, выколи ему глаза! Но если кто-то войдет в твой дом и у тебя, мусульманина, заберет оружие, то, если будет время выбирать, выбери ему смерть.

О безумец! Как ты можешь согласиться с вечным адом, если в тебе есть вера? Если ты все же идешь на это, то у тебя, собаки, вряд ли есть вера. Хотя у тебя хорошая борода, белый головной убор, ты считаешь себя командиром Ислама, ты далек от Ислама. Если он–мусульманин, разве он убьет своего брата? Вы, мусульмане, среди братьев должны распространять мир. Если два брата поссорились, ты что делаешь? Стараешься их помирить. Ведь так? Например, тот школьник был халькистом, сейчас отрастил бороду и называет себя мусульманином. Но может ли быть мусульманином? Изменил обету–но он же парчамист. Что он сделал? От-

* Слово "шурави" на дари означает "советский". Во время афганской войны данный термин в массовом сознании афганского населения получил негативное значение захватчика.

растил бородку, чтобы играть мусульманами, вселять в них неприязнь, вражду, убивать мусульман, чтобы мусульмане не объединялись. Разве он действительно не дитя шурави? Для чего он это делает? Для того, чтобы его отец правил Афганистаном. Но мы с вами не верим этим бородам. Каждый, кто очерняет моджахеда, есть дитя шурави. Если ты–мусульманин, борец за правое дело–имеешь горячее сердце, разве ты так поступишь? У бедняка дом далеко наверху, сам живет на улице, а он воюет за кресло. Что же он делает, безбожник? Есть приказ создать специальную группу, чтобы она расстреливала таких людей. Бойтесь Аллаха за то, что вы так воюете. Если вы воюете за то, что он отсюда, а вы оттуда, ты такой, а он сякой,–это не есть Ислам. Каждый должен уважать себя, каждый рад иметь свою историю. Каждый род, который ты видишь, имеет свое место в мире. Он имел силу, но времена меняются. Поэтому, если мы сегодня так сильны, мы не должны другого считать бессильным, так как он в свое время тоже был сильным. Не смейся над ним, потому что и он может завтра над тобой посмеяться. Если ты над ним смеялся, он тебе отомстит. Понятно вам? Аллах говорит, что мусульманин должен беречь свою честь. Если ИПА плохо думает о Джамият, думает, что Джамият за Америку, или Джамият плохо думает об ИПА–что она за русских или за кого-то другого, ты должен оберегать себя от таких слов, так как это нехорошо.

Когда мы ведем джихад против врага, мы должны вспоминать Аллаха, молиться Ему и просить о помощи в достижении цели. Если мы этого не сделаем–мы ничего не достигнем, но если вспомним Аллаха, то–достигнем. Счастье и успехи в руках Аллаха, и только Он может сделать нас счастливыми. Только Он нам поможет. Что мы сможем сделать без Аллаха против танков и вертолетов? Поэтому на поле боя мы всегда должны помнить об Аллахе.

Вы должны поклоняться Аллаху, молиться, быть верными вере, не делать зло мусульманам. Не надо неуместных штрафов за мелочи–10, 20, 30 тысяч. Если ты обижаешь мусульманина, без вины выселяешь с родной земли, на самом деле ты не мусульманин. Тот, кто вас штрафует, кто вам делает зло, тот очерняет исламскую этику перед людьми, он на самом деле не мусульманин. Он это делает для того, чтобы люди приняли "народную власть". Мы от многих людей слышали, что они хотят сдаться шурави. Шурави лучше, чем такие мусульмане. Вот такие командиры и те, кто имеет бороду,– сами русские, представители русских и хотят уничтожить Ислам. Мусульманин не должен без основания наказывать, штрафовать и, как раньше вам говорил, убивать. Разве мусульманин убивает мусульманина? Джамият тянет в свою сторону, Харакат тянет к себе, Махоз тянет к себе, другой тянет к себе. Эти сволочи продали свою Родину, 1350-летнюю Родину продали. Привели 100 тысяч русских солдат с 10 тысячами танков и сделали себя рабами шурави. Вы подумайте, кто убрал Захира–русские или другие? Кто убрал Дауда, Тараки, кто убрал Амина–русские, или другие?

Бабрака кто уберет? И его уберут шурави, но, клянусь, и тебя не оставят*. Ты думаешь, они хотят афганцев: халькистов или парчамистов? Нет, им нужна афганская земля! Единственно, они влюблены в землю. Хотят дойти до моря и потом завоевать Пакистан и Индию, арабские государства, а нас с вами эксплуатировать. Вот это–цель шурави. Шурави не хотят ни парчам, ни хальк. Не по наущению ли русских убиты Тараки, Хафизулла**, разве нет? Бабрака они убьют, или другие? Вы же их цыплята, разве они оставят вас? Вашу молодость в Афганистане оставили? Уважаемых людей оставили? Всех они уничтожили. Вы себя считаете умными. Эх вы, темные ослы, подумайте, почему вы заставляете страдать людей?

Если вы–мусульмане, вы должны объединиться и изгнать врага из нашей Родины! Умные люди говорят: надо жить под чистым небом, а не быть рабами чужого рода. Нельзя позволить топтать свою мать чужому солдату. А если умники говорят обратное, то тысяча проклятий таким "ученым". Подумайте хоть раз: бедный мусульманин Афганистана тянется к Исламу, а мы разделились на 50 частей: один–Хезбе Ислами, другой–Джамияте Ислами, Харакате Энкелоби Ислами, Федойон или Хезбе Ансоуре Ислами,–и стали врагами друг другу. Вы изверги! Куда же деваться мусульманину Афганистана?! Ваша Родина–Афганистан, религия–Ислам, а вы, мусульманские группировки, мусульманские немусульмане, вы же хотите предать Родину. Если вы все объединитесь, крепко возьмете Коран, не будете делиться на части, если вы–афганцы, мусульмане–за освобождение Афганистана, то объединитесь под единым знаменем–вы уничтожите врага! Но если ты хочешь кресло, получаешь зарплату у шурави, получаешь деньги у врагов, значит ты хочешь разрубить на кусочки Афганистан.

Братья мусульмане! Не воюйте между собой, иначе ослабнете. Братья мусульмане! Мы должны быть крепкими против врагов и знать своего врага. Знайте, что каждая группа, которая приказывает убивать мусульман,–она за шурави, она враг Афганистана. Вы должны объединиться, быть едиными, сами уничтожить врага, не проявлять слабости; через разные группы не убивайте своих братьев, выстрелы направьте во врагов. За то, что вы убиваете мусульман, вас ждет вечный ад. Разве это ваш разум, ваша бдительность? Нет, вы не мусульмане. Мусульманин есть брат мусульманину, он не должен делать ему зло. Вы почему делаете зло бедному народу Афганистана, через разрозненные группы убиваете своего брата мусульманина? Вы немного подумайте, что стало с Бухарой из-за вражды между турками и таджиками? (А вражду вселили русские). Шурави спокойно захватили Бухару. Так вот, братья, шурави так работают: вселяют вражду между группами, а среди групп есть такие люди, которые не хотят объединяться с другими мусульманами. Так вот, братья, все, кто не хочет объединиться, сеет вражду между группами,–это "дети шурави". Вы не верьте им и не поддавайтесь на их хитрости. Если это мулла, или

* Захир, Дауд, Тараки, Бабрак – главы афганского государства.

** Речь идет о Х. Амине.

старик, или молодой, каждый, кто вселяет вражду,–они не мусульмане, они враги. Если они за мусульман, то они должны быть за тех, кто побеждает, и восставать под их руководством. Группы должны везде объединяться и бить врага. Таким должно быть мусульманство. Это я вам говорю потому, что если будет так, если будет объединение, то наше правительство, наша Родина будут нашими. А иначе шурави отберут нашу Родину, как Бухару. Вот из-за такой вражды между группами Родина попадает в руки к шурави. После чего не останется ни Родины, ни религии, ни жены, ни детей. Или же те дома, которые принесли нам все эти мучения,–это дома Захира, Надира*, это дома, которые пригласили шурави и принесли нам все эти трудности. Увидите, если вернутся эти дома, с одной стороны, будут сотрудничать с русскими, а с другой стороны–с Америкой, а не с религией и народом. Вот чего хотят эти люди.

Эй, разрозненные группы! Эй, группы, называющие себя мусульманами! Если вы верите в Аллаха, не навлекайте на себя беду. Ты хочешь кресло, но Аллах никогда не посадит тебя в кресло. Он тебе сделает так, что никогда не очухаешься. Он тебе выдаст по всей строгости за то, что ты из-за кресла заставляешь бедных людей гибнуть. Если ты веришь в Аллаха, ты так не поступишь. Если кто так поступает, то вы должны его убить. Если Аллах с нами, найдется ли сила, которая сможет нас сломить? Нас тогда сломят, когда Аллах не будет с нами. Если мы с вами разрознены, то в понедельник и в четверг наши молитвы не будут приняты–до тех пор, пока все не помирятся. У нас такое положение, что ИПА на Джамият, Харакат на Махоз, или другой на другого, а мы с вами должны враждовать с группой, которая за кафиров. Отдельный разговор с теми, кто нас приглашает в кафиры. Если этого не будет, не будет и проклятия Аллаха.

Аллах говорит, что вы ослабнете, не останется сил. Потерпите, так как Аллах с терпеливыми. Братья, не расслабляйтесь, не расстраивайтесь. Вы выше всех распрей, вы–мусульмане. Если вы мусульмане, и действительно ваша вера в Аллаха искренняя, вы никогда не унизитесь, и никогда вас не победят. Но наша вера ослабнет, если будут иметь место борьба за кресло или местничество–мы с вами унизимся. Если ваше правое дело не будет принято Аллахом, вы никогда не будете в раю. Каждый хочет в рай. Ты помог борцам за правое дело материально или по-другому? Нет! Так разве рай для таких? Рай–место для тех, кто все и даже жизнь отдает в борьбе за правое дело–будь то мулла, хан или простой человек.

Враг Афганистана–враг исламской религии ступил на нашу Родину. Кто не воюет против него, тот проклят Аллахом. Но если кто-то из вас то за парчам, то за хальк или за кого-то другого–это первейший враг. Вы думаете в рай можно попасть даром? Для этого надо сдать экзамен, надо воевать, помогать и если надо, то–умереть. Мы с вами не должны бояться смерти, потому что если не суждено, смерти не будет. А если что-то

* Приведены имена бывших правителей Афганистана.

суждено–не будет жизни. Тот, кто дома, он не на кладбище, а тот, кто на кладбище, он не дома. Запомните: что суждено одному, никогда не случится с другим. Поэтому все должны выбросить страх смерти, никто не умрет, пока не будет воля Аллаха. Все люди умирают с разрешения Аллаха, а Аллах дает разрешение только тогда, когда приходит необходимое время. Где бы вы ни были, смерть всегда вас найдет, от смерти не убежишь. Братья, разве хороша ваша жизнь в рабстве, жизнь ваших дочерей и жен на службе у русских? Лучше смерть! Смерть в сотни раз лучше такой жизни. Мы с вами должны бороться за освобождение своей Родины от самой смерти. Но если мы с вами испугаемся смерти, тогда русские завлекут наших жен, будут эксплуатировать наших дочерей. Будь проклята такая жизнь, если мы с вами называем ее жизнью!

Но бедный народ Афганистана принял смерть. Я говорю: будьте прокляты, разрозненные группы! Каждый, кто хочет Ислам, хочет Афганистан, хочет правду–да благослови его Аллах. Но кто хочет вот такой Афганистан–Аллах его накажет. Есть такие люди, которые вообще не хотят свободы Афганистана, так как они раньше не были сыты, а сейчас им тепло, под ними машины, они о нас и не думают–разве они хотят, чтобы в Афганистане было хорошо. Есть и такие бесстыдные люди, и они всегда разжигают рознь, и некоторые наши сволочи поддерживают таких людей, убивают своего брата, мусульманина. Где же ваш разум мусульманина? Почему же вы принимаете ад? Мы не боялись ни Захира, ни Дауда, ни Тараки, остальных тоже не боимся. Мы обязаны сказать правду своим братьям-мусульманам:

Мусульмане, объединитесь,
Соединитесь и разбейте врага!
Эй, молодые, смелые люди!
Деритесь как львы и разбейте врага.

(Далее следует молитва:) "Аллах, мы твои беспомощные дети, спаси наш бедный Афганистан. Ты привел проклятых русских по нашей же вине, так как наши правители, судьи продали нас. Старейшины наши изменили Корану и никто из нас не послужил религии, поэтому ты на нас обрушился бедой. Умоляем, прости нас, чтобы мы исправились, и в тот день, когда мы исправимся, ты сам уберешь врага. Освободи нашу Родину, освободи нас от этого стыда, пожалей сирот, вдов. Эти мусульмане не жалеют сирот и вдов, пожалей их хоть ты. Если бы они имели жалость, они бы объединились и разбили врага. Так как нет у них жалости, то они не объединяются. Нет жалости у них, поэтому сам пожалей сирот и вдов. Мы виноваты, но не наказывай нас, спаси народ от врага.

Ты всегда нам помогал, много раз разбивал врага, но мы оказались неблагодарными. Спаси Родину, сделай Коран законом, сделай Коран правителем. Каждому, кто любит Афганистан, каждому, кто жалеет народ Афганистана, каждому, кто находится в джихаде за исламскую религию, дай победу и весь Афганистан дай в их руки.

Помоги тем, кто борется за свободу Афганистана!"

Братья! Эта лента записана человеком, который чист перед небом, борется за торжество Ислама, не склоняется ни в какую сторону, хочет только одного – чтобы Ислам победил на Родине. Переписывайте ее и слушайте везде на мероприятиях!"

* * *

В обозримом будущем, по мнению автора, традиционный джихад в фундаменталистском выражении, а также модернизированный джихад в его превращенных военных и военно-политических формах грозят стать одним из эффективных средств асимметричного сетевого противодействия регулярным армиям, дестабилизации государств и регионов.

Модернизированный джихад может быть использован как инструментарий геостратегического изменения расстановки сил и контроля за ресурсами и рынками с помощью развязывания и манипулирования региональными вооруженными конфликтами[159].

Данный материал адресуется читателю, интересующемуся военными и политическими проблемами, с целью углубления его представлений о феномене современного джихада с учетом актуальности угроз национальной и международной безопасности Республики Армения, стран СНГ, а также других государств, преследующих свои интересы в Кавказском регионе.

§ 4. ОБ ОПЫТЕ РАЗРАБОТКИ КОНСЕНСУСНЫХ СЦЕНАРИЕВ В ДЖИХАДЕ: ПОИСКИ И АПРОБАЦИЯ МЕТОДИКИ

Как отмечалось выше, с приходом к власти в СССР Ю. В. Андропова наметился поворот к более реалистическому соотнесению политических, моральных, человеческих и материальных потерь и выигрышей, обретаемых Советским Союзом в ходе затянувшейся афганской войны*. Новая расстановка политических сил предопределила стратегический выбор в пользу выхода СССР из военного конфликта с соответствующей перестройкой военно-политической доктрины, а также соответствующих ей курсов внешней и внутренней политики. Эшелонированная вовлеченность партийно-государственной машины СССР и ДРА в тотальную войну против афганской вооруженной оппозиции, инерционность военно-политического процесса, структурно-функционально закрепленная в директивных, в том числе кадровых механизмах воспроизводства военного конфликта, задавали ограничение в трансформировании деятельности так называемых "обеспечивающих служб".

Консенсусно-конфликтное (вместо однозначно конфликтного) целеполагание предопределило "сверхзадачу" исследования возможностей формирования предпосылок для реабилитации образа и роли СССР в системе международных отношений. Данная задача стала разрабатываться целой системой академических и отраслевых научных центров в СССР. Определенная роль в этом исследовательском движении была отведена также аналитико-управленческой деятельности специалистов, работавших в Афганистане в режиме активного включенного наблюдения. Одновременно поиски консенсусных сценариев велись и на более высоком – межцивилизационном – уровне контакта воюющих сторон.

В качестве цели данной глобальной и региональной конструкции советской внешней политики и пропаганды, как уже отмечалось, рассматривался вывод Вооруженных Сил СССР из ДРА. В связи со сменой политического курса стала изменяться также заданность советнической деятельности с интенсивным внедрением в ее содержание аналитических разделов. С осени 1982 года приоритеты задач аналитиков, разрабатывавших политическое и идеологическое противодействие противнику, стали эволюционировать в направлении исследования теории и практики "политики национального согласия". На фоне продолжающихся разработок проблем традиционного политического и контрпропагандистского противодействия ряд специалистов стал привлекаться к переосмыслению теоретико-методологической базы формирующегося консенсусно-конфликтного курса.

Придерживаясь истины, необходимо сказать, что в данном случае выбор общих очертаний исследовательского поля, а также инструментов изыскания в области этнополитологии не только конфликта, но и консенсуса был задан "сверху", преимущественно директивно. И только лишь внутри данной, сравнительно более объективной постановки научных и практических задач узким кругом специалистов осуществлялся выбор инструментов, адекватных соответствующим разделам многоуровневой аналитико-управленческой разработки.

Со временем, хотя данный тезис и не выносился на обсуждение советской общественности, стало очевидно, что в основе сложностей перехода к внутриполитическому и внешнеполитическому регулированию

[159] См. *George W. Gawrych.* Jihad in the 20-th century. Military Review. The Professional Journal of the United States Army. US Army Command & General Staff College, Vol. LXXV-Sept.-Oct. 1995, № 5, PP. 33 – 39; *Ralph Peters.* The Culture of Future Conflict. Parameters. The US Army's Senior Professional Journal. US Army War College Quarterly, Vol. XXV, Winter 1995 – 1996, № 4, PP. 18 – 27.

* Политбюро ЦК КПСС 27 ноября 1982 г., сразу после похорон Л. И. Брежнева, по предложению нового главы СССР обсудило вопрос о выводе советских войск из Афганистана. После кончины Ю. В. Андропова в феврале 1984 г. курс на достижение национального согласия в Афганистане был свернут. Торможению данного курса также способствовали международные силы, заинтересованные в продолжении пребывания советских войск в Афганистане и изматывании СССР.

афганского конфликта лежит фундаментальная деформация его модели. В свое время для оправдания ввода советских войск, нейтрализации таких международно-правовых оценок, как "агрессия" и "оккупация", были выработаны методологическая концепция и модель "необъявленной войны империализма против афганского народа". Именно данная мифологизированная модель под своей ориентацией на оправдание советского присутствия в ДРА и отражения внешней агрессии скрыла базовую структуру афганского конфликта, надолго заблокировав консенсусные потенции возможных сценариев его динамики на собственной внутриполитической основе.

Научное раскрытие сущности базовой модели конфликта, определение ее структуры и динамики в узком кругу аналитиков стали методологической базой для политологического обоснования гипотезы о возможности проведения консенсусных экспериментов, предваряющих и апробирующих политический инструментарий курса на национальный мир.

Теоретическое ядро данной гипотезы органично содержало концепцию возвращения интернационализированного вооруженного конфликта в изначальное русло внутриполитического гражданского конфликта между оппозицией и официальным режимом Афганистана[160]. Именно возвращение самим афганцам изначально выбранных ими ролей участников внутринационального конфликта стала непропагандируемой, но реальной гипотезой о путях вывода советских войск.

Таким образом, уже отталкиваясь от рассмотренных общеметодологических и общеполитических ограничений, рассматривались дополнительные конкретные ограничения, накладываемые на разработку консенсусного эксперимента со стороны режима "военного положения" со всеми вытекающими из него обстоятельствами.

Ограничения, накладываемые "кризисной этнополитикой", в основном были обусловлены резкой лимитированностью доступа к источникам надежной информации, в непосредственную среду самовыражения субъектов и объектов консенсусно-конфликтной практики. В условиях афганской войны, в связи с реальной опасностью для жизни исследователя передвижений по стране[161], неграмотностью большинства

[160] Политико-идеологическая ангажированность концепции афганского вооруженного конфликта, воплощенной в модели "необъявленной войны против афганского народа", многие годы исключала равноправное участие в международных переговорах и договорах представителей оппозиции. Подобное искусственное дистанцирование афганской оппозиции исключало принятие ими на себя каких-либо обязательств по соблюдению договоров, в которых они участия не принимали. Фактически такой подход опосредованно стимулировал продолжение войны.

[161] Специалисты, работавшие в ДРА в 1982–1983 гг., вопреки оценкам официальной афганской пропаганды, знали, что в дневное время суток около 80 % территории Афганистана контролировалось вооруженной оппозицией.

населения, отсутствием традиций и обученных кадров для проведения массовых опросов, невозможностью сколько-либо надежной верификации результатов массовых обследований населения, предрасположенного воспринимать интервьюирование как вмешательство в сферу личной жизни, и другими обстоятельствами, из инструментария конкретной этнополитологии практически исключались массовые обследования методами политической социологии.

В связи с необходимостью постоянной практической верификации и апробации результатов анализа, а также их внедрения в практику военно-политического управления особое место в инструментарии прикладной этнополитологии занимал наиболее сложный в своем содержании и структуре метод – "эксперимент".

В связи с военно-политической и социально-психологической спецификой джихада в Афганистане эксперименты могли проводиться лишь в полевых условиях естественного самовыражения исследуемых объектов. Аналитики чаще всего не имели возможности для предварительного выбора и подготовки регистрации "независимой переменной" с целью контроля за воздействием на "зависимые переменные". Чаще всего исследователи работали в режиме "естественного эксперимента", когда приходилось внимательно наблюдать за его объектами и ждать, пока в исследуемом процессе конфликта – консенсуса наступит четко выраженное изменение консенсусных или конфликтных элементов, которые и могли выступать в роли независимой переменной, фактически контролируемой опосредованно.

В консенсусном эксперименте в качестве объектов исследования, а также прямо или опосредованно контролируемой этнополитики рассматривались структуры реальной военной и политической власти как официальных институтов ДРА, так и в сфере действия непризнанных в качестве субъектов законной власти, но тем не менее влиятельных военно-политических подразделений вооруженной оппозиции.

Как независимые интегративные переменные рассматривались характеристики объектов, свидетельствующие об их вхождении в состояние перемирия и сотрудничества (переговоры о переговорах, рекогносцировочные переговоры, реализуемость посреднических предложений, обсуждение и согласование атрибутов вхождения в прямые переговоры, контролируемость условий перемирия, соблюдение гарантий воспроизведения переговоров и самого перемирия и т. п.).

В данном случае имелась задача проведения своеобразного полевого эксперимента в условиях крайне чувствительного реагирования его объекта – воюющих сторон конфликта в ДРА – на прямое вмешатель-

ство в поведение вооруженных формирований, содержащее сколь-либо манипулятивный элемент внешнего воздействия.

Таким образом, полевой эксперимент практически исключал прямые формы контроля за его ходом и предполагал исследовательскую и практическую работу в условиях естественного внутригруппового и межгруппового самовыражения воюющих и переговаривающихся сторон-контрпартнеров. Особую заботу в подготовке и проведении естественного эксперимента по склонению воюющих сторон к консенсусу и сотрудничеству составляло реагирование на кризисную изменчивость ситуации, обусловленную как разнообразными местными военными этнополитическими факторами, так и военно-политическим управлением, осуществляемым из штабных центров вооруженной оппозиции и кабульских властей.

По характеру исследуемых и управляемых объектов, данный вид эксперимента представлял собой сложный комплекс общественной деятельности, не ограничивающийся лишь сферой военно-политического поведения вооруженных формирований. При внешнем доминировании военно-политических факторов регулирования группового поведения, оно в значительной мере определялось спецификой социокультуры и этнокультуры объекта.

Следует обратить внимание на тесную взаимосвязанность научно-исследовательской и практической сторон эксперимента, исследовательская часть которого содержала в себе, в первую очередь, сбор и анализ сведений об объектах–сторонах военного конфликта, в том числе о таком предмете эксперимента, как консенсусный и конфликтный потенциал во взаимоотношениях между воюющими конкретными формированиями.

В ходе научного изучения использовались те из исследовательских инструментов, которые давали возможность выявить и описать факторы и механизмы детерминации социального, и в первую очередь, военно-политического, в т. ч. этнополитического поведения вооруженных группировок.

Для выявления причинно-следственных связей между общими и особенными характеристиками формирований вооруженной оппозиции, их интересами, целями, а также механизмами регулирования их консенсусного или конфликтного поведения в основном использовались такие инструменты, как изучение документов, внешнее и включенное наблюдение, сбор и анализ экспертной информации, элементы "переговорных технологий".

Специфика военной обстановки предопределяла лимитирование возможности для всестороннего изучения объекта и предмета консенсусного эксперимента. В связи с этим к разработке программы эксперимента привлекались аналитики из нескольких ведомств и служб, располагавших необходимыми источниками и методами сбора и обработки информации. Объектами изучения на данном этапе являлись не только политические и военно-политические институты (партии, движения и структуры военно-политического управления), но и такие важнейшие элементы традиционного афганского общества, как племена, роды, кланы, их вожди, авторитетные религиозные деятели.

Изучение документов, связанных с деятельностью исследуемых объектов, строилось на источниковедческой базе аналитических служб афганской и советской сторон. Основное внимание было сосредоточено на военно-политическом и политико-правовом анализе программ, уставов, директивных документов и инструкций центральных органов исламских оппозиционных партий и их "исламских комитетов" на местах. В качестве дополнительного источника для изучения официальных оценок и событий исследовательский эксперимент сопровождался мониторинговым анализом прессы вооруженной оппозиции и ее зарубежных союзников.

В связи с абсолютной невозможностью проведения социологических массовых опросов изучение средств массовой информации в некоторой степени восполняло также дефицит достоверных и репрезентативных оценок состояния общественного мнения в афганском обществе. При изучении данных изданий основное внимание уделялось передовым статьям, обычно выражавшим оценки и позиции руководящих органов и лидеров оппозиционных структур, а также информационным сообщениям о фактах военной и политической деятельности сторон конфликта.

Предметом особого внимания являлось изучение оппозиционных спецпропагандистских материалов, преследовавших цели противодействия советской и афганской контрпропаганде, а также формирования общественных настроений населения в пользу джихада. В данном случае принимался в расчет также тот факт, что в связи с неграмотностью большинства моджахедов спецпропагандистские материалы оппозиция доводила до широких кругов сопротивления посредством групповых зачитываний и толкований через своих активистов[162].

Исследовательская часть подготовки эксперимента включала изучение авторских трудов и выступлений наиболее авторитетных лидеров афганской оппозиции. В дополнение к информации биографического характера, собранной афганскими и советскими аналитическими службами, сопоставительный анализ трудов таких видных оппозиционеров как Гульбеддин Хекматьяр, Бурхануддин Раббани, Себкатулла Моджа-

[162] См. *Г. С. К. (Гайк Саргисович Котанджян)*. Краткая характеристика некоторых исламских контрреволюционных организаций и основных направлений их подрывной пропаганды. Кабул, август 1982 г., 13 с; *его же*: О морально-психологических ценностных ориентациях моджахеда. Военно-научный журнал МО РА «Айкакан банак», 1996, № 1.

дади и др. давал возможность точнее установить их реальный военный и этнополитический рейтинг, сферы и формы влияния, а также особенности стиля их лидерства[163].

В связи с неграмотностью преобладающей части населения вооруженная оппозиция мобилизацию афганцев на джихад осуществляла, в основном, перманентной устной пропагандой как с помощью разветвленной сети пропагандистов, так и с применением современных технических средств.

В аналитической части подготовки эксперимента специальное место занимало сопоставительное изучение текстов обобщенных обозрений радиовещательных программ оппозиции, разрабатываемых контрпропагандистскими службами официальных информационных институтов ДРА. Решалась задача идентификации целей, аргументации, форм и методов пропаганды со стороны оппозиционных центров, а также специальной и этнокультурной специфики аудитории вещания.

Несмотря на инерцию коранической регламентации изобразительных средств пропаганды, в процессе афганского вооруженного конфликта оппозиция достаточно широко использовала в красочных плакатах, листовках, буклетах произведения изобразительного искусства, в том числе столь престижной исламской традиционной каллиграфии с кораническим содержанием, изображения святых мест, портреты видных исламских деятелей, "шахидов", карикатуры на своих противников и т. п. Изучение этих и других видов иконографических документов разработчиками сценариев консенсусного эксперимента давало возможность для адекватного представления о сложившихся способах эмоционально-художественного воздействия конкретных оппозиционных организаций на разнообразные группы населения на территориях их проживания и военно-политической активности на арене священной войны.

В схожих, хотя и в несколько специфических направлениях подвергался этнополитологическому и военно-политологическому анализу постоянно пополнявшийся массив кино-, видео- и фотодокументации, отражавший деятельность сторон конфликта. В связи с различным авторством данных документов особый интерес представляло изучение достоверности изображенных фактов и их толкований. С установлением достоверности или искаженности фактов подвергались содер-

[163] См. *Себкатулла Моджадади*. Цели национального спасения Афганистана. Б. м., б. г.; "Коротко о жизни одного моджахеда: Биография С. Моджадади". Изд. НФС Афганистана, б. г. (пер. с пушту); *Бурхануддин Раббани*. Мухаммад – первый воспитатель и учитель человечества. Б. м., б. г.; *его же*: Обращение к народу Афганистана. Б. м., б. г. (пер. с дари); *Гульбеддин Хекматьяр*. Требования веры и ее защиты (текст выступления 28.08.1360 г. Хиджры в лагере № 2 ИПА) (пер. с пушту).

жательному анализу визуальные документы, изображавшие специфику племенной войны и "парциального джихада" в этнополитических границах "кадм", а также военные антигуманные акты сторон конфликта по отношению друг к другу, подготовленные советскими и зарубежными, в основном западными, документалистами.

Актуальность исследовательской разработки аудиовизуальных документов на стадии научной подготовки консенсусного эксперимента была обусловлена достаточно широким использованием оппозицией на местах видеомагнитофонов. Изучение установило наличие широкой сети современных технических средств аудиовизуального воспроизведения документов на базе автономных источников энергопитания, контролируемой "исламскими комитетами" на местах.

При анализе фонетических документов выявлялись этнолингвистические и содержательные (целеполагание и аргументация) особенности записанных обычно на компактккассетах текстов в зависимости от авторства текста и аудитории слушателей.

Автору монографического исследования довелось участвовать в координации аналитической и практической программ полевого естественного эксперимента по изучению конфликтных и консенсусных ресурсов взаимоотношений между воюющими сторонами. Интенсификация разработки методик склонения воюющих формирований к перемирию и сотрудничеству обусловила продвижение практической части эксперимента на примере конкретных формирований вооруженной оппозиции.

Анализ документов сопровождался изучением достоверности и надежности источников информации. Следовало также постоянно учитывать политико-идеологическую предвзятость источников и самих "носителей" интересующей информации, а также их дезинформационную "защищенность". Особенно существенной была недостоверность статистической информации, отображающей динамику экономического и социального продвижения афганского общества. Лишенные сколько-нибудь серьезной сети подразделений и традиций государственной статистики на местах, госорганы ДРА, импортировав в свою практику советский опыт бюрократических приписок, нередко предоставляемыми данными о мнимом развитии Апрельской революции, вводили аналитические группы в заблуждение, что, в свою очередь, вело к ошибочным выводам.

В связи с резким политическим расслоением афганского общества отмечалась склонность носителей военно-политической и этнополитической информации к организации так называемых контролируемых или "плановых утечек" секретных или псевдоконспиративных сведений. Необходимость противодействия этим мерам, проведение работы на "отсече-

ние дезинформационной базы данных" требовало дополнительных усилий по наблюдению за реальным состоянием изучаемых объектов.

Сопряжение выбранных методик давало возможность контролировать приемлемую надежность и валидность оснований для консенсусного развития событий. Установлению аутентичности документов и адекватности в целом этнополитической и военно-политической информации помогали консультирующие специалисты со страноведческой и историко-лингвистической подготовкой, а также специализированная группа переводчиков.

Этнополитологический анализ в связи с крайней деликатностью изучаемых конфликтных интересов и отношений требовал непрерывной проверки надежности информации. Это осуществлялось в основном с помощью дополнительных аналитико-прикладных методик. Например, посредством сравнения содержания информации, исходящей из одного и того же источника в разное время, в разных ситуациях, отличающихся мерой кризисности. В дополнение к этому метод компаративного анализа независимых источников позволял путем сверки интересующих аналитиков параметров консенсусно-конфликтного потенциала этнополитических объектов обеспечивать как оценку надежности информации, так и достаточное разнообразие аспектов описания объектов. Известные ограничения выдвигали на первый план также такой специфический инструмент обеспечения надежности эксперимента, как способ сопоставления данных и основанных на них выводов со стандартами. В данном случае в вопросах формирования общих оценок и характеристик объекта и предмета эксперимента в качестве стандартов чаще всего рассматривались экспертные и, к сожалению, не всегда обоснованные директивные оценки и установки. Методологические и общетеоретические основания обеспечения валидности эксперимента строились на стандартах, сложившихся в академической и прикладной науке.

Использование разнообразного инструментария межведомственного изучения документов и информации в целом, кроме обеспечения надежности, создавало возможности для более полного соотнесения общих, особенных и единичных этнополитологических и военно-политических измерений объекта эксперимента, осмысления возможной воспроизводимости конкретного консенсусного эксперимента.

Данный подход содействовал также последующему научному обобщению совокупности предварительно обработанных в Афганистане фактов в контексте уже данного, более углубленного исследования на более высоких уровнях анализа этнополитических систем.

Следует иметь в виду, что лишь требования анализа обусловили необходимость чисто умозрительного расчленения комплексного инструмен-

тария подготовки и проведения научно-прикладных аспектов военно-политической экспертной работы в Афганистане. Действительно, изучение документов, экспертные оценки, наблюдения и переговорные технологии, несмотря на относительную автономность, в условиях афганского конфликта чаще всего использовались в тесной взаимосвязи и во взаимодополнении. Добавим, что несмотря на определенную методико-инструментальную специализацию конкретных аналитических служб, усугубляющуюся необходимой конфиденциальностью разработок первых подступов к политическому курсу на национальное согласие, ситуация диктовала координацию результатов и приемов работы всех привлеченных аналитических групп. Этим обусловливалась универсализация методик аналитической работы, а также более тесное межведомственное взаимодействие самих специалистов советнических служб[164].

Недоверие и неприятие согласительных подходов к осмыслению перспектив гражданского конфликта в Афганистане в значительной мере усложняло непосредственный доступ новых специалистов в военно-политическую среду формирования и воспроизводства конфликтного потенциала во взаимоотношениях между "революционными" и "контрреволюционными" участниками войны. Ведомственные службы с соответствующими приемами и методами получения и обработки информации, во-первых, не всегда входили в сферу компетенции политико-аналитического советнического аппарата, во-вторых, решали специфические задачи, лишь частично пересекающиеся с целеполаганием и содержанием нового политического курса СССР.

Именно попытка инновации советнической деятельности группы аналитиков-разработчиков эксперимента по склонению воюющих сторон к национальному согласию определила новое содержание "включенного наблюдения". В связи с новым политическим целеполаганием и постановкой новых аналитико-управленческих задач был осуществлен пересмотр функций ряда советников, занимавшихся разработкой указанного эксперимента.

Интенсификации разработки первых консенсусных сценариев по склонению воюющих сторон к национальному согласию способствовала организация постоянно действующего межведомственного координационного совещания аналитиков, работавших в качестве включенных наблюдателей-советников в различных организациях афганской стороны. На первом этапе переосмысления военно-политической доктрины СССР в пользу вывода советских войск из Афганистана участники данного координационного совещания последовательно готовили первые секретные

[164] Данная тенденция определилась после смены руководства СССР в 1982 г.

эксперименты, как это тогда называлось, по склонению бандформирований вооруженной оппозиции к сотрудничеству с народной властью.

Возвращаясь к исследовательским и практическим задачам консенсусного эксперимента, считаем необходимым подчеркнуть важность двуединости аналитико-управленческой функции включенного наблюдения специалиста в роли советника и аналитика. Отмечая все сложности прямого противостояния силовому курсу советско-афганского руководства так называемой "необъявленной войной", важно увидеть эту реальную сложность на разных уровнях эшелонов советского и афганского руководства. Даже новый Генеральный секретарь ЦК КПСС, будучи отягощенным участием в принятии политических решений в недавнем прошлом, был вынужден осторожно продвигать новое понимание афганской проблемы через промежуточную стадиальную трансформацию политического курса ЦК КПСС. В связи с этим переосмысливалась также теоретико-методологическая основа, как было рассмотрено выше, воспроизводства "необъявленной войны".

В соответствии с недемонстрируемой широкой общественности политической волей нового советского руководителя на вывод войск стали реализовываться (на первых этапах – конфиденциально) прямые политологические заказы по разработке механизмов переориентации советско-афганской политической машины на достижение национального согласия, концепций этих политических и политологических трансформаций. В связи с этим содержание и структура включенного наблюдения стали насыщаться аналитической работой на различных уровнях теоретического осмысления конфликтно-консенсусного материала.

В кругу аналитиков, сотрудничавших с автором, реализовывались такие актуальные исследовательские задачи, как стратегическая систематизация аналитической информации по всем основным специализированным службам советской и афганской сторон; разработка гипотез о целесообразных инновациях в политических курсах участников вооруженного конфликта; подготовка аналитической основы для проведения консенсусного эксперимента; подготовка и практическая апробация в переговорах между воюющими сторонами сценариев склонения вооруженных формирований оппозиции к сотрудничеству с властями.

Наряду с перечисленными изыскательскими задачами автором совместно с коллегами по включенному наблюдению также решались специфические аналитико-управленческие задачи. Полезно раскрыть некоторые инструментальные особенности прикладных этнополитологических технологий влияния на реальные политические процессы. Для оценки этой сферы весьма своеобразной прикладной политологической деятельности можно отталкиваться от основополагающих принципов

взаимодействия инструмента и объекта социального исследования. Известно, что для возможного уменьшения искажений в измерении и оценках наблюдаемых или опрашиваемых социальных объектов, привносимых исследователем, предусматриваются дополнительные контрольно-корректирующие методики. Другими словами, перед наблюдателями стояла методическая задача: предусмотреть при подытоживании обследования наблюдаемого этнополитического объекта исключение "продуктов" своего взаимодействия с контрагентом.

Статус политического советника и консультанта, непрерывно мыследеятельностно сопровождающего процесс анализа ситуации, подготовки, принятия и организации исполнения решений со стороны подсоветного управленческого аппарата содержал в себе ролевые элементы полевого наблюдения за объектом в естественной обстановке, в реальном непосредственном контакте с ним. Специфическую полевую интеракцию представляло общение с членами афганского руководства и вооруженной оппозиции. Дозированность включения наблюдателя в данном случае демонстративно реализовывалась опосредованностью контактов сторон переводом и атрибутикой переговорного протокола.

Другой стороной реализации вышеприведенного методического принципа учета взаимодействия наблюдателя и наблюдаемого являлось целенаправленное использование перманентного взаимодействия не только для прямого управленческого воздействия, но и опосредованного, в ряде случаев ценностно-ориентационного влияния на политическое поведение контрпартнера.

Двуединость аналитико-управленческого включения давала возможность для постепенного преодоления позиции конфликтного противостояния участников гражданской войны. Деликатность миссии включенного наблюдения заключалась в необходимости соблюдения не только протокольного этикета, но и норм достаточно строгой восточной этики и морали. Нередко за процедурно-бюрократической стороной управленческого взаимодействия скрывались реальные интересы советской и афганской сторон по выработке средств для "спасения лица" в процессе гуманитарной трансформации старого конфликтного курса на курс внутринационального и международного консенсуса.

Размывание образа глубокого и бескомпромиссного внутриафганского противостояния, инерции силовой политики правящей НДПА новым руководством СССР осуществлялось не только посредством паритетных контактов высокого уровня, но и с помощью делегирования полномочий своим политическим, дипломатическим и военным представителям в ДРА.

ИЛЛЮСТРАЦИИ К ГЛАВЕ IV
"КОНФЛИКТНАЯ ДИНАМИКА МЕЖЦИВИЛИЗАЦИОННОГО КОНТАКТА (на примере джихада в Афганистане)"

IV ԳԼՈՒԽԸ՝
«ՄԻՋՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՇՓՄԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏԱՅԻՆ ԴԻՆԱՄԻԿԱ (Աֆղանստանում ծավալված ջիհադի օրինակով) ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՂ ՆԿԱՐՆԵՐ

ILLUSTRATIONS TO THE IV CHAPTER "CONFLICT DYNAMICS OF THE INTERCIVILIZATION CONTACT (on the example of jihad in Afghanistan)"

Встреча с Президентом Демократической Республики Афганистан Бабраком Кармалем (Шахский дворец, Кабул, Афганистан, 1983) (автор – пятый слева во втором ряду)

Հանդիպում Աֆղանստանի ժողովրդավարական Հանրապետության Նախագահի՝ Բաբրաք Քարմալի հետ (Շահի պալատ, Քաբուլ, Աֆղանստան, 1983) (երկրորդ շարքում ձախից հինգերորդը՝ հեղինակը)

Meeting with Babrak Karmal, the President of the Democratic Republic of Afghanistan (the Kings Palace, Kabul, Afghanistan, 1983) (the author is the fifth left to right in the back row)

Участники афганской Джирги–совета представителей племен,
сотрудничавших с властями Афганистана

Աֆղանական Ջիրգայի՝ Աֆղանստանի իշխանությունների հետ
համագործակցող ցեղերի ներկայացուցիչների խորհրդի մասնակիցները

The participants of the Afghan Jirga–Council of Representatives
of tribes cooperating with the Afghan authorities

Советник-посланник ЦК КПСС Гайк Котанджян – координатор
Постоянной межведомственной комиссии
по политическому анализу и противодействию:
Кабул, Афганистан, 1983

ԽՄԿԿ ԿԿ խորհրդական-դեսպանորդ Հայկ Քոթանջյանը՝
որպես Քաղաքական վերլուծության և հակազդման գծով
մշտապես գործող միջգերատեսչական հանձնաժողովի համադասող.
Քաբուլ, Աֆղանստան, 1983

Hayk Kotanjian, the Minister-Counselor of the CPSU Central Committee,
as a Coordinator of the Standing Interagency Committee
on Political Analysis and Counteraction:
Kabul, Afghanistan, 1983

На племенном совете пуштунов
("Зона свободных племен", "Линия Дюранда", 1982)

Փուշթունների ցեղային խորհրդի ժամանակ
(«Ազատ ցեղերի գոտի», «Դյուրանդի գիծ», 1982)

At the Pushtuns' Tribal Council
(the "Zone of free tribes", "Durand Line", 1982)

Руководитель "Совета по северу" (Северного Альянса),
в дальнейшем – Министр Обороны Афганистана
Ахмад Шах Масуд со своими моджахедами
(Панджшерское ущелье, Афганистан)

«Հյուսիսի գծով խորհրդի» (Հյուսիսային Դաշինքի) ղեկավար,
հետագայում՝ Աֆղանստանի Պաշտպանության նախարար
Ահմադ Շահ Մասուդը իր մոջահեդներով
(Փանջշիրի կիրճ, Աֆղանստան)

Ahmad Shah Massoud, the Leader of the "Northern Alliance",
later – the Defense Minister of Afghanistan
with his mojaheds
(Panjshir Gorge, Afghanistan)

До начала переговоров с группой Ахмад Шаха Масуда:
Панджшерское ущелье, Афганистан, 1983
(автор–третий слева)

Ահմադ Շահ Մասուդի խմբի հետ բանակցություններից առաջ.
Փանջշիրի կիրճ, Աֆղանստան, 1983
(ձախից երրորդը՝ հեղինակը)

Before the negotiations with the group of Ahmad Shah Massoud:
Panjshir Gorge, Afghanistan, 1983
(the author is the third from the left)

Автор на борту вертолета на пути к полевому исследованию
в Бамиане (Хазараджат, Афганистан, 1983)

Հեղինակը Բամիանի դաշտային հետազոտության ճանապարհին՝
ուղղաթիռի մեջ (Խազարաջաթ, Աֆղանստան, 1983)

The author is on board the helicopter on his way to the field studies
in Bamyan (Hazarajat, Afghanistan, 1983)

Автор на полевой апробации методики гуманитарно-спецпропагандистской операции по склонению населения к сотрудничеству (раздача продовольствия, медицинское обслуживание, разъяснительная работа. На заднем плане: боевая машина пехоты с громкоговорящими устройствами). Ниджраб, провинция Каписа, Афганистан, 1983

Հեղինակը բնակչությանը համագործակցության տրամադրելու հատուկ քարոզչական-հումանիտար օպերացիայի մեթոդիկայի դաշտային փորձարկման ժամանակ (պարենամթերքի բաշխում, բուժսպասարկում, բացատրական աշխատանք: Հետին պլանում՝ բարձրախոս սարքերով օժտված հետևակի մարտական մեքենան): Նիջրաբ, Կապիսա նահանգ, Աֆղանստան, 1983

The author is at the field review of the methods of the humanitarian and special propaganda operation on urging the population to cooperate (distribution of provisions, medical service, explanatory work. At the background – an infantry fighting vehicle with loudspeaking devices). Nijrab, Kapisa Province, Afghanistan, 1983

Анализ опыта аналитико-управленческой работы в ДРА показал, что наиболее эффективное управленческое воздействие на переориентацию позиции афганской стороны в пользу консенсусного сценария в дальнейшем политическом курсе оказывали совместная межведомственная этнополитологическая разработка консенсусно-конфликтных программ и экспериментов, а также сотрудничество в их практической апробации. Вместе с тем сказывалась инерция бюрократических традиций "экспорта революции"–аппарат афганских властей за исключением отдельных работников находился в явной изоляции от народа.

Попытаемся обобщить задачи теоретической и прикладной этнополитологии, разрабатываемые аналитическими группами в связи с изменением политического курса СССР вокруг Афганастана.

Аналитики, выполняя задание нового руководства СССР, пришли к обоснованию теоретико-методологической ущербности модели "необъявленной войны", тормозящей в конечном счете курс на вывод войск.

Была обеспечена источниковедческая база для анализа документов партий и других организаций вооруженной оппозиции.

Осуществлена экспертная оценка военно-политического и этнополитического рейтинга оппозиционных организаций и их лидеров[165]. На основании полевых наблюдений рекомендованы объекты для первых апробационных экспериментов по склонению вооруженных формирований оппозиции к сотрудничеству с официальными властями.

Проведена первая джирга полевых командиров оппозиции, перешедших к сотрудничеству с центральным правительством.

В результате аналитической работы, проведенной участниками постоянно действующего межведомственного координационного совещания*:

– разработана карта зон влияния оппозиции с наложением на этноконфессиональные ареалы расселения племен и межплеменных союзов "кадм";

– из непуштунских формирований афганской вооруженной оппозиции в результате этнополитологического анализа и переговоров рекомендованы в качестве наиболее адекватных курсу на национальное согласие

[165] См. *Г. С. К. (Г. С. Котанджян).* Контрреволюционные партии и организации, ведущие борьбу против народной власти ДРА, и их идейно-политические платформы. Кабул, март 1983 г., сс. 14–17.

* Координатором данного овещания, проводимого дважды в месяц, в 1982–1983 гг. на территории посольства СССР в ДРА, являлся автор данного исследования.

объекты консенсусного эксперимента – военные организации Ахмад Шаха Масуда (Панджшерская долина) и Сайида Джаграна (Хазараджат)[166];

– библиография трудов по джихаду в Афганистане;

– сводные аналитические материалы по оппозиционным партиям, их идейно-политическим платформам и военно-политической практике;

– сценарий прикладного этнополитологического и практического эксперимента по склонению вооруженных формирований Сайида Джаграна к сотрудничеству.

На взгляд автора, полезным подкреплением теоретико-методологической и методической надежности исследовательского инструментария прикладной этнополитологии может послужить приведение в монографическом исследовании так называемого "живого опыта" использования методических инструментов как для обобщений в теории среднего уровня (например, "Этнополитология вооруженного конфликта в Афганистане"), так и в конкретно-ситуационном военно-политическом анализе ("Исламские политические организации и их лидеры как новые субъекты джихада в Афганистане").

Своеобразным синтетическим результатом этнополитологических изысканий в области конфликтно-консенсусных ресурсов, взаимоотношений сторон гражданской войны в Афганистане является примерный сценарий консенсусного эксперимента, подготовленный автором в 1982 году. Приводим данный сценарий в основном тексте работы, так как он, во-первых, является как бы средоточием многих научно-практических усилий, приложенных к разработке миротворческого эксперимента среди воюющих сторон, отягощенных преступлениями друг перед другом, во-вторых, потому, что данный сценарий сам является примером комплексного инструментария этнополитологического исследования и практического этнополитического действия.

[166] "...т. Котанджян Г. С. участвовал в выездных заседаниях штаба зоны ответственности "Центр" в провинциях Бамиан, Парван, Каписа, участвовал в работе центральной комиссии по переговорам в Панджшере... По итогам данных поездок проведен ряд совещаний с афганскими коллегами, спланированы и реализуются конкретные мероприятия. Среди них следует отметить: разработку совместно с советниками других ведомств методики склонения бандформирований к сотрудничеству с народной властью; подключение министерств и ведомств ДРА к осуществлению программ комплексного обустройства бандформирований численностью в 2500 человек в уезде Мирбачакут Кабульской провинции" (фрагмент из "Отчета о работе в ДРА группы советников ЦК КПСС при ЦК НДПА по проблемам духовной сферы". г. Кабул, 14 июня 1983 г.).

4.1. Образец прикладной этнополитической разработки на базе полевого этнополитологического исследования в Хазараджате (Афганистан)

Сценарий консенсусного эксперимента[167]

Раздел I

СБОР АНАЛИТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА ПО ИНТЕРЕСУЮЩЕМУ ОБЪЕКТУ С ЦЕЛЬЮ РАЗРАБОТКИ КОНТРПРОПАГАНДИСТСКОЙ АРГУМЕНТАЦИИ

1. Какие политические, социальные и другие льготы после декабря 1978 г. получили хазарейцы (анализ законодательных и предложений по других нормативных актов, обобщающий материал по сферам образования, науки и культуры, экономики, вооруженных сил и т. д.), что запланировано на будущее?

2. Аргументация позитивного отношения народного правительства к шиитской общине (представительство шиитов хазарейцев в Высшем совете улемов, Главном управлении по делам ислама, учеба в религиозных учебных заведениях, в т. ч. на богословском факультете Кабульского университета) в стране и за рубежом (хадж; материальная помощь правительства шиитской общине: ремонт, благоустройство и строительство мечетей и святых мест...).

3. Характеристика жизненного уровня хазарейского населения на территориях, контролируемых правительством и мятежниками (для аргументации того, каких льгот и положительных сдвигов в жизненном уровне хазарейцы лишаются в связи с нахождением территорий их проживания под контролем противника).

Примечание к пп. 1, 2, 3: особое внимание уделить вопросам представительства хазарейцев в партийных и государственных органах (премьер-министр Кештманд и др., а также динамика удельного веса представительства в различных сферах жизни общества).

Динамику характеристик по пунктам 1, 2, 3 целесообразно дать (наиболее выигрышные и проигрышные моменты) в разрезе этапов: до революции 1978 г., на ее новом этапе и т. д.

4. Характеристика этносоциального состава бандформирований, командиров подразделений с целью отражения в контрпропагандистских материалах интересов мятежников (в т. ч. возможной апелляции к их этнополитическим интересам...).

[167] См. *Г. С. К. (Г. С. Котанджян).* Схема ориентирования мероприятий по организационному, политическому, агитационно-пропагандистскому и военному обеспечению перехода вооруженных отрядов хазарейского населения на сторону народной власти (на примере предложений по склонению к сотрудничеству бандформирований Сайида Джаграна). Кабул, 1982 г.

5. Характеристика предпринятых в прошлом мер военного, политического, агитпропагандистского характера против бандформирований Сайида Джаграна (русские тексты листовок, вещательных программ, содержания переговоров; акты возмездия в ответ на преступления бандитов; возможные ошибочные действия: в нарушение законности, договоренностей, адатов и т. д.).

6. Анализ противоречий между бандами Сайида Джаграна и другими мятежными организациями, группами (особое внимание целесообразно уделить политическим, религиозным, национальным и межплеменным разногласиям, а также обидам, взаимным претензиям, неразрешенной мести между руководителями контрреволюционных организаций и бандформирований).

Примечание к п. 6: целесообразна систематизация фактов преступлений бандформирований друг перед другом.

Раздел II

НЕКОТОРЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО ОРГАНИЗАЦИОННОМУ, ПОЛИТИЧЕСКОМУ, АГИТАЦИОННО-ПРОПАГАНДИСТСКОМУ И ВОЕННОМУ ОБЕСПЕЧЕНИЮ СКЛОНЕНИЯ БАНДФОРМИРОВАНИЙ К СОТРУДНИЧЕСТВУ С НАРОДНОЙ ВЛАСТЬЮ

1. Создание специальной группы из полномочных представителей соответствующих служб советнического аппарата вооруженных сил ДРА, а также 40-й армии для разработки программы взаимодействия по данному вопросу (наметить мероприятия по конкретным территориям со сроками и исполнителями).

Примечание к п. 1: после разработки схемы взаимодействия целесообразно задействовать подготовленных и проверенных специалистов с афганской стороны (по возможности хазарейцев или же уроженцев территорий, находящихся под контролем шиитской общины и их бандформирований).

2. Разработка текста гарантийного письма (аргументация необходимости перехода на сторону народной власти, формулирование условий перехода...).

Следует учесть аргументы, разработанные по пунктам I раздела (пп. 1–6), при этом целесообразно, ссылаясь на "Указ об амнистии", делать упор на совпадении определенных интересов хазарейского населения, шиитской общины с позицией государственной власти, бесперспективности вооруженной борьбы бандформирований.

При формулировании условий перехода на сторону народной власти следует предусмотреть резервные военные, политические, социальные, экономические (в т.ч. финансовые) условия.

Примечание к п. 2: целесообразно формулирование условий перехода на сторону народной власти предварить анализом условий, выдвигаемых противником (на основании информации от доверенных источников-посредников).

3. Комплектация групп, ведущих переговоры и другие контакты, преимущественно из авторитетных хазарейцев – полномочных представителей народной власти, вооруженных сил ДРА и других ведомств. Обратить особое внимание на паритетность (соответствие) рангов и полномочий переговаривающихся сторон, а также встречных гарантий по соблюдению договоренностей; подбор контингента посредников (авторитетность, доверие и т. д.).

Примечание к п. 3: целесообразны инструктаж по содержанию устных комментариев к гарантийному письму и процедуре ведения переговоров, а также "проигрывание" возможных вариантов их хода. С целью обеспечения безопасности хода конкретных переговоров возможна рассылка гарантийных писем также в другие бандформирования (в зонах, соприкасающихся с территорией, контролируемой Сайидом Джаграном).

4. Приведение состава местных партийных и государственных органов (их руководителей) в соответствие с национальным составом территорий, населенных преимущественно хазарейцами. Особое внимание целесообразно обратить на национальный состав оргядер по зоне влияния Сайида Джаграна.

5. Разработка конкретных (показательных) акций в области ислама (шиитской общины):

а) ремонт, реконструкция, строительство, благоустройство наиболее почитаемых шиитских мечетей и святых мест;

б) приведение представительства шиитской общины в высших религиозных органах ДРА, в НОФ*, среди преподавателей и учащихся богословского факультета Кабульского университета в соответствие с удельным весом верующего хазарейского населения;

в) обращение шиитских авторитетов, поддерживающих народную власть, к пастве (возможно также конкретное обращение к Сайиду Джаграну и Бехешти) с призывом прекратить вооруженную борьбу.

6. Проконтролировать реализацию запланированной материальной и медицинской помощи на территориях проживания хазарейского населения (особенно в зоне влияния Сайида Джаграна). При необходимости предусмотреть дополнительную помощь (с пропагандистским обеспечением).

Примечание к п. 6: с учетом того, что возможно использование мятежниками оказываемой помощи для материального поддержания, экипировки воюющих бандформирований, а также с целью оказания эмоционального воздействия

* НОФ – национально-освободительный фронт.

целесообразно помощь оказывать преимущественно в виде медикаментов, одежды и обуви для детей, женщин и стариков.

В исключительных случаях возможна более широкая материальная помощь, включая некоторые виды стрелкового оружия (при специальном решении соответствующих руководящих инстанций).

7. Предусмотреть при необходимости выезд видных хазарейцев (т. Кештманда и др.) в Газни или другой населенный пункт Хазараджата (по схеме визита т. Кармаля в Мазари-Шариф). Целесообразно поездки связывать с общепартийными или государственными мероприятиями (выполнение решений ЦК НДПА и правительства ДРА, посещение народнохозяйственных объектов и т. д.).

8. Мероприятия по демонстрации готовности оказания военной помощи со стороны народной власти. Подобную показательную акцию целесообразно провести в виде услуги Сайиду Джаграну (при наличии просьбы с его стороны) против конкретного соперничающего бандформирования.

Примечание к п. 8: подобная акция способствовала бы укреплению позиций представителей народной власти на переговорах; вместе с тем следует предпринять меры по исключению несогласованных военных действий (армии, Царандоя и ХАД)* против партнера по переговорам.

9. Разработка мероприятий по работе с джиргами хазарейцев (или подобными "советами" родо-племенных авторитетов с использованием имеющегося положительного опыта работы – Гардез и др.). Эту работу целесообразно проводить под эгидой НОФ и Министерства по делам племен и народностей.

10. Подготовка, издание и распространение по соответствующим каналам листовок, плакатов, материалов, фотовыставок, показывающих позитивные шаги народной власти по отношению к хазарейскому населению, шиитской общине (использовать аргументацию, факты по пунктам 1-3 раздела I, а также пунктам 4, 5, 6, 9 раздела II). Особое внимание уделить пропаганде "Указа об амнистии" посредством выпуска красочно и доступно оформленной листовки.

Примечание к п. 10: с учетом низкого образовательного уровня, фанатичности определенной части верующих хазарейцев, а также активного подрывного влияния иранских кругов на хазарейское население посредством радиовещания и использования полиграфически привлекательных листовок, плакатов, целесообразно в содержании печатной продукции умело использовать специфику шиитского толка, отдавая предпочтение рисункам и фотоматериалам.

Большого внимания требует решение проблемы материально-финансового обес-

* "Царандой" – Внутренние войска, "ХАД" – Служба государственной информации (безопасности) ДРА.

печения привлекательности контрпропагандистских изданий, по крайней мере соперничающих по оформлению с продукцией враждебной пропаганды.

11. Разработка программ (с учетом содержания материалов по пункту 10 раздела II) центрального и местного радиовещания.

Предусмотреть выступления видных хазарейцев по телевидению и радио, отправку на места фоно- и видеокассет с магнитофонными записями с целью использования местным радиовещанием и громкоговорящими устройствами, а также для распространения по специальным каналам среди населения и личного состава бандформирований в зоне влияния Сайида Джаграна.

12. Организовать выступления видных представителей НДПА, народной власти, армии, Царандоя, экономики, культуры, науки и образования хазарейского происхождения в органах центральной печати (с перепечаткой в местных СМИ).

13. Подготовка кино- (теле-) ролика о позитивных шагах народной власти по отношению к хазарейскому населению, шиитской общине (использовать аргументацию, изложенную в пунктах 1-3 раздела I, а также пунктов 4, 5, 6, 7, 9,11 раздела II).

Организация демонстрации киноролика по телевидению, в кинотеатрах, посредством передвижных киноустановок (особенно в местах преимущественного расселения хазарейцев).

14. Определение оптимальной дислокации на интересующий период боевых агитпропагандистских-гуманитарных отрядов вооруженных сил ДРА, советских войск (с возможным сокращением) по территории преимущественного проживания хазарейского населения (особенно в зоне влияния Сайида Джаграна).

Обеспечить укомплектованность отрядов кадрами, особенно пропагандистскими и медицинскими, соответствующим агитационно-пропагандистским материалом (магнитофонные записи выступлений видных хазарейцев, фильмы по пункту 13 раздела II; текстов и т. п. по пункту 10 раздела II, "Указа об амнистии", "Обращения к племенам на дари" и т. п.), одеждой и обувью для раздачи детям, женщинам и старикам; медикаментами и продуктами. Целесообразно, чтобы в отряд входила бы санитарно-врачебная бригада, а также концертная группа с преимущественно хазарейским репертуаром.

ПРИМЕЧАНИЯ ОБЩЕГО ПОРЯДКА

а) Целесообразно создать группу по контролю за подготовкой и осуществлением мероприятий (с выездами на места);

б) с целью усиления эмоционального воздействия на аудиторию желательно при реализации пунктов 10, 11, 12, 13, 14 наряду с другими давать материалы в пользу

прекращения вооруженной борьбы мятежников из уст "двух матерей", "двух сестер", "двух отцов" и т. п. (погибших за народную власть и за интересы контрреволюции);

в) для подкрепления доверия аудитории целесообразно при вещании и в текстах печатной продукции учитывать специфику диалекта дари-хазари.

* * *

Предыдущие выкладки служат подтверждением авторской гипотезы о концептуальной состоятельности и научной инструментальности многоуровневого этнополитологического анализа конфликтно-консенсусной динамики цивилизационных систем в процессе их модернизации. Автор на негативном опыте афганской войны показывает приоритетную роль интересов национальной безопасности в формировании и реализации внешней политики бывшего СССР, а точнее катастрофические последствия недостаточной разработанности концепции национальной безопасности. Приведенный анализ уроков текущей политической истории убеждает в непреложной истине о концептуальной, теоретико-методологической ущербности доктрины и курса государственной безопасности вокруг Афганистана, не включавшей в себя наряду с другими важными аспектами этнополитологическое видение системы защиты стратегических национальных интересов Отечества, интересов международной безопасности.

Отметим также, что реалистический анализ попыток использовать консенсусные технологии, приведенный в четвертой главе, наглядно раскрывает и границы, трудности осуществления консенсусных технологий, которые автором исследования показаны в конце предыдущей главы.

Подчеркивая важность научного понимания политической, гносеологической и процедурно-технологической ограниченности консенсусного подхода к разрешению этнополитических конфликтов, автор старался показать научную значимость и инструментальную важность цивилизационной постановки данной теоретической и практической проблемы. Результаты разноуровневой апробации авторской гипотезы об актуальности, содержании и инструментарии этнополитической теории национальной безопасности дают основание рассматривать проведенное исследование в качестве введения в рассматриваемый специальный раздел этнополитологии. Подобная постановка одной из актуальных проблем политологической, а также политической стратегии стабильности и развития, оставляет для будущих исследований ждущий своего научного осмысления круг актуальных задач цивилизационного будущего на геостратегическом пространстве, именуемом в недавнем прошлом СССР*.

* Общий список литературы см. на страницах 413–424.

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՈՒՍՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՎ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՖՈՆԴ
ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՄՈԴԵԼԱՎՈՐՄԱՆ ՈՒՍՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԱՍՈՑԻԱՑԻԱ

Հ. Ս. ՔՈՉԱՆՉՅԱՆ

ՀԱՄԱՉԱՅՆՈՒԹՅԱՆ–ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ազգային անվտանգության քաղաքակրթական առումը

(թարգմանություն ռուսերենից)

Մոսկվա «Լուչ» 1992

Նվիրվում է

Աֆղանական պատերազմի ինտերնացիոնալ եղբայրներին.

հայեր Բասենցի Ազոյանին, Տիգրան Գասպարյանին,
Գագիկ Գրիգորյանին, Արմեն Դարբինյանին, Յուրի Խաչատուրովին,
Արտուշ Հարությունյանին, Արմեն Մխիթարյանին
և Նորատ Տեր-Գրիգորյանցին

վրացի Նոդար Գիորգաձեին

Դոնի կազակ Լեոնիդ Գեներալովին

ավար Օմար Մուրտազալիևին

ռուսներ Լեոնիդ Բոգդանովին, Լեոնիդ Շերշնևին, Վալերի Սիդորովին,
Միխայիլ Ալինկինին, Էդուարդ Սկակունովին և Վլադիմիր Չուչուկինին

ինգուշներ Ռուսլան Աուշևին, Միրաջեդդին Բեկովին
և Մագոմետ Պարագուլգովին

թաթար Ֆիկրյատ Տաբեևին

հրեա Իոսիֆ Կոբզոնին

Կուբանի կազակ Յուրի Դիբրովին

բելառուսներ Վասիլի Բորիսին, Ֆրանց Կլինցևիչին
և Սերգեյ Սևրուկին

ադրբեջանցի Սանան Մամեդովին

ուկրաինացիներ Վյաչեսլավ Դենիսենկոյին և Ստեպան Չյուբային

օս Սեմյոն Օգոռնին

տաջիկ Սայֆուդդին Նիյոզովին

քուրդ Հասո Խուդոյանին

փուշթուն Ջաֆար Խանին

ԱՖՂԱՆՍՏԱՆՈՒՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Հայկ Սարգսի Քոթանջյանի մենագրությունը մի փորձ է փիլիսոփայական ու քաղաքագիտական տեսանկյուններից խորապես իմաստավորելու այն ռազմական, քաղաքական ու բնական աղետների էությունը, որոնց բացասական հետևանքները նա ոչ միայն պարզապես դիտել է, այլ, լինելով վերլուծական-կառավարային գործընթացներում ներգրավված, նաև օգնել է հաղթահարելու: Տվյալ ճգնաժամների զուտ թվարկումը՝ Աֆղանական պատերազմ, Ղարաբաղյան հակամարտություն, պայքար ընդդեմ կոռուպցիայի և ղեկավար կուսակցական մարմինների բյուրոկրատիզմի, հայկական երկրաշարժ, արդեն հարգանք են ներշնչում նրա վերլուծական ու քաղաքական-կազմակերպական գործունեության նկատմամբ:

Ես հեղինակի հետ ծանոթանալու առիթ եմ ունեցել աֆղանական հակամարտության յուրահատուկ ժամանակահատվածում, երբ դրա մակերևույթին շարունակում էր մղեգնել խորհրդային ու աֆղանական կանոնավոր բանակների համընդհանուր պատերազմը՝ մահացու կռիվ տվող, սովորական ընկալմամբ ռազմաճակատներից և օրենքներից զուրկ մահմեդական սրբազան պատերազմի հետ:

Բայց հենց այդ նույն ժամանակ՝ Յու. Վ. Անդրոպովի իշխանության գալով, սկսեցին նշմարվել Աֆղանստան զորք մտցնելու նկատմամբ ձևավորված նոր մոտեցումների առաջին նշանները, որոնք աննկատ էին հին ուժային քաղաքականության անհաղորդ կողմնակիցների համար: Անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել այն փաստին, որ Աֆղանստանի զինված հակամարտության հետևում կանգնած էին, մի կողմից, քաղաքացիական պատերազմով և արյան վրեժով պառակտված աֆղանները, իսկ մյուս կողմից՝ տարբեր կերպ պատերազմի մեջ ներքաշված երկու գերտերությունները՝ ավերիչ մարտական միջոցների, ինչպես նաև սուր «գաղափարախոսական պատերազմի» իրենց հսկայական զինանոցով:

Չհայտարարված պատերազմի ձևով ագրեսիայի ենթարկված «հարևան ժողովրդին եղբայրական օգնության ցուցաբերման» մեկնակերպը ծնունդ տվեց շարակարգված քարոզչության՝ ինտերնացիոնալ բրիգադների ստեղծման փաստարկման իսպանական հակաֆաշիստական նախադեպի օրինակով: Տարիների ընթացքում միլիոնավոր խորհրդային և ոչ միայն խորհրդային մարդկանց շրջանում սկսեց արմատավորվել աֆղանական պատերազմին մասնակցության դրական ընկալման դիրքորոշում: Չնավորվեց մի մարդու կերպար, որը, անտեսելով կանոններից զուրկ մղեռանդ պատերազմի ծայրահեղ վտանգներն ու դաժանությունը, թողնում է իր օջախը, Հայրենիքը հանուն «ինտերնացիոնալ պարտքի կատարման»: Եվ հիրավի, չի կարելի ժխտել, ինչպես դա երբեմն արվում է, խորհրդային մարդկանց պարտքի և երդման պարտավորությունները իրենց Հայրենիքի առջև, պետության առջև, որը նրանց պատերազմ է ուղարկել, իսկ դրա հետ մեկտեղ Խորհրդային Միությունը կորցնում էր իր հեղինակությունը ոչ միայն ազատական-ժողովրդավարական Արևմուտքում, այլև երրորդ աշխարհի՝ անցյալում բարեկամական երկրներում:

Ժամանակի ընթացքում խորհրդային մարդկանց Աֆղանստանում մղվող պատերազմի անմիջական մասնակիցներից սկսեց հասնել նաև այլ բնույթի տեղեկույթ: Ավելի ու ավելի հիվանդագին էին ընկալվում այն կորուստները, որ կրում էին խորհրդային բանակը, Աֆղանստանի խաղաղ բնակչությունը: Նյութական, ֆինանսական առումով նույնպես երկիրն զգում էր բազմամյա անդառնալի ծախսերի չափից մեծ բեռը:

Կարճ ասած՝ երկրի նոր ղեկավարը՝ նախկինում իր վարած գործունեության ոչ միանշանակությամբ հանդերձ, ելնելով երկրի ու ժողովրդի արտաքին ու ներքին քաղաքական շահերից, կարողացավ խիզախաբար բարձրացնել ԽՍՀՄ բարձրագույն ազգային շահերի սթափ հաշվարկման հարցը: Խնդիր դրվեց վերահմաստավորելու աֆղանական պատերազմի դառը փորձը և դրա վարման ռազմաքաղաքական դոկտրինը: Այդ ամենն արվում էր այն ժամանակ ԽՄԿԿ-ում և պետությունում ընդունված գաղտնիության պայմաններում՝ վերլուծաբանների մասնագիտական խմբերի միջոցով, ընդսմին նրանց տրված էր ներգրավված դիտարկումներ կատարելու և դրանց արդյունքների հիման վրա օբյեկտիվ անկաշկանդ կարծիք տալու իրավունք (հասկանալի է, որ այդ անկաշկանդությունը հարաբերական էր):

Սկսեց ուրվագծվել հակամարտության պատերազմող կողմերի միջև փոխհարաբերությունների նոր բանակցային գիծ, կիսապաշտոնական մակարդակով զգուշավորությամբ պարզվում էր աֆղանական «մոջահեդներին» օգնելու հարցում ԱՄՆ-ի դաշնակիցների դիրքորոշումը: Ծագեցին կարգավորման առաջին հույսերը՝ կապված ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի հատուկ դեսպանորդի միջնորդական առաքելության հետ: Ռազմական և քաղաքական գործընկերներիս հետ ես առնչվել եմ ԱԺՀ-ից խորհրդային զորքերի դուրսբերման նախադրյալների ստեղծման նոր ուղեգիծը չընդունելու և դրան խոչընդոտելու զանազան փաստերի: Մի շարք զինվորական ու քաղաքացիական մասնագետների՝ լայն հասարակայնության համար անտեսանելի վերլուծական և խորհրդատվական գործունեության շնորհիվ զորքերի դուրսբերման արտաքին ու ներքին նախադրյալները ձևավորվելով՝ վերածվեցին Աֆղանստանում «ազգային հաշտության», «ազգային համաձայնության» հաստատման հայեցակարգի: Տվյալ ուղեգիծը յուրահատուկ տեսական ու գործնական փորձաքննություն էր անցնում պատերազմող կողմերի միջև համաձայնության

հաստատման առաջին իսկ ձեռնարկումներում: Տքնաջան հետազոտական և կազմակերպչական աշխատանքի հիմքի վրա ուրվագծվեցին պատերազմող ընդդիմությունը իշխանությունների հետ համագործակցությանը միտելու նախածեռնության բովանդակությունն ու գործիքարանը: Պետք է պատկերացնել մեծ թվով խորհրդային և աֆղան մասնագետների ծայրահեղ թերահավատությունը դաժան, իրար հանդեպ կատարած հանցագործությունների բեռը կրող հակառակորդների միջև հնարավոր համաձայնության նկատմամբ. զուր չէ, որ այդ ջոկատները այն ժամանակ կոչվում էին «զինված բանդկազմավորումներ» (ճիշտ է՝ դա ասվում էր հակամարտության կողմերից միայն մեկի հասցեին):

Սակայն մի շարք պատրաստված, պատերազմող կողմերի վստահությունը վայելող, համբերատար մասնագետների ջանքերի միավորման շնորհիվ ձեռք բերվեց ցեղերի բնակության ու ռազմաքաղաքական գործունեության կոնկրետ տարածքներում ծավալված «ջիհադի» ռազմական, քաղաքական, էթնոմշակութային յուրահատկության և ընդհանուր բնութագրերի ավելի լիարժեք իմացություն: Անշուշտ, ազգային հաշտեցման կարգախոսի տարածման լավագույն միջոց էին նման համաձայնության և համագործակցության կենդանի օրինակները: Հարկ է նշել, որ դա ամենևին էլ շնորհակալ աշխատանք չէր. մենք սովորաբար գործ էինք ունենում մոլագարության հասնող քաջությամբ հայտնի, խորամանկ, կասկածամիտ, դաժան գործընկերների ու հակառակորդների հետ, որոնք, ի դեպ, չափազանց զգայուն էին վտանգի և փոխհարաբերություններում կեղծիքի նկատմամբ:

1982–1983 թվականներին Հայկ Քոթանջյանը, այդ ժամանակ քաղաքականության սոցիալական հոգեբանության բնագավառի փիլիսոփայական գիտությունների տակավին երիտասարդ թեկնածուն, մեկն էր նրանցից, ում վրա դրված էր ամբողջ այդ բարդ, զգայուն և վտանգավոր աշխատանքը: Ռիսկը առաջին հերթին պայմանավորված էր այն բանով, որ սխալ հետևությունները և հանձնարարականները կարող էին նոր զոհերի ու կորուստների պատճառ դառնալ: Բայց դա չէր միայն: Ներկայացված մեծագրության հեղինակի նման մարդիկ՝ իմ գործընկերները, մի անգամ չէ, որ ստիպված էին այցելելու զորքերի, զինված ընդդիմության տեղաբաշխման վայրերը, նրանց իրական կյանքը տեսնելու կանոնավոր զինվորական ստորաբաժանումների, նահապետական ցեղային ու տոհմական եղբայրությունների, գաղափարական ռազմաքաղաքական դաշինքների և իսկական բանդկազմավորումների առօրյայում, մասնակցելու բանակցություններին: Քոթանջյանի՝ վտանգի ենթարկվածության չափը գնահատելու համար բավական է աֆղանական պատերազմի անցուդարձին քաջատեղյակ մարդկանց թվել նրա գործուղումների վայրերի որոշ անուններ՝ Հերաթ, Փանջշիր, Կապիսա, Փարվան, Բամիան, Փագման և այլն:

Հ. Ս. Քոթանջյանի աշխատության մեջ, Աֆղանստանում պատերազմի ու խաղաղության արտաքին կողմերից բացի, պարզորոշ ձևով ներկայացված է այնպիսի մի բազմաբարդ և, ինչպես համոզիչ կերպով ապացուցում է հեղինակը, ոչ միայն ռազմական ու կրոնական, այլև էթնոքաղաքական այնպիսի երևույթի բազմապլանությունը, ինչպիսին է ժամանակակից «ջիհադը»:

Բազմամակարդակ քաղաքակրթական վերլուծության մեթոդաբանությունը, որը ներկայացված է սույն հետազոտության ընդհանուր տեսական բաժիններում, հնարավորություն է տալիս խորհրդային և արտասահմանյան հասարակագիտության կողմից «ջիհադի» մշակվող մոդելը զգալի չափով լրացնելու երկու՝ ինչպես կենսատարածքային ու ազգային, այնպես էլ շարունակական միջցեղային պատերազմի էթնոքաղաքական յուրահատկության «մակարդակներում» տեղի ունեցող միջքաղաքակրթական ու ներքաղաքակրթական շփման էութենական առանձնահատկություններով:

Հարուստ արտասահմանյան էթնոքաղաքագիտական գրականության օգտագործումը, որը կատարվել է դրա քննավերլուծական վերահմաստավորմամբ ու վերամշակմամբ, հնարավորություն է տվել հեղինակին առաջարկելու «համաձայնության–հակամարտության» պրոբլեմի ավելի լայն մեթոդաբանական ըմբռնում, ճգնաժամային զարգացումների ընթացքի վրա համապատասխան էթնոքաղաքական ազդեցություն գործելու նպատակով քաղաքակրթությունների միջև կոնկրետ շփումները դիտարկելու էթնոծին ու սոցիոծին գործոնների բազմաչափության մեջ:

Ուշադրության են արժանի նաև հեղինակի մի շարք քաղաքագիտական ճեպագրերը, ելույթներն ու մշակումները, որոնցում դրսևորվում է նրա մշտական ձգտումը վերահմաստավորելու համաձայնային ռեսուրսները՝ վերջին տարիներին մեր երկրին հատուկ աղետալի բախումների լուծման համար:

Դրա հետ մեկտեղ, չցանկանալով բանավիճել Հ. Քոթանջյանի հետ, ես ըմբռնումով եմ մոտենում քննարկվող պրոբլեմների ամբողջ շրջանի նկատմամբ իր դիրքորոշումն ունենալու հեղինակի իրավունքին:

Կարծում եմ, որ Հ. Քոթանջյանի աշխատությունը օգտակար նեցուկ կլինի ազգային համերաշխության հաստատման ուղիների որոնումներում, բայց արդեն ոչ թե Աֆղանստանում, այլ մեր տանը՝ Ռուսաստանում և նախկին մյուս միութենական հանրապետություններում: Մենագրությունը, անշուշտ, մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում ազգային ու միջազգային անվտանգության պրոբլեմներով զբաղվող մասնագետների համար:

Ազգային և միջազգային անվտանգության հիմնադրամի նախագահ
գեներալ-մայոր Լ. Ի. ՇԵՐՇՆԵՎ

Ձեր առջև դրված է մի գիրք, ավելի ճշգրիտ՝ փոքրածավալ ինքնուրույն հետազոտությունների մի ժողովածու, որոնք միավորված են մեկ ընդհանուր գաղափարով՝ այն բազմաչարչար ուղու վերլուծությամբ, որով գարգանում էին ազգային և, հատկապես, էթնոքաղաքական հարաբերությունները: Դա է հենց այս գրքի հիմնական արժանիքը, որը միևնույն ժամանակ օրգանապես զուգակցում է ճշմարտության որոնումը ամենևին էլ ոչ միարժեք իրավիճակներում:

Բայց կասկածից վեր է, որ մենք գործ ունենք մի յուրօրինակ, ստեղծագործական հետազոտության հետ՝ որքան գրավիչ, այնքան էլ արտասովոր:

Կարծում եմ, որ ընթերցողը մեծ հետաքրքրությամբ կծանոթանա առաջին հերթին էթնոքաղաքականության և էթնոքաղաքագիտության գաղափարների սկզբնավորման գնահատումներին: Նրա առջև կբացվի ճշմարտության որոնման, ազգային ու քաղաքական պրոբլեմների սահմանագծում գտնվող դրույթների բյուրեղացման մի զարմանահրաշ աշխարհ: Արդի պայմաններում, երբ օբյեկտիվ իրականությունն ինքն է այլ կերպ դնում այդ հին և մշտապես նոր հարցերը, պահանջվեց նորովի իմաստավորել գիտական եզրահանգումներն ու գործնական կյանքը: Ազգամիջյան հարաբերությունների սրումը, թշնամանքի պոռթկումները, զենքի գործադրմանը հասնող բանավեճերը կյանքի կոչեցին նաև նոր հասկացություններ, որոնք մարմնավորեցին ռեալ կյանքի այդ նոր կողմերը:

Հեղինակը աներկյուղաբար շրջանառության մեջ է դնում և հմտորեն օգտագործում այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են էթնիկականությունը, էթնոկենտրոնությունը, էթնոազգայնականությունը, էթնոազգային, էթնոքաղաքական հակամարտությունը և այլն: Եվ գլխավորն այն է, որ դա ոչ թե պարապ մտքի վարժանք է, այլ կեցության իրողությունների մասին երկարատև մտորումների արգասիք:

Հասկանալով, որ էթնոքաղաքական համաձայնության-հակամարտության շատ հարցեր հնարավոր չէ հասկանալ՝ ելնելով բուն հասկացության բացատրությունից, հեղինակն ընթերցողի առջև բացում է մի ընդարձակ աշխարհ, որում հնարավոր լիներ գտնել այդ պրոբլեմների ավելի ճշգրիտ ու վստահելի տեղը: Դա քաղաքակրթության պրոբլեմն է, կամ, ինչպես հետազոտության մեջ է ասվում, քաղաքակրթական մոտեցման հարցը: Այստեղ կան մեծ թվով նոր հարցադրումներ՝ ինչպես արդեն որոշ լուսաբանում ստացած (օրինակ՝ Արևմուտքի դիտարկումը որպես դեպի նյութականը կողմնորոշված աշխարհի, և Արևելքի դիտարկումը որպես դեպի հոգևորը կողմնորոշված աշխարհի), այնպես էլ նոր փաստարկումներ

հօգուտ այն գաղափարի, որ դիմակայությունը «Արևմուտք–Արևելք» առանցքից շեղվել է դեպի «Հյուսիս–Հարավ» առանցքը, ինչը հաստատվում է արդի աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունների տրամաբանությամբ:

Բայց դրանով ամենևին չի սպառվում քաղաքակրթության պրոբլեմների քննարկման նկատմամբ սույն մոտեցումը: Հեղինակը վերլուծում է նաև այլ տեսակետներ, դասակարգման այլ ծներ, որոնց շարքում առանձնակի տեղ ունի քաղաքակրթության ինտեգրող ու տարանջատող գործառույթների և ազգային պրոբլեմների լուծումներում դրանց համապատասխան դրսևորումների վերլուծությունը:

Վերլուծության ժամանակ հեղինակը հանգում է ներքաղաքակրթական ու միջքաղաքակրթական հարաբերությունների հարցերին, հարաբերություններ, որոնք հիմքային են «մարդու իրավունքների» պաշտպանության համար և արտացոլված են «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում»:

Ոչ ոք կասկածի տակ չի դնում այն փաստը, որ տեղի է ունենում ժամանակակից հասարակության ինտենսիվ վերափոխում: Բայց ո՞ր տերմիններով այն պետք է նկարագրվի: Առաջներում օգտագործվող «հեղափոխություն», «էվոլյուցիա», «փոփոխություններ» հասկացությունները հեղինակի կարծիքով բավարար չեն տեղի ունեցող կերպափոխումների էությունը բացատրելու համար: Այդ պատճառով նա օգտագործում է «արդիականացում» տերմինը, որն ըստ էության ավելի ստույգ կերպով է արտացոլում ավանդական հասարակությունից ժամանակակից հասարակությանն աստիճանական անցման գործընթացը: «Արդիականացում» տերմինն է, որ հնարավոր է դարձնում հասարակական հարաբերությունների ամբողջ համակարգում տեղի ունեցող բազմաչափ փոփոխություններով պայմանավորված վերափոխումների էության պարզաբանումը:

Հեղինակի կողմից տվյալ պրոբլեմների վերլուծությունը, որը կատարվել է մեծ թվով պետությունների ու ժողովուրդների և, հատկապես, ԽՍՀՄ–ԱՊՀ օրինակով, ցույց է տալիս այն ոչ տրիվիալ լուծումների հնարավորությունը, որոնք հուշել են կյանքը, գիտնականների որոնումները, զարգացման հավանական ուղիների բաղդատումն ու գնահատումը:

Անշուշտ, այդ պրոբլեմի շատ առումներ հիմնվում են իր Հայրենիքի՝ Հայաստանի փորձի ուսումնասիրության վրա, մի երկրի, որի ցավն ու ուրախությունը սրտին այդքան մոտ է ընդունում հեղինակը:

Գրքում հատկապես ուշագրավ է այն նյութը, որը լուսաբանում է էթնոս–կրոն–քաղաքականություն հանգուցակետում ծագած պրոբլեմները: Դարերով կուտակված պրոբլեմների շերտը առավել լավ է արտացոլում ոչ

միայն ժողովուրդների՝ ազգային ու քաղաքական դրոշներով սրբագործված փոխհարաբերությունների բարդությունը, այլև ազգային շահերի դերը նրանց ճակատագրում, համայն մարդկության, քաղաքակրթությունների ճակատագրում: Գիտնականին հատուկ նրբանկատությամբ հեղինակը ուսումնասիրում է երկու մեծ կրոնների՝ քրիստոնեության և իսլամի փոխգործության էթնոքաղաքական պրոբլեմները՝ ցույց տալով դրանց դերը, ազդեցությունը և նշանակությունը համաձայնության հաստատման կամ հակամարտության վրա ներգործության տեսակետից:

Մարդկային հարաբերությունների այս ծայրաստիճան նուրբ հյուսվածքը ունակ է արթնացնելու բարոյականության վսեմություն կամ հանգեցնելու հրեշավոր ոճրագործությունների, ինչը, ցավոք, բազմիցս եղել է պատմության մեջ: Հեղինակն զգուշացնում է այն պրոբլեմների անտեսման վտանգավորության մասին, որոնցում աներևակայելի ձևով միահյուսվել են բազմաթիվ ժողովուրդների և աշխարհի բազմաթիվ տարածաշրջանների կյանքի ազգային, կրոնական ու քաղաքական կողմերը: Հեղինակը իմաստավորում է Անդրկովկասում, Միջին Ասիայում և Մերձբալթիկայում տվյալ դրսևորումների ամբողջ բազմապիսությունը՝ փորձելով գտնել դրանց ընդհանրությունը, ինչը հնարավորություն է տալիս պարզելու էթնոքաղաքական գործընթացների զարգացման որոշ օրինաչափ միտումներ:

Կարելի է առանձին քննարկել Աֆղանստանին՝ էթնոքաղաքական զարգացումներում այդ չափազանց ողբերգական ու արյունալի վայրին, նվիրված նյութը: Այդ մասին չի կարելի դատողություններ անել կողքից: Հենց այն հանգամանքը, որ հեղինակն իր ուսումնասիրությունը կատարում է հենվելով անձնական փորձի վրա, մեծապես նպաստել է ժողովուրդների, երկու երկրների փոխհարաբերություններում ցավալի կորուստների պատճառ դարձած իրավիճակի ամբողջ բարդության, հակասականության ու տարիմաստության խոր ու նուրբ ըմբռնմանը: Աֆղանստան «զորքերի սահմանափակ թվակազմ մտցնելու» որոշման անբարոյականությունը, կործանարարությունը, անհեռատեսությունը քաղաքական գործիչների ու գիտնականների առջև գործնականում անմիջապես հարց դրեցին, թե ինչպես դուրս գալ փակուղուց: Սակայն ամփոփիչ որոշումները միայն սրեցին պրոբլեմը, բարդացրին ոչ միայն երկու հարևան երկրների, այլև ամբողջ համաշխարհային հանրության կյանքը:

«Աֆղանստանի դասերը». երևի այդպես կարելի էր անվանել այն գլուխը, որում հեղինակը վերլուծում է Աֆղանական պատերազմի տագնապալի փորձը, մի պատերազմի, որը անպատվություն ու խայտառակություն բերեց համաշխարհային իրողությունների դոգմատիկ ընկալման մեջ «իրենց լուման» ներդրած քաղաքական գործիչներին:

Եվ վերջապես, գրքի յուրօրինակությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ հեղինակը մշտապես փորձում է կանխատեսել էթնոքաղաքական գործընթացների զարգացումը, տեսնել ապագան, խրախուսել մարդկայինը և զգուշացնել հնարավոր ու սպասվելիք կորուստների մասին: Նրա այս եզրակացությունները ներկայացված են ինչպես առանձին գլուխներում, այնպես էլ ամփոփման մեջ:

Հեղինակի ոչ բոլոր կանխատեսումային եզրակացություններն են ընդունելի, սակայն մի բան անհերքելի է. դրանք այն զարգացումների հիմնավոր, հանգամանալից վերլուծության արգասիքն են, որոնք տեղի են ունենում էթնոքաղաքական հարաբերություններում ինչպես առանձին տարածաշրջաններում, այնպես էլ ամբողջ աշխարհում: Անհերքելի է հեղինակի այն եզրակացություն-կանխատեսումը, որ էթնոքաղաքագիտությունը դեռ գտնվում է կայացման և զարգացման սկզբնավորման փուլում: Այդ ճանապարհին մեզ սպասում են բազմաթիվ մեծ ու փոքր հայտնագործություններ, որոնք, հուսով եմ, կնպաստեն ազգային և ազգամիջյան կնճռոտ հարցերի քաղաքակիրթ լուծմանը:

Ավարտելով հոդվածը՝ ներկայացնեմ ևս երկու նկատառում:

Առաջին: Հեղինակի եզրահանգումներն ունեն ոչ միայն տեղային նշանակություն: Դրանք կիրառելի են աշխարհում առկա էթնոքաղաքական գործընթացների ավելի լայն համատեքստում:

Տեսակետների հենց այդ լայնածավալությունն է հեղինակին հնարավորություն տալիս հանգելու այնպիսի եզրակացությունների, որոնք գիտական ու գործնական նշանակություն ունեն ոչ միայն մեր երկրների՝ արհավիրքներով լի պատմության համար:

Երկրորդ: Գրախոսի անունից ընթերցողին դիմելիս ընդունված չէ խոսել հեղինակի անձի մասին: Սակայն տվյալ դեպքում պետք է անել ոչ թե բացառություն, այլ լրացում, իսկը՝ լրացում, որովհետև առանց նրա կյանքի ուղու համառոտ բնութագրման գրքից ստացված տպավորությունը նս թերի կլինի: Իսկ ինչպե՞ս կցանկանայի ներկայացնել հեղինակին, որն ունակ եղավ այսքան խիզախ, ոչ սովորական դատողությունների ու եզրահանգումների: Ո՞վ է նա:

Կիբեռնետիկոս և հասարակագետ, որը բազում տարիներ է նվիրել գիտության ու կրթության կազմակերպմանը, երիտասարդության դաստիարակությանը: Քաղաքական աշխատանքի նկատմամբ հենց այդ անկեղծ, բարեխիղճ վերաբերմունքի շնորհիվ նա դարձավ Հայաստանում արդարության համար մարտնչողներից մեկը (իշխանական շրջաններում կոռուպցիայի դեմ պայքար): Միևնույն ժամանակ, վերլուծական-կառավա-

րային աշխատանքի փորձը, որը նա ձեռք բերեց Աֆղանստանում, նրան ստիպեց պրոբլեմների իմաստավորումը կատարել ոչ թե ըստ քաղաքական գործիչների դոկտրինալ կողմնորոշումների, այլ առաջին հերթին՝ ճշմարտության դիրքերից: Նա եղել է գիտության և բարձրագույն կրթության կազմակերպիչ, ղեկավարել է Հայաստանի պրոֆտեխկրթության համակարգը, աշխատել խոշոր արդյունաբերական և գյուղատնտեսական տարածաշրջաններում, կատարել քաղաքական-դիվանագիտական և ռազմաքաղաքական առաքելություններ: Ղեկավարել է Հայկական երկրաշարժից տուժած ընտանիքների տարահանումը, բանակցություններ է վարել պատերազմող կողմերի հետ և կարգավորել զինված հակամարտությունների գոտիներից փախստականների կենցաղը: Եվ ամենուրեք՝ արգասաբեր, մարդասիրության դիրքերից:

Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Ժ. Տ. ՏՈՇՉԵՆԿՈ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Արդի աշխարհին բնորոշ են ինտենսիվ և հախուռն սոցիալական փոփոխությունները: Դրանց կարևոր դրսևորումն է ազգային և էթնիկական ինքնագիտակցության բուռն աճը: Հասարակության կյանքի ազգային-էթնիկական գործոնը դարձել է պետությունում կյանքի կայունության ապահովման կարևոր պայման, մեծ թվով ծանր ճգնաժամային երևույթների ու հակամարտությունների պատճառ: Տվյալ հանգամանքը միջազգային հետազոտական ընկերակցության ուշադրությունը կենտրոնացնում է անձնական, խմբային, պետական, ազգային անվտանգության պրոբլեմների վրա:

Կայունության, քաղաքացիական համերաշխության ձեռքբերման ու պահպանման առանձնահատկություն դարձավ այն բանի գիտակցումը, որ հակամարտությունների լուծման ժամանակ անհրաժեշտ է ի հայտ բերել և հաշվի առնել գոյություն ունեցող բոլոր տեսակետները: Օլստերյան, Մերձդնեստրյան, Ղարաբաղյան, Աբխազական, Հարավօսեթական հակամարտությունների տիպի բարդ իրավիճակներում սակավ արդյունավետ է կառուցողական լուծումների որոնումը քվեարկության ժողովրդավարական ընթացակարգի շրջանակներում, այսինքն՝ մեծամասնության կամքի պարզմամբ: Հակամարտությունների լուծման եղանակ են դառնում համաձայնության սկզբունքը, մեթոդը և մեխանիզմը:

Էթնոքաղաքագիտական պրոբլեմների լուծման համաձայնային տեխնոլոգիայի արդիականությունը երևում է ազգային անվտանգության պրոբլեմների համախմբի միջոցով: Նման մոտեցման դեպքում չպետք է անտեսվի անգամ ամենափոքր ազգի, էթնոսի անվտանգության ոչ մի ռեալ կողմ, չի կարող անտեսված լինել քաղաքացու անվտանգությունը, այսինքն՝ ցանկացած այլ ազգի անվտանգությունը համարվում է իր ազգի անվտանգության կարևոր պայման:

Ազգային անվտանգության էթնոքաղաքագիտական պրոբլեմների հետազոտման արդիականությունը պայմանավորված է նաև հետևյալ հանգամանքով: Քաղաքական կյանքի ռեալ պրակտիկայում դեռ չի արմատավորվել, օրինակ, «ազգային անվտանգություն» հասկացությունը: Ռուսաստանի Դաշնության «Անվտանգության մասին» օրենքում, որն ընդունվել է 1992 թ. մարտի 5-ին, «անվտանգություն» հանգուցային հասկացությունը սահմանվում է որպես «ներքին և արտաքին սպառնալիքներից անձի, հասարակության և պետության կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանվածության վիճակ»[1]: Դրանով իսկ պահպանվում է

[1] Закон Российской Федерации "О безопасности". "Российская газета", 6 мая 1992 г., с. 5.

էթնոքաղաքագիտական պրոբլեմատիկայի միջոցով անվտանգության վիճակի համակարգված քաղաքական-սոցիալական ու քաղաքագիտական վերլուծության վրա դրված յուրօրինակ «արգելքը»: Ոխտի սոցիոլոգիական նյութի մի զգալի հատված կարող է մղվել հետին պլան, ինչպես նաև ոչ ճշգրիտ կերպով արտացոլվել քաղաքագիտության մեջ:

Ընտրված պրոբլեմի ուսումնասիրության կարևորությունը թելադրված է նաև ինքնիշխան Աֆղանստանի տարածքում ընթացող պատերազմին ԽՍՀՄ մասնակցության ողբերգական փորձով, ինչը հանգեցրեց այդ երկրի բնակչության շրջանում ծանր կորուստների և բացասական հետևանքներ ունեցավ Ռուսաստանի, նախկինում ԽՍՀՄ կազմում եղած այլ ինքնիշխան պետությունների կյանքի բոլոր կողմերի համար: Նման հակամարտությունները կանխատեսելու, դրանց լուծման օպտիմալ միջոցները պատեհաժամորեն գտնելու կարողությունը ռեալ և անհրաժեշտ հետազոտական խնդիր է:

Աֆղանստանում տեղի ունեցած պատերազմի վերլուծության հիման վրա ամբողջական քաղաքագիտական հայեցակարգի ձևավորումը հնարավոր կդարձներ էթնոքաղաքական իրողությունների վերլուծության բոլոր մակարդակների մեթոդաբանական միօրինակության ապահովումը: Դրա շնորհիվ կձևավորվեր միջքաղաքակրթական շփման պրոբլեմների բազմամակարդակ վերլուծության մոդել:

Խորհրդային հասարակության նկատմամբ այդ բազմակողմ մոդելի կիրառումը հնարավորություն կտար Խորհրդային Միությունը դիտելու որպես մի յուրահատուկ գաղափարախոսական քաղաքակրթություն, որը, միևնույն ժամանակ, չէր կորցրել իր պատմամշակութային անհամասեռությունը, մասնավորապես՝ կրոնական առումով: Այս պատճառով «վերակառուցողական արդիականացման» ընթացքում խորհրդային «քաղաքակրթությունը» տրոհվում էր «խորհրդային քրիստոնեական և իսլամական ենթաքաղաքակրթությունների», թեև նման զուգակցումը թվում է միանգամայն անհամատեղելի: Դրանցից յուրաքանչյուրի կառուցվածքը պայմանավորված է բարդ պետական-ազգային (միութենական հանրապետությունների մակարդակում) և վարչաէթնիկական (բոլոր տեսակի ինքնավարությունների մակարդակում) կազմով: Հասարակության խոր և դինամիկ վերափոխման ընթացքում տարաբնույթ՝ քաղաքական, գաղափարախոսական, տնտեսական, սոցիալական, հոգեբանական, մշակութային, հասարակական կապերի բարդ միահյուսումը էապես դժվարացնում է երկրում էթնոազգային զարգացման գործընթացների վերլուծությունը, առավել ևս՝ կանխատեսումը, ինչի վկայությունն է մեծ թվով և՛ խորհրդային, և՛ արտասահմանյան ուսումնասիրությունների ձախողումը:

Իրենց «ինքնուրույն», համընդհանուր տարբերակներով քրիստոնեական և իսլամական քաղաքակրթությունների շփման պրոբլեմի ուսումնասիրությունը, հնարավոր միջքաղաքակրթական համաձայնության որոնումը կարող են կատարվել մարդու իրավունքների հավասարության ճանաչման ու դրանց պաշտպանության հիմքում դրված արժեքների նկատմամբ իսլամական ու քրիստոնեական ավանդույթների կողմնորոշումների նմանության–տարբերության հիման վրա: Ընդհանրացնելով քրիստոնեական և իսլամական հասարակությունների՝ առաջին հերթին որպես պետական կազմավորումների միջքաղաքակրթական շփումների գերազանցապես համաձայնային զարգացման օբյեկտիվ նախադրյալները՝ մենք երևան ենք հանում աշխարհականության և արմատականության՝ որպես մահմեդական պետությունների իրավաքաղաքական տեսության մեջ ու պրակտիկայում իսլամի դերի ու տեղի նկատմամբ հիմնական բևեռային մոտեցումների դերը: Ներկայիս պայմաններում այդ կողմնորոշումներից մեկի ընտրությունից են կախված քրիստոնեական Արևմուտքի և իսլամական Արևելքի քաղաքակրթական համակարգերի զուգամիտման կամ տարամիտման գործընթացները: Աշխարհականությունը, իսլամական իրավունքի ու քաղաքականության միասնական կենսատարածքային-քաղաքակրթական (արեալային-քաղաքակրթական) համակարգը կերպափոխելով պետությունների ներքաղաքական ու արտաքին քաղաքական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ազգային համակարգերի, հնարավորություն է ստեղծում ավանդական հասարակությունների արդիականացման գործընթացի մեջ քաղաքակրթական արժեքների փոխներթափանցման համար: Այս ուղին հնարավորություն է տալիս մահմեդական պետությունների պետական իրավունքի մեջ միջազգային իրավունքի նորմերի ներմուծմամբ յուրացնելու մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության ազատական-ժողովրդավարական ստանդարտները: Մարդու իրավական պաշտպանության հիմքում դրված համամարդկային արժեքների ըմբռնման հարցում դիրքորոշումների մերձեցումը արդիականացած արևմտյան ու արդիականացող արևելյան քաղաքակրթությունների զարգացման զուգամիտության գնահատման առավել ընդհանրացված չափանիշներից մեկն է:

Թվում է՝ քաղաքակրթական համակարգերի զուգամիտման-տարամիտման հայեցակարգի հետազոտական գործիքայնությունը բավարար լիարժեքությամբ կարող է իրացվել «անհավատների» աշխարհի հետ մահմեդական ումմայի շփումներում առավել ցայտունորեն արտահայտված հակամարտության՝ «ջիհադի», կամ «սրբազան պատերազմի», վերլուծության ժամանակ: Այսպիսով՝ բազմամակարդակ քաղաքակրթական վերլուծության մեթոդաբանության մշակումն ստանում է առանձնակի կարևորություն, քանի որ հնարավորություն է տալիս արևմտյան գրակա-

էթնոքաղաքագիտական պրոբլեմատիկայի միջոցով անվտանգության վիճակի համակարգված քաղաքական-սոցիալական ու քաղաքագիտական վերլուծության վրա դրված յուրօրինակ «արգելքը»: Ուստի սոցիոլոգիական նյութի մի զգալի հատված կարող է մղվել հետին պլան, ինչպես նաև ոչ ճշգրիտ կերպով արտացոլվել քաղաքագիտության մեջ:

Ընտրված պրոբլեմի ուսումնասիրության կարևորությունը թելադրված է նաև ինքնիշխան Աֆղանստանի տարածքում ընթացող պատերազմին ԽՍՀՄ մասնակցության ողբերգական փորձով, ինչը հանգեցրեց այդ երկրի բնակչության շրջանում ծանր կորուստների և բացասական հետևանքներ ունեցավ Ռուսաստանի, նախկինում ԽՍՀՄ կազմում եղած այլ ինքնիշխան պետությունների կյանքի բոլոր կողմերի համար: Նման հակամարտությունները կանխատեսելու, դրանց լուծման օպտիմալ միջոցները պատեհաժամորեն գտնելու կարողությունը ռեալ և անհրաժեշտ հետազոտական խնդիր է:

Աֆղանստանում տեղի ունեցած պատերազմի վերլուծության հիման վրա ամբողջական քաղաքագիտական հայեցակարգի ձևավորումը հնարավոր կդարձներ էթնոքաղաքական իրողությունների վերլուծության բոլոր մակարդակների մեթոդաբանական միօրինակության ապահովումը: Դրա շնորհիվ կձևավորվեր միջքաղաքակրթական շփման պրոբլեմների բազմամակարդակ վերլուծության մոդել:

Խորհրդային հասարակության նկատմամբ այդ բազմակողմ մոդելի կիրառումը հնարավորություն կտար Խորհրդային Միությունը դիտելու որպես մի յուրահատուկ գաղափարախոսական քաղաքակրթություն, որը, միևնույն ժամանակ, չէր կորցրել իր պատմամշակութային անհամասեռությունը, մասնավորապես՝ կրոնական առումով: Այս պատճառով «վերակառուցողական արդիականացման» ընթացքում խորհրդային «քաղաքակրթությունը» տրոհվում էր «խորհրդային քրիստոնեական և իսլամական ենթաքաղաքակրթությունների», թեև նման զուգակցումը թվում է միանգամայն անհամատեղելի: Դրանցից յուրաքանչյուրի կառուցվածքը պայմանավորված է բարդ պետական-ազգային (միութենական հանրապետությունների մակարդակում) և վարչաէթնիկական (բոլոր տեսակի ինքնավարությունների մակարդակում) կազմով: Հասարակության խոր և դինամիկ վերափոխման ընթացքում տարաբնույթ՝ քաղաքական, գաղափարախոսական, տնտեսական, սոցիալական, հոգեբանական, մշակութային, հասարակական կապերի բարդ միահյուսումը էապես դժվարացնում է երկրում էթնոազգային զարգացման գործընթացների վերլուծությունը, առավել ևս՝ կանխատեսումը, ինչի վկայությունն է մեծ թվով և՛ խորհրդային, և՛ արտասահմանյան ուսումնասիրությունների ծախողումը:

Իրենց «ինքնուրույն», համընդհանուր տարբերակներով քրիստոնեական և իսլամական քաղաքակրթությունների շփման պրոբլեմի ուսումնասիրությունը, հնարավոր միջքաղաքակրթական համաձայնության որոնումը կարող են կատարվել մարդու իրավունքների հավասարության ճանաչման ու դրանց պաշտպանության հիմքում դրված արժեքների նկատմամբ իսլամական ու քրիստոնեական ավանդույթների կողմնորոշումների նմանության–տարբերության հիման վրա: Ընդհանրացնելով քրիստոնեական և իսլամական հասարակությունների՝ առաջին հերթին որպես պետական կազմավորումների միջքաղաքակրթական շփումների գերազանցապես համաձայնային զարգացման օբյեկտիվ նախադրյալները՝ մենք երևան ենք հանում աշխարհիականության և արմատականության՝ որպես մահմեդական պետությունների իրավաքաղաքական տեսության մեջ ու պրակտիկայում իսլամի դերի ու տեղի նկատմամբ հիմնական բևեռային մոտեցումների դերը: Ներկայիս պայմաններում այդ կողմնորոշումներից մեկի ընտրությունից են կախված քրիստոնեական Արևմուտքի և իսլամական Արևելքի քաղաքակրթական համակարգերի զուգամիտման կամ տարամիտման գործընթացները: Աշխարհիականությունը, իսլամական իրավունքի ու քաղաքականության միասնական կենսատարածքային-քաղաքակրթական (արեալային-քաղաքակրթական) համակարգը կերպափոխելով պետությունների ներքաղաքական ու արտաքին քաղաքական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ազգային համակարգերի, հնարավորություն է ստեղծում ավանդական հասարակությունների արդիականացման գործընթացի մեջ քաղաքակրթական արժեքների փոխներթափանցման համար: Այս ուղին հնարավորություն է տալիս մահմեդական պետությունների պետական իրավունքի մեջ միջազգային իրավունքի նորմերի ներմուծմամբ յուրացնելու մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության ազատական-ժողովրդավարական ստանդարտները: Մարդու իրավական պաշտպանության հիմքում դրված համամարդկային արժեքների ըմբռնման հարցում դիրքորոշումների մերձեցումը արդիականացած արևմտյան ու արդիականացող արևելյան քաղաքակրթությունների զարգացման զուգամիտության գնահատման առավել ընդհանրացված չափանիշներից մեկն է:

Թվում է՝ քաղաքակրթական համակարգերի զուգամիտման-տարամիտման հայեցակարգի հետազոտական գործիքայնությունը բավարար լիարժեքությամբ կարող է իրացվել «անհավատների» աշխարհի հետ մահմեդական ումմայի շփումներում առավել ցայտունորեն արտահայտված հակամարտության՝ «ջիհադի», կամ «սրբազան պատերազմի», վերլուծության ժամանակ: Այսպիսով՝ բազմամակարդակ քաղաքակրթական վերլուծության մեթոդաբանության մշակումն ստանում է առանձնակի կարևորություն, քանի որ հնարավորություն է տալիս արևմտյան գրակա-

նության և իսլամական ավանդույթներում մշակված ջիհադի մոդելը լրացնելու պատերազմի կենսատարածքային-քաղաքակրթական և ազգային-պետական մակարդակներում միջքաղաքակրթական ու ներքաղաքակրթական հակամարտության էական առանձնահատկությունների, ինչպես նաև շարունակական միջցեղային պատերազմի էթնոքաղաքական յուրահատկության վերլուծությամբ:

Կա մեծաքանակ խորհրդային և արտասահմանյան գրականություն, որում լուսաբանվում են էթնոազգային բնույթի կոնկրետ երևույթներ ու գործընթացներ, ընդսմին ուսումնասիրվում են դրանց բարդ փոխազդեցությունները հասարակական զարգացման հիմնական՝ տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, հոգեբանական, մշակութային, ժողովրդագրական և բնապահպանական, գործոնների հետ: Արտասահմանյան հեղինակների ուսումնասիրած պրոբլեմների շրջանը հիմնականում կողմնորոշված է դեպի ազգային շարժումների գերազանցապես հակամարտային կողմերը, և ուշադրությունը հիմնականում բևեռվում է դրանց սոցիալական դետերմինացվածություն, ինչպես նաև քաղաքական ու գաղափարախոսական պրակտիկայի հարցերին: Դա Մ. Պարենտիի, Ռ. Ռոկետի, Զ. Ռոտշիլդի, Պ. Վան դեն Բերգեի, Դ. Քոտցեի, Զ. Մ. Յինգերի, Չ. Քեյեսի, Մ. Նեշի, Յու. Ռեցլերի, Զ. Ստեկի, Լ. Սնայդերի, Մ. Հեկտերի, Թ. Նեյռնի, Մ. Բլեկի, Գ. Զոններտի, Ն. Գլեյզերի, Ա. Սմիթի, Ք. Ռիիլամսի և այլոց աշխատություններն են:

Այս բնագավառում խորհրդային գիտության կոնկրետ-տեսական մոտեցումները ներկայացված են առաջին հերթին էթնոսոցիոլոգիական բնույթի աշխատություններով: Դա արդի ժամանակաշրջանում ԽՍՀՄ ժողովուրդների կյանքում տեղի ունեցող էթնիկական գործընթացների ուսումնասիրության նոր, վերջին տասնամյակներում Լ. Ա. Դրոբիժևայի, Ս. Ա. Հարությունովի և այլոց ուսումնասիրությունների շուրջ ձևավորված ուղղություն է, որը զուգակցվում է ազգագրության, պատմության ու սոցիոլոգիայի հետ միջգիտաճյուղային համագործակցությամբ:

Տարբեր մասնագիտությունների գիտնականների՝ փիլիսոփաների, պատմաբանների, ազգաբանների, մշակութաբանների, քաղաքագետների կողմից լուրջ մշակումներ են կատարվել համաշխարհային-պատմական զարգացման մշակութաբանական կողմերի իմաստավորման, մարդկության պատմության մեջ քաղաքակրթությունների դինամիկայի յուրահատկությունների վերլուծության ուղղությամբ: Այդ պրոբլեմների էթնոքաղաքական, այդ թվում՝ հակամարտաբանական, կողմերի քաղաքակրթական յուրահատկություններն ի հայտ բերելու առումով առանձնակի նշանակություն ունեն Մ. Ա. Բարգի, Ն. Ի. Կոնրադի, Ս. Ա. Հարությունովի,

Յու. Վ. Բրոմլեյի, Բ. Ս. Երասովի, է. Ս. Մարգարյանի, Ա. Վ. Ժուրավսկու, է. Ի. Սկակունովի և այլոց աշխատությունները:

1991 – 1992 թթ. լույս տեսան առաջին հոդվածները, մենագրությունները, հանդեսները, ժողովածուները, որոնք իրենց բովանդակությամբ մոտ էին մեր հետազոտության թեմային: Նշենք Ա. Կ. Գլիվակովսկու հոդվածաշարը՝ նվիրված Ռուսաստանի ազգային անվտանգության էթնոքաղաքագիտական պրոբլեմներին[2], Օ. Բ. Մուխամմետբերդիևի «Ազգային ինքնագիտակցություն (սոցիո-հոգեբանական վերլուծություն)» մենագրությունը[3] և «Հակամարտություններ և համաձայնություն» նոր հանդեսը[4]:

1980 – 90-ական թվականներին ազգամիջյան ոլորտում տեղի ունեցած և տեղի ունեցող իրադարձությունները ցույց են տալիս, որ խորհրդային գիտության կողմից ժամանակակից ազգային գործընթացների տեսական հարցերի մշակվածության մակարդակն ու խորությունը չեն համապատասխանում հասարակության ընթացիկ պահանջմունքներին: Դրա պատճառն առաջին հերթին այն է, որ խորհրդային մարքս-լենինյան հասարակագիտության դոկտրինալության պայմաններում բավարար չափով չէին վերլուծվում ազգային-էթնիկական զարգացման կատեգորիայի հետ կապված պրոբլեմները: Պատճառն այն էր, որ փուլային բնույթի օրինաչափությունների և տեղային-պատմական բնույթի առանձնահատկությունների հարաբերակցության չհայտնաբերվածության հետևանքով տվյալ կատեգորիան ընկալվում էր չափազանց պարզունակ ձևով:

Պետությունների և քաղաքակրթությունների էթնիկական հարաբերությունների անվտանգությանն սպառնացող հակամարտությունները, ճգնաժամները մարդկային կեցության իրողությունների մաս են: Ուստի թե՛ քաղաքական գիտության, թե՛ պրակտիկայի կարևոր պահանջմունքն է օբյեկտիվ տարերային գործոնների, ինչպես նաև մարդու ռացիոնալ գործունեությամբ պայմանավորված ու սոցիալական փիլիսոփայության մեջ «սուբյեկտիվ» համարվող գործոնների ինքնությունները պարզելու կարողությունը:

էթնոքաղաքական հակամարտությունների ավերիչ ներուժի և դրա ծայրահեղ դրսևորումների բազմաչափ բարդության հետևանքով հետազոտության աշխատանքային վարկածը ենթադրում է դիտարկվող հակա-

[2] Տես *А. К. Гливаковский.* Перестройка и цивилизационный фактор в СССР. "Кентавр", 1991, № 3, *նույնի՝* Национальная безопасность России и геополитика. "Кентавр", 1991, октябрь-декабрь, *նույնի՝* "Империя зла" развалилась--что дальше? Статья первая. "Москва", 1992, № 1:

[3] Տես *О. Б. Мухамметбердиев.* Национальное самосознание (социо-психологический анализ). М., 1992:

[4] Տես "Конфликты и консенсус: Прикладная политология". М., 1991, № 1:

մարտությունների բովանդակության ու գործառման մեխանիզմների միջգիտաճյուղային և բազմամակարդակ հետազոտության հնարավորություն՝ քաղաքակրթական մոտեցմամբ ընձեռված էվրիստիկական հնարավորությունների օգտագործմամբ: Ծայրահեղ միջքաղաքակրթական շփումների էթնոքաղաքագիտական հետազոտությունների արդյունքների արժանահավատությունն ապահովելու համար ենթադրվում է դրանց հիմնարար տեսական վերլուծության ու գործառման նկատմամբ ներգրավված հեղինակային դիտարկման մեթոդների համատեղում:

Տվյալ հետազոտության նպատակներն են. էթնոքաղաքագիտության՝ որպես էթնոքաղաքական երևույթների ու գործընթացների մասին տեսական ու գործնական գիտելիքների հասարակագիտական ճյուղի պրոբլեմների համախմբի որոշումը, նրա ապարատի և առարկայի ուրվագծումը, արդիականացող և արդիականացած քաղաքակրթությունների միջև շփումների հակամարտային-համաձայնային դինամիկայի ուսումնասիրության համալիր մեթոդաբանության մշակումը: Որպես տվյալ մեթոդաբանության գործիքային ըմբռնում է դիտվում էթնոքաղաքական երևույթների քաղաքակրթական, բազմամակարդակ վերլուծության՝ հեղինակի առաջարկած մեկնակերպը:

Հետազոտության նպատակն իրացվում է հետևյալ գիտական խնդիրների ձևակերպմամբ ու լուծմամբ:

1. էթնոքաղաքագիտական պրոբլեմների համալիր հասկացութային վերլուծություն ու նկարագրում միջքաղաքակրթական շփման գործընթացում հակամարտության–համաձայնության պրոբլեմների վերլուծական նկարագրության միջոցով:

2. էթնոքաղաքական պրոբլեմների լուծման տեխնոլոգիաների մեթոդաբանական փորձարկման վերլուծական-կառավարային գործիքարանի մշակում՝ էթնոքաղաքական պրակտիկայի շտկման, արտաքին ու ներքին ազգային անվտանգության ապահովման հետ կապված որոշումների պատրաստման և ընդունման նպատակով:

3. Հակամարտության–համաձայնության երևույթի երկմիասնության վերաբերյալ տեսամեթոդաբանական վարկածների և ըմբռնումների հետազոտության արժանահավատության ստուգում (վերիֆիկացում)՝ կոնկրետ գործընթացների ու երևույթների վերլուծության օրինակով:

Հետազոտության օբյեկտներն են 20-րդ դարի 80 – 90-ական թվականների սկզբում ԽՍՀՄ քաղաքական իրականությունը, Աֆղանական պատերազմում դիմամարտող կողմերի ուժերը:

Որպես հետազոտության առարկա հանդես են գալիս հակամարտությունների, համաձայնության որոնումների, արդիականացման հետ կապված

քաղաքական հաստատություններն ու գործընթացները, քաղաքակրթական գործընթացն ինքը, քաղաքակրթությունների շփումը, ազգային անվտանգության կայացման և ապահովման գործընթացը:

Հետազոտության տեսական ու մեթոդաբանական հիմքն են կազմում խորհրդային և արտասահմանյան քաղաքագետների, սոցիոլոգների, փիլիսոփաների և իրավագետների, պատմաբանների աշխատությունները: Հեղինակը, որը տվյալ թեմայով զբաղվել է ավելի քան տասը տարի՝, անհրաժեշտ է համարել մշակել իր ուրույն գիտական դիրքորոշումը, հնարավոր է՝ վիճահարույց:

Մենագրական հետազոտության գիտական նորույթն է.

– արդիականացող էթնոսոցիալական համակարգերում համաձայնության–հակամարտության էթնոքաղաքականության միջգիտաճյուղային քաղաքակրթական վերլուծությունը,

– քաղաքագիտական գիտաճյուղերում կուտակված հումանիտար գիտելիքի էվրիստիկական էթնոքաղաքագիտական ներուժի բացահայտումը, «հակամարտություն–համաձայնություն» ռեժիմով միմյանց հետ շփվող քաղաքակրթությունների զուգամիտման ու տարամիտման կարողությունների ինտենսիվ իմաստավորման մեթոդաբանական ու մեթոդական միջոցների և մոտեցումների հետազոտումը,

– քաղաքակրթական դինամիկայի տարբեր մակարդակներում ու վիճակներում «համաձայնության–հակամարտության» նույնականացման գործիքարանի կիրառման ժամանակ էթնոքաղաքագիտական տեսությունների իրացվելիության գիտափորձարկումը, քաղաքացիական համերաշխության, խաղաղարարության և, վերջին հաշվով, ազգային ու միջազգային անվտանգության ապահովման տեխնոլոգիաների ընտրության մեթոդաբանության մշակումը, ճգնաժամային իրավիճակների զարգացման դժվար կանխատեսելի ռեալ ներքին և արտաքին էթնոքաղաքական սցենարների մշակումը,

– ներքաղաքակրթական ու միջքաղաքակրթական շփման երկմիասնական համաձայնային–հակամարտային գործընթացի տեսական ու կիրառական համալիր հետազոտությունը,

– միջքաղաքակրթական շփումների էթնոքաղաքական կարգավորման համար համաձայնային նախադրյալների ձևավորման գործում կրոնաեկեղեցական գործունեության դերի վերլուծությունը երկու այնպիսի քա-

---

՝ Հեղինակը իր էթնոքաղաքական-էթնոքաղաքագիտական մշակումներն սկսել է Աֆղանստանում ԽՄԿԿ կենտկոմի դեսպանորդ-խորհրդականի և վերլուծաբանի առաքելության գործարկմամբ (1982–1983 թթ.):

ղաքակրթական համակարգերի օրինակով, ինչպիսիք են քրիստոնեությունը և իսլամը, քրիստոնեական ու մահմեդական աշխարհների իրավաքաղաքական հաստատությունների պատմական-էթնոքաղաքագիտական հիմքերի և արդիականացման դինամիկայի քննումը, ինչը հնարավորություն է տալիս նորամուծական առումով առանձնացնելու զուգամիտման–տարամիտման՝ որպես որոնյալ համաձայնության կրող կառուցվածքների հիմնական էթնոքաղաքական մեխանիզմները,

– սոցիալական աղետների պայմաններում էթնոքաղաքագիտության ու էթնոքաղաքականության փոխգործության բարդության ներկայացումը հեղինակի վերլուծական-կառավարային գործունեության* օրինակով: Հատուկ ուշադրություն է դարձվել ճգնաժամային իրավիճակներում հետազոտողների և քաղաքական գործիչների համագործակցության առանձնահատկությունների վերլուծությանը, ինչպես նաև այն պրոբլեմին, որը ծագում է, երբ մեկ անձում համատեղվում են էթնոքաղաքագիտական որոնումների և արդյունքների մեկնաբանման ազատություն ենթադրող հետազոտական շահերը և, մյուս կողմից, առավել հաճախ որոշումների ընդունման սուբյեկտների ղեկավար ցուցումների ու քաղաքական դոկտրինների հիման վրա իր էթնոքաղաքական պրակտիկան հարկադրաբար կառուցող քաղաքական գործիչը,

– Աֆղանստանում համընդհանուր պատերազմի ու ջիհադի սուբյեկտների միջև զինված առճակատման հարաբերությունների համաձայնային-հակամարտային ներուժի դաշտային քաղաքագիտական ու քաղաքական-սոցիոլոգիական հետազոտության մեթոդիկաների կիրառման յուրահատկության վերլուծությունը, որն ուղեկցվում է «զինված համաձայնության» ծեռքբերման սցենարների մշակմամբ ու կիրառմամբ:

Հետազոտության մեջ զարգացված տեսամեթոդաբանական դրույթներն ու գաղափարները զեկուցվել և քննարկվել են միջազգային, համամիութենական և տարածաշրջանային գիտական, գիտակիրառական խորհրդաժողովներում, սեմինարներում, խորհրդակցություններում, ստուգվել և ճշգրտվել են բանակցությունների և մասնագետների, քաղաքական ու ռազմական գործիչների հետ կատարված փորձաքննությունների ընթացքում: Դրանցից կարելի է առանձնացնել հետևյալ միջազգային միջոցառումները:

ԽՍՀՄ և ԱՄՆ-ի երիտասարդ քաղաքական առաջնորդների քաղաքագիտական սեմինար՝ «Ամերիկա-խորհրդային հարաբերությունները արդի տարածաշրջանային հակամարտությունների շուրջ» նստաշրջան

* Վերլուծական-կառավարային գործունեությունը հեղինակը Աֆղանստանի ժողովրդավարական Հանրապետությունում (ԱԺՀ) կատարել է վերլուծաբանի և խորհրդականի դերակատարումների զուգորդմամբ:

(Աննիստոնի համալսարան, Ալաբամա, ԱՄՆ, 1987 թ.), ԵԱՀԽ «Մարդկային չափում» միջազգային խորհրդակցություն՝ «Էթնոազգային հակամարտություններ» գիտական նստաշրջան (Մոսկվա, 1991 թ.), «Հասարակության ժողովրդավարացում և ռազմական անվտանգություն» միջազգային խորհրդակցություն՝ «Ռազմական անվտանգության մարդկային չափում» գիտական նստաշրջան (Մոսկվա, 1992 թ.), Աֆղանական պատերազմի վետերանների միջազգային հանդիպում Թբիլիսիում՝ Կովկասում ազգամիջյան հակամարտությունների կարգավորման հարցերով (Թբիլիսի, 1992 թ. հունիս):

Համամիութենական միջոցառումներ. Հայկական երկրաշարժի հետևանքների վերացման՝ համամիութենական ու հանրապետական մասշտաբներով ճգնաժամային կառավարման կազմակերպական արատորոշում (Լենինական, 1988 թ.), Հայկական ԽՍՀ-ում «Ազատ ձեռնարկչության գոտի» համամիութենական կազմակերպագործունեական խաղ (Երևան, Ծաղկաձոր, 1989 թ.), Ազգամիջյան հարաբերությունների պրոբլեմներով համամիութենական խորհրդակցություն ԽՄԿԿ կենտկոմին առընթեր ՄԼԻ-ում (Մոսկվա, 1989 թ.):

Տարածաշրջանային միջոցառումներ. Խորհրդային սոցիոլոգիական ասոցիացիայի Հայկական բաժանմունքի երկրորդ գիտաժողով՝ գիտական նստաշրջան (Երևան, 1986 թ.), Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի հուլիսյան և դեկտեմբերյան պլենումներ (Երևան, 1987 թ.), Սումգայիթի ջարդերի գոհ դարձած փախստականների կենսապահովման հարցերով բանակցություններ Հայկական և Ադրբեջանական ԽՍՀ-ների կառավարական պատվիրակությունների միջև (Հրազդան–Երևան, 1988 թ.), ԽՍՀՄ ՆԳՆ Ներքին զորքերի ստորաբաժանումների և Ստեփանակերտի քաղաքացիական բնակչության միջև տեղի ունեցած զինված ընդհարման պատգամավորական հետաքննություն (Ստեփանակերտ, ԼՂԻՄ, 1989 թ.), «Ազգային զարգացման ռազմավարություն» կազմակերպագործունեական խաղ (Բյուրական, 1990 թ.), «Զարգացման հաստատություն. ներքաղաքական կայունության պրոբլեմները տարածաշրջանային և միութենական առումներով» մեթոդաբանական սեմինար (Իրկուտսկ, ԽՍՀՄ ԳԱ Սիբիրի բաժանմունքի ՀԿ, 1991 թ.):

Գիտական կենտրոնների և կազմակերպությունների միջոցառումներ. ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի Դիվանագիտական ակադեմիայի Միջազգային հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնի մշտական փորձագիտական սեմինար՝ «Խորհրդային քաղաքական համակարգը. ամբողջատիրությունից դեպի ժողովրդավարություն» թեմայով գիտական նիստ (Մոսկվա, 1990 թ.), Միջազգային հարաբերությունների տեսության և մոդելավորման ասոցիացիայի մեթոդաբանական սեմինար՝ «Էթնոազգային հակամար-

տությունների ծագման գործոնները և լուծման սոցիալական տեխնոլոգիաները» թեմայով մեթոդաբանական սեմինար-գիտափորձաքննություն, ԽՍՀՄ ԳԱ Սոցիոլոգիական հետազոտությունների ինստիտուտ՝ ԽՍՀՄ ԳԱ Փիլիսոփայության ինստիտուտի հետ համատեղ (Մոսկվա–Վոստրյակովո, 1991 թ.), ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի ԴԱ-ի ՄՀՄԿ մշտական գիտափորձաքննական սեմինար՝ «Քաղաքակրթական մոտեցում և խորհրդային հասարակության արդիականացման պրոբլեմներ» թեմայով նիստ (Մոսկվա, 1991 թ.), ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի ԴԱ-ի ՄՀՄԿ և Կենտկոմին առընթեր ՀԳԱ-ի ՍՀԿ գիտամեթոդաբանական սեմինար «Էթնոազգային հակամարտություն. հայեցակարգ, կառուցվածք, մեթոդաբանություն» թեմայով (Մոսկվա, 1991 թ.):

Հետազոտության գործնական նշանակությունն ու իրացումն այն է, որ ԱԺՀ-ում հեղինակի գտնվելու շրջանում կիրառական, այդ թվում՝ դաշտային հետազոտությունները, առաջարկությունները և էթնոքաղաքական սցենարային մշակումները կազմել են խորհրդատվական ապարատի քաղաքական ղեկավարության կողմից ներկայացվող պաշտոնական զեկույցների բաղադրամասը, ինչպես նաև օգտագործվել են 1982 – 1983 թթ. ԱԺՀ-ում աշխատող քաղաքական ու զինվորական մասնագետների գործունեությունը կողմնորոշելու համար: Դրանց թվում են հետևյալ վերլուծական մշակումներն ու զեկուցումները. «Որոշ իսլամական հակահեղափոխական կազմակերպությունների և դրանց քայքայիչ քարոզչության հիմնական ուղղությունների համառոտ բնութագիր» (Քաբուլ, 1982 թ. օգոստոս), «ԱԺՀ ժողովրդական իշխանության դեմ պայքարող հակահեղափոխական կուսակցություններն ու կազմակերպությունները, դրանց գաղափարաքաղաքական պլատֆորմները» (Քաբուլ, 1983 թ. մարտ), «Արհմիութենական կազմակերպությունների խնդիրները՝ ուղղված կուսխորհրդականների ապարատի գործունեության արդյունավետության հետագա մեծացմանը» (Քաբուլ, 1983 թ. մարտի 22):

ԱԺՀ-ում տիրող ռազմաքաղաքական իրադրության ներգրավված դիտարկման արդյունքներն օգտագործվել են «ազգային համերաշխություն» նոր քաղաքական ուղեգծի մշակման շրջանակներում ընդդիմության և իշխանությունների միջև զինված պայքարը դադարեցնելու համար: Վերլուծական-կառավարական գործունեության այդ արգասիքները իրացվել են Փանջշիրի* ռազմաճակատի հրամանատար Ահմադ Շահ Մասուդի ազդեցության գոտում պատերազմող կողմերի միջև զինադադարի հաստատման մասին բանակցություններում (Չարիքար, Անավա, Ռուհա, Գյուլբահոր, 1982 – 1983 թթ.), «Ազգային համերաշխության» ուղեգծի

* Սույն գրքում աֆղանական տերմինների և գործիչների ազգանունների հայերեն գրության ձևը հնարավորինս մոտեցված է բնագիր լեզվում դրանց արտասանությանը՝ երբեմն հակասելով հայերենում ընդունված ուղղագրությանը: *Ծան.թարգմ.*:

մեթոդական գործիքարանի և ժողովրդական իշխանության հետ համագործակցող ընդդիմադիր զինված ջոկատների հրամանատարների առաջին Ձիրգայի նախապատրաստման գործում ներառվել է հեղինակի «Ժողովրդական իշխանության կողմը խազարական բնակչության զինված ջոկատների անցումն ապահովելու ուղղությամբ միջոցառումների կողմնորոշման սխեմա՝ Սայիդ Ջագրանի բանդկազմավորումներին համագործակցությանը մղելու վերաբերյալ առաջարկությունների օրինակով» մշակումը (Քաբուլ, 1983 թ. մարտ):

Հետազոտության նշանակալիությունն ապացուցելու համար կարելի է հիշատակել դրա արգասիքների իրացումը Ղարաբաղյան հակամարտությամբ ու Հայկական երկրաշարժով պայմանավորված սոցիալական լարվածության կարգավորման գործում: Այդ միջոցառումների թվում են՝ մասնակցությունը Սումգայիթի ջարդերի զոհ դարձած փախստականների կենսապահովման հարցով Հայկական և Ադրբեջանական ԽՍՀ-ների կառավարական պատվիրակությունների միջև բազմափուլ բանակցություններին, հայ փախստականների, տեղի հայ և ադրբեջանական բնակչությունների միջև հակամարտային հարաբերությունների կարգավորման շրջանային շտաբի ղեկավարումը, մի հանրապետությունից հարևան հանրապետություն տեղափոխվող հայ և ադրբեջանական ընտանիքների միջև բնակարանների կազմակերպված փոխանակման խնդրի ընդհանուր առմամբ հաջողված իրավաքաղաքական լուծումը (1988 թ.), Հրազդանի շրջանում տեղաբաշխված ԽՍՀՄ հատուկ նախանշանակման զինվորական ստորաբաժանումների և ադրբեջանական, ինչպես նաև հայկական քաղաքացիական բնակչության միջև հարաբերությունների խաղաղ կարգավորման համար ժողովրդական դիվանագիտության միջոցների ձևավորումն ու գործունեության վերահսկումը, ընդդիմադիր ուժերի և պաշտոնական իշխանության ներկայացուցիչների միջև բանակցությունների «կլոր սեղանի» ստեղծումը և դրան որոշ խորհրդակցական-կառավարային իրավունքների փոխանցումը (Հրազդան և Չարենցավան, 1988 թ. մարտ):

Հայաստանում երկրաշարժից հետո ստեղծված իրադրության ճգնաժամային կառավարման վերլուծության արդյունքները իրացվեցին Երկրաշարժից տուժած ընտանիքների տարահանման համամիութենական շտաբի ստեղծմամբ, որի կազմում հեղինակը՝ որպես Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի լիազոր, համադասում էր հանրապետական ու միութենական քաղաքացիական, ինչպես նաև զինվորական ծառայությունների փոխգործությունը (1988 թ. դեկտեմբեր– 1989 թ. մարտ):

ԽՍՀՄ-ում, այդ թվում՝ Անդրկովկասյան տարածաշրջանում, տեղի ունեցող էթնոքաղաքական գործընթացների հակամարտաբանական վերլու-

ծության արդյունքներով արված եզրակացություններն ու առաջարկությունները ներկայացվել են ՀԿԿ ԿԿ անդամի պաշտոնական զեկուցագրերում և Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի պատգամավորի պատգամավորական հարցապնդումներում. «ԼՂԻՄ-ում հանրաքվե անցկացնելու մասին», «Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի ընդհատված նստաշրջանի վերսկսման անհրաժեշտության մասին», «Ընդդիմության հետ քաղաքական երկխոսության մասին», «ԽՄԿԿ սոցիալ-ժողովրդավարական վերակառուցման հարցի շուրջ», ««Ազատ ձեռնարկչության գոտի» կազմակերպագործունեական խաղի անցկացման անհրաժեշտության վերաբերյալ» (1988 – 1989 թթ.), «ԽՄԿԿ 28-րդ համագումարի նախապատրաստման ընթացքում Հայաստանի և Ադրբեջանի կոմկուսների կուսմարմինների նյութերի համեմատական իրավաքաղաքական վերլուծություն» (1990 թ.):

«Համաձայնության – հակամարտության» պրոբլեմների էթնոքաղաքագիտական մշակման որոշ արգասիքներ օգտագործվել են 1989 թ. հոկտեմբերի 10-ին Ստեփանակերտի խաղաղ բնակչության հետ ԽՍՀՄ ՆԳՆ ներքին զորքերի շարասյունի զինված ընդհարման կարգավորման ժամանակ: ԼՂԻՄ-ի հատուկ կառավարման կոմիտեի հետ համատեղ այդ արգասիքներն իրացվել են հետաքննության և կողմերի խաղաղեցման ժամանակ, երբ հեղինակը իրականացնում էր Լեռնային Ղարաբաղում Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի հանձնաժողովի արտագնա խմբի ղեկավարի առաքելությունը (Երևան–Ստեփանակերտ, 1989 թ. նոյեմբեր):

ԽՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոս Վ. Մ. Մատրոսովի, պրոֆեսորներ է. Ի. Սկակունովի և Ժ. Տ. Տոշչենկոյի ղեկավարությամբ կատարված էթնոքաղաքական հակամարտության և քաղաքական կայունության ուսումնասիրությունների առանձին արգասիքներ մարմնավորում են ստացել ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի ԴԱ-ի ՄՀՄԿ «էթնոազգային հակամարտություն» և «Կայունություն» գիտահետազոտական նախագծերի (1990 – 1992 թթ.), ինչպես նաև ԽՄԿԿ կենտկոմին առընթեր ՀԳԱ-ի ՍՀԿ նյութերի պատրաստման ժամանակ:

Գլուխ 1

ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մեր հասարակության պատմության նոր փուլը, որը մեր երկիրը թևակոխեց 20-րդ դարի 80-ական թվականների երկրորդ կեսին, սկզբնավորեց ԽՍՀՄ-ում ձևավորված մեծ թվով հիմնարար հասարակական կառույցների ու կապերի արմատական փոփոխությունը, կյանքի կոչեց ու գործարկեց սոցիալական փոխգործության մեխանիզմները, որոնք ունակ էին ձևափոխելու սոցիալական, այդ թվում՝ ազգային-էթնիկական, զարգացման տասնամյակների ընթացքում ձևավորված որոշ միտումներ: Հասարակության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունների առաջին արդյունքներից էին ազգային և էթնիկական ինքնագիտակցության համատարած բուռն աճը, տարբեր բնույթի ու երանգի ազգային շարժումների զարգացումը, ազգամիջյան հակասությունների սրումն ընդհուպ մինչև ամբողջ երկիրը ցնցող հակամարտություններ: Հասարակության կյանքի ազգային-էթնիկական գործոնն անցավ այն երևույթների շարքը, որոնք գրավեցին ինչպես քաղաքական գործիչների ու գիտնականների, այնպես էլ լայն հասարակության համընդհանուր ուշադրությունը:

ԽՍՀՄ աղետալի փլուզումը, ԱՊՀ-ի դժվար կանխատեսելի ապագան, ազգային հակասությունների սրությունն ու խորությունը առանձնակի ուժով և ակներևությամբ շեշտեցին, մի կողմից, տեղի ունեցող գործընթացները բացատրելու ունակ հիմնարար տեսության անհրաժեշտությունը, մյուս կողմից՝ նման հետազոտությունների սուր պակասը, թեև առկա էր ինչպես խորհրդային, այնպես էլ արտասահմանյան հասարակագետների՝ ազգային պրոբլեմներին նվիրված հրապարակումների առատություն:

§ 1. ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄԱՏԻԿԱՆ ԵՎ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹԱՅԻՆ ԱՊԱՐԱՏԸ

«Էթնոքաղաքականություն» տերմինը կարող է դրվել գիտական ու հրապարակախոսական նորաբանությունների շարքը. այն սկսեցին օգտագործել համեմատաբար վերջերս՝ 1960-ական թվականներին: Մասնավորապես՝ ամերիկացի քաղաքագետ Մ. Պարենտին այն օգտագործեց՝ փորձելով պարզել մարդկանց էթնիկական պատկանելության և քաղաքական գերակայությունների փոխկապվածության հարցը[5]:

[5] Տես *M. Parenti.* Ethnic politics and persistence of ethnic identification. "The American political science review". 1967, Vol. 61, № 3:

1970-ական թվականներից նման հետազոտություններն սկսեցին ավելի ու ավելի մեծ չափով կողմնորոշվել դեպի ազգային գործընթացների սոցիալական հիմքերի ընդունում: Հետազոտությունների շրջանի ընդլայնումը, դրանց բնորոշ յուրահատուկ հայեցակարգային մոտեցումների ձևավորումը նպաստեցին արևմտյան հասարակագիտության ոլորտում նոր ամբողջական ուղղության՝ էթնոքաղաքականության* ձևավորմանը:

Խորհրդային գրականության մեջ ընդունված գիտական տերմինաբանության ավանդույթների հաշվառմամբ ավելի տրամաբանական ու ստույգ է թվում «էթնոքաղաքականության» դիտարկումը զուտ որպես ռեալ քաղաքական կյանքի երևույթի և «քաղաքական գիտության» ուսումնասիրության օբյեկտի: Իսկ այն տերմինների ստեղծումն ու կիրառումը, որոնք պարզաբանում են «էթնիկական քաղաքականության» գիտականորեն արտացոլված, ճանաչված կողմերը և վերաբերում են տվյալ երևույթի մասին գիտելիքների համակարգին, ավելի նպատակահարմար է կատարել «քաղաքականություն»–«քաղաքագիտություն» կատեգորիաների հանդիպակացության մոդելով:

Առաջարկվող մոտեցման դեպքում մասնավոր-գիտական հասարակագիտական ոլորտների պահանջմունքների տեսակետից կառուցվում են երկու շարք հասկացություններ: Դրանցից մեկը՝ էթնոքաղաքականություն, էթնոքաղաքական և այլն, արտացոլում է էթնիկական խմբերի քաղաքական կյանքի ռեալ երևույթները: «Հանդիպակաց» շարք են կազմում այնպիսի հասկացությունները, ինչպիսիք են էթնոքաղաքագիտությունը, էթնոքաղաքական սոցիոլոգիան, էթնոքաղաքական հոգեբանությունը, էթնոքաղաքական հակամարտաբանությունը և այլն:

1980-ական թվականների սկզբին ամերիկացի հետազոտող Ռ. Ռոկետը էթնոքաղաքականության առարկայական բնագավառի ձևավորումը կապում էր փոքրամասնությունների էթնիկապես յուրահատուկ խմբային գծերի ուսումնասիրության հետ, մասնավորապես՝ այնպիսի գծերի, ինչպիսիք են միասնականալու ձգտումը և ընդհանուր ինքնագիտակցությունը[6]:

Նրա հայրենակից և գործընկեր, Կոլումբիայի համալսարանի պրոֆեսոր Զ. Ռոտշիլդը շեշտում էր, որ հետազոտողների ուշադրությունը «երբեք կենտրոնացած չի եղել միայն զուտ էթնիկական ինքնության կամ էթնոմշակութային արժեքների վրա, այլ՝ առաջին հերթին դրանց հնարավոր

* Հարկ է նշել, որ անգլալեզու գիտական գրականության մեջ օգտագործվում է Ethnopolitics (էթնոքաղաքականություն) տերմինը, որը համարժեք է հայերենի «էթնոքաղաքագիտություն» տերմինին:

[6] Տես *R. Rockett.* Ethnic nationalities in the Soviet Union. Sociological perspective on a historical problem. N. Y., 1981, P. 11:

(թեև ամենևին էլ ոչ անխուսափելի) քաղաքականացման վրա, որը դրսևորվում է բախումների և կարգավորումների ձևով, առանց ինչի դրանք վերածվում են բռնության»[7]: Եվ այսպես. «էթնոքաղաքականության» հեղինակի կարծիքով, մի աշխատության, որը մասնագետների գնահատմամբ էթնոքաղաքագիտության հայեցակարգերի ձևավորման առումով փուլային էր, և որի դրույթներն ու հասկացությունները լայն կիրառություն են ստացել էթնոազգային շարժումների ու հակամարտությունների պրոբլեմների հետազոտություններում, տվյալ գիտաճյուղի ուշադրության կենտրոնում են «էթնիկականության քաղաքական չափումը և քաղաքական-կառուցվածքային բովանդակությունը»[8]:

Զ. Վաշինգտոնի համալսարանի սոցիոլոգիայի և մարդաբանության պրոֆեսոր Փ. Վան դեն Բերգեն առանձնացնում է էթնոքաղաքագիտական հետազոտությունների առարկայական բնագավառի ևս մեկ ոլորտ: Նրա կարծիքով՝ էթնոքաղաքականության մեջ առանցքային են պետության փոխհարաբերությունները ոչ հավասար վիճակում գտնվող էթնիկական խմբերի հետ: Հեղինակը, այդ անհավասարությունը չայայնանավորելով միայն տնտեսական տարբերություններով, էթնոքաղաքական հարաբերություններում գլխավոր է համարում իշխանության հարցը: «Այսպիսով՝ էթնիկական քաղաքականությունը իշխանության, հատկապես՝ պետական իշխանության, կիրարկումն է էթնիկորեն կամ մարդաբանորեն (ըստ ռասայական հատկանիշների) դետերմինացվող և տարբերակվող խմբերի նկատմամբ»[9]: Ուստի ուսումնասիրել էթնոքաղաքականությունը՝ նշանակում է ուսումնասիրել հասարակական շահի այն պարզ, գործնական ու նյութապաշտական աքսիոմը, որ ցանկացած քաղաքական խաղ իշխանության օգտագործում է եսասիրական շահերի բավարարման նպատակով:

«Էթնոքաղաքականություն» տերմինը ենթադրում է, որ այստեղ գլխավոր գործող անձի դերում հանդես է գալիս էթնիկական հանրությունը (էթնիկական խումբը), որը հետապնդում է որոշակի քաղաքական նպատակներ: Հարկ է նկատի ունենալ, որ արևմտյան հասարակագիտության մեջ «էթնիկական խումբ» հասկացության հետ մեկտեղ լայնորեն օգտագործվում է «էթնիկականությունը», որը շատ ավելի բովանդակալից է և ներառում է ոչ միայն մարդկանց որոշակի հանրությունը, այլև էթնիկական ինքնագիտակցությունը, էթնիկական յուրօրինակությունը, ինչը հնարավորություն է տալիս տվյալ տերմինը ճկուն կերպով օգտագործելու այն

[7] *J. Rotschild.* Ethnopolitics: A conceptual framework. N. Y., 1981, P. 247.

[8] Նույն տեղում:

[9] *P. Van den Berghe.* Protection of ethnic minorities: A critical appraisal "Protection of ethnic minorities". N. Y., 1981, P. 2.

իրավիճակներում, երբ նկատելի դեր է խաղում փոքրամասնությունների էթնիկական յուրահատկությունը: Էթնոքաղաքականության հենց այդ հիմնական «դերակատարին»՝ «քաղաքականացված էթնիկականությունը», Զ. Ռոտշիլդը սահմանում է որպես քաղաքական ասպարեզում ի հայտ եկած նոր գործող անձի, որն իր մեջ կրում է գոյություն ունեցող հասարակական հաստատությունների և ընդհանուր առմամբ պետության դեմ ուղղված սպառնալիք[10]:

Միևնույն ժամանակ, չի կարելի անտեսել այն հանգամանքը, որ տարաբնույթ հակամարտային իրավիճակներում էթնիկական խմբերից ոչ պակաս դեր է խաղում պետությունը, իսկ եթե հաշվի առնենք վերջինիս ավելի մեծ նյութական, քաղաքական, ռազմական և այլ տեսակի ռեսուրսները, ապա նա հանդես է գալիս որպես էթնոքաղաքականության առնվազն հավասար սուբյեկտ:

Էթնոքաղաքականության սուբյեկտների որոշման ընթացքում արևմտյան հասարակագետները հանգեցին նախկինում ընդունված տերմինաբանական ապարատի կատարելագործման անհրաժեշտության, քանի որ այն ոչ լիարժեք կերպով էր հաշվի առնում էթնոքաղաքական իրավիճակների ամբողջ բարդությունն ու բազմապիսությունը: Այդ իրավիճակների համար կարևոր են հետևյալ պարամետրերը. ունի են դիմակայում «քաղաքականացած էթնիկականությունները», ունի շահերին են նրանք բախվում:

Սովորական է թվում այն թեզի վրա հիմնվող պատասխանը, թե էթնիկական փոքրամասնությունները հակամարտում են պետության հետ՝ հակադրվելով վերջինիս շահերին: Էթնոքաղաքականության մեջ, պետությունից բացի, որպես գործող անձ հանդես է գալիս նաև ազգը: Այն ընդունված է սահմանել որպես քաղաքականապես գիտակցված էթնիկական հանրություն, որն իրավունք է ներկայացնում պետականության նկատմամբ:

Եթե պետությունը գրեթե բացառապես բաղկացած է մեկ ազգի ներկայացուցիչներից, ապա ազգը և պետությունը, իրենց բոլոր էութենական տարբերություններով հանդերձ, կարող են արտացոլված լինել «ազգ-պետություն» կոչվող մեկ միասնական հասկացության մեջ: Պետությունների մի զգալի մասը կազմում են բազմազգ և բազմաէթնիկ կազմավորումները[11]:

Համակողմանի գիտական քննարկումների ընթացքում «ազգ-պետություն» հասկացությունը արժանացավ արևմտյան սոցիոլոգների ու քաղաքագետների լայն շրջանների հավանությանը, թեև էթնոքաղաքականության այնպիսի սուբյեկտի սահմանման նկատմամբ, ինչպիսին ազգն է, մասնագետների մոտեցումները շարունակում են մնալ ոչ միանշանակ: Որոշ հետազոտողներ ազգը բնութագրում են որպես ինքնագիտակցվող քաղաքական հանրություն[12]: Իրենց արդիականությունը չեն կորցրել նաև սոցիոլոգիական մեկնությունները: Ըստ դրանց՝ ազգը «կոլեկտիվ կյանքի սոցիալական երևույթ է՝ օժտված որոշակի մակարդակով միջսուբյեկտային գիտակցությամբ, որը հնարավոր չէ հանգեցնել նրա գոյության միայն օբյեկտիվ պայմաններին (տարածք, սոցիալական կառուցվածք, ծագման ընդհանրություն, լեզու, մշակույթ) կամ այլ մակարդակներով միջսուբյեկտային գիտակցության»: Այստեղ «ազգն» ըստ բավականաչափ լայն սպեկտրով բնութագրիչների նույնացվում է «հասարակության» հետ[13]:

Հատկանշական է ազգի հասկացության հանգեցումը «քաղաքական էությանը», որը կատարել է հարավաֆրիկացի քաղաքագետ Դ. Քոտցեն (Ստելենբոշի համալսարան): Այս հետազոտողի մեկնաբանությամբ՝ ազգն այն մարդկանց խումբն է, որոնք իրենց համարում են քաղաքական միասնություն և ձգտում են քաղաքական ինքնորոշման, այսինքն՝ իրենց ինքնիշխան անկախ պետության ստեղծման[14]:

«Ազգ» հասկացության սահմանման բոլոր երանգավորումներով հանդերձ՝ արևմտյան քաղաքագետները միակարծիք են այն բանում, որ ընդունում են դրա անխզելի կապը պետական-քաղաքական կազմավորման հետ: Նման եզրակացության համար համոզիչ ապացույց կարելի է համարել այնպիսի զանգվածային և Արևմուտքում հեղինակություն վայելող հրատարակությունները, ինչպիսիք են քաղաքագիտական տեղեկատուները, որոնցում «ազգ-պետություն» տերմինն արդեն ստացել է մեծ տարածում:

Արտասահմանյան հասարակագիտության մեջ ավելի խայտաբղետ են մոտեցումները «էթնիկական խումբ» և «էթնիկականություն» հասկացությունների նկատմամբ: Ամենալայն գիտական շրջանների ուշադրությունը այդ երևույթների վրա բևեռվեց 1970-ական թվականներին՝ զարգացած երկրներում բուռն «ազգային վերածննդի» շրջանում: Միևնույն ժամանակ, մասնագետների գնահատմամբ, 1970-ական թվականներին ավանդական հասարակությունների սոցիալական կազմակերպության այնպիսի ձևեր, ինչպիսիք են ցեղերը, առանձին բնակավայրերը, մեկուսացած համայնքները, ենթարկվեցին խորքային կերպափոխումների՝ վե-

[10] Տես *Զ. Ռոտշիլդ*, Նշ. աշխ., էջ 7:

[11] Տես *P. Van den Berghe*. The ethnic phenomena. N. Y., 1981, PP. 6 – 8:

[12] Տես *B. Anderson*. Imagined communities: Reflection of the origin and spread of nationalism. L., 1983, P. 15:

[13] Տես *E. Tiryakian, N. Venitte*. Nationalism and modernity. N. Y. New nationalism of the developed West. Boston etc., 1985, PP. 65 – 66:

[14] Տես *D. Kotze*. Nationalism: A comparative study. Cape Town: Tafelberg, 1981, PP. 6 – 8:

րածվելով էթնիկական միավորումների, ինչի հետևանքով էթնիկականությունը դարձավ «համընդհանուր երևույթ»[15]: Դրա ուսումնասիրության համար պահանջվեց մշակել նոր մոտեցումներ, առաջին հերթին՝ միջգիտաճյուղային, ընդսմին ներգրավվեցին այնպիսի գիտաճյուղեր, ինչպիսիք են սոցիոլոգիան, մարդաբանությունը, պատմությունը, քաղաքագիտությունը, հոգեբանությունը:

Թեև էթնիկականության բոլոր սահմանումներին բնորոշ են մասնավորգիտական յուրահատկությունն ու տեսական ընդհանրացման մակարդակների տարբերությունը, այդուհանդերձ դրանց համար ընդհանուր է «մենք–նրանք» հակադրության իմաստավորումը:

Սոցիոլոգիայի և մարդաբանության ամերիկացի պրոֆեսոր Ջ. Մ. Յինգերը 1970-ական թվականների կեսերին առաջարկեց էթնիկական խմբի սահմանման հետևյալ չափանիշները. «1) տվյալ խումբը համարել մյուսներից տարբեր ըստ հետևյալ հատկանիշների՝ լեզու, կրոն, ռասա, նախնիների հայրենիք և մշակութային ժառանգություն, 2) խմբի անդամները ևս իրենց համարում են մյուսներից տարբեր, և 3) նրանք ընդհանուր գործունեությանը մասնակցում են ընդհանուր ծագման (իրական կամ առասպելական) և ընդհանուր մշակույթի հիման վրա»[16]: Այս գործոններից յուրաքանչյուրը, նշում է Յինգերը, փոփոխական է, հետևաբար նման սահմանման հիման վրա կարելի է մշակել «էթնիկականության սանդղակ»՝ «լիակատարից» մինչև «զրոյական»:

էթնիկական խմբի լայն սահմանում է տալիս Ա. Սմիթը իր «Ազգայնականության դիֆուզիա. պատմական և սոցիոլոգիական որոշ հեռանկարներ» աշխատության մեջ. «էթնիկական խումբը մի միավորում է, որը հայտարարում է իր բոլոր անդամների ընդհանուր ծագման ու պատմության մասին, և որը, այդ ավանդույթի հետևանքով, ունի մշակույթի ընդհանուր գծեր և ընդհանուր տարածք, ինչպես նաև բնութագրվում է խմբի անդամների միջև համերաշխության զգացումով: Այս տեսակի պատմամշակութային կազմավորումներ գոյություն ունեն նոր քարի դարի շրջանից, և, քանի դեռ կրոնն էր պայմանավորում մշակույթը, նման խմբերում ծագման մասին հերոսական առասպելը սերտորեն միահյուսվում էր աստվածային նախանշանակման և այլ խմբերի համեմատությամբ ավելի բարձր արժանապատվության զգացումի հետ»[17]:

[15] Տես *B. Williams*. Class act: Anthropology and race to nation across ethnic terrain. "Annual review of anthropology". Palo Alto (Col.), 1989, Vol. 18, P. 422:

[16] *J. M. Yinger*. Ethnicity of complex societies: Structural, cultural and characterological factors. "The uses of controverse in sociology". N. Y., L., 1976, P. 200.

[17] *A. Smith*. The diffusion of nationalism: Some historical and sociological perspectives. "Brit. J. of sociology". L., 1978, Vol. 29, № 2, P. 245.

էթնիկականության սահմանման նկատմամբ մշակութաբանական մոտեցումը իր դիրքերը պահպանեց նաև 1980-ական թվականներին կատարված հետազոտություններում: Այսպես. ամերիկացի մարդաբան Չ. Քեյեսը համարում էր, որ հենց մշակութային ժառանգության վերլուծությունը գիտնականներին հնարավորություն կտա ի հայտ բերելու էթնիկականության «նախասկզբնական հատկությունը», որը դրսևորվում է հասարակության բոլոր անդամների կողմից ընդունվող մշակութային յուրահատկության մշտական պահանջմունքի ձևով: Քեյեսի տեսակետից էթնիկականության նախասկզբնական հատկությունը պայմանավորված է որոշակի համակարգում «ծագման գործոնով» և մշակութային տարբերակվածության մշտական չափանիշների առկայությամբ[18]:

էթնիկականության առավել «ընդարձակ» մարդաբանական սահմանումներից մեկը, ձևակերպված 1980-ական թվականների վերջերին, պատկանում է ամերիկացի ականավոր գիտնական Մ. Նեշին: Նրա կարծիքով՝ ժամանակակից աշխարհում էթնիկականությունն առավել վառ է արտահայտվում հետևյալ երեք դրսևորումներով: Նրա գլխավոր «խորհրդանշական գծանշիչն» է անվանումը (ինքնանվանումը), որը գործում է նմանատիպ անվանումների ամբողջական համակարգում: Նման համակարգը ոչ միայն «ուրվագծում» է խմբերի սահմանները, այլև հաստատագրում դրանց ենթակարգությունը, տնտեսական, քաղաքական ու բարոյական կարգավիճակները:

էթնիկական սահմանների սովորական գծանշիչ է նաև մշակութային տարրերի համախումբը, որը ներառում է ազգականության համակարգերը, խմբի կողմից կայուն կերպով պահպանվող սննդային առանձնահատկությունները, կրոնական պաշտամունքը: Դա արյան, կյանքի նյութական հիմքերի և աստծո միասնականության մի յուրահատուկ փոխաբերություն է: Տվյալ տրիադը որոշիչ է էթնիկական խմբի տարբերակման համար, քանի որ ոչ միայն գծանշում է նման խմբերի սահմանները, այլև դրանք առանձնացնում մյուս բոլոր տեսակների սոցիալական միավորումներից: Իրենց նշանակությամբ երկրորդային նշացույցների տրիադ են կազմում ընդհանուր մշակութային համատեքստում իմաստավորված արտաքին տեսքի առանձնահատկությունները (մարդաբանական բնութագրիչներ, հագուստի յուրահատկություն) ու լեզուն[19]:

էթնիկականության միջգիտաճյուղային հետազոտության դեպքում հնարավոր է տալ էթնիկական խմբի «երկակի»՝ միաժամանակ մշակութաբանական և իրավիճակային, սահմանում: Այսպես. Ա. Քոենի սահման-

[18] Տես *Բ. Ռեիչման*, Նշ. աշխ., էջ 419:

[19] Տես *M. Nash*. The cauldron of ethnicity in the modern world. Chicago, L., 1989, P. 12:

մամբ՝ էթնիկական խումբը «այնպիսի մարդկանց հանրություն է, որոնք ընդունում են վարքի որոշակի նորմեր և կազմում են ավելի ծավալուն սոցիալական ամբողջի մաս»[20]: Էթնիկական խումբը փոխգործում է այլ հանրությունների հետ միասնական սոցիալական համակարգի շրջանակներում:

Նման մոտեցումը ենթադրում է էթնիկականության հարաբերակցում հասարակության սոցիալ-դասակարգային բնութագրերի հետ: Արևմտյան հասարակագիտության մեջ այս հարցի վերաբերյալ կարծիքների սպեկտրը շատ լայն է: 1970-ական թվականների սկզբին փորձեր արվեցին էթնիկականությունը և հասարակության դասակարգային բաժանումը դիտելու որպես սոցիալական շերտավորման երկու ձև, որոնց միջև պատմական, բնապահպանական-տեխնոլոգիական և քաղաքական պայմանների հետևանքով հնարավոր են ինչպես առճակատում, այնպես էլ հաճախակի՝ խաղաղ գոյակցում[21]:

Իսկ ընդհանուր առմամբ 1970 – 1990-ականների սկզբի հասարակագիտական, հատկապես՝ քաղաքագիտական, գրականությանը բնորոշ է «էթնիկականի» և «դասակարգայինի» ավելի կոշտ հակադրումը՝ առաջինի գերակա դերի ընդունմամբ: Այս առումով հատկանշական է արևելաեվրոպական տարածաշրջանում (առանց ԽՍՀՄ-ի) տիրող էթնոքաղաքական իրավիճակի գնահատումը, որ կատարել է Յու. Ռեցլերը: Նա պնդում էր, որ 1980 թ. Արևելյան Եվրոպայում դասակարգային տարբերությունները դուրս են մղվում էթնիկական տարբերություններով, ինչը պայմանավորված է էթնիկական գիտակցության բարձր մակարդակի զարգացմամբ: Հատկապես արտաքին սպառնալիքի առկայության պայմաններում այն գերակշռում է դասակարգային նույնականության նկատմամբ[22]:

Քննադատության համար, հատկապես՝ սոցիալիզմի ժամանակ դասակարգերի ոչ անտագոնիստական էության մասին մարքսիստական դրույթի դիրքերից, խոցելի տվյալ արտահայտությունը այդուհանդերձ բացատրելու կարիք չունի:

1980-ական թվականներին էթնիկականության պրոբլեմին վերաբերող հետազոտությունների թվի բուռն աճը, հասարակության սոցիալական կազմակերպվածքի քաղաքական ու տնտեսական պարամետրների համար դրա նշանակության հայտնաբերումը, հետազոտական մեթոդիկա-

[20] Տես *Բ. Ռեիչման*, Նշ. աշխ., էջ 416:

[21] Տես *L. A. Despres*. Toward a theory of ethnic phenomena. "Ethnicity and resource competition in plural societies", P., 1975, PP. 187–207:

[22] Տես *J. Rezler*. Economic and social differentiation and ethnicity. "Ethnic diversity and conflict in Eastern Europe". Santa Barbara (Cal.): ABC-Cliv., 1980, PP. 280 – 281:

ների կատարելագործումը աներկբայորեն վկայում են, որ «դասակարգ», «ռասա», «էթնիկականություն», «մշակույթ» տիպի սոցիալական իրողությունների հարաբերակցությունը շատ ավելի բարդ է, քան պատկերացվում էր մինչ այդ:

Օրինակ՝ արդեն հիշատակված ամերիկացի հետազոտող Ա. Քոենը հատուկ ուշադրություն է դարձնում ժամանակակից արդյունաբերական հասարակության «շերտավորման քաղաքականության» մեջ էթնիկականության դերին, երբ հասարակության մեջ խմբի զբաղեցրած դիրքն զգալի չափով պայմանավորված է «հասարակական աշխատանքի բաշխմանը» նրա մասնակցությամբ և ըստ այդմ ստացված եկամտի մասով[23]:

Քաղաքականության ու դասակարգային պատկանելության, էկոնոմիկայի, մշակույթի և էթնոսի հետ կապված էթնիկականությունը, Մ. Նեշի կարծիքով, տարբեր տեսակի հակամարտություններում իր ունեցած դրսևորումներում չի կարող լինել քաղաքական, տնտեսական կամ մշակութային, կամ այդ բոլորը միաժամանակ[24]:

Ամերիկացի սոցիոլոգ Զ. Ստեկը էթնիկական խմբի՝ որպես էթնոքաղաքականության սուբյեկտի առավել կարևոր առանձնահատկություն է համարում արտահայտված խմբային պատկանելությունը (կամ նույնականությունը) և էթնիկական կապերի մեծ հոգեբանական արժեքավորությունը: Հետազոտողի կարծիքով՝ էթնիկական խումբը կարող է ազդու գործիք դառնալ իշխանության, կարգավիճակի, բարեկեցության համար մղվող պայքարում[25]:

Էթնիկական խմբի գործողությունները կարող են այս կամ այն հասարակության էթնիկական բաժանմանը համապատասխան ծավալվել շատ լայն տիրույթում՝ սկսած զուտ խորհրդանշական բնույթի մշակութային միջոցառումներից մինչև բոլոր սոցիալական ոլորտներում կոշտ գերիշխում: Ներպետական պայքարում էթնիկական խումբը կարող է համապատասխանել քաղաքական դասակարգին և մղել էթնիկական գաղափարախոսությամբ ուժեղացված դասակարգային պայքար[26]:

Էթնոքաղաքականության սուբյեկտների կողմից իրենց ներքին և արտաքին քաղաքական շահերի սպասարկմանը ծառայեցվող գաղափարախոսությունների էության ըմբռնման նկատմամբ մոտեցումները ևս

[23] Տես *Բ. Ռեիչման*, Նշ. աշխ., էջ 414:

[24] Տես *Մ. Նեշ*, Նշ. աշխ., էջ 127:

[25] Տես *J. Stack*. Ethnic groups as emerging transnational actors. "Ethnic identities in a transnational world". Westport (Conn.), 1981, P. 18:

[26] Տես *Մ. Նեշ*, Նշ. աշխ., էջ 5–6:

ձևավորվում են տարբեր գիտաճյուղերում: Ընդ որում, ստեղծվել է մի ավանդույթ, ըստ որի՝ «ազգ-պետության» և բազմազգ պետությունների կազմի մեջ մտնող «էթնիկական խմբերի» քաղաքականության հետ կապված գաղափարախոսությունները միմյանցից սահմանազատվում են:

Արևմտյան քաղաքագիտության մեջ ազգ-պետության էթնոքաղաքական շահերն արտացոլող գաղափարախոսությունները սովորաբար նշագրվում են «ազգայնականություն» տերմինով:

Հարկ է ուշադրություն դարձնել այն էական տարբերությունների վրա, որոնք գոյություն ունեն այդ տերմինի մեկնաբանությունների գիտական ու քարոզչական ավանդույթներում՝ ձևավորված արևմտյան և խորհրդային քաղաքական գիտություններում ու պրակտիկաներում: Մեր կարծիքով՝ «ազգայնականությունը» արևմտյան քաղաքական գիտությունում սակավ չափով է օժտվում քարոզչական բացասական գնահատականներով ու կարծրատիպերով, քան դա արվում էր խորհրդային քաղաքագիտության մեջ: Այդ պատճառով մեր քաղաքագիտական-հրապարակախոսական գրականության մեջ «ազգայնականությանը» տրվող իմաստին արևմտյան ավանդույթում համապատասխանում են այնպիսի տերմիններ, ինչպիսիք են «էթնիկական եսակենտրոնությունը», «շովինիզմը (ազգամոլություն)», «էթնիկական ծայրահեղականությունը»: Մինչդեռ Արևմուտքում «ազգայնականություն» հասկացությունն ավելի մեծ չափով համարժեք է խորհրդային գիտաքաղաքական գրականության մեկնաբանությամբ «ազգային-ազատագրական շարժում» կամ «հայրենասիրություն» («ազգասիրություն») հասկացություններին:

Նյու Յորքի համալսարանի պրոֆեսոր Լ. Սնայդերը, նշելով «ազգայնականություն» տերմինի օգտագործման հարցում առկա տարընթռումները, գրում է, որ այնպիսի լայն սոցիալական գործընթացների համատեքստում, ինչպիսիք են «արդիականացումն» ու «մոբիլիզացումը», ազգայնականության հետազոտման նկատմամբ անհրաժեշտ է միջգիտաճյուղային մոտեցում: Արևմտյան հասարակագիտության մեջ արդիականացումը, մեկնաբանությունների բազմազանությամբ հանդերձ, առավել ընդհանուր ձևով ընկալվում է որպես մի փուլ, որը միմյանց է կապում մարդկության զարգացման երկու շրջանը՝ ավանդական ու ժամանակակից, և, տվյալ հայեցակարգի կողմնակիցների կարծիքով, անցումային է՝ լինելով «միակ պատմականորեն ռեալ հեղափոխությունը»:

Լ. Սնայդերը ազգայնականությունը դիտում է որպես Արևմտյան Եվրոպայում սկսված, այնուհետև ամբողջ աշխարհում տարածված արդիականացման մաս: Հետազոտողի կարծիքով՝ ազգայնականությունը կարելի է դիտել որպես հատուկ ձևի սոցիալական մոբիլիզացում, որի միջոցով

անհատի կապերն ընդլայնվում են՝ սահմանափակ տեղական մակարդակից հասնելով մինչև ազգայինի: Այս տեսակի սոցիալական մոբիլիզացումը ներկայացնում է ազգայնականության բուն էությունը, թեև կարող է տարբեր երկրներում երկրորդական հատկանիշների տեսակետից լինել տարբեր:

Սնայդերը, օգտագործելով արևմտյան հասարակագիտության՝ քաղաքական գիտության, սոցիոլոգիայի, հոգեբանության մեջ ձևավորված կատեգորիաները, մշակել է «ազգայնականություն» երևույթի մասնավոր-գիտական սահմանումների դասակարգում:

Քաղաքագիտության համատեքստում գիտնականն առանձնացնում է «ճնշված ազգայնականությունը» և «միավորական (իռեդենտիստական) ազգայնականությունը» (այն ժողովուրդների դեպքում, որոնք պահանջում են ազատություն այլ ժողովուրդների իշխանությունից և միացում նույն ժողովրդի ազգ-պետությունում բնակվող ազգակից զանգվածին), «նախազգուշացնող ազգայնականությունը» (որն առաջ է գալիս ժամանակակից ազգային պետությունների մրցակցության հետևանքով, ազգայնականության ձև, որը մոտ է իմպերիալիզմին), «համբավի (պրեստիժային) ազգայնականությունը» (որը շեշտում է փառահեղ պատմական անցյալը և պահանջում համապատասխան վերաբերմունք): Ուրվագծելով քաղաքագիտական սահմանումների շրջանը՝ Սնայդերը շեշտում է, որ թեև «ազգայնականությունն առավել հաճախ դրսևորվում է քաղաքականության ոլորտում, սակայն դրա խորքում արմատացած են շարժառիթավորվող տնտեսական գործոնները, որոնք պայմանավորում են նրա բովանդակությունը և ուղղությունը»[27]:

Հետազոտողի եզրակացությունները որոշ չափով մոտ են ազգայնականությունը պայմանավորող ու զարգացնող արմատական գործոնների մարքսիստական իմաստավորմանը: Լ. Սնայդերը համարում է, որ ազգայնականության՝ որպես գաղափարի ու պատմական շարժման հիմքն է «ազգային ինքնիշխանությունը»:

Ժամանակակից ազգայնականության քաղաքական էությունը ինքնիշխանության հասկացության հետ է կապում նաև Քաղաքական փիլիսոփայության միջազգային ինստիտուտի խորհրդի անդամ պրոֆեսոր Ժ.-Ժ. Շևալիեն: Նրա կարծիքով՝ ազգի և ազգության գաղափարի հոգեբանական դինամիկությունը ազգային հանրության մեջ առաջ է բերում ինքնիշխան քաղաքական կազմակերպության մակարդակի հասնելու և դրանով իսկ միջազգային ընկերակցության մեջ այլ ազգերի հետ իրավահավասար

[27] *Լ. Սնայդեր*, Նշ. աշխ., էջ 37:

դիրք գրավելու անհաղթահարելի անհրաժեշտության գերակայող և համախմբող գիտակցում[28]:

Մ. Նեշը ևս «ազգայնականություն» հասկացության բովանդակությունն ընդհանուր առմամբ մեկնաբանում է որպես տարածքի նկատմամբ իրավունք, առավել հզոր ազգերի հետ հավասարություն, ինքնիշխան և անկախ ժողովրդի «ատրիբուտների» ամբողջություն[29]:

Էթնոազգայնականության՝ որպես բազմազգ պետություններում էթնիկական խմբերի ազգայնականության սահմանումներում սովորաբար գերակայում է գաղափարախոսության ու քաղաքական վարքի հենց այդ կողմը, որը խարսխված է ինքնիշխանության սկզբունքների, անկապտելի իրավունքների ու մշակութային ինքնության պաշտպանության անհրաժեշտության վրա: Այսպես. Ֆ. Շիլզը «էթնոազգայնականությունը» սահմանում է որպես մի պետության մեջ բնակվող կամ քաղաքական սահմաններով բաժանված էթնիկական փոքրամասնության ձգտում ինքնակառավարման[30]:

Էթնոքաղաքականության հիմնական սուբյեկտների և հասկացությունների վերաբերյալ արևմտյան հասարակագետների տեսակետների բազմազանությամբ հանդերձ՝ դրանք նույնն են բոլոր սոցիալական իրողությունների համար, որոնք միևնույն ժամանակ դասվում են առավել փոփոխականների շարքը, ուստի և սահմանման առումով բարդ են ցանկացած տեսակետից՝ լինի դա գիտական, քաղաքական, թե, վերջապես, առօրեական-կենցաղային: Բացի այդ, ցանկացած մոտեցման մեջ հստակորեն նկատվում են երկու միտումներ, մի կողմից՝ սոցիալական միավորումների շարքում էթնիկականության որակական յուրահատկության առավելագույն բացահայտում, մյուս կողմից՝ ժամանակակից հասարակության կենսագործունեության բոլոր՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, հոգեբանական, ոլորտներում էթնիկականության դրսևորումների տարբեր կողմերի հետազոտում:

Էթնոքաղաքականության սուբյեկտների բնորոշման հարցի շուրջ տարբեր հեղինակների միջև ծավալված բանավեճերը վկայում են, որ քաղաքագիտության տվյալ ուղղությունն առաջին հերթին նպատակադրված է բացատրելու էթնիկականության՝ որպես քաղաքական գործոնի դերը այն հարաբերություններում, որոնք ձևավորվում են ազգ-պետությունների և դրանց տարածքում բնակվող էթնիկական խմբերի միջև, բազմազգ պետություններում տարբեր էթնիկական հանրությունների միջև, ինչպես նաև պետությունների միջև: Արևմտյան քաղաքագիտության մեջ էթնոքաղաքականության ընդհանուր տեսության ձևավորման ժամանակ հիմնականում ուշադրություն էր դարձվում էթնոազգային շարժումների պատճառականության պրոբլեմներին, որոնց լուծումը կարող էր հիմք դառնալ աշխարհում միջէթնիկական փոխհարաբերությունների զարգացման գիտական կանխատեսման համար:

[28] Տես *J. Chevalleier*. L'idee de nation et L'idee d'etat. "L'idee de nation". P., 1969, P. 56:

[29] Տես *Մ. Նեշ*, Նշ. աշխ., էջ 5 – 6:

[30] Տես *F. Shills*. Introduction. "Ethnic separatism and world politics". L., 1984, P. 1:

1970-ական թվականներին առանձնակի ուշադրության արժանացան այն քաղաքագետների աշխատությունները, որոնք փորձում էին պարզել Մեծ Բրիտանիայում ծավալված ազգային շարժումների պատճառները: Արևմտյան հասարակագիտության ընդհանուր ճանաչմանն արժանացավ Ջ. Վաշինգտոնի անվան համալսարանի պրոֆեսոր Մ. Հեկտերի առաջ քաշած՝ ներքին գաղութատիրության հայեցակարգը, որն իր անունն ստացավ ըստ հեղինակի գրքի անվանման՝ «Ներքին գաղութատիրություն: Բրիտանական ազգային զարգացման կելտական ծայրամասը. 1536 – 1966»[31]:

Մ. Հեկտերը սոցիալ-տնտեսական զարգացման անհամաչափության պրոբլեմները սերտորեն կապակցում է միասնական պետության բնակչության էթնիկական տարբերությունների հետ: Հետազոտողի ուշադրությունը հիմնականում հատկացվում է բազմազգ պետության արդիականացման ժամանակ կենտրոնական կառավարության և էթնիկական ծայրամասային խմբերի միջև ծագող հակամարտությանը:

Էթնոազգային խմբերի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակների միջև տարբերությունների մեծացումը Հեկտերը բացատրում է բազմազգ պետությունների ինդուստրիալացման տեմպերի անհամաչափությամբ, կամ, այլ կերպ ասած, էթնոազգային խմբերի անհամաչափ արդիականացմամբ: Համաձայն ներքին գաղութատիրության մոդելի՝ գերիշխող խումբը ձգտում է կայունացնելու իր առավելությունները և պահպանելու դրանց նկատմամբ ունեցած մենաշնորհը: «Համապետական տնտեսական համակարգի մեջ ծայրամասերի ներառումը առաջ է բերում ոչ թե շփվող էթնոսների մերձեցում, այլ ավելի շուտ՝ էթնոսոցիալական շերտավորում, սոցիալ-դասակարգային բուրգի վերին հարկերն զբաղեցնող միջուկի (առևտրային, ֆինանսական, ձեռնարկատիրական) ներկայացուցիչների և աշխատուժի հիմնական աղբյուր հանդիսացող տեղի բնակչության վիճակների անհավասարություն»[32]: Մ. Հեկտերը շեշտում է, որ ձևավորվում է «աշխատանքի մշակութային բաշխման՝ իր շրջանակներում

[31] Տես *M. Hechter*. Internal colonialism: The Celtic fringe in the British national development. 1536 – 1966. L., 1975, PP. 13 – 18:

[32] "Межэтнические конфликты в странах зарубежного Востока". М., 1991, с. 46.

օբյեկտիվ մշակութային տարբերությունները դասակարգային տարբերությունների հետ համատեղող շերտավորման համակարգ»[33]: Այսպիսով՝ տարբեր էթնիկական խմբերի ներկայացուցիչների միջև առկա զգալի տնտեսական անհավասարությունը, որը գիտակցվում է որպես կոլեկտիվ էթնոազգային կեղեքում, դառնում է էթնոազգային համերաշխության ձևավորման ու դրսևորման պատճառ:

էթնոազգային հակամարտության դետերմինացման տեսանկյունից «ներքին գաղութատիրության» հայեցակարգը հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու դրա ծագման «տրիադային մոդելը». 1) բազմազգ պետության անհամաչափ արդիականացման ընթացքում նրա էթնիկական ծայրամասային խմբերի օբյեկտիվ բաժնեզրկվածությունը, 2) էթնիկական խմբի անդամների կողմից այդ բաժնեզրկվածության ընկալումը որպես կեղեքման կոլեկտիվ կենտրոնա-ծայրամասային փոխհարաբերությունների պատկերի, 3) ծայրամասային խմբի էթնոազգայնականության ձևավորումը որպես կեղեքվող կոլեկտիվի հակազդում կենտրոնի «ներքին գաղութատիրությանը»: Այդ մոդելը հնարավորություն է տալիս էթնոազգային և էթնոքաղաքական հակամարտության հիմքերը մեկնաբանելու ընդհանուր հակամարտաբանության դիրքերից, ըստ որի՝ հակամարտությունը սահմանվում է որպես մի յուրահատուկ մրցակցություն՝ բոլոր մասնակից կողմերի համար կարևորություն ներկայացնող պակասուրդային արժեքներին տիրանալու համար:

էթնոքաղաքական հակամարտությունը որպես բազմազգ պետությունում «միջուկի» և էթնոազգային «ծայրամասի» արդիականացման անհամաչափության հետևանք դետերմինացնող «ներքին գաղութատիրության» հայեցակարգի մի յուրօրինակ տարբերակ կարելի է համարել էդինբուրգի Շոտլանդական միջազգային ինստիտուտի տնօրեն Թ. Նեյռնի «անհամաչափ զարգացման» հայեցակարգը: Այդ գիտնականի կարծիքով՝ էթնոազգայնականությունը և էթնոազգային հակամարտությունը երկրի սակավ զարգացած շրջաններին ավելի զարգացած կենտրոնի ձևանմուշների պարտադրման անխուսափելի հետևանքն են:

Թ. Նեյռնը հանգում է այն եզրակացությանը, որ «կապիտալիզմի տարածման և իր հետ շփվող հին համայնքների ենթարկեցման համեմատ այդ համայնքները սովորաբար առանձին մասերի էին տրոհվում իրենց մեջ պարունակվող «բեկվածքային գծերի» երկայնքով»: Թ. Նեյռնը շեշտում է, թե ինքնին հասկանալի է, որ այդ գծերը գրեթե միշտ եղել են էթնիկականության գծեր, թեև որոշ լավ հայտնի դեպքերում խոր արմատացած կրոնական սահմանազատումները կարող էին խաղալ նույն դերը[34]:

[33] *Մ. Հեկտեր*, Նշ. աշխ., էջ 30:

Կանխատեսելով այն առարկությունը, թե քաղաքական ճանաչում պահանջող ամենևին էլ ոչ բոլոր ազգային ծայրամասերն էին ավելի վատ զարգացած, քան «միջուկի» ազգային տարածքները, Թ. Նեյռնը կատարում է հետևյալ ճշտումը, թե տնտեսական անհավասարությունը անհամաչափ զարգացման տեսակներից մեկն է:

Չմանրամասնելով Մ. Հեկտերի և Թ. Նեյռնի հետ այլ արևմտյան քաղաքագետների բանավեճը՝ նշենք, որ նրանց հրապուրումը սոցիալ-տնտեսական դետերմինիզմով հակառակորդներին հիմք էր տալիս այդ հետազոտողներին դասելու նոր մարքսիստների շարքը: Միևնույն ժամանակ, տվյալ միտումը, բացի էթնոազգային հակամարտությունների արդիականացուցիչ պատճառականության մասին դրական գիտելիքից, այդ հայեցակարգը հանգեցնում էր նաև մոնիստական դետերմինիզմի: Իրոք, ակնհայտ է, որ «ներքին ազգայնականության» հայեցակարգը չի կարողանում համոզիչ կերպով բացատրել այն դեպքերը, երբ էթնոազգային հակամարտությունը ծագում է իշխող կենտրոնի և նրա ազգային ծայրամասերի տնտեսական զարգացման մակարդակների միջև էական տարբերություններ չլինելու պայմաններում, և չի ծագում, երբ նման տարբերություններն առկա են: Արևմտյան հասարակագիտության մեջ այս բավականաչափ քննադատվող հայեցակարգը, այնուամենայնիվ, խաղաց կարևոր դրական դեր՝ արևմտյան քաղաքագետներին դրդելով էթնոազգային ոլորտում առաջացող հակամարտային երևույթների իմաստավորմանը որպես ժողովուրդների անհամաչափ տնտեսական զարգացման հետևանքի:

Արդիականացման և էթնոազգային գործընթացների փոխգործության սոցիալական հետևանքներն ուսումնասիրել է արդիականացման տեսության ոլորտի ականավոր մասնագետ Ք. Բլեկը՝ որպես կանոն առանձնակի ուշադրություն հատկացնելով դրանց զարգացման հակամարտային ձևերին[35]: Այս հետազոտողը ավանդական և արդիականացած հասարակությունների միջև առավել կարևոր տարբերություններից մեկը համարում է «սոցիալական դերերի բաշխման» սկզբունքը: Առաջինին բնորոշ է կենտրոնական կամ ծայրամասային էթնիկական, ռասայական և կրոնական խմբերի ու դրանց ներկայացուցիչների սոցիալական կարգավիճակի խիստ կանոնակարգվածությունը՝ կախված ընդհանուր աստի-

[34] Տես *T. Nairn*. The break-up of Britain: Crisis and neocolonialism. L., 1977, P. 16:

[35] Տես *C. Black*. The dynamics of modernization: A study in comparative history. N. Y., 1966: – X:

ճանակարգային կառուցվածքում իր տոհմի զբաղեցրած «կարգից», ընտանեկան դրությունից, տարիքից, սեռից և այլ հանգամանքներից: Իսկ արդիականացած հասարակությունում ենթադրվում է ընտրություն, որը կատարվում է միասնական օրենքի առջև բոլորի իրավահավասարության պայմաններում: Էթնոազգային կենսատարածքներում արդիականացման անհավասարաչափությունը կարող է առաջ բերել հակամարտություն, մի կողմից, էթնիկական խմբերի հավակնությունների և, մյուս կողմից, իր քաղաքացիների իրավունքների ապահովման գործում պետության ռեալ կարողության միջև: Իր կազմի մեջ մտնող էթնիկական խմբերի պահանջներին դիմակայելու բազմազգ պետության փորձերը հանգեցնում են փոխադարձ դժգոհությունների և հակամարտությունների: Բազմազգ պետության քաղաքական հաստատությունների և արդիականացող էթնիկական խմբերի փոխգործության ընթացքում տեղի է ունենում էթնիկական քաղաքական և իրավական գիտակցության անհամաչափ զարգացում: Այնուհետև՝ որոշակի փուլում, առավել քաղաքականացած, իրենց «ծայրամասության» պատճառով իսկապես կամ թվացյալ կերպով «բաժնեզրկված» էթնիկական խմբերում առաջանում է դժգոհություն պետական կենտրոնից՝ որպես իրավապաշտպանության գերագույն երաշխավորից:

Արդիականացման և էթնոազգային գործընթացների միջև կապի իր մեկնակերպն է առաջարկում Գ. Զոններտը[36]: Հետազոտողի կարծիքով՝ այդ շարժումները մի յուրահատուկ «պատասխան» են արդիականացման հետևանքով ծագող սոցիալական ճգնաժամներին: Արդիականացման մասին «ազգազուրկ» պատկերացման առանցքն էր հավասարաչափ անշեղ առաջադիմական զարգացման գաղափարը, որը, սակայն, հաստատում չստացավ:

Ինչպես արդարացի կերպով նկատում է հետազոտողը, անհավասարաչափ զարգացումն այն դեպքում է դառնում պրոբլեմ, երբ անբարեհաջող մարդիկ այլևս չեն ուզում հաշտվել իրենց անբարեհաջողության հետ: Նրանց բողոքը առավել հաճախ ստանում է ազգայնականության ձև: Համակարգային ապահինտեգրման դեպքում չզարգացած տարածաշրջանների բնակչությունը կարող է ազգային ինքնուրույնությունը համարել հուսալի ռազմավարություն, որի շնորհիվ հնարավոր կլինի ազգային-քաղաքական պաշտպանական մեխանիզմների ստեղծմամբ լուծել զարգացման մեջ իրենց հետ մնալու պրոբլեմը: Սոցիալական ապահինտեգրման դեպքում ազգայնականությունը կարող է փոխարինել արդիականացման հետևանքով իրենց նշանակությունը կորցրած ավանդական արժեքները:

[36] Տես *G. Sonnert.* Nationalism between modernisation and demodernisation. "Canadian review of studies in nationalism". Charlottentown, 1988, Vol. 15, № 1/2, PP. 43–51:

ժամանակակից պրոբլեմներին տրվող «ազգայնական պատասխանը» կարող է լինել երկու հակադիր տիպերի՝ հակաարդիական, որը լիովին մերժում է արդիականացման ծրագիրը՝ դրա թերությունների պատճառով, և արդիականամետ, որը փորձում է շտկել այդ թերությունները:

Ապաարդիականացումը համակարգային առումով ձգտում է արդիականացման գործընթացը թեքելու դեպի տնտեսական ու վարչական կազմակերպման ավանդական եղանակներ, իսկ սոցիալական ինտեգրման առումով հրաժարվում է ազատագրված անհատի իդեալից՝ կարևորելով ավանդական արժեքներն ու կոլեկտիվ նույնականությունը:

Ի լրացումն էթնոազգային հակամարտությունների դետերմինացման տեսական բացատրությունների՝ հարկ է ուշադրություն դարձնել դրանց համապիտանիացման և ծավալման էական պատճառներից մեկի վրա: Այն անմիջականորեն արտացոլում է միջազգային-հաղորդակցային գործընթացների ինտենսիվացման պայմաններում բազմազգ, բազմակացութաձև պետությունների արդիականացման առանձնահատկությունները: Տեղեկատվահաղորդակցային գործոնները բացառիկ կարևորություն են ստացել միջազգային-իրավական նորմերի տեսքով համակարգված համաքաղաքակրթական արժեքների պաշտպանության լայնածավալ քարոզման գործում:

Այս տեսակետից չի կարելի չհամաձայնվել պրոֆեսոր Ն. Գլեյզերի այն դիտողության հետ, թե տեղեկույթի և գաղափարների լայն միջազգային փոխանակման շնորհիվ աշխարհի մի շրջանում ծագած էթնիկական հակամարտությունները լուրջ ազդեցություն են գործում այլ շրջանների էթնիկական խմբերի փոխհարաբերությունների վրա: Գիտնականը հատկապես շեշտում է այն հանգամանքը, որ էթնիկական խմբին պատկանելության զգացումը, մշակույթի ցանկացած այլ տարրի նման, փոխանցվում և յուրացվում է դաստիարակության ընթացքում: Ավանդական հասարակություններում որպես այդպիսի կապուղիներ էին ծառայում ծնողներ–զավակներ, դաստատուներ–աշակերտներ, առաջնորդներ ու ավագանի–շարքային ցեղակիցներ կապերը: Մինչդեռ ներկայումս էթնիկական նույնականության զգացումն ավելի ու ավելի մեծ չափով է ձևավորվում զանգվածային տեղեկատվության միջոցներով: Էթնիկական խմբերի շարքում ի հայտ են գալիս յուրահատուկ առաջնորդներ, որոնցից մյուսները սովորում են՝ փոխառելով դրանց լեզուն, գործողությունների ծրագիրը, կազմակերպվածքը: Ն. Գլեյզերը, մասնավորապես, նշում է երկրի բնակչության մյուս խմբերի «էթնիկականության վերածննդի» համար սևամորթ ամերիկացիների ոգեշնչող օրինակը: «Սակայն առավել ապշեցուցիչը այն

մեծ ազդեցությունն է, որ մարտնչող սևերը գործեցին այլ երկրների էթնիկական խմբերի վրա», գրել է հետազոտողը[37]:

Հայտնի ամերիկացի գիտնական Չ. Քեյեսը նշել է, որ անգամ էթնիկական հակամարտություններ չլինելու դեպքում պետությունն ինքն է իր իշխանության օրինականությունը հիմնավորելու նպատակով նպաստում իր կազմի մեջ մտնող էթնիկական հանրությունների մասին որոշակի «առասպելների» տարածմանը, ստեղծում է այնպիսի պայմաններ, երբ էթնիկականությունը հաստատապես դառնում է որոշակի տիպերի սոցիալական հարաբերությունների կառուցավորման գործոն[38]:

Էթնիցիստական ուղղությանը հարող հետազոտողները, ընդունելով գաղութատիրական շահագործման, ռասայական ու էթնիկական խտրականության դեմ մղվող քաղաքական պայքարի մեջ էթնոազգային հանրությունների ներգրավման համար սոցիալ-տնտեսական գործոնների հույժ կարևորությունը, առանձնակի ուշադրություն են հատկացնում էթնիկականության էթնոքաղաքագիտական պրոբլեմներին:

Արևմուտքում էթնոազգայնականության առաջատար մասնագետներից մեկի՝ Ա. Սմիթի աշխատություններում արտացոլված է այդ երևույթի էության, էթնիկական խմբի ու պետության փոխհարաբերությունների կարգավորման գործում դրա սոցիալական ու քաղաքական գործառույթների վերաբերյալ արտասահմանյան հասարակագիտության մեջ լայն տարածում ստացած տեսակետը:

Էթնոազգայնականության էութենական բնութագրերի ծավալուն սահմանումը, որն առաջարկել է այդ հետազոտողը, գրավում է էթնիկականության և քաղաքականության զուգակցման պրոբլեմի էթնոքաղաքագիտական ձևակերպմամբ: Նրա սահմանմամբ ազգայնականությունը «մի գաղափարախոսական հոսանք է, որն ուղղված է իրեն՝ որպես էթնիկական հանրություն ինքնագիտակցող սոցիալական խմբի ինքնավարության, միասնության և ինքնության ձեռքբերմանն ու պահպանմանը: Այլ կերպ ասած՝ ազգայնականությունը այն էթնիկական փոքրամասնության ինչպես գաղափարախոսությունն է, այնպես էլ քաղաքական շարժումը, որը հետապնդում է երեք հիմնական նպատակ. ինքնավարության և ինքնակառավարման ապահովում, տարածքի նկատմամբ իրավունքի իրացում

[37] *N. Glaser*. The universalization of ethnicity: Peoples in the boiling pot. "Encounter", L., 1975, Vol. 44, № 2, P. 14.

[38] Տես *Ч. Кейес*. Основа отношений между этническими группами в современных государствах-нациях. "Этнические процессы в СССР и США. Материалы советско-американского симпозиума". М., 1986, с. 70:

և իր մշակույթի համար համապետականին հավասար կարգավիճակի ճանաչում»[39]:

Էթնոազգայնականության վերաբերյալ Ա. Սմիթի տեսակետները հետագա զարգացում են ստացել նրա հաջորդ՝ «Ազգայնականությունը 20-րդ դարում» աշխատության մեջ, որում հետազոտողն ընդլայնում է տվյալ հասկացությունը՝ դրանում քաղաքականության ու քաղաքականացված գաղափարախոսության հետ մեկտեղ ներառելով նաև այնպիսի համարժեք տարրեր, ինչպիսիք են մշակույթը, առանձնահատուկ աշխարհընկալումն ու մտածելակերպը, էթնիկական ինքնագիտակցությունը[40]:

Դրան բավականին մոտ տեսակետ է արտահայտել նաև տվյալ ոլորտի այնպիսի հեղինակավոր մասնագետ, ինչպիսին է Ջ. Ռոտշիլդը: Նա ազգայնականությունը դիտում է նախ՝ որպես, ազգերի բնավորություն, շահերի, իրավունքների ու պարտականությունների մասին դոկտրին, երկրորդ՝ որպես ազգի նպատակների իրականացմանն ուղղված կազմակերպված քաղաքական շարժում [41]:

Այլ հեղինակներ շեշտը դնում են ազգայնականության բուն քաղաքական էության, առաջին հերթին իր պետականությունն ստեղծելու ձգտման վրա: Հարավաֆրիկացի քաղաքագետ Դ. Քոտցեն անհերքելի է համարում էթնիկական խմբերի ինքնորոշվելու և բազմազգ պետության կազմից դուրս գալու իրավունքը՝ էթնոազգային հակամարտության լուծման այս եղանակը համարելով փոքրամասնությունների էթնիկական ինքնության պաշտպանության միակ երաշխիքը[42]:

Խորհրդային հեղինակները ինքնիշխանությունը «պետականորեն» ձևակերպվելու էթնոսի ձգտումը կապում են ինչպես օբյեկտիվ, այնպես էլ սուբյեկտիվ գործոնների հետ: «Առաջինների շարքն են դասվում հիմնականում տնտեսական զարգացման պահանջմունքները... Երկրորդների՝ էթնիկական գիտակցության աճը, սոցիալական հոգեբանության մեջ հայտնի այն միտումը, որ մարդկանց ցանկացած բավականաչափ մեծ հանրություն ձգտում է պատմության օբյեկտից վերածվելու, այսպես ասած, պատմության սուբյեկտի՝ իրեն արժանավայել կերպով ներկայացնելով նմանատիպ հանրություններին և իր զարգացման համար ապահովելով ավելի բարենպաստ պայմաններ: Դասակարգային հասարակության պատմական պայմաններում էթնոսը կարող էր ձևավորվել միայն պե-

[39] *A. Smith*. Introduction: The formation of nationalist movements. "Nationalist movements". L., 1976, PP. 1 – 2.

[40] Տես *A. Smith*. Nationalism in the twentieth century. Oxford, 1979, PP. 3 – 4:

[41] Տես *Ջ. Ռոտշիլդ*, Նշ. աշխ., էջ 1 – 2:

[42] Տես *Դ. Քոտցե*, Նշ. աշխ., էջ 19:

տության միջոցով՝ տարածքային առումով հաստատունորեն փաստելով իր սահմանները, ստանալ միասնական վարչաիրավական համակարգ, մշակութակրթական և այլ էթնիկապես կողմնորոշված հաստատություններ, ամրապնդել ներքին սոցիալ-տնտեսական կապերը». այս առավել ձևավորված տեսակետը պատկանում է Վ. Կոզլովին[43]:

Ժամանակակից պետություններում էթնիկականությունը դրսևորվում է ոչ միայն պետական հաստատություններին դիմակայության ձևով, այլև, ինչը թվում է առավել կարևոր, որպես այդ հաստատությունների էութենական բնութագիր: Ինչպես «Ուստիկանությունը, զինված ուժերը և էթնիկականությունը» և «էթնիկական զինվորներ» աշխատություններում ցույց է տալիս ռազմաքաղաքական սոցիոլոգիայի ոլորտի ամերիկուհի հետազոտող Ս. Էնլոուն, «էթնիկականությունը քաղաքական է ոչ միայն այն իմաստով, որ իր քաղաքական նպատակներին հասնելու համար խմբի մոբիլիզացման հիմք է ծառայում, այլև այն պատճառով, որ վճռորոշ կողմնորոշում է առավել կարևոր քաղաքական ապարատի՝ պետության ստեղծման ժամանակ»[44]: Հեղինակը հանգում է այն եզրակացությանը, որ պետական վերնախավը, առաջին հերթին՝ իշխանության բարձրագույն օղակը, էթնիկական բաժանումն օգտագործում է հենց այն ժամանակ, երբ հրապարակավ պարսավում է այն: Պետական քաղաքականությունը պլանավորելիս և հատկապես իրենց անվտանգությունն ապահովելիս վարչաքաղաքական շրջանների ներկայացուցիչները մտածում են «էթնիկորեն»:

էթնոազգային և քաղաքական երևույթների խաչման պրոբլեմները առավել լիարժեք կերպով լուսաբանված են Զ. Ոոտշիլդի բազմիցս հիշատակված «էթնոքաղաքականություն» աշխատության մեջ: Այդ չափազանց բազմապիսի երևույթների վերլուծությունը՝ կատարված քաղաքական սոցիոլոգիայի հայեցակարգային դիրքերից, հեղինակին հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու իրադարձությունների զարգացման առավել հավանական մոդելներն ու սցենարները:

Ըստ Զ. Ոոտշիլդի՝ բոլոր էթնոքաղաքական երևույթների բուն էությունն այն է, որ որոշակի իրադրություններում տեղի է ունենում «էթնիկականության քաղաքականացում»: Այս հետազոտողի տեսակետից քաղաքականացման գլխավոր գործող անձինք են այսպես կոչված «էթնիկական անտրեպրենյորները»*, որոնք հետապնդում են միանգամայն գործնական

[43] *В. И. Козлов.* Этничность и государственность. "Этнические процессы в СССР и США. Материалы советско-американского симпозиума", с. 39.

[44] *C. Enloe.* Police, military and ethnicity: Foundation of state power. New Brunswics, 1980, P. 10.

* Անտրեպրենյոր (ֆրանս. *entrepreneur*՝ ձեռնարկիչ)՝ մասնավոր թատերական ձեռնարկու: *Ծանոթ. թարգմ.*:

շահեր և քաղաքական նպատակների մակարդակով գիտակցում են «էթնիկականության մոբիլիզացման» անհրաժեշտությունը: Մոբիլիզացում ասելով հասկացվում է էթնիկականության վերածումը հոգեբանական, մշակութային կամ սոցիալական գործոնից բուն քաղաքական ուժի, որպեսզի փոփոխվեն կամ, հակառակը, կայունացվեն էթնիկական խմբերի միջև անհավասարության այն համակարգերը, որոնք ձևավորվել են հասարակության մեջ[45]:

Ո՞րն է այն ռեալ ներուժը, որից «էթնիկական անտրեպրենյորները» ռեսուրսներ են առնում իրենց էթնոքաղաքական ծրագրերի մշակման և իրագործման համար: Այլ կերպ ասած՝ ո՞րն է «էթնոքաղաքականության» աղբյուրի էությունը: Ամերիկացի էթնոքաղաքագետը «էթնիկական անտրեպրենյորների» ներուժային կարողությունների աղբյուր է համարում այն «արդիականացման» անհավասարաչափությունը, որին ենթարկվում են ժամանակակից (արդիականացած) և անցումային (արդիականացող) հասարակությունները: «Արդիականացումը» ոչ միայն նպաստում է առանձին մարդկանց սոցիալական շարժունության ուժեղացմանը, այլև պահպանում և մեծացնում է խմբերի միջև եղած անհավասարությունը: Միևնույն ժամանակ, «արդիականացումն» ինքը հերքում է անհավասարության անխուսափելիության ցանկացած հիմնավորում:

«էթնիկականության քաղաքականացումը» հաճախ հանգեցնում է առաջին հայացքից տարիմաստ (պարադոքսալ) իրավիճակի ստեղծմանը, երբ համընդհանուր մշակույթն ու տեխնոլոգիաները յուրացնող, արդիականացող էթնիկական խմբում տեղի է ունենում իր ուրույն էթնառանձնահատուկ մշակույթի նկատմամբ հետաքրքրության բուռն աճ:

Հետազոտողը, հիմնավորելով արդիականացման հետևանքով առաջացող փոփոխություններից մեկուսացածության պայմաններում էթնիկական մշակույթի զարգացման անհնարինությունը, օգտագործում է մասնավորապես էթնոլեզվաբանական տվյալներ: Կոնկրետ նյութերի հիման վրա նա համոզիչ կերպով ցույց է տալիս, որ ոչ միշտ է հնարավոր էթնիկական խմբի լեզվի կիրառումը սահմանափակել միայն «տնական», կենցաղային գործածությամբ, այն դեպքում, երբ իշխող ազգի լեզուն վերածվում է էկոնոմիկայի և քաղաքականության լեզվի: Նոր իրողությունները անխուսափելիորեն ներթափանցում են մարդկանց առօրյա գործունեության մեջ՝ դառնալով նրանց անձնական փորձի մաս:

էթնիկականության քաղաքականացման բուն նախադրյալներն ըստ իրենց էության, որում զուգակցվում են «արդիականի» և «ավանդականի» տարրերը, երկակի են: Այդ գործընթացի սկզբնավորման համար կարևոր

[45] Տես *Զ. Ոոտշիլդ.* Նշ. աշխ., էջ 2:

դրդապատճառ է մտահոգվածությունը էթնոյուրահատկությունների պահպանմամբ և ձգտումը՝ դրանց բոլոր կրողներին միավորելու զարգացած էթնոազգային գիտակցություն (ավելացնենք՝ և վարք.–Հ. Ք.) ունեցող միասնական խմբի մեջ: Էթնոյուրահատուկ հատկանիշներն ու ատրիբուտները էթնիկական խմբի միասնականացման անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար և անգամ ոչ գլխավոր պայմանն են: Հետազոտողի կարծիքով՝ էթնիկական խմբի միասնականացման համար անհրաժեշտ է ունենալ «խմբի վերնախավ, որը ունակ և շահագրգռված լինի (կրոնական, տնտեսական, սոցիալական ու քաղաքական շարժառիթավորմամբ) էթնիկական հատկանիշների կրողներին մոբիլիզացնելու գործուն հանրության մեջ»: Անհրաժեշտ է նաև սահմանափակ և այդ պատճառով «մեծ» հասարակության կողմից արժեքավորվող ռեսուրսների համար մրցակցության առկայություն: Երկրորդ պայմանի կոնկրետ տարբերակներից մեկը կարող է լինել, օրինակ, էթնոազգային հիմքի վրա ծագած կենտրոնա-ծայրամասային հակամարտությունը[46]:

Վերնախավի գործունեության ակտիվացման և արտաքին անբարենպաստ հանգամանքների փոխկապվածության փաստը հետազոտողները նշել են նաև մինչ այդ: Տվյալ հանգամանքը հատկապես ազգային շարժումների ձևավորման սկզբնափուլի համար շեշտել է Ա. Սմիթը. «էթնիկական խմբերի գաղափարաբանացում և քաղաքականացում տեղի է ունենում հասարակական լարվածության, մրցակցության ու թշնամանքի ժամանակ, երբ էթնիկական առաջնորդները էթնիկական մշակույթների կրողներին համոզում են իրենց ճակատագիրն ընկալելու ոչ թե անձնային կամ դասակարգային, այլ էթնիկական կատեգորիաների միջոցով, և նրանց ապացուցում են, որ առանց էթնիկական համայնքային համախմբվածության նրանց տարբերակիչ արժեքներն ու սովորույթները կվտանգվեն, վտանգված կլինի նաև խմբի գոյատևումը»[47]: Ա. Սմիթը որպես ժամանակակից էթնոազգային շարժումների վերելքի առանձնահատուկ գործոն նշում է «գիտական բյուրոկրատիայի առաջացումը», որը «հին» վերնախավից տարբերվում է արհեստավարժությամբ ու գիտելիքներով: Քաղաքագետների հետագա ուսումնասիրություններով հաստատվել է այն կարևոր դերը, որ էթնոքաղաքականության մեջ խաղում է արդիականացող հասարակություններին հատուկ մտավորականության ջոկատը, որը հաճախակի հավակնում է ազգային վերնախավերում գրավելու առաջատար դիրքեր:

Վերնախավերի գործունեությունն զգալի չափով պայմանավորված է

[46] Տես նույն տեղում:

[47] *A. Smith*. Introduction: The formation of nationalist movements. "Nationalist movements". L., 1976, P. 29.

նրանց իրավաքաղաքական գիտակցության զարգացման մակարդակով: Արդիականացման ներկայիս փուլում ենթադրվում է բազմազգ պետությունների վերնախավերի իրավաքաղաքական գիտակցության մեջ այն արժեքային կողմնորոշման ներմուծումը, որը միտված է «մարդու իրավունքների» պաշտպանության համակարգին՝ միջազգային ընկերակցության կողմից մշակված այդ հասկացության լրիվ ծավալով: Այս դեպքում վերնախավը, ակտիվ կերպով ուղղորդելով «էթնիկականության քաղաքականացումը», հանդես է գալիս «մարդու իրավունքների» էթնոազգային քարոզչի դերում, էթնոազգային խմբի անդամներին մոբիլիզացնում է բոլոր տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքներին ինքնիշխան տիրապետմանը ինչպես անհատական (անձնային), այնպես էլ կոլեկտիվ (էթնոխմբային) ձևաչափով: Այսպիսով՝ էթնիկականության «իրավաքաղաքականացածության» աստիճանը կարող է բնութագրվել վերնախավի և էթնիկական խմբի էթնոազգային գիտակցության մեջ «մարդու իրավունքներին» ինքնիշխան կերպով տիրապետելուն վերաբերող միջազգային իրավական նորմերի յուրացվածության տեսակետից: Հարկ է առանձնակի շեշտել այն հանգամանքը, որ դիմակայության և հատուկ տեսակի պակասուրդ ներկայացնող անհատական ու կոլեկտիվ «մարդու իրավունքներին» ինքնիշխան կերպով տիրապետելու համար մղվող պայքարի դիալեկտիկան էլ հենց արդի փուլում կազմում է բազմազգ պետության կենտրոնի ու ծայրամասի միջև ծագող էթնոքաղաքական հակամարտությունների էությունը:

Մեր կարծիքով՝ ամենալուրջ ուշադրության է արժանի փոքրամասնությունների առաջնորդների ու վերնախավի այն դերի առանձնակի նշանակալիության փաստարկված հիմնավորումը, որը նրանք խաղում են էթնիկական խմբերի քաղաքականացման սոցիոլոգիական վերլուծության մեջ և այն գործընթացներում, որոնց միջոցով էթնոազգային միջհամայնքային հակամարտությունները վերաճում են ինքնիշխանության հարցով կենտրոնա-ծայրամասային դիմակայության էթնոքաղաքական հատկության:

Ջ. Ռոտշիլդի էթնոքաղաքագիտական հայեցակարգը հաստատվում է ոչ միայն պատմական անդրադարձներով, այլև, ինչը հույժ կարևոր է, Արևելյան Եվրոպայի քաղաքական ասպարեզում տեղի ունեցող ժամանակակից էթնոազգային հակամարտություններով: Այդ պատճառով ուշագրավ են հեղինակի ձևակերպած այն տեսական-մեթոդաբանական դրույթները, որոնք նա դրել է բազմակացութածն բազմազգ պետությունների արդիականացման գործում էթնիկական գործոնի տեղի ու դերի ըմբռնման հիմքում:

Ջ. Ռոտշիլդի մշակած էթնոքաղաքագիտական մոդելը շարունակում է կիրառվել որպես արգասաբեր վերլուծական գործիք նաև իր հետևորդ հայտնի հետազոտողների մեծ թվով աշխատություններում:

Քաղաքական մշակույթի ոլորտի ամերիկացի մասնագետ Չ. Ֆոստերը, զարգացնելով «էթնիկականության քաղաքականացում» հասկացությունը, գիտական շրջանառության մեջ է դրել «էթնիկական համերաշխության քաղաքականացում» հասկացությունը:

էթնոքաղաքական սոցիոլոգիայի նշված երևույթը հեղինակը կապում է մի շարք գործոնների հետ: Առաջին հերթին այն պայմանավորված է ուրիշ միավորումներից օբյեկտիվ տարբերությունների վրա հիմնվող խմբային ինքնության զգացումով: Կարևոր նշանակություն ունեն նաև խմբի դժգոհությունը՝ կապված քաղաքական, տնտեսական կամ մշակութային խտրականության հետ, իրենց վիճակի բարելավման աճող ակնկալիքները, քաղաքական կենտրոնի հեղինակության ու գործունության անկումը, էթնոքաղաքական կազմակերպության արդյունավետությունը[48]: Տվյալ հասկացությամբ Չ. Ֆոստերը նշագրում է էթնիկական ինքնությանը ցուցաբերվող այն ընդգրկուն և ինտենսիվ աջակցությունը, որը մրցակցում է տիրող հասարակական կարգին ցույց տրվող աջակցության հետ և այդպիսով ձևավորում է հնարավոր էթնոքաղաքական հակամարտությունները: Էթնիկական ծայրամասի ինքնորոշման և կենտրոնից անջատման իրավունքի իրացման շուրջ «էթնիկական համերաշխության քաղաքականացումը» ոչ միայն ձևավորում է հակամարտություն կենտրոնի՝ որպես իրավաքաղաքական կառույցի իշխանության հետ, այլև հարցականի տակ է դնում բազմազգ պետության տարածքային ամբողջականությունը: Հետազոտողի առաջարկած հասկացությունը օրգանապես ներքերվում է ընդհանուր էթնոքաղաքագիտական հայեցակարգի մեջ՝ բացատրելով էթնոքաղաքական հակամարտության և անջատողականության միջև գոյություն ունեցող կապը:

Անգլիացի սոցիոլոգ Ք. Ռեիլյամսը անջատողականությունը սահմանում է որպես էթնիկական ձուլման անխուսափելիության դեմ ուղղված բողոք[49]: Նոր «էթնիցիստական» սոցիոլոգիայի այս ներկայացուցիչը հատուկ ուշադրություն է հրավիրում այն տարբեր գործոնների ռեգոնանսային փոխգործության վրա, որոնք առաջ են բերում իշխող կենտրոնի կողմից և՛ խտրականությանը, և՛ ձուլմանը ենթարկվող էթնիկական խմբի էթնոազգային անջատողականությունը: Հեղինակը գրում է. «Երբ տնտեսական ու սոցիալական անհավասարությունը համընկնում է լեզվական ու (կամ) մշակութային տարբերությունների հետ, կարող է ստեղծվել էթնիկական շերտավորման համակարգ (դրա կոնկրետ տարբերակն է «էթնիկական միջուկի» և «էթնիկական ծայրամասի» գաղութատիրական աստիճանակարգությունը:– *Հ. Ք.*): Հաճախ դասակարգային հակամարտությունը և էթնիկական հակամարտությունը ուժեղացնում են միմյանց՝ նոր հզոր ազդակ տալով փոփոխություններին: Եթե հակամարտությունը ներառում է էթնիկական տարածքը, ապա այն կարող է ստանալ ազգային շարժման ձև, որը ձգտում է լիովին անկախանալու իշխող կենտրոնից»[50]:

Անջատողականությունը՝ որպես էթնիկական փոքրամասնության շահագործմանն ու «մարդու իրավունքների» ոտնահարմանը ցույց տրվող իմաստավորված կոլեկտիվ հակազդեցություն, ձեռք է բերում ձուլման քաղաքականություն վարող կենտրոնի հետ էթնոքաղաքական հակամարտության ձև: Այս պայմանները նպաստում են նաև պետության տարածքային ամբողջականության հարցում էթնոքաղաքական առճակատման «ծրագրմանը»: Բնապահպանական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, քաղաքական ու քաղաքացիական իրավունքների նկատմամբ գործադրվող խտրականությանը կոլեկտիվ հակազդեցության տարածքային և էթնոսոցիալական գործոնների համընկնման դեպքում անհատական ու էթնոխմբային կողմնորոշումները դեպի դրանց պաշտպանություն «կենտրոնանում» են էթնիկական խմբի ինքնորոշման կոլեկտիվ իրավունքի հետ կապված շահերի վրա և դառնում են էթնոազգային կոլեկտիվ գիտակցության ու համախմբված էթնոքաղաքական վարքի էությունը:

Անջատողականության «կառուցվածքային նախադրյալներն» են նշում նաև այլ արևմտյան քաղաքագետներ՝ միայն թե դա անելով որոշ, կոնկրետ հետազոտությունների համար յուրահատուկ տարբերություններով[51]:

էթնոազգային հակամարտությունների դիտարկված հայեցակարգերի ամբողջ բազմազանությամբ հանդերձ՝ դրանք համախմբում փոխլրացնում են միմյանց՝ կոնկրետ-գիտական հետազոտության իրենց հատուկ միջոցներով ու տեսական ընդհանրացման իրենց մակարդակում ի հայտ բերելով հետազոտման ընդհանուր օբյեկտի տարբեր կողմեր:

«Ներքին գաղութատիրության» հայեցակարգի հեղինակները հիմնականում ուշադրություն են դարձնում էթնոազգային հակամարտությունների սոցիալ-տնտեսական դետերմինացվածության վրա: էթնոազգայնականության հետազոտողները առավել լրիվությամբ երևան են հանել քաղաքական իրողությունների, առաջին հերթին՝ քաղաքական հաստատությունների և էթնիկականության փոխգործության հակամարտածին

[48] Տես *C. Foster*. Political culture and regional ethnic minorities. "Journal of politics". Gainesville, 1982, Vol. 44, № 2, P. 564:

[49] Տես *C. Williams*. Introduction. "National separatism". Cardiff, 1982, P. 1:

[50] Նույն տեղում:

[51] Տես *A. Orridge*. Separatism and autonomist nationalism: The structure of regional loyalities in the modern state. «National separatism», Cardiff, 1982, PP. 43 – 74; *J. Link*. From primordialism to nationalism. «New nationalism of the developed West». Boston, etc., 1985, PP. 203, 253:

ներուժը: Մինչդեռ ներխմբային մակարդակում տեղի ունեցող էթնիկական գործընթացների հետազոտման սոցիալական մեթոդիկաներ կիրառել են «նոր էթնիցիստական դպրոցի» ներկայացուցիչները:

Եվ այսպես. ամփոփելով հայտնի արևմտյան հեղինակների տարբեր տեսակետների համեմատական վերլուծությունը՝ կարող ենք դրանք ներկայացնել երկու հիմնական հայեցակարգային ուղղությունների՝ «ներքին գաղութատիրության դպրոցի» և «նոր էթնիցիստական դպրոցի» տեսքով:

Հեղինակների առաջին խումբը (Մ. Հեկտեր, Թ. Նեյռն) էթնոքաղաքագիտության պրոբլեմների համախմբի որոշման, նրա առարկայի ու հասկացութային ապարատի մեկնաբանման ժամանակ կիրառում է ավելի զարգացած ազգային-պետական կենտրոնի և հետամնաց էթնիկական ծայրամասի միջև կենտրոնա-ծայրամասային իշխանական վերահսկողությամբ միջնորդավորված էթնոքաղաքական հակամարտության մոդելը: Ծայրամասային էթնիկական խումբը դիտվում է որպես շահագործման, տնտեսական, իրավաքաղաքական, մշակութային խտրականության ու կեղեքման օբյեկտ և ըստ այդմ դետերմինացվում է որպես «ներքին գաղութ»: Ծայրամասի ազգային շահերում գերակայությունը առանձին պահերի կարող է տնտեսական ոլորտից անցնել քաղաքական ու մշակութային ոլորտներին, կենտրոնա-ծայրամասային ուղղածիգով ծավալվող միջէթնիկական հարաբերությունների պրոբլեմներին: Էթնոքաղաքական շարժման համար հեռանկարը կապվում է էթնոծայրամասային խմբում այնպիսի սոցիալական կողմնորոշումների ու վարքային կարծրատիպերի սերմանմանը, որոնք հանգեցնում են հնազանդությանը՝ որպես անհատի կողմից խմբին անդամակցելու և բարիքների որոշակի, կենտրոնի կողմից տրամադրվող աղբյուրներից օգտվելու համար այդ խմբին կատարվող վճարի: Նման էթնոխմբային համերաշխությունը և դրա վրա խարսխվող էթնոքաղաքական ակտիվությունը, այս դպրոցի հեղինակների կարծիքով, առավելարկվում են այն դեպքում, երբ մարդիկ, հանդիպելով բարիքների պակասուրդի, զրկված են լինում այլ խմբերի միանալու հնարավորությունից, և երբ նրանց սոցիալական գաղափարաբանվածության աստիճանը բացառիկ է[52]:

Հեղինակների մյուս խումբը (Ա. Սմիթ, Դ. Քոտցե, Յու. Անդերսոն, Ս. Էնլոե, Զ. Ռոտշիլդ), որը ներկայացվում է որպես «էթնիցիստական դպրոց», էթնոքաղաքագիտության պրոբլեմների ամբողջությունն ու հասկացութային ապարատը սահմանում է՝ ելնելով էթնիկականության վերաբերյալ իր մշակած հայեցակարգից: Ըստ այդ դպրոցի բավականին բազմապիսի

[52] Տես *M. Hechter*. Internal colonialism revised. "New Nationalism of the developed West". B., 1985, PP. 17–26:

մոտեցումների՝ էթնոազգայնականության էությունը կարելի է հանգեցնել աշխարհի այնպիսի ընկալման, որի դեպքում այն համարվում է բաժանված որոշակի խմբային էթնոմշակույթ ունեցող յուրահատուկ հանրություններ: Ազգային իդեալը մեկնաբանվում է որպես հավատ առ այն, որ բոլոր նրանք, ովքեր ունեն ընդհանուր պատմություն ու մշակույթ, իրենց հայրենիքում կարող են հավակնել միավորման: Ազգային իդեալը ներառում է որոշակի տիպի համերաշխություն, որը կապված է էթնիկական խմբերի պայքարի քաղաքական ծրագրի հետ:

Իսկ ընդհանուր առմամբ, չնայած էթնոքաղաքագիտության պրոբլեմների նկատմամբ էթնիցիստական դպրոցի մոտեցումների բավականին մեծ տերմինաբանական բազմապիսությանը, նրա ներկայացուցիչները համակարծիք են այն հարցում, որ էթնիկական նույնականության երևույթը ներթափանցում է քաղաքական կյանքի բոլոր ոլորտները: Դեռ ավելին. այն վճռորոշ ազդեցություն է գործում ազգային համախմբման առավել կարևոր հաստատության՝ պետության ստեղծման, զարգացման ու պահպանման գործընթացների վրա: «Էթնիցիստները» «էթնիկականության քաղաքականացման» և էթնոազգայնականության՝ որպես քաղաքական գործոնի ձևավորման ակունքներում տեսնում են այն անհավասարաչափ արդիականացումը, որին ենթարկվում են արդիականացող հասարակությունները:

Սույն հետազոտության հեղինակի տեսակետը, որը նա ձգտում էր ներկայացնելու կոնկրետ էթնոքաղաքագիտական դպրոցների և ուղղությունների վերլուծության ժամանակ, վերջին հաշվով կարող է հանգեցվել հետևյալին:

Առաջին. վերջին երկու տասնամյակում համաշխարհային գիտության մեջ ձևավորվել է հասարակական գիտելիքների այնպիսի նոր ճյուղ, ինչպիսին էթնոքաղաքագիտությունն է: Տվյալ քաղաքագիտական գիտաճյուղը քաղաքական գիտության օբյեկտիվ զարգացման արդյունք է: Այն արտացոլում է էթնիկական հանրությունների և պետության հաստատությունների՝ որպես էթնոքաղաքականության հիմնական սուբյեկտների միջև եղած՝ իշխանության (այդ թվում՝ պետական) ձևավորման, իրականացման ու վերարտադրման հետ կապված հարաբերությունների ոլորտում քաղաքական իրողությունների դրսևորման էությունն ու ձևերը:

Երկրորդ. մարքս-լենինյան դոգմայականության սահմանափակության հաղթահարման պայմաններում կենսական անհրաժեշտություն է դառնում արևմտյան էթնոքաղաքագիտության հիմնական արդյունքների, նրա զարգացման ուղղությունների ու միտումների ինտենսիվ գիտական իմաստավորումը: Տվյալ խնդիրը պահանջում է ինչպես խորհրդային մասնագետների կառուցողական մասնակցություն համաշխարհային էթնոքաղա-

քագիտության դպրոցների ստեղծագործական աշխատանքին, այնպես էլ արտասահմանյան քաղաքագիտական գիտելիքների վերակերտում, քանի որ մոտ անցյալում դրանք դասվում էին ոչ գիտական հայեցակարգների շարքը և փաստորեն հանվել էին քաղաքագիտական շրջանառությունից ու էթնոքաղաքականության մեջ գործնական կիրառումից:

Երրորդ. խորհրդային դոկտրինալ հասարակագիտության կորցրած ժամանակը ինտենսիվ կերպով հատուցելու համար նպատակահարմար է էթնոքաղաքագիտությունը՝ որպես մեզանում նոր գիտաճյուղ ձևավորելիս կատարել կառուցողական մշակումների նպատակամղված որոնում հասարակական գիտելիքների ավելի լայն դաշտում (արդիականացման, ազգային ու միջազգային անվտանգության, զուգամիտության (կոնվերգենցիա), քաղաքակրթական մոտեցման և այլ տեսություններ):

Եվ այսպես. որոշելով էթնոքաղաքագիտության պրոբլեմատիկան և հասկացութային ապարատի ուրվագիծը՝ մենք հարում ենք ազգային անվտանգության պրոբլեմների քննարկման անհրաժեշտությանը: Դա ենթադրում է տվյալ կատեգորիական շարքի լրացում և ընդլայնում, ինչը հանգեցնում է քաղաքակրթական համակարգերի կազմակերպման տարբեր մակարդակներում համաձայնային ու հակամարտային շփումների պրոբլեմների վերլուծության նկատմամբ քաղաքակրթական մոտեցման էթնոքաղաքագիտական ըմբռնման:

§ 2. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄ

Ժամանակակից պատմության մեջ «անվտանգություն» հասկացությունը առավել հաճախ կապվում է պետության, բանակի, ներքին գործերի կազմավորումների, հետախուզության, հակահետախուզության և այլ նմանատիպ կառույցների գործունեության հետ: Անձի, ընտանիքի, իր տարածաշրջանի, իր ազգի իրավունքների և ազատությունների ապահովման համար երաշխիքներ ունենալու անհրաժեշտության գիտակցումը պայմանավորել է հետաքրքրությունը անվտանգության վիճակի և իրացման ամենատարբեր կողմերի նկատմամբ:

Մեր կարծիքով՝ 1992 թվականի մարտին ընդունված «Անվտանգության մասին» Ռուսաստանի Դաշնության Օրենքի և Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահ Բ. Ն. Ելցինի «Ռուսաստանի Դաշնության Անվտանգության խորհրդի կազմավորման մասին» հրամանագրի հիմնական բովանդակության մեջ պահպանվում է «անվտանգության» ընկալման նկատմամբ ավանդական պետական մոտեցումը, որի առանցքային հասկացությունն

է «պաշտպանվածությունը»[53]: Դա արդարացված է, եթե Հայրենիքի անվտանգության բոլոր պրոբլեմները հանգում են «ինչպես գոյատևել» հստակ հրամայականին:

Այդուհանդերձ, մենք համարում ենք, որ անկասկած շատ կարևոր փաստաթղթերում «անվտանգություն» տերմինի օգտագործումն ու դրա մեկնաբանությունը ամենևին էլ բավարար չեն:

Եվ տեսական, և՛ գործնական տեսակետից ավելի կարևոր է «ազգային անվտանգություն» հասկացության լայն իմաստավորումը: Հատուկ ուշադրություն է պահանջում «ազգային անվտանգության հայեցակարգ» հասկացության էության իմաստավորումը: Տվյալ համատեքստում «ազգային» տերմինը սահմանվում է որպես ընդհանուր առմամբ երկրին, Հայրենիքին վերաբերող: Սույն ընդհանուր տեսական չափման մեջ «ազգային» հասկացությունը մենք չենք վերագրում որևէ առանձին ազգի:

Ռուսաստանի Դաշնության ազգային անվտանգության հայեցակարգը, ըստ հեղինակին մատչելի աղբյուրների, համակարգված ձևով դեռ մշակված չէ: Քաղաքագետների, փիլիսոփաների, միջազգայնագետների, տնտեսագետների, ռազմագետների, բնապահպանության ոլորտի մասնագետների, տարբեր մակարդակի ժողովրդական պատգամավորների նախաձեռնող խմբակներ սկսել են մշակել այդ պրոբլեմը 1989 թ.[54]:

Ազգային անվտանգության պրոբլեմների ոլորտում իր տեսական ու գործնական աշխատանքներն զգալի չափով ակտիվացրել է «Ազգային և միջազգային անվտանգության հիմնադրամը», որն ստեղծվել է 1990 թվականի ապրիլի 28-ին և որպես միջազգային միավորում վերագրանցվել 1992 թվականի ապրիլին: Գրանցման վկայականում որպես գործունեության հիմնական նպատակներ սահմանված են՝ աջակցությունը Ռուսաստանի, Անկախ Պետությունների Համագործակցության անվտանգության հասարակական համակարգի, ինչպես նաև միջազգային անվտանգության հասարակական համակարգի ստեղծմանը: «Ազգային անվտանգություն» հասկացության առավել ծավալուն սահմանումներից մեկը բերված է Ազգային և միջազգային անվտանգության հիմնադրամի նախաձեռնությամբ ու մասնակցությամբ հրատարակված ժողովածուում: Մ. Վ. Ալեքսանդրովի «Մեր երկրի ազգային անվտանգության հայեցա-

[53] Տես Закон Российской Федерации "О безопасности". "Российская газета", 6 мая 1992 г., с. 5:

[54] Տես *М. Александров.* Безопасность СССР: два взгляда на философию внешней политики. "Литературная Россия", 22 февраля 1991 г.; "Национальная безопасность: смена приоритетов. Беседа А. Гаспаряна с Н. Н. Воронцовым". "Советская культура", 4 августа 1990 г.:

կարգի մասին» հոդվածում նշված է. «Ազգային անվտանգություն՝ միջազգային հարաբերությունների համակարգում պետության կենսունակությունն ապահովող գործոնների համախումբ, ծագող արտաքին սպառնալիքները հետ մղելու և իր ազգային շահերին համապատասխան գործելու նրա ունակությունը»[55]:

Բազմապիսի գործոնների թվում հեղինակը հիշատակում է «բարոյաքաղաքական» գործոնը՝ հասարակության բարոյաքաղաքական վիճակը, պետական կառույցների հաստատունությունը, ազգային բնավորության առանձնահատկությունները, դիվանագիտության որակը[56]:

Նշենք, որ առաջարկված սահմանումը բավականաչափ համապիտանի է: Այսպես, օրինակ, Բրազիլիայում 1964 թ. հեղաշրջումից հետո իշխանության եկած ղեկավարությունը իր սկզբունքները հռչակեց որպես ազգային անվտանգության գաղափարախոսության վրա խարսխված սկզբունքներ: Նրա վարած քաղաքականությանը նվիրված հրապարակումներից մեկում այն պնդումն էր արվում, թե ցանկացած ազգային նախագծի անհրաժեշտ նպատակն ու հիմքը ազգային անվտանգությունն է: Դա մի բացարձակ, անվերապահելի, ոչ մի բանով չսահմանափակվող արժեք է, բոլոր ձևերի հասարակական ու մասնավոր գործունեությունը որոշող բարձրագույն նորմ, գործողության անմիջական ղեկավար սկզբունք[57]:

ԱՄՆ-ի Նախագահ Ջ. Բուշի «ԱՄՆ-ի ռազմավարությունը ազգային անվտանգության ոլորտում» զեկուցման մեջ, որը 1990 թվականի մարտի 20-ին ուղղվեց Կոնգրեսին, նշված է. «Մեր ազգային շահերի ու նպատակների մասշտաբայնությունը մնում է անփոփոխ: Դրանք կարելի է ի մի բերել հետևյալ տեսքով. ԱՄՆ-ի գոյատևումը որպես ազատ և անկախ երկրի՝ նրա հիմնարար արժեքների, հիմնական հաստատությունների և ժողովրդի անվտանգության պահպանման պայմանով»[58]:

Ազգային անվտանգության վերը բերված սահմանումները, բուն հասկացության բովանդակությունը (Ջ. Բուշ), անկասկած, պարունակում են «պաշտպանվածության» պահանջ: Սակայն դրա հետ մեկտեղ նախատեսվում է քաղաքացու անձնական մասնակցությունը, անձնական պա-

[55] *М. В. Александров.* О Концепции национальной безопасности нашей страны. "Международная безопасность. Национальные и глобальные аспекты", Дайджест I, М., 1992, сс. 28–29.

[56] Տես նույն տեղում, էջ 29:

[57] Տես "Les ideologies totalitaires en Amerique Latine". "Faire", P., 1976, Oct., № 12, PP. 26–31:

[58] *G. Bush.* National Security Strategy of the Union States: 1990–1991. N. Y., 1990, P. 7.

տասխանատվությունը պետության կայունության և անվտանգության, գլխավոր արժեքների պահպանման համար: Որպես արդյունք՝ կարևոր ընդհանուր հատկություն է դառնում անձի և պետության, անհատի և հասարակության պատասխանատվության փոխպայմանավորվածությունը: Դրանով իսկ հնարավոր ազգային, սոցիալական լարվածություններն ու հակամարտությունները տեղափոխվում են փոխադարձ պարտավորությունների ոլորտ: Այսինքն՝ քաղաքական մեթոդներով հակամարտության լուծման միջոցներ պետք է փնտրեն ոչ միայն պետությունն ու նրա հաստատությունները, այլև քաղաքացիներն իրենք: Դրանով իսկ ազգային անվտանգության արժեքավորման հարցում ճանապարհ է բացվում դեպի քաղաքացիական համերաշխության, համաձայնության որոնում:

Ձգուշավոր լավատեսություն է ներշնչում Մոսկվայում այնպիսի ոչ կառավարական հասարակական միավորների ստեղծման գործընթացը, ինչպիսին է Ազգային և միջազգային անվտանգության հիմնադրամը: Նրա գործունեության հիմնական սկզբունքների թվում են՝ քաղաքացիների, հասարակության և պետության շահերի հաշվեկշռի հաշվառումը, ներքին և միջազգային հակամարտությունների կարգավորման խաղաղ միջոցների ու մեթոդների պաշտպանությունը[59]:

Դա ևս նպաստում է այն բանին, որ ազգային անվտանգության պրոբլեմների կարևոր խումբը, որը նախկինում խորհրդային գիտական վերլուծության համար փակ էր, դառնում է քաղաքական գիտությունների ոլորտի անկախ հետազոտողների ուսումնասիրության առարկա: Այս դեպքում ուսումնասիրության հայեցակետերը բավական տարբեր են՝ և՛ աշխարհաքաղաքական, և՛ բնապահպանական, և՛ այլ: Բայց ոչ պակաս կարևորը էթնոքաղաքագիտական վերլուծությունն է: Նման մոտեցման ընկալումն սկսել է ավելի ու ավելի լիարժեք կերպով արտահայտվել ինչպես խորհրդային հետազոտողների հրապարակումներում, այնպես էլ արտասահմանյան քաղաքագետների քննադատական աշխատություններում:

§ 3. ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՑՔ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԱ

Այս պատճառով կարելի է խորհրդային քաղաքագիտության համար կարևոր համարել նախկին տարիների հակաքարոզչական քննադատության վերահմաստավորումը՝ էթնոքաղաքագիտության պրոբլեմների գիտական ու քարոզչական բովանդակությունների հնարավորինս ավելի հստակ սահմանազատմամբ:

[59] Տես "Устав Фонда национальной и международной безопасности". М., 1992, сс. 2–3:

Անդրադարձը էթնոքաղաքագիտության ոլորտի արևմտյան մասնագետների նախկինում քննադատվող աշխատությունների բովանդակությանը տալիս է էթնոազգային գործընթացների վերլուծությամբ զբաղվող մի շարք արտասահմանյան հետազոտական կենտրոնների ու համալսարանների եզրակացությունների և գործունեության արգասիքների նկատմամբ խորհրդային մասնագետների անընկալունակության հատկանիշ օրինակներ:

Դեռ ավելին. խորհրդային մասնագետների հնարավորություններն զգալի չափով սահմանափակվեցին ոչ միայն սոցիալիստական երկրների ու ԽՍՀՄ վարած ազգային քաղաքականության վրա զանգվածային լրատվության արևմտյան միջոցների հարձակումներին, այլև բուն տեսական քաղաքագիտական ուսումնասիրություններին «մերկացուցիչ արձագանքման պատվերով»: Դրանով իսկ խորհրդային ղեկավարությունը իրեն, ինչպես նաև հասարակայնության լայն, այդ թվում՝ գիտական, շրջաններին որոշակիորեն զրկեց ժամանակակից էթնիկական գործընթացների էությունը ներկայացնող ու վերլուծող հայեցակարգերի օբյեկտիվ ընկալման հնարավորությունից: Մինչդեռ այդ հայեցակարգերի շնորհիվ կարելի էր կանխատեսել նման գործընթացների զարգացումը նաև Խորհրդային Միությունում:

էթնոքաղաքագիտությանը «գաղափարախոսական հակազդեցության վերանայման» կոնկրետ արդյունք կարող էր դառնալ այն գիտական հակամարտային կանխատեսումների անվերապահ հերքման բացասական փորձի իմաստավորումը, որոնք համահունչ չէին խորհրդային ազգային քաղաքականության տեսության ու պրակտիկայի դոկտրինալ հրամայականներին: Ազգամիջյան հարաբերությունների զարգացման բերումով և օգտակար, և կարևոր է թվում վերհիշել արևմտյան մասնագետների կողմից դեռ վաղուց արված մի շարք կանխատեսումներ, անգամ նախազգուշացումներ այն մասին, որ ցայտունորեն արտահայտված տարաքաղաքակրթական կենսատարածքներ ներառող խորհրդային բազմազգ պետության արագացված արդիականացումը ծևավորում է պայթյունավտանգ հակամարտածին ներուժ:

Մասնավորապես՝ ուշագրավ է հետևյալ փաստը: Դեռ այն շրջանում, երբ խորհրդային հասարակագիտության մեջ մշակվում և «գաղափարախոսական շրջանառության» մեջ էր դրվում զարգացած սոցիալիզմի հայեցակարգը, որը վերջին հաշվով արտացոլում էր խորհրդային հասարակության արդիականացման ընկալումը, ամերիկացի սոցիոլոգները կանխատեսում էին բազմազգ ԽՍՀՄ-ում տեղի ունեցող արդիականացման հակամարտածին բնույթը և թաքուն շրջանում գտնվող հակամարտությունների առկայությունը:

Որպես «հասուն սոցիալիզմի» արդիականացման էթնոազգային պրոբլեմների կոլեկտիվ գիտական քննարկման արդյունք կարելի է հիշատակել ներկայիս իրադարձությունների տեսակետից առանձնապես հատկանշական եզրակացությունը, որն արվեց ԱՄՆ-ում 1976 թվականի դեկտեմբերին կայացած «Ազգություններն ու ազգայնականությունը ԽՍՀՄ-ում» գիտական սիմպոզիումի ժամանակ: Ըստ դրա՝ Խորհրդային Միությանն սպառնում են անջատողականությունն ու մասնատումը[60]: Հենց նույն ժամանակ «Ռուսաստանի արդիականացման» գծով մասնագետները կանխատեսել էին ժողովուրդների միջև նախկին անվստահության ավանդույթի աշխուժացում՝ կապված տնտեսության ու մշակույթի ոլորտներում խորհրդային ազգերի անհավասարաչափ զարգացման հետ[61]:

Վերակառուցման ընթացքում Խորհրդային Միության քաղաքական համակարգի ազատականացումը, քայքայելով էթնոազգային ծայրամասի նկատմամբ կենտրոնի արդյունավետ վերահսկողության միջոցները, նախադրյալներ ստեղծեց, որ էթնոազգայնականության թաքնված ներուժը կերպափոխվի ինչպես հորիզոնական (միջէթնիկական), այնպես էլ ուղղաձիգ (կենտրոնա-ծայրամասային) հարաբերություններում ծագած բացահայտ էթնոազգային հակամարտությունների:

Արդիականացող ԽՍՀՄ-ում թաքնված էթնոհակամարտային ներուժի ձևավորման գործոնները վերլուծելու համար, մեր կարծիքով, նպատակահարմար է դիմել «էթնիկական շերտավորման» պրոբլեմներին վերաբերող էթնոքաղաքագիտական հետազոտություններին: Ինչպես ցույց է տրվել և զարգացած արևմտյան, և՛ զարգացող հասարակություններին վերաբերող նյութերի հիման վրա, «էթնիկական շերտավորման» երևույթի համընդհանրությունը թույլ է տալիս մտածել, որ այն առկա է նաև սոցիալիստական իրականության մեջ, թեև պաշտոնական վարկածը հռչակում էր «սոցիալիստական ազգերի զարգացման մակարդակի համահավասարեցում»:

Սույն հետազոտության նպատակների համար առաջարկվում է որպես «էթնիկական շերտավորման» հիմնական չափումներ դիտել ինչպես համապետական, այնպես էլ էթնոազգային մակարդակներում մարդու կոլեկտիվ և անհատական իրավունքների ապահովման համակարգը: Քանի որ այս բնութագրիչը կարևոր դեր է խաղում արևմտյան էթնոքաղաքագիտության մեջ, մասնավորապես՝ «էթնիկականության քաղաքականաց-

[60] Տես "Nationalities and nationalism in the USSR: A Soviet dilemma". Washington, 1977, VIII:

[61] Տես *N. A. Riasanovsky*. History of Russia. 3-rd ed., N. Y.: Oxford univ. press, 1977, P. 654:

ման» գործընթացների վերլուծության ժամանակ, ըստ երևույթին, հարկ է դրան հատուկ ուշադրություն հատկացնել որպես այս կամ այն էթնոազգային խմբի վարքի հնարավոր հակամարտայնության կարևոր ցուցչի:

Մարդու իրավունքներին տիրելու և դրանց իրականացված լինելու ցուցիչը կարող է բավարար չափով ի հայտ բերվել կոնկրետ էթնիկական խմբերի կամ էթնոմշակութային կենսատարածքների արդիականացվածության (համապետականի համեմատությամբ) տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, բնապահպանական և մշակութային մակարդակների օբյեկտիվ ցուցանիշների ուսումնասիրությամբ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանվածության ցուցիչը կարելի է ուսումնասիրել համամիութենական ու հանրապետական նորմերի հետ միջազգային իրավական նորմերի համեմատական վերլուծության մեթոդով, ինչպես նաև՝ ըստ օրենսդիր ու դատահիրավական գործունեությունում դրանց կիրառման:

Նման կարգի հետազոտությունները թվում են հատկապես կարևոր այն պատճառով, որ էթնիկական շերտավորման հարցը, թերևս, կենտրոնական տեղ էր զբաղեցնում ազգամիջյան հարաբերությունների պրոբլեմներով արևմտյան ու խորհրդային հասարակագիտությունների դիմակայությունում:

Ընդունելով և անգամ շեշտելով Արևմուտքի զարգացած բազմազգ հասարակություններում ազգային անհավասարության առկայությունը՝ «գաղափարաբանական հակազդեցության» ժամը կողմնորոշում էր ոչ այնքան «արևմտյան» փորձի վերլուծությանն ու դասերի յուրացմանը, որքան էթնոքաղաքական սոցիոլոգիայի մասնագետների քննադատությանն ու կանխատեսումների ժխտմանը:

Քննադատող կողմի դիրքորոշումը, ըստ էության, հանգում էր մի քանի թեզերի: Դրանցից գլխավորն այն էր, որ ի հակադրումն կապիտալիզմի՝ սոցիալիզմը առաջ է բերում մեկ այլ օրինաչափություն՝ անցյալում «հետամնաց» ժողովուրդների սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային զարգացման անհակամարտ պլանային հավասարեցում «առաջավոր» ժողովուրդների մակարդակին: Հատկապես շեշտվում էր այն հանգամանքը, որ «հետ մնացած» ազգերի ու ազգությունների «հավասարեցման» օրինաչափությունը, որը լիովին հակադիր է կապիտալիստական բազմազգ պետությունների զարգացման տրամաբանությանը, առաջին անգամ իրականացրել է Խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցությունն իր ազգային քաղաքականության տեսության մեջ ու պրակտիկայում, ընդսմին այդ փորձը հետագայում դրվել է բազմազգ

սոցիալիստական պետությունների եղբայրական կուսակցությունների գործունեության հիմքում:

Արևմտյան քաղաքագետների հետազոտությունների արդյունքներից սահմանազատումը սովորաբար հաստատվում էր գիտական հակառակորդների տեսական հիմնավորումներին խորհրդային հասարակագետների համար հրամայական-հրահանգային բնույթ ունեցող կուսակցական փաստաթղթերի հակադրմամբ: Նման կարգի հղումների համար շռայլ նյութեր էր ապահովում, մասնավորապես, ԽՄԿԿ կենտկոմի հաշվետու զեկուցումը ԽՄԿԿ 26-րդ համագումարին, որը կայացավ 1981 թ., այսինքն՝ այն ժամանակաշրջանում, երբ ԽՍՀՄ-ում տեղի էր ունենում խորհրդային լայն հասարակայնությունից հանգամանորեն թաքցվող բնապահպանական, տնտեսական, քաղաքական ու բարոյական ճգնաժամի խորացում:

Օրինակ կարող է ծառայել ԽՄԿԿ 26-րդ համագումարին Լ. Ի. Բրեժնևի ներկայացրած հաշվետու զեկուցման հետևյալ հատվածը. «Սովետական իշխանության առաջին տարիներից մեր տնտեսական ու սոցիալական քաղաքականությունը կառուցվում էր այնպես, որ Ռուսաստանի նախկին ազգային ծայրամասերը հնարավորին չափ արագ բարձրացվեցին մինչև նրա կենտրոնի զարգացման մակարդակը: Եվ այդ խնդիրը հաջողությամբ լուծվեց: Այստեղ կարևորագույն դեր խաղացին երկրի բոլոր ազգերի սերտ համագործակցությունը և ամենից առաջ ռուս ժողովրդի անշահախնդիր օգնությունը: Հետամնաց ազգային ծայրամասեր, ընկերներ, ներկայումս գոյություն չունեն»: Դրան լրացնում էր. «Մեր կուրսն է՝ մեծացնել յուրաքանչյուր հանրապետության նյութական ու հոգևոր պոտենցիալը, և դրա հետ մեկտեղ, այն առավելագույնս օգտագործել ամբողջ երկրի ներդաշնակ զարգացման համար: Այդ ճանապարհին մենք հիրավի պատմական նվաճումներ ենք ձեռք բերել»[62]:

«Էթնիկական շերտավորման» համընդհանրության ապացույցները «խորտակող» փաստարկների թվում, կուսակցական դիրեկտիվների հետ մեկտեղ, սովորաբար բերվում էին նաև հատվածներ բարձրագույն պետական իշխանության նորմատիվային փաստաթղթերից: Համաձայն ԽՍՀՄ Սահմանադրության՝ «ՍՍՀՄ տարբեր ռասաների և ազգությունների քաղաքացիները հավասար իրավունքներ ունեն: Իրավունքների որևէ ուղղակի կամ անուղղակի սահմանափակում, ըստ ռասայական և ազգային հատկանիշների քաղաքացիների ուղղակի կամ անուղղակի առավելությունների սահմանում, ինչպես նաև ռասայական կամ ազգային բացառի-

[62] Տես «ՍՄԿԿ 26-րդ համագումարի նյութեր»: Ե., 1981, էջ 89 – 90:

կության, թշնամանքի կամ արհամարհանքի ամեն մի քարոզ պատժվում են օրենքով»[63]:

26-րդ համագումարից 6 տարի անց՝ Կենտկոմի հուլիսյան (1987 թ.) պլենումում, ԽՄԿԿ կենտկոմի նոր Գլխավոր քարտուղար Մ. Ս. Գորբաչևը, բնութագրելով «հասուն սոցիալիզմի» դարաշրջանը, շեշտեց հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում «նախաձգնաժամային երևույթների» աճի միտումը: Այդ պլենումում արված զեկուցման մեջ հասարակության վիճակին տրված ամփոփիչ գնահատականն ըստ էության հանգում էր այն եզրակացությանը, որ արդեն 1980-ական թվականների սկզբներին երկրի «հիվանդությունները» ծեռք էին բերել քրոնիկական բնույթ:

«Վերակառուցման» ուղեգծի հռչակումից հետո ԽՄԿԿ պաշտոնական փաստաթղթերի, ԽՍՀՄ քաղաքական ղեկավարների ու հասարակական գործիչների ելույթների ուսումնասիրությունն օգնում է ապես ճշգրտելու Խորհրդային Միությունում 1980-ական թվականներին ստեղծված իրադրության ըմբռնումը: Քաղաքական ոլորտում «վերակառուցումային» գնահատումների տեսակետից առավել կարևոր երևույթ կարելի է համարել ոչ միայն երկրի բնակչության հիմնական զանգվածի, այլև ԽՄԿԿ շարքային անդամների մեծ մասի, ինչպես նաև մշտական կուսակցական վերահսկողությամբ գործող հասարակական կազմակերպությունների «օտարումը» պետական-կուսակցական կառույցներից: Որպես կանոն, այդ օտարումը դրսևորվում էր կառավարության խոստումների ու որոշումների նկատմամբ թերահավատության, հասարակական անտարբերության, սոցիալական լարվածության աճի ձևով:

Քաղաքական վերափոխումների ծավալման ընթացքում սկսեցին սուր քննադատության ենթարկվել վարչահրամայական բյուրոկրատական համակարգի խոր կոռումպացվածությունն ու խորհրդային հասարակության սոցիալական զարգացման, այդ թվում՝ էթնոազգային գործընթացների, մասին հաղորդվող տեղեկույթի քրոնիկական նպատակաուղղված աղճատումը:

«Տեղերում» ծավալված գործընթացների մասին տեղեկույթի հավաքման ու մշակման համակարգը գործի է դրվել դեռ պարտադրվող արագացված արդիականացման ստալինյան շրջանում: Ըստ էության, այն հանդես է եկել որպես իրադրության քաղաքական վերլուծության, առանձին ճյուղերում կամ կոնկրետ ազգային տարածաշրջաններում տիրող իրավիճակի վրա ուժային ներգործության չափի կարգավորման վերահսկման, ինչպես նաև ներքին ու արտաքին քաղաքական կիսապաշտոնական քարոզչության միջոցով լայն հասարակայնության ապատեղեկացման մեխանիզմի կարևոր լծակներից մեկը:

Երկրում Լ. Ի. Բրեժնևի քաղաքական ղեկավարման շրջանում տեղեկույթը «վերև» էր հասնում ավելի ու ավելի աղավաղված տեսքով: Դա էր պարտադրում «հասուն սոցիալիզմի» դոկտրինը, որը պահանջում էր «ճյուղերի ու տարածաշրջանների համալիր զարգացմանն» ուղղված առաջադրանքների մասշտաբների՝ հասարակությանն ուժասպառ անող մեծացում և քարոզվող գիտատեխնիկական առաջընթացի տեմպերի արագացում:

Տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական ու բարոյական համակարգային ճգնաժամի խորացման պայմաններում ապատեղեկատվությունը դարձավ տեղերում կատարվող աշխատանքների վերաբերյալ ներկայացվող հաշվետվությունների որոշիչ հատկանիշը: Երկար տարիներ քաղաքական վերահսկողության կենտրոնացման պայմաններում իշխանության պաշտոնական մարմինների նոմենկլատուրային կորպուսի կողմից կատարվող հավելագրումները և այլ մեքենայություններ կոծկող կեղծ փաստաթղթերի կանոնավոր ստեղծումը պայմանավորեցին ռեալ իշխանության կենտրոնացումը կառավարչական ապարատում, ինչպես նաև այդ ապարատի կոռումպացվածությունը: Կարչաքաղաքական վերահսկողության գործնականում բոլոր մակարդակներում կոռուպցիայի վերարտադրման պետական-կուսակցական արմատների ու մեխանիզմների բացահայտումը, որը կատարվեց վերակառուցումային «հրապարակայնության» շրջանում, քաղաքական ռեժիմի բարոյալքվածության աստիճանը հասանելի դարձրեց ոչ միայն մասնագետների, այլև հասարակայնության համար:

Կոռուպցիայի՝ որպես սոցիալական երևույթի վերլուծության փորձերը հաստատում են դրա զգալի ազդեցությունը առավել ստվար, այդ թվում՝ էթնոազգային, հանրություններում սոցիալական արդարության, քաղաքացիական ազատությունների և մարդու իրավունքների պաշտպանվածության մակարդակով անհատական ու խմբային կայուն անբավարարվածության ձևավորման վրա:

Դրա հետ մեկտեղ, բռնի արդիականացումը, որը կատարվում էր ԽՍՀՄ՝ որպես «հեղափոխության ամրոցի» գերինդուստրիալ զարգացման ստալինյան հայեցակարգի շրջանակներում, հանգեցրեց ժողովրդական տնտեսության կառուցվածքում տարրերի հարաբերակցության խոր անհամամասնությանը: Ռազմաարդյունաբերական համալիրի անբնականոն ու գերազանցապես էքստենսիվ զարգացումը, որը կատարվում էր ի հաշիվ կենսապահովման մյուս բոլոր ռեսուրսների, քայքայիչ ազդեցություն գործեց բնական միջավայրի վրա՝ բնապահպանության ոլորտում առաջ բերելով ճգնաժամային երևույթներ:

[63] «Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միության Սահմանադրություն (հիմնական օրենք)»: Ե., 1987, էջ 18:

Մի շարք ազգային տարածաշրջաններում՝ Մերձբալթիկայից մինչև Միջին Ասիա, վերջին տարիներին տեղի ունեցան տեխնածին բնապահպանական ճգնաժամային երևույթներ: Հրապարակայնության և մարդու անհատական ու կոլեկտիվ իրավունքների պաշտպանության համաշխարհային ստանդարտների մասին իրազեկվածության, ինչպես նաև առօրեական բարիքների աճող պակասուրդի պայմաններում դրանք դարձան էթնիկական տարածաշրջանների տեղաբնակների ճակատագրով խոր մտահոգության պատճառ: Քանի որ տեխնածին բնապահպանական աղետների աղբյուրներ էին մեծ մասամբ միութենական պետական գերատեսչությունների ձեռնարկությունները ու կազմակերպությունները, ապա հասարակայնության բնապահպանական մտահոգությունը վերածվեց «ազգային հատկանիշով» ինտենսիվ քաղաքականացման կարևոր հավելյալ գործոնի:

Սոցիալական լարվածության ընդհանուր ֆոնի վրա բնապահպանական շարժումների վրադրումը մի շարք տարածաշրջաններում ձևավորեց կենտրոնա-ծայրամասային և միջէթնիկական հակամարտությունների հզոր էթնոազգային ներուժ:

Այսպիսով՝ վերակառուցման ընթացքում տեղի ունեցող կառուցվածքային միջհամակարգային փոփոխությունների պայմաններում բազմազգ ԽՍՀՄ բռնի և արագացված արդիականացումը դինամիկացրեց ու բացահայտեց անհավասարաչափ արդիականացած էթնոազգային խմբերի միջև առկա թաքնված լարվածությունը:

Իր կազմի մեջ մտնող ազգերի իրավունքների և ազատությունների գերագույն երաշխավոր հանդիսացող ԽՍՀՄ-ի կողմից անվտանգության ռեալ իրավաքաղաքական, ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային ու բնապահպանական երաշխիքներ չլինելու պայմաններում առավել քաղաքականացած ազգերը դիմեցին ազգային ինքնորոշման իրենց իրավունքի և, վերջին հաշվով, ազգային ինքնիշխանության համար մղվող քաղաքական պայքարի:

Բնապահպանական շարժման ակտիվացումից ազգային անկախության հռչակմանն անցնելու «սցենարի» դասական զարգացում տեղի ունեցավ, մասնավորապես, Մերձբալթյան հանրապետություններում[64]: Պետք է ցավով նշել, որ այժմ արդեն նախկին ԽՍՀՄ տարածքում տեղի ունեցող էթնոազգային զարգացումների էթնոքաղաքագիտական վերլուծության և իմաստավորման գործում առաջնությունը դարձյալ պատկանում է արտասահմանյան հեղինակներին:

[64] Տես "The nationalities question in the Soviet Union". L.–N. Y., Longman, 1990, PP. 39 – 91:

* * *

Ավարտելով առաջին՝ ըստ իր խնդիրների քաղաքագիտական-պատմագրական, գլուխը՝ ցանկանում ենք ուշադրություն հրավիրել խորհրդային և հատկապես արտասահմանյան հետազոտությունների այնպիսի բնութագրային առանձնահատկության վրա, ինչպիսին է դրանց հասկացութատերմինաբանական ապարատի զգալի համընկնումը բուն քաղաքագիտական, սոցիոլոգիական, ազգաքանամարդաբանական ապարատների հետ: Նման համընկնումը բնական ու սովորական է սահմանային ենթագիտաճյուղերի համար, ինչի վկայությունն է, մասնավորապես, իշխանաքաղաքական* ազգագրության օրինակը[65]:

Էթնոքաղաքագիտության, ինչպես նաև ցանկացած այլ գիտաճյուղի յուրահատկությունը կապված է առաջին հերթին իր ուսումնասիրության առարկայի հետ: Մեր կարծիքով՝ այն կարող է սահմանվել որպես էթնիկական ու պատմամշակութային առանձնահատկություններ, որոնք բնորոշ են քաղաքական մշակույթին, կամ իշխանության և իշխման հարաբերություններին՝ դրանց օբյեկտիվ (հաստատությունների ու կառույցների միջոցով) և սուբյեկտիվ (քաղաքական վարքի շարժառիթավորումներ, կողմնորոշումներ, քաղաքական արժեքների համակարգեր և այլն) առումներով:

Ամփոփելով էթնոքաղաքականության և ազգային անվտանգության միջև փոխադարձ կապի վերլուծությունը, որոնք մենք փորձեցինք դիտարկել մեր հետազոտության սույն գլխում, կարող ենք առանձնացնել հետևյալ նկատառումները: Էթնոքաղաքականությունը այն ներքին և արտաքին քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն է, որը վարում են ժամանակակից պետությունները ինչպես ազգային, այնպես էլ տարածաշրջանային ու համընդհանուր մասշտաբներով իրենց անվտանգությունն ապահովելու նպատակով:

Էթնոքաղաքագիտությունը քաղաքական գիտությունների նոր ձևավորվող ճյուղ է, որն ի հայտ է եկել արևմտյան հիմնարար քաղաքագիտության մեջ, ինչպես նաև ազգային-պետական, տարածաշրջանային ու համընդհանուր մակարդակներում անվտանգային խնդիրների վերլուծական-կառավարչական ապահովման հատուկ բաժինների հավելվածներում: Խորհրդային էթնոքաղաքագիտության՝ որպես առանձնահատուկ քաղաքական գիտելիքների համակարգի ինտենսիվ ձևավորումը կարևոր ու հրատապ գիտական խնդիր է: Այն կապված է Ռուսաստանի և ԽՍՀՄ

* *Իշխանաքաղաքական ազգագրություն* (потестарно-политическая этнография; լատ.՝ potestas՝ ուժ, հզորություն, իշխանություն, բառից)՝ արևմտյան «քաղաքական մարդաբանություն» ենթագիտաճյուղի հոմանիշը: *Ծանոթ. թարգմ.:*

[65] Տես *Л. Е. Куббель.* Очерки потестарно-политической этнографии. М., 1988, с. 27:

կազմում եղած հանրապետությունների ազգային շահերի աշխարհառազմավարական տարածության մեջ անվտանգության պրոբլեմների ամբողջ, այդ թվում՝ էթնոքաղաքական, բազմապիսության մասին համակարգված պատկերացումներ կազմելու հետ:

Ընդհանրապես արդիականացող հասարակություններում, և, մասնավորապես, ԽՍՀՄ–ԱՊՀ-ի ու նախկին սոցիալիստական բլոկի երկրներում տեղի ունեցող ռեժիմային փոփոխությունները պահանջում են անվտանգության այլ կարևոր կողմերի հետ մեկտեղ ուսումնասիրել անցումային հասարակությունների քաղաքակրթական դինամիկայի համաձայնային և հակամարտային ներուժի պրոբլեմները: Էթնոքաղաքական ճգնաժամների զարգացման դեռ սկզբնական փուլերում դրանց նույնականացմանն ու լուծմանը պետք է օգնի էթնիկական հանրությունների, ազգերի, պատմամշակութային կենսատարածքների նմանության–տարբերության էթնոքաղաքագիտությունը: Ընդսմին այդ նմանություն–տարբերությունը որոշվում է ըստ այն արժեքային կողմնորոշումների, որոնք մարդկության քաղաքակրթական կազմակերպվածքի համապատասխան մակարդակներում կամ հակադրվում են մարդու իրավունքների պաշտպանվածության ապահովմանը, կա՛մ էլ դրվում են վերջինիս հիմքում: Միևնույն ժամանակ, քաղաքակրթական համակարգերի միջև «համաձայնության-հակամարտության» էթնոքաղաքագիտությունը կարող է կիրառվել որպես գինված էթնոքաղաքական հակամարտությունների բնույթն ավելի մարդասիրական դարձնելու, ինչպես նաև համաձայնային եղանակով կարգավորելու ու նույնիսկ լուծելու գիտականորեն հիմնավորված գործիքարան:

Այսպիսով՝ ԽՍՀՄ տիպի քաղաքակրթական բարդ միավորումների ազգային անվտանգության պրոբլեմների շարակարգված ուսումնասիրությունը պահանջում է շփվող քաղաքակրթական համակարգերի «զուգամիտման-տարամիտման» հիմնարար էթնոքաղաքագիտական հետազոտում, ինչպես նաև կիրառական մշակումներ՝ միտված ժամանակակից արդիականացած և անցումային՝ արդիականացող, պետությունների ներքին և արտաքին անվտանգության ոլորտում ազգային շահերի էթնոքաղաքական պաշտպանության պրակտիկայում որոնյալ մեթոդաբանական մոտեցումների ու մոդելների իրացմանը:

Գլուխ 2

ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐ

«Արդիականացում» հասկացությունը, ընկալված լինելով որպես հասարակության կերպափոխում «ավանդական» վիճակից «արդիականի», արևմտյան հասարակագետներն սկսել են օգտագործել 1960-ական թվականների սկզբներին: Առավել ընդհանուր իմաստով արդիականացում ասելով նկատի են ունենում հասարակության բազմաչափ փոփոխությունը տնտեսական, տեխնոլոգիական, բնապահպանական, ժողովրդագրական, քաղաքական, սոցիալական ու հոգեբանական առումներով: Այն սկիզբ էր առել Արևմտյան Եվրոպայում 16-րդ դարում, ապա ստացել էր համընդհանուր տարածում:

Արդիականացումը կարևոր նշանակություն ունի էթնոազգային գործընթացների զարգացման համար, որովհետև արմատապես փոխում է ազգի կամ էթնիկական խմբի գործունեության պայմանները: Այս հարցում հատկապես ուշագրավ է Քաղաքական գիտությունների միջազգային ասոցիացիայի նախկին նախագահ պրոֆեսոր Ք. Դեյչի կարծիքը: Նրա պնդմամբ՝ արդիականացումն անխուսափելիորեն ակտիվացնում է էթնիկական գիտակցումը, նպաստում ազգային ինքնավարության ձեռքբերման քաղաքական ձգտումների ձևավորմանը: Որպես արդյունք՝ ազգային հակամարտությունները ապագայում կսկսեն ավելի հաճախ ծագել և առաջին հերթին կներառեն բազմազգ պետությունները, ինչի հետևանք կլինի դրանց տրոհումը առանձին տարածաշրջանների[66]: Նրան համակարծիք է նաև ականավոր ամերիկյան քաղաքագետ Զ. Բժեզինսկին՝ պնդելով, որ արդիականացումն ունի տարանջատման ներուժ:

§ 1. ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՂՄԵՐԻ ՀԵՏԱԶՈՏՄԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄԸ

Էթնոքաղաքականության հետազոտման գործում հասարակագիտության տարբեր բնագավառների մասնագետների ջանքերի անշուշտ օգտակար միավորումը իհարկե չի նշանակում էթնոքաղաքագիտության միասնական հայեցակարգի «մեխանիկական կազմում»՝ տարաբնույթ հատվածների պարզ միակցմամբ: Հայտնի ամերիկացի գիտնական Մ. Նեշի կարծիքով՝ ներկայումս էթնիկականության ընդհանուր տեսության ստեղծմանը խոչըն-

[66] Տես "Foundation of modern Sociology". N. Y., 1976, PP. 269–270:

դոտում են հասարակության կենսագործունեության սոցիալական, մշակութային ու հոգեբանական ոլորտները միաժամանակ ընդգրկող հասարակագիտության «գլխավոր» տեսությունից «առաջ ընկնելու» փորձերը: Իսկ հիմա, երբ նման մակարդակը դեռ նվաճված չէ, պետք է վերլուծական գաղափարների ընդհանուր շտեմարանից ընտրել այն գաղափարները, որոնք համապատասխանում են «մարդկության պատմության սահմանափակ հատվածներից» մեկի պատմական, կառուցվածքային ու մշակութային իրողություններին: Հետազոտողը որպես այդ սահմանափակ և միևնույն ժամանակ բավականաչափ տևական հատված առանձնացնում է համաշխարհային պատմության վերջին հինգ դարը: Այդ ժամանակաշրջանը բնորոշվում է արդիականացմամբ, որի գլխավոր բաղադրատարրերն են ազգային պետությունները և դրանց կազմում եղած էթնիկական խմբերը՝ որպես ինքնագիտակցությամբ օժտված հանրություններ[67]:

Այնպիսի արևմտյան քաղաքագետների հետազոտություններում, ինչպիսիք են Ս. Էնլոուն, Ն. Գլեյզերը, Ա. Սմիթը, Ջ. Դանլոպը, Զ. Սայմոնը, Զ. Սլոուսոնը, Թ. Ռակովսկա-Հարմստոունը, Թ. Մաք-Նեյլը և ուրիշներ, համոզիչ կերպով ցույց է տրված, որ բազմազգ հասարակություններում էթնիկական խմբերը հավասար չափով չեն մասնակցում արդիականացմանը: Որոշ էթնիկական խմբեր ավելի վաղ են մտնում արդիականացած շերտերի մեջ, քան մյուսները, և ավելի բարձր մակարդակի «արդիականացվածության» են հասնում՝ շնորհիվ քաղաքական նախապատվությունների և արտոնությունների համակարգի գործառման կամ իրենց մշակույթի առանձնահատկությունների, որն ավելի մեծ չափով է կողմնորոշված դեպի առաջադիմություն, քան մյուս էթնիկական խմբերի մշակույթը[68]:

էթնիկական խմբերի միջև անհավասարության գոյությունը պայմանավորված է հենց արդիականացման գործընթացների անհավասարաչափությամբ և արդիականացման մակարդակների միջև խզումների առկայության օրինաչափությամբ: Արևմտյան քաղաքագետները, հիմնվելով տարբեր սոցիալական կարգ ունեցող հասարակությունների հետազոտությունների վրա, համոզիչ կերպով ցույց են տալիս, որ զարգացած բազմաէթնիկ հասարակություններում գոյություն ունի «էթնիկական շերտավորում»[69]: Որպես ԱՄՆ-ում կատարված «էթնիկական շերտավորման» քաղաքա-

[67] Տես *Մ. Նեշ*, Նշ. աշխ., էջ 3–4:

[68] Տես "Canadian Slavonic". Ottawa, 1975, № 213, P. 287:

[69] Տես *Գ. Ֆոստեր*, Նշ. աշխ., էջ 560 – 569, *J. Gumperz*. The communicative bases of social unequality. "Minorities: Community and identity", Berlin, "Springer", 1982, PP. 109 – 118, *Մ. Հեկտեր*, Նշ. աշխ., էջ 17 – 26, *Y. Seton-Watson*. Nations and states: An inquiry into the origins of nations and the politics of nationalism. Boulder (Cal.), 1977:

կան-սոցիոլոգիական ուսումնասիրության տիպիկ փորձ հիշատակենք «Անհավասար ամերիկացիներ. միջխմբային հարաբերությունների պրակտիկա և քաղաքականություն» հատուկ հետազոտությունը, որի հեղինակներ Ջ. Սլոուսոնը և Մ. Վոսկը, համեմատելով կենսամակարդակի հիմնական ցուցանիշները կրթության, բնակարանային պայմանների, զբաղվածության և այլ ոլորտներում, ուսումնասիրում են ԱՄՆ-ի բնակչության էթնիկական խմբերի կյանքի ստանդարտների ռեալ տարբերությունները[70]: Հանրահայտ անգլիացի քաղաքագետ Ն. Գլեյզերը «էթնիկական գործոն» հոդվածում փաստում է, որ «հասարակությունն ի վիճակի չէ բոլոր էթնիկական խմբերը հասցնելու սոցիալական ու տնտեսական զարգացման միևնույն մակարդակի, հավասարության»[71]:

Կա կարծիք, որ հասարակության կյանքի երևույթների ամբողջ բազմապիսությունը, ներառյալ՝ էթնոազգային իրողությունները, հնարավոր չէ հանգեցնել միայն ֆորմացիոն մոտեցման հիմնական կատեգորիաների, հատկապես, երբ այն հանդես է գալիս գռեհկացված ձևով՝ խոսելով դասակարգերի կոշտ դիմակայության մասին: Ներկայումս այդ կարծիքը կարելի է համարել ընդունված տեսակետ ոչ միայն արևմտյան, այլև խորհրդային հասարակագիտության մեջ:

Խորհրդային ժամանակների հայտնի պատմաբան ոչ մարքսիստ Մ. Ա. Բարգը իր վերջին ելույթներից մեկում հատուկ շեշտել է, որ ականավոր արևմտյան մասնագետները, ի տարբերություն Մարքսից մեր հրաժարման, ավելի ու ավելի ակնհայտորեն են նրան համարում 19-րդ դարի պատմական մտքի կարկառուն տեսաբան, որը պատմության բուն գաղտնիքը տեսավ մարդկանց նյութական պրակտիկայի մեջ: Ֆորմացիայի մարքսյան կատեգորիան պահպանում է իր նշանակությունը որպես այն գործընթացների հայեցակարգման մեթոդ, որոնք հանգուցային են պատմության օրինաչափության տարրերը հասկանալու համար:

Մ. Ա. Բարգը մեր դարի սկզբում տեղի ունեցած գիտական առաջընթացի կարևոր ցուցիչ է համարում մարդու «բաժանումը» «տնտեսական մարդու», «քաղաքական մարդու», «սոցիալական մարդու», որովհետև պատմական գիտությունը տրոհվում էր ենթագիտաճյուղերի, և դրանք միմյանցից մեկուսացած առանձին կողմերի խորքերը: Սակայն արդեն 20-ական թվականներին դարի խոշորագույն ֆրանսիացի պատմաբան Մարկ Բլոկը իր գործընկերներին կոչ արեց վերադառնալու մարդու ըմբռնմանը որպես մեկ ամբողջության:

[70] Տես *J. Slawson, M. Vosk*. Unequal Americans: Practicies and politics of intergroup relations. L., 1979:

[71] *Ն. Գլեյզեր*, Նշ. աշխ., էջ 15:

Ներկայումս, երբ խորհրդային քաղաքականության մեջ ու քաղաքական գիտություններում տեղի է ունենում արժեքային կողմնորոշումների հերթական ցավագին վերաիմաստավորում, կատարվում է «փուլանիշների փոփոխություն» սոցիալական կապերի իմաստի վերմարդկային ընկալումից դեպի մարդը՝ որպես համակարգաստեղծ մարդասիրական արժեքի, որն ունի բազմաչափ անհատական ու խմբային բազմապիսություն:

Այն բանից, թե որքանով է մարդուն հաջողվում դրսևորել իր բազմաչափությունը, ինչ շրջանակներում է ուրվագծված նրա կենսական տարածությունը, որում ապահովվում կամ չի ապահովվում նրա՝ որպես ինքնիշխան անձնավորության զարգացումը, կախված կլինի, թե ինչ պատմական հարացույցի հետ նա կարող է հարաբերակցված լինել: Այդպես կարելի է որոշել նաև անհատի, դասակարգի, խավի, էթնիկական հանրության, ընդհանուր առմամբ պետության կամ մարդկանց որևէ այլ հանրույթի հետազոտման դաշտը՝ ֆորմացիոն, թե քաղաքակրթական:

Սույն մենագրական հետազոտության հեղինակը ելնում է այն մեկնակետից, որ ֆորմացիոն գործընթացը ներառում է հերթագայության, հաջորդականության ընդհատումների, հակադրությունների պայքարի մեխանիզմ, ընդսմին այդ պայքարի բարձրագույն ձևերն են դասակարգային հակամարտություններն ու սոցիալական հեղափոխությունները: Ի հակակշիռ դրան՝ քաղաքակրթության՝ որպես մեծամասշտաբ, իր մշակութային բնութագրերը հաստատունորեն պահպանող կենսատարածքի զարգացման մեջ առավել լիակատար կերպով արտացոլվում է սոցիալական առաջընթացի մյուս կողմը, այն է՝ զարգացման հաջորդականությունն ու անընդհատությունը, սերունդների կուտակած և մարդու ու հասարակության համար մեծ կարևորություն ներկայացնող փորձի պահպանումն ու փոխանցումը[72]:

Այսպիսով՝ «ֆորմացիա» և «քաղաքակրթություն» կատեգորիաների հարաբերությունն արտացոլում է «հեղափոխություն» և «էվոլյուցիա» հասկացությունների դիալեկտիկան: Սակայն այս երկու հասկացությունների բաղդատումը չի նշանակում այլընտրանքային երկձյուղում:

Դիալեկտիկական միասնության մեջ «քաղաքակրթություն» և «ֆորմացիա» կատեգորիաների ընկալումը հնարավորություն է տալիս հաղթահարելու գոյություն ունեցող հակասությունը: Ֆորմացիան փոխվում է և միևնույն քաղաքակրթության շրջանակներում, և՝ քաղաքակրթությունը փոխվելու դեպքում: Միևնույն ժամանակ, որոշակի քաղաքակրթության փոփոխումը, որպես կանոն, ուղեկցվում է նաև հասարակական ֆորմացիայի փոփոխմամբ: Ամեն մի հասարակության մեջ զուգակցվում են քաղաքակրթական ու ֆորմացիոն բաղադրատարրերը:

Մ. Ա. Բարգը համարում է, որ «օբյեկտիվիզմի փակուղին» հաղթահարել և պատմական գործընթացում մարդկային սուբյեկտիվության գործոնը ներառել հնարավոր է «քաղաքակրթություն» կատեգորիայի միջոցով, որը ապահովում է հասարակության ամբողջական ընկալումը՝ պատմության մեջ կենտրոնական դարձնելով բուն մարդկային առումը:

Անհատի և հասարակական համակարգում նրա էության դրսևորման եղանակների վրա «քաղաքակրթություն» և «ֆորմացիա» կատեգորիաների պրոյեկտմամբ կարելի է նաև հայտնաբերել երկու հիմքային բաղադրատարրերի առկայությունը: Մ. Բարգը դրանք անվանում է սուբստրատ և տարբերակում է էթնոծին (մարդածին) ու սոցիոծին (ֆորմացիոն) սուբստրատները[73]: Դրանք վերագրելով «քաղաքակրթություն» կատեգորիային՝ Մ. Բարգը համարում է, որ տվյալ սուբստրատները հնարավորություն են տալիս մի ամբողջության մեջ տեսնելու անձնավորության ու հասարակությունը, դրանց փոխհարաբերությունները, ինչպես նաև ավելի լայն կերպով դիտարկելու պատմական գործընթացի ծավալման հետ կապված պրոբլեմների սպեկտրը:

Հասարակության կառուցվածքը միայն «ֆորմացիա» կատեգորիայի տեսանկյունից դիտելու դեպքում առաջին պլան է մղվում մարդու դասակարգային էությունը, ընդսմին նա ներկայացվում է բազիսի ու վերնաշենքի փոխհարաբերությունների, արտադրության զարգացման մակարդակից և տնտեսության ու քաղաքականության փոխհարաբերություններից նրա կենսագործունեության պայմանների գերուժացված կախման երկմակարդակ մոդելով: Երկգործիչ (երկագենտ) հասարակության մեջ մարդուն օբյեկտիվ կերպով տեսնելու տվյալ փորձը, մեր կարծիքով, հանգեցնում է հասարակական անհատի դասակարգային էության բացարձակացմանը, նվազեցնում է նրա բազմապիսությունը:

«Ֆորմացիա» կատեգորիան ի հայտ չի բերում մարդու էության ամբողջ «ներկապնակը», որոշակի շրջանակով սահմանափակում է պատմական իրականությունը, ինչպես նաև այդ իրականության մեջ անհատի դրսևորումը: Ֆորմացիոն տեսանկյունից մարդու դիտարկումը տարբեր տեղափակված պատմական մշակույթներ ներկայացնող էթնոսների, ազգերի և պետությունների պատմության սոցիոլոգիան հանգեցնում է տրված փուլային սխեմային: Դա ֆորմացիոն մոտեցման հիմնական թերությունն է, որովհետև մարդը ոչ միայն ֆորմացիոն կատեգորիա է. նա և նրա հան-

[72] Տես "Эволюция восточных обществ: синтез традиционного и современного". М., 1984, с. 15:

[73] Տես *М. Барг*. О категории "цивилизация". "Новая и новейшая история". М., 1990, № 5, сс. 25–40:

րությունները նաև կոնկրետ քաղաքակրթությունների հատկանիշների կրողներ են:

Քաղաքակրթական մոտեցումը անհատի գործունեության մեջ ի հայտ է բերում վերը նշված սուբստրատները՝ և էթնոծինը, և սոցիոծինը: Դրանք անձնավորության մեջ և հանրություններում տարբեր չափով են երևակում էթնոսից սկիզբ առնող ու նրա անհատականությունը բնութագրող տարրերը, ինչպես նաև այն տարրերը, որոնք պայմանավորված են հասարակության ու պետության քաղաքատնտեսական յուրահատկությամբ:

էթնոսը չի կարելի համարել զուտ ֆորմացիոն կատեգորիա, որովհետև նրա ձևավորումը չի տեղափակվում մի ֆորմացիայի սահմաններում: Յուրաքանչյուր էթնոսի պատմությունը աշխարհին տիրապետելու դարերով կուտակված փորձի՝ մի մարդուց մյուսին փոխանցման հաջորդական շղթա է: էթնոսը՝ որպես քաղաքակրթական ամբողջականության տարր, գտնվում է մարդկային ինտեգրման ինչպես էթնոազգային, այնպես էլ վերէթնիկական ոլորտի ռեալությունների հետ կապված, մշակութային, բարոյական ու բարոյախոսական արժեքային դաշտում: «Քաղաքակրթական ամբողջականությունը չունի գործառութային բնույթ. դրան միավորողը նրա մեջ մտնող խմբերի և անհատների ինչ-որ ավելի խորքային, «ինտիմ» հատկությունների ընդհանրությունն է»[74]:

Այդ հատկությունները կազմում են ոչ դասակարգային ծագում ունեցող և տվյալ կոնկրետ ֆորմացիայի համակարգին չառնչվող արժեքների մի հսկայական շերտ: Արտահայտելով մարդու նույնականացուցիչ շահերի շրջանը՝ էթնոազգային արժեքները, ինչպես նաև ավելի լայն էթնոինտեգրիչ արժեքային կողմնորոշումները զարգանում են, փոփոխվում՝ հարաբերականորեն կախված լինելով ֆորմացիայից: Դրանք հիմնականում ձևավորվում են կոնկրետ քաղաքակրթության ու նրա էթնոազգային ենթահամակարգերի պատմամշակութային միջավայրի ազդեցությամբ: Արժեքների բնույթը կարող է հիմք ծառայել քաղաքակրթության տիպը որոշելու համար: Եվ այս տեսակետից հիմքային արժեքները քաղաքակրթության էությունն են, նրա անհատականությունը: Բայց միևնույն ժամանակ «էթնոսները, իսկ մենք ավելացնում ենք՝ նաև դրանց քաղաքակրթական ընդհանրությունները ամբողջական համակարգեր են, որոնք անխզելիորեն կապված են սոցիալ-տնտեսական գործոնների հետ»[75]:

Դա նշանակում է, որ համամարդկային հանրության մեջ, տվյալ դեպքում՝ էթնոսում և վերէթնիկական քաղաքակրթական կենսատարածքներում

[74] *Г. Дилигенский.* "Конец истории" или смена цивилизации? "Вопросы философии", 1991, № 3, с. 32.

[75] *Ю. Бромлей, Р. Подобный.* Человечество – это народы. М., 1990, с. 197.

փոխազդում են, առանց բևեռացած անտագոնիստական հակասություններ դրսևորելու, երկու գործոն, երկու կառուցվածքային գիծ, որոնք պայմանավորված են, մի կողմից, մարդկային անհատականությամբ (մարդածին սուբստրատ), մյուս կողմից՝ հասարակական կազմակերպվածքի յուրահատկությամբ (ֆորմացիոն սուբստրատ):

Այսպիսով՝ Բարգի հայեցակարգը հնարավորություն է տալիս «քաղաքակրթություն» կատեգորիայի դերը որոշելու մարդու մշակութային ու սոցիալական բնույթը, նրա էության երկակիությունն ու երկմիասնությունը, ինչպես նաև այդ գործոններից քաղաքակրթության պրակտիկ գործունեական դրսևորման կախումը դիտարկելու գործում: Ըստ մեզ՝ նման կերպով ներկայացված «քաղաքակրթություն» կատեգորիայի էվրիստիկական արժեքը, ճանաչողական կարողությունը այն են, որ նա առաջին պլան է մղում մարդկային առումը, այսինքն՝ անհատական ու կոլեկտիվ գործունեության բոլոր ոլորտներում մարդու անձնավորության դրսևորման գործընթացը՝ դրանով իսկ հետազոտողի առջև բացելով մարդկային կեցության շերտավորումը, ինչպես նաև ռեալ իրականության և ընդհանուր առմամբ պատմության ընթացքի վրա անձնավորության, էթնիկական ու քաղաքակրթական հանրությունների սուբյեկտիվ ազդեցության չափը: Հոգևոր, բարոյական, մշակութային արժեքների և սոցիալ-հասարակական կեցության լույսով մարդու ուսումնասիրումը հենց մարդու՝ որպես ամբողջականության քաղաքակրթական տեսլականն է:

Միևնույն ժամանակ, «քաղաքակրթություն» կատեգորիան հայեցակարգում է նաև հասարակության ընկալումը բոլոր կապերով ու դրսևորումներով հանդերձ: Այն նպատակ ունի վերացնել հակասությունները իշխանության օտարված բնույթի և ընդհանուր կարգավորման միջև, հասարակական ու անձնական շահերի միջև, ձգտում է լուծելու անցյալի, ներկայի և ապագայի հարաբերակցման, ժառանգորդության, մարդու՝ որպես անհատականության, ինչպես նաև էթնոսների ու քաղաքակրթությունների՝ որպես պատմական սոցիոմշակութային հանրույթների զարգացման էվոլյուցիայի պրոբլեմները:

Եվ այստեղ ունիվերսալ կերպով միահյուսված է հոգևորը՝ կապված էթնոսի, նրա պատմության, ավանդույթների, ինչպես նաև քաղաքակրթության մշակութային անկրկնելիության ու նրա սոցիալական, քաղաքատնտեսական պրակտիկայի հետ: Այլ կերպ ասած՝ «քաղաքակրթությունն» ապահովում է մարդու դիտումը երկու՝ սոցիոծին ու էթնոծին, բաղկացուցիչ հիմք-կոորդինատների միասնության մեջ: Չափումների այս միասնականությունը տվյալ դեպքում կարելի է ձևակերպել որպես հասարակության կառուցվածքի ու զարգացման դինամիկայի էթնոսոցիալական չափում: Այսպիսով՝ «քաղաքակրթություն» կատեգորիան դետերմինաց-

նում է հասարակական զարգացման բազմաչափության բովանդակությունը և ուղղությունները՝ էթնոսոցիալական չափման մեջ իրացնելով պատմության փիլիսոփայության նկատմամբ քաղաքակրթական մոտեցումը:

Պրոֆեսոր Մ. Ա. Բարգի առաջարկած ըմբռնմամբ՝ քաղաքակրթական մոտեցումը կարող է մեթոդաբանական հիմք դառնալ պատմական գործընթացի ևս մեկ «երկակիությունը», այն է՝ դրա զարգացման մեջ հակամարտային ու համաձայնային գործոնների զուգակցումը, վերլուծելու համար: Հեղինակը օբյեկտիվ սոցիոծին սուբստրատը դետերմինացնում է որպես իր էությամբ հակամարտային, քանի որ դրանով է պայմանավորված հիմնական սոցիալական հակասությունը: Իսկ սուբյեկտիվ էթնոծին սուբստրատին, որը պայմանավորված է մշակութային ինքնության տարրերով և ծառայում է որպես քաղաքակրթության մի յուրօրինակ «կոդային ոլորտ», պատկանում է համաձայնային, հասարակության մեջ երկպառակության կանխման մեխանիզմի գործառութային դերը:

Քաղաքակրթական մոտեցումը հնարավորություն է տալիս դիտարկելու հասարակական երևույթների օբյեկտիվ սոցիոծին ու սուբյեկտիվ էթնոծին տարրերի փոխադարձ կապը կոնկրետ էթնոսոցիալական սյուժեներով պատմական գործընթացի ծավալման գերազանցապես «հակամարտային» կամ «համաձայնային» սցենարների ձևավորման հետ:

Այսպես. կարելի է վարկածաբար ենթադրել, որ միաէթնիկ պետությունում էթնոծին սուբստրատի «համաձայնային» ներուժը, փոխազդելով սոցիոծին սուբստրատի «հակամարտային» ներուժի հետ, պայմաններ է ստեղծում հակամարտության վերացման, լուծման կամ առնվազն՝ որոշ մեղմացման համար:

Մինչդեռ սակավ հավանական է, որ բազմաէթնիկ պետությունում սոցիոծին սուբստրատի հակամարտային ներուժը մարվի տարբեր էթնիկական խմբերի «համաձայնային» ներուժերով, որովհետև վերջիններս «համաձայնային» են գերազանցապես ներխմբային չափման մեջ: Բացի այդ, առանձին էթնիկական խմբերի «համաձայնային» ներուժը կարող է լինել արտաքին խմբային հակամարտայնության սուբստրատ (կա՛մ հորիզոնական ուղղությամբ՝ էթնիկական խմբերի միջև, կա՛մ ուղղաձիգ ուղղությամբ՝ էթնիկական խմբերի և պետական կենտրոնի միջև):

Հավանական է, որ բազմաէթնիկ պետությունում պատմական քաղաքակրթական գործընթացի էթնոծին բաղադրատարրը, ի տարբերություն միաէթնիկ պետության դեպքից, դառնա լրացուցիչ հակամարտայնության աղբյուր՝ մեծացնելով սոցիոծին սուբստրատի օբյեկտիվ հակամարտային ներուժը:

Լրացնելով քաղաքակրթական հայեցակետից վերլուծության ենթարկված էթնոքաղաքագիտական պրոբլեմների կառուցողական մշակվածության վիճակի գնահատումը՝ հարկ ենք համարում նշել մի խումբ խորհրդային փիլիսոփաների, քաղաքագետների, ազգաբանների աշխատությունները, որոնք այս կամ այն առնչությամբ դիտարկել են դրանք: Առանձնակի ուշադրության են արժանի Ն. Ի. Կոնրադի, Յու. Վ. Բրոմլեյի, Ս. Ա. Հարությունովի, Բ. Ս. Երասովի, է. Ս. Մարգարյանի, է. Ի. Սկակունովի, Ա. Վ. Ժուրավսկու և այլոց աշխատությունները[76]:

Քաղաքակրթական մոտեցման հիման վրա մոդելավորվում է այս կամ այն հասարակության մեջ տեղի ունեցող էթնոազգային գործընթացի զարգացման առավել ընդհանուր, շատ առումներով զուտ մտահայեցական սխեման: Դրա հետ մեկտեղ, տվյալ մակարդակի մեթոդաբանական ընդհանրացումը հնարավորություն է տալիս հաշվի առնելու միաէթնիկ ու բազմաէթնիկ կազմավորումներում առկա էթնոազգային հարաբերությունների բնույթը պայմանավորող գործոնների լայն սպեկտրը:

Մեր կարծիքով՝ հետաքրքրություն է ներկայացնում «քաղաքակրթական մոդելի» բաղդատումը արևմտյան քաղաքագետների վերը ավելի հանգամանորեն քննարկված, էթնոազգային իրողություններին մոտարկումներում ավելի կոնկրետացված հայեցակարգերի հետ: Իրենց բազմազանությամբ հանդերձ այդ հետազոտությունները ներգծվում են արդիականացած կամ արդիականացող (ժամանակակից կամ ավանդականից դեպի ժամանակակից անցնող) հասարակության քաղաքակրթական շրջանակների մեջ՝ հաստատագրելով տվյալ քաղաքակրթական վիճակի կամ զարգացման փուլի առանձնահատկությունները: Հետազոտողները հիմնական ուշադրություն են դարձնում արդիականացող բազմաէթնիկ պետությունում էթնիկական խմբի ազգայնականության շուրջ սոցիալական հակամարտայնության բևեռացման պատճառները պարզելուն[77]:

Էթնիկապես տարասեռ պետության արդիականացման սոցիալ-տնտեսական գործընթացների օբյեկտիվ հակամարտածին բնույթը առավել լիովին ու համոզիչ կերպով ներկայացրել են Մ. Հեկտերը և Թ. Նեյռնը:

[76] Տես *Н. И. Конрад.* Запад и Восток. М., 1972; *Ю. В. Бромлей.* Национальные процессы в СССР: в поисках новых подходов. М., 1988; *С. А. Арутюнов.* Народы и культуры. Развитие и взаимодействие. М., 1989; *Б. С. Ерасов.* Культура, религия и цивилизация на Востоке. М., 1990; *Э. С. Маркарян.* Теория культуры и современная наука. М., 1983; *Э. И. Скакунов.* Путь модернизации советского общества. М., 1983, *Э. И. Скакунов.* Путь модернизации советского общества. М., 1991; *А. В. Журавский.* Христианство и ислам. М., 1990:

[77] Միջէթնիկական հակամարտությունների վերաբերյալ հայեցակարգերի առավել լիակատար տեսությունը խորհրդային գրականության մեջ տես՝ "Межэтнические конфликты в странах зарубежного Востока". М., 1991, сс. 33 – 72:

Հեղինակները կոնկրետ նյութի վերլուծությամբ ուսումնասիրում են, թե ինչպես կարող են բազմազգ պետություններում բնակչության տնտեսական ու սոցիալական բաժնեզրկության կենսատարածքները արդիականացման ընթացքում դառնալ ազգային հակամարտության օջախներ, եթե այդ կենսատարածքների սահմանները հատվում են «ծայրամասային» էթնիկական խմբերի բնակության տարածքների հետ: Քաղաքակրթական մոտեցմամբ «ներքին գաղութատիրության» հայեցակարգը հանգում է էթնոազգային հակամարտության օբյեկտիվ սոցիոծին գործոնների վերլուծության: Միևնույն ժամանակ, ինչպես բազմիցս նշվել է և՛ արտասահմանյան, և՛ խորհրդային գրականության մեջ, անգամ սոցիալ-տնտեսական և էթնիկական տարբերությունների համատեղման դեպքում թաքնված հակամարտությունը ոչ միշտ է փոխակերպվում բաց ծևի, և այդ տարբերություններն ու հակասությունները միայն որոշակի պայմաններում են առաջ բերում միջէթնիկական հակամարտություն: Դրա հետևանքով «ներքին գաղութատիրության» և «կենտրոն–ծայրամասի» հայեցակարգերը գործնականում կորցնում են սոցիոլոգիական տեսությունների համար հույժ կարևոր կանխատեսումային հնարավորությունները:

Հասարակության զարգացումը սոցիոծին ու էթնոծին սուբստրատների փոխազդեցության միջոցով ներկայացնող պրոֆեսոր Մ. Բարգի քաղաքակրթական մոդելին առավել մոտ է Ջ. Ոոտշիլդի կողմից որպես էթնոքաղաքագիտության հիմք առաջարկված «էթնիկականության քաղաքականացման» սոցիոլոգիական հայեցակարգը:

Հետազոտողը քաղաքական-սոցիոլոգիական գիտելիքի մակարդակով կոնկրետացնում է զարգացման քաղաքակրթական մոդելի էթնոծին ու սոցիոծին սուբստրատների փոխազդեցության դիալեկտիկան՝ շեշտելով «ունիկալ» էթնոյուրահատուկ մշակույթի փոխադարձ սերտ կապը արդիականացման ընթացքում էթնիկական խմբի կողմից ունիվերսալ մշակույթն ու տեխնոլոգիան յուրացնելու հետ: Գիտնականը «էթնիկականության քաղաքականացման տարիմաստություն» է համարում էթնիկական յուրահատկության նկատմամբ հետաքրքրության մեծացումը, որը տեղի է ունենում ի պատասխան արդիականացման գործընթացներով ներբերվող փոփոխությունների:

Հաշվի առնելով խորհրդային և արտասահմանյան գրականության մեջ քաղաքակրթական գործընթացների ու երևույթների անբավարար մշակվածության հանգամանքը՝ սույն հետազոտության հեղինակը, հենվելով վերը բերված վերլուծության վրա, իր հետագա խնդիրն է համարում էթնոքաղաքականության ընդգրկուն քաղաքակրթական հետազոտության պրոբլեմի ձևակերպումը, ինչպես նաև միջքաղաքակրթական շփման

պրոբլեմների բազմամակարդակ վերլուծության մեթոդաբանական մոդելի հիմնավորումը:

Ընդհանրացնելով անցումային հասարակությունների համաձայնային-հակամարտային ներուժի էթնոքաղաքագիտական հետազոտության նկատմամբ քաղաքակրթական մոտեցման՝ որպես ազգային անվտանգության մշակման ու էթնոքաղաքական ապահովման ռեալ ռեսուրսներից մեկի կիրառման պրոբլեմի մեթոդաբանական ձևակերպումը՝ կարող ենք անել հետևյալ եզրակացությունը: Քաղաքակրթական վերլուծությունը, մարդկության հասարակական-պատմական զարգացման ֆորմացիոն սխեմայի երկգործիչ միաչափությունը լրացնելով ու հասցնելով էթնոսոցիալական համակարգերի ծավալադիտական (ստերեոսկոպիկ) արտացոլման, հնարավորություն է տալիս աշխարհի արդիականացման, ձևավորման, վերարտադրման, ինչպես նաև էթնոքաղաքական ճգնաժամերի ու գինված հակամարտությունների ընթացքում դրանց կերպափոխումը դիտարկելու ավանդական ու ժամանակակից քաղաքակրթությունների պատմության քաղաքական փիլիսոփայության լայն դիրքերից:

Այսպիսով՝ հետագա հետազոտությունների համար մենք քաղաքակրթական մոտեցումը համարում ենք ազգային անվտանգության էթնոքաղաքագիտության՝ որպես հատուկ հիմնարար ու կիրառական հասարակական գիտելիքների համակարգի ձևավորման գլխավոր մեթոդաբանական սկզբունքներից մեկը: Էթնոքաղաքական երևույթների քաղաքակրթական վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս հետագայում հիմնարար կերպով ուսումնասիրելու ազգային անվտանգության տեսության էթնոքաղաքագիտական առումները, մոդելավորելու արդիականացած ու արդիականացող միաէթնիկ ու բազմաէթնիկ պետությունների, ինչպես նաև վերէթնիկական քաղաքակրթական կենսատարածքների էթնոսոցիալական համակարգերի միջև շփումային գոտիների բացահայտման գործընթացների համաձայնային-հակամարտային դինամիկան:

§ 2. ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՒՅՆԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԸ

Նախկին ԽՍՀՄ տարածքում նոր հասարակական կարգերի ստեղծման խնդիրներով պայմանավորված քաղաքական որոնումներում չի կարող հաշվի չառնվել համաշխարհային պատմական գործընթացում հետևյալ երկու միտումների աճի հանգամանքը: Մի կողմից՝ միասնական տնտեսական ու տեղակատվական տարածության ձևավորման հետ մեկտեղ համաշխարհային ընկերակցությունում սկսում են ավելի ու ավելի մեծ դեր

Հեղինակները կոնկրետ նյութի վերլուծությամբ ուսումնասիրում են, թե ինչպես կարող են բազմազգ պետություններում բնակչության տնտեսական ու սոցիալական բաժնեգրկության կենսատարածքները արդիականացման ընթացքում դառնալ ազգային հակամարտության օջախներ, եթե այդ կենսատարածքների սահմանները հատվում են «ծայրամասային» էթնիկական խմբերի բնակության տարածքների հետ: Քաղաքակրթական մոտեցմամբ «ներքին գաղութատիրության» հայեցակարգը հանգում է էթնոազգային հակամարտության օբյեկտիվ սոցիոծին գործոնների վերլուծության: Միևնույն ժամանակ, ինչպես բազմիցս նշվել է և՛ արտասահմանյան, և՛ խորհրդային գրականության մեջ, անգամ սոցիալ-տնտեսական և էթնիկական տարբերությունների համատեղման դեպքում թաքնված հակամարտությունը ոչ միշտ է փոխակերպվում բաց ձևի, և այդ տարբերություններն ու հակասությունները միայն որոշակի պայմաններում են առաջ բերում միջէթնիկական հակամարտություն: Դրա հետևանքով «ներքին գաղութատիրության» և «կենտրոն–ծայրամասի» հայեցակարգերը գործնականում կորցնում են սոցիոլոգիական տեսությունների համար հույժ կարևոր կանխատեսումային հնարավորությունները:

Հասարակության զարգացումը սոցիոծին ու էթնոծին սուբստրատների փոխազդեցության միջոցով ներկայացնող պրոֆեսոր Մ. Բարգի քաղաքակրթական մոդելին առավել մոտ է Զ. Ոոտշիլդի կողմից որպես էթնոքաղաքագիտության հիմք առաջարկված «էթնիկականության քաղաքականացման» սոցիոլոգիական հայեցակարգը:

Հետազոտողը քաղաքական-սոցիոլոգիական գիտելիքի մակարդակով կոնկրետացնում է զարգացման քաղաքակրթական մոդելի էթնոծին ու սոցիոծին սուբստրատների փոխազդեցության դիալեկտիկան՝ շեշտելով «ունիկալ» էթնոյուրահատուկ մշակույթի փոխադարձ սերտ կապը արդիականացման ընթացքում էթնիկական խմբի կողմից ունիվերսալ մշակույթն ու տեխնոլոգիան յուրացնելու հետ: Գիտնականը «էթնիկականության քաղաքականացման տարիմաստություն» է համարում էթնիկական յուրահատկության նկատմամբ հետաքրքրության մեծացումը, որը տեղի է ունենում ի պատասխան արդիականացման գործընթացներով ներբերվող փոփոխությունների:

Հաշվի առնելով խորհրդային և արտասահմանյան գրականության մեջ քաղաքակրթական գործընթացների ու երևույթների անբավարար մշակվածության հանգամանքը՝ սույն հետազոտության հեղինակը, հենվելով վերը բերված վերլուծության վրա, իր հետագա խնդիրն է համարում էթնոքաղաքականության ընդգրկուն քաղաքակրթական հետազոտության պրոբլեմի ձևակերպումը, ինչպես նաև միջքաղաքակրթական շփման

պրոբլեմների բազմամակարդակ վերլուծության մեթոդաբանական մոդելի հիմնավորումը:

Ընդհանրացնելով անցումային հասարակությունների համաձայնային-հակամարտային ներուժի էթնոքաղաքագիտական հետազոտության նկատմամբ քաղաքակրթական մոտեցման՝ որպես ազգային անվտանգության մշակման ու էթնոքաղաքական ապահովման ռեալ ռեսուրսներից մեկի կիրառման պրոբլեմի մեթոդաբանական ձևակերպումը՝ կարող ենք անել հետևյալ եզրակացությունը: Քաղաքակրթական վերլուծությունը, մարդկության հասարակական-պատմական զարգացման ֆորմացիոն սխեմայի երկգործիչ միաչափությունը լրացնելով ու հասցնելով էթնոսոցիալական համակարգերի ծավալադիտական (ստերեոսկոպիկ) արտացոլման, հնարավորություն է տալիս աշխարհի արդիականացման, ձևավորման, վերարտադրման, ինչպես նաև էթնոքաղաքական ճգնաժամների ու զինված հակամարտությունների ընթացքում դրանց կերպափոխումը դիտարկելու ավանդական ու ժամանակակից քաղաքակրթությունների պատմության քաղաքական փիլիսոփայության լայն դիրքերից:

Այսպիսով՝ հետագա հետազոտությունների համար մենք քաղաքակրթական մոտեցումը համարում ենք ազգային անվտանգության էթնոքաղաքագիտության՝ որպես հատուկ հիմնարար ու կիրառական հասարակական գիտելիքների համակարգի ձևավորման գլխավոր մեթոդաբանական սկզբունքներից մեկը: Էթնոքաղաքական երևույթների քաղաքակրթական վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս հետագայում հիմնարար կերպով ուսումնասիրելու ազգային անվտանգության տեսության էթնոքաղաքագիտական առումները, մոդելավորելու արդիականացած ու արդիականացող միաէթնիկ ու բազմաէթնիկ պետությունների, ինչպես նաև վերէթնիկական քաղաքակրթական կենսատարածքների էթնոսոցիալական համակարգերի միջև շփումային գոտիների բացահայտման գործընթացների համաձայնային-հակամարտային դինամիկան:

§ 2. ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՒՅՆԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՆԵՐԸ

Նախկին ԽՍՀՄ տարածքում նոր հասարակական կարգերի ստեղծման խնդիրներով պայմանավորված քաղաքական որոնումներում չի կարող հաշվի չառնվել համաշխարհային պատմական գործընթացում հետևյալ երկու միտումների աճի հանգամանքը: Մի կողմից՝ միասնական տնտեսական ու տեղակատվական տարածության ձևավորման հետ մեկտեղ համաշխարհային ընկերակցությունում սկսում են ավելի ու ավելի մեծ դեր

խաղալ ինտեգրային գործընթացները, մյուս կողմից՝ նկատելի է դառնում շարժումը դեպի էթնոսոցիալական ինքնավարություն: Այս երկու ուղղությունները հստակ կերպով ուրվագծվում են նոր ԱՊՀ պետությունների ծգտումներում արդիականացնելու դեպի համամարդկային արժեքներ ու արևմտյան տեխնոտրոն մոդելներ կողմնորոշվող տնտեսությունը և, միաժամանակ, հասնելու ազգային ինքնորոշման ու ինքնիշխանության:

Որպես արդյունք՝ ավելի ու ավելի մեծ կարևորություն են ստանում նույնականացման պրոբլեմները, այսինքն՝ իր հարաբերակցումը աշխարհում տեղի ունեցող ռեալ զարգացումների, այս կամ այն քաղաքակրթության, նրա կարողությունների ու առաջադիմության ձեռք բերված մակարդակի հետ, քանի որ ընդունվում է զարգացման անհավասարաչափության, ինչպես նաև հարաբերական անհամեմատելիության փաստը:

Նույնականացման պրոբլեմը դրված է այն բանավեճերի կենտրոնում, որոնք դարձյալ կյանքի են կոչվել «Արևմուտք–Արևելք» երկխոսության ընթացքում սլավոնամետների ու արևմտամետների միջև «համաձայնության–հակամարտության» պատմական որոնումներով: Զարգացման մոդելի ընտրության, նոր պետականության, մեր հասարակության արդիականացման հնարավոր ուղիների քննարկումները ենթադրում են առաջին հերթին այն երկու երևույթների միջև հակամարտության առկայություն, որոնք նշագրվում են «ավանդապահություն» և «արդիականացում» տերմիններով: Հեղինակի կարծիքով՝ հնարավոր համաձայնության ռեսուրսը պետք է փնտրել տվյալ պրոբլեմի քաղաքակրթական ամբողջականության իմաստավորմամբ:

Ֆորմացիոն մոտեցմանը բնորոշ կարծրատիպերը ինչպես ավանդական, այնպես էլ նորամուծական գիտակցությունը պայմանավորում են դասակարգային գործոնով՝ այդ մոտեցումը նույնացնելով բազիս-վերնաշենքային հարաբերությունների քաղաքական մեկնաբանման հետ, և նման խնդրադրման պարագայում ավանդականությունը հանգեցնում են հետամնացության: Այս տեսանկյունից՝ ավանդականը առաջընթացի վրա գործում է բացառապես արգելակող ազդեցություն, ինչի հետևանքով «հին» քաղաքակրթական բազմաչափության հեղափոխական խորտակումը և «նորի» ֆորմացիոն միաչափության ստեղծումը դառնում են տրամաբանական և արդարացված անհրաժեշտություն: Իր հերթին դա ենթադրում է ավանդականի բացարձակ ինքնուրույնություն, «օտարացածություն», ինչը վերջին հաշվով արդարացնում է նրա լիակատար վերացման անհրաժեշտությունը: Նման մոտեցումը, քաղաքական վերնախավի շահերը պաշտպանելով գաղափարախոսական ձևախախտումներից, իրեն վճռականորեն տարանջատում է արևմտյան քաղաքակրթության ձեռքբերումներով ներկայացվող նորամուծություններից:

Այլ խոսքով՝ ֆորմացիոն մոտեցման փիլիսոփայության մեջ աշխարհի զարգացման պատկերի պարզունակացումը բովանդակում է հասարակության էթնոքաղաքակրթական բազմազանության դիմազրկման մեթոդաբանություն, դրա հանգեցում միասեռ, դեպի «գաղափարախոսական քաղաքակրթություն» կողմնորոշված աշխարհընկալում և «վերևից» կառավարելիություն: Տվյալ մոտեցման քաղաքագիտական հավելումները առաջ են բերում մեկուսապաշտության (իզոլյացիոնիզմ) և սոցիալական կոնսերվացման գնով ձեռք բերվող քաղաքական կայունության հայեցակարգային արդարացում:

Այստեղից ակներևաբար հետևում է նախկին ԽՍՀՄ կերպափոխման պրոբլեմների նկատմամբ քաղաքակրթական մոտեցման ակտուալությունը: Հենց այդ դիրքերից հերթական մոբիլիզացիոն քաղաքական դոկտրինների լայն սոցիալական չափումը կարող է օգնել երկրի բազմապիսի քաղաքակրթական ներուժի համաձայնային ռեսուրսների առաջնահերթ զարգացմանը: Քաղաքակրթական մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ծագող ազգ-պետությունների էվոլյուցիոն արդիականացման առավելություններն ըմբռնելու արմատական կամ որևէ այլ՝ ըստ էության ավանդապահական, գաղափարախոսության և «արևմտացման» հեռանկարի միջև կատարվող ընտրության անընդհատության մեջ:

Տվյալ մոտեցումը Ռուսաստանի, այլ ինքնիշխան պետությունների «առողջացման» «արևմտյան» և «արևելյան» մոդելների ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական հարմարեցման պրոբլեմը ձևակերպում է՝ ելնելով ազգային, տարածաշրջանային ու համաշխարհային մակարդակներով միջքաղաքակրթական շփման հարցի համակարգային իմաստավորումից:

Միջմշակութային փոխազդեցության բովանդակության, սահմանների ու ձևերի հետազոտությունը դարձել է տարբեր հասարակական գիտությունների այն ներկայացուցիչների աշխատությունների բնութագրական հատկանիշը, որոնք ուսումնասիրում են արդիականացման և Արևմուտքի ու Արևելքի միջև տեղի ունեցող մշակութատեղեկութային շփումների ընթացքում հակասությունների աճի երևույթը:

Ազգային զարգացման ուղիների ընտրության տեսական որոնումն ուղեկցել է ազգային-ազատագրական շարժմանը, որը հատկապես ինտենսիվ կերպով է ծավալվել երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո այսպես կոչված «երրորդ աշխարհում»: Քաղաքագիտական պրոբլեմների առաջնահերթության վրա իր կնիքն է դրել այն հանգամանքը, որ տվյալ միջքաղաքակրթական շփման կողմերի գիտական դպրոցների ուշադրության կենտրոնում են եղել ազգային զարգացման պրոբլեմների վերլուծությունը, գաղութներից ձևավորվող նոր ազգ-

պետությունների վրա արտաքին տնտեսական, մշակութային և առանձնապես քաղաքական ներգործությունների գնահատումը: Դրանով կարելի է բացատրել այն փաստը, որ ինչպես տեսամեթոդաբանական, այնպես էլ մասնավոր-գիտական սոցիոլոգիական-հոգեբանական ու ազգաբանական հետազոտություններում գերակշռում են ինքնորոշման պրոբլեմները: Ինչպես նշում է Բ. Ս. Երասովը, Արևմուտքի ակնհայտ տնտեսական գերազանցությունը ազգային-ազատագրական շարժումների և ազատագրված երկրների տեսական գիտակցության մեջ նվազեցնում է տնտեսական գործոնների՝ որպես հասարակական կեցության հիմքի նշանակությունը: Նա հանգում է այն եզրակացության, որ հասարակական գիտակցությունը, խուսափելով Արևմուտքի կողմից պարտադրվող՝ ազգային գոյության մոդելից ու արդիականացման հարացույցից, որպես ինքնորոշման հիմք է դիտում քաղաքականությունն ու մշակույթը: Ընդսմին հարկ է նկատի ունենալ այն որոշակի ազդեցությունը, որ երրորդ աշխարհի քաղաքական գիտությունների կողմնորոշման վրա գործում են Արևմուտքի հասարակագիտական և հատկապես արդիականացման հայեցակարգները և մարքսիստական ֆորմացիոն տեսությունը:

Զարգացման տնտեսական արևմտակենտրոն մոդելին հասարակության իր ծևի կազմակերպվածքը հակադրելու ձգտումը կյանքի է կոչել մշակութային և քաղաքական ինքնության տարբեր հայեցակարգեր, այդ թվում՝ դեպի սոցիալիզմ կամ շուկայական ժողովրդավարություն կողմնորոշվող ազգային վերածննդի, ինչպես նաև պետական-կրոնական ավանդույթների արմատական նորացման հայեցակարգերի տեսքով: Արժեքային-կողմնորոշումային համակարգերի նման տարանջատումն սկսեց միտվել դեպի Արևմուտքի դիտումը որպես նյութական կողմնորոշմամբ, իսկ Արևելքի՝ որպես հոգևոր կողմնորոշմամբ աշխարհի:

Միևնույն ժամանակ, «Արևմուտք–Արևելք» միջքաղաքակրթական մշակութային ու տեխնիկատեխնոլոգիական շփման մակարդակում որոշակի երկձյուղ դիմակայության հետ մեկտեղ ձևավորվել է «Արևմուտք–Արևելք» առանցքով առճակատման ավելի բացահայտ քաղաքական ծրագիր՝ պայմանավորված «սառը պատերազմով», որն ընթանում է, մի կողմից, կապիտալիստական և, մյուս կողմից, սոցիալիստական, ինչպես նաև գաղափարախոսական տեսակետից ավելի շատ դեպի ԽՍՀՄ-ը հակված զարգացող երկրների բլոկների միջև: Այդ նույն շարքում պետք է դիտել նաև դիմակայության «Հյուսիս–Հարավ» առանցքը, որը միայն մասամբ է համընկնում ոչ վաղ անցյալում գերտերությունների միջև եղած գաղափարախոսական առճակատման հետ:

Կյանքի արևմտյան ոճին ու կերպին հակադրվող էթնոտարբերակիչ հատ-

կանիշների գերակա մշակութաբանական ու քաղաքագիտական մշակումն ստանձնեց ազատագրված երկրների հասարակական էթնոազգային գիտակցության մեջ նույնականացուցիչ արժեքային կողմնորոշումների ներբերման առաքելությունը, կողմնորոշումներ, որոնք նպատակաուղղված են նրանց ինքնության պաշտպանությանն ու ազգային պետականության կերտմանը: Ինչպես վերը ասվել է, էթնոսի հետ մեկտեղ, նույնականացման վերաբերյալ դիտարկվող պատկերացումների ու կողմնորոշումների մի յուրահատուկ համակարգաստեղծ պարամետր է դառնում նաև ավելի բաղադրյալ ինքնությունների՝ քաղաքակրթությունների շերտը:

Ինչպես տեսության մեջ, այնպես էլ էթնոքաղաքական պրակտիկայում արժեքային կոորդինատների նոր՝ քաղաքակրթական, համակարգի կայացմամբ ձևավորվում են լրացուցիչ ռեսուրսներ մեծ էթնոսոցիալական հանրությունների ինքնագնահատման ու փոխգնահատման համար: Տեղեկութամշակութային ու քաղաքական փոխգործության արդիական պայմաններում «նույնականությունների» ընկալումն այս մասշտաբով կարող է ինտենսիվացնել պատմության մեջ օբյեկտիվորեն տեղի ունեցող ինտեգրիչ ու ապաինտեգրիչ գործընթացները, դրանց հաղորդել մշակութաբանական և քաղաքագիտական հայեցակարգային ուղղվածություն, ինչպես նաև խթանել դրանց քաղաքական-գործնական ձևավորման ու սահմանադրական ամրագրման որոնումը: Այսպիսով՝ վարկածաբար կարելի է հետազոտության հեղինակի կողմից առաջարկվող և, վերջին հաշվով, տեսական ու հասարակական գիտակցության մեջ սկզբնավորված միտումներն ու հայեցակարգային տեղաշարժերն արտացոլող քաղաքակրթական մոդելում առանձնացնել էթնոսոցիալական նույնականացման մի քանի հիմնական մակարդակներ: Դրանք կարելի է ներկայացնել հետևյալ հաջորդականությամբ. էթնոսը՝ որպես էթնոազգային նույնականության հիմքային մակարդակ, ազգը՝ որպես էթնոսի և քաղաքակրթության միջև միջանկյալ նույնականություն, կենսատարածքային, կամ «պատմական», քաղաքակրթությունը՝ որպես ինտեգրիչ միջէթնիկական արժեքների վրա խարսխվող բաղադրյալ նույնականություն, և, վերջապես, համընդհանուր քաղաքակրթությունը՝ որպես համամարդկային արժեքային կողմնորոշումների վրա խարսխվող բարձրագույն բաղադրյալ նույնականություն:

Մեր կարծիքով՝ համակարգային էթնոքաղաքագիտական վերլուծության քաղաքակրթական մասշտաբավորումը մի շարք մեթոդաբանական առավելություններ է ստեղծում ինքնության ունիվերսալացման ու վերարտադրության հակասական գործընթացների, դրանց իրացման ավանդապահական ու նորամուծական մեխանիզմների հետազոտման համար: Տվյալ մոտեցումը հնարավորություն է տալիս էթնոսոցիալական համակարգերի փոխազդեցությունը դիտելու ավելի լայն ու տարաբնույթ կերպով, քան

դա արվում է ժամանակակից էթնոհակամարտաբանության մեջ, որը ներկայումս գերակայող հետազոտական ուղղությունն է: Մինչդեռ միասնական արժեքակողմնորոշումային համատեքստում միջքաղաքակրթական շփումների համընդհանուր, կենսատարածքային, ազգային ու էթնոազգային չափումների առաջարկվող զուգակցումը ենթադրում է դրանց ձևավորման ու զարգացման ինչպես հակամարտային, այնպես էլ համաձայնային սցենարների համակարգային հետազոտում:

Օգտագործելով «քաղաքակրթություն» հասկացության մասին տարաբնույթ բանավեճերի վերլուծությամբ Բ. Ս. Երասովի կողմից ստացված արդյունքները՝ որպես հիմք վերցնենք հետևյալ երեք հիմնական բնութագրիչները.

– տարածքին ամրակցված ու երկարատև ժառանգորդություն պահպանող մեծամասշտաբ հանրության հոգևոր կյանքի որոշակի միասնությանը նպաստող համընդհանուր սոցիոմշակութային կապերի առկայություն,

– տվյալ հանրության շրջանակներում կամ նրա սահմաններից դուրս ընթացող հոգևոր կյանքի տարբերակվածություն, որը նպաստում է տվյալ քաղաքակրթությունը կազմող ժողովուրդների կենսագործունեության զարգացմանն ու բազմազանությանը,

– երկարատև ժամանակաշրջանում (դարեր և հազարամյակներ) հասարակության գոյության ժառանգորդության պահպանում, այդ թվում՝ դինամիկայի զանազան տարբերակների պայմաններում:

Քաղաքակրթության՝ Օ. Շպենգլերի, Ն. Դանիլևսկու, Ա. Թոյնբիի, Պ. Սորոկինի, Մ. Վեբերի, Ս. Էյզենշտադտի, ինչպես նաև երրորդ աշխարհի երկրների մի շարք գիտնականների հայեցակարգերից քաղված և նման ձևով ընդհանրացված գործառույթները կազմում են այդ քաղաքակրթությունը ինտեգրող, տարբերակող և վերարտադրող բնութագրերի որոշակի ամբողջականություն[78]:

Քաղաքակրթական համակարգերի որակի տվյալ պարամետրերը, ֆորմացիոն մոտեցման հետազոտական միատեսակության ու անբավարար էվրիստիկության վերաբերյալ վերը բերված դատողությունների հաշվառմամբ, նպատակահարմար է լրացնել մի շարք պարզաբանումներով: Քաղաքակրթությունները ֆորմացիաների հետ չեն համընկնում ո՛չ ժամանակային, ո՛չ էլ տարածական առումով: Դրանք արտացոլում են տարբեր տեսակի մշակութապատմական ընդհանրություններ ու տարբեր տիպի դինամիկա: Զարգացման հաջորդ աստիճանին անցնելու դեպքում կոնկրետ քաղաքակրթությունների հիմնական հատկանիշներն ու կառուցված-

[78] Տես *Բ. Ս. Երասով*, Նշ. աշխ., էջ 90–207:

քը չեն վերանում, ֆորմացիոն գործոնները չեն ոչնչացնում քաղաքակրթական բնութագրերը:

Մեր կողմից վերը առանձնացված գործառույթ-բնութագրիչների տրիադին համապատասխանող խնդիրների լուծման քաղաքակրթական կարգավորիչ ներուժը մի ռեսուրս է բոլոր վերոնշյալ մակարդակներում տեղի ունեցող միջքաղաքակրթական շփումների համածայնային կամ հակամարտային զարգացման համար:

Եվ այսպես. քաղաքակրթությունները, անընդհատ պատմական իրացմամբ կատարելով ինտեգրիչ ու տարբերակիչ դերեր, կա՛մ հակամարտային, կա՛մ համաձայնային եղանակով վերացնում են հակասությունները տարբեր էթնոմշակութային ու սոցիոմշակութային հանրությունների միջև, զարգացած ու թերզարգացած ժողովուրդների միջև, դասակարգային առումով հասուն կենտրոնի և սակավ շերտավորված կամ նախադասակարգային ծայրամասի միջև, իշխանության օտարված էության և ընդհանուր կարգավորման պահանջմունքի միջև, սոցիալական կեցության բնական ու պատմական չափումների միջև: «Համածայնություն–հակամարտություն» տարածության բովանդակության տվյալ ընդարձակ սահմանումը այն կապերի բազմաչափության պարզեցված ուրվագիծն է, որոնք վերը դիտարկվել են էթնոսոցիալական հանրությունների քաղաքակրթական մոդելի էթնոծին ու սոցիոծին սուբստրատների ամբողջականության մեջ:

Նախկին ԽՍՀՄ տարածքում քաղաքակրթական դինամիկայի պրոբլեմների քննարկման ժամանակ անհրաժեշտ ենք համարում, մի կողմից, կենտրոնանալ այն հարցի վրա, թե ինչ է աթեիստական կոմունիստական քաղաքակրթությունը, և որոնք են բազմաէթնիկ պետությունն սպասարկող համակարգից նոր քաղաքակրթական որակի դրա վերափոխվելու միտումները: Մյուս կողմից՝ առանձնակի ուշադրության է արժանի ԽՍՀՄ տարածքում պատմականորեն տեղայնացած երկու հիմնական՝ քրիստոնեական ու մահմեդական, քաղաքակրթությունների կայացման ու վերարտադրության դինամիկան:

Մեր կարծիքով՝ Եվրոպայի ու Ասիայի՝ բազմաէթնիկ ու բազմակրոն բնակչությամբ հսկայական տարածքներ համեմատաբար կարճ պատմական ժամանակահատվածով ընդգրկած կոմունիստական քաղաքակրթության լճացման հետազոտությունը հնարավոր է արևելյան հասարակություններում լճացման պատճառների վերլուծության փորձի հիման վրա:

Վերը առանձնացվեցին քաղաքակրթության երեք էական գործառույթ-բնութագրիչները: Դրանցից մեկը՝ վերարտադրողը, պատմական ժամանակի ու տարածության մեջ ծավալում է մյուս երկուսը, որոնք էլ քաղա-

քակրթության դինամիկայի աղբյուրներն են: Խոսքը վերաբերում է սոցիոմշակութային կյանքի տարբերակմանն ըստ հասարակական կեցության կազմակերպման տարբեր եղանակների, մակարդակների ու մասնակիցների, ինչպես նաև ունիվերսալ սոցիոմշակութային համակարգերում այդ տարբերակների ինտեգրմանը: Ռեալ պատմության մեջ այդ գործառույթների հակասական փոխազդեցությունն էլ հենց քաղաքակրթությունների ներսում ու դրանց միջև շփումներում հակամարտային և համաձայնային ներուժի ձևավորման պատճառն ու մեխանիզմն է:

Խուսափելով նախկին ԽՍՀՄ-ում տիրող քաղաքակրթական իրավիճակի հետ անմիջական բաղդատումից՝ այդուհանդերձ, օգտակար ենք համարում ուշադրություն դարձնել արևելյան քաղաքակրթությունների համաձայնային-հակամարտային երկակիության, իսկ մեծ մասամբ՝ հակամարտայնության գերակշռության վրա: Ընդ որում, այդ քաղաքակրթությունները, ըստ Ա. Թոյնբիի, պարունակում և առաջացնում են քաղաքական իշխանությունն ի շահ հասարակության առավել հետամնաց քաղաքակրթական տարրերի կենտրոնացնելու ու բռնակալացնելու հրամայական[79]:

Սույն հետազոտության հեղինակը, հենվելով աֆղանական հակամարտության ներգրավված դիտարկման ու վերլուծության իր փորձի վրա, համաձայն է տարբեր արևելագիտական աշխատությունների՝ Բ. Ս. Երասովի կատարած ընդհանրական վերլուծությանը: Միևնույն ժամանակ, նա կարևոր է համարում շեշտել այն հանոգչությունն ու ակտուալությունը, որոնք բնորոշ են բռնակալության համատիպման վտանգը որոշ չափով զսպելու նպատակով արևելյան հասարակությունների կողմից կիրառվող ինտեգրային միջոցների վերաբերյալ Երասովի արած եզրակացություններին:

Հարկ է նշել, որ իսլամական մտածելակերպի և հասարակական կացության կազմակերպման քաղաքական ու կրոնական էությունները յուրահատուկ կերպով միաձուլված են, և քրիստոնեական աշխարհի քաղաքական համակարգերին հատուկ է աշխարհականությունը: Ռևստի առաջնահերթ է դառնում այն հարցի հետազոտությունը, թե ինչ դեր է խաղում կրոնը ինտեգրման մեխանիզմների ձևավորման և օգտագործման նկատմամբ քաղաքակրթության աճող պահանջմունքի բավարարման գործում: Տվյալ դեպքում մենք գործ ունենք այն մեխանիզմների հետ, որոնք զսպում են տարբեր ներքաղաքակրթական հանրությունների կողմնորոշումային պլյուրալիզմն ու տարբերակումը, բայց, միևնույն ժամանակ, հասարակությունը զերծ են պահում բռնակալության ծայրահեղություններից:

[79] Տես *А. Дж. Тойнби.* Постижение истории. М., 1991:

Հոգևոր, սոցիալական և հատկապես քաղաքական կյանքի բազմազանության կանոնակարգմանը նմանատիպ մասնակցությունը, մասնագետների կարծիքով, բնորոշ է մի շարք կրոնների՝ կոնֆուցիականությանը, իսլամին և այլ դավանանքների: Քաղաքակրթության շրջանակներում ոչ միայն առաջադիմական, այլև հետամնաց կացութաձևերը կոնսերվացնելու կողմնորոշումը վերջիվերջո, ինչպես վկայում է պատմական փորձի վերլուծությունը, հանգեցնում է ամբողջ համակարգի ոսկրացմանը:

Սովորաբար տվյալ կոնկրետ քաղաքակրթություններում էթնոազգային ու ազգային պետական մակարդակներում տեղի է ունենում քաղաքակրթական տարրերի իրավաքաղաքական հավասարեցում, հիմնական քաղաքական արժեք է հռչակվում ամբողջ հասարակությանը էթնոսոցիալական համասեռության պարտադրման վրա հիմնվող կայունությունը: Այս քաղաքական-կրոնական արժեքային կողմնորոշումը իրացվում է ուղղաձիգ կենտրոնա-ծայրամասային հարաբերությունների գերակշռության, հասարակության համատարած պետութենացման ձևով:

Արևմտյան քաղաքակրթական շրջանում եկեղեցին երկար ժամանակ է, ինչ օտարված է քաղաքական իշխանությունից: Դրա հետևանքով կրոնին տրամադրվում էին հասարակական կեցության բազմազանության ինտեգրիչ կարգավորմանը մասնակցելու համար որակապես այլ պայմաններ: Ընդհանուր համայնքային կոլեկտիվիզմի նկատմամբ անհատականության գերակայությունը, որը ձևավորվել էր քրիստոնեությունից անջատված քրիստոնեական պետությունում ու հասարակության մեջ, բոլոր քաղաքակրթական մակարդակներում որոշակի կնիք է դրել միջանձնային հարաբերությունների, էթնոմշակութային ու սոցիոմշակութային դինամիկայի ամբողջ համակարգի վրա: Հասարակական կառավարմանը քաղաքացիների մասնակցության ընդլայնումը, որն ուղեկցվում էր իրավաքաղաքական ու էթնոսոցիալական ոլորտի ուրվապատկերի յուրահատուկ փոփոխմամբ, ձևավորեց ներքաղաքակրթական պլյուրալիզմի «արևմտյան» ուղին: Պրոֆեսիոնալացումը և դրան զուգահեռ պետական կարգավորման ոլորտի կրճատումը բավական արդյունավետ կերպով ուղեկցվում էին հասարակության աճող կողմնորոշմամբ դեպի ազատական-ժողովրդավարական արժեքների քաղաքացիական պաշտպանություն: Այսպիսով՝ ի տարբերություն ներքաղաքակրթական միասնականության տարբերակիչ միտումներին հակազդեցության արևելյան, գերազանցապես բռնի եղանակներից, արևմտյան քաղաքակրթական կենսատարածքը մշակեց ժողովրդավարական բազմիշխանության (պոլիարխիա) համակարգ և այն դարձրեց հասարակական կեցության գլխավորապես ինքնակարգավորման միջոցներով քաղաքական կայունության ու քաղաքակրթության ամբողջականության վերարտադրության հասարակական-պետական ապահովման արդյունավետ գործիք:

ԽՍՀՄ տարածքում գոյություն ունեցած հիմնական քաղաքակրթական համակարգերի արժեքային կողմնորոշումների, ինչպես նաև դրանց իրացման սոցիոմշակութային ու էթնոմշակութային մեխանիզմների նմանության ու տարբերության էության հետագա ուսումնասիրությունը կարող է նպաստել միջքաղաքակրթական շփումները գերազանցապես համաձայնային ուղղությամբ զարգացնելու հնարավորությունների պարզմանն ու օգտագործմանը:

Իսկ ո՞ր արժեքային կողմնորոշումները կարող է էթնոքաղաքագիտությունը դիտարկել որպես միջքաղաքակրթական շփման ծավալման հիմնական ուղի: Այստեղ կարևոր է թվում ինչպես հասարակական գիտությունների առկա նվաճումների տեսամեթոդաբանական, այնպես էլ միջքաղաքակրթական համագործակցության պրակտիկայի իմաստավորումը: Կարևոր է նաև դիտարկել կոնկրետ ճգնաժամները, հետարդիական, արդիական և ավանդական քաղաքակրթությունների տարամակարդակ էթնոսոցիալական ենթահամակարգերի միջև ծագած հակամարտությունները: Հիմնական արժեքների ու կառավարման ընթացակարգային նորմերի վերաբերյալ համաձայնությանը ներքաղաքակրթական կողմնորոշվածությունը կարող է դառնալ արտաքին, արտաքաղաքակրթական շփումներին կողմնորոշվածության ու պատրաստության բովանդակության մեջ կատարվող կարևոր էթնոքաղաքագիտական փոփոխություններից մեկը:

Պետության հետ քաղաքացիական հասարակության համամասնակցությամբ կառավարումը, հասարակության տարբերակիչ գործոնների (տարածքային ու մշակութային ինքնավարություն, հատկապես՝ տարբեր լեզուների ու կրոնների կարգավիճակը, կրթամշակութային համակարգի նկատմամբ վերահսկողություն, պաշտամունքային ծեսերի կատարում, քաղաքացիական ու սոցիալական ազատություններ) ժողովրդավարական կարգավորման և ինքնակարգավորման վերաբերյալ այդ կառավարման մասնակիցների համաձայնությունը կազմում են ժողովրդավարական պլյուրալիզմի արժեքներին ու համակարգին ներքաղաքական կողմնորոշվածության հիմնական բովանդակությունը:

Իսկ պլյուրալիստական հասարակության կառավարումը տարբերակիչ գործոնների բռնի մեղմացմամբ կամ արգելակմամբ, կառավարման կողմնորոշվածությամբ դեպի ամբողջ հանրույթի քաղաքականացում՝ ընդհուպ մինչև նրա համատարած պետութենացումը, ինչը մի շարք դեպքերում պարտադրվում է իշխող կրոնական կամ աշխարհիկ գաղափարախոսությամբ, կազմում է բռնակալական պլյուրալիզմի արժեքներին ներքաղաքական կողմնորոշվածության բովանդակությունը:

Հարկ է անել հետևյալ վերապահումը: Տվյալ հետազոտության ժամանակ մենք գերազանցապես կենտրոնացել ենք էթնոքաղաքագիտության մեթոդաբանական պրոբլեմների վրա: Այդ հանգամանքով է բացատրվում հիմնական ուշադրության հատկացումը քաղաքական գործոններին ու դրանց քաղաքագիտական իմաստավորմանը: Հենց այս տեսանկյունից էլ ուրվագծվում են էթնոսոցիալական հանրությունների այն արժեքային կողմնորոշումների համախմբի բևեռները, որոնք ուղղված են դեպի ներքաղաքակրթական համաձայնություն ու քաղաքական կայունություն: Իսկ տվյալ կողմնորոշումների էության քաղաքական արտահայտումը դրսևորվում է հասարակության քաղաքակրթական ռեսուրսների վերարտադրության, տնօրինման ու սպառման նկատմամբ պետական ու քաղաքացիական վերահսկողության ձևերով:

Ժողովրդավարական պլյուրալիզմը, կամ բազմիշխանությունը, որը խարսխվում է արժեքային կողմնորոշումների արևմտյան քաղաքակրթական համակարգի վրա, հակված է իր իրավաքաղաքական ենթահամակարգերը, այդ թվում՝ կառույցները, հարմարեցնելու գործնականում ցանկացած տիպի զանգվածային էթնոսոցիալական կամ ազգային շարժման՝ բացառությամբ տվյալ համակարգի հիմքերը խարխլող բռնի ձևերի:

Բռնակալական պլյուրալիզմը, որի հիմքում արժեքային կողմնորոշումների այսպես կոչված արևելյան քաղաքակրթական համալիրն է, բնորոշվում է իրավաքաղաքական կողմնորոշումներով դեպի ինտենսիվ ինտեգրման ու փոքրամասնությունների ծուլման միջոցով «միասնական ազգի արագացված կերտում»: Ռեժիմը, իր քաղաքականությունը վարելով ի շահ տիրապետող ազգային-պետական մեծամասնության, փաստորեն խթանում է հակամարտային իրավիճակների ստեղծումը:

Հարկ է կանգ առնել «համաձայնություն–հակամարտություն» գործընթացի հակասականության հարցի վրա: Նշենք, որ այդ հակասականությունն ունի մի շարք հիմնական չափումներ: Բռնակալական պլյուրալիզմի պայմաններում էթնոսոցիալական լարվածություններն ավելի հազվադեպ են դրսևորվում բացահայտ հակամարտության ձևով, քան բազմիշխանության դեպքում: Ժողովրդավարական պլյուրալիզմի ռեժիմը սովորաբար ուղեկցվում է թաքնված հակամարտությունների արագ կերպափոխմամբ բացահայտ ձևերի:

Որո՞նք են գործընթացների նման տարիմաստության էութենական քաղաքական պատճառները: Մեր կարծիքով՝ տվյալ հակասությունը հիմնականում պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ արևմտյան քաղաքակրթական բազմիշխանական տիպի ռեժիմների դեպքում չի ենթադրվում համընդհանուր պետական վերահսկողություն հասարակական կեցության ու գիտակցության նկատմամբ: Պետական կառավարման և քաղաքացիական հասարակության ինքնակառավարման քաղաքական «համատեղումը» էութենական հիմք է քաղաքական համակարգի ծայրամասում

առաջացած հակամարտային իրավիճակների կարգավորման համար՝ դրանց լուծումը տեղայնացնելով քաղաքացիական ինքնակառավարման տեղական մարմինների և կոնկրետ հակամարտությունների մասնակիցների միջև ծագող միջանձնային հարաբերությունների ոլորտում:

Տվյալ էությունը դրսևորվում է, առաջին հերթին, այն կողմնորոշման ձևով, ըստ որի՝ պետական կառավարմանն անմիջականորեն չառնչվող «հակամարտությունների մեծ մասը» համաձայնային եղանակով լուծվում է հենց տեղում: Մինչդեռ քաղաքական բնույթի հակամարտությունները, սպասարկվելով բազմիշխանության կառույցներով, հակված են թաքնված ձևից շատ արագ անցնելու հասարակականորեն վերահսկելի բաց ձևի: Իսկ վերջին հաշվով՝ խոսքը վերաբերում է հակամարտությունները «կազմակերպված» քաղաքականության ոլորտ տեղափոխելու մեխանիզմների գործառական կարգավորվածությանը:

Այս է բազմիշխանական քաղաքակրթական համակարգի համաձայնային նախահակվածության, քաղաքական համակարգի երկարաժամկետ ինքնակարգավորվող կայունության ապահովմանը նրա ծրագրվածության չափման հիմքը:

Բռնակալական պլյուրալիզմի դեպքում հասարակության սոցիոմշակութային կյանքի ծայրամասում ծագող ցանկացած պրոբլեմ, բախվելով համընդհանուր քաղաքական կանոնակարգման համակարգի հետ, գործնականում ձեռք է բերում քաղաքական բնույթ ու տեղափոխվում պետության հետ քաղաքական դիմակայության ասպարեզ: Դա է պլյուրալիստական բռնակալությունների հակամարտային լիցքավորվածության էությունը:

Միջքաղաքակրթական շփումների, դրանց էվոլյուցիոն փոխներթափանցման, ինչպես նաև քաղաքակրթությունները ներկայացնող կառույցների արտաքին քաղաքական ու միջազգային-իրավական փոխգործության հաշվառմամբ քաղաքակրթական նույնականության պրոբլեմը չի կարող բացատրվել սխեմայաբար «մաքուր» մոդելներով: Արևելյան երկրների մեծ մասի քաղաքական ռեժիմները չեն կարող առանց վերապահության վերագրվել ոչ բռնակալական, ոչ էլ ժողովրդավարական մոդելներին: Մեր կարծիքով՝ շփումների մասնակիցների հենց քաղաքակրթական բազմազանությունը, քաղաքական արտահայտման ավտորիտար (անձնատիրական) կամ խորհրդարանական ձևերը պարունակում են դրանց փոխազդեցության ոչ միայն հակամարտային, այլև համաձայնային ռեսուրսներ:

Հատուկ ուշադրություն են պահանջում քաղաքակրթական նույնականացման բոլոր մակարդակներում արժեքակողմնորոշումային տրամախաչումների ինչպես ներքաղաքակրթական, այնպես էլ միջքաղաքակրթական կողմերի հետազոտությունները:

Այս կապակցությամբ կարևոր է թվում ազգային-պետական ու միջազգային պրակտիկայում «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում», ինչպես նաև տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, քաղաքացիական ու քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային պայմանագրերում արձանագրված «մարդու իրավունքների» պաշտպանության հիմք ծառայող արժեքների արտացոլվածության համեմատական-վերլուծական էթնոքաղաքագիտական հետազոտությունը:

Ինչպես վերը նշել էինք, մարդու կյանքի, ազատության և արժանապատվության պաշտպանության ազգային համակարգերում տվյալ արժեքների հենց այդ արտացոլվածությունը կարող է ծառայել որպես գլխավոր չափանիշներից մեկը էթնոազգային, ազգային-պետական, կենսատարածքային կամ համաշխարհային մակարդակներում տեղի ունեցող «համաձայնության–հակամարտության» երկմիասնական գործընթացում գործընկերների կամ հակառակորդների քաղաքակրթական վիճակն ու արժեքային նախահակվածությունը գնահատելու համար:

Ավարտելով սույն գլխի երկրորդ պարագրաֆը՝ հեղինակը ցանկանում է նշել այն որոշակի բարդությունները, որոնք կապված են կոնկրետ էթնոքաղաքական շփումների համաձայնային ներուժայնության ու դրանց գործիքային իրացման պարզման հետ: Կարելի է առանձնացնել հեղինակի մասնակցությամբ հետազոտվող ռեալ էթնոքաղաքական ճգնաժամներում համաձայնային մոտեցման կիրառման հետ կապված առնվազն երկու ընդհանրացված խումբ դժվարություններ: Դրանք են իմացաբանական և գործիքատեխնոլոգիական դժվարությունները, ինչպես նաև նրանց էութենական հարաբերակցման պրոբլեմները:

Մեր կարծիքով՝ առանձնակի, հիմնարար տեղ են զբաղեցնում իմացաբանական բնույթի դժվարությունները, որոնք պայմանավորված են ռեալ էթնոքաղաքական գործընթացների ու երևույթների բազմազանության ընկալման և էթնոքաղաքագիտական ճանաչողավերլուծական խոհածության (ռեֆլեքսիա) անհամապատասխանությամբ: Համաձայնային կարգավորման սուբյեկտների և օբյեկտների միջև հաղորդակցման ու փոխազդեցության բարդության մասին ընդհանրական պատկերացումը կարող է բնութագրվել կառավարման ընդհանուր տեսության համապիտանի սկզբունքներից մեկի՝ «անհրաժեշտ բազմապիսության սկզբունքի»[80] կիրառմամբ: Տեսական կիբեռնետիկայի այդ հիմնադրույթը, կիրարկված լինելով սոցիալական գործընթացների, մասնավորապես՝ էթնոքաղաքական տեսության ու գործունեության նկատմամբ, կարող է ձևա-

[80] Տես *У. Эшби Росс.* Необходимое разнообразие. "Введение в кибернетику". М., 1959, сс. 287 – 310:

կերպվել հետևյալ կերպ: Քաղաքակրթական վերլուծության ու համաձայնության–հակամարտության կարգավորման ընթացքում էթնոսոցիալական համակարգերում օպտիմալ փոխազդեցությունը ենթադրում է, որ կարգավորման սուբյեկտները իրենց բովանդակությամբ ու դրա դրսևորման կարողությամբ պետք է լինեն ոչ պակաս բազմապիսի, քան էթնոքաղաքագիտական վերլուծության ու էթնոքաղաքագիտական կառավարման օբյեկտները:

§ 3. ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅԱՆ–ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴԻՆԱՄԻԿԱՅԻ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐԸ ԽՍՀՄ–ԱՊՀ ԿԵՐՊԱՓՈԽՄԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

Մեր կարծիքով՝ հասարակության քաղաքակրթական վիճակի մակարդակը նույնականացնել նշանակում է որոշել նրա արդիականացվածության մակարդակը, ավանդական քաղաքակրթությունից արդիականի ու հետարդիականի նրա կերպափոխման բնույթը:

«Գերտերության» կարգավիճակը, որն ուներ ԽՍՀՄ-ը հետպատերազմյան շրջանում, և այն բանի լռելյայն ընդունումը, որ ԽՍՀՄ-ը, հանդես գալով «Արևելքի» դերում, «Արևմուտքի» հետ գտնվում է «հյուսիսում»՝ ի հակադրումն «Հարավի», ըստ էության ստեղծեցին նրա արդիականացվածության ռեալ մակարդակի պատրանք: Այսպես. ԽՍՀՄ ազգային-պետական պրոբլեմները, օրինակ, ժամանակակից Եվրոպայի ինտեգրման փորձի նմանակմամբ լուծելու վերաբերյալ առաջարկություններն արվել էին այն ենթադրությամբ, թե խորհրդային հասարակությունը կարող է նույնականացված լինել որպես հետարդիական մակարդակում գտնվող քաղաքակրթություն, որի սոցիումշակույթի տարրերից են իրոք որ վերազգային միջպետական կառույցները:

Սակայն քաղաքակրթական վերլուծության հիման վրա՝ դրա բազմաչափության ու համալիրության հետևանքով, ի հայտ բերվեցին ԽՍՀՄ-ում իրապես տեղի ունեցած մի շարք գործընթացներ, օրինակ, պետության ապագաղափարայնացում և տնտեսության ապապետականացումը, հողի նկատմամբ կոլտնտեսապետտնտեսական սեփականության ձևից շարժումը դեպի մասնավոր սեփականություն, ազգային ինքնիշխանությունը հարգելու պահանջները և այլն: Դրանք վկայում են, որ ԽՍՀՄ-ը գտնվում էր միայն արդիականացման սկզբնափուլում. ավարտին էր մոտենում ավանդական (պատմական) քաղաքակրթությունից դեպի արդիական քաղաքակրթություն անցման գաղափարախոսական փուլը:

Վերջին հաշվով խորհրդային հասարակության ռեալ արդիականացվածության բարձր մակարդակի պատրանքը հիմնված էր ֆորմացիոն մոտեցման վրա, որը սոցիալական զարգացումը գնահատում է դրա տնտեսական դետերմինացվածության տեսանկյունից: Բայց անգամ այդ դիրքերից չի կարելի ժխտել, որ ԽՍՀՄ-ը «գերտերության» կարգավիճակի էր հասել և այն պահպանում էր ի հաշիվ անբնականոն սոցիալ-տնտեսական զարգացման՝ պաշտպանության վրա կատարելով խաղաղ ժամանակվա համար չափազանց մեծ ծախսեր, որոնք էապես գերազանցում էին ՆՀԱ-ի «շեմային» 5 %-ը[81], իսկ դրանց սահմաններից դուրս անվտանգությունը մեծացնելու փորձերը հանգեցնում են տնտեսական քայքայման վտանգի աճի: Ավելին. հետևանքը եղավ «գերինդուստրիալացումը»՝ երկրի ներտնտեսական հաշվեկշռի խախտումը հօգուտ «երկրորդային տնտեսության» (ՆՀԱ-ի ավելի քան 50 %-ը): «Գերինդուստրիալացումը» խորհրդային հասարակությանը հասցրեց անընդմեջ տնտեսական ճգնաժամի և, որպես արդյունք, զանգվածային հոգեբանական դիստրեսի, որի մակարդակը համեմատական է արագացված ինդուստրիալ վերարտադրության վրա կատարվող «գերծախսերին»:

Այս ամենը պայմանավորեց բնակչության հիմքային պահանջմունքների բավարարման՝ ԽՍՀՄ պատմության մեջ թերևս ամենացածր մակարդակը և հետագա տարիների կտրվածքով երկրի ամենամեծ նախահակվածությունը հակամարտային հեռանկարների:

Ռուսի ԽՍՀՄ զարգացման օրինակը ցույց է տալիս, որ թեև առանց տնտեսական զարգացման, անտարակույս, հնարավոր չէ շարժվել դեպի ժամանակակից քաղաքակրթություն, այդուհանդերձ, այն ինքնին արդիականացածության մակարդակի միակ ցուցանիշը չէ, հատկապես՝ արևմտյան չափանիշներով անբնականոն սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը հակված «ծայրամասային» հասարակությունների դեպքում:

Հասարակության արդիականացման մյուս չափանիշն է նրա հաստատութենացման մակարդակը, այն է՝ այնպիսի քաղաքական հաստատությունների առկայությունը, որոնք ունակ լինեն ընդգրկելու հասարակության՝ վերափոխման կողմնակից խմբերն ու նպաստելու նրա սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը: Թեև ԽՍՀՄ-ում հասարակությունը 1985 – 1991 թվականներին այս ուղղությամբ էական առաջընթաց ունեցավ, սակայն խորհրդային քաղաքական համակարգը ժողովրդավարացնելու, ինչպես նաև նրա ազգային-պետական կազմակերպվածքը բարեփոխելու փորձերի տեսանկյունից հաստատութենացման ընթացքի ռեալ գնահատումը հնարավոր է միայն հակադրման կամ համագործակցության, այսինքն՝

[81] Այստեղ օգտագործված են ՄՀՄՏԱ-ի մեթոդաբանական սեմինարի թվային տվյալներն ու նյութերը: Հեղինակի մասնակցությամբ անցկացված այդ սեմինարը ղեկավարել է ՈԴ ԴԱ-ի Միջազգային հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնի տնօրեն, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր է. Ի. Սկակունովը:

պետության կենսագործունեությանը հասարակության մասնակցության, մակարդակի չափման ֆոնի վրա:

Պրոբլեմը դիտարկելով այս տեսանկյունից՝ մենք համոզվում ենք, որ հիմքային պահանջմունքների չբավարարվածությունը, որն ըստ որոշ սոցիոլոգիական հարցումների՝ ԽՍՀՄ առանձին տարածաշրջաններում գերազանցել էր բնակչության 70 տոկոսի «կրիտիկական թիվը», արդեն 1989 – 1992 թվականներին ստեղծել էր այն մակարդակի սոցիալական լարվածություն, որի դեպքում դրանք կարող են արագ կերպափոխվել քաղաքական ռեժիմային հակամարտությունների, ընդհուպ մինչև դրանց ծայրագույն ձևերը՝ քաղաքացիական պատերազմները: Քաղաքական պահանջներով գործադուլները, որոնք մեթոդաբանորեն գնահատվում են որպես քաղաքական ռեժիմային հակամարտություններ, առայժմ գտնվելով իրենց զարգացման հարաբերականորեն խաղաղ փուլում, միանշանակ կերպով վկայում են, որ առկա էր ինչպես խորհրդային, այնպես էլ հետխորհրդային քաղաքական ռեժիմներին հասարակության ծայրահեղ բարձր աստիճանի հակադրում:

Եթե դիտարկենք հաստատութենացման ազգային-պետական մակարդակը, ապա պետք է նշենք, որ պրոբլեմը բարդանում է, քանի որ կենտրոնածայրամասային ճնշման հետևանքով միասնական պետության մեջ միավորված էթնիկական հանրությունները գտնվում էին սոցիոմշակութային զարգացման տարբեր մակարդակներում: Դրանցից մի քանիսը պատկանում էին տարբեր տիպերի ավանդական քաղաքակրթությունների, որոնք երբեմն դեռ պատրաստ չէին արդիականացմանը, մինչդեռ մյուսներն իրենց զարգացման մակարդակը չափակցում էին արդիական քաղաքակրթության ստանդարտների հետ: Այդ պատճառով ԽՍՀՄ-ում հակամարտության վերածվող սոցիալական լարվածության վիճակում գտնվող բռնակալական պլյուրալիզմի քայքայման պայմաններում բարձրացած էթնոազգային ալիքը անխուսափելիորեն հանգեցրեց օրինական ազգային-ազատագրական հակամարտությունների, որոնք ի վերջո խարխլեցին ԽՍՀՄ ազգային-պետական կազմակերպվածքը և բարդություններ ստեղծեցին ԽՍՀՄ փլուզման հետևանքով ստեղծված պետությունների ամբողջականության պահպանման համար:

Այս կերպ գնահատելով ԽՍՀՄ տնտեսական զարգացման ու հաստատութենացման մակարդակները՝ մենք հայտնաբերեցինք, որ եթե առաջին ցուցանիշը, չնայած ԽՍՀՄ «գերինդուստրիալացմանը», մատնանշում էր նրա սոցիալ-տնտեսական թերզարգացածությունը, ապա երկրորդը՝ ինտերնացիոնալիստական հավատարմությունը ամբողջատիրական-քաղաքական ռեժիմին ու կայսերական ձևի ազգային-պետական կազմակերպվածքին, այսինքն՝ ավանդական քաղաքակրթության էութենական հատկանիշներին:

Միևնույն ժամանակ, ընդունելով հասարակության մեջ տեղի ունեցող սոցիալական ու տնտեսական փոփոխությունների մակարդակից քաղաքական հաստատությունների զարգացման հետ մնալու հնարավորությունը, մենք վերջապես սկսում ենք հասկանալ, որ արդիականացումն անմիջականորեն դրսևորվում է հասարակության «սոցիալական մոբիլիզացվածության» ձևով: Վերջինս մենք ընկալում ենք որպես ավանդական հասարակությունից դեպի ինդուստրիալ հասարակություն շարժվող երկրի բնակչության մի զգալի մասը ներառող փոփոխությունների համընդգրկուն գործընթաց, որպես հասարակության մեջ կազմավորվող նոր սոցիալական հանրությունների ժամանակակից քաղաքական գիտակցության ձևավորում: Ըստ էության, խոսքը վերաբերում է հասարակության սոցիոմշակութային զարգացման այն մակարդակի չափմանը, որն էլ հենց զանգվածային գիտակցության միջոցով արտահայտվելով արժեքային, կողմնորոշումների բովանդակության, սոցիալական բնավորության տիպերի, քաղաքական ոճի և արդիական քաղաքակրթությանը համապատասխանող այլ սոցիալ-հոգեբանական «կերպարների» մեջ, հասարակության առաջադիմական տեղաշարժի բնականության ու հաստատունության ռեալ ցուցանիշն է:

Ռուստի որպես խորհրդային հասարակության արդիականացման մակարդակի հիմնական ցուցանիշ, որից կատարվող հաշվումը կարող է ցույց տալ նրա տնտեսական զարգացման ու հաստատութենացման՝ բնականոնից շեղվածության չափը, հանդես է գալիս բնակչության սոցիոմշակութային շերտավորումը: Վերջինս զանգվածային գիտակցության միջոցով դրսևորվում է յուրաքանչյուր տիպի քաղաքակրթությանը բնորոշ սոցիալական արժեքների նկատմամբ կողմնորոշումներում: Կարելի է նախապես ենթադրել, որ յուրաքանչյուր քաղաքակրթության համար տիպական արժեքներին հակված բնակչության խմբերի հարաբերակցությունը նախկին ԽՍՀՄ շատ տարածաշրջաններում կլինի տարբեր, ուստի յուրաքանչյուր դեպքում կպահանջվի տարբերակված մոտեցում ինչպես տնտեսական զարգացման ռազմավարության, այնպես էլ հաստատութենացման խորության ընտրության նկատմամբ:

Տարբեր երկրների արդիականացման փորձը ցույց է տալիս, որ հասարակության քաղաքական կայունությունը պահպանելու համար անհրաժեշտ է, որ բնակչության սոցիալական մոբիլիզացվածության մակարդակը, փոփոխություններ իրականացնելու նրա նպատակամղվածությունը և հասարակության հաստատութենացումը լինեն հավասարակշռված: Որքան ցայտուն է արտահայտված հասարակության սոցիալական մոբիլիզացվածությունը, այնքան ավելի շատ հիմքեր կան, որ հասարակությունը զարգանա անհամաչափորեն, որ զանգվածների կողմից յուրացվող նոր սոցիալական արժեքների և, որպես կանոն, ավանդական ընտրախավի

ու նրա դրածոների կողմից զավթված կառույցների միջև առաջանա խզվածք: Եթե քաղաքացիական հասարակությունը ռեալ կերպով ներգրավված չէ, ապա այդ խզվածքն էլ հենց դառնում է ԽՍՀՄ–ԱՊՀ քաղաքական անկայունության գլխավոր աղբյուրը: Այն դրսևորվում է այսպես կոչված «դիրքային հակամարտությունների» ձևով, որոնք ծագում են նախկին վերնախավի և կոռուպցիայի նախահակված ու քաղաքացիական հասարակության սաղմնային մեխանիզմներով գործնականում չվերահսկվող նոր քաղաքական խմբերի միջև՝ ազգային ռեսուրսների օգտագործման վերաբերյալ քաղաքական որոշումների պատրաստման, ընդունման ու կատարման մեխանիզմները վերահսկելու համար:

Սոցիոմշակութային զարգացածության մակարդակի ու գոյություն ունեցող սոցիալական կառույցների հարաբերակցությունը մեր երկրի տարբեր շրջաններում տարբեր է: Սակայն, ինչպես ցույց է տալիս քաղաքական հակամարտությունների (ընդդեմ ռեժիմի և իշխանությունների) ներուժի վերլուծությունը, դրանց միջև խզումը ամենուրեք բավականին մեծ է, ինչը ԽՍՀՄ ժառանգորդ հասարակությանը բնութագրում է որպես ընդհանուր առմամբ անկայունությանը հակվածի:

Փլուզված ԽՍՀՄ-ում՝ «ազգային վերածննդի», ազգային ավանդույթների վերակենդանացման և, միևնույն ժամանակ, արևմտյան քաղաքակրթության բացության պայմաններում, ծավալվում են արդիականացման գործընթացներ տեխնոլոգիաների (այդ թվում՝ սոցիալական ու քաղաքական) բնագավառում և դրա հետ մեկտեղ՝ արևմտացման ու արմատականացման գործընթացներ մշակույթի, հասարակական գիտակցության ու վարքի ոլորտներում: Ինչպես վերը պնդել էինք, մշակութաքաղաքական փոփոխությունների այդ խճանկարը հնարավոր է ըմբռնել՝ հիմնվելով ավելի ընդհանուր հասկացության վրա, որի շնորհիվ կարելի լինի այդ գործընթացներն ընդգրկել ու հասկանալ որպես մեկ ոլորտի պատկանող երևույթներ: Սոցիալական իրողությունների բազմակողմ սպեկտրը որպես մի ամբողջական սոցիոմշակութային կազմավորում միավորում է «քաղաքակրթություն» հասկացությունը: Ինչպես վերը նշել էինք, քաղաքակրթական մոտեցումը ենթադրում է նաև երևույթների դիտարկում պատմական զարգացման կտրվածքով, ուստի ներառում է քաղաքակրթությունների ինտեգրման և ապաինտեգրման գործընթացների ուսումնասիրությունը, այսինքն՝ «համաձայնային» կամ «հակամարտային» տիպի քաղաքակրթական (միջքաղաքակրթական ու ներքաղաքակրթական) շփումների հաստատման գործընթացների հետազոտումը:

Բավականաչափ արագ ու խոր փոփոխությունների դեպքում արդիականացող հասարակության առջև ծառանում է, ինչպես արդեն տեսանք, քաղաքակրթական նույնականացման, այսինքն՝ իրեն այս կամ այն քաղաքակրթությանը վերագրելու, պրոբլեմ: Հաջորդայնության, ինքնության պահպանման (ինքնապահպանման կամ գոյատևության ապահովման), ավանդականության՝ որպես հասարակության գոյության հիմնարար պայմանի և ավանդապահության՝ որպես ինքնությունը «ճապաղող» փոփոխություններին դիմակայող արժեքներին ու խորհրդանիշներին կողմնորոշվածության միջև եղած հարաբերակցության պրոբլեմները սուր կերպով գիտակցվում են գաղափարախոսության մակարդակում և ոչ պակաս սրությամբ վերապրվում զանգվածային գիտակցության մակարդակում: Հասարակության մեջ դա նպաստում է, ասենք, «համաձայնային» ու «հակամարտային» գիտակցության միջև լարվածության և ներքին դինամիկության առաջացմանը, այն էթնիկական ու մշակութային շփումների վերահմաստավորմանը, որոնցում, մի կողմից, պահպանվում է «մենք–նրանք» հակադրումը, մյուս կողմից՝ աճում է միևնույն հանրությանը պատկանելության գիտակցումը:

Բազմաէթնիկ կայսերական կառուցվածքներում սովորաբար իշխում է «ուղղածիգ» (կենտրոն–ծայրամաս) ուղղվածությամբ կողմնորոշումը դեպի էթնիկական մշակույթների «համասեռացում», միօրինակացում: Նման քաղաքական կառուցվածքների դեպքում քաղաքակրթական շփումների պրոբլեմը, որպես կանոն, հանգում է ուժային փոխազդեցությանը: Այդ կառուցվածքների քայքայման դեպքում հեղեղորեն աճում է մշակույթների «տարասեռման» գործընթացը, ինչը հանգեցնում է «մշակութային խճանկարի» առաջացմանը. ուժգնանում են ապաինտեգրիչ գործընթացները, որոնք սպառնում են քաղաքակրթության գոյության բուն հիմքերին: Ստեղծվում է մի արտասովոր իրավիճակ, երբ իր առաջացմամբ ու գոյությամբ քաղաքակրթության ձևավորմանը «պարտական» ազգային վերածնունդը խարխլում է իր քաղաքակրթական հիմքերը: Ինչպե՞ս բացատրել այդ գործընթացը: Արդյո՞ք միայն փոփոխությունների անհրաժեշտությամբ: Ո՞րն է դրանց հնարավոր ուղղությունը, և որո՞նք են կանխատեսման ու ընտրության մեր հնարավորությունները:

Ըստ երևույթին, միակենտրոնության սոցիալ-քաղաքական «կայսերական» ուղղածիգ կառուցվածքներից բազմակենտրոնության հակամարտային հորիզոնական կառուցվածքին անցնելու անցանկալի «սցենարի» ծայրահեղություններից խուսափելու համար անհրաժեշտ է միաժամանակ ուժեղացնել համաձայնային գործընթացները կամ ներքաղաքակրթական ինտեգրացիոն ներուժը: Որո՞նք են ԽՍՀՄ-ից՝ որպես որոշ իմաստով քաղաքակրթական տիպի կառույցից, մեկ այլ կառույցի, ինչպիսին է, օրինակ, ԱՊՀ-ն, անցման համաձայնային գործոնները: Այս հարցի պատասխանը, որը սերտորեն կապված է ազգային ու միջազգային անվտանգության պրոբլեմների հետ, պահանջում է նախապես քննարկել մի քանի պատմական հարցեր: Ի՞նչ էր Ռուսաստանյան կայսրությունը:

Արդյո՞ք նա մարմնավորում էր հատուկ տեսակի քաղաքակրթություն, ավելի հին տեսակի ժառանգորդն էր, թե՞ նոր տեսակի նախակարապետը: Տվյալ քաղաքակրթական կենսատարածքի որոշիչ գործոնների պարզումը հնարավորություն է տալիս ճշգրտելու նրա սահմաններն ու որոշելու զարգացման հնարավոր ուղղությունները, ներառյալ՝ նրա արդիական մոդելները:

Ռուսաստանյան քաղաքակրթական կենսատարածքի պատմական զարգացման բավականին տևական փուլում նրա որոշիչ «արմատային» գործոնների օրինակ կարող են լինել «եվրասիական» գաղափարը և «Մոսկվան երրորդ Հռոմն է» հայեցակարգը: Անհերքելի է, որ տվյալ քաղաքակրթական կենսատարածքը վաղուց մտել է «քրիստոնեական քաղաքակրթության» մեջ, և, միաժամանակ, շատ կարևոր է ընդունել այն փաստը, որ կրոնը, որպես կանոն, գտնվում է քաղաքակրթության տեսակի «արմատային հարացույցի» ակունքներում: Քաղաքակրթությունների պատմական դինամիկայում, կրոնի հետ մեկտեղ, պարզորոշ կերպով դրսևորվում են նաև աշխարհաքաղաքական կողմնորոշումները: Ռուսաստանի դեպքում դրանց արտահայտությունն էր «եվրասիական գաղափարը»:

Եթե կրոնական գործոնը Ռուսաստանը կապում էր քրիստոնեական աշխարհի հետ, ապա աշխարհաքաղաքական գործոնը նրա ճակատագիրը կապեց «թյուրքաիսլամական» տարածաշրջանի հետ: Այս գործոնների խաչման կետում էլ ընդհանուր առմամբ ձևավորվում էր տվյալ քաղաքակրթական կենսատարածքի պատմությունը՝ «պանսլավոնականության» ու «պանթյուրքականության» հակասական զուգակցմամբ հանդերձ: Ընդսմին վերջին երկու գաղափարախոսություններն արտահայտում են ոչ միայն այստեղ գործող էթնոաշխարհաքաղաքական ու կրոնական գործոնների յուրահատկությունը, այլև դրանց միասնությունը:

Այս գործոններից յուրաքանչյուրն ունի տարբեր համաձայնային-հակամարտային ներուժ: Այսպես, օրինակ, քրիստոնեությունն ունի համաձայնային տիպի ներքին զարգացման և արտաքին փոխազդեցության ավելի մեծ փորձ: Մինչդեռ «թյուրքաիսլամական աշխարհը» մշակել է սոցիալական ինտեգրման ու կայունության պահպանման ավելի արդյունավետ միջոցներ, ինչը բնական է ճնշվող մեծ հակամարտային ներուժի առկայության պայմաններում:

Ռուսաստանյան քաղաքակրթական կենսատարածքը այսպես կոչված համամարդկային գիտակցության, համաշխարհային քաղաքակրթության տեսակետից զարգացել է ասես երկու «չափումներում»՝ դինամիկական, այն է՝ ռուսաստանյան աշխարհաքաղաքականության, և իներցիոն՝ էթնոկրոնական:

Խորհրդային մտածելակերպի գերիշխման պայմաններում առաջին պլան

էր մղվել աշխարհաքաղաքական գործոնը, ինչի վկայությունն է կայսերական գիտակցության փոխակերպումը «համաշխարհային հեղափոխության» ու «համաշխարհային պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի» գաղափարների նոր գաղափարախոսական ձևի: ԽՍՀՄ «ներքաղաքակրթական համածայնային էությունը» շատ բանով ապահովվում էր ի հաշիվ հակամարտայնությունը «միջքաղաքակրթական շփումների» մակարդակ արտահանելու, ինչի հետևանքով ստեղծվում էր «պաշարված ամրոցի» էֆեկտ:

Երբ միջքաղաքակրթական հակամարտայնությունն սկսեց սպառնալ «յուրային քաղաքակրթության» գոյության հիմքերին, խորհրդային կուսակցական-պետական ղեկավարությունը փորձեց ուժեղացնել միջքաղաքակրթական շփման համածայնային բնույթը, ինչը միաժամանակ առաջ բերեց «ներքաղաքակրթական» հակամարտայնության ուժգնացում, սոցիալ-քաղաքական գործընթացների արագացում, դրա հետ մեկտեղ դարձյալ «օրակարգ» մտավ քաղաքակրթական ինքնության էթնոկրոնական գործոնը: Սոցիալ-քաղաքական տեսանկյունից «խորհրդային քաղաքակրթությունը» շատ առումներով դադարեց գոյություն ունենալուց որպես միասնական ամբողջություն, բայց «հորիզոնական կապերի» ուժեղացման հետ մեկտեղ աճեց անցյալում միասնական քաղաքակրթական կենսատարածքի տարբեր տարածաշրջանների ու ենթատարածաշրջանների «ներքաղաքակրթական շփվելիությունը»: Քաղաքակրթական համակարգը գերազանցապես քաղաքական միջոցներով պահպանվող միակենտրոն վիճակից անցավ բազմակենտրոնության:

Ընդսմին նրա ամեն մի մասը դարձավ սակավ կայուն, որովհետև անցումային շրջանում ուժերի «կենտրոնադրումը» խախտվեց, և այժմ, միջազգային անվտանգության երկբևեռ համակարգի փլուզման համաշխարհային համատեքստի հաշվառմամբ, անխուսափելիորեն տեղի է ունենում դրա վերակողմնորոշում և ուժի մեծ թվով նոր ներքին ու արտաքին կենտրոնների միջև վերաբաշխում: Իհարկե, Ռուսաստանը ձգտում է պահպանելու «տարածաշրջանային հեգեմոնի» դերը, ինչը, ի դեպ, համապատասխանում է նրա գոյության պատմական ավանդույթներին:

Երկու՝ աշխարհաքաղաքական ու էթնոկրոնական, գործոնների «խաղի» վերականգնման պայմաններում դրանց փոխգործությունը բուռն կերպով աճում է, և, դրա հետ մեկտեղ, արագ աճում է ևս մեկ, մինչ այժմ հաշվի չառնված էթնոժողովրդագրական գործոնի դերը: Վերջինս էական նշանակություն ունի վերը նշված յուրաքանչյուր գործոնի համար և կարող է վերջին հաշվով կշեռքի նժարը թեքել դրանցից որևէ մեկի գերակայության կողմը: Էթնոժողովրդագրական գործոնի ազդեցության էֆեկտը նորամուծություն է, և ռուսաստանյան քաղաքակրթական կենսատարածքի պատ-

մական փորձը չի ապահովում դրան հարմարվելու մեխանիզմի մշակումը: Տվյալ պրոբլեմը պահանջում է հատուկ ուսումնասիրություն, վերջին հաշվով, նախկին ԽՍՀՄ տարածքում Անկախ Պետությունների Համագործակցության անվտանգության նոր ճարտարապետության այնպիսի հայեցակարգի իմաստավորման ու ձևավորման համար, որը համապատասխաներ արդիականացման հետվերակառուցումային փուլին: Ապագայում այն կարող է ունենալ երկակի դրսևորում. 1) ենթատարածաշրջանների վերջնական տրոհում և հետագա տարաբաշխում ըստ «եվրաքրիստոնեական» ու «իսլամասիական» մասերի, 2) նոր միասնական կենսատարածքի ձևավորում, ինչը սակավ հավանական է:

Շատ մոտ անցյալում ԽՍՀՄ-ն ընդգրկող քաղաքակրթական կենսատարածքի՝ «արևմտյան» ու «հարավային» կողմնորոշմամբ ենթատարածաշրջանների ձևավորման պայմաններում էթնոժողովրդագրական գործոնի դինամիկան թույլ է տալիս ենթադրել, որ նա կարող է զարգանալ այսպես կոչված «լիբանանյան» մոդելով: Մենք նկատի ունենք այն փաստը, որ ժամանակին, երբ Լիբանանը կազմավորվում էր որպես գերազանցապես քրիստոնեական պետություն, բավականին կոշտ ձևով էր փաստված ու քվոտայացված բոլոր համայնքների (մարոնիտներ, դրուզներ, շիաներ, սուննիներ, հայեր և այլն) ներկայացվածությունը իշխանության բոլոր շարակարգերում: Ավելի քան կես դարի ընթացքում մահմեդական բնակչության արագացված էթնոժողովրդագրական դինամիկայի պատճառով տեղի ունեցավ այդ փուխր հաշվեկշռի բավական կտրուկ խախտում, ինչը հանգեցրեց երկարատև քաղաքացիական պատերազմի:

Եթե հաշվի առնենք ներկայիս ԱՊՀ «հարավային» կողմնորոշմամբ պետությունների ակտիվ չափահաս բնակչության բաժնեմասի ու դերի աճի և նրա սոցիոդինամիկայի հանգամանքը, ապա այդ սցենարի տարբերակը կարող է հանգեցնել էական կառուցվածքային փոփոխությունների: Այս տեսակետից ԽՍՀՄ վերջին՝ 1991 թվականի գումարման Գերագույն խորհրդի կազմում բավականաչափ հատկանշական էր իսլամակողմնորոշված տարածաշրջանների ներկայացվածության տեսակարար կշռի փոփոխությունը նախկին ԽՍՀՄ իշխանության բարձրագույն օղակներում: Ավելին. տվյալ միտումների աճի և ուժգնացման արտահայտումն է 1991 թվականի վերջին կայացած այսպես կոչված Թուրանյան խորհրդակցությունը, ինչպես նաև Թուրանի բուն գաղափարը՝ դիտարկված այդ տարածաշրջանում Թուրքիայի և Իրանի արտաքին քաղաքական գործունեության ակտիվացման համատեքստում:

Այս ամենի հաշվառմամբ, ցավոք, ամենամոտ ժամանակներում զարգացման ավելի քան հնարավոր սցենար է թվում ներկայումս ԱՊՀ կոչվող ամբողջ քաղաքակրթական կենսատարածքի «լիբանանացումը»՝ ռուսների

(սլավոնների) կողմից միջէթնիկական հեգեմոնի դերը կորցնելու պայմաններում: Տվյալ պարագայում համախմբող գործոնի դեր կարող էր կատարել բանակը, եթե չլիներ որոշ սլավոնական պետությունների դիրքորոշումը, մասնավորապես՝ Ուկրաինայի, որը ձգտում է, այսպես ասած, հնարավորինս արագ շրջվել դեպի Արևմուտք՝ Ռուսաստանին թողնելով երես առ երես նախկին Միության ժառանգության հետ: Նման պայմաններում բանակը կարող է բռնել «հարավսլավական» ուղին: Ներքաղաքակրթական հակամարտության ուժգնացումը կարող է հարուցել միջքաղաքակրթական շփումների ուժեղացում, հատկապես՝ նախկին ԽՍՀՄ սահմանի այսպես կոչված շփումային գոտիներում: Դա հավանաբար իր հերթին կհանգեցնի հարավային ենթատարածաշրջանների «արևելացմանը» և արևմտյան ենթատարածաշրջանների «արևմտացմանը», ինչը տեղի կունենա վերջին ամրակցող օղակի՝ բանակի քայքայման հետ միաժամանակ:

Սակայն զարգացման նման սցենարը, որը Արևմուտքի և, առաջին հերթին, որպես ուժի միակ համընդհանուր կենտրոն մնացած ԱՄՆ-ի համար առավել անցանկալի է, դժվար թե իրականանա: Կարելի է ենթադրել, որ ուժի համաշխարհային կենտրոնների բազմաբևեռ համակարգի տուրբուլենտ ձևավորման պայմաններում Ամերիկան շահագրգռված է Սան Ֆրանցիսկոյից մինչև Վլադիվոստոկ միևնույն տիպի քաղաքակրթական համասեռ գոտու ստեղծման գործում: Ընդ որում, պարփակելով այդ գոտին, նա կկարողանա և՛ դիմակայել, և՛, հնարավոր է, համագործակցել Հարավի ու նրա այնպիսի տարածաշրջանային հեգեմոնների հետ, ինչպիսին է, օրինակ, Հնդկաստանը:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ համաշխարհային քաղաքակրթության պատմական բաժանումը Արևմուտք–Արևելքի փոխարինվում է Հյուսիս–Հարավ համընդհանուր բաժանմամբ, կարող ենք ենթադրել, որ ներկայումս տեղի է ունենում համընդհանուր կառուցվածքային տեղաշարժ, որն ունակ է խախտելու առանց այդ էլ անկայուն հաշվեկշիռը և դրանով իսկ հանգեցնելու «լիբանանյան» մոդելի տարածմանը, այսինքն՝ մի ամբողջ շարք տարածաշրջանային հակամարտությունների ծագման վտանգի, հատկապես՝ քաղաքակրթությունների միջև «շփումային» գոտիներում:

Շփումային գոտին մեծ հակամարտայնություն պարունակող տարածաշրջան է, որը հենց այդ պատճառով դժվար է փոխադրել «գործառման համածայնային ռեժիմ»: Այստեղ հաշվեկշիռը ծայրաստիճան անկայուն է, և կարող է սկսվել հակամարտության աճ՝ դրա տարածաշրջայնացում և համընդհանրացում: Կա հրատապ կարիք ապառազմականացնելու և արդիականացնելու նախ և առաջ շփումային գոտիները: Դա առաջին

հերթին վերաբերում է ամբողջ Մերձավոր Արևելքին և, հատկապես՝ արաբա-իսրայելական հարաբերություններին, որոնք Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները փորձում է հնարավորինս փոխադրել հենց «համաձայնային ռեժիմ»: Միևնույն ժամանակ, վերլուծաբանները հակված չեն նկատելու Մերձավոր Արևելքի վերածումը մեծ հակամարտայնությամբ նոր տարածաշրջանի, որում կարող են ներառվել նաև Անդրկովկասն ու Հյուսիսային Կովկասը:

Ակնհայտ է, որ տվյալ տարածաշրջանը կարիք ունի ազգային ու միջազգային անվտանգության մշտազննական ծառայության ստեղծման, մի ծառայություն, որը պետք է հետևի իրավիճակի չնչին փոփոխություններին և մշակի տարածաշրջանում համաձայնության և երկխոսության հաստատմանն ուղղված արդիականացման ծրագրեր ու հանձնարարականներ: Ըստ երևույթին, տվյալ ծառայությունը պետք է գործի այնպիսի հեղինակավոր կազմակերպությունների հիմքի վրա, ինչպիսիք են ՄԱԿ-ն ու ԵԱՀԽ-ն: Նման ծրագրի իրականացման համար համապատասխան ռեժիմով պետք է գործեն նաև զանգվածային հաղորդակցման միջոցները: Եվ եթե տարածաշրջանային միջոցներն ի վիճակի չեն կատարելու այդ գործառույթը, ապա անհրաժեշտ է ստեղծել ու գործարկել ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԽ զանգվածային հաղորդակցման միջոցներ, որոնք արդեն այսօր կարող էին ազգերի միջազգային ընկերակցության անվտանգային շահերը ռեալ կերպով ներկայացնել մեծ հակամարտայնությամբ օժտված շփումային գոտիներում: Խոսքը վերաբերում է մի բարդ խնդրի. այն է՝ «շփման» էթնոքաղաքական վերակողմնորոշմանը այնպիսի գործելակերպի, որի դեպքում տարամիտմանը կողմնորոշող աշխարհաքաղաքական ու էթնոկրոնական գործոններն ստիպված կլինեին իրենց տեղը զիջել միջքաղաքակրթական համաձայնության ձևավորման՝ զուգամիտմանը կողմնորոշող գործոններին:

Բացի այդ, ակտուալ է իսլամաջամահիրիական քաղաքակրթական կենսատարածքի կանոնավոր արդիականացման (բայց ո՛չ արևմտայնացման կամ արմատականացման) իրավիճակը: Գիտական վերլուծությունը կարող է պարզորոշել իսլամի ու ժողովրդավարության համատեղելիության և նման տիպի քաղաքակրթության մեջ ժողովրդավարության էությունը կազմող համամարդկային արժեքների արմատավորման սահմանները:

Ի տարբերություն արևմտյան մշակութային ավանդույթների անհատապաշտական ուղղվածությունից՝ իսլամական մտածողության մշակութային ավանդույթներում խմբային գործունեության կոլեկտիվիստական կողմնորոշումը հաշվի առնելու հետ մեկտեղ կարևոր է նաև նկատի ունենալ այն բանի հնարավորությունը, որ համաձայնային շփման հետևանքով կարող են նոր էթնոմշակութային հողի վրա վերածնվել եվրոպական սոցիալական ուտոպիաները՝ ընդունելով միանգամայն տարբեր ձևեր, օրինակ՝ սոցիալիզմի իսլամական մոդելի տեսք:

Ջամահիրիայի գաղափարը կարող է իրացված լինել աշխարհիկ գաղափարախոսության մեջ, որի աղբյուրն է եվրոպական սոցիալական ուտոպիան, և վերջիվերջո ռեզոնանս գտնել արևմտյան քաղաքակրթության մեջ: Այդ դեպքում միջքաղաքակրթական շփումը կարող է դարձյալ վերածվել փոխհարուցող միջքաղաքակրթական ու ներքաղաքակրթական հակամարտությունների: Այդպիսին կարող է դառնալ «սառը պատերազմի» նոր փուլը, այս անգամ՝ Հյուսիսի և Հարավի միջև: Նման սցենարի կանխման երաշխիք կարող են լինել քաղաքակրթական շփման տարբեր մակարդակներում կարգավորվող տեխնոլոգիական նորույթները, սոցիոմշակութային պլուրալիզմը և բնապահպանական համայնականությունը (էկումենիզմ):

Ամփոփելով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացման ներկայիս շրջանը բնութագրվում է միջքաղաքակրթական շփումների աճող անկայունությամբ և, միաժամանակ, ներքաղաքակրթական երկխոսության՝ համաձայնության ամրապնդմամբ:

Մեր կարծիքով՝ դա նշանակում է, որ տարբեր քաղաքակրթություններ ինքնապահպանման նպատակով կձգտեն պատմական արժեքների վերականգնմանը: Ոհստի հիմքեր կան ենթադրելու, որ տվյալ հանգամանքը «արևմտյան քաղաքակրթության» մեջ կհանգեցնի անհատապաշտության, իսկ «արևելյան քաղաքակրթության» մեջ կոլեկտիվիստական հարացույցի աշխուժացմանը: Այդ պայմաններում, հավանական է, կաճի քաղաքակրթությունների էթնոքաղաքական հակամարտայնությունը:

Ինչպես ցույց է տալիս արդիականացման պրակտիկան, իսլամական աշխարհին, բացառությամբ թերևս Թուրքական Հանրապետության, բնորոշ է հրաժարումը քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը միտված էական նորամուծություններից: Նախկին խորհրդային հասարակության համար այս հանգամանքը կարող է ունենալ կարևոր հետևանքներ: Կոլեկտիվիստական, աստիճանակարգային իրավաքաղաքական կողմնորոշումների կրողների աճող, առաջին հերթին՝ էթնոժողովրդագրական, գերակշռության պայմաններում հնարավոր է դառնում ամբողջատիրական-անձնատիրական ավանդույթների վերարտադրությունը, առնվազն՝ նախկին «խորհրդային քաղաքակրթական կենսատարածքի» հարավային տարածաշրջաններում: Ազգային և միջազգային անվտանգության պրոբլեմների մշակման ժամանակ նպատակահարմար է նաև հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ ամբողջատիրական-անձնատիրական ռեժիմներին բնորոշ է պետության կողմից հասարակության նկատմամբ օրինական բռնության կիրառման գործում բանակի, ինչպես նաև հարկադրանքի այլ մարմին-

ների առանձնահատուկ մեծ դերը: Եթե աճող հակամարտայնության նշված պրոբլեմները պատեհաժամորեն չմշակվեն ու չլուծվեն, ապա ավելի շատ «վերևից», քան «ներքևից» արդիականացմանը մեր հասարակության հակվածության պայմաններում նման փոփոխությունները կարող են ձևավորել հասարակության նկատմամբ մենաշնորհային վերահսկողության հաստատումը խթանող լրացուցիչ գործոններ:

Առանց հավակնելու սույն հույժ բարդ պրոբլեմի լիակատար ընդգրկմանը, համաձայնության–հակամարտության բազմամակարդակ վերլուծության փորձը ներկայացնում ենք նախկին ԽՍՀՄ, ապա Աֆղանստանի արդիականացման դինամիկայի օրինակով: Հետազոտական որոնումների փոխադարձ անցումները ընդհանուր ու միջին մակարդակով տեսական կառուցումներից դեպի իրավիճակային վերլուծություն ու վերլուծական-կառավարչական գործունեություն շարադրված են էթնոքաղաքագիտական ճեպագրերի համակառույցի տեսքով: Ընդսմին այդ ճեպագրերի մեթոդաբանական համակարգությունը դիտարկվում է տեսության բովանդակության և ռեալ էթնոքաղաքական կեցության դաշտում տվյալ տեսության հետազոտությունների մեթոդական գործիքակազմի ամբողջական փոխկապվածության մեջ:

Էթնոքաղաքագիտական պրոբլեմների տեսական ըմբռնման և էթնոքաղաքականության վրա գործնական ազդեցության կազմակերպման գործում վերլուծական ընդհանրացումների հետագա օգտագործման համար կարող ենք բերել «կազմակերպագործունեական խաղի» (ԿԳԽ) անցկացման ու վերլուծական զեկուցագրերի պատրաստման փորձը, ինչը հնարավորություն է տալիս կոնկրետ օրինակներով պարզաբանելու էթնոքաղաքագիտական ու էթնոքաղաքական մտագործության փոխկապվածության առանձնահատկությունները: Քաղաքական վերլուծաբանության ժանրերի հետագա դիտարկման էությունն է «հակամարտության–համաձայնության» կողմերի էթնոքաղաքական փորձի տեսական «վերածումը» մեթոդաբանական գործիքակազմի և վերջինիս կիրառումը հասարակական գիտակցության ու քաղաքական վարքի ձևավորման նպատակով[82]:

Քաղաքագետների առջև «Ազատ ձեռնարկչության գոտին» որպես քաղաքական խնդիր ծագեց Հայկական երկրաշարժից (1988 թ. դեկտեմբերի 7)

[82] Էթնոքաղաքականության ու էթնոքաղաքագիտության փոխադարձ գործիքային անցումների տվյալ մեկնաբանման ժամանակ մենք հիմնվել ենք Յելի համալսարանի (ԱՄՆ) քաղաքագիտության հայտնի պրոֆեսոր Դ. Ապտերի դասախոսության վրա, որը նա 1991 թ. մարտի 12-ին կարդացել է Մոսկվայում 1991 թ. մարտի 10 – 15-ը կայացած Միջազգային քաղաքագիտական դպրոցում, որի աշխատանքներին մասնակցել է հեղինակը:

անմիջապես հետո: Դրա ակտուալությունը պայմանավորված էր ինչպես համամիութենական վերակառուցումային քաղաքականության ազատություններով, այնպես էլ տեղային շուկայական գիտափորձում Արևմուտքի զարգացած երկրների համակարգված մարդասիրական մղումը ներգրավելու հնարավորությամբ: Չինական «արդիականացման» ընթացքում իրենց արդարացրած շուկայական գիտափորձերի ներմուծումը խորհրդային դիրեկտիվ-պլանային էկոնոմիկայի մեջ կարող էր հաջող կերպով տեղայնացված լինել փոքր ծայրամասային ազգային հանրապետության սահմաններում: Այն պահին տվյալ ընտրությունը կարող էր մյուս բոլոր հավակնորդների համեմատությամբ արդարացված լինել երկրաշարժի հետևանքներն ինտենսիվորեն հաղթահարելու անհրաժեշտությամբ: Նման նախապատվությունը կարող էր վերացնել էստոնիայում այդպիսի գոտի ստեղծելու առաջարկությանը կենտրոնի տված մերժման հետ կապված լարվածությունը: Էստոնական առաջարկությանը տրված մերժման նման հիմնավորումը կնպաստեր նաև կենտրոնի բարեփոխականների դիրքերի ամրապնդմանը:

Հայկական ԽՍՀ-ում բավականին արագ արձագանքեցին այս քաղաքական հրավերին, և արդեն դեկտեմբերի վերջին մի խումբ քաղաքագետներ՝ հեղինակի մասնակցությամբ, ներկայացրեցին վերլուծական զեկուցագիր, որում ձևակերպված էր տվյալ առաջարկությունը: Այդ զեկուցագրի մեջ փորձ էր արվում քաղաքագիտական տեսակետից կապակցելու տվյալ նախաձեռնության տարածաշրջանային, համամիութենական ու համընդհանուր կողմերը: «Գոտու» հայեցակարգի ընդհանուր տնտեսական, սոցիալական ու քաղաքական հիմնավորման հետ մեկտեղ քննարկվում էին ծովային ուղիներից Հայաստանի աշխարհաքաղաքական մեկուսացվածության ու սահմանակից տարածքների տարանցիկ ենթակառուցվածքներից նրա տնտեսական կախվածության առանձնահատկությունները: «Ազատ ձեռնարկչության գոտու» ստեղծումը կարող էր ԽՍՀՄ-ի համար դառնալ կերպափոխված ձևի ազգային ինքնիշխանության ունիկալ մոդել՝ առանց Խորհրդային պետության կազմից դուրս գալու: Տվյալ փորձի խելամիտ գործարկումը կարող էր կառուցողական հիմք դառնալ ԼՂԻՄ-ի շուրջ ստեղծված հակամարտության կարգավորման, ապա և, հնարավոր է, համաձայնային լուծման համար, մի իրավիճակի, որը միտում ուներ զարգանալով վերաճելու ադրբեջանա-հայկական միջպետական զինված հակամարտության, իսկ հետագայում ստանալու միջազգային ճանաչում:

Այլ կերպ ասած՝ սույն հետազոտության հեղինակի և տնտեսական գիտությունների թեկնածու Գ. Գ. Հարությունյանի առջև ծառացավ «Գոտի» ծրագրի մշակման և իրականացման համար հաստատութենական ռեսուրսների ու հասարակական կարծիքի քաղաքագիտական ու տնտեսա-

կազմակերպական համախմբման խնդիր[83]: Հեղինակը, գործելով նորամուծությունների սոցիոլոգիայի բնագավառի մասնագետ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու Գ. Ս. Ղազարյանի հետ համատեղ, գիտափորձի հետազոտական ու գործնական նախապատրաստման ավանդական մեթոդների կիրառումը զուգակցեց «Հայկական ԽՍՀ-ում ազատ ձեռնարկչության գոտի» ծրագրի համար ԽՍՀՄ խաղատեխնիկական հնարավորությունների ուսումնասիրությամբ: Քաղաքական ու քաղաքագիտական գործիքների համակցումը արտահայտվեց վերլուծական զեկուցագրի տեսքով, որում հեղինակը տալիս էր ստեղծարար խաղի միջոցով մշակումների ինտենսիվացնելու հիմնավորումը, և որը կցվել էր Հայկական ԽՍՀ Նախարարների խորհրդի Նախագահ Վ. Ս. Մարգարյանցի անունով իր ներկայացրած պատգամավորական հարցապնդմանը: Հօգուտ տվյալ մշակման գործիքային օգտակարության խոսող կարևոր փաստարկ էր հայ մշակողների և կառավարողների ինտենսիվ համալիր ուսուցման նպատակահարմարության հիմնավորումը (դա պետք է կատարվեր «Գոտի» ծրագրի խմբային նախապատրաստման ընթացքում՝ ԽՍՀՄ ներգրավված առաջատար մասնագետների միջավայրում):

ԿԳԽ-ի՝ որպես մասշտաբային գիտագործնական շուկայական գիտափորձի կիրառական էթնոքաղաքագիտական մշակման գործիքի մասին պատկերացում տալու համար վկայակոչենք ազդեցիկ (ժամանակին) կուսակցական-պետական պաշտոնաթերթում հրապարակված ամփոփիչ վերլուծական տեքստը[84]: Ակնհայտ է, որ տվյալ դեպքում ևս այդ հրապարակումը ինչպես քաղաքագիտական երևույթ է, այնպես էլ թե՛ պետական կառույցների, թե՛ մասնագիտական ու լայն հասարակայնության քաղաքական վարքի վրա գործնական ազդեցության գործիք: Հրապարակմանը յուրահատուկ քաղաքական հնչողություն էր տալիս այն հանգամանքը, որ հեղինակը հոդվածն ստորագրել էր որպես «Գոտի» ծրագրի ենթադրվող ներդրման շրջանում պաշտոնական քաղաքականության սուբյեկտ հանդիսացող երկրաշարժի գոտում վերականգնողական աշխատանքները վերահսկող Հայկական ԽՍՀ ԳԽ հանձնաժողովի անդամ:

«Վերլուծական զեկուցագրի» դիտարկումը կիրառական էթնոքաղաքագիտության գործիքարանի կազմում կապված է այն հանգամանքի հետ, որ տվյալ աշխատանքային գործիքը դրված է մյուս բոլոր էթնոքաղաքագիտական ու էթնոքաղաքական եղանակների ու մեթոդիկաների հիմքում: Ինչպես հայտնի է, վերլուծական զեկուցագիրը քաղաքագիտական կամ քաղաքական պրոբլեմի նկարագրության, դրա վիճակի վերաբերյալ գնահատումների ու եզրակացությունների ներկայացման, ինչպես նաև դիտարկվող տեսական ու գործնական խնդիրների լուծմանն ուղղված աշխատանքային վարկածների և առաջարկությունների ձևակերպման առավել տարածված եղանակն է: Տվյալ հետազոտության մեջ համառոտակի նկարագրվում է ԼՂԻՄ-ի շուրջ ծագած էթնոքաղաքական հակամարտության ծավալման հետ կապված յուրահատուկ սահմանադրական փակուղու իրավաքաղաքական հաղթահարման տեսական մշակման համար վերլուծական զեկուցագրի կիրառման փորձը:

Ինչպես հայտնի է, ժողովուրդների ինքնորոշման պրոբլեմը «մարդու իրավունքների» պաշտպանության գործառական հիմնադրույթներից մեկն է: Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի սահմանադրական եղանակով ինքնորոշման ուղիների մշակման ժամանակ հեղինակը հաշվի է առել միջազգային-իրավական նորմերի և ազգային-օրենսդրական համակարգերի փոխհարաբերությունների իրավաքաղաքական պրոբլեմը: Խոսքն այն մասին է, թե որքանով են համապատասխանում իրար, մի կողմից, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի (1948 թ.) նորմ-հանձնարարականները, Մարդու իրավունքների մասին երկու պայմանագրերի ու դրանց Կամընտիր (ֆակուլտատիվ) արձանագրության (1966 թ.) մեջ քաղաքական վարքի՝ գործնականում հրամայական միջազգային-պայմանագրային նորմերը և, մյուս կողմից, ԽՍՀՄ-ում դրանց գործնական իրականացման սահմանադրական նորմերը, ինչպես նաև օրենսդրական-նորմատիվ մեխանիզմները[85]: Այս բարդ քաղաքագիտական պրոբլեմի տեսական առումները մենք քննարկել ենք քաղաքակրթական համակարգերի իրավաքաղաքական զուգամիտման-տարամիտմանը նվիրված բաժնում: Իսկ 1989 թ.՝ զեկուցագրի կազմման ժամանակ, ուրվագծվել են միջազգային և ազգային իրավունքի համակարգի կարգավորիչ կարողությունները[86]:

Վերլուծական զեկուցագրի նման քաղաքագիտական գործիքի կիրառման վերը բերված օրինակը, բացի պրոբլեմի մշակվածության չափի գնահատումից, պարունակում է նաև այն վարկածը, որ հանրաքվեի անցկացման սահմանադրական-օրենսդրական մեխանիզմի իրավական թերիությունը նպատակահարմար է լրացնել իրավաքաղաքական

[83] Տես *Э. И. Скакунов.* Пути модернизации советского общества. "Рабочие тетради АТММО", 1991, № 3:

[84] Տես *Հ. Ս. Քոթանջյան.* Նորացման ստրատեգիա: «Խորհրդային Հայաստան», 1989 թ. ապրիլի 23:

[85] Տես *Г. Котанджян, Г. Казарян.* Блокада... Время игр? "Коммунист", Е., 21 ноября 1989 г. № 267:

[86] Հեղինակը, 1989 թ. փետրվարի 2-ին հանդես գալով «Կոմսոմոլսկայա պրավդա» թերթում, հրապարակեց հանրաքվեի միջոցով Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման համար միջազգային-իրավական և ազգային-սահմանադրական նորմերի կիրառման վերաբերյալ հիմնական վարկածը (տես *Г. С. Котанджян.* Вариантов не признаю. "Комсомольская правда", 2 февраля 1989 г.):

Այս վերլուծական զեկուցագիրը հետագայում դրվեց այլ քաղաքագիտական նյութերի պատրաստման հիմքում (տես *Г. Котанджян.* Выход из тупика. Размышления после съезда. "Коммунист", Е., 14 июня 1989 г.):

նախադեպի ստեղծմամբ: Տվյալ էթնոքաղաքագիտական փակուղու հաղթահարման ճգնաժամային կարևորության հաշվառմամբ հեղինակը առաջարկում էր քննարկվող նախադեպի իրականացման էթնոքաղաքական սցենար: Էթնոքաղաքագիտության ոլորտից ինքնորոշման էթնոքաղաքականության բնագավառ տվյալ զեկուցագրի էության «տեղափոխումը» իրացվել էր Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի անդամի զեկուցագրի ձևով[87], որը ներկայացվել էր Հայաստանի քաղաքական ղեկավարության կողմից ԽՍՀՄ կուսակցական-պետական իշխանության բարձրագույն մարմիններում օգտագործելու համար[88]:

Իրադարձությունների հետագա ընթացքի վերլուծությունը հաստատել է հակամարտության սահմանադրական անպատեհաժամ լուծման դեպքում դրա քայքայիչ զարգացման վերաբերյալ կանխատեսումների հիմնավորությունը: «Վերլուծական զեկուցագիրը» վերը մենք անվանել էինք կիրառական քաղաքագիտության հիմքային գործիք: Տվյալ սահմանումը արդարացված էր նաև մեր կոնկրետ դեպքում. Լեռնային Ղարաբաղում համաձայնության–հակամարտության պրոբլեմին հետագա բազմաթիվ հարկադրված անդրադարձների ժամանակ մենք հաճախ այս կամ այն չափով հենվել ենք հիշատակված զեկուցագրի վերլուծական հիմքի վրա:

Նախկին ԽՍՀՄ կենտրոնի կողմից ԼՂԻՄ-ի հակամարտության ճգնաժամային կառավարումը ժամանակի ընթացքում սկսեց ներառել իրադրության աֆղանական հակամարտային կառավարման գործիքներ, այդ թվում՝ նոր հակամարտային սյուժեների պլանաչափ մշակման և անգամ նոր հակամարտային օջախների հարուցման միջոցով հակամարտությունների կառավարման մեթոդները: Նման էթնոքաղաքականության տարրերը մշակվում ու իրականացվում էին ոչ միայն անմիջական կենտրոնա-ծայրամասային կառավարմամբ, այլև տեղերում իշխանությունների և ընդդիմության հակամարտային, իբր՝ վերջին հաշվով կառուցողական, ակտիվության միջնորդավորված հարուցման միջոցով:

Հետագա վերլուծությունը ցույց տվեց, որ խորհրդային էթնոքաղաքականության արկածախնդրային «հակամարտային ուղեգիծը» ադրբեջանա-հայկական հակամարտության կողմերին ի վերջո դրդեց թերարժեք իրավաքաղաքական որոշումների ընդունման[89]:

[87] Տվյալ զեկուցագրի պատրաստման ու քաղաքական իրագործման պահին հեղինակը եղել է Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի անդամ:

[88] Զեկուցագրի տեքստը «Կոմունիստ» թերթում հրապարակվել է «ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավորների համագումարին ընդառաջ» խորագրի տակ:

[89] Տես Закон Аз.Р "Об упразднении НКАО Аз.Р", 26 ноября 1991 года. «Ведомости ВС Аз.Р», 1991, № 24:

ԽՍՀՄ, Ադրբեջանի և Հայաստանի քաղաքական կենտրոնների փաստաթղթերի ուսումնասիրությամբ (նշված վերլուծական զեկուցագրի պատրաստումից հետո մեկ տարվա կտրվածքով) պարզվեց, որ Մոսկվայում գործել է մի կենտրոն, որը համադասել է հակամարտող կողմերի թերարժեք իրավական գործողությունների նախապատրաստման ու կատարման ոլորտում յուրահատուկ ճգնաժամային զուգակշիռը: Հայաստանի հետ ԼՂԻՄ-ի վերամիավորման մասին որոշման քաղաքական փաստը համակշռող ծեռնարկումը հակադիր կողմը նախապատրաստում էր նպատակաուղղված կերպով և ցուցադրաբար: 1990 թ. գարնանից ծավալվեց ԼՂԻՄ-ում սահմանադրական ներկայացուցչական իշխանության բոլոր օղակների վարչաուժային վերացման ուղղությամբ պլանաչափ քայքայիչ արշավ: Եվ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարության՝ որպես ազգային-պետական կազմավորման վերացումը դարձավ ադրբեջանա-հայկական հակամարտության կողմերի վարքի «հակամարտային կառավարման» (հակամարտության զարգացման միջոցով) տրամաբանական շարունակությունը[90]:

Ռեալ հակամարտային գործընթացների այս կամ այն սյուժեն բերվում է որպես մի նյութ, որը վերլուծության կոնկրետ արգասիքների հետ մեկտեղ լուսաբանում է կոնկրետ հետազոտական գործիքի պարունակած վերլուծական-կառավարչական ռեսուրսի բովանդակային կողմերը: Սահմանափակվելով էթնոքաղաքական վերլուծության այնպիսի ժանրի ու գործիքի վերաբերյալ, ինչպիսին վերլուծական զեկուցագիրն է, բերված ներածականով՝ նշենք, որ 1990 թ. հունիսին հեղինակի վերլուծական զեկուցագրում առաջարկվում էր Ղարաբաղյան հակամարտության զարգացման «համաձայնային կառավարման» սցենարային ուրվագիրը: Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի անդամի ստորագրած զեկուցագրի մեջ առաջարկվում էր. «...սկսել երկու հարևան հանրապետությունների քաղաքական ղեկավարությունների, երկու ժողովուրդների ժողովրդավարական ուժերի միջև անմիջական և միջնորդավորված բանակցություններ՝ կողմերի շահերի իրատեսական իմաստավորման, հակամարտության քաղաքական կարգավորման ուղղությամբ քայլերի մշակման համար,

– որպես բանակցությունների կարևորագույն հարց կարելի է քննել այն օրենսդրական ակտերի ժամանակավոր երկկողմանի կասեցման պայմանները, որոնց դեպքում ԼՂԻՄ-ը և երկու հանրապետությունները կվերադառնային միութենական ֆեդերացիայի սուբյեկտների միջև փոխհարաբերությունների ժողովրդավարացման հունը...»[91]:

[90] Տես "Права человека. Сборник международных документов". М., 1986, сс. 21–78:

[91] *Գ. Կոտանջյան.* Противоправное право. "Коммунист". Е., 13 июля 1990 г. Բերվում է ըստ՝ *Հայկ Քոթանջյան*, Հայկական երկրաշարժը: Ե., 1992, էջ 68:

Դրա հետ մեկտեղ հեղինակը, իրագործելով իր ՀԿԿ կենտկոմի անդամի և ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի պատգամավորի իրավասությունները, փակ (գաղտնի) վերլուծական զեկուցագրերով առաջարկություններ է ներկայացրել Լեռնային Ղարաբաղի օրինակով ԽՍՀՄ օրենսդրության մեջ ժողովուրդների ինքնորոշման խնդիրը հանրաքվեի իրավաքաղաքական գործիքարանի միջոցով լուծելու համար: Լեռնային Ղարաբաղի ինքնորոշման օրինակով հանրաքվեի մեխանիզմի օրենսդրական մշակման անհրաժեշտության մասին առաջարկությունը հրապարակվել է նաև ՀԿԿ կենտկոմի պաշտոնաթերթում: Հետագայում հեղինակը մասնակցել է ԽՍՀՄ–ՈԴ ԱԳՆ-ի դիվանագիտական ակադեմիայի Միջազգային հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնի «Հակամարտություն» և «Կայունություն» նախագծերին: Տվյալ նախագծերը ԽՄԿԿ կենտկոմի պատվերով մշակվել են 1990 թվականից՝ «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ Օրենքի ստեղծման, միութենական հանրաքվեի և նոր Միութենական պայմանագրի մշակման ընթացքում[92]:

Եվ վերջապես, կիրառական քաղաքագիտության գործիքակազմի և դրա տեսական-գործնական կիրառման փորձի ուսումնասիրությունը ավարտենք իրավիճակային վերլուծության և կոնկրետ քաղաքագիտական վարկածների, կանխատեսումների ու քաղաքական ձեռնարկումների սցենարների շուրջ հասարակական կարծիքի համախմբման առավել հրապարակախոսական գործիքներից մեկի՝ «բաց նամակի» օգտագործման փորձի վերլուծությամբ:

Վերջին տարիներին՝ պոպուլիստական քաղաքական մշակույթի կրողների գռեհիկ ժողովրդավարական ակտիվության, ինչպես նաև խորհրդային պետության վարչաուժային ավանդույթների ալիքի վրա, «բաց նամակի» ժանրը որոշակի առումով ստացավ քաղաքական իրավիճակին պարզունակ ու մակերեսային քաղաքագիտական արձագանքման վարկ:

Ուշադրության են արժանի «բաց նամակների» բովանդակության վերլուծական հիմքը, բաց նամակագրության սուբյեկտների և օբյեկտների համապատասխան ընտրությունը, ինչպես նաև տվյալ նամակի հրապարակմանը մասնագիտական ու լայն հասարակական լսարանում մեծ հեղինակություն վայելող ամբիոններից ու հեղինակների կողմից հնարավոր ծանրակշիռ արձագանքի պլանավորումը:

«Օգոնյոկ» հանդեսում նամակների հրապարակմանը[93] նախորդել է նախկին ԽՍՀՄ-ում սոցիալիստական ժողովրդավարականության քաղաքական հեռանկարներին «կողմ» ու «դեմ» արտահայտման արժեքակողմնորոշումային ու նպատակային հակամարտության կողմեր հանդիսացող հեղինակների միջև իրական բանավոր ու նամակային հաղորդակցումը:

1990 թվականի վերջերին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նստաշրջանում է. Ա. Շևարդնաձեն հրապարակավ զգուշացրեց բարեփոխումների քաղաքականության դեմ ուղղված իշխանության բռնազավթման (պուտչի) վտանգի մասին: Գերագույն խորհրդի փակ նիստում Մ. Ս. Գորբաչևը առաջարկեց ժամանակավորապես դադարեցնել Մամուլի ազատության մասին օրենքի գործողությունը, սակայն հետո հետ վերցրեց այդ առաջարկությունը: 1991 թվականի սկզբին շեշտակի աճեց լայն հասարակայնության սոցիալական անհանգստությունը՝ կապված Վիլնյուսում տեղի ունեցած արյունալի զինված ընդհարման, տեղերում զինված ջոկատների պարեկման համատարած սահմանման, ինչպես նաև գրաքննության վերականգնման միջոցով երկրում տիրող իրավիճակի նկատմամբ համընդհանուր ռազմավարչական վերահսկողության հնարավոր հաստատման հետ:

Այսպես կոչված պահպանողական ու ժողովրդավարական ուժերի առճակատումը ձեռք էր բերում ավելի ու ավելի զանգվածային և հակամարտային բնույթ: Հասունացող քաղաքացիական պատերազմի սուբյեկտների միջև շփումների համաձայնային զարգացման որևէ հնարավորության կտրուկ ժխտումը արտացոլվում էր կոմունիստական և ժողովրդավարական մամուլի էջերում զետեղվող հրապարակումներում: Գաղափարախոսական հակամարտության կողմերի փոխադարձ հերյուրանքները, որ տեղ էին գտնում մամուլի էջերում ու եթերում, ընդունեցին բացահայտորեն սանձազերծ ու ապակառուցողական բնույթ: Հենց այդ պայմաններում հիշյալ նամակների հեղինակները որոշեցին «երևան հանել» իրենց նամակագրությունը՝ դիմելով նախկին ԽՍՀՄ սթափ մտածող շրջանների ու հասարակայնության համաձայնային շահերին: Նամակներում տրվում էին ԽՍՀՄ-ում տիրող ճգնաժամային իրադրության վերլուծական գնահատականներ, քաղաքական համակարգի կառուցվածքային ապակայունության կանխատեսում՝ հետվերակառուցման քաղաքական կառավարման սցենարների բավականաչափ ընդարձակ փաթեթով:

Քաղաքացիական համաձայնության ձեռքբերման հարցում կառուցողական ժողովրդավարականության ու վերկուսակցական պետական-քաղաքական շահերի հիմքի վրա համաձայնության ընդգծված զուսպ ձևի որոնմամբ զուգակցված հեղինակների կոշտ հակադրված սոցիալիստական ու հակասոցիալիստական դիրքորոշումների հրապարակումը պետք է օրինակ դառնար գաղափարախոսական հակառակորդների սանձազերծ ու ջղաձիգ դիմակայության մեղմացման համար:

[92] Տես *Г. Котанджян.* Выход из тупика. Размышления после съезда:

[93] *Г. Котанджян и А. Головков.* Тонкая нить согласия. "Огонек", 1991 № 6.

Քաղաքացիական համաձայնության մշակույթի ձևավորմանը նպաստեցին հեղինակավոր արձագանք-գրախոսականները, որոնք հնչեցին զանգվածային լրատվության ազդեցիկ միջոցներում: Այնպիսի ճանաչված հեղինակների հրապարակումները, ինչպիսիք էին «Նովոյե վրեմյա»-ի մեկնաբան Սիմոն Սոլովեյչիկը, ինչպես նաև ԽՍՀՄ Սահմանադրական հսկողության հանձնաժողովի անդամ Սերգեյ Բոսխոլովը («Նեզավիսիմայա գազետա»-ում)[94], «բաց նամակների» քաղաքական տրամաչափը դուրս բերեցին միջանձնային երկխոսության սահմաններից՝ այն նպատակաուղղելով հեղինակի կողմից կանխատեսված հետվերակառուցման զարգացման համաձայնային սցենարների քաղաքագիտական իմաստավորմանը[95]:

Կարևոր է թվում նաև բերել մեր երկրում արդիականացմանը վերաբերող համաձայնային-հակամարտային իրադարձությունների իրավիճակային-վերլուծական մեկնաբանումները՝ կատարված արտասահմանյան մասնագետների կողմից: Դեռ նախքան ԽՍՀՄ-ում արդիականացման փոփոխությունների ծեռնարկումը ազգային հարաբերությունների պրոբլեմները եղել են արտասահմանյան քաղաքագետների սևեռուն ուշադրության առարկա: Այդ աշխատությունների հիմնարար մասի վերլուծությունը, որն արվել է առաջին գլխում, վկայում է, որ ակադեմիական էթնոքաղաքագիտության մեջ Միության փլուզումը կապվում էր անխուսափելի ապաինտեգրման դատապարտված «20-րդ դարի վերջին կայսրության» բուն էության հետ:

1980-ական թվականների սկզբներից արևմտյան մասնագետների հատուկ ուշադրության կենտրոնում էին խորհրդային Միջին Ասիան ու Կովկասը՝ որպես հնարավոր ապակայունացնող գործոններ, այսինքն՝ կոմունիստական ռեժիմին սպառնալիքի և ազգայնական շարժումների աղբյուր: Կենտրոնի հետ այդ տարածաշրջանի փոխհարաբերություններում հիմնական քայքայիչ գործոնի դերը վերագրվում էր ժողովրդագրական դինամիկային և «իսլամական վերածննդին»:

1980-ական թվականների վերջերին արևմտյան քաղաքագետների հետաքրքրությունը հիմնականում գրավում էին Մերձբալթիկայում, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղում տեղի ունեցող գործընթացներն ու իրադարձությունները:

Արևմտյան մասնագետների ուշադրությունն սկսեց ավելի ու ավելի մեծ

[94] Տես *С. Соловейчик.* Где эта улица? Где этот храм? "Новое время", 1991, № 6, сс. 28–30; *С. Боскхолов.* От конфронтации к оппозиции. "Независимая газета", 9 февраля 1991 г.:

[95] Տես *Г. Котанджян.* Противоправное право:

չափով է բևեռվել ազգային ինքնիշխանության արդյունավետ ապահովման պրոբլեմների, ծայրամասերում տեղի ունեցող գործընթացների նկատմամբ Մոսկվայի քաղաքական վերահսկողության էական թուլացման համար մղվող պայքարի վրա: Ծավալվեց կենտրոնի, միութենական հանրապետությունների, ինքնավար ու ենթաստորադաս կազմավորումների փոխհարաբերությունների բազմամակարդակ իրավիճակային վերլուծություն: Այլ կերպ ասած՝ եթե առաջներում գերակայում էին ավանդական՝ ազգային հանրությունների տնտեսական ու սոցիալական զարգացման հարցերը, երբ լեզվի, մշակույթի, կրոնի պրոբլեմներին տրվում էր քաղաքական հնչողություն, ապա այժմ՝ ըստ նոր իրողությունների առանձնակի ուշադրություն է հատկացվում քաղաքական բնույթի պահանջներին, որոնց բավարարման հետ են կապվում բոլոր բնագավառներում ազգային զարգացման հետագա հաջողությունները:

Նախ նշենք, որ որոշ հետազոտողներ, տվյալ իրավիճակային հենքի վրա զարգացնելով նախորդ գիտական բնագծերը, դրանք հասցնում են ավելի բարձր մակարդակի ընդհանրացումների՝ խորհրդային ազգային քաղաքականությունը դիտելով որպես համակարգային երևույթ: Որպես կանոն, նրանք նշում և առանձնացնում են դրա քաղաքական ու գաղափարախոսական չափումները, քաղաքական դետերմինացվածությունը: Այնպիսի ականավոր արևմտյան քաղաքագետների տրամաբանությամբ, ինչպիսիք են Կոլումբիայի համալսարանին առընթեր Միջազգային փոփոխությունների գծով հետազոտական ինստիտուտի տնօրեն, քաղաքական գիտությունների պրոֆեսոր Ս. Բյալերը կամ Օստտավայի Կառլսոնի համալսարանի քաղաքագիտության պրոֆեսոր Թ. Ռակովսկա-Հարմստոունը, վերազգային միասնության թեզի տապալումը հանգեցրեց ինչպես ազգային քաղաքականության մեջ նոր «գաղափարախոսական հենասյուների» որոնմանը, այնպես էլ դրա իրականացման ուժային մեթոդների կիրառմանը:

Ռեյսի համալսարանի քաղաքական գիտությունների դասախոս Փ. Դունկանը ուշադրություն է դարձնում այն հանգամանքի վրա, որ ազգային քաղաքականության բնագավառում խորհրդային ռեժիմը չունի խստագույնս ճշգրտված գաղափարախոսական կողմնորոշումներ: Այդ քաղաքականության մեջ՝ կողմնակի հանգամանքների բերումով, մշտապես տեղերով փոխվել են երեք, հեղինակի կարծիքով՝ անփոփոխ, բաղադրատարրեր՝ մարքսիզմը, լենինիզմը և ռուսական ազգամոլությունը: Նա գրում է. «Բրեժնևի կառավարման վերջում ռուսական ազգամոլությունը դարձավ իշխող գաղափարախոսության կարևոր բաղադրամաս, ինչն սպառնում է ազգային փոքրամասնությունների դժգոհության զարթոնքով»[96]:

[96] *P. Duncan.* Ideology and national question. "Ideology and Soviet politics". L., Macmillan, 1988, PP. 180–203.

Խորհրդային գաղափարախոսությունն ընկալելով որպես «նոր մարդու» դաստիարակության համակարգ՝ խորհրդագետները շեշտում են, որ իրական կենսապայմաններից գաղափարախոսական կողմնորոշումների ու դավանանքի կտրվածությունը, ուստի և դրանց վարկաբեկումը կատարում են ազգայնական դրսևորումների կատալիզատորի դեր:

ԽՍՀՄ-ում ազգային հարաբերությունների գծով հանրաճանաչ մասնագետ, Արևելքի երկրների ու միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրության դաշնային ինստիտուտի (Քյոլն) գիտական աշխատող Գ. Չիմոնը այս առիթով գրում է, որ «մարքսիզմ-լենինիզմի՝ որպես մի ամբողջական աշխարհայացքի կողմից իր մոբիլիզացնող ուժի կորուստը նպաստել է խորհրդային հասարակության մեջ հսկայական հոգևոր վակուումի առաջացմանը, որը ձգտում են լրացնելու արժեքների ու հոգևոր հարստության մասին ազգային պատկերացումները»[97]:

Փորձելով առանձնացնել ԽՍՀՄ-ում իրականացվող ազգային քաղաքականության գլխավոր հատկանիշները, ինչպես նաև պարզել այսօր ազգային հարաբերություններում ի հայտ եկած այն նորը, որը բնութագրվում է ոչ միայն միջէթնիկական հակասությունների, այլև «կենտրոն–ծայրամաս» առանցքով հակամարտության սրմամբ, արևմտյան քաղաքագետները դիմում են Խորհրդային Միության ազգային շինարարության ակունքներին՝ ձգտելով ապացուցելու, որ հենց «խորհրդային համակարգն» է այն չարիքի արմատը, որտեղ պետք է փնտրել 80-ական թվականների երկրորդ կեսին հասարակական հարաբերություններում լարվածության աճի աղբյուրը:

Հայտնի ամերիկացի լեզվաբան Ռ. Ռիքսմենը համարում է, որ խորհրդային ազգային քաղաքականությունը որպես մեկ ամբողջություն դիտարկելու դեպքում պետք է եզրակացնել, որ այն բավականաչափ ռացիոնալ, տրամաբանական ու հետևողական է՝ և՛ ժամանակային առումով, և՛ գործնականում բոլոր ազգությունների նկատմամբ: Պարզաբանելով իր դիրքորոշումը՝ հեղինակը պնդում է, որ ԽՍՀՄ-ում ազգային քաղաքականությունն ստորադասված է եղել ռեժիմի գլխավոր նպատակներին ու շահերին, հարաբերակցվել գաղափարախոսության և ընդհանուր քաղաքականության հետ:

Առաջին, առավել կարևոր խնդիր է համարվել ԽՍՀՄ տարածքային ամբողջականության ու Խորհրդային երկրում քաղաքական իշխանության պահպանումը: Երկրորդը եղել է սոցիալական ճանապարհով խորհրդային հասարակությունը ժամանակակից սոցիալիստական պետության կերպափոխելու խնդիրը: Եվ, վերջապես, երրորդ խնդիրն էր համաշխարհային հեղափոխության իրագործման և այդ կապակցությամբ Խորհրդային Միության սահմաններից դուրս ապրող ճնշված ժողովուրդների համակրանքի վայելումը, ներգործությունը արտասահմանյան պետությունների այն էթնիկական խմբերի վրա, որոնց ներկայացուցիչները բնակվում էին նաև ԽՍՀՄ տարածքում[98]:

Ռիքսմենը խորհրդային ազգային քաղաքականության «ողնաշար» է համարում «բաժանեա զի տիրեսցես» սկզբունքը: Առանձնակի հետևողականությամբ այն կենսագործվել է Միջին Ասիայում, Միջին Մերձվոլգյան շրջանում, Հյուսիսային Կովկասում ապրող մահմեդական ժողովուրդների միջև պետական-տարածքային սահմանորոշման ու սահմանազատման փուլում:

Մինչդեռ Կալիֆոռնիայի համալսարանի պատմության պրոֆեսոր, նախկինում Մերձավոր Արևելքի երկրների հետազոտությունների կենտրոնի ղեկավար Ի. Լապիդուսի կարծիքով՝ մինչխորհրդային շրջանի մահմեդականների քաղաքական մշակույթում ազգի հայեցակարգ չի եղել: Նա գրում է. «Խորհրդային Միությունում համամահմեդական ընդդիմության ձևավորումը բացառելու համար ռեժիմը փորձել է տարածաշրջանը տրոհել առանձին ազգային պետությունների՝ կտրելով ցեղային լոյալության կապերը և դադարեցնելով իր էությամբ վերազգային կրոնական ու էթնիկական գիտակցման գործընթացները»[99]:

Ռիքսմենը համարում է, որ դժվար թե Ռուսաստանի տարբեր մահմեդական ժողովուրդներ արդեն 20-ական թվականներին համապատասխանում էին ազգի չորս չափանիշներին (ըստ Ստալինի հայտնի սահմանման): Խորհրդային առաջնորդները փորձում էին վերափոխել այդ ժողովուրդների ներքին կառուցվածքը, որպեսզի այն հարմարեցնեն տվյալ չափանիշներին: Մեկ ազգության մեջ ձուլվելու եզրին գտնվող կամ միևնույն ազգային ճյուղը կազմող էթնիկական խմբերը տարանջատվեցին: Օրինակ՝ ղազախները, ղրղզներն ու կարակալպակները Միջին Ասիայում, թաթարներն ու բաշկիրները Միջին Մերձվոլգյան շրջանում, չեչեններն ու ինգուշները, ադըղները, չերքեզներն ու կաբարդինները, բալկարներն ու կարաչայները Հյուսիսային Կովկասում:

Ռիքսմենի հետ համամիտ է Արևելյան Եվրոպայի երկրների օրենսդրության ուսումնասիրության ինստիտուտի (Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետություն) տնօրեն Գ. Բրունները: Նա նշում է, որ, ըստ ամենայնի,

[97] *G. Simon*. Nationalismus und Grenzen des Sowjetunion als Welmacht. Köln, 1988, S. 9.

[98] Տես *R. Wixman*. Applied Soviet nationality policy: A suggested rationale. "Passe-Turco-Tatar, present sovuetigue", P., 1986, PP. 449 – 468 (P. 450):

[99] *I. M. Lapidus*. A history of islamic societies. Cambridge, 1988, PP. 804 – 806.

խորհրդային ազգային քաղաքականության կառուցվածքում գերակշռել են երբեմն ուղղակի, երբեմն անուղղակի քաղաքական վերահսկողության նպատակները: Հեղինակի կարծիքով՝ դրա դրսևորումը եղել է այն, որ գիտակցաբար իրար են հակադրվել ձևական դաշնայնության սկզբունքն ու տվյալ՝ իրենց հատկացված, էթնիկական տարածքում գերակշռող էթնիկական խմբերին բոլոր ազգային իրավունքների տրամադրման սկզբունքը:

Ս. Բյալերը նաև նշում է, որ խորհրդային ձևի կառավարման շրջանակներում գերիշխում է ազգային, քաղաքական, տնտեսական, մասամբ՝ մշակութային կյանքի գերկենտրոնացվածությունը, ինչը առիթ է տալիս «մեծառուսական» միջուկի և ոչ ռուսական ծայրամասի փոխհարաբերությունները բնութագրելու որպես «կայսերական»[100]:

Բյալերի կարծիքով՝ Խորհրդային Միությունում ազգային պրոբլեմը չի կարելի դիտել որպես ռուս բնակչության մեջ լուծված էթնիկական փոքրամասնությունների պրոբլեմ: Նա համարում է, որ ԽՍՀՄ-ում ազգային հարցը ռուս և ոչ ռուս ազգերի միջև ընթացող պայքարի պրոբլեմն է:

Այս կապակցությամբ Գ. Զիմոնը իր վերջերս հրապարակված աշխատություններից մեկում գրել է, որ խորհրդային ղեկավարությունը, պայքարելով կենտրոնախույս միտումների դեմ, ապավինում է սլավոնների միասնականությանը[101]: Այս կարծիքին է նաև Ռակովսկա-Հարմստոունը՝ համարելով, որ իրադարձությունների անցանկալի զարգացումը կանխելու համար խորհրդային ռեժիմը պետք է փորձի խաղարկել «համասլավոնական» ժողովրդագրական գերակշռության խաղաքարտը:

Արևմտյան հետազոտողները ավելի ու ավելի հաճախ են տալիս այն հարցը, թե ԽՍՀՄ-ում տեղի ունեցող ազգային գործընթացները արդյոք տեղավորվում են Արևմուտքում ճանաչում ստացած սոցիոլոգիական տեսությունների շրջանակների մեջ:

Նյուֆաունդլենդի համալսարանի սոցիոլոգիայի պրոֆեսոր Վ. Զասլավսկու կարծիքով՝ խորհրդային համակարգի յուրօրինակությունը բոլոր առումներով այնպիսին է, որ արևմտյան սոցիոլոգիական մոդելները կարող են այն բացատրել միայն մասնակիորեն, այն էլ՝ ոչ միշտ: Նա կանգ է առնում արևմտյան սոցիոլոգիայում ներկայումս գերակշռող հետևյալ երկու տիպի հասարակությունների բնութագրերի վրա՝ մասնավոր սեփականությամբ, շուկայական փոխհարաբերություններով ու քաղաքական բազմակարծությամբ բնորոշվող ինդուստրիալ հասարակության արևմտյան տարբերակի և արտադրության միջոցների նկատմամբ մասնավոր սեփականություն չունեցող, կենտրոնացված պլանավորմամբ ու միակուսակցական համակարգով բնորոշվող «խորհրդային» տարբերակի: ԽՍՀՄ-ում իրականացվող ռեալ քաղաքականության նկատմամբ կիրառելի են միայն մի քանի հայեցակարգներ, համարում է հետազոտողը և դրանց թվին դասում մեր կողմից առաջին գլխում քննարկված «ներքին գաղութատիրության» մոդելը, որի հիմքում դրված են «կենտրոն–ծայրամաս», կամ «գերիշխում –կախում», հարաբերությունները: Կանադացի պրոֆեսորի հայեցակարգի համաձայն՝ «էթնիկական ծայրամասերի», օրինակ՝ Միջին Ասիայի, գրգռումը հետզհետե աճում է և դրսևորվում է ազգայնամոլական ելույթների, քաղաքական ինքնավարության աճող պահանջների տեսքով:

Հեղինակի կարծիքով՝ գործնական տեսակետից ավելի արժեքավոր է «աշխատանքի էթնիկական բաժանման» մոդելը, ըստ որի՝ ցանկացած ինդուստրիալապես զարգացած երկրում աշխատուժի շուկան բաժանված է բարձր կարգով ու ցածր կարգով վարձատրվող հատվածների: Դա հստակորեն համահարաբերակցվում է էթնիկական շերտավորման հետ: Սակայն կարծում ենք, որ ԽՍՀՄ-ում տիրած իրավիճակի նկատմամբ տվյալ մոդելը կարող է կիրարկված լինել միայն մեծ վերապահումներով: Օրինակ՝ Միջին Ասիայում տեղաբնիկները ցածր կարգով վարձատրվող գյուղատնտեսական հատվածում գբաղվածությունը չէին համարում անպատվաբեր, ինչը արտացոլում էր ավանդական մշակութային արժեքները:

Բացի այդ, խորհրդային ռեժիմի վարած տնտեսական քաղաքականությունը հնարավորություն էր տալիս էթնիկական խմբերը տրոհելու ըստ մասնագիտական ոլորտների՝ առավել ակտիվ տարրերի համար ստեղծելով յուրահատուկ «պատսպարաններ» («*նիշաներ*») և դրանով իսկ մտավորականությանը մեկուսացնելով բուն բնակչությունից[102]:

Զասլավսկին խորհրդային ազգային քաղաքականության առավել բնութագրային հայտանիշ է համարում սոցիալական շերտավորման գործընթացներին տիրապետումը: Պետությունը ձեռնամուխ էր եղել պաշտոնապես հռչակված հավասարապաշտական գաղափարախոսության և դրան հակառակ կատարվող գործողությունների միջև դիալեկտիկական հակասության հարթեցմանը:

Ըստ դասակարգային, բուն էթնիկական ու տարածքային հայտանիշների ազգային խմբերի «ցրվածությունը» ռեժիմին հնարավորություն էր տալիս

[100] Տես *S. Bialer*. The conditions of stability in the Soviet Union. "Soviet society and culture: Essays in honor of F. Dunhan". L., 1988, PP. 254–273:

[101] Տես *G. Simon*. Regionalism in the Soviet Union: Challenge or stabilization of the Soviet system. "J. of Baltic studies", N. Y., 1987, Vol. 18, № 3, PP. 257–268:

[102] Տես *V. Zaslavsky*. Ethnic group Divided: Zonal stratification and national policy in the Soviet Union. "The Soviet Union Party and society". L., 1988, PP. 218–228:

ընդհանուր զանգվածից առանձնացնելու և չեզոքացնելու անընդհատ ձևավորվող տեղական քաղաքական ընտրախավերը: Այստեղ, Զասլավսկու կարծիքով, մեծ դեր էր խաղում Խորհրդային Միությունում ընդունված ունիկալ անձնագրային համակարգը: Դա էթնիկական խմբերի միջև պատնեշի ստեղծման գործուն մեխանիզմ էր:

Դրա հետ մեկտեղ, անձնագրային համակարգը, ազգային պատկանելությունը ներկայացնելով որպես ինչ-որ բնականորեն տրված բան, որը հաճախ կախված չէ մարդու մշակույթից, լեզվից, կրոնից, ծննդավայրից կամ էլ սուբյեկտիվ նույնականացումից, ապահովում էր «ընդհանուր էթնիկական հայտարարի» առկայությունը. ազգային պատկանելության հարցում խիստ որոշակիությունը թուլացնում է մարդու ձգտումը գիտակցական էթնիկական նույնականացմանը:

Զասլավսկու կարծիքով՝ հենց դրա շնորհիվ է, որ ԽՍՀՄ-ում ազգային փոքրամասնությունների հումանիտար ու տեխնիկական մտավորականության միջև ստեղծվել է անդունդ և արագանում է լեզվական ծուլման գործընթացը[103]: Հեղինակը անհրաժեշտ է համարում վերջ տալ ազգային գործընթացների կառավարմանը վերևից, քանի որ դա ներկայումս հղի է անկանխատեսելի հետևանքներով:

Նույն կարծիքին են նաև Քարկլինշը և Ռակովսկա-Հարմստոունը: Նրանք նույնպես անհրաժեշտ են համարում դադարեցնել անձնագրում ազգության գրանցումը:

Խիստ անձնագրային ռեժիմը, զուգակցված լինելով առանձին ազգությունների ու խմբերի նկատմամբ իշխանությունների ընտրողական վերաբերմունքի հետ, Զասլավսկու կարծիքով, խոչընդոտեց տարածաշրջանային ինքնագիտակցության կառուցավորմանը՝ լինի դա պանթյուրքականություն Միջին Ասիայում, թե համախմբման գործընթաց Մերձբալթիկայում: Բացի այդ, առանձին հանրապետությունների ու տարածաշրջանների սահմաններում կատարվող ակտիվ միախառնման շնորհիվ կանխվում էր «միջինասիացիներն ընդդեմ եվրոպացիների», «Կովկասի բնակիչներն ընդդեմ սլավոնների» և այլ նմանատիպ կայուն միավորումների ձևավորման վտանգը:

Ամփոփելով իր վերլուծությունը՝ Զասլավսկին միանգամայն իրավացիորեն շեշտում է խորհրդային ազգային քաղաքականության ամենակարևոր նվաճումներից մեկը՝ կրթության, կառավարական հիմնարկների ու գերատեսչությունների համակարգերի բոլոր մակարդակներում ազգությունների համամասնական ներկայացվածության սկզբունքի հետևողական

[103] Տես նույն տեղում, էջ 225:

կենսագործումը: Սակայն, եզրակացնում է նա, այդ շատ բանով «մեքենայական մոտեցման» նպատակահարմարությունն ու կշռադատվածությունը նոր իրողությունների ձևավորման համեմատ ավելի ու ավելի էին հարցականի տակ դրվում անգամ խորհրդային աղբյուրներում[104]:

Վերջին տարիներին Արևմուտքում հրապարակվում են մեծ թվով աշխատություններ, որոնց հեղինակները նշում են իսլամի դերի աճը Միջին Ասիայի ու Ղազախստանի ժողովուրդների քաղաքական ու մշակութային կյանքում: Այս գործոնը դիտվում է որպես թե՛ մտավորականության, թե՛ «աշխատավոր զանգվածների» շրջանում ազգայնական կողմնորոշումների ձևավորումն արագացնող վճռորոշ գործոն:

Այս առումով Աֆղանստան խորհրդային զորքեր մտցնելը և դրան հակադրված «սրբազան պատերազմի» աստիճանական ծավալումը դիտվում էին որպես իսլամական աշխարհի կողմից խորհրդային Միջին Ասիայի «նոր հայտնագործում»: Գ. Ջիմոնը Խորհրդային Միության ներխուժումը Աֆղանստան գնահատում է որպես «կենտրոնական իշխանության մեծագույն ձախողում ու սխալ»: «Սոցիալիզմի արտահանման փոխարեն», գրում է նա, սկսվեց «ընդհանուր առմամբ իսլամի ու, մասնավորապես, արմատականության ներմուծում»[105]:

Աֆղանական հակամարտության բազմամակարդակ քաղաքակրթական-էթնոքաղաքագիտական վերլուծությունը թողնելով հետագա քննարկմանը՝ այստեղ ի մի բերենք արտասահմանյան մասնագետների տեսակետները ԽՍՀՄ – ԱՊՀ արտաքին ու ներքին քաղաքականության հակամարտածին գործոնների յուրօրինակ ռեզոնանսի վերաբերյալ:

Քաղաքագետները բավական հաճախ ապակայունացնող են անվանում Միջին Ասիայում ու Ղազախստանում տեղի ունեցող իրադարձությունների զարգացման վրա այն գաղափարների ներգործությունը, որոնք առաջ են քաշում իսլամական արմատականները՝ այաթոլա Հոմեյնիի կողմնակիցները: Հենց այդ մեկնակետից է չափվում Թուրքիայի միջնորդության քաղաքական գերադասելիությունը նախկին ԽՍՀՄ տարածքի մաս կազմող, արդիականացման մարտահրավերի առջև կանգնած իսլամական քաղաքակրթական կենսատարածքում Արևմուտքի շահերն առաջ մղելու գործում: Հակառակ սցենարային ընտրության դեպքում Հոմեյնիի՝ «քաղաքական իսլամը» սպասարկող պոպուլիզմը ԽՍՀՄ մահմեդական քաղաքակրթական կենսատարածքում կարող է վերածվել միջինասիական հանրապետություններում հետխորհրդային բյուրոկրատիայի հասցեին հնչող և ազգայնամոլական շարժառիթներով համեմված քննադատության աճող

[104] Տես նույն տեղում:

[105] Տես *Գ. Ջիմոն*, Նշ. աշխ., էջ 7–9:

ալիքի, իսկ իսլամական հեղափոխության առաջնորդների ուղերձների հակաիմպերիալիստական ուղղվածությունը՝ հակառուսական տրամադրությունների:

Այլ հետազոտողների, մասնավորապես՝ Ի. Լապիդուսի կարծիքով՝ խորհրդային Միջին Ասիային բնորոշ է իսլամի զգալի աշխարհիկացում, և վերջին տասնամյակներում իսլամական տեսաբանները շեշտել են անգամ սոցիալիստական և իսլամական արժեքների, այդ թվում՝ սոցիալական արդարության, ժողովուրդների միջև բարեկամության և այլ գաղափարների, համատեղելիության հանգամանքը[106]:

* * *

Ամփոփելով մենագրության երկրորդ գլխի որոշ արգասիքներ՝ մենք կարող ենք տեսնել առաջին գիտական արդյունքների համահարաբերակցվածությունը (կորելացիա) հետազոտության առաջադրված նպատակների ու որոշ գիտական խնդիրների հետ: Իրացված է հետազոտության այնպիսի խնդիր, ինչպիսին է էթնոքաղաքագիտության հիմնական կատեգորիաների բովանդակային դաշտի որոշումը: Առաջին և մասամբ երկրորդ գլուխներում ուրվագծված է էթնոքաղաքականության՝ կայացման ճանապարհին գտնվող տեսության ու դրա յուրահատուկ բաժիններից մեկի՝ ազգային անվտանգության էթնոքաղաքագիտության պրոբլեմների համախումբը:

Այսպիսով՝ առաջադրված գիտական նպատակի իրականացման ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերին կարելի է տալ հետևյալ գնահատականը: Առաջին գլուխներում ցույց են տրված այն էվրիստիկական հնարավորությունները, որոնք ընձեռում է քաղաքակրթական մոտեցման կիրառումը ազգային անվտանգության էթնոքաղաքագիտական հայեցակարգի, էթնոքաղաքական հակամարտությունների քաղաքակրթական դետերմինացման ու գործառման մեխանիզմների, ինչպես նաև ազգային ու միջազգային անվտանգության էթնոքաղաքական ապահովման համակարգում այդ հակամարտությունների համաձայնային կարգավորման մեթոդաբանական հիմքերի միջգիտաճյուղային բազմամակարդակ որոնումների ժամանակ:

[106] Տես *Ի. Լապիդուս*, Նշ. աշխ., էջ 813–814:

Գլուխ 3

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՉԱՓՈՒՄԸ. ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶՈՒԳԱՄԻՏՈՒՄ–ՏԱՐԱՄԻՏՈՒՄԸ

Շարունակենք հետազոտել մարդու իրավունքների հավասարության ճանաչման ու պաշտպանության հիմքում դրված արժեքների նկատմամբ իսլամական ու քրիստոնեական քաղաքակրթական կենսատարածքների կողմնորոշումների նմանության–տարբերության հենքի վրա հնարավոր միջքաղաքակրթական համաձայնության պրոբլեմը: Նման հարցադրումը ենթադրում է առնվազն փիլիսոփայական-մշակութաբանական, քաղաքագիտական ու սոցիալ-հոգեբանական ուսումնասիրություն:

Միջքաղաքակրթական շփումն առավել ցայտունորեն արտացոլվում է համատեղ կեցության բովանդակության մեջ, երբ քրիստոնեական կամ մահմեդական համայնքը այլ քաղաքակրթական մեծամասնության սահմաններում տեղաբաշխվում է որպես փոքրամասնություն: Քանի որ նախկին ԽՍՀՄ պայմաններում իսլամական մտածելակերպի բացահայտ դրսևորումները ենթարկվում էին յուրահատուկ աթեիստական ճնշման, ապա անհրաժեշտություն է ծագում իսլամի ընդհանուր աշխարհից առանձնացնելու խորհրդային մահմեդական հանրապետություններում պաշտամունքային ծեսերի պաշտոնական կատարման, բարոյականության ու իրավունքի ոլորտները: Այստեղ կարելի է խոսել շարիաթային կարգավորմամբ իրավաքաղաքական գործընթացների ու գործողությունների պարտադրված գաղտնի կամ առնվազն հատյալ ուղեկցման մասին, ինչը պայմանավորված է դուրսանական նորմերի չընդունման պետական քաղաքականությամբ: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ Միջին Ասիայի, Կովկասի և Մերձվոլգյան տարածաշրջանի նախկին խորհրդային հանրապետություններում շարիաթային իրավագործության տվյալ պրակտիկան սահմանափակ է: Ռուսի տարբեր էթնոմշակույթների ներկայացուցիչների միջև հետազոտվող միջքաղաքակրթական շփումների հոգեբանական առումները կարելի է վերլուծել էթնոկրոնական յուրահատկությունը պաշտոնապես դեպի սոցիալական կարգավորման համակարգի ծայրամաս դուրս մղելու համատեքստում:

Ինչ վերաբերում է քրիստոնեական, այսպես կոչված կանոնական իրավունքի և աշխարհիկ իրավունքի տարանջատվածությանը, ապա այդ պատմական բաժանումը պայմանավորված է, նախ, ավետարանական «կեսարյանը՝ կեսարին» դավանությամբ: Ընդսմին կանոնական իրավունքը, լինելով հիմնականում կրոնական համայնքի նորմերի նեղ եկեղեցական համակարգ, հանդես չի եկել կաթոլիկ եկեղեցու և արտաքին քաղա-

քակրթական աշխարհի միջև հարաբերությունների նորմատիվ կարգավորման ասպարեզում: Քրիստոնեական քաղաքակրթական շրջանում, ի տարբերություն մահմեդական երկրներից, պետական իրավունքը չի կազմել բուն կրոնի մաս[107]: Ավելի շուտ, ըստ Ա. Ջ. Թոյնբիի, եղել է հակառակը. «Բյուզանդական կայսրերը եկեղեցին վերածել են պետական գերատեսչության, իսկ տիեզերական պատրիարքին՝ եկեղեցական գործերով նախարարի»[108]:

Խորհրդային մահմեդական տարածաշրջաններում քրիստոնեական և մահմեդական քաղաքակրթությունների էթնոսոցիալական տարրերի միջև շփումները կոմունիստական գաղափարախոսական քաղաքակրթության շրջանակներում իրագործվել են գերազանցապես պետական քաղաքականության, աշխարհիկ իրավունքի ու բարոյականության կարգավորիչ ղեկավարության ներքո, ինչը բնորոշ է սոցիալիստական աշխարհիկ քաղաքական համակարգերին: Միջքաղաքակրթական փոխհարաբերությունների կրոնական շտկումը կատարվել է սոցիալական, առաջին հերթին՝ նորմատիվային, իրավաքաղաքական կարգավորման սոցիալ-հոգեբանական նրբերանգման ոչ ծավալված ձևով:

Հարկ է նշել, որ սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի դոկտրինն ու պրակտիկան ըստ էության եղել են խորհրդային բռնակալական պլուրալիզմի համակարգի քաղաքական-գաղափարախոսական դրսևորումներ, մի համակարգի, որն իրացրել է միջքաղաքակրթական շփման կայուն վերարտադրումը դրա երկու չափումներում: Համաձայնությունը ձևավորվել ու վերարտադրվել է մահմեդական ու քրիստոնեական փոխդերակատարների (կոնտրագենտների) ազգային ու կենսատարածքային քաղաքակրթական առանձնահատկության մի յուրօրինակ ստերջացման կամ մեղմացման հիման վրա: ԽՍՀՄ-ում հենց այդ գաղափարախոսական միջքաղաքակրթական հարաբերություններով էր ապահովվում հակամարտային գործընթացների կենտրոնածայրամասային կառավարելիությունը: Որպես արդյունք՝ միջքաղաքակրթական շփումների հակամարտային ներուժը կուտակվում և պահպանվում էր քաղաքական-գաղափարախոսական համաձայնության զանգվածային պարտադրման համակարգի թաքնված (լատենտ) փուլում: Պետք է նշել նաև տվյալ քաղաքակրթական դինամիկայի դրական կողմերը, որոնք արտահայտվում էին ազգային մշակույթների ինչպես տարերային, այնպես էլ կարգավորվող փոխազդեցության միջոցով: Կարևոր նշանակություն ուներ և միջանձնային հարաբերությունների ոլորտում գաղափարախոսական համաձայնության

[107] Տես *Р. Давид.* Основные правовые системы современности. М., 1988, сс. 390 – 391:

[108] *Ա. Ջ. Թոյնբի*, Նշ. աշխ., էջ 320:

քաղաքականության բազմամյա անձնավորումը էթնոքաղաքակրթական, ազգային ու կենսատարածքային քաղաքակրթական արժեքային կողմնորոշումների անհատական ու կոլեկտիվ կրողների միջև սոցիալ-հոգեբանական շփումների բոլոր մակարդակներում: Այն հանգամանքը, որ թաքնված հակամարտությանը երկար տարիներ թույլ չէր տրվում անցնել բացահայտ միջքաղաքակրթական բախման վիճակի, նպաստում էր նաև տարբեր քաղաքակրթական կենսատարածքների բնակչության պատմական զանգվածային գիտակցության մեջ էթնոկրոնական հակոտնյայի՝ որպես թշնամու առավել խորշելի հայտանիշների առանձնացմանը:

Խորհրդային հասարակության մեջ միջքաղաքակրթական համաձայնության պրոբլեմի հետ կապված՝ կարող ենք պնդել, որ դրա շարունակական վերարտադրությունը պայմանավորված էր հասարակության քաղաքական կազմակերպվածքի էությամբ, ինչպես նաև խորհրդային աթեիստական աշխարհականության գաղափարախոսական-քաղաքակրթական բովանդակությամբ:

Ներկայումս միջքաղաքակրթական շփումների հարցերը ակտուալ են իսլամա-քրիստոնեական համատեղ բնակության ինչպես ավանդական, այնպես էլ նոր տեղերում: Առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում Մերձավոր Արևելքում մահմեդական մեծամասնության միջավայրում քրիստոնեական փոքրամասնության և Եվրոպայում մահմեդական փոքրամասնության բնակության ու շփումների քաղաքակրթական դինամիկան:

Մեր հետազոտության մեջ սահմանափակվելով միայն էթնոքաղաքագիտական առումով՝ մենք ավելի շատ ուշադրություն կդարձնենք այն հարցին, թե որքանով են փոխվել քաղաքակրթական կեցության տարբեր մակարդակներում մարդու իրավունքների պաշտպանության ու ռեալ իրավահավասարության ապահովման համար սոցիալական ու քաղաքական պայմանները: Այստեղ միջքաղաքակրթական շփումը դիտվում է որպես շփվող արժեքային համակարգերի նմանության–տարբերության, ինչպես նաև մի քաղաքակրթության էթնիկական, ազգային, կենսատարածքային սահմաններում մեկ այլ քաղաքակրթության ներկայացուցիչների իրավունքների իրական ապահովվածության աստիճանի համեմատության և համաձայնության կամ հակամարտության ձևով իրացման գործընթաց:

Եթե սահմանափակվենք պրոբլեմի միայն ձևական կողմով, ապա այն կարող ենք պարզաբանել կոնկրետ քաղաքակրթական կենսատարածքին պատկանող այս կամ այն երկրի ներպետական իրավունքի համակարգում ընդհանրապես միջազգային իրավունքի նորմերի և, մասնավորապես, մարդու իրավունքների պաշտպանության հետ կապված նորմերի գործարկման տեսակետից: Մեր կարծիքով՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների հետ կապված միջազգային իրավունքի նորմերի

իմաստավորման պրոբլեմը, լինելով իր էությամբ քաղաքագիտական[109], կարող է ձևակերպվել նաև քաղաքակրթական մասշտաբներում: Խոսքը կարող է վերաբերել, մի կողմից, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի (1948 թ.), Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին պայմանագրի (1966 թ.), Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին պայմանագրի (1966 թ.) և, մյուս կողմից, ազգային ու կենսատարածքային-քաղաքակրթական արժեքային կողմնորոշումների և դրա հետ կապված՝ միջքաղաքակրթական շփումների նորմատիվային կարգավորման համակարգի համահունչության էթնոքաղաքագիտական հետազոտությանը:

Մեր կարծիքով՝ քրիստոնեական ու մահմեդական կենսատարածքներին բնորոշ քաղաքակրթական կառույցների միջև էթնոքաղաքական նմանության–տարբերության էութենական բնութագրերը կապված են պետության և եկեղեցու ու կրոնական ավանդույթի փոխհարաբերությունների ձևավորման պատմական փորձի առանձնահատկությունների հետ:

Եվրոպայում հասարակության ու պետության հետ քաղաքացու փոխհարաբերությունների ազատականացման ազդակը պայմանավորված է միջնադարյան բարեներոգման (ռեֆորմացիա) ժամանակներից Հռոմի եկեղեցու հետ ազգ-պետությունների պատմական հակամարտության էությամբ: Մինչդեռ իսլամական աշխարհում մահմեդական իրավունքը և պետությա՝ որպես իսլամի սպասավորի հայեցակարգը ամբողջական կրոնական համակարգի անկապտելի մասն են[110]:

Եկեղեցուց արևմտյան աշխարհի իրավաքաղաքական համակարգերի տարանջատվածությունը և աշխարհականության սկզբունքների էվոլյուցիոն զարգացումը կարելի է դիտել սկսած անգլիական Ազատությունների մեծ խարտիայից (1215 թ.) և Իրավունքների մասին բիլլից (1689 թ.), հյուսիսամերիկյան՝ ԱՄՆ-ի անկախության հռչակագրից (1776 թ.) մինչև ֆրանսիական՝ Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիրը (1789 թ.): Իսլամական էթնոքաղաքականության ծագումնաբանության էթնոքաղաքագիտական կողմը ենթադրում է մահմեդական կրոնական ու իրավաքաղաքական միաձուլվածության երևույթի ուսումնասիրություն[111]:

[109] Տես *А. С. Гаврдовский.* Имплементация норм международного права. Киев, 1980; *Н. В. Захарова.* Выполнение обязательств, вытекающих из международного договора. М., 1987:

[110] Տես *Г. Э. фон Грюнебаум.* Истоки мусульманской цивилизации. "Основные черты арабо-мусульманской культуры". М., 1981, сс. 30 – 82:

[111] Տես *И. Л. Фадеева.* О некоторых категориях цивилизационных различий обществ Запада и Востока. "Экономика и политика. Взаимосвязь и взаимодействие". М., 1990, сс. 39 – 59:

Քրիստոնեական ու մահմեդական քաղաքական և իրավական ավանդույթների միջքաղաքակրթական զուգամիտման–տարամիտման ծագումնաբանության էթնոքաղաքագիտական կողմի հետազոտումը տվյալ զուգամիտման էությունն ու ակունքները տեսնում է կամ՝ ներքաղաքակրթական իրավաքաղաքական աշխարհականության, կամ՝ կրոնաքաղաքական ու կրոնահիրավական միաձուլվածության մեջ:

Տվյալ հայտանիշը կարող է էթնոքաղաքագիտության մեջ ծառայել որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության հայեցակարգի հիմքում դրված քաղաքագիտական արժեքների նկատմամբ տարբեր ազգային-քաղաքական համակարգերի կողմնորոշվածության գնահատման չափանիշ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանության մահմեդական և արևմտյան մոդելների էթնոքաղաքական զուգամիտման–տարամիտման ժամանակակից յուրահատկությունն ավելի լավ ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է նաև հստակեցնել հնարավոր համաձայնության կամ հակամարտության այն հիմնարար սկզբունքները, որոնք թելադրվում են դասական իսլամի նորմերով: Իհարկե, «դար ալ իսլամի» («իսլամի տարածք») և «դար ալ դարբի» («պատերազմի տարածք») փոխհարաբերությունների միջնադարյան իսլամական քաղաքական և իրավական մշակույթի այդ նորմերը ներկայացնում են գերազանցապես պատմական հետաքրքրություն: Ինչպես նշում են մասնագետները՝ ժամանակակից իսլամական պատկերացումներով միջքաղաքակրթական շփման այդ հիմնարար սկզբունքներն ու նորմերը ավելի շատ ընկալվում են որպես «պատմության ու քաղաքակրթության անկապտելի մաս, որպես մշակութային ժառանգություն»[112]:

Դիտարկվող էթնոքաղաքական համաձայնային-հակամարտային ժառանգության էությունը՝ որպես իսլամի անցյալով պայմանավորված եղելություն, կարող է ուսումնասիրվել խաղաղ միջհամայնքային գոյակցության վիճակների տարածության մեջ, «դար ալ իսլամի» և «անհավատների դեմ սրբազան պատերազմի»՝ ջիհադի սահմաններում: Դասական մահմեդական իրավունքի համակարգում ղուրանական նորմերը պարտադրում են «պատերազմի տունը (տարածքը)» ջիհադի միջոցով վերածել «իսլամի տան»:

Իսլամական ավանդական էթնոքաղաքական ժառանգության հակամարտային կարողությունների ու ջիհադի ձևով դրանց իրացման հնարավոր սցենարների ուսումնասիրությունը թողնելով հետագային՝ շեշտենք «մահմեդական իրավունք» և «մահմեդական երկրի իրավունք» հասկացությունները տարբերելու անհրաժեշտությունը: Տվյալ վերապահումը էական է ժամանակակից միջքաղաքակրթական շփումների երևույթների ու գործ-

[112] Տես *А. В. Журавский.* Христианство и ислам. М., 1990, с. 108.

ընթացների պարզունակ, դասական իսլամին և նրա իրավաքաղաքական համակարգին բնորոշ միջնադարյան նորմերին համահունչ կատարվող հնարավոր մեկնաբանությունները կանխելու համար:

Նպատակ ունենալով իսլամա-քրիստոնեական միջհամայնքային շփումների քաղաքակրթական սկզբունքների զուգամիտման–տարամիտման էթնոքաղաքագիտական առումի ուսումնասիրությունը՝ մենք ստիպված ենք միայն սահմանափակ, խնդրի սահմաններով պայմանավորված տեղ հատկացնել մեծ թվով խորհրդային և արտասահմանյան գիտնականների հարուստ արևելագիտական նյութին:

Կարևոր է առանձնացնել այն հիմնարար հարացույցները, որոնց վրա դասական մահմեդական իրավունքը խարսխում է «դար ալ իսլամում» մահմեդականի և այլադավանի իրավաքաղաքական ինքնության էութենական բնութագրերը: Փաստորեն տվյալ մոտեցումը ենթադրում է միջքաղաքակրթական շփումների երկու կողմերի իրավապաշտպանվածության դիտարկման համար էթնոսոցիոծին բնույթի սուբստրատային հիմունքների իմաստավորում: Ո՞րն է «իսլամի տան» սահմաններում մահմեդական-քրիստոնեական համաձայնության էթնոքաղաքական ավանդույթների էությունը: Այդ էությունն է մարդու՝ որպես «ուղղահավատ մահմեդականի», որպես «հովանավորյալի» («ահլ ալ զիմա») և որպես «հեթանոս միաստվածապաշտի կամ բազմաստվածապաշտի» խաղաղ գոյակցության տվյալ համակարգը: Մահմեդականների հետ քրիստոնյաների գոյակցման պայմանների իրավական, քաղաքական, սոցիալական բովանդակությունը արտացոլված է Աստծու կողմից ղուրանական նորմի տրվածության և «հովանավորության» ներքո ապրելու սկզբունքի անփոփոխելիության մեջ: Մեր կարծիքով՝ այս հարացույցը հատկանշական կերպով արտացոլում է հնարավոր միջքաղաքակրթական համաձայնության էությունը, ինչպես նաև նրա իրականացման էթնոքաղաքական և իրավական սահմանները:

Համաձայնային-հակամարտային շփումների ձևավորման ու գործառման արդի պայմանները լիարժեք կերպով ներկայացնելու համար հարկ է ուրվագծել դասական մահմեդական իրավունքում «հովանավորյալների» (ըստ Ղուրանի՝ միաստվածապաշտ քրիստոնյաների ու հուդայականների) պաշտպանվածության սկզբունքները: Այս կապակցությամբ կարևորություն է ստանում նաև «հովանավորյալների» սոցիալական վարքի կանոնակարգման միջոցով տվյալ իրավունքի իրականացման բուն քաղաքագիտական կողմը: Եվ այսպես. հովանավորյալ «Սբ. Գրքի պահապանողի» իրավազորության շրջանակը ուրվագրված է Աստծու հայտնությամբ, ուստի և մահմեդական իրավունքի համակարգում չի կարող փոփոխվել: «Աշխարհում չկա մի իշխանություն, որը կարողանար փոխել

մահմեդական իրավունքը», պնդում է հայտնի ֆրանսիացի կոմպարատիվիստ (համեմատաբան) քաղաքագետ Ռ. Դավիդը[113]:

Այսպիսով՝ դասական իսլամում քրիստոնյաների և հուդայականների հետ գոյակցությունն ու համաձայնությունը ենթադրում են նրանց կողմից մահմեդականների նկատմամբ իրենց ստորադաս սոցիալական կարգավիճակի ընդունում: Ղուրանով նախատեսված իրավական սահմանափակվածությունը ամրագրվում էր համապատասխան էթնոքաղաքականությամբ, այն է՝ քաղաքական ու ռազմական ոլորտից քրիստոնյաների մեկուսացմամբ, լրացուցիչ հարկումներով, նրանց ակտիվության սահմանափակմամբ այն ոլորտներով, որտեղ նրանք չէին հանդիպում մահմեդական ումմայի հակազդեցությանը: Շարիաթի անփոփոխության և «հովանավորյալների» վրա նրա սկզբունքների չտարածման պայմաններում կատարվում էր կրոնական համայնքների էթնոկրոնական տարանջատում: Ժամանակի ընթացքում՝ 15-րդ դարից մինչև 20-րդ դարի սկզբները, կրոնահամայնքային տարանջատվածությունը Օսմանական կայսրությունում ամրագրվեց «միլեթների» համակարգի ձևով. դրանք ենթարկվում էին Բարձր Դռան վերահսկողությամբ համայնքի կողմից ընտրվող պատրիարքների ոչ միայն հոգևոր, այլև աշխարհիկ իշխանությանը: Բերված դատողությունները թույլ են տալիս պնդել, որ դասական մահմեդական իրավունքը և ղուրանական հանձնարարականներին համապատասխանող էթնոքաղաքականությունը, սկսած 8-րդ դարից մինչև Օսմանյան կայսրության փլուզումը, վերարտադրում էին մի յուրօրինակ համաձայնություն իսլամական հասարակության (ումմայի) և նրան ենթարկված ու «իսլամի տան» էթնոկրոնական գետտոյի ձև ստացած իրավաքաղաքական ծայրամասի միջև[114]: Տվյալ վերլուծության հիման վրա կարելի է հանգել այն եզրակացությանը, որ իսլամն իր իրավունքով ու էթնոազգային, ազգային-պետական, իսկ Օսմանյան խալիֆայության սահմաններում նաև կենսատարածքային քաղաքակրթական մակարդակներում իրականացվող էթնոքաղաքականությամբ հանդերձ դատապարտված էր իրացնելու օրենքի առջև մահմեդականների և «Սբ. Գրքի մարդկանց» անհավասարության վրա հիմնվող միջքաղաքակրթական համաձայնություն:

Այլակրոն համայնքների՝ որպես սոցիալական, էթնոմշակութային ու քաղաքացիական կարգավորման գործառույթներ ներառող յուրահատուկ կրոնաքաղաքական հաստատությունների ձևավորումը պայմանավորում էր միջքաղաքակրթական գոյակցության մի յուրահատուկ վիճակ: Դրա

[113] *Р. Давид.* Основные правовые системы современности. М., 1988, с. 390.

[114] Ըստ Դավիդի՝ մահմեդական իրավունքը միշտ եղել է անփոփոխ դոկտրինալ համակարգ, որը ենթակա չէր իշխանությունների կողմից որևէ նորամուծության (տես *Ռ. Դավիդ*, Նշ. աշխ., էջ 386 – 388):

սահմաններից դուրս, եթե խախտվում էր ենթակայության կարգավիճակը, այլակրոնին սպառնում էր մահմեդական պետության «հովանավորությունից» զրկվելու հեռանկարը: Դեռ ավելին. դա ուղեկցվում էր մահմեդական ումմայի ու այլադավանների փոխհարաբերությունների տեղափոխմամբ «իսլամի տնից» «պատերազմի տուն»: «Համաձայնություն–հակամարտություն» շեմային վիճակով նման անցումները կարելի է համարել նորմ, որը ներհատուկ է միջքաղաքակրթական շփումը ջիհադի՝ այլակրոնների դեմ սրբազան պատերազմի ձևով[115] իրավաքաղաքական կարգավորման մահմեդական դասական համակարգին:

Ուշադրությունը կենտրոնացնելով համաձայնային սցենարի մշակման պրոբլեմի վրա՝ մենք հետագային ենք թողնում հակամարտային շփումների պայմանավորվածության ուսումնասիրությունը քաղաքակրթական վերլուծության տարբեր մակարդակներում:

Այն տպավորությունը, թե իսլամական հասարակությունը իրավաքաղաքական առումով լիովին կոնսերվացված է, շատ պարզունակ է: Տվյալ աշխատությունը, չլինելով բնույթով պատմական, չի կարող ներառել տեսանելի պատմության կտրվածքով միջքաղաքակրթական փոխազդեցության ամբողջ ընթացքը: Այդուհանդերձ, ռեալ համաձայնային կարողությունների իմաստավորման համար նպատակահարմար է ելնել այն դրույթից, որ նորամուծական միտումների հայտանիշները նոր և նորագույն շրջանում բնորոշ են եղել ոչ միայն Արևմուտքին, այլև մահմեդական աշխարհին:

Արդիականացման ձգտումների շարքում իրենց նախատեսվելիք փոխակերպումների նորությամբ ու մասշտաբներով քաղաքակրթական վերլուծության են արժանի Օսմանյան կայսրության բարեփոխման համառ փորձերը, որոնք ձեռնարկվել են 19-րդ դարից սկսած: Հայտնի է, որ բոլոր օսմանյան բարեկորոգիչները, սկսած Սելիմ 3-րդ սուլթանից (1789–1808), գիտակցելով ավանդական արևելյան բազմաէթնիկ բռնապետության բարեկորոգման ու գոյունակության մեծացման անհրաժեշտությունը, հանդիպել են կրոնական շրջանների կողմից ղեկավարվող մահմեդական բնակչության կատաղի դիմակայությանը «գլավուրների նորույթներին»:

Ձգտելով առանձին վարչաքաղաքական ու ռազմական վերափոխումների միջոցով կանխելու կայսրության փլուզումը՝ Մահմուդ 2-րդ սուլթանը իր համախոհների հետ առաջ է քաշել «օսմանականության» նոր էթնոքաղաքական հայեցակարգը, որը հիմնված է «միլեթների» համակարգի պահպանման պայմանով մահմեդականների ու ոչ մահմեդականների

[115] Մենք դիտարկում ենք ջիհադի առավել տարածված, կանոնական մեկնաբանությունը՝ նշելով, որ ժամանակակից մահմեդական պետություններում այն միակը չէ:

միջև քաղաքացիական հավասարության սկզբունքների վրա, որոնք խորթ են շարիաթին: Պետության եվրոպականացման ուղղությամբ ձեռնարկված հետագա վերափոխումները կուտակվել են կայսրության բոլոր հպատակների կյանքի, պատվի և ունեցվածքի անվտանգության երաշխավորման ոլորտում: Թանզիմաթի (1839 – 1871) քաղաքականության էությունն էին առևտրական ու հողային աշխարհիկ օրենսգրքերի ընդունումը, պետական կառավարմանը կրոնական շրջանների միջամտությունը սահմանափակելու փորձերը: Արդիականացման այս ալիքը օբյեկտիվորեն միտված էր կարգավորելու միջքաղաքակրթական շփումները ինչպես արտաքին ասպարեզում՝ հեգեմոնի դերին հավակնող մեծ տերությունների հետ, այնպես էլ ներքին՝ կապված կայսրությունում բնակվող ու տարբեր քաղաքակրթական ավանդույթներ ունեցող ժողովուրդների ազգային-ազատագրական շարժումների հետ:

Մեր կարծիքով՝ Թանզիմաթի բարեփոխումները առաջին փորձն էին, որը ձեռնարկվել էր իսլամական աշխարհում աշխարհիկ-պետական եղանակով հասարակությունն արդիականացնելու համար: Տվյալ դեպքում մենք փաստորեն կարող ենք Թանզիմաթի համակարգը դիտել որպես միջքաղաքակրթական շփման իսլամական սկզբունքները արմատապես վերափոխելու փորձ՝ միտված այն բանին, որ քաղաքացիական համաձայնությունը գերակայի «իսլամի տանը» «հովանավորյալների» ստորադաս գոյակցության և «պատերազմի տանը» ջիհադի ստանդարտների միջև փոխհարաբերությունների ընտրության իսլամական իրավաքաղաքական հրամայականի նկատմամբ:

«Օսմանականության» էթնոքաղաքականության հիմքի վրա ձևավորված համաձայնությունը անշուշտ արագացնում էր ոչ մահմեդական ու ոչ թյուրքախոս բնակչության էթնոմշակութային եզրահանման (մարգինալացման) գործընթացները և վերջին հաշվով միտված էր էթնոկրոնական փոքրամասնությունների ձուլման միջոցով օսմանյան հասարակության էթնոմշակութային համասեռության հաստատմանը: Ինչպես ցույց է տալիս կայսրությունների նոր ու նորագույն քաղաքական պատմությունը, միջքաղաքակրթական շփումների համաձայնային լուծման այս մոդելը բնորոշ է բռնապետական պլյուրալիզմի քաղաքակրթական համակարգերին: Ընդսմին պետք է նշել, որ Թանզիմաթի արդիականացումը հարաբերականորեն առաջադիմական էր և միջքաղաքակրթական երկխոսության՝ արևմտյան հասարակությանն ավելի զուգամետ հայեցակարգի ու համապատասխան էթնոքաղաքական դոկտրինների ձևավորման ծանրակշիռ հայտ էր:

Պատմության հաջորդ շրջաններում ևս թուրքական մետրոպոլիան, ապա և Թուրքական Հանրապետությունը առաջատար դիրքեր էին պահպանում

միջքաղաքակրթական շփումների պրակտիկայում դասական իսլամի իրավաքաղաքական հիմքերի վերափոխման գործում: Աբդուլ Համիդ 2-րդի օրոք իսլամի անառարկելի իրավաքաղաքական տիրապետության վերականգնումը, չնայած կայսերական վերնաշենքի եվրոպականացման ուղղությամբ ձեռնարկված որոշ ժամանակավոր ու իրավիճակային քայլերին[116], ուղեկցվում էր կայսրության փլուզումը կասեցնելու համար նոր պլատֆորմի՝ «պանիսլամականության» առաջքաշմամբ: Բարձր Դռան էթնոքաղաքական ուղեգիծը, որը հիմնվում էր «պանիսլամականության» վրա, գործնականում ոչ թյուրքական ու թյուրքական ծագում ունեցող մահմեդականներին միասնական ու անբաժանելի ումմայում համախմբելու բռնատիրական մոդել էր: Իսկ ներկայսերական միջքաղաքակրթական շփման պրոբլեմի լուծումը տեղափոխվել էր բալկանյան անջատումներից հետո մնացած էթնոկրոնական փոքրամասնությունների բռնի մահմեդականացման հարթություն:

Տվյալ դեպքում խոսքը վերաբերում է միջքաղաքակրթական շփման էթնոքաղաքական վերակողմնորոշմանը համաձայնությունից դեպի հակամարտություն, «իսլամի տնից»՝ դեպի «պատերազմի տուն»:

Աշխարհիկ բարեփոխումների և «օսմանականության» նոր էթնոքաղաքական դոկտրինի ձախողման պատճառները պարզելու համար դիմենք թուրքական ազգայնամոլության գաղափարախոսներից մեկին՝ Զիա Գյոքալպին: Նրա գնահատականը էթնոքաղաքագիտական բնույթի է և համապատասխանում է վերլուծության կենսատարածքային-քաղաքակրթական, ինչպես նաև համընդհանուր-քաղաքակրթական մակարդակներին: Գյոքալպը գրում է, որ «Թանզիմաթի առաջնորդները փորձում էին օսմանական քաղաքակրթությունը համատեղել արևմտյանի հետ: Այս քաղաքակրթությունները չէին կարող գոյակցել և միայն հակամարտում էին մեկը մյուսի դեմ: Ինչպես անհատը չի կարող անկեղծորեն դավանել միաժամանակ երկու կրոններ, այնպես էլ ազգը չի կարող պատկանել միաձամից երկու քաղաքակրթությունների: Թանզիմաթի բարեփոխումների արդյունքն էր քաղաքական կառուցվածքում, դատական, օրենսդրական ու կրթական համակարգերում ստեղծված երկվությունը, որը պահպանվեց մինչև քեմալական հեղափոխություն: Արևմտյան քաղաքակրթության հետ արևելյանի համատեղման փորձը հավասարազոր էր միջնադարը այժմեականության հետ համատեղելու փորձի»[117]: Նշելով մահմեդական աստվածաբանների ազդեցության ոլորտի սահմանափակմանը նպաստած մի շարք առաջարկությունների հեղինակի դատողությունների որոշակի կտրուկությունը՝ այդուհանդերձ փաստենք Թանզիմաթի արդիականացուցիչ քաղաքականության էկլեկտիկության ու ոչ շարակարգվածության մասին Գյոքալպի դիտողությունների արդարացիությունը[118]:

Օրինաչափ է այն հարցը, թե գուցե իսլամական քաղաքակրթության ժառանգության վերարտադրման քաղաքական ու իրավական կանոններն իրոք բացառում են ազգային-պետական կյանքի մահմեդական և արևմտյան մոդելների զուգամիտությունը: Նման դեպքում հարկ կլիներ ելնել այն տրվածությունից, որ միջքաղաքակրթական շփման համաձայնային կարողությունների դրական զարգացումը դատապարտված է անհաջողության, քանի որ երկխոսության համար չկա որևէ ռեալ հիմք: Բարեբախտաբար, դա այդպես չէ: Այլ բան է, որ տվյալ պրոբլեմի ուսումնասիրություններում հաճախ գերակշռում են քարոզչական ծայրահեղությունները, ինչի պատճառով համագործակցության ուղիների դատողական ու կշռադատված որոնումը փոխարինվում է խանդավառության կամ վրդովմունքի էյֆորիայով՝ կապված համամարդկային արժեքների ու մարդու իրավունքների ինքնաբերական ընդունման կամ մերժման հետ:

Մարդու իրավունքների համակարգին դասական մահմեդական իրավունքի նորմերի զուգամիտելիության հարցը պարզելու համար նպատակահարմար է քաղաքագիտական վերլուծությունը շարունակել համեմատական իրավագիտության ոլորտում: Ռենե Դավիդը, իսլամական իրավունքի երևույթը դիտելով որպես աստվածատուր կրոնի բաղադրամաս, բացառում է շարիաթի նորմերին հակասող որևէ նորամուծության հնարավորությունը: Սակայն այս անառարկելի եզրակացության հետ մեկտեղ հեղինակը նշում է մահմեդական երկրների միտվածությունը դեպի արդիականացում: Իսկ ինչպե՞ս կարող են նոր տիպի քաղաքական ռեժիմների հաստատումը, իրավաքաղաքական կարգավորման մի շարք ոլորտներում կատարվող արմատական վերափոխումները զուգակցվել մահմեդական իրավունքի անփոփոխությանը:

Չհորանալով համեմատաբանության մանրամասների մեջ՝ մենք, հետևելով ֆրանսիացի իրավագետին և աֆղանական ուլեմներին՝, կարող ենք

---

[116] Աբդուլ Համիդի կատարած տարաշարժի օրինակ կարող են ծառայել առաջին թուրքական սահմանադրության ընդունումը և 1876 թ. խորհրդարանի գումարումը, ապա դրա ցրումն ու սահմանադրականների նկատմամբ դաժան բռնաճնշումների գործադրումը:

[117] *Z. Gökalp.* Türkçülügün esaslari. Istanbul, 1973, s 44.

[118] Կտրուկությունը կարող է լուսաբանվել այն փաստով, որ հեղինակը անվերապահորեն բացառում է կրոնների միջև համաձայնության գոյության հնարավորությունը, թեև հայտնի է, որ չինացիների պաշտամունքը հանդուրժողական էր այնպիսի կրոնական համակարգերի տարրերի նկատմամբ, ինչպիսիք են կոնֆուցիականությունը, բուդդայականությունը և դաոսականությունը:

՝ Հեղինակը, 1982 – 1983 թթ. Աֆղանստանի Ժողովրդավարական Հանրապետությունում (ԱԺՀ) ծառայելով որպես քաղաքական խորհրդական և վերլուծաբան, պարբե-

պնդել, որ մահմեդական իրավունքը անփոփոխ է, բայց միևնույն ժամանակ՝ հնարավորություններով լի: Տվյալ հնարավորությունների էությունը կարելի է ընդհանուր առմամբ հանգեցնել այն բանին, որ իսլամական իրավունքը թույլ է տալիս սովորույթի, կողմերի համաձայնության, վարչական կանոնակարգի մեխանիզմների կիրառմամբ հաստատել նոր նորմեր՝ առանց բուն իրավունքը փոփոխելու: Հենց այդ սկզբունքներով են ձևավորվում մահմեդական պետությունների դրական իրավական համակարգերը, պետություններ, որոնք տարբեր չափով են տարանջատված կրոնական ուտոպիայից, բայց դրա հետ մեկտեղ հռչակում են «մահմեդական երկրի իրավունքի» նկատմամբ «մահմեդական իրավունքի» անառարկելի հեղինակությունը և, վերջին հաշվով, գերակայությունը[119]:

Այստեղ կարևոր է ուշադրություն դարձնել մի մեծ մեթոդաբանական պրոբլեմի՝ կապված միջքաղաքակրթական շփման կողմերի իմաստավորման գործում, ինչպես նաև քաղաքակրթությունների համաձայնային-հակամարտային փոխազդեցության բազմամակարդակ վերլուծության վարկածի կոնկրետ-քաղաքագիտական կիրառման մեջ շրջադարձային հանգամանքի հետ:

Միջքաղաքակրթական շփումը արտաքին չափման մեջ ձեռք է բերում նոր բովանդակություն: Կողմերի զուգամիտման էությունն այն է, որ դուրանական նորմերի միասնական համակարգը, որը նախկինում հանդես է եկել որպես իրավունքի անփոփոխ ու գործնականում անկապտելի սուբյեկտ, այժմ լրացվում է մահմեդական պետությունների ազգային իրավունքի ավելի բազմազան համակարգով: Փաստորեն, ներկայումս քրիստոնեական քաղաքակրթությունը և արևմտյան ազգ-պետությունների աշխարհիկ իրավաքաղաքական համակարգերը համապատասխան իրավաքաղաքական շփումների մեջ են ներգրավվում ոչ միայն կենսատարածքային-քաղաքակրթական, այլև շատ կարևոր ազգային ու համընդհանուր մակարդակներում:

Այսպիսով՝ արևմտա-մահմեդական համընդհանուր շփման կողմերի զուգամիտելիությունը կարող է դիտվել ինչպես հորիզոնական միջպետական հարաբերությունների ոլորտում, այնպես էլ համաշխարհային հանրության միջազգային կազմակերպություններով և առաջին հերթին ՄԱԿ-ով միջնորդավորված միջազգային հարաբերություններում: Շարիաթի նախկինում միասնական համակարգի նման ազգային ազատագրումը, կախված մահմեդական երկրների քաղաքականության և իրավունքի ոլորտ

րական խորհրդատվություններ է ունեցել Աֆղանստանի հեղինակավոր մահմեդական աստվածաբանների՝ ուլեմների հետ:

[119] Տես *Ռ. Դավիդ*, Նշ. աշխ., էջ 382 – 407:

աշխարհիկ նորմերի ներքերման չափից, պայմանավորում է այն ռեսուրսների էվոլյուցիոն աճը, որոնք անհրաժեշտ են արևմտյան ազատական-ժողովրդավարական մտածելակերպին բնորոշ արժեքների և ստանդարտների ըմբռնումն աստիճանաբար խորացնելու համար:

Հարկ է շեշտել զուգամիտության սկզբունքների կարևոր դերը նաև քրիստոնեության և իսլամի միջև անմիջական միջդավանական երկխոսությունում: Հակամարտային ներուժի մեջ էական ներքերում եղավ Հռոմի եկեղեցու որդեգրած «էկումենիզմի» նոր քաղաքականությունը, որը ծավալվեց Վատիկանի 2-րդ տիեզերական ժողովից (1962 – 1965) հետո: Ժողովի կոչը՝ «մոռացության տալ անցյալը և անկեղծորեն ձգտել փոխըմբռնման», նոր ազդակ հաղորդեց չափազանց բարդ ու սակավ փորձարկված անմիջական մահմեդա-քրիստոնեական շփման ծավալմանը[120]:

Մեր կարծիքով՝ քաղաքական ու իրավական մշակույթների փոխազդեցության հենց այս, արդիականացման համընդհանուր գործընթացներն արտացոլող բազմամակարդակ քաղաքակրթական համատեքստն է հնարավոր դարձնում համաձայնային սկզբունքների էվոլյուցիոն գերակայումը արտաքին ու ներքին (միջհամայնքային) չափումներում տեղի ունեցող միջքաղաքակրթական շփումներում:

Իմաստ ունի Արևմուտքի և մահմեդական Արևելքի իրավաքաղաքական զուգամիտման–տարամիտման քաղաքագիտությունը կոնկրետացնելու մահմեդական աշխարհում գոյություն ունեցող արմատականության, ինչպես նաև աշխարհիականության քաղաքագիտության ու քաղաքականության օրինակով: Ճյուղավորման միտումները ավելի մեծ չափով բնորոշ են իշխանության և իրավունքի մասին շիական պատկերացումների արմատականությանը: Շիական արմատականությունը պաշտպանում և հաստատում է պետության իրավաքաղաքական համակարգի բացառիկ սրբազան (սակրալ) բնույթը: Ի տարբերություն պետության սուննիական տեսությունից («խալիֆայություն»)՝ պետության շիական հայեցակարգը («իմամություն») հիմնվում է կիսաստվածային կառավարչի հատկություններով օժտված անսխալական իմամի ձեռքում բոլոր իշխանական լիազորությունների կենտրոնացման գաղափարի վրա: Այստեղ կրոնական վերնախավին վերապահվում է ումմայի և «չհայտնված իմամի» միջև միջնորդի առանձնահատուկ դեր: Շիական արմատականությունը ենթադրում է մահմեդական իրավունքի առանց բացառության բոլոր հրահանգների անառարկելի կատարում: Քաղաքականության և իրավունքի արևմտյան տեսության ու պրակտիկայի աշխարհիկությունը գնահատվում է որպես անաստվածության դրսևորում, ինչի հետևանքով մարդու իրավունքների

[120] Տես *Ա. Վ. Ժուրավսկի*, Նշ. աշխ., էջ 54 – 80:

և ազատությունների պաշտպանության ժամանակակից, իր քաղաքակրթական ծագումնաբանությամբ արևմտյան հայեցակարգը ևս գնահատվում է որպես իսլամի մաքրության ու մահմեդական իրավունքի աստվածաշնորհ հրահանգների նկատմամբ մեղսական ոտնձգություն:

Այսպիսով՝ շիական արմատականության քաղաքագիտությունն ու քաղաքականությունը կարող են բնութագրված լինել արևմտյան քաղաքակրթական արժեքների ու նորմերի նկատմամբ տարամիտությամբ, ինչպես նաև համաձայնային կողմնորոշումների նկատմամբ միջքաղաքակրթական հակամարտային կարողությունների գերակշռմամբ՝ պայմանավորված հենց այդ տարամիտությամբ: Կապված դուրանական հրահանգների ունիվերսալ կատարման հետ՝ քրիստոնեա-մահմեդական շփումներում համաձայնությունը տվյալ դեպքում խստագույնս սահմանափակվում է Սբ. Գրքի մարդու «հովանավորյալության» կարգավիճակով[121]:

Ինչպես երևում է իսլամագետ քաղաքագետների աշխատություններից[122], սուննիական ուղղության տարբեր ոչ արմատական պետահիրավական դպրոցներ իրենց հետազոտություններն ու եզրահանգումները կենտրոնացնում են «խալիֆայության» հայեցակարգի և իշխանության խորհրդարանական ու նախագահական մոդելների զուգադրման, ինչպես նաև խալիֆայական ու խորհրդարանական օրենսդրական համակարգերում «խորհրդատվության» հաստատության դերի վրա: Ժամանակակից սուննիական քաղաքագիտության մեջ ձևավորվել են իսլամական պետություններում քաղաքականության և իրավունքի զարգացման ինչպես տարամիտային, այնպես էլ զուգամիտային տեսակետներ: Առաջին դեպքում վերլուծության էությունը հանգեցվում է այն բանի պնդմանը, թե պետության համաշխարհային տեսության մեջ ու պրակտիկայում եղած ամեն դրականը ներքուստ բնորոշ է իսլամի համակարգին: Եզրակացությունները վերջին հաշվով հանգում են կառավարման մահմեդական ձևի ու բուրժուաժողովրդավարական հաստատությունների միջև համապատասխանության առկայության հիմնավորմանը:

Իսլամի իրավաքաղաքական համակարգը մահմեդական երկրների պետության և իրավունքի ազգային համակարգերի վերափոխելու կողմնա-

[121] Տես *Л. Р. Сюкияйнен.* Мусульманское право. Вопросы теории и практики. М., 1986, сс. 112 – 116:

[122] Տես "Социальное учение исламского возрожденчества". М., 1990; *Л. Р. Сюкияйнен.* Концепция мусульманской формы правления и современное государствоведение в странах арабского Востока. "Социально-политические представления в исламе. История и современность". М., 1987, сс. 45 – 68; *Н. В. Жданов, А. А. Игнатенко.* Ислам на пороге XXI века. М., 1969, сс. 140 – 151; *Գ. Է. Ֆոն Գրյունեբաում,* Նշ. աշխ.:

կիցների զուգամիտական թևը քեմալական բարեփոխումների ժամանակներից ի վեր անշուշտ գլխավորում է Թուրքական Հանրապետությունը: Նրան են հարում աշխարհիականության սկզբունքներ հռչակած Լիբանանն ու Սիրիան, ինչպես նաև մի շարք այլ արաբական երկրներ, որոնք փորձում են արդիականացնել իրենց պետականության հիմքերը[123]: Տարամիտմանը սատարում է արմատականների կողմնորոշումը դեպի պետության կազմակերպվածքի՝ քաղաքական պրակտիկայում հայտնի բոլոր ձևերի նկատմամբ «կառավարման իսլամական ձևի» առավելությունների հիմնավորում:

Իհարկե, պետք չէ չափազանցել դիտարկվող երկրներում ընթացող պետահիրավական շինարարության վրա իսլամի ու մահմեդական իրավունքի գործած ազդեցությունը: Սակայն, ինչպես հետևում է մահմեդական իրավունքի հեղինակավոր մասնագետ Լ. Ռ. Սյուկիյայնենի վերլուծությունից, տվյալ զուգամիտական գործոնի ազդեցությունը չի կարելի նաև անտեսել: Ի հաստատումն իր եզրահանգումների՝ հեղինակը նշում է, որ իսլամը պետական կրոն է հռչակվել 30 երկրում[124]:

Նկատվում է արմատականության տարամիտական ձգտումների ազդեցության աճ իմամ Հոմեյնիի գլխավորած Իսլամական հեղափոխության հաղթանակից հետո: Հենց այդ ժամանակից ի վեր պետական իրավունքի վրա մահմեդական իրավական հաստատությունների ազդեցության աշխարհագրական շրջանակը արդեն չի սահմանափակվում միայն ֆեոդալական միապետություններով, այլ ներառում է նաև հանրապետական ձևի կառավարմամբ որոշ բուրժուական պետություններ: Տարամիտական թևն առաջնորդում են սուննիական Պակիստանը և շիական Իրանը, որոնք արմատականությունը մարմնավորում են իսլամական հանրապետությունների տեսության ու պրակտիկայի մեջ:

Եվ այսպես. ամփոփելով միջքաղաքակրթական շփման գերազանցապես համաձայնային զարգացման օբյեկտիվ նախադրյալները՝ մենք կարող ենք հանգել հետևյալ եզրակացությունների: Աշխարհականությունն ու արմատականությունը, որոնք մահմեդական պետությունների իրավաքաղաքական տեսության մեջ ու պրակտիկայում իսլամի ունեցած դերի ու տեղի նկատմամբ հիմնական բևեռային մոտեցումներն են, պայմանավորում են Արևմուտքի և իսլամական Արևելքի քաղաքակրթական համակարգերի

[123] Տես "Османская империя. Государственная власть и социально-политические структуры". М., 1990; "Турция. История. Экономика. Политика". М., 1984; *И. Л. Фадеева.* Об эволюции светских тенденций в социально-политическом развитии Турции. К постановке вопроса. "Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока". М., 1982, сс. 76 – 110:

[124] Տես *Л. Р. Сюкияйнен.* Мусульманское право..., с. 116:

զուգամիտման կամ տարամիտման էությունը: Աշխարհականությունը, մահմեդական իրավունքի ու քաղաքականության միասնական կենսատարածքային քաղաքակրթական համակարգը կերպափոխելով պետությունների ներքին և արտաքին քաղաքական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ազգային համակարգերի, հնարավորություն է ստեղծում ավանդական հասարակությունների արդիականացման ընթացքում քաղաքակրթական արժեքների փոխներթափանցման համար: Տվյալ ուղին հնարավորություն է տալիս մահմեդական պետությունների պետական իրավունքի մեջ միջազգային իրավունքի նորմերի ներթափանցման միջոցով յուրացնելու մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության ազատական-ժողովրդավարական ստանդարտները: Մարդու ազատությունների իրավապաշտպանության հիմքում դրված համամարդկային արժեքների ըմբռնման հարցում դիրքորոշումների մերձեցումը արդիականացած արևմտյան ու արդիականացող արևելյան քաղաքակրթությունների զարգացման զուգամիտության գնահատման հնարավոր, առավել ընդհանրական չափանիշներից մեկն է:

Ըստ դիտարկված ընդհանուր տեսական դրույթների՝ միջքաղաքակրթական շփումների իրողությունների քաղաքագիտական ընկալումը ենթադրում է նաև մարդու իրավունքների և ազատությունների ապահովման ճանապարհին եղած խոչընդոտների կոնկրետ վերլուծություն: Խոսքը առաջին հերթին այն խոչընդոտների մասին է, որոնք պայմանավորված են կոնկրետ ազգային հասարակության սոցիալական կառուցվածքով, ազգային կառուցվածքների և համաշխարհային ընկերակցության կառուցվածքի զուգամիտմամբ–տարամիտմամբ:

Մեր տեսակետից՝ միջքաղաքակրթական շփման ընթացքում համաձայնային–հակամարտային ընտրության հիմնական առանցքներն ընդգրկում են քրիստոնեական Արևմուտքի և մահմեդական Արևելքի փոխազդեցության հետևյալ համընդհանուր ասպարեզները.

– փոխազդեցություն արդիականացած Հյուսիսի և արդիականացող Հարավի միջև[125],

– փոխազդեցություն արևմտյան ժողովրդավարական պլուրալիզմի ու մահմեդական բռնակալական պլուրալիզմի միջև,

– փոխազդեցություն արևմտյան ազատական անձնապաշտության և արևելյան կոլեկտիվիստական հավասարապաշտության միջև:

[125] Խոսքը վերաբերում է քաղաքական գլոբալիստիկային բնորոշ կաղապարներին, որոնց միջոցով ներկայացվում են զարգացած (արևմտյան) և թերզարգացած (աֆրիկյան, ասիական ու հարավամերիկյան) երկրների դիմակայության կողմերը:

Լարվածության նշված բոլոր առանցքներով տեղի ունեցող միջքաղաքակրթական շփման վերլուծությունը հիմք է տալիս պնդելու, որ հույժ կարևոր է հաշվի առնել նաև միջքաղաքակրթական շփման սոցիալ-հոգեբանական կողմը, որովհետև այդ շփումը, ըստ էության, ակտիվացնում է զուգամիտման–տարամիտման վերը բերված կառուցվածքային-հաստատութենական արտահայտումները և դրանք փոխակերպում շփվող քաղաքակրթական հանրությունները ներկայացնող մարդկանց միջև հարաբերությունների համածայնության-հակամարտության: Քրիստոնեական ու մահմեդական պատմամշակութային կենսատարածքներում մարդու իրավունքների սոցիալ-հոգեբանական ընկալումների միջև նմանության–տարբերության գնահատումը քաղաքական հոգեբանության բավականաչափ բարդ պրոբլեմներից է: Իսկ քաղաքական պրակտիկայում այն կարող է հանդես գալ ինչպես համածայնային, այնպես էլ հակամարտային սցենարների ձևավորմանը և իրականացմանը նպաստող գործոն: Ահա թե ինչու մահմեդական պետություններում՝ անգամ դրանց ներքին ազգային իրավաքաղաքական համակարգում մարդու իրավունքների պաշտպանության հռչակվածության դեպքում, հարկ է լինում հաշվի առնել մահմեդականների այն սոցիալական դիրքորոշումը, ըստ որի՝ մարդու իրավունքներն ընկալվում են որպես արևմտյան ծագում ունեցող օտարածին գաղափար:

Այս հոգեբանական կոլիզիաները, դառնալով էթնոքաղաքականության բաղադրամաս, գործոն, պարտադրում են իրենց ուսումնասիրությունը չսահմանափակել ընդհանուր քաղաքագիտության խնդիրներով, այլ կատարել նաև էթնոքաղաքագիտության շրջանակում: Չէ՞ որ գործնականում բոլոր մահմեդական պետությունների սահմանադրություններում, այդ թվում և Աֆղանստանում, որտեղ հեղինակը ներգրավված դիտարկման եղանակով ուսումնասիրել է օրենսդրական-սահմանադրական գործընթացները, խոսվում է բոլոր քաղաքացիների իրավունքների հավասարության մասին: Բայց վերապահում է արվում, որ այդ նորմերը պետք է կիրառվեն ճշգրտորեն համածայն շարիաթի: Մինչդեռ հայտնի է, որ շարիաթը սահմանում է սեռերի անհավասարություն, այն կարող է վերաբերել նաև էթնոկրոնական փոքրամասնությունների իրավունքներին և ազատություններին և այլն: Միևնույն ժամանակ ենթադրվում է, որ ուղղադավան մահմեդականը, լինելով իսլամական ժառանգության կրողը, իր հոգեբանության մեջ ներակայորեն պահպանում է իսլամական հասարակության մեջ «գյավուրի» զբաղեցրած տեղի մասին Ղուրանի նորմերը, «Սբ. Գրքի մարդու» հետ ումմայի անդամի հրահանգված փոխհարաբերությունների նորմը:

Ի հակադրումն դրա՝ մահմեդականը, լինելով ժողովրդավարական արևմտյան պետության քաղաքացի, ներգրավվում է համընդհանուր ընտրությունների, ցանկացած՝ ռասայական, էթնիկական, կրոնական և այլ

ձևի խտրականության հաղթահարման ու նույնիսկ դրա դեմ պայքարի համակարգի մեջ: Ստանալով քաղաքացիություն՝ նա նաև հնարավորություն է ստանում ներգրավվելու կուսակցությունների ու գաղափարների պլյուրալիստական մրցակցության, քաղաքական ու դատական իշխանությունների նկատմամբ մասնակցային վերահսկողության մեջ: Անշուշտ, այստեղ ևս մահմեդականին ուղեկցում են սոցիալ-հոգեբանական անհարմարավետությունն ու դիստրեսները, սակայն դա տեղի է ունենում քաղաքացիական իրավունքների և հասարակության նկատմամբ պարտականությունների որակապես այլ հարաբերակցության պայմաններում:

Մշակութաբան Ա. Վ. Ժուրավսկին քրիստոնեության ու մահմեդականության միջև երկխոսության սոցիոմշակութային պրոբլեմների վերաբերյալ իր ակնարկներում միանգամայն տեղին մեջբերում է անում Ռ. Սմիթից, որը կոռեկտ և միևնույն ժամանակ ճշգրիտ կերպով է բնութագրում միջքաղաքակրթական շփման կողմերի մեր դիտարկած սոցիալ-հոգեբանական անհամապատասխանության առանձնահատկությունները: Ռ. Սմիթը այդ հոգեբանության բնորոշումը ձևակերպում է այսպես. «Մահմեդական աշխարհում մահմեդականները ոչ մի տեղ պարզապես չեն ընկալում, որ իրենց ազգությանը պատկանող ոչ մահմեդականը կարող է լինել «մեզնից մեկը»: Շատ դեպքերում դա առաջ է բերում ոչ մահմեդականների լուրջ անհանգստությունը: Մահմեդականների մեծ մասը չի հասկանում իր երկրի ոչ մահմեդական փոքրամասնության վիճակի անապահովությունն ու անհանգստությունը: Նրանցից ոմանք պարզապես չեն տեսնում նման պրոբլեմ. նրանք մտածել անգամ չեն կարող, որ ոչ մահմեդականները կարող են համաձայն լինել իրենց հետ կազմելու մեկ հանրություն: Մյուսները անկեղծորեն կարծում են, որ «իսլամը փոքրամասնություններին վերաբերվում է աստվածահաճո արդար կերպով»»[126]:

Վերադառնալով մահմեդական երկրում ոչ մահմեդականի համաձայնային գոյակցության սոցիալական հոգեբանությանը՝ բերենք մի հատված Ղուրանի 9-րդ՝ Ապաշխարանք, Սուրահից, որով նորմատիվորեն սահմանվում են «իսլամի տանը» միջկրոնական համաձայնության կողմերի առնվազն հոգեբանական անհավասարության սահմանները. «Պատերազմեցէք նրանց հետ, որ չեն հաւատում Աստծուն եւ ոչ էլ վերջին օրւան եւ պիղծ չեն համարում Աստծոյ եւ նրա մարգարէի պիղծ հրատարակածը եւ արդար դատաստան չեն անում նրանցից, որ գիրք է տրւած նրանց, մինչեւ որ ձեռքով հարկը տան եւ ինք նւաստացած լինեն»[127]:

[126] *W. C. Smith.* Islam in modern society. L., 1963. P. 86 (բերվում է ըստ *А. В. Журавский.* Христианство и ислам. Социокультурные проблемы диалога. М., 1990, с. 109):

[127] Ղուրան (թարգմանեց Արաբերէնից Հայերէնի ԱԲՐ. Ամիրխանեանց): Վառնա, 1909, էջ 172 – 173:

Եվ այսպես. կարգավիճակով արտոնյալության սոցիոլոգիական հոգեբանությունը, որը հրահանգված է սուրբ Ղուրանով ու դարեր շարունակ կարգավորվել է շարիաթի նորմերով, սովորական մահմեդական գիտակցության մեջ ձևավորել է հաստատուն սոցիալական կողմնորոշումներ՝ հուդայականների ու քրիստոնյաների կողմից իրենց ստորադաս, իրավունքների տեսակետից թերարժեք դրության ընդունման նորմի տեսակետից: Նման շարունակական սոցիալ-հոգեբանական ճնշումը, լինելով «Սբ. Գրքի մարդկանց» հետ «օրինական խաղաղության» ավանդական պատկերի կարևոր հատկանիշ, իրականում կարող է մահմեդականների կողմից չընկալվել որպես փոխըմբռնման ու գոյակցության համար խոչընդոտ: Իհարկե, առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո անցած տարիներին միջքաղաքակրթական շփման կողմերի՝ «բարեկամի» ու «թշնամու» կերպարների ընկալումներում տեղի են ունեցել էական փոփոխություններ: Թուրքիայի և մեծ տերությունների իրավաժառանգների էթնոքաղաքականությունը այսօր ցեղասպանության ձևով չի բացահայտում այլակրոնների «կյանքի իրավունքի» տարրըմբռնման ավերիչ ներուժը: Պարզագունացում կլիներ այժմեականություն տեղափոխել անգեն ոչ մահմեդականի հետ զինված մահմեդական ֆեոդալի «բարեկամության» կանոններն ու սովորույթները, ըստ որոնց՝ ոչ մահմեդականը միակողմանի կարգով պարտավոր էր ամեն տարի իր հաշվին մի քանի ամիս ընդունել արոտավայրերից կամ ոչ հարմար ձմեռանոցներից իջած ամբողջ տոհմը, իսկ երբեմն նաև ցեղը*: «Բարեկամության» նման՝ շարիաթի տեսակետից դասական, ձևերի դրսևորումներով, իրավահարաբերությունների իրացման կոնկրետ սկզբունքների ու իրավիճակների հիման վրա էլ հենց վերարտադրվում էր իրական շփման վերը դիտարկված սոցիալական հոգեբանությունը:

Սակայն պետք է շեշտել, որ այստեղ մենք խոսում ենք Արևմուտքի մարդու տեսակետից հակահիրավական ու անարդարացի և հավատացյալ մահմեդականի համար բնական գոյակցության տարբեր վերափոխված ձևերի մասին: Միջքաղաքակրթական շփման յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում կողմերի համաձայնության կամ հակամարտության հնարավորությունները հասկանալու համար, մեր կարծիքով, օգտակար է իմանալ «իսլամի տան» և «պատերազմի տան» միջև շարիաթով նախատեսված և իրականում առկա տարածությունը:

* Խոսքը չի վերաբերում Արևելքի ինչպես մահմեդականների, այնպես էլ քրիստոնյաների համար ավանդական հյուրընկալությանը, որը կարգավորվում էր սովորութային իրավունքի նորմերով և ենթադրում էր շփման կողմերի միջև «օջախի տիրոջ» ու «հյուրի» դերերի ազատ ընտրության իրավահավասար փոխհարաբերություններ:

* * *

Եվ այսպես. հետազոտության երեք գլուխներում ըստ դրված խնդիրների մշակվել են արդիականացման ընթացքում շփվող անցումային էթնոսոցիալական համակարգերի քաղաքակրթական նույնականացման նկատմամբ հիմնական տեսական-մեթոդաբանական մոտեցումները:

Արդիականացած ու արդիականացող հասարակությունների իրավաքաղաքական հաստատությունների զուգամիտման–տարամիտման արժեքակողմնորոշումային հիմքերի դիտարկումը որպես քաղաքակրթական համակարգաստեղծ պարամետրի հնարավորություն է տալիս վերլուծելու միջքաղաքակրթական շփումների դինամիկան: Ընդսմին վերլուծությունն ուղեկցվում է համաձայնային–հակամարտային նույնականացմամբ, ինչի շնորհիվ ավելի կոնկրետ ձևով են իմաստավորվում մարդու իրավունքների պաշտպանության պրոբլեմի նկատմամբ հիմնական մոտեցումները:

Հեղինակի դիրքորոշումը, լինելով ավելի լայն քաղաքակրթական մոտեցման կոնկրետացում, ուրվագծում է «արմատականության» և «աշխարհականության» միջավայրում քրիստոնեական ու մահմեդական պետությունների միջև տեղի ունեցող շփումների ազգային անվտանգության էթնոքաղաքականության գիտական մշակման հիմնական ուղենիշները: Հաստատվում է նաև իրենց քաղաքակրթական որակներով տարբեր այդ հասարակությունների քաղաքական կազմակերպվածքի այնպիսի մոդելների ուսումնասիրության արգասաբերությունը, ինչպիսիք են «ժողովրդավարական (բազմիշխան) պլյուրալիզմը» և «բռնակալական պլյուրալիզմը»:

Այստեղ նաև փորձ է արվում ի մի բերելու որոշ բարդություններ՝ կապված համաձայնային տեխնոլոգիաների արդյունավետ կիրառման սահմանների գնահատման հետ:

Համաձայնային տեխնոլոգիաների ապահովումը պահանջում է զգալի ժամանակ, որն անհրաժեշտ է կոնկրետ էթնոքաղաքական ճգնաժամների համաձայնային հնարավորությունների բավարար բազմազանությունն ի հայտ բերելու, ինչպես նաև հակամարտային-համաձայնային շփման կողմերի կարծիքները պարզելու, դիմակայության բոլոր մասնակիցների շահերն ու առաջարկությունները փոխհամաձայնեցնելու համար: Ժամանակի չափազանց սղության պարագայում անհապաղ որոշման ընդունում պահանջող հակամարտային գործընթացների սրընթաց, իսկ մի շարք դեպքերում՝ գերազանցապես տարերային, տուրբուլենտ զարգացման պայմաններում համաձայնային տեխնոլոգիաների կիրառումը կարող է լինել անհնարին:

Համաձայնային կարգավորման տեխնոլոգիան ենթադրում է էական ծախսեր՝ կապված դիրքորոշումների փոխհամաձայնեցման ընթացակարգերը արդյունավետ կապով ու տրանսպորտով, համաձայնության ձեռքբերման գործում շահագրգռված կողմերի տեսակետների վերաբերյալ տեղեկույթի հավաքման ու մշակման միջոցներով ապահովելու, բարձր որակավորում ունեցող փորձագետների ներգրավելու հետ:

Համաձայնային տեխնոլոգիաներն ըստ իրենց էության և իրացման ձևերի պահանջում են բարձր ճշգրտություն: Դա ենթադրում է կատարող փորձագետների մեծ իրազեկություն ու վարպետություն և ընթացակարգերի լրիվության ու հաջորդականության խիստ պահպանում: Այստեղ շատ կարևոր է նաև զգուշավորություն ցուցաբերել էթնոքաղաքական հաղորդակցման ընթացքում այնպիսի սյուժեների ու թեմաների արծարծման ժամանակ, որոնց վրա առճակատման ցանկացած կողմի էթնոքաղաքական ենթամշակույթում արգելանք է դրված:

Համաձայնային գործիքակազմը հատուկ պահանջներ է ներկայացնում կոնկրետ էթնոքաղաքական ճգնաժամային շփումների համաձայնային ներուժի հայտնաբերման և իրացման կոլեկտիվ ու անհատ սուբյեկտների հեղինակությանը: Ներգրավված սուբյեկտների անբիծ համբավի վերաբերյալ ամենաչնչին կասկածներն անգամ հղի են կարգավորման գործընթացի նկատմամբ վստահության սասանմամբ և նույնիսկ դրա լրիվ ձախողմամբ: Այդ ձախողումները հանգեցնում են ժամանակի ու ներդրված ռեսուրսների մեծ կորուստների, իսկ որոշ դեպքերում նաև տեսանելի ժամանակային հեռանկարում ու էթնոքաղաքական իրողությունների տեղայնացման տարածության մեջ հակամարտությունների լուծման շանսի անդառնալի կորստով:

Հեղինակի կարծիքով՝ ճգնաժամային էթնոքաղաքական շփումների համաձայնային իրացման միջոցների ու մոտեցումների կիրառելիության սահմանների այս ճշգրտումը կարող է էապես օգնել քաղաքակրթական վերլուծության տարբեր մակարդակներում համաձայնության–հակամարտության պրոբլեմների մշակման մեթոդաբանական, տեսական ու գործիքային ուղղությունների հեռանկարայնության հետագա ճշգրտմանը:

Հեղինակը չի հավակնում այն եզրակացությունների անառարկելիությանը, որոնց հանգել է էթնոքաղաքական համաձայնության–հակամարտության երևույթի՝ վերջին տասը տարիներին կատարած հետազոտության արդյունքներով: Իր առջև դնելով հետազոտական խնդիր՝ հեղինակը նախատեսում էր առաջին հերթին ցույց տալ այն հասարակագիտական թափուր տեղը պատեհաժամ լրացման կարևորությունը, որը դեռ վերջերս մենաշնորհային կերպով զբաղեցնում էր «ՀԿ(բ)Կ–

ԽՄԿԿ ազգային քաղաքականության» դոկտրինալ-գաղափարախոսական տեսությունը: Նա նպատակ ուներ նաև էթնոքաղաքական ճգնաժամային շփումների քաղաքակրթական վերլուծության պրոբլեմները դարձնել կառուցողական գիտական քննարկումների առարկա:

Ավարտական գլխում համաձայնության ձեռքբերման և պրոբլեմները, և հնարավորությունները, և բարդությունները ավելի հանգամանորեն կքննարկվեն աֆղանական պատերազմի ողբերգական փորձի օրինակով:

Գլուխ 4

ՄԻՋՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՇՓՄԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏԱՅԻՆ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ

(Աֆղանստանում ծավալված ջիհադի օրինակով)

Միջքաղաքակրթական շփման հակամարտային դինամիկայի քննարկման լիարժեքությունն ապահովելու համար մենք ձեռնարկում ենք «անհավատների» աշխարհի հետ մահմեդական ումմայի շփումներում հակամարտության առավել ցայտունորեն արտահայտված ձևերից մեկի կոնկրետ-քաղաքագիտական վերլուծություն: Շեշտելով ջիհադի ձև ընդունած հակամարտության պրոբլեմի ուսումնասիրության համար քաղաքակրթական համակարգերի զուգամիտության – տարամիտության վերաբերյալ հեղինակի առաջարկած հայեցակարգի կիրառելիության հանգամանքը՝ մենք կփորձենք ցույց տալ վերը շարադրված մեթոդաբանական դատողությունների հետազոտական գործիքայնությունը:

Այս կապակցությամբ նպատակահարմար է թվում մեր հետազոտությունն ավարտել միջքաղաքակրթական շփման հակամարտային սցենարներից մեկի՝ ջիհադի (սրբազան պատերազմի) կոնկրետ էթնոքաղաքագիտական վերլուծությամբ, որը կատարվում է Աֆղանստանում տեղի ունեցած պատերազմի ընթացքի՝ 1982 – 1983 թթ. հեղինակի ներգրավված դիտարկման փորձի հիման վրա:

Անհրաժեշտ է տարբերակել ջիհադի դասական սահմանումը իսլամական աշխարհի միջազգային հարաբերությունների համատեքստում և այդ հասկացության տարբեր մեկնաբանությունները մահմեդական քաղաքակրթական կենսատարածքի ներսում:

Ջիհադի արևմտյան մեկնակերպը, որն ընդունված է որպես դասական սահմանում, իր «Իսլամը և գաղութատիրությունը: Ջիհադի դոկտրինը ժամանակակից պատմության մեջ» գրքում բերում է Ռ. Փիտերսը: Այն սահմանվում է որպես «առավելագույն ջանքերի գործադրում... «անհավատների» դեմ մղվող պատերազմում՝ նրանց ռազմական հարվածներ հասցնելու, նրանց սեփականությունը բռնագրավելու, նրանց տաճարներն ավերելու, նրանց իդեալները պսակազերծելու և այլ նմանատիպ միջոցներով»[128]:

«Ջիհադ» հասկացության էությունը պարզելու համար մենք կփորձենք որոշել դիտարկվող երևույթի բովանդակության մեր կարծիքով հիմնա-

[128] *R. Peters.* Islam and colonialism. The doctrine of jihad in modern history. N. Y., 1979, P. 10.

կան ատրիբուտները: Խոսքը վերաբերում է ջիհադի նպատակները, նրա սուբյեկտներն ու օբյեկտները, ինչպես նաև տեղայնացումը պարզելուն: Ջիհադի բովանդակության և արտահայտման ձևերի հետագա կոնկրետացումը կկատարվի մի նյութի հիման վրա, որը ներկայացնում է ԱԺՀ կենտրոնական ռեժիմի դեմ, ինչպես նաև՝ ԽՍՀՄ-ի դեմ սրբազան պատերազմ հայտարարած աֆղանական զինված ընդդիմության[129] ռազմաքաղաքական գործունեությունը: Ընդսմին ԽՍՀՄ-ը մինչև 1973 թ. համաձայնային միջքաղաքակրթական շփումներ է ունեցել մահմեդական Աֆղանստանի Թագավորության, իսկ մինչև 1978 թ. Սաուրյան հեղափոխությունը՝ մահմեդական Աֆղանստանի Հանրապետության հետ:

Ժամանակակից արտաքին ու ներքին քաղաքական հարաբերությունների համակարգում ջիհադի էությունը պարզելու համար կարևոր է այդ պրոբլեմի պատմաքաղաքագիտական կողմի դիտարկումը մահմեդական աշխարհի ներքաղաքակրթական և միջքաղաքակրթական շփումների համատեքստում:

§ 1. Ջիհադի էթնոքաղաքագիտության ճեպագիր. Աֆղանստանում «սրբազան պատերազմի» էթնոքաղաքականությունը

Մասնագետների կարծիքով՝ ջիհադի մեկնության դինամիկայի պատմական հիմքում դրված է իսլամի գոյության ու պաշտամունքի դեմ ուղղված սպառնալիքի հետմղման սկզբունքը, որը ծնավորվել է իրենց գոյության ու հաստատման համար առաջին մահմեդական համայնքների մղած պայքարի առասպելական շրջանում: Այլ կերպ ասած՝ ումմայի առավելագույն մոբիլիզացման կոչի պատմական բացատրության էությունն է Ալլահի թշնամիների սպառնալիքի աղբյուր հանդիսացող «պատերազմի տան» գրավումը՝ այդ սպառնալիքը վերացնելու և «պատերազմի տունը» «իսլամի տան» կազմում ներառելու նպատակով: Այսպիսով՝ մահմեդական պետությունները «սրբազան պատերազմի» ակունքներում դնում են իսլամի՝ որպես գաղափարախոսության և ումմայի՝ որպես նրա կրողի ու պաշտպանի դեմ ագրեսիային հակազդեցության «պարտադրված անհրաժեշտության» դրույթը: Ջիհադի՝ որպես ումմայի պատմականորեն անհրաժեշտ ինքնապաշտպանության պատմաքաղաքագիտական հիմնավորման տվյալ մեկնակերպը այժմ մահմեդական քաղաքագետներին «հնարավորություն» է տալիս ջիհադը դիտարկելու ագրեսիայի սահմանման ժամանակակից միջազգային իրավական նորմերի

[129] Տես *В. Н. Спольников.* Афганистан: исламская оппозиция. Истоки и цели. М., 1990:

համակարգում, մշակելու դրա հետմղման կազմակերպման քաղաքական դոկտրին և գործնական մեխանիզմներ[130]:

Միջազգային հարաբերությունների ժամանակակից մահմեդական հայեցակարգը ջիհադի նպատակադրումը հիմնում է իսլամական համայնքի դեմ ուղղված ագրեսիայի հետմղման սկզբունքի վրա, այսինքն՝ արդարության վերականգնում, որի խախտումը վնաս էր պատճառել մահմեդականներին, մահմեդական պաշտամունքի անկաշկանդ կատարման ապահովում, խաղաղության ու անվտանգության հաստատում:

Ն. Ժդանովն ու Ա. Իգնատենկոն, որոնք ուսումնասիրել են ջիհադի բովանդակությունն ու ձևերը, տարբերակում են դրա մի քանի ձևեր. ընդդեմ Ալլահի թշնամիների, ընդդեմ իսլամական պետության սահմանների անձեռնմխելիությունը խախտելու փորձ անողների, ընդդեմ հավատուրացների, կեղեքիչների ու բռնակալների, ընդդեմ «հարկեր մուծելուց հրաժարվող ավազակների»[131]: Այստեղից հետևում է, որ ջիհադ կարող է հայտարարվել ոչ միայն մահմեդական պետությունից դուրս, այլև ներսում: Ջիհադի օբյեկտներ կարող են լինել պետությունները, հանրույթներն ու խմբավորումները, կազմակերպություններն ու առանձին ֆիզիկական անձինք: Բերված դասակարգումից կարելի է անել այն եզրակացությունը, որ չի բացառվում ջիհադը նաև մահմեդական պետության դեմ, եթե վերջինիս դիրքորոշումը որակվում է որպես «ոչ աստվածահաճո» (Իրանի՝ նորերս տեղի ունեցած պատերազմը Իրաքի դեմ): Չի բացառվում նաև ջիհադի մեթոդներով պայքարը առանձին իշխանական կամ ոչ կառավարական կազմակերպությունների դեմ և՛ տվյալ պետության ներսում («Հիզբոլահ»–«Ամալ» Լիբանանում, ԱԱԺԿ–ԱԻԿ, ԱԻԸ և այլ ընդդիմադիր կազմակերպություններ Աֆղանստանում և այլն), և՛ այն պետությունների տարածքում, որոնք չեն պատերազմում ջիհադի սուբյեկտի գտնվելու մահմեդական պետության հետ (պաղեստինյան կազմակերպությունների ահաբեկչական գործողություններն ընդդեմ իսրայելական գործիչների՝ աշխարհի տարբեր երկրների տարածքներում):

Ջիհադի սուբյեկտ կարող են լինել առանձին մահմեդական պետություններ, առանձին կառավարական և ոչ կառավարական կազմակերպություններ, ինչպես նաև խմբավորումներ:

Ջիհադ կարող է հայտարարել միայն հեղինակավոր մահմեդական գործիչը՝ ումմայի առջև դրա հիմնավոր (Ղուրանի վկայակոչմամբ) փաստարկման դեպքում:

Աֆղանստանում մղված պատերազմի յուրահատկությունը, իհարկե, ունի

[130] Տես *Э. И. Скакунов.* Самооборона в международном праве. М., 1973, с. 176:

[131] Տես *Ն. Վ. Ժդանով, Ա. Ա. Իգնատենկո,* Նշ. աշխ., էջ 214 – 237:

շատ ավելի «հին արմատներ», քան տասը տարին, որոնց ընթացքում ընդդիմությունը ԱԱԺԿ-ի ռեժիմի դեմ ծավալել էր ներքին զինված քաղաքացիական հակամարտություն, որը ԱԺՀ տարածք խորհրդային զորքերի մտնելուց հետո ստացավ միջազգային բնույթ:

1979 թվականին ի սատարումն ԱԺՀ կառավարող ռեժիմի՝ խորհրդային զորային թվակազմի մուտք գործելու հետևանքով գործարկվեցին միջինարևելյան տարածաշրջանում խախտված ռազմական ու քաղաքական ստատուս քվոյի հավասարակշռման մեխանիզմները: ԱՄՆ-ը և նրա բարեկամ պետությունները, ինչպես նաև մի շարք իսլամական պետություններ սկսեցին օգնություն ցույց տալ աֆղանական ընդդիմությանը՝ տեղի ունեցած ագրեսիային նրա ռազմական ու ռազմաքաղաքական դիմակայության գործում: Միևնույն ժամանակ, գերտերությունների գլխավորած բլոկների ձևով հանդես եկող ուժային կենտրոնների երկբևեռ համակարգի առանձնահատկությունները, տարածաշրջանային հակամարտության համընդհանրացման ու միջուկային պատերազմի սանձազերծման սպառնալիքի պատճառով, բացառեցին հակամարտության մեջ աֆղանական զինված ընդդիմության կողմում ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների ուղղակի ներգրավումը:

Մահմեդական աշխարհի որոշ երկրների ու կազմակերպությունների, ինչպես նաև արևմտյան երկրների ոչ կառավարական կազմակերպությունների միջոցով ԱՄՆ-ի միջնորդավորված մասնակցությունը խորհրդային կողմի հետ հակամարտությանը ԽՍՀՄ-ում որակվեց որպես «չհայտարարված պատերազմ Աֆղանստանի շուրջ»: Այսպիսով՝ թե ԱՄՆ-ում, թե ԽՍՀՄ-ում ծավալված քարոզարշավները նպատակաուղղված էին իրադարձությունները ներկայացնելու որպես հակադիր գերտերության ուղղակի կամ միջնորդավորված ագրեսիայի հետևանքով ծագած տարածաշրջանային միջազգային հակամարտություն:

Մեր առջև չդնելով այդ միջազգային իրավական, քաղաքական ու ռազմական պրոբլեմի հատուկ քննարկման խնդիր՝ նշենք, որ տվյալ դեպքում վրադրվեցին և հակասությունների բարդ կծիկ կազմելով միահյուսվեցին բազմամակարդակ միջքաղաքակրթական շփման հակամարտային կարողությունները: Բազմամակարդակ քաղաքակրթական վերլուծության մեթոդաբանությունը, որը մենք առաջարկել էինք նախորդ բաժիններում, հնարավորություն է տալիս Աֆղանական հակամարտության օրինակով ի հայտ բերելու միջքաղաքակրթական հակամարտային մոդելների բոլոր հիմնական մակարդակային տարբերակների առկայությունը:

Դիտարկվող կոնկրետ նյութի վրա մշակված վերլուծական սխեմայի «վրադրումը» հնարավորություն է տալիս պարզելու, որ առկա էին՝

– համընդհանուր միջքաղաքակրթական շփում երկու՝ արևմտյան և կոմունիստական, «գաղափարախոսական քաղաքակրթությունների» միջև միջնորդավորված հակամարտության ձևով,

– կենսատարածքային-քաղաքակրթական հակամարտություն մահմեդական քաղաքակրթական շրջանը և աթեիստական (անաստված) կոմունիստական կենսատարածքը ներկայացնող երկրների խմբերի միջև: Միջքաղաքակրթական հակամարտության տվյալ չափումը պարունակում է նաև քրիստոնեական (Ռուսաստանի ռուսներ և այլ քրիստոնյաներ՝ ավանդական-պատմական ընկալմամբ) և մահմեդական քաղաքակրթական կենսատարածքների միջև վերափոխված ձևի հակամարտություն,

– ազգային-քաղաքակրթական հակամարտություն, որը զինված աֆղանական ընդդիմությունը ծավալել էր ընդդեմ ԱԱԺԿ «անհավատ» ռեժիմի: Այստեղ հակամարտության կառուցվածքի մեջ ներակայված է մահմեդական պետությունների մասնակցությունը աֆղանական իսլամական ընդդիմության կողմում,

– ներքաղաքակրթական հակամարտություն միջէթնիկական մակարդակով՝ Աֆղանստանի ցեղերի միջև,

– արյան վրեժի ներէթնիկական հակամարտություն, որը ծավալվել էր «ադաթների» (սովորութային իրավունքի նորմերի) համակարգով կարգավորվող աֆղանական «վենդետայի» (արյան վրեժխնդրության) կողմերի, կլանների, տոհմերի և ընտանիքների միջև:

Այսպիսով՝ Աֆղանստանում տեղի ունեցած պատերազմի համակարգը կարող է ներկայացված լինել հինգ մակարդակի քաղաքական-գաղափարախոսական, ռազմաքաղաքական ու բուն ռազմական հակամարտությունների բարդ փոխազդեցության միջոցով:

Աֆղանստանում պատերազմը («ջանգ») մշտապես առկա է միջցեղային զինված հակամարտությունների և արյան միջկլանային վրեժխնդրության ձևով ու դարձել է ազգային-քաղաքակրթական ինքնության ատրիբուտ: Տվյալ մակարդակի պատերազմները սակավ շարժունակ են և ծավալվում են ցեղային կամ կլանային ինքնության շրջանակով սահմանագծված որոշակի տարածքում: Այստեղ ռազմական հակամարտությունը կարգավորվում է ոչ միայն ու ոչ այնքան շարիաթով, որքան ադաթների սովորութաիրավական մեխանիզմներով: Օրինակ՝ փուշթունական ցեղերի կենսատարածքում միջցեղային պատերազմի կարգավորումը կատարվում է գերազանցապես ադաթների «փաշտունվալայ» (փուշթունի պատվի վարքականոն) համակարգով: Այս մակարդակում մղվող պատերազմն առաջին հերթին իշխանության ուժի, ռազմական կազմա-

կերպվածքի, մարդկային, տարածքային ու ֆինանսական ռեսուրսների ցուցադրում է: Ադաթների հանգամանորեն մշակված կանոնակարգերին և ընդհանուր շարիաթային նորմերին համապատասխան՝ միջցեղային ու միջկլանային պատերազմը մղվում է անընդհատ բանակցային գործընթացների ուղեկցմամբ:

Դրա հետևանքով այս մակարդակների պատերազմների յուրահատկությունն է ներքաղաքակրթական շփումների համածայնային-հակամարտային սցենարների մեծ շարժունությունը: Առավել հաճախ մարտական ձեռնարկումների ու բանակցությունների նպատակն է լինում ուժի և հեղինակության պարտադրումը: Սովորաբար նման պատերազմներում հակառակորդի զանգվածային ոչնչացում չի դիտվում: Ինչպես նշում են աֆղաններն իրենք, «սպանում են որոշակի մարդկանց, որոնց պետք է սպանել»: Արյան վրեժխնդրության ընթացքում տվյալ սկզբունքն իրագործվում է հատուկ ճշտապահությամբ:

Այս պատերազմների կարգավորման գործում առանձնակի դեր ունի ռազմական գործողությունները «արյան գնի»՝ «ղեյմաթ-ե խուն»-ի պայմանավորված վճարումներով փոխարինելու մեխանիզմը: Ցեղերի ու կլանների միջև խաղաղության յուրահատկություններն են և՛ այն, որ տղամարդիկ մշտապես կրում են հրազեն ու սառը զենք, և՛ նրանց՝ որպես հավասար իրավունքի ինչպես անհատական, այնպես էլ կոլեկտիվ սուբյեկտների ու օբյեկտների փոխհարաբերությունների վերարտադրումը «թշնամանքի» և «հյուրընկալության» վարքականոնների միջոցով: Ընդսմին այդ փոխհարաբերությունները փոխհատուցման պարտավորության անկասելիության հետևանքով տոգորված են հոգեբանական լարվածությամբ:

Մեր դասակարգման մեջ պատերազմը՝ որպես ջիհադ, ներկայացված է Աֆղանստանում տեղի ունեցած հակամարտությունների կենսատարածքային-քաղաքակրթական և ազգային մակարդակներում: Ջիհադի ընդհանուր հատկությունների վերլուծությունը լրացնելով դրա կարգավորման կոնկրետ քաղաքագիտությամբ՝ հարկ ենք համարում նշել, որ տվյալ քաղաքակրթական մակարդակի նորմատիվային և արժեքային հիմքը արմատապես տարբերվում է ցեղային ու կլանային ինքնության բովանդակությունից և մակարդակից: «Սրբազան պատերազմը» իր բովանդակությամբ ավելի բարձր է կանգնած, քան ցեղային մակարդակի տեղային արժեքային կողմնորոշումները, և «իսլամի մաքրության» կոչի հետևանքով առանձնանում է կրոնագաղափարախոսական ուղղափառությամբ, իսկ երբեմն նաև կրոնական անհանդուրժողականության և անգամ մոլեռանդության դրսևորումներով:

Աֆղանստանում ջիհադը կարող է ներկայացվել հակամարտության մի քանի փոխլրացնող քաղաքական չափումներով.

– աֆղանական «քաֆիրների» ռեժիմի և իշխանությունների դեմ՝ ներքաղաքակրթական ազգային (քաղաքացիական ներքաղաքական հակամարտություն զինված ընդդիմության հետ) և միջպետական մակարդակներում՝ իսլամական քաղաքակրթական շրջանի երկրների ու միջազգային կազմակերպությունների մասնակցությամբ,

– միջքաղաքակրթական մակարդակով ԽՍՀՄ-ի՝ որպես անաստված զավթող երկրի, ինչպես նաև քրիստոնեական քաղաքակրթության արժեքները միջնորդավորված ձևով ներկայացնող կենսատարածքի և զինված աֆղանական ընդդիմության միասնական ճակատի, ինչպես նաև մահմեդական քաղաքակրթական շրջանի երկրների ու միջազգային կազմակերպությունների միջև:

Աֆղանստանում ջիհադի նշված իրավաքաղաքական բովանդակության շնորհիվ սրբազան պատերազմը ցեղերից վեր է կանգնած և իսլամի անունից՝ շարիաթի միջոցով հայտարարվում է ամբողջ «ումմային» ուղղված հրամայական դիմումով: Սակայն պետք է նշել այն ավանդական մոտեցման որոշակի սահմանափակությունը, ըստ որի ջիհադը մոդելավորվում է որպես բացառապես «ումմայի» կամ «մելաթի» մակարդակով մղվող պատերազմ: Պատերազմի էթնոցեղային կողմի նման անտեսումը աղքատացնում է «ջիհադ» երևույթի քաղաքակրթական բազմազանության ըմբռնումը:

Աֆղանստանում պատերազմի արմատական կերպափոխումը միջցեղային ու միջկլանային հակամարտությունների հարթությունից համատարած ջիհադի կատարվել է տեղային պատերազմի թուլացման, նվազման և ցեղերի միջև ժամանակավոր հաշտության հաստատման ձևով:

Միջցեղային ու միջկլանային մակարդակից ջիհադի անցնելու ժամանակ պատերազմի բովանդակության ու մասշտաբների փոփոխությունը նկատելի է ըստ մասնակիցների կազմի, սուրբ պատերազմն ուղեկցող հասկացությունների ու տերմինների փոփոխման: «Ջիհադ» հասկացությունը լիովին դուրս է մղում «ջանգ» կատեգորիան, ինչը արտացոլվում է նաև առօրյա օգտագործման բառանյութում:

Ի տարբերություն ջանգի իրագործողներից, ջիհադի սուբյեկտ է դառնում գինվորի (փուշթունի, տաջիկի, խազարացու կամ «դուռռանի», «գիլզայի» և այլ ցեղերի անդամների) փոխարեն «մոջահեդը»՝ իսլամի անաղարտության ու հաղթանակի համար «քաֆիրի» դեմ կռվող հավատքի մարտիկը: Պատերազմող խմբերի կողմից միջցեղային պատերազմների

տարածքի («կադմ») վերածված սահմանափակ տարածությունների փոխարեն սկսում է գործել «մելաթը», այն է՝ մահմեդական ազգն ու տարածությունը, որոնց հատուկ են զավթման վերընթաց կամ կորուստների վարընթաց բնորոշումները: Ընդսմին որպես զոհեր արդեն հանդես են գալիս ոչ թե սպանվածները («քոշտա»), այլ հանուն հավատի սուրբ նահատակները («շահիդ»):

Ինչպես վերը նշվել է, ջիհադի ընթացքում ներքաղաքակրթական և միջքաղաքակրթական հակամարտությունների կարգավորման մեջ առաջին՝ գերիշխող, պլան է մղվում դասական մահմեդական իրավունքի նորմերի համակարգը՝ շարիաթի մեխանիզմներով: Սակայն մոջահեդի զինվորական վարքում շարունակում է որոշակի տեղ գրավել սովորութաիրավական կարգավորումը՝ հիմնված զինվորի վարքականոնը պայմանավորող այնպիսի համամահմեդական սովորութաիրավական նորմերի («Ադաբա») և փուշթունների ադաթների («Փաշթունվալայ») համակարգի ընդհանուր հասկացությունների վրա, ինչպիսիք են «նամուսը» (պատիվ), «խեյսյաթը» (համբավ), «մերանան» (արիություն, խիզախություն) և այլն: Փաշթունվալայը հրահանգում է մարտադաշտում որոշակի նորմերի կատարում: Ահա գլխավոր պահանջներից մի քանիսը. մեջքով դեպի թշնամին չշրջվել, մարտադաշտում սպանվածներ չթողնել, թույլ չտալ, որ նրանց մարմինները ընկնեն թշնամու ձեռքը և ենթարկվեն ծանակումների, վիրավորներին անմիջապես ցույց տալ առաջին օգնություն և դուրս բերել կրակի տակից, առաջնորդներին՝ տեղում գնդակահարել ամենքին, ով կփախչի մարտադաշտից...

Որպես, մի կողմից, մահմեդական իրավունքի, մյուս կողմից, սովորույթների կարգավորիչ համակարգերի բովանդակային փոխկապվածության և հարաբերական ինքնավարության հեղինակավոր հաստատում կարող ենք բերել ֆրանսիացի իրավագետ Ռենե Դավիդի հետևյալ եզրակացությունը: Նրա կարծիքով՝ մահմեդական իրավունքը «սովորույթի նկատմամբ ունի այնպիսի դիրքորոշում, ինչպիսին է արևմտյան իրավունքի դիրքորոշումը հոժարական կամ հաշտ գործարքի վերապահման նկատմամբ... Իսլամը կարող էր աշխարհում տարածվել միայն այն պատճառով, որ հանդուրժողական դիրքորոշում էր պահպանում և չէր պահանջում զոհաբերել սովորույթով սրբագործված ապրելակերպը»[132]:

Այսպիսով՝ ջիհադի մոդելը, որը ներկայացված է սրբազան պատերազմի իսլամական տեսաբանների աշխատությունների հիման վրա[133], ան-

[132] *Р. Давид.* Приспособление мусульманского права к современному обществу. "Основные правовые системы современности". М., 1988, сс. 392 – 398:

[133] Տես *Башорми.* Требования мусульманской науки Афганистана. Издание "Национального фронта спасения Афганистана". Б. м., 1981 (пер. с дари); *Кази*

շուշտ արտացոլում է Աֆղանստանում ԽՍՀՄ զինված ուժեր մտցվելուց հետո ծավալված զինված հակամարտության կրոնաքաղաքական կողմերը: Սակայն տվյալ մոդելով սրբազան պատերազմի թատերաբեմ են դիտվում սոսկ «ումմայի» և «մելաթի» տեղաբաշխման սահմանները՝ որպես միասնական տարածություն, որը կառուցավորված չէ ցեղերի կյանքի և նրանց միջև պատերազմի սովորութաիրավական կանոնակարգման տրամաբանությամբ: Տվյալ մոդելի սահմանափակումը միայն վերցեղային կրոնական պատերազմի սահմաններով ուսումնասիրությունից դուրս է թողնում ցեղերի՝ ադաթների համակարգով կարգավորվող ռազմական էթնոքաղաքականության և էթնոհոգեբանության հարուստ աշխարհը: Դա հիմք է տալիս պնդելու, որ միջցեղային պատերազմից ջիհադի գործնականում լիովին տարանջատվածության հայեցակարգը Աֆղանստանում տեղի ունեցած ռազմական հակամարտության էթնոկրոնական և էթնոքաղաքական երևույթի ռեալ ամբողջականության բավական պարզունակ մոդել է:

Բազմամակարդակ քաղաքակրթական վերլուծության մեթոդաբանությունը, որն առաջարկվել էր տվյալ հետազոտության ընդհանուր-տեսական բաժիններում, հնարավորություն է տալիս ջիհադի և իսլամական մոդելի, և դրա արևմտյան մեկնաբանությունը որոշակի չափով լրացնելու այն էական առանձնահատկություններով, որոնք բնորոշ են միջքաղաքակրթական և ներքաղաքակրթական շփումներին պատերազմի երկու՝ ինչպես կենսատարածքային-քաղաքակրթական ու ազգային, այնպես էլ շարունակական միջցեղային պատերազմի՝ ջանգի էթնոքաղաքական յուրահատկության մակարդակներում:

§ 2. Կիրառական էթնոքաղաքագիտություն. մեթոդական գործիքակազմի հարցեր

Աֆղանստանում ջիհադի էթնոքաղաքագիտական վերլուծության հետագա կոնկրետացումը մենք կնպատակաուղղենք այն քաղաքագիտական տեսանկյունների կիրառական քննարկմանը, որոնց միջոցով հայտնաբերվում են ջիհադի միասնական համակարգում կրոնակենսատարած-

Шахид Гази Абдулкадыр Абдулварис аль-Кашгари. Догматы о необходимости. Дамаск, 1971 (пер. с дари); *Гульбеддин Хекматьяр.* Бог говорит: создавайте исламское государство. Текст выступления перед племенами Афганистана. Б. м., 1359 г. Хиджры (пер. с пушту).

Վկայակոչումներում б. м. և б. г. տառերը նշանակում են, համապատասխանաբար, «առանց հրատարակության տեղի նշման» և «առանց հրատարակության տարեթվի նշման»: Աֆղանստանում ջիհադի յուրահատկության հետ կապված՝ զինված ընդդիմության շատ հրատարակություններում գաղտնապահության նկատառումով չեն նշված լույսընծայման տեղը, երբեմն և ժամանակը:

քային ու կրոնաազգային, ինչպես նաև էթնոցեղային պատերազմի քաղաքակրթական տարրերի համադրման առանձնահատկությունները:

Կիրառական քաղաքագիտության պրոբլեմներին նվիրված նյութերը, թերևս, առավել մեծ չափով են կրում այն ժամանակ տեղի ունեցած իրադարձությունների կնիքը, երբ ԽՍՀՄ-ն Աֆղանստանում իր ռազմական ներկայությունը մեկնաբանում էր որպես հարևան երկրի հարկադրված արձագանք «համաշխարհային իմպերիալիզմի և իսլամական պետությունների հետադիմական ռեժիմների կողմից Աֆղանստանի խաղաղ բնակչության դեմ սանձազերծված չհայտարարված պատերազմին»: Ժամերի պահանջներն ու ավանդույթները ենթադրում էին վերլուծական աշխատանքի կազմակերպում՝ ըստ «աֆղանական պատերազմի շուրջ» ԽՄԿԿ ունեցած որոշակի գաղափարախոսական դիրքորոշումների: Դրանով էր պայմանավորված նաև այն հասկացութային ու տերմինաբանական ապարատի յուրահատկությունը, որն այդ ժամանակ սպասարկում էր կիրառական էթնոքաղաքագիտության խնդիրները Աֆղանստանում:

Հեղինակային նյութի մեկ այլ, ոչ պակաս կարևոր առանձնահատկությունն է աֆղանական հակամարտության հարցում 1982 թվականին Յու. Վ. Անդրոպովի իշխանության գալուց հետո ուրվանկարվող ԽՍՀՄ նոր քաղաքական ուղեգծի արտացոլումը: Կարծում ենք, որ առաջարկվող վերլուծությունը կօգնի մասնագետներին լրացնելու ԽՄԿԿ կենտկոմի Գլխավոր քարտուղարի պաշտոնում ՊԱԿ-ի նախկին ղեկավարի վարած ոչ միանշանակ գործունեության մասին իրենց պատկերացումները: Փաստերը, այդ թվում՝ Աժհ-ում գործող խորհրդային քաղաքական խորհրդականների և վերլուծաբանների խմբի կազմում հեղինակի կողմից դիտարկված փաստերը, վկայում են, որ Յու. Անդրոպովի օրոք սկզբնավորվեց Աֆղանստանի հարցում ԽՍՀՄ ռազմաքաղաքական դոկտրինի քննադատական վերաիմաստավորումը: Աֆղանստանում, ինչպես այն ժամանակ ասվում էր, հակահեղափոխության դեմ խորհրդային և աֆղանական կանոնավոր բանակների մղած համատարած պատերազմի շարունակման պարագայում ծավալվեց մեծ վերլուծական աշխատանք՝ ուղղված հակառակորդի օբյեկտիվ ուսումնասիրմանը, Աժհ-ում տիրող ռեալ իրադրության վերաբերյալ նախկին քաղաքական, ռազմական, ազգաբանական գնահատումների, առաջարկությունների և կանխատեսումների ճշգրտմանը: Լայն հասարակությանն անհայտ այս սխալների որոնումները վերջին հաշվով միտված էին դասեր քաղելուն՝ պաշտոնական ուղեգծի ծանրության կենտրոնը աֆղանական պրոբլեմի ռազմական լուծման ոլորտից տեղափոխելով քաղաքական, դիվանագիտական կարգավորման ոլորտ, իսկ հետագայում նաև հակամարտությունը լուծելուն՝ Աժհ-ից խորհրդային զորային թվակազմի դուրսբերման պայմանով:

Քանի որ երկու կողմերն էլ իրար դեմ ռազմական գործողությունները վարում էին մի առանձնակի դաժանությամբ, ապա աֆղանական հասարակության մեջ ազգային համերաշխության հաստատման հնարավոր ուղիների ամենանախնական զգուշավոր որոնումը 1980-ական թվականների սկզբին կատարում էին նեղ խմբով մասնագետներ: 1982 թվականի վերջին սկսեցին ավելի ակտիվ կերպով մշակվել զինված ընդդիմությունը Աժհ իշխանությունների հետ համագործակցության մղելու պրոբլեմները*: Հեղինակին բախտ վիճակվեց տվյալ պրոբլեմների մշակման ժամանակ որպես քաղաքագետ-վերլուծաբանի համագործակցել հատուկ քաղաքագիտական, երկրագիտական ու կրոնական պատրաստվածություն ունեցող մի շարք խորհրդային և աֆղան գործընկերների հետ, խորհրդատվությունների ու բանակցությունների համար բազմիցս այցելել այսպես կոչված «պատասխանատվության գոտիներ», որոնց ռազմավարչական կարգով բաժանված էր Աֆղանստանի ամբողջ տարածքը:

Նոր համալիր վերլուծական խմբերի ինտենսիվ գործունեության շնորհիվ հնարավոր եղավ 1983 թվականի գարնանը Քաբուլում կազմակերպել «Աժհ ժողովրդական իշխանության կողմն անցած բանդկազմավորումների ղեկավարների առաջին ջիրգան»:

Իհարկե, հիմքեր չկան գերագնահատելու այդ քաղաքագիտական նորույթների նշանակությունը ԽՍՀՄ ռազմաքաղաքական դոկտրինի ու քաղաքական գծի վերաիմաստավորման գործում: Սակայն աֆղանական պատերազմին խորհրդային մասնակցության իրական կերպափոխումը օբյեկտիվորեն գնահատելու համար, անշուշտ, անհրաժեշտ է կշռադատված և հանգամանալից կերպով ուսումնասիրել դաժան ճգնաժամից դուրս գալու համաձայնային սցենարների այդ առաջին, «ոչ մոդայիկության» հետևանքով երբեմն զգուշավոր որոնումները: Հետազոտողը կարող է այդ շրջանի տեքստերում նկատել ամբողջ պրոբլեմի ընկալման որոշակի ոչ լիակատարությունը. զգացնել են տալիս աֆղանական հասարակության «հեղափոխական» ու «հակահեղափոխական» առճակատման այն ժամանակ սովորական դրամատիկությունը, ինչպես նաև զինված ռազմաքաղաքական հակամարտության ներքին և արտաքին մասնակիցների փոխադարձ «հոգեբանական պատերազմի» տարրերը:

Հեղինակն ու նրա գործընկերները էթնոքաղաքագիտական վերլուծության մի զգալի մասը կատարել են բավական յուրահատուկ աղբյուրագիտական հիմքի վրա: Կիրառական քաղաքագիտական ուսումնասիրությունների հենքը կազմում են զինված ընդդիմության տեսական, քա-

* Այն ժամանակ դա կոչվում էր «բանդկազմավորումների մղում դեպի ժողովրդական իշխանության հետ համագործակցություն»:

ղաքական-կիրառական, հրապարակախոսական աշխատությունները, փաստաթղթերը, բրոշյուրներն ու թռուցիկները, ինչպես նաև աֆղան ու խորհրդային մասնագետների հետ բազմաթիվ զրույցները և այն ծառայությունների վերլուծական ծառայողական զեկուցագրերը, որոնք փոխգործում էին զինված աֆղանական ընդդիմության հետ հնարավոր համագործակցությանը միտված ուղեգծի մշակման ու իրականացման բնագավառում: Ընդսմին այդ համագործակցությունը դիտվում էր որպես ազգային հաշտության քաղաքականության հետագա հռչակման հիմք: Նշենք, որ ընդդիմության նյութերի թարգմանությունը 1982 – 1983 թվականներին կատարել է քաղաքական խորհրդականների կենտրոնական աշխատակազմին սպասարկող թարգմանչական խումբը՝ Սայֆուդդին, Փուլատ, Խայտ, Միսկին:

Հեղինակի կարծիքով՝ առաջարկվող վերլուծությունն ու փաստերը որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև որպես փաստաթղթեր, որոնք արտացոլում են այն ժամանակաշրջանի ռազմաքաղաքագիտական վերլուծաբանության կոնկրետ տեսանկյուններն ու ժանրերը, երբ տեղի էր ունենում ազգային ու միջազգային անվտանգության հայեցակարգի վերաիմաստավորում ու դրա հետ կապված՝ աֆղանական հարցում Բրեժնևի մահից հետո փոխվող ուժային ուղեգծի վերանայում:

Տասնամյա վաղեմություն ունեցող ռազմաքաղաքական վերլուծաբանությունը, որը կողմնորոշված է եղել կոնկրետ գործնական խնդիրների լուծմանը և կատարվել է պատերազմական ժամանակի ու հանգամանքների հետ կապված խիստ սահմանափակումների պայմաններում, մեր կարծիքով, իր կարևորությունը չի կորցրել նաև 1992 թվականի ապրիլին: Դրա ապացույցն է Քաբուլում իշխանությունը մոջահեդների ձեռքն անցնելու փաստը:

Նյութի էական ժամանակային «ամրության պաշարն» ու կանխատեսումային հնարավորությունները, ինչպես հետագայում ակներև դարձավ, ապահովվել էին դրա պատրաստման հիմքում դրված «տեխնոլոգիայի» շնորհիվ: Այդ տեխնոլոգիայում կիրառվեց հասարակագիտական շրջանի գիտաճյուղերի ժամանակակից «դաշտային» հետազոտության գործնականում ամբողջ մեթոդական գործիքակազմը, ինչն էլ, ըստ էության, հնարավորություն է տալիս ռազմաքաղաքական գործողությունների հիմքում դրված փաստաթղթերի մշակված համալիրը համարել կիրառական էթնոքաղաքագիտության ոլորտում կատարված ամբողջական հետազոտություն:

Խորհրդային հեղինակները կիրառական հարցերով զբաղվող քաղաքագետների «դաշտ» էին համարում առաջին հերթին այն պրոբլեմները, որոնք կամ երկար ժամանակ պահպանում են իրենց գործնական նշանակությունը, կամ իրավիճակային փոփոխությունների հետևանքով ձեռք են բերում հրատապություն ու կարևորություն: Առանձնապես շեշտվում էր այն հանգամանքը, որ պրոբլեմների այդ նույն համախումբը կարևոր նշանակություն ունի նաև տեսական քաղաքագիտության կողմից մշակման համար:

Հետպատերազմյան տարիներին, հատկապես՝ սկսած 1960-ական թվականներից, արևմտյան կիրառական քաղաքագիտության մեջ ի հայտ է եկել կայուն հետաքրքրություն մի քանի խումբ պրոբլեմների նկատմամբ: Քանի որ մեծ թվով ականավոր քաղաքագետներ արդի դարաշրջանը դիտում են որպես հակամարտությունների սրման շրջան, իսկ դրանց կառավարումը՝ առանձին երկրներում ու միջազգային ասպարեզում սոցիալ-քաղաքական կայունության պահպանման կարևոր պայման, ապա բնական է, որ կիրառական քաղաքագիտական հետազոտություններում կենտրոնական տեղերից մեկը տրվում է հակամարտությունների լուծման և համաձայնության ձեռքբերման հետ կապված պրոբլեմների համալիրին:

Դրան սերտորեն հարադրվում է վերջին տասնամյակներում նույնպես ակտիվ կերպով մշակվող հարցերի հետևյալ շրջանը՝ ինչպես ներքաղաքական, այնպես էլ միջազգային բանակցությունների վարման տեսությունն ու պրակտիկան: Բանակցային պրակտիկայում ավելի ու ավելի է աճում տեսական հետազոտությունների ու մեթոդական մշակումների հիման վրա մասնագետների ներկայացրած առաջարկությունների դերը: Բանակցությունների հետազոտման ու վարման մոդելների մշակման նպատակով ստեղծված են բազմաթիվ կենտրոններ ու ձևավորվում են հատուկ հետազոտական նախագծեր, ինչպիսին է, օրինակ, Հարվարդի համալսարանի (ԱՄՆ) բանակցությունների գծով հետազոտական նախագիծը[134]:

Քաղաքագետներն ավելի ու ավելի ակտիվ կերպով են ուսումնասիրում զանգվածային քաղաքական շարժումների դինամիկան ու քաղաքական լիդերության պրոբլեմները, մասնավորապես՝ քաղաքական կուսակցությունների և իշխանության ու քաղաքական որոշումների ընդունման հաստատությունների գործունեությունը, հասարակական կարծիքի ձևավորման վրա զանգվածային հաղորդակցման միջոցների ազդեցությունը:

Կիրառական քաղաքագիտությունը, հենվելով այն նույն ընդհանուր ու մասնակի մեթոդաբանական սկզբունքների վրա, որոնց ապավինում է տեսական քաղաքագիտությունը, օգտագործում է քաղաքական երևույթ-

[134] Տես *Р. Фишер, У. Юри.* Путь к согласию, или переговоры без поражения. М., 1990:

ների վերաբերյալ տեղեկույթի հավաքման ու վերլուծության այն մեթոդների լայն սպեկտրը, որոնք կիրառում են «դաշտային պայմաններում» աշխատանքի գծով «մասնագիտացած» էմպիրիկ սոցիոլոգիան ու մարդաբանական-ազգագրական գիտաճյուղերը:

Ազգագրական մեթոդիկաների նշանակությունը հատկապես աճում է այն դեպքում, երբ հետազոտությունը կատարվում է արտասահմանում՝ մի միջավայրում, որն իր էթնոմշակութային բնութագրերով տարբերվում է հետազոտողի մշակույթից: 1980-ական թվականների վերջերի արևմտյան, հատկապես՝ ամերիկյան, գրականության մեջ լուրջ ուշադրություն էր հատկացվում դաշտային, առանձնապես՝ ազգագրական, հետազոտությունների պրոբլեմներին: Ազգագրագետները, ի տարբերություն այլ հասարակական գիտաճյուղերի ներկայացուցիչներից, հաճախ օգտագործում են «ներգրավված դիտարկման» մեթոդը՝ անմիջականորեն մասնակցելով ուսումնասիրվող բնակչության առօրյա կյանքին: Պահպանելով մշտական շփումներ վերլուծվող երևույթների ու գործընթացների մասնակիցների հետ (այդպիսիք կարող են լինել սոցիալական կամ էթնիկական հողի վրա ծագած հակամարտությունները, տարբեր քաղաքական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների միջև բանակցությունները, զանգվածային շարժումներ ու դրանց հիմքի վրա քաղաքական շահերի խմբերի, այդ թվում՝ քաղաքական կուսակցությունների և այլ նմանատիպ կազմակերպությունների ձևավորումը), կամ էլ ինքը լինելով, օրինակ, բանակցային գործընթացի ակտիվ «գործող անձ»՝ քաղաքագետը ևս հայտնվում է «ներգրավված դիտորդի»՝ ազգագրագետի համար դասական դերում:

Անգլախոս երկրների ժամանակակից գիտության մեջ «ազգագրություն» հասկացությունը առավել հաճախ օգտագործվում է հատուկ տեսակի ճանաչողական գործունեություն նշագրելու համար, մի գործունեություն, որի էությունն է որևէ մշակույթի երկարատև ներգրավված դիտարկումը և հետագայում հետազոտողի կողմից իր ամեն տեսածի ու իմացածի նկարագրումը: Շատ հաճախ «ազգագրություն» հասկացությունը վերաբերում է զուտ նման նկարագրությանը: Որպես այդպիսին՝ «ազգագրությունը» դառնում է մեծ թվով հասարակական գիտությունների բաղկացուցիչ մասը. մշակութային ու սոցիալական մարդաբանության բնագավառում այն դարձել է մասնագիտության ատրիբուտ դեռ Բ. Մալինովսկու և Ֆ. Բոասի ժամանակ, Չիկագոյի դպրոցի (Ռ. Փարկ, է. Հյուզ) ազդեցությամբ սոցիոլոգիայում դարձել է առավել տարածված մեթոդներից մեկը: Ներկայումս այն հետզհետե ավելի խոր է ներթափանցում սոցիալական հոգեբանության, հաղորդակցային համակարգերն ուսումնասիրող գիտաճյուղերի, կրթության, վարչարարության, ներառյալ՝ ծառայությունը

բանակում ու ոստիկանությունում, իրավաբանական գիտությունների, քաղաքագիտության բնագավառներ[135]:

«Ազգագրական դաշտում» հայտնված քաղաքագետը հետազոտական խնդիրը հաջողությամբ լուծելու համար պետք է ոչ միայն հաշվի առնի գուցե շատ առումներով իր համար նոր «ժանրի» կանոնները, այլև հետևի դրանց: Բոլոր փորձառու «դաշտային հետազոտողները» ուշադրություն են հրավիրում այն հանգամանքի վրա, որ նրանցից գրեթե յուրաքանչյուրը, սկսելով իր աշխատանքը, այսպես կոչված մշակութային շոկ է ապրել. ունեցել է ապակողմնորոշվածության, լեզվի, ավանդական աստիճանակարգության կարգավիճակների հետ կապված փոխհարաբերությունների նրբությունները, կյանքի ռիթմը, իրական արժեքային կողմնորոշումներն ու նախապատվությունները, էլ չասենք՝ տեղի վարքի կանոններն ու կենսաոճը պատշաճ ձևով հասկանալու անկարողության զգացում: Այդ տրամադրությունը հաջորդաբար փոխարինվում է նոր, որոշ չափով էկզոտիկ իրադրության աստիճանական ընկալումից առաջացող մի տեսակ էյֆորիայով:

Արևմտյան մասնագետները համարում են, որ ուսումնասիրվող հասարակության մեջ ազգագրագետի «ներմուծումը» (վերը նշված լայն իմաստով) ընդհանուր առմամբ ավելի բարդ գործընթաց է, քան տեղափոխումն իր հասարակության սոցիալական ու դասակարգային «հարկերով»: Այսպես. Ազգագրության գծով դաշտային հետազոտությունների դպրոցի (Նյու Մեքսիկոյի համալսարան) աշխատողներ Օ. Վեռները և Ջ. Շոպֆլը իրենց «Կանոնավոր դաշտային հետազոտություններ» հիմնարար երկհատորյակում ուշադրություն են դարձնում մի այնպիսի նուրբ հանգամանքի վրա, ինչպիսին է «ուսումնասիրվող ժողովրդի արդեն հայտնաբերված բնութագրերի հետ գիտնականի անձնային հատկությունների մանրակրկիտ զուգադրման անհրաժեշտությունը», քանի որ, օրինակ, ինքնապարփակ կյանքի ու միայնակ ժամանցի հակված մարդուն դժվար կլինի «ներդաշնակվել» մի հասարակությանը, որում նման վարքը գնահատվում է որպես ապասոցիալական: Պլանավորելով այնպիսի մշակույթի ֆեմինիստական հետազոտում, որում գերիշխում է տղամարդը, ինչպես սովորաբար տեղի ունի մահմեդական հասարակությունում, հատկապես՝ կին հետազոտողների դեպքում, ևս դժվար թե կարելի է ակնկալել հաջողություն[136]:

Մշակութային մարդաբանության բնագավառում հետազոտական մեթոդ-

[135] Տես *J. Van Maanen*. Tales of the field: On writing ethnography. Chicago, 1988, P. 24:

[136] Տես *O. Werner, G. M. Schoepfle*. Systematic fiedwork. Newbury Park etc: Sage, 1987, Vol. 1: Foundations of ethnography and interviewing, P. 174:

ների գծով հայտնի մասնագետ Հ. Ռ. Բեռնարդը նույնպես շեշտում է հետազոտության պրոբլեմի, կատարման տեղի ու մեթոդների ընտրության նկատմամբ հետազոտողի վերաբերմունքի հույժ կարևորությունը: «Դա այն դեպքն է, երբ չի կարելի գերագնահատել կոնկրետ կատարողի անձնական շահագրգռվածությունը աշխատանքի արդյունքում»[137]: Հետազոտությունը պետք է նաև պարտադիր կերպով համապատասխանի էթիկայի նորմերին ու դրույթներին:

Այս բոլոր հանգամանքների հաշվառմամբ հատկապես պատասխանատու պետք է համարել աշխատանքի նախապատրաստական փուլը, ներառյալ՝ հետազոտության օբյեկտի և թեմատիկայի ընտրությունը:

Նախնական աշխատանքային պլանի պարտադիր մասն է հարցի վերլուծական պատմագրությունը: Արդեն կատարված գիտական հետազոտություններին նախնական ծանոթացումը, որպես կանոն, կատարվում է մատենագիտական որոնման ժամանակակից միջոցների կիրառմամբ: ԱՄՆ-ում գիտական պարբերականների շատ լայն ընդգրկում է ապահովում Գիտական տեղեկութաբանության ինստիտուտը (ք. Ֆիլադելֆիա), որը գործում է առևտրային հիմունքներով: Նրա տարբեր տեսակի տեղեկատուներում կան տեղեկություններ 35 լեզուներով հրապարակվող 4600 գիտական հանդեսների մասին[138]: Սովորաբար պատմագրությունը, գիտական հրապարակումներից բացի, ներառում է նաև այսպես կոչված «գորշ» գրականությունը. Միացյալ Նահանգներում դրա շարքն են դասում կառավարական հիմնարկների հրապարակումները, հիմնարկների և մասնավոր անձանց հատուկ պատվերներով կատարված հետազոտությունները: Այդ մասին տեղեկություններ է տրամադրում Կոնգրեսի տեղեկատվական ծառայությունը: Այս կամ այն պրոբլեմի վերաբերյալ տվյալների լիակատար հավաքումը պարտադիր պայման է, առանց որի հնարավոր չէ այս կամ այն ոլորտում կատարվող նոր հետազոտության ֆինանսավորումը պետական ու մասնավոր հիմնադրամների կողմից:

Աշխատանքային պլանում առանձնակի մանրակրկիտությամբ է մշակվում հետազոտական խնդիրների բաժինը: Կառավարության, պետական հիմնարկների, ֆինանսավորող հիմնադրամների կամ մասնավոր անձանց՝ գործնական կիրառական նախանշանակման նպատակային պատվերների կատարման համար ԱՄՆ-ում մշակված է հատուկ ծրագիր: Դաշտային պայմաններում այդ ծրագրի մեջ մշտապես կատարվում են անհրաժեշտ փոփոխություններ[139]:

[137] *H. R. Bernard.* Research methods in cultural anthropology. Newbury Park etc.: Sage, 1988, P. 112.

[138] Տես նույն տեղում, էջ 126:

[139] Տես *Օ. Վեռներ, Ջ. Մ. Շուպֆլ*, Նշ. աշխ., էջ 198:

Նոր պայմաններում հետազոտողին օգնում է կողմնորոշվելու առաջին հերթին դիտումը, ուստի տեղեկատվության այդ կապուղին պետք է օգտագործվի առավելագույն ակտիվությամբ: Ներգրավված դիտարկման ժամանակ, նոր էթնոմշակութային միջավայրի դիտումից բացի, պետք է անհրաժեշտաբար կատարվի նաև արտաքին հանգամանքներին հետազոտողի անձնական հակազդումների արձանագրում: Ընդսմին հետազոտողը, անկախ իր անձնական ճաշակից, պետք է անշեղորեն պահպանի «ազգագրության ոսկե կանոնը, յուրաքանչյուրին վերաբերվի ինչպես հնարավոր խորհրդատուի, ինչը գործնականում նշանակում է՝ ոչ մեկի մասին ոչ մի բացասական արտահայտություն: Եթե չգիտես, թե ինչ անել, ոչինչ մի՛ արա»[140]:

Տեղեկությունների հիմնական և առավել կարևոր աղբյուրներ են ընթացիկ աշխատանքային քննարկումների, հետազոտվող գործընթացների և իրադարձությունների հնարավորինս լայն շրջանով մասնակիցների հետ տեղի ունեցած հատուկ հարցազրույցների ու ոչ պաշտոնական զրույցների ժամանակ ստացված տվյալները: Քանի որ հետազոտության կատարման անգամ առավել օպտիմալ պայմաններում շփումների հնարավորությունը որպես կանոն լինում է սահմանափակ, շատ կարևոր է ընտրել «հաղորդակցման ներկայացուցչական խումբ», որը, լինելով մի յուրատեսակ «փորձանմուշ», պետք է համապատասխան ձևով ներկայացնի ամբողջ հետազոտվող օբյեկտը: Նման խմբերի կազմավորման տեխնիկան բազմապիսի է. քաղաքի բնակչության դեպքում՝ հեռախոսագրքի հիման վրա կատարված վիճակագրական տոկոսային ընտրանքից մինչև այսպես կոչված «ձնագնդի» մեթոդը, երբ ամեն մի հարցվող հետազոտման համար առաջարկում է մի քանի թեկնածուի: Եթե չկան նյութական ապահովումն ու ժամանակը սահմանափակող գործոններ, ապա կարող է կիրառվել հետազոտվող բնակչության թվաքանակի և առավել բնորոշ առանձնահատկությունների հիման վրա օպտիմալ ընտրանքի որոշման բանաձևը: Ընդսմին դրանց թվում են հետևյալ առանձնահատկությունները. բնակչությունը քաղաքայի՞ն է, թե՞ գյուղական, բնակվում է պարփա՞կ, թե՞ ցրիվ, ըստ էթնիկական կազմի համասե՞ռ է, թե՞ խառը:

Ինքնին հասկանալի է, որ պատերազմական իրավիճակներում հետազոտողի հնարավորությունները էապես սահմանափակ են, եթե ոչ հասցված նվազագույնի: Նման դեպքերում շատ կարևոր է լինում տեղաբնակների թվից ընտրել առավել տեղյակ մարդկանց, որոնք դառնում են յուրատեսակ «խորհրդատուներ»: Դրանց ընտրությունը պետք է կատարվի մեծ զգուշավորությամբ՝ ոչ միայն գիտելիքների, այլև հասարա-

[140] Նույն տեղում, էջ 245:

կությունում ունեցած պատշաճ դիրքի հաշվառմամբ: «Խորհրդատուների» հետ շփումների և հաստատումը, և պահպանումը առավել կարևոր խնդիրներից են, որոնց լուծումը պայմանավորված է ոչ միայն հետազոտողի հմտությամբ ու փորձով, այլև յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում՝ բազմաթիվ անհատական հատկություններով և անգամ՝ պատահականությամբ: Անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ հետազոտողի նկատմամբ «հանդիպակաց հետաքրքրության» հիմքում կարող են լինել անձնական համակրանքը, սոցիալական առաջխաղացման ձգտումը, վերջապես, նյութական օգուտը: Հետազոտվող խմբի անդամների հակազդումը ևս կարող է լինել տարբեր՝ «բարեկամական հանդուրժողականությունից մինչև լրիվ անտարբերություն»[141], թեև պատերազմական պայմաններում չի կարող երաշխիք լինել, որ այդ փուլը չի վերաճի բացահայտ թշնամանքի փուլի:

Հարցազրույցների նախապատրաստման հիմնական մասը սովորաբար կատարվում է արշավի նախապատրաստման փուլում: Հարցերը մշակվում են ըստ թեմատիկ համալիրների, սակայն հարցաշարին ավելի մեծ ճկունություն հաղորդելու նպատակով կարող է կիրառվել առանձին բաժինների մասնատման համակարգը: Արշավի ժամանակ հարցաշարի «լրամշակումը» դրա օպտիմալ «կիզակետումն» է, ինչն արվում է կոնկրետ իրազեկիչների հնարավորությունների հաշվառմամբ: Այդ աշխատանքն այնքան ավելի կարևոր է դառնում, որքան բարձր է տվյալ եզակի տեղեկույթն ունեցող խորհրդատուի կարգավիճակը: Ստանդարտ հարցաշարի «տեղավորումը» որոշակի համատեքստում հնարավորություն է տալիս այն դարձնելու ավելի արդյունավետ, ինչպես առավել բարձր մասնագիտական մակարդակի ցանկացած աշխատանք: Ամերիկյան մասնագետների գնահատմամբ՝ բառասունհինգ րոպեանոց հարցազրույցի նախապատրաստման համար պահանջվում է միջին հաշվով ամբողջ ութժամյա աշխատանքային օր, իսկ ստացված նյութի հետագա մշակման համար՝ ևս մի քանի, սովորաբար՝ երեք-չորս օր[142]:

Թարգմանության պրոբլեմը, որը բնորոշ է ազգագրական արշավներին, ըստ ամերիկյան մասնագետների, նյութի մշակման ժամանակ առավել օպտիմալ ձևով լուծվում է մշակույթի «ներկայացման» գործում նրա կրողների կարևորագույն դերը շեշտող էթնոմեթոդաբանության ու ճանաչողական մարդաբանության տեսական դիրքերից: Այդ ուղղությունների ներկայացուցիչների ազդեցությամբ հետզհետե ավելի լայն տարածում է ստանում «բնիկների» դատողությունների բառացի վերարտադրումը՝ նրանց բնորոշ արժեքային կողմնորոշումներով, բարոյականության, պարտքի, սոցիալական դերերի մասին պատկերացումներով և այլ պարագաներով հանդերձ: Այս մոտեցումներում արտահայտված է «սոցիալական ֆիզիկայի» ձևով ներկայացված սոցիալական իմացաբանության կերպարից դեպի հասարակական գիտությունների հերմենևտիկ (մեկնական) ու դիալոգիկ (տրամախոսական) ներկայացմանն անցնելու միտումը[143]:

Դաշտային նյութերի գրանցման համար, ընդունված գրավոր ձևերի հետ մեկտեղ՝ դաշտային մատյան, դաշտային օրագրեր, դաշտային գրառումներ, հարցազրույցների ու դիտումների գրանցում, վերջին տարիներին ավելի ու ավելի մեծ նշանակություն են ստանում համակարգիչները: Պրոցեսորների հիշողության մեջ կոնկրետ տվյալների մուտքագրումից բացի, դաշտային նյութերի թեմայական կոդավորումը, հատկապես՝ մի շարք հետազոտությունների համար ստանդարտ կոդերի կիրառումը, հնարավորություն է տալիս ստեղծելու տվյալների հսկայական բազաներ և օպերատիվ կերպով գործարկելու դրանք: Նոր տեխնիկական միջոցների հնարավորությունները կարող են արդեն մոտ ժամանակներս էական փոփոխություններ մտցնել դաշտային ազգագրական աշխատանքի մեջ[144]:

Մասնագետները համարում են, որ դաշտային ազգագրական աշխատանքի մեծ հնարավորությունները ոչ լրիվ չափով են օգտագործվում քաղաքագիտական կողմնորոշվածությամբ հետազոտություններում: Մասնավորապես՝ ուշադրություն է դարձվում այն հանգամանքի վրա, որ վերջիններս սովորաբար լինում են ավելի նեղ ու պրագմատիկորեն «կիզակետված», քան ակադեմիական հետազոտությունները, ինչի պատճառով հաճախ դրանց տեսադաշտից որպես հետաքրքրություն չներկայացնող երևույթներ դուրս են մնում երկարատև պատմական զարգացումները: Դրանցում նաև գործնականում չի օգտագործվում մշակութային մարդաբանության առավել ուժեղ կողմերից մեկը, որն է հասարակության ու նրա մշակույթի նկատմամբ հոլիստական (ամբողջական) մոտեցումը՝ դրանց դրսևորումների լրիվ բազմազանության դիտարկմամբ: Ոչ միայն նյութի հավաքման, այլև նրա հետագա մշակման ժամանակ տրված մեթոդաբանական ու մեթոդական սահմանափակվածությունը էապես նվազեցնում է «վարչական հետազոտությունների» ճանաչողական հնարավորությունները[145]:

Քաղաքագիտական ազգագրության նկատմամբ իր ունեցած վերաբեր-

[141] Նույն տեղում, էջ 240:

[142] Տես նույն տեղում, էջ 294:

[143] Տես *Ջ. Վան Մաանեն*, Նշ. աշխ., էջ 143:

[144] Տես *Հ. Ռ. Բեռնարդ*, Նշ. աշխ., էջ 271:

[145] Տես "Anthropology at home". Ed. by *A. Jackson*. L.-N. Y., 1987, P. 57:

մունքում գիտական հանրությունը շեշտված կերպով ուշադրություն է դարձնում դրա վարքականոնային կողմերին, կատարված հետազոտությունների արդյունքների համար գիտնականների անձնական պատասխանատվության հարցին: Ամերիկացի հասարակագետների դեպքում դա զգալի չափով պայմանավորված է կիրառական մարդաբանության բնագավառում բարդ աշխատանքի հակասական կեսդարյա փորձի իմաստավորմամբ:

ԱՄՆ-ում տվյալ գիտական ուղղության կազմակերպական ձևավորումը տեղի է ունեցել երկրորդ համաշխարհային պատերազմի շրջանում. 1941 թ. հիմնադրվեց կիրառական մարդաբանության ընկերությունը: Պատերազմի ժամանակ մշակութային մարդաբանության գծով մասնագետները ներգրավվում էին Ռազմական տեղեկատվության վարչության, ԱՄՆ-ի ռազմական գերատեսչությանն առընթեր ազգագրության հատուկ բաժանմունքի, Խաղաղ օվկիանոսում ռազմավարական ռմբակոծությունների բաժնի աշխատանքներում, հանդես էին գալիս որպես այս կամ այն տարածաշրջանի ազգային յուրահատկությունների վերաբերյալ խորհրդատուներ[146]: Այդ շրջանում ականավոր ամերիկյան մարդաբանների ներգրավմամբ կատարվել են հավանական ռազմական հակառակորդի ազգային բնավորության հետազոտություններ: Այս տեսակի առավել հայտնի ու տխրահռչակ գրքերից է Ռ. Բենեդիկտի «Քրիզանթեմը և սուրը» աշխատությունը, որը դարձավ ճապոնական հասարակայնության բուռն բողոքի պատճառ[147]:

Ամերիկյան ազգագրագետները մասնակցել են 1946 թվականին հիմնադրված՝ ԱՄՆ-ի Պետքարտուղարությանն առընթեր Արտասահմանյան ծառայության ինստիտուտի աշխատանքներին՝ պատրաստելով մասնագետներ այնպիսի երկրների գծով, ինչպիսիք են Չինաստանը, Ճապոնիան, Հնդկաստանը, Պակիստանը և այլն: Այդ նույն ժամանակահատվածում ռազմական գերատեսչությունների միջոցներով ստեղծվել են մի շարք հետազոտական կենտրոններ՝ Կոլումբիայի համալսարանին առընթեր ժամանակակից մշակույթների հետազոտության ինստիտուտը, Հարվարդի համալսարանին առընթեր Ռուսական հետազոտությունների կենտրոնը, Ինդիանապոլիսի համալսարանին առընթեր Խորհրդային Միության և Արևելյան Եվրոպայի հետազոտության կենտրոնը, որոնց առջև խնդիր էր դրվել շարունակելու ԱՄՆ-ի համար ռազմավարական կարևորություն ներկայացնող տարածաշրջանների ուսումնասիրությունը: Քաղաքական մարդաբանության՝ որպես առանձին գիտաճյուղի ձևավորումը տեղի է ունեցել 1960-ական թվականների կեսերին[148]:

Հետպատերազմյան տարիներին սկսվեց ազգագրագետների բավական լայն ներգրավումը Եվրոպայի երկրներին օգնությամբ և Ասիայի ու Աֆրիկայի երկրների տնտեսական զարգացմանը նպաստմամբ զբաղվող տարբեր կառավարական կազմակերպությունների գործունեության մեջ: 1950–60-ական թվականներին նրանք հիմնականում զբաղվում էին տեղի բնակչության բավականին նեղ, համայնքատեղայնական հետազոտումներով: 70-ական թվականների երկրորդ կեսից մարդաբաններին սկսում են ներգրավել ոչ միայն որոշումների կատարման, այլև դրանց ընդունման, փորձագիտական գնահատումների նախապատրաստման, տարբեր տեսակի նախագծերի պլանավորման ու կատարման գործընթացներում[149]: Նոր պրոբլեմների լուծման անհրաժեշտությունը ազգագրագետների առջև դնում է նախկինում իրենց ոչ հատուկ մեթոդիկաների յուրացման պահանջ, մասնավորապես, այնպիսի մեթոդիկայի, ինչպիսին է տարբեր տեսակի փաստաթղթերի վերլուծությունը, որը լայն կիրառում ունի քաղաքագիտության բնագավառում:

Քաղաքագիտական վերլուծության են ենթարկվում ոչ միայն պաշտոնական տեքստերը՝ կառավարական հայտարարությունները, կուսակցությունների ծրագրերը, նիստերի արձանագրությունները և այլ նմանատիպ փաստաթղթեր, որոնք, որպես կանոն, կազմում են փաստաթղթատեղեկատվական բլոկի մեծ մասը: Հետազոտողի համար հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև գրավոր տեքստի ոչ պաշտոնական տարատեսակները, որոնք անմիջականորեն կամ միջնորդավորված ձևով վերաբերում են քաղաքական գործընթացներին: Բնական է, որ պատերազմական պայմաններում կատարվող էթնոքաղաքագիտական հետազոտության համար կարևոր նշանակություն ունեն քաղաքական որոշումները, օպերատիվ-շտաբային փաստաթղթերի տվյալները, քարտեզագրական նյութերը, հակառակորդի ագիտացիոն-քարոզչական բնույթի նյութերը, ներառյալ՝ թռուցիկները, ելույթների տեքստերը տպագիր ու ձայնագրային կատարմամբ, ռադիոհաղորդումային ծրագրերի բովանդակությունը, գաղափարագրական փաստաթղթերը՝ լուսանկարչական ու տեսանյութերը:

---

[146] Տես *Ю. П. Аверкиева.* Служебное значение этнографии в США. "Вестник истории мировой культуры", 1959, № 4, сс. 67 – 74:

[147] Տես *R. Benedict.* The chrisanthemum and the sword. Boston, 1946:

[148] Տես *M. N. Fried.* The evolution of political society: An essay in political anthropology. N. Y., 1967; *M. J. Swartz, V. Turner, A. Tuden* (Eds.). Political anthropology. Chicago, 1966, VIII:

[149] Տես *A. Hoben.* Anthropologists and development. "Annual review of anthropology". Palo Alto: Annual. review, 1982, Vol. 11, P. 361:

Կիրառական քաղաքագիտության մեթոդական գործիքակազմում անշուշտ իր ուրույն տեղն ունի գիտափորձը՝ որպես առավել ակտիվ, բոլոր տեղեկութային ու վերլուծական ռեսուրսների լիովին մոբիլիզացում պահանջող հետազոտական պրակտիկա: Քաղաքագիտության մեջ գիտափորձը սովորաբար կատարվում է խաղային մոդելավորման յուրահատուկ ձևով, երբ հետազոտվող գործընթացը կամ երևույթը վերարտադրվում են քաղաքագետին հետաքրքրող պարամետրերով՝ խաղային իրավիճակի ստեղծմամբ (մատրիցային կամ այլ տեսքով)[150]: Հակամարտության զարգացումը, բանակցությունների ընթացքը, որոշակի համակարգի էվոլյուցիայի ընթացքը նմանարկելով՝ հետազոտողը հնարավորություն է ստանում կա՛մ կանխատեսելու իրական գործընթացի զարգացումը, կա՛մ հայտնաբերելու տեղի ունեցած իրադարձության բացատրության բանալին: Ռազմաքաղաքագիտական գիտափորձերի կատարումը ևս հնարավոր է տարբեր մասշտաբների «նմանարկումային խաղերի» ընդհանուր շրջանակներում: Ռեալ մարտական պայմաններում կորցնելով «խաղային» հատկանիշները՝ այն վերածվում է արդյունավետ ռազմաքաղաքական գործիքի: Նման պարագայում ռազմաքաղաքագիտական գիտափորձը ապահովում է ոչ թե ռազմաուժային եղանակով, այլ «համածայնային զարգացման» «սցենարների» մշակման և իրացման միջոցով հակամարտային իրավիճակների կարգավորման առավել օպտիմալ ուղիների հայտնաբերումը:

Նախնական տեղեկույթի վերլուծման այլ՝ քաղաքագիտության մեջ լայն տարածում ստացած, մեթոդներից են բովանդակային վերլուծությունը (կոնտենտ-անալիզ), գենետիկական վերլուծությունը, ճանաչողական քարտեզների կառուցումը և այլն:

Հետազոտական գործիքակազմի ու դրա կիրառման սահմանների ընտրությունը ինքնին ոչ միայն կոնկրետ-մեթոդական, այլև տեսամեթոդաբանական բնույթի պրոբլեմ է: Մեր դեպքում այդ ընտրությունը թելադրված էր Աֆղանստանում էթնոքաղաքագիտական հետազոտությունների օբյեկտների և առարկաների ծագման ու վերարտադրության ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ առանձնահատուկ պայմաններով: Հարկ է նշել, որ որպես օբյեկտ դիտարկվում էին իշխանության (պետական և հասարակական, օրինական և ապօրինի, քաղաքական, ռազմական, կրոնաիրավաբանական և այլ բնույթի) իրականացման հետ կապված հարաբերությունների կրողները, իսկ որպես էթնոքաղաքագիտության առարկա դիտվում էր էթնոքաղաքականությունը:

[150] Տես Э. *Баталов*. Что такое прикладная политология. "Конфликты и консенсус", 1992, № 1:

Գործիքակազմը որոշվում էր ըստ հետազոտվող խնդիրների բովանդակության, իսկ վերջին հաշվով՝ ըստ հետազոտվող գործընթացների ու երևույթների բովանդակության, դրանց յուրահատուկ ռազմական, քաղաքական, պետաիրավական, սովորութաիրավական ու վարչական կանոնակարգման, որը խորհրդային զորքեր մտցնելու հետևանքով միջազգայնացված քաղաքացիական զինված հակամարտության պայմաններում կատարում էին իշխանության՝ Աֆղանստանի ներսում ու դրսում գործող մի քանի կենտրոններ:

Ռազմական քաղաքականությունը և դրա դոկտրինալ-գաղափարախոսական ապահովումը պայմանավորում էին պատերազմի քաղաքագիտական ու գործնական վերլուծական-կառավարային ուղեկցման էությունը, իսկ առանձին դեպքերում՝ ինչպես մշակվող պրոբլեմների, այնպես էլ հետազոտական գործիքակազմի ընտրության դիրեկտիվ տրվածությունը:

Վերջում հարկ ենք համարում նշել, որ ձևավորվող էթնոքաղաքագիտության առարկայի որոշման նկատմամբ հեղինակի մեթոդաբանական մոտեցումների գործիքային կիրարկելիության ստուգման խնդիրը իրացվել է ազգային անվտանգության տեսության և մեթոդաբանության համատեքստում կիրառական ռազմական էթնոքաղաքագիտության պրոբլեմատիկայի ու մեթոդական գործիքակազմի հիմնավորմամբ:

§ 3. Զինադադարի տեղի ունեցող արդիականացման գործընթացները

Զինված հակամարտության ռազմաքաղաքական արդիականացման գործընթացն ավելի լավ հասկանալու համար քննարկենք ավանդական ջիհադի համար սկզբունքորեն նոր սուբյեկտների՝ իսլամական քաղաքական կուսակցությունների կողմից սրբազան պատերազմի կրոնաքաղաքական դոկտրինի, ինչպես նաև մոջահեդների դիմադրության կառույցների ռազմական կազմակերպվածքի նորամուծական փորձը: Ընդսմին վերջինս համադրում է ցեղային պատերազմի տարրերը գերիլայի* ու կանոնավոր բանակային գործունեության տարրերի հետ:

3.1. Զինադադարի տաջիկական էթնոքաղաքական ռեսուրսը Աֆղանստանի իսլամական ընկերության (ԱԻԿ) օրինակով

Քանի որ հեղինակը 1982 – 1983 թվականներին անձամբ մասնակցել է զինված ընդդիմության հետ բանակցությունների այն մեթոդիկաների

* *Գերիլա*, կամ *գվերիլյա* (իսպ. guerrilla, guerra – պատերազմ)՝ պարտիզանական պատերազմ Իսպանիայում և Լատինական Ամերիկայի երկրներում: *Ծանոթ. թարգմ.:*

մշակմանը, որոնք հիմնվում են Ահմադ Շահ Մասուդի (բազավորման գոտին՝ Փանջշիր) և Սայիդ Զագրանի (բազավորման գոտին՝ Խազարաջաթ) նման մեծանուն դաշտային հրամանատարների գործունեության կիրառական քաղաքագիտական վերլուծության վրա, ապա գլխավորապես ուշադրություն կդարձնենք նշված առումների էթնոքաղաքագիտական վերլուծությանը՝ Աֆղանստանի իսլամական ընկերության («Ջամիյաթե իսլամիյե Աֆղանստան») կուսակցության, նրա զորակայանների (կենտրոնների)՝ «մարկազների» և տեղական ռազմաքաղաքական կառավարման յուրահատուկ հաստատությունների՝ «իսլամական կոմիտեների» օրինակով:

Աֆղանստանի իսլամական ընկերությունը (ԱԻԸ)՝ որպես ջիհադի սուբյեկտ, այն ժամանակակից վերէթնիկական քաղաքակրթական ենթահամակարգերից է, որոնք արտացոլում են իսլամի պաշտամունքային և իրավաքաղաքական հիմքերի ամբողջականության և անբաժանելիության դասական հայեցակարգում տեղի ունեցած արդիականացուցիչ փոփոխությունները: Ընկերությունն իր ազդեցության գոտում հանդես է գալիս որպես կրոնահամայնքային և տարածքացեղային միավորումների համախմբման նոր մեխանիզմ, որը ձյուղավորված է ըստ ազդեցության ազգակրոնական ու էթնոցեղային մակարդակների: Քանի որ ԱԻԸ-ի պլատֆորմի կրոնաքաղաքական բովանդակությունը նպատակաուղղված է «իսլամական արդարության» կարգախոսի իրականացմանը՝ Աֆղանստանում Իրանի Իսլամական Հանրապետության իմամության տիպի «Իսլամական հանրապետության» ստեղծման միջոցով, ապա տվյալ կուսակցությունը համախմբում է այն տարածքները, որոնց բնակչությունը դավանում է մահմեդականության ինչպես սուննի, այնպես էլ շիա և նրա ճյուղավորում իսմայիլականության ուղղությունները: Էթնոցեղային ու կլանային կենսատարածքների՝ «կադմերի» համախմբման տեսակետից ԱԻԸ-ն վերահսկում ու ջիհադի շուրջ միավորում է տաջիկական, բադախշանական, խազարական, ինչպես նաև որոշ ուզբեկական ու փուշթունական ցեղերով բնակեցված տարածքները: ԱԻԸ-ի տեղական կազմակերպությունները՝ իրենց «իսլամական կոմիտեների» գլխավորությամբ, ինչպես նաև ճամբարներում՝ «մարկազներում», ու մոջահեդների բնակության վայրերում տեղաբաշխվող մարտական ջոկատները գործում են մի շարք այնպիսի նահանգների ընդարձակ վարչաքաղաքական տարածություններում, ինչպիսիք են Քաբուլը, Փարվանը, Կապիսան, Վարդակը, Բամիանը, Հերաթը, Գորը, Բադգիսը, Բաղլանը, Բադախշանը, Ղունդուզը, Թախարը, Ֆարահը, Նիմրուզը, Փակտիան, Ղազնին, Լագմանը և Կունարը: Իր քաղաքական-կազմակերպական սկզբունքների ու նշված տարածքներում տարբեր «կադմերի» համախմբման պրակտիկայի շնորհիվ ԱԻԸ-ն առավելություն ունի ավելի

կենտրոնացված կուսակցությունների համեմատությամբ, ինչը բացատրվում է նրա ավելի մեծ համապատասխանությամբ աֆղանական հասարակության սոցիալական կազմակերպվածքի ապակենտրոնացվածության սկզբունքին:

ԱԻԸ կուսակցության առաջնորդն է Բուրհանուդդին Ռաբբանին, որը ծնվել է 1940 թվականին, ունի փիլիսոփայության ու շարիաթային իրավունքի բակալավրի աստիճան, անցյալում եղել է Քաբուլի համալսարանի աստվածաբանության պրոֆեսոր: Երիտասարդ տարիներին նա եղել է նոր ժամանակի մի շարք ականավոր մահմեդական մտածողների ուժեղ ազդեցության տակ, մտածողների, որոնք իրենց տեսական աշխատություններում փորձում էին իսլամական վերածննդի ուղիները հիմնավորել որպես պատասխան ժամանակակից միջքաղաքակրթական շփման արդիականացուցիչ մարտահրավերներին այդ շփման համընդհանուր տարբերակներով՝ Արևմուտք–Արևելք և Հյուսիս–Հարավ: Պրոֆեսոր Ռաբբանին իր աստվածաբանական դասախոսություններում և աշխատություններում դեռ 1970-ական թվականներին Քաբուլի համալսարանի ուսանող երիտասարդությանը կողմնորոշում էր դեպի ժամանակակից իսլամաբանության այնպիսի հեղինակավոր գործիչների գաղափարների յուրացում, ինչպիսիք են «Ջամիաթե Իսլամի» պակիստանյան շարժման հիմնադիր ու Պակիստանի էլ ավելի իսլամացման ջատագով Սայեդ Մաուդուդին, «Մահմեդական եղբայրներ» ազդեցիկ միջազգային կազմակերպության (որի կենտրոնակայանը գտնվում է Եգիպտոսում) հիմնադիրներ Սայիդ Ղութբը[151] և Հասան ալ Բանը, հայտնի շիա աստվածաբան ու կրոնական գործիչ իրանցի Ալի Շարիաթին: Ռաբբանին համարվում է իմամ Հոմեյնիի կողմնակից[152]:

Բուրհանուդդին Ռաբբանիի հեղինակությունը հիմնվում է նաև այն փաստի վրա, որ 1973 թվականի պետական հեղաշրջումից անմիջապես հետո նա դարձավ Դաուդի ռեժիմին ընդդիմության ղեկավարներից մեկը: Նա հայտնի է որպես Աֆղանստանում առաջին խոշոր Աֆղանստանի իսլամական կուսակցության (ԱԻԿ՝ «Հեզբե իսլամիյե Աֆղանստան») հիմնադիրներից մեկը: Այդ կուսակցության հիմնադիրներից էին նաև ընդդիմության այնպիսի առաջնորդներ, ինչպիսիք են Հեկմաթիյարը, Յունուս Հալեսը, Զալալուդդինը և Ահմադ Շահ Մասուդը, որոնք կապ ունեին նաև «Մահմեդական եղբայրներ» կազմակերպության հետ:

---

[151] *Սայիդ Ղութբը* վաղ շրջանի իսլամի ու դասական մահմեդական իրավունքի նորմերի վրա հիմնվող «իսլամական իշխանության» բռնի հաստատման տեսաբան էր, որը մահապատժի ենթարկվեց Կահիրեում 1966 թ.:

[152] Տես *Хуршид Ахмад.* Ислам и Запад. Кум (Исламская Республика Иран), б. г. (пер. с перс.):

Ռաբբանին ԱԻԿ-ից դուրս եկավ 1978 թվականին՝ հեղաշրջումից հետո, և նույն թվականին հիմնադրեց իր կուսակցությունը՝ ԱԻԸ-ն: ԱԻԿ-ից դուրս գալու փաստը Ռաբբանին իր ելույթներում փորձում էր հիմնավորել այն հանգամանքով, որ ԱԻԿ-ի սկզբունքներն ու կոշտ կենտրոնացված իշխանության պրակտիկան հակասում են աֆղանական հասարակության սոցիալական ու էթնոմշակութային յուրահատկությանը, քանի որ այդ հասարակությունը հիմնվում է անձի ազատության ու հավասարության վրա: ԱԻԸ-ի ղեկավարը, լինելով ծագումով իսմայիլականության միջնաբերդ Հյուսիսարևելյան Բադախշան նահանգի տաջիկ, առանձնակի մեծ ազդեցություն ունի ոչ փուշթունական բնակչության շրջանում:

Բուրհանուդդին Ռաբբանին Աֆղանստանի առաջին կրոնական հեղինակություններից մեկն էր, որը 1980 թվականի հունվարին մահմեդականներին կոչ արեց ջիհադ հայտարարելու ԽՍՀՄ-ին, զավթիչ խորհրդային զորքերին, ինչպես նաև «Քաբուլի անաստված խամաճիկային ռեժիմին»:

Ինչպես երևում է քարոզչության, նախապատրաստման և ԱԻԸ ընդունման բաժնի պետի ելույթից (1981 թ. մայիսի 29), կազմակերպությունն իր գլխավոր խնդիրներն է համարում «կոմունիզմի նկատմամբ իսլամական հեղափոխության հաղթանակը», «իսլամական հեղափոխության գաղափարախոսության տարածումը», ինչպես նաև «մեր իսլամական հեղափոխության գաղափարները ամեն մի մահմեդականի գիտակցությանը հասցնելը, շարիաթի և իսլամի օրենքները բարձր պահելը, բոլոր մահմեդականներին քաֆիրների ու կոմունիզմի գաղափարների վերջնական ոչնչացման նախապատրաստելը և իսլամական հեղափոխության լիակատար հաղթանակին հասնելը»: Ըստ նրա՝ ԱԻԸ-ն «այն միակ կազմակերպությունն է, որը հիրավի պայքարում է հանուն իսլամի՝ քաղաքական, տնտեսական ու սոցիալական ոլորտներում, հանուն նրա գաղափարների ու նպատակների տարածման, հանուն Ղուրանի և արդար կառավարության»: ԱԻԸ-ի անդամներին հրահանգված է «ամենուրեք և միշտ հարգել հոգևոր կոչում ունեցող անձանց և կրոնական հեղինակություններին»:

Իր քարոզչական թռուցիկներում ու բուկլեներում ԱԻԸ-ն, համաձայն իմամ Հոմեյնիի տեսակետի, «ամերիկյան իմպերիալիզմը» դնում է «արյունռուշտ Ռուսաստանի» հետ միևնույն հարթության վրա՝ շեշտելով, թե իբր այս երկու ուժերը գործում են «լիովին փոխհամաձայնեցված»: Դա պարզորոշ երևում է Թեհրանում ԱԻԸ-ի գործկոմի մամուլի բաժնի թռուցիկից, որն ստորագրել է «պրոֆեսոր Բ. Ռաբբանին» (հայտնաբերվել է 1982 թվականին Բադախշան նահանգում): Այս տեսակետից հատկանշական է թռուցիկի բնաբանը, որն առնված է Ղուրանից. «Չարագործներն ու կեղեքիչները ընկերներ են»:

ԱԻԸ-ի գաղափարաքաղաքական պլատֆորմի գլխավոր բովանդակությունը կազմում են իսլամի դավանական դրույթները: Ընկերության կողմից հրատարակվող «Միասկե խուն» («Արյան երդում») հանդեսը 1982 թվականի նոյեմբերին գրել է. «Մենք՝ Աֆղանստանում իսլամի վերականգնման սուրբ գործի մարտիկներս, միջոցներ կձեռնարկենք այն մահմեդականների դեմ, որոնք ընդունել են կոմունիստական ռեժիմը, շարիաթի օրենքներով կպատժենք նրանց: Մենք կստեղծենք մի հասարակություն, որն ազա՛տ կլինի չարից, ամեն տեսակի հակաիսլամական տարրերից, ազա՛տ՝ օտարներից, ազա՛տ՝ անարդարությունից: Կեցցե՛ն Աֆղանստանում իսլամական պետության հաստատման համար մաքառող մեր մարտիկները»:

ԱԻԸ-ի աստվածաբանական ու քարոզչական տպագիր արտադրանքին բնորոշ են ավանդական իսլամական կոչերը. «Մեր նպատակն է Ալլահի օրհնանքը, Մուհամմա՛դ մարգարեն մեր առաջնորդն է, Ղուրա՛նը մեր օրենքն է, մեր ուղի՛ն՝ ապստամբությունն է, իսկ զոհողությունը հանուն Ալլահի՝ մեր վսեմագույն երազանքն է»:

Գաղափարախոսական ներգործության արդյունավետությունը մեծացնելու նպատակով ԱԻԸ-ն իր Կենտրոնական ապարատի բաժինների, ինչպես նաև տեղերում գործող «իսլամական կոմիտեների» միջոցով ծավալում է ակտիվ գործունեություն՝ միտված ջիհադում բնակչության ներգրավմանը: Մասնավորապես՝ ԱԻԸ-ի ռազմական բաժնի «150 հարց ու պատասխան պարտիզանական պատերազմի մասին» ձեռնարկում քարոզչական խմբերի առջև խնդիր է դրվում «բնակչության հետ աշխատանքը վարել այնպես, որ ժողովրդի ուշադրությունը բևեռվի ձեզ՝ որպես ջիհադի դրոշակակիրների և ստվեր գցվի հակառակորդի վրա»[153]:

Հետաքրքրություն է ներկայացնում ԱԻԸ-ի գաղափարախոսների մոտեցումը «ջիհադ» կրոնական հասկացության ու «հեղափոխություն» քաղաքական կատեգորիայի միջև բնական և էութենական կապի գոյության հիմնավորման նկատմամբ: Այդ մոտեցումն արտացոլում է ջիհադի և հոմեյնիականության «իսլամական հեղափոխության» գաղափարներն ու գործողությունները միասնական համակարգում դիտարկելու հայեցակարգը: ԱԻԸ-ի գործունեության մեջ ջիհադի և «իսլամական հեղափոխության» միասնականության հայեցակարգի գերիշխող դիրքի մասին ավելի լիարժեք պատկերացում են տալիս Աֆղանստանի իսլամական ընկերության ծրագրի ու կանոնադրության հետևյալ հատվածները[154]:

[153] "Требование времени: 150 вопросов и ответов о партизанской войне". Пешавар: Издание военного комитета ИОА, б. г. (пер. с пушту).

[154] Տես *Абуали Мурари*. Рассказы об исламском обществе из уст Исламского общества Афганистана. Б. м., б. г. (пер. с дари):

Այսպես. համաձայն ԱԻԸ-ի ծրագրի՝ կուսակցության անդամը «պայքար է մղում հանուն իսլամի վեհ գաղափարների և իսլամական հեղափոխության հաղթանակի»: ԱԻԸ-ի գործունեությունն է «մշակել ու կենսագործել իսլամի գաղափարները, գտնել դրանց հաղթանակի ուղիները և ստվարացնել իսլամի մարտիկների շարքերը»: Այնուհետև նշվում է՝ ԱԻԸ-ի շարքերն ընդունվողը «պետք է գիտենա. մեր գաղափարը միակ գաղափարն է, որ տանում է դեպի իսլամի ու կրոնի հաղթանակը»: «Հասարակության» թշնամիներ են բոլոր նրանք, «ովքեր հանդես են գալիս Ղուրանի դեմ», ուստի «ամեն մի մահմեդական պետք է դառնա իսլամի զինվոր»: Աֆղանստանի իսլամական ընկերության ծրագրում ու կանոնադրության մեջ շեշտվում է, որ «Ալլահը պատվիրել է չվախենալ մահից. անգամ եթե դու զոհվես, ապա այն աշխարհում կհանդիպես Ալլահի հետ, ուստի հանուն Ալլահի և իսլամի պետք չէ խնայել կյանքը»: Եվ հետո՝ «Յուրաքանչյուր մահմեդական, գտնվելով երկրագնդի ցանկացած կետում, պետք է մարտնչի հանուն իսլամի գաղափարների, ակտիվ կերպով քարոզի դրանք և պայքարի հակաիսլամական գաղափարների դեմ... Անհավատների դեմ մղվող սրբազան պատերազմը (ջիհադը) Ալլահի հրամանն է և կշարունակվի այնքան ժամանակ, քանի դեռ երկրում չի վերացել կյանքը»[155]:

Համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ջիհադի հարցերն ավելի մեծ տեղ են գրավում ԱԻԸ-ի ծրագրում, քան նրա հետ մրցակցող՝ Հեքմաթիյարի գլխավորած Աֆղանստանի իսլամական կուսակցության ծրագրում: Դրանում տրվում է այդ հասկացության վերաբերյալ հետևյալ պարզաբանումը. «Ջիհադի սկիզբն է այն պահը, երբ մահմեդականը գիտակցում է, թե ովքեր են անհավատները, և լցվում է նրանց դեմ ատելությամբ: Սրբազան պատերազմի բարձրակետն է զինված պայքարն ընդդեմ անհավատների: Որքան ավելի է բորբոքվում այդ պայքարը, այնքան աճում են դրա դժվարությունները, սակայն մոջահեդները պետք է լինեն տոկուն:

Մեր հասարակության յուրաքանչյուր անդամ պետք է հավատարիմ լինի մեր գործին և անհավատների դեմ մղվող ջիհադում չվախենա մահից:

Մեր կարգախոսն է՝ «մահ հանուն Ալլահի»»:

ԱԻԸ-ի շարքեր ընդունելության ժամանակ ընտրազատումը գլխավորապես կատարվում է ըստ ջիհադին նվիրվածության, ընդսմին անկյունաքար է դարձվել անվերապահորեն ենթարկվելու և ցանկացած զոհողության դիմելու պատրաստակամության սկզբունքը: «Կանոնադրության» 9-րդ կետում ասվում է. «Մեր ընկերության անդամները պայքարում պետք է տոկուն լինեն, որովհետև անհավատների դեմ մղվող ջիհադը երկարատև ու համառ է լինելու: Ով կապրի մինչ հաղթանակը, ով կգոհվի դրա ճանապարհին, բոլորն էլ վերջին հաշվով կհայտնվեն դրախտում: Մենք մոտ ենք հաղթանակին, մեր զոհերը գուր չեն: Ալլահը տեսնում է մեզ և չի թողնի առանց օգնության:

Մեր ուժը միասնության մեջ է, ուստի և մեր ընկերության անդամները պետք է համախմբված լինեն, ինչի շնորհիվ էլ մենք կհասնենք դրված նպատակին»:

Այն, որ ԱԻԸ-ի կրոնաքաղաքական գործունեության ռազմավարական նպատակն է «իսլամական հասարակության» կերտումը, ապացուցվում է հետևյալ փաստով. ինչպես աստվածաբանական աշխատություններում, այնպես էլ քարոզչության մեջ երիտասարդության կրթությունն ու դաստիարակությունը դասվում են կրոնաքաղաքական ու ռազմական կենտրոնական գաղափարի՝ ջիհադի հետ միևնույն շարքը[156]:

ԱԻԸ-ի առաջնորդները, ձևակերպելով կրթության ու դաստիարակության նկատմամբ իրենց վերաբերմունքը, հատուկ շեշտում են, որ նախկինում Աֆղանստանը եղել է գիտության, մշակույթի և լուսավորության կենտրոն, սակայն բռնակալներն ու ծախու կառավարիչները իրենց հանցավոր գործողություններով խոչընդոտներ են ստեղծել իսլամի հաղթական գաղափարների իրականացման ճանապարհին: ԱԻԸ-ի տեսաբանները գրում են, թե «դավաճանները» թույլ չեն տվել, որ Սուրբ Գիրքը՝ Ղուրանը, դառնա կյանքի ընդհանուր ծրագիր՝ ընդգրկելով նրա բոլոր սոցիալական կողմերը և հասարակությունն ուղղորդելով դեպի զարգացում: Դրանով իսկ, իբր, ծանր հարված է հասցվել Աֆղանստանի մահմեդական ժողովրդի առաջավարական դերին:

1919 թվականից հետո, շարունակում են ԱԻԸ-ի տեսաբանները, երբ հերոսական աֆղան ազգը իսլամական հեղափոխության շնորհիվ պարզեց ջիհադի դրոշը և կործանարար հարված հասցրեց ամենահզոր գաղութատիրական տերությանը՝ Մեծ Բրիտանիային, իրավիճակը փոխվեց: Բորբոքված հեղափոխությունը Աֆղանստանին մղեց «աշխարհի հերոսական ժողովուրդների պայքարի առաջին շարքը»:

Սակայն գաղութարար թշնամիները վերսկսեցին գործողություններն ընդդեմ աֆղան ժողովրդի հերոսական հեղափոխության՝ ձգտելով թույլ չտալու իսլամի ճշմարիտ սկզբունքների իրականացումը: Գաղութատիրական շրջաններն ու բարոյազուրկ իշխող ռեժիմները խոչընդոտեցին

[155] Տես *Бурхануддин Раббани.* Какая борьба? О борьбе и джихаде. Б. м., б. г. (пер. с дари):

[156] Տես "Что необходимо для победы революции и джихада". Ч. 1, 2. Б. м., б. г. (пер. с дари):

իսլամի սկզբունքների իրականացմանը: Այդ ճշմարիտ հեղափոխական ուսմունքը կենսագործելու փոխարեն նրանք ջանացին մոլորեցնել ժողովրդական զանգվածներին՝ նրանց հրամցնելով իսլամի «երևութականությունը»:

Այս առնչությամբ ԱԻԸ-ն իր առջև խնդիր է դնում առաջին հերթին վերացնելու «իսլամական ուսուցման» զարգացման ճանապարհին եղած խոչընդոտները: Քննութագրական է իսլամական դպրոցների տարրական դասարանների համար ԱԻԸ-ի մշակած դասագիրքը, որը հրատարակվել է Աֆղանստանի իսլամական ընկերության դաստիարակության և ուսուցման վարչության գծով[157]:

Ռխուցիչներին և աշակերտներին ուղղված դիմում-նախաբանում ԱԻԸ-ի ղեկավար Բուրհանուդդին Ռաբբանին շեշտում է, որ կուսակցությունը իր գլխավոր խնդրի՝ «սրբազան ջիհադի» հետ մեկտեղ, ռազմահայրենասիրական գործունեության ոլորտում առանձնակի ուշադրություն է դարձնում խավարամտության և անգրագիտության դեմ պայքարին: Այդ նպատակով, նշում է նա, փախստականների ճամբարներում բացվել են մեդրեսեներ, ինչպես նաև Աֆղանստանի «ազատագրված շրջաններում» ձեռնարկվել է ընդգրկուն գործնական աշխատանք՝ նպատակաուղղված «հեղափոխական սերունդների» ծանոթացմանը վեհ իսլամական մշակույթին: «Չնայած ճգնաժամային իրավիճակին,–շեշտում է Ռաբբանին,– ընկերությունը, ելնելով իսլամի սկզբունքներից, մեդրեսեների համար պատրաստում է դասագրքեր, որպեսզի մահմեդականների ու մոջահեդների երեխաները կարողանան օգտվել դրանցից»:

«Ես դիմում եմ ձեզ, ո՞վ մահմեդականներ,– շարունակում է Ռաբբանին,– որ ձեր կարգախոսը լինեն գիտությունն ու գիտելիքը, որ դուք ցանկացած հարմար պահի ձեռք բերեք գիտելիքներ, որպեսզի այդ զենքով, Ղուրանի օգնությամբ, ավարտին հասցնեք մեր հաղթական ջիհադը»:

Նա կոչ է անում վրաններում ու ճամբարներում, իրենց Հայրենիքում, մեծ ջիհադի դրոշի ներքո վճռական հարված հասցնել «աշխարհի ամենահզոր գաղութատիրական պետությանը», իրենց առաջնորդների գլխավորությամբ ելնել հաղթական ապստամբության:

Քանի որ «գաղութարարները» ձգտում են ճնշելու իսլամական հեղափոխությունը և խեղդելու իսլամի ճշմարիտ դաստիարակչաբարոյական սկզբունքները, նրանք Քաբուլում տիրող բարոյազուրկ ռեժիմի հետ խոչընդոտում են իսլամի ճշմարտացի հեղափոխական ուսմունքի կենսագործմանը: ԱԻԸ-ն իր առջև խնդիր է դրել աֆղանական հասարակության

[157] Sbu "Учебник для начальных классов". ИОА, Управление воспитания и учебы. Б. м., Хиджры 1360 г. (пер. с дари):

մեջ մաքրելու իսլամական մշակույթի հիմքերը, պայքարում է հանուն այն բանի, որ մեդրեսեները ձեռք բերեն հոգևոր և հասարակական հեղինակություն, «որ հեղափոխության գաղափարների տարածման գործում դրանք դառնան հուսալի և անհողդողդ բարիկադ, իսկական կրոնական կենտրոններ՝ իսլամի կոչը հասցնելով բազմաչարչար ու տառապյալ ժողովրդի սրտին ու մտքին»:

Առանձնակի երախտապարտություն է արտահայտվում «իսլամի ազատագրական դպրոցի լուսավորիչ ուլեմների» հասցեին, մի դպրոցի, որը պետք է «կոմունիստական» և այլ «անաստական» դպրոցների դեմ մղվող պայքարում, «սրբազան ջիհադում» մարտիկներին օժտի զենքով:

Հատկանշական է առաջին դասարանի ձեռնարկում ջիհադի գաղափարների ու մոջահեդի կերպարի ներկայացվածության հանգամանքը: Այդ ձեռնարկը բաղկացած է երեք բաժնից: Առաջինը նվիրված է կրոնական իսլամական հիմունքների յուրացմանը՝ տառերի միաժամանակյա ուսումնասիրությամբ: Դրանում ներառված են Ղուրանից հակիրճ սուրահներ՝ անգիր անելու համար, կրոնական ուսուցումը պաշտպանելու անհրաժեշտության մասին հանձնարարականներ, սերտելու համար տասը պարտադիր կանոնները, այդ թվում՝ «հինգ հիմնական սկզբունքները՝ հոլիմա, նամազ, ռուզա, զաքահատ և հաջ», վարքին ու կարգապահությանը վերաբերող հրահանգագրեր և համառոտ տեղեկություններ ջիհադի էության մասին:

Երկրորդ բաժինը, որը նվիրված է ընթերցանությանն ու ուղղագրությանը, բաղկացած է «իսլամական ջիհադին» վերաբերող 47 դասից: Դրանցում ջիհադի հարցերը զուգակցված են սպորտի հարցերին: Տրված են իսլամի հետևյալ հինգ հիմնական սկզբունքների վերաբերյալ ավելի մանրամասն պարզաբանումներ՝ «մեդրեսե», «համբերատարություն», «ինազանդություն» հասկացությունների, Ղուրանի՝ որպես «աստծու հրամանի» մասին ուսմունքի բացատրությունները, թե ինչպես պետք է մահմեդականը ընկալի Ալլահի հրամանը՝ հաղորդված «ամիրաների» միջոցով, իսլամական դաշինքներին ու միություններին վերաբերմունքի մասին և այլն: Բաժինն ավարտվում է սաների մեջ իսլամի պաշտպանության գաղափարներին հավատարմություն սերմանելու կոչով, այն մտքի շեշտմամբ, որ Աֆղանստանը իսլամական երկիր է, և նրա բաղաքացին պետք է թույլ չտա, որ վիրավորեն իր հավատքը:

Երրորդ բաժնում, որը նվիրված է թվաբանությանը, այս առարկայից տարրական գիտելիքների հետ մեկտեղ ներկայացված են մոջահեդների, ատրճանակների, ավտոմատ հրազենի, զինամթերքի պատկերներ, որպեսզի այդ ժամանակ էլ սովորողները չդադարեն ջիհադի մասին մտածելուց:

* * *

Եթե փորձենք քաղաքական իսլամի համատեքստում ընդհանրացնել դասական ջիհադի էթնոքաղաքական նորամուծության դերը, ապա առաջին հերթին պետք է նշենք սրբազան պատերազմի այն նոր սուբյեկտի երևան գալու կարևորությունը, որը ներկայացնում է վերցեղային էթնոքաղաքական ինքնության նոր մակարդակը: Սրբազան պատերազմի ավանդական մեկնաբանությամբ ջիհադը հավատացյալ մոջահեդի և նրա Աստծո միջև հարաբերությունների համակարգն է: Ջիհադի համակարգի մեջ իսլամական կուսակցությունների մուտք գործելուց հետո մահմեդականի և Աստծո միջև տվյալ հարաբերությունները որոշակի չափով միջնորդավորվում են սրբազան պատերազմի ինչպես գաղափարախոսությունը, այնպես էլ ռազմաքաղաքական կազմակերպվածքը մարմնավորող քաղաքական կուսակցությամբ:

Իսլամական կուսակցությունները իրենց կազմակերպական կառուցվածքների միջոցով դինամիկացրել ու համընդհանրացրել են ցեղային ու դաշնակցային տարածքների՝«կադմերի» խիստ սահմաններում մոջահեդների ու զինված կազմավորումների ռազմական և կրոնաքաղաքական ակտիվության տեղայնացվածությունը, որն ավանդաբար բնորոշ էր Աֆղանստանին: ԱԻԸ-ի օրինակով կարելի է պնդել, որ ցեղերի անշարժ շերտավորման մեջ ներբերվել են միջցեղային, իր բովանդակությամբ բուն էթնոքաղաքական համախմբման նոր, ավելի արդյունավետ եղանակներ: Այլ կերպ ասած՝ ջիհադի մեջ ներդրվում են ժամանակակից սոցիալական ու ռազմական պրակտիկայի համապատասխան բաժիններով օժտված էթնոքաղաքականության տարրեր: Ընդսմին էթնոքաղաքականությունն արդեն սպասարկում է «իսլամական հեղափոխության» օրենքներով կազմակերպված սրբազան պատերազմի ազգային-քաղաքակրթական ասպարեզը: Ջիհադում սոցիալական կարգավորման մեխանիզմների միջոցով վերցեղային համախմբման փորձերի համոզիչ վկայություն կարելի է համարել այն «ջիհադական» քաղաքականությունը, որը ԱԻԸ-ն վարում է ազգային կրթության ոլորտում:

Իսլամական կուսակցությունների արդիականացուցիչ առաքելության մասին ընդհանուր եզրակացությունն այն է, որ դրանք ջիհադի էթնոտարածքային ամրագրվածությունը քաղաքականապես փոխադրում են «մելաթի» և «ումմայի»՝ իր ներքին միջցեղային թափանցիկությամբ դինամիկ տարածությունում մղվող համատարած սրբազան պատերազմի ասպարեզ: Տեղի է ունենում յուրաքանչյուր «կադմի» համար իր սահմաններում մղվող ջիհադի ուղղորդված կերպափոխում ինչպես ոչ կանոնավոր, այնպես էլ կանոնավոր բանակային գործունեության ռազմաքաղաքական տեղափոխությունների ազատության բոլոր աստիճաններով

օժտված համատարած պատերազմի, ընդսմին այդ կերպափոխման ռազմաքաղաքական կազմակերպումը կատարվում է «իսլամական կոմիտեների» միջոցով, որոնց վրա է դրվում իսլամական կուսակցությունների ծրագրային դիրքորոշումների կենսագործման խնդիրը:

* * *

Վերջին տարիներին Աֆղանստանի այն շրջաններում, որոնք վերահսկում էր զինված ընդդիմությունը, ստեղծվեց ընդդիմադիր «իսլամական կոմիտեների» ճյուղավորված ցանց, որը մի շարք տեղերում լրիվ ծավալով կառավարում և իշխանություն էր իրականացնում: Որոշ տեղերում, որոնք վերահսկում էր կենտրոնական իշխանությունը, տեղի իսլամական կոմիտեները ևս կատարում էին իրենց գործառույթները, սակայն՝ գործելով ընդհատակում:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ իսլամական կոմիտեների ճնշող մեծամասնությունը իր քաղաքական գործունեության մեջ կողմնորոշված է դեպի հիմնական խոշոր ընդդիմադիր կուսակցություններն ու խմբավորումները՝ Հեքմաթիյարի «Աֆղանստանի իսլամական կուսակցությունը», Ռաբբանու «Աֆղանստանի իսլամական ընկերությունը», Գեյլանու «Աֆղանստանի ազգային իսլամական ճակատը», Նաբիի «Իսլամական հեղափոխության շարժումը», Մոջադադու «Ազգային փրկության ճակատը»:

ԱԺՀ ներքին գործերի նախարարության տեղեկատվավերլուծական խմբի տվյալներով՝ երկրում 1983 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ գործում էին տարբեր իսլամական ընդդիմադիր կուսակցությունների մոտ 700 իսլամական կոմիտեներ: 80-ական թվականների սկզբին նկատվում էին դինամիկ փոփոխություններ՝ իսլամական կոմիտեների կազմակերպման համակարգի խոշորացում կամ տրոհում, դրանց աշխատանքի վերակառուցում՝ կապված այս կամ այն նահանգում իրադրության սրման կամ կայունացման հետ:

3.2. Ջիհադի փուշթունական էթնոքաղաքական ռեսուրսը Աֆղանստանի իսլամական կուսակցության (ԱԻԿ) օրինակով

Չնայած որոշ տարբերություններին՝ կարելի է նշել զանազան ընդդիմադիր կուսակցությունների իսլամական կոմիտեների տարածքային բաժանման ու կառուցվածքային կազմակերպվածքի շատ ընդհանրություններ: Այսպես. ԱԻԿ-ի իսլամական կոմիտեներն ստեղծվում են գավառակներում և ենթարկվում են գավառի իսլամական կոմիտեներին, որոնք, իրենց հերթին, ենթարկվում են նահանգային իսլամական կոմի-

տեին: Վերջինս անմիջականորեն ենթարկվում է ԱԻԿ-ի կենտրոնական խորհրդին, որը գտնվում է Պակիստանում: Մանր կազմավորումների գործունեությունը ղեկավարելու համար իսլամական կոմիտեներ ստեղծվում են նաև մեծ բնակավայրերում:

Մեծ իսլամական կոմիտեներն ունեն խստիվ սահմանված կառուցվածք, կառավարման բավականին հստակ կազմակերպում, զինված կազմավորումներ մարդկանց ներառման ու կցագրման լավ մշակված համակարգ: Դրանք իրենց աշխատանքը կազմակերպում են ըստ կուսակցական կենտրոններից ստացվող ցուցումների և կարգադրությունների: Այսպես. ԱԻԿ-ի զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարության օպերատիվ կառավարման շտաբի հայտնաբերված դիրեկտիվներից մեկում ընդդիմադիր ուժերին տրվում էին հանձնարարականներ ու ցուցումներ՝ նպատակաուղղված դրանց միավորմանը, կառավարման կազմակերպվածքի կարգավորմանը, ղեկավարման համակարգի կատարելագործմանը ԱԻԿ-ի որդեգրած կուսակցական սկզբունքների հիման վրա[158]:

Համաձայն դիրեկտիվի՝ ԱԻԿ-ի տեղական իսլամական կոմիտեներն իրենց կազմում, որպես կանոն, ունեն որոշակի մասնագիտացմամբ բաժիններ (խորհուրդներ): Ռազմական բաժնի գործառույթները ներառում են մարտական գործողությունների վարման լավագույն մեթոդների մշակման նպատակով այդ գործողությունների շրջանի գնահատումը աշխարհագրական ու կլիմայական պայմանների տեսակետից: Բաժինը պետք է աշխատանքներ տանի իրազեկիչների լայն ցանցի, բնակչության ագդարարման, իրազեկման ու մոբիլիզացման համակարգի ստեղծման ուղղությամբ, ինչպես նաև պլանավորի փորձառու դաշտային հրամանատարների գլխավորությամբ հարվածային ուժերի կազմավորումը: Ընդորում, ղեկավարի նշանակման համար չափանիշ են նրա կուսակցական պատկանելությունը և իսլամին հավատարմության գործնական ապացուցվածությունը: Ռազմական բաժինը պետք է կատարելագործի մարտավարությունը՝ լավ զինված ու շարժուն հարվածային խմբերի կիրառմամբ, ընդսմին վերջիններս պետք է ունակ լինեն հաջողությամբ գործելու մութ ժամանակ և անբարենպաստ կլիմայական պայմաններում:

Մշակույթի և դաստիարակության բաժինն զբաղվում է մարտական գործողությունների ժամանակ օգտագործելու համար նախատեսվող ԱԺՀ տարբեր շրջանների տեղագրական քարտեզների, տարբեր կուսակցական փաստաթղթերի (ԱԻԿ-ի ծրագիր, կանոնադրություն), անցագրերի,

[158] Sm *Заморак Абед*. Такая борьба. Б. м., б. г. Изд. ИПА; *Гульбеддин Хекматьяр*. Требования веры и ее защиты (текст выступления от 28.08.1360 г. Хиджры в лагере № 2 ИПА) (пер. с пушту):

ԱԻԿ-ի զինանշանի ու ղեկավարների դիմանկարների հրատարակմամբ ու ցրմամբ, ինչպես նաև այնպիսի «մշակութային կենտրոնների» ստեղծմամբ, որոնց նպատակներն են՝ բնակչության շրջանում կրոնական գիտելիքների տարածումը, զինված կազմավորումների անդամների քաղաքական ու բարոյական դաստիարակությունը: Բաժնի գործառույթներից են նաև մարտական գործողությունների վերաբերյալ մանրամասն հաշվետվությունների կազմումն ու կենտրոն ներկայացումը՝ դրանցում առավել ակտիվ մոջահեդների բնութագրերի ներառմամբ:

Ագիտացիայի և քարոզչության բաժնի գլխավոր խնդիրներն են՝ բնակչության լայն զանգվածների հավաքագրումը ԱԻԿ-ի շարքեր, կուսակցության առավելությունների և կենսունակության պարզաբանումը, մոջահեդների բարոյաքաղաքական վիճակի բարելավումն ու ամրապնդումը, նրանց մեջ ինքնագոհողության պատրաստակամության սերմանումը: Բաժնի գործառույթներից է նաև մզկիթների, հոգևոր դպրոցների ցանցի ստեղծումը, մոլլաների և քարոզիչների պատրաստումը: Այս բաժինների քարոզչական գործունեությունը հատկապես արդյունավետ է, քանի որ կրում է կազմակերպված ու նպատակաուղղված բնույթ և հավակնում է տեղի բնակչության վրա գաղափարախոսական ներգործության ոլորտում առաջնային դիրքերի:

Ֆինանսական բաժինն զբաղվում է բնակչության կողմից կուսակցությանը նյութական օգնություն ցույց տալու, զինված խմբերը տրանսպորտով ապահովելու, զենքի, զինամթերքի, հանդերձանքի պահեստներ կազմակերպելու, բնակչությունից հարկեր հավաքելու, սպանված մոջահեդների հարազատներին, ինչպես նաև հիվանդ ու վիրավոր մարտիկներին օգնություն ցույց տալու հարցերով, ռազմաավարային արժեքների ու գույքի (բացի զենքից) հավաքմամբ և զինված կազմավորումների անդամների միջև բաշխմամբ:

Տեղեկատվության բաժինը (հետախուզություն և հակահետախուզություն) կազմակերպում է քաղաքների, գյուղերի (ղշլաղների), ավտոճանապարհների, զինվորական կազմավորումների տեղաբաշխման վայրերի մասին հետախուզական ու հակահետախուզական տվյալների հավաքում, աշխատանք է տանում «հայտնի և ակտիվ կոմունիստների... վերացման համար շտապ և անհետաձգելի միջոցների» ձեռնարկման ուղղությամբ:

Դատական բաժինը համաձայն մահմեդական իրավունքի նորմերի լուծում է մոջահեդների միջև ու բնակչության շրջանում ծագող տարբեր իրավաքաղաքացիական վեճեր, ըստ շարիաթի օրենքների դատավճիռներ է կայացնում կատարված քրեական հանցագործությունների համար, պետք է շարիաթի միջոցներով պայքարի իսլամի անաղարտության հա-

մար, այնպիսի անբարոյական երևույթների դեմ, ինչպիսիք են պոռնկությունը, ոգելից խմիչքների օգտագործումը, խաղամոլությունը, կաշառակերությունը և այլն:

Իսլամական կոմիտեների թվակազմը տարբեր է. սովորաբար դրանցում լինում է 25-ից մինչև 40 մարդ: Աֆղանստանի շատ բնակավայրերում գործում են իսլամական կոմիտեների ակտիվներ, որոնց անդամները տեղի բնակիչներ են:

Իսլամական կոմիտեների ու նրանց ղեկավարած զինված կազմավորումների գործունեության հիմնական մեթոդներն էին՝ կենտրոնական իշխանության ներկայացուցիչների, կուսակտիվիստների, Ցարանդոյի ու բանակի սպաների ու զինծառայողների դեմ դիվերսիոն ու ահաբեկչական, հաճախ՝ ցուցադրական բնույթի գործողությունների իրականացումը, ավտոշարասյունների, տնտեսական ու պաշտպանական նշանակություն ունեցող օբյեկտների վրա հարձակումները, բեռնված ավտոմեքենաների, առանձին անձանց գերեվարումը, ճանապարհների ականապատումը, ակտիվ քարոզչությունը և այլն:

Իսլամական կոմիտեները կիրառում էին բնակչության և իրենց անդամների շրջանում տարվող աշխատանքի բազմատեսակ մարտավարություն ու մեթոդներ. հանրահավաքների ու զրույցների կազմակերպում, իրենց կուսակցությունների ծրագրերի ու կանոնադրությունների պարզաբանում, կենտրոնական իշխանությունների նկատմամբ թշնամական բովանդակությամբ ագիտացիոն քարոզչական հանդեսների, թերթերի ու թռուցիկների հրատարակում ու ցրում, մարտական գործողություններից հրաժարվելու կոչերով դիմումներ՝ ուղղված Ցարանդոյի ու աֆղանական բանակի, ինչպես նաև խորհրդային բանակի զինծառայողներին, «քաֆիրներին»՝ ի դեմս ԽՍՀՄ-ի, ԱԺՀ-ում խորհրդային զինվորական թվակազմի, ինչպես նաև «Քաբուլում անաստվածների ռեժիմի» մասին զրպարտող տեղեկույթի, խուճապահարույց լուրերի, ապատեղեկույթի և սպառնալիքների տարածում և այլն:

Կոմիտեները բավական հմտորեն էին օգտագործում երկրում առկա դժվարությունները, ԱԺՀ քաղաքական ու տնտեսական կյանքում թույլ տրվող սխալներն ու բացթողումները, Աֆղանստանի ժողովրդական ժողովրդավարական կուսակցության (ԱԺԺԿ) մեջ ծագող տարաձայնությունները: Այսպես. Հերաթում տարածվեց դիմում՝ ուղղված ԱԺԺԿ «Հալք» թևի անդամներին, որում կոչ էր արվում անցնելու ընդդիմության կողմը, ոչնչացնելու «փարչամիստներին»* ու խորհրդային քաղաքացի-

* «Փարչամը» (դրոշ) և «Խալղը» (ժողովուրդ) ԱԺՀ-ում իշխանության գլուխ կանգնած կոմունիստամետ Աֆղանստանի ժողովրդական-ժողովրդավարական կուսակցության մեջ գոյություն ունեցած խմբավորումների անվանումներն են:

ներին, ընդ որում, այդ ուղերձը զինված ընդդիմության միասնականությունը ցուցադրելու նպատակով վավերացված էր վեց իսլամական կոմիտեների կնիքներով:

Իսլամական կոմիտեների գործունեության մեջ կարևոր տեղ ունի աշխատավոր զանգվածների բարոյավարքային իսլամական դաստիարակության կազմակերպումը, նրանց գիտակցության մեջ իսլամի՝ որպես այն միակ գաղափարախոսության արմատավորումը, որով ամեն մի աֆղան պետք է առաջնորդվի իր առօրյա կյանքում, իր յուրաքանչյուր արարքում:

Փորձենք ցույց տալ, թե ինչ էթնոքաղաքագիտական հիմք ունի իսլամական կուսակցությունների ռազմավարչական քաղաքականությունը վերահսկվող գոտիներում, որոնք ընդգրկում են ցեղերի ավանդական էթնոտարածքային ամրակցվածության և համախմբման տարածությունները՝ կադմերը:

Ինչպես արդեն ասվել է, իսլամական կուսակցությունները՝ ջիհադի կառավարման իրենց ռազմաքաղաքական կառույցներով հանդերձ, նախադրյալներ են ստեղծել աֆղանական ավանդական ռազմական դիմադրության էական բնութագրերից մեկը՝ նրա ռազմավարական անշարժունությունը, համախմբման կամ համերաշխության տարածքով սահմանափակվածությունը արմատապես հաղթահարելու համար: Համերաշխության տարածքն իր էությամբ ներկայացնում է էթնոժողովրդագրական և պայմանական-ֆեոդալական սահմանների էթնոքաղաքական զուգակցման հնամենի ակունքները: Շարունակական միջցեղային ու միջկլանային պատերազմի և թշնամական ու դաշնակցային կապերի փոխդասավորության՝ այդ գործընթացով պայմանավորված շարժունության հետևանքով «կադմ» երևույթը ներկայացնում է ջիհադի մրցակցող սուբյեկտների ճակատների մեջ ներկառուցված ճակատներով եղբայրությունների, էթնիկական խմբերի և նույնիսկ քաղաքական կուսակցությունների համերաշխության փոխկապված տարածքների՝ «կադմերի» ցանցերի դինամիկ համալիր: Աֆղանստանի տարածքի մեծ մասում ջիհադը, թեև իրականում մղվում է ամբողջ ումմայի կողմից, իրագործում էին իրենց կադմերում անշարժ տեղայնացած, որոշակի ցեղերի ու կլանների պատկանող մոջահեդները, ինչը կենդանի ուժի մի յուրահատուկ «ստատիկ ռազմական զորաշարժ» էր: Քանի որ անցյալում անհրաժեշտություն կար դիմակայելու կենտրոնական իշխանության կանոնավոր բանակին ու խորհրդային զորքերին, որոնք ազատ տեղաշարժեր էին կատարում ամբողջ Աֆղանստանի տարածքով, ապա միայն իր «կադմի» տարածքում ցույց տրվող նման ստատիկ դիմադրությունը ռազմավարական առումով անկասկած դատապարտված էր անհաջողության:

Այսպիսով՝ ԱԺՀ կենտրոնական կառավարության և ժամանակին՝ խորհրդային բանակի վարած համատարած պատերազմին գործնականում հակադրվում էր ումմայի համընդհանուր սրբազան պատերազմը, որն իրագործվում էր տեղային ցեղային պատերազմի միջոցներով: Աֆղանստանում ձևավորված ավանդույթների համաձայն՝ ցեղը կամ կլանը նույնիսկ աղետալի փորձությունների և սպառնալիքների ժամանակ վատ են ընկալում այլ ցեղի տարածք անցնելու նպատակահարմարության վերաբերյալ խորհուրդները (նման դեպքերում հրամաններն ուղղակի անհնար են): Այս պարագայում նախընտրելի է համարվում տեղափոխվել Պակիստանի կամ Իրանի տարածք, քանի որ այն դիտվում է որպես մի յուրահատուկ չեզոք գոտի:

Աֆղանստանում ռազմաքաղաքական իրադրության վերլուծությունը սոսկ ազգային մակարդակում կատարող քաղաքագետները հաշվի չէին առնում «համընդհանուր ջիհադի» իրական էթնոքաղաքական մեխանիզմները, որոնք այն վերածում էին խստիվ տեղայնացված և վատ համադասված ցեղային ջիհադների խճանկարի: Խորհրդային զորքերը ԱԺՀ մտցվելուն նախորդած և հաջորդած տարիներին պատերազմ վարելու ավանդույթների վատ իմացության հետևանքով իրադրության ռազմաքաղաքական ուսումնասիրությունը սահմանափակվում էր աֆղանական էթնոքաղաքական բազմազանությունը ամբողջությամբ չներառող մակերեսային վերլուծական մոդելներով և նման վերլուծության վրա հիմնվող առաջարկություններով: Ձուտ տեսական և մեթոդաբանական քաղաքագիտական վրիպումները գործնականում հանգեցնում էին ԽՍՀՄ կրած քաղաքական, դիվանագիտական, ռազմական մեծ կորուստների, դառնում էին աֆղանական պատերազմի բոլոր մասնակիցների համար չարդարացված մեծ թվով զոհերի պատճառներից մեկը:

Իսլամական կոմիտեներն իրենց աշխատանքում ավելի ու ավելի մեծ ուշադրություն էին դարձնում դիմադրության առանձին անկլավային ուժերի միջև ռազմաքաղաքական համաձայնության և մարտական համագործակցության համար ռեզերվների ու հնարավորությունների ձևավորմանը՝ առաջին գերազանցապես կադրերի ուղղածիգ ցանցերով, որոնք, որպես կանոն, զուգակցվում էին կենտրոնա-ծայրամասային կուսակցական-էթնոքաղաքական կառավարման կառույցների ստորակարգությանը:

Ջիհադի էթնոքաղաքականության պրոբլեմների վերաբերյալ բոլոր նախորդ դատողությունները կարելի է հանգեցնել հետևյալ քաղաքագիտական եզրակացությանը: Աֆղանստանում ջիհադի ռազմաքաղաքական արդիականացումը արդեն 1980-ական թվականների սկզբին կապված էր գինված ընդդիմության համար էական մի խնդրի իմաստավորման

հետ, այն է՝ փոփոխել պատերազմի էթնոքաղաքականությունը, առաջին հերթին՝ հրաժարվել ջիհադի ռազմական կառուցումից սրբազան պատերազմի տարածությունը «կադրերի» տրոհելու սկզբունքով:

Հենց ջիհադը էթնոցեղային տարածությունից ազգային տարածություն էթնոքաղաքականապես տեղափոխելու անհրաժեշտությամբ էր պայմանավորված զինված ընդդիմության գործունեության փոխադրումը խճանկարային «գերիլայի» մակարդակից աֆղանական կենտրոնական կառավարության ազգային բանակի մղած համատարած պատերազմի ռազմավարական ասպարեզ:

3.3. Արդիականացված ջիհադի էթնոքաղաքագիտությունը Ահմադ Շահ Մասուդի մոդելով

Պատերազմի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ գինված ընդդիմության որոշ առաջնորդներ այն ժամանակ արդեն գիտակցում էին ջիհադի նման արդիականացման կարևորությունը: Փորձենք այդ գործընթացի բարդությունը ցույց տալ Աֆղանստանում ամենահեղինակավոր դաշտային հրամանատարներից և ԱԻԸ-ի ռազմաքաղաքական մտաբեղուն առաջնորդներից մեկի՝ Ահմադ Շահ Մասուդի կողմից լուծումների արդյունավետ որոնման օրինակով:

ԱԺՀ-ում հեղինակի գտնվելու ժամանակ Ահմադ Շահը, լինելով Փանջշիրի ռազմաճակատի հրամանատար, հայտնի էր որպես տաղանդավոր ռազմական կազմակերպիչ, ինչպես նաև խորամանկ ու ճկուն «բանագնաց»: Փանջշիրի հովիտի ծնունդ լինելով՝ նա իր համերկրացիների շրջանում գերիշխող դիրք էր ձեռք բերել 1980 թ. խորհրդային բանակի ստորաբաժանումների դեմ հանդուգն հաղթական հարձակման շնորհիվ: Փանջշիրի ռազմական կազմակերպման սկզբնական փուլերում Ահմադ Շահի ռազմաճակատը ծավալվում էր ըստ «կադրերի» ավանդական կառուցվածքի: Սակայն ժամանակի ընթացքում նա ընդդիմության ռազմաքաղաքական առաջնորդներից առաջինը մշակեց և իրականացրեց պատերազմի այնպիսի մոդել, որը մոջահեդներին հնարավորություն էր տալիս ճեղքելու «համերաշխության տարածությունը» և դուրս գալու ազգային ասպարեզ: Վերջապես 1985 թ. Ահմադ Շահի զորքերում հայտնվեցին կանոնավոր զինվորական ստորաբաժանումներ («քաթեհաե մարկազի»), որոնց մեջ հավաքագրումն սկսեց կատարվել «կադրերի» ցանցերից անկախ:

Սկսած այդ ընտրյալ միավորումների ստեղծման ու դրանց համազգային կազմակերպվածքի առավելությունների ցուցադրման պահից՝ Ահմադ Շահը գործունեություն ծավալեց իր ռազմական կազմակերպության մեջ այլ «համերաշխության տարածություններ» ներգրավելու ուղղությամբ:

Մասնագետները նշում էին, որ Մասուդը զուգորդում էր ազգային ռազմական կազմակերպման նկատմամբ կանոնավոր մոտեցումները և «կադմերի» սահմաններում հատվածավորված ջիհադի էթնոքաղաքական յուրահատկությունը: Մասնավորապես՝ նա ստաժավորման էր վերցնում ոչ փանջշիրյան խմբերն ու դրանց այն տեղական դաշտային հրամանատարներին, որոնք, ըստ Ահմադ Շահի ստացած հետախուզական տվյալների, լարված հարաբերությունների մեջ էին ավանդական առաջնորդների հետ: Ստաժավորվողների կողմից արդիականացված պատերազմի մոդելի գործնական յուրացումը, դրա առավելություններում համոզվածության ձեռքբերումը և փանջշիրյան հրահանգիչների ու խորհրդականների ուղեկցությամբ հետագա ներգրավումը ցեղային «կադմերի» իրենց բնիկ գոտիների մեջ Ահմադ Շահին հնարավորություն էին տալիս ջիհադը հետևողականորեն ձերբազատելու էթնոցեղային համերաշխության տեղայնացված տարածությունների սահմաններից, այսինքն՝ փաստորեն արդիականացնելու ռազմաքաղաքական դոկտրինը և նրա ազգայնացման էթնոքաղաքական պրակտիկան:

Ահմադ Շահ Մասուդը, լինելով «նոր ռազմական մտածողության» ներկայացուցիչ և միևնույն ժամանակ էթնոցեղային մշակույթի լավ գիտակ, օգտագործում էր նաև իր ռազմաքաղաքական դոկտրինի «մարդկայնացման» և ջիհադի տարամակարդակ քաղաքակրթական մասշտաբավորման գործընթացի անձնավորված կառավարման սոցիալ-հոգեբանական գործոնները: Նոր դաշտային հրամանատարները, որոնք վերջին հաշվով ներկայացնում էին որոշակի ցեղեր ու կլաններ, ունեին մոջահեդների ավանդական առաջնորդների համեմատությամբ ավելի շատ գիտելիքներ, ավելի լայն մտահորիզոն և դրանով իսկ «անաստված հակառակորդի» համընդհանուր պատերազմին ռազմական հակազդեցության ավելի ռացիոնալ տեխնոլոգիաների կրողներ էին: Նոր սերնդի հրամանատարները Ահմադ Շահի շարժման մեջ տեսնում էին ավելի ժամանակակից ծևի սոցիոդինամիկա («սովորածների» առաջքաշում՝ ցեղերի և տոհմերի նահապետական աստիճանակարգության շրջանցմամբ): Մասուդը, չդիպչելով ավանդական գյուղական էթնոսոցիալական կառուցվածքին, ջիհադի ազգայնացման իր համակարգը իրագործում էր գերազանցապես վերևից՝ ռազմաքաղաքական կառավարման արդիականացման միջոցով: Այդ նպատակով նա 1985 թ. ստեղծեց «Հյուսիսի վերահսկողության խորհուրդ» («շուրաե նազա»)՝ կոլեկտիվ ռազմական կառավարման մի կառույց, որը կոչված էր Աֆղանստանի իսլամական ընկերության քաղաքական հնարավորությունների օգտագործման և նրա ազդեցիկ առաջնորդ Բուրհանուդդին Ռաբբանու աջակցության շնորհիվ հաղթահարելու «սրբազան պատերազմի» էթնոքաղաքական հատվածավորումը «ցեղային համերաշխության տարածություններում»:

Ահմադ Շահ Մասուդի բազմամյա բարենորոգչական ռազմաքաղաքական գործունեության հետևանքով շարժունակ զինված խմբերը հնարավորություն ստացան անարգել կերպով շրջանառելու «Հյուսիսի խորհրդի» կողմից վերահսկվող ամբողջ տարածքում՝ անկախ իրենց էթնիկական պատկանելությունից ու «կադմերի» ցանցի առկայությունից: «Կադմերի» սկզբունքով կապն այժմ գործում է զինվորական ու քաղաքական կադրերի ընտրության և առաջքաշման լայն էթնոքաղաքականության ընդհանուր «ազգային» կտուրի ներքո անձնական բարեհուսության ու հավատարմության վերարտադրության ոլորտում:

Ջիհադում տեղի ունեցող արդիականացուցիչ գործընթացների էթնոքաղաքագիտական վերլուծության արգասիքները երևան են հանում Աֆղանստանում ծավալված սրբազան մահմեդական պատերազմի՝ իրենց քաղաքակրթական բազմազանությամբ հույժ բարդ երևույթների ուսումնասիրության ժամանակ հիմնարար ու կիրառական մոտեցումների շարակարգված կիրառման հետազոտական հնարավորությունները, իսկ ճգնաժամային պայմաններում՝ նաև դրա գերադասելիությունը: Ժամանակակից ջիհադի ընթացքում ազգային և միջազգային անվտանգության շահերի բազմապլանության բացահայտման նպատակով էթնոքաղաքագիտական գործիքարանի համալիր կիրառման արդյունքներում իրացվում է կարևոր հետազոտական խնդիրներից մեկը՝ էթնոքաղաքականության՝ որպես տեսական ու պրակտիկ գիտելիքների համակարգի մեթոդաբանական-մեթոդական ամբողջականության ապահովման նկատմամբ գիտական մոտեցումների մշակումը:

3.4. Դաշտային էթնոքաղաքագիտական նյութի նմուշ. ջիհադի կոչ

«Խոսք ջիհադի մասին»*

Թարգմանություն

մագնիտոֆոնային ժապավենի վրա ձայնագրված քարոզչական ճառի, ոճը պահպանված է (աղբյուրը պարզված չէ, ձայնահոլովակը հայտնաբերվել է Աշրաֆի «Աֆղանստանի իսլամական ընկերություն» հրոսակախմբի սպանված անդամներից մեկի մոտ, 8.10.82)

Եթե երկու մահմեդական իրար դեմ կռվում են, կամ երկու խումբ իրար դեմ պատերազմում են, դուք պետք է նրանց հաշտեցնեք: Եթե նրանց չհաշտեցնեք, նրանք կշարունակեն կռվել, իրար կգինաթափեն: Հարձակվող խումբը ագրեսոր է, և դուք պետք է նրան ոչնչացնեք: Սա Ալլահի կամքն է: Նա սիրում է արդարներին, և գժտվող խմբերին հաշտեցնելն Ալլահի կամքն է: Օրենքն այս է. եթե երկու խումբ կռվում են իրար դեմ, դուք պետք է նրանց հաշտեցնեք:

Ինչո՞ւ եք դուք կռվում իրար դեմ, երբ կա թշնամին: Թշնամին ոտնձգություններ է անում հայրենիքի պատվի վրա, թշնամին ուզում է մեզ պատվազուրկ անել, թշնամին մի կողմ է մնում, իսկ դուք կռվում եք աթոռի համար: Աթոռը թշնամու ձեռքում է, դուք դեռ չեք խլել այն, բայց այդ աթոռի համար իրար սպանում եք:

Եթե մի մահմեդական սպանում է մյուսին, ապա Ալլահը կնզովի նրան, և նա կդատապարտվի մեծագույն պատժի՝ հավետ կմնա դժոխքում:

Մտածե՛ք, եղբայրնե՛ր, ով հրամայում է սպանել իրար, նա լարում է ԱԻԿ-ը Ջամիաթի դեմ, Ջամիաթը Հարաքյաթի դեմ, Հարաքյաթն ԱԻԿ-ի կամ Մախոզի դեմ**, եթե նույնիսկ հրամանատարներն են ձեզ հրամայում, նրանք անհավատներ են՝ քաֆիրներ: Կան երկու տեսակի քաֆիրներ, մեկը բեղավոր է, մյուսը՝ մորուքավոր: Եթե մարդը մորուք ունի, սպիտակ զգեստ է հագնում և չալմա կապում, բայց հրամայում է սպանել մահմեդականներին, լինի դա թեկուզ Գուլբեդդինը, Գեյլանին, Բուրհանուդդինը, Մոջադադին, նա չի հավատում ո՛չ դժոխքին, ո՛չ դրախտին, ո՛չ էլ Ալլահին: Նա խաբում է մահմեդականներին: Ուրեմն նրան, ով խախտում է կանոնները, դուք պետք է սպանեք, որովհետև նա թշնամու կողմն է: Որովհետև նա ինքը թշնամի է, քաֆիր, փարչամական, խալղական, մարդկանց միջև թշնամանք է սերմանում: Հիմա ձեզ պա՞րզ է: Ասեմ ձեզ, որ երբ դուք զենք եք վերցնում և կռվի գնում, իսկ ինչ-որ մեկը մեր կռվին դեմ է, նրան զենք մի՛ տվեք, որովհետև նա ռուս է: Զենք վերցնող ամեն մի մահմեդական պաշտպանում է հայրենիքը: Իսկ նա, ով խանգարում է դրան, թեև մահմեդականանման է, բայց քաֆիր է, զենքդ ուղղիր նրա դեմ: Եթե գոհվես, ապա՝ հանուն արդար գործի, եթե մեռնի նա, նրա տեղը դժոխքում է: Նրանց ամեն մի հարձակում այլ մահմեդականների վրա հանցագործ արարք է: Նրանց պետք է հարվածել, պետք է կրակել նրանց վրա և երբեք զենքը վար չդնել: Եթե որևէ մեկը խանգարում է ձեզ, ասում է՝ «Զենքդ հանձնի՛ր», ապա մտածեք. արդյոք նա շուրավի՞* չէ՞: Մի՛ հավատացեք դրանց, դրանք խալղականներ են, փարչամականներ: Մի՞թե մահմեդականը կարող է հրամայել, որ սպանեն մահմեդականին: Մի՞թե մահմեդականը կսպանի մահմեդականին: Ի սեր Ալլահի, դա ի՞նչ բան է: Հյուսիսում ամեն տեղ իսկական թշնամին է, իսկ սրանք իրա՛ր դեմ են կռվում: Եթե մարդը պաշտպանվում է և այդ ժամանակ սպանվում է, ապա նա դառնում է շահիդ: Մի՞թե մահմեդականներն անպայման պետք է սպանեն իրար: Մի՞թե դա սխալ չէ: Այդ մահմեդականները (չէ՞ որ նրանք իրենց մահմեդական են համարում), թեև մորուք ունեն և սպիտակ չալմա են կապում, սև հոգի ունեն: Նրանք մահմեդականի զավակ չեն, այլ՝ շեյթանի ծնունդ: Մահմեդականի զավակ են նրանք, ովքեր կռվում են արդար գործի համար, կռվում են քաֆիրների դեմ: Ովքեր մահմեդականներին իրար դեմ են հանում, նրանք կռվում են աթոռի համար կամ հօգուտ ինչ-որ մեկի, իսկ այդպիսիք կան, դրանք քաֆիրներ են: Այ անաստված մարդ, ինչի՞ պիտի հասնես հիմա, որ կռվում ես աթոռի համար: Հիմա՛ր, ոչ մի բանի: Այդպե՞ս է, թե՞ այդպես չէ:

Եթե մի մահմեդական մյուսի վրա զենք է բարձրացնում. խլի՛ր նրա զենքը: Մենք ասում ենք, որ Ջամիաթի կամ ԱԻԿ-ի կամ Հարաքյաթի կողմնակից ենք, բայց դրանցից ո՛ր մեկն էլ դիմի ագրեսիայի, ոչնչացրո՛ւ նրան: Այս է հրամանը: Իմացե՛ք, որ ամեն մի խումբ, որը զրպարտում է

---

* Տեքստը հեղինակը ժամանակին ԱԺՀ-ում աշխատած քաղաքական վերլուծաբանների խմբի մասնակցությամբ ընտրել է թարգմանիչների խմբին (Միսկին, Փուլատ, Սայֆուդդին, Խայոտ) շարունակաբար պատվիրվող նյութերի բազմությունից: Հոլովակի թարգմանությունը, որը որպես հավելում կցված էր ԽՄԿԿ կենտկոմ ներկայացված զրությանը, պետք է պատկերացում տար Աֆղանստանում ջիհադի քարոզման բնույթի մասին:

Տեքստի լրախմբագրված սույն տարբերակը հրապարակվել է ՀՀ ՊՆ «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսում (1996, հմ. 2) և հեղինակի «Անվտանգության քաղաքագիտական պրոբլեմներ. ԽՍՀՄ վերակառուցում – Ղարաբաղ Հայաստան, Անդրկովկաս – Աֆղանստան» մենագրության (Ե., 2009) մեջ:

** Այստեղ թվարկված են ԱԺՀ ռեժիմի նկատմամբ ընդդիմական իսլամական հիմնական կուսակցությունների կրճատ անվանումները: Ստորև համապատասխանաբար նշված են դրանց առաջնորդների անունները:

* Դարի լեզվով «շուրավի» նշանակում է «խորհրդային»: Աֆղանական պատերազմի ժամանակ այս տերմինը աֆղան բնակչության զանգվածային գիտակցության մեջ ձեռք էր բերել զավթիչի բացասական իմաստ:

մահմեդականներին, չի սիրում նրանց, ռուսի զավակ է, թեև ասում է, թե ինքն իսլամի կողմնակից է: Եթե երկու մահմեդական կռվում են իրար հետ, ավագները պետք է նրանց հաշտեցնեն: Եթե դա չի հաջողվում, ապա գինիր մահմեդականներին և ոչնչացրու մեղավոր խմբին:

Եթե մեկը քո տան կտուրն է բարձրացել, սպանի՛ր նրան: Եթե մեկը քո բակը մտնի դռան անցքից, հանի՛ր նրա աչքերը: Բայց եթե մեկը քո տուն գա և քեզնից՝ մահմեդականից, զենքը խլի, ապա, եթե ընտրելու ժամանակ կա, նրա համար մահն ընտրիր:

Այ անխելք: Ինչպե՞ս կարող ես դու հաշտվել հավիտենական դժոխքի հետ, եթե քո մեջ հավատ կա: Եթե դու, այնուամենայնիվ, դիմում ես այդ քայլին, ապա դու, շո՛ւն, դժվար թե հավատացյալ ես: Ու թեև լավ մորուք ունես, սպիտակ չալմա ես կապում, քեզ իսլամի հրամանատար ես համարում, բայց դու հեռու ես իսլամից: Եթե նա մահմեդական է, մի՞թե կարող է սպանել իր եղբորը: Դուք, մահմեդականնե՛ր, պետք է եղբայրների միջև խաղաղություն տարածեք: Եթե երկու եղբայր գժտվել են, դու ի՞նչ ես անում: Աշխատում ես նրանց հաշտեցնել: Այդպես չէ՞: Օրինակ՝ այն աշակերտը խալղական է եղել, հիմա մորուք է պահում և իրեն մահմեդական է անվանում: Բայց կարո՞ղ է մահմեդական լինել: Դժել է իր երդումը, բայց չէ՞ որ նա փարչամական է: Ի՞նչ է արել նա: Մորուք է պահել, որ խաղեր խաղա մահմեդականների հետ, իրար հանդեպ ատելություն, թշնամանք սերմանի, սպանի մահմեդականներին, որ նրանք չմիավորվեն: Մի՞թե նա իսկական շուրավիի զավակ չէ: Ինչի՞ համար է նա այդ անում: Որպեսզի իր հայրը կառավարի Աֆղանստանը: Բայց մենք և դուք չենք հավատում այդ մորուքներին: Ամեն ոք, ով վարկաբեկում է մոջահեդին, շուրավիի զավակ է: Եթե դու մահմեդական ես, արդար գործի համար պայքարող ես, ջերմ սիրտ ունես, դու այդպես կվարվե՞ս: Չքավորի տունն այնտեղ է՝ հեռու վերևում, ինքն ապրում է փողոցում, իսկ սա կռվում է աթոռի համար: Այդ ի՞նչ է անում սա, այս անաստվածը: Հրաման կա հատուկ խումբ ստեղծելու, որ այդպիսի մարդկանց գնդակահարի: Ալլահից վախեցեք, որ դուք այդպես կռվում եք: Եթե դուք կռվում եք այն բանի համար, որ նա այնտեղից է, իսկ դու՝ այստեղից, որ դու այսպիսին ես, իսկ նա՝ այնպիսին, դա իսլամ չէ: Ամեն մեկը պետք է հարգի իրեն, ամեն մեկն ուրախ է, որ իր պատմությունն ունի: Ամեն մի տոհմ, որ դու տեսնում ես, ունի իր տեղն աշխարհում: Նա ուժ ուներ, բայց ժամանակները փոխվում են: Ուստի, եթե մենք այսքան զորեղ ենք, ապա չպետք է ուրիշին անզոր համարենք, քանի որ նա էլ իր ժամանակին զորեղ է եղել: Մի՛ ծիծաղիր նրա վրա, քանի որ նա էլ կարող է վաղը քեզ վրա ծիծաղել: Եթե դու նրա վրա ծիծաղել ես, նա քեզնից վրեժխնդիր կլինի: Հասկացա՞ք: Ալլահն ասում է, որ մահմեդականը պետք է պահի իր պատիվը: Եթե ԱԻԿ-ը վատ է մտածում

Ջամիաթի մասին, կարծում է, թե Ջամիաթը Ամերիկայի կողմն է, կամ Ջամիաթը վատ է մտածում ԱԻԿ-ի մասին, թե նա ռուսների կամ ուրիշ ինչ-որ մեկի կողմն է, ապա դու պետք է խուսափես նման խոսքերից, քանի որ դա վատ է:

Երբ մենք թշնամու դեմ ջիհադ ենք մղում, մենք պետք է հիշենք Ալլահին, աղոթենք Նրան և խնդրենք Նրա օգնությունը մեր նպատակին հասնելու համար: Եթե մենք այդ չանենք, ապա ոչնչի չենք հասնի, իսկ եթե հիշենք Ալլահին, ապա կհասնենք: Երջանկությունը և հաջողությունները Ալլահի ձեռքում են, միայն Նա կարող է մեզ երջանիկ դարձնել: Միայն Նա մեզ կօգնի: Ի՞նչ կարող ենք մենք անել ուղղաթիռների և տանկերի դեմ առանց Ալլահի: Ուրեմն մարտի դաշտում մենք պետք է միշտ հիշենք Ալլահին:

Դուք պետք է երկրպագեք Ալլահին, աղոթեք, հավատարիմ լինեք հավատքին, չարիք չպատճառեք մահմեդականներին: Պետք չեն մանր բաների համար անտեղի տուգանքներ՝ 10, 20, 30 հազարի: Եթե դու վնաս ես տալիս մահմեդականին, անմեղ տեղը նրան քշում ես հարազատ հողից, ապա դու իրականում մահմեդական չես: Նա, ով ձեզ տուգանում է, ով չարիք է գործում ձեր հանդեպ, նա մարդկանց առջև սևացնում է մահմեդականական բարոյականությունը, նա իսկական մահմեդական չէ: Նա այդ անում է, որ մարդիկ ընդունեն «ժողովրդական իշխանությունը»: Մենք շատ մարդկանցից ենք լսել, թե իրենք ուզում են անձնատուր լինել շուրավիներին: Շուրավիներն ավելի լավ են, քան այդպիսի մահմեդականները: Ահա այդպիսի հրամանատարները և նրանք, ովքեր մորուք ունեն, իրենք ռուս են, ռուսների ներկայացուցիչներ են և ուզում են ոչնչացնել իսլամը: Մահմեդականը չպետք է անհիմն կերպով պատժի, տուգանքի ենթարկի և, ինչպես արդեն ձեզ ասացի, սպանի: Մի՞թե մահմեդականը կարող է սպանել մահմեդականին: Ջամիաթը դեպի իրեն է քաշում, Հարաքյաթը՝ դեպի իրեն, Մախոզը՝ դեպի իրեն, մյուսը՝ դեպի իրեն: Այս սրիկաները ծախեցին իրենց հայրենիքը, իրենց 1350-ամյա հայրենիքը ծախեցին: Բերեցին 100 հազար ռուս զինվորների* 10 հազար տանկերով հանդերձ և իրենք էլ նրանց ստրուկը դարձան: Ապա մի մտածե՛ք, թե ով վերացրեց Զաքիրին, ռուսնե՞րը, թե՞ ուրիշներ: Ո՞վ վերացրեց Դաուդին, Թարաքիին, ո՞վ վերացրեց Ամինին, ռուսնե՞րը, թե՞ ուրիշներ: Բաբրաքին ո՞վ կվերացնի: Նրան էլ շուրավիները կվերացնեն: Բայց, երդվում եմ, քեզ էլ հանգիստ չեն թողնի՛: Դու կարծում ես, թե նրանց պետք են աֆղաննե՞րը՝ խալղականները կամ փարչամականնե՞րը: Ո՛չ, նրանց պետք է աֆղանական հողը: Միակ բանն այն է, որ նրանք սիրահարված են հողին: Ուզում են ծովին հասնել և հետո զավթել Պակիստանն ու Հնդկաստանը, արաբական պետությունները,

* Զաքիրը, Դաուդը, Թարաքին, Բաբրաքը աֆղանական պետության ղեկավարներն են:

իսկ մեզ ձեզ հետ՝ շահագործել: Սա է շուրավիների նպատակը: Շուրավիներին պետք չեն ո՛չ փարչամը և ո՛չ էլ խալըը: Արդյոք, ռուսների դրդմամբ չէ՞ր, որ սպանվեց Թարաքին կամ Հաֆիզուլա՞, թե՞ ոչ: Բաբրաքին նրա՞նք կսպանեն, թե՞ ուրիշները: Չէ՞ որ դուք նրանց ճտերն եք. մի՞թե նրանք ձեզ կթողնեն: Չեր երիտասարդությանը Աֆղանստանում թողեցի՞ն: Հարգված մարդկանց թողեցի՞ն: Բոլորին վերացրին: Դուք ձեզ խելացի եք համարում: Այ դուք, տգետ ավանակնե՛ր, մտածե՛ք, թե ինչու եք մարդկանց ստիպում տանջվել:

Եթե դուք մահմեդական եք, ապա պետք է համախմբվեք և թշնամուն քշեք հայրենիքից: Խելացի մարդիկ ասում են. պետք է ապրել պարզ երկնքի տակ, այլ ոչ թե լինել օտար ցեղի ստրուկներ: Չի կարելի օտար զինվորին թողնել, որ տրորի ձեր մորը: Իսկ եթե «խելոքները» հակառակն են ասում, ապա հազար անեծք այդպիսի գիտունների գլխին: Գեթ մեկ անգամ մտածեք. Աֆղանստանի խեղճ մահմեդականը դեպի իսլամն է մղվում, իսկ մենք բաժանվել ենք 50 մասի, մեկը՝ Հեզբե Իսլամի, մյուսը՝ Ջամիաթե Իսլամի, Հարաքյաթե էնղելոբին Իսլամի, Ֆիդայան, Հեզբե Անսոուրե Իսլամի, և իրար թշնամի ենք դարձել: Դուք ճիվաղներ եք: Իսկ ո՞ւր կորչի Աֆղանստանի մահմեդականը: Չեր հայրենիքն Աֆղանստանն է, կրոնը՝ իսլամը, իսկ դուք՝ մահմեդականական խմբավորումներդ, մահմեդականական ոչ մահմեդականներդ, չէ՞ որ դուք ուզում եք ծախել հայրենիքը: Եթե դուք բոլորդ միավորվեք, ղուրանն ամուր վերցնեք ձեր ձեռքը, չմասնատվեք, եթե դուք՝ աֆղաններ, մահմեդականներ եք, Աֆղանստանի ազատագրման կողմն եք, ապա միավորվե՛ք միացյալ դրոշի տակ, և դուք կոչնչացնեք թշնամուն: Բայց եթե դու աթոռ ես ուզում, աշխատավարձդ շուրավիից ես ստանում, փողը թշնամիներիցդ ես ստանում, ուրեմն դու ուզում ես Աֆղանստանը մաս-մաս անել:

Մահմեդական եղբայրնե՛ր, մի՛ կռվեք իրար դեմ, թե չէ կթուլանաք: Մահմեդական եղբայրնե՛ր, մենք պետք է ամուր լինենք թշնամու դեմ և ճանաչենք մեր թշնամուն: Իմացե՛ք, որ ամեն մի խումբ, որը մահմեդականներին սպանելու հրաման է տալիս, շուրավիների կողմն է, նա Աֆղանստանի թշնամին է: Դուք պետք է միավորվեք, լինեք միասնական, ինքներդ ոչնչացնեք թշնամուն, թուլություն չցուցաբերեք, տարբեր խմբերի միջոցով մի՛ սպանեք ձեր եղբայրներին, կրակոցներն ուղղեցեք թշնամու վրա: Որ դուք սպանում եք մահմեդականներին, ձեզ հավիտենական դժոխք է սպասում: Դա՞ է արդյոք ձեր խելքը, ձեր զգոնությունը: Ո՛չ, դուք մահմեդականներ չեք: Մահմեդականը մահմեդականին եղբայր է, նա չպետք է չարիք պատճառի նրան: Դուք ինչո՞ւ եք չարիք պատճառում Աֆղանստանի խեղճ ժողովրդին, անջատ-անջատ խմբերի միջոցով

* Խոսքը վերաբերում է Հաֆիզուլա Ամինին:

սպանում ձեր եղբայր մահմեդականին: Մի քիչ մտածեք, թե ինչ պատահեց Բուխարայիին թուրքերի և տաջիկների միջև թշնամության հետևանքով: (Իսկ թշնամանքը ռուսները սերմանեցին:) Շուրավիներն առանց որևէ ջանքի զավթեցին Բուխարան: Եվ այսպես, եղբայրնե՛ր, շուրավիներն այս կերպ են գործում, խմբերի միջև թշնամություն են հարուցում, իսկ այդ խմբերում կան մարդիկ, որոնք չեն ցանկանում միավորվել այլ մահմեդականների հետ: Այսպիսով, եղբայրնե՛ր, բոլոր նրանք, ովքեր չեն ուզում միավորվել, խմբերի միջև թշնամանք են սերմանում, շուրավիների զավակներ են: Դուք մի՛ հավատացեք նրանց և մի՛ ենթարկվեք նրանց խորամանկություններին: Լինի դա մոլլա կամ ծերունի կամ երիտասարդ, բոլոր նրանք, ովքեր թշնամություն են սերմանում, մահմեդականներ չեն, թշնամիներ են: Եթե նրանք մահմեդականների կողմն են, ապա պետք է լինեն նրանց կողմից, ովքեր հաղթում են, և ապստամբեն նրանց ղեկավարությամբ: Խմբերը պետք է ամենուրեք միավորվեն և ջարդեն թշնամուն: Այդպիսին պետք է լինի մահմեդականությունը: Դա ես ձեզ ասում եմ, որովհետև եթե այդպես լինի, եթե լինի միավորում, ապա մեր կառավարությունը, մեր հայրենիքը մերը կլինեն: Հակառակ դեպքում շուրավիները կխլեն մեզնից մեր հայրենիքը, ինչպես Բուխարան: Ահա հենց այդպիսի թշնամանքի պատճառով, որ լինում է խմբերի միջև, հայրենիքը հանձնվում է շուրավիների ձեռքը: Որից հետո չի լինի ո՛չ հայրենիք, ո՛չ կրոն, ո՛չ կին, ո՛չ երեխաներ: Կամ այն տները, որոնք մեզ այդ տառապանքները բերեցին, դրանք Ջաքիրի, Նադիրի* տներն են, այն տները, որոնք հրավիրեցին շուրավիներին և բերեցին մեզ այս բոլոր դժվարությունները: Կտեսնեք. եթե վերադառնան այդ տները, ապա կսկսեն, մի կողմից, համագործակցել ռուսների հետ, մյուս կողմից՝ Ամերիկայի հետ, այլ ո՛չ թե կրոնի և ժողովրդի: Ահա թե ինչ են ուզում այդ մարդիկ:

Հե՛յ, անջատ-անջատ խմբե՛ր: Հե՛յ, խմբեր, որ իրենց մահմեդականներ են անվանում: Եթե դուք հավատում եք Ալլահին, փորձանք մի՛ բերեք ձեր գլխին: Դու աթոռ ես ուզում, բայց Ալլահը քեզ երբեք աթոռին չի նստեցնի: Նա քեզ հետ այնպես կվարվի, որ խելքդ երբեք գլուխդ չի գա: Նա ամենայն խստությամբ կհատուցի քեզ այն բանի համար, որ դու աթոռի պատճառով ստիպում ես խեղճ մարդկանց զոհվել: Եթե դու հավատում ես Ալլահին, ապա այդպես չես վարվի: Եթե մեկն այդպես է վարվում, դուք պետք է սպանեք նրան: Եթե Ալլահը մեզ հետ է, կգտնվի՞ մի ուժ, որ կարողանա կոտրել մեզ: Մեզ կկոտրեն այն ժամանակ, երբ Ալլահը մեզ հետ չի լինի: Եթե մենք ձեզ հետ անջատ-անջատ ենք, ապա մեր երկուշաբթի և հինգշաբթի օրերի աղոթքներն ընդունելի չեն լինի, մինչև որ բոլորս հաշտ չլինենք իրար հետ: Մենք այնպիսի վիճակում

* Հիշատակված են Աֆղանստանի նախկին կառավարողների անունները:

ենք, որ ԱԻԿ-ը Ջամիաթի դեմ է, Հարաքյաթը՝ Մախոզի, մի ուրիշը՝ մեկ ուրիշի, իսկ մենք ձեզ հետ պետք է թշնամի լինենք այն խմբին, որը քաֆիրների կողմն է: Առանձին հաշիվ կունենանք նրանց հետ, ովքեր մեզ կոչ են անում դառնալու քաֆիր: Եթե դա չլինի, չի լինի և Ալլահի նզովքը:

Ալլահն ասում է, որ դուք կթուլանաք, կգրկվեք ուժից: Համբերե՛ք, քանի որ Ալլահը համբերատարների հետ է: Եղբայրնե՛ր, մի՛ թուլացեք, մի՛ տխրեք: Դուք բարձր եք բոլոր տեսակի գժտություններից, դուք մահմեդականներ եք: Եթե դուք մահմեդականներ եք, և հավատը դեպի Ալլահն իրոք որ անկեղծ է, դուք երբեք ստորացած չեք լինի, և ձեզ երբեք չեն հաղթի: Բայց ձեր հավատը կթուլանա, եթե կռիվ լինի աթոռի համար կամ լինի տեղայնություն. մենք ձեզ հետ նսեմացած կլինենք: Եթե ձեր արդար գործը Ալլահը չընդունի, դուք երբեք դրախտ չեք ընկնի: Ամենքն էլ ուզում է դրախտ ընկնել: Դու նյութապես կամ որևէ այլ ճանապարհով օգնե՞լ ես նրանց, ովքեր կռվում են արդար գործի համար: Ո՛չ: Մի՞թե դրախտն այդպիսիների համար է: Դրախտը նրանց տեղն է, ովքեր իրենց ամբողջ ունեցվածքը և նույնիսկ կյանքը զոհում են արդար գործի համար մղվող կռվում, լինի դա մոլլա, խան, թե մի հասարակ մարդ:

Աֆղանստանի թշնամին՝ իսլամի թշնամին, ոտք է դրել մեր հայրենիք: Ով չի մարտնչում նրա դեմ, նա նզովված է Ալլահի կողմից: Բայց եթե ձեզնից որևէ մեկը մե՛կ փարչամի, մե՛կ խալղի կամ ուրիշ որևէ մեկի կողմն է, ապա նա ձեր ամենաառաջին թշնամին է: Դուք կարծում եք, թե կարելի է հենց այնպես դրախտ ընկնել: Դրա համար պետք է քննություն տալ, պետք է կռվել, օգնել և եթե պետք է՝ մեռնել: Մենք ձեզ հետ չպետք է վախենանք մահից, որովհետև եթե բախտորոշված չէ, ապա մահ չի լինի: Իսկ եթե ինչ-որ բան բախտորոշված է, կյանք չի լինի: Ով տանն է, նա գերեզմանատանը չէ, իսկ ով գերեզմանատանն է, նա տանը չէ: Հիշե՛ք. այն, ինչ բախտորոշված է մեկին, մյուսի հետ երբեք չի կատարվի: Ոհստի բոլորը պետք է վանեն մահվան վախը, ոչ ոք չի մեռնի առանց Ալլահի կամքի: Բոլոր մարդիկ մեռնում են Ալլահի թույլտվությամբ: Իսկ Ալլահը թույլտվություն է տալիս միայն այն դեպքում, երբ եկել է անհրաժեշտ ժամանակը: Որտեղ էլ որ լինեք, մահը միշտ էլ ձեզ կգտնի, մահից չես խուսափի: Եղբայրնե՛ր, արդյո՞ք հաճելի է ձեր կյանքը ստրկության մեջ, ձեր կանանց ու աղջիկների կյանքը ռուսներին ծառայության մեջ: Ավելի լավ է մահը: Մահը հազար անգամ լավ է նման կյանքից: Մենք ձեզ հետ պետք է մարտնչենք հենց մահից մեր հայրենիքը ազատագրելու համար: Բայց եթե մենք ձեզ հետ մահից վախենանք, ռուսները կգայթակղեն մեր կանանց, կօգտագործեն մեր աղջիկներին: Թող անիծյա՛լ լինի այդպիսի կյանքը, եթե մենք դա կյանք ենք անվանում:

Սակայն Աֆղանստանի խեղճ ժողովուրդը ընդունեց մահը: Ես ասում եմ՝ նզովյա՛լ լինեք, անջատ-անջատ խմբե՛ր: Ով իսլամն է ուզում, Աֆղանստանն է ուզում, ճշմարտությունն է ուզում, թող Ալլա՛հը նրան օրհնի: Բայց ով ահա այսպիսի Աֆղանստան է ուզում, Ալլահը կպատժի նրան: Կան մարդիկ, որոնք ընդհանրապես չեն ուզում Աֆղանստանի ազատությունը, քանի որ առաջներում կուշտ չեն եղել, իսկ այժմ իրենց լավ են զգում, տակները մեքենա կա, նրանք մեր մասին չեն էլ մտածում. կուզե՞ն նրանք արդյոք, որ Աֆղանստանում լավ լինի: Կան և այսպիսի անամոթ մարդիկ, և նրանք միշտ գժտություն են բորբոքում, և մեր որոշ սրիկաներ աջակցում են նրանց, և սպանում իրենց եղբորը՝ մահմեդականին: Իսկ ո՞ւր է ձեր մահմեդականի խելքը: Այդ ինչո՞ւ եք ընտրում դժոխքը: Մենք չենք վախեցել ո՛չ Ջաքիրից, ո՛չ Դաուդից, ո՛չ Թարաքիից, մենք մյուսներից էլ չենք վախենում: Մենք պարտավոր ենք ասելու ճշմարտությունը մեր եղբայր մահմեդականներին:

Մահմեդականնե՛ր, միավորվե՛ք,
Միացե՛ք և ջախջախե՛ք թշնամուն:
Հե՛յ, երիտասարդ քաջե՛ր,
Կռվե՛ք առյուծի պես և ջախջախե՛ք թշնամուն:

(Սրան հետևում է աղոթքը:) «Ալլա՛հ, մենք Քո անօգնական զավակներն ենք, փրկի՛ր մեր խեղճ Աֆղանստանը: Դու բերեցիր անիծյալ ռուսներին մեր իսկ մեղքով, քանի որ մեր կառավարողները, դատավորները ծախեցին մեզ, մեր ավագները դավաճանեցին ղուրանին, և մեզնից ոչ ոք չծառայեց կրոնին, դրա համար էլ Դու մեզ պատուհաս բերեցիր: Աղաչում ենք, ների՛ր մեզ, որպեսզի մենք ուղղվենք, և այն օրը, երբ մենք ուղղվենք, Դու ինքդ կվտարես թշնամուն: Ազատի՛ր մեր հայրենիքը, ազատի՛ր մեզ այս խայտառակությունից, ողորմա՛ որբերին, այրիներին: Այս մահմեդականները չեն խղճում որբերին և այրիներին, գոնե Դու խղճա նրանց: Եթե նրանք գութ ունենային, նրանք կմիավորվեին և կջախջախեին թշնամուն: Բայց քանի որ նրանք խիղճ չունեն, ուստի չեն էլ միավորվում: Չունեն նրանք խիղճ, ուստի Դու ինքդ խղճա որբերին և այրիներին: Մենք մեղավոր ենք, բայց մի՛ պատժիր Դու մեզ, ժողովրդին փրկիր թշնամուց:

Դու միշտ օգնել ես մեզ, բազում անգամներ ջախջախել ես թշնամուն, բայց մենք անշնորհակալ գտնվեցինք: Փրկի՛ր հայրենիքը, ղուրանը օրենք դարձրու, ղուրանը իշխող դարձրու: Ամեն մեկին, ով սիրում է Աֆղանստանը, ամեն մեկին, ով խղճում է Աֆղանստանի ժողովրդին, ամեն մեկին, ով իսլամի կրոնի համար ջիհադի վիճակում է, տուր հաղթանակ և ամբողջ Աֆղանստանը տուր նրանց ձեռքը:

Սատա՛ն եղիր նրանց, ովքեր կռվում են հանուն Աֆղանստանի ազատության»:

Եղբայրնե՛ր, այս ժապավենը մի մարդու ձայնագրություն է, որը մաքուր է երկնքի առջև, պայքարում է իսլամի հաղթանակի համար, չի երերում այս կամ այն կողմ, ցանկանում է միայն, որ իսլամը հաղթանակի հայրենիքում: Արտագրեցեք այս ձայնագրությունը և լսեցեք ամենուրեք միջոցառումներում»:

* * *

Տեսանելի ապագայում ավանդական ջիհադն իր արմատական դրսևորմամբ, ինչպես նաև արդիականացված ջիհադն իր փոխակերպված ռազմական ու ռազմաքաղաքական ձևերով, հեղինակի կարծիքով, սպառնում են վերածվելու կանոնավոր բանակներին անհամաչափ ցանցային դիմագրավման, պետությունների և տարածաշրջանների ապակայունացման արդյունավետ միջոցի:

Արդիականացված ջիհադը կարող է վերածվել մի գործիքարանի, որի կիրառումը հնարավորություն կտա տարածաշրջանային զինված հակամարտությունների բորբոքման ու նպատակային կառավարման միջոցով հասնելու ուժերի բաշխման աշխարհառազմավարական փոփոխման և ռեսուրսների ու շուկաների նկատմամբ վերահսկողության հաստատման[159]:

Սույն նյութը Հայաստանի Հանրապետության, ԱՊՀ երկրների, ինչպես նաև Կովկասի տարածաշրջանում իրենց շահերը հետապնդող այլ պետությունների ազգային և միջազգային անվտանգության համար սպառնալիքների պրոբլեմի ակտուալության հաշվառմամբ հասցեագրվում է զինվորական և քաղաքական հարցերով հետաքրքրվող ընթերցողին ժամանակակից ջիհադի երևույթի մասին նրա գիտելիքների ու պատկերացումների խորացման նպատակով:

[159] Տես *George W. Gawrych*. Jihad in the 20-th century. //Military Review. The Professional Journal of the United States Army. US Army Command & General Staff College, Vol. LXXV–Sept.–Oct. 1995. N 5, PP. 33 – 39; *Ralph Peters*. The Culture of Future Conflict. //Parameters. The US Army's Senior Professional Journal. US Army War College Qarterly, Vol. XXV, Winter 1995–1996. № 4, PP. 18–27:

§ 4. Ջիհադում համաձայնային սցենարների մշակման փորձի մասին. մեթոդիկայի որոնումներ և փորձաքննություն

Ինչպես վերը նշվել է, ԽՍՀՄ-ում Յու. Վ. Անդրոպովի իշխանության գալով ուրվագծվեց շրջադարձ դեպի ավելի ռեալիստական հարաբերակցում այն քաղաքական, բարոյական, մարդկային ու նյութական կորուստների և շահումների, որոնք Խորհրդային Միությունն ունեցել է ծգծգված աֆղանական պատերազմի ընթացքում*: Քաղաքական ուժերի նոր դասավորությունը կանխորոշեց ռազմավարական ընտրությունը հօգուտ ռազմական հակամարտությունից ԽՍՀՄ դուրս գալու՝ ռազմաքաղաքական դոկտրինի և դրանից բխող արտաքին ու ներքին քաղաքական ուղեգծերի համապատասխան փոփոխմամբ: Աֆղանական զինված ընդդիմության դեմ համընդհանուր պատերազմում ԽՍՀՄ և ԱԺՀ կուսակցական-պետական մեքենաների շարակարգված ներգրավվածությունը, ռազմաքաղաքական գործընթացի իներցիոն բնույթը, որը կառուցվածքագործառութային առումով ամրագրված էր զինված հակամարտության վերարտադրման դիրեկտիվ, այդ թվում՝ կադրային, մեխանիզմներում, նախանշում էին այսպես կոչված «ապահովող ծառայությունների» գործունեության կերպափոխման սահմանափակությունը:

Համաձայնային-հակամարտային նպատակամիտումը (միանշանակ հակամարտայինի փոխարեն) կանխորոշեց միջազգային հարաբերությունների համակարգում ԽՍՀՄ կերպարի ու դերի ռեաբիլիտացիայի համար նախադրյալների ստեղծման հնարավորությունների հետազոտման «գերխնդիրը»: Այն սկսեց մշակվել ԽՍՀՄ ակադեմիական ու ճյուղային գիտական կենտրոնների մի ամբողջ համակարգի կողմից: Այդ հետազոտական գործընթացում որոշակի դեր էր հատկացված նաև Աֆղանստանում ակտիվ ներգրավված դիտարկման ռեժիմով աշխատող մասնագետների վերլուծական-կառավարային գործունեությանը: Միաժամանակ համաձայնային սցենարների որոնումներ էին կատարվում նաև պատերազմող կողմերի շփման ավելի բարձր՝ միջքաղաքակրթական, մակարդակում:

Ինչպես արդեն նշվեց, որպես խորհրդային արտաքին քաղաքականության ու քարոզչության տվյալ համընդհանուր ու տարածաշրջանային կա-

* 1982 թ. նոյեմբերի 27-ին՝ Լ. Ի. Բրեժնևի հուղարկավորությունից անմիջապես հետո, ԽՄԿԿ կենտկոմի Քաղբյուրոն ԽՍՀՄ նոր ղեկավարի առաջարկությամբ քննարկեց Աֆղանստանից խորհրդային զորքերի դուրսբերման հարցը: 1984 թ. փետրվարին՝ Յու. Վ. Անդրոպովի վախճանից հետո, տեղի ունեցավ հրաժարում Աֆղանստանում ազգային համաձայնության հաստատման ուղեգծից: Այդ ուղեգծի արգելակմանը նպաստեցին նաև այն միջազգային ուժերը, որոնք շահագրգռված էին, որ խորհրդային զորքերը մնան Աֆղանստանում, և ԽՍՀՄ-ը շարունակի քայքայվել:

ռուցվածքի նպատակ դիտվում էր ԽՍՀՄ Զինված ուժերի դուրսբերումն ԱԺՀ-ից: Կապված քաղաքական ուղեգծի փոփոխման հետ՝ սկսեց փոխվել նաև խորհրդականների հաստատության գործունեությունը, ինչն ուղեկցվում էր դրա բովանդակության մեջ վերլուծական բաժինների ինտենսիվ ներմուծմամբ: 1982 թվականի աշնանից հակառակորդին ցույց տրվող քաղաքական ու գաղափարախոսական հակազդեցության հարցերը մշակող վերլուծաբանների առջև դրված խնդիրներում գերակայություններն սկսեցին թեքվել դեպի «ազգային համերաշխության քաղաքականության» տեսության ու պրակտիկայի հետազոտում: Ավանդական քաղաքական ու հակաքարոզչական հակազդեցության պրոբլեմների շարունակվող մշակումների ֆոնի վրա մի շարք մասնագետներ սկսեցին ներգրավվել ձևավորվող համաձայնային-հակամարտային ուղեգծի տեսական-մեթոդաբանական հիմքերի վերաիմաստավորման գործում:

Հանուն ճշմարտության պետք է ասել, որ տվյալ դեպքում ոչ միայն հակամարտության, այլև համաձայնության էթնոքաղաքականության ոլորտում հետազոտական դաշտի ընդհանուր ուրվագծի, ինչպես նաև ուսումնասիրության գործիքակազմի ընտրությունը տրված էր «վերևից», գերազանցապես՝ դիրեկտիվային եղանակով: Եվ միայն գիտական ու գործնական խնդիրների այս, համեմատաբար ավելի օբյեկտիվ ձևակերպման շրջանակներում էին սակավաթիվ մասնագետները կատարում այն գործիքների ընտրությունը, որոնք համապատասխանում էին բազմամակարդակ վերլուծական-կառավարային մշակման կոնկրետ բնագավառներին:

Ժամանակի ընթացքում, թեև այս դրույթը չներկայացվեց խորհրդային հասարակության քննարկմանը, պարզ դարձավ, որ աֆղանական հակամարտության ներքին և արտաքին քաղաքական կարգավորմանն անցնելու բարդությունը կապված է դրա մոդելի հիմքային ձևախախտվածության հետ: Ժամանակին խորհրդային զորքեր մտցնելու որոշումն արդարացնելու, «ագրեսիա» և «բռնազավթում» տիպի միջազգային-իրավական գնահատականները չեզոքացնելու համար մշակվեցին «աֆղանական ժողովրդի դեմ իմպերիալիզմի սանձազերծած չհայտարարված պատերազմի» մեթոդաբանական հայեցակարգն ու մոդելը: Հենց այս առասպելականացված մոդելը ԱԺՀ-ում խորհրդային ներկայության արդարացմանն ու արտաքին ագրեսիայի հետևմանն իր կողմնորոշվածությամբ քողարկեց աֆղանական հակամարտության հիմքային կառուցվածքը՝ երկար ժամանակով կաշկանդելով իր ներքաղաքական հենքի վրա դրա դինամիկայի հնարավոր սցենարների համաձայնային կարողությունները:

Վերլուծաբանների նեղ շրջանում հակամարտության հիմքային մոդելի էության գիտական պարզումը, դրա կառուցվածքի ու դինամիկայի որոշումը մեթոդաբանական հիմք դարձան, որպեսզի քաղաքագիտական տեսակետից հիմնավորվի այն համաձայնային գիտափորձերի կատարման հնարավորության մասին վարկածը, որոնք պետք է նախորդեին ազգային խաղաղության հաստատմանը միտված ուղեգիծը և հնարավորություն տային փորձարկելու դրա քաղաքական գործիքարանը:

Տվյալ վարկածի տեսական միջուկը օրգանապես պարունակում էր միջազգայնացված զինված հակամարտությունը Աֆղանստանի ընդդիմության ու պաշտոնական ռեժիմի միջև ներքաղաքական քաղաքացիական հակամարտության սկզբնական հունը վերադարձնելու մասին հայեցակարգը[160]: Հենց ներազգային հակամարտության մասնակիցների՝ աֆղանների կողմից սկզբնապես ընտրված դերերի վերադարձն իրենց իսկ՝ աֆղաններին, դարձավ խորհրդային զորքերի դուրսբերման մասին թեկուզ և չքարոզվող, սակայն իրատեսական վարկած:

«Ճգնաժամային էթնոքաղաքականության» կողմից դրվող սահմանափակումները հիմնականում պայմանավորված էին հուսալի տեղեկույթի աղբյուրների մատչելիության, համաձայնային-հակամարտային պրակտիկայի սուբյեկտների և օբյեկտների ինքնարտահայտման միջավայրի հետ անմիջական շփումների խիստ սահմանափակվածությամբ: Աֆղանական պատերազմի պայմաններում կոնկրետ էթնոքաղաքագիտության գործիքակազմից գործնականում բացառվում էին քաղաքական սոցիոլոգիայի մեթոդների կիրառմամբ կատարվող զանգվածային հետազոտությունները: Դրա հիմնական պատճառներն էին՝ երկրում ուղևորության ժամանակ հետազոտողի կյանքի համար իրական վտանգի գոյությունը[161], բնակչության մեծ մասի անգրագիտությունը, զանգվածային հարցումների համար պատրաստված կադրեր ու համապատասխան ավանդույթներ չլինելու հանգամանքը և այլն: Քանի որ բնակչությունը հարցազրույցներն ընկալում էր որպես միջամտություն անձնական կյան-

[160] Աֆղանական զինված հակամարտության՝ «Աֆղան ժողովրդի դեմ չհայտարարված պատերազմի» մոդելով մարմնավորված հայեցակարգի քաղաքական-գաղափարախոսական պատվիրվածությունը երկար տարիներ բացառում էր ընդդիմության ներկայացուցիչների իրավահավասար մասնակցությունը միջազգային բանակցություններին ու պայմանագրերին: Աֆղանական ընդդիմության նման արհեստական մեկուսացումը բացառում էր նաև նրանց կողմից պայմանագրերի կատարման վերաբերյալ որևէ պարտավորությունների ստանձնումը, քանի որ նրանք չէին մասնակցում դրանց քննարկումներին: Այս մոտեցումը փաստորեն միջնորդավորված ձևով նպաստում էր պատերազմի շարունակմանը:

[161] Այն մասնագետները, որոնք 1982–1983 թթ. աշխատել են ԱԺՀ-ում, ի հակադրություն աֆղանական պաշտոնական քարոզչության գնահատականների, գիտեն, որ անգամ ցերեկային ժամերին Աֆղանստանի տարածքի շուրջ 80 %-ը վերահսկվում էր զինված ընդդիմության կողմից:

քին, ուստի անհնարին էր զանգվածային ուսումնասիրությունների արդյունքների իսկությունն ստուգել քիչ թե շատ հուսալի կերպով:

Վերլուծության արդյունքների մշտական գործնական փորձարկման և իսկության ստուգման, ինչպես նաև ռազմաքաղաքական կառավարման պրակտիկայում ներդրման անհրաժեշտության բերումով կիրառական էթնոքաղաքագիտության գործիքակազմում հատուկ տեղ էր գրավում իր բովանդակությամբ ու կառուցվածքով առավել բարդ մեթոդը՝ «գիտափորձը»:

Աֆղանստանում ջիհադի ռազմաքաղաքական և սոցիալ-հոգեբանական յուրահատկությունների հետևանքով գիտափորձերը կարող էին անցկացվել միայն հետազոտվող օբյեկտների բնական ինքնարտահայտման դաշտային պայմաններում: Վերլուծաբանները հիմնականում հնարավորություն չէին ունենում «կախյալ փոփոխականների» վրա ազդեցության վերահսկման նպատակով նախապես ընտրելու և գրանցման նախապատրաստելու «անկախ փոփոխականը»: Ուստի հետազոտողները մեծ մասամբ գործում էին «բնական գիտափորձի» ռեժիմով, երբ ստիպված էին ուշադիր դիտարկել դրա օբյեկտները և սպասել, մինչև համաձայնության–հակամարտության հետազոտվող գործընթացում հստակորեն արտահայտվի այն համաձայնային կամ հակամարտային տարրերի փոփոխությունը, որոնք էլ հենց կարող են հանդես գալ միջնորդավորված կերպով վերահսկվող անկախ փոփոխականի դերում:

Համաձայնային գիտափորձում որպես հետազոտման և ուղղակի կամ միջնորդավորված եղանակով վերահսկվող էթնոքաղաքական օբյեկտներ դիտարկվում էին ռազմական ու քաղաքական ռեալ իշխանության կառույցները, որոնք գոյություն ունեին ինչպես ԱԺՀ պաշտոնական հաստատություններում, այնպես էլ զինված ընդդիմության ռազմաքաղաքական ստորաբաժանումների գործունեության ոլորտում: Ի դեպ, վերջիններս թեև ճանաչված չէին որպես օրինական իշխանության սուբյեկտներ, սակայն ոչ պակաս ազդեցիկ էին:

Որպես անկախ համընդհանուր փոփոխականներ դիտվում էին օբյեկտների այն բնութագրերը, որոնք վկայում էին զինադադարի և համագործակցության վիճակ նրանց մտնելու մասին (բանակցություններ բանակցությունների վարման մասին, տնտղիչ բանակցություններ, միջնորդական առաջարկությունների իրացվելիության, անմիջական բանակցությունների մեջ մտնելու գլխավոր հատկանիշների քննարկում և համաձայնեցում, զինադադարի պայմանների վերահսկելիություն, բանակցությունների և բուն զինադադարի վերարտադրման երաշխիքների պահպանում և այլն):

Տվյալ դեպքում խնդիրը մի յուրահատուկ դաշտային գիտափորձի կատարումն էր այնպիսի պայմաններում, երբ գիտափորձի օբյեկտը՝ ԱԺՀ-ում հակամարտության կողմերը, գերզգայուն կերպով էր արձագանքում զինված կազմավորումների վարքի վրա թեկուզ որոշ չափով ներգործություն պարունակող ցանկացած միջամտությանը:

Այսպիսով՝ դաշտային գիտափորձը գործնականում բացառում էր իր ընթացքի վերահսկման անմիջական ձևերը և ենթադրում էր հետազոտական ու գործնական աշխատանքի վարում պատերազմող և բանակցող կողմ-հակառակորդների ներխմբային և արտախմբային բնական ինքնարտահայտման պայմաններում: Պատերազմող կողմերին համաձայնության ու համագործակցության մղելու ուղղությամբ բնական գիտափորձի նախապատրաստման և անցկացման ժամանակ առանձնակի մտահոգության առիթ էր հակազդումն իրավիճակի ճգնաժամային փոփոխականությանը: Վերջինս պայմանավորված էր ինչպես տարատեսակ տեղական ռազմական էթնոքաղաքական գործոններով, այնպես էլ զինված ընդդիմության ու քաբուլյան իշխանությունների շտաբային կենտրոններից իրականացվող ռազմաքաղաքական կառավարմամբ:

Գիտափորձի տվյալ ձևը հետազոտվող և կառավարվող օբյեկտների բնույթի պատճառով հասարակական գործունեության մի բարդ համալիր էր, որը չէր սահմանափակվում միայն զինված կազմավորումների ռազմաքաղաքական վարքի ոլորտով: Թեև խմբային վարքի կարգավորման հարցում արտաքնապես գերակշռում էին ռազմաքաղաքական գործոնները, այնուամենայնիվ այդ վարքն զգալի չափով պայմանավորված էր օբյեկտի սոցիոմշակույթի և էթնոմշակույթի յուրահատկությամբ:

Հարկ է ուշադրություն դարձնել այդ գիտափորձի հետազոտական և գործնական կողմերի սերտ կապին: Ի դեպ, հետազոտական մասն առաջին հերթին ներառում էր օբյեկտների՝ ռազմական հակամարտության կողմերի վերաբերյալ տեղեկությունների հավաքում և վերլուծում, այդ թվում նաև գիտափորձի այնպիսի առարկայի մասին, ինչպիսին է պատերազմող կոնկրետ կազմավորումների փոխհարաբերություններում եղած համաձայնային ու հակամարտային ներուժը:

Գիտական ուսումնասիրության ընթացքում կիրառվում էին այն հետազոտական գործիքները, որոնք հնարավորություն էին տալիս բացահայտելու և նկարագրելու զինված խմբավորումների սոցիալական, առաջին հերթին՝ ռազմաքաղաքական, այդ թվում՝ էթնոքաղաքական, վարքի ձևավորման գործոններն ու մեխանիզմները:

Զինված ընդդիմության կազմավորումների ընդհանուր և առանձնահատուկ բնութագրերի, շահերի, նպատակների, ինչպես նաև նրանց համա-

ձայնային կամ հակամարտային վարքի կարգավորման մեխանիզմների միջև պատճառահետևանքային կապը պարզելու համար հիմնականում օգտագործվում էին այնպիսի գործիքներ, ինչպիսիք են փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը, արտաքին և ներգրավված դիտարկումները, փորձագիտական տեղեկույթի հավաքումն ու վերլուծումը, «բանակցային տեխնոլոգիաների» տարրերը:

Ռազմական իրադրության յուրահատկությունը կանխորոշում էր համաձայնային գիտափորձի օբյեկտի և առարկայի համակողմանի ուսումնասիրման հնարավորության սահմանափակությունը: Ռևստի գիտափորձի ծրագրի մշակմանը մասնակցում էին մի քանի գերատեսչությունների ու ծառայությունների վերլուծաբաններ, որոնք օգտվում էին տեղեկույթի հավաքման ու մշակման անհրաժեշտ աղբյուրներից և մեթոդներից: Տվյալ փուլում ուսումնասիրման օբյեկտներ էին ոչ միայն քաղաքական ու ռազմաքաղաքական հաստատությունները (կուսակցություններ, շարժումներ և ռազմաքաղաքական կառավարման կառույցներ), այլև աֆղանական ավանդական հասարակության այնպիսի կարևոր տարրեր, ինչպիսիք են ցեղերը, տոհմերը, կլանները, դրանց առաջնորդները, հեղինակավոր կրոնական գործիչները:

Հետազոտվող օբյեկտների գործունեությանը վերաբերող փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը կառուցվում էր աֆղանական և խորհրդային կողմերի վերլուծական ծառայությունների աղբյուրագիտական հիմքի վրա: Հիմնական ուշադրությունը դարձվում էր իսլամական ընդդիմադիր կուսակցությունների կենտրոնական մարմինների և տեղերում նրանց իսլամական կոմիտեների ծրագրերի, կանոնադրությունների, ուղղորդող փաստաթղթերի ու հրահանգագրերի ռազմաքաղաքական և իրավաքաղաքական վերլուծությանը: Որպես պաշտոնական գնահատականների և իրադարձությունների ուսումնասիրման լրացուցիչ աղբյուր հետազոտական գիտափորձում զուգահեռաբար կատարվում էր նաև զինված ընդդիմության և նրա արտասահմանյան դաշնակիցների մամուլի մշտադննական վերլուծություն:

Սոցիոլոգիական զանգվածային հարցումների անցկացման բացարձակ անհնարինության հետևանքով զանգվածային լրատվության միջոցների ուսումնասիրումը որոշ չափով լրացնում էր նաև աֆղանական հասարակությունում տիրապետող հասարակական կարծիքի արժանահավատ և ներկայացուցչական գնահատումների պակասը: Տվյալ հրապարակումների ուսումնասիրության ժամանակ հիմնական ուշադրությունը սովորաբար դարձվում էր ընդդիմադիր կառույցների ղեկավար մարմինների և առաջնորդների գնահատականներն ու դիրքորոշումներն արտահայտող առաջնորդող հոդվածներին, ինչպես նաև հակամարտության կողմերի ռազմական ու քաղաքական գործունեության հետ կապված փաստերի վերաբերյալ տեղեկատվական հաղորդագրություններին:

Հատուկ ուշադրության առարկա էր այն ընդդիմական հատուկ քարոզչական նյութերի ուսումնասիրությունը, որոնց նպատակն էր հակազդեցությունը խորհրդային և աֆղանական հակաքարոզչությանը, ինչպես նաև բնակչության հասարակական տրամադրվածության թեքումը հօգուտ ջիհադի: Տվյալ դեպքում հաշվի էր առնվում նաև այն փաստը, որ մոջահեդների մեծ մասի անգրագիտության պատճառով ընդդիմությունը հատուկ քարոզչական նյութերը դիմադրության լայն շրջաններին էր հասցնում իր ակտիվիստների կողմից կատարվող խմբակային ընթերցումների ու մեկնությունների միջոցով[162]:

Գիտափորձի նախապատրաստման հետազոտական մասը ներառում էր աֆղանական ընդդիմության առավել հեղինակավոր առաջնորդների հեղինակային աշխատությունների և ելույթների ուսումնասիրությունը: Ի լրացումն աֆղանական ու խորհրդային վերլուծական ծառայությունների կողմից հավաքված կենսագրական բնույթի տեղեկությունների՝ կատարվում էր այնպիսի ականավոր ընդդիմադիր գործիչների աշխատությունների համեմատական վերլուծությունը, ինչպիսիք են Գուլբեդդին Հեքմաթիյարը, Բուրհանուդդին Ռաբբանին, Սեբղաթուլլա Մոջադադին և ուրիշներ: Դա հնարավորություն էր տալիս ավելի ճշգրիտ կերպով որոշելու նրանց իրական ռազմական և էթնոքաղաքական վարկանիշը, ազդեցության ոլորտներն ու ձևերը, ինչպես նաև նրանց առաջնորդական ոճի առանձնահատկությունները[163]:

Քանի որ բնակչության գերակշռող մասն անգրագետ էր, զինված ընդդիմությունը ջիհադում աֆղանների հավաքագրում իրականացնում էր հիմնականում շարունակական բանավոր քարոզչության միջոցով՝ օգտագործելով ինչպես քարոզիչների տարածված ցանցը, այնպես էլ ժամանակակից տեխնիկական միջոցները:

---

[162] Տես *Г. С. К. (Гайк Саргисович Котанджян).* Краткая характеристика некоторых исламских контрреволюционных организаций и основных направлений их подрывной пропаганды. Кабул, август 1982 г., 13 с., *ձեռքի*՝ Մոջահեդի բարոյահոգեբանական կողմնորոշումների հարցի շուրջ: «Հայկական բանակ», 1996, հմ. 1:

[163] Տես *Себкатулла Моджадади.* Цели национального спасения Афганистана. Б. м., б. г.; "Коротко о жизни одного моджахеда: Биография С. Моджадади". Издание НФС Афганистана. Б. г. (пер. с пушту); *Бурхануддин Раббани.* Мухаммад–первый воспитатель и учитель человечества. Б. м., б. г.; *его же:* Обращение к народу Афганистана. Б. м., б. г. (пер. с дари); *Гульбеддин Хекматьяр.* Требования веры и ее защиты (текст выступления 28.08.1360 г. Хиджры в лагере № 2 ИПА) (пер. с пушту):

Գիտափորձի նախապատրաստման վերլուծական մասում հատուկ տեղ էր զբաղեցնում ընդդիմության ռադիոհաղորդումների ծրագրերի այն ընդհանրացված տեսությունների տեքստերի համեմատական ուսումնասիրությունը, որոնք մշակվում էին ԱԺՀ պաշտոնական տեղեկատվական հաստատությունների հակաքարոզչական ծառայությունների կողմից: Լուծվում էր ընդդիմության քարոզչության նպատակների, փաստարկումների, ձևերի ու մեթոդների, ինչպես նաև լսարանի մասնագիտական և էթնոմշակութային առանձնահատկությունների նույնականացման խնդիրը:

Չնայած քարոզչության արտահայտչամիջոցների դուրանական կանոնակարգման իներցիային՝ աֆղանական զինված հակամարտության ընթացքում ընդդիմությունը գունեղ պլակատներում, թռուցիկներում, բուկլեներում բավական լայնորեն օգտագործում էր կերպարվեստի ստեղծագործությունները, այդ թվում՝ դուրանական բովանդակությամբ իսլամական հայտնի ավանդական գեղագրության գործերը, սրբավայրերի պատկերները, իսլամական ականավոր գործիչների ու շահիդների դիմանկարները, հակառակորդների ծաղրանկարները և այլն: Համաձայնային գիտափորձի սցենարներ մշակողների կողմից այս և այլ տեսակի պատկերագրական փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը հնարավորություն էր տալիս համապատասխան պատկերացում կազմելու իրենց բնակության և սրբազան պատերազմի թատերաբեմում ռազմաքաղաքական ակտիվության տարածքներում բնակչության տարատեսակ խմբերի վրա ընդդիմության կոնկրետ կազմակերպությունների կողմից հուզագեղարվեստական ներգործության ծևավորված եղանակների մասին:

Նման, թեև որոշակի առումով յուրահատուկ ուղղություններով էր էթնոքաղաքագիտական և ռազմաքաղաքագիտական վերլուծության ենթարկվում հակամարտության կողմերի գործունեությունն արտացոլող կինո-, տեսա- և ֆոտոփաստաթղթերի մշտապես համալրվող զանգվածը: Քանի որ տվյալ փաստաթղթերի հեղինակները տարբեր էին, առանձնակի հետաքրքրություն էր ներկայացնում պատկերված փաստերի ու դրանց մեկնաբանությունների արժանահավատության ուսումնասիրությունը: Փաստերի արժանահավատությունը կամ աղճատվածությունը պարզելուց հետո մանրակրկիտ բովանդակային վերլուծության էին ենթարկվում խորհրդային և արտասահմանյան, գերազանցապես՝ արևմտյան, վավերագրողների պատրաստած այն տեսողական փաստաթղթերը, որոնք պատկերում էին ցեղային պատերազմի և «կաղմերի» էթնոքաղաքական սահմաններում «մասնակային ջիհադի» առանձնահատկությունները, ինչպես նաև հակամարտության կողմերի ռազմական հակամարդասիրական գործողությունները՝ ձեռնարկված միմյանց դեմ:

Համաձայնային գիտափորձի գիտական նախապատրաստման փուլում ձայնատեսագրական նյութերի հետազոտական մշակման կարևորությունը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ ընդդիմությունը տեղերում բավականին լայնորեն էր օգտագործում տեսաձայնագրիչները: Ոհսումնասիրությամբ պարզվեց, որ առկա է փաստաթղթերի տեսաձայնագրական վերարտադրման՝ ինքնուրույն էներգասնուցմամբ օժտված ժամանակակից տեխնիկական միջոցների լայն ցանց, որը տեղերում վերահսկում են իսլամական կոմիտեները:

Չայնային փաստաթղթերը վերլուծելիս բացահայտվում էին սովորաբար ձայնահոլովակների վրա վերարտադրված տեքստերի բովանդակային (նպատակադրումը և փաստարկումը) և էթնոլեզվական առանձնահատկությունները՝ կապված տեքստերի հեղինակների և ունկնդիրների լսարանի հետ:

Սույն մենագրական հետազոտության հեղինակը մասնակցել է պատերազմող կողմերի միջև հարաբերությունների հակամարտային ու համաձայնային ռեսուրսների ուսումնասիրությամբ կատարվող դաշտային բնական գիտափորձի վերլուծական ու գործնական ծրագրերի համադասման աշխատանքներին: Պատերազմող կազմավորումներին զինադադարի ու համագործակցությանը միտելու մեթոդիկաների մշակման ինտենսիվացումը պայմանավորեց գիտափորձի գործնական հատվածի առաջմղումը զինված ընդդիմության կոնկրետ կազմավորումների օրինակով:

Փաստաթղթերի վերլուծությունը ուղեկցվում էր տեղեկատվական աղբյուրների արժանահավատության և հուսալիության ուսումնասիրմամբ: Հարկ էր լինում նաև մշտապես հաշվի առնել հետաքրքրող տեղեկույթի աղբյուրների և այդ տեղեկույթը «կրողների» քաղաքական-գաղափարախոսական նախապաշարվածությունը, ինչպես նաև նրանց ապատեղեկատվական «պաշտպանվածությունը»: Հատկապես էական էր այն վիճակագրական տեղեկատվության անհավաստիությունը, որն արտացոլում էր աֆղանական հասարակության տնտեսական ու սոցիալական առաջընթացի դինամիկան: Չունենալով պետական վիճակագրության ստորաբաժանումների հուսալի ցանց և ավանդույթներ, իրենց պրակտիկայում ընդօրինակելով բյուրոկրատական հավելագրումների խորհրդային փորձը՝ ԱԺՀ պետական մարմինները հաճախակի էին Ապրիլյան հեղափոխության մտացածին զարգացման մասին տրվող տվյալներով մոլորության մեջ գցում վերլուծական խմբերին: Իսկ դա, իր հերթին, հանգեցնում էր սխալ եզրակացությունների:

Աֆղանական հասարակության քաղաքական կտրուկ շերտավորման հետևանքով նկատելի դարձավ ռազմաքաղաքական և էթնոքաղաքական

տեղեկույթի կրողների հակվածությունը դեպի գաղտնի կամ կեղծ-գաղտնապահական տեղեկությունների այսպես կոչված վերահսկվող, կամ պլանավորված, «սորակորստի» կազմակերպումը: Այդ միջոցներին դիմակայելու անհրաժեշտությունը, «տվյալների ապատեղեկատվական բազայի զատման» ուղղությամբ աշխատանքների կատարումը լրացուցիչ ջանքեր էին պահանջում ուսումնասիրվող օբյեկտների ռեալ վիճակը պարզելու համար:

Ընտրված մեթոդիկաների զուգորդումը հնարավորություն էր տալիս վերահսկելու իրադարձությունների համաձայնային զարգացման համար հիմքերի ընդունելի հուսալիությունն ու հավաստիությունը: Փաստաթղթերի բնագրաբնույթությունը և ընդհանուր առմամբ էթնոքաղաքական ու ռազմաքաղաքական տեղեկույթի հավաստիությունը որոշելուն օգնում էին երկրագիտական և պատմալեզվաբանական պատրաստություն ունեցող խորհրդատու մասնագետները, ինչպես նաև թարգմանիչների մասնագիտացված խումբը:

Քանի որ հետազոտվող հակամարտային շահերն ու հարաբերությունները պահանջում էին ծայրաստիճան նրբանկատություն, ապա էթնոքաղաքագիտական վերլուծության ժամանակ հարկ էր լինում մշտապես ստուգել ստացվող տեղեկույթի հավաստիությունը: Դա հիմնականում կատարվում էր լրացուցիչ վերլուծակիրառական մեթոդիկաների օգտագործմամբ, օրինակ՝ տարբեր ժամանակներում, ճգնաժամի աստիճանով տարբերվող իրավիճակներում միևնույն աղբյուրից ստացվող տեղեկույթի բովանդակությունների համեմատությամբ: Ի լրումն այս ամենի՝ անկախ աղբյուրների համեմատական վերլուծության մեթոդը հնարավորություն էր ընձեռում էթնոքաղաքական օբյեկտների համաձայնային-հակամարտային ներուժի՝ վերլուծաբաններին հետաքրքրող պարամետրների բաղդատման ճանապարհով ապահովելու ինչպես տեղեկույթի հուսալիության, այնպես էլ օբյեկտների նկարագրման տեսանկյունների բավարար բազմազանություն: Որոշակի սահմանափակումները առաջին պլան էին մղում գիտափորձի հավաստիության ապահովման նաև այնպիսի մի յուրահատուկ գործիք, ինչպիսին է տվյալների ու դրանց վրա հիմնված եզրակացությունների համեմատումը ստանդարտների հետ: Այս դեպքում որպես գիտափորձի օբյեկտի և առարկայի ընդհանուր գնահատականների ու բնութագրերի ձևավորման ստանդարտներ ամենից հաճախ դիտարկվում էին փորձագիտական և հրահանգային, ցավոք, ոչ միշտ հիմնավոր գնահատականներն ու կողմնորոշումները: Գիտափորձի հավաստիության ապահովման մեթոդաբանական և ընդհանուր-տեսական հիմքում դրված էին ակադեմիական ու կիրառական գիտություններում ձևավորված ստանդարտները:

Փաստաթղթերի և ընդհանրապես տեղեկույթի միջգերատեսչական ուսումնասիրման բազմատեսակ գործիքակազմի կիրառումը հնարավորություն էր տալիս, հավաստիության ապահովումից բացի, ավելի լիարժեքորեն հարաբերակցելու գիտափորձի օբյեկտի ընդհանուր, առանձնահատուկ և միակի էթնոքաղաքագիտական ու ռազմաքաղաքական չափումները, գնահատելու կոնկրետ համաձայնային գիտափորձի հնարավոր վերարտադրելիությունը:

Նման մոտեցումը նպաստում էր նաև Աֆղանստանում նախապես մշակված փաստերի համախմբի հետագա գիտական ընդհանրացմանը էթնոքաղաքական համակարգերի վերլուծության ավելի բարձր մակարդակներում կատարվող խոր ուսումնասիրության համատեքստում:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ միայն վերլուծության պահանջները պայմանավորեցին Աֆղանստանում կատարվող ռազմաքաղաքական փորձագիտական աշխատանքի գիտակիրառական առումների նախապատրաստման ու անցկացման համալիր գործիքակազմի զուտ մտահայեցողական տարաբաժանման անհրաժեշտությունը: Եվ իրոք, փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը, փորձագիտական գնահատումները, դիտարկումներն ու բանակցային տեխնոլոգիաները, թեև որոշակիորեն ինքնուրույն էին, սակայն աֆղանական հակամարտության պարագայում առավել հաճախ օգտագործվում էին սերտ փոխկապվածության ու փոխլրացման պայմանով: Ավելացնենք, որ, չնայած կոնկրետ վերլուծական ծառայությունների որոշակի մեթոդիկագործիքային մասնագիտացմանը, որին գումարվում էր ազգային համերաշխության քաղաքական ուղեգծին առաջին մոտեցումների մշակման գաղտնիության պահպանման անհրաժեշտությունը, իրադրությունը թելադրում էր բոլոր ներգրավված վերլուծական խմբերի աշխատանքի արդյունքների ու հնարների համադասում: Դրանով էին պայմանավորված վերլուծական աշխատանքի մեթոդիկաների ունիվերսալացումը, ինչպես նաև խորհրդակցական ծառայությունների մասնագետների առավել սերտ միջգերատեսչական համագործակցությունը[164]:

Աֆղանստանում քաղաքացիական հակամարտության հեռանկարների իմաստավորման նկատմամբ համաձայնային մոտեցումների մերժումը և դրանց հանդեպ անվստահությունը էապես բարդացնում էին նոր մասնագետների անմիջական մուտքը այն ռազմաքաղաքական միջավայր, որտեղ ձևավորվում ու վերարտադրվում էր պատերազմի «հեղափոխական» և «հակահեղափոխական» մասնակիցների փոխհարաբերությու-

[164] Տվյալ միտումը երևան եկավ 1982 թ. ԽՍՀՄ-ում ղեկավարության փոխվելուց հետո:

ների հակամարտային ներուժը: Տեղեկույթի ստացման ու մշակման համապատասխան եղանակներ ու մեթոդներ կիրառող գերատեսչական ծառայությունները, նախ, միշտ չէ, որ գտնվում էին քաղաքական-վերլուծական խորհրդակցական ապարատի իրավասության ոլորտում, երկրորդ, լուծում էին ուրույն խնդիրներ, որոնք միայն մասնակիորեն էին համընկնում ԽՍՀՄ նոր քաղաքական ուղեգծի նպատակադրման ու բովանդակության հետ:

Մարտնչող կողմերին ազգային համերաշխությանը միտելու նպատակով կատարվող գիտափորձը մշակող վերլուծաբանների խորհրդակցական գործունեության մեջ նորամուծությունների կատարման փորձն էր, որ պայմանավորեց «ներգրավված դիտարկման» նոր բովանդակությունը: Քանի որ դրվեցին նոր քաղաքական նպատակներ ու նոր վերլուծական-կառավարային խնդիրներ, ապա նշված գիտափորձի մշակմամբ զբաղվող մի շարք խորհրդականների գործառույթները վերանայվեցին:

Մարտնչող կողմերին հաշտության միտելու վերաբերյալ առաջին համաձայնային սցենարների մշակումների ինտենսիվացմանը նպաստեց աֆղանական կողմի տարբեր կազմակերպություններում որպես ներգրավված դիտորդ-խորհրդականներ աշխատող վերլուծաբանների մշտապես գործող միջգերատեսչական համադասիչ խորհրդակցության կազմակերպումը: Աֆղանստանից խորհրդային զորքերի դուրսբերման ուղղությամբ ԽՍՀՄ ռազմաքաղաքական դոկտրինի վերաիմաստավորման առաջին փուլում տվյալ համադասիչ խորհրդակցության մասնակիցները հետևողականորեն նախապատրաստում էին զինված ընդդիմության, այն ժամանակվա տերմիններով՝ բանդկազմավորումներին ժողովրդական իշխանության հետ համագործակցությանը միտելու առաջին գաղտնի փորձերը:

Վերադառնալով համաձայնային գիտափորձի հետազոտական ու գործնական խնդիրներին՝ հարկ ենք համարում շեշտել մասնագետի՝ որպես խորհրդականի և վերլուծաբանի ներգրավված դիտարկման վերլուծական-կառավարային գործառույթի երկմիասնության կարևորությունը: Նշելով խորհրդա-աֆղանական ղեկավարության՝ այսպես կոչված «չհայտարարված պատերազմի» ուժային ուղեգծին ուղղակի դիմակայության հետ կապված բոլոր բարդությունները՝ կարևոր ենք համարում այդ ռեալ բարդությունը ցույց տալ խորհրդային և աֆղանական ղեկավարության տարբեր մակարդակներում: Անգամ ԽՄԿԿ կենտկոմի նոր Գլխավոր քարտուղարը, իր վրա կրելով ոչ վաղ անցյալում քաղաքական որոշումների ընդունման բեռը, ստիպված էր աֆղանական պրոբլեմի նոր ըմբռնումն առաջ մղելու զգուշությամբ՝ ԽՄԿԿ կենտկոմի քաղաքական ուղեգծի միջանկյալ փուլային կերպափոխ-

մամբ: Դրա հետ կապված՝ վերաիմաստավորվում էր նաև, ինչպես վերը ասվեց, «չհայտարարված պատերազմի» վերարտադրման տեսամեթոդաբանական հիմքը:

Ձորքերի դուրսբերման վերաբերյալ նոր խորհրդային ղեկավարի՝ լայն հասարակայնությանը չցուցադրվող քաղաքական կամքի համաձայն սկսեցին իրացվել (սկզբնական փուլում՝ գաղտնաբար) անմիջական քաղաքագիտական պատվերները՝ կապված խորհրդա-աֆղանական քաղաքական մեքենան դեպի ազգային համերաշխության հաստատում վերակողմնորոշելու մեխանիզմների, այդ քաղաքական ու քաղաքագիտական կերպափոխումների հայեցակարգերի մշակման հետ: Այդ կապակցությամբ ներգրավված դիտարկման բովանդակությունն ու կառուցվածքն սկսեցին հագեցվել հակամարտային-համաձայնային նյութի տեսական իմաստավորման տարբեր մակարդակներում կատարվող վերլուծական աշխատանքով:

Հեղինակի հետ համագործակցող վերլուծաբանների շրջանում կատարվում էին այնպիսի հրատապ ու կարևոր հետազոտական խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ խորհրդային և աֆղանական բոլոր հիմնական մասնագիտացված ծառայությունների գծով վերլուծական տեղեկույթի ռազմավարական համակարգումը, զինված հակամարտության մասնակիցների քաղաքական ուղեգծերում կատարվելիք նպատակահարմար նորամուծությունների վերաբերյալ վարկածների մշակումը, համաձայնային գիտափորձի համար վերլուծական հիմքի նախապատրաստումը, ընդդիմության զինված կազմավորումներին իշխանության հետ համագործակցությանը մղելու սցենարների մշակումը և դրանց գործնական փորձարկումը պատերազմող կողմերի միջև տեղի ունեցող բանակցությունների ժամանակ:

Հետազոտական խնդիրների շարքում հեղինակի մասնակցությամբ, ներգրավված դիտարկման գծով գործընկերների հետ համատեղ, լուծվել են նաև յուրահատուկ վերլուծական-կառավարային խնդիրներ: Այստեղ օգտավետ է ներկայացնել ռեալ քաղաքական գործընթացների վրա կիրառական էթնոքաղաքագիտական տեխնոլոգիաների ներգործության որոշ գործիքային առանձնահատկություններ: Այդ բավականաչափ յուրահատուկ կիրառական քաղաքագիտական գործունեության ոլորտի գնահատման համար կարելի է հենվել սոցիալական հետազոտության օբյեկտի և գործիքի փոխազդեցության հիմնարար սկզբունքների վրա: Հայտնի է, որ դիտարկվող կամ հարցվող սոցիալական օբյեկտների չափումներում և գնահատումներում ուսումնասիրողի կողմից մտցվող աղավաղումները հնարավորինս նվազեցնելու համար նախատեսվում են լրացուցիչ վերահսկող-շտկող մեթոդիկաներ: Այլ խոսքով՝ դիտորդների

առջև կանգնած էր հետևյալ մեթոդական խնդիրը. նախատեսել դիտարկվող էթնոքաղաքական օբյեկտի հետազոտման ամփոփիչ արդյունքներում հակադիր գործող անձի (կոնտրագենտի) հետ իր փոխազդեցության «արգասիքների» բացառումը:

Իրադրության վերլուծության, որոշումների նախապատրաստման, ընդունման ու ենթախորհրդակցական կառավարային ապարատի կողմից դրանց կատարման կազմակերպման գործընթացին մշտապես մտածագործունեաբար ուղեկցող քաղաքական խորհրդականի և խորհրդատուի կարգավիճակն իր մեջ կրում էր բնական միջավայրում՝ օբյեկտի հետ իրական անմիջական շփման պայմաններում, նրա դաշտային դիտարկման դերային տարրեր: Յուրահատուկ դաշտային փոխգործողություն (ինտերակցիա) էին հաղորդակցումները աֆղանական ղեկավարության և գինված ընդդիմության անդամների հետ: Դիտորդի ներգրավման դազավորվածությունը տվյալ դեպքում ցուցադրաբար իրականացվում էր կողմերի շփումների միջնորդավորվածությամբ, որը պայմանավորված էր բանակցությունների արձանագրության թարգմանության ու ձևակերպման կարգի միջոցով:

Դիտորդի և դիտարկվողի փոխհարաբերությունների հաշվառման նըշված մեթոդական սկզբունքի իրացման մյուս կողմը նրանց միջև շարունակական համագործակցության օգտագործումն էր: Դրա նպատակն էր դիտարկվողի քաղաքական վարքի վրա ոչ միայն ուղղակի կառավարային ներգործությունը, այլև միջնորդավորված, մի շարք դեպքերում՝ արժեքակողմնորոշումային ազդեցությունը:

Վերլուծական-կառավարային ներգրավման երկմիասնությունը հնարավորություն էր տալիս աստիճանաբար հաղթահարելու քաղաքացիական պատերազմի մասնակիցների հակամարտային դիմակայման կողմնորոշումը: Ներգրավված դիտորդի դերը պահանջում էր որոշակի նրբանկատություն. նա պետք է պահպաներ ոչ միայն արարողակարգային վարվելաձևը, այլև վարվեցողության և բարոյականության բավականաչափ խիստ արևելյան նորմերը: Կառավարային համագործակցության ընթացակարգային-բյուրոկրատական կողմերով հաճախակի քողարկվում էին խորհրդային և աֆղանական կողմերի իրական շահերը՝ կապված նախկին հակամարտային ուղեգիծը ներազգային ու միջազգային մարդասիրական համաձայնության վերափոխելու ընթացքում «դեմքը փրկելուն» ծառայող միջոցների մշակման հետ:

Խոր և անզիջում ներաֆղանական առճակատման կերպարի ճապաղումը, իշխող ԱժԴԿ ուժային քաղաքականության իներցիայի հաղթահարումը ԽՍՀՄ նոր ղեկավարության կողմից իրականացվում էին ոչ միայն բարձր մակարդակի համամասնական շփումների միջոցով, այլև ԱժՀ-ում իր

քաղաքական, դիվանագիտական ու զինվորական ներկայացուցիչներին լիազորությունների շնորհմամբ:

ԱժՀ-ում կատարված վերլուծական-կառավարային աշխատանքի փորձի վերլուծությունը ցույց տվեց, որ հետագա քաղաքական ուղեգծում աֆղանական կողմի դիրքորոշումը դեպի համաձայնային սցենար վերակողմնորոշելու նպատակով իրագործվող կառավարային ազդեցությունն առավել արդյունավետ էր լինում, եթե ապահովվում էին համաձայնային-հակամարտային սցենարների համատեղ միջգերատեսչական մշակումը և համագործակցությունը դրանց գործնական փորձարկման ընթացքում: Միևնույն ժամանակ, նկատելի էր «հեղափոխության արտահանման» բյուրոկրատական ավանդույթների իներցիան. աֆղանական իշխանությունների ապարատը, բացառությամբ առանձին աշխատողների, ակներևաբար մեկուսացած էր ժողովրդից:

Փորձենք ընդհանրացնել տեսական և կիրառական էթնոքաղաքագիտության այն խնդիրները, որոնք վերլուծական խմբերի կողմից մշակվել են Աֆղանստանի նկատմամբ ԽՍՀՄ քաղաքականության փոփոխման կապակցությամբ:

Վերլուծաբանները, կատարելով ԽՍՀՄ նոր ղեկավարության առաջադրանքը, հանգեցին այն մտքին, որ «չհայտարարված պատերազմի» մոդելը տեսական և մեթոդաբանական առումով թերարժեք էր, քանի որ վերջին հաշվով խոչընդոտում էր զորքերի դուրսբերմանը:

Ապահովվեց գինված ընդդիմության կուսակցությունների և այլ կազմակերպությունների փաստաթղթերի վերլուծման աղբյուրագիտական հիմքը:

Կատարվեց ընդդիմական կազմակերպությունների ու դրանց առաջնորդների ռազմաքաղաքական և էթնոքաղաքական վարկանիշի փորձագիտական գնահատում[165]: Դաշտային դիտարկումների հիման վրա առաջարկվեցին ընդդիմության գինված կազմավորումները իշխանությունների հետ համագործակցությանը միտելու ուղղությամբ առաջին ստուգիչ գիտափորձերի օբյեկտները:

Անցկացվեց ընդդիմության այն դաշտային հրամանատարների առաջին ջիրգան, որոնք սկսել էին համագործակցել կենտրոնական իշխանությունների հետ:

[165] Տես *Г. С. К. (Г. С. Котанджян).* Контрреволюционные партии и организации, ведущие борьбу против народной власти ДРА, и их идейно-политические платформы. Кабул, 1983, сс. 14–17:

Մշտապես գործող միջգերատեսչական համադասիչ խորհրդակցության* մասնակիցների կատարած վերլուծական աշխատանքի շնորհիվ՝

– մշակվեց ընդդիմության ազդեցության գոտիների քարտեզը՝ ցեղերի և «կադմ» միջցեղային միությունների բնակության էթնոկրոնական կենսատարածքին վրադրմամբ,

– էթնոքաղաքագիտական վերլուծության և բանակցությունների արդյունքներով որպես համածայնային գիտափորձի օբյեկտներ առաջարկվեցին Աիմադ Շահ Մասուդի (Փանջշիրյան հովիտ) և Սայիդ Զագրանի (Խազարաջաթ)[166] ռազմական կազմակերպությունները, որոնք աֆղանական զինված ընդդիմության ոչ փուշթունական կազմավորումների թվում ճանաչվել էին որպես ազգային համածայնության ուղեգծին առավել համապատասխանող,

– կազմվեց Աֆղանստանում ջիհադի վերաբերյալ աշխատությունների մատենագրություն,

– ստեղծվեցին ընդդիմադիր կուսակցությունների, դրանց գաղափարաքաղաքական պլատֆորմների և ռազմաքաղաքական պրակտիկայի վերաբերյալ հավաքական վերլուծական նյութեր,

– մշակվեց Սայիդ Զագրանի ռազմական կազմավորումներին համագործակցությանը մղելու ուղղությամբ կիրառական էթնոքաղաքագիտական և գործնական գիտափորձի սցենար:

Հեղինակի կարծիքով՝ կիրառական էթնոքաղաքագիտության հետազոտական գործիքակազմի տեսական-մեթոդաբանական ու մեթոդական հուսալիության հաստատման համար օգտակար կլինի մենագրական

* ԱԺՀ-ում ԽՍՀՄ դեսպանության տարածքում ամիսը երկու անգամ անցկացվող այդ խորհրդակցության համակարգողը 1982–1983 թթ. եղել է սույն հոդվածի հեղինակը:

[166] «...ընկ. Հ. Ս. Քոթանջյանը մասնակցել է «Կենտրոն» պատասխանատվության գոտու շտաբի՝ Բամիան, Փարվան և Կապիսա նահանգներում կայացած արտագնա նիստերին, մասնակցել է Փանջշիրում տեղի ունեցող բանակցությունների գծով կենտրոնական հանձնաժողովի աշխատանքին... Տվյալ ուղևորությունների արդյունքներով աֆղան գործընկերների հետ անցկացվել են մի շարք խորհրդակցություններ, պլանավորվել և իրականացվում են կոնկրետ միջոցառումներ: Դրանց շարքում հարկ է նշել՝ ժողովրդական իշխանության հետ համագործակցությանը բանդկազմավորումներին միտելու մեթոդիկայի մշակումը, որը կատարվել է այլ գերատեսչությունների խորհրդականների հետ համատեղ, ԱԺՀ նախարարությունների ու գերատեսչությունների ներգրավումը Քաբուլի նահանգի Միրբաչակուտ գավառում 2500 հոգանոց բանդկազմավորումների համալիր կենցաղավորման ծրագրի իրականացման գործում» (հատված «ԱԺՀ-ում ԱԺԺԿ ԿԿ-ում ԽՄԿԿ կենտկոմի՝ հոգևոր ոլորտի պրոբլեմներով խորհրդականների խմբի աշխատանքի մասին հաշվետվությունից»: Քաբուլ, 1983 թ. հունիսի 14):

հետազոտությունում ներկայացնել մեթոդական գործիքների օգտագործման այսպես կոչված «կենդանի փորձը», որում գործիքները կիրառվել են և՛ միջին մակարդակի տեսության (օրինակ՝ «Աֆղանստանում զինված հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն»), և՛ կոնկրետ-իրավիճակային ռազմաքաղաքական վերլուծություններում («Իսլամական քաղաքական կազմակերպությունները և դրանց առաջնորդները՝ որպես Աֆղանստանում ջիհադի նոր սուբյեկտներ») ընդհանրացումների համար:

Աֆղանստանում քաղաքացիական պատերազմի կողմերի հակամարտային-համածայնային ռեսուրսների և փոխհարաբերությունների բնագավառներում կատարված էթնոքաղաքագիտական հետազոտությունների յուրօրինակ համադրական արդյունք է այն համածայնային գիտափորձի ուրվագծային սցենարը, որը 1982 թ. մշակվել էր հեղինակի ղեկավարած միջգերատեսչական խմբի կողմից: Տվյալ սցենարի զետեղումը աշխատության հիմնական տեքստում բացատրվում է հետևյալ նկատառումներով: Նախ. այն, ասես, իր մեջ կիզակետում է գիտագործնական ջանքերը՝ ուղղված միմյանց նկատմամբ բազում հանցագործություններ կատարած մարտնչող կողմերի շրջանում խաղաղարարական գիտափորձի մշակմանը: Երկրորդ. սույն սցենարն ինքը էթնոքաղաքագիտական հետազոտության և պրակտիկ էթնոքաղաքական գործողության համալիր գործիքարանի օրինակ է:

4.1. Խազարաջաթում (Աֆղանստան) կատարված դաշտային էթնոքաղաքագիտական հետազոտության հիմքի վրա ստեղծված կիրառական էթնոքաղաքական մշակման մի նմուշ[167].

Բաժին Ա. Հետաքրքրող օբյեկտի վերաբերյալ վերլուծական նյութի հավաքում՝ հակաքարոզչական փաստարկների մշակման նպատակով

1. Ի՞նչ քաղաքական, սոցիալական և այլ արտոնություններ ստացան խազարացիները 1978 թ. դեկտեմբերից հետո (օրենսդրական և այլ նորմատիվ ակտերի վերլուծություն, կրթության, գիտության և մշակույթի, տնտեսության, զինված ուժերի և այլ ոլորտների վերաբերյալ ընդհանրացնող նյութեր), ի՞նչ է պլանավորված առաջիկայում:

2. Երկրում և արտասահմանում շիական համայնքի նկատմամբ ժողովրդական կառավարության դրական վերաբերմունքի (խազարացի շիաների ներկայացուցչությունը Ոիլեմների բարձրագույն խորհրդում, Իսլամի գործերով գլխավոր վարչությունում, ուսումը կրոնական ուսումնական հաստատություններում, այդ թվում և Քաբուլի համալսարանի աստվածաբանական ֆակուլտետում) փաստարկումը (հաջ, կառավարության նյութական օգնություն շիական համայնքին, մզկիթների ու սրբավայրերի նորոգում, բարելավում և շինարարություն...):

3. Կառավարության և խռովարարների կողմից վերահսկվող տարածքներում խազարական բնակչության կենսամակարդակի բնութագրումը (այն հարցի փաստարկման համար, թե ի՞նչ արտոնություններից և դրական փոփոխություններից են զրկվում խազարացիները իրենց բնակության տարածքները հակառակորդի վերահսկողության տակ հայտնվելու դեպքում):

Ծանոթագրություն 1, 2, 3 կետերի վերաբերյալ: Հատուկ ուշադրություն դարձնել կուսակցական և պետական մարմիններում խազարացիների ներկայացուցչությանը (վարչապետ Քեշթմանդ և ուրիշներ, ինչպես նաև հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում ներկայացվածության տեսակարար կշռի դինամիկան):

1, 2, 3 կետերում նշված բնութագրերի դինամիկան նպատակահարմար է տալ (առավել շահավետ ու ոչ շահավետ պահերը) փուլերի կտրվածքով՝ մինչ 1978 թ. հեղափոխությունը, նրա նոր փուլում և այլն:

[167] Տես *Г. С. К. (Г. С. Котанджян).* Схема ориентирования мероприятий по организационному, политическому, агитационно-пропагандистскому и военному обеспечению перехода вооруженных отрядов хазарейского населения на сторону народной власти (на примере предложений по склонению к сотрудничеству бандформирований Сайида Джаграна). Кабул, 1982 г.:

4. Բանդկազմավորումների էթնոսոցիալական կազմի, ստորաբաժանումների հրամանատարների բնութագրումը՝ հակաքարոզչական նյութերում խռովարարների շահերն արտացոլելու նպատակով (այդ թվում՝ նրանց էթնոքաղաքական շահերին հնարավոր ապավինման համար):

5. Սայիդ Ջագրանի բանդկազմավորումների դեմ անցյալում ծեռնարկված ռազմական, քաղաքական, ագիտացիոն-քարոզչական բնույթի միջոցների բնութագրումը (թռուցիկների, ռադիոհաղորդումների ծրագրերի, բանակցությունների արձանագրությունների ռուսերեն տեքստեր, հատուցման գործողություններ՝ ի պատասխան բանդիտների հանցագործությունների, հնարավոր սխալ գործողություններ՝ ի խախտումն օրինականության, պայմանավորվածությունների, սովորույթների և այլն):

6. Սայիդ Ջագրանի հրոսակների և խռովարար այլ կազմակերպությունների ու խմբերի միջև հակասությունների վերլուծություն (նպատակահարմար է հատուկ ուշադրություն դարձնել քաղաքական, կրոնական, ազգային և միջցեղային տարաձայնություններին, ինչպես նաև վիրավորանքներին, փոխադարձ հավակնություններին, հակահեղափոխական կազմակերպությունների և բանդկազմավորումների ղեկավարների միջև չլուծված վրեժին):

Ծանոթագրություն 6-րդ կետի վերաբերյալ: Նպատակահարմար է համակարգել միմյանց դեմ բանդկազմավորումների կատարած հանցագործությունների փաստերը:

Բաժին Բ. Որոշ առաջարկություններ բանդկազմավորումներին ժողովրդական իշխանության հետ համագործակցությանը միտելու գործընթացի կազմակերպական, քաղաքական, ագիտացիոն-քարոզչական և ռազմական ապահովման վերաբերյալ

1. ԱԺՀ զինված ուժերի, ինչպես նաև խորհրդային 40-րդ բանակի խորհրդակցական ապարատի համապատասխան ծառայությունների լիազոր ներկայացուցիչներից կազմված հատուկ խմբի ստեղծում՝ տվյալ հարցով փոխգործության ծրագրի մշակման համար (ուրվագծել միջոցառումներ ըստ կոնկրետ տարածքների՝ ժամկետների և կատարողների նշմամբ):

Ծանոթագրություն 1-ին կետի վերաբերյալ: Փոխգործության սխեմայի մշակումից հետո նպատակահարմար է աֆղանական կողմից գործի դնել պատրաստված և ստուգված մասնագետների (ըստ հնարավորին՝ խազարացիների կամ շիական համայնքի ու նրանց բանդկազմավորումների վերահսկողության ներքո գտնվող տարածքներում ծնված անձանց):

2. Երաշխավորական նամակի տեքստի մշակում (ժողովրդական իշխանության կողմն անցնելու անհրաժեշտության փաստարկում, անցման պայմանների ձևակերպում...):

Հարկ է հաշվի առնել Ա բաժնի (1 – 6) կետերի վերաբերյալ մշակված փաստարկները, ընդ որում, նպատակահարմար է, հենվելով «Ներման մասին հրամանագրի» վրա, ավելի շեշտել պետական իշխանության դիրքորոշման հետ խազարական բնակչության, շիական համայնքի որոշակի շահերի համընկնումը, բանդկազմավորումների զինված պայքարի անհեռանկարայնությունը:

ժողովրդական իշխանության կողմն անցնելու պայմանները ձևակերպելիս հարկ է նախատեսել նաև ռազմական, քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական (այդ թվում՝ ֆինանսական) ռեզերվային պայմանները:

Ծանոթագրություն 2-րդ կետի վերաբերյալ: Նպատակահարմար է ժողովրդական իշխանության կողմն անցնելու պայմանների ձևակերպումից առաջ կատարել հակառակորդի կողմից առաջադրվող պայմանների վերլուծություն (վստահելի աղբյուր-միջնորդների տեղեկատվության հիման վրա):

3. Բանակցող և այլ շփումներ իրականացնող խմբերի համալրումը կատարել գերազանցապես ի հաշիվ այն հեղինակավոր խազարացիների, որոնք ժողովրդական իշխանության, ԱԺՀ ԶՈՒ-ի և այլ գերատեսչությունների լիազոր ներկայացուցիչներ են: Հատուկ ուշադրություն դարձնել բանակցող կողմերի աստիճանակարգերի և լիազորությունների իրավահավասարության (համապատասխանության) վրա, ինչպես նաև պայմանավորվածությունների պահպանման հանդիպական երաշխիքներին: Միջնորդների կազմի համապատասխան ընտրություն (հեղինակություն, վստահություն և այլն):

Ծանոթագրություն 3-րդ կետի վերաբերյալ: Նպատակահարմար է երաշխիքային նամակի բանավոր մեկնաբանությունների բովանդակության և բանակցությունների վարման ընթացակարգի վերաբերյալ հրահանգավորումը, ինչպես նաև այդ բանակցությունների ընթացքի հնարավոր տարբերակների «խաղարկումը»: Կոնկրետ բանակցությունների ընթացքի անվտանգության ապահովման նպատակով կարելի է երաշխիքային նամակներ ուղարկել նաև այլ բանդկազմավորումների (Սայիդ Զագրանի կողմից վերահսկվող տարածքին հարող գոտիներում):

4. Կուսակցական և պետական տեղական մարմինների (դրանց ղեկավարների) կազմի համապատասխանեցում գերազանցապես խազարացիներով բնակեցված տարածքների ազգային կազմին: Նպատակահարմար է հատուկ ուշադրություն դարձնել Սայիդ Զագրանի ազդեցության գոտում կազմմիջուկների ազգային կազմի վրա:

5. Իսլամի (շիական համայնքի) ոլորտում կոնկրետ (ցուցադրական) գործողությունների մշակում.

ա) շիական առավել հարգի մզկիթների և սրբավայրերի նորոգում, վերակառուցում, շինարարություն, բարեկարգում,

բ) ԱԺՀ բարձրագույն կրոնական մարմիններում, ԱԱՃ-ում*, Քաբուլի համալսարանի աստվածաբանական ֆակուլտետի դասախոսների և ուսանողների շրջանում շիական համայնքի ներկայացուցչության համապատասխանեցում հավատացյալ խազարական բնակչության տեսակարար կշռին,

գ) ժողովրդական իշխանությունը պաշտպանող շիական հեղինակությունների դիմում հավատացյալների հոտին (հնարավոր է նաև կոնկրետ դիմում Սայիդ Զագրանին և Բեհեշթիին)՝ զինված պայքարը դադարեցնելու կոչով:

6. Վերահսկել խազարական բնակչությամբ տարածքներում պլանավորված նյութական և բժշկական օգնության իրականացումը (հատկապես՝ Սայիդ Զագրանի ազդեցության գոտում): Հարկ եղած դեպքում նախատեսել լրացուցիչ օգնություն (քարոզչական ապահովմամբ):

Ծանոթագրություն 6-րդ կետի վերաբերյալ: Հաշվի առնելով, որ խռովարարների կողմից հնարավոր է ցուցաբերված օգնության օգտագործումը պատերազմող բանդկազմավորումներին նյութական օժանդակության և նրանց հանդերձավորման համար, ինչպես նաև հուզական ազդեցություն գործելու նպատակով, իմաստ ունի օգնություն ցույց տալ հիմնականում դեղորայքով, ինչպես նաև երեխաների, կանանց և ծերերի համար նախատեսված հագուստով և կոշիկներով:

Բացառիկ դեպքերում կարելի է ցույց տալ ավելի լայն նյութական օգնություն, ներառյալ՝ հրազենի որոշ տեսակներ (համապատասխան ղեկավար մարմինների հատուկ որոշմամբ):

7. Անհրաժեշտության դեպքում նախատեսել նշանավոր խազարացիների (ընկ. Քեշթմանդի և այլոց) մեկնումը Ղազնի կամ Խազարաջաթի որևէ այլ բնակավայր (ընկ. Քարմալի՝ Մազարի-Շարիֆ կատարած այցի սխեմայով): Նպատակահարմար է այցերը կապակցել համակուսակցական կամ պետական միջոցառումների հետ (ԱԺԺԿ կենտկոմի և ԱԺՀ կառավարության որոշումների կատարում, ժողովրդատնտեսական օբյեկտների այցելություն և այլն):

8. Ժողովրդական իշխանության կողմից ռազմական օգնություն ցուցաբերելու պատրաստակամության ցուցադրման ուղղությամբ միջոցառումներ: Նման ցուցադրական ձեռնարկումը նպատակահարմար է իրականացնել Սայիդ Զագրանին կոնկրետ մրցակից բանդկազմավորման դեմ ծառայություն մատուցելու ձևով (նրա խնդրանքի դեպքում):

Ծանոթագրություն 8-րդ կետի վերաբերյալ: Նման գործողությունները կարող են նպաստել բանակցություններում ժողովրդական իշխանության ներկայացուցիչների դիրքերի ամրապնդմանը: Միևնույն ժամանակ պետք է միջոցներ ձեռնարկել, որ

* ԱԱՃ՝ Ազգային-ազատագրական ճակատ:

բացառվեն բանակցող մյուս կողմի դեմ չհամաձայնեցված ռազմական գործողությունները (բանակի, Ցարանդոյի և ԽՍԴ-ի)*:

9. Խազարացիների ջիրգաների (կամ տոհմացեղային հեղինակությունների համանման «խորհուրդների») հետ տարվող աշխատանքի գծով միջոցառումների մշակում (օգտագործելով եղած դրական փորձը, օրինակ՝ Գարդեզ և այլն): Այդ աշխատանքը նպատակահարմար է անցկացնել ԱԱՃ-ի կամ Ցեղերի և ազգությունների գործերով նախարարության հովանու ներքո:

10. Խազարական բնակչության, շիական համայնքի նկատմամբ ժողովրդական իշխանության դրական քայլերը լուսաբանող թռուցիկների, պլակատների, լուսանկարչական ցուցահանդեսների նյութերի նախապատրաստում, հրատարակում և համապատասխան միջոցներով տարածում (օգտագործել Ա բաժնի 1–3 կետերի, ինչպես նաև Բ բաժնի 4, 5, 6, 9 կետերի փաստարկները, փաստերը): Հատուկ ուշադրություն դարձնել «Ներման մասին հրամանագրի» քարոզմանը՝ գունեղ և մատչելի ձևավորված թռուցիկների թողարկման միջոցով:

Ծանոթագրություն 10-րդ կետի վերաբերյալ: Հաշվի առնելով հավատացյալ խազարացիների որոշակի մասի կրթական ցածր մակարդակը և կրոնական մոլեռանդությունը, ինչպես նաև խազարական բնակչության վրա ռադիոհաղորդումների, տպագրության առումով գրավիչ թռուցիկների, պլակատների միջոցով իրանական գործուն ազդեցությունը՝ նպատակահարմար է տպագիր արտադրանքի բովանդակության մեջ հմտորեն օգտագործել շիական դավանանքի յուրահատկությունը՝ նախապատվությունը տալով նկարներին ու լուսանկարչական նյութերին:

Մեծ ուշադրություն է պահանջում թշնամական քարոզչության արտադրանքի հետ ձևավորմամբ գոնե մրցակցող հակաքարոզչական հրատարակությունների գրավչության նյութաֆինանսական ապահովման հարցի լուծումը:

11. Կենտրոնական և տեղական ռադիոհաղորդումների ծրագրերի մշակում (Բ բաժնի 10-րդ կետում նշված նյութերի բովանդակության հաշվառմամբ):

Նախատեսել հեղինակավոր խազարացիների ելույթներ հեռուստատեսությամբ ու ռադիոյով, ձայնային ու տեսահոլովակների առաքում տեղեր՝ տեղական ռադիոցանցի ու բարձրախոս սարքերի կիրառմամբ հաղորդելու, ինչպես նաև Սայիդ Ջագրանի ազդեցության գոտում եղած բնակչության ու բանդկազմավորումների անձնակազմի շրջանում հատուկ կապուղիներով տարածելու համար:

12. Կազմակերպել ԱԺԺԿ, ժողովրդական իշխանության, բանակի, Ցարանդոյի, տնտեսության, մշակույթի, գիտության և կրթության՝ խազարական ծագում ունեցող հայտնի ներկայացուցիչների ելույթները կենտրոնական մամուլի օրգաններում (տեղական ՋԼՄ-ներում դրանց վերատպմամբ):

13. Խազարական բնակչության, շիական համայնքի նկատմամբ ժողովրդական իշխանության դրական քայլերի մասին կինո- (հեռուստա-) հոլովակի պատրաստում (օգտագործել Ա բաժնի 1–3-րդ, ինչպես նաև Բ բաժնի 4, 5, 6, 7, 9 և 11-րդ կետերում շարադրված փաստարկները):

Հեռուստատեսությամբ, կինոթատրոններում, շարժական կինոսարքերի միջոցով կինոհոլովակի ցուցադրման կազմակերպում (հատկապես՝ հիմնականում խազարացիներով բնակեցված վայրերում):

14. Հետաքրքրող ժամանակահատվածում ԱԺՀ Զինված ուժերի, խորհրդային զորքերի մարտական հակաքարոզչական-մարդասիրական ջոկատների օպտիմալ տեղաբաշխում խազարացիների հիմնական բնակության տարածքում (հատկապես՝ Սայիդ Ջագրանի ազդեցության գոտում):

Ապահովել այդ ջոկատների համալրվածությունը կադրերով, հատկապես՝ քարոզչական և բժշկական, համապատասխան ագիտացիոն-քարոզչական նյութով (հայտնի խազարացիների ելույթների մագնիտոֆոնային ձայնագրություններ, կինոնկարներ՝ Բ բաժնի 13-րդ կետով, ինչպես նաև «Ներման մասին հրամանագիրը», «Դիմում ցեղերին դարի լեզվով» և այլ տեքստեր՝ Բ բաժնի 10-րդ կետով), զգեստով և կոշիկով՝ երեխաներին, կանանց ու ծերերին բաժանելու համար, դեղորայքով և սննդամթերքով: Նպատակահարմար է, որ ջոկատի կազմում լինի սանիտարաբժշկական բրիգադ, ինչպես նաև համերգային խումբ՝ գերազանցապես խազարական համերգացանկով:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՐԳԻ ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ա) Նպատակահարմար է ստեղծել միջոցառումների պատրաստումն ու իրականացումը վերահսկող խումբ (տեղերում ստուգումներով),

բ) ունկնդիրների վրա հուզական ազդեցության ուժեղացման նպատակով ցանկալի է 10, 11, 12, 13, 14-րդ կետերը կենսագործելիս այլ նյութերի հետ տալ նաև խռովարարների զինված պայքարի դադարեցմանն ուղղված նյութեր, որոնք հնչեն «երկու մայրերի», «երկու քույրերի», «երկու հայրերի» (ժողովրդական իշխանության և հակահեղափոխության շահերի համար զոհվածների հարազատների) և նման անձանց շուրթերից,

գ) լսարանի վստահությունն ամրապնդելու համար նպատակահարմար է հաղորդումներում և տպագիր տեքստերում հաշվի առնել դարի-խազարի բարբառի յուրահատկությունները:

* «Ցարանդոյ»՝ ԱԺՀ ներքին զորքեր, «ԽՍԴ»՝ Պետական տեղեկատվության (անվտանգության) ծառայություն:

* * *

Նախորդ դատողությունները հաստատում են հեղինակի այն վարկածը, որ քաղաքակրթական համակարգերի արդիականացման ընթացքում դրանց հակամարտային-համաձայնային դինամիկայի բազմամակարդակ էթնոքաղաքագիտական վերլուծությունը հայեցակարգային տեսակետից հիմնավոր է և կիրառելի որպես գիտական գործիք: Հեղինակը աֆղանական պատերազմի բացասական փորձով ցույց է տալիս ազգային անվտանգության շահերի գերակա դերը նախկին ԽՍՀՄ արտաքին քաղաքականության ձևավորման և իրականացման գործում, ավելի ստույգ՝ ազգային անվտանգության հայեցակարգի անբավարար մշակվածության աղետալի հետևանքները: Ընթացիկ քաղաքական պատմության դասերի վերը բերված վերլուծությունը համոզիչ կերպով հաստատում է այն անհերքելի ճշմարտությունը, որ Աֆղանստանի հարցում ԽՍՀՄ ազգային անվտանգության դոկտրինը և ուղեգիծը հայեցակարգային, տեսական-մեթոդաբանական տեսանկյունից եղել են պակասավոր, որովհետև այլ կարևոր կողմերի հետ մեկտեղ չեն ներառել Հայրենիքի ռազմավարական ազգային շահերի, միջազգային անվտանգության շահերի պաշտպանության համակարգի էթնոքաղաքագիտական տեսլականը:

Նշենք նաև, որ համաձայնային տեխնոլոգիաների կիրառման փորձերի իրատեսական վերլուծությունը, որը տրված է չորրորդ գլխում, ակներևաբար ցուցադրում է համաձայնային տեխնոլոգիաների իրացման սահմանները և բարդությունը, որոնք հետազոտության հեղինակը ներկայացրել է նախորդ գլխի վերջում:

Շեշտելով էթնոքաղաքական հակամարտությունների նկատմամբ համաձայնային մոտեցման քաղաքական, իմացաբանական ու ընթացակարգային-տեխնոլոգիական սահմանափակության գիտական ըմբռնման կարևորությունը՝ հեղինակը փորձել է ցույց տալ տվյալ տեսական ու գործնական պրոբլեմի քաղաքակրթական դրվածքի գիտական արժեքն ու գործիքային կարևորությունը: Ազգային անվտանգության էթնոքաղաքագիտական տեսության ակտուալության, բովանդակության ու գործիքակազմի վերաբերյալ հեղինակի վարկածի տարամակարդակ փորձարկման արդյունքները հիմք են տալիս կատարված հետազոտությունը դիտելու որպես էթնոքաղաքագիտության քննարկվող հատուկ բաժնի ներածական: Կայունության ու զարգացման քաղաքագիտական, ինչպես նաև քաղաքական ռազմավարության կարևոր պրոբլեմներից մեկի նման ձևակերպումը ապագա հետազոտողների համար թողնում է իրենց գիտական իմաստավորումը պահանջող կարևոր խնդիրների շրջան՝ կապված մոտ անցյալում ԽՍՀՄ կոչվող աշխարհաքաղաքական տարածքի քաղաքակրթական ապագայի հետ:

СПИСОК

использованных источников и литературы

I. СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА

а) книги на русском языке

1.1. *Абуали Мурари.* Рассказы об исламском обществе из уст Исламского общества Афганистана. – Б. м., б. г.

1.2. *Арутюнов С. А.* Народы и культуры. Развитие и взаимодействие. – М.: Наука, 1989. – 246 с.

1.3. *Арцибасов И. К., Егоров С. А.* Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия.– М.: Международные отношения, 1989. – 245 с.

1.4. *Барсегов Ю. Г.* Право на самоопределение – основа демократического решения межнациональных проблем. К проблеме Нагорного Карабаха.– Ереван: Айастан, 1989. – 102 с.

1.5. *Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И.* История международного права.– М.: Международные отношения, 1990. – 208 с.

1.6. *Башорми.* Требования мусульманской науки Афганистана. Издание "Национального фронта спасения Афганистана".– Б. м., 1981. / Пер. с дари.

1.7. *Бердяев Н. А.* Новое средневековье. Размышления о судьбе России и Европы. – М.: Феникс, 1991. – 83 с.

1.8. *Бердяев Н. А.* Самопознание. – М.: Книга, 1991.– 446 с.

1.9. *Бердяев Н. А.* Судьба России. – М.: Советский писатель, 1990. – 348 с.

1.10. Беженцы: динамика перемещений: Доклад для Независимой комиссии по международным гуманитарным вопросам: Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1989. – 208 с.

1.11. *Блищенко И. П.* Дипломатическое право.– М.: Высшая школа, 1990. – 288 с.

1.12. *Бурхануддин Раббани.* Мухаммад – первый воспитатель и учитель человечества. – Б. м., б. г.

1.13. *Бурхануддин Раббани.* Обращение к народу Афганистана.– Б. м., б. г.

1.14. *Бурхануддин Раббани.* Какая борьба? О борьбе и джихаде.– Б. м., б. г.

1.15. Бюрократические "игры" и национальная безопасность: теория и практика. Специализированная информация.– М.: ИНИОН АН СССР, 1991. – 33 с.

1.16. *Василенко В. А.* Основы теории международного права. – Киев: Вища школа, 1988. – 288 с.

1.17. *Вебер М.* Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.

1.18. Война в Афганистане. – М.: Воениздат, 1991. – 367 с.

1.19. Внешнеполитическая стратегия администрации Буша: подходы к урегулированию региональных проблем. – М.: ИНИОН АН СССР. 1990. – 224 с.

1.20. Военная политика стран Западной Европы. Сборник обзоров. – М.: ИНИОН АН СССР, 1989. – 204 с.

1.21. Всемирная кампания за разоружение. Региональная конференция. Июнь 1989 / Дагомыс, СССР. – Нью-Йорк. – ООН, 1989. – 148 с.

1.22. *Гаврдовский А. С.* Имплементация норм международного права. – Киев: Вища школа, 1980. – 319 с.

1.23. *Гегель Г. В. Ф.* Философия истории // Собр. соч.: в 14-ти т. – Т. VIII. – М. – Л., 1935. – С. 1. – 468.

1.24. *Гегель Г. В. Ф.* Философия права // Собр. соч.: в 14-ти т. – т. VII. – М. – Л., 1934. – С. 1. – 378.

1.25. *Гердер И. Г.* Идеи к философии истории человечества. – М.: Наука, 1977. – 703 с.

1.26. *Грюнебаум фон Г. Э.* Истоки мусульманской цивилизации // Основные черты арабо-мусульманской культуры. – М.: Наука, 1981. – С. 30 – 82.

1.27. *Гульбеддин Хекматьяр.* Бог говорит: создавайте исламское государство: Текст выступления перед племенами Афганистана. – Б.м., б.г. (1359 г. Хиджры) / Пер. с дари.

1.28. *Гульбеддин Хекматьяр.* Требования веры и ее защиты (текст выступления 28.08.1360 г. Хиджры в лагере № 2 ИПА) / Пер. с дари.

1.29. *Давид Р.* Приспособление мусульманского права к современному обществу // Основные правовые системы современности. – М.: Прогресс, 1988. – С. 392 – 398.

1.30. *Данилевский Н. Ф.* Россия и Европа. – М.: Книга, 1991. – 574 с.

1.31. Демографические процессы в СССР 20 – 80-е гг. (современная зарубежная историография). – М.: ИНИОН АН СССР, 1991. – 126 с.

1.32. *Джакопини В.* Дарендорф: теория конфликта // Политология вчера и сегодня. – Вып. П., – М.: АОН при ЦК КПСС, 1990. – 233 с.

1.33. *Ерасов Б. С.* Культура, религия и цивилизация на Востоке. – М.: Наука, 1990.– 207 с.

1.34. *Еремеев Д. Е.* Ислам: образ жизни и стиль мышления. – М.: Политиздат, 1990. – 268 с.

1.35. *Еремеев Д. Е.* На стыке Азии и Европы: Очерки о Турции и турках. – М.: Наука, 1980. – 238 с.

1.36. *Жданов Н. В., Игнатенко А. А.* Ислам на пороге XXI века. – М., Политиздат, 1989. – 352 с.

1.37. *Журавский А. В.* Христианство и ислам.– М.: Наука, 1990.– 128 с.

1.38. *Заморак Абед.* Такая борьба. – Б. м., б. г. – Изд. ИПА.

1.39. Западная демократия: основы стабильности. Научно-аналитический обзор. – М.: ИНИОН АН СССР, 1990. – 32 с.

1.40. Ислам в истории народов Востока. – М.: Наука, 1981. – 196 с.

1.41. Ислам в СССР. Особенности процесса секуляризации в республиках советского Востока. – М.: Мысль, 1983. – 173 с.

1.42. Исчезнувшие: метод террора: Доклад для Независимой комиссии по международным гуманитарным вопросам / Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1989. – 120 с.

1.43. *Каддафи М.* Зеленая книга. – М.: Международные отношения, 1989. – 160 с.

1.44. *Кази Шахид Гази Абдулкадыр Абдулварис аль-Кашгари.* Догматы о необходимости.– Дамаск, 1971. / Пер. с дари.

1.45. *Камю А.* Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.

1.46. *Капутикян С. Б.* Диалог между мною и мною // Апрель: Литературно-художественный и общественно-политический альманах: Вып. V. – М.: Интер-Версо, 1992. – С. 9 – 22.

1.47. *Кейес Ч.* Основа отношений между этническими группами в современных государствах нациях // Этнические процессы в СССР и США: Материалы советско-американского симпозиума. – М.: ИНИОН, 1986. – С. 62 – 74.

1.48. *Кива А. В.* Национально-освободительное движение: теория и практика. – М.: Наука, 1989. – 331 с.

1.49. *Ким Ир Сен.* О чучхе в нашей революции. – Пхеньян. – Изд. лит-ры на иностранных языках, 1989. – 635 с.

1.50. К итогам Венской встречи представителей государств – участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. В двух частях.– М.: ИНИОН АН СССР, 1990.– I часть.– 338 с, II часть. – 220 с.

1.51. *Кокошин А. А., Ларионов В. В.* Предотвращение войны. Доктрины, концепции, перспективы.– М.: Прогресс, 1990. – 184 с.

1.52. *Конрад Н. И.* Запад и Восток. – М.: Наука, 1972. – 495 с.

1.53. "Конфликтная политика" США на Ближнем и Среднем Востоке.– М.: Наука, 1990. – 189 с.

1.54. Конфликты и консенсус. № 1. Прикладная политология. – М. 1992. – 61 с.

1.55. Коран / Перевод и комментарии Крачковского И. Ю.–Издание второе. – М.: Наука, 1986. – 726 с.

1.56. Коренное население: глобальное стремление к справедливости: Доклад для Независимой комиссии по международным гуманитарным вопросам: Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1990. – 248 с.

1.57. *Косолапов Н. А.* Социальная психология и международные отношения. – М.: Наука, 1983. – 272 с.

1.58. *Котанджян Г. С.* Грани согласия-конфликта: Цивилизационные проблемы теоретической и прикладной политологии.–М.: Луч, 1992. – 183 с.

1.59. *Котанджян Г. С.* Введение в этнополитологию консенсуса–конфликта: Теоретико-методологические проблемы цивилизационного анализа. – М.: Луч, 1992. – 112 с.

1.60. *Куббель Л. Е.* Очерки потестарно-политической этнографии. – М.: Наука, 1988. – 272 с.

1.61. *Кульчар К.* Политический конфликт // Политология вчера и сегодня. Вып. III. – М.: АОН при ЦК КПСС, 1991. – С. 162 – 180. – 222 с.

1.62. *Левин Д. Б.* Международное право и сохранение мира. – М.: Международные отношения, 1971. – 232 с.

1.63. *Лефевр В. А.* Конфликтующие структуры. – М.: Советское радио, 1973. – 160 с.

1.64. *Маркс К.* Экономическо-философские рукописи 1844 года // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 42. – С. 41 – 174.

1.65. Материалы XXVI съезда КПСС. – М.: Политиздат, 1981. – 352 с.

1.66. Международная безопасность. Национальные и глобальные аспекты. Дайджест I. – М., 1992. – 72 с.

1.67. Международное право в современном мире.– М.: Международные отношения, 1991. – 190 с.

1.68. Международные конфликты современности.– М.: Наука, 1983.– 408 с.

1.69. Межэтнические конфликты в странах зарубежного Востока.– М.: Наука, 1991. – 280 с.

1.70. Методологические проблемы междисциплинарных исследований (по материалам советской литературы). Сборник обзоров. – М. ИНИОН АН СССР, 1989. – 172 с.

1.71. Методология и методы социальной психологии. – М.: Наука, 1977. – 246 с.

1.72. *Мингазов Л. Х.* Эффективность норм международного права. – Казань: Изд. Казанского ун-та, 1990. – 208 с.

1.73. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 376 с.

1.74. *Новиков М. П.* Христианизация Киевской Руси: методологический аспект. – М.: Изд. МГУ, 1991. – 174 с.

1.75. *Орвелл Дж.* Ферма энимал. – Нью-Йорк–Москва. – Проблемы Восточной Европы, 1986. – 112 с.

1.76. Османская империя. Государственная власть и социально-политическая структуры. – М.: Наука, 1990. – 337 с.

1.77. *Панова В. Ф., Вахтин Ю. Б.* Жизнь Мухаммеда. – М.: Политиздат, 1991. – 496 с.

1.78. *Паренти М.* Демократия для немногих. – М.: Прогресс, 1990. – 504 с.

1.79. *Пирадов А. А.* Региональные конфликты и участие в них ООН (историко-концептуальное исследование). – М.: ДЭМ, 1990. – 96 с.

1.80. *Печчеи Аурелио.* Человеческие качества.–М.: Прогресс, 1985.–312 с.

1.81. Политическая реформа: цели, противоречия, этапы.–М.: Институт государства и права АН СССР, 1990. – 155 с.

1.82. Политология и современный политический процесс (по материалам дискуссии). – М.: АОН при ЦК КПСС, 1990. – 167 с.

1.83. Права человека: Сборник международных документов. – М.: Изд. МГУ, 1986. – 232 с.

1.84. Правовые аспекты модернизации в КНР (экономика и научно-технический прогресс). – М.: Наука, 1990. – 316 с.

1.85. *Рассел Б.* История западной философии.–М.: Изд. иностр. лит-ры, 1959. – 935 с.

1.86. Региональные и локальные конфликты: история и современность: М., ИНИОН АН СССР, 1989. – 236 с.

1.87. Роль ислама во внутренней и внешней политике Египта (XX век).– М.: Наука, 1991. – 213 с.

1.88. Русские и немцы: старые образы врага уступают новым надеждам. Специализированная информация. – М.: ИНИОН АН СССР, 1991. – 18 с.

1.89. *Сарагоса Ф. М.* Завтра всегда поздно. – М.: Прогресс, 1989. – 320 с.

1.90. *Себкатулла Моджадади.* Цели национального спасения Афганистана. – Б. м., б. г.; Коротко о жизни одного моджахеда: Биография С. Моджадади. – Изд. НФС Афганистана. – б. г.

1.91. *Скакунов Э. И.* Самооборона в международном праве.– М.: Международные отношения, 1973. – 176 с.

1.92. *Скакунов Э. И.* Международно-правовые гарантии безопасности государств. – М.: Международные отношения, 1983. – 192 с.

1.93. Славяне: Этногенез и этническая история (междисциплинарные исследования).– Л.: Изд. ЛГУ, 1989. – 177 с.

1.94. Современные войны. Гуманитарные проблемы: Доклад для независимой" комиссии по международным гуманитарным вопросам.– М.: Международные отношения, 1990. – 254 с.

1.95. *Сорокин Питирим А.* Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Изд. политической литературы, 1992. – 543 с.

1.96. Социальное учение исламского возрожденчества. – М.: АОН при ЦК КПСС, 1990. – 114 с.

1.97. Спольников В.Н. Афганистан: исламская оппозиция. Истоки и цели. – М.: Наука, 1990. – 192 с.

1.98. США и региональные конфликты (80-е годы) / Кременюк В. А., Беглова Н. С., Васильков В. Ю. и др. – М.: Наука, 1990. – 157 с.

1.99. *Сюкияйнен Л. Р.* Концепция мусульманской формы правления и современное государствоведение в странах арабского Востока // Социально-политические представления в исламе. История и современность. – М.: Наука, 1987. – с. 45 – 68.

1.100. *Теплинский Л. Б.* История советско-афганских отношений. – М.: Мысль, 1988. – 380 с.

1.101. *Тернер Дж.* Диалектическая теория конфликта: Ральф Дарендорф // Структура социологической теории. – М.: Прогресс, 1985.– С. 141 – 160. – 471 с.

1.102. *Тернер Дж.* Диалектическая и функциональная теория конфликта: стратегия синтеза // Структура социологической теории. – М.: Прогресс, 1985. – С. 183 – 218. – 471 с.

1.103. *Тойнби А. Дж.* Постижение истории.– М.: Прогресс, 1991. – 731 с.

1.104. *Тощенко Ж. Т.* Состояние и противоречия общественного сознания к концу 1988 года // Социология перестройки.–М.: Наука, 1990.– С. 81 – 96.

1.105. Требование времени: 150 вопросов и ответов о партизанской войне. – Пешавар: Издание военного комитета ИОА, б. г.

1.106. Угроза терроризма и меры правительства по борьбе с ним (Слушания в Сенате США). – М.: ИНИОН АН СССР, 1991. – 11 с.

1.107. *Уледов А. К.* Духовное обновление общества.– М.: Мысль, 1990. – 335 с.

1.108. Учебник для начальных классов. – ИОА. Управление воспитания и учебы. – Б. м. (Хиджры, 1360).

1.109. *Фадеева И. Л.* О некоторых категориях цивилизационных различий обществ Запада и Востока // Экономика и политика. Взаимосвязь и взаимодействие. – м.: ИНИОН, 1990. – С. 39 – 59.

1.110. *Фадеева И. Л.* Об эволюции светских тенденций в социально-политическом развитии Турции. К постановке вопроса // Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока. – М.: Наука, 1982. – С. 76 – 110.

1.111. Философские основания теорий международных отношений. Вып. 3. Сборник обзоров. – М.: ИНИОН АН СССР, 1990. – 174.

1.112. *Фишер Р., Юри У.* Путь к согласию, или переговоры без поражения: Пер. с англ. – М.: Наука, 1990. – 158 с.

1.113. Франция и проблема "европейской обороны". Научно-аналитический обзор. – м.: ИНИОН АН СССР, 1990. – 61 с.

1.114. Хуршид Ахмад. Ислам и Запад.– Кум (Исламская Республика Иран), б. г. / Пер. с перс.

1.115. Что необходимо для победы революции и джихада. – Б. м., б. г., – Ч. 1.2.

1.116. *Шаран П.* Сравнительная политология. Часть I.–М.: ПМБ РАУ, 1992. – 216 с.

1.117. *Шаран П.* Сравнительная политология. Часть II.–М.: ПМБ РАУ, 1992. – 216 с.

1.118. *Шармазанишвили Г. В.* От права войны к праву мира.–М.: Международные отношения, 1967. – 192 с.

1.119. *Шварценберг Р.-Ж.* Политическая социология. Часть I.–М.: ПМБ РАУ, 1992. – 180 с.

1.120. *Шварценберг Р.-Ж.* Политическая социология. Часть II.–М.: ПМБ РАУ, 1992. – 282 с.

1.121. Эволюция восточных обществ: синтез традиционного и современного. – М.: Наука, 1984. – 581 с.

1.122. *Эдуардо Хименес де Аречага.* Современное международное право. – М.: Прогресс, 1983. – 480 с.

1.123. *Элдер Н., Томас А., Артер Д.* Условия достижения консенсуса // Политология вчера и сегодня. Вып. II. – М.: АОН при ЦК КПСС, 1990. – С. 154 – 163.

1.124. Этикет у народов Передней Азии. – М.: Наука, 1988. – 264 с.

1.125. *Эшби Росс У.* Введение в кибернетику. – М.: Изд. иностранной литры, 1959. – 432 с.

1.126. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

б) журналы на русском языке

1.127. *Аверкиева Ю. П.* Служебное значение этнографии в *США* // Вестник истории мировой культуры. – М., 1959. – № 4. – С. 67 – 74.

1.128. *Барг М. А.* О категории "цивилизация" // Новая и новейшая история. – 1990. – № 5. – С. 25 – 40.

1.129. *Гливаковский А. К.* Национальная безопасность России и геополитика // Кентавр. – 1991. – октябрь-декабрь. – С. 47 – 52.

1.130. *Гливаковский А. К.* Перестройка и национальный фактор в СССР // Кентавр. – 1991. – № 3. – С. 19 – 24.

1.131. *Котанджян Г. С., Головков А. Э.* Тонкая нить согласия // Огонек. – 1991. – № 6. – февраль. – С. 10 – 12.

1.132. *Лефевр В. А.* От психофизики к моделированию души // Вопросы философии. – 1990. – № 7. – С. 25 – 31.

1.133. *Рубанов В.* "...от тоталитаризма нас спасет лишь новая концепция безопасности" // Столица. – 1991. – № 17. – С. 4 – 6.

1.134. *Соловейчик С.* Где эта улица? Где этот храм? // Новое время. – 1991. – № 6. – С. 28 – 30.

1.135. Формация или цивилизации? (круглый стол) // Вопросы философии. – 1989. – № 10. – С. 34 – 50.

в) книги и журналы на иностранных языках

– на армянском языке

1.136. Библия (на арм. яз.) – Лондон: Армянское евангелическое товарищество, 1989. – 1424 с.

1.137. *Котанджян Г. С.* Армянское землетрясение: конфликтологические эссе (на арм. яз.). – Ереван: Айастан, 1992. – 224 с.

– на других иностранных языках

1.138. *Anderson B.* Imagined communities: Reflection of the origin and spread of nationalism.– L.: Verso, 1983.– 160 p.

1.139. Anthropology at home / ed. by Jackson A.– L.– NY. Tavistock pull, 1987. – X. – 221 p.

1.140. *Benedict R.* The chrisanthemum and the sword.– Boston: Houghton Miffilin co., 1946. – 324 p.

1.141. *Bialer S.* The conditions of stability in the Soviet Union // Soviet society and culture: Essays in honor of V. Dunham.–Wertview press, 1988.–XII.–290 p.

1.142. *Bernard H. R.* Research methods in cultural anthropology. – Newbury Parec etc.: Sage, 1988. – 520 p.

1.143. Black C. The dynamics of modernization: A study in comparative history. – N.Y.: Harper a. Roiv, 1966. – X. – 207 p.

1.144. *Brown Lester R.* A False Sense of Security //State of the World. 1985.– N.Y.: Norton & Company, 1985.– P. 3 – 22.

1.145. *Bush George.* National Security Strategy of the United States: 1990 – 1991.– N.Y.: Brassey's (US) Ins., 1990.– 128 P.

1.146. Chevallier J. L'idee de nation en L'idee d'etat // L'idee de nation. – P.: Presses univ. de France, 1969.– 231 p.

1.147. *Despres L. A.* Towards a theory of ethnic pnenomena //Ethnicity and resource competition in plural societies. – P.: Mouton, 1975. – XX. – 221 p.

1.148. *Duncan P.* Jdeology and national guestion // Jdeology and Soviet politics.– L.: Macmillan, 1988.– VIII.– 258 p.

1.149. *Enloe C.* Police, military and ethnicity: Foundations of state power.– New Brunswick: Transation books, 1980. – 179 p.

1.150. *Foster C.* Political culture and regional ethnic minorities // Journal of politics.– Gainesville, 1982.– Vol. 44 – P. 560 – 569.

1.151. *Gumperz J.* The communicative bases of social inequality // Minorities: Community and Identity.– Berlin: Springer, 1982.– P. 109 – 118.

1.152. Hechter M. Internal colonialism: The Celtic fringe in the British national development (1936 – 1966). – L.: Roetledge a Paul, 1975. – XVIII. – 361 p.

1.153. *Kotze D.* Nationalism: A comparative study.– Cape Town: Tafelberg, 1981.– 166 p.

1.154. *Lapidus I. M.* A history of Islamic societies.– Cambridge: Cambridge univi press, 1988. – XXX, 1002 p.

1.155. Les ideologies totalitaires en Amerique Latine //"Faire".– P., 1976.– Oct.– № 12.–P. 26 – 31.

1.156. *Link J.* From Primordialism to nationalism // New nationalism of the developed West. – Boston, etc., 1985. – P. 203 – 253.

1.157. *Nach M.* The cauldron of ethnicity in the modern world. – Chicago, L.: Univ. of Chicago press, 1989. – VIII. – 142 p.

1.158. *Nairn T.* The break-up of Britain: Crisis and neocolonialism. – L.: NLB, 1977. – 368 p.

1.159. Nationalities and nationalism in the USSR: A Soviet dilemma.– Wash., 1977. – VIII. – P. 1 – 21.

1.160. *Orridge A.* Separatism and autonomist nationalism: The structure of regional loyalities in the modern state // National separatism.– Cardiff, 1982. –P. 43 – 74.

1.161. *Parenti M.* Ethnic politics and persistence of ethnic identification // The American political science review. – 1967. – Vol. 61 – № 3. – P. 717 – 726.

1.162. *Peters R.* Islam and colonialism. The doctrine of jihad in modern history. –The Hague: Mouton, 1979. – IX. – 245 p.

1.163. *Rezler J.* Economic and social differentiation and ethnicity // Ethnic divercity and conflict in Eastern Europe.– Santa Barbara (Cal.): ABC-Cliv, 1980. – XII. – 553 p.

1.164. Riasanovsky N. A history of Russia.– 3rd. ed.– N.Y.: Oxford univ. press, 1977. – XX. – 762 p.

1.165. *Rockett R.* Ethnic nationalities in the Soviet Union: Sociological perspective on a historical problem.– N.Y.: Praeger, 1981.– XV.– 173 p.

1.166. *Rothschild J.* Ethnopolitics: A conceptual framework. – N.Y.: Columbia univ. press, 1981.– XL – 290 p.

1.167. *Seton-Watson H.* Nations and states: An inquiry into the origins of nations and the politics of nationalism. – Boulder (Cal.): Westview press, 1977. – XV.–P. 563.

1.168. *Shills F.* Introduction // Ethnic separatism and world politics.– L.: Lanham etc. Univ. press of America, 1984. – P. 1 – 5.

1.169. *Simon L.* Regionalism in the Soviet Union: Challange or stabilization of the Soviet system? // J. of Baltic studies. – N.Y., 1987.– Vol.18.– № 3.– P. 257 – 268.

1.170. *Simon G.* Nationalismus und Grenzen des Sowjetunion als Welmacht.– Köln, 1988. – 37 s.

1.171. *Slawson J., Vosk M.* Unequal Americans: Practicies and politics of intergroup relations. – L.: Greenwood press, 1979. – XIII. – 250 p.

1.172. *Smith A.* Introduction: The formation of nationalist movements // Nationalist movements. – L.: Macmillan, 1976. – P. 1 – 2.

1.173. *Smith A.* The diffusion of nationalism: Some Historical and sociological perspectives // Brit. J. of sociology.– L., 1978.– Vol. 29.– № 2.– P. 239 – 251.

1.174. *Smith A.* Nationalism in the twentieth century.– Oxford: Robertson, 1979. – X. – 257 p.

1.175. *Snyder L.* Varieties of nationalism: A comparative study. – N.Y.: Holt, Rinehart a. Winstom, 1976.– 326 p.

1.176. *Sonnert G.* Nationalism between modernisation and demodernisation // Canadian review of studies in nationalism.– Charlottentown, 1988.– Voll. 15. – № 1/2.– P. 43 – 51.

1.177. *Stack J.* Ethnic groups as emerging transnational actors // Ethnic identities in a transnational world.– Westport (Conn.): Greenwood press, 1981.– XV.– 226 p.

1.178. *Swartz M. J., Turner V, Tuden A. (Eds.)* Political anthropology.– Chicago: aldine publ. co, 1966.– VIII.– 309 p.

1.179. The nationalities question in the Soviet Union.– L.– N.Y.: Longman, 1990, – 389 p.

1.180. *Tiryakian E., Venitte N.* Nationalism and modernity // N.Y. New nationalism of the developed West.– Boston etc.: Allen a. Unuwin, 1985.– XII. – 394 p.

1.181. *Van den Berghe P.* Protection of ethnic minorities: A critical appraisal // Protection of ethnic minorities.–N.Y.: Pergamon press, 1981.– P. 2 – 5.

1.182. *Van den Berghe.* The ethnic phenomenon.– N.Y: Elsevier, 1981.– XV. – 301 p.

1.183. *Van Maanen J.* Tales of the field: On writinq ethnography. – Chicago: Univ of Chicago press, 1988. – XVI. – 173 p.

1.184. *Werner O., Schoepfle G. M.* Sistematic fieldwork.–Foundations of ethnography and interviewing. 3 – 416 p.

1.185. *Wiliiams C.* Introduction // National separatism.–Cardiff: Univ. of Wales press, 1982. – P. 1 – 8.

1.186. *Williams B.* Class act: Anthropology and race to nation across ethnic terrain // Annual review of anthropology. – Palo Alto (Cal.) Annu. rev., 1989. – Vol. 18. P. 22 – 443.

1.187. *Wixman R.* Applied Soviet nationality policy: A suggested rationale // Passe– Turco– Tatar, present sovietigue.– P., 1986.– P. 449 – 468.

1.188. *Yinger J. M.* Ethnicity of complex societies: Structural, cultural and characterological factors // The uses of controverse in sociology. – N.Y. – L.: Free press, 1976. – P. 198 – 203.

1.189. *Zaslavsky V.* Ethnic group Divided: Zonal Stratification and national policy in the Soviet Union // The Soviet Union: Party and society.– L.: Cambridge: Cambridge univ. press, 1988.– P. 218 – 228.

II. ОФИЦИАЛЬНО-ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ МАТЕРИАЛЫ

2.1. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. – М.: Юрид. лит., 1987. – 47 с.

2.2. Закон Российской Федерации "О безопасности" // Рос. газета. – 1992. – 5 мая. – С. 5.

2.3. Указ Президента Российской Федерации "Об образовании Совета безопасности Российской Федерации" // Рос. газета.– 1992.– 11 июня. – С. 5.

III. МАТЕРИАЛЫ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ

3.1. Александров М. Безопасность СССР: Два взгляда на философию внешней политики // Лит. Россия. – 1991. – 22 февр. С. 4 – 5.

3.2. Национальная безопасность: смена приоритетов / Беседа А. Гаспаряна с Н. Н. Воронцовым//Сов. культура. – 1990. – 4 августа. – С. 3.

3.3. Discussion of the book: Mitchell. The Structure of International Conflict. L. – 1981. – 355 p.//Международные исследования.–1991 (5).–март–июнь. – С. 61 – 82.

ОТДЕЛ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

ОСНОВЫ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

(военно-политический аспект национальной безопасности)

Ереван
1992

ОТ АВТОРА

Формирование основ военной политики для Армении, объявившей себя второй раз за текущее столетие суверенным государством, без всякого преувеличения представляет одну из жизненно важных задач общенациональной значимости. Сложность решения обусловлена многоплановостью предмета ее изучения и разработки: как стратегическими масштабами долгосрочных целей обеспечения национальной безопасности в системе международных отношений, так и тактическим маневрированием военным и политическим инструментарием для непрерывного корректирования динамики обеспечения внутренней и внешней безопасности Республики Армения в условиях системного кризиса в сферах жизнеобеспечения и вооруженного конфликта с Азербайджанской Республикой вокруг Нагорного Карабаха.

Военная политика в стратегическом измерении обусловлена своей генетической производностью от сущности политической и военной доктрин независимого государства. В связи с обнаженной актуальностью разработки "основ военной политики" нам приходится преодолевать принципиальное трудноразрешимое противоречие между отсутствием целостной политической и военной доктринальной базы, и необходимостью участвовать в формировании военной политики "на марше" строительства регулярной национальной армии практически "с нуля по всем азимутам".

В этом смысле издание настоящих "Основ военной политики Республики Армения" предшественников в нашей стране не имеет. Вместе с тем автору была предоставлена возможность пользования источниками, отражающими как историографию проблемы, так и ее современное состояние. Следует отметить, что в связи с продолжительной потерей национальной государственности и такого атрибута последней, каковой является национальная регулярная армия, современная военная политология как явление концептуально-теоретическое и военная политика как комплекс практической деятельности в Армении в условиях недостаточно развитых военно-политических традиций требуют разработки в значительной мере вновую. Особого внимания заслуживают имевшие место в прошлом попытки выработки и реализации определенного курса военной политики в драматический период борьбы за выживание Армении, развернувшейся в процессе перманентного геноцида армян во время Первой мировой войны. Вместе с тем как бы ни были очевидны параллели между внутриполитическими, внешнеполитическими и военными процессами в периоды становления новой армянской государственности в связи с распадом Российской империи

и СССР, следует определить специфику военно-политических целей и задач, механизмов их решения в современной системе обеспечения национальной и международной безопасности Республики Армения. Важным измерением национальной безопасности Армении следует признать военно-политическое гарантирование ее защищенности в рамках ООН, СБСЕ, вновь формируемых механизмов коллективной безопасности в Содружестве государств-членов СНГ.

При разработке "Основ военной политики" автор имел возможность изучать и в свете современных задач опираться на военно-политические взгляды таких видных армянских деятелей-участников мировых войн и национально-освободительного движения, как Андраник, Нжде, Арам Манукян, Рубен Тер-Минасян, Гай, Ованнес Баграмян и др. Для возможного прослеживания элементов непрерывности военно-политического творчества, анализа достижений и неудач предыдущих поколений использовалась доступная нам военно-историческая литература о традициях партизанско-фидаинского движения в XIX – XX вв., становлении армянской национальной армии в 1918 – 1920 гг., а также участии армян в строительстве и формировании боевой практики Российской, Красной и Советской армий.

При подготовке "Основ военной политики" представлялось необходимым принять во внимание тот факт, что ныне в национальных армиях, строящихся на геополитическом пространстве бывшего СССР, развертывается процесс радикального переосмысления целей, задач, содержания и форм осуществления военной политики. Происходит многотрудный поворот от укоренившихся в СА политико-доктринальных установок ГлавПУР-а, возглавлявшего в определенном смысле эффективную систему комиссарско-политруковской работы, к новой аналитико-управленческой деятельности штабных структур по обеспечению военной безопасности не только военно-техническими, но и собственно политическими средствами. Наряду с этим, путем проб и ошибок, в ходе реформы армии формируется относительно самостоятельная система психолого-педагогической работы среди личного состава национальных армий, в конечном счете отражающая методолого-методические основы военной политики конкретных государств.

Военная политика, в первую очередь, нами рассматривается как одно из главных направлений деятельности Коллегии и соответствующего специализированного аппарата (Отдела или Управления военной политики) Министерства обороны, выступающего в качестве основного субъекта формирования стратегического курса Правительства на обеспечение военной безопасности Республики Армения средствами внутренней и внешней политики.

Итак, речь идет о попытках определения основных направлений военной политики Армении, места и роли вновь созданного Министерства обороны в системе военно-политического обеспечения национальной безопасности Республики Армения, а в более широком контексте – безопасности армянского народа в локально-региональном и глобальном измерениях: в его национально-государственном очаге, окружающем регионе и Диаспоре.

Разумеется, представляемая работа не претендует на "истину в последней инстанции". Она отражает в себе первые попытки синтезировать в систему позиции специалистов из государств-участников Содружества вокруг современных целей и задач вновь становящейся "военной политики" на методолого-стратегическом уровне, а в ряде вопросов носит поисковый и дискуссионный характер.

Автор считает долгом выразить признательность за консультации и предоставленные для ознакомления открытые материалы по кругу разрабатываемых проблем Авакяну Вагану, Григоряну Григору, Манучаряну Ашоту, Симонянцу Эдуарду, Тер-Григорьянцу Нората, Ширханяну Вагану, а также друзьям, оказавшим содействие в издании "Основ военной политики Республики Армения" .

Автор будет благодарен, если мнения и пожелания относительно первого опыта апробационного издания данной разработки будут направлены в Отдел военной политики Министерства обороны Республики Армения.

Начальник Отдела военной политики
Министерства обороны Республики Армения,
доктор политических наук **Гайк Котанджян**

ПРЕАМБУЛА*

Оптимальным путем формирования основ военной политики Армении является проведение многофакторного анализа в системе двух групп приоритетов:
во-первых, "национальная безопасность"–"военная безопасность";
во-вторых, "национальные интересы–угрозы–средства для их парирования".

Отметим прежде всего, что военная политика Республики Армения в ходе анализа рассматривается как важная составная часть политики безопасности всех армян, всех национальных меньшинств Республики Армения, страны и государства.

В существующих ныне демократических правовых государствах подход к понятию безопасности непосредственно связан со способностью обеспечить защиту национальных интересов (личности, общества и государства) и служит основой для комплексного планирования всей внутренней и внешней политики государства.

Предлагаемое рассмотрение основ военной политики Армении, учитывая мировой опыт, отражает идею "всеобъемлющей безопасности", предполагающей защищенность жизненно важных интересов основных элементов политической структуры - личности, общества и государства от возможных угроз внутреннего и внешнего характера. Приоритет отдается защите жизненно важных интересов человека и общества, сформированных на основе общечеловеческих ценностей.

Приоритетность интересов личности основывается на положении о том, что свободный человек–непременное и главное условие прогрессивного развития всей системы общественных отношений. Ибо свободный человек, подчиняющийся только чувствам совести и неписанным правилам морали, стремясь удовлетворить свои естественные потребности, невольно, но наилучшим образом служит интересам общества.

Прекращение существования СССР с объективной неизбежностью повлекло за собой изменения не только обстановки в Армении и прилегающих государствах, но и существенно повлияло на геополитическую обстановку в мире.

Обретение независимости 21 сентября 1991 г. и воссоздание армянского государства произошли в условиях фактической войны между Арменией и Азербайджаном, связанной с освободительным движением народа Нагорного Карабаха. Здесь и работа по ликвидации последствий Спитакского землетрясения, разрешение проблем, связанных с жизнеустройством трехсот тысяч беженцев, эскалация напряженности по всей армяно-азербайджанской границе, блокада Армении и Арцаха, консолидация сил мусульманского мира в поддержку Азербайджана.

* В связи с тем, что данная разработка являлась служебным документом, ссылки на источники не указываются.

Историко-географический анализ современного состояния Республики Армения показывает, что наиболее вероятно нападение со стороны республик Азербайджана, Турции и с меньшей вероятностью–Грузии. Это объясняется, в первую очередь,существующими границами.

Города Армении и населенные пункты самоопределившегося Карабаха подвергаются авианалетам азербайджанских ВВС, против мирных городов и сел применяется тяжелая артиллерия и танки, их атакуют крупные военные соединения. Это все позволяет констатировать, что руководство Азербайджана по-прежнему стремится завершить войну уничтожением и изгнанием армянского населения Карабаха.

Существующие границы способствуют, к сожалению, напряженности. Реальные границы разделения рек Агстев, Воротан и Арпа проведены так, что предгорья этих рек принадлежат Армении, а низовья Азербайджану. На равнине находятся и очень важные в стратегическом отношении транспортные узлы: Казахский, Накорзанский и Джугайский. Контроль над ними как со стороны Армении, так и Азербайджана может превратить их в гегемонов Закавказья в военном, политическом и экономическом отношении.

В сельскохозяйственном отношении вода для орошения равнин поступает из Армении. Водохранилища можно строить, в основном, именно в Армении.

В итоге политики Советской России из трех спорных областей–Арцаха, Сюника и Нахиджевана–Армении досталась лишь западная часть Сюника.

Возможные территориальные претензии Грузии в отношении Армении относятся к Лори, а в отношении Азербайджана–к Закатальскому округу. Можно предположить, что для безопасности Грузии именно Лори играет более важное значение, чем Ингило (Закатальский округ). Следует принять во внимание конфликтный потенциал, накапливаемый в результате закамуфлированных под акции общегосударственного характера попытки Грузии радикально изменить этнодемографический баланс населения в пограничном с Арменией регионе Джавахети (по-армянски "Джавахк").

Глубокого и взвешенного анализа требуют отношения с Турцией, которая признала независимость Армении. Здесь сохраняется память о геноциде 1915 года, территориальные вопросы Армении и армянства

Спюрка о возвращении армян на свою историческую Родину и о владении утраченными землями. Поэтому продолжают существовать вопросы: согласится ли Турция добровольно уступить эти земли армянам, в состоянии ли Армения и армянство Спюрка силой отобрать эти земли, есть ли третья сила, которая может заставить Турцию уступить эти земли армянам.

Ответы на все эти три вопроса и мера ответственности за ошибки в выборе политического курса достаточно очевидны.

Определенно можно предположить о заинтересованности Ирана в существовании и укреплении Армении. Иран обоснованно опасается усиления азеров, которая может привести к непроизвольному подъему активности деструктивных элементов в Южном Азербайджане. Полномасштабная помощь из Ирана может поступить в Армению только из Джуги и Накорзана.

Только схематический анализ вышеназванных геополитических факторов и военно-стратегической обстановки показывает как особую важность, так и трудность создания современных Вооруженных Сил Республики Армении. Поэтому можно считать оправданным вхождение Армении в Содружество Независимых Государств, а также подписание 15 мая 1992 года Договора о коллективной безопасности (вместе с Россией, Казахстаном, Узбекистаном, Киргизией и Таджикистаном) и 9 октября с.г. в Бишкеке Соглашения о Концепции военной безопасности государств-участников Содружества Независимых Государств (вместе с Россией, Казахстаном, Узбекистаном, Таджикистаном и Кыргызстаном).

Тем самым Армения становится участником коллективной ответственности за международную безопасность. С другой стороны, ее собственная военная безопасность как ядро национальной безопасности Армении обеспечивается через военную безопасность самого Содружества. Таким образом, Армения на сложный переходный период формирования своих Вооруженных Сил, становления государственности получает гарантии от России, от СНГ на нерушимость существующих ныне границ, невмешательство в свои внутренние дела, помощь в поддержании стратегической стабильности в регионе.

Такой подход предполагает главным – политические методы, что крайне важно для республики, в которой живет только треть нации и для которой является приоритетом наличие прогрессивного развивающейся Диаспоры при условии сохранения этнокультурной и языковой идентичности ее общин. В свою очередь Армения получает и может получить политическую, экономическую и интеллектуальную поддержки Диаспоры для преодоления трудностей переходного, а также для военного строительства.

I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

I.I. Основные понятия военной политологии национальной безопасности

В широком смысле обеспечение безопасности включает обеспечение гражданам данного общества необходимых условий для нормальной цивилизованной жизни, свободного развития и самовыражения. Поэтому экономический, политический, военный, социальный, экологический и иные как внутренние, так и внешние аспекты безопасности, поддержание оптимальных условий, обеспечивающих полнокровное развитие общества, составляют важнейшие и неотъемлемые ее компоненты, которые по мере наметившегося реального ослабления угрозы войны все более выходят на передний план.

Совокупность объективных потребностей общества, вытекающих из особенностей его социально-экономического и политического устройства, уровня экономического развития, исторически сложившегося места в международном разделении труда, специфики географического положения, национальных и культурных традиций, выражается понятием "интересы страны" (национальные интересы).

Носителями интересов являются личность, общество – в лице общественных организаций и объединений граждан, государство – в лице государственных органов власти и управления.

Интересы страны имеют сложную структуру и могут классифицироваться по разным признакам. По степени важности для общества интересы могут быть жизненно важные, важные и периферийные; по уровню устойчивости – постоянные и временные; по сферам проявления – политические, экономические, военные, гуманитарные и т. д.

Для каждого общества есть определенный набор критических параметров жизнедеятельности, нарушив которые оно утрачивает свою самостоятельность, перестает существовать как общество. Эти критические параметры характеризуют область жизненно важных интересов страны.

Жизненно важные интересы страны – это совокупность объективных потребностей, удовлетворение которых надежно обеспечивает существование и возможности прогрессивного развития личности, общества и государства. Они представляют собой первооснову политических действий и свершений.

Важные и периферийные интересы связаны с проблемой выживания более косвенно, опосредованно, чем жизненно важные интересы. В

целях избежания перекосов и диспропорций в распределении приоритетов интересов по важности, гармонизации отдельных сфер их проявления необходимо ранжирование интересов не только относительно субъектов, но и между сферами (например, политической и экономической), а также внутри каждой сферы.

Официально признанная в стране ранжированная совокупность осознанных потребностей личности, общества и государства называется Концепцией интересов страны (национальных интересов). Учитывая интересы государства, общества и каждого гражданина, Концепция интересов страны способна обеспечить прямую связь между внутренними потребностями и интересами на международной арене.

В методическом плане различают интересы страны и цели государственной политики. Если интересы выражают объективные потребности общества, то цели – субъективные представления тех или иных государственных деятелей, властей, предвосхищающих результат, на достижение которого направлена деятельность государства.

Достижение намеченных целей обеспечивается государственной стратегией, под которой понимается высший уровень деятельности государства в области политики с использованием всех источников мощи страны: политической, экономической, военной, научно-технической, гуманитарной и др.

В целом процесс формирования государственной стратегии Республики Армения в области безопасности может быть представлен следующим образом:

– жизненно важные интересы, отраженные в сознании политического руководства страны, приобретают форму государственной политики;

– цели государственной политики в сочетании со способами их обеспечения составляют государственный курс страны;

– наличные материальные возможности гарантируют средства осуществления политики.

В реальной обстановке обеспечению жизненно важных интересов страны могут препятствовать как внешние, так и внутренние факторы, представляющие угрозу достижению целей государственной политики РА.

Совокупность условий и факторов, создающих опасность жизненно важным интересам личности, общества и государства, называется угрозой безопасности. Источниками угроз могут быть другие государства, неправительственные организации иностранных государств или данной страны, группировки лиц, протекающие процессы и явления.

Парирование или нейтрализация угроз есть обеспечение безопасности страны.

Угрозы могут иметь различный характер и вызывают неодинаковые по значимости и объему последствия. Угрозы могут появляться и исчезать, возрастать и уменьшаться. Исключительно важным в связи с этим является правильное определение и прогнозирование приоритетов угроз, что позволяет оптимально распределить приоритеты в обеспечении безопасности страны.

Исходя из понятий "интересы страны", "угрозы" и "цели государственной политики" представляется возможным дать определение безопасности. Безопасность – состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз.

Достижение безопасности страны предполагает проведение единой государственной политики в области обеспечения безопасности, систему мер экономического, политического, организационного и иного характера, адекватных угрозам жизненно важным интересам личности, общества и государства.

Политика в области обеспечения безопасности должна проводиться в соответствии со специально разработанной стратегией национальной безопасности, призванной обеспечить в результате рационального использования политических, экономических, военных и других возможностей страны достижение объявленных целей безопасности. Как целостная система стратегия национальной безопасности интегрирует все другие формы государственных стратегий: внешнеполитическую и внутриполитическую, экономическую, научно-техническую, военную и др. Взаимодействие всех стратегий обеспечивается наличием особого механизма принятия решений в области безопасности на самом высоком государственном уровне.

На основе разработанной и принятой стратегии национальной безопасности осуществляется разработка политической, экономической, военной, научно-технической, гуманитарной и других национальных программ.

Для создания и поддержания необходимого уровня защищенности жизненно важных интересов страны создается система безопасности, представляющая собой совокупность законодательных актов и созданных на их основе органов, институтов и механизмов взаимодействия.

Основными объектами защиты системы безопасности являются: личность – ее права и свободы, общество – его материальные и духовные ценности, государство – его конституционный строй, суверенитет и территориальная целостность. Защите подлежат также граждане и собственность Армении, находящиеся за ее пределами. Специфическими

объектами защиты могут также являться члены армянской Диаспоры в зарубежных странах.

Основным субъектом обеспечения безопасности является государство, осуществляющее защитные функции в этой области через органы законодательной, исполнительной и судебной властей.

Граждане, общественные и иные организации и объединения как субъекты безопасности обладают правами и обязанностями по участию в обеспечении безопасности, определенными законами Армении. Все субъекты безопасности являются одновременно и ее объектами, то есть требуют защиты.

Основными сферами деятельности системы безопасности являются: политическая, экономическая, правоохранительная, военная, экологическая, информационная, гуманитарная и др.

Таково самое обобщенное очерчивание основных теоретических взглядом на проблему безопасности страны. Практическое решение проблемы обеспечения национальной безопасности, как минимум, предполагает:

– определение жизненно важных интересов, целей и приоритетов государства;

– оценка характера существующих и потенциальных угроз интересам страны;

– определение и оценка потенциальных и располагаемых ресурсов и средств для нейтрализации или парирования реально существующих угроз;

– выработка вариантов стратегии обеспечения национальной безопасности страны;

– создание необходимого государственного механизма для формирования и реализации такой стратегии.

Полученные компетентными государственными органами ответы на перечисленные вопросы могут служить основой Концепции национальной безопасности Республики Армения, под которой понимается официально признанная система взглядов о путях, средствах и способах защиты жизненно важных интересов страны от внутренних и внешних угроз*.

Жизненно важные интересы Армении связаны с конкретно складывающейся обстановкой и обусловлены особенностями современного этапа развития нашего общества, суть которого – переход от тоталитарного государства к демократическому, от экономики, базировавшейся на государственном монополизме, к экономике, основанной на многообразии форм собственности.

* Глоссарий используемых здесь и далее терминов и понятий был приведен в Приложении к первому изданию (в настоящий сборник не включен).

Фундаментальным интересом Армении является ее потребность быть "здоровой и богатой", процветающей державой в сфере многовековой духовной культуры, людских и природных ресурсов.

К постоянным жизненно важным интересам и целям относятся:

– сохранение территориальной целостности и независимости государства;

– развитие демократических институтов для обеспечения политических свобод граждан и соблюдения их прав;

– обеспечение безопасности пребывания граждан Армении за рубежом, а также членов армянской Диаспоры в рамках норм международного и национального права;

– развитие отношений с другими странами на принципах международного права, недопущения конфронтации в международных и межнациональных отношениях с соблюдением интересов Армении;

– недопущение применения военной силы для разрешения возникающих противоречий с другими государствами, поддержание способности к отражению нападения и нанесению поражения агрессору;

– обеспечение стабильности развития экономики и повышения научно-технического потенциала страны;

– поддержание нормальных экологических условий жизнедеятельности общества, предотвращение техногенных катастроф.

Временные интересы Армении обусловлены, в первую очередь, особенностями современного этапа развития армянского общества.

Опыт наиболее развитых стран, ориентирующихся как и Армения на демократические ценности, показывает, что стабильность развития такого общества обеспечивается при условии значительной децентрализации системы государственного управления. В тоже время для нашего общества всегда была характерна высокая степень централизации управления.

Таким образом, в переходный период должны быть осуществлены: демонополизация экономики, определенная децентрализация управления и развитие демократических институтов общества.

Вместе с тем системный кризис во всех основных сферах жизнеобеспечения предполагает элементы централизованной мобилизационной политики.

Основными жизненными интересами Армении в этот период являются:

– сохранение территориальной целостности Армении;

– создание оборонного и сохранение экономического, а также научно-технического потенциала;

– предотвращение спада жизненного уровня наименее социально защищенных слоев населения до критического уровня.

Вся совокупность факторов, влияющих на безопасность, может быть разделена на внешние факторы, оказывающие влияние на внешнюю безопасность, и внутренние факторы, оказывающие влияние на внутреннюю безопасность Армении.

Среди факторов, определяющих угрозы внешней безопасности Республики Армении, можно отметить:

– возникновение противоречий между Арменией и вновь образованными на территории СССР независимыми государствами;

– создание в независимых государствах, ранее входивших в состав СССР, собственных вооруженных сил и дезинтеграция Вооруженных Сил СССР, необходимость поиска новых подходов к сохранению единого военно-стратегического пространства;

– усиление влияния развитых зарубежных государств и их организаций коллективной безопасности на внутриполитическую обстановку в Армении, сохранение их стремления к поддержанию своей военной мощи на уровне, позволяющем проводить по отношению к государствам, входившим в состав СССР, политику прямого или опосредованного силового давления;

– рост экономической и военной мощи стран третьего мира, возможность появления у некоторых из них ядерного оружия;

– возможность обострения территориальных разногласий Армении с сопредельными государствами, в том числе с ранее входившими в состав СССР;

– глобальные экологические проблемы, природные, природно-техногенные катастрофы, экологические бедствия и катастрофы регионального и глобального масштабов.

Основные факторы, определяющие угрозы внутренней безопасности Армении:

– незавершенность формирования новых структур власти, ее чрезмерная централизация;

– дезорганизация государственного сектора экономики и недостаточное развитие новых экономических структур;

– увеличение потока беженцев из мест проживания армянского населения на территории бывшего СССР;

– обострение социальных проблем, рост безработицы и преступности;

– нерешенность проблем экономической и финансовой самостоятельности;

– обострение топливно-энергетического, транспортного, коммуникационного кризиса в связи с блокадой транзита через территории сопредельных государств;

– истощение природных ресурсов и повсеместное ухудшение экологической обстановки, приводящее к снижению продолжительности жизни, ухудшению состояния здоровья населения и генетической деградации будущих поколений, возникновение зон экологических бедствий и катастроф.

Анализ основных факторов, влияющих на безопасность, показывает, что наибольшую угрозу представляют те из них, которые обусловлены распадом СССР, внутренними проблемами самой Армении, а также геополитической спецификой региона.

Анализ основных факторов, влияющих на внешнюю безопасность Армении показывает, что военная опасность сохраняется. Она актуальна. Ведутся развернутые военные действия против самоопределившейся Нагорно-Карабахской Республики с применением боевых средств против мирного населения.

Таким образом, для текущего момента характерны:

- угроза территориальной целостности и государственной независимости Армении;
- угроза развала экономики государства, необратимого технического отставания, социального регресса, нравственной и духовной деградации и дезинтеграции общества;
- угроза разрушения среды обитания общества, создания неприемлемых экологических условий для нормальной жизнедеятельности;
- угроза массовой эмиграции населения.

1.2. Военная политика (общие положения)

Область военной деятельности, напрямую связанная с использованием средств вооруженного насилия, а следовательно, и наиболее чувствительная для системы властных отношений, не может оставаться в стороне от внимания политики. И такой специализированной

отраслью политики, которая призвана представлять ее интересы в военной области, является военная политика государства.

В общесоциологическом плане военная политика определяется как деятельность институтов власти, основанная на определенной системе взглядов и идей, сложившихся социально-политических отношениях в обществе и мире, непосредственно связанная с созданием и легитимным использованием средств вооруженного насилия для достижения коренных государственных интересов. Основной спецификой военной политики является то, что она в определенных исторических условиях и в соответствии с коренными политическими целями фокусирует в себе, интегрирует другие виды жизнедеятельности государства, направляя их на решение задач, связанных с использованием средств вооруженного насилия. Подготовка и ведение войн, обеспечение надежной обороны и военной безопасности исторически становится все более сложной, комплексной проблемой, требующей привлечения материальных, духовных и людских сил, интеграции различных сфер общества. Именно этим и занимается военная политика, координируя и направляя усилия общества.

Для уяснения сущности военной политики представляется необходимым более детально ознакомиться с ее структурой. В самом общем плане **структура военной политики** может быть представлена в следующем виде: I) субъекты военной политики; 2) цели военной политики; 3) объекты военной политики; 4) средства достижения военно-политических целей и, наконец, условия, в которых осуществляется военно-политическая деятельность, т. е. военно-политическая обстановка, которая хотя и не входит составным элементом в структуру военной политики, но оказывает самое непосредственное влияние на процесс ее функционирования и развития.

Субъектами военной политики могут выступать государства и их объединения, нации, социальные группы и создаваемые ими институты. В современном обществе практически любой социальный слой может иметь свои специфические взгляды на проблему достижения своих целей средствами вооруженного насилия и создавать для этого специальные институты. Такое положение является реальным фактом для большинства развивающихся государств, в которых те или иные национальные, классовые, религиозные и иные группы имеют свои вооруженные формирования и с оружием в руках отстаивают собственные интересы.

Поскольку речь идет о военной политике государства, то выработка военно-политических целей является исключительным правом военно-политического руководства страны. Эти цели отражают коренные интересы как самой страны в целом, так и представляющего ее государственного аппарата. На основе целей военной политики определяются и ее объекты, которыми могут выступать группы или отдельные государства, нации, социальные группы и создаваемые ими институты вооруженного насилия как внутри страны, так и на международной арене.

Средствами достижения военно-политических целей являются средства вооруженного насилия (о них подробнее в следующей главе), ядром которых выступают вооруженные силы. Поэтому армия—предмет непосредственной заботы субъекта военной политики, так как она определяет возможности государства как по защите страны, так и по достижению своих военно-политических целей на международной арене.

Механизм функционирования и развития военной политики государства действует следующим образом. Имеется государство как субъект военной политики, располагающий определенными военно-политическими целями и арсеналом средств вооруженного насилия, которые им прикладываются к тем или иным объектам системы международных отношений, характеризующейся конкретной военно-политической обстановкой. Если цели и средства соответствуют условиям военно-политической обстановки и превосходят возможности противодействия, то правомерно вести речь об устойчивом функционировании военной политики государства, так как военно-политические цели оказываются реализованными средствами военной политики. В случае несоответствия целей военно-политической обстановке или возможностям контрсилового воздействия на объект происходит нарушение устойчивого состояния военной политики, которое может выражаться в следующем:

I) возникает потребность либо расширить арсенал привлекаемых средств вооруженного насилия (эскалация конфликта), либо вообще отказаться от их применения (поскольку с их помощью невозможно достичь поставленной цели);

2) невозможность достижения военно-политических целей вызывает необходимость их корректировки, частичной или кардинальной. Частичная корректировка военно-политических целей предполагает либо отказ от воздействия на данный объект непосредственно, либо выключение его вообще из сферы своих интересов. Кардинальная корректировка военно-политических целей немыслима без принципиальных изменений в системе интересов субъекта военной политики, которые возможны только как следствие изменения расстановки политических сил в правительстве и высших государственных органах.

В системе военно-политических отношений выделяются внутренние и внешние (международные). Влияние их на военную политику государства неоднозначно: если внутренние военно-политические отноше-

ния определяют социально-политическую сущность военной политики, то международные, в зависимости от их состояния, определяют конкретные пределы для реализации тех или иных форм и методов достижения политических целей средствами вооруженного насилия. В зависимости от уровня напряженности военно-политические отношения могут быть отношениями противоборства, конфронтации, сотрудничества, интеграции и т.д.

Исходя из наличия двух взаимосвязанных систем военно-политических отношений (внешних и внутренних) в содержательном плане выделяют две стороны военной политики государства: внешнюю и внутреннюю. Внешняя сторона охватывает круг проблем, непосредственно связанных с использованием или угрозой использования средств вооруженного насилия в политических целях во взаимоотношениях с другими государствами, а также для содействия или противодействия социальным силам внутри этих государств.

Внутренняя сторона военной политики включает проблемы, непосредственно связанные с подготовкой средств вооруженного насилия для разрешения международных конфликтов или с подготовкой и ведением вооруженной борьбы в интересах разрешения межклассовых, межнациональных и других противоречий внутри страны.

Анализ соотношения внешней и внутренней сторон военной политики государства показывает, что они находятся в диалектическом единстве, хотя и содержание их неоднозначно. Это особенно заметно, когда идет речь о воздействии военной политики отдельных государств на военно-политическую обстановку в мире или его регионах.

Неосмотрительная реализация внешней стороны военной политики государства в системе международных отношений, особенно в современную эпоху, могут привести к необратимым последствиям и даже к гибели государств и всего человечества. Поэтому тенденция возрастания роли и влияния внешней составляющей военной политики во всей военно-политической деятельности государства уже давно стала очевидной.

К числу военно-политических институтов общества относятся специально создаваемые институты, призванные осуществлять разработку, а также реализацию военной политики государства. Такими институтами могут быть: Совет национальной безопасности, Министерство обороны, Генеральный штаб и непосредственно реализующая военную политику армия. Особенностью данной совокупности социальных институтов является то, что они воплощают в себя материальную силу не только государства, но и политической организации общества в целом.

Военно-политическая деятельность представляет собой разновидность социально-политической деятельности, которая прямо и непосредственно связана с подготовкой и использованием средств вооруженного насилия для достижения целей субъекта военной политики. При этом наличие в данном виде деятельности военного аспекта характеризует ее с позиций применения средств вооруженного насилия, а политический ее характер раскрывает социальную направленность военной политики.

Военно-политические идеи и взгляды находят свое отражение в военно-политических концепциях, военных доктринах и планах.

Таким образом, можно сделать вывод, что вся система военной политики государства в основном формируется, функционирует и развивается для того, чтобы оказать отвечающее национальным интересам воздействие на систему военно-политических отношений.

II. ВХОЖДЕНИЕ АРМЕНИИ В СИСТЕМУ КОЛЛЕКТИВНОЙ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ

Серьезной основой для определения реальных перспектив обеспечения в сложившихся условиях своей военной безопасности для Армении стало Заявление Президиума Верховного Совета Российской Федерации "О приоритетах военной политики Российской Федерации" (принято I апреля 1992 г.). Здесь в разделах I и II отмечается, что достаточным средством предотвращения мировых войн, направленных против России и других государств-участников СНГ, являются стратегические ядерные силы, состав которых должен регулироваться на договорной основе. Подчеркивается, что сложившаяся структура Вооруженных Сил бывшего СССР в рамках единого оборонного пространства СНГ, наличие тесных всесторонних связей между государствами-участниками СНГ предопределяют необходимость создания системы их коллективной безопасности.

С учетом различных подходов государств-членов СНГ к решению военных вопросов их совместная обороноспособность может быть обеспечена на основе многосторонних и двусторонних соглашений, создания на паритетных началах политических и военных органов СНГ для координации совместных действий.

Уже само вхождение Армении в СНГ определило важнейший параметр в структуре приоритетов военной политики. Это, с одной стороны, подписание российско-армянского Договора о дружбе, сотрудничестве и взаимной безопасности. В документе определяется такое важное выражение, как "взаимная безопасность". Впереди–ратификация Договора как российской, так и армянской сторонами.

Армения вступила также в Договор о коллективной безопасности стран-членов СНГ, который также предстоит ратифицировать. Уже на первоначальном этапе формирования отношений коллективной безопасности Армения проходит часть своего пути в наполнении этого важного договора реальным содержанием. Так, после Совещания глав государств СНГ в Бишкеке (октябрь 1992 г.) армянский представитель был утвержден в качестве заместителя начальника штаба ОВС СНГ.

В заседании Совета Министров обороны Содружества, которое проходило в Москве в ноябре 1992 года, участвовала представительная делегация Армении.

Перед началом заседания Совета на вопросы журналистов ответил Главнокомандующий ОВС СНГ маршал авиации Евгений Шапошников. "Документы, вынесенные на рассмотрение руководителей военных ведомств,–заявил он,–важные. Однако самая большая проблема для Содружества–предотвращение вооруженных конфликтов. Мы выдвинули идею создания коллективных сил по поддержанию мира, введению института военных наблюдателей. Соответствующее соглашение подписано. К сожалению, ни в одном государстве, кроме Армении, оно не парафировано органами власти".

Особая важность Соглашения о Концепции военной безопасности государств-участников СНГ (подписанного Арменией в Бишкеке 9 октября 1992 г.) связана с выработкой, закреплением и реализацией согласованных и общих для всех государств-участников СНГ основных принципов военной политики, которая осуществляется ради интересов обеспечения обороны каждой страны.

Эти подходы предполагается сохранять при разработке и принятии законодательных актов по вопросам обороны Армении, при формулировании ее национальной военной доктрины.

Сама Концепция военной безопасности государств-участников СНГ представляет собой совокупность согласованных и официально принятых взглядов на защиту государств–его членов от внешних угроз, обеспечение независимости, их территориальной целостности и политической стабильности.

III. ОСНОВЫ КОЛЛЕКТИВНОЙ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ВНОВЬ СОЗДАННОГО СНГ КАК ВНЕШНИЙ РЕСУРС ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ

Концепция военной безопасности включает в себя основы военной политики, коллективной обороны государств-участников Содружества, в том числе и основные принципы их ядерной политики, строительства и развития Объединенных Вооруженных Сил Содружества. Она отражает общность межнациональных военно-политических целей и основывается на принципиальных положениях документов по военным вопросам, принятых главами государств Содружества, и основополагающих установках их национальных военных доктрин.

Государства-участники Содружества считают военную безопасность Содружества и каждого его участника одной из главных политических целей. Недопущение войны рассматривается в качестве основного средства достижения этой цели. Они готовы видеть в лице всех государств мирового сообщества партнеров и строить свои отношения на общепризнанных принципах и нормах международного права, дружбы и сотрудничества. Государства-участники Содружества в политическом и военном отношениях не считают своим противником ни одно государство или коалицию государств.

Военная политика Содружества Независимых Государств–составная часть общей политики государств-участников Содружества. Она основывается на положениях Соглашений о создании Содружества Независимых Государств от 8 и 21 декабря 1991 года и принципиальных установках других документов по военным вопросам, принятых главами государств Содружества, и определяет основные цели и направления подготовки и применения Объединенных Вооруженных Сил Содружества для защиты суверенитета и территориальной целостности государств-участников Содружества.

Основные факторы, определяющие военную политику СНГ исходят из того, что военно-политическая обстановка в мире приобрела качественно новый характер и характеризуется спадом международной напряженности и, вместе с тем, определенной сложностью и противоречивостью. Влияние на ее развитие оказывает большое количество внешних и внутренних факторов, находящихся в тесной взаимосвязи и взаимозависимости.

Внешнеполитические факторы. Мир вступил в период перехода от военного противостояния, двухполярной структуры "Запад–Восток" к демилитаризации и новым международным отношениям, к новому глобальному сообществу, которые открывают большие возможности для

конструктивного сотрудничества, отказа от применения силы и урегулирования спорных вопросов и конфликтов политическими методами.

Состояние "холодной войны" в отношениях между Востоком и Западом уступает место конструктивному диалогу и сотрудничеству. Получил дальнейшее развитие переговорный процесс в области сокращения и ограничения ядерных и других видов оружия массового поражения, обычных вооруженных сил и вооружений, а также по мерам укрепления доверия, безопасности и сотрудничеству.

Все это, а также всеобщая заинтересованность в устранении угрозы войны, укреплении взаимного доверия и создании надежных механизмов глобальной, европейской и национальной безопасности вызывают необходимость коренного пересмотра военной политики государств, разработки новых военных концепций и, в конечном итоге, разработки и принятия новых военных доктрин.

Официальный отказ западных держав от военно-политической конфронтации с государствами-участниками СНГ, их готовность строить отношения на основе диалога, доверия, сотрудничества, признание того, что война уже не может служить средством достижения политических целей для военной политики государств Содружества имеют принципиальное значение.

В складывающейся новой системе международных отношений СНГ имеет все основания занять весомое место в мировом сообществе и разделить коллективную ответственность за международную безопасность. Осуществляя радикальные реформы государства-участники СНГ оказывают и будут оказывать значительное влияние на процессы, происходящие в системе международных отношений.

Однако в настоящее время нельзя полностью исключить возможных попыток со стороны отдельных стран или групп стран проводить курс на региональное или глобальное доминирование, занятие привилегированного места в мировой системе за счет своего военно-стратегического, экономического или научно-технического потенциала, проводя при этом политику с позиции силы.

Внутриполитические факторы. Наличие зон военных конфликтов, сложность переходного периода, в следствие нерешенности взаимных претензий независимых государств и новых национальных образований друг к другу, неоднозначность трактовки принадлежности некоторой части имущества бывшего Союза ССР, в том числе и военного, неопределенность статуса некоторых войск, находящихся под юрисдикцией России и временно дислоцирующихся на территориях других государств Содружества, а также появление многих неконституированных

вооруженных формирований отрицательно влияют на внутриполитическую обстановку в этих государствах и являются главной причиной нестабильности.

Такая неустойчивость ситуации в некоторых суверенных государствах, образовавшихся на территории бывшего Союза ССР, значительно осложняется экономическим кризисом и неразрешенностью многих серьезных социально-этнических проблем, а это, при определенных обстоятельствах, может привести к тому, что внутренняя нестабильность в одних государствах-участниках Содружества станет источником нарушения безопасности для других государств.

Сохраняется значительный риск возникновения различного рода кризисов в непосредственной близости от внешних границ государств-участников Содружества.

В этой связи при определении политики в области военной безопасности государства-участники Содружества, отвергая устаревшие представления о всемогуществе военной силы, не связывая свое будущее с исключительно военным решением международных проблем, исходят из следующего:

– угроза возникновения мировой войны с применением ядерного оружия в настоящее время является маловероятной;

– приобрела устойчивый характер тенденция к снижению вероятности возникновения крупномасштабной обычной войны;

– сохраняется достаточно высокая опасность возникновения различных военных и иных конфликтов и на их базе локальных войн;

– существует потенциальная опасность поддержки извне сил, действия которых могут быть направлены на подрыв сплоченности СНГ;

– сохраняется опасность распространения ядерного и других видов оружия массового поражения, а также средств его доставки, актов международного терроризма, прежде всего связанных с торговлей оружием и наркотиками, что может послужить причиной вооруженных конфликтов;

– определенную угрозу для коллективной безопасности представляют нерешенность внутренних проблем, политическая и социальная нестабильность в некоторых государствах Содружества. Эта опасность может значительно усугубляться вероятностью вмешательства извне во внутренние дела государств-участников Содружества.

В качестве главных источников потенциальной военной опасности государства-участники Содружества рассматривают нестабильность

социально-экономической и военно-политической обстановки в ряде регионов, наличие мощных военных потенциалов некоторых государств, превышающих потребности обороны, распространении ядерного и других видов оружия массового поражения.

Нестабильность военно-политической ситуации очевидно в течение ближайших лет сохранится. Развернутые в мирное время в непосредственной близости от внешних границ Содружества мощные боевые группировки стратегических наступательных вооружений, сухопутных войск, военно-воздушных и военно-морских сил сопредельных и других государств скорее всего будут сокращаться незначительно и по-прежнему представлять главную потенциальную военную угрозу безопасности Содружества.

Таким образом, в ближайшей перспективе вряд ли будет окончательно устранена военная опасность для Содружества. При любом, прежде всего нежелательном варианте развития военно-политической обстановки перед государствами-участниками Содружества встает актуальный вопрос об обеспечении своей военной безопасности.

Государств-участников Содружества объединяет не только историческая общность их народов, экономическая и политическая взаимозависимость, единое экономическое пространство, но и совпадающие по целям оборонительные задачи, единое военное наследие и сохраняющееся единое военно-стратегическое пространство всех государств-участников Содружества.

Главная цель военной политики – обеспечение гарантированной защиты всех государств-участников Содружества Независимых Государств от внешних военных угроз и возможной агрессии.

В мирное время военная политика как часть внешней и внутренней политики государств-участников Содружества направляет усилия на обеспечение поэтапного снижения (ограничения) военных угроз и упрочения стабильности в Содружестве Независимых Государств и в мире, на принятие мер по предупреждению возникновения межгосударственных и гражданских войн, по повышению доверия и открытости в военной области. При достижении указанных целей военная политика государств-участников Содружества исходит из необходимости урегулирования спорных проблем, международных кризисов, региональных военных конфликтов мирными, согласительными средствами, исключает из межгосударственной практики дискриминацию, экономические или любые другие методы давления. Она всячески способствует осуществлению эффективных мер борьбы с международным и внутренним терроризмом, обеспечению прав человека.

В военное время военная политика обеспечивает отражение агрессии извне и нанесение агрессору при защите свободы, суверенитета и территориальной целостности государств Содружества такого неприемлемого урона, который бы вынудил его прекратить военные действия.

В случае возникновения угрозы безопасности, территориальной целостности и суверенитету одного или нескольких государств-участников Содружества, либо угрозы международному миру и безопасности государства-участники Содружества могут незамедлительно приводить в действие механизм совместных консультаций с целью согласования своих позиций и принятия мер для устранения возникшей угрозы.

Как следует из изложенного, военно-политические цели государств-участников Содружества являются сугубо оборонительными по своему характеру, направлены на предотвращение агрессии, а в случае ее развязывания, на пресечение агрессии всеми имеющимися силами и средствами в целях обеспечения территориальной целостности и неприкосновенности государственных границ.

Главной задачей военной политики в мирное время является предотвращение войны и укрепление международной безопасности. Государства-участники Содружества намерены развивать свои отношения на основе взаимного признания и уважения государственного суверенитета, неотъемлемого права на самоопределение, принципа равноправия и отвергают применение военной силы или угрозы силой как способа достижения политических, экономических и других целей. Они уделяют приоритетное внимание преодолению кризисных ситуаций, учитывая, что в современных условиях любой вооруженный локальный конфликт может привести к катастрофическим последствиям не только для вовлеченных в него стран, но и для государств Содружества, всего окружающего мира.

Государства-участники Содружества:

– взаимно полны решимости соблюдать принятые декларации о суверенитете и акты о независимости;

– никогда, ни при каких обстоятельствах не начнут первыми военные действия против какого-либо государства, если сами не станут объектами агрессии, вооруженного нападения;

– подтверждают обязательства о неприменении ядерного или любого другого оружия массового поражения первыми;

– будут прилагать усилия к нераспространению ядерного оружия, других видов оружия массового поражения, а также средств их доставки;

– гарантируют нерушимость существующих границ и невмешательство во внутренние дела других государств;

– провозглашают приоритетность коллективных решений и мер по обеспечению военной безопасности государств-участников Содружества;

– намерены обеспечивать поддержание стратегической стабильности в мире политическими и военно-политическими методами;

– будут содействовать укреплению международных систем безопасности;

– намерены сотрудничать по политическим и военным вопросам с Североатлантическим и другими союзами и со всеми странами мирового сообщества;

– будут принимать участие в международных акциях, осуществляемых в соответствии с Уставом ООН;

– намерены содержать вооруженные силы государств-участников Содружества и Объединенные Вооруженные Силы Содружества в пределах разумной достаточности для обеспечения надежной обороноспособности государств-участников Содружества.

При этом государства-участники Содружества исходят из того, что их общая военная безопасность как и военная безопасность каждого из его участников обеспечивается:

– ядерным сдерживанием, которое осуществляется минимально необходимым для этих целей потенциалом Стратегических ядерных сил Российской Федерации;

– достаточным для обороны потенциалом сил по предотвращению локальных конфликтов на внешних границах Содружества и собственных армий;

– возможностью в короткие сроки обеспечивать локализацию любых проявлений нестабильности в регионах, связанных с действиями нелегальных вооруженных формирований, представляющих угрозу миру.

Государства-участники Содружества, подчеркивается в Концепции, подтверждают, что в своих взаимоотношениях не допустят применения или угрозы применения силы и все возможные между ними спорные проблемы будут решать исключительно мирными средствами, путем переговоров.

В области обеспечения внутренней безопасности государства-участники Содружества намерены продолжать на двусторонней и многосторонней основе выработку и реализацию согласованных практических мер, направленных на утверждение в рамках СНГ обстановки мира, межгосударственной стабильности и доверия, локализации внутренних угроз, а в случае возникновения на их основе вооруженных конфликтов – на быстрое и бескровное их прекращение.

В целях оказания друг другу помощи в урегулировании и предотвращении на территории любого из государств Содружества конфликтов на межконфессиональной, межнациональной и политической основе, влекущих за собой нарушение прав человека, будут использоваться создаваемые по решению глав государств Группы военных наблюдателей и Коллективных Сил по поддержанию мира в Содружестве Независимых Государств.

Коллективная оборона государств-участников Содружества Независимых Государств является составной частью Концепции по обеспечению военной безопасности Содружества Независимых Государств и основывается на положениях документов по военным вопросам, принятых главами государств-участников Содружества. Она содержит систему взглядов на предотвращение агрессии с применением политических, экономических и военных мер, а в случае ее развязывания – отражение всеми имеющимися у государств-участников Содружества средствами.

Коллективная оборона обеспечивает наиболее эффективную реализацию оборонительного потенциала государств-участников Содружества с учетом политической обстановки, их военно-экономических и научно-технических возможностей и исходит из необходимости снижения военной угрозы, возможностей предотвращения войны и отражения агрессий, предполагает участие в акциях в составе Групп военных наблюдателей и Коллективных сил по поддержанию мира в Содружестве Независимых Государств. Она также предусматривает всесторонний анализ военно-политической и стратегической обстановки, источников военных угроз, вероятного характера будущей войны.

Коллективная оборона государств-участников Содружества базируется на следующих принципах, обеспечивающих дальнейшее упрочение стабильности и безопасности, исключение вооруженных конфликтов, защиту суверенитета государств-участников Содружества и в целом придающих их военной политике оборонительную направленность:

– отказ от развязывания военных действий первыми и от создания в мирное время крупномасштабных группировок войск для ведения наступательных действий;

– исключение осуществления в превентивном порядке каких-либо военных мер и действий, направленных на достижение военного преимущества;

– строгое соблюдение принципов ООН, прав человека, договоров, соглашений и других международных актов о нераспространении ядерного оружия, о разоружении, а также направленных на поддержание мира и безопасности;

– обеспечение транспарентности содержания доктринальных документов;

– создание эффективных механизмов контроля за военной деятельностью в мирное время.

Содержания коллективной обороны государств-участников Содружества Независимых Государств, а также ее принципов составляют задачи Объединенных Вооруженных Сил и вооруженных сил государств-участников Содружества, формы и способы их применения, а также организация руководства Объединенными Вооруженными Силами Содружества.

Задачи Объединенных Вооруженных Сил Содружества определяются в Концепции с учетом признания необходимости сохранения мира, обязательств неприменения первыми военной силы и ядерного оружия, сохранения права каждого государства-участника Содружества на применение собственных вооруженных сил в соответствии с международными договорами и соглашениями для восстановления мира в различных регионах, невмешательства во внутренние дела других стран, транспарентности военно-политической деятельности, заблаговременной подготовки войск (сил), территории и населения, единой технологии производства вооружения и военной техники, создания группировок войск и единой системы противовоздушной и воздушно-космической обороны, поддержания постоянной готовности к применению ядерного оружия.

Задачи Объединенных Вооруженных Сил Содружества в области коллективной обороны, согласно Концепции, включают:

– предотвращение войны путем ядерного сдерживания потенциального противника от ее развязывания;

– своевременную информацию о готовящейся агрессии, поддержание высокой боевой готовности дежурных сил и средств, систем боевого управления и обеспечения;

– предупреждение о начале ракетного нападения на суше и на море, в воздухе и в космосе;

– отражение внезапного воздушно-космического нападения и защита основных административно-политических, промышленных центров и других важных объектов;

– отражение нападения противника с суши, моря и воздуха, удержание важнейших районов территорий СНГ и разгром вторгшихся группировок противника;

– принуждение противника к прекращению боевых действий и ликвидацию последствий агрессии;

– ослабление военно-экономического потенциала противника;

– поддержание и восстановление мира совместно с вооруженными силами других государств в соответствии с международными договорами и Уставом ООН;

– оказание помощи населению при ликвидации последствий катастроф и стихийных бедствий.

Задачи Вооруженных Сил государств-участников Содружества по участию в коллективной обороне определяются его военно-политическим руководством на основе законодательства каждого государства и с учетом предложений Главнокомандующего Объединенных Вооруженных Сил Содружества.

Основой планирования применения Объединенных Вооруженных Сил Содружества являются политические цели возможной войны, конкретные задачи вооруженных сил на ведение военных действий, прежде всего в начальный период войны. Принятие решения на применение Объединенных Вооруженных Сил Содружества, указывается в Концепции, относится к компетенции Совета глав государств-участников Содружества. Исходя из оборонительной направленности военной политики государств-участников Содружества, которая отвергает использование силы или угрозы силой для решения любых спорных международных проблем, в том числе и вооруженных конфликтов, до тех пор, пока территория любого из суверенных государств Содружества не подвергнется прямой агрессии, Объединенные Вооруженные Силы Содружества прежде всего готовятся к применению в ответных действиях. Это положение относится к началу вооруженной борьбы. После совершения агрессии они ориентируются на выбор форм и способов вооруженной борьбы, которые должны соответствовать сложившейся обстановке, обеспечивать захват стратегической инициативы и нанесение поражения агрессору. Поэтому Объединенные Вооруженные Силы Содружества должны быть готовы к ведению оборонительных, наступательных и других видов боевых действий при любом варианте развязывания и ведения войны, в условиях применения современных и перспективных средств поражения.

Выполнение боевых задач Стратегическими силами с применением ядерного оружия предусматривается только в ответных действиях

(взгляды на роль и место ядерного оружия и Стратегических сил в системе обеспечения военной безопасности государств-участников Содружества отражаются в Основах ядерной политики государств-участников Содружества Независимых Государств).

Применение войск воздушно-космической обороны (ВКО) осуществляется в рамках объединенной системы воздушно-космической обороны государств-участников Содружества с целью своевременного оповещения о воздушном, ракетном и космическом нападении, охраны границ единого воздушного пространства и наиболее эффективного применения вооруженных сил государств-участников Содружества, прикрытия объектов государственного и военного управления, войск, резервов и наиболее важных административно-промышленных и других объектов.

В состав ВКО входят системы противовоздушной обороны, ракетно-космической обороны (РКО) и воздушно-космических сил (ВКС). Применение войск и сил ПВО и РКО организуется на всей территории СНГ по единому замыслу и плану. Система ПВО строится по территориальному принципу с четким разделением ее на зоны и районы.

Применение воздушно-космических сил осуществляется на договорных условиях с государствами-участниками Содружества, на территории которых они размещены.

Объединенные Вооруженные Силы Содружества и вооруженные силы государств-участников Содружества находятся в готовности к ведению всех видов боевых действий (оборонительных или наступательных) при любом варианте развязывания войны (вооруженный конфликт, локальная война, крупномасштабная война с применением обычных средств поражения, ядерная война). Они могут быть использованы полностью или частично.

Применение Объединенных Вооруженных Сил Содружества и вооруженных сил государств-участников Содружества осуществляется для решения задач в едином военно-стратегическом пространстве государств-участников Содружества.

Высшим органом Содружества по вопросам обороны является Совет глав государств-участников Содружества, который вырабатывает и осуществляет военную политику, определяет основные направления военного строительства, принимает военную доктрину, в том числе основы ядерной политики, устанавливает порядок принятия решения на применение ядерного оружия и контроля над их выполнением, устанавливает состав и структуру Объединенных Вооруженных Сил Содружества и рассматривает планы их развития и применения в военное время.

Координацию деятельности государств Содружества в области обеспечения коллективной безопасности осуществляет созданный Советом коллективной безопасности постоянный рабочий орган, возглавляемый Генеральным секретарем, под руководством которого Главное командование Объединенных Вооруженных Сил Содружества:

– организует политические консультации и координирует позиции государств-членов Совета по военным вопросам;

– готовит предложения и документы для принятия решений главами государств-членов Совета в области безопасности и обороны;

– организует представление Совета коллективной безопасности в отношениях с главами государств, международными организациями и средствами массовой информации, а также по уполномочию Совета осуществляет на основе общности интересов организацию взаимодействия и сотрудничества с Организацией Североатлантического договора и другими военно-политическими группировками, блоками и союзами;

– содействует и организует помощь в создании и укреплении собственных вооруженных сил государствам-членам Совета коллективной безопасности.

Совет глав государств-участников Содружества принимает решение о вводе военного положения на всей территории Содружества в случае агрессии или угрозы ее совершения против Содружества, нескольких участвующих в нем государств, либо одного из них; об объявлении войны, на ведение военных действий, об отмене военного положения, о прекращении состояния войны и о заключении мира. Совет глав правительств государств-участников Содружества осуществляет координацию военно-экономической деятельности Содружества, представляет Совету глав государств проект оборонного бюджета, разрабатывает совместно с Главным командованием Объединенных Вооруженных Сил Содружества программу развития войск (сил) и объем ее финансирования, мобилизационный план народного хозяйства и план накопления материальных ресурсов.

Совет Министров (председателей комитетов) обороны государств-участников Содружества является высшим коллегиальным исполнительным органом Совета глав государств по вопросам военной политики и военного строительства государств-участников Содружества. Он рассматривает концептуальные подходы к обеспечению оборонной достаточности регионов, проекты договоров и соглашений по вопросам обороны и военного строительства, разрабатывает предложения по организационной структуре Объединенных Вооруженных Сил Содружества, общие

требования по вопросам их боевой и мобилизационной готовности, организации оперативной и боевой подготовки, перспектив развития войск (сил), систем вооружения, военной техники и управления.

В состав Совета Министров обороны входят министры (председатели комитетов) обороны, Главнокомандующий Объединенными Вооруженными Силами Содружества (председатель Совета Министров обороны), Начальник штаба Объединенных Вооруженных Сил Содружества.

Главное командование Объединенных Вооруженных Сил Содружества, уточняется в Концепции, осуществляет руководство Объединенными Вооруженными Силами Содружества, организует и проводит свою деятельность в соответствии с Положением о Главном командовании Объединенных Вооруженных Сил Содружества.

В интересах обеспечения коллективной обороны Главное командование Объединенных Вооруженных Сил Содружества постоянно поддерживает взаимодействие с военно-политическим руководством и органами управления вооруженных сил государств-участников Содружества.

В состав Главного командования Объединенных Вооруженных Сил Содружества входят: Главнокомандующий Объединенных Вооруженных Сил Содружества и его заместители, Штаб Объединенных Вооруженных Сил Содружества, Центр общественной информации, Управление делами и другие органы Главного командования Объединенных Вооруженных Сил Содружества.

Объединенные Вооруженные Силы Содружества строятся на принципах: добровольного выделения в оперативное подчинение Главному командованию ОВС определенного контингента войск (сил) из состава собственных вооруженных сил государств-участников Содружества; подконтрольности военных структур и в целом Объединенных Вооруженных Сил Совету глав государств Содружества; коллективного руководства обороной государств-участников Содружества и единого оперативного управления Объединенными Вооруженными Силами Содружества, Силами по предотвращению локальных конфликтов на внешних границах СНГ, Группами военных наблюдателей и Коллективными силами по поддержанию мира в Содружестве Независимых Государств.

Строительство Объединенных Вооруженных Сил Содружества, отмечается в Концепции, основывается на коллегиальности руководства коллективной обороной государств-участников Содружества, выработке согласованных решений, организации и поддержании непрерывного управления Объединенными Вооруженными Силами Содружества,

последовательном понижении ядерного потенциала, способности Объединенных Вооруженных Сил Содружества к адекватному наращиванию их боевой мощи при возникновении военной угрозы, а также на поддержании боевой и мобилизационной готовности войск (сил) на должном уровне, прежде всего тех, которые предназначены для отражения агрессии.

Общая структура и боевой состав Объединенных Вооруженных Сил Содружества определяются решением Совета глав государств-участников Содружества по предложению Совета Министров обороны государств-участников Содружества с учетом принятых принципов их строительства.

Организационно Объединенные Вооруженные Силы Содружества включают: Контингенты войск (сил), выделенных государствами-участниками Содружества из состава собственных вооруженных сил, Силы по предотвращению локальных конфликтов на внешних границах СНГ, выделенные из состава вооруженных сил государств-участников Содружества, Группы военных наблюдателей и Коллективных сил по поддержанию мира в Содружестве Независимых Государств.

Силы по предотвращению локальных конфликтов на внешних границах Содружества включают воинские соединения, части, учреждения и другие воинские формирования, а также военные объекты армий государств-участников Содружества, переданные в оперативное подчинение Главному командованию Объединенных Вооруженных Сил Содружества.

Группы военных наблюдателей и Коллективные силы по поддержанию мира в Содружестве Независимых Государств состоят из войск (сил) государств-участников Содружества, выделенных временно в согласованном между государствами-участниками Содружества количестве.

Подготовка Объединенных Вооруженных Сил Содружества направлена на обеспечение безопасности и проводится в соответствии с Планом подготовки Объединенных Вооруженных Сил Содружества на каждый текущий год, разрабатываемый Главным командованием ОВС Содружества с учетом предложений главных (генеральных) штабов вооруженных сил государств-участников Содружества. План подготовки Объединенных Вооруженных Сил Содружества утверждается Советом Министров обороны государств-участников Содружества. Подготовка войск и штабов вооруженных сил государств-участников Содружества проводятся в соответствии с поставленными перед ними задачами по обеспечению как национальной, так и коллективной военной безопасности государств-участников Содружества. Она орга-

низуется на основе ежегодных планов подготовки вооруженных сил государств-участников Содружества, разрабатываемых соответствующими главными (генеральными) штабами, с учетом организационно-методических рекомендаций Главного командования Объединенных Вооруженных Сил Содружества.

Система подготовки кадров для Объединенных Вооруженных Сил Содружества строится на основе существующей сети военно-учебных заведений, расположенных на территории всех государств-участников Содружества, с учетом взаимных интересов на договорных условиях между государствами-участниками Содружества. При этом, учитывая совпадение оборонных интересов, подготовка военных кадров на переходный период осуществляется со стороны государств, направляющих своих представителей в военно-учебные заведения других государств Содружества, бесплатно до 1993 года включительно, а в дальнейшем – на основе двусторонних соглашений.

Комплектование Объединенных Вооруженных Сил Содружества осуществляется на основе совмещения принципов экстерриториальности и территориального комплектования, воинской обязанности и добровольности приема на службу по контракту. При этом учитываются социальная справедливость и равенство всех граждан при выполнении воинской обязанности.

Обеспечение Объединенных Вооруженных Сил Содружества материально-техническими средствами и их накопление осуществляются по согласованным между государствами-участниками Содружества единым планам заказов и поставок военной продукции с сохранением кооперативных связей производства этой продукции, а также долговременных производственно-хозяйственных соглашений.

Координацию военно-экономической деятельности и материально-технического обеспечения Объединенных Вооруженных Сил Содружества осуществляет Совет глав правительств Содружества. Объединенные Вооруженные Силы Содружества в своем развитии основные усилия сосредоточивают на создании оптимальной организационно-штатной структуры войск (сил), предназначенных прежде всего для отражения вторжения агрессора, то есть для ведения оборонительных действий в начальном периоде войны (прежде всего общевойсковых соединений и частей, частей инженерных войск, РЭБ и разведки), а также на обеспечение стандартизации вооружения и военной техники, развитие новых средств борьбы.

Учитывая принципиальные положения Концепции военной безопасности, приоритет в развитии Объединенных Вооруженных Сил отдается также силам и средствам, предназначенным для предупреждения о

возможной агрессии, отражения воздушно-космического нападения и нанесения по противнику ответного удара. В планах развития Объединенных Вооруженных Сил Содружества предусматриваются совершенствование существующей инфраструктуры, подготовка населения и территории всех государств-участников Содружества в интересах обеспечения коллективной обороны Содружества Независимых Государств.

* * *

Таким образом, благодаря участию в этом соглашении, Армения имеет ядерное прикрытие стратегических ядерных сил для обеспечения безопасности и территориальной целостности. Отметим также, что нападение на такие стратегические объекты, как Армянская АЭС в условиях межнационального конфликта квалифицируется фактически как "первый" ядерный удар, требующий незамедлительного ответного удара по агрессору со стороны стратегических ядерных сил Содружества.

IV. ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ РАЗРАБОТКИ ВОЕННОЙ ДОКТРИНЫ АРМЕНИИ

В самом общем плане под военной доктриной понимается принятая в данном государстве на определенное время система взглядов на цели, характер возможной войны, на подготовку к ней страны и вооруженных сил и на способы ее ведения. Из анализа самого понятия военной доктрины следует, что она должна дать ответы на целый ряд взаимосвязанных вопросов:

- какова вероятность будущей войны и с каким противником придется иметь дело;

- какой характер может принять война, которую предстоит вести стране и ее вооруженным силам;

- какие цели и задачи должны быть поставлены перед вооруженными силами в преддверии этой войны и соответственно какие вооруженные силы в количественном и качественном отношении нужно иметь, чтобы выполнить поставленные задачи;

- каким образом следует осуществлять военное строительство и готовить армию и страну к войне;

- и, наконец, какими способами вести войну, если она все-таки станет фактом.

Как следует из сущности и решаемых задач, военная доктрина государства имеет, как минимум, две диалектически связанные между собой стороны: социально-политическую и военно-техническую. Со-

циально-политическая сторона военной доктрины охватывает вопросы, касающиеся политических целей и социальной направленности войны. Эта сторона является определяющей и обладает значительной устойчивостью, так как отражает национально-государственные интересы, которые относительно устойчивы в сравнительно длительных исторических периодах. Кроме того, эта сторона отражает социально-политический характер воздействия государства и его военной политики на всю систему межгосударственных отношений, закладывая тем самым перспективы и тенденции ее развития.

Военно-техническая сторона военной доктрины в соответствии с политическими целями определяет вопросы непосредственного осуществления военного строительства, технического оснащения вооруженных сил и их подготовки, формы и способы ведения операций и войны в целом. То есть военно-техническая сторона, как правило, носит подчиненный характер и зависит от социально-политических целей государства, которые, в свою очередь, проявляются в процессе непосредственного военного строительства. Таким образом, разрывать, а тем более противопоставлять эти две стороны военной доктрины без ущерба для истинности их анализа нельзя.

Необходимо иметь в виду, что военная доктрина носит конкретно-исторический характер, а выраженные в ней военно-политические и военно-технические взгляды не постоянны и зависят от военно-политической обстановки в мире, уровня развития оружия, колебаний военно-политического курса государства, которые изменяются вместе с социально-экономическим развитием общества и мира в целом.

Новая историческая эпоха в социально-экономическом, политическом, научно-техническом и культурном развитии мирового сообщества, характерная образованием мирового социума, усилением взаимозависимости и взаимосвязанности государства, потребовала нового подхода к военно-политической сфере. Суть состоит в том, что поскольку проблема войны и мира стала центральной проблемой современности, а ее решение наряду с политической лежит и в области военно-политической, то уже на уровне военной политики государств, их военных доктрин должны быть заложены механизмы, препятствующие возникновению войн. То есть, если военные и не в состоянии решить проблемы сохранения и упрочения мира, то они должны и могут сделать все для недопущения войны.

Военная доктрина – категория историческая. Ее основные положения обусловливаются внутренней и внешней политикой государства, его социально-политическими, экономическими и географическими особенностями, уровнем развития науки, производства и другими факторами.

Военная доктрина разрабатывается политическим и военным руководством государства и, как правило, отвечает на вопросы:

- считает ли государство войну приемлемой в качестве средства для реализации своей политики или отвергает ее;

- существует ли военная опасность, ее размеры и источники;

- каковы характер и цели возможной войны, в которой предстоит участвовать государству и его вооруженным силам, их задачи;

- какие вооруженные силы нужны для успешного ведения войны и в каком направлении вести их строительство;

- каковы порядок подготовки страны и вооруженных сил к возможной войне и способы ее ведения.

Политические принципы, положенные в основу военной доктрины, учитывающей Концепцию военной безопасности государств-участников СНГ, нашли свое наиболее полное воплощение в важнейшем организационном принципе, определяющем характер военного строительства Армении,– в принципе достаточности для обороны.

Каково содержание принципа достаточности для обороны? В общем плане это означает иметь такие вооруженные силы, какие необходимы для защиты от нападения извне. Конкретно имеется в виду, что состав вооруженных сил, количество и качество средств вооруженной борьбы строго соизмеримы с уровнем военной угрозы, характером и интенсивностью военных приготовлений наших оппонентов и определяются потребностями, необходимыми для обеспечения военной безопасности и отражения агрессии. То есть, разумная достаточность имеет качественно новое содержание, отвечающее духу времени, так как основана на том, что в ядерный век безопасность государств и народов обеспечивается исключительно политическими средствами.

Понятие разумной достаточности имеет новое содержание и потому, что выражает тенденцию формирования ненасильственного, демократического мира, определяемую политическими принципами разрабатываемой военной доктрины Армении, и связано с ограничением военных потенциалов качественными и количественными параметрами, необходимыми только для обороны, с изменением характера деятельности вооруженных сил на основе оборонительной направленности военных доктрин. Разумная достаточность возможна на основании достижения баланса интересов и должна в своей перспективе охватывать все страны.

Вместе с тем разумная достаточность характеризует и такое состояние системы межгосударственных военно-политических отношений, кото-

рое еще не исключает возможности агрессии извне. Поэтому весь дух формирующейся военной доктрины Армении пронизывает идея о необходимости поддержания военной мощи ее Вооруженных Сил в таком состоянии, которое позволяло бы в корне пресечь любую агрессию извне и обеспечивало сохранение необходимого для нормального функционирования и развития страны уровня национальной безопасности.

Таким образом, в социально-политическом отношении разумная достаточность означает формирование консенсуса, баланса интересов хотя бы на уровне международного сообщества государств на основе приоритета общечеловеческих ценностей. Она означает участие Армении в формировании такого психологического настроя общественного мнения этих стран и такого политического курса государств, который был бы направлен на предотвращение как ядерной, так и обычной войны. На участие в создании безъядерного, ненасильственного мира, в обеспечении надежной системы национальной безопасности в системе, региональной и всеобщей безопасности.

В военно-техническом и стратегическом отношениях разумная достаточность Армении означает создание такого уровня оборонного потенциала республики и такого характера деятельности ее вооруженных сил, которые бы обеспечивали предотвращение войны и были достаточны для обороны (сдерживания вероятного противника). Иначе говоря, если оценивать разумную достаточность с позиций одной из сторон потенциального и актуального конфликта, то она предполагает наличие такого потенциала, который был бы соизмерим с военным потенциалом другой стороны, но вместе с тем не был бы обременителен для собственной экономики.

Таким образом, анализ основных социально-политических и определяемых ими военно-технических аспектов разрабатываемой военной доктрины Армении позволяет сделать вывод о том,что она предполагает исключение войны из практики межгосударственных отношений и носит прогрессивный для современного уровня развития мира консенсусный характер–с готовностью отражения агрессии.

Последовательное внедрение основных теоретических и организационно-практических положений военной доктрины в сферу военно-политической практики позволит обеспечить нормальное функционирование миролюбивой оборонной политики Армении.

Во взаимозависимом мире вряд ли можно обеспечить национальную безопасность любого государства сугубо национальными средствами. Поэтому будущая военная доктрина Армении должна предусматривать интеграцию в более широкие системы континентальной (европейской,

азиатской) и международной безопасности. Недопущение "узости", а значит и изолированности военной доктрины Армении позволит существенно расширить возможности по совместной ликвидации напряженности в различных географических регионах. Переход на качественно более высокий уровень военно-политического взаимодействия позволит более органично вступать в коалиции, создаваемые для выполнения миротворческих функций совместно с другими государствами мирового сообщества.

Военная доктрина Армении должна строиться с учетом особенностей национальных доктрин (концепций) других членов СНГ, СБСЕ и т. д. и содержать в себе согласованные с военно-политическимк партнерами общие цели и задачи по совместной обороне единого военно-стратегического пространства, учитывать и возможность конкретных войн.

Спектр возможных войн включает в себя (по степени их вероятности):

– иностранную поддержку сепаратистских мятежей*, партизанских действий и терроризма на территории Армении;

– приграничный военный конфликт;

– обычную войну без применения ядерного оружия;

– обычную войну с применением тактического ядерного оружия.

Способность к отражению любой из возможных военных угроз не означает требования подготовки к противоборству со всеми потенциальными противниками одновременно. Крах Советского Союза в значительной степени связан с ведением на протяжении длительного времени гонки вооружений со всем остальным миром. Тем более для Армении такая постановка вопроса неприемлема ни по военно-стратегическим, ни по экономическим соображениям.

Представляется возможным выделить следующие принципы будущей военной доктрины Армении:

1. В сфере обычных вооружений важно не допустить качественного отставания Армении в вооружении и военной технике от наиболее развитых в научном и промышленном отношении государств. Качественные, а не количественные параметры оружия и военной техники будут играть решающую роль в военном деле. Необходимое совершенствование систем вооружений могло бы осуществляться, по крайней мере в ближайшие годы, за счет решения оптимизационной задачи по использованию значительного в масштабах региона военно-промыш-

* Вероятнее всего, в случае возвращения азербайджанцев.

ленного и интеллектуально-кадрового потенциала Армении. Наряду с данным, на наш взгляд, важным направлением необходимо будет в рамках контроля со стороны органов управления коллективной безопасности СНГ, СБСЕ и т. п. обеспечивать контроль над перманентным военно-техническим паритетом вооруженности стран Закавказского региона.

2. В военно-техническом плане приоритетное направление могло бы получить ускоренное развитие высокоточных дальнобойных средств поражения, позволяющих поражать военные, политические и экономические цели без вступления в непосредственное (наземное) соприкосновение с противником, разработка и внедрение надежных и эффективных систем радиоэлектронной разведки и наведения, связи и управления. Особенно важно не допустить отставания в борьбе за господство в воздухе, за контроль над воздушным пространством страны.

3. Развитие программ вооружений целесообразно оптимизировать под задачи принятия на вооружение новых систем в рамках минимальной разумной достаточности. При определении военно-технической политики первоочередное значение, наряду с военной целесообразностью, важно следовать критерию "стоимость-эффективность".

4. В перспективе целесообразна коренная реформа системы комплектования вооруженных сил в пользу развертывания контрактных форм организации регулярной армии.

На первом, переходном этапе возможно введение смешанной системы комплектования личным составом по принципу сочетания призыва граждан на военную службу со службой по контракту. Современная военная техника может обслуживаться только высокопрофессиональным, хорошо обученным контингентом военнослужащих. Содержание массовой армии в мирное время не только обременительно экономически, но и нецелесообразно с точки зрения боеспособности войск.

Следовательно, Армении требуются относительно небольшие (25 – 30 тыс. человек) вооруженные силы, комплектуемые на призывной и добровольческой основе, со специфической для сложившейся обстановки вокруг Нагорного Карабаха реализацией, возможно, концепции "вооруженного народа". Приоритетное развитие должны получить высокотехнологические виды вооруженных сил. Целесообразна также подготовка полупрофессионального резерва первой категории (например, с учетом традиций армянских фидаинов).

5. Географическое положение Армении исключает возможность заблаговременного создания необходимых группировок войск на всех театрах войны. Оборона приграничных районов по примеру Израиля

может осуществляться относительно небольшими силами территориальной обороны.

Надежная защита Армении от внешней агрессии может быть обеспечена главным образом за счет высокомобильных войск, способных к быстрой концентрации на угрожаемых направлениях и осуществления решительных контрнаступательных действий против противника. Обеспечение постоянной боеготовности к осуществлению такого стратегического и тактического маневра подразумевает также наличие необходимых воздушно-транспортных и коммуникационных средств, предварительное размещение соответствующих тяжелых вооружений и военной техники на ТВД и эффективное военное управление.

6. Наиболее эффективное обеспечение интересов национальной безопасности Армении возможно лишь в случае участия нашей страны в системе коллективной безопасности.

V. НЕКОТОРЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВОЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА И СОЗДАНИЯ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ АРМЕНИИ

В основе действующей организационно-штатной структуры создаваемых Вооруженных сил Армении, уклада армейской жизни лежат основы и традиции Советской Армии, во всяком случае лучшее, приемлемое для страны. Действует также Закон от 9 декабря 1991 года – "О воинской обязанности", который предусматривает продолжительность срочной службы – 18 месяцев. Правительство Армении утвердило 30 марта 1991 года Положение о прохождении военной службы офицерским составом.

Для формирования военного бюджета Армении целесообразно отметить, что для бывшего СССР на эти цели уходили примерно 15 – 17 % ВНП в год, США – 5,7 %, Великобритании – 4,7 %, ФРГ – 3,2 %, Франции – 4 %, Ирака – 32 %, КНДР – 24 %, Ливии – 11,1 %. Представляется, что в ближайшем будущем оптимальной нормой военного бюджета Армении станут 8 – 10 % ВНП.

Численность вооруженных сил принято определять в процентах от численности населения. В развитых странах этот коэффициент составляет в среднем 0,6-0,7 процента. В бывшем СССР коэффициент составлял 1,35.

Таким образом, для Армении такой коэффициент может составлять, учитывая военный конфликт с Азербайджаном, 0,9-1 процент от общей численности населения.

Важным резервом для ВС Армении может стать привлечение женщин на многие военные специальности. Так, в Индии блестящие успехи проявили женщины, приглашенные в порядке эксперимента в наземные службы военной авиации. С 1992 г. в Индии объявлен прием женщин в летные военные училища для подготовки пилотов военных транспортных самолетов и вертолетов.

В армии России носят погоны около 100 тысяч женщин, из них более тысячи – офицеры. Женщины служат офицерами, прапорщиками, сержантами и рядовыми в медицине и войсках связи, в частях противовоздушной и противоракетной обороны, радиоэлектронной службы, в штабах у компьютеров, в других службах. Общепризнана эффективность службы женщин в ЦАХАЛ-е–Армии обороны Израиля.

Тем самым, при наличии небольшого количества хорошо подготовленных, мобильных частей ВС Армении, в перспективе военного строительства может быть реализована идея "вооруженного народа", организованного вокруг ядра национальной регулярной армии, в сочетании с идеей "всеобщего народного невооруженного сопротивления" в случае оккупации какой-либо части страны.

В рамках этой концепции возможен перевод части вооруженных сил на милиционную систему комплектования, осуществление структурных преобразований, изменение характера боевой подготовки, условия службы и призыва. Милиционный принцип строительства армии,по мнению военных экспертов многих стран, помимо чисто мобилизационных преимуществ, обеспечивает устойчивую связь армии с народом, придает вооруженным силам массовый общенародный характер. Заметим, что реализация принципа "вооруженного народа" требует эффективного обеспечения внутриполитической стабильности Республики Армения.

Значительная часть армии, то есть собственно милиционный состав, могла бы проходить действительную службу в течение 20 лет путем призыва на периодические многодневные учения. За эти 20 лет, отсчет которых начинается после прохождения срочной службы, "милиционер" может достичь определенного положения в обществе и при этом оставаться в звании рядового в соответствии со своим боевым предназначением. Таким образом, Вооруженные силы Армении могли бы черпать свои людские ресурсы практически из всех слоев и социальных групп армянского общества.

Под невооруженным сопротивлением понимаются исключающие физическое насилие действия, в которых, наряду с участниками вооруженного сопротивления, например в Афганистане, участвует большая часть населения. С их помощью стремятся воспрепятствовать достижению противником его целей, уменьшить или полностью исключить преимущества, полученные им от оккупации. Невооруженное сопротивление планируется осуществлять в поддержку операций вооруженных сил на той стадии, когда нейтралитет утрачен, а часть территории страны оккупирована.

Самостоятельный аспект военного строительства представляют тактика и стратегия функционирования системы военной безопасности Армении. Механизм функционирования системы представляет собой совокупность согласованных действий государственных органов власти и управления в соответствии с закрепленными за ними законодательством сферами и задачами по обеспечению военной безопасности страны.

Совет национальной безопасности Армении осуществляет анализ текущей обстановки в стране и за рубежом, выявляет факторы, определяющие тенденции ее развития, оценивает существующие и прогнозирует потенциальные угрозы жизненно важным интересам страны, разрабатывает рекомендации Президенту по их предотвращению и нейтрализации.

Президент определяет цели военной безопасности Армении и основы стратегии безопасности на предстоящий год и ближайшую перспективу, которые он излагает в ежегодном докладе парламенту Армении об обеспечении безопасности страны. В докладе даются оценка состояния безопасности, планируемые направления внутренней, внешней и военной политики в области безопасности, общегосударственные программы в сфере безопасности и запрашиваются бюджетные ассигнования на финансирование реализации этих программ и содержание государственных органов обеспечения безопасности.

Реализация комплексных планов и программ в области военной безопасности осуществляется Правительством через министерства и ведомства Армении, сфера деятельности которых непосредственно связана с обеспечением безопасности, а также через соответствующие структуры власти и управления местного уровня.

Совет национальной безопасности осуществляет анализ хода выполнения программ, прогнозирует и оценивает вновь возникающие угрозы безопасности, вырабатывает и представляет Президенту рекомендации для принятия оперативных решений по ликвидации этих угроз.

При возникновении чрезвычайных ситуаций, затрагивающих жизненно важные интересы страны, Совет национальной безопасности вырабатывает для Президента предложения по чрезвычайным, кризисным решениям, направленным на ликвидацию их последствий. Исполнение

принятых решений и координацию использования сил и средств осуществляет Правительство.

Основные направления конкретной работы реализуются в комплексе межведомственных программ деятельности государственных органов в интересах обеспечения безопасности в политической, экономической, военной, научно-технической и гуманитарной областях.

Координационным центром в сфере обеспечения подготовки и контроля за исполнением наиболее важных решений по кругу задач безопасности является специализированный аппарат Главного советника Президента по вопросам национальной безопасности.

Политическая программа

Основная цель политической программы – разработка комплекса мер и механизмов их реализации, которые бы позволили создать условия, обеспечивающие благоприятную внешнеполитическую обстановку (исключающую возникновение военных угроз и способствующую быстрому выходу государства из кризиса), а также условия для дальнейшего развития демократии и укрепления политической стабильности общества. Достижение этой цели должно обеспечиваться решением комплекса частных задач, к основным из которых можно отнести:

– повышение политической роли Армении в мире, активное участие в международных организациях, признание международных правовых актов и норм;

– непосредственное участие Армении в решении вопросов прекращения огня, урегулирования международных конфликтов;

– активизация двусторонних политических контактов Армении со всеми странами, участвующими в поддерживании региональной безопасности в Закавказье;

– участие Армении в создании совместно со странами Америки, Европы и Азии межнациональных макрорегиональных экономико-финансовых и военно-миротворческих сообществ, в том числе с государствами, ранее входившими в состав СССР, единого экономического и военно-стратегического пространства, заключение с ними соответствующих мирных договоров; использование возможностей сотрудничества с государственными и неправительственными органами стран проживания колоний армянской Диаспоры;

– активное участие Армении в развитии Содружества Независимых Государств и формировании структур консультативно-координационных органов Содружества;

– разработка программы, обеспечивающей своевременное предотвращение каких бы то ни было попыток эскалации национального противостояния и дестабилизации обстановки как внутри Армении, так и вне ее;

– завершение формирования структур исполнительной власти системы обеспечения безопасности Армении;

– сохранение, а при необходимости и укрепление структур Армении, ранее входивших в состав КГБ и МВД и обеспечивающих борьбу с коррупцией и организованной преступностью, с целью недопущения дальнейшего их развития и объединения с международной мафией;

– заключение Арменией межгосударственного экологического договора и двусторонних региональных соглашений по обеспечению экологической безопасности;

– законодательное разграничение полномочий исполнительных органов власти Армении в центре и на местах для исключения попыток решения текущих социальных задач путем разрушения природы;

– завершение разработки экологического законодательства Армении, включая акты об охране природы и компенсации ущерба здоровью населения в результате ухудшения окружающей среды, а также закона о радиационной безопасности;

– формирование государственной политики Армении по защите прав этнических меньшинств, а также беженцев и временно перемещенных лиц (например: отселяемых из зоны Спитакского землетрясения);

– определение приоритетов и основных доктринальных направлений, которые должны быть учтены в военной и экономической программах Армении.

Экономическая программа

Основная цель экономической программы – разработка комплекса мер и механизмов их реализации, которые позволили бы создать условия для стабилизации функционирования государственного сектора экономики и ускоренного развития новых экономических структур, выходу Армении из экономического кризиса в целом.

Достижение этой цели могло бы обеспечиваться решением комплекса частных задач, к основным из которых относятся:

– стабилизация развития государственного сектора экономики Армении и ее интеграция с экономикой других государств, входящих в состав Содружества Независимых Государств;

– приватизация государственной собственности, создание благоприятных условий для развития в Армении многоукладной экономики;

– создание Армянского антимонопольного законодательства;

– всесторонняя поддержка развития в Армении производства оборонной продукции по перспективным технологиям;

– разработка комплекса мер, обеспечивающих стимулирование внедрения в гражданских отраслях промышленности Армении новых технологий, разработанных на оборонных предприятиях;

– разработка комплекса мер, обеспечивающих привлечение иностранных инвестиций в развитие экономики Армении;

– решение проблем топливно-энергетического комплекса Армении;

– развитие земельной реформы, стимулирование развития в Армении фермерских хозяйств и многоукладного сельского хозяйства;

– создание налоговой системы в Армении, одновременно стимулирующей производство и обеспечивающей социальную защиту наименее обеспеченных слоев населения;

– совершенствование структуры внешней торговли в Армении, уменьшение доли сырья в общем объеме экспорта товаров;

– создание режима наибольшего благоприятствования для ввоза в Армению товаров повышенного спроса и средств производства, базирующихся на новых, экологически чистых технологиях;

– создание в Армении системы экономического стимулирования разработки и внедрения энергосберегающих технологий в промышленности и сельском хозяйстве, широкого использования вторичных ресурсов;

– введение в Армении экономически обоснованной платы (налога) за использование природных ресурсов и земли;

– введение в Армении практики декларирования предпринимателями предельных экологических, энерго- и ресурсоемкостных параметров предприятий;

– установление в Армении локальных и региональных квот и лимитов на загрязнение окружающей среды;

– ликвидация последствий экологических катастроф (в первую очередь, последствий Спитакского землетрясения).

Военная программа

Из анализа факторов, влияющих на возможность возникновения военной угрозы, следует, что в области обороны Армении следовало бы реализовать следующие мероприятия.

Для исключения предпосылок к применению военной силы при возникновении территориальных разногласий, а также противоречий в отношениях с развитыми и странами "третьего мира" создать условия для обеспечения своевременного развертывания группировок войск в районах возможных военных конфликтов и эффективного управления ими в кризисных ситуациях.

Исходя из изложенного, основная цель военной программы Армении – разработка и обоснование военной политики и направлений военного строительства, порядка создания Вооруженных Сил и их интеграции в состав Объединенных Вооруженных Сил без снижения боевой и мобилизационной готовности имеющихся группировок войск при минимальных экономических затратах и с обеспечением социальной защиты военнослужащих.

Достижение этой цели должно обеспечиваться решением комплекса частных задач, к основным из которых можно отнести:

- завершение формирования министерства обороны Армении, разработка военной доктрины и реализация ее положений,активное участие в формировании управленческих структур Объединенных Вооруженных Сил Содружества Независимых Государств;

- решение вопросов о статусе объектов, обеспечивающих боеготовность Объединенных Вооруженных Сил, расположенных на территории Армении;

- определение источников и формирование военного бюджета Армении и учреждение порядка контроля над военными расходами;

- решение вопросов организации разработки, производства, продажи и закупок вооружения и военной техники;

- участие Армении в переговорах по сокращению вооруженных сил и вооружений;

- решение вопросов организации военной науки и подготовки военных кадров;

- разработка вопросов предотвращения войны и военных конфликтов политическими методами;

- расширение военного сотрудничества Армении со странами Европы и Азии, установление военных связей с европейскими странами НАТО и США.

Научно-техническая программа

Основная цель научно-технической программы – разработка комплекса мер и механизмов их реализации, которые позволили бы создать условия, обеспечивающие устойчивое развитие науки и техники в течение всего переходного периода, сохранение интеллектуального потенциала нации, эффективное использование достижений науки и техники для недопущения дальнейшего отставания Армении в области разработки и использования новых технологий.

Достижение этой цели должно обеспечиваться решением комплекса частных задач, к основным из которых относятся:

– совершенствование в Армении системы организации и управления научной деятельностью с целью расширения фундаментальных исследований и централизации планирования НИР, недопущения свертывания фундаментальных исследований из-за трудностей их финансирования;

– совершенствование системы подготовки научных кадров для нужд устойчивого и безопасного развития Армении;

– разработка комплекса мер, стимулирующих внедрение научных достижений в новые технологии;

– разработка мер по привлечению зарубежных фирм для финансирования перспективных разработок, а также целевых грантов;

– расширение научных связей Армении с развитыми странами и практики проведения совместных фундаментальных и прикладных научных исследований, обмена научно-технической информацией и лицензиями, стандартизация и унификация разработки образцов техники;

– принятие мер по централизации, стандартизации, унификации и стимулированию разработки в Армении информационной инфраструктуры;

– обеспечение защиты авторских прав и информационной безопасности;

– развитие научных исследований в области обеспечения экологической безопасности Армении.

Гуманитарная программа

Основная цель гуманитарной программы – разработка комплекса мер и механизмов их реализации, которые позволили бы создать условия, обеспечивающие улучшение охраны здоровья населения и материально-технической базы здравоохранения, укрепление единства нации, поддержание культурного, образовательного и духовного уровня армянского народа, восстановление нормальной, с точки зрения экологии, среды обитания.

Достижение этой цели должно обеспечиваться решением комплекса частных задач, к основным из которых относятся:

– разработка в Армении комплекса мер, в том числе в области налоговой системы, стимулирующих не только государственное финансирование, но и финансирование частными лицами и различного рода коммерческими структурами деятельности организаций сферы культуры, искусства, а также благотворительной деятельности;

– совершенствование в Армении принципов финансирования подготовки специалистов с высшим и средне-техническим образованием, системы формирования научных кадров, переквалификации кадров, в том числе безработных и увольняемых из Вооруженных Сил, формирование механизмов, стимулирующих привлечение для этих целей средств государственных и коммерческих предприятий и организаций, а также частных лиц;

– создание системы социального обеспечения всех слоев населения Армении, защиты прав и личных свобод граждан, в том числе проживающих за рубежом;

– разработка в Армении законодательных актов, обеспечивающих социальную защиту беженцев из других государств, а также финансовые и иные компенсации со стороны этих государств;

– осуществление действенных мер по профилактике заболеваний, полному и повсеместному удовлетворению потребностей населения в высококвалифицированной медицинской и лекарственной помощи в условиях формирования и развития в Армении различных форм собственности в здравоохранении и рынка медицинских услуг;

– создание в Армении условий для здорового образа жизни, формирование высокого нравственного и духовного уровня народа;

– создание в Армении государственных и общественных структур, обеспечивающих оперативную ликвидацию последствий стихийных бедствий, экологических и иных катастроф как на территории Армении, так и за рубежом;

– создание в Армении единой системы мониторинга качества природной среды и здоровья населения на основе объединения существующих систем наблюдения;

– обеспечение экологической, радиационной и химической безопасности, защиты населения и биоресурсов для его жизнеобеспечения.

* * *

Только оптимально используя огромный творческий потенциал армян, всех народностей, живущих в Республике Армения, можно построить современные и надежные Вооруженные Силы.

VI. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГОСУДАРСТВА ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ

Система военной безопасности Армении предназначена для достижения такого качественного состояния страны, которое позволило бы надежно обеспечить существование и возможность прогрессивного развития личности, общества и государства. Она строится, исходя из целей и принципов обеспечения безопасности, путем разработки системы правовых норм, регулирующих межведомственные отношения в сфере военной безопасности, определения основных направлений деятельности органов власти и управления в данной области, формирования и преобразования органов обеспечения безопасности и механизмов контроля и надзора за их деятельностью. Это достигается за счет деятельности законодательной, исполнительной и судебной властей Армении в соответствующих с их компетенцией сферах безопасности.

Основными функциями органов, действующих в законодательной сфере безопасности Армении, могут быть следующие:

- разработка системы правового регулирования отношений в сфере безопасности;

- установление порядка организации и деятельности органов обеспечения безопасности;

- осуществление контроля за кадровой политикой органов системы обеспечения безопасности;

- регулярное (не реже одного раза в год) заслушивание в Парламенте доклада Президента Армении об обеспечении безопасности;

- определение бюджетных ассигнований по финансированию органов обеспечения безопасности и государственных программ в сфере безопасности;

- ратификация и денонсация международных договоров и соглашений Армении по вопросам обеспечения безопасности;

- определение приоритетов в защите жизненно важных интересов объектов безопасности;

- контроль за деятельностью органов обеспечения безопасности.

Основными функциями органов, действующих в исполнительной сфере военной безопасности Армении, могут быть:

- обеспечение исполнения законов и принятие подзаконных нормативных актов, регламентирующих отношения в сфере безопасности;

- организация разработки и реализации государственных программ обеспечения безопасности;

- осуществление системы мероприятий по обеспечению безопасности личности, общества и государства в пределах своей компетенции;

- формирование, реорганизация и ликвидация в соответствии с законом государственных органов обеспечения безопасности.

Основными функциями органов, действующих в судебной сфере безопасности Армении, могут быть:

– осуществление правосудия по делам о преступлениях, связанных с посягательством на безопасность личности, общества и государства;

– обеспечение судебной защиты граждан, общественных и иных организаций и объединений, чьи права были нарушены в связи с деятельностью по обеспечению безопасности.

Исходя из предназначения и принципов обеспечения безопасности, система военной безопасности Армении может иметь следующие характеристики:

- охватывать все сферы военной безопасности и надежно обеспечивать защиту жизненно важных интересов страны в полном объеме;

- заблаговременно предвидеть и своевременно предупреждать угрозы на ранней стадии их развития;

- адаптироваться к условиям обстановки, соответствовать политическим целям и экономическим возможностям Армении;

- эффективно функционировать как в нормальных, так и экстремальных условиях;

- иметь структурную и функциональную разделенность органов законодательной, исполнительной и судебной властей;

- не содержать угрозы обществу и человеку, строить свою деятельность по обеспечению военной безопасности только в соответствии с законом;

- обладать необходимой открытостью и гласностью в деятельности органов системы безопасности, обеспечивать максимально возможный доступ к информации по вопросам безопасности для всех граждан.

С учетом всех перечисленных задач можно было бы так сформировать структуру системы военной безопасности Армении.

Структура системы военной безопасности состоит из органов законодательной, исполнительной и судебной властей, государственных, общественных и иных организаций и объединений, граждан, принимающих участие в обеспечении безопасности в соответствии с законом.

Государственные органы, действующие в исполнительной сфере безопасности, включая силы и средства обеспечения безопасности, образуют систему обеспечения военной безопасности Армении.

К основным функциям системы обеспечения военной безопасности Армении, таким образом, можно отнести:

- выявление и прогнозирование внешних и внутренних угроз жизненно важным интересам объектов безопасности, осуществление комплекса оперативных и долгосрочных мер по их предупреждению и нейтрализации;

- создание и поддержание в готовности сил и средств обеспечения военной безопасности;

- управление силами и средствами обеспечения военной безопасности в повседневных условиях и при чрезвычайных ситуациях;

- осуществление системы мер по восстановлению нормального функционирования объектов военной безопасности в регионах, пострадавших в результате возникновения чрезвычайной ситуации;

- участие в мероприятиях по обеспечению военной безопасности за пределами Армении в соответствии с международными договорами и соглашениями, заключенными или признанными Республикой Арменией.

К центральному уровню системы обеспечения военной безопасности можно было бы отнести Совет Министров (Правительство), министерства и ведомства Армении.

Общее руководство государственными органами обеспечения национальной, в том числе военной безопасности осуществляет Президент. В качестве высшего консультативного органа при Президенте выступает Совет национальной безопасности.

Основными задачами Правительства Армении и подчиненных ему министерств и ведомств могут быть:

- разработка и реализация государственных планов и комплексных программ, затрагивающих национальную безопасность Армении;

- реализация мероприятий по предупреждению и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций, экологических бедствий и катастроф, определение необходимых для этого ресурсов и государственных резервов;

- определение объема ущерба, нанесенного народному хозяйству в чрезвычайных ситуациях и в ходе ликвидации их последствий;

- контроль за разработкой и осуществлением мероприятий по обеспечению национальной, в том числе военной безопасности республики;

- организация и проведение в министерствах и ведомствах Армении в рамках сфер их деятельности анализа угроз национальной безопасности Армении, разработка мер по ликвидации этих угроз и представление соответствующих предложений в Правительство.

К местному уровню системы обеспечения национальной безопасности относятся местные органы исполнительной власти. Задачи этих органов в пределах их компетенции аналогичны задачам соответствующих органов системы обеспечения национальной безопасности регионального (территориального) уровня.

Для непосредственного выполнения функций по обеспечению безопасности личности, общества и государства в системе исполнительной власти могли бы быть созданы силы и средства обеспечения национальной безопасности Армении, которые включали бы: Вооруженные силы, органы безопасности, внешней разведки, внутренних дел, финансовой и налоговой службы, службы обеспечения безопасности средств связи и информации, пограничные войска, внутренние войска, органы, обеспечивающие безопасность ведения работ в промышленности, энергетике, на транспорте и в сельском хозяйстве, формирования гражданской обороны, службы ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций, таможни, природоохранительные органы, органы охраны здоровья и другие государственные органы обеспечения безопасности, действующие на основании законодательства.

VII. НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ВОЕННАЯ ПОЛИТИКА АРМЕНИИ

Решение проблем сохранения мира, создания системы международной безопасности немыслимо вне анализа и решения проблем национальной безопасности.

В данном случае важно не смешивать понятия страна и государство. Если государство включает в себя социально-дифференцированную общность и рассматривается с нормативных, властных и управлен-

ческих позиций, то страна охватывает более широкий круг проблем, рассматривая общность людей с точки зрения их социального, национально-территориального и культурного единства и в этом плане является интегрирующей.

Анализируя национальную безопасность как состояние общества, мы можем выделить ряд ее структурных элементов. Весьма важную, а зачастую и центральную роль в системе национальной безопасности играет военная безопасность страны. В рамках данного раздела вряд ли возможно все составляющие представить в полном объеме. Отметим следующее:

Во-первых, национальная безопасность предстает как состояние страны, позволяющее ей выступать в качестве суверенного субъекта системы межгосударственных отношений и на основе сложившейся экономической, социальной, политической и военной системы, культурных традиций успешно решать задачи материального и духовного развития народа.

Во-вторых, основными структурными элементами национальной безопасности выступают политическая, экономическая, экологическая, военная и культурная составляющие, которые в своей совокупности позволяют стране успешно развиваться в рамках взаимозависимого, целостного мира, сохраняя свою самобытность и традиции.

Может возникнуть вопрос, а как же соотносятся национальная и государственная безопасность. Дело в том, что национальная безопасность страны реализуется как бы в двух измерениях: гражданском и государственном. Первоосновой безопасности является безопасность личности. С ней связана безопасность общества, включающая социальную защищенность граждан, открытость общества, благополучие его членов, защиту их жизни, здоровья, собственности и основных прав. Государственная же безопасность включает круг проблем, связанных с обеспечением нормального функционирования государственного механизма: защиту суверенитета, территориальной целостности, нерушимости границ и конституционного строя внутри страны.

В данном случае мы имеем дело с тем аспектом национальной безопасности, который непосредственно завязан на использование средств вооруженного насилия. То есть военная безопасность должна характеризовать такое состояние страны, которое бы препятствовало или противодействовало нанесению ущерба ее национальной безопасности средствами вооруженного насилия.

Наряду с этим в проблеме военной безопасности явно просматриваются две ее стороны: внешняя и внутренняя. Внешняя сторона военной безопасности характеризует возможность предотвращения или нейтрализацию воздействия военной силы из-за рубежа; внутренняя сторона – возможность исключения или локализацию ее внутренних деструктивных проявлений.

Сущность внешней стороны проблемы военной безопасности, на наш взгляд, состоит в решении вопроса о соотношении войны и национальной безопасности. Иначе говоря, существуют ли в современном мире такие условия, при которых война или вооруженный конфликт способствовали бы укреплению национальной безопасности? Анализ современного взаимозависимого, целостного мира, уровня развития средств вооруженного противоборства, проведенный как у нас в стране, так и за рубежом, однозначно свидетельствует о том, что война не может быть средством рациональной политики. По этой причине войны и вооруженные конфликты не могут служить средством укрепления национальной безопасности, а при всех кажущихся выгодах зачастую наносят ей ущерб как непосредственно, так и опосредованно через систему экономической, политической или культурной безопасности.

В современных условиях даже самая справедливая с точки зрения ее социальных целей война не только разрушает систему национальной безопасности, но и может привести к гибели всего живого. Поэтому в условиях современного мирового развития под военной безопасностью следует понимать такое состояние системы межгосударственных отношений и обороноспособности страны, которое если полностью и не исключает возможность возникновения войны, то хотя бы противодействует вовлечению в нее государства либо минимизирует ее деструктивное проявление.

Военная безопасность непосредственно связана с состоянием военно-политической обстановки на международном, региональном и двустороннем уровнях, а также с обороноспособностью страны. Вместе с тем хотелось бы отметить, что в любом случае анализ и оценка военно-политической обстановки вне системы интересов и внешнеполитических целей государства малопродуктивен. Поэтому для исследования вопросов военной безопасности представляется более приемлемым использование категории "военно-политическое положение" страны, которая характеризует ее место и роль в системе межгосударственных военно-политических отношений применительно к конкретным пространственным (как правило, охватывающим ближнее пограничье) и временным границам, их соответствие внешнеполитическим целям и обусловленный этими целями характер вовлеченности в события международной жизни, в том числе и военно-политической. То есть военно-политическое положение государства раскрывает харак-

тер его взаимодействия с другими странами, формы и методы которого определяются с позиций внешнеполитических интересов.

В случае, если состояние и тенденции развития военно-политической обстановки соответствуют внешнеполитическим интересам государства, то оно политико-дипломатическими средствами способствует ее стабилизации, в противном случае возникает вопрос о дефиците обороноспособности. Конечно, в данном случае речь идет о строительстве такого государства, действия которого укладываются в логику современного мирового развития и которое не стремится к укреплению национальной безопасности путем дестабилизации военно-политической обстановки и развязывания войны. К сожалению, еще далеко не все страны стремятся следовать этой логике, пытаясь найти решение внутренних проблем на пути военной конфронтации и гонки вооружений. Вряд ли эти действия можно назвать рациональными и поэтому при оценке военной безопасности эти страны требуют самого пристального, индивидуального внимания.

Представляется, что военно-политическое положение занимает весьма важное место во всей системе военной безопасности. Дело в том, что наряду с объективными факторами, такими, как состояние военно-политической обстановки, внешнеполитические потребности страны и т.д., она включает в себя и субъективные моменты, проявляющиеся во внешнеполитических интересах и основанной на них деятельности. Если внешнеполитические потребности обусловлены политическими, экономическими, социальными, культурными и другими потребностями развития страны, а военно-политическая обстановка – это объективная реальность как результат деятельности объектов системы межгосударственных отношений, то внешнеполитические интересы – это уже результат их осмысления с позиций определенных социальных слоев и групп, государственного и политического руководства самой страны.

Оценка военно-политического положения страны в конечном счете выводит на другой важнейший элемент военной безопасности – обороноспособность страны. В самом общем плане обороноспособность – это способность страны предупредить или нейтрализовать воздействие военной силы извне средствами вооруженного насилия.

Наиболее осязаемым является собственно военный потенциал, который воплощается в боевой мощи, боевом потенциале вооруженных сил как синтезе главного содержания всех остальных элементов военной мощи. Боевая мощь, боевой потенциал отражают наличные и предельные возможности вооруженных сил, состав, величину тех моральных и духовных элементов, которые могут быть приведены в действие в случае войны. Кроме того, характеристикой собственно военного потенциала выступает и боевая готовность, т.е. состояние войск, степень их готовности к действию, необходимая для перехода к непосредственному выполнению боевых задач.

Конечно, военная мощь государства является центральным элементом обороноспособности. Традиционно, столетиями обороноспособность ассоциировалась с военной мощью. Такое положение продолжалось до недавнего времени, пока появление оружия массового поражения, особенно ядерного, не создало принципиально новую ситуацию, получившую название "парадокса силы". В современных условиях дальнейшее наращивание военной мощи не только не способствует укреплению обороноспособности, но и, наоборот, снижает или даже сводит на нет военную безопасность. Поэтому дальнейшее наращивание военной мощи за пределы уровня ее оборонной достаточности контрпродуктивно. Следовательно, возникает настоятельная необходимость более детального рассмотрения других составляющих элементов обороноспособности.

Одним из традиционных путей укрепления обороноспособности является интегрирование страны в соответствующие военно-политические союзы, позволяющее достигнуть наращивания обороноспособности государства за счет сил союзников. В принципе, данный подход так же стар, как и наращивание собственной военной мощи. Хотя в последние годы в нем проявляются новые элементы, суть которых состоит в перераспределении роли военных и политических функций военных союзов. Если в классическом варианте на первый план выдвигались военные функции, то в настоящее время все большую роль начинают играть политические. Благодаря этому возникает реальная возможность для создания коллективных систем военной безопасности, в которых обороноспособность каждого государства опирается на совокупную способность к обороне государств-членов союза.

Значительную роль в деле укрепления обороноспособности страны играет политика, направленная на достижение выгодного соотношения сил, в том числе и военных, по отношению к тем государствам, которые продолжают уповать на использование военной силы на международной арене. В первую очередь, речь идет о создании международных организаций и объединений, которые решительно противодействуют агрессивному военно-политическому курсу. Наиболее представительной организацией подобного типа является ООН, которая в настоящее время не только решительно противодействует использованию военной силы, выполняет посреднические, миротворческие функции, но и при необходимости может осуществлять политические, экономические и военные акции, препятствующие агрессии. Представляется, что формирование подобных организаций и сою-

зов на региональном уровне (а многие уже существуют) будет способствовать изменению соотношения сил в пользу Армении и государств-союзников, укрепляя не только их обороноспособность, но и безопасность.

Таким образом, говоря об укреплении военной безопасности современных государств (имея в виду ее внешнюю сторону), правомерно сделать вывод о том, что укрепление их обороноспособности и военно-политического положения возможно не путем самоцельного наращивания военной мощи, в деструктивности которого уже мало кто сомневается, а путем формирования систем международной, региональной и двусторонней безопасности. То есть военная безопасность страны является производной от ее международной безопасности.

Жизнь подсказывает, что формирование систем военной безопасности, отвечающей потребностям политического, экономического, социального и культурного развития армянского общества, возможно только на основании системного подхода. Военная безопасность Армении в современных условиях должна стать результатом целенаправленной политики по формированию системы ее международной безопасности, по поддержанию совокупной, в т. ч. военной мощи на уровне оборонной достаточности. Сформированная таким образом система обороноспособности может позволить укрепить военно-политическое положение Республики Армения и обеспечить ее военную безопасность в целостном, безопасностно взаимосвязанном мире.

Завершая изложение методологических "Основ военной политики Республики Армения", автор обращает внимание на необходимость дальнейшей конкретизации тех наиболее общих понятий, принципов и подходов, которые составляют военно-политическую сущность стратегии становления национальной и международной безопасности Армении как независимого государства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, мы пришли к выводу, что национальная безопасность является производной от экономического, социально-политического и культурного развития страны, от ее роли и места в системе межгосударственных отношений. Вместе с тем одно из важнейших мест в системе национальной безопасности занимает военная безопасность, на состояние которой оказывают непосредственное влияние военно-политическое положение и обороноспособность страны. Многие позитивные тенденции развития современного целостного мира свидетельствуют о том, что обороноспособность страны укрепляется не путем наращивания военной мощи, а в результате формирования системы военно-политических отношений, исключающих возможность противоправного применения средств вооруженного насилия.

Характер материала не позволяет осветить такой сложный и спорный вопрос, как внегосударственные отношения социальных, этнических, религиозных групп, различного рода интернациональных объединений, транснациональных экономических союзов, которые и в прошлом, и в современной истории оказывают огромное влияние на международные отношения. Однако при изучении военно-политических отношений указанные моменты следует учитывать.

Заключительная часть предлагаемой работы посвящена таким проблемам, которые пока еще разработаны весьма слабо и настоятельно требуют осмысления. Речь идет о таких категориях, как новые условия обеспечения мира, ориентация политики на исключение вооруженных конфликтов, достижение военно-политической стабильности, понятие национальной безопасности.

В общем и целом генезис этих новых проблем связано с наступлением новой эпохи в международных отношениях. Эта эпоха характеризуется двумя важнейшими показателями. Первый состоит в том, что войны любого, даже малого масштаба (не говоря уже о ядерной) стали в наше время таким средством политики, обращение к которому может повлечь самые пагубные последствия. Человечеству предстоит осмыслить такой важный факт, как патовая ситуация в применении вооруженного насилия в международной политике, так как "цена победы" ныне стала настолько большой, что не оправдывает использования вооруженных сил на международной арене.

Именно поэтому в общемировом масштабе настает пора поиска консенсуса и компромиссов. Военная сила при этом, однако, присутствует, но степень ее воздействия требует серьезного исследования. Отсюда и вторжение в основы военной политики совсем не военных терминов,

связанных с ролью военной силы в поисках путей ликвидации конфликтов, примирения враждующих наций, этнических и социальных групп. Этот первый показатель тесно связан с тяжелыми глобальными проблемами экологического и социального характера. Возможности человечества в силовом воздействии на социальную и географическую среду обитания ныне стали столь велики, что объективно перечеркивают свои продуктивные ресурсы.

Второй показатель новой эпохи – это необычайно быстро возрастающие цельность и взаимозависимость всех стран, народов и континентов, прогрессирующее межцивилизационное единство.

Глядя в будущее, мы должны сказать, что конфликтные ситуации будут столь же "вечными", сколь будет "вечно" человечество. Думается, что человечество в будущем исключит массовые военные кровопролития, однако искусство "гасить" нарождающиеся столкновения, охранять политическую стабильность и безопасность останется постоянной функций социума. Глядя в будущее с нашей сегодняшней политической "вершины", можно предсказать долгожительство и военной силы, и военной организации, превращающейся из орудия войны в орудие сохранения мира, и теоретическим основам военной политики как науки о применении военной силы совместно с интегрированным разумом человечества для предотвращения войн и вооруженных конфликтов.

Но сказанное относится к сфере добрых пожеланий, которыми, как известно, вымощена дорога в ад. Каждый день приносит нам сообщения о все большем разгуле военной силы, причем не только в плане досконально продуманных акций, но и диких по своему содержанию, не поддающихся никаким здравым объяснениям. Кто знает, сколько еще сил предстоит положить человечеству, прежде чем оно сможет покончить с такими иррациональными кровопролитиями? И сумеет ли оно это сделать? Это основной философский вопрос военной политики.

В мире существует еще целый океан иррациональных, эгоистических и иных сил, которые проводят антисоциальную политику, сулящую невиданные ранее кровопролития. И из этого вытекает важнейшая задача политической науки – нахождение путей, обеспечивающих мирное воспроизводство "единства разнообразия" всего человечества, диалог наций и народов и формирования их консенсуса по основным, судьбоносным проблемам.

Ряд исследователей и политиков считает, что роль военной силы, а поэтому и военной политики в судьбах мира еще далеко не исчерпана. Напротив, вплоть до создания единого союза народов должен быть

создан международный карательный орган, в ведении которого международным сообществом были бы представлены наднациональные военные формирования, способные пресечь любую агрессию. Можно согласиться с тем, что без наднациональных сил, подчиненных Совету Безопасности ООН, действительно сложно гасить вооруженные конфликты. Положительные ожидания в поддержании стабильности и устойчивого развития вновь созданных на территории СССР независимых государств следует связывать с нарождающейся системой коллективной безопасности вновь созданного Содружества независимых государств. Но существует ли реальность того, что созданные силы в своих действиях всегда будут опираться на международную поддержку и не вызовут новых конфликтных ситуаций? Решение этого вопроса требует детального анализа и лежит в сфере научных разработок основ военной политики.

Так случилось в мировой истории, что обретение государственной самостоятельности Арменией на исходе первой мировой войны в 1918 году сопровождалось военными конфликтами в первый же год существования практически со всеми соседними странами, в той числе и с Россией.

Восстановление суверенитета в 1991 году также произошло на фоне военного конфликта с соседней страной – Азербайджаном. При этом – еще не были изжиты последствия страшного землетрясения 1988 года, а страна была занята обустройством сотен тысяч беженцев.

Поэтому наш анализ основ военной политики Армении направлен на выявление главной проблемы: роль и участие каждого жителя республики любой национальности, армянской Диаспоры в возрождении страны, приобретшей свою независимость вновь. И в такой длительной, многотрудной работе по обеспечению национальной безопасности есть дело каждому: в экономике, науке, на селе, в культуре, в военном деле. Не сразу, постепенно, но уверенно можно и должно восстановить нашу страну древней цивилизации, известной своим гуманитарным потенциалом и славными боевыми традициями, независимую Армению, живущую в мире со всеми своими соседями, но готовую нанести агрессору неприемлемый урон.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

(ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյունը)

(թարգմանություն ռուսերենից)

Երևան
1992

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԿՈՂՄԻՑ

Ընթացիկ հարյուրամյակում իրեն երկրորդ անգամ ինքնիշխան պետություն հռչակած Հայաստանի համար ռազմական քաղաքականության հիմունքների ձևավորումը առանց չափազանցության կենսականորեն կարևոր խնդիրներից մեկն է, որն ունի համազգային նշանակություն: Տվյալ խնդրի լուծման դժվարությունը պայմանավորված է ուսումնասիրության և մշակման առարկայի բազմապլանությամբ: Վերջինս բացատրվում է ինչպես միջազգային հարաբերությունների համակարգում ազգային անվտանգության ապահովման երկարաժամկետ նպատակների ռազմավարական մասշտաբներով, այնպես էլ կենսագործունեության ոլորտներում համակարգային ճգնաժամի և Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ Ադրբեջանի Հանրապետության հետ զինված հակամարտության պայմաններում Հայաստանի Հանրապետության ներքին և արտաքին անվտանգության ապահովման դինամիկան մշտապես շտկելու համար ռազմական ու քաղաքական գործիքարանի մարտավարական տարաշարժով:

Ռազմական քաղաքականությունը ռազմավարական չափմամբ պայմանավորված է անկախ պետության քաղաքական և ռազմական դոկտրինների էությունից բխող գենետիկական ածանցվածությամբ: «Ռազմական քաղաքականության հիմունքների» մշակման ակներև ակտուալության հետևանքով մենք ստիպված ենք լինում հաղթահարելու այն սկզբունքային դժվար հարթելի հակասությունը, որ առկա է քաղաքական ու ռազմական դոկտրինալ ամբողջական բազա չլինելու և գործնականում «բոլոր ազիմուտներով՝ զրոյից» կանոնավոր ազգային բանակի շինարարության «երթային վիճակում» ռազմական քաղաքականության ձևավորմանը մասնակցելու անհրաժեշտության միջև:

Այս իմաստով՝ «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականության հիմունքների» սույն հրատարակությունը մեր երկրում առաջին փորձն է: Դրա հետ մեկտեղ, հեղինակին հնարավորություն էր տրվել օգտվելու այնպիսի աղբյուրներից, որոնք արտացոլում են տվյալ պրոբլեմի ինչպես պատմագրությունը, այնպես էլ ներկայիս վիճակը: Հարկ է նշել, որ երկար ժամանակ ազգային պետականություն և նրա ատրիբուտը հանդիսացող ազգային կանոնավոր բանակ չունենալու պատճառով Հայաստանում ռազմաքաղաքական ավանդույթների ոչ բավարար աստիճանի զարգացածության պայմաններում ժամանակակից ռազմական քաղաքագիտության՝ որպես հայեցակարգային-տեսական երևույթի և ռազմական քաղաքականության՝ որպես պրակտիկ գործունեության համալիրի մշակումը զգալի չափով նորույթ են: Հատուկ ուշադրության են արժանի ռազմական քաղաքականության որոշակի ուղեգծի մշակման և

իրականացման փորձերը, որոնք արվել են անցյալում՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին, հայերի նկատմամբ շարունակաբար իրագործվող ցեղասպանության ընթացքում Հայաստանի գոյատևման համար մղվող պայքարի դրամատիկ ժամանակաշրջանում: Միևնույն ժամանակ, որքան էլ ակներև լինեն Ռուսաստանի կայսրության և ԽՍՀՄ փլուզման հետևանքով նոր հայկական պետականության կայացման շրջաններում տեղի ունեցող ներքաղաքական, արտաքին քաղաքական ու ռազմական զարգացումների միջև զուգահեռները, այդուհանդերձ հարկ է որոշել Հայաստանի Հանրապետության ազգային ու միջազգային անվտանգության ժամանակակից համակարգում եղած ռազմաքաղաքական նպատակների ու խնդիրների, դրանց լուծման մեխանիզմների յուրահատկությունը: Հայաստանի ազգային անվտանգության կարևոր չափում պետք է համարել նրա պաշտպանվածության ռազմաքաղաքական երաշխավորվածությունը ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԽ, ԱՊՀ անդամ պետությունների ընկերակցության կոլեկտիվ անվտանգության նոր ձևավորվող մեխանիզմների շրջանակներում:

«Ռազմական քաղաքականության հիմունքների» մշակման ժամանակ հեղինակը հնարավորություն է ունեցել ուսումնասիրելու և արդի խնդիրների լույսով հիմնվելու այնպիսի հայ ականավոր գործիչների՝ համաշխարհային պատերազմների և ազգային-ազատագրական շարժման մասնակիցների ռազմաքաղաքական տեսակետների վրա, ինչպիսիք են՝ Անդրանիկը, Նժդեհը, Արամ Մանուկյանը, Ռուբեն Տեր-Մինասյանը, Գայը, Հովհաննես Բաղրամյանը և ուրիշներ: Ռազմաքաղաքական ստեղծագործության անընդհատության տարրերի հնարավոր հայտնաբերման, նախորդ սերունդների նվաճումների և անհաջողությունների վերլուծության համար օգտագործվել է մեզ հասանելի ռազմապատմական գրականությունը՝ նվիրված 19 – 20-րդ դարերի պարտիզանական-ֆիդայական շարժման ավանդույթների, 1918 – 1920 թթ. հայոց ազգային բանակի կայացման, ինչպես նաև Ռուսական, Կարմիր ու Խորհրդային բանակների շինարարության դրանց մարտական պրակտիկայի ձևավորմանը հայերի մասնակցության հարցերին:

«Ռազմական քաղաքականության հիմունքների» մշակման ժամանակ անհրաժեշտ էր թվում այն փաստի հաշվառումը, որ նախկին ԽՍՀՄ աշխարհաքաղաքական տարածքում կառուցվող ազգային բանակներում ներկայումս ծավալվել է ռազմական քաղաքականության նպատակների, խնդիրների, բովանդակության և իրականացման ձևերի վերահիմաստավորման գործընթաց: Տեղի է ունենում դժվար անցում Խորհրդային բանակում արմատավորված այն քաղաքական-դոկտրինալ կողմնորոշումներից, որոնք ձևավորում էր կոմիսարական-քաղղեկային աշխատանքի

որոշ առումներով արդյունավետ համակարգը գլխավորող Գլխավոր Քաղվարչությունը, դեպի այն նոր վերլուծական-կառավարային գործունեությունը, որը շտաբային կառույցները վարում են ռազմական անվտանգությունը ոչ միայն ռազմատեխնիկական, այլև բուն քաղաքական միջոցներով ապահովելու նպատակով: Դրա հետ մեկտեղ, բանակի բարեփոխումների ընթացքում փորձումների ու գնահատումների եղանակով ձևավորվում է ազգային բանակների անձնակազմի շրջանում հոգեբանամանկավարժական աշխատանքի համեմատաբար ինքնուրույն համակարգ, որը վերջին հաշվով արտացոլում է կոնկրետ պետության ռազմական քաղաքականության մեթոդաբանական-մեթոդական հիմքերը:

Ռազմական քաղաքականությունը մեր կողմից առաջին հերթին դիտվում է որպես Պաշտպանության նախարարության կոլեգիայի և համապատասխան մասնագիտացված մարմնի (ռազմական քաղաքականության բաժնի կամ վարչության) գործունեության գլխավոր ուղղություններից մեկը, ընդսմին նախարարությունը Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգությունը ներքին և արտաքին քաղաքականության միջոցներով ապահովելու ուղղությամբ Կառավարության որդեգրած ռազմավարական ուղեգծի ձևավորման հիմնական սուբյեկտն է:

Եվ այսպես. խոսքը վերաբերում է Հայաստանի ռազմական քաղաքականության հիմնական ուղղությունների, Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության, իսկ ավելի լայն համատեքստում՝ տեղային-տարածաշրջանային ու համաշխարհային չափումներում, այսինքն՝ ազգային-պետական օջախում, շրջապատող տարածաշրջանում և Սփյուռքում, հայ ժողովրդի անվտանգության ռազմաքաղաքական ապահովման համակարգում նորաստեղծ պաշտպանության նախարարության տեղի ու դերի որոշման փորձերին:

Ինքնին հասկանալի է, որ ներկայացվող աշխատությունը ամենևին էլ չի հավակնում «անհերքելի ճշմարտություն լինելու»: Այն արտացոլում է առաջին փորձերը՝ մեթոդաբանական-ռազմավարական մակարդակով համակարգայնորեն համադրելու նոր ձևավորվող «ռազմական քաղաքականության» արդի նպատակների ու խնդիրների վերաբերյալ համագործակցության մասնակից պետությունների մասնագետների դիրքորոշումները, իսկ որոշ հարցերում կրում է որոնողական ու բանավիճային բնույթ:

Հեղինակը հարկ է համարում մշակվող պրոբլեմների վերաբերյալ խորհրդատվությունների ու ծանոթացման նպատակով բաց նյութեր տրամադրելու համար իր շնորհակալությունը հայտնել Վահան Ավագյանին, Գրիգոր Գրիգորյանին, Աշոտ Մանուչարյանին, Էդուարդ Սիմոնյանցին,

Նորատ Տեր-Գրիգորյանցին, Վահան Շիրխանյանին, ինչպես նաև «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականության հիմունքների» հրատարակման գործում աջակցություն ցուցաբերած բարեկամներին:

Հեղինակը երախտապարտ կլինի, եթե տվյալ մշակման փորձարկումային հրատարակության առաջին փորձի վերաբերյալ կարծիքներն ու առաջարկություններն ուղղվեն Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության ռազմական քաղաքականության բաժին:

Հայաստանի Հանրապետության
Պաշտպանության նախարարության
ռազմական քաղաքականության բաժնի պետ,
քաղաքական գիտությունների դոկտոր Հայկ Քոթանջյան

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ*

Հայաստանի ռազմական քաղաքականության հիմունքների ձևավորման օպտիմալ ճանապարհը բազմագործոն վերլուծությունն է հետևյալ երկու խումբ գերակայությունների համակարգում.

առաջին. «ազգային անվտանգություն»–«ռազմական անվտանգություն»,

երկրորդ. «ազգային շահեր–սպառնալիքներ–դրանց հետմղման միջոցներ»:

Նախ նշենք, որ վերլուծության ժամանակ Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականությունը դիտվում է որպես բոլոր հայերի, Հայաստանի Հանրապետության բոլոր ազգային փոքրամասնությունների, երկրի ու պետության անվտանգության քաղաքականության կարևոր բաղկացուցիչ մասը:

Ներկայումս գոյություն ունեցող ժողովրդավարական իրավական պետություններում անվտանգության հասկացության նկատմամբ մոտեցումը անմիջականորեն կապված է ազգային շահերի (անհատի, հասարակության ու պետության) պաշտպանությունն ապահովելու կարողության հետ ու պետության ամբողջ ներքին և արտաքին քաղաքականության համալիր պլանավորման հիմքն է:

Հայաստանի ռազմական քաղաքականության հիմունքների առաջարկվող դիտարկումը, համաշխարհային փորձի հաշվառմամբ, արտացոլում է «համընդգրկուն անվտանգության» գաղափարը, որը ենթադրում է քաղաքական կառուցվածքի հիմնական տարրերի՝ անհատի, հասարակության ու պետության կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանվածությունը ներքին և արտաքին բնույթի հնարավոր սպառնալիքներից: Առաջնություն է տրվում մարդու և հասարակության կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանվածությանը, որոնք ձևավորված են համամարդկային արժեքների հենքի վրա:

Անհատի շահերի առաջնայնությունը հիմնված է այն դրույթի վրա, որ ազատ մարդը հասարակական հարաբերությունների ամբողջ համակարգի առաջադիմական զարգացման պարտադիր ու գլխավոր պայմանն է: Որովհետև հենց ազատ մարդը, որը ենթակա է միայն խղճի զգացումին ու բարոյականության չգրված օրենքներին, ձգտելով բավարարելու իր բնական պահանջմունքները, ակամայից, բայց լավագույն կերպով է ծառայում հասարակության շահերին:

* Քանի որ սույն մշակումը ծառայողական փաստաթուղթ է, աղբյուրներին արվող հղումները չեն նշվում:

ԽՍՀՄ գոյության դադարումը օբյեկտիվ անխուսափելիությամբ հանգեցրեց ոչ միայն Հայաստանում ու սահմանակից պետություններում իրադրության փոփոխմանը, այլև էապես ազդեց աշխարհում ստեղծված աշխարհաքաղաքական իրադրության վրա:

1991 թ. սեպտեմբերի 21-ին անկախության ձեռքբերումն ու հայոց պետականության վերաստեղծումը տեղի ունեցան Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև փաստացի մղվող պատերազմի պայմաններում, որի պատճառն էր Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ազատագրական շարժումը: Հարկ է նշել նաև Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքների վերացման աշխատանքները, երեք հարյուր հազար փախստականների կենցաղավորման հետ կապված պրոբլեմների լուծումը, լարվածության աճումը ամբողջ հայ-ադրբեջանական սահմանի երկայնքով, Հայաստանի և Արցախի շրջափակումը, մահմեդական աշխարհի ուժերի համախմբումն հաջակցություն Ադրբեջանին:

Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս վիճակի պատմաաշխարհագրական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ առավել հավանական է հարձակումը Ադրբեջանի, Թուրքիայի հանրապետությունների կողմից և համեմատաբար նվազ հավանական՝ Վրաստանի: Դա բացատրվում է առաջին հերթին գոյություն ունեցող սահմաններով:

Հայաստանի քաղաքներն ու ինքնորոշված Ղարաբաղի բնակավայրերը ենթարկվում են ադրբեջանական ՌՕՒՒ-ի ավիահարձակումների, խաղաղ քաղաքների ու գյուղերի դեմ կիրառվում են ծանր հրետանի ու տանկեր, դրանց վրա գրոհում են խոշոր ռազմական միավորումներ: Այս ամենը թույլ է տալիս փաստել, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը նախկինի պես ձգտում է պատերազմն ավարտելու Ղարաբաղի հայ բնակչության ոչնչացմամբ և արտաքսմամբ:

Ցավոք, գոյություն ունեցող սահմանները նպաստում են լարվածությանը: Աղստև, Որոտան և Արփա գետերի բաժանման իրական սահմաններն այնպիսին են, որ դրանց նախալեռները պատկանում են Հայաստանին, իսկ հովիտները՝ Ադրբեջանին: Հարթավայրերում են գտնվում նաև ռազմավարական առումով հույժ կարևոր տրանսպորտային հանգույցները՝ Ղազախի, Նակորզանի ու Ջուղայի: Դրանց վրա ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Ադրբեջանի վերահսկողության հաստատումը կարող է վերջիններիս դարձնել ռազմական, քաղաքական ու տնտեսական տեսակետներից Անդրկովկասի հեգեմոն:

Գյուղատնտեսության տեսանկյունից հարթավայրերի ոռոգման համար ջուր մատակարարում է Հայաստանը: Ջրամբարներ ևս կարելի է կառուցել հիմնականում հենց Հայաստանում:

Որպես Խորհրդային Ռուսաստանի վարած քաղաքականության արդյունք երեք վիճելի մարզերից՝ Արցախ, Սյունիք, Նախիջևան, Հայաստանին մնաց միայն Սյունիքի արևմտյան հատվածը:

Վրաստանի կողմից Հայաստանին ներկայացվելիք հնարավոր տարածքային պահանջները վերաբերում են Լոռուն, իսկ Ադրբեջանին՝ Ջաքաթալայի շրջանին: Կարելի է ենթադրել, որ Վրաստանի անվտանգության տեսակետից Լոռին ավելի կարևոր դեր ունի, քան Ինգիլոն (Ջաքաթալայի շրջանը): Հարկ է նկատի ունենալ այն հակամարտային ներուժը, որը Հայաստանին սահմանակից Ջավախքում կուտակվում է այդ տարածաշրջանում էթնոժողովրդագրական հաշվեկշիռը արմատապես փոխելու նպատակով Վրաստանի կողմից համապետական բնույթի նախաձեռնություններով քողարկվող փորձերի հետևանքով:

Խոր ու հաշվեկշռված վերլուծություն են պահանջում հարաբերությունները Թուրքիայի հետ, որը ճանաչել է Հայաստանի անկախությունը: Այս դեպքում պահպանվում են հիշողությունը 1915 թ. ցեղասպանության մասին, Հայաստանի տարածքային հարցերը և Հայոց Սփյուռքի պահանջատիրությունը իրենց պատմական հայրենիք հայերի վերադարձի ու կորսված հողերին տիրանալու վերաբերյալ: Այդ պատճառով դեռ առկա են հետևյալ հարցերը. արդյոք կհամաձայնվի՞ Թուրքիան հոժարակամորեն զիջել այդ հողերը հայերին, ի վիճակի՞ են Հայաստանն ու հայությունը ուժով վերադարձնելու այդ հողերը, կա՞ մի երրորդ ուժ, որը կարող է ստիպել Թուրքիային վերադարձնել հայերին այդ հողերը:

Այդ երեք հարցերի պատասխանները և քաղաքական ուղեգծի ընտրության ժամանակ թույլ տրված սխալների համար պատասխանատվության չափը ակնհայտ են:

Որոշակիորեն կարելի է ենթադրել, որ Իրանը շահագրգռված է Հայաստանի գոյության և ամրապնդման մեջ: Իրանը հիմնավոր կերպով անհանգստանում է, որ ազերիները կարող են հզորանալ, ինչը կհանգեցնի Հարավային Ադրբեջանում ապակառուցողական տարրերի ակտիվության ինքնաբերական աճմանը: Լայնամասշտաբ օգնությունը Իրանից Հայաստան կարող է գալ միայն Ջուղայով ու Նակորզանով:

Վերը նշված աշխարհաքաղաքական գործոնների ու ռազմական ռազմավարական իրադրության անգամ զուտ սխեմայական վերլուծությունը ցույց է տալիս, թե որքան կարևոր ու բարդ խնդիր է Հայաստանի Հանրապետության ժամանակակից Զինված ուժերի ստեղծումը: Ոչստի և կարելի է արդարացված համարել Հայաստանի մասնակցությունը Անկախ Պետությունների Համագործակցությանը, ինչպես նաև 1992 թ. մայիսի 15-ին Հավաքական անվտանգության մասին պայմանագրի ստորագրու-

մը (Ռուսաստանի, Ղազախստանի, Ուզբեկստանի, Ղրղզստանի ու Տաջիկստանի հետ) և Բիշկեկում ս. թ. հոկտեմբերի 9-ին Անկախ Պետությունների Համագործակցության մասնակից պետությունների ռազմական անվտանգության հայեցակարգի մասին համաձայնագրի ստորագրումը (Ռուսաստանի, Ղազախստանի, Ուզբեկստանի, Տաջիկստանի ու Ղրղզստանի հետ):

Դրանով իսկ Հայաստանը դառնում է միջազգային անվտանգության համար կոլեկտիվ պատասխանատվության մասնակից: Մյուս կողմից՝ նրա ռազմական անվտանգությունը, կազմելով ազգային անվտանգության միջուկը, ապահովվում է Համագործակցության ռազմական անվտանգության միջոցով: Այդպիսով Հայաստանը իր Զինված ուժերի կազմավորման, պետականության կայացման բարդ շրջանում Ռուսաստանից, ԱՊՀ-ից ստանում է ներկայումս գոյություն ունեցող սահմանների անձեռնմխելիության, իր ներքին գործերին չմիջամտության, տարածաշրջանում ռազմավարական կայունության պահպանման երաշխիքներ:

Նման մոտեցումը գլխավոր է համարում քաղաքական մեթոդները, ինչը հույժ կարևոր է մի հանրապետության համար, որում բնակվում է ազգի միայն մեկ երրորդը, և որի համար գերակայություն է առաջընթաց զարգացող Սփյուռքի առկայությունը նրա համայնքների էթնոմշակութային և լեզվական ինքնության պահպանման պայմանով: Հայաստանն իր հերթին ստանում է և կարող է ստանալ Սփյուռքի քաղաքական, տնտեսական ու մտավոր օգնությունը անցումային շրջանի դժվարությունների հաղթահարման, ինչպես նաև ռազմական շինարարության համար:

I. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ

1.1. Ազգային անվտանգության ռազմական քաղաքագիտության հիմնական հասկացությունները

Անվտանգության ապահովումը լայն իմաստով ներառում է տվյալ հասարակության քաղաքացիների ապահովումը բնականոն քաղաքակիրթ կյանքի, ազատ զարգացման ու ինքնաիրականացման համար անհրաժեշտ պայմաններով: Այդ պատճառով անվտանգության ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին տնտեսական, քաղաքական, ռազմական, սոցիալական, բնապահպանական և այլ բնույթի առումները, հասարակության լիարժեք զարգացումն ապահովող օպտիմալ պայմանների պահպանումը նրա կարևոր ու անկապտելի բաղադրատարրերն են, որոնք համաշխարհային պատերազմի սպառնալիքի ռեալ թուլացման համեմատ ավելի ու ավելի են մղվում առաջին պլան:

Հասարակության այն օբյեկտիվ պահանջմունքների համախումբը, որոնք բխում են նրա սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական կազմակերպվածքի առանձնահատկություններից, տնտեսական զարգացածության մակարդակից, աշխատանքի միջազգային բաշխման համակարգում պատմականորեն ձևավորված տեղից, աշխարհագրական դիրքի յուրահատկությունից, ազգային և մշակութային ավանդույթներից, արտահայտվում է «երկրի շահեր» (ազգային շահեր) հասկացությամբ:

Շահերի կրողներ են անհատը, հասարակությունը՝ ի դեմս հասարակական կազմակերպությունների ու քաղաքացիների միավորումների, պետությունը՝ ի դեմս իշխանության ու կառավարման պետական մարմինների:

Երկրի շահերն ունեն բարդ կառուցվածք և կարող են դասակարգվել ըստ տարբեր հատկանիշների: Ըստ հասարակության համար ներկայացրած կարևորության՝ շահերը կարող են լինել կենսականորեն կարևոր, կարևոր ու ծայրամասային, ըստ կայունության աստիճանի՝ մշտական ու ժամանակավոր, ըստ դրսևորման ոլորտի՝ քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, հումանիտար և այլն:

Ամեն մի հասարակության համար կա կենսագործունեության կրիտիկական պարամետրերի որոշակի համալիր, որոնց խախտման դեպքում տվյալ հասարակությունը կորցնում է իր ինքնուրույնությունը, դադարում է գոյություն ունենալուց որպես հասարակություն: Այդ կրիտիկական պարամետրերը բնորոշում են երկրի կենսականորեն կարևոր շահերի ոլորտը:

Երկրի կենսականորեն կարևոր շահերը այն օբյեկտիվ պահանջմունքների համախումբն են, որոնց բավարարման դեպքում հուսալիորեն ապահովվում են անհատի, հասարակության ու պետության գոյությունը և առաջադիմական զարգացման հնարավորությունը:

Գոյատևման պրոբլեմի հետ կարևոր և ծայրամասային շահերի կապը ավելի կողմնակի է, միջնորդավորված, քան կենսականորեն կարևոր շահերի դեպքում: Շահերի առաջնայնությունն ըստ կարևորության բաշխելու ժամանակ շեղումներից ու անհամամասնություններից խուսափելու, դրանց դրսևորումների առանձին ոլորտները ներդաշնակելու համար անհրաժեշտ է շահերի աստիճանակարգում ոչ միայն ըստ սուբյեկտների, այլև՝ ոլորտների միջև (օրինակ՝ քաղաքական ու տնտեսական), ինչպես նաև՝ յուրաքանչյուր ոլորտում:

Անհատի, հասարակության ու պետության գիտակցված պահանջմունքների՝ երկրում պաշտոնապես ընդունված աստիճանակարգային համախումբը կոչվում է Երկրի շահերի (ազգային շահերի) հայեցակարգ: Այն, հաշվի առնելով պետության, հասարակության և ամեն մի քաղաքացու շահերը, ի զորու է ապահովելու անմիջական կապ ներքին պահանջմունքների և միջազգային ասպարեզում առկա շահերի միջև:

Մեթոդական առումով պետք է տարբերել երկրի շահերն ու պետական քաղաքականության նպատակները: Եթե շահերն արտահայտում են հասարակության օբյեկտիվ պահանջմունքները, ապա նպատակները այն սուբյեկտիվ պատկերացումներն են, որոնք այս կամ այն պետական գործիչ, իշխանությունները ունեն պետության գործունեության արդյունքների վերաբերյալ:

Որոշված նպատակների իրականացումն ապահովվում է պետության ռազմավարությամբ, որը պետք է հասկանալ որպես քաղաքականության ոլորտում պետության բարձրագույն մակարդակի գործունեություն՝ երկրի քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, գիտատեխնիկական, հումանիտար և այլ տեսակի հզորության բոլոր աղբյուրների գործարկմամբ:

Անվտանգության ոլորտում Հայաստանի Հանրապետության պետական ռազմավարության ձևավորման գործընթացը ընդհանուր առմամբ կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ.

– կենսականորեն կարևոր շահերը, արտացոլված լինելով երկրի քաղաքական ղեկավարության գիտակցության մեջ, ստանում են պետական քաղաքականության ձև,

– պետական քաղաքականության նպատակները, զուգակցվելով դրանց ապահովման միջոցների հետ, կազմում են երկրի պետական ուղեգիծը,

– առկա նյութական հնարավորությունները երաշխավորում են քաղաքականության իրականացման միջոցները:

Իրականության մեջ երկրի կենսականորեն կարևոր շահերի ապահովմանը կարող են խոչընդոտել ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին գործոնները, որոնք սպառնալիք են ՀՀ պետական քաղաքականության նպատակներին հասնելու համար:

Անհատի, հասարակության և պետության կենսականորեն կարևոր շահերը վտանգող պայմանների և գործոնների համախումբը կոչվում է անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիք: Սպառնալիքների աղբյուր կարող են լինել այլ պետություններ, այլ երկրների ու տվյալ երկրի ոչ պետական կազմակերպություններ, անձանց խմբավորումներ, տեղի ունեցող գործընթացներ ու երևույթներ:

Սպառնալիքների հետմղումը կամ չեզոքացումը երկրի անվտանգության ապահովումն է:

Սպառնալիքները կարող են լինել տարբեր բնույթի և ունենալ իրենց նշանակալիությամբ ու ծավալով տարբեր հետևանքներ: Սպառնալիքները կարող են առաջանալ ու վերանալ, աճել ու նվազել: Այս առումով հույժ կարևոր են սպառնալիքների գերակայությունների ճիշտ որոշումն ու կանխատեսումը, ինչը հնարավորություն է տալիս օպտիմալ կերպով բաշխելու երկրի անվտանգության ապահովման առաջնահերթությունները:

Հիմնվելով «երկրի շահեր», «սպառնալիքներ» և «պետական քաղաքականության նպատակներ» հասկացությունների վրա՝ կարելի է տալ անվտանգության սահմանումը: Անվտանգությունը ներքին և արտաքին սպառնալիքներից անհատի, հասարակության ու պետության կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանվածության վիճակն է:

Երկրի անվտանգության ապահովումը ենթադրում է անվտանգության ոլորտում միասնական պետական քաղաքականության վարում, տնտեսական, քաղաքական, կազմակերպական և այլ բնույթի այնպիսի միջոցառումների համակարգ, որոնք համապատասխանեն անհատի, հասարակության ու պետության կենսականորեն կարևոր շահերի համար եղած սպառնալիքներին:

Անվտանգության ապահովման ոլորտում քաղաքականությունը պետք է իրականացվի՝ համապատասխան ազգային անվտանգության հատուկ մշակված ռազմավարությանը, որը կոչված է երկրի քաղաքական, տնտեսական, ռազմական և այլ կարողությունների օգտագործման շնորհիվ ապահովելու անվտանգության հայտարարված նպատակների իրագործումը: Որպես ամբողջական համակարգ՝ ազգային անվտանգության

ռազմավարությունն ինտեգրում է բոլոր այլ տեսակների պետական ռազմավարությունները՝ արտաքին ու ներքին քաղաքական, տնտեսական, գիտատեխնիկական, ռազմական և այլն: Բոլոր ռազմավարությունների փոխգործությունը ապահովվում է անվտանգության ոլորտում ամենաբարձր պետական մակարդակով որոշումների ընդունման հատուկ մեխանիզմի առկայությամբ:

Ազգային անվտանգության մշակված և ընդունված ռազմավարության հիման վրա կատարվում է քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, գիտատեխնիկական, հումանիտար և այլ ազգային ծրագրերի մշակում:

Երկրի կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանվածության անհրաժեշտ մակարդակին հասնելու և այն պահպանելու համար ստեղծվում է անվտանգության համակարգ, որը օրենսդրական ակտերի և դրանց հիման վրա ստեղծված մարմինների, հաստատությունների ու փոխազդեցության մեխանիզմների մի համախումբ է:

Անվտանգության համակարգի պաշտպանության հիմնական օբյեկտներն են անհատը՝ նրա իրավունքներն ու ազատությունները, հասարակությունը՝ նրա նյութական ու հոգևոր արժեքները, պետությունը՝ նրա սահմանադրական կարգը, ինքնիշխանությունն ու տարածքային ամբողջականությունը: Պաշտպանության ենթակա են նաև Հայաստանի քաղաքացիներն ու սեփականությունը, որոնք գտնվում են նրա սահմաններից դուրս: Պաշտպանության յուրահատուկ օբյեկտ կարող են նաև լինել արտերկրում Հայոց Սփյուռքի անդամները:

Անվտանգության ապահովման հիմնական սուբյեկտը պետությունն է, որը տվյալ բնագավառում պաշտպանական գործառույթներն իրականացնում է օրենսդիր, գործադիր ու դատական իշխանությունների մարմինների միջոցով:

Քաղաքացիները, հասարակական և այլ կազմակերպություններն ու միավորումները՝ որպես անվտանգության սուբյեկտներ, ունեն անվտանգության ապահովմանը մասնակցության իրավունքներ ու պարտականություններ, որոնք սահմանվում են Հայաստանի օրենքներով: Անվտանգության բոլոր սուբյեկտները միևնույն ժամանակ նաև նրա օբյեկտներն են, այսինքն՝ կարիք ունեն պաշտպանության:

Անվտանգության համակարգի գործունեության հիմնական ոլորտներն են՝ քաղաքական, տնտեսական, իրավապահական, ռազմական, բնապահպանական, տեղեկութային, հումանիտար և այլ ոլորտներ:

Սա է երկրի անվտանգության պրոբլեմի նկատմամբ հիմնական տեսական մոտեցումների ամենաընդհանուր ուրվագծումը: Ազգային անվտան-

գության ապահովման պրոբլեմի գործնական լուծումը առնվազն ենթադրում է.

– պետության կենսականորեն կարևոր շահերի, նպատակների ու գերակայությունների որոշում,

– երկրի շահերի դեմ ուղղված գոյություն ունեցող և հավանական սպառնալիքների բնույթի գնահատում,

– իրականում գոյություն ունեցող սպառնալիքների չեզոքացման կամ հետմղման համար հնարավոր և առկա ռեսուրսների ու միջոցների որոշում և գնահատում,

– երկրի ազգային անվտանգության ապահովման ռազմավարության տարբերակների մշակում,

– նման ռազմավարության ձևավորման և իրագործման համար անհրաժեշտ պետական մեխանիզմի ստեղծում:

Թվարկված հարցերին իրավասու պետական մարմինների ստացած պատասխանները կարող են հիմք լինել Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հայեցակարգի համար, որը արտաքին ու ներքին սպառնալիքներից* երկրի կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանության ուղիների, միջոցների ու եղանակների վերաբերյալ պաշտոնապես ընդունված տեսակետների համակարգ է:

Հայաստանի կենսականորեն կարևոր շահերը կապված են ձևավորվող կոնկրետ իրադրության հետ, պայմանավորված են մեր հասարակության զարգացման արդի փուլի առանձնահատկություններով, մի փուլի, որի էությունն է անցումը ամբողջատիրական պետությունից դեպի ժողովրդավարական պետություն, պետական մենաշնորհի վրա խարսխված տնտեսությունից՝ դեպի բազմազան ձևերի սեփականության վրա հիմնվող տնտեսություն:

Հայաստանի հիմնարար շահն է բազմադարյան հոգևոր մշակույթի, մարդկային ու բնական ռեսուրսների բնագավառում «առողջ ու հարուստ», ծաղկուն տերություն լինելու պահանջմունքը:

Մշտական կենսականորեն կարևոր շահերի ու նպատակների շարքն են դասվում.

– տարածքային ամբողջականության ու պետության անկախության պահպանումը,

* Այստեղ և ստորև օգտագործված տերմինների ու հասկացությունների բառարանը տրված է առաջին հրատարակության Հավելվածում (սույն ժողովածուում ներառված չէ):

– ժողովրդավարական հաստատությունների զարգացումը քաղաքացիների քաղաքական ազատությունների և իրավունքների ապահովման նպատակով,

– արտասահմանում Հայաստանի քաղաքացիների, ինչպես նաև Հայոց Սփյուռքի անդամների անվտանգության ապահովումը միջազգային և ազգային իրավունքի նորմերի շրջանակներում,

– այլ պետությունների հետ հարաբերությունների զարգացումը միջազգային իրավունքի, միջազգային ու ազգամիջյան հարաբերություններում առճակատման բացառման սկզբունքներով՝ Հայաստանի շահերի պահպանմամբ,

– այլ պետությունների հետ ծագող հակասությունների լուծման համար ռազմական ուժի կիրառման անթույլատրելիությունը, հարձակումը հետ մղելու և ագրեսորին չախչախելու կարողությունը,

– տնտեսության զարգացման կայունության և երկրի գիտատեխնիկական ներուժի աճի ապահովումը,

– հասարակության կենսագործունեության պատշաճ բնապահպանական պայմանների ապահովումը, տեխնածին աղետների կանխումը:

Հայաստանի ժամանակավոր շահերը պայմանավորված են, առաջին հերթին, հայ հասարակության զարգացման ներկայիս փուլի առանձնահատկություններով:

Առավել զարգացած, Հայաստանի նման դեպի ժողովրդավարական արժեքներ կողմնորոշված երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ նման հասարակության զարգացման կայունությունը ապահովված կլինի պետական կառավարման համակարգի զգալի ապակենտրոնացման դեպքում: Միևնույն ժամանակ, մեր հասարակությանը միշտ էլ բնորոշ է եղել կառավարման բարձր աստիճանի կենտրոնացումը:

Այսպիսով՝ անցումային շրջանում պետք է իրականացվեն՝ տնտեսության ապամենաշնորհացում, կառավարման որոշակի ապակենտրոնացում և հասարակության ժողովրդավարական հաստատությունների զարգացում:

Դրա հետ մեկտեղ, կենսագործունեության բոլոր հիմնական ոլորտներում առկա համակարգային ճգնաժամը ենթադրում է կենտրոնացված մոբիլիզացիոն քաղաքականության տարրերի կիրառում:

Այս շրջանում Հայաստանի հիմնական կենսական շահերն են՝

– Հայաստանի տարածքային ամբողջականության պահպանումը,

– պաշտպանական ներուժի ստեղծումը, ինչպես նաև տնտեսական ու գիտատեխնիկական ներուժի պահպանումը,

– բնակչության սոցիալապես առավել քիչ պաշտպանված խավերի կենսամակարդակի՝ միևչև կրիտիկական մակարդակ նվազման կանխումը:

Անվտանգության վրա ազդող գործոնների ամբողջ համախումբը կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ Հայաստանի արտաքին անվտանգության վրա ազդող արտաքին գործոնների և ներքին անվտանգության վրա ազդող ներքին գործոնների:

Հայաստանի Հանրապետության արտաքին անվտանգության համար սպառնալիքները պայմանավորող գործոնների թվում կարելի է նշել՝

– Հայաստանի և ԽՍՀՄ տարածքում նոր ստեղծված անկախ պետությունների միջև հակասությունների առաջացումը,

– նախկինում ԽՍՀՄ կազմի մեջ մտնող անկախ պետություններում զինված ուժերի ստեղծումը և ԽՍՀՄ Զինված ուժերի ապաինտեգրումը, միասնական ռազմական ռազմավարական տարածության պահպանման նկատմամբ նոր մոտեցումների որոնման անհրաժեշտությունը,

– Հայաստանում տիրող ներքաղաքական իրադրության վրա առավել զարգացած օտար պետությունների և կոլեկտիվ անվտանգության դրանց կազմակերպությունների ներգործության աճումը, նրանց ձգտումը՝ իրենց ռազմական հզորությունը պահպանելու այնպիսի մակարդակում, որը նրանց հնարավորություն կտա ԽՍՀՄ կազմում եղած պետությունների նկատմամբ վարելու անմիջական կամ միջնորդավորված ուժային ճնշման քաղաքականություն,

– երրորդ աշխարհի երկրների տնտեսական ու ռազմական հզորության աճը, միջուկային զենքի տեր դառնալու նրանց հնարավորությունը,

– Հայաստանի և սահմանակից, այդ թվում՝ նախկինում ԽՍՀՄ կազմում եղած, պետությունների միջև տարածքային տարաձայնությունների սրման հնարավորությունը,

– համընդհանուր բնապահպանական պրոբլեմները, բնական, բնատեխնածին, բնապահպանական, տարածաշրջանային ու համընդհանուր մասշտաբների աղետները:

Հայաստանի ներքին անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքները պայմանավորող հիմնական գործոններն են՝

– իշխանության նոր կառույցների ձևավորման անավարտությունը, և նրա չափազանց կենտրոնացումը,

– տնտեսության պետական հատվածի ապակազմակերպումը և նոր տնտեսական կառույցների ոչ բավարար զարգացածությունը,

– նախկին ԽՍՀՄ տարածքում հայերի բնակության շրջաններից փախստականների հոսքի աճը,

– սոցիալական պրոբլեմների սրումը, գործազրկության ու հանցագործությունների աճը,

– տնտեսական ու ֆինանսական ինքնուրույնության պրոբլեմի չլուծվածությունը,

– վառելիքաէներգետիկ, տրանսպորտային, հաղորդակցային ճգնաժամի սրումը՝ կապված սահմանակից պետությունների տարածքներով տարանցիկ ուղիների արգելափակման հետ,

– բնական ռեսուրսների սպառումը և բնապահպանական իրադրության համատարած վատթարացումը, ինչը հանգեցնում է կյանքի տևողության կրճատման, բնակչության առողջական վիճակի վատացման ու գալիք սերունդների գենետիկական հետաճման, բնապահպանական աղետների գոտիների առաջացումը:

Անվտանգության վրա ազդող հիմնական գործոնների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ առավել մեծ սպառնալիք են ներկայացնում այն գործոնները, որոնք պայմանավորված են ԽՍՀՄ փլուզմամբ, Հայաստանի ներքին պրոբլեմներով, ինչպես նաև տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական առանձնահատկություններով:

Հայաստանի արտաքին անվտանգության վրա ազդող հիմնական գործոնների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ռազմական վտանգը պահպանվում է: Այն ակտուալ է: Ինքնորոշված Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ ծավալվում են ռազմական գործողություններ՝ խաղաղ բնակչության դեմ մարտական միջոցների կիրառմամբ:

Այսպիսով՝ ներկայիս պահին բնորոշ են.

- Հայաստանի տարածքային ամբողջականության ու պետական անկախության համար սպառնալիքը,
- պետության էկոնոմիկայի քայքայման, անդառնալի տեխնիկական հետամնացության, սոցիալական հետաճման, բարոյական ու հոգևոր անկման և հասարակության ապահիստեգրման սպառնալիքը,
- հասարակության գոյության բնական միջավայրի քայքայման, բնականոն կենսագործունեության համար անընդունելի բնապահպանական պայմանների ստեղծման սպառնալիքը,
- բնակչության զանգվածային արտագաղթի սպառնալիքը:

1.2. Ռազմական քաղաքականություն (ընդհանուր դրույթներ)

Ռազմական գործունեության ոլորտը, որը անմիջականորեն առնչվում է զինված բռնության միջոցների կիրառման հետ, ուստի և իշխանական հարաբերությունների համակարգի համար առավել զգայունն է, չի կարող դուրս մնալ քաղաքականության տեսադաշտից: Եվ քաղաքականության նման մասնագիտացված հատվածը, որը կոչված է նրա շահերը ներկայացնելու ռազմական բնագավառում, պետության ռազմական քաղաքականությունն է:

Ընդհանուր սոցիոլոգիական տեսանկյունից ռազմական քաղաքականությունը սահմանվում է որպես իշխանության հաստատությունների այն գործունեությունը, որը հիմնվում է տեսակետների ու գաղափարների որոշակի համակարգի, հասարակությունում ու աշխարհում ձևավորված սոցիալ-քաղաքական հարաբերությունների վրա և անմիջականորեն կապված է պետության հիմնարար շահերի ապահովման նպատակով զինված բռնության միջոցների ստեղծման և օրինական կիրառման հետ: Ռազմական քաղաքականության հիմնական յուրահատկությունն այն է, որ նա որոշակի պատմական պայմաններում և արմատական քաղաքական նպատակներին համապատասխան իր մեջ կենտրոնացնում, ինտեգրում է պետության այլ տեսակների կենսագործունեությունը՝ այն ուղղելով զինված բռնության միջոցների կիրառման հետ կապված խնդիրների լուծմանը: Պատերազմների նախապատրաստումն ու վարումը, հուսալի պաշտպանության ու ռազմական անվտանգության ապահովումը պատմականորեն դառնում են ավելի ու ավելի բարդ պրոբլեմ, ինչը պահանջում է նյութական, հոգևոր ու մարդկային ուժերի ներգրավում, հասարակության տարբեր ոլորտների ինտեգրում: Հենց դրանով էլ զբաղվում է ռազմական քաղաքականությունը՝ համադասելով և ուղղորդելով հասարակության ջանքերը:

Ռազմական քաղաքականության էությունը պարզորոշելու համար անհրաժեշտ է թվում ավելի հանգամանորեն ուսումնասիրել նրա կառուցվածքը: Ամենաընդհանուր տեսքով ռազմական քաղաքականության կառուցվածքը կարելի է ներկայացնել հետևյալ հաջորդականությամբ. 1) ռազմական քաղաքականության սուբյեկտները, 2) ռազմական քաղաքականության նպատակները, 3) ռազմական քաղաքականության օբյեկտները, 4) ռազմաքաղաքական նպատակներին հասնելու միջոցները, և վերջապես, այն պայմանները, որոնցում իրականացվում է ռազմաքաղաքական գործունեությունը, այսինքն՝ ռազմաքաղաքական իրադրությունը, որը թեև ռազմական քաղաքականության կառուցվածքային տարր չէ, սակայն անմիջականորեն ազդում է դրա գործառման ու զարգացման վրա:

Որպես ռազմական քաղաքականության սուբյեկտ կարող են հանդես գալ պետությունները և նրանց միավորումները, ազգերը, սոցիալական խմբերը և դրանց ստեղծած հաստատությունները: Արդի հասարակությունում գործնականում ցանկացած սոցիալական շերտ կարող է ունենալ յուրահատուկ տեսակետներ իր նպատակներին զինված բռնության միջոցներով հասնելու վերաբերյալ և դրա համար ստեղծել հատուկ կառույցներ: Նման իրավիճակը ռեալ փաստ է զարգացող պետությունների մեծ մասի համար: Դրանցում այս կամ այն ազգային, սոցիալական, կրոնական և այլ խումբ ունի իր զինված կազմավորումները և զենքը ձեռքին պաշտպանում է իր շահերը:

Քանի որ խոսքը վերաբերում է պետության ռազմական քաղաքականությանը, ապա ռազմաքաղաքական նպատակների որոշման իրավունքը պատկանում է բացառապես երկրի ռազմաքաղաքական ղեկավարությանը: Այդ նպատակներն արտացոլում են ինչպես ամբողջ երկրի, այնպես էլ պետական ապարատի հիմնարար շահերը: Ռազմական քաղաքականության նպատակների հիման վրա որոշվում են նրա օբյեկտները, որոնց դերում կարող են հանդես գալ առանձին պետություններ կամ դրանց խմբեր, ազգեր, սոցիալական խմբեր և ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ միջազգային ասպարեզում իրագործվելիք զինված բռնության՝ դրանց ստեղծած կառույցները:

Ռազմաքաղաքական նպատակներին կարելի է հասնել զինված բռնության միջոցներով (դրանց մասին ավելի հանգամանորեն կխոսենք հաջորդ գլխում), որոնց միջուկն են զինված ուժերը: Այդ պատճառով բանակը ռազմական քաղաքականության սուբյեկտի մշտական հոգածության առարկան է, քանի որ բանակով է պայմանավորված պետության կարողությունը՝ ինչպես պաշտպանելու երկիրը, այնպես էլ միջազգային ասպարեզում հասնելու իր ռազմաքաղաքական նպատակներին:

Պետության ռազմական քաղաքականության գործառման ու զարգացման մեխանիզմը գործում է հետևյալ կերպ: Կա պետություն՝ որպես ռազմական քաղաքականության սուբյեկտ, որն ունի որոշակի ռազմաքաղաքական նպատակներ և զինված բռնության միջոցների զինանոց: Տվյալ միջոցները կիրարկվում են միջազգային հարաբերությունների համակարգի այս կամ այն օբյեկտի նկատմամբ, ընդսմին նշված համակարգը բնութագրվում է կոնկրետ ռազմաքաղաքական իրադրությամբ: Եթե նպատակներն ու միջոցները համապատասխանում են ռազմաքաղաքական իրադրության պայմաններին և գերազանցում են հակազդեցության հնարավորությունները, ապա օրինաչափ է խոսել պետության ռազմական քաղաքականության գործառման կայունության մասին, որովհետև ռազմաքաղաքական նպատակներն իրագործվում են ռազմական քաղաքականության միջոցներով: Այն դեպքում, երբ նպատակները չեն համապա-

տասխանում ռազմաքաղաքական իրադրությանը կամ օբյեկտի վրա հակադարձ ուժային ներգործության հնարավորություններին, տեղի է ունենում ռազմական քաղաքականության կայուն վիճակի խախտում, որը կարող է դրսևորվել հետևյալ ձևերով.

1) առաջ է գալիս պահանջմունք կա՛մ ընդլայնելու զինված բռնության ներգրավված միջոցների զինանոցը (հակամարտության ծավալում), կա՛մ ընդհանրապես հրաժարվելու դրանց կիրառումից (քանի որ դրանք հնարավորություն չեն տալիս հասնելու դրված նպատակներին),

2) ռազմաքաղաքական նպատակներին հասնելու անհնարինությունը առաջ է բերում դրանց մասնակի կամ արմատական շտկման անհրաժեշտություն: Ռազմաքաղաքական նպատակների մասնակի շտկումը ենթադրում է կա՛մ հրաժարում տվյալ օբյեկտի վրա անմիջական ներգործությունից, կա՛մ ընդհանրապես նրա արտաքսում իր շահերի ոլորտից: Ռազմաքաղաքական նպատակների արմատական շտկումը չի կարող կատարված լինել առանց ռազմական քաղաքականության սուբյեկտի շահերի համակարգում սկզբունքային փոփոխությունների, որոնք հնարավոր են միայն կառավարության և բարձրագույն պետական մարմիններում քաղաքական ուժերի բաշխման փոփոխման դեպքում:

Ռազմաքաղաքական հարաբերությունների համակարգում առանձնացվում են ներքին և արտաքին (միջազգային) ոլորտները: Պետության ռազմական քաղաքականության վրա դրանց ազդեցությունը միանշանակ չէ. եթե ներքին ռազմաքաղաքական հարաբերություններով պայմանավորվում է ռազմական քաղաքականության սոցիալ-քաղաքական էությունը, ապա միջազգային հարաբերությունները, կախված դրանց վիճակից, որոշում են զինված բռնության միջոցներով քաղաքական նպատակներին հասնելու այս կամ այն ձևի ու մեթոդի կիրառելիության կոնկրետ սահմանները: Կախված լարվածության աստիճանից՝ ռազմաքաղաքական հարաբերությունները կարող են լինել դիմամարտության, առճակատման, համագործակցության, ինտեգրման և այլ բնույթի:

Ելնելով ռազմաքաղաքական հարաբերությունների երկու փոխկապված համակարգերի (արտաքին և ներքին) առկայության հանգամանքից՝ բովանդակային առումով տարբերում են պետության ռազմական քաղաքականության երկու կողմ՝ արտաքին և ներքին: Արտաքին կողմն ընդգրկում է այն պրոբլեմների շրջանը, որոնք անմիջականորեն կապված են այլ պետությունների հետ փոխհարաբերություններում քաղաքական նպատակներով զինված բռնության միջոցներ կիրառելու կամ կիրառման սպառնալիքի, ինչպես նաև այդ պետություններում գործող սոցիալական ուժերին սատարելու կամ դրանց դիմագրավելու հետ:

Ռազմական քաղաքականության ներքին կողմը ներառում է այն պրոբլեմները, որոնք անմիջականորեն առնչվում են միջազգային հակամարտությունների լուծման համար զինված բռնության միջոցների պատրաստմանը կամ երկրի ներսում միջդասակարգային, ազգամիջյան և այլ հակասությունների լուծման նպատակով զինված պայքարի նախապատրաստմանն ու վարմանը:

Պետության ռազմական քաղաքականության արտաքին և ներքին կողմերի հարաբերակցության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ թեև դրանց բովանդակությունը միևնույնը չէ, սակայն դրանք գտնվում են դիալեկտիկական միասնության մեջ: Դա հատկապես նկատելի է դառնում, երբ խոսքը վերաբերում է առանձին պետությունների ռազմական քաղաքականության ներգործությանը աշխարհում կամ տարածաշրջաններում տիրող ռազմաքաղաքական իրադրության վրա:

Միջազգային հարաբերությունների համակարգում պետության ռազմական քաղաքականության արտաքին կողմի ոչ զգուշավոր իրականացումը, հատկապես՝ ներկայիս ժամանակներում, կարող է ունենալ անդառնալի հետևանքներ և անգամ հանգեցնել պետությունների ու նույնիսկ ամբողջ մարդկության կործանման: Այդ պատճառով արդեն վաղուց ակնհայտ է դարձել պետության ամբողջ ռազմաքաղաքական գործունեության մեջ ռազմական քաղաքականության արտաքին բաղադրիչի դերի և ազդեցության աճման միտումը:

Հասարակության ռազմաքաղաքական հաստատությունների շարքն են դասվում այն հատուկ ստեղծված հաստատությունները, որոնք կոչված են մշակելու, ինչպես նաև իրականացնելու պետության ռազմական քաղաքականությունը: Նման հաստատություններ կարող են լինել՝ Ազգային անվտանգության խորհուրդը, Պաշտպանության նախարարությունը, Գլխավոր շտաբը և ռազմական քաղաքականությունն անմիջականորեն իրականացնող բանակը: Սոցիալական հաստատությունների սույն համախմբի առանձնահատկությունն այն է, որ դրանք մարմնավորում են ոչ միայն պետության, այլև ընդհանուր առմամբ հասարակության քաղաքական կազմակերպվածքի նյութական ուժը:

Ռազմաքաղաքական գործունեությունը սոցիալ-քաղաքական գործունեության այն տարատեսակն է, որն անմիջականորեն և ուղղակի կապված է ռազմական քաղաքականության սուբյեկտի նպատակներին հասնելու համար զինված բռնության միջոցների նախապատրաստման ու կիրառման հետ: Ընդ որում, տվյալ տեսակի գործունեության մեջ ռազմական բաղադրիչի առկայությունը այն բնութագրում է զինված բռնության միջոցների կիրառման տեսակետից, իսկ քաղաքական բնույթը երևան է հանում ռազմական քաղաքականության սոցիալական ուղղվածությունը:

Ռազմաքաղաքական գաղափարներն ու հայացքները արտացոլվում են ռազմաքաղաքական հայեցակարգերում, ռազմական դոկտրիններում և պլաններում:

Այսպիսով՝ կարելի է հանգել այն եզրակացությանը, որ պետության ռազմական քաղաքականության ամբողջ համակարգը հիմնականում ձևավորվում, գործարկվում ու զարգացվում է ռազմաքաղաքական հարաբերությունների համակարգի վրա ազգային շահերին համապատասխանող ազդեցություն գործելու նպատակով:

II. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄՈՒՏՔԸ ԱՆԿԱԽ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿՈՒԼԵԿՏԻՎ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

Ստեղծված պայմաններում Հայաստանի համար իր ռազմական անվտանգության ապահովման ռեալ հեռանկարների որոշման լուրջ հիմք դարձավ Ռուսաստանի Դաշնության Գերագույն խորհրդի Նախագահության հայտարարությունը «Ռուսաստանի Դաշնության ռազմական քաղաքականության գերակայությունների մասին» (ընդունվել է 1992 թ. ապրիլի 1-ին): Այստեղ 1-ին և 2-րդ բաժիններում նշվում է, որ Ռուսաստանի և ԱՊՀ մասնակից մյուս պետությունների դեմ ուղղված համաշխարհային պատերազմների կանխման բավարար միջոց են ռազմավարական միջուկային ուժերը, որոնց կազմը պետք է կարգավորվի պայմանագրային հիմունքներով: Շեշտվում է, որ ԱՊՀ միասնական պաշտպանական տարածության շրջանակներում նախկին ԽՍՀՄ Զինված ուժերի ձևավորված կառուցվածքը, ԱՊՀ մասնակից պետությունների միջև սերտ համակողմանի կապերի առկայությունը կանխորոշում են նրանց կոլեկտիվ անվտանգության համակարգի ստեղծման անհրաժեշտությունը:

Ռազմական հարցերի լուծմանը ԱՊՀ մասնակից պետությունների տարբեր մոտեցումների հաշվառմամբ՝ նրանց պաշտպանունակությունը կարող է ապահովված լինել բազմակողմ և երկկողմ համաձայնագրերի, համատեղ գործողությունների համադասման համար համամասնական հիմունքներով ԱՊՀ քաղաքական և ռազմական մարմինների ստեղծման հիմքի վրա:

Արդեն իսկ Հայաստանի մասնակցությունը Անկախ Պետությունների Համագործակցությանը կանխորոշեց նրա ռազմական քաղաքականության գերակայությունների կառուցվածքի ամենակարևոր պարամետրը: Դա, մի կողմից, հայ-ռուսաստանյան բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ անվտանգության մասին պայմանագրի ստորագրումն է: Փաստաթղթում նաև սահմանվում է այնպիսի կարևոր արտահայտություն, ինչպիսին է «փոխադարձ անվտանգությունը»: Առջևում է Պայմանագրի վավերացումը ինչպես Ռուսաստանի, այնպես էլ Հայաստանի կողմից:

Հայաստանը դարձավ նաև ԱՊՀ անդամ պետությունների Հավաքական անվտանգության մասին պայմանագրի մասնակից: Այն ևս դեռ պետք է վավերացվի: Արդեն հավաքական անվտանգության հարաբերությունների ձևավորման սկզբնական փուլում Հայաստանը անցնում է այդ կարևոր պայմանագիրը ռեալ բովանդակությամբ օժտելու իր ճանապարհը: Այսպես. ԱՊՀ պետությունների ղեկավարների՝ Բիշկեկում կայացած (1992 թ. հոկտեմբեր) խորհրդակցությունից հետո Հայաստանի ներկայացուցիչը հաստատվեց ԱՊՀ ՄԶՈՒ-ի շտաբի պետի տեղակալի պաշտոնում:

Համագործակցության Պաշտպանության նախարարների խորհրդի նիստին, որը տեղի ունեցավ Մոսկվայում 1992 թ. նոյեմբերին, մասնակցեց Հայաստանի ներկայացուցչական պատվիրակությունը:

Խորհրդի նիստից առաջ ԱՊՀ ՄԶՈՒ-ի Գլխավոր հրամանատար, ավիացիայի մարշալ Եվգենի Շապոշնիկովը, պատասխանելով լրագրողների հարցերին, նշել է. «Ռազմական գերատեսչությունների ղեկավարների քննարկմանը ներկայացվող փաստաթղթերը կարևոր են: Սակայն Համագործակցության համար առավել մեծ պրոբլեմը զինված հակամարտությունների կանխումն է: Մենք առաջ ենք քաշել խաղաղապահ հավաքական ուժերի ստեղծման, զինվորական դիտորդների հաստատության հիմնման գաղափարը: Համապատասխան համաձայնագիրն ստորագրված է: Ցավոք, Հայաստանից բացի, ոչ մի պետությունում այն նախաստորագրված չէ իշխանությունների կողմից»:

ԱՊՀ մասնակից պետությունների ռազմական անվտանգության հայեցակարգի (Հայաստանն ստորագրել է Բիշկեկում 1992 թ. հոկտեմբերի 9-ին) առանձնակի կարևորությունը պայմանավորված է ռազմական քաղաքականության փոխհամաձայնեցված ու ԱՊՀ բոլոր մասնակից պետությունների համար ընդհանուր հիմնական սկզբունքների մշակմամբ, ամրագրմամբ և իրագործմամբ՝ ի շահ յուրաքանչյուր երկրի պաշտպանության ապահովման:

Ենթադրվում է պահպանել այս մոտեցումները Հայաստանի պաշտպանության վերաբերյալ օրենսդրական ակտերի մշակման և ընդունման, նրա ազգային ռազմական դոկտրինի ձևակերպման ժամանակ:

ԱՊՀ մասնակից պետությունների ռազմական անվտանգության հայեցակարգը համաձայնեցված և պաշտոնապես ընդունված այն տեսակետների համախումբն է, որոնք վերաբերում են արտաքին սպառնալիքներից մասնակից պետությունների պաշտպանությանը, նրանց անկախության, տարածքային ամբողջականության և քաղաքական կայունության ապահովմանը:

III. ՆՈՐԱՍՏԵՂԾ ԱՊՀ ԿՈԼԵԿՏԻՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍ

Ռազմական անվտանգության հայեցակարգը ներառում է ռազմական քաղաքականության, Համագործակցության մասնակից պետությունների կոլեկտիվ պաշտպանության հիմունքները, այդ թվում՝ նրանց միջուկային քաղաքականության, Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի շինարարության ու զարգացման հիմնական սկզբունքները: Այն արտացոլում է ազգամիջյան ռազմաքաղաքական նպատակների ընդհանրությունը և հիմնվում է ռազմական հարցերին վերաբերող այն փաստաթղթերի սկզբունքային դրույթների վրա, որոնք ընդունել են Համագործակցության պետությունների ղեկավարները, և նրանց ազգային ռազմական դոկտրինների հիմնադիր կողմնորոշումները:

Համագործակցության մասնակից պետությունները գլխավոր քաղաքական նպատակներից մեկն են համարում Համագործակցության ու նրա յուրաքանչյուր մասնակցի ռազմական անվտանգությունը: Պատերազմի կանխումը դիտվում է որպես այդ նպատակին հասնելու հիմնական միջոց: Նրանք պատրաստ են համաշխարհային ընկերակցության բոլոր պետությունները դիտելու որպես գործընկերոջ և իրենց հարաբերությունները կառուցելու միջազգային իրավունքի, բարեկամության ու համագործակցության հանրաճանաչ սկզբունքների և նորմերի հիման վրա: Համագործակցության մասնակից պետությունները քաղաքական ու ռազմական առումով թշնամի չեն համարում և ոչ մի պետություն կամ պետությունների դաշնադրություն:

Անկախ Պետությունների Համագործակցության ռազմական քաղաքականությունը նրա մասնակից պետությունների ընդհանուր քաղաքականության բաղադրիչ մասն է: Այն հիմնվում է Անկախ Պետությունների Համագործակցության ստեղծման մասին 1991 թ. դեկտեմբերի 8-ի և 21-ի համաձայնագրերի դրույթների և ռազմական հարցերին վերաբերող այն փաստաթղթերի սկզբունքային դիրքորոշումների վրա, որոնք ընդունել են Համագործակցության պետությունների ղեկավարները: Ռազմական քաղաքականությամբ որոշվում են Համագործակցության մասնակից պետությունների ինքնիշխանության ու տարածքային ամբողջականության պաշտպանության համար Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի պատրաստման ու կիրառման հիմնական նպատակները և ուղղությունները:

ԱՊՀ ռազմական քաղաքականությունը որոշող հիմնական գործոնները պայմանավորված են այն հանգամանքով, որ աշխարհում տիրող ռազմա-

քաղաքական իրադրությունը ձեռք է բերել որակապես նոր բնույթ և բնորոշվում է միջազգային լարվածության նվազմամբ, միևնույն ժամանակ՝ որոշակի բարդությամբ ու հակասականությամբ: Նրա զարգացման վրա ազդում են մեծ թվով արտաքին ու ներքին գործոններ, որոնք սերտորեն փոխկապված ու փոխպայմանավորված են:

Արտաքին քաղաքական գործոններ: Աշխարհը գտնվում է ռազմական դիմակայությունից, «Արևմուտք–Արևելք» երկբևեռ կառուցվածքից դեպի ապառազմականացում և նոր միջազգային հարաբերություններ, նոր համընդհանուր ընկերակցություն անցման փուլում, ինչը լայն հնարավորություններ է ստեղծում կառուցողական համագործակցության հաստատման, ուժի կիրառումից հրաժարման և քաղաքական մեթոդներով վիճելի հարցերի ու հակամարտությունների կարգավորման համար:

Արևելքի և Արևմուտքի միջև հարաբերություններում «սառը պատերազմի» վիճակն իր տեղը զիջում է կառուցողական երկխոսությանն ու համագործակցությանը: Իր հետագա զարգացումն է ստացել բանակցային գործընթացը միջուկային և զանգվածային խոցման այլ տեսակի զենքերի, սովորական զինված ուժերի և սպառազինությունների կրճատման ու սահմանափակման ոլորտներում, ինչպես նաև վստահության, անվտանգության ու համագործակցության ամրապնդմանն ուղղված միջոցների ձեռնարկման վերաբերյալ:

Այս ամենը, ինչպես նաև պատերազմի սպառնալիքի վերացման, փոխադարձ վստահության ամրապնդման և միջազգային, եվրոպական ու ազգային անվտանգության հուսալի մեխանիզմների ստեղծման գործում համընդհանուր շահագրգռվածությունը առաջ են բերում պետությունների ռազմական քաղաքականության արմատական վերանայման, նոր ռազմական հայեցակարգերի մշակման ու, վերջին հաշվով, նոր ռազմական դոկտրինների ստեղծման և ընդունման անհրաժեշտություն:

Համագործակցության պետությունների ռազմական քաղաքականության համար սկզբունքային նշանակություն ունեն արևմտյան տերությունների պաշտոնական հրաժարումը ԱՊՀ մասնակից պետությունների հետ ռազմաքաղաքական առճակատումից, նրանց պատրաստակամությունը՝ հարաբերությունները կառուցելու երկխոսության, վստահության, համագործակցության հիմքի վրա, այն բանի ընդունումը, որ պատերազմն այլևս չի կարող լինել քաղաքական նպատակներին հասնելու միջոց:

Միջազգային հարաբերությունների նոր համակարգի ձևավորման պայմաններում ԱՊՀ-ն ունի համաշխարհային ընկերակցության մեջ էական տեղ զբաղեցնելու և միջազգային անվտանգության համար կոլեկտիվ պատասխանատվություն կրելու բոլոր հիմքերը: ԱՊՀ մասնակից պե-

տությունները, իրագործելով արմատական բարեփոխումներ, զգալի ազդեցություն են գործում ու կգործեն միջազգային հարաբերությունների համակարգում տեղի ունեցող գործընթացների վրա:

Սակայն ներկայումս չի կարելի լիովին բացառել առանձին երկրների կամ դրանց խմբերի կողմից տարածաշրջանային կամ համաշխարհային գերիշխանության հաստատմանը միտված ուղեգիծ վարելու, իրենց ռազմական, տնտեսական կամ գիտատեխնիկական ներուժի շնորհիվ ուժի դիրքերից իրականացվող քաղաքականության միջոցով համաշխարհային համակարգում արտոնյալ տեղ գրավելու փորձերի հնարավորությունը:

Ներքին քաղաքական գործոններ: Միմյանց նկատմամբ անկախ պետությունների և նոր ազգային կազմավորումների փոխադարձ պահանջատիրության հետևանքով առաջացած ռազմական հակամարտությունների գոտիների առկայությունը և անցումային շրջանի բարդությունը, նախկին ԽՍՀՄ ունեցվածքի մի մասի, այդ թվում՝ ռազմական, պատկանելության մեկնաբանման ոչ միանշանակությունը, Ռուսաստանի իրավասության տակ գտնվող և Համագործակցության այլ պետությունների տարածքում ժամանակավորապես տեղաբաշխվող որոշ զորքերի կարգավիճակի անորոշությունը, ինչպես նաև մեծ թվով սահմանադրորեն չհաստատված զինված կազմավորումների գոյությունը բացասաբար են ազդում այդ պետություններում տիրող ներքաղաքական իրադրության վրա և անկայունության գլխավոր պատճառներն են:

Նախկին ԽՍՀ Միության տարածքում կազմավորված որոշ ինքնիշխան պետություններում ստեղծված իրավիճակի նման անկայունությունը էապես բարդանում է տնտեսական ճգնաժամի ու մեծ թվով լուրջ սոցիալ-էթնիկական պրոբլեմների չլուծվածության հետևանքով, ինչը որոշակի հանգամանքներում կարող է հանգեցնել այն բանին, որ Համագործակցության մասնակից առանձին պետություններում առկա ներքին անկայունությունը կդառնա սպառնալիքի աղբյուր այլ պետությունների անվտանգության համար:

Կան նաև Համագործակցության մասնակից պետությունների արտաքին սահմանների անմիջական մոտակայքում զանազան կարգի ճգնաժամների առաջացման զգալի ռիսկեր:

Այդ պատճառով Համագործակցության մասնակից պետությունները ռազմական անվտանգության ոլորտում իրենց քաղաքականությունը որոշելիս, մերժելով ռազմական ուժի ամենակարողության մասին հնացած պատկերացումները, իրենց ապագան չկայմանավորելով միջազգային պրոբլեմների բացառիկ ռազմական լուծմամբ, ելնում են հետևյալ նկատառումներից.

– միջուկային զենքի կիրառմամբ համաշխարհային պատերազմի բռնկման սպառնալիքը ներկայումս քիչ հավանական է,

– մեծամասշտաբ սովորական պատերազմի բռնկման հավանականության նվազման միտումն ունի կայուն բնույթ,

– պահպանվում է տարբեր ռազմական և այլ հակամարտությունների և դրանց հիման վրա տեղային պատերազմների բռնկման բավականաչափ մեծ վտանգ,

– կա դրսից այն ուժերին սատարման հնարավոր վտանգ, որոնց գործողությունները կարող են ուղղված լինել ԱՊՀ համախմբվածության խաթարմանը,

– պահպանվում է միջուկային ու զանգվածային խոցման այլ տեսակի զենքերի, ինչպես նաև դրանց տեղ հասցման միջոցների տարածման, միջազգային ահաբեկչության, առաջին հերթին՝ զենքի ու թմրանյութերի առևտրի հետ կապված ձեռնարկումների վտանգը, ինչը կարող է դառնալ զինված հակամարտությունների պատճառ,

– կոլեկտիվ անվտանգության համար որոշակի սպառնալիք են ներկայացնում Համագործակցության որոշ պետություններում ներքին պրոբլեմների չլուծվածությունը, քաղաքական ու սոցիալական անկայունությունը: Այդ վտանգը կարող է էապես աճել Համագործակցության մասնակից պետությունների ներքին գործերին հնարավոր արտաքին միջամտության հետևանքով:

Համագործակցության մասնակից պետությունները որպես հավանական ռազմական վտանգի գլխավոր աղբյուրներ են դիտում մի շարք տարածաշրջաններում ձևավորված սոցիալ-տնտեսական ու ռազմաքաղաքական իրադրության անկայունությունը, որոշ պետությունների հզոր ռազմական ներուժը, որը գերազանցում է պաշտպանության պահանջմունքները, միջուկային ու զանգվածային խոցման այլ տեսակի զենքերի տարածումը:

Ռազմաքաղաքական իրավիճակի անկայունությունը մոտակա տարիներին ամենայն հավանականությամբ կպահպանվի: Համագործակցության արտաքին սահմանների անմիջական մերձակայքում խաղաղ ժամանակ սահմանակից և այլ պետությունների ծավալած ռազմավարական հարձակողական սպառազինությունների, ցամաքային զորքերի, ռազմաօդային ու ռազմածովային ուժերի հզոր մարտական խմբավորումները դժվար թե զգալիորեն կրճատվեն և կշարունակեն Համագործակցության անվտանգության համար ստեղծել գլխավոր հավանական ռազմական սպառնալիքը:

Այսպիսով՝ Համագործակցության համար ռազմական վտանգը մոտ ապագայում դժվար թե լիովին վերանա: Ռազմական իրադրության զարգացման ցանկացած, հատկապես՝ անցանկալի, տարբերակի դեպքում Համագործակցության մասնակից պետությունների առջև ծառանում է իրենց ռազմական անվտանգության ապահովման կարևոր ու հրատապ հարցը:

Համագործակցության մասնակից պետություններին միավորում են ոչ միայն նրանց ժողովուրդների պատմական ընդհանրությունը, տնտեսական ու քաղաքական փոխկապվածությունը, միասնական տնտեսական տարածությունը, այլև ըստ նպատակների համընկնող պաշտպանական խնդիրները, միասնական ռազմական ժառանգությունը և Համագործակցության բոլոր մասնակից պետությունների պահպանվող միասնական ռազմական ռազմավարական տարածությունը:

Ռազմական քաղաքականության գլխավոր նպատակն է արտաքին ռազմական սպառնալիքներից և հնարավոր ագրեսիայից Անկախ Պետությունների Համագործակցության բոլոր մասնակից պետությունների երաշխավորված պաշտպանության ապահովումը:

Խաղաղ ժամանակ ռազմական քաղաքականությունը, լինելով Համագործակցության մասնակից պետությունների արտաքին ու ներքին քաղաքականության մաս, ջանքերն ուղղում է Անկախ Պետությունների Համագործակցությունում և աշխարհում ռազմական սպառնալիքների հաջորդական նվազեցման (սահմանափակման) և կայունության ամրապնդման ապահովմանը, միջպետական ու քաղաքացիական պատերազմների կանխման, ռազմական բնագավառում վստահության ու բացության մեծացման ուղղությամբ միջոցների ձեռնարկմանը: Նշված նպատակներին հասնելու ճանապարհին Համագործակցության մասնակից պետությունների ռազմական քաղաքականությունը ելնում է վիճելի պրոբլեմները, միջազգային ճգնաժամները, տարածաշրջանային ռազմական հակամարտությունները խաղաղ, համաձայնական միջոցներով կարգավորելու անհրաժեշտությունից, միջպետական պրակտիկայում բացառում է խտրականությունը, ճնշման տնտեսական կամ ցանկացած այլ մեթոդների կիրառումը: Այն ամեն կերպ նպաստում է միջազգային և ներքին ահաբեկչության դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցների իրականացմանը, մարդու իրավունքների ապահովմանը:

Պատերազմական շրջանում ռազմական քաղաքականությունը ապահովում է արտաքին ագրեսիայի հետմղումը և Համագործակցության պետությունների ազատության, ինքնիշխանության ու տարածքային ամբողջականության պաշտպանության ընթացքում ագրեսորին այնպիսի անըն-

դունելի կորուստների պատճառումը, որը նրան կստիպի դադարեցնել ռազմական գործողությունները:

Այն դեպքերում, երբ ծագել է սպառնալիք Համագործակցության մասնակից մեկ կամ մի քանի պետությունների անվտանգությանը, տարածքային ամբողջությանը, ինչպես նաև միջազգային խաղաղությանն ու անվտանգությանը, Համագործակցության մասնակից պետությունները անհապաղ կարող են գործարկել փոխադարձ խորհրդատվությունների մեխանիզմը, որոնք նպատակաուղղված կլինեն իրենց դիրքորոշումների համաձայնեցմանը և ծագած սպառնալիքի վերացման համար միջոցների համատեղ ձեռնարկմանը:

Ինչպես հետևում է վերը շարադրվածից, Համագործակցության մասնակից պետությունների ռազմաքաղաքական նպատակները իրենց բնույթով զուտ պաշտպանողական են, ուղղված են ագրեսիայի կանխմանը, իսկ դրա ձեռնարկման դեպքում՝ տարածքային ամբողջականության ու պետական սահմանների անձեռնմխելիության ապահովման նպատակով ագրեսիայի հետմղմանը բոլոր եղած ուժերով ու միջոցներով:

Խաղաղ ժամանակ ռազմական քաղաքականության գլխավոր խնդիրն է պատերազմի կանխումը և միջազգային անվտանգության ամրապնդումը: Համագործակցության մասնակից պետությունները նպատակադրված են իրենց հարաբերությունները զարգացնելու պետական ինքնիշխանության, ինքնորոշման անկապտելի իրավունքի, փոխադարձ ճանաչման ու հարգման, իրավահավասարության սկզբունքի հիման վրա և մերժում են ռազմական ուժի կամ ուժի սպառնալիքի կիրառումը քաղաքական, տնտեսական և այլ նպատակների հասնելու համար: Նրանք գերակշիռ ուշադրություն են դարձնում ճգնաժամային իրավիճակների հաղթահարմանը՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ներկայիս պայմաններում ցանկացած տեղային զինված հակամարտություն կարող է աղետալի հետևանքներ ունենալ ոչ միայն դրանում ներգրավված, այլև Համագործակցության բոլոր պետությունների, ամբողջ աշխարհի համար:

Համագործակցության մասնակից պետությունները՝

– փոխադարձաբար լի են վճռականությամբ կատարելու ինքնիշխանության մասին ընդունված հռչակագրերն ու անկախության մասին ակտերը,

– երբեք, ոչ մի հանգամանքում առաջինը չեն սկսի որևէ պետության դեմ ուղղված ռազմական գործողություններ, եթե իրենք չդառնան ագրեսիայի, զինված հարձակման օբյեկտ,

– հաստատում են իրենց պարտավորությունը՝ առաջինը չկիրառելու միջուկային կամ զանգվածային խոցման ցանկացած այլ զենք,

– ջանքեր կգործադրեն՝ միջուկային զենքի, զանգվածային խոցման այլ տեսակի զենքերի, ինչպես նաև դրանք տեղ հասցնելու միջոցների տարածումը կանխելու համար,

– երաշխավորում են գոյություն ունեցող սահմանների անձեռնմխելիությունը և այլ պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելը,

– հռչակում են Համագործակցության մասնակից պետությունների ռազմական անվտանգության ապահովման ուղղությամբ կոլեկտիվ որոշումների ընդունման ու համատեղ միջոցների ձեռնարկման գերակայությունը,

– նպատակադրված են աշխարհում ռազմավարական կայունության պահպանումն ապահովելու քաղաքական ու ռազմաքաղաքական մեթոդներով,

– կնպաստեն անվտանգության միջազգային համակարգերի ամրապնդմանը,

– մտադրված են քաղաքական ու ռազմական հարցերով համագործակցելու Հյուսիսատլանտյան և այլ դաշինքների, աշխարհի բոլոր պետությունների հետ,

– կմասնակցեն ՄԱԿ-ի Կանոնադրությանը համապատասխանող միջազգային ձեռնարկումներին,

– միտված են Համագործակցության մասնակից պետությունների զինված ուժերն ու Միացյալ զինված ուժերը պահելու Համագործակցության մասնակից պետությունների հուսալի պաշտպանունակության ապահովման համար խելացի բավարարության սահմաններում:

Ընդսմին Համագործակցության մասնակից պետությունները ելնում են այն գաղափարից, որ նրանց ընդհանուր ռազմական անվտանգությունը, ինչպես նաև յուրաքանչյուր մասնակցի ռազմական անվտանգությունը ապահովվում են հետևյալ եղանակներով ու միջոցներով.

– միջուկային զսպում, որն իրագործվում է Ռուսաստանի Դաշնության Ռազմավարական միջուկային ուժերի՝ այդ նպատակների համար նվազագույնս անհրաժեշտ ներուժով,

– Համագործակցության արտաքին սահմաններում տեղային հակամարտությունների կանխման գծով ուժերի և յուրային բանակների՝ պաշտպանության համար բավարար ներուժով,

– խաղաղության համար վտանգ ներկայացնող ապօրինի զինված կազմավորումների գործողությունների հետևանքով տարածաշրջաններում անկայունության ցանկացած դրսևորումների տեղայնացումը կարճ ժամկետում ապահովելու կարողությունը:

Հայեցակարգում շեշտվում է. Համագործակցության մասնակից պետությունները հաստատում են, որ իրենց փոխհարաբերություններում թույլ չեն տա ուժի կիրառում կամ կիրառման սպառնալիք և իրենց միջև ծագող բոլոր հնարավոր վեճերը կլուծեն բացառապես խաղաղ միջոցներով, բանակցություններով:

Համագործակցության մասնակից պետությունները նպատակադրված են ներքին անվտանգության ապահովման ոլորտում շարունակելու երկկողմ ու բազմակողմ հիմունքներով այնպիսի համաձայնեցված գործնական միջոցների մշակումն ու իրագործումը, որոնք ուղղված լինեն ԱՊՀ շրջանակում խաղաղության, միջպետական կայունության ու վստահության, ներքին սպառնալիքների տեղայնացման իրավիճակի հաստատմանը, իսկ նման սպառնալիքների պատճառով զինված հակամարտությունների առաջացման դեպքում՝ դրանց արագ և անարյուն դադարեցմանը:

Համագործակցության ցանկացած պետության տարածքում միջդավանական, ազգամիջյան ու քաղաքական հենքի վրա ծագած և մարդու իրավունքների խախտմանը հանգեցնող հակամարտությունների կարգավորման ու կանխման գործում փոխադարձ օգնություն ցույց տալու նպատակով կօգտագործվեն պետությունների ղեկավարների որոշմամբ ստեղծվող Ռազմական դիտորդների և ԱՊՀ-ում խաղաղություն պահպանող հավաքական ուժերի խմբերը:

Անկախ Պետությունների Համագործակցության մասնակից պետությունների կոլեկտիվ պաշտպանությունը ԱՊՀ Ռազմական անվտանգության ապահովման հայեցակարգի բաղկացուցիչ մասն է և հիմնվում է ռազմական հարցերի վերաբերյալ Համագործակցության մասնակից պետությունների ղեկավարների կողմից ընդունված փաստաթղթերի դրույթների վրա: Դա այն տեսակետների համակարգն է, որոնք վերաբերում են ագրեսիայի կանխմանը քաղաքական, տնտեսական ու ռազմական եղանակների կիրառմամբ, իսկ դրա սանձազերծման դեպքում՝ ագրեսիայի հետմղմանը Համագործակցության մասնակից պետությունների ունեցած բոլոր միջոցներով:

Կոլեկտիվ պաշտպանությունն ապահովում է Համագործակցության մասնակից պետությունների պաշտպանական ներուժի առավել արդյունավետ իրացումը քաղաքական իրադրության, նրանց ռազմատնտեսական ու գիտատեխնիկական հնարավորությունների հաշվառմամբ և ելնում է ռազմական սպառնալիքի նվազեցման անհրաժեշտությունից, պատերազմի կանխման ու ագրեսիայի հետմղման հնարավորություններից, նախատեսում է գործողություններին մասնակցություն Ռազմական դիտորդների և Անկախ Պետությունների Համագործակցությունում խաղաղություն

պահպանող հավաքական ուժերի խմբերի կազմում: Հայեցակարգը նաև նախատեսում է ռազմաքաղաքական ու ռազմավարական իրադրություն, ռազմական սպառնալիքի աղբյուրների, ապագա պատերազմի հավանական բնույթի համակողմանի վերլուծություն:

Համագործակցության մասնակից պետությունների կոլեկտիվ պաշտպանության հիմքում դրված են այն սկզբունքները, որոնցով ապահովվում է կայունության և անվտանգության հետագա ամրապնդումը, զինված հակամարտությունների բացառումը, Համագործակցության մասնակից պետությունների ինքնիշխանության պաշտպանությունը, և որոնք այդ պետությունների ռազմական քաղաքականությանը տալիս են ընդհանուր առմամբ պաշտպանողական ուղղվածություն: Դրանք են՝

– հրաժարում ռազմական գործողություններն առաջինն սկսելուց և հարձակողական գործողություններ վարելու համար խաղաղ ժամանակ զորքերի խոշոր խմբավորումներ ստեղծելուց,

– կանխման կարգով իրականացվող այնպիսի ռազմական միջոցների ու գործողությունների բացառում, որոնց ձեռնարկումը նպատակաուղղված լինի ռազմական գերազանցության հասնելուն,

– ՄԱԿ-ի սկզբունքների, մարդու իրավունքների պահպանում, միջուկային զենքի չտարածմանն ու զինաթափմանը վերաբերող, ինչպես նաև խաղաղության և անվտանգության պահպանմանն ուղղված պայմանագրերի, համաձայնագրերի և այլ միջազգային ակտերի պահանջների ճշգրիտ կատարում,

– դոկտրինալ փաստաթղթերի բովանդակության թափանցիկության ապահովում,

– խաղաղ ժամանակ ռազմական գործունեության նկատմամբ վերահսկողության արդյունավետ մեխանիզմի ստեղծում:

Անկախ Պետությունների Համագործակցության կոլեկտիվ պաշտպանության բովանդակությունն ու նրա սկզբունքներն են կազմում Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի ու մասնակից պետությունների զինված ուժերի խնդիրները, դրանց կիրառման ձևերն ու եղանակները, ինչպես նաև Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի ղեկավարման կազմակերպումը:

Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի խնդիրները Հայեցակարգում սահմանվում են խաղաղության պահպանման, առաջինը զինված ուժ ու միջուկային զենք չկիրառելու պարտավորության, տարբեր տարածաշրջաններում խաղաղության վերականգնման նպատակով միջազգային պայմանագրերին ու համաձայնագրերին համապատասխան իր զինված

ուժերը կիրառելու յուրաքանչյուր մասնակից պետության իրավունքի պահպանման, այլ պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելու, ռազմաքաղաքական գործունեության թափանցիկության, զորքերի (ուժերի), տարածքի ու բնակչության պատեհաժամ նախապատրաստման, սպառազինության ու ռազմական տեխնիկայի արտադրության միասնական տեխնոլոգիայի, զորքերի խմբավորումների և հակաօդային ու օդատիեզերական պաշտպանության միասնական համակարգի ստեղծման, միջուկային զենքի կիրառմանը մշտական պատրաստության վիճակի պահպանման անհրաժեշտության հաշվառմամբ:

Համաձայն Հայեցակարգի՝ կոլեկտիվ պաշտպանության բնագավառում Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի խնդիրներն են.

– պատերազմի կանխումը՝ հավանական հակառակորդին միջուկային զսպմամբ դրա սանձազերծումից հետ պահելու միջոցով,

– պատրաստվող ագրեսիայի վերաբերյալ տեղեկույթի պատեհաժամ հաղորդումը, հերթապահ ուժերի ու միջոցների, մարտական կառավարման և ապահովման համակարգերի պահպանումը բարձր մարտական պատրաստության վիճակում,

– ցամաքում և ծովում, օդում և տիեզերքում հրթիռային հարձակումն սկսվելու մասին զգուշացում,

– հանկարծակի օդատիեզերական հարձակման հետմղում ու հիմնական վարչաքաղաքական, արդյունաբերական կենտրոնների և այլ կարևոր օբյեկտների պաշտպանություն,

– հակառակորդի ցամաքային, ծովային և օդային հարձակման հետմղում, ԱՊՀ տարածքի կարևոր շրջանների պահպանում և հակառակորդի ներխուժած խմբավորումների ջախջախում,

– հակառակորդին ռազմական գործողությունների դադարեցման պարտադրում և ագրեսիայի հետևանքների վերացում,

– հակառակորդի ռազմատնտեսական ներուժի թուլացում,

– խաղաղության պահպանում ու վերականգնում այլ պետությունների զինված ուժերի հետ համատեղ՝ համաձայն միջազգային պայմանագրերի և ՄԱԿ-ի Կանոնադրության,

– աղետների, այդ թվում՝ տարերային, հետևանքների վերացման ժամանակ օգնություն բնակչությանը:

Համագործակցության մասնակից պետությունների Զինված ուժերի խնդիրները, կապված կոլեկտիվ պաշտպանությանը դրանց մասնակցության հետ, ԱՊՀ ռազմաքաղաքական ղեկավարության կողմից սահմանվում են յուրաքանչյուր պետության օրենսդրության հիման վրա և Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի Գլխավոր հրամանատարի առաջարկությունների հաշվառմամբ:

Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի կիրառման պլանավորման հիմքերն են հնարավոր պատերազմի քաղաքական նպատակները ռազմական գործողությունների վարման հարցում, հատկապես՝ պատերազմի սկզբնական շրջանում, զինված ուժերի կոնկրետ խնդիրները: Հայեցակարգում նշվում է, որ Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի կիրառման վերաբերյալ որոշման կայացումը պատկանում է Համագործակցության մասնակից պետությունների ղեկավարների խորհրդի իրավասությանը: Քանի որ Համագործակցության մասնակից պետությունների ռազմական քաղաքականությունն ունի պաշտպանողական ուղղվածություն և բացառում է ցանկացած վիճելի միջազգային պրոբլեմների, այդ թվում՝ զինված հակամարտությունների, լուծման համար ուժի կամ ուժի սպառնալիքի կիրառումը, քանի դեռ Համագործակցության ցանկացած ինքնիշխան պետության տարածքը չի ենթարկվել ուղղակի ագրեսիայի, ապա Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերը պատրաստվում են առաջին հերթին պատասխան գործողություններում կիրառմանը: Այս դրույթը վերաբերում է զինված պայքարի սկզբին: Ագրեսիայի նախաձեռնումից հետո դրանք կողմնորոշվում են զինված պայքարի այնպիսի ձևերի ու եղանակների ընտրությանը, որոնք պետք է համապատասխանեն ստեղծված իրադրությանը, ապահովեն ռազմավարական նախաձեռնության ձեռքբերումն ու ագրեսորի պարտությունը: Ռուսի Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերը պետք է պատրաստ լինեն վարելու պաշտպանական, հարձակողական և այլ տեսակի մարտական գործողություններ ցանկացած տարբերակով պատերազմի սանձազերծման ու վարման դեպքում, խոցման արդիական ու հեռանկարային միջոցների կիրառման պայմաններում:

Ռազմավարական ուժերի կողմից միջուկային զենքի կիրառմամբ մարտական խնդիրների կատարումը նախատեսվում է միայն պատասխան գործողությունների ժամանակ (Համագործակցության մասնակից պետությունների ռազմական անվտանգության ապահովման համակարգում միջուկային զենքի ու Ռազմավարական ուժերի դերի ու տեղի վերաբերյալ տեսակետները արտացոլված են Անկախ Պետությունների Համագործակցության մասնակից պետությունների միջուկային քաղաքականության հիմունքներում):

Օդատիեզերական պաշտպանության (ՕՏՊ) զորքերը կիրառվում են Համագործակցության մասնակից պետությունների օդատիեզերական

պաշտպանության միացյալ համակարգի շրջանակներում՝ օդային, հրթիռային ու տիեզերական հարձակման մասին պատեհաժամ իրազեկման, միասնական օդային տարածքի սահմանների պաշտպանության ու Համագործակցության մասնակից պետությունների զինված ուժերի առավել արդյունավետ կիրառման, պետական ու ռազմական կառավարման օբյեկտների, զորքերի, ռեզերվների, առավել կարևոր վարչաարդյունաբերական և այլ օբյեկտների ծածկապաշտպանության նպատակով:

ՕՏՊ կազմում են հակաօդային պաշտպանության, հրթիռատիեզերական պաշտպանության (ՀՏՊ) և օդատիեզերական ուժերի (ՕՏՈՒ) համակարգերը: ՀՕՊ-ի ու ՀՏՊ զորքերի և ուժերի կիրառումը կազմակերպվում է ԱՊՀ ամբողջ տարածքում՝ ըստ միասնական մտահղացման ու պլանի: ՀՕՊ-ի համակարգը կառուցվում է տարածքային սկզբունքով՝ գոտիների ու շրջանների հստակ բաժանմամբ:

ՕՏՈՒ-ն կիրառվում են Համագործակցության մասնակից այն պետությունների հետ պայմանագրային հիմունքներով, որոնց տարածքում տեղաբաշխված են:

Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերը և մասնակից պետությունների զինված ուժերը պատրաստ են վարելու բոլոր տեսակի մարտական գործողություններ (պաշտպանական կամ հարձակողական) պատերազմի սանձազերծման ցանկացած տարբերակի դեպքում (զինված հակամարտություն, տեղային պատերազմ, լայնամասշտաբ պատերազմ՝ խոցման սովորական միջոցների կիրառմամբ, միջուկային պատերազմ): Նրանք կարող են կիրառվել լիարժեքորեն կամ մասնակիորեն:

Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի և մասնակից պետությունների զինված ուժերի կիրառումը նպատակաուղղված է խնդիրների լուծմանը Համագործակցության մասնակից պետությունների միասնական ռազմական ռազմավարական տարածության մեջ:

Համագործակցության՝ պաշտպանության հարցերով բարձրագույն մարմին է Համագործակցության մասնակից պետությունների ղեկավարների խորհուրդը, որը մշակում և իրագործում է ռազմական քաղաքականությունը, որոշում է ռազմական շինարարության հիմնական ուղղությունները, ընդունում է ռազմական դոկտրինը, այդ թվում՝ միջուկային քաղաքականության հիմունքները, սահմանում է միջուկային զենքի կիրառման վերաբերյալ որոշման ընդունման ու դրա նկատմամբ վերահսկողության իրականացման կարգը, սահմանում է Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի կազմն ու կառուցվածքը և քննարկում է դրանց զարգացման ու պատերազմի ժամանակ կիրառման պլանները:

Համագործակցության պետությունների գործունեությունը կոլեկտիվ անվտանգության ապահովման ոլորտում համադասում է Հավաքական անվտանգության խորհրդի կողմից ստեղծված մշտական աշխատանքային մարմինը՝ Գլխավոր քարտուղարի գլխավորությամբ: Վերջինիս ղեկավարությամբ Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի Գլխավոր հրամանատարությունը՝

– կազմակերպում է ռազմական հարցերով քաղաքական խորհրդատվություններ ու համադասում Խորհրդի անդամ պետությունների դիրքորոշումները,

– պատրաստում է առաջարկություններ ու փաստաթղթեր անվտանգության ու պաշտպանության ոլորտում Խորհրդի անդամ պետությունների ղեկավարների կողմից որոշումների ընդունման համար,

– կազմակերպում է Հավաքական անվտանգության խորհրդի ներկայացումը պետությունների ղեկավարների, միջազգային կազմակերպությունների ու զանգվածային լրատվության միջոցների հետ հարաբերություններում, ինչպես նաև Խորհրդի լիազորմամբ կազմակերպում է շահերի ընդհանրության վրա հիմնված փոխգործություն և համագործակցություն Հյուսիսատլանտյան պայմանագրի կազմակերպության և այլ ռազմաքաղաքական խմբավորումների բլոկների ու միությունների հետ,

– նպաստում է Հավաքական անվտանգության խորհրդի անդամ պետությունների կողմից իրենց զինված ուժերի ստեղծմանն ու ամրապնդմանը և ցույց տալիս անհրաժեշտ օգնություն:

Համագործակցության մասնակից պետությունների ղեկավարների խորհուրդը որոշում է ընդունում՝ Համագործակցության ամբողջ տարածքում ռազմական դրություն մտցնելու մասին այն դեպքերում, երբ Համագործակցության, նրա մասնակից մի քանի կամ մեկ պետության դեմ ագրեսիա է ձեռնարկվել կամ կա դրա ձեռնարկման սպառնալիք, պատերազմ հայտարարելու, ռազմական գործողություններ վարելու, ռազմական դրությունը վերացնելու, պատերազմի վիճակը դադարեցնելու և հաշտություն կնքելու մասին: Համագործակցության մասնակից պետությունների կառավարությունների ղեկավարների խորհուրդը համադասում է Համագործակցության ռազմատնտեսական գործունեությունը, Պետությունների ղեկավարների խորհրդին ներկայացնում է պաշտպանական բյուջեի նախագիծը, Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի Գլխավոր հրամանատարության հետ համատեղ մշակում է զորքերի (ուժերի) զարգացման ծրագիրն ու դրա ֆինանսավորման ծավալը, ժողովրդական տնտեսության մոբիլիզացման և նյութական ռեսուրսների կուտակման պլանները:

Համագործակցության մասնակից պետությունների պաշտպանության նախարարների (կոմիտեների նախագահների) խորհուրդը ռազմական քաղաքականության ու ռազմական շինարարության հարցերով Պետությունների ղեկավարների խորհրդի բարձրագույն կոլեգիալ գործադիր մարմինն է: Նա քննարկում է տարածաշրջանների պաշտպանական բավարարության ապահովման նկատմամբ հայեցակարգային մոտեցումները, պաշտպանությանն ու ռազմական շինարարությանը վերաբերող պայմանագրերի ու համաձայնագրերի նախագծերը, մշակում է առաջարկություններ Միացյալ զինված ուժերի կազմակերպվածքի վերաբերյալ, ընդհանուր պահանջներ դրանց մարտական ու զորահավաքային պատրաստության, օպերատիվ ու մարտական պատրաստման կազմակերպման, զորքերի (ուժերի), սպառազինության, ռազմական տեխնիկայի ու կառավարման համակարգերի հեռանկարների վերաբերյալ:

Պաշտպանության նախարարների խորհրդի կազմում ներգրավվում են պաշտպանության նախարարները (կոմիտեների նախագահները), Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարը (Պաշտպանության նախարարների խորհրդի նախագահի), Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի շտաբի պետը:

Հայեցակարգում հստակեցվում է, որ Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի Գլխավոր հրամանատարությունը ղեկավարում է Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերը, իր գործունեությունը կազմակերպում ու վարում է համապատասխան Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի Գլխավոր հրամանատարության Կանոնադրության:

Ի շահ կոլեկտիվ պաշտպանության ապահովման՝ Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի Գլխավոր հրամանատարությունը մշտապես համագործակցում է մասնակից պետությունների ռազմաքաղաքական ղեկավարության ու զինված ուժերի կառավարման մարմինների հետ:

Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի Գլխավոր հրամանատարության կազմում են՝ Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի Գլխավոր հրամանատարն ու նրա տեղակալները, Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի շտաբը, Հասարակական տեղեկատվության կենտրոնը, Գործերի կառավարչությունը և Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի Գլխավոր հրամանատարության այլ մարմիններ:

Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերը կառուցված են հետևյալ սկզբունքների հիման վրա. Համագործակցության մասնակից պետությունների կողմից իրենց զինված ուժերից զորքերի (ուժերի) որոշակի թվակազմի հոժարական հատկացում՝ ՄՀՈՒ-ի Գլխավոր հրամանատարության օպերատիվ ենթակայության տակ, ռազմական կառույցների

և, ընդհանուր առմամբ, Միացյալ զինված ուժերի վերահսկելիություն՝ Համագործակցության պետությունների ղեկավարների խորհրդի կողմից, Համագործակցության մասնակից պետությունների պաշտպանության կոլեկտիվ ղեկավարում և Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի, ԱՊՀ արտաքին սահմաններին տեղային հակամարտությունների կանխման ուժերի, Ռազմական դիտորդների խմբերի և Անկախ Պետությունների Համագործակցությունում խաղաղության պահպանման հավաքական ուժերի միասնական օպերատիվ կառավարում:

Հայեցակարգում նշվում է, որ Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի շինարարությունը հիմնվում է Համագործակցության մասնակից պետությունների կոլեկտիվ պաշտպանության ղեկավարման կոլեգիալության, համաձայնեցված որոշումների մշակման, Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի անընդհատ կառավարման կազմակերպման ու պահպանման, միջուկային ներուժի հետևողական նվազեցման, Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի՝ ռազմական սպառնալիքի առաջացման դեպքում իրենց մարտական հզորությունը համապատասխանաբար մեծացնելու կարողության վրա, ինչպես նաև զորքերի (ուժերի), հատկապես՝ ագրեսիայի հետմղման համար նախատեսված զորքերի, մարտական ու զորահավաքային պատրաստությունը պատշաճ մակարդակում պահպանելու վրա:

Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի ընդհանուր կառուցվածքն ու մարտական կազմը հաստատվում են Համագործակցության մասնակից պետությունների ղեկավարների խորհրդի որոշմամբ՝ ըստ Համագործակցության մասնակից պետությունների պաշտպանության նախարարների խորհրդի ներկայացման և բանակաշինության ընդունված սկզբունքների հաշվառմամբ:

Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերը կազմակերպորեն ներառում են՝ Համագործակցության մասնակից պետությունների զինված ուժերից հատկացված զորքերի (ուժերի) թվակազմները, ԱՊՀ արտաքին սահմաններին տեղային հակամարտությունների կանխման ուժերը, որոնք տրամադրվում են Համագործակցության մասնակից պետությունների զինված ուժերի կազմից, Ռազմական դիտորդների խմբերը և Անկախ Պետությունների Համագործակցությունում խաղաղություն պահպանող հավաքական ուժերը:

Համագործակցության արտաքին սահմաններին տեղային հակամարտությունների կանխման ուժերը ներառում են զորամիավորումներ, զորամասեր, հիմնարկներ և այլ զորային կազմավորումներ, ինչպես նաև Համագործակցության մասնակից պետությունների բանակների այն օբյեկտները,

որոնք փոխանցված են Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի Գլխավոր հրամանատարության օպերատիվ ենթակայությանը:

Ռազմական դիտորդների խմբերը և Անկախ Պետությունների Համագործակցությունում խաղաղություն պահպանող հավաքական ուժերը բաղկացած են Համագործակցության մասնակից պետությունների այն զորքերից (ուժերից), որոնք հատկացվում են ժամանակավորապես՝ մասնակից պետությունների միջև փոխհամաձայնեցված թվաքանակով:

Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի պատրաստումը նպատակաուղղված է անվտանգության ապահովմանը և կատարվում է ըստ Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի պատրաստման պլանի, որը յուրաքանչյուր ընթացիկ տարվա համար մշակում է Համագործակցության ՄՀՈՒ-ի Գլխավոր հրամանատարությունը: Ընդսմին մշակման ժամանակ հաշվի են առնվում Համագործակցության մասնակից պետությունների զինված ուժերի գլխավոր (գերագույն) շտաբների առաջարկությունները: Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի պատրաստման պլանը հաստատում է Համագործակցության մասնակից պետությունների Պաշտպանության նախարարների խորհուրդը: Համագործակցության մասնակից պետությունների զինված ուժերի զորքերի ու շտաբների պատրաստումը կատարվում է Համագործակցության մասնակից պետությունների ինչպես ազգային, այնպես էլ կոլեկտիվ ռազմական անվտանգության ապահովման ուղղությամբ նրանց առջև դրվող խնդիրներին համապատասխան: Այն կազմակերպվում է ըստ Համագործակցության մասնակից պետությունների զինված ուժերի պատրաստման ամենամյա պլանների, որոնք մշակում են համապատասխան գլխավոր (գերագույն) շտաբները՝ Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի Գլխավոր հրամանատարության կազմակերպամեթոդական առաջարկությունների հաշվառմամբ:

Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի համար կադրերի պատրաստման համակարգը կառուցվում է Համագործակցության մասնակից բոլոր պետությունների տարածքում գտնվող ռազմաուսումնական հաստատությունների գոյություն ունեցող ցանցի հիմքի վրա՝ Համագործակցության մասնակից պետությունների միջև պայմանագրային պայմաններով, փոխադարձ շահերի հաշվառմամբ: Ընդսմին, քանի որ պաշտպանական շահերը համընկնում են, ապա անցումային ժամանակաշրջանում ռազմական կադրերի պատրաստումը կատարվում է Համագործակցության այլ պետությունների ռազմաուսումնական հաստատություններ իրենց ներկայացուցիչներին ուղարկող պետությունների համար մինչև 1993 թ. ներառյալ՝ անվճար, իսկ հետագայում՝ երկկողմ համաձայնագրերի հիման վրա:

Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի համալրումն իրագործվում է արտերկրայնության ու տարածքային համալրման, զինապարտության ու պայմանագրային ծառայության անցնելու կամավորության սկզբունքների համատեղմամբ: Ընդսմին զինվորական պարտականության կատարման ժամանակ հաշվի են առնվում սոցիալական արդարությունն ու բոլոր քաղաքացիների հավասարությունը:

Նյութատեխնիկական միջոցներով Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի ապահովումն ու դրանց կուտակումը իրականացվում են ըստ ռազմական արտադրանքի պատվերների ու մատակարարումների՝ Համագործակցության մասնակից պետությունների միջև համաձայնեցված միասնական պլանների՝ այդ արտադրանքի թողարկման կոոպերատիվ կապերի, ինչպես նաև երկարաժամկետ արտադրատնտեսական համաձայնագրերի պահպանմամբ:

Ռազմատնտեսական գործունեության և Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի նյութատեխնիկական ապահովման համադասումը կատարում է Համագործակցության մասնակիցների կառավարությունների ղեկավարների խորհուրդը: Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերն իրենց զարգացման նպատակով գործադրվող հիմնական ջանքերը կենտրոնացնում են այն զորքերի (ուժերի) օպտիմալ կազմհաստիքային կառուցվածքի ստեղծման վրա, որոնք նախանշանակված են առաջին հերթին ագրեսորի ներխուժումը հետ մղելու համար, այսինքն՝ պետք է պաշտպանական գործողություններ վարեն պատերազմի սկզբնական շրջանում (համագործային միավորումներ ու զորամասեր, ինժեներական, ՌԷՊ-ի ու հետախուզության զորամասեր), ինչպես նաև սպառազինության ու ռազմական տեխնիկայի ստանդարտացման, պայքարի նոր միջոցների զարգացման ուղղությամբ:

Ռազմական անվտանգության հայեցակարգի սկզբունքային դրույթների հաշվառմամբ Միացյալ զինված ուժերի զարգացման գործում առաջնություն է տրվում նաև այն ուժերին ու միջոցներին, որոնք նախանշանակված են հնարավոր ագրեսիայի մասին զգուշացնելու, օդատիեզերական հարձակումը հետ մղելու և հակառակորդին պատասխան հարված հասցնելու համար: Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի զարգացման պլաններով նախատեսվում են գոյություն ունեցող ենթակառուցվածքի կատարելագործում, Համագործակցության մասնակից բոլոր պետությունների բնակչության ու տարածքի պատրաստում՝ ի շահ Անկախ Պետությունների Համագործակցության կոլեկտիվ պաշտպանության ապահովման:

* * *

Այսպիսով՝ Հայաստանը, շնորհիվ այդ համաձայնագրին մասնակցության, իր անվտանգության ու տարածքային ամբողջականության ապահովման համար ունի ռազմավարական միջուկային ուժերի միջուկային ծածկապաշտպանություն: Նշենք նաև, որ ազգամիջյան հակամարտության ժամանակ Հայկական ԱԷԿ-ի նման ռազմավարական օբյեկտների վրա հարձակումը փաստորեն որակվում է որպես «առաջին» միջուկային հարված, որի դեպքում պահանջվում է Համագործակցության ռազմավարական միջուկային ուժերի անհապաղ պատասխան հարվածը ագրեսորին:

IV. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ռազմական դոկտրին ասելով ամենաընդհանուր մոտեցմամբ հասկանում են տվյալ պետությունում որոշակի ժամանակով ընդունված այն տեսակետների համակարգը, որոնք վերաբերում են հնարավոր պատերազմի նպատակներին ու բնույթին, դրան երկրի ու զինված ուժերի պատրաստմանն ու վարման եղանակներին: Ռազմական դոկտրինի հասկացության իսկ վերլուծությունից հետևում է, որ այն պետք է պատասխանի մի շարք փոխկապված հարցերի, այն է՝

- ինչպիսին է ապագա պատերազմի հավանականությունը և ինչ հակառակորդի հետ հարկ կլինի գործ ունենալ,
- ինչ բնույթ կարող է ստանալ այն պատերազմը, որը պետք է վարեն երկիրն ու նրա զինված ուժերը,
- այդ պատերազմի նախաշեմին ինչ նպատակներ ու խնդիրներ պետք է դրվեն զինված ուժերի առջև և, համապատասխանաբար, քանակական ու որակական առումով ինչ զինված ուժեր պետք է ունենալ դրված խնդիրները կատարելու համար,
- ինչ կերպ պետք է իրականացնել ռազմական շինարարությունը և բանակն ու երկիրը պատրաստել պատերազմի,
- և, վերջապես, ինչ եղանակներով պետք է վարել պատերազմը, եթե այդուհանդերձ այն փաստ դառնա:

Ինչպես հետևում է էությունից և լուծվող խնդիրներից, պետության ռազմական դոկտրինն ունի առնվազն երկու դիալեկտիկորեն փոխկապված կողմ՝ սոցիալ-քաղաքական և ռազմատեխնիկական: Ռազմական դոկտրինի սոցիալ-քաղաքական կողմն ընդգրկում է այն հարցերը, որոնք վերաբերում են պատերազմի քաղաքական նպատակներին և սոցիալական

ուղղվածությանը: Դա որոշիչ կողմն է և ունի որոշակի կայունություն, քանի որ արտացոլում է համեմատաբար երկարատև պատմական շրջաններում հարաբերականորեն կայուն ազգային-պետական շահերը: Բացի այդ, այն նաև արտացոլում է միջպետական հարաբերությունների ամբողջ համակարգի վրա պետության ու նրա ռազմական քաղաքականության ներգործության սոցիալ-քաղաքական բնույթը՝ դրանով իսկ ստեղծելով այդ համակարգի զարգացման հեռանկարների ու միտումների հիմքերը:

Ռազմական դոկտրինի ռազմատեխնիկական կողմը քաղաքական նպատակներին համապատասխանությամբ որոշում է ռազմական շինարարության անմիջական իրականացմանը, զինված ուժերի պատրաստմանն ու տեխնիկական զինմանը, օպերացիաների և ընդհանրապես պատերազմի վարման ձևերին ու եղանակներին առնչվող հարցերը: Այսինքն՝ ռազմատեխնիկական կողմը, որպես կանոն, ստորադաս բնույթի է և կախված է պետության սոցիալ-քաղաքական նպատակներից, որոնք, իրենց հերթին, ի հայտ են գալիս անմիջական ռազմական շինարարության ընթացքում: Այսպիսով՝ ռազմական դոկտրինի այս երկու կողմերը չի կարելի ջլատել, առավել ևս՝ հակադրել միմյանց առանց դրանց վերլուծության իսկությանը վնաս պատճառելու:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ ռազմական դոկտրինին հատուկ է կոնկրետ-պատմական բնույթը, իսկ դրանում արտացոլված ռազմաքաղաքական ու ռազմատեխնիկական տեսակետները անփոփոխ չեն, այլ կախված են աշխարհում տիրող ռազմաքաղաքական իրադրությունից, զենքի զարգացման աստիճանից, պետության ռազմաքաղաքական ուղեգծի տատանումներից, որոնք բոլորն էլ փոխվում են հասարակության և ընդհանուր առմամբ աշխարհի սոցիալ-տնտեսական զարգացման համեմատ:

Համաշխարհային ընկերակցության սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, գիտատեխնիկական ու մշակութային զարգացման նոր պատմական դարաշրջանը, որը բնորոշվում է համաշխարհային հանրության ձևավորմամբ, պետությունների փոխկապվածության ու փոխկախվածության ուժեղացմամբ, անհրաժեշտություն դարձրեց ռազմաքաղաքական ոլորտի նկատմամբ նոր մոտեցման մշակումը: Էությունը հետևյալն է. քանի որ պատերազմի ու խաղաղության պրոբլեմը ներկայումս դարձել է կենտրոնական հարց, իսկ դրա լուծումը, քաղաքականի հետ մեկտեղ, գտնվում է նաև ռազմաքաղաքական ոլորտում, ապա պատերազմի բռնկմանը խոչընդոտելու մեխանիզմները պետք է ձևավորված լինեն արդեն պետությունների ռազմական քաղաքականության, նրանց ռազմական դոկտրինների մակարդակում: Այսինքն՝ եթե զինվորականներն ի վիճակի չեն լուծելու խաղաղության պահպանման և ամրապնդման պրոբլեմները, ապա նրանք կարող են և պարտավոր են անել ամեն ինչ՝ պատերազմը կանխելու համար:

Ռազմական դոկտրինը պատմական կատեգորիա է: Նրա հիմնական դրույթները պայմանավորված են պետության ներքին և արտաքին քաղաքականությամբ, սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական և աշխարհագրական առանձնահատկություններով, գիտության, արտադրության զարգացման մակարդակներով և այլ գործոններով:

Ռազմական դոկտրին մշակում է պետության քաղաքական ու ռազմական ղեկավարությունը: Որպես կանոն, այն պետք է պատասխանի հետևյալ հարցերին.

– համարո՞ւմ է արդյոք պետությունը պատերազմը իր քաղաքականության իրացման ընդունելի միջոց, թե՞ մերժում է այն,

– կա՞ արդյոք ռազմական վտանգ, որո՞նք են դրա չափերն ու աղբյուրները,

– որո՞նք են այն հնարավոր պատերազմի բնույթն ու նպատակները, որին պետք է մասնակցեն պետությունն ու նրա զինված ուժերը, որո՞նք են նրանց խնդիրները,

– պատերազմը հաջողությամբ վարելու համար ի՞նչ զինված ուժեր են հարկավոր, ի՞նչ ուղղությամբ տանել դրանց շինարարությունը,

– ի՞նչ կարգով պետք է երկիրն ու զինված ուժերը պատրաստվեն պատերազմի, ի՞նչ եղանակով պետք է այն վարեն:

ԱՊՀ մասնակից պետությունների ռազմական անվտանգության հայեցակարգը հաշվի առնող ռազմական դոկտրինի հիմքում դրված քաղաքական սկզբունքները առավել լիակատար ձևով մարմնավորվել են Հայաստանի ռազմական շինարարության բնույթը սահմանող կարևորագույն կազմակերպական սկզբունքում, որն է՝ պաշտպանության համար բավարարության սկզբունքը:

Ո՞րն է այդ սկզբունքի բովանդակությունը: Ընդհանուր առմամբ դա նշանակում է ունենալ այնպիսի զինված ուժեր, որոնք անհրաժեշտ են արտաքին հարձակումից պաշտպանվելու համար: Ըստ էության, զինված ուժերի կազմը, զինված պայքարի միջոցների թվաքանակն ու որակը պետք է խստագույնս համապատասխանեն ռազմական սպառնալիքի մակարդակին, մեր ընդդիմախարների ռազմական պատրաստությունների բնույթին ու ինտենսիվությանը և որոշվեն ըստ ռազմական անվտանգության ապահովման ու ագրեսիայի հետմղման համար անհրաժեշտ պահանջմունքների: Այսինքն՝ խելացի բավարարությունն ունի որակապես նոր, ժամանակի ոգուն համապատասխանող բովանդակություն, որովհետև հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ միջուկային դարում պետությունների

ու ժողովուրդների անվտանգությունն ապահովվում է բացառապես քաղաքական միջոցներով:

Խելացի բավարարություն հասկացությունը նոր բովանդակություն ունի նաև այն պատճառով, որ արտահայտում է ոչ բռնի, ժողովրդավարական աշխարհի ձևավորման՝ Հայաստանի մշակվող ռազմական դոկտրինի քաղաքական սկզբունքներով սահմանվող միտումը և կապված է ռազմական ներուժը միայն պաշտպանության համար անհրաժեշտ քանակական ու որակական պարամետրերով սահմանափակելու, զինված ուժերի գործունեության բնույթը ռազմական դոկտրինների պաշտպանողական ուղղվածության վրա հիմնելու հետ: Խելացի բավարարությունը հնարավոր է միայն շահերի հաշվեկշռի հաստատման հիման վրա և հեռանկարում պետք է ընդգրկի բոլոր երկրները:

Միևնույն ժամանակ, խելացի բավարարությունը բնորոշում է նաև միջպետական ռազմաքաղաքական հարաբերությունների համակարգի վիճակը, երբ դեռ լիովին բացառված չէ արտաքին ագրեսիայի հնարավորությունը: Դրա հետևանքով Հայաստանի ձևավորվող ռազմական դոկտրինի ամբողջ ոգին տոգորված է այն գաղափարով, որ պետք է պետության Զինված ուժերի ռազմական հզորությունը պահպանել այնպիսի վիճակում, որը հնարավորություն տա ցանկացած արտաքին ագրեսիա բնում խեղդելու և ապահովի երկրի բնականոն գործունեության ու զարգացման համար անհրաժեշտ մակարդակի ազգային անվտանգություն:

Այսպիսով՝ սոցիալ-քաղաքական տեսանկյունից խելացի բավարարությունը նշանակում է համամարդկային արժեքների գերակայության հիմքի վրա ձևավորել առնվազն պետությունների միջազգային ընկերակցության մակարդակի համաձայնություն, շահերի հաշվեկշիռ: Այն նշանակում է Հայաստանի մասնակցություն այդ երկրներում հասարակական կարծիքի այնպիսի ուղղվածության ու այդ պետությունների այնպիսի ուղեգծի ձևավորմանը, որոնք միտված լինեին ինչպես միջուկային, այնպես էլ սովորական պատերազմի կանխմանը, մասնակցությանը ոչ միջուկային, ոչ բռնի աշխարհի ստեղծմանը, տարածաշրջանային ու համընդհանուր անվտանգության համակարգում հուսալի ազգային անվտանգության համակարգի ապահովմանը:

Ռազմատեխնիկական ու ռազմավարական տեսանկյունից Հայաստանի խելացի բավարարությունը նշանակում է հանրապետության այնպիսի մակարդակի պաշտպանական ներուժի ստեղծում ու նրա Զինված ուժերի այնպիսի բնույթի գործունեություն, որոնք ապահովեին պատերազմի կանխումը և բավարար լինեին պաշտպանության (հավանական հակառակորդի զսպման) համար: Այլ կերպ ասած՝ եթե խելացի բավարարությունը գնահատենք հնարավոր և ակտուալ հակամարտության կողմե-

րից մեկի դիրքերից, ապա այն ենթադրում է այնպիսի ներուժի առկայություն, որը համեմատելի լիներ մյուս կողմի ռազմական ներուժի հետ, բայց, միևնույն ժամանակ, ծանր բեռ չդառնար իր տնտեսության համար:

Այսպիսով՝ Հայաստանի մշակվող ռազմական դոկտրինի հիմնական սոցիալ-քաղաքական ու դրանցով պայմանավորվող ռազմատեխնիկական կողմերի վերլուծությունը հանգեցնում է այն եզրակացությանը, որ այդ դոկտրինը ենթադրում է միջպետական հարաբերությունների պրակտիկայում պատերազմներից հրաժարում և ունի աշխարհի զարգացածության ներկայիս մակարդակի համար առաջադիմական համաձայնական բնույթ՝ ագրեսիայի հետմղմանը պատրաստությամբ հանդերձ:

Ռազմաքաղաքական պրակտիկայում ռազմական դոկտրինի հիմնական տեսական ու կազմակերպագործնական դրույթների հետևողական ներդրումը հնարավորություն կտա ապահովելու Հայաստանի խաղաղասիրական պաշտպանական քաղաքականության բնականոն գործառույթյունը:

Փոխկապված աշխարհում դժվար թե հնարավոր լինի ցանկացած պետության ազգային անվտանգությունն ապահովել սոսկ ազգային միջոցներով: Այդ պատճառով Հայաստանի ապագա ռազմական դոկտրինը պետք է նախատեսի ինտեգրում մայրցամաքային (եվրոպական, ասիական) ու միջազգային անվտանգության ավելի ընդգրկուն համակարգերին: Հայաստանի ռազմական դոկտրինի «սահմանափակությունից», ուստի և մեկուսացածությունից հրաժարումը հնարավորություն կտա էապես մեծացնելու տարբեր աշխարհագրական տարածաշրջաններում լարվածության համատեղ վերացման հնարավորությունները: Ռազմաքաղաքական համագործակցության որակապես ավելի բարձր մակարդակի անցնելու դեպքում հնարավորություն կլինի ավելի ներդաշնակորեն միանալու այն դաշնադրություններին, որոնք ստեղծվում են համաշխարհային ընկերակցության այլ պետությունների հետ համատեղ խաղաղարարական գործառույթներ կատարելու համար:

Հայաստանի ռազմական դոկտրինը պետք է կազմվի՝ ԱՊՀ, ԵԱՀՄ և այլ կազմակերպությունների մյուս անդամների ազգային հայեցակարգերի (դոկտրինների) առանձնահատկությունների հաշվառմամբ և բովանդակել միասնական ռազմական ռազմավարական տարածության համատեղ պաշտպանության ուղղությամբ ռազմաքաղաքական գործընկերների հետ համաձայնեցված ընդհանուր նպատակներ և խնդիրներ, հաշվի առնել նաև կոնկրետ պատերազմների հնարավորությունը:

Հնարավոր պատերազմների սպեկտրը ներառում է (ըստ հավանականության աստիճանի)՝

– սահմանամերձ գոտում ռազմական ընդհարումը,

– արտասահմանյան աջակցությունը Հայաստանի տարածքում անջատողական խռովությունների*, պարտիզանական գործողություններին և ահաբեկչությանը,

– սովորական պատերազմն առանց միջուկային զենքի կիրառման,

– սովորական պատերազմը մարտավարական միջուկային զենքի կիրառմամբ:

Հնարավոր ռազմական սպառնալիքներից ցանկացածը հետ մղելու կարողությունը ամենևին էլ չի նշանակում պատրաստում միաժամանակյա դիմամարտությանը բոլոր հնարավոր հակառակորդների հետ: Խորհրդային Միության կործանումն զգալի չափով պայմանավորված էր մնացած ամբողջ աշխարհի հետ սպառազինությունների երկարատև մրցավազքով: Առավել ևս, որ Հայաստանի համար նման հարցադրումն ընդունելի չէ ո՛չ ռազմական ռազմավարական, ո՛չ էլ տնտեսական նկատառումներով:

Հնարավոր ենք համարում ներկայացնել Հայաստանի ապագա ռազմական դոկտրինի հետևյալ սկզբունքները.

1. Կարևոր է սովորական սպառազինությունների ոլորտում թույլ չտալ, որ Հայաստանն սպառազինության ու ռազմական տեխնիկայի գծով հետ մնա գիտական և արդյունաբերական տեսակետից առավել զարգացած պետություններից: Ռազմական գործում վճռական դեր են խաղալու զենքի ու ռազմական տեխնիկայի ոչ թե քանակական, այլ որակական պարամետրերը: Սպառազինությունների համակարգերի անհրաժեշտ կատարելագործումը կարող է կատարվել, առնվազն, մոտակա տարիներին, Հայաստանի՝ տարածաշրջանի մասշտաբներով նշանակալից ռազմաարդյունաբերական և մտավոր ներուժի օգտագործման օպտիմալացման խնդրի լուծմամբ: Մեր կարծիքով՝ կարևոր այս ուղղության հետ մեկտեղ անհրաժեշտ կլինի ԱՊՀ, ԵԱՀՄ և այլ կազմակերպությունների կոլեկտիվ անվտանգության կառավարման մարմինների վերահսկողության շրջանակներում ապահովել վերահսկողություն Անդրկովկասյան տարածաշրջանի պետությունների սպառազինվածության մշտական ռազմատեխնիկական զուգակշռի նկատմամբ:

2. Ռազմատեխնիկական տեսանկյունից գերակա ուղղություն կարող են դառնալ խոցման գերճշգրիտ հեռահար միջոցների արագ զարգացումը, ինչը հնարավորություն կտա խոցելու հակառակորդի ռազմա-

* Ամենայն հավանականությամբ՝ աղրբեջանցիների վերադարձի դեպքում:

կան, քաղաքական, տնտեսական նշանակետերը՝ առանց նրա հետ անմիջական (վրագետնյա) շփման մեջ մտնելու, ռադիոէլեկտրոնային հետախուզության և ուղղորդման, կապի ու կառավարման հուսալի և արդյունավետ միջոցների մշակումն ու ներդրումը:

3. Նպատակահարմար է սպառազինման ծրագրերի զարգացումը օպտիմալացնել՝ դրանք դարձնելով նվազագույն խելացի բավարարության շրջանակներում սպառազինության մեջ նոր համակարգերի ընդունման խնդիրներ: Ռազմատեխնիկական քաղաքականությունը որոշելիս, ռազմական նպատակահարմարության հետ մեկտեղ, առաջնահերթ նշանակություն պետք է տալ «արժեք-արդյունավետություն» չափանիշին:

4. Հեռանկարում նպատակահարմար է զինված ուժերի համալրման համակարգը արմատապես վերափոխել հօգուտ կանոնավոր բանակի կազմակերպման պայմանագրային ձևերի զարգացման:

Առաջին՝ անցումային, փուլում կարելի է ներդրել անձնակազմով համալրման խառը համակարգը՝ զորակոչով ու պայմանագրային զինծառայության սկզբունքների զուգակցմամբ: Արդի ռազմական տեխնիկան կարող են սպասարկել միայն բարձր որակավորմամբ, լավ պատրաստություն ստացած զինծառայողները: Խաղաղ ժամանակ զանգվածային բանակ պահելը ոչ միայն տնտեսական առումով ծանր բեռ է, այլև նպատակահարմար չէ զորքերի մարտունակության տեսակետից:

Հետևաբար Հայաստանին պետք են համեմատաբար ոչ մեծ (25 – 30 հազար մարդ) զինված ուժեր, որոնք համալրվեն զորակոչի ու կամավորության հիմունքով, ինչը զուգակցվի Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ ստեղծված իրադրության հաշվառմամբ, հնարավոր է՝ «զինված ժողովրդի» հայեցակարգի յուրահատուկ ձևի իրացմամբ: Առաջնահերթ զարգացում պետք է ստանան զինված ուժերի բարձր տեխնոլոգիական ձևերը: Նպատակահարմար է նաև առաջին կարգի կիսապրոֆեսիոնալ ռեզերվի պատրաստումը (օրինակ՝ հայ ֆիդայիների ավանդույթների հաշվառմամբ):

1. Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը բացառում է պատերազմի բոլոր թատերաբեմերում զորքերի անհրաժեշտ խմբավորումների վաղօրոք ստեղծման հնարավորությունը: Սահմանամերձ շրջանների պաշտպանությունը Իսրայելի օրինակով կարող է իրագործվել տարածքային պաշտպանության համեմատաբար ոչ մեծ ուժերով:

Արտաքին ագրեսիայից Հայաստանի հուսալի պաշտպանությունը կարող է ապահովվել գլխավորապես ի հաշիվ բարձր աստիճանի շարժունակությամբ զորքերով, որոնք ունակ են արագ կենտրոնանալու սպառնալից

ուղղություններում և հակառակորդի դեմ մղելու վճռական հարձակողական գործողություններ: Նման ռազմավարական ու մարտավարական տարաշարժի կատարմանը մշտական մարտապատրաստության ապահովումը ենթադրում է նաև անհրաժեշտ օդատրանսպորտային ու հաղորդակցային միջոցների առկայություն, ՈԳԹ-ում համապատասխան ծանր սպառազինության ու ռազմական տեխնիկայի նախնական տեղաբաշխում և արդյունավետ ռազմական կառավարում:

2. Հայաստանի ազգային անվտանգության շահերի առավել արդյունավետ ապահովումը հնարավոր է միայն կոլեկտիվ անվտանգության համակարգում մեր երկրի ներգրավման դեպքում:

V. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՈՐՈՇ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայաստանի Զինված ուժերի գործող կազմհաստիքային կառուցվածքի, բանակային կյանքի կացութաձևի հիմքում դրված են Խորհրդային բանակի հիմունքներն ու ավանդույթները, համենայն դեպս՝ այն լավը, որն ընդունելի էր մեր երկրի համար: Գործում է նաև 1991 թ. դեկտեմբերի 9-ին ընդունված «Զինապարտության մասին» Օրենքը, որով ժամկետային ծառայության տևողությունը սահմանված է 18 ամիս: Հայաստանի Կառավարությունը 1991 թ. մարտի 30-ին հաստատեց Սպայական կազմի՝ զինվորական ծառայության անցնելու կանոնակարգը:

Հայաստանի ռազմական բյուջեի ձևավորման համար նպատակահարմար է նշել, որ այդ նպատակով նախկին ԽՍՀՄ-ը տարեկան հատկացնում էր ՆՀԱ-ի մոտ 15 – 17 %-ը, ԱՄՆ-ը՝ 5,7 %-ը, Մեծ Բրիտանիան 4, 7 %-ը, Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունը՝ 3,2 %-ը, Ֆրանսիան՝ 4 %-ը, Իրաքը՝ 32 %-ը, ԿԺԴՀ-ն՝ 24 %-ը, Լիբիան՝ 11,1 %-ը: Թվում է, որ մոտ ապագայում Հայաստանի ռազմական բյուջեի համար օպտիմալ նորմա կլինի ՆՀԱ-ի 8 – 10 %-ը:

Զինված ուժերի թվաքանակն ընդունված է արտահայտել բնակչության թվաքանակի տոկոսներով: Զարգացած երկրներում այն կազմում է միջինը 0,6 – 0,7 %: ԽՍՀՄ-ում այն հասնում էր 1, 35 %-ի:

Այսպիսով՝ Հայաստանի համար, Ադրբեջանի հետ ռազմական հակամարտության հետևանքով, այդ թվաքանակը կարող է կազմել ընդհանուր բնակչության թվաքանակի 0,9 – 1 %-ը:

Հայաստանի ԶՈՒ-ի համար կարևոր ռեզերվ կարող է դառնալ մեծ թվով զինվորական մասնագիտությունների գծով կանանց ներգրավումը: Այս-

պես. Հնդկաստանում ռազմական ավիացիայի վրագետնյա ծառայություններ փորձի կարգով հրավիրված կանայք հասել են փայլուն հաջողությունների: 1992 թվականից Հնդկաստանում կատարվում է կանանց ընդունելություն օդաչվական զինվորական ուսումնարաններ՝ ռազմատրանսպորտային ինքնաթիռների և ուղղաթիռների օդաչուներ պատրաստելու համար:

Ռուսաստանի բանակում ուսադիրներ են կրում շուրջ 100 հազար կին, որոնցից հազարից ավելին՝ սպայական: Կանայք ծառայում են որպես սպաներ, ենթասպաներ, սերժանտներ ու շարքայիններ բժշկական ու կապի, հակաօդային ու հակահրթիռային, ռադիոէլեկտրոնային ծառայության զորամասերում, շտաբներում՝ համակարգիչների առջև, այլ ծառայություններում: Համընդհանուր ճանաչման է արժանացել կանանց ծառայության արդյունավետությունը Ցահալում՝ Իսրայելի Պաշտպանության բանակում:

Դրանով իսկ՝ Հայաստանի ԶՈՒ-ի լավ պատրաստված շարժունակ ոչ մեծաթիվ զորամասերի առկայության պայմաններում ռազմական շինարարության հեռանկարում կարող է իրականացվել ազգային կանոնավոր բանակի միջուկի շուրջ կազմակերպված «զինված ժողովրդի» գաղափարը՝ զուգակցված երկրի որոշ մասի բռնազավթման դեպքում «համընդհանուր ժողովրդական ոչ զինված դիմադրության» գաղափարի հետ:

Այս հայեցակարգի շրջանակներում հնարավոր է անցնել զինված ուժերի մի մասի համալրմանը միլիցիական սկզբունքով, կատարել կառուցվածքային կերպափոխումներ, վերափոխել մարտական պատրաստման բնույթը, ծառայության ու զորակոչման սկզբունքները: Մեծ թվով երկրների ռազմական փորձագետների կարծիքով՝ բանակի կառուցման միլիցիական սկզբունքը, զուտ զորահավաքային առավելություններից բացի, ապահովում է ժողովրդի և բանակի միջև հաստատուն կապը, զինված ուժերին հաղորդում է զանգվածային համաժողովրդական բնույթ: Նշենք, որ «զինված ժողովրդի» սկզբունքի իրացման համար պահանջվում է արդյունավետ կերպով ապահովել Հայաստանի Հանրապետության ներքին քաղաքական կայունությունը:

Բանակի մի զգալի մասը, այն է՝ բուն միլիցիական կազմը, կարող է իսկական ծառայության մեջ գտնվել 20 տարի՝ պարբերական բազմօրյա վարժանքների զորակոչման միջոցով: Այս 20 տարիների ընթացքում, որոնց հաշվարկումն սկսվում է ժամկետային ծառայության ավարտից հետո, «միլիցիոները» կարող է հասնել որոշակի հասարակական դիրքի՝ ըստ իր մարտական նախանշանակման մնալով շարքային: Այդ եղանակով Հայաստանի Զինված ուժերը կկարողանային մարդկային ռեսուրսներ ներգրավել հայ հասարակության գործնականում բոլոր խավերից ու սոցիալական խմբերից:

Ոչ զինված դիմադրություն ասելով պետք է հասկանալ ֆիզիկական բռնության բացառմամբ իրականացվող այն գործողությունները, որոնց զինված դիմադրության մասնակիցների հետ (օրինակ՝ Աֆղանստանում) մասնակցում է բնակչության մեծ մասը: Այս եղանակով փորձ է արվում կանխելու հակառակորդի կողմից իր նպատակների իրականացումը, նվազեցնելու կամ իսպառ վերացնելու այն օգուտները, որ նա կարող էր քաղել տարածքների բռնազավթումից: Ոչ զինված դիմադրության իրականացումը պլանավորվում է որպես աջակցություն զինված ուժերի գործողություններին այն փուլաշրջանում, երբ չեզոքությունը կորսված է, իսկ երկրի տարածքի մի մասը՝ բռնազավթված:

Ռազմական շինարարության միանգամայն ինքնուրույն կողմեր են Հայաստանի ռազմական անվտանգության համակարգի գործունեության ռազմավարությունն ու մարտավարությունը: Համակարգի գործառման մեխանիզմն է իշխանության ու կառավարման պետական մարմինների կողմից ձեռնարկվող համաձայնեցված գործողությունների համախումբը, գործողություններ, որոնք նրանք կատարում են պետության ռազմական անվտանգության՝ օրենսդրորեն իրենց ամրակցված ոլորտներին ու խնդիրներին համապատասխան:

Հայաստանի Ազգային անվտանգության խորհուրդը կատարում է երկրում և արտասահմանում ընթացիկ իրադրության վերլուծություն, երևան է հանում դրա զարգացման միտումները կանխորոշող գործոնները, գնահատում է երկրի կենսականորեն կարևոր շահերի համար առկա սպառնալիքները և կանխատեսում հեռանկարային վտանգները, Նախագահի համար մշակում դրանց կանխման ու չեզոքացման վերաբերյալ առաջարկություններ:

Նախագահը սահմանում է գալիք տարվա ու մոտակա հեռանկարի կտրվածքով Հայաստանի ռազմական անվտանգության նպատակներն ու անվտանգության ռազմավարության հիմունքները, որոնք ներկայացնում է Հայաստանի խորհրդարանին երկրի անվտանգության ապահովման վերաբերյալ իր ամենամյա զեկուցման մեջ: Դրանում տրվում են անվտանգության վիճակի գնահատականը, անվտանգության ոլորտում իրականացվելիք ներքին, արտաքին ու ռազմական քաղաքականության պլանավորվող ուղղություններն ու համապետական ծրագրերը և հայցվում են այդ ծրագրերի իրականացման ու անվտանգության ապահովման պետական մարմինների ֆինանսավորման համար բյուջեական միջոցներ:

Ռազմական ոլորտում համալիր պլաններն ու ծրագրերն իրականացվում են Կառավարության կողմից՝ Հայաստանի այն նախարարությունների ու գերատեսչությունների միջոցով, որոնց գործունեությունն անմիջականորեն առնչվում է անվտանգության ապահովման հետ, ինչպես նաև տեղա-

կան մակարդակի իշխանության ու կառավարման համապատասխան կառույցների միջոցով:

Ազգային անվտանգության խորհուրդը վերլուծում է ծրագրերի կատարման ընթացքը, կանխատեսում ու գնահատում է անվտանգության համար ծագող սպառնալիքները, այդ սպառնալիքների վերացման ուղղությամբ օպերատիվ որոշումների ընդունման համար մշակում և Նախագահին է ներկայացնում առաջարկություններ:

Եթե ծագում են երկրի կենսականորեն կարևոր շահերին դիպչող արտակարգ իրավիճակներ, ապա Ազգային անվտանգության խորհուրդը Նախագահի համար մշակում է դրանց հետևանքների վերացմանը նպատակաուղղված արտակարգ, ճգնաժամային որոշումների վերաբերյալ առաջարկություններ: Ընդունված որոշումները և ուժերի ու միջոցների օգտագործման համադասումը կատարում է Կառավարությունը:

Կոնկրետ աշխատանքի հիմնական ուղղությունները իրացվում են պետական մարմինների այն գործունեության միջգերատեսչական ծրագրերի համալիրում, որն իրականացվում է ի շահ քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, գիտատեխնիկական ու մարդասիրական ոլորտներում անվտանգության ապահովման:

Անվտանգության խնդիրների վերաբերյալ առավել կարևոր որոշումների պատրաստման ապահովման ու կատարման վերահսկման ոլորտում համադասող կենտրոնն է Նախագահի՝ ազգային անվտանգության հարցերով գլխավոր խորհրդականի մասնագիտացված աշխատակազմը:

Քաղաքական ծրագիր

Քաղաքական ծրագրի հիմնական նպատակն է մշակել այնպիսի միջոցառումների ու դրանց իրականացման մեխանիզմների համալիր, որոնք հնարավորություն տան ստեղծելու բարենպաստ արտաքին քաղաքական իրադրություն ապահովող (երբ բացառվում է ռազմական սպառնալիքների առաջացումը և ապահովվում է պետության կողմից ճգնաժամի արագ հաղթահարումը), ինչպես նաև ժողովրդավարության հետագա զարգացման ու հասարակության քաղաքական կայունության ամրապնդման համար անհրաժեշտ պայմաններ: Այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է լուծել մասնավոր խնդիրների համալիր, որոնց թվին կարելի է դասել.

– աշխարհում Հայաստանի քաղաքական դերի աճում, ակտիվ մասնակցություն միջազգային կազմակերպությունների գործունեությանը, միջազգային իրավական ակտերի ու նորմերի ճանաչում,

– Հայաստանի անմիջական մասնակցություն կրակի դադարեցման, միջազգային հակամարտությունների կարգավորման հարցերի լուծմանը,

– Հայաստանի երկկողմ քաղաքական շփումների ակտիվացում բոլոր երկրների հետ, որոնք մասնակցում են Անդրկովկասում տարածաշրջանային անվտանգության պահպանմանը,

– Հայաստանի մասնակցություն Ամերիկայի, Եվրոպայի և Ասիայի երկրների հետ համատեղ ազգամիջյան մակրոտարածաշրջանային ֆինանսատնտեսական ու ռազմաքաղաքական ընկերակցությունների (այդ թվում՝ նախկինում ԽՍՀՄ կազմի մեջ մտած պետությունների հետ), միասնական տնտեսական ու ռազմական ռազմավարական տարածության ստեղծմանը, նրանց հետ համապատասխան խաղաղ պայմանագրերի կնքում, Հայոց Սփյուռքի համայնքների բնակության երկրների պետական ու ոչ պետական մարմինների հետ համագործակցության հնարավորությունների օգտագործում,

– Հայաստանի ակտիվ մասնակցություն Անկախ Պետությունների Համագործակցության զարգացմանն ու Համագործակցության խորհրդատվական-համադասող կառույցների ձևավորմանը,

– այնպիսի ծրագրի մշակում, որով կապահովվի ինչպես Հայաստանի ներսում, այնպես էլ նրանից դուրս ազգային դիմակայության ու իրադրության ապակայունության ուժգնացման ցանկացած փորձի պատեհաժամ կանխումը,

– Հայաստանի գործադիր իշխանության՝ անվտանգության ապահովման համակարգի կառույցների ձևավորման ավարտում,

– կոռուպցիայի ու կազմակերպված հանցավորության հետագա զարգացումը և միջազգային մաֆիայի հետ միավորումը կանխելու նպատակով պահպանում, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև ամրապնդում Հայաստանի այն կառույցների, որոնք նախկինում ապահովել են դրանց դեմ պայքարը ՊԱԿ-ի ու ՆԳՆ կազմում,

– Հայաստանի կողմից միջպետական բնապահպանական պայմանագրի և բնապահպանական անվտանգության ապահովման գծով երկկողմ տարածաշրջանային համաձայնագրերի կնքում,

– ընթացիկ սոցիալական խնդիրները բնության քայքայման միջոցով լուծելու փորձերի կանխման նպատակով Հայաստանի գործադիր իշխանության կենտրոնական ու տեղային մարմինների լիազորությունների օրենսդրական սահմանազատում,

– Հայաստանի բնապահպանական օրենսդրության մշակման ավարտում, այդ թվում՝ բնության պահպանության ու շրջակա միջավայրի վատ-

թարացման հետևանքով բնակչության առողջությանը հասցված վնասի դիմաց հատուցման ակտերի, ինչպես նաև ճառագայթային անվտանգության մասին օրենքի ընդունում,

– Հայաստանի էթնիկական փոքրամասնությունների և փախստականների ու ժամանակավոր վերաբնակների (օրինակ՝ Սպիտակի երկրաշարժի գոտուց արտաբնակեցվածների) իրավունքների պաշտպանության պետական քաղաքականության ձևավորում,

– սահմանում այն գերակայությունների և հիմնական դոկտրինալ ուղղությունների, որոնք պետք է հաշվի առնվեն Հայաստանի ռազմական ու տնտեսական ծրագրերում:

Տնտեսական ծրագիր

Տնտեսական ծրագրի հիմնական նպատակն է մշակել այնպիսի միջոցառումների ու դրանց իրականացման մեխանիզմների համալիր, որոնք հնարավորություն տան պայմաններ ստեղծելու տնտեսության պետական հատվածի գործառությունը կայունացնելու և նոր տնտեսական կառուցվածքներ արագ զարգացնելու, ինչպես նաև ընդհանրապես Հայաստանը տնտեսական ճգնաժամից դուրս բերելու համար:

Այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է լուծել մասնավոր խնդիրների մի համալիր, որոնցից հիմնականներն են.

– Հայաստանի տնտեսության պետական հատվածի զարգացման կայունացում և դրա ինտեգրում Անկախ Պետությունների Համագործակցության մասնակից այլ պետությունների տնտեսությունների հետ,

– Հայաստանի պետական սեփականության մասնավորեցում, բազմակացութածև տնտեսության զարգացման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծում,

– Հայաստանի հակամենաշնորհային օրենսդրության ստեղծում,

– համակողմանի աջակցություն Հայաստանում հեռանկարային տեխնոլոգիաների կիրառմամբ պաշտպանական արտադրանքի թողարկման զարգացմանը,

– այնպիսի միջոցառումների համալիրի ներդրում, որոնք ապահովեն պաշտպանական ձեռնարկություններում մշակվող նոր տեխնոլոգիաների ներդրումը Հայաստանի արդյունաբերության քաղաքացիական ճյուղերում,

– Հայաստանի տնտեսության մեջ արտասահմանյան ներդրումների ներգրավումն ապահովող համալիր միջոցների մշակում,

– Հայաստանի վառելիքաէներգետիկ համալիրի պրոբլեմների լուծում,

– Հայաստանում հողային բարեփոխումների զարգացում, ֆերմերական տնտեսությունների ու բազմակացութածև գյուղատնտեսության զարգացման խթանում,

– Հայաստանի այնպիսի հարկային համակարգի ստեղծում, որը խթաներ արտադրությունը և միևնույն ժամանակ ապահովեր բնակչության առավել սակավ ապահովված շերտերի սոցիալական պաշտպանությունը,

– Հայաստանի արտաքին առևտրի կառուցվածքի կատարելագործում, ապրանքների արտահանման ընդհանուր ծավալում հումքի մասնաբաժնի նվազեցում,

– առավելագույն բարենպաստման բանելակարգի ստեղծում մեծ պահանջարկի ապրանքներ ու նոր, բնապահպանության տեսակետից մաքուր տեխնոլոգիաների վրա հիմնվող արտադրամիջոցներ Հայաստան ներկրելու համար,

– Հայաստանի արտադրությունում ու գյուղատնտեսությունում էներգախնայող տեխնոլոգիաների մշակման ու ներդրման, երկրորդային ռեսուրսների լայն օգտագործման տնտեսական խթանման համակարգի ստեղծում,

– Հայաստանում բնական ռեսուրսների և հողի օգտագործման համար տնտեսապես հիմնավորված վճարաչափի (հարկերի) ներդրում,

– Հայաստանում ձեռնարկատերերի կողմից իրենց ձեռնարկությունների բնապահպանական, էներգա- ու ռեսուրսատարության սահմանային պարամետրերի հայտարարման պրակտիկայի ներմուծում,

– Հայաստանում շրջակա միջավայրի աղտոտման համար տարածաշրջանային ու տեղային քվոտաների ու լիմիտների սահմանում,

– Հայաստանում բնապահպանական աղետների (առաջին հերթին՝ Սպիտակի երկրաշարժի) հետևանքների վերացում:

Ռազմական ծրագիր

Ռազմական սպառնալիքի ծագման հնարավորության վրա ազդող գործոնների վերլուծությունից հետևում է, որ Հայաստանի պաշտպանության ոլորտում հարկ կլինի իրագործել հետևյալ միջոցառումները:

Տարածքային վեճերի, ինչպես նաև զարգացած ու «երրորդ աշխարհի» երկրների հետ հարաբերություններում տարածայնությունների առաջացման դեպքում ռազմական ուժի կիրառման համար նախադրյալները բացառելու նպատակով պայմաններ ստեղծել հնարավոր ռազմական հակամարտությունների շրջաններում պատեհաժամորեն զորախմբավո-

րումներ ծավալելու ու ճգնաժամային իրավիճակներում դրանց արդյունավետ կառավարումն ապահովելու համար:

Վերը շարադրվածից բխում է, որ Հայաստանի ռազմական ծրագրի հիմնական նպատակն է մշակել ու հիմնավորել ռազմական քաղաքականությունն ու ռազմական շինարարության ուղղությունները, Զինված ուժերի ստեղծման և առանց եղած զորախմբավորումների մարտական ու զորահավաքային պատրաստության մակարդակի իջեցման, նվազագույն տնտեսական ծախսերով ու զինծառայողների սոցիալական պաշտպանվածության ապահովմամբ Միացյալ զինված ուժերի կազմում դրանց ինտեգրման կարգը:

Այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է լուծել մասնավոր խնդիրների մի համալիր, որոնցից հիմնականների թվին կարելի է դասել՝

– Հայաստանի պաշտպանության նախարարության կազմավորման ավարտումը, ռազմական դոկտրինի մշակումը և դրա դրույթների իրականացումը, ակտիվ մասնակցությունը Անկախ Պետությունների Համագործակցության Միացյալ զինված ուժերի կառավարային կառուցվածքի ձևավորմանը,

– Հայաստանի տարածքում գտնվող և Միացյալ զինված ուժերի մարտունակությունն ապահովող օբյեկտների կարգավիճակի հարցի լուծումը,

– Հայաստանի ռազմական բյուջեի աղբյուրների որոշումը և դրա ձևավորումը, ռազմական ծախսերի վերահսկման կարգի հաստատումը,

– սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի մշակման, արտադրության, վաճառքի ու գնման կազմակերպման հարցերի լուծումը,

– Հայաստանի մասնակցություն զինված ուժերի և սպառազինությունների կրճատման գծով բանակցություններին,

– Հայաստանում ռազմական գիտության կազմակերպման և զինվորական կադրերի պատրաստման հարցերի լուծումը,

– քաղաքական մեթոդներով պատերազմներն ու ռազմական հակամարտությունները կանխելու հետ կապված հարցերի մշակումը,

– Եվրոպայի և Ասիայի երկրների հետ Հայաստանի ռազմական համագործակցության ընդլայնումը, ՆԱՏՕ-ի եվրոպական պետությունների և ԱՄՆ-ի հետ ռազմական կապերի հաստատումը:

Գիտատեխնիկական ծրագիր

Գիտատեխնիկական ծրագրի հիմնական նպատակն է մշակել այնպիսի միջոցառումների ու դրանց իրականացման մեխանիզմների համալիր,

որոնք հնարավորություն տան ստեղծելու ամբողջ անցումային շրջանում գիտության ու տեխնիկայի կայուն զարգացումը, ազգի մտավոր ներուժի պահպանումը, նոր տեխնոլոգիաների մշակման ու կիրառման բնագավառում հետագայում Հայաստանի հետ մնալը կանխելու նպատակով գիտության ու տեխնիկայի նվաճումների արդյունավետ օգտագործումը ապահովող պայմաններ:

Այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է լուծել մասնավոր խնդիրների մի համալիր, որոնցից հիմնականների թվին կարելի է դասել՝

– Հայաստանում գիտական գործունեության կազմակերպման ու կառավարման համակարգի կատարելագործումը՝ հիմնարար հետազոտություններն ընդլայնելու և ԳՀԱ-ների պլանավորումը կենտրոնացնելու, ֆինանսավորման հետ կապված դժվարությունների պատճառով հիմնարար հետազոտությունների կրճատումը կանխելու նպատակով,

– Հայաստանի կայուն և անվտանգ զարգացման կարիքների համար գիտական կադրերի պատրաստման համակարգի կատարելագործումը,

– նոր տեխնոլոգիաների մեջ գիտական նվաճումների ներդրումը խթանող համալիր միջոցների մշակումը,

– հեռանկարային մշակումների ֆինանսավորման, ինչպես նաև նպատակային դրամաշնորհների տրամադրման գործում արտասահմանյան ֆիրմաների ներգրավմանն ուղղված միջոցների մշակումը,

– զարգացած երկրների հետ Հայաստանի գիտական կապերի ծավալումը և համատեղ հիմնարար ու կիրառական գիտական հետազոտությունների կատարման, գիտատեխնիկական տեղեկույթի ու հավաստագրերի փոխանակման, տեխնիկայի նմուշների մշակման ստանդարտացման ու միօրինականացման պրակտիկայի զարգացումը,

– Հայաստանում տեղեկատվական ենթակառուցվածքի կենտրոնացման, ստանդարտավորման, միօրինակացման ու մշակման խթանման ուղղությամբ միջոցների ձեռնարկումը,

– հեղինակային իրավունքների պաշտպանության ու տեղեկութային անվտանգության ապահովումը,

– Հայաստանի բնապահպանական անվտանգության ապահովման ոլորտում գիտահետազոտական գործունեության զարգացում:

Մարդասիրական ծրագիր

Մարդասիրական ծրագրի հիմնական նպատակն է մշակել այնպիսի միջոցառումների ու դրանց իրականացման մեխանիզմների համալիր, որոնք հնարավորություն տան ստեղծելու բնակչության առողջության

պահպանման համակարգի և առողջապահության նյութատեխնիկական բազայի բարելավումը, ազգի միասնության ամրապնդումը, հայ ժողովրդի մշակութային, կրթական ու հոգևոր մակարդակի պահպանումը, բնապահպանական տեսանկյունից բնականոն շրջակա միջավայրի վերականգնումը ապահովող պայմաններ:

Այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է լուծել մասնավոր խնդիրների մի համալիր, որոնցից հիմնականների թվին են դասվում՝

– Հայաստանում այնպիսի համալիր միջոցառումների մշակումը, այդ թվում՝ հարկային համակարգի բնագավառում, որոնք խթանեն մշակույթի, արվեստի ոլորտի կազմակերպությունների գործունեության, ինչպես նաև բարեգործական գործունեության ֆինանսավորումը ոչ միայն պետության, այլև մասնավոր անձանց ու տարբեր տեսակի առևտրային կառույցների կողմից,

– Հայաստանում բարձրագույն ու միջնակարգ տեխնիկական կրթությամբ մասնագետների պատրաստման, գիտական կադրերի ձևավորման և կադրերի, այդ թվում՝ գործազուրկների ու Զինված ուժերից զորացրվողների, վերապատրաստման համակարգի ֆինանսավորման սկզբունքների կատարելագործում, այդ նպատակով պետական ու առևտրային ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների, ինչպես նաև մասնավոր անձանց միջոցների ներգրավումը խթանող մեխանիզմների ձևավորում,

– Հայաստանի բնակչության բոլոր շերտերի սոցիալական ապահովման, քաղաքացիների, այդ թվում՝ արտասահմանում բնակվողների, իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության համակարգի ստեղծում,

– այլ պետություններից փախստականների սոցիալական պաշտպանությունը, ինչպես նաև այդ պետությունների կողմից ֆինանսական և այլ բնույթի փոխհատուցումներ ապահովող օրենսդրական ակտերի մշակումը Հայաստանում,

– Հայաստանում առողջապահության բնագավառում տարբեր տեսակի սեփականության ու բուժծառայության շուկայի ձևավորման ու զարգացման պայմաններում հիվանդությունների կանխարգելման, բնակչության՝ բարձրորակ բուժօգնության ու դեղորայքային ապահովման պահանջմունքի լիարժեք ու համատարած բավարարման ուղղությամբ գործուն միջոցների ձեռնարկումը,

– Հայաստանում առողջ կենսակերպի համար պայմանների ստեղծումը, ժողովրդի բարձր հոգևոր ու բարոյական մակարդակի ձևավորումը,

– ինչպես Հայաստանի տարածքում, այնպես էլ արտասահմանում տարերային, բնապահպանական և այլ բնույթի աղետների հետևանքների

օպերատիվ վերացումն ապահովող պետական ու հասարակական կառույցների ստեղծումը Հայաստանում,

– Հայաստանում բնական միջավայրի որակի ու բնակչության առողջության մշտադիտարկման միասնական համակարգի ստեղծումը՝ դիտման գոյություն ունեցող համակարգերի միավորմամբ,

– բնապահպանական, ճառագայթային ու քիմիական անվտանգության, բնակչության պաշտպանության ու նրա կենսապահովման համար անհրաժեշտ կենսառեսուրսների ապահովումը:

* * *

Միայն օպտիմալ կերպով օգտագործելով հայության, Հայաստանի Հանրապետությունում բնակվող բոլոր ազգությունների հսկայական ստեղծագործ ներուժը՝ կարելի է ստեղծել արդիական և հուսալի Զինված ուժեր:

VI. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

Հայաստանի ռազմական անվտանգության համակարգը նախանշանակված է երկրի այնպիսի որակական վիճակի հասնելու համար, որի դեպքում հուսալի կերպով ապահովված լինեին անհատի, հասարակության ու պետության գոյությունն ու առաջադիմական զարգացման հնարավորությունը: Այն կառուցվում է ըստ անվտանգության ապահովման նպատակների և սկզբունքների՝ ռազմական անվտանգության ոլորտում միջգերատեսչական հարաբերությունները կարգավորող իրավական նորմերի համակարգի մշակմամբ, տվյալ ոլորտում իշխանության ու կառավարման մարմինների գործունեության հիմնական ուղղությունների որոշմամբ, անվտանգության ապահովման մարմինների ու դրանց գործունեության նկատմամբ վերահսկման ու հսկողության մեխանիզմների ձևավորմամբ ու կերպափոխմամբ: Դրան կարելի է հասնել ի հաշիվ Հայաստանի օրենսդիր, գործադիր ու դատական իշխանությունների գործունեության, որը նրանք վարում են անվտանգության՝ իրենց իրավասություններին համապատասխանող ոլորտներում:

Հայաստանի անվտանգության օրենսդրական ոլորտում գործող մարմինների հիմնական գործառույթներ կարող են լինել՝

– անվտանգության ոլորտում հարաբերությունների իրավական կարգավորման համակարգի մշակումը,

– անվտանգության ապահովման մարմինների կազմակերպման ու գործունեության կարգի սահմանումը,

– անվտանգության ապահովման համակարգի մարմինների կադրային քաղաքականության վերահսկումը,

– անվտանգության ապահովման մասին Հայաստանի Նախագահի զեկուցման պարբերական (ոչ պակաս, քան տարին մեկ անգամ) լսումները Խորհրդարանում,

– անվտանգության ապահովման մարմինների ու անվտանգության ոլորտում պետական ծրագրերի ֆինանսավորման համար բյուջետական հատկացումների որոշումը,

– անվտանգության ապահովման հարցերով Հայաստանի միջազգային պայմանագրերի ու համաձայնագրերի վավերացումն ու չեղյալ հայտարարումը,

– անվտանգության օբյեկտների կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանության գործում գերակայությունների որոշումը,

– անվտանգության ապահովման մարմինների գործունեության վերահսկումը:

Հայաստանի ռազմական անվտանգության գործադիր ոլորտում գործող մարմինների հիմնական գործառույթներ կարող են լինել՝

– անվտանգության ոլորտում հարաբերությունները կարգավորող օրենքների և կատարման ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտերի ընդունման ապահովումը,

– անվտանգության ապահովման պետական ծրագրերի մշակման և իրացման կազմակերպումը,

– անհատի, հասարակության ու պետության անվտանգության ապահովման ուղղությամբ միջոցառումների համակարգի իրականացումը՝ իրենց իրավասությունների սահմաններում,

– անվտանգության ապահովման պետական մարմինների ձևավորումը, վերակազմակերպումը և լուծարումը՝ օրենքով սահմանված կարգով:

Հայաստանի անվտանգության դատական ոլորտում գործող մարմինների հիմնական գործառույթներ կարող են լինել՝

– անհատի, հասարակության ու պետության անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործությունների վերաբերյալ գործերով արդարադատության իրականացումը,

– այն քաղաքացիների, հասարակական և այլ կազմակերպությունների ու միավորումների դատական պաշտպանության ապահովումը, որոնց

իրավունքները խախտվել էին անվտանգության ապահովման ուղղությամբ կատարված գործունեության հետևանքով:

Հայաստանի ռազմական անվտանգության համակարգն ըստ իր նախանշանակման ու անվտանգության ապահովման սկզբունքների կարող է ունենալ հետևյալ բնութագրերը.

– ընդգրկել ռազմական անվտանգության բոլոր ոլորտները և հուսալի կերպով ապահովել երկրի կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանությունը լրիվ ծավալով,

– վաղօրոք կանխատեսել ու պատեհաժամորեն կանխել սպառնալիքները՝ դրանց զարգացման վաղ փուլում,

– հարմարվել իրադրության պայմաններին, համապատասխանել Հայաստանի քաղաքական նպատակներին ու տնտեսական հնարավորություններին,

– արդյունավետ կերպով գործել ինչպես բնականոն, այնպես էլ ծայրահեղ պայմաններում,

– ունենալ օրենսդիր, գործադիր ու դատական իշխանությունների մարմինների կառուցվածքային ու գործառութային տարանջատվածություն,

– չպարունակել սպառնալիքներ հասարակության ու մարդու համար, ռազմական անվտանգության ապահովման գծով իր գործունեությունը վարել միայն օրենքին համապատասխան,

– օժտված լինել անվտանգության համակարգի մարմինների գործունեության անհրաժեշտ բացությամբ ու հրապարակայնությամբ, բոլոր քաղաքացիների համար ապահովել անվտանգության հարցերի վերաբերյալ տեղեկույթի առավելագույնս հնարավոր մատչելիություն:

Վերը թվարկված բոլոր խնդիրների հաշվառմամբ կարելի է Հայաստանի անվտանգության համակարգի կառուցվածքին տալ հետևյալ ձևը:

Ռազմական անվտանգության համակարգի կառուցվածքը բաղկացած է օրենսդիր, գործադիր ու դատական իշխանությունների մարմիններից, պետական, հասարակական և այլ կազմակերպություններից ու միավորումներից, քաղաքացիներից, որոնք օրենքին համապատասխան մասնակցում են անվտանգության ապահովմանը:

Անվտանգության գործադիր ոլորտում գործող պետական մարմինները, ներառյալ՝ անվտանգության ապահովման ուժերն ու միջոցները, կազմում են Հայաստանի ռազմական անվտանգության ապահովման համակարգը:

Այսպիսով՝ Հայաստանի ռազմական անվտանգության ապահովման համակարգի հիմնական գործառույթների շարքը կարելի է դասել՝

– անվտանգության օբյեկտների կենսականորեն կարևոր շահերի դեմ ուղղված արտաքին ու ներքին սպառնալիքների բացահայտումն ու կանխատեսումը, դրանց կանխման ու չեզոքացման ուղղությամբ օպերատիվ ու երկարաժամկետ միջոցառումների համալիրի իրականացումը,

– ռազմական անվտանգության ապահովման ուժերի և միջոցների ստեղծումն ու պատրաստության վիճակում պահումը,

– ռազմական անվտանգության ապահովման ուժերի և միջոցների կառավարումը առօրեական պայմաններում և արտակարգ իրավիճակներում,

– արտակարգ իրավիճակներից տուժած տարածաշրջաններում ռազմական անվտանգության օբյեկտների բնականոն գործունեության վերականգնման ուղղությամբ միջոցառումների համակարգի իրականացումը,

– Հայաստանի սահմաններից դուրս ռազմական անվտանգության ապահովմանն ուղղված միջոցառումներին մասնակցությունը՝ Հայաստանի Հանրապետության կնքած կամ ճանաչած միջազգային պայմանագրերին ու համաձայնագրերին համապատասխան:

Ռազմական անվտանգության ապահովման համակարգի կենտրոնական մակարդակին կարելի է դասել Հայաստանի Նախարարների խորհուրդը (Կառավարությունը), նախարարություններն ու գերատեսչությունները:

Ազգային, այդ թվում՝ ռազմական անվտանգության ապահովման պետական մարմինների ընդհանուր ղեկավարումն իրականացնում է Նախագահը: Նրան առընթեր բարձրագույն խորհրդատվական մարմինը Ազգային անվտանգության խորհուրդն է:

Հայաստանի Կառավարության և նրան ենթակա նախարարությունների ու գերատեսչությունների հիմնական խնդիրներ կարող են լինել՝

– Հայաստանի ազգային անվտանգությանն առնչվող պետական պլանների ու համալիր ծրագրերի մշակումը և իրականացումը,

– արտակարգ իրավիճակների, բնապահպանական աղետների հետևանքների կանխման ու վերացման ուղղությամբ միջոցառումների իրականացումը, դրա համար անհրաժեշտ ռեսուրսների ու պետական պահուստի որոշումը,

– արտակարգ իրավիճակների պատճառով ու դրանց հետևանքների վերացման ընթացքում ժողովրդական տնտեսությանը հասցված վնասի ծավալի որոշումը,

– հանրապետության ազգային, այդ թվում՝ ռազմական անվտանգության ապահովման ուղղությամբ միջոցառումների մշակման և իրականացման վերահսկումը,

– Հայաստանի նախարարություններում ու գերատեսչություններում՝ դրանց գործունեության ոլորտների շրջանակում, Հայաստանի ազգային անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքների վերլուծության կազմակերպումն ու կատարումը, այդ սպառնալիքների վերացմանն ուղղված միջոցների մշակումը և համապատասխան առաջարկությունների ներկայացումը Կառավարությանը:

Ազգային անվտանգության ապահովման համակարգի տեղական մակարդակն են կազմում գործադիր իշխանության տեղական մարմինները: Այդ մարմիններն իրենց իրավասությունների սահմաններում ունեն նույնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են ազգային անվտանգության ապահովման համակարգի տարածաշրջանային (տարածքային) մակարդակի մարմինների խնդիրները:

Անհատի, հասարակության ու պետության անվտանգության ապահովման գործառույթների անմիջական իրականացման նպատակով գործադիր իշխանության համակարգում կարող են ստեղծվել Հայաստանի ազգային անվտանգության ապահովման ուժեր ու միջոցներ, որոնք ներառեն՝ Զինված ուժերը, անվտանգության, արտաքին հետախուզության, ներքին գործերի, ֆինանսական և հարկային ծառայության, կապի ու տեղեկատվության միջոցների անվտանգության ապահովման ծառայության մարմինները, սահմանապահ զորքերը, ներքին զորքերը, արդյունաբերության, էներգետիկայի, տրանսպորտի ու գյուղատնտեսության բնագավառներում կատարվող աշխատանքների անվտանգությունն ապահովող մարմինները, քաղաքացիական պաշտպանության կազմավորումները, արտակարգ իրավիճակների հետևանքների վերացման ծառայությունները, մաքսատները, բնապահպանական, առողջապահական մարմինները և անվտանգության ապահովման այլ պետական մարմիններ, որոնք գործում են օրենսդրության հիման վրա:

VII. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Խաղաղության պահպանման, միջազգային անվտանգության համակարգի ստեղծման պրոբլեմների լուծումը հնարավոր չէ առանց ազգային անվտանգության պրոբլեմների վերլուծության ու լուծման:

Տվյալ դեպքում կարևոր է չշփոթել երկիր և պետություն հասկացությունները: Եթե պետությունը ներառում է սոցիալապես տարբերակված հասարակությունը և դիտարկվում է նորմատիվ, իշխանական ու կառավարչային տեսակետներից, ապա երկիրն ընդգրկում է ավելի լայն շրջանով

պրոբլեմներ՝ մարդկանց հանրությունը դիտարկելով նրանց սոցիալական, ազգատարածքային ու մշակութային միասնության տեսանկյունից, և այս առումով ինտեգրող է:

Ազգային անվտանգությունը վերլուծելով որպես հասարակության վիճակի՝ կարող ենք առանձնացնել նրա մի շարք կառուցվածքային տարրեր: Ազգային անվտանգության համակարգում հույժ կարևոր, իսկ հաճախ նաև կենտրոնական դեր է խաղում երկրի ռազմական անվտանգությունը: Դժվար թե հնարավոր լինի տվյալ բաժնի սահմաններում լրիվ ծավալով ներկայացնել դրա բոլոր բաղադրիչները: Նշենք հետևյալը:

Առաջին. ազգային անվտանգությունը երկրի վիճակ է, որը նրան հնարավորություն է տալիս հանդես գալու որպես միջազգային հարաբերությունների ինքնիշխան սուբյեկտի և ձևավորված տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական ու ռազմական համակարգի, մշակութային ավանդույթների հիման վրա հաջողությամբ լուծելու ժողովրդի նյութական ու հոգևոր զարգացման խնդիրները:

Երկրորդ. ազգային անվտանգության հիմնական կառուցվածքային տարրերն են՝ քաղաքականը, տնտեսականը, բնապահպանականը, ռազմականն ու մշակութայինը, որոնց համախումբը երկրին հնարավորություն է տալիս հաջողությամբ զարգանալու փոխկապված, ամբողջական աշխարհի շրջանակներում՝ պահպանելով իր ինքնությունն ու ավանդույթները:

Կարող է հարց ծագել, թե ինչպես են հարաբերակցվում ազգային ու պետական անվտանգությունները: Բանն այն է, որ երկրի ազգային անվտանգությունը իրացվում է ասես երկու չափումներում՝ քաղաքացիական ու պետական: Անվտանգության նախահիմքն է անհատի անվտանգությունը: Նրա հետ է կապված հասարակության անվտանգությունը, որը ներառում է քաղաքացիների սոցիալական պաշտպանվածությունը, հասարակության թափանցիկությունը, նրա անդամների բարեկեցությունը, նրանց կյանքի, առողջության, սեփականության ու հիմնարար իրավունքների պաշտպանությունը: Իսկ պետական անվտանգությունը ներառում է պետական մեխանիզմի բնականոն գործառության ապահովման հետ կապված պրոբլեմների շրջանը՝ ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության, սահմանների անձեռնմխելիության և երկրի ներսում սահմանադրական կարգի պաշտպանությունը:

Տվյալ դեպքում մենք գործ ունենք ազգային անվտանգության այն կողմի հետ, որը անմիջականորեն կապված է զինված բռնության միջոցների կիրառման հետ: Այսինքն՝ ռազմական անվտանգությունը պետք է բնութագրի երկրի այն վիճակը, որը խոչընդոտի կամ հակազդեցություն գործի

զինված բռնության միջոցներով երկրի ազգային անվտանգությանը վնաս պատճառելուն:

Դրա հետ մեկտեղ ռազմական անվտանգությունն ակնհայտորեն ունի երկու կողմ՝ արտաքին ու ներքին: Ռազմական անվտանգության արտաքին կողմը բնութագրում է դրսից գործադրվող ռազմական ուժի ազդեցությունը կանխելու կամ չեզոքացնելու կարողությունը, իսկ ներքին կողմը՝ այդ ուժի ներքին քայքայիչ դրսևորումների բացառման կամ տեղափակման հնարավորությունը:

Մեր կարծիքով՝ ռազմական անվտանգության պրոբլեմի արտաքին կողմի էությունն է պատերազմի և ազգային անվտանգության հարաբերակցության հարցի լուծումը: Այլ կերպ ասած՝ կա՞ն արդյոք արդի աշխարհում այնպիսի պայմաններ, որոնց դեպքում պատերազմը կամ զինված հակամարտությունը նպաստեն ազգային անվտանգության ամրապնդմանը: Ժամանակակից փոխկապված, ամբողջական աշխարհի, զինված ընդդիմամարտության միջոցների զարգացման մակարդակի վերլուծությունը՝ կատարված ինչպես մեր երկրում, այնպես էլ արտասահմանում, միանշանակ կերպով վկայում է, որ պատերազմը չի կարող լինել ռացիոնալ քաղաքականության միջոց: Ռևստի և պատերազմներն ու զինված հակամարտությունները չեն կարող ծառայել որպես ազգային անվտանգության ամրապնդման միջոց, այլ բոլոր թվացյալ շահումներով հանդերձ հաճախ նրան վնաս են հասցնում ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ միջնորդավորված ձևով՝ տնտեսական, քաղաքական կամ մշակութային անվտանգության համակարգի միջոցով:

Արդի պայմաններում ցանկացած պատերազմ, անգամ իր սոցիալական նպատակներով ամենաարդարը, ոչ միայն քայքայում է ազգային անվտանգության համակարգը, այլև կարող է հանգեցնել կենդանության վերացմանը: Ռևստի ժամանակակից համաշխարհային զարգացման պայմաններում ռազմական անվտանգություն ասելով հասկանում են միջպետական հարաբերությունների և երկրի պաշտպանունակության այն վիճակը, որի դեպքում պատերազմի բռնկման հնարավորությունը, եթե անգամ լիովին բացառված չէ, ապա առնվազն խոչընդոտվում է դրանում պետության ներգրավումը, կամ էլ նվազարկվում է դրա քայքայիչ դրսևորումը:

Ռազմական անվտանգությունն անմիջականորեն կապված է միջազգային, տարածաշրջանային ու երկկողմ մակարդակներում տիրող ռազմաքաղաքական իրադրության, ինչպես նաև երկրի պաշտպանունակության հետ: Միևնույն ժամանակ, պետք է նշել, որ ռազմաքաղաքական իրադրության վերլուծությունը, երբ այն արվում է պետության շահերի և ար-

տաքին քաղաքական նպատակների համակարգից դուրս, սակավ արդյունավետ է: Ռևստի ռազմական անվտանգության հարցերի հետազոտման ժամանակ ավելի ընդունելի է թվում երկրի «ռազմաքաղաքական դրությունը» կատեգորիան, որը բնորոշում է տվյալ պետության տեղն ու դերը կոնկրետ տարածական (որպես կանոն՝ մերձավոր արտասահմանը ներառյալ, ու ժամանակային սահմանների նկատմամբ կիրարկված միջպետական ռազմաքաղաքական հարաբերությունների համակարգում, դրանց համապատասխանությունը արտաքին քաղաքական նպատակներին և միջազգային կյանքի, այդ թվում՝ ռազմաքաղաքական, իրադարձություններում ներգրավվածության բնույթը՝ պայմանավորված այդ նպատակներով: Այսինքն՝ պետության ռազմաքաղաքական դրությունը ցույց է տալիս այլ երկրների հետ նրա փոխազդեցության բնույթը, ընդսմին այս փոխազդեցության ձևերն ու մեթոդները որոշվում են ըստ արտաքին քաղաքական շահերի:

Այն դեպքում, երբ ռազմաքաղաքական իրադրության զարգացման վիճակն ու միտումները համապատասխանում են պետության արտաքին քաղաքական շահերին, ապա նա քաղաքական-դիվանագիտական միջոցներով նպաստում է իրադրության կայունացմանը, հակառակ դեպքում առաջ է գալիս պաշտպանունակության պակասուրդի հարցը: Իհարկե, խոսքը այն պետության շինարարության մասին է, որի գործողությունները համապատասխանում են ժամանակակից համաշխարհային զարգացման տրամաբանությանը, և որը չի ձգտում իր ռազմական անվտանգությունն ամրապնդելու ռազմաքաղաքական իրադրության ապակայունացման և պատերազմի սանձազերծման միջոցով: Ցավոք, դեռ ոչ բոլոր երկրներն են ձգտում հետևելու այդ տրամաբանությանը՝ փորձելով ներքին պրոբլեմների լուծումը գտնել ռազմական առճակատման և սպառազինությունների մրցավազքի ճանապարհով: Դժվար թե կարելի է նման գործողությունները համարել կշռադատված, ինչի պատճառով նման երկրները ռազմական անվտանգության գնահատման ժամանակ պետք է արժանանան շատ ուշադիր, անհատական մոտեցման:

Մեր կարծիքով՝ ռազմաքաղաքական դրությունը հույժ կարևոր տեղ ունի ռազմական անվտանգության համակարգում: Բանն այն է, որ այնպիսի օբյեկտիվ գործոնների հետ մեկտեղ, ինչպիսիք են ռազմաքաղաքական իրադրության վիճակը, երկրի արտաքին քաղաքական պահանջմունքները, և այլն, այն ներառում է նաև սուբյեկտիվ տարրեր, որոնք դրսեվորվում են արտաքին քաղաքական շահերում և դրանց վրա հիմնվող գործունեության մեջ: Եթե արտաքին քաղաքական պահանջմունքները պայմանավորված են երկրի զարգացման քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և այլ պահանջմունքներով, մինչդեռ ռազմաքաղաքական իրադրությունը օբյեկտիվ իրականություն է, որն ստեղծվում

է որպես միջպետական հարաբերությունների համակարգի օբյեկտների գործունեության արդյունք, ապա արտաքին քաղաքական շահերը որոշակի սոցիալական շերտերի ու խմբերի, երկրի պետական ու քաղաքական ղեկավարության դիրքերից կատարվող դրանց իմաստավորման արդյունքն են:

Երկրի ռազմաքաղաքական դրության գնահատումը վերջին հաշվով հանգեցնում է ռազմական անվտանգության մեկ այլ կարևոր տարրի՝ երկրի պաշտպանունակությանը: Ամենաընդհանուր ձևով կարելի է ասել, որ պաշտպանունակությունը երկրի՝ արտաքինից գործող ռազմական ուժի ազդեցությունը զինված բռնության միջոցներով կանխելու կամ չեզոքացնելու ունակությունն է:

Առավել շոշափելի է բուն ռազմական ներուժը, որը մարմնավորվում է զինված ուժերի մարտական հզորության, մարտական ներուժի՝ որպես մարտական հզորության մյուս բոլոր տարրերի գլխավոր բովանդակության համադրման մեջ: Մարտական հզորությունը, մարտական ներուժը արտացոլում են զինված ուժերի առկա և սահմանային հնարավորությունները, կազմը, այն բարոյական ու հոգևոր տարրերի մեծությունները, որոնք պատերազմի դեպքում կարող են գործարկված լինել: Բացի այդ, բուն ռազմական ներուժի բնութագիր է նաև մարտական պատրաստությունը, այսինքն՝ զորքերի վիճակը, գործողություններ սկսելու նրանց պատրաստության այն աստիճանը, որն անհրաժեշտ է մարտական խնդիրների անմիջական կատարմանն անցնելու համար:

Իհարկե, պետության ռազմական հզորությունը պաշտպանունակության կենտրոնական տարրն է: Ավանդաբար, դարեր շարունակ պաշտպանունակությունը զուգորդվել է ռազմական հզորության հետ: Այդպես եղել է մինչև վերջին ժամանակները, երբ զանգվածային խոցման, հատկապես՝ միջուկային, զենքի ստեղծմամբ ձևավորվեց սկզբունքորեն նոր իրավիճակ, որն ստացավ «ուժի տարիմաստություն» անվանումը: Ներկայիս պայմաններում ռազմական հզորության հետագա աճումը ոչ միայն չի նպաստում պաշտպանունակության ամրապնդմանը, այլև հակառակը՝ նվազեցնում, անգամ ոչնչի է հանգեցնում ռազմական անվտանգությունը: Այդ պատճառով ռազմական հզորության հետագա մեծացումը դրա պաշտպանական բավարարության մակարդակի գերազանցմամբ դառնում է անարդյունավետ: Ռևստի և անհրաժեշտություն է ծագում ավելի հանգամանորեն դիտարկելու պաշտպանունակության մյուս բաղկացուցիչ տարրերը:

Պաշտպանունակության ամրապնդման ավանդական եղանակներից մեկն է երկրի ինտեգրումը համապատասխան ռազմաքաղաքական դաշինքների, ինչը հնարավորություն է տալիս պետության պաշտպանունա-

կությունը մեծացնելու ի հաշիվ դաշնակիցների ուժերի: Ըստ էության, այս մոտեցումը նույնքան հին է, որքան իր ռազմական հզորության մեծացումը: Սակայն վերջին տարիներին այս գործում ի հայտ են գալիս նոր տարրեր, որոնց էությունն է ռազմական դաշինքների ռազմական ու քաղաքական գործառույթների վերաբաշխումը: Եթե դասական տարբերակում առաջին պլան էին մղված ռազմական գործառույթները, ապա ներկայումս ավելի ու ավելի մեծ դեր են խաղում քաղաքական գործառույթները: Դրա շնորհիվ ստեղծվում է ռազմական անվտանգության կոլեկտիվ համակարգերի ձևավորման ռեալ հնարավորություն, ընդսմին դրանցում յուրաքանչյուր պետության պաշտպանունակությունը հիմնվում է դաշինքի անդամ պետությունների՝ պաշտպանվելու համախումբ կարողության վրա:

Երկրի պաշտպանունակության ամրապնդման գործում էական դեր է խաղում քաղաքականությունը, որը նպատակաուղղվում է ուժերի, այդ թվում՝ ռազմական, ձեռնտու հարաբերակցության ձեռքբերմանը այն պետությունների նկատմամբ, որոնք շարունակում են միջազգային ասպարեզում ապավինել ռազմական ուժի կիրառմանը: Խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է այնպիսի միջազգային կազմակերպությունների ու միավորումների ստեղծմանը, որոնք վճռականորեն դիմակայում են ագրեսիվ ռազմաքաղաքական ուղեգծին: Նման տեսակի առավել ներկայացուցչական կազմակերպությունը ՄԱԿ-ն է, որը ներկայումս ոչ միայն վճռականորեն դիմակայում է ռազմական ուժի կիրառմանը, իրականացնում միջնորդական, խաղաղարարական գործառույթներ, այլև ագրեսիային խոչընդոտելու համար կարող է անհրաժեշտության դեպքում ձեռնարկել քաղաքական, տնտեսական ու ռազմական քայլեր: Կարծում ենք, որ տարածաշրջանային մակարդակով նման կազմակերպությունների ու դաշինքների ձևավորումը (իսկ շատերն արդեն գոյություն ունեն) կնպաստի ուժերի հարաբերակցության փոփոխմանը հօգուտ Հայաստանի ու դաշնակից պետությունների՝ ամրապնդելով ոչ միայն նրանց պաշտպանունակությունը, այլև անվտանգությունը:

Եվ այսպես. ժամանակակից պետությունների ռազմական անվտանգության ամրապնդման մասին խոսելիս (նկատի ունենալով դրա արտաքին կողմը) օրինաչափ է անել այն եզրակացությունը, որ նրանց պաշտպանունակության ու ռազմաքաղաքական դրության ամրապնդումը հնարավոր է ոչ թե ռազմական հզորության մեծացմամբ, ինչի ապակառուցողականությունը գրեթե կասկած չի հարուցում, այլ միջազգային, տարածաշրջանային ու երկկողմ անվտանգության համակարգերի ձևավորմամբ: Այսինքն՝ երկրի ռազմական անվտանգությունը միջազգային անվտանգության ինքնանպատակ ածանցյալն է:

Կյանքը հուշում է, որ հայ հասարակության քաղաքական, տնտեսական,

սոցիալական ու մշակութային զարգացման պահանջմունքներին համապատասխանող ռազմական անվտանգության համակարգերի ձևավորումը հնարավոր է միայն համակարգային մոտեցում ցուցաբերելու դեպքում: Արդի պայմաններում Հայաստանի ռազմական անվտանգությունը պետք է լինի նրա միջազգային անվտանգության համակարգը ձևավորելուն, համախումբ, այդ թվում՝ ռազմական, հզորությունը պաշտպանական բավարարության մակարդակում պահպանելուն ուղղված նպատակային քաղաքականության արդյունք: Պաշտպանունակության՝ այս կերպ ձևավորված համակարգը կարող է հնարավորություն տալ ամրապնդելու Հայաստանի Հանրապետության ռազմաքաղաքական դրությունը և ապահովելու նրա ռազմական անվտանգությունը ամբողջական անվտանգայնորեն փոխկապված աշխարհում:

Ավարտելով «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականության հիմունքներ» մեթոդաբանական ուսումնասիրության շարադրանքը՝ հեղինակը ուշադրություն է հրավիրում այն հանգամանքի վրա, որ անհրաժեշտ է շարունակել Հայաստանի՝ որպես անկախ պետության ազգային անվտանգության կայացման ռազմավարության ռազմաքաղաքական էությունը ներկայացնող առավել ընդհանուր հասկացությունների, սկզբունքների ու մոտեցումների կոնկրետացումը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Այսպիսով՝ մենք հանգեցինք այն եզրակացության, որ ազգային անվտանգությունը երկրի տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական ու մշակութային զարգացման, միջպետական հարաբերությունների համակարգում նրա ունեցած դերի ու տեղի ածանցյալն է: Դրա հետ մեկտեղ, ազգային անվտանգության համակարգում կարևոր տեղերից մեկը պատկանում է ռազմական անվտանգությանը, որի վիճակի վրա անմիջական ազդեցություն են գործում երկրի ռազմաքաղաքական դրությունը և պաշտպանունակությունը: Ժամանակակից ամբողջական աշխարհի զարգացման մեծաթիվ դրական միտումները վկայում են, որ երկրի պաշտպանունակությունն ամրապնդվում է ոչ թե ռազմական հզորության մեծացմամբ, այլ զինված բռնության միջոցների հակահիրավական կիրառման հնարավորությունը բացառող ռազմաքաղաքական հարաբերությունների համակարգի ձևավորմամբ:

Նյութի բնույթը թույլ չի տալիս լուսաբանել այնպիսի բարդ ու վիճահարույց հարց, ինչպիսին է և՛ անցյալում, և՛ ներկայումս միջազգային հարաբերությունների վրա հսկայական ազդեցություն գործող սոցիալական,

էթնիկական ու կրոնական խմբերի, տարբեր տեսակի ինտերնացիոնալ միավորումների, վերազգային տնտեսական միավորումների արտապետական հարաբերությունների պրոբլեմը: Սակայն այդ հանգամանքը պետք է հաշվի առնել ռազմաքաղաքական հարաբերությունների ուսումնասիրության ժամանակ:

Առաջարկվող աշխատության ամփոփիչ մասը նվիրված է այնպիսի հարցերի, որոնք առայժմ բավարար չափով չեն մշակված և հրամայաբար պահանջում են իմաստավորում: Խոսքը այնպիսի կատեգորիաների մասին է, ինչպիսիք են խաղաղության ապահովման նոր պայմանները, քաղաքականության կողմնորոշվածությունը դեպի զինված հակամարտությունների բացառումը, ռազմաքաղաքական կայունության հաստատումը, ազգային անվտանգության հասկացությունը:

Ընդհանուր առմամբ այս նոր պրոբլեմների ծագումը պայմանավորված է միջազգային հարաբերություններում նոր դարաշրջանի սկզբնավորմամբ: Այդ դարաշրջանը բնութագրվում է երկու հույժ կարևոր հայտանիշներով: Առաջինն այն է, որ մեր ժամանակներում ցանկացած, անգամ փոքր մասշտաբի պատերազմ (էլ չասենք՝ միջուկային) դարձել է քաղաքականության այնպիսի միջոց, որի գործարկումը կարող է հանգեցնել ամենակործանարար հետևանքների: Մարդկությունը դեռ պետք է իմաստավորի այնպիսի կարևոր փաստ, ինչպիսին է միջազգային քաղաքականության մեջ զինված բռնության կիրառման պատային իրավիճակը, որովհետև «հաղթանակի գինը» այժմ այնքան է մեծ է դարձել, որ չի արդարացնում միջազգային ասպարեզում զինված ուժերի կիրառումը:

Հենց այդ է պատճառը, որ համաշխարհային մասշտաբով եկել է պահ, երբ պետք է փնտրել համաձայնություն ու փոխզիջումներ: Իհարկե, ռազմական ուժն այս դեպքում ևս առկա է, սակայն նրա ներգործության չափը պահանջում է լուրջ հետազոտություն: Այստեղից էլ բխել է ռազմական քաղաքականության հիմունքներում ամենևին էլ ոչ ռազմագիտական տերմինների «ներխուժումը», որոնք կապված են հակամարտությունների վերացման, թշնամական ազգերի, էթնիկական ու սոցիալական խմբերի հաշտեցման ուղիների որոնումներում ռազմական ուժի խաղացած դերով: Այս առաջին հայտանիշը սերտորեն կապված է բնապահպանական ու սոցիալական բնույթի շատ բարդ համընդհանուր պրոբլեմների հետ: Բնակության սոցիալական և աշխարհագրական միջավայրի վրա ուժային ազդեցություն գործելու առումով մարդկության հնարավորություններն այժմ այնքան են աճել, որ օբյեկտիվորեն ի դերև են հանում իրենց արդյունավետ ռեսուրսները:

Նոր դարաշրջանի երկրորդ հայտանիշն է բոլոր երկրների, ժողովուրդների ու մայր ցամաքների ամբողջականության ու փոխկապվածության

արտասովոր արագ աճումը, դրանց զարգացող միջքաղաքակրթական միասնականությունը:

Դեպի ապագան նայելով՝ մենք պետք է ասենք, որ հակամարտային իրավիճակները կլինեն նույնքան «հավերժ», որքան «հավերժ» է մարդկությունը: Թվում է, որ ապագայում մարդկությունը կբացառի ռազմական զանգվածային արյունահեղությունները, սակայն ծագող բախումները «մարելու», քաղաքական կայունությունն ու անվտանգությունը պահպանելու արվեստը կմնա որպես հանրույթի մշտական գործառույթ: Մեր այսօրվա քաղաքական «բարձունքից» նայելով ապագային՝ կարող ենք կանխագուշակել և՛ ռազմական ուժի, և՛ պատերազմի գործիքից խաղաղության պահպանման միջոցի վերածվող ռազմական կազմակերպվածքի, և՛ ռազմական քաղաքականության տեսական հիմքերի՝ որպես պատերազմները ու զինված բախումները կանխելու նպատակով զինված ուժի և մարդկության ինտեգրված բանականության համատեղ կիրառման գիտության երկարակեցությունը:

Սակայն այս ամենը սոսկ բարի ցանկություններ են, որոնցով, ինչպես հայտնի է, սալարկված է դժոխքի ճամփան: Ամեն օր մենք նոր լուրեր ենք ստանում ռազմական ուժի աճող սանձազերծության մասին, ընդ որում, ոչ միայն մանրակրկիտ կերպով մշակված ծեռնարկումների, այլև իրենց էությամբ վայրենի, ոչ մի խելամիտ բացատրության չենթարկվող արարքների տեսքով: Ո՞վ գիտե, թե որքան ուժ պետք է դեռ ծախսի մարդկությունը, մինչև որ վերջ դնի նման անբանական արյունահեղություններին: Դա ռազմական քաղաքականության հիմնական փիլիսոփայական հարցն է:

Աշխարհում դեռ գոյություն ունի անբանական, եսասիրական և այլ ուժերի մի հսկայական զանգված, ուժեր, որոնք վարում են հակասոցիալական, դեռ չտեսնված արյունահեղություններ չարագուշակող քաղաքականություն: Եվ դրանից բխում է քաղաքական գիտության կարևորագույն խնդիրը՝ գտնել ամբողջ մարդկության «բազմազանության միասնության» խաղաղ վերարտադրությունը, ազգերի ու ժողովուրդների երկխոսություն և հիմնական, բախտորոշ պրոբլեմների վերաբերյալ նրանց համաձայնության ձևավորումը ապահովող ուղիները:

Որոշ հետազոտողներ ու քաղաքական գործիչներ համարում են, որ աշխարհի ճակատագրի համար ռազմական ուժի, ուստի և ռազմական քաղաքականության դերը դեռ ամենևին էլ սպառված չէ: Հակառակը. ընդհուպ մինչև ժողովուրդների միասնական միության ստեղծումը պետք է ստեղծվի միջազգային պատժիչ մարմին, որի ենթակայության տակ միջազգային հանրության կողմից տրամադրվեն ցանկացած ագրեսիա կանխելու ունակ վերազգային ռազմական կազմավորումներ: Կարելի է

համաձայնվել այն մտքի հետ, որ զինված հակամարտությունները իսկապես դժվար է մարել առանց ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին ենթարկվող վերազգային ուժերի: ԽՍՀՄ տարածքում նոր ստեղծված անկախ պետությունների կայունության պահպանման և հաստատուն զարգացման դրական սպասումները հարկ է կապել նորաստեղծ Անկախ Պետությունների Համագործակցության կոլեկտիվ անվտանգության զարգացող համակարգի հետ: Բայց կարելի՞ է արդյոք ռեալ համարել այն ակնկալիքը, որ ստեղծված ուժերը իրենց գործողություններում միշտ կվայելեն միջազգային աջակցությունը և առաջ չեն բերի նոր հակամարտային իրավիճակներ: Այս հարցի պատասխանը պահանջում է մանրակրկիտ վերլուծություն և գտնվում է ռազմական քաղաքականության հիմունքների գիտական մշակումների ոլորտում:

Համաշխարհային պատմության մեջ այնպես ստացվեց, որ 1918 թ.՝ առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտական փուլում, Հայաստանի կողմից պետական ինքնուրույնության ձեռքբերմանն ուղեկցեցին գոյության առաջին իսկ տարում ծագած ռազմական հակամարտությունները գործնականում բոլոր հարևան երկրների, այդ թվում՝ Ռուսաստանի հետ:

Ինքնիշխանության վերականգնումը 1991 թ. ևս տեղի ունեցավ հարևան երկրի՝ Ադրբեջանի հետ ռազմական հակամարտության ֆոնի վրա: Ընդսմին դեռ վերացված չէին 1988 թ. ահավոր երկրաշարժի հետևանքները, և երկիրն զբաղված էր հարյուր հազարավոր փախստականների կենցաղավորմամբ:

Այդ պատճառով Հայաստանի ռազմական քաղաքականության հիմունքների մեր այս վերլուծությունը նպատակաուղղված է գլխավոր պրոբլեմի ուսումնասիրությանը. հանրապետության՝ ցանկացած ազգությամբ ամեն մի բնակչի, Հայոց Սփյուռքի դերն ու մասնակցությունը նորանկախ երկրի վերածննդին: Եվ ազգային անվտանգության ապահովման այս երկարատև, բազմաբարդ աշխատանքում յուրաքանչյուրս ունի իր գործը՝ տնտեսության, գիտության, գյուղի, մշակույթի, ռազմական գործի բնագավառում: Հետզհետե՝ ոչ միանգամից, բայց հաստատակամորեն կարելի է և պետք է վերականգնել հին քաղաքակրթություն ունեցող մեր երկիրը, որը հայտնի է իր մարդասիրական ներուժով և փառապանծ մարտական ավանդույթներով, անկախ Հայաստանը, որը հաշտ ու խաղաղ գոյակցում է իր բոլոր հարևանների հետ, բայց պատրաստ է ագրեսորին հասցնելու անընդունելի կորուստներ:

АВТОР:
доктор политических наук (РФ),
научный эксперт (феллоу) по контртерроризму (США)
генерал-майор **Г. С. КОТАНДЖЯН**

ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ В КОНТЕКСТЕ АРХИТЕКТУРЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ

ВАШИНГТОН–ЕРЕВАН
2004–2005

Данное исследование под заглавием "Основные направления разработки стратегии национальной безопасности Армении в контексте архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе" опубликовано в монографическом сборнике автора "Основные направления разработки стратегии национальной безопасности Армении в контексте архитектуры региональной безопасности" (Ереван, 2008 г.).

Սույն հետազոտությունը «Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղեցույցները Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում» վերնագրով հրապարակվել է հեղինակի «Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղեցույցները տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում» մենագրական ժողովածուում (Երևան, 2008 թ.):

БЛАГОДАРСТВЕННОЕ СЛОВО

Автор считает своим долгом выразить благодарность коллегам за их рекомендации и замечания по проектным версиям данной работы. Автор благодарит своих научных консультантов из Национального Университета Обороны (НУО): декана по науке Школы национальной безопасности (ШНБ) доктора Джека Кангаса, старших научных сотрудников Института национальных стратегических исследований (ИНСИ) полковника Энн Мойзан и доктора Юджина Румера, директора ШНБ доктора Джозефа Де Саттера и научного референта ИНСИ мисс Линн Кифи – за уделенное ими время и комментарии относительно исследования, проведенного автором в НУО в 2003–2004 гг.

Автор высоко ценит профессиональные консультации, любезно предоставленные бывшим сотрудником иностранной службы США г-ном Эдвардом Александром, который в своей дипломатической карьере специализировался по советским и восточноевропейским делам и служил советником в Государственном Департаменте США, Министерстве иностранных дел Армении и посольстве Армении в Вашингтоне.

КЛЮЧЕВЫЕ МОМЕНТЫ

Южный Кавказ становится одним из самых динамичных регионов, который отражает долгосрочные интересы внешней политики США на огромном геостратегическом пространстве Центральной Евразии. В настоящей работе автор пытается предложить армянским и американским ученым некоторые идеи о важности учета армянского фактора в формировании всеобъемлющей архитектуры безопасности на Южном Кавказе, а также в развитии экономики и демократии в этом регионе. В данном исследовании автор преследует цель затронуть некоторые аспекты армянского фактора в плане активного участия Армянской диаспоры в политической жизни Соединенных Штатов, а также значимости Республики Армения в продвижении региональной безопасности и демократии на Южном Кавказе.

Данная работа является попыткой синтезирования исследования и практической разработки Стратегии национальной безопасности Армении в контексте архитектуры региональной безопасности Южного Кавказа. Прилагаемый «Проект Стратегии национальной безопасности» был разработан совсем недавно как практический продукт[1]. Идея разработки стратегии безопасности Армении и реконструирования архитектуры безопасности на Южном Кавказе могут представлять интерес для кругов, занимающихся разработкой оборонных и политических программ.

[1] См. *Приложение:* «Очерк стратегии национальной безопасности Армении», который послужил основой для разработки доклада Министра Обороны РА «Основные ориентиры Стратегии национальной безопасности Республики Армения».

I. ВВЕДЕНИЕ

Прошло четырнадцать лет с тех пор, как Республика Армения восстановила свою независимость. Это не столь длительный период для всеобъемлющей оценки результатов и сравнения возможностей, ожиданий и достижений. В подобном кратком представлении фактически невозможно полностью выявить все аспекты сложных переходных процессов, происходящих на Южном Кавказе, и, в частности, в Армении. Однако мы попробуем в сжатом виде рассмотреть динамику ситуации, оценить некоторые особенности армянской действительности и провести определенные исторические параллели между соседними государствами Кавказского региона. Мы попробуем также оценить динамику развития этих новоиспеченных демократий в рамках внешней политики главных акторов в регионе. Целью данной работы является обсуждение идей о перестройке архитектуры безопасности Армении и Южного Кавказа. Мы надеемся, что некоторые из наших предложений привлекут интерес профессионалов, разрабатывающих внешнюю политику США в отношении этого региона.

С распадом Советского Союза Армения оказалась в более неблагоприятной ситуации, чем другие обретшие независимость постсоветские государства. Свойственные всем вновь обретшим независимость государствам проблемы, являющиеся результатом развала централизованной экономики, в Армении приняли еще более острый характер вследствие землетрясения 1988 г., конфликта с Азербайджаном, а также экономической блокады и большим притоком беженцев. Именно исходя из этих обстоятельств, руководство страны предприняло радикальное реконструирование экономики и процесс приватизации.

К концу 1991 г. Соединенные Штаты официально признали независимость всех бывших советских республик, включая Армению, Азербайджан и Грузию. Существует мнение, что Соединенные Штаты, в целях ослабления зависимости этих государств от России в сферах торговли, безопасности и иных отношений, сыграли решающую роль в развитии их связей с Западом, включая членство в Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ), в Программе Европейского соседства ЕС и программе НАТО «Партнерство ради мира» (ПРМ). Соединенные Штаты установили тесные отношения с Арменией в плане общей политики поддержки демократизации в постсоциалистическом мире и как отклик на озабоченность армян, живущих в Америке. До своей недавней отставки Президент Грузии Эдуард Шеварднадзе также имел тесные контакты с Соединенными Штатами. Визит Президента США Джорджа Буша в Тбилиси в мае 2005 г. и переговоры с действующим грузинским Президентом Михаилом Саакашвили явились свидетельством укрепления американо-грузинского сотрудничества. Рост частных инвестиций в нефтяной сектор Азербайджана, близкое завершение работ по строительству трубопровода Баку–Джейхан укрепили интересы США и там, способствуя расширению участия Соединенных Штатов в обеспечении безопасности в

Каспийском регионе. Соединенные Штаты в качестве члена Минской группы ОБСЕ прилагают активные усилия в целях поиска путей для мирного разрешения региональных этнических конфликтов.

В ответ на призывы, звучащие в Конгрессе и в иных местах, Правительство США разработало политику содействия евразийским государствам бывшего Советского Союза. В начале 1992 г. Президент Джордж Буш выдвинул «Акт поддержки свободы», который получил законную силу в том же году, а также в соответствии с пунктами 102–511 «Сборника законов» выделил денежные средства евразийским государствам на их гуманитарные нужды, демократизацию, создание рыночной экономики, торговли и инвестиций и для других целей. 907-я статья «Акта поддержки свободы» решительно запрещала американскому Правительству оказывать помощь Азербайджану, пока он не откажется от блокады и иных видов агрессивного применения силы против Армении. Однако в течение нескольких лет применение данного положения относительно Азербайджана претерпело частичное изменение: было разрешено оказание необходимой поддержки для гуманитарной помощи и демократизации, обеспечения пограничной безопасности и таможенного содействия в целях недопущения трансфера оружия и т. д. Чтобы сбалансировать законодательное запрещение помощи Азербайджану в сфере оборонного сотрудничества, Правительство США на административном уровне запретило также оборонное сотрудничество с Арменией.

В декабре 2001 г. Конгресс одобрил иностранные ассигнования на 2002-ой финансовый год («Сборник законов», пункты 107–115), предоставив Президенту право заморозить применение 907-ой статьи, что подлежит ежегодному подтверждению при определенных условиях. Президент Буш подтвердил эти предложения 25 января 2002 г. и 17 января 2003 г.

Нынешняя администрация Буша, исходя из соображений национальной безопасности и учитывая содействие Азербайджана в борьбе против международного терроризма, предложила Конгрессу отменить запрет на помощь Азербайджану.

II. ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ И АРМЯНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

К сожалению, самым примечательным событием в новейшей политической истории армянского народа является катастрофическое геополитическое изменение, произошедшее на территории его исторической родины во время Первой мировой войны. В этот период политический режим Оттоманской Турции, продолжая бесчеловечные этнические чистки в Малой Азии в отношении местных армян, решил, что насильственно изгнанные армяне никогда не должны возвращаться в свои дома. Выжившие в 1920-ые годы армяне наконец поняли, что высылки были

только прелюдией к навечному изгнанию армянского народа с его исторической родины[2]. Это были те исторические особенности военно-политической обстановки, которые создали новую геополитическую конфигурацию рассеянной ныне по всему миру Армянской диаспоры.

Организации Армянской диаспоры в течение десятилетий действовали в надежде на то, что современная демократическая Турецкая Республика дистанцируется от катастрофического опыта Оттоманской империи и последует похвальному примеру Федеративной Республики Германии, осудившей нацистскую Германию за Холокост в отношении евреев.

Армяне, живущие в Республике Армения, составляют лишь треть всего армянства в мире[3]. После создания независимого национального государства взаимодействие между Арменией и Диаспорой, ранее идеологически и политически ограничиваемое советским режимом, стало одним из важнейших геостратегических факторов политического, экономического, культурного и информационного сотрудничества между вновь обретшим независимость армянским государством и остальным миром.

Как независимое государство, действующее в пространстве международного права, Республика Армения столкнулась с новыми вызовами, которые не были безоговорочно и сразу восприняты Диаспорой, поскольку такое историческое развитие было довольно неожиданным. Только тринадцать лет назад этим двум составляющим армянской нации были даны неограниченные возможности для решения вопроса о том, какие сферы и какие формы взаимных отношений будут наиболее взаимовыгодными для них. Хотя обе стороны предприняли согласованные усилия по встречному продвижению, однако еще многое предстоит сделать. Наряду с желанием взаимосогласованно продвигаться и действовать в политической и социальной сферах, выявились многочисленные проблемы и устремления морального, психологического, исторического и социального характера, которые в новых условиях приобрели важное значение.

Армянская община в США – один из наиболее социально продвинутых элементов Диаспоры и состоит приблизительно из одного миллиона американцев армянского происхождения, принадлежащих к Армянской Апостольской, Армянской Католической и Армянской Протестантской церквям, а также к иным национальным общественным организациям. В целом лоббирование интересов этнических меньшинств на общинном

[2] См. «Выступление Министра иностранных дел Республики Армения Вардана Осканяна на 28-ом Специальном заседании, посвященном 60-летию освобождения из нацистских концентрационных лагерей». Нью-Йорк, 24 января 2005 г., «Из молчания Диаспоры» (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/050124_vo_un.html).

[3] См. «Армяне в мире». «Голос Армении», 22 августа 1996 г., № 92 (http://www.iatp.am/economics/migr/hayga-r97.html).

уровне во всем мире является одним из действенных механизмов их самоутверждения.

Опыт защиты интересов армянства показал, что данная проблема выходит за узкие общинные рамки, потому что цель намного шире: она, фактически, имеет общенациональный масштаб. В то же время во взаимоотношениях между частями мирового армянства складывается понимание того, что любые инициативы, какими бы важными они ни являлись и на каком бы уровне ответственности ни были предприняты, никогда не должны угрожать ни интересам США, ни интересам независимой Республики Армения и живущих в ней армян. В целом, программы поощряют более существенное участие американских армян как в американском демократическом процессе, так и в гражданском и экономическом развитии Армении.

Происходящие ныне в Армении события находятся в центре внимания Армянской диаспоры: отдельные армянские общественные структуры постоянно работают с Конгрессом и Администрацией США. Среди многих успешных начинаний армянских общественных организаций можно отметить содействие формированию группы конгрессменов по армянским вопросам (в 2004 г. общим счетом 128 конгрессменов США)[4].

В переходный период преодоления Арменией ограничений, налагаемых советской однопартийной системой, Диаспора стала фактором, содействующим распространению западной культуры либерализма и демократии. В первые годы независимости традиционные армянские политические партии (Армянская революционная федерация «Дашнакцутюн», Либеральная демократическая партия «Рамкавар» и Армянская социал-демократическая партия гнчакистов) вернулись в Армению и реорганизовались. Они внесли свежую струю в национальный дух и попытались внедрить либерализацию и демократические ценности, что в то время в значительной мере стало основой и причиной для свободной «конкуренции» политических и гражданских союзов. Это было знаменательным явлением, которое объясняется недавно обретенной независимостью и целенаправленным продвижением в Республике Армения демократических принципов и фундаментальных свобод.

Армянская диаспора существует фактически как глобальная этнокультурная-информационная, деловая сеть, состоящая приблизительно из 10 миллионов политически активных, преуспевающих, образованных и органично интегрированных в американскую и европейскую экономическую, финансовую и политическую жизнь людей. Она стала эффективным звеном в развитии армяно-американских, армяно-французских, армяно-русских, армяно-арабских, армяно-иранских и других отношений, а также в деле укрепления двустороннего сотрудничества на благо взаимных национальных стратегических интересов, осуществляемого в общих геополити-

[4] См. http://www.panarmenian.net/news/rus/?task=society&id=9782&date=2004-02-16.

ческих рамках этой, относительно малочисленной, но динамичной и хорошо организованной, рассеянной по всему свету сети общин (в регионе Южного Кавказа и за его пределами).

III. РАЗВИВАЮЩЕЕСЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В АРМЕНИИ

1. ПРОГРЕСС И ТРУДНОСТИ

В результате состоявшихся 20 мая 1991 г. выборов, которые в истории Советского Союза были первыми демократическими выборами на конкурентной основе, Коммунистическая партия Армении потеряла власть. Это послужило катализатором для создания многопартийной системы в Армении. К власти пришло Армянское общенациональное движение (АОД).

За год до этого–23 августа 1990 г.–Верховным Советом была принята Декларация о независимости, которая ознаменовала начало демократических реформ. Новоизбранный Парламент (сформированный еще до провозглашения независимости Армении) незамедлительно приступил к созданию законодательной основы для демократизации общества. Законы «О собственности» и Постановление Правительства «О приватизационных фондах» (принятые, соответственно, 31 октября 1990 г. и 13 декабря 1991 г.) обеспечили правовую основу для перехода от государственной монополии к разнообразным формам собственности на средства производства. Начало переходу к плюрализму и многопартийной системе было положено согласно Закону РА «Об общественных политических организациях», принятому 26 февраля 1991 г. Свобода слова и информации была обеспечена Законом РА «О прессе и других средствах массовой информации» от 8 октября 1991 г. Для защиты свободы вероисповедания 17 июня 1991 г. был принят Закон РА «О свободе совести и религиозных организациях». Демократические правовые нормы, обусловленные этими и другими законами, получили свое отражение и дальнейшее развитие в Конституции, принятой 5 июля 1995 г. А 14 мая 1996 г. Национальное собрание приняло Закон РА «О выборах в местные органы самоуправления», обеспечивающий правовую основу для выборов в органы территориального управления; эти выборы состоялись 10 ноября того же года. 1 ноября 1996 г. вступил в силу Закон РА «Об общественных организациях», который был важным вкладом в создание гражданского общества.

В настоящее время многие из заложенных в основу Конституции демократических норм и принятых в течение прошедших четырнадцати лет законов нуждаются в дальнейшем развитии. Это подтверждается также решением о включении Армении в состав членов Совета Европы, принятым Парламентской Ассамблеей Совета Европы. Данное решение

призывает Армению к принятию определенных обязательств, включая присоединение к европейским конвенциям и приверженность национальному законодательству, соответствующему европейским демократическим стандартам*. Ныне готовятся законопроекты, нацеленные на обеспечение созвучия законодательствам европейских демократий. Для ускорения этого процесса специалисты из Совета Европы предоставляют экспертные мнения и консультации. Работы по конституционному реформированию, осуществляемые уже в течение нескольких лет, близки к завершению, и пакет конституциональных реформ готов к обсуждению в Национальном собрании**. Все это, в свою очередь, является одной из главных гарантий защиты прав человека.

Декларацией от 23 августа 1990 г. Армения фактически приняла новую систему ценностей, ужесточая свои обязательства по отношению к принципам демократии и прав человека. После обретения независимости Республика Армения как суверенное образование приняла и присоединилась к главным конвенциям и соглашениям по правам человека, а также начала работу над преобразованием внутреннего законодательства в этой сфере. В дальнейшем вторая глава Конституции Республики Армения закрепила основные права и свободы человека.

Несмотря на отмеченное реформирование избирательного законодательства, и местные, и международные наблюдатели в процессе президентских и парламентских выборов в 1995 г., 1996 г., 1998 г. и частично в 2003 г. отметили различные нарушения. Многие группы, защищающие права человека, осудили аресты как политически мотивированные, хотя правительство и утверждало, что задержанные принимали участие в массовых беспорядках. Наблюдатели из ОБСЕ и ПАСЕ оценили избирательную кампанию 2003 г. как активную, но в то же время пришли к заключению, что выборы не соответствовали международным стандартам свободной и справедливой конкуренции из-за «широко распространенного заполнения» избирательных урн фальшивыми бюллетенями, отсутствия транспарентности в подсчете голосов и других «серьезных» нарушений[5].

Важно сравнить положение с правами человека в Армении с соседними странами Южного Кавказа. Одним из валидных источников для всесторонней оценки ситуации по этому вопросу мы считаем «Ежегодный доклад по политическим правам и гражданским свободам», подготовленный такой

---

* Республика Армения стала членом Совета Европы (СЕ) 25 января 2001 г. СЕ в качестве политической организации способствует продвижению политической стабильности, экономического и социального прогресса, демократии и защиты прав человека в Европе. Были разработаны единые стандарты и подходы для решения вышеупомянутых проблем и обеспечения прогресса в этой области.

** Конституциональные реформы были приняты на референдуме 27 ноября 2005 г.

[5] См. «Congressional Research Service (CRS) Report RS20812, Armenia Update» (http://www.globalsecurity.org/military/library/report/crs/43390.pdf).

известной американской общественной организацией, как «Фридом Хаус» (*Дом Свободы*), которая с 1970-ых гг. осуществляет мониторинг свободы и защищает демократию в мире*. Независимой группой экспертов «Фридом Хауса» Армения и Грузия в 2005 г. были оценены как частично свободные государства, в то время как Азербайджан–несвободной страной[6].

2. ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: ДОСТИЖЕНИЯ И ВЫЗОВЫ

Граждане Республики Армения осуществляют свою власть через органы государственного управления и местного самоуправления. Формирование этих органов–четкое разделение их полномочий, функций и обязанностей–создает основы для построения развивающейся и процветающей страны. Система государственной власти является той неотъемлемой частью сферы законодательства, государственных органов управления и общественных услуг Армении, через которую осуществляются основные государственные функции и решаются проблемы, стоящие перед страной. Система государственного управления в независимой Армении включает исполнительные органы; Правительство Республики Армения, состоящее из Премьер-министра и Кабинета министров, осуществляет исполнительную власть. В соответствии с Конституцией РА, Президент Республики Армения, будучи главой исполнительной власти, является гарантом независимости, территориальной целостности и безопасности республики.

По нашему мнению, нынешнее состояние системы управления в Армении во многих отношениях не соответствует современным требованиям и нуждается в неотложном реформировании. Неэффективность государственного управления является результатом известных «болезней» слабо институированных посттоталитарных властей. Это, в частности, отсутствие официальной стратегии, очерчивающей направления деятельности, а также неразработанность механизмов обеспечения общей доступности информации и обмена ею между ветвями власти.

Кроме того, дублирование функций и неясность указаний на различных уровнях власти, отсутствие четко дифференцированных целей и приоритетов, необоснованные ограничения и администрирование в значительной мере снижают эффективность государственного управления. Часто общественность недопонимает цели и необходимость решений, принятых

* Организация «Фридом Хаус», основанная более чем 60 лет назад Элеонорой Рузвельт и другими американцами, озабоченными возникающими угрозами для мира и демократии, сегодня является лидером по защите по всему миру молодых демократий, которые преодолевают наследие диктатур и политических репрессий.

[6] См. «Freedom in the World 2005. Table of Independent Countries Comparative Measures of Freedom» (http://www.mediainfocenter.org/journalism/freedom_of_the_press/independent.asp).

на различных уровнях государственного управления. Все это–результат отсутствия транспарентности деятельности властей и предварительного информирования общества о своих намерениях. В настоящее время практически нет стратегии формирования эффективной системы государственного управления. Подобная стратегия должна обеспечить основу для структурных и функциональных реформ и усовершенствования общественных услуг. В этом контексте очень важно достижение успеха в конституциональных реформах как основы для всесторонней демократизации политико-правовой системы Армении. Венецианская комиссия СЕ, беспристрастно сотрудничающая с Парламентом и Конституционным судом РА, в отношениях Армения–СЕ выступает в качестве гаранта профессиональной разработки национальных законодательных документов в соответствии с этими ключевыми реформами[7].

Процессы развития рыночной экономики, создания новых политических и социальных инфраструктур и формирования новых социальных ценностей в Центральной и Восточной Европе, бывшем СССР, включая Армению, привели к возникновению такой среды, которая способствует развитию коррупции. Исходя из широкой распространенности коррупции, должны отметить, что она в мировой практике существует на личном, институциональном и системном уровнях.

К сожалению, коррупция в Армении в настоящее время распространилась во всех сферах жизни и во всех формах, то есть она чревата опасностью перерасти в системную. В то же время интересно изучить результаты исследовательского опроса, проведенного в рамках программы неофициального отдела Кавказского бюро институциональных реформ. Согласно этому опросу, инвесторы решили, что «уровень коррупции в Армении ниже, чем в других странах СНГ, и коррупция там несистемна. Старая система коррупции ликвидирована, а новая еще не создана»[8].

Однако инвесторы полагают, что эта ситуация не столь уж благоприятна, так как коррупция непредсказуема. Другие источники, например, «Международная транспарентность»[9], считают, что коррупция в Армении нахо-

[7] См. «Venice Commission Discontent with RA Constitutional Amendments Draft», 2005, 30 May (http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=society&id=13532&date=2005-05-30); CDL(2005)042 «Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Armenia» (First Reading). «Recent Documents». European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Council of Europe, 2005, 26 May (http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL(2005)042-e.asp).

[8] См. «Corruption as an Obstacle for the Economic Development of the Country. National Human Development Report». Caucasian Bureau of the Institutional Reforms of the Informal Sector (IRIS) (http://www.undp.am/publications/nhdr01/main.php?l=en&chapter=2&id=2_9).

[9] «Международная транспарентность»–это международная общественная организация, которая занимается борьбой против коррупции, объединяя гражданское общество, предпринимательские круги и правительства в единый глобальный мощный союз (http://www.transparency.org/about_ti/index.html).

дится на довольно высоком уровне и оценивается в 2.5 по шкале от 10 (крайне чистый) до 0 (крайне коррумпированный). Чтобы иметь более полное представление о ситуации в странах Южно-Кавказского региона, мы можем представить цифры, полученные по тому же принципу оценки: в Азербайджане–2.0, в Грузии–2.4[10]. Таким образом, хотя уровень коррупции в Армении высок, однако является самым низким среди стран Южного Кавказа.

Недавняя отставка грузинского Президента Эдуарда Шеварднадзе, состоявшаяся в результате общественного давления, акцентировала степень недовольства грузинского народа в связи с невыносимым уровнем коррупции и в правительстве, и в обществе.

Новоизбранный грузинский Президент Микаел Саакашвили, выступая в январе 2004 г. в Европе по приглашению организации «Международная транспарентность», назвал коррупцию в Грузии самым большим вызовом, стоящим перед его страной[11]. Революционное изменение, произошедшее в грузинском руководстве,–бескровное изгнание коррумпированного лидера–воскресило надежду на достижение реального демократического прогресса в политической жизни и свободной рыночной экономике во вновь независимых странах. Но в то же время «Революция роз» в Грузии пробудила опасения в отношении нестабильности и насилия на Южном Кавказе.

IV. НАПРАВЛЕННОСТЬ БЕЗОПАСНОСТИ КАВКАЗСКИХ ГОСУДАРСТВ И ОГРАНИЧЕННОСТЬ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА

Этнические конфликты на Южном Кавказе являются фактором, препятствующим процессам установления мира и стабильности, а также экономического развития. Страны постоянно сталкиваются с бюджетными трудностями, связанными с гонкой вооружений и нуждами беженцев и перемещенных. Другими последствиями этнических конфликтов являются угроза их распространения в приграничных государствах и ограничение возможности полноценного использования энергоресурсов, торговых и транспортных сетей региональных или внерегиональных государств. Усилия США и международного сообщества по установлению мира и продолжительной независимости государств Южного Кавказа наталкиваются

[10] См. «Global Corruption» (http://www.globalcorruptionreport.org/download/gcr2003/24_Data_and_research.pdf).

[11] См. «Yahoo Nyheder, Danmark». «News». 2004, 29 January, Thursday (http://dk.news.yahoo.com/040129/33/30hh0.html); *Mikhail Saakashvili*. Five core principles for the world's reformers. «Financial Times», 2005, 26 May (http://news.ft.com/cms/s/b53dc192-cd83-11d9-aa26-00000e2511c8.html).

на пугающие вызовы. По числу, интенсивности и длительности этнических и гражданских конфликтов регион был самой нестабильной частью бывшего Советского Союза. Правящие нации в трех государствах питают взаимные претензии и обиды. Это–главная причина того, что существующие между Арменией и Азербайджаном разногласия фактически привели к полной эмиграции этнических армян из Азербайджана, и наоборот. Изучая всеобщую картину динамики демократии в регионе, мы можем утверждать, что нации-государства Армения, Азербайджан и Грузия, в настоящее время находясь под угрозой конфликта, не уделяют достаточного внимания своему демократическому развитию, и причина не только в перераспределении бюджетов в интересах укрепления армии и полиции. Считая важным мобилизацию национальных ресурсов преимущественно на удовлетворение безопасностных нужд, эти государства ограничивают социальное разнообразие своей национальной жизни и замедляют институционализацию демократии и либеральной экономики[12].

Эти ограничения в основном вредят общему процессу юридических, политических и экономических реформ, снижая их национальную и транснациональную значимость и интенсивность, в результате чего снижается также их социальная эффективность. Отсутствие транспарентности в политической, административной и экономической жизни Южного Кавказа, сопровождаемое коррупцией, сокрыто ограничениями, оправдываемыми приоритетными интересами национальной безопасности. Такая «секьюритизация» региональной национальной политики, обосновываемая наличием конфликтов, способствует возникновению бюрократических препон в усилиях по укоренению реальной демократии в Армении, Азербайджане и Грузии.

В заключение мы можем утверждать, что четкое представление о реальном положении дел с демократизацией и отсутствие стратегии демократического развития, безопасностная скованность экономической и социальной жизни в каждой из стран Южного Кавказа позволяют нам оценивать их как «демократии низкой интенсивности»[13]. Это означает, что необходим особый подход к ускорению развития демократии и экономики в этих странах путем их вовлечения в интенсивную международную демократическую среду. Этот процесс может быть эффективным, если безопасностные проблемы, тесно переплетенные в динамическом контексте региональной стабильности Южного Кавказа, будут исследованы и разработаны с учетом как региональных, так и национальных особенностей.

[12] См. *Ambassador Harry Gilmore, Ambassador Richard Kauzlarich, Ambassador Kenneth Yalowitz*. Pay Attention to the South Caucasus. CSIS, 2002, January (http://www.csis.org/ruseura/caucasus/pubs/0201_sc.htm).

[13] См. *Steve Smith*. American Democracy Promotion. US Democracy Promotion: Critical Questions. Oxford, 2000, PP. 72–74.

V. СОТРУДНИЧЕСТВО АРМЕНИИ В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ: СТРАТЕГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ОРИЕНТАЦИЙ

Сначала рассмотрим рамки и динамику сотрудничества Армении в сфере безопасности с главными партнерами из числа членов СНГ и евроатлантических стран. В этом контексте сотрудничество Республики Армения с НАТО действительно преследует далеко идущие интересы. Армянские Вооруженные силы участвуют в программе НАТО «Партнерство ради мира» (ПРМ) с самого начала ее задействования в 1994 г. Три страны Южного Кавказа сотрудничают с НАТО по ряду проблем, включая: научное сотрудничество в сфере высоких технологий; обучение английскому и другим иностранным языкам; военное образование в заведениях НАТО; планирование гражданских чрезвычайных ситуаций. Для Армении были полезными работы по планированию преодоления гражданских чрезвычайных ситуаций и научные программы НАТО. Один из финансируемых НАТО проектов, который имеет особо важное значение для Армении, нацелен на объединение информационных систем ее институтов, занимающихся сейсмологическими исследованиями, с аналогичными институтами в Греции, Италии и Великобритании.

Вооруженные силы РА активизируют свое участие в учениях, проводимых в рамках программы «Партнерство ради мира». Подразделения армянских сил особого назначения в учениях «Наилучшее совместное усилие–2002», состоявшихся в Тбилиси (Грузия) 17–28 июня 2002 г., сотрудничали со своими коллегами из стран НАТО: Великобритании, Венгрии, Греции, Канады, Соединенных Штатов Америки и Турции. Странами–партнерами Армении на этих учениях были также Австрия, Азербайджан, Болгария, Грузия, Литва, Молдова, Румыния и Украина.

В июне 2003 г. в Армении в первый раз прошли учения в рамках программы НАТО «Партнерство ради мира», в которых принимали участие приблизительно 400 военнослужащих из 19 различных стран НАТО и других стран-партнеров. Участвовали представители Австрии, Болгарии, Бывшей Югославской Республики Македония, Великобритании, Венгрии, Греции, Грузии, Италии, Канады, Литвы, Молдовы, Польши, России, Румынии, Словакии, Соединенных Штатов, Турции и Узбекистана. Важно упомянуть, что при содействии Армении Россия впервые присутствовала на таких военных учениях, участвуя группой штабных офицеров и сухопутным подразделением, интегрированными в структуру многонациональных сил[14].

[14] См. «NATO Exercise Takes Canadian, Russian Troops to Armenia». «Department of National Defence and the Canadian Forces (DND/CF)», 2003, 16 June (http://www.forces.gc.ca/site/newsroom/view_news_e.asp?id=1113).

Важно также отметить, что проведенные в рамках программы НАТО «Партнерство ради мира» в Ереване учения создали хорошую возможность для не имеющего в прошлом прецедента сотрудничества армянских и турецких войск на территории независимого армянского государства. Целью этих учений в Армении являлось повышение эффективности сухопутных войск путем побуждения НАТО и партнеров к сотрудничеству для достижения лучшего понимания и интероперабельности, и эта цель была в полной мере достигнута.

Армения в 2004 г. под руководством НАТО (в особенности–Греции и США) впервые участвовала в международных операциях по поддержанию мира. Взвод из 34 армянских военнослужащих-контрактников является частью специального армянского батальона по поддержанию мира, обученной, вооруженной и финансируемой Грецией. Недавно взвод был размещен под командой греческого сухопутного батальона, развернутого в Косово. Армянские военнослужащие прошли интенсивное обучение английскому языку на курсах, финансируемых Великобританией и США и снабженных современными средствами коммуникации, включая спутниковые антенны. По соглашению греческая сторона будет заниматься и вопросами страхования армянских миротворцев.

Членство Министерства обороны Армении в Консорциуме Оборонных академий и Институтов по безопасностным исследованиям в рамках программы НАТО «Партнерство ради мира» следует рассматривать как шаги в направлении долгосрочного интеллектуального сотрудничества с партнерами по НАТО (членство было утверждено в январе 2004 г.)[15].

В 1998 г. Министерство обороны Армении направило своего офицера в Монс–в Координационный отдел альянса по партнерству. Посол Армении работает одновременно в странах Бенилюкса и в НАТО, а в 2004 г. Армения создала дипломатическую миссию в НАТО на уровне посла и военного представителя в штаб-квартире НАТО.

В 2005 г. Армения присоединилась к «Плану действий индивидуального партнерства» (ПДИП). Министры иностранных дел и обороны Армении недавно (16 июня 2005 г.) на заседании Североатлантического совета в Брюсселе в присутствии послов из 26 государств–членов НАТО представили Генеральному секретарю НАТО документ по «Плану действий индивидуального партнерства Армении». Этот документ предусматривает перспективное сотрудничество в процессах планирования, разработки и согласования концепций. Это стратегическое решение правительства

[15] См. «NATO Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes». Armenia (http://www.ndc.nato.int/outreach/pfp.html).

Армении и руководства НАТО соответствует наивысшему возможному уровню сотрудничества страны-партнера с НАТО[16].

Армения является также активным членом Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ), в которую входят все европейские страны, а также Соединенные Штаты и Канада – всего 55 членов[17]. Армения в целях интегрирования в Большую Европу выступает в качестве члена Европейского совета. Это членство – дополнительный фактор для приведения армянской политико-правовой системы в соответствие со стандартами Европейского Союза (ЕС). Официальная политика Армении нацелена на «прогрессирующую интеграцию в модели и стандарты ЕС». В настоящее время Армения, как и Азербайджан и Грузия, сотрудничает с ЕС в предвидении членства в среднесрочной перспективе[18].

Армяно-американское сотрудничество в сфере безопасности осуществляется с 1998 г. под политической эгидой двусторонней межправительственной программы «Диалог по безопасности». В июле 2000 г. главы американского и армянского оборонных ведомств подписали Соглашение о сотрудничестве в области борьбы против распространения оружия массового уничтожения.

Армянские и американские вооруженные силы с 2002 г. сотрудничают не только в рамках программы НАТО «Партнерство ради мира», но и в двустороннем формате. Именно в это время был создан механизм двусторонних консультаций в сфере обороны, который возглавляют заместитель помощника Секретаря по обороне США и Заместитель Министра обороны Армении. Программы «Внешнее военное финансирование» (*FMF*), а также «Международное военное обучение и тренинг» (*IMET*) планируются и контролируются в едином процессе двустороннего военного сотрудничества.

В прошлом году при содействии Пентагона, а также Армянской диаспоры в США был учрежден Армянский гуманитарный центр по разминированию. Новый этап американо-армянского сотрудничества в сфере обороны ознаменовало участие Армении в коалиционных силах, действующих в Ираке. 24 декабря 2004 г. Парламент Армении утвердил отправку своих войск в Ирак. Согласно законопроекту, принятому Парламентом, Министерство обороны Армении послало в Ирак взвод, состоящий из колонны из 30 грузовиков со специально обученными водителями, а также саперов

[16] См. «Armenian Foreign Minister Presents Action Plans to NATO». «Armenia Daily Digest», 2005, 17 June, Friday (http://www.eurasianet.org/resource/armenia/hypermail/200506/0032.shtml).

[17] См. «OSCE Office in Yerevan» (http://www.osce.org/yerevan/).

[18] См. «The EU's relations with Armenia» (http://europa.eu.int/comm/external_relations/armenia/intro/).

и врачей, специализированных в области оказания гуманитарной медицинской помощи[19].

Одновременно Армения взяла на себя обязательства по членству в Содружестве Независимых Государств (СНГ) и в Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ), выступая как стратегический партнер Российской Федерации.

Обобщая эти симптоматичные факты, свидетельствующие о многополярности ориентации Армении, некоторые эксперты интересуются особенностями такой специфической геостратегической конфигурации и сбалансированностью ее ориентаций в сфере безопасности и обороны. Например: некоторых московских аналитиков обеспокоила уравновешенность развития как армяно-российского, так и армяно-американского сотрудничества, а также сотрудничества Армения–ОДКБ и Армения–НАТО (ПРМ)*. Подобное же беспокойство, хотя и реже, высказывают некоторые американские эксперты. Подобные опасения, на наш взгляд, являются одними из пережитков психологии «холодной войны».

В ответ на такую критику мы объяснили нашим коллегам, что Россия развивает сотрудничество с НАТО более интенсивно и шире, чем Армения, на саммите НАТО–Россия в Риме став членом Постоянного совета НАТО–Россия и открыв офис НАТО в Москве. Это не противоречит обязательствам России в сфере безопасности в отношении ее партнеров из ОДКБ, и в особенности Армении.

По нашему мнению, стратегический диалог между главами США и России является лучшим средством для сопряжения стратегических безопасностных интересов не только США и России, но и их партнеров, в том числе Армении, Азербайджана и Грузии[20].

В этом наднациональном контексте безопасностного партнерства Армения придает важное значение содействию синергичности армяно-американского, армяно-российского сотрудничества, а также партнерства Армения–ОДКБ и Армения–НАТО в сфере безопасности и обороны[21]. Особая важность приоритетности этого стратегического равновесия объясняется существованием и активным влиянием Армянской диаспоры на

[19] См. «Non-US Forces in Iraq». 2004, 26 December (http://www.globalsecurity.org/military/ops/iraq_orbat_coalition_041226.htm).

* Цитируется русский ежедневник «Независимая газета», который известен своими статьями политической направленности.

[20] См. «Russia/U.S.: With Bush–Putin Summit Over». Radio «Free Europe» and Radio «Liberty», 2005, 25 February, Friday (http://www.rferl.org/featuresarticle/2005/2/414E34DD-E8E2-48AC-B3D0-B12B32FE2FD8.html).

[21] См. «Комплементаризм и многовекторность оборонной политики», интервью с Г. С. Котанджяном. «Голос Армении», 16 ноября 2002 г.

политическую жизнь Армении и стран их проживания (Россия, США, Франция и т. д.).

Данные международные координаты безопасностной политики Армении должны рассматриваться в контексте региональной стабильности и безопасностных проблем на Южном Кавказе. В следующих главах мы обсудим некоторые принципы и способы реконструирования архитектуры безопасности в регионе. В дальнейшем результаты такого аналитического уяснения проблем архитектуры региональной безопасности будут предложены автором в качестве научной основы для разработки проекта Стратегии национальной безопасности Армении, который представлен в Приложениях как специализированная практическая часть данной работы.

VI. РАЗРАБОТКА АРХИТЕКТУРЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ

1. АРХИТЕКТУРА РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ВИДЕНИЕ И СУЩНОСТЬ[22]

Для устойчивого развития Южного Кавказа было бы органично проявить многовекторный подход в отношении проблем безопасности и касающихся ее вопросов, которые связали бы всех главных акторов региона, а именно: Армению, Азербайджан, Грузию, Россию, США, Турцию и Иран, а также такие организации, как ОБСЕ, Совет Европы, Евросоюз, ОДКБ, НАТО-ЕАСП и ЭСЧМ.

Укрепление региональной безопасности в этой части света не требует незамедлительного создания кавказской версии Евросоюза или НАТО. Вместо этого Южный Кавказ нуждается в частично совпадающих двусторонних и многосторонних отношениях, обеспечивающих взаимосвязь всех кавказских государств и международных организаций и способствующих экономической, коммуникационной, политической, военной интеграции Кавказа в Большую Европу, ОДКБ и ЕврАзЭС, а также Евроатлантическое партнерство. В будущем, в дополнение к более широкому многостороннему процессу, сеть могла бы помочь созданию таких официальных организаций, как Закавказский региональный форум (ЗРФ), а также Региональная межпарламентская ассамблея[23]. Существует множество

[22] См. *Stuart E. Johnson, Martin C. Libicki, Gregory F. Treverton.* What is Architecture? «New Challenges, New Tools for Defense Decisionmaking». «RAND», 2003; *Joseph McMillan, Richard Sokolsky and Andrew Winner.* Toward a New Regional Security Architecture. «The Washington Quarterly», 2003, Summer, PP. 161–175.

[23] См. «The South Caucasus Parliamentary Initiative». «Parliamentary News Release», 2003, 17 December, Wednesday (http://www.scottish.parliament.uk/nmCentre/news/news-03/gr03-001.htm).

моделей такого регионального сотрудничества в многостороннем формате; примером могут служить существующие в различных частях света организации, начиная со Скандинавского Совета до Ассоциации стран Юго-Восточной Азии.

Успех или провал любой модели архитектуры региональной безопасности для Южного Кавказа будет в значительной степени зависеть от ее структуры, целенаправленности и взаимодействия с другими региональными безопасностными системами и механизмами. Чтобы иметь положительный вклад в региональную безопасность, эта архитектура должна быть в состоянии достичь следующих целей:

- обеспечить необходимую систему взаимосвязанных индивидуальных, двусторонних и коллективных политико-правовых условий для долгосрочного мирного сосуществования всех акторов региона (с одной стороны – Грузия, с другой – Абхазия и Южная Осетия, как и с одной стороны – Азербайджан, с другой – Армения и Нагорный Карабах);
- способствовать формированию такой среды сотрудничества по вопросам безопасности, которая уменьшит вероятность возобновления или эскалации вооруженных столкновений между региональными конфликтующими сторонами и позволит им сотрудничать в борьбе против транснациональных угроз, какими является, например, международный терроризм;
- дать возможность региону сыграть согласованную роль в укреплении мира и стабильности за пределами Южного Кавказа, включая и такие смежные регионы, как российские территории на Северном Кавказе, бассейны Черного и Каспийского морей, Центральная Азия, Ближний Восток;
- наряду с долгосрочной перспективой, иметь план по созданию единой структуры региональной коллективной безопасности, благодаря чему страны Южного Кавказа действительно получат более реальную возможность для обеспечения своих краткосрочных и среднесрочных интересов в условиях надежной региональной безопасности, достигнутой благодаря их членству и взаимовыгодному сотрудничеству в более широких рамках транснациональных организаций по безопасности.

Как уже отмечалось, американские военные аналитики и разработчики стратегических планов заметили, что внимание, уделяемое этому, относительно маленькому региону, включающему Армению, Азербайджан и Грузию, можно объяснить той исключительной геостратегической ролью, которую он играет в деле объединения Европы и Центральной Азии посредством инфраструктурного и транспортно-энергетического кори-

дора[24]. В рамках стратегической конкуренции за приобретение политического и экономического влияния в Каспийском бассейне и Центральной Азии Кавказ претендует на то, чтобы стать ключевым фактором в обеспечении более широкой международной безопасности вне географических границ своей территории. Некоторые стратегические оценки показывают, что трансрегиональная безопасность для всей Центральной Евразии зависит от мира и стабильности на Кавказе, особенно в его южном регионе, граничащем с Россией, Ираном и Турцией[25].

Надежное и безопасное функционирование этого современного «Шелкового пути» будет возможно только при условии долгосрочного мира, стабильного демократического развития и сотрудничества всех государств Южного Кавказа. Региональная стабильность на Южном Кавказе уязвима и чувствительна к различным факторам, как то: политический, экономический, военный, внутренний, международный, этнический, религиозный, а также исторически унаследованные враждебные отношения между соседними народами и меньшинствами региона. Особенно чувствительной для всех трех кавказских государств является проблема международных гарантий их безопасности.

Осложнения в нынешней архитектуре региональной безопасности главным образом связаны с различиями в подходах к поиску внешних гарантов национальной безопасности региональных государств. Известно, что Азербайджан и Грузия намереваются стать членами НАТО. В отличие от них, Армения основывает свою политику безопасности на принципе комплементаризма. Армения, будучи членом ОДКБ, предпочитает развивать свои отношения с НАТО в рамках «Программы действий индивидуального

[24] «Некоторые наблюдатели считают, что среди постсоветских регионов Южный Кавказ по стратегической значимости является для Альянса вторым после Прибалтики, потому что его территория соседствует с членом НАТО–Турцией и является естественным продолжением Европы. Он также представляет собой стратегический коридор, связывающий Южную Европу с Центральной Азией и Ближним Востоком. Этот коридор может служить в качестве средства для транспортировки каспийских энергетических ресурсов, которые, вероятно, сыграют значительную роль в энергетической безопасности Европы в рамках программы «Партнерство ради мира (ПРМ)». Более того, три южнокавказских государства–Армения, Азербайджан и Грузия–развиваются в направлении укрепления связей с Альянсом. Эти процессы могут стать положительным фактором для будущей региональной стабильности и всемирного энергетического рынка, если будет преодолена региональная нестабильность» (*James De Temple*. Military Engagement in the South Caucasus. 2001–2002, Autumn/Winter/JFQ (http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq_pubs/1429.pdf). Подполковник ВВС США Джеймс Э. де Темпл–научный эксперт по вопросам национальной обороны Института конфликтологии, идеологии и политологии Бостонского университета, бывший штабной офицер НАТО).

[25] См. «The Strategic Assessment of Central Eurasia». «Research Report published by CACI and the Atlantic Council of the US done at the request of the US Joint Chiefs of Staff». 2001, February, PP. 56–71.

партнерства» (ПДИП) ПРМ[26]. В этом контексте для достижения стабильности и мира и обеспечения экономического прогресса в регионе международному сообществу, представленному здесь Организацией по безопасности и сотрудничеству в Европе и Евроатлантическим Советом Партнерства, целесообразно создать эффективные механизмы с охватом всех стран Центральной Евразии (Центральная Азия и Кавказ).

Процесс создания всеобъемлющей архитектуры региональной безопасности для Южного Кавказа, основанной преимущественно на экономических приоритетах региональной интеграции, не будет эффективным, если не будут учтены безопасностные интересы общин национальных меньшинств, вступивших в конфронтацию с бывшими метрополиями во время распада СССР[27]. Пути решения этих конфликтов с использованием демократических механизмов самоопределения в настоящей работе будут более подробно обсуждены ниже.

2. ОЧЕРК ПОЛИТИЧЕСКИХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИЗМЕРЕНИЙ ПРОБЛЕМ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА КАВКАЗЕ

Как было уже отмечено, с распадом Советского Союза Кавказ стал очагом ряда самых серьезных межгосударственных и внутригосударственных конфликтов, таких, как Абхазский, Карабахский и Южноосетинский. Этнополитические движения в регионе в сфере межнациональных отношений выработали радикальную политико-пропагандистскую риторику, а различия во взглядах южнокавказских государств в основном обусловлены близостью отношений, культурными связями или союзом каждого из них с государствами или политическими силами, находящимися вне пределов Южного Кавказа. Государства Южного Кавказа сформировали безопасностные союзы с региональными и супрарегиональными силами. Россия использует свое военное присутствие в регионе, чтобы в новых условиях удержать ведущую роль на Южном Кавказе, которая, однако, в последнее время была ослаблена вследствие запланированного вывода российских военных баз из Грузии, усиления в ней антироссийских настроений, а также наличия сохраняющейся угрозы политической нестабильности на Северном Кавказе. Чтобы сбалансировать российское присутствие в регионе,

[26] См. «Rome Declaration on NATO–Russia Relations: a New Quality». «NATO–Russia Summit Meeting». «Declaration by Heads of State and Government of NATO Member States and the Russian Federation». Rome, 28 May; *Mikhail Margelov*. Season of Content at Summer Political Summits. «The St. Petersburg Times», 2003, 6 June, Friday, № 873.

[27] См. *Viacheslav A. Chirikba*. The Georgian–Abkhazian Conflict: In Search of Ways Out (http://www.abkhazia-georgia.parliament.ge/Publications/Abkhaz/Chirikba.htm); *а также: Dr. Hayk S. Kotanjian*. Ethnic Conflicts in Kosovo and Nagorno Karabakh in Comparative Perspective. «Center for Defense Information», Washington, DC, 1999 (http://www.cdi.org/issues/Europe/kotanjian.html); (http://www.harvard-bssp.org/files/2005/presentation/publications/KOTANJIAN_THE_SOUTH_CAUCASUS_DEVELOPING_ENG.pdf).

западные государства используют свои экономические ресурсы и «военное ноу-хау»[28].

Но даже при значительном увеличении присутствия России и западных держав в регионе невозможно ожидать быстрого изменения структуры сецессионистских этнических конфликтов, укоренившихся здесь как политико-правовые, военные и психологические реалии. Существующее региональное равновесие сил и отмеченные конфликтные реалии на Южном Кавказе создают тупиковую ситуацию для всех сторон, вовлеченных в процессы региональной безопасности, экономического развития и продвижения демократии[29].

Отсутствие прогресса в реализации межправительственных соглашений по созданию общерегиональных транспортных маршрутов и отказ от ликвидации существующих экономических блокад на Кавказе серьезно вредят интересам государств региона и супрарегиональных акторов. Эту политику можно рассматривать как прямое следствие ограниченности экономической политики, обусловленной осознанием императивов национальной безопасности. Такая «секьюритизация» национальной экономической и политической архитектуры Южного Кавказа имеет тенденцию к подчинению интересов негосударственных экономических и политических акторов локальным государственным интересам и делает все виды переговоров трудными и в основном непродуктивными. Трудно принимать компромиссное решение по региональному межгосударственному сотрудничеству, если под угрозой находятся интересы безопасности народов и стран, включая интересы выживания и равноправного развития этнических общин или государств, де-факто образованных коренными народами Южного Кавказа.

Переговоры по разрешению конфликтов в регионе требуют ответов на вопрос о том, как можно при мирном сосуществовании государств региона надежно гарантировать безопасность этнических групп на Южном Кавказе. Процессы переформулирования идеи безопасности и для этнических меньшинств, и для национальных государств, а также интеграция их экономической жизни на Кавказе могут быть осуществлены в случае разработки региональной политики, нацеленной на создание безопасностной архитектуры.

[28] См. *Paul Starobin, Vladimir Mukhin.* Moscow Flexes Its Muscles: a new rivalry with the U.S. is emerging south of Russia. «Business Week», 2003, 30 June.

[29] См. *James De Temple.* Military Engagement in the South Caucasus. 2001–2002, Autumn/Winter/JFQ (http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq-pubs/1429.pdf); «The Concept of Stability within the framework of the OSCE». «South Caucasus: Regional and International Conflict Resolution». Geneva, 2001, June (http://www.hdcentre.org/Resources/Documents/South%20Caucasus.pdf).

3. ЭТНИЧЕСКИЕ КОНФЛИКТЫ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ: РАЗНОГЛАСИЯ И КЛЮЧ К РЕГИОНАЛЬНЫМ ПРОТИВОРЕЧИЯМ

Разрешение региональных конфликтов на Южном Кавказе затруднено в связи с диаметрально различными подходами конфликтующих сторон к идентификации сущности этих кризисов, поскольку они основывают свои модели по разрешению конфликта на различных политико-правовых основаниях.

Все три конфликта на Южном Кавказе: Карабахский, Абхазский и Южноосетинский – являются конфликтами самоопределения для достижения независимости от прежних колонизаторских советских республик, в состав которых они были введены насильно в результате коммунистических политических манипуляций, совершенных в 1920-ые годы под руководством Иосифа Сталина в то время, когда он был наркомом (министром) Советского правительства[30].

Азербайджан и Грузия идентифицируют сецессию Абхазии, Южной Осетии и Нагорного Карабаха в качестве мятежа и как бывшие «хозяева» этих территорий требуют восстановления своего господства в пределах Грузинской Советской Социалистической Республики и Азербайджанской Советской Социалистической Республики[31]. Абхазия, Южная Осетия и Нагорный Карабах утверждают, что агрессия грузинских и азербайджанских вооруженных сил в ответ на проявление воли бывших национальных автономий к самоопределению вынудила их организовать самооборону своего населения и при поддержке союзников отбросить грузинские и азербайджанские силы.

С точки зрения региональной стабильности и безопасности отмеченная выше «несвобода» Азербайджана прослеживается, в первую очередь, в проявлениях колониализма в отношении прав и свобод коренных народов Восточного Закавказья, преимущественно в отношении права народов на равноправие и свободное внешнее и внутреннее самоопределение. Антидемократизм властей соседней страны в отношении Карабахского урегулирования выражается в отрицании факта законосообразного

[30] См. *Thomas Buck.* Women, War and Displacement in Georgia. «Research & Reference Services Project». United States Agency for International Development, Center for Development Information & Evaluation. Document Number: PN-ACF-180. 1999, 6 July; «Resolving conflict in the Caucasus». The Christian Science Monitor. «Letters», 2003, 28 May; «The Columbia Encyclopedia: Stalin Joseph Vissarionovich». 2001, Sixth Edition (http://www.bartleby.com/65/st/Stalin-J.html).

[31] См. «Official Reception on behalf of President of Azerbaijan Ilham Aliyev in Honor of President of Georgia Mikhail Saakashvili». «Azertag», 2004, 5 March (http://www.azertag.com/index_en.html).

демократического прекращения административно-иерархических отношений между Нагорным Карабахом и Азербайджаном[32].

В основе игнорирования данного политического и юридического факта лежит противоправность декларирования в 1991 году Азербайджаном своей независимости[33] без проведения референдума по вопросу о выходе из состава СССР. Правонарушением квалифицируется также факт объявления независимости Азербайджана без удовлетворения права армянского населения НКАО и других районов компактного проживания армян на свободный и самостоятельный выбор своего политического статуса – в нарушение действовавшего Закона СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР»[34]. Взамен этого, приняв законодательный акт о ликвидации автономии Нагорного Карабаха, Азербайджанская Республика проявила себя как субъект метрополного колониального подавления воли народа Нагорного Карабаха к свободному самоопределению[35]. Нагорный Карабах, реагируя на данный противоправный акт, вышел из состава Азербайджанской ССР в соответствии с действовавшим Законом и принципами прямой демократии – путем референдума. Азербайджанская Республика в ответ на предложение вновь избранных властей Степанакерта о начале мирных переговоров по налаживанию добрососедства в начале 1992 года развязала против Нагорно-Карабахской Республики колониальную войну.

В дополнение к этим нарушениям законодательства, заявив в Декларации о независимости 1991 года о своем правопреемстве с Азербайджанской Демократической Республикой, официальный Баку лишил себя права на включение Нагорного Карабаха в свой состав в связи с тем, что Нагорный Карабах, имея статус спорной территории, в состав Азербайджанской Демократической Республики не входил в течение всего периода ее существования с 1918 по 1920 годы[36]. До этого Карабах являлся составной частью Российской империи, а ранее Персии, но не Азербайджана, до 1918 года не существовавшего в качестве независимого государства.

[32] См. «Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики», 10 декабря 1991 г., г. Степанакерт, Нагорно-Карабахская Республика, Министерство иностранных дел (http://www.nkr.am/rus/facts/referendum.html).

[33] См. «Конституционный Акт «О государственной независимости Азербайджанской Республики»», 18 октября 1991 г., № 19–20.

[34] См. «Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР»» № 1410-1 от 3 апреля 1990 г. Верховный Совет СССР (http://www.bestpravo.ru/ussr/data01/tex10973.htm).

[35] См. «Закон АзР «Об упразднении НКАО АзР»», 26 ноября 1991 г. «Ведомости ВС АзР», 1991, № 24.

[36] См. «Journal». League of Nations, Geneva, № 17, P. 130. Среди доводов, лежащих в основе решения Лиги Наций о непризнании Азербайджанской Демократической Республики отмечался факт «невозможности точного определения настоящих границ Азербайджана в связи с его территориальными спорами с соседями».

Другим колониальным признаком антидемократизма Азербайджанской Республики является несоответствие ее Конституции[37] сути международно-правовой нормы о праве народов самостоятельно распоряжаться своей судьбой путем волеизъявления самоопределяющегося населения в условиях полной свободы, сформулированной Международными пактами о правах человека 1966 года и Уставом ООН[38]. Мировая практика свидетельствует, что именно таким путем – без вмешательства метрополии – были реализованы права народов Бангладеш, Эритреи, Восточного Тимора, Черногории, а ныне и Косово на самоопределение путем свободного волеизъявления на референдумах среди именно самоопределяющихся народов, а не населения их бывших метрополий в лице Пакистана, Эфиопии, Индонезии или Югославии-Сербии.

Азербайджан настаивает, что это не проблема самоопределения армян Карабахского региона, а территориальный спор между Арменией и Азербайджаном. Конфликтующими сторонами по-разному оцениваются содействие Вооруженных сил Армении карабахским армянам в целях противодействия сухопутным и воздушным нападениям азербайджанских вооруженных сил, поражение последних и создание зоны безопасности на границе между Азербайджаном и Арменией. Нагорно-Карабахская Республика и Республика Армения рассматривают последствия начатой Азербайджаном войны как логический результат предпринятой Азербайджаном колонизаторской агрессии против Нагорно-Карабахской Республики после того, как Нагорный Карабах законосообразно вышел из состава Советского Азербайджана[39]. Баку трактует конфликт как «агрессию» Армении в отношении территориальной целостности Азербайджана.

Три новых государства – Абхазия, Нагорный Карабах и Южная Осетия, за более чем 12 лет своей независимости пока еще не признанные своими прежними советскими колонизаторами, предприняли активные шаги по развитию своей национальной государственности и достигли определенных успехов. Эти политико-правовые достижения полностью отрицаются как Грузией, так и Азербайджаном.

[37] См. «Конституция Азербайджанской Республики». Глава II «Основы государства», Глава III «Основные права и свободы человека и гражданина» (http://www.azerbaijan.az/_GeneralInfo/_Constitution/constitution_01_r.html).

[38] См. «Международный пакт о гражданских и политических правах. Резолюция ГА ООН 2200 А (XXI) от 16 декабря 1966 г.». Центр ООН по правам человека. «Права человека: Сборник международных договоров»; «Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Резолюция ГА ООН 2200 А (XXI) от 16 декабря 1966 г.». Центр ООН по правам человека. «Права человека: Сборник международных договоров».

[39] См. *Dr. Hayk S. Kotanjian*. Ethnic Conflicts in Kosovo and Nagorno Karabakh in Comparative Perspective. «Center for Defense Information», Washington, DC, 1999 (http://www.cdi.org/issues/Europe/kotanjian.html); *а также:* (http://www.harvard-bssp.org/files/2005/presentation/publications/KOTANJIAN_THE_SOUTH_CAUCASUS_DEVELOPING_ENG.pdf).

В течение этого времени международное сообщество неоднократно пыталось разрешить глубокие противоречия, существующие между конфликтующими сторонами. ОБСЕ и другие международные органы были вовлечены в процесс переговоров, однако, несмотря на наличие некоторых скромных подвижек, мы должны с прискорбием отметить, что все три конфликта еще находятся в тупиковой ситуации.

Для лучшего понимания путей преодоления глубоких расхождений во взглядах конфликтующих сторон на кавказские региональные конфликты мы вкратце проанализируем карабахский случай. С этой целью Карабахский конфликт сравнивается с конфликтом в Косово. Такое компаративное исследование может заинтересовать экспертов и политиков, пытающихся найти сходства между конфликтными ситуациями, существующими в настоящее время на Южном Кавказе, и продолжающимся процессом самоопределения, начатым ООН и ОБСЕ посредством Временной администрации ООН и Миссии ОБСЕ в Косово[40].

4. СРАВНЕНИЕ КОНФЛИКТОВ В КОСОВО И НАГОРНОМ КАРАБАХЕ: ПОЛИТИЧЕСКИЕ МАНИПУЛЯЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Выселение сотен тысяч этнических албанцев в Косово было одним из трагических эпизодов Балканской драмы[41]. Несмотря на то, что каждое вооруженное наступление Азербайджана в 1992 и 1993 гг. создавало в Нагорном Карабахе гуманитарную катастрофу, являвшуюся следствием обезармянивания почти 60 % армянских поселений и жестоких артиллерийских обстрелов и воздушных бомбардировок столицы Карабаха Степанакерта, тем не менее Азербайджану, в отличие от событий в Косово, не удалось достичь массового выселения населения Нагорного Карабаха. Когда силы обороны Нагорного Карабаха освободили от азербайджанских вооруженных сил территории Карабаха, оккупированные азербайджанской военщиной, армяне-беженцы возвратились в свои дома без иностранного гуманитарного вмешательства.

Примечательно, что шовинистические «крестовые походы» югославского и азербайджанского правительств против косовских албанцев и карабахских армян начались почти одновременно – в середине 1987 г. – предпринятыми азербайджанцами армянскими погромами в армянонаселенном селе Чардахлу в северо-западной части республики* и распоряжением

[40] См. «S/RES/1244 (1999) Резолюция Совета безопасности 1244 (1999) от 10 июня 1999 г. «О развертывании в Косово международных гражданских и безопасностных представительств»», с. 8. Содержит обращение к Генеральному Секретарю с просьбой назначить Специального Представителя для контроля над осуществлением международного гражданского участия и делегировать полномочия государствам-членам и соответствующим международным организациям для институционализации представительства по международной безопасности в Косово, очертить круг обязанностей обоих представительств, а также изложить принципы разрешения кризиса в Косово, принятые министрами иностранных дел «Большой восьмерки» в Петербурге 6 мая 1999 г. Также: «S/RES/1239 (1999) Резолюция Совета безопасности «О помощи косовским беженцам и внутренним переселенцам из Косово, Республики Черногория и других частей Федеративной Республики Югославия» от 14 мая 1999 г.», с. 2. Содержит рекомендации Верховному эмиссару ООН по делам беженцев, иным международным гуманитарным организациям и другим выделить ресурсы для оказания гуманитарной помощи беженцам и внутренним переселенцам. Подчеркивается, что гуманитарная ситуация будет продолжать ухудшаться, если не будет достигнуто политическое решение кризиса согласно принципам, принятым министрами иностранных дел Германии, Италии, Канады, Российской Федерации, Соединенного Королевства, Соединенных Штатов, Франции и Японии 6 мая 1999 г. (S/1999/516), и убеждает всех заинтересованных в этом работать для этой цели (http://www.unmikonline.org/misc/N9914375.pdf).

[41] См. «Ethnic Cleansing in Kosovo: an Accounting». «U.S. State Department Report», 1999, December (http://www.state.gov/www/global/human_rights/kosovoii/homepage.html).

* Целенаправленный курс на тюркизацию автохтонов Восточного Закавказья с включением их истории и культуры в историю пришлых на Южный Кавказ тюрков под личиной имитируемого для Кремля пролетарского интернационализма стал этнополитикой ЦК компартии Азербайджана. Он осуществлялся, в первую очередь, негласным предоставлением преференций в профессиональном и социальном продвижении татов, талышей, лезгин, аварцев, курдов, публично отказывающихся от идентификации своего истинного этнического происхождения. В руководстве этим процессом, кроме тюрков, нередко участвовали и сами выдвинувшиеся в элиты представители этнических меньшинств. Они собственным примером пользования привилегиями, успешности карьеры и достатка как вознаграждения за свой ренегатский гипернационализм демонстрировали и демонстрируют своим еще не тюркизированным соплеменникам предпочтительность азербайджанизации-тюркизации.
Официальная политика по доминированию титульной нации в ущерб равноправию с коренными народами Азербайджана отражается в целенаправленной модификации научной истории народов региона, направленной на искажение их идентичности, а также умаление места и роли автохтонов в историческом развитии культуры Восточного Закавказья. В политике исторических фальсификаций особое место занимает обоснование исторического права Азербайджана на владение территорией тысячелетнего автохтонного проживания армян в Нагорном Карабахе и Армении. Как известно из текста доклада Президента Алиева на юбилейном собрании Национальной академии наук, он 14 декабря 2005 года сделал политический заказ на фальсификацию истории Восточного Закавказья (см. «Речь Президента Азербайджана Ильхама Алиева на торжественном собрании, посвященном 60-летию Национальной академии наук» (14-12-2005 14:15) (http://www.president.az/print.php?item_id=20070810125435235&sec_id=11)).
В результате государственной политики подмены научной истории тоталитарной спецпропагандой происходит полный разрыв с реальностью антинаучной истории народов Восточного Закавказья, фабрикуемой в недрах властей. Международное академическое сообщество уже регистрирует конкретные попытки реализации политического заказа главы соседнего государства – удревления истории компактного проживания тюрков на подвластной Персии территории Восточного Закавказья. Для властей Баку научный факт 900-летнего проживания тюрков на Южном Кавказе представляется сроком неприемлемо малым. Фальсификаторы пытаются растянуть эту историю на десять тысяч лет назад – вплоть до времени создания мезолитических артефактов Гобустана доисторическим человеком эпохи каменного века. Эти заказанные сверху искажения прошлого пронизаны манипуляциями иранским топонимом «Азербайджан» с его антинаучным применением в отношении бывших закавказских провинций Персии для периодов, на много веков опережающих начало политического

Слободана Милошевича о публикации печально известного «Меморандума» Сербской Академии искусств и наук, в котором, как показали дальнейшие события, очерчивались ориентиры бедствий на Балканах. В ответ на обращение карабахских армян к Советским властям с просьбой о передаче их области под юрисдикцию Советской Армении Азербайджан организовал жестокие погромы местного армянского населения азербайджанских городов Сумгаит и Кировобад (ныне–Гянджа) в 1988 и в 1989 гг., а позднее–в Баку в 1990 г.[42].

Не стал неожиданностью и тот факт, что армянские вооруженные силы Карабаха, в 1992 г. начавшие главное контрнаступление с целью прорыва более чем двухлетней блокады области со стороны азербайджанских вооруженных сил, отнюдь не стремились убеждать охваченное паникой азербайджанское гражданское население Нагорного Карабаха и близлежащих территорий не покидать своих поселений. Это объясняется тем, что мужская часть азербайджанского населения участвовала в боевых действиях против армян и, практически будучи сообществом «комбатантов» и боясь возмездия, покинула Карабах вместе с азербайджанскими войсками. Однако, в отличие от погромов косовских албанцев со стороны югославской полиции, удаление мирного населения Азербайджана с занятых армянами территорий, за исключением нескольких отдельных случаев, было не результатом заранее разработанного карабахским руководством плана, а спонтанной панической реакцией массового бегства семей мужчин-азербайджанцев в роли ополченцев-комбатантов открыто применявших оружие против своих армянских соседей. В Карабахе местное население мобилизовывалось для отражения наступления численно многократно превосходящей азербайджанской армии, хотя в результате ответных действий понесло потери и гражданское население

употребления этого термина в отношении территории расселения тюрков Восточного Закавказья. Как известно, в официальной документации Российской Империи тюрки кавказских губерний как «азербайджанцы» и территория их расселения как «Азербайджан» также не фигурировали. Словом, известная шутка: «СССР–страна с непредсказуемым прошлым» в полной мере относится к Азербайджану, где по заказу властей пишется новая история региона с радикальным изменением места и роли оседлых коренных народов и пришлых кочевых племен. Именно с этих манипуляторских позиций власти Баку приписывают армянам «преступления против азербайджанского народа» даже в периоды, когда тюркские предки современных азербайджанцев еще не проникли из Центральной Азии на Южный Кавказ.

[42] См. *Adrian Lyttelton, Agnes Heller, Alain Finkielkraut, Andre Gluecksmann, Benjamin L. Hooks, Charles Taylor, David Aaron, Emmanuel Levinas, Hans-Georg Gadamer, Hilary Putnam, Isaiah Berlin, Jacques Derrida, Jacques Poulain, Jerome J. Shestack, Juergen Habermas, Leszek Kolakowski, Luc Ferry, Paul Ricoeur, Reginald E. Zelnick, Reiner Wiehl, Richard Rorty, Vartan Gregorian, William M. Chace.* An Open Letter on anti-Armenian Pogroms in the Soviet Union. (Это совместная инициатива Французского Комитета по соблюдению Хельсинкского соглашения и интеллигенции из Парижского международного колледжа философии). «The New York Review of Books», 1990, 27 September, Vol. 37, № 14 (http://www.nybooks.com/articles/3505).

противника, в то время как Освободительная армия Косово этнические чистки осуществляла преднамеренно.

Активные военные действия в Нагорном Карабахе завершились в мае 1994 г. заключением при посредничестве России соглашения о прекращении огня. К этому времени армянские силы Карабаха контролировали большую часть Нагорного Карабаха, за исключением некоторых восточных частей Мартунинского и Мартакертского районов и всего Шаумянского района на севере. Кроме того, Карабахская армия, контролируя Кельбаджарский, Лачинский, Кубатлинский, Зангеланский и Джебраильский районы и частично Физулийский и Агдамский районы*, создали зону безопасности наподобие «Голанских высот». Это сократило линию фронта и дало возможность армянам Карабаха в будущем с большим успехом защищать свою Родину в случае интервенции лучше оснащенной и численно значительно превосходящей азербайджанской армии.

4.1. НЕПРАВИЛЬНО ИСТОЛКОВАННЫЙ МЕССИДЖ

Кампания НАТО по прекращению сербских репрессий в Косово получила положительный резонанс за пределами Балкан. В настоящее время, когда потерпела фиаско кампания Азербайджана по осуществлению этнических чисток, некоторые политические силы в Баку начали искать внешнюю поддержку, пытаясь найти способ для извлечения выгоды из нового вмешательства НАТО. Они надеются, что фактор Каспийской нефти и газа, демонстративная поддержка со стороны Бакинских властей инициативы по расширению НАТО в восточном направлении и свои тесные отношения с членом НАТО–Турцией рано или поздно соблазнят НАТО вовлечься в Карабахский конфликт на стороне Азербайджана. Почти таким же способом Азербайджан пытался использовать в своих интересах политику Коммунистической партии Советского Союза на ранних стадиях Карабахского конфликта.

Консервативные элементы центральной власти в Москве Карабахское антитоталитарное движение считали угрозой для принципов коммунистического режима. Сотрудничество Москвы и Баку в 1991 г. нашло свое извращенное выражение в так называемой операции «Кольцо»–военно-политической акции, нацеленной на этническую чистку армян–автохтонов Северного Арцаха. Эта операция, осуществленная совместно силами десантников Советской армии и карательных подразделений сил особого назначения милиции Азербайджана (ОМОН-а), была жестокой попыткой решения Карабахского вопроса еще до развала СССР, когда в Кремле была особенно сильна антидемократическая оппозиция Михаилу Горбачеву. Истинной целью операции «Кольцо», осуществляемой под прикры-

* Здесь перечисляются названия районов и городов Нагорного Карабаха и Азербайджана.

тием проверки паспортного режима, было выселение армян из 24 приграничных сел Нагорного Карабаха. Эти действия, сопровождаемые применением насилия и систематическими нарушениями прав человека, привели к задержанию и аресту сотен армян, к изгнанию из своих домов тысяч армянских семей. Где бы ни организовывалось сопротивление, как, например, в селе Геташен (Чайкенд), азербайджанские войска при поддержке десантников советского «спецназа» беспорядочным огнем убивали мирных жителей.

Кажется, что Азербайджан не захотел понять основное различие между гуманитарным характером действий Коалиционных сил НАТО и репрессивными действиями Москвы, направленными против демократического Карабахского движения в начале 1990-ых гг. Удивительно также сходство в этом отношении позиций Белграда и Баку, поскольку обе стороны рассматривали НАТО как силу, готовую захватить весь мир. Различие заключалось в том, что Белград был очень недоволен действиями НАТО, в то время как Баку пытался стать другом НАТО, чтобы включить своих региональных противников в список тех, кого НАТО в будущем должно будет «преследовать». Политические круги Баку, являющиеся адептами решения Карабахской проблемы силовым путем–посредством новой войны против карабахских армян, надеялись, что как только НАТО предпримет операции по принуждению к миру или по поддержанию мира на Кавказе, то по логике «стратегии безвыходности» будет все глубже и глубже втягиваться в конфликт и, невзирая на моральные, политические и материальные издержки, расширять свои действия, делая их самообъяснимыми и самооправдательными. Возможно, упомянутые круги Азербайджана ожидали, что НАТО окажет помощь Азербайджану в выселении этнических армян из Нагорного Карабаха точно так же, как Советская армия и МВД СССР помогали Азербайджану в его операциях по этническим чисткам в 1991 г.[43].

Представляется, что поляризация стран региона в связи с воздушной кампанией НАТО против Югославии стала другим фактором, который Азербайджан пытался использовать в качестве средства для оказания давления на армян Карабаха и найти свою формулу выживания посредством искусственно воссозданной обстановки новой «холодной войны» на Кавказе. Армения, наоборот, свои безопасностные проблемы решает, применяя так называемую «стратегию комплементаризма», то есть политику содействия возможному сближению НАТО и ОДКБ, а также России и США как своим партнерам в новом режиме сотрудничества в сфере региональной безопастности.

Если воздушные удары НАТО по Югославии были прямым ответом на систематические этнические чистки, осуществляемые югославской полицией в Косово под кодовым названием «Подкова», то война в Нагорном Карабахе была завершена подписанием официального соглашения о прекращении огня шесть лет спустя после начала конфликта в 1988 г. Таким образом, нет необходимости в международной гуманитарной вооруженной интервенции в регион для спасения жизни гражданского населения.

[43] См. *Caroline Cox and John Eibner*. Ethnic Cleansing in Progress, War in Nagorno Karabakh (http://www.nkrusa.org/nk_conflict/ethnic_cleansing_campaigns.shtml).

Американские власти и представители Североатлантического Альянса отвергли попытки использования Косовского кризиса азербайджанскими неоколониалистами. На встрече Совета внешних сношений НАТО, состоявшемся 28-го июня в Нью-Йорке, Госсекретарь США Мадлен Олбрайт заявила: «Кое-кто надеется, а остальные обеспокоены, что это [Косово–*Г. К.*] станет прецедентом для подобных вмешательств [со стороны НАТО–*Г. К.*] по всему земному шару. Я бы хотела предостеречь от подобных безосновательных выводов»[44]. Позиция Мадлен Олбрайт была впоследствии поддержана Генсеком НАТО Хавьером Соланой, который в свою очередь высказал негативное мнение по поводу участия НАТО в Карабахском конфликте.

После террористических атак на США в 2001 г. неоколониалистское правительство Азербайджана начало использовать новые трюки–оно пытается приспособить американскую контртеррористическую стратегию к применению против народа Нагорно-Карабахской Республики. Азербайджанские пропагандисты пытаются представить Нагорный Карабах в качестве так называемой «серой зоны», которая якобы предоставляет убежище криминальным и террористическим группам[45]. Цель та же–распространяя дезинформацию среди сторонников продвижения Азербайджана в НАТО, привлечь США и Альянс к участию в карательных операциях против народа Нагорного Карабаха. В данных обстоятельствах уместна следующая цитата из СНБ США:

«Сотрудничать с другими для снижения напряженности региональных конфликтов. Заинтересованные государства должны оставаться активно вовлеченными в критические региональные споры во избежание взрывоопасных обострений и для уменьшения человеческих страданий. В крайне взаимосвязанном мире региональный кризис может создать напряженность в наших союзах, разжечь соперничество между великими державами и привести к ужасающему унижению человеческого достоинства. Когда изливается насилие и государства шатаются, США будут готовы к сотруд-

[44] EPF202 06/29/99. «Transcript: Albright Remarks to Council on Foreign Relations», 28 June (U.S. action in Kosovo is «unique», Secretary of State says) (2850). «USIS» Washington File, 1999, 28 June (http://canberra.usembassy.gov/hyper/WF990629/epf202.htm).

[45] См. *Azad Isadzade*. The Sociopolitical and Cultural self-Identification Factor. «The South Caucasian Countries on the Road to Europe. On the Results of a Joint Conference of the Concord Center and the F. Ebert Foundation». Sevan, 2003, 23–27 June (http://www.ca-c.org/journal/eng-05-2003/16.hjaprimen.shtml).

ничеству с друзьями и партнерами для смягчения страданий и восстановления стабильности. Никакая доктрина не в состоянии предвидеть все обстоятельства, в которых будут гарантированы действия США–прямые или косвенные. У нас есть ограниченные политические, экономические и военные ресурсы для осуществления наших глобальных приоритетов. Подходы США в каждом случае будут основываться на следующих стратегических принципах:

- США должны вкладывать ресурсы и время в строительство таких международных отношений и институтов, которые смогли бы помочь в преодолении локальных кризисов при их возникновении;
- США должны быть реалистичны в отношении своих возможностей при оказании помощи тем, кто не желает или не готов помочь самому себе. Мы готовы к решительным действиям тогда и там, где люди будут готовы выполнить свою часть»[46].

По нашему мнению, как логическое заключение этой главы было бы очень важным и уместным процитирование следующей мысли Президента Джорджа Буша, предваряющей СНБ США 2002 г. (Германия, 23 мая 2002 г.): «Мы строим мир справедливости, или же мы будем жить в мире насилия. Перед величием наших совместных обязательств наши разногласия кажутся столь незначительными».

Эти всеобъемлющие намерения Президента США подтверждают идею о пригодности международной системы мониторинга реальной динамики региональной безопасности на Южном Кавказе, включая конфликтные зоны в Абхазии, Нагорном Карабахе и Южной Осетии, в качестве одной из гарантий для обоснованных оценок и ответственных совместных усилий по поддержанию хрупкой стабильности и безопасности в Южно-Кавказском регионе.

4.2. КОНСТИТУЦИОННЫЕ РАМКИ САМОУПРАВЛЕНИЯ

Демократическое развитие и самоуправление являются реалиями современной политики и в Нагорном Карабахе, и в Косово. В Нагорном Карабахе на данном этапе эти процессы более выражены. Нагорно-Карабахская Республика (НКР) является демократическим государством, которое использует европейскую модель президентской республики. Премьер-министр руководит 13 министерствами и ведомствами Кабинета министров[47]. Народ в соответствии с Законом избирает Президента на 5-летний срок. Одно и то же лицо не может быть избрано более, чем на два срока. Главной обязанностью Президента в качестве гаранта безопасности

[46] «U.S. National Security Strategy: Work with others to Defuse Regional Conflicts». US Department of State (http://www.state.gov/r/pa/ei/wh/c7889.htm).

[47] См. «Nagorno Karabakh Republic. Authorities: The President of the NKR, the Government of the NKR, the Parliament of the NKR (National Assembly)» (http://nkr.am/eng/gov/parl.htm).

государства и населения является формирование и осуществление внешней и оборонной политики, обеспечение нормального функционирования всех государственных институтов.

Национальное собрание–это высший законодательный представительный орган республики. Президент утверждает законы, принятые Национальным собранием. Национальное собрание исполняет свои обязанности в соответствии с положениями, закрепленными в Законе «О Национальном собрании Нагорно-Карабахской Республики». Срок пребывания в выборной должности члена Парламента–5 лет. Последние парламентские выборы были успешно проведены в июне 2005 г.[48]. Постоянные парламентские комиссии подготавливают и рассматривают законопроекты и иные вопросы, входящие в компетенцию Национального собрания.

Армия самообороны Нагорно-Карабахской Республики является регулярной военной организацией, активно включенной в процессы обеспечения прекращения огня и поддержания стабильности на Южном Кавказе. Ее возможности и выучка, а также готовность к сотрудничеству с представителями международных гуманитарных организаций (в особенности, с Международным Комитетом Красного Креста) признаны американскими и международными экспертами[49].

Политический режим и независимая судебная система Нагорно-Карабахской Республики функционируют в рамках законов, демократически разработанных законодателем (Парламент уже принял 200 законов о правовом регулировании различных аспектов государственной и гражданской жизни)[50].

Подобные же процессы демократического государственного строительства в Косово были задействованы со стороны ООН. В соответствии с резолюциями, предложенными Специальным Представителем Генерального

[48] См. «NKR Parliamentary Election: Nagorno Karabakh Successfully Concluded Its Fourth Parliamentary Elections». «Permanent Mission of the Republic of Armenia to the United», 2005, 20 June (http://www.nkrusa.org/news/daily_news.php?id=82).

[49] См. отрывок из «Стратегической оценки Центральной Евразии»–отчета о проведенных по просьбе Комитета Начальников Штабов США исследованиях, в феврале 2001 года опубликованного «CACI» и Атлантическим Советом США: «Благодаря твердой национальной воле, боевому опыту и хорошей оснащенности Армения располагает самой сильной на Южном Кавказе армией и отдельными подразделениями, лучшими в СНГ. Ее войска к середине 2000 г. насчитывали 44000» (стр. 59); «Карабахская армия, состоящая из 20000–25000 человек, как известно, является еще более крепкой, чем армия Армении. Железная дисциплина и пылкий патриотизм характеризуют армянский народ Карабаха. У них есть также столетняя военная традиция: Карабах дал Советскому Союзу трех маршалов, одного адмирала (равного маршалу) и 30 генералов» (сс. 60–61) (http://www.acus.org/docs/0101-Strategic_Assessment_Central_Eurasia.pdf).

[50] См. «List of laws, adopted by the NKR National Assembly» (http://nkr.am/eng/gov/zakon.htm).

Секретаря (СПГС) ООН в Косово, были также утверждены конституционные рамки временного самоуправления.

Данный сравнительный анализ показывает, что как в Нагорном Карабахе, так и в Косово–хотя при вмешательстве извне–продолжается процесс демократического развития, что, в свою очередь, институционализирует право народов на самоопределение[51].

5. ПРЕОДОЛЕНИЕ ЭТНИЧЕСКИХ РАЗНОГЛАСИЙ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ: ИМПЕРАТИВ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВ РЕГИОНА (СПЕЦИФИКА РЕГИОНАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ)

Распад Советского Союза дал возможность ликвидировать колониальную подчиненность Советским республикам зависимых этнополитических образований–жертв сталинской тоталитарной политики. Сецессионистские лидеры этих политических образований отмечают, что в процессе распада СССР их страны деколонизировались и, следовательно, должны рассматриваться в качестве суверенных государств. В отличие от этого, бывшие колонизаторские–«титульные»–нации бывших советских республик не готовы мириться с потерей контроля над принадлежавшими им в советскую эпоху территориями[52].

Решение, базирующееся на силовом «воссоединении» отделившихся политических образований, не может найти поддержки со стороны населения вышедших из состава бывших советских республик этнических автономий и региональных гарантов их безопасности. В то же время предполагается, что Россия, Грузия и Азербайджан не согласятся признать полный суверенитет отделившихся районов без определенной международно-руководимой процедуры, которая бы легитимировала политические, демографические и моральные реалии сецессии.

Переговорный тупик на Южном Кавказе[53] (в Абхазском, Карабахском, Южноосетинском конфликтах) вероятнее всего может быть преодолен благодаря следующим альтернативам для новой политико-правовой архитектуры, объединяющей Кавказские государства:

[51] См. «Constitutional Framework for Provisional self-Government». US Office, Prishtina, Kosovo, UNMIK/REG/2001/9. 2001, 15 May (http://www.unmikonline.org/constframework.htm).

[52] См. *Г. С. Котанджян*. Специфика разрешения Карабахского конфликта (политический комментарий и анализ). «Карабах: конфликт–консенсус». «Айкакан банак», 1997.

[53] См. *Marco Gestri and Ettore Greco*. Human Rights and Regional Co-operation in the Caucasus. The Role of Georgia (http://www.ciaonet.org/wps/gem01/gem01.pdf).

- конфедерация многонациональных демократий западного типа как стартовая основа для переговоров между национальными–этническими сторонами конфликта[54];
- создание «общего государства»[55], что бы соответствовало как принципу территориальной целостности, так и праву народов на самоопределение, при гарантированной безопасности обеспечивало бы равный статус и равные права легитимно отделившихся этнических сообществ и осуществление во внутренней и внешней политике неиерархических отношений между политико-правовыми участниками конфедеративных государств;
- проведение народных референдумов (под эгидой ООН и ОБСЕ), посредством которых были бы окончательно институированы статусы Абхазии, Южной Осетии и Нагорного Карабаха.

Позиция Минской группы ОБСЕ, ответственной за урегулирование Карабахского конфликта, показывает, что США, Франция и Россия хотят достичь разрешения этого конфликта мирным путем, основанным на компромиссах. Какие шаги являются компромиссами и на какие из них могла бы согласиться армянская сторона?

В качестве принципиального компромисса армянские национальные лидеры рассматривают тот факт, что Армения пока официально не признала Нагорно-Карабахскую Республику, хотя она и была легитимно создана и на протяжении многих лет существует как независимое государство, развивающееся по пути демократизации. Данное обстоятельство может рассматриваться как проявление доброй воли в поддержку действий Минской группы. Этот компромисс адекватен Резолюции 1416 Совета Европы от 25 января, согласно которой *сецессия или независимость региона (Нагорного Карабаха) от страны (Азербайджана) возможны только в соответствии с демократическим согласием или выражением населения региона*[56].

В этом контексте представляет интерес предложение Председателя Высшего Совета Парламентской Ассамблеи НАТО Пьера Лелуша. Согласно

[54] См. *Nanette Neuwahl*. Cyprus, Which Way? «Pursuit of a Confederal Solution in Europe». NYU School of Law, Jean Monet Center, 2000 (http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/00/000401.html#TopOfPage).

[55] «Формула общего государства остается стержневой во всех последующих предложениях Минской группы, включая активные мирные переговоры, состоявшиеся в 2001 г. во Флориде и Париже, и, по имеющимся сведениям, признанными Алиевым и Кочаряном приемлемыми предложениями» («A Look Back at Armenia since Ter-Petrosian». «Russia and Eurasia Review», 2002, 3 December, Vol. 1, Issue 13).

[56] См. «Слушания в Национальном собрании. Карабахский конфликт. Карабах не является частью Азербайджана и не собирается стать ею». Презентации Министра иностранных дел В. Осканяна и Министра обороны С. Саркисяна. «Журнал Национального собрания» (на армянском языке), 2005, апрель, № 4, сс. 10–14.

ему, целесообразно организовать для населения Нагорного Карабаха дополнительный референдум, по результатам которого будет решен вопрос его демократического самоопределения[57].

Второй принципиальный компромисс Армении может быть основан именно на этом предложении. Армянская сторона, отмечая законосообразность проведения референдума 1991 года, может согласиться организовать референдум в Нагорном Карабахе и в регионах Азербайджана, в настоящее время населенных жителями бывшей Нагорно-Карабахской Автономной Области, если он будет проводиться под эгидой ООН и ОБСЕ. В этом аспекте может быть изучен и применен опыт Временной администрации ООН в Косово[58].

Важно учесть официальное заявление Армении о том, что она не собирается присоединять Нагорный Карабах. Данный факт является методологическим ключом для правильной идентификации Карабахского конфликта: это вопрос не воссоединительного (ирредентистского) характера, а самоопределения. Следуя данному методологическому стандарту, Армения может подтвердить совпадение своей позиции с требованиями Совета Европы, изложенными в резолюции 1416. Этот факт мог бы иметь решающее воздействие на окончательные результаты разрешения конфликта, в которых получили бы свое отражение реальные перспективы институционализации статуса Карабаха.

Подобный референдум как модель разрешения конфликта на Южном Кавказе мог бы стать подходящим инструментом для легитимации принятия решений политическими элитами всех сторон региональных конфликтов. Он мог бы также дать возможность элитам Азербайджана и Грузии сохранить «свое лицо». За таким референдумом по самоопределению должна следовать программа всеобъемлющего разрешения конфликта: подписание мирного договора, возврат удерживаемых территорий, возвращение беженцев в свои дома, прекращение блокады и эмбарго, обеспечение безопасности людей международными силами по поддержанию мира и гарантиями со стороны мировых держав и международных организаций. Подобная схема всестороннего разрешения конфликтов должна быть выработана самими сторонами этих конфликтов при содействии ОБСЕ и ООН и при наличии их гарантий.

[57] См. «Will Referendum Decide Karabakh's Fate?». Oskanian and Mammediarov Resume Bilateral Meetings. «AZG», «Armenian Daily», 12/01/2005, № 002 (http://www.azg.am/?lang=EN&num=2005011201).

[58] См. «UNMIC-UN System in Action. United Nations Interim Administration in Kosovo» (http://www.unmikonline.org/unsystem.htm); «OSCE Mission in Kosovo. Elections» (http://www.osce.org/kosovo/13208.html).

6. РЕФЕРЕНДУМ КАК СТРАТЕГИЯ ДОСТИЖЕНИЯ ДОЛГОСРОЧНОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ И БЕЗОПАСНОСТИ

Реальность такова, что Азербайджану вряд ли удастся насильно навязать свою волю армянскому большинству Карабаха будь то посредством экспорта своей нефти или без него, путем привлечения международных террористов*, которых он обычно нанимает, или любой другой внешней поддержки. Точно так же маловероятно поглощение Косова Югославией. Что требуется сейчас–это найти осмысленный и международно признанный легитимный путь институционализации существующего статус-кво и предоставить элитам Югославии и Азербайджана возможность оправдаться и спасти «свое лицо», убедив общественность отказаться от химеры «реинтегрирования» двух бывших автономий в состав сегодняшних Югославии и Азербайджана. Референдумы по самоопределению создадут такую возможность. Иначе обстоит дело с Грузией–у Абхазии и Южной Осетии меньше оснований. Большинство населения Абхазии до конфликта имело ярко выраженную протбилисскую ориентацию, так как включало значительное число этнических грузин. Можно предположить возможность проведения под контролем авторитетных международных организаций референдума по институционализации статуса Абхазии среди населения бывшей Абхазской АССР, проживающего ныне как в пределах Абхазии, так и вне ее–на территории Грузии. По мнению автора, проведение подобного референдума под эгидой полномочных международных организаций может стать оптимальным инструментом легального разрешения абхазо-грузинской конфронтации мирными средствами прямой демократии.

Конечно, с правовой точки зрения вопрос Нагорного Карабаха является наиболее продвинутым: референдум по самоопределению, состоявшийся там еще 10 декабря 1991 г., свидетельствует, что Нагорно-Карабахская Республика была образована в соответствии с советским законодательством. Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР» от 3 апреля 1990 г. предоставлял автономным образованиям и компактно проживающим этническим группам право выйти из состава союзных республик и остаться в составе СССР, если союзная республика решила выйти из Союза. Данный референдум состоялся до принятия Алмаатинской декларации об официальном упразднении СССР (21 декабря 1991 г.). Но при необходимости завершения институционализации независимости НКР можно предположить возможность проведения повторного референдума.

* См. «Непризнанные государства и международный терроризм». «Новая политика», интернет-журнал 3 октября 2005 г.: «После прихода к власти в 1993 г. Гейдар Алиев стал привлекать афганских и чеченских боевиков к войне против Нагорного Карабаха» (http://www.novopol.ru/text3419.html#R1).

Благодаря законосообразно проведенному в Нагорном Карабахе референдуму Карабахская проблема отличается от проблемы других отложившихся региональных образований на Южном Кавказе. В отличие от Нагорного Карабаха, в Южной Осетии референдум был проведен в январе 1992 г., а в Абхазии состоялся еще позднее–в 1999 г.; ни одно из этих голосований не имело оснований в виде нормативно-правовых актов признанного международным сообществом государства (в случае Нагорного Карабаха таковым являлся СССР)[59].

Сравнительный анализ идентификации Косовского и Карабахского конфликтов и их урегулирования международными правовыми и политическими методами показывает предпочтительность предоставляемых референдумом демократических средств для достижения долгосрочного мира между конфликтующими сторонами путем институционализации статуса самопровозглашенных государств. Опыт Временной администрации ООН и Миссии ОБСЕ в Косово подтверждает конструктивность подобного способа трансформации конфликта–посредством использования правовых и административных методов самоопределения, гарантируемых ООН и ОБСЕ.

7. ИНТЕГРАЦИЯ ЮЖНОКАВКАЗСКИХ ГОСУДАРСТВ В ЕВРОАТЛАНТИЧЕСКОЕ СООБЩЕСТВО: ПРЕОДОЛЕНИЕ РАЗНОГЛАСИЙ В ПОДХОДАХ

Идея пакта о региональной безопасности в проработанной форме пока еще не представлена ни одним из вовлеченных правительств[60]. Его принятие несомненно будет зависеть от проходящих в регионе переговоров, в частности тех, которые касаются политического статуса Абхазии, Нагорного Карабаха и Южной Осетии. Разрешение этих конфликтов посредством задействования процесса проводимых под эгидой ООН и ОБСЕ референдумов по самоопределению может вызвать существенные изменения в отношениях между всеми странами-соседями на Южном Кавказе, расширяя возможности для нового сотрудничества в регионе.

Некоторые супрарегиональные организации, вовлеченные в процессы на Кавказе, и их участие в региональных программах по безопасности

[59] См. «Акт о Государственной независимости Республики Абхазия». Президент Республики Абхазия В. Ардзинба, Спикер Народного Собрания Республики Абхазия С. Джинджолия, депутаты Народного собрания Республики Абхазия. Сухуми, 12 октября 1999 г.; *также:* «Непредставленные нации и народные организации. Абхазия» (http://www.unpo.org/news_detail.php?arg=03&par=705); «Установление хронологии государственности Южной Осетии» (http://www.lawabovepower.org/en_chronic.html); *Тим Потье.* Конфликт в Нагорном Карабахе, Абхазии и Южной Осетии: юридическая оценка (http://karabakh-doc.azerall.info/ru/law/law031-2.php).

[60] См. *Tiniko Khidasheli.* The Stability Pact for the Caucasus (http://www.socsci.uci.edu/istudies/peace/progs/pdfs/english7.htm).

оказывают воздействие на начавшую уже вырисовываться архитектуру национальной безопасности региона. Безопасностная деятельность всех региональных акторов на Южном Кавказе в настоящее время осуществляется под эгидой Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе и Совета Евроатлантического партнерства (СЕАП), как, например, расширение ПРМ НАТО.

Развиваются также двусторонние связи. Азербайджан и Грузия недавно ратифицировали соглашение о сотрудничестве в области безопасности[61]. Между властями Армении и Грузии проводятся некоторые безопасностные консультации по Джавахети. Однако пока не осуществляется трехстороннее сотрудничество между Арменией, Азербайджаном и Грузией. Одной из причин является определенная общность во взглядах на сецессировавшие регионы в Азербайджане и Грузии. Другая причина–различие в подходах к сотрудничеству с Евроатлантическим сообществом: Азербайджан и Грузия стремятся стать членами НАТО, тогда как Армения придерживается более умеренной позиции–интеграции в Евроатлантическую архитектуру безопасности через партнерство ПРМ-ПДИП[62].

Действительно, построение региональной архитектуры безопасности через программу ПРМ-ПДИП имеет много преимуществ. Это действенное средство для стратегического перехода евразийских стран в безопасностную среду НАТО, которое может значительно смягчить проблемы, связанные с таким переходом. Уроки расширения НАТО, начатого в 1999 г., свидетельствуют о следующем: в расширенном НАТО[63] возникли проблемы, связанные с единогласным принятием решений, с модернизацией вооружения и других технических компонентов вооруженных сил этих стран, с согласованием правовых вопросов соответствующих оборонных институтов, а также с вопросами военного образования, учений, социальной защиты, демобилизации и т. д. На наш взгляд, программа ПРМ, в особенности когда в нее будут внесены некоторые поправки, позволит странам-партнерам интегрироваться в евроатлантические структуры постепенно, без болезненных издержек, вызванных поспешным членством в НАТО.

Логическим продолжением развития ПРМ-ПДИП могла бы стать модернизация Совета Евроатлантического партнерства в целом. Такая трансформация СЕАП оказала бы свое воздействие на трансформацию главной

[61] См. «Azerbaijan and Georgia mull pipeline security». «Azernews», 2002, № 14 (248) (http://www.bakupages.com/pubs/azernews/7937_en.php).

[62] См. «Statement by the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Armenia» (http://www.armeniaemb.org/News/Index.htm); «Romania Pledges Support for Azerbaijan's Bid for NATO Membership». 2003, 8 April, Tuesday (http://www.eurasianet.org/resource/azerbaijan/hypermail/200304/0021.shtml).

[63] См. *Jeffrey Simon.* Prepared Statement for Committee on Foreign Relations, United States Senate Hearing on NATO Enlargement. Institute for National Strategic Studies, National Defense University, 2003, 3 April.

постсоветской организации по коллективной безопасности–ОДКБ и партнерство с ней.

СЕАП, модернизированный в духе Стамбульского саммита НАТО в 2004 г., мог бы сыграть более активную роль в особенности на Южном Кавказе, отдавая приоритет общей архитектуре безопасности и поддерживая ее в интересах вовлечения Армении, Азербайджана и Грузии в программы по безопасности, финансируемые только при четко сформулированных условиях их совместного участия[64].

Решение об институционализации политического статуса регионов, отделившихся посредством проводимых и контролируемых ООН и ОБСЕ референдумов по самоопределению, стало бы реальной политико-правовой основой для новой–неколониальной–региональной интеграции Южного Кавказа[65]. Институционализация диалога по безопасности, осуществляемого в рамках сотрудничества, освободило бы региональные экономики от бремени жестких безопасностных требований.

VII. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Понятие общего, многоуровневого суверенитета, реализуемого в Западной Европе и в некоторых других регионах мира, еще не нашло соответствующего восприятия со стороны политических элит Южного Кавказа. Будучи сторонниками демократии лишь на словах, страны региона все еще находятся под влиянием советской традиции иерархического доминирования «титульной» нации над конкретной этнической территорией, что является причиной продолжающейся этнической напряженности. Можно представить, как трудно будет осуществить такой компромиссно-демократический подход на Кавказе с его инерционностью, скрываемой под псевдодемократическими формулировками репрессивной советской колониальной культуры, и коррупцией. Тем не менее в перспективе новой

[64] См. «Center for Defense Information. NATO Issues. Press Briefing Growing Pains: The Debate on the Next Round of NATO Enlargement». 2002, 13 May (http://www.cdi.org/nato/nato-press-briefing-051302.cfm).

[65] Необходимо отметить тот факт, что действующие Конституции Азербайджана и Грузии не включают законодательные нормы самоопределения этнических меньшинств. По своим конституционным законам эти государства схожи и практически не разрешают населению бывших советских автономных субъектов–Абхазии, Южной Осетии и Нагорного Карабаха–выдвигать требования о проведении референдумов по самоопределению среди населения на местах его нынешнего проживания. См. «Конституция Грузии», Глава I, Статья 2 (http://members.tripod.com/ggdavid/georgia/const8.htm); *также:* «Конституция Азербайджанской Республики», Глава II «Основа Государства», Статьи 7 и 11 (http://www.constitutional-court-az.org/const-chapter2.htm).

архитектуры оптимальной региональной политики данный подход может быть реализован при участии всех заинтересованных сторон. С использованием опыта и уроков Временных миссий ООН и ОБСЕ в Косово могут быть найдены пути для разрешения конфликтов в Абхазии, Южной Осетии и Нагорном Карабахе. Таким путем являются вышеописанные референдумы по самоопределению.

Конечно, формирование региональной архитектуры безопасности не может быть достигнуто сразу–одним махом. Вместо этого нужно идти вперед менее амбициозными шагами, в течение времени создавая фактические основы региональной безопасности. Кроме того, процесс достижения этой конечной цели потребует в начале сосредоточения на проблемах, схожесть которых для государств региона логически предсказуема, например, предупреждение провоза контрабанды, охрана окружающей среды, отклик на бедствия и поисково-спасательные операции. Был достигнут определенный прогресс в двусторонних отношениях между Арменией и Грузией, а также между Грузией и Азербайджаном. Однако нет сотрудничества между двумя конфликтующими государствами: Арменией и Азербайджаном.

Симптоматичным примером таких изоляционистских отношений между этими тремя соседями является ситуация, связанная с борьбой против терроризма: все три государства Южного Кавказа активно вовлечены в антитеррористические программы США, но взаимного сотрудничества между всеми тремя пока нет. Вот почему представляется вполне логичным совместное осуществление коллективных мер против терроризма и торговли наркотиками в регионе, включая расширение практических контактов между правоохранительными органами и секретными службами региональных государств.

При возможности этот процесс может быть расширен, чтобы охватить меры взаимного доверия, такие, как общее раннее оповещение конфликтующих сторон: Республики Армения и Нагорно-Карабахской Республики в отношении Азербайджана, а также Абхазской Республики и Южно-Осетинской Республики–в отношении Грузии, и обратно; взаимное обеспечение присутствия наблюдателей на военных учениях; утверждение процедур снижения риска инцидентов на границах конфликтующих сторон под общей протекцией и при активной поддержке ОБСЕ, ПРМ-НАТО, а также США и России.

Развитие многостороннего регионального сотрудничества как основы для экономического прогресса, политической и экономической стабильности и укрепления добрососедских отношений могло бы стать общей целью всех региональных инициатив на Кавказе[66]. Спонсорские организации, такие,

[66] См. *Natella Akaba*. The Stability Pact for the Caucasus as a Model of Caucasian Integration (http://www.socsci.uci.edu/istudies/peace/progs/pdfs/english7.htm).

как ЕС, МБ, МВФ и ВТО, могли бы облегчить процесс либерализации народных хозяйств кавказских стран. Для этого основой могло бы послужить первоочередное финансирование двусторонних программ по региональному сотрудничеству в рамках Черноморского экономического сотрудничества (ЧЭС).

Конкретные экономические действия по сотрудничеству разнообразны и включают все проблемы, которые могли бы представлять интерес для стран региона. При активной финансовой поддержке многонациональных рабочих групп в рамках Черноморского экономического сотрудничества все нации-государства и вновь созданные этнические образования могли бы совместно обсуждать общие экономические интересы в таких сферах, как информационно-телекоммуникационная, энергетическая, транспортная инфраструктуры, сельское хозяйство, гражданская оборона, миграция, малый бизнес, статистика, образование и переподготовка, наука и техника, туризм, финансы, защита окружающей среды, ликвидация коррупции, незаконная торговля и организованная преступность и т. д.

Подытоживая наш анализ, мы можем сказать, что длительный мир и стабильность на Кавказе, наряду с реализацией интеграционных программ во всем регионе Центральной Евразии, могут быть достигнуты главным образом путем развития новой архитектуры общей безопасности на Кавказе посредством по крайней мере следующих трехсторонних процессов.

- **Переформулировка** понятия безопасности для этнических групп и бывших советских колониальных «титульных» наций. Предположительно эта модель должна быть построена посредством референдумов по самоопределению населения бывших советских автономных субъектов (Абхазия, Нагорный Карабах и Южная Осетия) под эгидой ООН и ОБСЕ. Это обеспечило бы демократический формат для юридически обоснованного подтверждения постсоветских политических реалий в отношениях между Абхазией, Южной Осетией и Нагорным Карабахом, а также Грузией и Азербайджаном.
- **Переформулировка** существующих стратегий и политик национальной безопасности кавказских государств путем их ориентирования на интенсивное взаимодействие в совместных инициативах в рамках общих региональных программ ОБСЕ и ЕАСП-НАТО, а также ОДКБ при активном участии ведущих акторов на Южном Кавказе–США и России. В этом свете «Основные направления Стратегии национальной безопасности Армении», предлагаемые в данной работе, можно рассматривать как попытку внесения прагматического вклада в процесс разработки архитектуры региональной безопасности Южного Кавказа на национальном, региональном и международном уровнях.

- **Согласованная либерализация** национальных экономик кавказских государств от ограничений, налагаемых интересами национальной безопасности, осуществленная путем интенсификации региональной экономической интеграции в рамках Черноморского экономического сотрудничества, спонсируемой ЕС, МБ, МВФ и ВТО и осуществляемой под эгидой ОБСЕ и СЕАП.

В прилагаемом ниже «Очерке Стратегии национальной безопасности» автор излагает свое представление о перспективах безопасности Армении в контексте данного исследования по реконструированию Архитектуры региональной безопасности Южного Кавказа.

VIII. ОЧЕРК СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ (ПРИКЛАДНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ)

1. АРМЕНИЯ И МЕЖДУНАРОДНОЕ СООБЩЕСТВО

Конец XX века ознаменовался завершением идеологического противостояния и «холодной войны». Последствием этого стало то, что традиционные точки зрения и представления о безопасности международных альянсов, отдельных государств и различных организаций утратили свою актуальность.

В последние годы возникли явления, которые, будучи факторами, формирующими международные отношения, глобальным, всеохватывающим характером своей опасности влияют на международные структуры безопасности и военно-политические силы, вынуждая их пересмотреть стратегические цели и перестраивать деятельность. Например, международный терроризм, будучи первейшей угрозой международной безопасности, оказывает воздействие на процессы развития, расширения, реорганизации государств и систем международной безопасности и, в первую очередь, на интенсификацию интеграционных процессов.

Республика Армения находится в регионе, где представлены процессы, характерные для переходного периода. После распада Советского Союза здесь проявились внутрирегиональные и внерегиональные угрозы безопасности. Если внутрирегиональные угрозы преимущественно обусловлены наличием этнических конфликтов, то супрарегиональные угрозы являются следствием политического вакуума, который пытаются заполнить различные силы, преследующие разные цели. Находясь на стыке Востока и Запада, Севера и Юга, Европы и Азии, интересов России, США и Европейского Союза, НАТО и ОДКБ, Южно-Кавказский регион испытывает на себе воздействие сопряжения и соперничества этих интересов. По этой причине сфера обеспечения безопасности и происходящие здесь процессы заметно политизированы и имеют первоочередное значение для стран этого региона.

В последнее время влияние этих военно-политических процессов на Южном Кавказе стало существенно усиливаться, вследствие чего в регионе активизировалась деятельность заинтересованных сил, сверхдержав, систем безопасности. Это обусловлено борьбой с терроризмом, военными действиями, развернувшимися в Ираке, процессами расширения НАТО и ЕС, интеграцией в рамках СНГ и ОДКБ.

2. ОСНОВОПОЛОЖЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Для оценки настоящего и построения будущего Армении важно иметь четкое представление о следующих принципах национальной безопасности[67].

- **Национальная безопасность Армении**–это безопасное существование Республики Армения и армянского общества как государства и гражданского общества.
- **Гарантией национальной безопасности Армении** является действенная система защиты общечеловеческих ценностей–государства, общества, личности и ее основных прав и свобод.
- **Обеспечение национальной безопасности Армении** заключается в оценке опасностей, угрожающих существованию государства, их предупреждении и нейтрализации, а также в гарантировании его стабильного развития.
- **Основными угрозами национальной безопасности Армении** являются опасности, угрожающие физическому существованию народа, территориальной целостности и независимости Армении, а также угроза ее международной и региональной изоляции.

На этих принципах зиждется национальная безопасность Армении[68].

3. ВЫЗОВЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ. СТРАТЕГИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В процессе построения правового социального государства посредством стабильного и непрерывного развития, защиты всеобщих демократических ценностей проявляются многочисленные вызовы и опасности, препятствующие развитию Армении, угрожающие ее национальной безопасности. Они проявляются как во внутри-, так и во внешнеполитической плоскости,

[67] См. «Интервью с Секретарем Совета национальной безопасности при Президенте Республики Армения, Министром обороны РА Сержем Саркисяном «Армения: вызовы и ответы»» (http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=11); *а также:* «Выступление Президента Роберта Кочаряна на сессии в Парламентской Ассамблее Совета Европы». Страсбург, 23 июня 2004 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_president.html); «Выступление Министра иностранных дел Вардана Осканяна на 12-ом заседании Совета министров ОБСЕ». София, 7 декабря 2004 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/041206_vo_osce.html).

[68] См. «Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты», интервью с советником Министра Обороны по политическим вопросам, доктором политологии Г. С. Котанджяном. «Голос Армении», 11 февраля 2003 г.

касаются всех сфер развития государства и имеют симметричный либо асимметричный характер[69].

Внешними симметричными угрозами являются: возможные посягательства на физическое существование народа, на независимость государства и его территориальную целостность; возобновление Азербайджаном боевых действий против Армении с целью военной оккупации Нагорного Карабаха; блокада Армении; политическая, экономическая и транспортно-коммуникационная изоляция Армении враждебными государствами и снижение в этой связи ее международной роли (маргинализация); ослабление или разрушение союзов, дружественных в отношении нашей страны, а также создание и укрепление враждебных военно-политических альянсов. Эти угрозы могут принять вид дезинформации со стороны недружественных государств, направленной против жизненных и стратегических интересов Армении, а также на формирование вокруг нее негативного международного общественного мнения.

[69] По мнению автора, асимметричными угрозами, свойственными современным условиям, являются угрозы, направленные против безопасности государства со стороны не другого государства (симметричного субъекта), а субъектов, которые не имеют прямых признаков государственной принадлежности и могут действовать против властей на территории страны, либо за ее пределами. Осуществление асимметричных угроз предполагает противостояние негосударственных субъектов политики как местного, так и регионального, надрегионального и международного уровня (этнические, этнорелигиозные, террористические, повстанческие, преступные группировки, движения, сетевые организации и т. д.) с регулярными силовыми структурами государства (армия, ведомства безопасности и т. д.).
В ряде случаев под видом асимметричных угроз действуют службы враждебных государств или межгосударственных альянсов, которые либо патронируют и подпитывают осуществление асимметричных угроз, либо участвуют в этом осуществлении под прикрытием неправительственных организаций. Особенность источников и методов асимметричных угроз выражается в еще большей неопределенности и непредсказуемости угроз и последствий. В рамках асимметричных угроз можно рассматривать и разрушительные природные и техногенные катастрофы, направленные против безопасности государства и не поддающиеся непосредственному контролю со стороны государств.
Таким образом, асимметричность угроз–свойство, которое характеризуется тем, что источник угроз, направленных против государства или государственных структур, а также инструментарий или канал их осуществления носят негосударственный характер. Источники и инструментарий осуществления асимметричных угроз могут иметь внутреннее или внешнее происхождение (см. «Интервью с Секретарем Совета национальной безопасности при Президенте Республики Армения, Министром обороны РА Сержем Саркисяном «Армения: вызовы и ответы»». «Еркир» (http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=11); *а также: Colin S. Gray.* Thinking Asymmetrically in Times of Terror. «Parameters», 2002, Spring. PP. 5–14 (http://carlisle-www.army.mil/usawc/Parameters/02spring/gray.htm); *Vice Admiral Thomas R. Wilson,* Director, Defense Intelligence Agency. Global Threats and Challenges Through 2015. «Statement for the Record», Senate Armed Services Committee, 2000 (http://russia.shaps.hawaii.edu/security/us/wilson_2000.html).

Внешними асимметричными угрозами являются: применение против Армении нерегулярной военной силы; уменьшение роли Армянской диаспоры вследствие ее ассимиляции и утраты идентичности; международный, в том числе компьютерно-информационный, терроризм.

Внутренними симметричными угрозами являются: недостаточное качество и темпы формирования законодательных и административно-институциональных параметров, необходимых для правового социального государства и гражданского общества; несовершенство или несостоятельность государственной системы; недостаточный уровень деятельности органов юстиции и внутренней безопасности; снижение возможностей внутренних коммуникаций, а также правительственных информационных ресурсов государства.

Внутренними асимметричными угрозами являются: углубление социального расслоения и бедность; коррупция и взяточничество; возможная криминализация общественных отношений; снижение роли неправительственных организаций в деле осуществления демократического гражданского контроля за государственной системой; общественное недоверие к властям; наличие атмосферы нетерпимости между влиятельными слоями общества и возможных волнений против властей; негативные тенденции демографических процессов и эмиграция; недостаток свободы слова и снижение информационно-пропагандистских возможностей СМИ; отток образовательного и научного потенциала; подрыв духовных и нравственных ценностей; природно-экологические катастрофы; смертоносные эпидемии.

3.1. Стратегия внутренней безопасности Армении

Обеспечение внутренней безопасности нашей страны, в первую очередь, обусловлено упрочением демократических ценностей во всех сферах существования и жизнедеятельности государства и общества. Осознавая необходимость этого и важность построения безопасного будущего, Республика Армения приняла стратегию реформ. Осуществляя ее, Республика Армения руководствуется своими национально-государственными интересами, которые при содействии международного сообщества подчиняет делу укрепления государства и общества, международной интеграции, а также сохранения национальной идентичности.

Стратегия демократических реформ нацелена на предупреждение внутренних угроз и предусматривает внедрение демократических ценностей во все сферы государства и общества, включая область обеспечения безопасности. Одновременно демократические реформы являются залогом как внутренней, так и внешней безопасности Армении.

а) Международная интеграция через демократизацию

Международная интеграция Армении через демократизацию является сверхзадачей национально-государственного строительства Армении[70], ключом стабильного развития и созидания безопасного будущего, приоритетным путем нейтрализации угроз, направленных против национальной безопасности.

Стратегия демократических реформ требует скоординированной конструктивной работы государственных органов, всех звеньев власти и общества. Провал реформ будет означать непосредственную и всеобъемлющую угрозу обеспечению национальной безопасности, поскольку может подорвать стабильное развитие страны и сделать реальной опасность оказаться в состоянии «несостоявшегося государства»[71].

Таким образом, политика стабильного развития Республики Армения посредством демократических реформ является государственной стратегией по обеспечению национальной безопасности, которая решает возникающие перед государством задачи по их приоритетности путем разработки и осуществления комплексных программ.

б) Законодательные реформы

В таких переходных обществах, как Армения, законодательные реформы являются предпосылкой для становления благополучного и стабильного гражданского общества, поскольку призваны укрепить верховенство права и законосообразно регулировать все сферы деятельности государства, общества и личности. Кроме того, законодательные реформы способствуют сохранению национальной идентичности и непрерывному развитию страны путем международной интеграции[72].

[70] См. «Выступление Президента РА Роберта Кочаряна в Парламентской Ассамблее Совета Европы». Страсбург, 23 июня 2004 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_president.html); *а также:* «Выступление Министра иностранных дел Вардана Осканяна «Политические вызовы и перспективы развития» на конференции по Южному Кавказу». Берлин, 12 ноября 2003 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/031112vo_berlin.html).

[71] См. «Failed and Collapsed States in the International System». The African Studies Centre, Leiden; The Transnational Institute, Amsterdam; The Center of Social Studies, Coimbra University; and The Peace Research Center–CIP-FUHEM. Madrid, 2003, December (http://www.globalpolicy.org/nations/sovereign/failed/2003/12failedcollapsedstates.pdf); *Daniel Thürer.* The «Failed State» and International Law. «International Review of the Red Cross», 1999, 31 December, № 836, PP. 731–761.

[72] «К ряду неотложных мероприятий, направленных на искоренение коррупции в Армении, я бы в первую очередь отнес необходимость углубления реформ в судебно-правовой системе, усовершенствование администрирования в налоговых и таможенных органах и формирование эффективной системы государственной службы, т. е. создание действенных механизмов осуществления антикоррупционной политики.

Демократические ценности в Армении еще только укореняются, и мы не можем осуществлять реформы в одиночку. Состоявшиеся демократические государства–США, страны ЕС–в течение десятков лет творчески и усердно созидали в данной области. Поэтому Армения и взяла курс на тесное сотрудничество с этими странами. Сегодня Армения формирует свое законодательное пространство при содействии европейских организаций–ЕС, Совета Европы, ОБСЕ, ведущих европейских институтов в этой области, в частности, Европейской комиссии «Через право–к демократии» (Венецианская комиссия)[73]. Неоценимую консультационную помощь оказывают США и Франция.

Армения непреклонна в непрерывном продвижении процесса законодательных реформ совместно со своими международными партнерами. Решающее значение в этом отношении имеют конституционные реформы[74].

в) Институциональные реформы

Институциональные реформы направлены на координацию строительства органов государственного управления, обеспечение их транспарентной деятельности, преодоление коррупции и взяточничества, создание эффективных демократических механизмов общественного контроля. С этой целью Армения при содействии международного сообщества развивает ряд долгосрочных программ[75]. Среди них–стратегическая программа

С точки зрения сокращения общих коррупционных рисков я бы в особенности отметил важность конкурентной среды, прогнозируемость действий правительства, упрощение процедур, их прозрачность и общественный контроль. Таковы наши сегодняшние приоритеты и их целью является обеспечение необратимости экономических реформ и процесса демократизации в Армении» (см. «Выступление Президента РА Роберта Кочаряна в Парламентской Ассамблее Совета Европы». Страсбург, 23 июня 2004 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_president.html)).

[73] См. «Opinion no. 212/2002, European Commission For Democracy Through Law» (Venice Commission). «Conclusions of the Meeting of the Working Group on Legislative Reforms to be Carried Out in the Republic of Armenia before the Entry into Force of the Revised Constitution». Strasbourg, 2002, 11–12 July (http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL(2002)109-e.pdf).

[74] См. *Mkrtych (Sos) Gimishyan.* Political and Constitutional Reform in Armenia (Reforms Process in Georgia, Armenia and Azerbaijan examined). IDEA, 2005, 30 March (http://www.idea.int/europe_cis/reform_05.cfm).

[75] См. «World Bank Supports Implementation of Poverty Reduction Strategy in Armenia». Washington, 2004, 18 November (http://www.worldbank.org.am/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/ARMENIAEXTN/0,,contentMDK:20284788~menuPK:301584~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:301579,00.html); «Lessons from Armenia's Institutional and Governance Review: Armenia 's experience with a new World Bank tool offers valuable guidance for similar efforts elsewhere». The World Bank, «Prem Notes», 2002, December (http://www1.worldbank.org/prem/PREMNotes/premnote76.pdf).

преодоления бедности, правительственная программа борьбы с коррупцией и другие.

Среди приоритетов Армении–формирование общественного поля через неправительственные организации и консолидация общества вокруг национальных программ экономического, политического и социального развития. С этой целью Армения сотрудничает с рядом европейских общественных организаций, реализуя многочисленные общественно-образовательные программы.

г) Экономические реформы

Цели экономических реформ–построение либеральной экономики, утверждение свободных рыночных отношений, развитие малого и среднего бизнеса, обеспечение равных условий для конкуренции в бизнесе, развитие передовых и наукоемких отраслей экономики, создание альтернативных возможностей в энергетике и в коммуникациях[76]. В области экономических преобразований Армения придает важное значение формированию благоприятного инвестиционного климата, поощрению притока капитала, росту объемов экспорта, осуществлению с этой целью четкой таможенной и налоговой политики. Все это нацелено на европейскую интеграцию экономики Армении. Преодоление олигархически-монополистического контроля над экономикой является важным элементом этой политики.

д) Социальные реформы

Основной целью социальных реформ является применение механизмов социального обеспечения: создание социального фонда и фонда страхования, улучшение социального положения населения, создание рабочих мест, утверждение социальной справедливости. Необходимость стратегических инициатив по повышению благосостояния народа Армении опирается на ту истину, что приверженность гражданина национальной безопасности в значительной степени обусловлена уровнем его социальной защищенности и его доверием к эффективной деятельности властей в борьбе против коррупции.

[76] См. «European Economic Chamber to Contribute to Economic Reforms in Armenia». «Armenian News Network», «Groong», 2005, 22 May (http://www.network54.com/Forum/149359/thread/1116860670/1116860670/ArCNews+NewsLetter); *а также:* «New Armenian Economic Plan Targets Poverty». Eurasianet Organization, 2004, 29 June (http://www.aiprg.net/en/content/65/#new_armenian); «Роль Армении в международном сообществе». Выступление Президента РА Роберта Кочаряна в Совете всемирных отношений в Лос-Анжелосе. 28 сентября 1998 г. (http://www.lawac.org/speech/pre%20sept%2004%20speeches/kocharian.html).

3.2. Стратегия внешней безопасности Армении

Стратегия обеспечения внешней безопасности Армении заключается в международной интеграции. В условиях миропорядка, характеризующегося современными процессами интеграции, обеспечение безопасности отдельных государств невозможно лишь путем реализации внутригосударственных национальных интересов. Внешняя безопасность Армении увязана с международными военно-политическими и геополитическими явлениями, которые непосредственно влияют на формирование среды как международной, так и региональной безопасности Армении. Соответственно, нейтрализация внешних симметричных и асимметричных угроз безопасности возможна путем международной интеграции[77]. Армения осуществляет такую стратегию на региональном и международном уровнях.

Стратегия обеспечения внешней безопасности путем интеграции нацелена на решение многообразных задач, предупреждение и нейтрализацию региональных и международных симметричных и асимметричных угроз. Отметим основные приоритеты стратегии внешней безопасности в различных сферах:

- *оборонная сфера*–мирное и справедливое решение Карабахского конфликта;
- *экономическая сфера*–нейтрализация попыток экономической изоляции Армении;
- *политическая сфера*–предупреждение опасности снижения роли и политического веса Армении и Армянской диаспоры, рост международного авторитета Армении;
- *информационная сфера*–противодействие дезинформации, направленной против Армении, и должное информирование международной общественности.

[77] См. «Выступление Президента РА Роберта Кочаряна в Парламентской Ассамблее Совета Европы». Страсбург, 23 июня 2004 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_president.html); *а также: Посол США в Армении Джон Эванс.* Сотрудничество США с Арменией. «Еркир», 9 мая 2005 г. (http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=31); «Армения предпринимает важнейшие шаги в борьбе с международным терроризмом». Национальное собрание РА, 13 мая 2005 г. (http://www.parliament.am/news.php?do=view&ID=1181&cat_id=2&day=13&month=05&year=2005&lang=eng); «Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты» (интервью с Г. С. Котанджяном); «The National Security Strategy of the United States of America», 2002, 17 September (http://www.whitehouse.gov/nsc/nssall.html); «Концепция Национальной Безопасности Российской Федерации» (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 17 декабря 1997 г. № 1300, в редакции Указа Президента Российской Федерации от 10 января 2000 г. № 24) (http://www.iss.niiit.ru/doktrins/doktr01.htm).

Для реализации эффективной интеграции Армения в основу своей внешней политики заложила принцип комплементаризма (дополнительности)[78], суть которого заключается в обеспечении взвешенной и многовекторной ориентации во взаимоотношениях с соседними государствами и различными мировыми центрами силы. Принцип комплементаризма не означает сбалансированности любой ценой, он направлен на эффективное использование интеграционных возможностей, предоставляемых международными отношениями. Являясь частью международного сообщества, Армения свою политику комплементаризма основывает не на противоречиях, а именно на сходстве подходов.

3.2.1. Региональный уровень

Стратегия интеграции Армении на региональном уровне нацелена на создание механизмов, посредством которых станет возможным противодействие региональным угрозам. Армения выступает с позиций формирования среды регионального сотрудничества, создания системы безопасности, установления конструктивных отношений с государствами. Таким путем возможно законосообразно разрешить региональные конфликты и, в первую очередь, Карабахскую проблему, предупредить возобновление военных действий, преодолеть разделительные линии, имеющиеся в регионе Южного Кавказа, противодействовать военно-политическим союзам, противоречащим национальным интересам Армении, нейтрализовывать угрозы, возникающие перед Арменией вследствие политики некоторых международных систем безопасности и отдельных государств по вытеснению Армении из региональных программ, а также по ее экономической и политической изоляции. Лишь через региональное сотрудничество возможно противостоять угрозам международной и региональной безопасности, добиться существенного экономического, социального, культурного прогресса, обеспечить стабильное развитие[79].

В противоречивой и нестабильной региональной обстановке угрозы в отношении Армении многообразны и имеют свои особенности, специфические средства решения. В этой связи целесообразно их рассматривать в формате отношений с отдельными государствами.

[78] См. «Из нового зарубежья к новому соседству: Южный Кавказ на пути в Европу. Некоторый подтекст черноморского контекста». Из выступления Замминистра иностранных дел, бывшего посла РА в США Рубена Шугаряна, состоявшегося 22 октября 2004 г. в Детройте (http://www.armeniaforeignministry.com/news/inthenews/04shugarian.html).

[79] См. «Armenia's Foreign Relations in 2003». «A Summary», 2004, 14 January (http://www.armeniaforeignministry.com/pr_04/040114vo_summary.html); *а также:* «Statement by Vartan Oskanian, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Armenia at Chatham House». London, 2004, 16 April (http://www.armeniaforeignministry.com/htms/speeches/040416_vo_uk.html).

а) Отношения с Грузией

Отношения с Грузией[80] имеют для Армении стратегическое значение, поскольку решают ряд первостепенных задач безопасности.

В условиях блокады, осуществляемой Турцией и Азербайджаном, Грузия – основная страна, через которую обеспечивается транспортная связь с Россией и Европой. Кроме того, благодаря своему географическому положению Грузия выступает в роли экономического и торгового посредника между Арменией, Турцией и Азербайджаном. Стратегический характер отношениям между двумя странами придает и фактор наличия армянского населения в регионах Грузии, в особенности, в регионе с армянским населением – Джавахке (Самцхе–Джавахетии).

В этом смысле поводом для озабоченности Армении является любая дестабилизация внутриполитической обстановки в Грузии, вызванная этнической непримиримостью, конфликтами в Абхазии и Южной Осетии, напряженными отношениями между Россией и Грузией. Маргинализация роли армянских общин Грузии, вызванная деградацией их профессиональной и экономико-социальной структуры, является угрозой стабильности двусторонних отношений, так как это ослабит межэтническую среду, которая объединяла эти два добрососедских народа.

Дестабилизация внутриполитической ситуации в Грузии несет угрозу траспортно-экономическим связям Армении с внешним миром, а межнациональная нетерпимость может обусловить антиармянские настроения, став катализатором оттока армян из Джавахка. Поэтому Армения существенно заинтересована в стабильности, устойчивом и безопасном развитии Грузии и в своих отношениях с ней руководствуется именно этим принципом. Армения способствует Грузии в реализации социально-экономических программ в Джавахке.

Совместные грузино-турецкие, грузино-азербайджанские экономические, транспортные, военные программы направлены на нарушение равновесия в регионе и на изоляцию Армении. В этом смысле представляет опасность проект строительства железной дороги Карс–Ахалкалаки[81], целью которого является установление сообщения этих закавказских республик с

[80] См. «Официальный визит Президента Роберта Кочаряна в Грузию», 22–24 октября 2004 г. (http://news.president.am/eng/?sub=official&id=124&from=0&year=2004); *а также:* «Saakashvili Comments on the Armenian President's Visit» (http://www.armeniandiaspora.com/forum/showthread.php?t=22181); «National Security Concept Finalized, Civil Georgia», UNA, «Georgia Online Magazine», 2005, 15 May (http://www.civil.ge/eng/article.php?id=9887).

[81] См. *Artyom Yerkanyan*. The New «Project of the Century» Against Armenia: it is decided to create a consortium for implementing the construction works of Kars–Akhalkalaki railway. «PanARMENIAN Network» analytical department, 2005, 6 April (http://www.panarmenian.net/details/eng/?id=513&date=2005-04-06).

Россией и Европой путем создания железнодорожной связи между Турцией, Грузией и Азербайджаном без участия Армении. Реализация этого проекта со стратегической точки зрения направлена на утрату своего значения существующей, но заблокированной Турцией железной дороги Гюмри–Карс.

Эти программы по транспортной изоляции Армении, инициируемые Турцией и Азербайджаном, отражают интересы национальной безопасности Грузии, поэтому Армения пытается сбалансировать их, предлагая грузинской стороне вернуть в эксплуатацию имеющую для Армении стратегическое значение железную дорогу Сухуми–Тбилиси. С другой стороны, с целью нейтрализации опасности своей транспортно-экономической изоляции Армения пытается путем переговоров открыть железную дорогу Карс–Гюмри–Тбилиси. Эта программа–наиболее реалистическое средство снятия региональной блокады, и Армения продолжит прилагать усилия для ее претворения в жизнь.

Отношения между Арменией и Грузией важны и с точки зрения взаимной выгоды, ввиду того, что географическое положение обеих стран предоставляет возможность через торгово-экономическое сотрудничество обеспечить связь Армении с Россией и Европой и связь Грузии с Ираном и Ближним Востоком. Кроме того, ради своих национальных и региональных безопасностных интересов и Армения, и Грузия выступают с позиции мирного урегулирования региональных конфликтов. Несмотря на разницу в избранных путях, обе страны предпочли путь развития через евроинтеграцию.

Практического сотрудничества двух стран в военной области почти не существует, однако стороны отмечают, что со стратегической точки зрения армяно-грузинское военное сотрудничество также взаимовыгодно. Армения предпринимает шаги по оживлению связей в этой сфере. По итогам визита Президента Республики Армения в Грузию в 2004 г. было официально заявлено, что достигнута принципиальная договоренность о расширении военно-дипломатических отношений путем открытия представительств Военных атташе в обеих странах*.

Армяно-грузинские отношения важны не только для двух стран, но и с точки зрения формирования эффективной архитектуры южнокавказской региональной безопасности. Эти отношения можно оценить как важный фактор сохранения стабильности на Южном Кавказе.

* Это решение было оглашено Президентом М. Саакашвили по завершении визита Президента Кочаряна в Тбилиси во время пресс-конференции 24 октября 2004 г.

б) Отношения с Ираном

Отношениям Армении с Ираном[82] придает важность общее стремление к сохранению военно-политического равновесия и стабильности в регионе. Будучи страной, имеющей большой экономический, военный, культурный потенциал и проводящей независимую внешнюю политику, Иран играет стержневую роль в формировании региональной военно-политической обстановки и соперничает с Турцией в экономической и политической областях. В концепции внешней политики Ирана Турция, являющаяся членом НАТО и союзником Израиля и США, оценивается как угроза национальной безопасности этой страны. Турецко-иранское соперничество является одним из факторов обеспечения регионального баланса, и в этом отношении армяно-иранское сотрудничество направлено на нейтрализацию антиармянской политики турецко-азербайджанского альянса.

Отношения Армении с Ираном носят преимущественно экономический и культурный характер. В этих отношениях в экономической и, в особенности, энергетической сферах наблюдается значительный прогресс, спроектирован и осуществлен ряд экономико-энергетических программ, целью которых является создание альтернативного ресурса обеспечения энергетической безопасности Армении.

С точки зрения нейтрализации изоляции Армении в условиях транспортно-экономической блокады для республики еще более акцентируется значение Ирана как страны, обеспечивающей важнейшую стратегическую дорогу к Азии и Ближнему Востоку. Она обеспечивает альтернативную связь и с Россией. Кроме того, Иран, будучи государством, расположенным по соседству с очагом Карабахского конфликта, проводит сбалансированную политику в процессе урегулирования этого противостояния.

Для Армении представляет угрозу давление, оказываемое Азербайджаном на Иран. В частности, будучи исламской страной и выступая в роли гаранта исламских народов, Иран имеет существенное влияние в исламском мире. Азербайджан использует этот факт и представляет Карабахский конфликт в религиозной окраске, спекулируя на теме «1 миллиона беженцев-мусульман». В качестве средства давления азербайджанская сторона использует напряженные отношения между США и Ираном и в стратегическом торге с Ираном грозит оказывать поддержку Соединенным Штатам в возможной войне против Ирана, и наоборот–склоняясь в сторону Тегерана, Баку шантажирует Вашингтон. Угроза войны может заставить Иран поддаться давлению Азербайджана и

[82] См. «Совместная пресс-конференция Президента Армении Роберта Кочаряна и Президента Ирана Мохаммада Хатами, 25 мая 2005 г. (http://news.president.am/eng/?sub=press&id=84&year=2004); *а также:* «Azerbaijan's President in Iran». «Eurasia Daily Monitor», 2005, 3 February, Vol. 2, Issue 24 (http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=407&issue_id=3220&article_id=2369199).

отступить от своей сбалансированной позиции. Прецеденты нарушения баланса имеются в исламских организациях, в частности, в Исламской конференции, где принимаются решения не в пользу Армении.

Армения пытается нейтрализовать эту опасность, сохраняя с Ираном сбалансированные отношения. С этой целью Армения не противопоставляет свое сотрудничество с США интересам Ирана. В данном контексте политическое и экономическое сотрудничество с Ираном–важнейшая часть политики Армении, которая также направлена на формирование в исламском мире благоприятной для себя атмосферы.

В то же время, благодаря постоянным консультациям с Ираном по вопросам региональной безопасности, эта страна становится для Армении понятнее с точки зрения оценки ее позиций в международной, в том числе региональной, политике.

в) Отношения с Турцией

Нормализация армяно-турецких отношений остается одной из наиболее актуальных проблем в регионе. Она касается не только взаимоотношений двух государств, но и непосредственно влияет на упрочение стабильности в регионе, развитие регионального сотрудничества, тем самым предопределяя важные процессы. Напряженный характер армяно-турецких отношений создает ряд угроз для обеспечения национальной безопасности Армении, препятствует стабильному развитию республики.

Армяно-турецкие отношения характеризуются следующими проблемами, представляющими угрозу для национальной безопасности Армении:

Во-первых–обстановка, сложившаяся вокруг вопроса международного признания Геноцида армян[83]. Отношения между Арменией и Турцией

[83] См. «Величайшее преступление, сверхвызовы». «Завершающая речь Министра иностранных дел Вардана Осканяна на международной конференции, посвященной 90-летию Геноцида армян», 21 апреля 2005 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/050421_vo_confrance.html); *а также:* «Объявление В. Осканяна на 28-ом специальном заседании, посвященном 60-летию освобождения из нацистских концентрационных лагерей». Нью-Йорк, 24 января 2005 г. http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/050124_vo_un.html); Turkey Introduces Sanctions for Mentioning Armenian Genocide». «PanARMENIAN.Net», 2005, 27 May (http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=world&id=13511&date=2005-05-27); «Chirac Appeases Armenians on Turkish EU Bid». Turkish Weekly», 2005, 26 May (http://www.turkishweekly.net/news.php?id=11197); *Charles Tannock.* Turkey, Armenia, and the burden of memory. «Daily Times», «A New Voice For A New Pakistan», 2005, 20 May (http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=story_20-5-2005_pg3_4); «Turkish PM: We'll Retaliate against States that Recognize «Genocide». «TNA Parliament Bureau». Ankara, «Turkish weekly», 2005, 19 May (http://www.turkishweekly.net/news.php?id=10553); «Peace plans with Armenia put on ice, for now». «Turkish Daily News», 2005, 18 May, Wednesday (http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=13509); «Kocharian brings up «genocide» again». Ankara, «Turkish Daily News», 2005, 17 May (http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=13409);

часто сравниваются с гипотетической ситуацией, описывающей безопасностную озабоченность Израиля, который будто бы граничит с Германией, упорно отказывающейся признать Холокост. Более того, Турция ведет целеустремленную аморальную кампанию по отрицанию факта Геноцида. Оказывая на Армению давление, она пытается заставить армян мира отказаться от усилий по признанию Геноцида армян, поскольку его международное признание, по мнению Турции,–одна из угроз ее репутации и территориальной целостности. Кроме того, уже само наличие вопроса является одним из основных препятствий на пути ее интеграции в ЕС. По этой причине Турция, искажая факты, развернула бурную деятельность по государственной диффамации Геноцида в международных масштабах.

Несмотря на это, в последнее время Армянская диаспора добилась определенных успехов–ряд стран признал факт Геноцида армян. Признание Геноцида армян Армения рассматривает в контексте восстановления исторической справедливости, переоценки Турцией своего прошлого, дабы тем самым исключить угрозу повторения геноцида в отношении армянского народа. Армения осознает, что признание Геноцида–трудный процесс, непосредственно связанный с утверждением демократических ценностей в Турции[84]. В этой связи Армения видит решение проблемы в контексте евроинтеграции Турции, выступающей в качестве фактора ее демократизации.

Во-вторых–стремление Турции влиять на разрешение Карабахского конфликта в пользу Азербайджана[85]. Турция хорошо понимает, что спра-

«Kocharian Showed Yerevan's True Intentions». «AFP BY SEMIH IDIZ», «MILLIYET», «Turkish Digest», 2005, 17 May (http://www.turkishdigest.com/archive/2005_05_01_archive.html); *Гаяне Даниелян.* Турецкий ученый пользуется армянскими архивами для проведения исследований по Оттоманской истории. 11 мая 2005 г. (http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/en/2005/05/2A616C16-7E2B-433C-A49B-2BD5C1D83278.asp); *Suleyman Kurt, Huseyin Akkas.* Ankara Moderate to Erdogan–Kocharian Meeting. 2005, June (http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=19223); «Switzerland to Arrest Turkish Prof. for Armenian Allegations». «Journal of Turkish Weekly», 2005, 3 May (http://www.turkishweekly.net/news.php?id=9415).

[84] См. «EU Criticizes Turkey for Refusing to Host Conference on Armenian Genocide». «Arminfo», Yerevan, 2005, 27 May (http://www.arminfo.am/news.htm##3); *а также:* «Turkish universities postpone Armenian conference under pressure». Detroit, «Free Press», 2005, 25 May (http://www.armeniandiaspora.com/forum/showthread.php?t=27880).

[85] См. «Нагорный Карабах: «Белый лист»». Армянский центр национальных и международных исследований. Е., март, 1997 г.; *а также: Шаген Авакян.* Нагорный Карабах: законные подходы (http://www.armeniaforeignministry.com/fr/nk/legalaspects/legalaspect_full.pdf); «Объявление Министра иностранных дел В. Осканяна на 61-ом заседании Комиссии ООН по правам человека». 15 марта 2005 г. (http://www.armeniaforeignministry.am/speeches/050315_un_vo.html); *Suleyman Kurt.* Armenia Consents to Negotiate Without «Pre-Condition». 2005, 27 April (http://www.zaman.com/?bl=international&alt=&trh=20050427&hn=18898).

ведливое решение Карабахской проблемы–один из приоритетов обеспечения национальной безопасности Армении, и разрешение конфликта в пользу Азербайджана, подразумевающее уничтожение армянской цивилизации в одном из очагов ее зарождения и развития–в Нагорном Карабахе, приведет к снижению международной и региональной роли Армении, поставит под угрозу дальнейшее существование армянского народа. Для достижения этой цели Турция оказывает масштабную военную помощь Азербайджану, пытаясь нарушить военное равновесие в зоне Карабахского конфликта и создать перспективы для военного «решения» проблемы[86].

Напряженность в армяно-турецких отношениях обусловлена и тем, что Турция осуществляет многочисленные экономические, транспортные программы регионального значения без участия Армении. Этой цели служат нефтепровод Баку–Джейхан, газопровод Баку–Эрзерум, программа строительства железной дороги Карс–Ахалкалаки. Все эти программы, реализуемые при поддержке Турции, направлены на транспортно-экономическую изоляцию Армении, маргинализацию ее роли в регионе. Такая политика также поощряет враждебную позицию Азербайджана в отношении Армении и становится одной из причин его политики агрессивного милитаризма и реваншизма[87].

Нейтрализация данных угроз возможна в случае формирования невраждебного отношения Турции к Армении. В этом смысле большое значение может иметь посредническая роль международного сообщества, в особенности, европейских структур–ЕС, НАТО, ОБСЕ, Совета Европы, ОДКБ, а также США и РФ. Стратегия внешней безопасности Армении нацелена на активизацию этих усилий и давления, оказываемого на Турцию.

Не случайно, для членства в ЕС перед Турцией выдвинута задача нормализации отношений с соседями, в частности, с Арменией[88]. Это

[86] См. «Интервью Министра иностранных дел НКР Армана Меликяна турецкой телекомпании «TRT 1»». НКР, 19 апреля 2005 г. (http://nkr.am/eng/mid/press/press.htm).

[87] См. *David E. Sanger*. There's Democracy, and There's an Oil Pipeline. «New York Times», 2005, 29 May (http://www.nytimes.com/2005/05/29/weekinreview/29sanger.html).

[88] См. «Результаты опроса общественного мнения (до Открытого форума «Армяно-турецкие отношения: новое поколение, новые подходы», организованного Центром общественного диалога и развития)». Е., ноябрь, 2004 г. (http://www.cpdd.am/publications_November.html).
Центр общественного диалога и развития провел в Ереване опрос среди 100 человек, из которых 47 % – женщины; 53 % – мужчины; 28 % – 16–25-летние; 45 % – 26–45-летние; 13 % – 45–60-летние и 14 % – лица 60 лет и старше.
1. Как вы относитесь к открытию армяно-турецкой границы?
Положительно – 73 %; *Отрицательно* – 19 %; *Нейтрально* – 8 %.
2. Может ли общественная инициатива быть эффективной в этом вопросе?
Да, может – 51 %; *Да, но немного* – 35 %; *Нет, абсолютно не может* – 14 %.

обязательное и одновременно естественное требование акцентируется тем фактом, что Южно-Кавказский регион включен в программу Европейского соседства, и граница ЕС, которая должна пройти через Турцию, не может оставаться закрытой для Армении.

Членство Турции в ЕС не противоречит интересам национальной безопасности Армении, поскольку мотивирует эту страну стать более предсказуемой и контролируемой, демократизировать ее, изменить приоритеты внешней политики, экономического развития, защиты прав человека[89].

Ввиду антиармянского сотрудничества Турции и Азербайджана, Армения должна качественно реорганизовать деятельность своей информационной системы на международной арене, в особенности–для предупреждения враждебной пропаганды и дезинформации в вопросах истории и идентичности армянского народа, Геноцида армян и Карабахской проблемы.

г) Отношения с Азербайджаном

В основе отсутствия армяно-азербайджанских отношений лежит неурегулированный Карабахский вооруженный конфликт[90]. Политика Азербайджана в отношении Нагорного Карабаха и Армении создает различные симметричные и асимметричные угрозы национальной безопасности Армении.

3. В вашей повседневной жизни вы используете турецкие товары?
Часто – 26 %; *Иногда* – 58 %; *Никогда* – 16 %.
4. Могут ли дружественные армяно-турецкие контакты быть эффективными при решении региональных проблем (например: урегулировании Карабахского конфликта, транспортной проблемы и т. д.).
Конечно, могут – 29 %; *Частично* – 53 %; *Нет, не могут* – 18 %.
5. Может ли Армения решать свои экономические проблемы, не имея урегулированных отношений с соседями, особенно с Турцией?
Да, но с трудом – 57 %; *Да, несомненно может* – 13 %; *Нет, никак не может* – 30 %.

[89] См. «*V. Oskanian*: We see no connection between European Constitution and Turkey's Accession to EU». «PanARMENIAN Network», 2005, 24 May (http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=society&id=13433&date=2005-05-24); *а также:* «Turkey accession to EU fits Armenia interests». «PanARMENIAN Network», 2005, 19 April (http://www.turkishdigest.com/archive/2005_04_01_archive.html); *Keith Nuthall*. EU demands legal reform in Turkey. «Lawyer News», 2005, 16 May (http://www.thelawyer.com/lawyernews.html).

[90] См. «Выступление Президента Республики Армения в Парламентской Ассамблее Совета Европы». Страсбург, 23 июня 2004 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_president.html); *а также:* «Address by Mr. Ilham Aliyev, Head of the Parliamentary Delegation of the Republic of Azerbaijan to the PACE on item «Europe's fight against economic and transnational organized crime»». Strasbourg, 2001, 23–27 April (http://www.azerbembassy.org.cn/eng/statements_1.html); «Нагорно-Карабахская Республика: Президент, парламент, правительство. Свод законов, принятых Народным собранием НКР. Парламент НКР» (http://nkr.am/eng/gov/zakon.htm); «Интервью Министра иностранных дел НКР Армана Меликяна общественной телерадиокомпании НКР», 22 мая 2005 г. (http://www.nkr.am/eng/news/index.htm).

Непосредственную военную угрозу представляет агрессивная политика Азербайджана, его открытое стремление путем достижения военного превосходства над Арменией[91] добиться решения Карабахской проблемы путем этнических чисток. Подобная политика грозит дестабилизацией среды безопасности всего региона. Кроме того, наличие постоянной военной угрозы препятствует процессу реформирования нашей оборонной сферы и приводит к гонке вооружений. Более того, Баку беспрерывно прививает азербайджанскому народу чувство ненависти к армянам*. Такая позиция не подобает стране, провозглашающей приверженность европейской системе ценностей, и подтверждает, что провозглашение этих принципов азербайджанскими властями маскирует истинные политические цели и носит сугубо декларативный характер. В этой связи необходимость обеспечения военной безопасности Армении требует от Вооруженных сил республики постоянного пребывания в состоянии высокой боевой готовности для обеспечения неприкосновенности границ и отпора любой агрессии.

Минская группа, которая является фасилитатором переговоров между конфликтующими сторонами–Арменией и Азербайджаном–и членами

[91] См. «U.S. Congress Armenian Caucus Co-Chairs Call for U.S. Response to Azerbaijan's Aggression, Washington, DC. «Армянская Ассамблея Америки» выразила благодарность Сопредседателям группы конгрессменов по армянским вопросам конгрессменам Джо Ноленбергу (Республиканская партия, штат Мичиган) и Фрэнку Палоуну (Демократическая партия, штат Нью-Джерси) за их твердую позицию в отношении неоднократных дерзких угроз в адрес Армении со стороны Азербайджана и за постановку этого «серьезного вопроса» перед Госсекретарем Коллином Пауэллом. В пятницу в совместном письме Пауэллу, копии которого были направлены Советнику по национальной безопасности Кондолизе Райс и Специальному координатору по евразийским конфликтам Послу Стивену Манну, конгрессмены Ноленберг и Палоун сообщили, что молчание США относительно недавних заявлений азербайджанского чиновника с призывом к оккупации Армении и «устранению всего армянского населения с Кавказа», не должно быть «отброшено как простая риторика». 2004, 25 August (http://www.armeniandiaspora.com/forum/showthread.php?threadid=8658); «Azerbaijan and Democracy. A watermelon revolution?». «The Economist», 2005, 2 June (http://www.economist.com/World/europe/displayStory.cfm?story_id=4034088); *Igor Torbakov*. Baku Seeks to Break Karabakh Deadlock. «Eurasia Daily Monitor», 2004, 13 August, Vol. 1, Issue 73 (http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=401&issue_id=3048&article_id=2368405).

* В последнее время под непосредственным руководством властей страны некоторые регионы Азербайджана пытаются создать и распространить легенду о «геноциде азербайджанцев, осуществленном со стороны армян»–в противовес фактически доказанным армянским резням, осуществленным в Оттоманской Турции в 1915 г. и в Азербайджане–в 1920-ые гг. (Шуши), в 1988 г. (Сумгаит и Кировабад) и 1990 г. (Баку). В 1998 г. даже был опубликован Указ Президента Азербайджана «О геноциде азербайджанцев» (http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=ru&sid=MTMyMjMzMTA4MTMyNjE1Mw==). В этом аспекте власти Азербайджана большое место уделяют «Ходжалинским событиям», беспристрастный анализ которых свидетельствует о том, что это не было жестокостью со стороны армян, а результатом борьбы за власть именно в Азербайджане.

которой являются Россия, США[92], Франция, установила эффективный механизм урегулирования конфликта. Ее состав отражает основные международные векторы интересов на Кавказе, и ее члены являются постоянными членами Совета Безопасности ООН. Трудно представить более представительный формат посредничества. Армения видит решение проблемы в рамках Минской группы посредством взаимных компромиссов и мирного урегулирования, основываясь на требованиях гарантирования физической безопасности армян Карабаха, продолжении развития государственных учреждений Нагорного Карабаха, условиях, необходимых для стабильного развития региона в направлении либеральной демократии и рыночных отношений. Для Армении будут приемлемы лишь варианты решения, исходящие из следующих трех принципов[93]:

1. *невозможность подчинения Нагорного Карабаха Азербайджану;*
2. *невозможность анклавного существования Нагорного Карабаха, наличие сухопутной границы с Арменией и международные гарантии создания условий для участия Карабаха в прогрессивных мировых экономических и политических процессах;*
3. *необходимость ясных международных гарантий невозобновления войны и безопасности населения Нагорного Карабаха.*

Все возможные компромиссы должны быть допущены в рамках соблюдения этих принципов*.

Другой серьезной угрозой безопасности является транспортно-экономическая блокада, осуществляемая Азербайджаном, его политика исключения Армении из региональных энергетико-экономических программ[94]. Эта политика направлена на экономическую изоляцию Армении и снижает

[92] См. *General Charles Wald*. «USA will increase efforts for settlement of conflict». «AzerTag», 2005, 2 April (http://www.demaz.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0055&n=000809&g).

[93] См. «Выступление Министра иностранных дел Вардана Осканяна во время парламентских слушаний в Национальном собрании РА на тему «Нагорно-Карабахская проблема. Пути урегулирования»». 29 марта 2005 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/050329_vo_ana_nk.html).

* Особенности применения этих трех принципов при политическом решении Карабахского вопроса представим ниже–в разделе, касающемся возможных решений этого вопроса.

[94] Конгресс США в 1992 г. прореагировал на предпринятую блокаду Армении и Нагорного Карабаха Азербайджаном принятием «Акта в поддержку свободы (зарегистрированный законопроект (посланный Президенту)), часть 907. Ограничение помощи Азербайджану»: помощь США в рамках этого или любого другого Акта (в отличие от помощи под титулом V этого Акта) не может быть оказано Правительству Азербайджана, пока Президент не определит и не сообщит Конгрессу, что Правительство Азербайджана предпринимает наглядные шаги для прекращения всех блокад и других видов активного применения силы против Армении и Нагорного Карабаха. Действие этого закона было приостановлено Президентом в 2002 г.

темп интеграционных процессов, осуществляемых во имя регионального развития[95].

Армения неоднократно заявляла, что единственным реалистическим путем регионального развития, в том числе урегулирования Карабахского конфликта, считает начало сотрудничества–осуществление совместных экономических программ, включая сотрудничество в транспортной сфере. Постепенное восстановление экономических связей может послужить основой для формирования атмосферы доверия между двумя соседствующими народами, что является главной предпосылкой для урегулирования конфликта[96].

Власти Азербайджана обусловливают нормализацию отношений с Арменией таким решением Карабахского конфликта, которое вытекало бы исключительно из его интересов. Эта жесткая позиция бесперспективна. В конце концов, Армения и Азербайджан–соседи; они вовлечены во многие международные организации–СНГ, ООН и ОБСЕ, программу НАТО «Партнерство ради мира», Программу европейского соседства и имеют многочисленные международные обязательства строить друг с другом добрососедские отношения.

Параллельно с активизацией региональных процессов интеграции в сознании международного сообщества начинает формироваться идея необходимости нахождения граней сотрудничества между Арменией и Азербайджаном[97]. Для предупреждения региональной экономической изоляции Армении необходимо активизировать усилия в этом направлении, усилить давление, оказываемое через международное сообщество на Азербайджан.

3.2.2. Международный уровень

Стратегия международной интеграции–основной ориентир политики обеспечения безопасности Армении посредством сотрудничества в сфере

[95] «US Ambassador Considers Statement of Armenian Prime Minister as Groundless», «Today.Az, Politics», 2005, 28 May (http://www.today.az/news/politics/19460.html); *Премьер-министр Армении Андраник Маргарян.* Нефтепровод Баку–Джейхан нарушает экономический баланс региона. Е., 25 мая 2006 г. (http://www.arka.am/en/archive/n05/n2505/250506.html); «Russia to Help Build Iranian Railroad». Tehran, «RIA Novosti», 2005, 3 May (http://en.rian.ru/world/20050503/39789387.html); «Ceremony on the Commissioning of Azerbaijan Part of Baku–Tbilisi–Ceyhan main export pipeline named after Heydar Aliyev. Speech of the President of Azerbaijan Ilham Aliyev». Baku, «Azer Tag», 2005, 26 May (http://www.president.az/articles.php?item_id= 20070814105442402&sec_id=15).

[96] См. *Thomas de Waal.* Crossing the Line Reflections on the Nagorno Karabakh peace process. «Conciliation Resources». «Practitioners' Notes 3», 2001 (http://azer.com/aiweb/categories/karabakh/media/key_west_after/media _waall.html).

[97] См. «Azerbaijan: Turning Over a New Leaf?». International Crisis Group, Europe Report № 156, 2004, 13 May (http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=2752&l=1).

международных отношений. Это наилучший метод построения демократических институтов, гражданского общества, поскольку дает возможность осуществления реформ, приведения их в соответствие с международными стандартами, получения соответствующей поддержки со стороны международного сообщества. Ряд вопросов обеспечения безопасности Армении находится в сфере международных отношений, в частности: проблема Нагорного Карабаха–в рамках ОБСЕ, процесс реформ и демократизации–в рамках Совета Европы и ЕС, вопросы обеспечения военной безопасности–в сфере ОБСЕ, ОДКБ и НАТО. Поэтому Армения осуществляет стратегию международной интеграции в тесном сотрудничестве с различными безопасностными системами, отражающими ее интересы в регионе, вовлекается во многие программы экономического и политического характера, какими являются «Европейское соседство»–с ЕС, «Вызовы тысячелетия»–с США и т. д.

Армения состоит в ряде международных и региональных организаций, исповедующих общечеловеческие принципы, точки зрения и ценности, и пользуется правами и обязанностями, вытекающими из данного членства. Армения рассматривает себя не только в качестве лишь потребителя международной безопасности, но и в роли активного участника ее обеспечения. Она участвует в международной борьбе с терроризмом, в инициативах, направленных на нераспространение оружия массового уничтожения, в международных миссиях по поддержанию мира и иных подобных мероприятиях, ведет политику интеграции с отдельными государствами, играющими ведущую роль в международных отношениях на постсоветском пространстве и в Европейском сообществе[98].

а) Стратегия на постсоветском пространстве: СНГ и ОДКБ

Созданное на постсоветском пространстве СНГ преследовало цель восполнить тот военно-политический и экономический вакуум, который образовался после распада СССР. В этом смысле СНГ сыграло конструктивную роль в деле предупреждения полного разрыва экономических и военно-политических связей между бывшими советскими республиками.

Подавляющая часть стран СНГ избрала путь европейского развития, демократизации и реформ. Сегодня все эти государства находятся на сравнительно одинаковом уровне политического развития, имеют схожие проблемы экономического, военного, социального постсоветского трансформирования, пока их экономические и культурные связи относительно прочны. В процессе интеграции международное сообщество также ставит перед странами СНГ похожие задачи. В этом отношении сотрудничество Армении в рамках СНГ вытекает из необходимости решения безопас-

[98] См. «Выступление Роберта Кочаряна на Саммите по Балтийскому и Черноморскому сотрудничеству», 11 сентября 1999 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/990911rk_bs.html).

ностных вопросов общего характера и взаимной обусловленности этих проблем для стран СНГ.

Армения рассматривает Организацию Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) как одну из важнейших составляющих обеспечения собственной безопасности[99], в первую очередь, исходя из того факта, что ОДКБ способствует развитию двусторонних военных отношений в рамках СНГ. Эффективность деятельности ОДКБ вытекает из того обстоятельства, что эта структура развивается по трем отдельным стратегическим направлениям. Помимо общих интеграционных процессов, каждое направление развивается по мере необходимости решения определенных задач. Кавказским направлением сегодня считается армяно-российское военное сотрудничество, поэтому его значение для Армении все более возрастает[100].

В частности, развитие военной составляющей ОДКБ нацелено на создание действенных механизмов борьбы с международными угрозами: транснациональным терроризмом, незаконным оборотом наркотиков и оружия–и на обмен информацией в этой области. Это решает ряд вопросов, имеющих жизненное значение для военной безопасности Армении.

б) Европейская интеграция

Армения видит свое стабильное и безопасное развитие в экономическом и политическом контексте Евроинтеграции[101]. Отношения с европейскими структурами имеют для Армении первостепенное значение. Европейский путь развития избран не случайно: он обусловлен общественным сознанием армянского народа, имеющим глубокие европейские корни (общие ценности древнего Христианства, непрерывные многовековые историко-культурные связи, индо-европейский язык, широко распространенная Диаспора и т.д.) и мировоззрение. Одновременно, стремление быть полноправным членом европейского сообщества в качестве цели, зафиксированной на государственном уровне, означает проникновение общеевропейских ценностей во все области жизнедеятельности государства и общества, в том числе, в сферу обеспечения безопасности.

[99] См. «Президент РА Роберт Кочарян на пресс-конференции после заседания заявил журналистам, что в борьбе против терроризма, распространения оружия массового уничтожения и наркотрафика ОДКБ может взаимодействовать с НАТО»; *а также: Sophie Mathiaut.* ...And Collective-Security Talks. «Eurasianet.Org», «Kazakhstan Daily Digest», 2005, 28 May (http://www.eurasianet.org/resource/kazakhstan/hypermail/200406/0054.shtml).

[100] См. «В повестке–комплементаризм и многовекторность оборонной политики», интервью с доктором политических наук, советником Министра обороны по военной политике РА Гайком Котанджяном. «Голос Армении». 16 ноября 2002 г.

[101] См. *Рубен Шугарян.* Глобализация в контексте внешней политики Армении: Армения на пути в Европу. Е., 21–22 октября 2003 г. (http://www.armeniaforeignministry.am/htms/speeches/shugarian_yervan_03.10.22.html).

Сегодня Армения целенаправленно продолжает свое эффективное и долгосрочное сотрудничество в рамках Совета Европы и ЕС, а также со структурами, обеспечивающими общеевропейскую безопасность и стабильное демократическое развитие, как то–НАТО и ОБСЕ.

– Совет Европы

Армения–член Совета Европы и состоит в его органах– Парламентской Ассамблее, Комитете министров и в ряде других структур[102]. В деле осуществления реформ и упрочения демократических ценностей Армения считает приоритетным выполнение обязательств, взятых перед СЕ. Их позитивное влияние на обеспечение безопасности Армении ощутимо. Однако недавние слушания в этой организации, посвященные карабахскому урегулированию, а также недавние парламентские слушания по Конституционным реформам в Национальном собрании Армении* выявили неудовлетворительный уровень нашей работы с СЕ и его Парламентской Ассамблеей. Армении в своей стратегии национальной безопасности было бы целесообразно более выраженно отразить факт возрастания роли СЕ в сфере обеспечения региональной безопасности на Южном Кавказе.

– ОБСЕ

ОБСЕ имеет для Армении особое значение: одна из приоритетных задач безопасности республики–процесс мирного урегулирования Карабахского конфликта–проходит в рамках ОБСЕ.

Укрепление роли ОБСЕ отражает интересы Армении. В этой связи она продолжит свою активную деятельность в структурах ОБСЕ, в частности, в сфере выполнения требований Договора об обычных вооруженных силах в Европе и Венского документа, и в рамках Минской группы ОБСЕ, содействуя процессу мирного урегулирования Карабахского конфликта.

Армения придает важность региональной деятельности ОБСЕ в деле формирования архитектуры региональной безопасности.

[102] См. «Выступление Президента РА Роберта Кочаряна в Парламентской Ассамблее Совета Европы», Страсбург, 23 июня 2004 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_president.html); «Выступление Министра иностранных дел Вардана Осканяна на 113-ой сессии Комитета министров Совета Европы». Кишинев, 6 ноября 2003 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/htms/speeches/v_o_kishinev_03.11.06.html); «Venice Commission: The Draft Armenian Constitution Needs Drastic Changes». Council of Europe, Strasbourg, 2005, 27 May (http://www.coe.int/NewsSearch/Default.asp?p=nwz&id=6575&lmLangue=1).

* В первичный текст проекта Стратегии национальной безопасности РА после парламентских слушаний в Национальном собрании Армении внесены соответствующие дополнения.

– Европейский Союз

Отношения Армении с ЕС оцениваются геостратегическим масштабом процесса Евроинтеграции. Наиболее значимые из них – усиление влияния ЕС во всемирной политике и экономике вследствие расширения Союза, а также включение Южного Кавказа в программы европейской интеграции. Если развитие и укрепление общеевропейских организаций можно считать внутренней политикой интеграции Европы, то в этом смысле внешняя политика характеризуется политикой «Европейского соседства», которой охвачен и Южный Кавказ[103].

Политика европейского соседства важна для Армении не только в экономическом и оборонном отношении, но и в более глобальном – концептуальном – смысле. Она предусматривает направление интеграционных процессов в русло утверждения атмосферы стабильности и взаимного доверия в двустороннем и региональном форматах, что предполагает решение проблем, существующих на Южном Кавказе и, в особенности, стоящих перед заблокированной с двух сторон Арменией.

Не следует забывать, что сегодня основные факторы обеспечения безопасности Армении находятся в пределах влияния ЕС: урегулирование Карабахского конфликта – в рамках ОБСЕ, возможность нормализации армяно-турецких отношений, открытия границ, признания Геноцида армян – в качестве пожеланий, которые выдвинуты перед Турцией, стремящейся стать членом ЕС.

Европейское соседство имеет для Армении и большое экономическое значение. ЕС – один из крупных торговых партнеров Армении, предпринятые им серьезные шаги нацелены на осуществление программ регионального сотрудничества и реформ по европейской модели.

– НАТО

Последовательный прогресс в отношениях Армении и НАТО играет решающее значение для будущего системы обеспечения безопасности Армении. Республика избрала путь европейского развития, следовательно, отношения с основной европейской безопасностной организацией,

[103] Во время конгресса, организованного 18–19 марта в Тбилиси, спонсорами которого являлись «Международный институт демократии и содействия выборам» (IDEA) и «Кавказский институт мира, демократии и развития» (CIPDD), 60 авторитетных политических деятелей, академиков провели дискуссии о перспективах трех Южнокавказских стран (Армении, Азербайджана, Грузии) в деле осуществления реформ и европейского интегрирования. «Reform process in Georgia, Armenia and Azerbaijan examined». International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), 2005, 30 March (http://www.idea.int/europe_cis/reform_05.cfm); *Sergey Minasian*. EU–Armenia Cooperation and the New European Neighborhood Policy. Tbilisi, 18–19 March (http://www.idea.int/europe_cis/upload/EU-Armenia%20cooperation-3.pdf).

каковой является НАТО, естественно, формируются, развиваясь параллельно с процессами европейской интеграции.

В последнее время сотрудничество Армении и НАТО обретает предметный характер, поднимается на качественно новый уровень. Это обусловлено не только желанием Армении развивать эти отношения, но и новой политикой, принятой НАТО, ее решениями[104] о включении Южного Кавказа в зону своих стратегических интересов и об углубленном развитии индивидуальных отношений со странами-партнерами. В частности, в рамках «Процесса планирования и оценки» разработаны и утверждены «Документ оценки Республики Армения» и «Пакет целей партнерства»[105], согласованы 33 цели партнерства, которые направлены на развитие гармоничной совместимости и сотрудничества подразделений вооруженных сил Армении и НАТО.

В 2004 г. Армения присоединилась к «Плану действий индивидуального партнерства»[106]. В настоящее время идет формирование «Презентационного документа» «Плана действий индивидуального партнерства», которым предусматривается сотрудничество в процессах планирования, выработки и гармонизации концепций[107].

[104] См. «Final Communiqué. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters». Brussels, 2004, 9 December (http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2004/12/mil-041209-nato01.htm); *а также: Robert A. Bradtke*. U.S. Initiatives at NATO's Istanbul Summit. Washington, DC, 2004, 16 June (http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/33701.htm).

[105] См. «Armenia and NATO». Armenian Assembly of America, «Fact Sheet», «Research and Information Office». Washington, DC, 2004, 17 February (http://www.aaainc.org/info/Armenia-NATO.pdf).

[106] См. «Armenia's destination: Europe via the Baltics» (http://www.armeniaforeignministry.com/news/inthenews/041125_armenia_europe.html).

[107] «Armenia Announces Major Security Reform Plans». «Armenia This Week», 2005, 12 April. «Armenian Assembly of America» (http://www.aaainc.org/ArTW/article.php?articleID=1913#).
Один армянский высокопоставленный военный чиновник на этой неделе сообщил о намерении Правительства приложить усилия по разработке и осуществлению военных реформ сроком в декаду, что будет сделано с помощью консультации с Организацией Североатлантического договора (НАТО). Заместитель Министра обороны генерал Артур Агабекян, выступая на Ереванском семинаре, организованном Европейским Центром исследований по вопросам безопасности им. Джорджа Маршалла, отметил, что эксперты Центра Маршалла помогали Армении в разработке «Плана действий индивидуального партнерства» (ПДИП), который очерчивает рамки сотрудничества Армении с НАТО и который должен быть приведен к окончательному виду до конца следующего месяца; а также: «Online-Interview with Mr. Mher Shahgeldyan, Chairman, Standing Committee on Defence, National Security and Internal Affairs of the National Assembly». «Caucasus Journalists Network», 2005, 18 April (http://www.caucasusjournalists.net/ENG/interview.asp?idinterview=50).

Что касается осуществления программы «Партнерство ради мира» (ПРМ) в широком смысле, то здесь приоритет отдается непосредственному сотрудничеству в чисто военной сфере, в частности, участию в военных учениях в рамках программы ПРМ НАТО*.

Развитие сотрудничества с НАТО способствует также упрочению двусторонних отношений с европейскими странами (Греция, Великобритания, Франция, Германия, Италия и т. д.) и США, поскольку они в подавляющем большинстве являются членами НАТО, и именно Североатлантический альянс поощряет развитие их сотрудничества с Арменией[108].

Вопрос: **С. Мартиросян (Армения).** «Недавно было объявлено, что в ближайшие 10 лет Армения полностью модернизирует свою армию в рамках ПДИП. Означает ли это, что армянская армия трансформируется из советской в натовскую»?

Ответ: **М. Шахгельдян.** «В рамках ПДИП начальный проект, который недавно обсуждался на семинаре в Ереване, также касается развития военной сферы. Только после принятия программы будет возможно говорить об основоположениях дальнейшего развития армянских Вооруженных сил. Я хочу отметить, что геостратегическое положение Армении и процесс разрешения Карабахского конфликта влияют на модернизацию армянской армии. Однако мы учитываем тот факт, что Армения придала важность проекту ПДИП. Представители НАТО, Центра Дж. Маршалла и международные эксперты оценили разрабатываемый проект как достаточно реалистичный».

* В июне 2003 г. в Армении впервые были проведены учения ПРМ НАТО, в которых участвовали почти 400 войсковых подразделений из 19 различных стран НАТО и партнеров, а именно: из Армении, Австрии, Болгарии, Венгрии, Греции, Грузии, Италии, Канады, Литвы, Молдовы, Польши, России, Румынии, Словакии, Соединенного Королевства, Соединенных Штатов, Турции, Узбекистана и Бывшей Югославской Республики Македонии. Важно отметить, что Россия впервые–при содействии Армении–участвовала в военных учениях такого рода, представив офицерский состав и пехотное отделение, интегрированное в многонациональную силовую структуру учений. Важно также отметить, что учения ПРМ НАТО в Ереване, создали хорошую возможность и для армянских, и для турецких войск впервые вступить в сотрудничество на территории независимого армянского государства.
Целью этих учений в Армении являлось повышение эффективности сухопутных войск в полевых условиях путем совместных действий НАТО и партнеров-участников для улучшения взаимопонимания и интероперабельности, и эта цель была полностью достигнута.

[108] См. «Заявление Министра иностранных дел РА Вардана Осканяна на саммите Совета Евроатлантического партнерства». Стамбул, 29 июня 2004 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040629_vo_istanbul.html); *Justin Burke*. «Agency sees reapproachment between Armenia, NATO». «Armenia Daily Digest», «Eurasianet.org», 2005, 29 May (http://www.eurasianet.org/resource/armenia/hypermail/200404/0019.shtml).
«На прошлой неделе к НАТО присоединились семь новых членов, и армянское правительство ратифицировало многосторонний «Договор о статусе Сил» ПРМ (ДОСС ПРМ). Это совпадение можно считать символичным, особенно если учесть то обстоятельство, что и Ереван, и Брюссель подходят к ратификации абсолютно не как к обыкновенной формальности. Все же, если принять во внимание специфический характер отношений Армения–НАТО, то не будет сомнений, что, приняв решение присоединиться к ДОСС ПРМ, Ереван посылает определенный мессидж НАТО,

в) Отношения с ведущими странами

– Российская Федерация

Отношения Республики Армения с Российской Федерацией носят стратегический характер и важны своей значимостью для возможно максимального гарантирования безопасности Армении[109]. Эти многокомпонентные отношения вытекают из долгосрочных взаимных интересов Армении и России. Они включают все возможные сферы сотрудничества между двумя государствами и народами и регулируются почти 160 двусторонними договорами. Знаменательно, что все составляющие этого широкого круга сотрудничества находятся на высоком уровне и играют ведущую роль в деле обеспечения безопасности Армении. Достаточно отметить военную, торгово-экономическую, энергетическую, научную и другие сферы, в особенности, наметившийся в последнее время приток российского капитала в Армению[110].

В целом, с точки зрения интересов Армении армяно-российское военное сотрудничество решает следующие задачи:

- обеспечение военных и военно-технических нужд Вооруженных сил Армении;
- поддержание баланса сил в регионе.

Развитие армяно-российского военного сотрудничества осуществляется по трем основным направлениям:

- коалиционные группировки;
- объединенная система ПВО;
- сотрудничество в рамках ОДКБ.

который может быть интерпретирован следующим образом: отныне Армения категорически не отказывается начинать новый этап отношений с НАТО (как было опубликовано ранее), результатом чего однажды может стать заявка на присоединение к Альянсу». «ARMENIA AND NATO». «Research and Information Office». «Armenian Assembly of America», 2004, 17 February (http://www.aaainc.org/info/Armenia-NATO.pdf).

[109] См. «Министр иностранных дел РА В. Осканян принимает Министра иностранных дел С. Лаврова», 17 февраля 2005 г. (http://www.armeniaforeignministry.com/pr_05/050217_lavrov.html); *Sergei Blagov*. Kocharian's Moscow Visit Underscores Strengthening Armenian-Russian Security Cooperation. «EURASIA INSITE», 2003, 21 January (http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav012103.shtml); «Vladimir Putin Stresses Importance of Industrial Cooperation Between Russia and Armenia». «Pravda.Ru» (http://english.pravda.ru/cis/2001/09/15/15286.html); «FM Oskanian Meets With Russian FM Ivanov», 2003, 14 November (http://www.armeniaforeignministry.com/PR/PR290.html).

[110] См. «В повестке–комплементаризм и многовекторность оборонной политики», интервью с доктором политических наук, советником по военной политике Министра обороны РА Гайком Котанджяном. «Голос Армении», 16 ноября 2002 г.; *а также Александр Тихонов*. Друзья, прекрасен наш союз? «Красная звезда», 19 декабря 2002 г. (http://www.redstar.ru/2002/12/19_12/3_02.html).

Армяно-российское военное сотрудничество, в особенности, присутствие российской военной базы на территории Армении, нацелено на нейтрализацию военной угрозы, исходящей от Турции.

Кроме двустороннего формата, армяно-российские отношения не менее важны и в многостороннем формате. Примером могут служить объединенная система ПВО СНГ и совместное армяно-российское патрулирование границы. В целом, армяно-российский военный союз в системах региональной безопасности (как, например, ОДКБ) сегодня играет важную роль в сохранении военно-политического равновесия в Южно-Кавказском регионе и в международных отношениях.

Наряду со всем этим, армяно-российские стратегические отношения ни в коей мере не препятствуют развитию других векторов внешних отношений, в частности, в направлении Евроатлантической интеграции Армении. Наоборот, Россия также приняла путь европейского развития, а заметное сближение России и ЕС создает для Армении благоприятное поле для гармонизации этих обоих приоритетных направлений своей стратегии и для достижения желаемых результатов в своей внешней политике.

– Соединенные Штаты Америки

Развитие разностороннего сотрудничества с США имеет для Армении первостепенное значение в становлении демократической государственности, обеспечение стабильного и безопасного развития.

США–мировая держава. Со времени провозглашения независимости Армении США руководствовались политикой оказания государственной поддержки Республике Армения[111]. В армяно-американских отношениях в последние годы зафиксирован существенный прогресс. Армения включена в инициативу «Вызовы тысячелетия», которая обеспечит масштабное финансовое содействие и консалтинговую поддержку в ее развитии.

Параллельно с сотрудничеством в политической, экономической, культурной и других областях серьезное развитие получили армяно-американские оборонные отношения[112]. Сегодня этими программами по обеспечению военной безопасности охвачен ряд направлений[113]: осуществляются

[111] См. «US Government Assistance to Armenia. Activities/Programs by region and type». Embassy of the United States of America, Yerevan, Armenia (http://www.usa.am).

[112] См. «Armenia and USA sign Military agreement». «Pravda.RU». 2004, 26 April (http://newsfromrussia.com/world/2004/04/26/53642.html).

[113] «Такие программы безопасности в Армении, как «Экспортный контроль» и «Программа содействия приграничной безопасности», направлены на расширение возможностей Армении для предотвращения торговли и распространения оружия и других нелегальных товаров путем обеспечения оборудованием и переподготовки кадров служб таможенной и пограничной защиты Армении. Мы поддерживаем программы повышения безопасности ядерного реактора, оценки и противодействия

различные программы, в частности, «Внешнее военное финансирование», «Международное военное обучение и тренинг», программа «Совместная контактная группа» с Европейским командованием США, «Программа партнерства со штатами» (со штатом Канзас) и т. д.[114]

Следует отметить, что оборонное сотрудничество с США имеет для Вооруженных сил Армении не только военное значение, оно важно и в политическом аспекте, поскольку, способствуя повышению боеспособности Вооруженных сил Армении, играет важную роль в сохранении сбалансированности военной политики государств региона. Развитие сотрудничества Армении как в многостороннем формате в рамках НАТО, так и с европейскими странами в двустороннем формате в значительной мере обусловлено отношениями с США[115].

Существенную роль в армяно-американских отношениях играет армянская община США, которая придает этим отношениям особое значение. С начала блокады Армении со стороны Азербайджана и Турции армянская община в США приложила значительные усилия в правительственных кругах США по обеспечению содействия безопасности населения Армении и Нагорного Карабаха. Диаспора также содействует нейтрализации попыток нарушить сбалансированность региональной политики США в пользу Азербайджана. Эта роль имеет существенное значение и сегодня[116].

угрозе распространения радиоактивных веществ. Программы «Внешнего военного финансирования», «Международного военного образования и подготовки» нацелены на профессиональное военное образование, увеличение миротворческих возможностей армянских Вооруженных сил и модернизацию возможностей военной коммуникации. Эти программы поддерживают взаимодополняемость и региональную стабильность. США также выделяют гранты ученым научных центров по оружию посредством фонда «Гражданского исследования и развития»» (см. «Fact Sheet», «Bureau of European and Eurasian Affairs», U.S. Department of State. Washington, DC, 2004, 17 February (http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/29484.htm)).

[114] См. «Armenia, USA discuss military cooperation». «Armenian Diaspora», 2004, 11 August (http://www.armeniandiaspora.com/index.php?do= printable&id=9057); *Emil Danielyan.* U.S. Officers Inspect Armenian Military. PfP News (http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/en/2005/05/EC4EFE09-47E5-412D-92C7-D39AF636A6FD.ASP).

[115] См. «Coalition Forces. Armenia: Military agreement on providing mutual services». «DARPA TIDES» Iraq Reconstruction Report, 2004, 29 April, № 179 (http://tides.carebridge.org/TIRR/D-TIRR179.htm).

[116] «США гордятся своими прочными связями с Арменией. После окончания Первой мировой войны и начиная с независимости Армении в 1991 году наша страна стремится к партнерству с Арменией, которое стимулирует демократию, сотрудничество в сфере безопасности и свободные рыночные отношения. Сегодня наше государство обязано найти мирное решение Карабахского конфликта и благодарно Армении за ее продолжительное сотрудничество в борьбе против терроризма. Путем взаимопонимания и доброй воли свободные нации могут содействовать построению более светлого

Исходя из приоритетов обеспечения своей национальной безопасности Армения продолжит стабильно развивать сотрудничество с США[117].

4. СТРАТЕГИЯ ВСЕАРМЯНСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Национальной безопасности Республики Армения присуща особенность, характерная лишь для единичных стран,–это наличие Диаспоры[118].

Армянская диаспора, как это отмечалось выше, вдвое превышает население Армении и рассеяна по всему свету. В целом, она характеризуется интегрированностью в общественное устройство стран проживания, что имеет важное значение для укрепления связей Армении и Диаспоры и связей с теми государствами, в которых находятся общины Диаспоры.

Диаспора играет особую роль в деле обеспечения национальной безопасности Армении, ибо служит своеобразным мостом между Арменией и международным сообществом. Общеармянские организации в значительной степени способствуют международной интеграции Армении и продвижению в ней демократии[119].

Стратегия общеармянской интеграции–проблема и задача безопасности армянского народа. Она направлена на предотвращение утраты Диаспорой своей национальной и этнокультурной идентичности и ее ассимиляции, с одной стороны, и на сотрудничество с государством в осуществлении контроля над эмиграцией из Армении–с другой. Среди разных способов противодействия этим двум угрозам в качестве приоритетного механизма рассматривается институт «двойного гражданства»[120]. Общеармянская интеграция имеет также большое экономическое и культурное значение, поскольку поощряет туризм, сохранение и распространение культурных ценностей[121].

Тесно сотрудничая с многочисленными общеармянскими организациями Диаспоры, Армения хорошо понимает, что представители Диаспоры являются гражданами других государств. В этом отношении общеармянская интеграция и упрочение взаимоотношений Армении и Диаспоры непосредственно связаны с международной интеграцией республики, и сколь эффективна эта интеграция, столь разнообразны и прочны отношения с Диаспорой[122].

5. СТРАТЕГИЯ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ

Военная безопасность играет особую роль в обеспечении национальной безопасности Армении. Южный Кавказ остается одним из наиболее нестабильных регионов мира. Он переживает бурный переходный процесс, когда страны региона для решения проблем безопасности прибегают преимущественно к использованию военного фактора. Это приводит к милитаризации стран и к гонке вооружений.

В такой милитаризованной обстановке перед Арменией возникают многочисленные угрозы военного характера, нейтрализация которых в большей степени предполагает наличие мощных и боеспособных вооруженных сил. Поэтому высшим приоритетом в обеспечении стабильного развития Армении становится обеспечение военной безопасности. В отличие от других приоритетов, преимущественно вытекающих из естественных интересов сохранения идентичности и обеспечения устойчивого развития, для Армении наличие мощных Вооруженных сил является вынужденным, навязанным извне приоритетом.

Основа военной безопасности Армении–боеспособные Вооруженные силы, постоянно готовые к нейтрализации военных угроз и гарантированному решению задач обеспечения военной безопасности[123]. Развитие и

будущего для мира. Наша страна пытается помочь Армении расширить свои стратегические отношения с США и нашими европейскими союзниками» (см. *Дж. Буш.* Выступления Президента США 24 апреля 2004 года в День памяти Геноцида армян (http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.286/current_category.4/affirmation_detail.html)).

[117] Недавно назначенный посол США в Армении Джон Эванс 17 февраля 2005 года посетил Калифорнийский университет, где представил «Доклад об Армении, 2005 год» и провел беседу со студентами и преподавателями (http://www.international.ucla.edu/article.asp?parentid=21127).

[118] См. II главу данной монографии «Геостратегические аспекты Армянской диаспоры и армянского национального государства».

[119] С целью дальнейшего развития и углубления сотрудничества Армения–Диаспора 27–28 мая 2002 г. состоялась II конференция Армения–Диаспора (http://www.armeniadiaspora.com/conference2002/index.html).

[120] «На наше поколение возложена еще одна обязанность–объединение усилий всех армян и обеспечение активного участия армян Диаспоры в социальной, политической и экономической жизни нашей республики. Конституционное разрешение двойного гражданства также окажет содействие решению этой проблемы. Армения должна быть святой Родиной всех армян, и ее победа должна быть их победой, ее будущее–их будущим. Мы должны осознать, что нация, которая знает цену единству силы, никогда не может проиграть» (см. «Инаугурационная речь Президента Роберта Кочаряна на Специальном заседании Национального собрания 21 мая 2000 г.»).

[121] В направлении сотрудничества Армения–Диаспора работают несколько комиссий: «Организационные и структурные вопросы Армении–Диаспоры», «Политические вопросы и пропаганда», «Бизнес и экономическое развитие», «Образование, наука, культура», «Информация и медиа» (http://www.armeniadiaspora.com/).

[122] См. *Рубен Шугарян.* Глобализация в контексте внешней политики Армении: Армения на пути в Европу (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/031022shugarian_yervan.html).

[123] См. *Charles Fairbanks, Frederick Starr, Richard Nelson, Kenneth Weisbrode.* Strategic Assessment of Central Eurasia. Chapter: «Armenia». «The Atlantic Council of the United States», Central Asia, Caucasus Institute, «SAIS». Washington, PP. 58–61; *Emil Danielyan.* «U.S. Officers Inspect Armenian Military». «PfP News» (http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/en/2005/05/EC4EFE09-47E5-412D-92C7-D39AF636 A6FD.ASP). «В пятницу, после завершения беспрецедентной инспекции Вооруженных сил Армении, подтверждающей факт растущего сотрудничества между

совершенствование Вооруженных сил для приведения их в соответствие с новыми вызовами – процесс непрерывный и динамичный.

Самым эффективным путем обеспечения военной безопасности и укрепления боеготовности Вооруженных сил являются международная интеграция и целевые реформы. Однако в условиях постоянных военных угроз применение данной стратегии требует большой осторожности. Как международная интеграция, так и реформы должны служить созданию альтернативных возможностей для развития соответствующих XXI веку ресурсов военной безопасности.

Гарантией обеспечения военной безопасности посредством международного сотрудничества являются как армяно-российский военный союз на двусторонней основе и в рамках ОДКБ, так и развитие сотрудничества с США и со структурами НАТО[124].

Армения осуществляет последовательные оборонные реформы в евроатлантическом направлении в рамках «Процесса планирования и оценки» и «Плана действий индивидуального партнерства». В этом аспекте данные реформы будут носить системный характер и обеспечат модернизацию стандартов оборонной системы Армении, особенно в области оборонного планирования и управления. Что касается интеграции, то она сбалансирована, направлена на создание подразделений, в частности, сил по поддержанию мира, которые были бы интероперабельны с силами как НАТО, так и ОДКБ[125].

Ереваном и Вашингтоном в оборонной сфере, состоялась встреча группы американских офицеров с Министром обороны Сержем Саркисяном. Пресс-служба Саркисяна сообщила, что делегация США под руководством полковника Майкла Андерсена удовлетворена «оборонной оценкой» подразделений Армянской армии и благодарит армянских военных за их искренность и транспарентность. Полковник Андерсен заметил, что «Армянская армия хотя и относительно молода, но уже может многим гордиться»».

[124] См. «Online-Interview with Mr. Mher Shahgeldyan, Chairman, Committee on Defence, National Security and Internal Affairs of the National Assembly. «Caucasus Journalists Network», 2005, 18 April (http://www.caucasusjournalists.net/ENG/interview.asp?idinterview=50); *Emil Danielyan*. U.S. Officers Inspect Armenian Military. «PfP News» (http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/en/2005/05/EC4EFE09-47E5-412D-92C7-D39AF636A6FD.ASP); «U.S. Department, Foreign Military Training and DoD Engagement Activities of Interest: Joint Report to Congress». «Report Home Page», The Bureau of Political-Military Affairs, 2003, May. «Foreign Policy Objectives–Newly Independent States (NIS) Region, Armenia» (http://www.fas.org/asmp/campaigns/training/FMTR%202003/III_%20Foreign%20Policy%20Objectives%20--%20Newly%20Independent%20States%20(NIS)%20Region.htm); «Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты», интервью с доктором политических наук Г. С. Котанджяном. «Голос Армении», 11 февраля 2003 г.

[125] «Заместитель Министра обороны РА Артур Агабекян 12 апреля объявил, что Армения планирует всеобъемлющую программу военных реформ. Говоря о Ереванской конференции по вопросу расширения роли Армении в рамках НАТО, он отметил, что план реформ будет соответствовать стандартам НАТО и отражать долгосрочные цели

Стратегия реформ, осуществляемых в рамках ОДКБ, нацелена на создание единых и эффективных механизмов нейтрализации угроз безопасности. Что касается интеграции, то лучшими тому примерами являются армяно-российская объединенная группировка, объединенная система ПВО и т.д.

Активизация связей на евроатлантическом направлении обусловлена расширением НАТО и ЕС, включением Южного Кавказа в Программу европейского соседства и признанием интеграции в евроатлантические институты в качестве приоритетного направления внешней политики Армении. Развитие сотрудничества в рамках ОДКБ (параллельно со стратегическим союзом с Россией) объясняется существенными изменениями, происходящими внутри этой организации и процессами создания реальных механизмов коллективного обеспечения безопасности государств–членов организации. Возможности уравновешенного развития политики безопасности в этих двух направлениях обусловлены наличием глобальных угроз, возникших перед этими двумя системами безопасности, что отодвигает на второй план имеющиеся между ними противоречия, заставляя их все более и более расширять рамки сотрудничества.

Следуя принципу комплементаризма в политике безопасности, Армения стремится создать атмосферу, основанную на взаимных общих интересах, что приводит к смягчению имеющихся определенных разногласий. В частности, активно участвуя в процессах военно-политической интеграции в рамках ОДКБ, Армения осуществляет стратегическое партнерство с Россией, что отнюдь не мешает ей развивать конструктивное сотрудничество и с НАТО. Сегодня осуществляется ряд оборонных программ с США и одновременно в сфере безопасности проводятся консультации с Ираном.

развития современных вооруженных сил, способных противодействовать «новым вызовам». Агабекян также удостоверил, что Министерство обороны склонно к «более активному участию гражданских лиц в оборонных вопросах» и достижению большего «демократического контроля» в Вооруженных силах» (см. «Armenian Deputy Defense Minister comments on Military Reform Plans». «RFE/RL Newsline», «HR-NET Hellenic Resources Network», 2005, 14 April (http://www.hri.org/news/balkans/rferl/2005/05-04-14.rferl.html#10); «Armenian official, NATO envoy discuss IPAP», «Arminfo», 2005, 25 February (http://www.armeniandiaspora.com/archive/21152.html); *John C. K. Daly*. Azerbaijan Military Reform and Armenian National Security Strategy. «PfP News» (http://www.pimswiki.org/index.php?title=PfP_News).

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ: ПРИОРИТЕТЫ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ

Руководствуясь интересами стабильного развития Армении, внешней и внутренней стратегией реформ и интеграции, можно обобщить те задачи и проблемы, которые в качестве приоритетов находятся сегодня в повестке обеспечения национальной безопасности. Вот эти приоритеты[126]:

в области внешней безопасности–формировать дружественные и сбалансированные отношения со всеми странами и международными организациями, осуществлять многостороннюю комплементарную политику с союзниками и партнерами; реализовывать оперативные и долгосрочные программы по предупреждению и нейтрализации внешних угроз с исключением возможности повторения геноцида в отношении армянского народа; продвигать интересы национальной безопасности Армении во всех международных организациях (в особенности–в рамках Минской группы ОБСЕ), занимающихся урегулированием Карабахского конфликта; упрочить военные возможности Армении, модернизировать Вооруженные силы; сотрудничать с отдельными государствами и международными организациями в борьбе с международным терроризмом и распространением оружия массового уничтожения; развивать многостороннее сотрудничество со структурами международной безопасности–ОДКБ и НАТО, а также с Россией и США–в двустороннем формате; преодолеть эмиграцию и упрочить сотрудничество Армении и Диаспоры через двойное гражданство и репатриацию; активно участвовать в программах региональной экономической интеграции; создать эффективную систему по противодействию дезинформации со стороны враждебных государств, направленной против жизненных и стратегических интересов Армении и на формирование негативного международного общественного мнения о ней;

[126] В этом исследовании для автора методологической основой послужили следующие армянские, американские, российские документы и материалы: «Конституция Республики Армения» (принятая 5 июля 1995 г.); «Интервью с Секретарем Совета национальной безопасности при Президенте Республики Армения, Министром обороны РА Сержем Саркисяном «Армения: вызовы и ответы»». «Еркир», 5 февраля 2005 г. (http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=11); «A National Security Strategy for A New Century», 1997, May. «An Electronic Journal of the U.S. Department of State», 2002, December, Vol. 7, № 4 (http://clinton3.nara.gov/WH/EOP/NSC/Strategy/); «The National Security Strategy of the United States of America». 2002, 17 September (http://www.whitehouse.gov/nsc/nssall.html); *Chairman of the Joint Chiefs of Staff General Richard B. Myers*. The U.S. Military: A Global View of Peace and Security in the 21st Century. «An Electronic Journal of the U.S. Department of State», 2002, December, Vol. 7, № 4 (http://usinfo.state.gov/journals/itps/1202/ijpe/pj7-4myers-2.htm); «Концепция Национальной Безопасности Российской Федерации», утверждена Указом Президента Российской Федерации от 17 декабря 1997 г. № 1300, в редакции Указа Президента Российской Федерации от 10 января 2000 г. № 24 (http://www.iss.niiit.ru/doktrins/doktr01.htm); *Dr. Blau*. National Security Decision Making. Class 1, «From anecdotes to models». SNSEE 6940, NDU, Washington, DC, 2004; «New Challenges and New Tools for Defense Decisionmaking». «RAND», 2003.

в области внутренней безопасности–обеспечить физическую безопасность населения, территориальную целостность и суверенитет Республики Армения; преодолеть бедность, осуществлять стабильную экономическую политику социальной направленности; поощрять малый и средний бизнес, проводить активную инвестиционную политику в энергетике и в сфере наукоемкой промышленности; осуществлять научно-техническое обеспечение Республики Армения, обеспечить развитие передовых технологий; коренным образом улучшить экологическую обстановку в стране; разработать механизмы информационной безопасности; вести последовательную борьбу против подрывной деятельности иностранной шпионской агентуры и специальных служб.

В области внутренней безопасности важное значение придается демократизации и стабильному развитию: обеспечению личной безопасности человека и гражданина, их конституционных прав и свобод; совершенствованию механизмов государственного управления и местного самоуправления и законодательства; последовательной борьбе с коррупцией; укреплению правовой системы; обеспечению сбалансированных межэтнических отношений; обеспечению социально-политической стабильности общества; обеспечению равенства перед законом всех граждан Республики Армения, в том числе должностных лиц, государственных органов, политических партий, общественных и религиозных организаций.

ՀԵՂԻՆԱԿ՝
քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԴ),
հակաահաբեկչության գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ)
գեներալ-մայոր Հ. Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԱԿՄԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

ՎԱՇԻՆԳՏՈՆ – ԵՐԵՎԱՆ
2004 – 2005

ԵՐԱԽՏԱՊԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔ

Հեղինակն իր պարտքն է համարում գործընկերներին երախտիքի խոսք ասել այս աշխատության նախագծային տարբերակներում կատարված դիտողությունների և առաջարկությունների համար: Հեղինակը 2003–2004 թթ. ԱՄՆ-ի Պաշտպանության ազգային համալսարանում (ՊԱՀ) իր կատարած գիտական աշխատանքներին ժամանակ հատկացնելու և մենեջմենթներ անելու համար շնորհակալություն է հայտնում ՊԱՀ-ի իր ակադեմիական խորհրդատուներին՝ Ազգային անվտանգության դպրոցի (ԱԱԴ) գիտության գծով դեկան դոկտոր Ջեկ Քանգասին, Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի (ԱՌՀԻ) ավագ գիտաշխատողներ գնդապետ Էնն Մոյսանին և դոկտոր Յուջին Ռումերին, ԱԱԴ-ի տնօրեն դոկտոր Ջոզեֆ Դը Սատերին և ԱՌՀԻ-ի գիտական ռեֆերենտ տիկին Լիլ Քիֆիին:

Հեղինակը բարձր է գնահատում այն խորագետ մասնագիտական խորհրդատվությունները, որոնք բարեհաճությամբ տրամադրել է ԱՄՆ-ի արտաքին ծառայության նախկին աշխատող պրն. Էդվարդ Ալեքսանդրը, որն իր դիվանագիտական գործունեության ընթացքում մասնագիտացել է խորհրդային ու արևելաեվրոպական գործերում և որպես խորհրդական ծառայել է ԱՄՆ-ի Պետդեպարտամենտում, Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարությունում և Վաշինգտոնում Հայաստանի դեսպանատանը:

ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ

Հարավային Կովկասը դառնում է ամենադինամիկ տարածաշրջաններից մեկը, որն արտացոլում է Կենտրոնական Եվրասիայի հսկայական աշխարհառազմավարական տարածքում ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության հեռամետ շահերը: Սույն աշխատությամբ հեղինակը փորձում է հայ և ամերիկյան գիտնականներին առաջարկել որոշ գաղափարներ Հարավային Կովկասում անվտանգության համապարփակ ճարտարապետության ձևավորման, ինչպես նաև այդ տարածաշրջանում տնտեսական աճի ու ժողովրդավարության խթանման ասպարեզում Հայաստանի գործոնի հաշվառման կարևորության վերաբերյալ: Այս ուսումնասիրության մեջ հեղինակը նպատակ ունի արծարծել հայկական գործոնի որոշ առումներ՝ ԱՄՆ-ի քաղաքական կյանքին Հայոց սփյուռքի ակտիվ մասնակցության, ինչպես նաև Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային անվտանգության ու ժողովրդավարության ամրապնդման գործում Հայաստանի Հանրապետության կարևորության հարցերը:

Այս աշխատությունը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության հետազոտման և կիրառական մշակման

համադրման փորձ է: Որպես կիրառական արգասիք վերջերս մշակվել է կից ներկայացվող ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագիրը[1]: Հայաստանի անվտանգության ռազմավարության մշակման գաղափարները և Հարավային Կովկասում անվտանգության ճարտարապետության վերակառուցումը կարող են հետաքրքրել պաշտպանական ու քաղաքական ծրագրերի մշակմամբ զբաղվող շրջաններին:

I. ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Տասնչորս տարի է անցել Հայաստանի Հանրապետության անկախության վերականգնման օրից: Արդյունքների ամբողջական գնահատման և հետրավորությունների, ակնկալիքների ու ձեռքբերումների համեմատության համար դա այնքան էլ երկար ժամանակահատված չէ: Նման հակիրճ ներկայացման մեջ գործնականում անհնար է արտացոլել Հարավային Կովկասում և հատկապես Հայաստանում տեղի ունեցող բարդ անցումային գործընթացների բոլոր կողմերը: Այնուամենայնիվ, մենք կփորձենք ամփոփ ձևով դիտարկել իրավիճակի դինամիկան, գնահատել հայ իրականությանը բնորոշ որոշ գծեր և առանձին պատմական զուգահեռներ տանել Կովկասյան տարածաշրջանի հարևան պետությունների հետ: Մենք կփորձենք տարածաշրջանի գլխավոր դերակատարների արտաքին քաղաքականության շրջանակներում գնահատել այս նորաթուխ ժողովրդավարությունների զարգացման դինամիկան: Այս աշխատության նպատակը Հայաստանում և Հարավային Կովկասում անվտանգության ճարտարապետության վերակառուցմանը վերաբերող գաղափարների քննարկումն է: Հուսով ենք, որ մեր կողմից արված որոշ առաջարկություններ կարող են արժանանալ այն մասնագետների ուշադրությանը, որոնք զբաղվում են այս տարածաշրջանին առնչվող ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության մշակմամբ:

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Հայաստանը հայտնվեց ավելի անբարենպաստ իրավիճակում, քան մյուս հետխորհրդային նորանկախ պետությունները: Կենտրոնացված էկոնոմիկայի քայքայման հետևանքով առաջացած պրոբլեմները, որոնք բնորոշ են բոլոր նորանկախ պետություններին, 1988 թ. երկրաշարժի, Ադրբեջանի հետ հակամարտության, ինչպես նաև տնտեսական շրջափակման ու փախստականների մեծ ներհոսքի պատճառով Հայաստանում ստացան ավելի սուր բնույթ: Նման պարագայում երկրի

[1] Տես *Հավելված*. «Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագիր»», որը հիմք է ծառայել ՀՀ պաշտպանության նախարարի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները» զեկուցման մշակման համար:

ղեկավարությունը նախաձեռնեց տնտեսության մասնավորեցում և արմատական վերակառուցում:

ԱՄՆ-ը մինչև 1991 թ. վերջը պաշտոնապես ճանաչեց բոլոր նախկին խորհրդային հանրապետությունների, ներառյալ՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի անկախությունը: Տարածված է այն կարծիքը, թե ԱՄՆ-ը չափազանց մեծ դեր է խաղացել առևտրի, անվտանգության և այլ հարաբերությունների ոլորտներում Ռուսաստանից այդ երկրների ունեցած կախվածությանը մասամբ վերջ դնելու և Արևմուտքի հետ նրանց կապերը զարգացնելու գործում, այդ թվում՝ նպաստել նրանց անդամակցությանը Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությանը (ԵԱՀԿ), Եվրամիության «Եվրահարևանություն» և ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրերին: ԱՄՆ-ը Հայաստանի հետ սերտ կապեր է հաստատել որպես նախկին սոցիալիստական աշխարհում ժողովրդավարացման խթանման ընդհանուր քաղաքականություն, ինչպես նաև՝ որպես արձագանք ամերիկահայության արտահայտած մտահոգությանը: Նախքան Վրաստանի Նախագահի պաշտոնից իր վերջին հրաժարականը՝ Էդուարդ Շևարդնաձեն ևս սերտ կապեր ուներ ԱՄՆ-ի հետ: 2005 թ. մայիսին ԱՄՆ-ի Նախագահ Ջորջ Բուշի այցելությունը Թբիլիսի և Վրաստանի ներկայիս Նախագահ Միխայիլ Սահակաշվիլու հետ նրա բանակցությունները ԱՄՆ-ի ու Վրաստանի համագործակցության սերտացման վկայությունն են: Ադրբեջանի նավթարդյունաբերության ոլորտում մասնավոր ներդրումների աճման, Բաքու–Ջեյհան խողովակաշարի կառուցման աշխատանքների մոտալուտ ավարտի հետևանքով ԱՄՆ-ն այնտեղ ևս ունեցավ կարևոր շահեր և ընդլայնեց իր մասնակցությունը Կասպյան տարածաշրջանում անվտանգության ապահովման գործին: Որպես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի անդամ՝ ԱՄՆ-ը նաև ակտիվ ջանքեր է գործադրում տարածաշրջանում էթնիկական հակամարտությունների խաղաղ լուծման ուղղությամբ:

Ընդառաջելով Կոնգրեսում և այլուր հնչող կոչերին՝ ԱՄՆ-ի Կառավարությունը մշակեց նախկին Խորհրդային Միության կազմում եղած եվրասիական պետություններին օժանդակության քաղաքականություն: 1992 թ. սկզբին Նախագահ Ջորջ Բուշն առաջարկեց «Ազատությանն աջակցության ակտ», որը նույն թվականին ստացավ օրենքի ուժ, և, համաձայն «Օրենքների ժողովածուի» 102–511-րդ կետերի, եվրասիական պետություններին դրամական միջոցներ հատկացրեց մարդասիրական կարիքների, ժողովրդավարացման, շուկայական տնտեսության ստեղծման, առևտրի, ներդրումների համար և այլ նպատակներով: «Ազատությանն աջակցության ակտի» 907-րդ հոդվածը ԱՄՆ-ի Կառավարությանը կտրականապես արգելում էր օժանդակել Ադրբեջանի Կառավարությանը, քանի դեռ վերջինս չի դադարեցրել Հայաստանի շրջափակումը և նրա նկատմամբ ուժի այլ կիրառումներ: Տարիների

ընթացքում Ադրբեջանի վերաբերյալ այդ դրույթի կիրարկումը փոփոխվեց, և թույլ տրվեց անհրաժեշտ աջակցություն ցուցաբերել մարդասիրական օգնության և ժողովրդավարացման համար, զենքերի չտարածմանը նպատակաուղղված սահմանային անվտանգության ապահովման ու մաքսային օժանդակության և այլ նպատակներով: Պաշտպանական համագործակցության ոլորտում Ադրբեջանին օժանդակության վրա դրված օրենսդրական արգելքը հավասարակշռելու համար Ամերիկայի Կառավարությունը վարչական արգելք դրեց նաև Հայաստանի հետ պաշտպանական համագործակցության վրա:

2001 թ. դեկտեմբերին Կոնգրեսը հաստատեց 2002 թ. ֆինանսական տարվա արտաքին հատկացումները («Օրենքների ժողովածու», 107–115-րդ կետեր)՝ Նախագահին իրավունք տալով սառեցնելու 907-րդ հոդվածի կիրառումը, ինչը որոշակի պայմաններում ամեն տարի ենթակա է վերահաստատման: Նախագահ Բուշն այդ առաջարկությունները հաստատեց 2002 թ. հունվարի 25-ին և 2003 թ. հունվարի 17-ին:

Բուշի ներկայիս վարչակազմը, ելնելով ազգային անվտանգության նկատառումներից և հաշվի առնելով Ադրբեջանի նպաստը միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարին, Կոնգրեսին առաջարկեց վերացնել Ադրբեջանին օժանդակության վրա դրված արգելքը:

II. ՀԱՅՈՑ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՌՈՒՄՆԵՐԸ

Ցավոք, հայ ազգի նորագույն քաղաքական պատմության մեջ առավել նշանակային իրադարձությունը առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ նրա պատմական տարածքում տեղի ունեցած աղետալի աշխարհաքաղաքական փոփոխությունն էր: Այդ ժամանակահատվածում Օսմանյան Թուրքիայի վարչակարգը, շարունակելով Փոքր Ասիայում բնիկ հայերի էթնիկական զտումների անմարդկային քաղաքականությունը, որոշեց, որ բոնի կերպով տեղահանված հայերը չպետք է վերադառնան իրենց հայրենիք: Փրկվածները 1920-ական թվականներին ի վերջո հասկացան, որ բռնագաղթեցումները հայ ժողովրդին իր պատմական հայրենիքից ընդմիշտ արտաքսելու միայն նախապատրաստական էին[2]: Դրանք էին ռազմաքաղաքական իրադրության այն պատմա-

[2] Տես «Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանի ելույթը ազգերի համակենտրոնացման ճամբարների ազատագրման 60-ամյակին նվիրված 28-րդ հատուկ նիստում»: Նյու Յորք, 2005 թ. հունվարի 24, «Սփյուռքի լրատվական ծառայություն» (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/050124_vo_un.html):

կան առանձնահատկությունները, որոնք այսօր աշխարհով մեկ տարածված Հայոց սփյուռքի համար ստեղծեցին նոր աշխարհաքաղաքական ուրվանկար:

Հայոց սփյուռքի կազմակերպությունները տասնամյակներ շարունակ գործել են այն հույսով, որ Թուրքիայի ժամանակակից ժողովրդավարական հանրապետությունը հեռու կմնա Օսմանյան Կայսրության աղետալի օրինակից և կհետևի Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության դրվատելի փորձին, որը ճանաչական Գերմանիային դատապարտեց հրեաների Ողջակիզումն իրագործելու համար:

Հայաստանի Հանրապետությունում ապրող հայերը կազմում են աշխարհի ամբողջ հայության ընդամենը մեկ երրորդը[3]: Անկախ ազգային պետության ստեղծումից հետո Հայաստանի և Սփյուռքի միջև համագործակցությունը, որը նախկինում՝ խորհրդային վարչակարգի օրոք, թե՛ գաղափարապես, թե՛ քաղաքականապես սահմանափակված էր, դարձավ աշխարհի և նորանկախ հայկական պետության միջև քաղաքական, տնտեսական, մշակութային ու տեղեկատվական համագործակցության կարևոր աշխարհառազմավարական գործոններից մեկը:

Որպես միջազգային իրավունքի դաշտում գործող անկախ պետություն՝ Հայաստանի Հանրապետությունը կանգնեց նոր մարտահրավերների առաջ, որոնք անվերապահորեն և անմիջապես չընկալվեցին Սփյուռքի կողմից, քանի որ այսպիսի պատմական զարգացումը բավական անսպասելի էր: Հայ ազգի այս երկու հատվածներին միայն տասներեք տարի առաջ անսահմանափակ հնարավորություն տրվեց ինքնուրույնաբար որոշելու, թե ինչ փոխհարաբերություններ և որ ոլորտներում կլինեն իրենց համար առավել շահավետ: Թեև երկու հատվածներն էլ համաձայնեցված ջանքեր են գործադրում միմյանց ընդառաջ գալու համար, այդուհանդերձ, դեռ շատ անելիք կա: Քաղաքական ու սոցիալական ոլորտներում փոխհամաձայնեցված կերպով շարժվելու և գործելու ցանկությանը զուգընթաց ի հայտ են եկել տարբեր տեսակի բարոյական, հոգեբանական, պատմական ու սոցիալական հարցեր և ձգտումներ, որոնք նոր պայմաններում ձեռք են բերել կարևոր նշանակություն:

ԱՄՆ-ի հայկական համայնքը Սփյուռքի սոցիալապես առավել զարգացած տարրերից է և բաղկացած է մոտավորապես մեկ միլիոն ծագումով հայ ամերիկացիներից, որոնք պատկանում են Հայ առաքելական, Հայ կաթոլիկ և Հայ բողոքական եկեղեցիներին, ինչպես նաև ազգային այլ հասարակական կազմակերպությունների: Ընդհանուր առմամբ, ամբողջ աշխարհում համայնքային

[3] Տես «Армяне в мире». «Голос Армении», 22 августа 1996 г., № 92 (http://www.iatp.am/economics/migr/hayga-r97.html):

մակարդակում էթնիկական փոքրամասնությունների լոբբիզմը նրանց ինքնահաստատման գործուն մեխանիզմներից է:

Հայության շահերի պաշտպանության փորձը ցույց է տվել, որ խնդիրը դուրս է գալիս նեղ համայնքային շրջանակներից, որովհետև նպատակը շատ ավելի լայն է. իրականում այն ունի համազգային մասշտաբ: Միևնույն ժամանակ համաշխարհային հայության առանձին հատվածների միջև առկա փոխհարաբերություններում ձևավորվում է այն ըմբռնումը, որ ցանկացած նախաձեռնություն, անկախ այն բանից, թե որքան կարևոր է և ինչ պատասխանատվությամբ է ստանձնած, չպետք է վտանգի ԱՄՆ-ի, ինչպես նաև նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության և այդտեղ բնակվող հայերի շահերը: Ընդհանուր առմամբ, ծրագրերը նպաստում են ամերիկահայության ավելի լայն մասնակցությանը ամերիկյան ժողովրդավարական գործընթացին և Հայաստանի քաղաքացիական ու տնտեսական զարգացմանը:

Ներկայումս Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձությունները Հայոց սփյուռքի ուշադրության կենտրոնում են. առանձին հայկական հասարակական կազմակերպություններ անընդհատ աշխատում են ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի և Վաթչակազմի հետ: Այդ կազմակերպությունների բազմաթիվ նախաձեռնությունների շարքում կարող ենք նշել աջակցությունը հայկական հարցերի գծով կոնգրեսականների խմբի ստեղծմանը (2004 թ. ընդհանուր թվով ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի 128 անդամ)[4]:

Հայաստանի կողմից խորհրդային միակուսակցական համակարգի սահմանափակումների թոթափման անցումային շրջանում Սփյուռքը դարձավ ազատականության և ժողովրդավարության արևմտյան մշակույթի ակտիվ տարածմանը նպաստող գործոն: Անկախության առաջին տարիներին ավանդական հայկական քաղաքական կուսակցությունները (Հայ Հեղափոխական Դաշնակցություն, Ռամկավար ազատական կուսակցություն և Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան կուսակցություն) վերադարձան ու վերակազմավորվեցին Հայաստանում: Նրանք նոր շունչ հաղորդեցին ազգային ոգուն և փորձեցին ներմուծել ազատականություն ու ժողովրդավարական արժեքներ, ինչն այդ ժամանակ զգալի չափով հիմք տվեց և առիթ դարձավ քաղաքական ու քաղաքացիական միությունների ազատ «մրցակցության» համար: Սա նշանակալի երևույթ է, որը բացատրվում է նորահաղթ անկախությամբ և Հայաստանի Հանրապետությունում ժողովրդավարական սկզբունքների ու հիմնարար ազատությունների հետևողական առաջմղմամբ:

Հայոց սփյուռքը փաստացի գոյություն ունի որպես համաշխարհային էթնամշակութային-տեղեկատվական, գործարարական ցանց՝ բաղկացած

[4] Տես http://www.panarmenian.net/news/rus/?task=society&id=9782&date=2004-02-16:

մոտ տասը միլիոն քաղաքականապես ակտիվ, բարգավաճ, կիրթ և Ամերիկայի ու Եվրոպայի տնտեսական, ֆինանսական և քաղաքական կյանքին սերտորեն ինտեգրված մարդկանցից: Նա արդյունավետ օղակ է դարձել հայ-ամերիկյան, հայ-ֆրանսիական, հայ-ռուսական, հայ-արաբական, հայ-իրանական և այլ կապերի զարգացման, ինչպես նաև այս համեմատաբար փոքր, բայց դինամիկ ու լավ կազմակերպված աշխարհասփյուռ համայնքների ցանցի ընդհանուր աշխարհաքաղաքական շրջանակներում (Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում և նրա սահմաններից դուրս) հօգուտ փոխադարձ ազգային ռազմավարական շահերի իրականացվող երկկողմ համագործակցության սերտացման գործում:

III. ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՈՂ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ԱՌԱՋԸՆԹԱՑ ԵՎ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1991 թ. մայիսի 20-ին կայացած ընտրություններում, որոնք Խորհրդային Միության պատմության մեջ մրցակցային հիմքի վրա անցկացված առաջին ժողովրդավարական ընտրություններն էին, Կոմունիստական կուսակցությունը պարտություն կրեց: Դա խթանի դեր կատարեց Հայաստանում բազմակուսակցական համակարգի հաստատման համար: Իշխանության եկավ Հայոց համազգային շարժումը (ՀՀՇ):

Նախորդ տարի՝ 1990 թ. օգոստոսի 23-ին, Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունվել էր Հայաստանի անկախության հռչակագիրը, որով արդեն իսկ սկիզբ էր դրվել ժողովրդավարական բարեփոխումներին: Նորընտիր խորհրդարանը (ձևավորված Հայաստանի անկախության հռչակումից առաջ) անմիջապես սկսեց օրենսդրական հիմք ստեղծել հասարակության ժողովրդավարացման համար: «Սեփականության մասին» ՀՀ օրենքը (ՀՕ-185-Ն) և «Սեփականաշնորհման ֆոնդերի մասին» Կառավարության որոշումը (ընդունված, համապատասխանաբար, 1990 թ. հոկտեմբերի 31-ին և 1991 թ. դեկտեմբերի 13-ին) օրինական հիմք ապահովեցին պետական մենաշնորհից արտադրության միջոցների նկատմամբ տարբեր ձևերի սեփականության անցնելու համար: Բազմակարծությանն ու բազմակուսակցական համակարգին անցմանը սկիզբ դրվեց 1991 թ. փետրվարի 26-ին ընդունված «Հասարակական քաղաքական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքով (Ն-0266-1): Խոսքի և տեղեկատվության ազատությունն ապահովվեց 1991 թ. հոկտեմբերի 8-ին ընդունված «Մամուլի և զանգվածային լրատվության մյուս միջոցների մասին» ՀՀ օրենքով (Ն-0420-1): Կրոնի ազատությունը պաշտպանելու համար 1991 թ. հունիսի 17-ին ընդունվեց «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների

մասին» ՀՀ օրենքը (Ն-0333-1)։ Այս և այլ օրենքներով հաստատված ժողովրդավարական իրավական նորմերը իրենց արտացոլումն ու զարգացումն ստացան 1995 թ. հուլիսի 5-ին ընդունված Սահմանադրության մեջ։ 1996 թ. մայիսի 14-ին Ազգային ժողովն ընդունեց «Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրության մասին» ՀՀ օրենքը (ՀՕ-62)՝ դրանով իսկ օրինական հիմք ստեղծելով տարածքային կառավարման մարմինների ընտրությունների համար, որոնք տեղի ունեցան նույն տարվա նոյեմբերի 10-ին։ 1996 թ. նոյեմբերի 1-ին ուժի մեջ մտավ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը (ՀՕ-82), որը մեծ ներդրում էր՝ նպատակաուղղված քաղաքացիական հասարակության կառուցմանը։

Ներկայումս Սահմանադրության հիմքում դրված ժողովրդավարական նորմերից և անցած տասնչորս տարիների ընթացքում ընդունված օրենքներից շատերը հետագա զարգացման կարիք ունեն։ Դա է հաստատում նաև Եվրախորհրդի անդամների կազմում Հայաստանի ընդգրկման մասին որոշումը, որն ընդունվել է Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի (ԵԽԽՎ) կողմից։ Այդ որոշումը Հայաստանին կոչ է անում ստանձնելու որոշակի պարտավորություններ, այդ թվում՝ միանալու Եվրոպական համաձայնագրերին, և հավատարիմ լինելու եվրոպական ժողովրդավարական չափորոշիչներին համապատասխանեցված ազգային օրենսդրությանը*։ Ներկայումս մշակվում են օրենքների նախագծեր, որոնք մղված են համահունչ լինելու եվրոպական ժողովրդավարությունների օրենքներին։ Գործընթացն արագացնելու համար ԵԽ մասնագետները տալիս են փորձագիտական կարծիքներ ու խորհուրդներ։ Սահմանադրական բարեփոխումների աշխատանքները, որոնք արդեն մի քանի տարի է, ինչ ընթացքի մեջ էին, մոտեցել են իրենց ավարտին, և սահմանադրական բարեփոխումների փաթեթը պատրաստ է Ազգային ժողովում քննարկմանը**։ Այդ ամենը, իր հերթին, մարդու իրավունքների պաշտպանության գլխավոր երաշխիքների թվում է։

1990 թ. օգոստոսի 23-ի Անկախության հռչակագրով Հայաստանը փաստորեն որդեգրեց նոր արժեհամակարգ, որն է՛լ ավելի մեծ է դարձնում ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների սկզբունքների նկատմամբ նրա ստանձնած պարտավորությունները։ Անկախությունից հետո Հայաստանի

* Հայաստանի Հանրապետությունը 2001 թ. հունվարի 25-ին դարձավ Եվրոպայի խորհրդի (ԵԽ) անդամ։ Որպես քաղաքական մարմին՝ ԵԽ-ն նպաստում է Եվրոպայում քաղաքական կայունությանը, տնտեսական ու սոցիալական առաջընթացին, ժողովրդավարությանն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությանը։ Միօրինակացված չափորոշիչներն ու մոտեցումները նպատակաուղղված են լուծելու նշված խնդիրները և այդ բնագավառում սպասվելու առաջընթաց։

** Սահմանադրական բարեփոխումները հանրաքվեով ընդունվել են 2005 թ. նոյեմբերի 27-ին։

Հանրապետությունը՝ որպես ինքնիշխան կազմավորում, ճանաչեց ու միացավ մարդու իրավունքներին վերաբերող հիմնական համաձայնագրերին և պայմանագրերին, ինչպես նաև ձեռնամուխ եղավ այս ոլորտում գործող ներքին օրենսդրության բարեփոխումներին։ Հետագայում մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները ամրագրվեցին Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության երկրորդ գլխում։

Չնայած ընտրական օրենսդրության նշված բարենորոգմանը՝ 1995 թ., 1996 թ., 1998 թ. և, մասամբ, 2003 թ. կայացած նախագահական ու խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ և՛ տեղացի, և՛ միջազգային դիտորդների կողմից արձանագրվեցին օրենքի տարբեր խախտումներ։ Մարդու իրավունքները պաշտպանող շատ խմբեր ձերբակալությունները դատապարտեցին որպես քաղաքականապես շարժառիթավորված, թեև ՀՀ Կառավարությունը պնդեց, որ ձերբակալվածները մասնակցել են զանգվածային անկարգությունների։ ԵԱՀԿ և ԵԽԽՎ դիտորդները 2003 թ. ընտրարշավը համարեցին թերի և դրա հետ մեկտեղ հանգեցին այն եզրակացության, որ քվեատուփերի «համատարած լցոնման», ձայների հաշվման ժամանակ թափանցիկության պակասի և այլ «լուրջ» խախտումների պատճառով ընտրությունները չէին համապատասխանում ազատ ու արդար մրցակցության միջազգային չափանիշներին[5]։

Կարևոր է համեմատել Հայաստանում մարդու իրավունքների կարգավիճակը Հարավային Կովկասի հարևան երկրների հետ։ Մենք այս հարցի վերաբերյալ իրավիճակի համապարփակ գնահատման վստահելի աղբյուրներից ենք համարում ամերիկյան հանրահայտ «Ֆրիդոմ Հաուզ» *(Ազատության տուն)* հասարակական կազմակերպության թողարկած «Քաղաքական իրավունքների և քաղաքացիական ազատությունների ամենամյա զեկույցը»։ 1970-ականների սկզբից ի վեր այդ կազմակերպությունը աշխարհում մշտագնում է ազատությունը և պաշտպանում ժողովրդավարությունը*։ Հիմնվելով փորձագետների անկախ խմբի գնահատումների վրա՝ «Ֆրիդոմ Հաուզը» 2005 թ. Հայաստանն ու Վրաստանը ճանաչել է որպես մասամբ ազատ պետություններ, իսկ Ադրբեջանը՝ որպես ոչ ազատ պետություն[6]։

[5] Տես «Congressional Research Service (CRS) Report RS20812, Armenia Update» (http://www.globalsecurity.org/military/library/report/crs/43390.pdf)։

* Խաղաղության և ժողովրդավարության դեմ ուղղված սպառնալիքներով մտահոգված Էլեոնոր Ռուզվելտի և այլ ամերիկացիների կողմից ավելի քան 60 տարի առաջ ստեղծված «Ֆրիդոմ Հաուզն» այսօր աշխարհի այն երիտասարդ ժողովրդավարությունների պաշտպանության առաջատարն է, որոնք հաղթահարում են դիկտատուրայի և քաղաքական բռնաճնշումների ժառանգությունը։

[6] Տես «Freedom in the World 2005. Table of Independent Countries Comparative Measures of Freedom» (http://www.mediainfocenter.org/journalism/freedom_of_the_press/independent.asp)։

2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱՑՈՒՄ. ՉԵՌՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներն իրենց իշխանությունն իրականացնում են տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով: Այս մարմինների ձևավորումը, այն է՝ դրանց իրավասությունների, գործառույթների ու պարտականությունների հստակ սահմանազատումը, հիմք է ստեղծում զարգացող և բարգավաճող երկիր կառուցելու համար: Պետական իշխանության համակարգը Հայաստանի օրենսդրության, պետական կառավարման մարմինների ու հանրային ծառայության ոլորտի այն բաղկացուցիչ մասն է, որի միջոցով են իրականացվում պետության գլխավոր գործառույթները և լուծվում երկրի առջև ծառացող խնդիրները: Անկախ Հայաստանում պետական կառավարման համակարգը ներառում է գործադիր մարմինները. Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը, որը բաղկացած է Վարչապետից և նախարարների կաբինետից, իրականացնում է գործադիր իշխանությունը: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության համաձայն՝ ՀՀ Նախագահը, լինելով գործադիր իշխանության ղեկավարը, հանրապետության անկախության, տարածքային ամբողջականության և անվտանգության երաշխավորն է:

Մեր կարծիքով՝ Հայաստանում կառավարման համակարգի ներկայիս վիճակը շատ առումներով չի համապատասխանում այսօրվա պահանջներին և բարեփոխումների հրատապ կարիք ունի: Պետական կառավարման անարդյունավետությունը թույլ հաստատութենացված հետամբողջատիրական իշխանության հայտնի «հիվանդությունների» արդյունք է: Դրանցից են, մասնավորապես, գործունեության ուղիներ նախանշող պաշտոնական ռազմավարություն չլինելը, նաև տեղեկույթի ընդհանուր մատչելիության ապահովման և իշխանության օղակների միջև նրա փոխանակման համար անհրաժեշտ մեխանիզմների բացակայությունը:

Դեռ ավելին. իշխանության տարբեր մակարդակներում գործառույթների կրկնողականությունը և հրահանգների անհասկանալիությունը, հստակորեն տարբերակված նպատակներ և գերակայություններ չլինելը, անհիմն սահմանավորումն ու վարչարարությունը էապես նվազեցնում են պետական կառավարման արդյունավետությունը: Հաճախ հանրությունը չի գիտակցում պետական կառավարման տարբեր մակարդակներում ընդունված որոշումների նպատակն ու անհրաժեշտությունը: Դա իշխանությունների գործողությունների թափանցիկության պակասի և հասարակությանը նախօրոք իրենց ծրագրած քայլերի մասին չտեղեկացնելու հետևանք է: Ներկայումս արդյունավետ պետական կառավարման համակարգ ստեղծելու ռազմավարություն

գործնականում գոյություն չունի: Այդ ռազմավարությունը պետք է հիմք ստեղծի կառուցվածքային ու գործառութային բարեփոխումների և հասարակական ծառայությունների բարելավման համար: Այս համատեքստում շատ կարևոր է հաջողության հասնել սահմանադրական բարեփոխություններում՝ ստեղծելով Հայաստանի իրավաքաղաքական համակարգի համընդգրկուն ժողովրդավարացման հիմք: Եվրախորհրդի Վենետիկի հանձնաժողովը, անկողմնակալ կերպով համագործակցելով Հայաստանի խորհրդարանի և Սահմանադրական դատարանի հետ, Հայաստան–Եվրախորհուրդ հարաբերություններում հանդես է գալիս որպես վերոհիշյալ առանցքային բարեփոխումներին համապատասխանեցված ազգային օրենսդրական փաստաթղթերի մասնագիտական մշակման երաշխավոր[7]:

Շուկայական տնտեսության զարգացման, քաղաքական ու սոցիալական նոր ենթակառույցների հաստատման և Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայում, նախկին ԽՍՀՄ-ում (ներառյալ նաև Հայաստանը) նոր սոցիալական արժեքների ձևավորման գործընթացները նպաստավոր միջավայր ստեղծեցին կոռուպցիայի զարգացման համար: Ելնելով կոռուպցիայի լայն տարածվածությունից՝ պետք է ասենք, որ այն համաշխարհային պրակտիկայում գոյություն ունի անձնական, հաստատութենական և համակարգային մակարդակներում:

Ժխտախտաբար, կոռուպցիան մեր օրերում տարածում է ստացել կյանքի բոլոր ոլորտներում և բոլոր ձևերում, այսինքն՝ հղի է համակարգային դառնալու վտանգով: Միևնույն ժամանակ հետաքրքիր է ուսումնասիրել Կովկասյան պրասենյակի հաստատութենական բարեփոխումների ոչ պաշտոնական բաժնի ծրագրի շրջանակներում անցկացված հետազոտական հարցման արդյունքները. ըստ դրա՝ ներդրողները որոշել են, որ «Հայաստանում կոռուպցիայի մակարդակը ավելի ցածր է, քան ԱՊՀ այլ երկրներում, և այն համակարգային չէ: Կոռուպցիայի հին համակարգը վերացել է, իսկ նորը դեռ չի ձևավորվել»[8]:

Այնուամենայնիվ, ներդրողներն այս իրավիճակը սակավ նպաստավոր են համարում, քանի որ կոռուպցիան անկանխատեսելի է: Այլ աղբյուրներ, օրինակ, «Միջազգային թափանցիկություն»[9] կազմակերպությունը, համարում են, որ

[7] Տես «Venice Commission Discontent with RA Constitutional Amendments Draft», 30.05.2005 (http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=society&id=13532&date=2005-05-30); CDL(2005)042 «Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Armenia» (First Reading). «Recent Documents». European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Council of Europe, 26.05.2005 (http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL(2005)042-e.asp):

[8] Տես «Corruption as an Obstacle for the Economic Development of the Country. National Human Development Report». Caucasian Bureau of the Institutional Reforms of the Informal Sector (IRIS) (http://www.undp.am/publications/nhdr01/main.php?l=en&chapter=2&id=2_9):

[9] «Միջազգային թափանցիկությունը» միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպություն է, որն զբաղվում է կոռուպցիայի դեմ պայքարով՝ քաղաքացիական հասարակությունը, գոր-

Հայաստանում կոռուպցիան շատ բարձր մակարդակի վրա է՝ 10-ից (վերին աստիճանի մաքուր) մինչև 0-ն (վերին աստիճանի կոռումպացված) սանդղակով տալով 2,5 գնահատականը: Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի երկրներում տիրող իրավիճակն ավելի հստակորեն պատկերացնելու համար կարող ենք ներկայացնել գնահատման նույն սկզբունքով ստացված թվերը Ադրբեջանի (2,0) և Վրաստանի (2,4) համար[10]: Թեև Հայաստանում կոռուպցիայի մակարդակը բարձր է, այդուհանդերձ Հարավային Կովկասում այն ամենացածրն է:

Հասարակության ճնշման տակ Վրաստանի Նախագահ Էդուարդ Շևարդնաձեի վերջերս կայացած հրաժարականը շեշտեց վրաց ժողովրդի դժգոհության աստիճանը՝ կապված ամբողջ կառավարության և հասարակության մեջ կոռուպցիայի տարածման անհանդուրժելի մակարդակի հետ:

Վրաստանի նորընտիր Նախագահ Միխայիլ Սահակաշվիլին, 2004 թ. հունվարին «Միջազգային թափանցիկություն» կազմակերպության հրավերով ելույթ ունենալով Եվրոպայում, կոռուպցիան համարեց Վրաստանի առջև ծառացած ամենազորեղ մարտահրավերներից մեկը[11]: Վրաստանի ղեկավարության մեջ այս հեղափոխական փոփոխությունը՝ կոռումպացված առաջնորդի անարյուն հեռացումը, վերակենդանացրեց նորանկախ երկրների քաղաքական կյանքում և ազատ շուկայական տնտեսությունում իրական ժողովրդավարական առաջընթաց ապրելու հույսը: Բայց միևնույն ժամանակ Վրաստանի «Վարդերի հեղափոխությունը» Հարավային Կովկասում արթնացրեց անկայունության և բռնության վախը:

IV. ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՂՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հարավային Կովկասում էթնիկական հակամարտությունները մի գործոն են, որը խոչընդոտում է տարածաշրջանում խաղաղության ու կայունության հաստատման և տնտեսական առաջընթացի գործընթացներին: Երկրները շարունակ բախվում են սպառազինության մրցավազքի և փախստականների ու

ծարաբությունը և կառավարությունները միավորելով մեկ միասնական համաշխարհային հզոր դաշինքում (http://www.transparency.org/about_ti/index.html):

[10] Տես «Global Corruption» (http://www.globalcorruptionreport.org/download/gcr2003/24_Data_and_research.pdf):

[11] Տես «Yahoo Nyheder, Danmark». «News». 2004, 29 January, Thursday (http://dk.news.yahoo.com/040129/33/30hh0.html); *Mikhail Saakashvili.* Five core principles for the world's reformers. «Financial Times», 2005, 26 May (http://news.ft.com/cms/s/b53dc192-cd83-11d9-aa26-00000e 2511c8.html):

տեղահանվածների կարիքների հետ կապված բյուջետային խնդիրների: Էթնիկական հակամարտությունների հետևանքներ են սահմանակից պետություններում դրանց տարածվելու վտանգը և տարածաշրջանի կամ նրա սահմաններից դուրս եղած պետությունների էներգետիկ ռեսուրսների, առևտրային-տրանսպորտային ցանցերի լիարժեք շահագործման սահմանափակությունը: Հարավային Կովկասում խաղաղության ու հարատև անկախության խթանմանն ուղղված ԱՄՆ-ի և միջազգային հանրության ջանքերը հանդիպում են երկյուղալի մարտահրավերների: Էթնիկական ու քաղաքացիական հակամարտությունների թվի, ինտենսիվության և տևականության առումով տարածաշրջանը եղել է նախկին Խորհրդային Միության առավել անկայուն մասերից մեկը: Երեք հանրապետություններում իշխող ազգությունները միմյանց նկատմամբ ունեն տարբեր հավակնումներ ու դժգոհություններ: Այս է հիմնական պատճառը, որ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև առկա տարաձայնությունները հանգեցրել են Ադրբեջանից էթնիկական հայերի զանգվածային արտագաղթի, և հակառակը: Ժողովրդավարության տարածաշրջանային դինամիկայի համընդհանուր պատկերը դիտելով՝ կարող ենք ասել, որ Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Վրաստանի ազգ-պետությունները, ներկայումս գտնվելով հակամարտային վտանգի տակ, թերևսում են ժողովրդավարության զարգացման գործում, և պատճառը միայն բանակին ու ոստիկանությանը աջակցմանն ուղղված բյուջետային վերաբաշխումը չէ: Կարևորելով ազգային ռեսուրսների նպատակաուղղումը առավելապես անվտանգության կարիքների բավարարման համար՝ այս պետությունները սահմանափակում են իրենց ազգային կյանքի սոցիալական բազմազանությունը և դանդաղեցնում ժողովրդավարության ու ազատական տնտեսության հաստատութենացումը[12]:

Այս սահմանափակումները հիմնականում վնասում են իրավական, քաղաքական ու տնտեսական բարեփոխումների ընդհանուր գործընթացին՝ նվազեցնելով այդ բարեփոխումների ազգային և անդրազգային նշանակությունն ու ինտենսիվությունը, ինչի հետևանքով նվազում է դրանց սոցիալական արդյունավետությունը: Հարավային Կովկասի քաղաքական, վարչական ու տնտեսական կյանքում թափանցիկության պակասը, որն ուղեկցվում է կոռուպցիայով, քողարկված է այնպիսի սահմանափակումներով, որոնք արդարացվում են ազգային անվտանգության գերակա շահերով: Տարածաշրջանային ազգային քաղաքականության՝ հակամարտությունների առկայությամբ արդարացվող այսպիսի անվտանգայնացումը Հայաստանում, Ադրբեջանում ու

[12] Տես *Ambassador Harry Gilmore, Ambassador Richard Kauzlarich, Ambassador Kenneth Yalowitz.* Pay Attention to the South Caucasus. CSIS, 2002, January (http://www.csis.org/ruscura/caucasus/pubs/0201_sc.htm):

Վրաստանում նպաստում է իրական ժողովրդավարության արմատավորման ջանքերում որոշակի խոչընդոտների ձևավորմանը:

Եզրափակելով՝ կարող ենք ասել, որ Հարավային Կովկասի յուրաքանչյուր երկրում ժողովրդավարության իրական վիճակի մասին հստակ պատկերացումը և ժողովրդավարական զարգացման ռազմավարության բացակայությունը, նրանց տնտեսությունների և սոցիալական կյանքի անվտանգային կաշկանդվածությունը մեզ հնարավորություն են տալիս դրանք գնահատելու որպես «ցածր ինտենսիվությամբ ժողովրդավարություններ»[13]: Սա նշանակում է, որ անհրաժեշտ է հատուկ մոտեցում միջազգային ինտենսիվ ժողովրդավարական միջավայր ներգրավելու միջոցով այս երկրներում ժողովրդավարության և տնտեսության զարգացման արագացման նկատմամբ: Այս գործընթացը կարող է արդյունավետ լինել, եթե Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային կայունության դինամիկ համատեքստում միահյուսված անվտանգային խնդիրները հետազոտվեն ու մշակվեն և՛ տարածաշրջանային, և՛ ազգային առանձնահատկությունների հաշվառմամբ:

V. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏԸ

Նախ դիտարկենք Եվրաատլանտյան և ԱՊՀ երկրների թվին պատկանող հիմնական գործընկերների հետ անվտանգության ոլորտում Հայաստանի համագործակցության շրջանակներն ու դինամիկան: Այս համատեքստում ՆԱՏՕ-ի հետ Հայաստանի Հանրապետության համագործակցությունը հետապնդում է հեռամետ շահեր: Հայաստանի Զինված ուժերը 1994 թվականից մասնակցում են ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրին, այսինքն՝ ՆԱՏՕ-ն և Հարավային Կովկասի երեք երկրները համագործակցում են մի շարք հարցերում, ներառյալ՝ բարձր տեխնոլոգիաների և գիտության ոլորտները, անգլերեն և այլ օտար լեզուների ուսուցումը, ՆԱՏՕ-ի հաստատություններում ռազմական կրթությունը և քաղաքացիական արտակարգ իրավիճակների պլանավորումը: Հայաստանի համար օգտավետ են եղել արտակարգ իրավիճակների հաղթահարման ծրագրավորման քաղաքացիական աշխատանքները և ՆԱՏՕ-ի գիտական ծրագրերը: ՆԱՏՕ-ի կողմից ֆինանսավորվող նախագծերից մեկը, որը առանձնահատուկ կարևորություն ունի Հայաստանի համար, նպատակաուղղված է կապ ստեղծելու մի կողմից

[13] Տես *Steve Smith.* American Democracy Promotion. US Democracy Promotion: Critical Questions. Oxford, 2000, PP. 72–74:

Հայաստանի, մյուս կողմից՝ Իտալիայի, Հունաստանի և Մեծ Բրիտանիայի սեյսմոլոգիական հետազոտությունների ինստիտուտների տեղեկատվական համակարգերի միջև:

Հայաստանի Զինված ուժերը ակտիվացնում են իրենց մասնակցությունը «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում անցկացվող զորավարժություններին: Հայաստանի հատուկ նախանշանակման ուժերի ստորաբաժանումները Թբիլիսիում կայացած «Համատեղ լավագույն ջանք–2002» զորավարժության ժամանակ (2002 թ. հունիսի 17–28) համագործակցեցին ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների՝ ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի, Կանադայի, Հունաստանի, Հունգարիայի և Մեծ Բրիտանիայի իրենց գործընկերների հետ: Այդ զորավարժության շրջանակներում Հայաստանի գործընկեր պետություններ էին նաև Ադրբեջանը, Ավստրիան, Բուլղարիան, Լիտվան, Մոլդովան, Ռումինիան, Վրաստանը և ՈՒկրաինան:

2003 թ. հունիսին Հայաստանն առաջին անգամ հյուրընկալեց ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում անցկացվող զորավարժությունը, որին մասնակցեց մոտ 400 հոգուց բաղկացած զորակազմ՝ ՆԱՏՕ-ի և այլ գործընկեր 19 երկրներից: Մասնակցում էին ԱՄՆ-ի, Ավստրիայի, Բուլղարիայի, Թուրքիայի, Իտալիայի, Լեհաստանի, Լիտվայի, Կանադայի, Հունաստանի, Հունգարիայի, Մակեդոնիայի նախկին Հարավսլավական Հանրապետության, Մեծ Բրիտանիայի, Մոլդովայի, Ռումինիայի, Ռուսաստանի, Սլովակիայի, Վրաստանի և ՈՒզբեկստանի զինծառայողները: Կարևոր է նշել, որ Ռուսաստանն առաջին անգամ էր բազմազգ ուժերի կազմին ինտեգրված իր շտաբային սպաներով ու ցամաքային զորախմբով մասնակցում Հայաստանի աջակցությամբ կազմակերպված այս տիպի զորավարժության[14]:

Կարևոր է նաև նշել, որ ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում իրականացվող զորավարժությունը, որը կազմակերպվել էր Երևանում, հայկական և թուրքական զորքերի համար լավ հնարավորություն ստեղծեց անկախ հայկական պետության հողում նախկինում իր նախադեպը չունեցող համագործակցության համար: Հայաստանում կայացած այս զորավարժության նպատակն էր մեծացնել ցամաքային ուժերի արդյունավետությունը՝ ՆԱՏՕ-ին և գործընկերներին մղելով միասին աշխատելու ավելի լավ փոխըմբռնման ու փոխգործողության հասնելու համար, և այս նպատակը լիովին իրականացվեց:

[14] Տես «NATO Exercise Takes Canadian, Russian Troops to Armenia». «Department of National Defence and the Canadian Forces (DND/CF)», 2003, 16 June (http://www.forces.gc.ca/site/newsroom/view_news_e.asp?id=1113):

2004 թ. Հայաստանը առաջին քայլն արեց ՆԱՏՕ-ի ղեկավարությամբ (հատկապես՝ Հունաստանի և ԱՄՆ-ի) միջազգային խաղաղապահական գործողություններին մասնակցելու ուղղությամբ: Պայմանագրային հիմունքով ծառայող 34 հայ զինծառայողներից բաղկացած դասակը հայկական խաղաղապահ հատուկ գումարտակի մասն է, որը ուսուցանվել, սպառազինվել և ֆինանսավորվել է Հունաստանի կողմից: Վերջերս այն անցել է Կոսովոյում տեղակայված հունական ցամաքազորային գումարտակի հրամանատարության ենթակայության տակ: Հայ զինծառայողները անցել են անգլերեն լեզվի ինտենսիվ դասընթացներ, որոնք հովանավորվում են Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի կողմից և ապահովված են հաղորդակցության ժամանակակից միջոցներով, ներառյալ՝ արբանյակային ալեհավաքները: Ըստ պայմանավորվածության՝ հունական կողմն զբաղվելու է նաև հայ զինծառայողների ապահովագրական հարցերով:

«Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում Հայաստանի պաշտպանության նախարարության անդամակցությունը ՆԱՏՕ-ի պաշտպանական ակադեմիաների և անվտանգության ուսումնասիրության ինստիտուտների Կոնսորցիումին պետք է համարվի ՆԱՏՕ-ի գործընկերների հետ մտավոր երկարատև համագործակցությանն ուղղված քայլերից (անդամակցությունը հաստատվեց 2004 թ. հունվարին)[15]:

1998 թ. Հայաստանի պաշտպանության նախարարությունն իր սպային նշանակեց Մոնսում Դաշինքի գործընկերության համակարգման բաժնում: Հայաստանի դեսպանը միաժամանակ գործում էր Բենիլյուքսի երկրներում և ՆԱՏՕ-ում, իսկ 2004 թ. Հայաստանը ՆԱՏՕ-ում դիվանագիտական առաքելություն ստեղծեց՝ ՆԱՏՕ-ի գործերի շտաբ-կայանում դեսպանի և ռազմական ներկայացուցչի մակարդակով:

2005 թ. Հայաստանը միացավ «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրին» (ԱԳԳԾ): Հայաստանի արտաքին գործերի և պաշտպանության նախարարները վերջերս (2005 թ. հունիսի 16-ին) Բրյուսելում, Հյուսիսատլանտյան կազմակերպության խորհրդի նիստում, որին մասնակցում էին ՆԱՏՕ-ի անդամ 26 պետությունների դեսպանները, Գլխավոր քարտուղարին հանձնեցին Հայաստանի ԱԳԳԾ-ն ներկայացնող փաստաթուղթը: Այն հետամուտ համագործակցություն է ապահովում պլանավորման, հայեցակարգերի մշակման ու ներդաշնակեցման գործընթացներում: Հայաստանի Կառավարության և ՆԱՏՕ-ի ղեկավարության այս ռազմավարական

[15] Տես «NATO Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes». Armenia (http://www.ndc.nato.int/outreach/pfp.html):

որոշումը համապատասխանում է ՆԱՏՕ-ի հետ գործընկեր երկրի համագործակցության հնարավոր ամենաբարձր մակարդակին[16]:

Հայաստանը նաև ԵԱՀԿ ակտիվ անդամ է: Այդ կազմակերպության մեջ մտնում են բոլոր եվրոպական երկրները, ինչպես նաև ԱՄՆ-ն ու Կանադան. ընդամենը 55 անդամ[17]: Նպատակ ունենալով ինտեգրվել մեծ Եվրոպային՝ Հայաստանը հանդես է գալիս որպես Եվրոպական խորհրդի անդամ: Այս անդամակցությունը Եվրամիության չափանիշներին Հայաստանի իրավաքաղաքական համակարգի համապատասխանեցման լրացուցիչ գործոն է: Հայաստանի պաշտոնական քաղաքականությունն ունի հետևյալ ուղղվածությունը՝ «հարաճուն ինտեգրում Եվրամիության մոդելներին ու ստանդարտներին»: Այժմ Հայաստանը, ինչպես նաև Ադրբեջանը և Վրաստանը համագործակցում են Եվրամիության հետ՝ միջնաժամկետ հեռանկարում նրան անդամակցելու ակնկալիքով[18]:

Հայ–ամերիկյան անվտանգային համագործակցությունը 1998 թվականից ընթանում է երկկողմ միջկառավարական «Անվտանգության երկխոսություն» ծրագրի քաղաքական հովանու ներքո: 2000 թ. հուլիսին ԱՄՆ-ի և Հայաստանի պաշտպանական գերատեսչությունների ղեկավարներն ստորագրեցին զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման դեմ պայքարի ոլորտում համագործակցելու մասին պայմանագիր:

Հայաստանի և Ամերիկայի զինված ուժերը 2002 թվականից համագործակցել են ոչ միայն ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում, այլև երկկողմ ձևաչափով: Հենց այդ ժամանակ է ստեղծվել պաշտպանական ոլորտում երկկողմ խորհրդատվությունների մեխանիզմը, որը ղեկավարում են ԱՄՆ-ի պաշտպանության քարտուղարի օգնականի տեղակալը և Հայաստանի պաշտպանության փոխնախարարը: «Արտաքին ռազմական ֆինանսավորում» (FMF), ինչպես նաև «Միջազգային ռազմական ուսուցում և վարժանք» (IMET) ծրագրերը գործարկվում են՝ մշակվելով և վերահսկվելով երկկողմ ռազմական համագործակցության միասնական գործընթացում:

Անցած տարի Պենտագոնի, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի հայկական համայնքի աջակցությամբ հիմնադրվեց Հայաստանի մարդասիրական ականազերծման կենտրոնը: Հայ–ամերիկյան ռազմական համագործակցության նոր փուլ նշանավորեց Հայաստանի մասնակցությունը Իրաքում գործող դաշնադրային ուժերին: 2004 թ. դեկտեմբերի 24-ին Հայաստանի խորհրդարանը հաստատեց

[16] Տես «Armenian Foreign Minister Presents Action Plans to NATO». «Armenia Daily Digest», 2005, 17 June, Friday (http://www.eurasianet.org/resource/armenia/hypermail/200506/0032.shtml):

[17] Տես «OSCE Office in Yerevan» (http://www.osce.org/yerevan/):

[18] Տես «The EU's relations with Armenia» (http://europa.eu.int/comm/external_relations/armenia/intro/):

իր զորքերի տեղակայումը Իրաքում: Խորհրդարանի ընդունած օրինագծի համաձայն՝ Հայաստանի պաշտպանության նախարարությունը Իրաք ուղարկեց մեկ դասակ, որը ներառում էր հատուկ պատրաստված վարժրդներով համալրված 30 բեռնատար մեքենաների շարասյուն, ինչպես նաև սակրավորներ ու մարդասիրական բուժօգնություն ցուցաբերելու գործում մասնագիտացած բժիշկներ[19]:

Միևնույն ժամանակ Հայաստանն ստանձնել է Անկախ պետությունների համագործակցության և Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության (ՀԱՊԿ) անդամի պարտավորությունները՝ գործելով որպես Ռուսաստանի Դաշնության ռազմավարական գործընկեր:

Հայաստանի բազմաբնեռ կողմնորոշման մասին վկայող այս հատկանշական փաստերն ամփոփելիս որոշ փորձագետներ հետաքրքրվում են նման ուրույն աշխարհառազմավարական ուրվանկարի առանձնահատկություններով և նրա անվտանգային ու պաշտպանական կողմնորոշումների հավասարակշռվածությամբ: Օրինակ՝ Մոսկվայի որոշ վերլուծաբանների մտահոգում է այն փաստը, որ հավասարակշռված կերպով զարգանում է և՛ հայ–ռուսական, և՛ հայ–ամերիկյան, ինչպես նաև Հայաստան–ՀԱՊԿ և Հայաստան–ՆԱՏՕ («Գործընկերություն հանուն խաղաղության») համագործակցությունը*: Նման մտահոգություններ հնչում են նաև որոշ ամերիկացի փորձագետների կողմից: Այս անհանգստությունը, մեր կարծիքով, «սառը պատերազմի» հոգեբանության վերապրուկներից է:

Արձագանքելով այդ քննադատություններ՝ մենք մեր գործընկերներին արդեն պարզաբանել ենք, որ Ռուսաստանը, Հռոմում կայացած ՆԱՏՕ–Ռուսաստան գագաթնաժողովում Մշտական խորհրդի անդամ դառնալով և Մոսկվայում ՆԱՏՕ-ի գրասենյակ բացելով, ՆԱՏՕ-ի հետ զարգացնում է ավելի ինտենսիվ ու լայն համագործակցություն, քան Հայաստանը: Դա չի հակասում անվտանգության գծով Ռուսաստանի պարտավորություններին՝ կապված ՀԱՊԿ-ի իր գործընկերների և, հատկապես՝ Հայաստանի հետ:

Մեր կարծիքով՝ ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի ղեկավարների միջև ռազմավարական երկխոսությունը ամենալավ միջոցն է ոչ միայն ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի, այլև նրանց գործընկերների, այդ թվում՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Վրաստանի, անվտանգության ռազմավարական շահերի համակցման համար[20]:

[19] Տես «Non-US Forces in Iraq». 2004, 26 December (http://www.globalsecurity.org/military/ops/iraq_orbat_coalition_041226.htm):

* Մեջբերումն արված է «Նեզավիսիմայա գազետա» (ՌԴ) օրաթերթից, որը հայտնի է քաղաքական ուղղվածություն ունեցող իր հոդվածներով:

[20] Տես «Russia/U.S.: With Bush–Putin Summit Over». Radio «Free Europe» and Radio «Liberty», 2005, 25 February, Friday (http://www.rferl.org/featuresarticle/2005/2/414E34DD-E8E2-48AC-B3D0-B12B32FE2FD8.html):

Անվտանգության գործընկերության այս վերազգային համատեքստում Հայաստանը կարևորում է անվտանգության ու պաշտպանական բնագավառներում իր աջակցությունը հայ–ամերիկյան, հայ–ռուսական, ինչպես նաև Հայաստան–ՀԱՊԿ, Հայաստան–ՆԱՏՕ համագործակցության ներդաշնակեցմանը[21]: Այս ռազմավարական հավասարակշռության առաջնահերթությանն առանձնահատուկ կարևորությունը բացատրվում է նաև սփյուռքահայության գոյությամբ և Հայաստանի, ինչպես նաև իր բնակության երկրների (Ռուսաստան, ԱՄՆ, Ֆրանսիա և այլն) քաղաքական կյանքի վրա նրա ունեցած ակտիվ ազդեցությամբ:

Հայաստանի անվտանգության քաղաքականության այս միջազգային կոորդինատները պետք է դիտարկվեն տարածաշրջանային կայունության և Հարավային Կովկասի անվտանգության խնդիրների համատեքստում: Հաջորդ գլուխներում կքննարկենք տարածաշրջանում անվտանգության ճարտարապետության վերակառուցման որոշ սկզբունքներ և ուղիներ: Հետագայում տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության խնդիրների այսպիսի վերլուծական պարզաբանման արդյունքները հեղինակի կողմից առաջարկվելու են որպես Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման գիտական հենք: Այդ նախագիծը ներկայացված է Հավելվածներում՝ որպես այս աշխատության մասնագիտացված կիրառական մաս:

VI. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄ

1. ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍԼԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ[22]

Հարավային Կովկասի կայուն զարգացման համար բնական կլիներ անվտանգության ու դրան առնչվող խնդիրների նկատմամբ բազմավեկտոր մոտեցում ցուցաբերել, ինչը կապ կստեղծի տարածաշրջանում բոլոր հիմնական դերա-

[21] Տես «В повестке–комплементаризм и многовекторность оборонной политики», интервью с Г. С. Котанджяном. «Голос Армении», 16 ноября 2002 г.:

[22] Տես *Stuart E. Johnson, Martin C. Libicki, Gregory F. Treverton.* What is Architecture? «New Challenges, New Tools for Defense Decisionmaking». «RAND», 2003; *Joseph McMillan, Richard Sokolsky and Andrew Winner.* Toward a New Regional Security Architecture. «The Washington Quarterly», 2003, Summer, PP. 161–175:

կատարների՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի, Վրաստանի, Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի և Իրանի, ինչպես նաև ԵԱՀԿ, ԵԽ-ի, ԵՄ-ի, ՀԱՊԿ-ի, ՆԱՏՕ-ԵԱԳԽ և ՄԱՏՀ կազմակերպությունների միջև:

Աշխարհի այս հատվածում տարածաշրջանային անվտանգության ամրապնդումը չի պահանջում Եվրամիության կամ ՆԱՏՕ-ի կովկասյան տարբերակի շուտափույթ ստեղծում: Փոխարենը Հարավային Կովկասին անհրաժեշտ են կովկասյան բոլոր պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների միջև փոխկապվածություն ապահովող, մասամբ համընկնող երկկողմ ու բազմակողմ հարաբերություններ, որոնք նպաստեն Կովկասի տնտեսական, հաղորդակցական, քաղաքական և ռազմական ինտեգրմանը ավելի մեծ Եվրոպային, ՀԱՊԿ-ին և Եվրասիական տնտեսական համագործակցությանը (ԵԱՏՀ), ինչպես նաև Եվրաատլանտյան գործընկերությանը: Ապագայում դրանց ցանցը՝ որպես ավելի լայն բազմակողմ գործընթացի լրացում, կօգնի ստեղծելու, օրինակ, Անդրկովկասյան տարածաշրջանային համաժողովի կամ Տարածաշրջանային միջխորհրդարանական ժողովի տիպի պաշտոնական կազմակերպություններ[23]: Բազմակողմ ձևաչափով տարածաշրջանային համագործակցության այս մոդելները բազմաթիվ են. որպես օրինակ կարող են ծառայել աշխարհի տարբեր մասերում գոյություն ունեցող կազմակերպությունները՝ սկսած Սկանդինավյան խորհրդից մինչև Հարավարևելյան Ասիայի երկրների ասոցիացիան:

Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության ցանկացած մոդելի հաջողությունը, կամ ձախողումը, մեծապես կախված կլինի դրա նպատակաուղղվածությունից, կառուցվածքից, և այն բանից, թե ինչպիսի փոխազդման մեջ է այն գտնվելու տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտի այլ համակարգերի ու մեխանիզմների հետ: Տարածաշրջանային անվտանգության մեջ դրական ներդրում ունենալու համար այդ ճարտարապետությունը պետք է կարողանա իրականացնել հետևյալ նպատակները.

- տարածաշրջանի բոլոր դերակատարների երկարատև խաղաղ համակեցության համար ապահովել փոխկապված անհատական, երկկողմ և հավաքական իրավաքաղաքական պայմանների անհրաժեշտ համակարգ (մի կողմից՝ Վրաստան և մյուս կողմից՝ Աբխազիա ու Հարավային Օսեթիա, ինչպես նաև մի կողմից՝ Ադրբեջան և մյուս կողմից՝ Հայաստան ու Լեռնային Ղարաբաղ),
- նպաստել անվտանգության խնդիրների շուրջ համագործակցության միջավայրի ձևավորմանը, ինչը կնվազեցնի տարածաշրջանում հակամարտող կողմերի միջև զինված բախումների վերսկսման կամ ծավալման հավանականությունը և նրանց հնարավորություն կտա համագործակցելու անդրազգային սպառնալիքների դեմ, ինչպիսին, օրինակ, միջազգային ահաբեկչությունն է,
- տարածաշրջանին հնարավորություն տալ խաղաղության և կայունության արմատավորման գործում ունենալու իր համաձայնեցված դերակատարությունը իր սահմաններից դուրս, ներառյալ՝ հարևան տարածքները, օրինակ, Ռուսաստանի տարածքները Հյուսիսային Կովկասում, Սև և Կասպից ծովերի ավազանները, Կենտրոնական Ասիան և Մերձավոր Արևելքը,
- երկարաժամկետ հեռանկարի հետ մեկտեղ ունենալ տարածաշրջանային հավաքական անվտանգության միասնական կառույց ստեղծելու ծրագիր, որի շնորհիվ Հարավային Կովկասի երկրներն ավելի իրատեսական հնարավորություն կստանան իրենց կարճաժամկետ ու միջնաժամկետ շահերը ապահովելու ավելի լայն՝ անդրազգային, անվտանգության կազմակերպություններին անդամակցությամբ ու փոխադարձ համագործակցությամբ հաստատված հուսալի տարածաշրջանային անվտանգության պայմաններում:

Ինչպես արդեն նշվել է, ամերիկյան ռազմագետ վերլուծաբաններն ու ռազմավարական ծրագրերի մշակողները նկատել են, որ այս՝ համեմատաբար փոքր, տարածաշրջանին (Հայաստան, Ադրբեջան ու Վրաստան) հատկացվող ուշադրությունը կարելի է բացատրել այն բացառիկ աշխարհառազմավարական դերով, որ նա կատարում է ենթակառուցվածքային ու տրանսպորտա-էներգետիկական միջանցքի միջոցով Եվրոպան և Կենտրոնական Ասիան միավորելու գործում[24]: Կասպյան ավազանում ու Կենտրոնական Ասիայում

[23] Տես «The South Caucasus Parliamentary Initiative». «Parliamentary News Release», 2003, 17 December, Wednesday (http://www.scottish.parliament.uk/nmCentre/news/news-03/gr03-001.htm):

[24] «Որոշ դիտորդներ համարում են, որ հետխորհրդային տարածաշրջանների շարքում Հարավային Կովկասը Դաշինքի համար ունեցած ռազմավարական կարևորությամբ Բալթյան պետություններից հետո երկրորդն է, քանի որ նրա տարածքը սահմանակից է անդամ պետություն Թուրքիային և Եվրոպայի բնական շարունակությունն է: Այն նաև ստեղծում է ռազմավարական նշանակություն ունեցող միջանցք, որը Հարավային Եվրոպան կապում է Կենտրոնական Ասիայի և Մերձավոր Արևելքի հետ: Նա կարող է օգտագործվել որպես Կասպյան տարածաշրջանի էներգետիկ ռեսուրսների փոխանցման միջոց, ինչը հավանաբար նշանակալից դեր կխաղա «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում Եվրոպայի էներգետիկ անվտանգության ապահովման գործում: Բացի այդ, հարավկովկասյան պետությունները՝ Հայաստանը, Ադրբեջանը և Վրաստանը, սերտ հարաբերություններ են ձևավորում Դաշինքի հետ: Այս զարգացումները տարածաշրջանի հետագա կայունության և համաշխարհային էներգետիկ շուկայի համար դրական կլինեն, եթե հաղթահարվի տարածաշրջանային անկայունությունը» (*James De Temple*. Military Engagement in the South Caucasus. 2001–2002, Autumn/Winter/JFQ (http://www.dtic.mil/doctrine/

ծավալված ռազմավարական մրցակցության շրջանակներում քաղաքական ու տնտեսական ազդեցություն ձեռք բերելու համար Կովկասը հավակնում է դառնալու կարևոր հանգուցակետ իր աշխարհագրական սահմաններից դուրս գտնվող տարածքներում միջազգային անվտանգության ապահովման գործում: Որոշ ռազմավարական գնահատումներ ցույց են տալիս, որ ամբողջ Կենտրոնական Եվրասիայի համար անդրտարածաշրջանային անվտանգությունը պայմանավորված է Կովկասում տիրող խաղաղությամբ և կայունությամբ, հատկապես Ռուսաստանին, Իրանին և Թուրքիային սահմանակից հարավային տարածաշրջանում[25]:

Այս ժամանակակից «Մետաքսի ճանապարհի» հուսալի և ապահով գործունեությունը հնարավոր կլինի միայն Հարավային Կովկասի բոլոր պետություններում երկարատև խաղաղության, կայուն ժողովրդավարական զարգացման ու համագործակցության պայմաններում: Հարավային Կովկասում առկա տարածաշրջանային կայունությունը խոցելի է և զգայուն է մի շարք գործոնների նկատմամբ, ինչպիսիք են քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, ներքին, միջազգային, էթնիկական, կրոնական և տարածաշրջանի հարևան ժողովուրդների ու փոքրամասնությունների միջև թշնամական հարաբերությունների պատմական ժառանգության գործոնները: Հարավային Կովկասի երեք հարևան պետությունների համար առանձնապես զգայուն է նրանց անվտանգության միջազգային երաշխիքների հարցը:

Տարածաշրջանային անվտանգության ներկայիս ճարտարապետության բարդությունները հիմնականում կապված են տարածաշրջանի պետությունների համար ազգային անվտանգության արտաքին երաշխավորների որոնման նկատմամբ տարբեր մոտեցումների հետ: Հայտնի է, որ Աղրբեջանն ու Վրաստանը մտադիր են դառնալու ՆԱՏՕ-ի անդամ: Ի տարբերություն այդ երկրներից, Հայաստանն իր անվտանգության քաղաքականությունը հիմնում է փոխլրացման սկզբունքի վրա: Հայաստանը, լինելով ՀԱՊԿ-ի անդամ, նախընտրում է ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերություններ զարգացնել «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրի» (ԱԳԳԾ) շրջանակներում[26]: Այս համատեքստում

jel/jfq_pubs/1429.pdf): ԱՄՆ-ի ռազմաօդային ուժերի փոխգնդապետ Ջեյմս Դր Թեմպլը Բոստոնի համալսարանին կից Հակամարտությունների, գաղափարախոսության և քաղաքականության ուսումնասիրությունների ինստիտուտի ազգային պաշտպանական հարցերով փորձագետ է և ՆԱՏՕ-ի շտաբի նախկին սպա):

[25] Տես «The Strategic Assessment of Central Eurasia». «Research Report published by CACI and the Atlantic Council of the US done at the request of the US Joint Chiefs of Staff». 2001, February, PP. 56–71:

[26] Տես «Rome Declaration on NATO–Russia Relations: a New Quality». «NATO–Russia Summit Meeting». «Declaration by Heads of State and Government of NATO Member States and the Russian

տարածաշրջանում խաղաղություն ու կայունություն հաստատելու և տնտեսական առաջընթաց ապահովելու համար միջազգային հանրությանը, որը ներկայացված է ԵԱՀԿ-ով և Եվրաատլանտյան գործընկերության խորհրդով (ԵԱԳԽ), նպատակահարմար է ստեղծել նոր՝ ավելի արդյունավետ, մեխանիզմներ, որոնք ներառեն Կենտրոնական Եվրասիայի բոլոր երկրները (Կենտրոնական Ասիա և Կովկաս):

Հարավային Կովկասի համար տարածաշրջանային անվտանգության համընդգրկուն ճարտարապետությունը, հիմնված լինելով գերազանցապես տարածաշրջանային ինտեգրման տնտեսական գերակայությունների վրա, արդյունավետ կերպով չի գործի, եթե հաշվի չառնվեն փոքրամասնություն կազմող համայնքների անվտանգության շահերը, որոնք ԽՍՀՄ փլուզման ժամանակ մտան նախկին մետրոպոլիաների հետ առճակատման մեջ[27]: Ինքնորոշման ժողովրդավարական մեխանիզմների կիրառմամբ այդ հակամարտությունների լուծումը սույն աշխատության մեջ ավելի մանրամասնորեն կքննարկվի ստորև:

2. ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՉԱՓՈՒՄՆԵՐԻ ԱԿՆԱՐԿ

Ինչպես արդեն նշվել է, Խորհրդային Միության փլուզման հետևանքով Կովկասը դարձավ միջպետական և ներպետական մի շարք լուրջ հակամարտությունների օջախ, ինչպիսիք են, օրինակ, Աբխազական, Ղարաբաղյան և Հարավօսեթական հակամարտությունները: Տարածաշրջանի էթնոքաղաքական շարժումները ազգամիջյան հարաբերությունների ոլորտում մշակել են արմատական քաղաքական-քարոզչական ճարտասանություն, իսկ հարավկովկասյան պետությունների տեսակետների տարբերությունը սովորաբար հիմնված է լինում Հարավային Կովկասից դուրս գտնվող պետությունների կամ քաղաքական ուժերի հետ նրանցից յուրաքանչյուրի մտերիմ հարաբերությունների, մշակութային կապերի կամ դաշինքի առկայության վրա: Հարավային Կովկասի պետությունները անվտանգային դաշինքներ ստեղծեցին տարածաշրջանային և ոչ տարածաշրջանային ուժերի հետ: Հարավային

Federation». Rome, 28 May; *Mikhail Margelov.* Season of Content at Summer Political Summits. «The St. Petersburg Times», 2003, 6 June, Friday, № 873:

[27] Տես *Viacheslav A. Chirikba.* The Georgian–Abkhazian Conflict: In Search of Ways Out (http://www.abkhazia-georgia.parliament.ge/Publications/Abkhaz/Chirikba.htm), *նաև՝ Dr. Hayk S. Kotanjian.* Ethnic Conflicts in Kosovo and Nagorno Karabakh in Comparative Perspective. «Center for Defense Information». Washington, DC, 1999 (http://www.cdi.org/issues/Europe/kotanjian.html), *նաև՝* (http://www.harvardbssp.org/files/2005/presentation/publications/KOTANJIAN_THE_SOUTH_CAUCASUS_DEVELOPING_ENG.pdf):

Կովկասում ստեղծված նոր պայմաններում առաջատար դեր պահպանելու համար Ռուսաստանն օգտվում է տարածաշրջանում իր ռազմական ներկայությունից, սակայն այդ դերը վերջերս թուլացել է՝ պայմանավորված Վրաստանից ռուսաստանյան զորակայանների ծրագրված դուրսբերմամբ, այդ հանրապետությունում հակառուսաստանյան տրամադրվածության ուժեղացմամբ, ինչպես նաև Հյուսիսային Կովկասում քաղաքական անկայունության պահպանվող սպառնալիքների առկայությամբ: Արևմտյան պետությունները տարածաշրջանում Ռուսաստանի ներկայությունը հակակշռելու ուղղությամբ քայլեր ձեռնարկելիս օգտագործում են իրենց տնտեսական ռեսուրսներն ու «ռազմական նոու հաուն»[28]:

Սակայն նույնիսկ տարածաշրջանում Ռուսաստանի և Արևմտյան ուժերի ներկայության նշանակալի աճման դեպքում դժվար է սպասել, որ արագորեն փոխվի այստեղ որպես իրավաքաղաքական, ռազմական ու հոգեբանական իրողություն արմատավորված սեցեսիոնիստական էթնիկական հակամարտությունների կառուցվածքը: Հարավային Կովկասում առկա նշված տարածաշրջանային ուժային հավասարակշռությունը և հակամարտային իրողությունները փակուղի են տանում տարածաշրջանային անվտանգության, տնտեսական զարգացման, ինչպես նաև ժողովրդավարության առաջմղման գործում ներգրավված բոլոր կողմերին[29]:

Համատարածաշրջանային տրանսպորտային ուղիների ստեղծման մասին միջկառավարական համաձայնագրերի իրացման գործում անբավարար առաջընթացը և Կովկասում տնտեսական շրջափակումների վերացման մերժումը լուրջ ազդեցություն են գործում տարածաշրջանի պետությունների և ոչ տարածաշրջանային դերակատարների շահերի վրա: Այս քաղաքականությունը կարելի է համարել սահմանափակ տնտեսական քաղաքականության ուղղակի հետևանք՝ պայմանավորված ազգային անվտանգության հիմայականների գիտակցմամբ: Հարավային Կովկասի ազգային տնտեսական ու քաղաքական ճարտարապետության այսպիսի «անվտանգայնացումը» միտում ունի տնտեսական ու քաղաքական ոչ պետական դերակատարների շահերը ենթարկելու տեղային պետական շահերին և բոլոր տեսակի բանակցությունները դարձնելու բարդ ու հիմնականում անարդյունավետ: Հեշտ չէ տարածաշրջանային միջպետական համագործակցության վերաբերյալ ընդունել

[28] Տես *Paul Starobin, Vladimir Mukhin.* Moscow Flexes Its Muscles: a new rivalry with the U.S. is emerging south of Russia. «Business Week», 2003, 30 June:

[29] Տես *James De Temple.* Military Engagement in the South Caucasus. 2001–2002, Autumn/Winter/JFQ (http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq-pubs/1429.pdf); «The Concept of Stability within the framework of the OSCE». «South Caucasus: Regional and International Conflict Resolution». Geneva, 2001, June (http://www.hdcentre.org/Resources/Documents/South%20Caucasus.pdf):

փոխզիջումային որոշում, եթե վտանգված են ժողովուրդների ու երկրների անվտանգության շահերը, ներառյալ՝ Հարավային Կովկասի բնիկ ժողովուրդների կողմից «դե ֆակտո» կազմավորված էթնիկական համայնքների կամ պետությունների գոյատևման ապահովման շահերը:

Տարածաշրջանում առկա հակամարտությունների լուծման վերաբերյալ բանակցությունները պատասխան են պահանջում այն հարցին, թե ինչպես կարելի է տարածաշրջանի պետությունների խաղաղ գոյակցության պայմաններում հուսալի կերպով երաշխավորել Հարավային Կովկասում բնակվող էթնիկական խմբերի անվտանգությունը: Այստեղ և՛ էթնիկական փոքրամասնությունների, և՛ ազգային պետությունների անվտանգության գաղափարի վերաձևակերպման գործընթացն ու նրանց տնտեսական կյանքի ինտեգրումը կարող են իրականացվել, եթե մշակված լինի անվտանգային ճարտարապետության ստեղծմանը միտված տարածաշրջանային քաղաքականությունը:

3. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ. ՏԱՐԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՆԱԼԻՆ

Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային հակամարտությունների լուծման խնդիրը բարդ է՝ պայմանավորված այդ ճգնաժամերի էության պարզման նկատմամբ հակամարտող կողմերի տրամագծորեն տարբեր մոտեցումներով. նրանք հակամարտության լուծման իրենց մոդելը կառուցում են տարբեր իրավաքաղաքական հիմքերի վրա:

Հարավային Կովկասի բոլոր երեք (Ղարաբաղյան, Աբխազական և Հարավօսեթական) հակամարտությունները ինքնորոշման հակամարտություններ են՝ ուղղված նախկին խորհրդային գաղութակալ հանրապետություններից անկախացմանը: Նրանք այդ հանրապետությունների անդամ են դարձել ուժի գործադրմամբ՝ 1920-ական թվականներին Ստալինի ղեկավարությամբ իրականացված կոմունիստական քաղաքական մեքենայությունների հետևանքով՝ այն ժամանակ, երբ նա Խորհրդային կառավարության ազգությունների գործերի ժողկոմ (նախարար) էր[30]:

[30] Տես *Thomas Buck.* Women, War and Displacement in Georgia. «Research & Reference Services Project». United States Agency for International Development, Center for Development Information & Evaluation. Document number: PN-ACF-180. 1999, 6 July; «Resolving conflict in the Caucasus». The Christian Science Monitor, «Letters», 2003, 28 May; «The Columbia Encyclopedia: Stalin Joseph Vissarionovich». 2001, Sixth Edition (http://www.bartleby.com/65/st/Stalin-J.html):

Ադրբեջանն ու Վրաստանը իրենց կազմից Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի դուրս գալը նույնականացնում են ապստամբական գործողությունների հետ և որպես այդ տարածքների նախկին տերեր պահանջում են իրենց տիրապետության վերականգնում Վրաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության և Ադրբեջանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության սահմաններում[31]: Աբխազիան, Հարավային Օսեթիան և Լեռնային Ղարաբաղը պնդում են, որ Վրաստանի և Ադրբեջանի զինված ուժերի ագրեսիան, որը ծավալվեց ի պատասխան ինքնորոշման հարցում նախկին ազգային ինքնավարությունների կողմից կամքի դրսևորման, իրենց հարկադրել է կազմակերպելու սեփական բնակչության ինքնապաշտպանություն և դաշնակիցների աջակցությամբ հետ մղելու վրացական և ադրբեջանական ուժերը:

Տարածաշրջանային կայունության ու անվտանգության տեսանկյունից հարևան երկրի «ոչ ազատ լինելը» ի հայտ է գալիս Արևելյան Անդրկովկասի բնիկ ժողովուրդների իրավունքների և ազատությունների նկատմամբ գաղութատիրական վերաբերմունքի ձևով, և առաջին հերթին՝ ժողովուրդների իրավահավասարության և ազատ արտաքին ու ներքին ինքնորոշման իրավունքի նկատմամբ: Ղարաբաղյան հարցի կարգավորման նկատմամբ հարևան երկրի իշխանությունների հակաժողովրդավարականությունը արտահայտվում է Լեռնային Ղարաբաղի և Ադրբեջանի միջև վարչաաստիճանակարգային հարաբերությունների օրինապատշաճ ժողովրդավարական դադարեցման փաստի ժխտմամբ[32]:

Այս քաղաքական և իրավական փաստի անտեսման հիմքում դրված է այն, որ Ադրբեջանը 1991 թ. իր անկախությունը պաշտոնապես հռչակեց հակաիրավական եղանակով՝ առանց ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու հարցով հանրաքվե անցկացնելու[33]: Որպես իրավախախտում է որակվում նաև այն փաստը, որ Ադրբեջանը իր անկախությունը հռչակեց՝ առանց բավարարելու ԼՂԻՄ-ի և հայերի ամփոփ բնակության մյուս շրջանների հայ բնակչության իրավունքը՝ ազատ և ինքնուրույն ընտրելու իր քաղաքական կարգավիճակը, ինչը «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված

[31] Տես «Official Reception on behalf of President of Azerbaijan Ilham Aliyev in Honor of President of Georgia Mikhail Saakashvili». «Azertag», 2004, 5 March (http://www.azertag.com/index_en.html):

[32] Տես «Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики». Нагорно-Карабахская Республика, Степанакерт, МИД, 10 декабря 1991 г. (http://www.nkr.am/rus/facts/referendum.html):

[33] Տես «Конституционный Акт «О государственной независимости Азербайджанской Республики», 18 октября 1991 г., № 19–20:

հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ գործող օրենքի խախտում էր[34]: Դրա փոխարեն, Ադրբեջանի Հանրապետությունը, ընդունելով Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարության վերացման մասին օրենսդրական ակտ, իրեն դրսևորեց որպես մետրոպոլիայի կողմից Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ազատ ինքնորոշման կամքի վրա գաղութարարական ճնշում գործադրող սուբյեկտ[35]: Լեռնային Ղարաբաղը, ի հակազդումն այդ հակաիրավական ակտի, գործող օրենքին և անմիջական ժողովրդավարության սկզբունքներին համապատասխան՝ հանրաքվեի միջոցով, դուրս եկավ Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից: Ադրբեջանի Հանրապետությունը, ի պատասխան ԼՂՀ ընտրնտիր իշխանությունների առաջարկությանը, այն է՝ սկսել խաղաղ բանակցություններ, 1992 թ. սկզբին սանձազերծեց գաղութարարական պատերազմ:

Պաշտոնական Բաքուն, ի հավելումն օրենսդրության այս խախտումների, 1991 թ. «Անկախության հռչակագրում» իրեն հայտարարելով Ադրբեջանի Ժողովրդավարական Հանրապետության իրավահաջորդը, ինքն իրեն զրկեց Լեռնային Ղարաբաղը իր կազմի մեջ մտցնելու իրավունքից, քանի որ վերջինս, ունենալով վիճելի տարածքի կարգավիճակ, չի մտել Ադրբեջանի Ժողովրդավարական Հանրապետության կազմի մեջ նրա գոյության ամբողջ ժամանակահատվածում՝ 1918–1920 թթ.[36]: Մինչ այդ Ղարաբաղը եղել էր Ռուսական Կայսրության, իսկ ավելի վաղ՝ Պարսկաստանի բաղադրիչ մասը, բայց՝ ոչ Ադրբեջանի, որը մինչև 1918 թ. որպես անկախ պետություն գոյություն չի ունեցել:

Ադրբեջանի Հանրապետության հակաժողովրդավարականության գաղութատիրական մեկ այլ հատկանիշ է նրա Սահմանադրության[37] անհամապատասխանությունը լիարժեք ազատության պայմաններում ինքնորոշվող բնակչության կամքի արտահայտման միջոցով իրենց ճակատագիրը ինքնուրույն տնօրինելու ժողովուրդների իրավունքի մասին միջազգային-իրավական նորմերի էությանը, ինչը ամրագրված է 1966 թ. Մարդու իրավունքների մասին

[34] Տես «Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР» № 1410-1 от 3 апреля 1990 г.». Верховный Совет СССР (www.Bestpravo.ru/lussr/data01/text10973.htm):

[35] Տես «Закон АзР «Об упразднении НКАО АзР»», 26 ноября 1991 года. Ведомости ВС АзР, 1991, № 24:

[36] Տես «Journal». League of Nations, Geneva, № 17, P. 130. Среди доводов, лежащих в основе решения Лиги Наций о непризнании Азербайджанской Демократической Республики, отмечался факт «невозможности точного определения настоящих границ Азербайджана в связи с его территориальными спорами с соседями»:

[37] Տես «Конституция Азербайджанской Республики», глава II. «Основы Государства», глава III. «Основные права и свободы человека и гражданина» (http://www.azerbaijan.az/GeneralInfo/constitution01r.html):

միջազգային համաձայնագրերով և ՄԱԿ-ի կանոնադրությամբ[38]: Համաշխարհային պրակտիկան վկայում է, որ հենց այդ ճանապարհով՝ առանց մետրոպոլիայի միջամտության են իրացվել Բանգլադեշի, Էրիտրեայի, Արևելյան Թիմորի, Չեռնոգորիայի, իսկ այժմ նաև Կոսովոյի ժողովուրդների իրավունքները՝ ինքնորոշվելու հենց ինքնորոշվող ժողովուրդների, այլ ոչ թե նրանց նախկին մետրոպոլիաների՝ ի դեմս Պակիստանի, Եթովպիայի, Ինդոնեզիայի կամ Հարավսլավիա–Սերբիայի բնակչության շրջանում անցկացվող հանրաքվեներում ազատ կամաարտահայտման միջոցով:

Ադրբեջանը պնդում է, որ սա ոչ թե Ղարաբաղի հայ ժողովրդի ինքնորոշման խնդիր է, այլ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև տարածքային վեճ: Հակամարտող կողմերը միանգամայն տարբեր կերպ են գնահատում Հայաստանի Զինված ուժերի օգնությունը Ղարաբաղի հայությանը՝ Ադրբեջանի Զինված ուժերի ցամաքային և օդային հարձակումներին դիմակայելու համար, Ադրբեջանի պարտությունը և նրա ու Հայաստանի սահմանագծում անվտանգության գոտու ստեղծումը: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը և Հայաստանի Հանրապետությունը Ադրբեջանի Հանրապետության կողմից սանձազերծված պատերազմի հետևանքները գնահատում են որպես Խորհրդային Ադրբեջանի կազմից օրինական ճանապարհով Լեռնային Ղարաբաղի դուրս գալուց հետո Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նկատմամբ Ադրբեջանի Հանրապետության ձեռնարկած գաղութարարական ագրեսիայի տրամաբանական արդյունք[39]: Բաքուն հակամարտությունը որակում է որպես Հայաստանի կողմից «ագրեսիա»՝ ուղղված Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության դեմ:

Երեք նոր պետությունները՝ Աբխազիան, Լեռնային Ղարաբաղը և Հարավային Օսեթիան, որոնք ավելի քան 12 տարի անկախ են, բայց դեռ չեն ճանաչվել նախկին խորհրդային գաղութարարների կողմից, նախաձեռնեցին իրենց ազգային պետությունների զարգացմանն ուղղված գործընթացներ և հասան որոշակի հաջողությունների: Այդ իրավաքաղաքական ձեռքբերումները լիովին ժխտվում են ինչպես Վրաստանի, այնպես էլ Ադրբեջանի կողմից:

[38] Տես «Международный пакт о гражданских и политических правах. Резолюция ГА ООН 2200 А(XXI) от 16 декабря 1966 г.». Центр ООН по правам человека: «Права человека: Сборник международных договоров»; «Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Резолюция ГА ООН 2200 А (XXI) от 16 декабря 1966 г.». Центр ООН по правам человека. «Права человека: Сборник Международных договоров»:

[39] Տես *Dr. Hayk S. Kotanjian.* Ethnic Conflicts in Kosovo and Nagorno Karabakh in Comparative Perspective. «Center for Defense Information», Washington, DC, 1999 (http://www.cdi.org/issues/Europe/kotanjian.html), *հատ՝* http://www.harvard-bssp.org/files/2005/presentation/publications/KOTANJIAN_THE_SOUTH_CAUCASUS_DEVELOPING_ENG.pdf:

Դիտարկվող ժամանակահատվածում միջազգային հանրությունն անընդհատ փորձել է հարթել հակամարտող կողմերի միջև առկա հակասությունները: ԵԱՀԿ-ն և այլ միջազգային մարմիններ մասնակցել են բանակցությունների գործընթացին, սակայն, արձանագրելով որոշ համեստ նախնական արդյունքներ, ցավոք, պետք է նշենք, որ երեք հակամարտություններն էլ դեռ փակուղում են:

Կովկասյան տարածաշրջանի հակամարտող կողմերի դիրքորոշումների միջև եղած անդունդի վերացման ուղիներն ավելի լավ հասկանալու համար համառոտակի վերլուծենք Ղարաբաղի օրինակը: Այդ նկատառումով Ղարաբաղյան հակամարտությունը համեմատվում է Կոսովոյի հակամարտության հետ: Տվյալ համեմատական ուսումնասիրությունը կարող է հետաքրքրական լինել այն փորձագետների և քաղաքական գործիչների համար, որոնք փորձում են նմանություններ գտնել ներկայումս Հարավային Կովկասում առկա հակամարտային իրավիճակների և Կոսովոյում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի որոշումների լույսի ներքո ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԿ-ի կողմից Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր վարչական առաքելության ու ԵԱՀԿ-ի առաքելության միջոցով գործարկված ինքնորոշումային գործընթացների միջև[40]:

[40] Տես «S/RES/1244 (1999) «Կոսովոյում միջազգային քաղաքացիական և անվտանգության ներկայացուցչության տեղաբաշխման մասին» Անվտանգության խորհրդի որոշում 1244 (1999), 1999 թ. հունիսի 10, էջ 8»: Պարտեսկում է խնդրանք Գլխավոր քարտուղարին՝ միջազգային քաղաքացիական ներկայության իրականացումը վերահսկելու համար նշանակել հատուկ ներկայացուցիչ և անդամ պետություններին ու համապատասխան միջազգային կազմակերպություններին տալ լիազորություն՝ Կոսովոյում միջազգային անվտանգության ներկայացուցչությունը հաստատելու համար: Որոշվածել երկու ներկայացուցչությունների պարտականությունները, նաև հայտնել Կոսովոյի ճգնաժամի լուծման սկզբունքները՝ ընդունված 1999 թ. մայիսի 6-ին Փիտերսբերգում «Մեծ ութնյակի» արտաքին գործերի նախարարների կողմից: *Նաև՝* «S/RES/1239(1999). «Կոսովոյի փախստականներին և Կոսովոյից, Չեռնոգորիայի Հանրապետությունից և Հարավսլավիայի Դաշնային Հանրապետության այլ տարածքներից ներքին տեղահանվածներին աջակցության մասին». Անվտանգության խորհրդի որոշում 1239 (1999), 1999 թ. մայիսի 14, էջ 2: Բովանդակում է հանձնարարություն ՄԱԿ-ի փախստականների գծով հանձնակատարին, միջազգային մարդասիրական օգնությամբ զբաղվող այլ կազմակերպությունների և ուրիշներին՝ ռեսուրսներ հատկացնել փախստականներին և ներքին տեղահանվածներին մարդասիրական օգնություն ցույց տալու համար: Շեշտվում է, որ մարդասիրական իրադրությունը կշարունակի վատթարանալ, եթե ճգնաժամը չստանա քաղաքական լուծում՝ համաձայն Գերմանիայի, Իտալիայի, Կանադայի, Ճապոնիայի, Մեծ Բրիտանիայի, ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի Դաշնության և Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարների 1999 թ. մայիսի 6-ին որդեգրած սկզբունքների (S/1999/516), և պահանջ է ներկայացվում բոլոր շահագրգռված կողմերին՝ աշխատել այս ուղղությամբ (http://www.unmikonline.org/misc/N9914375.pdf):

4. ԿՈՍՈՎՈՅԻ ԵՎ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆ. ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԵՔԵՆԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կոսովոյում հարյուր հազարավոր էթնիկ ալբանացիների բռնի տեղահանությունը Բալկանյան դրամայի ողբերգական դրվագներից մեկն է[41]: Թեև 1992 և 1993 թթ. տեղի ունեցած ադրբեջանական զինված հարձակումներից յուրաքանչյուրը Լեռնային Ղարաբաղում առաջացրեց մարդասիրական աղետ, որը մոտ 60 % հայկական բնակավայրերի հայաթափման և Ղարաբաղի մայրաքաղաք Ստեփանակերտի դաժան հրետակոծումների ու օդային հարվածների հետևանք էր, այնուամենայնիվ Ադրբեջանին չհաջողվեց իրականացնել Լեռնային Ղարաբաղի բնիկ հայերի զանգվածային տեղահանում, ինչը ակնհայտորեն տարբերվում է Կոսովոյի դեպքերից: Երբ Լեռնային Ղարաբաղի պաշտպանական ուժերը ազատագրեցին Ղարաբաղի այն տարածքները, որոնք գավթված էին ադրբեջանցի զինվորականների կողմից, հայ փախստականները վերադարձան իրենց տները՝ առանց արտասահմանի մարդասիրական զինված միջամտության:

Հետաքրքրական է, որ սերբական և ադրբեջանական կառավարությունները Կոսովոյի ալբանացիների և Ղարաբաղի հայերի դեմ ուղղված իրենց ազգայնամոլական խաչակրաց արշավանքներն սկսեցին գրեթե միաժամանակ՝ 1987 թ. կեսերին*: Այդ ժամանակ ադրբեջանցիները հանրապետության

Անվտանգության խորհրդի որոշում 1239 (1999), 1999 թ. մայիսի 14, էջ 2: Բովանդակում է հանձնարարություն ՄԱԿ-ի փախստականների գծով հանձնակատարին, միջազգային մարդասիրական օգնությամբ զբաղվող այլ կազմակերպությունների և ուրիշներին՝ ռեսուրսներ հատկացնել փախստականներին և ներքին տեղահանվածներին մարդասիրական օգնություն ցույց տալու համար: Շեշտվում է, որ մարդասիրական իրադրությունը կշարունակի վատթարանալ, եթե ճգնաժամը չստանա քաղաքական լուծում՝ համաձայն Գերմանիայի, Իտալիայի, Կանադայի, Ճապոնիայի, Մեծ Բրիտանիայի, ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի Դաշնության և Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարների 1999 թ. մայիսի 6-ին որդեգրած սկզբունքների (S/1999/516), և պահանջ է ներկայացվում բոլոր շահագրգռված կողմերին՝ աշխատել այս ուղղությամբ (http://www.unmikonline.org/misc/N9914375.pdf):

[41] Տես «Ethnic Cleansing in Kosovo: an Accounting». «U.S. State Department Report», 1999, December (http://www.state.gov/www/global/human_rights/kosovoii/homepage.html):

* Արևելյան Անդրկովկասի բնիկների թյուրքացմանը միտված ուղեգիծը, ուղեկցվելով Հարավային Կովկասում եկվոր թյուրքերի պատմության մեջ նրանց պատմության ու մշակույթի ներառմամբ, ինչը կատարվում էր Կրեմլի համար ևմահարկվող պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի քողի ներքո, դարձավ Ադրբեջանի կոմկուսի կենտկոմի գաղտնի էթնոքաղաքականությունը: Այն առաջին հերթին իրականացվում էր՝ իրենց իսկական էթնիկական ծագման նույնականացումից հրապարակավ հրաժարվող թաթերին, թալիշներին, լեզգիներին, ավարներին, քրդերին մասնագիտական և սոցիալական առաջխաղացման համար գաղտնի կերպով արտոնություններ տրամադրելով: Այդ գործընթացի ղեկավարմանը, բացի թյուրքերից, հաճախ մասնակցում էին նաև էթնիկական փոքրամասնությունների այն ներկայացուցիչները, որոնք ներառված էին ընտրախավի կազմում: Նրանք ուռճացած ուրացողական ազգայնականության դիմաց որպես պարգև շնորհվող արտոնությունների ձեռքբերման, բարեհաջող կարիերայի և բարեկեցության սեփական օրինակով իրենց դեռ չթյուրքացած ցեղակիցներին ցուցադրել և ցուցադրում են ադրբեջանացման-թյուրքացման գերադասելիությունը:

Ի վնաս հարևան պետության բնիկ ժողովուրդների իրավահավասարության իրականացվող տիտղոսային ազգի գերակայության պաշտոնական քաղաքականությունը իր անդրադարձն է ստանում տարածաշրջանի ժողովուրդների գիտական պատմության նպատակաուղղված վերափոխմամբ՝ միտված նրանց ազգային ինքնության ադճատմանը, ինչպես նաև Արևելյան Անդրկովկասի մշակույթի պատմական զարգացման գործում բնիկների տեղի ու դերի նվազեցմանը: Պատմական նենգափոխումների քաղաքականության մեջ հատուկ տեղ է հատկացվում Լեռնային Ղարաբաղում և Հայաստանում բնիկ հայերի հազարամյա բնակման տարածքներին տիրելու՝ Ադրբեջանի պատմական իրավունքի հիմնավորումը: Ինչպես երևում է Գիտությունների ազգային ակադեմիայի հոբելյանական ժողովում Նախագահ Ալիևի զեկուցման տեքստից, նա 2005 թ. դեկտեմբերի 14-ին տվեց Արևելյան Անդրկովկասի պատմության նենգափոխման քաղաքական պատվեր (տես «Речь Президента Азербайджана Ильхама Алиева на торжественном собрании, посвященном 60-летию Национальной Академии наук» (14-12-2005 14:15) (http://www.president.az./print.php?item_id=20070810012543 5235&sec_id=11)):

Համատարած հատուկ բարոզչությամբ գիտական պատմության նենգափոխման պետական քաղաքականության հետևանքով ստեղծվում է Արևելյան Անդրկովկասի ժողովուրդների՝ իրականությանը լրիվ հակասող հակագիտական պատմություն, որը հորինվում է իշխանությունների ընդերքում:

Միջազգային ակադեմիական հանրությունը արդեն արձանագրում է հարևան պետության ղեկավարի քաղաքական պատվերի իրացման կոնկրետ փորձեր՝ հնացնելու Արևելյան Անդրկովկասի՝ Պարսկաստանին ենթակա տարածքում թյուրքերի պարփակ բնակման պատմությունը: Հարավային Կովկասում թյուրքերի 900-ամյա բնակման գիտական փաստը Բաքվի իշխանություններին ներկայանում է որպես անընդունելի չափով փոքր ժամանակահատված: Վեղծարարները փորձում են երկարաձգել այդ պատմությունը՝ այն տանելով 10 հազար տարով հետ, ընդհուպ մինչև այն ժամանակները, երբ բարի դարի Գոբուստանի նախամարդն ստեղծել էր միջին քարեդարյան նյութական արժեքներ: Անցյալի այս՝ վերևից պատվիրված, խեղաթյուրումները տոգորված են «Ադրբեջան» իրանական տեղանվան հետ կատարվող ձեռնածություններով՝ Պարսկաստանի անդրկովկասյան նախկին նահանգների նկատմամբ այդ տերմինի հակագիտական կիրառմամբ այն ժամանակաշրջանների համար, որոնք եղել են շատ ավելի վաղ, քան այդ տերմինին սկսել է քաղաքականապես կիրառվել Արևելյան Անդրկովկասում թյուրքերի բնակման տարածքի նկատմամբ: Հայտնի է, որ Ռուսական Կայսրության պաշտոնական փաստաթղթերում կովկասյան նահանգների թյուրքերը՝ որպես «ադրբեջանցիներ», և նրանց տարաբնակեցման տարածքը՝ որպես «Ադրբեջան», նույնպես հիշատակված չեն: Մի խոսքով՝ «ԽՍՀՄ-ը անկանխատեսելի անցյալ ունեցող երկիր է» հայտնի կատակը լիովին վերաբերում է Ադրբեջանին, որտեղ իշխանությունների պատվերով գրվում է տարածաշրջանի նոր պատմություն՝ նստակյաց բնիկ ժողովուրդների և եկվոր քոչվոր ցեղերի տեղի ու դերի արմատական փոփոխմամբ: Հենց այդ ձեռնածվական դիրքերից էլ Բաքվի իշխանությունները «ադրբեջանական ժողովրդի դեմ» կատարված հանցագործություններ են վերագրում հայերին նույնիսկ այն ժամանա-

հյուսիսարևմտյան մասում գտնվող հայաբնակ Չարդախլու գյուղում կազմակերպեցին հակահայկական բռնաճնշումներ, իսկ Հարավսլավիայում Սլոբոդան Միլոշևիչի կարգադրությամբ հրապարակվեց Սերբիայի արվեստների և գիտությունների ակադեմիայի տխրահռչակ հուշագիրը, որում, ինչպես ցույց տվեցին հետագա զարգացումները, նախանշվում էին Բալկաններում դժբախտությունների ուղեցույցները: Իրենց մարզը Խորհրդային Հայաստանի իրավաենթակայությանը հանձնելու խնդրանքով խորհրդային ղեկավարությանն ուղղված ղարաբաղահայերի դիմումներին Ադրբեջանը պատասխանեց 1988–1989 թթ. Սումգայիթում և Կիրովաբադում (այժմ՝ Գյանջա), իսկ ավելի ուշ՝ 1990 թ., Բաքվում կազմակերպված տեղաբնակ հայության դաժան ջարդերով[42]:

Անսպասելի չէր, որ, երբ Ղարաբաղի հայկական զինված ուժերը 1992 թ. նախաձեռնեցին գլխավոր հակահարձակումը՝ ադրբեջանական բանակի կողմից մարզը ավելի քան երկու տարի խեղդամահ անող շրջափակումը ճեղքելու նպատակով, նրանք շահագրգռված չէին համոզելու Լեռնային Ղարաբաղում և շրջակա տարածքներում խուճապի մատնված ադրբեջանցի քաղաքացիական բնակչությանը՝ չլքել իրենց բնակավայրերը: Դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ ադրբեջանական բնակչության արական հատվածը մասնակցել էր հայերի դեմ ձեռնարկված մարտական գործողություններին և, փաստորեն լինելով «կոմբատանտների» ընկերակցություն ու վախենալով վրեժխնդրությունից, ադրբեջանական զորքի հետ հեռացել էր Ղարաբաղից: Այնուամենայնիվ, ի հակադրություն Հարավսլավիայի ոստիկանության կողմից Կոսովոյի ալբանացիների ջարդերի, հայերի գրաված տարածքներից ադրբեջանցի խաղաղ բնակչության հեռացումը, առանձին սակավաթիվ դեպքերից բացի, ոչ թե Ղարաբաղի ղեկավարության կողմից կանխամտածված ծրագրի արդյունք էր, այլ իրենց հայ հարևանների դեմ զինյալ աշխարհազորայինների դերում գենք կիրառած ադրբեջանցի տղամարդկանց ընտանիքների զանգվածային փախուստի ինքնաբերական խուճապային արձագանք: Ղարաբաղում տեղի հայ բնակչությունը մոբիլիզացվեց ճնշող թվային գերազանցություն ունեցող ադրբեջանական բանակի հարձակումը հետ մղելու համար, և ի պատասխան ագրեսիայի՝ ծավալված գործողությունների ժամանակ չծրագրված կորուստ-

կաշրջաններում, երբ ներկայիս ադրբեջանցիների թյուրք նախնիները Կենտրոնական Ասիայից դեռ չէին էլ ներթափանցել Հարավային Կովկաս:

[42] Տես *Adrian Lyttelton, Agnes Heller, Alain Finkielkraut, Andre Gluecksmann, Benjamin L. Hooks, Charles Taylor, David Aaron, Emmanuel Levinas, Hans-Georg Gadamer, Hilary Putnam, Isaiah Berlin, Jacques Derrida, Jacques Poulain, Jerome J. Shestack, Juergen Habermas, Leszek Kolakowski, Luc Ferry, Paul Ricoeur, Reginald E. Zelnick, Reiner Wiehl, Richard Rorty, Vartan Gregorian, William M. Chace.* An Open Letter on anti-Armenian Pogroms in the Soviet Union (սա Ֆրանսիայում Հելսինկյան պայմանագրի վերահսկիչ կոմիտեի և Փարիզի Փիլհարմոնիայի միջազգային քոլեջի մտավորականների համատեղ նախաձեռնությունն էր): «The New York Review of Books», 1990, 27 September, Vol. 37, № 14 (http://www.nybooks.com/articles/3505):

ներ կրեց նաև հակառակորդի խաղաղ բնակչությունը, մինչդեռ դա կանխամտածված կերպով էր արվել Կոսովոյի ազատագրական բանակի կողմից:

Լեռնային Ղարաբաղում ակտիվ ռազմական գործողություններն ավարտվեցին 1994 թ. մայիսին՝ Ռուսաստանի միջնորդությամբ կնքված զինադադարով: Այդ ժամանակ Ղարաբաղի հայկական ուժերն իրենց հսկողության տակ էին առել Լեռնային Ղարաբաղի տարածքի մեծ մասը՝ բացառությամբ Մարտունու և Մարտակերտի շրջանների որոշ արևելյան հատվածների և հյուսիսում՝ ամբողջությամբ Շահումյանի շրջանի: Բացի այդ, նրանք, վերահսկողության տակ առնելով Քելբաջարի, Լաչինի, Քուրթալիի, Զանգելանի և Ջեբրայիլի շրջաններն ամբողջությամբ և տարածքներ Ֆիզուլու ու Աղդամի շրջաններից, մարզի շուրջն ստեղծեցին անվտանգության՝ «Գոլանի բարձունքների» տիպի մի յուրօրինակ գոտի: Սա կրճատեց ռազմաճակատի գիծը և Ղարաբաղի հայերին հնարավորություն տվեց իրենց հայրենիքը հաջողությամբ պաշտպանելու թվապես գերազանցող և ավելի լավ սպառազինված ադրբեջանական բանակի հետագա հնարավոր ներխուժումից:

4.1. ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉ ԱՋԴԱԿԻ ՄԽԱԼ ԸՄԲՌՆՈՒՄ

Կոսովոյում սերբական բռնաճնշումները դադարեցնելու նպատակով ՆԱՏՕ-ի արշավը մեծ արձագանք է ստացել Բալկաններից դուրս: Այժմ, երբ էթնիկական զտմանը նպատակաուղղված Ադրբեջանի գործողությունները ձախողվել են շնորհիվ Լեռնային Ղարաբաղի զինված ուժերի հակահարվածի, Բաքվում որոշ քաղաքական ուժեր փնտրում են արտաքին աջակցություն՝ փորձելով գտնել ՆԱՏՕ-ի նոր միջամտությունից օգտվելու միջոցներ: Նրանք հույս ունեն, որ Կասպից ծովի նավթի և գազի պաշարները, Բաքվի իշխանությունների կողմից ցուցադրական կողմնակցությունը դեպի արևելք ՆԱՏՕ-ի ծավալման այսօրվա նախաձեռնությանը և իրենց սերտ կապերը այդ կազմակերպության անդամ Թուրքիայի հետ վաղ թե ուշ կգայթակղեն ՆԱՏՕ-ին՝ Ղարաբաղյան հակամարտության մեջ ներգրավվելու ադրբեջանցիների կողմից: Մասամբ նույն կերպ Ադրբեջանը շահարկում էր Խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցության ադրբեջանամետ դիրքորոշումը Ղարաբաղյան հակամարտության սկզբնական շրջանում:

Մոսկվայում կենտրոնական իշխանության պահպանողական տարրերը հակաբռնապետական ղարաբաղյան շարժումը համարում էին վտանգավոր և կոմունիստական վարչակարգի սկզբունքների դեմ ուղղված: 1991 թ. Մոսկվայի և Բաքվի միջև ձևավորված համագործակցությունն իր այլասերված դրսևորումն ստացավ այսպես կոչված «Օղակ» օպերացիայի ձևով, մի ռազմաքաղաքական ձեռնարկման, որի նպատակն էր Հյուսիսային Արցախի բնիկ հայերի էթնիկական զտումը: Այս օպերացիան, որը համատեղ իրականացրին խորհրդային բանակի դեսանտայինները և Ադրբեջանի միլիցիայի հատուկ նախանշա-

նակման ուժերի՝ ՕՄՕՆ-ի պատժիչ ստորաբաժանումները, գոեհիկ փորձ էր՝ դարաբաղյան պրոբլեմը «լուծելու» ԽՍՀՄ փլուզմանն անմիջականորեն նախորդող ժամանակաշրջանում, երբ Կրեմլում հատկապես ուժեղ էր Միխայիլ Գորբաչովի դեմ գործող հակաժողովրդավարական ընդդիմությունը: «Օղակ» օպերացիայի իրական նպատակն էր անձնագրերի ստուգման քողի տակ հայերին դուրս քշել Լեռնային Ղարաբաղի քսանչորս ծայրամասային գյուղերից: Դա հանգեցրեց բռնությամբ ու մարդու իրավունքների պարբերական ոտնահարմամբ հարյուրավոր հայերի ձերբակալման ու կալանման, իրենց տներից հազարավոր հայ ընտանիքների տեղահանման: Այն բոլոր վայրերում, որտեղ կազմակերպվեց դիմադրություն, ինչպես, օրինակ, Գետաշենում (Չայքենդ), խորհրդային «հատուկ նախանշանակման ջոկատի» դեսանտայինների աջակցությամբ գործող ադրբեջանական ջոկատների անխնա կրակով սպանվեցին խաղաղ բնակիչներ:

Թվում է՝ Ադրբեջանը չցանկացավ հասկանալ այն արմատական տարբերությունը, որ գոյություն ունի ՆԱՏՕ-ի դաշնակցային ուժերի գործողությունների մարդասիրական բնույթի և Մոսկվայի՝ 1990-ական թվականների սկզբներին ղարաբաղյան ժողովրդավարական շարժման դեմ ուղղված բռնաճնշիչ գործողությունների միջև: Զարմանալի է նաև այդ առնչությամբ Բելգրադի և Բաքվի դիրքորոշումների նմանությունը, քանի որ երկուսն էլ ՆԱՏՕ-ն դիտում են որպես մի ուժի, որը պատրաստ է գրավելու աշխարհը: Տարբերությունն այն է, որ Բելգրադը խորապես անհանգստացած էր ՆԱՏՕ-ի գործողություններով, մինչդեռ Բաքուն փորձում է բարեկամանալ ՆԱՏՕ-ի հետ, որպեսզի տարածաշրջանի իր թշնամիներն ընդգրկվեն այն երկրների ցանկում, որոնք ապագայում պետք է «ահաբեկվեն» ՆԱՏՕ-ի կողմից: Բաքվի այն քաղաքական շրջանները, որոնք կողմ են Ղարաբաղի հայերի հետ նոր պատերազմի միջոցով դարաբաղյան հարցի ուժային լուծմանը, հուսով էին, որ երբ ՆԱՏՕ-ն ձեռնամուխ լինի Կովկասում խաղաղության պարտադրման կամ խաղաղապահության իրեն առաջարկվող օպերացիային, «անելանելիության» ռազմավարության տրամաբանությունը նրան կստիպի շատ արագ ներքաշվելու հակամարտության մեջ՝ ընդլայնելով իր գործողությունները, դրանք դարձնելով ինքնաբացատրելի և ինքնարդարացվելի, առանց հաշվի առնելու բարոյական, քաղաքական ու նյութական վնասները: Հավանական է, որ այդ ադրբեջանական օղակները ակնկալում էին, որ ՆԱՏՕ-ն Ադրբեջանին կօգնի Լեռնային Ղարաբաղից դուրս քշելու էթնիկ հայ բնակչությանը այն նույն ձևով, ինչպես 1991 թ. խորհրդային բանակը և ԽՍՀՄ ՆԳՆ-ն օգնում էին Ադրբեջանին էթնիկական զտման գործողություններում[43]:

[43] Տես *Caroline Cox and John Eibner.* Ethnic Cleansing in Progress, War in Nagorno Karabakh (http://www.nkrusa.org/nk_conflict/ethnic_cleansing_campaigns.shtml):

Թվում է՝ տարածաշրջանի երկրների բնեռացումը Հարավսլավիայի վրա ՆԱՏՕ-ի օդային հարձակումների ընթացքում մեկ այլ գործոն է, որն Ադրբեջանը ձգտում է օգտագործելու որպես Ղարաբաղի հայերի վրա ճնշման միջոց, գտնելու իր գոյատևման բանաձևը՝ բախտը կապելով Կովկասում արհեստականորեն վերակառուցված մի նոր «սառը պատերազմի» իրավիճակի հետ: Դրան հակառակ, Հայաստանն իր անվտանգության խնդիրները լուծում է՝ կիրառելով այսպես կոչված «փոխլրացման ռազմավարություն», այսինքն՝ ՆԱՏՕ-ի ու ՀԱՊԿ-ի, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի ու Ռուսաստանի՝ որպես տարածաշրջանային անվտանգության նոր համագործակցային բանելակարգում իր գործընկերների հնարավոր մերձեցմանը նպաստելու քաղաքականություն:

Եթե Հարավսլավիային ՆԱՏՕ-ի հասցրած օդային հարվածներն ուղղակի պատասխան էին Կոսովոյում սերբական ոստիկանության ձեռնարկած պարբերական էթնիկական զտումների, որոնց կոդային անվանումն էր «Պայտ», ապա Լեռնային Ղարաբաղում պատերազմը պաշտոնապես ավարտվեց կրակի դադարեցման համաձայնագրի ստորագրմամբ, որը տեղի ունեցավ 1988 թ. սկսված հակամարտության 6-րդ տարում: Այսպիսով՝ առկա իրավիճակում այս գոտում չկա քաղաքացիական բնակչությանը ոչնչացումից փրկելու համար միջազգային մարդասիրական ռազմական ուժեր մտցնելու անհրաժեշտություն:

ԱՄՆ-ի պաշտոնյաները և ՆԱՏՕ-ի ներկայացուցիչները մերժեցին Ադրբեջանի նորագաղութարարների փորձերը՝ օգտագործելու Կոսովոյի ճգնաժամը: ՆԱՏՕ-ի արտաքին հարաբերությունների խորհրդի նիստում, որը կայացավ հունիսի 28-ին Նյու Յորքում, ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Մադլեն Օլբրայտն ասաց. «Ոմանք հույս ունեն, իսկ ոմանք էլ վախենում են, որ դա (Կոսովոն.– *Հ. Ք.*) նախադեպ կդառնա ամբողջ աշխարհում ՆԱՏՕ-ի կողմից նմանատիպ միջամտությունների համար: Ես կցգուշացնեի, որ նման անհիմն հետևություն չարվի»[44]: Մադլեն Օլբրայտի դիրքորոշմանը հետագայում կողմ արտահայտվեց նաև ՆԱՏՕ-ի նախկին Գլխավոր քարտուղար Խավիեր Սոլանան, որը նույնպես դեմ արտահայտվեց Ղարաբաղյան հակամարտության մեջ ՆԱՏՕ-ի ներքաշմանը:

2001 թ. ԱՄՆ-ում տեղի ունեցած ահաբեկչական հարձակումներից հետո Ադրբեջանի նորագաղութարարական կառավարությունն սկսեց դիմել նոր խորամանկությունների: Նա փորձում է ամերիկյան հակաահաբեկչական ռազմավարությունը կիրառել ընդդեմ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բնակչության: Ադրբեջանցի քարոզիչները փորձում են Ղարաբաղը ներկա-

[44] EPF202 06/29/99. «Transcript: Albright Remarks to Council on Foreign Relations», 28 June (U.S. action in Kosovo is «unique», Secretary of State says) (2850), «USIS» Washington File, 1999, 28 June (http://canberra.usembassy.gov/hyper/WF990629/epf202.htm).

յացնել որպես այսպես կոչված «մոխրագույն գոտի», որն իբր ապաստան է տալիս հանցագործների և ահաբեկչական խմբերի[45]: Նպատակը նույնն է. ՆԱՏՕ-ի ուղղությամբ Ադրբեջանի առաջխաղացման կողմնակիցների շրջանում ապատեղեկույթ տարածելով՝ գայթակղել ԱՄՆ-ին և Դաշինքը՝ ներգրավվելու ընդդեմ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ծավալվելիք պատժիչ գործողություններում: Այս պարագայում տեղին է ԱՄՆ-ի Ազգային անվտանգության ռազմավարությունից մեջբերել հետևյալ հատվածը:

«Տարածաշրջանային հակամարտությունների լարվածության թուլացման համար համագործակցել այլոց հետ: Շահագրգռված պետությունները պետք է շարունակեն ակտիվորեն մասնակցել տարածաշրջանային կրիտիկական վեճերին՝ հակամարտության պայթյունավտանգ սրումից խուսափելու և մարդկային տառապանքը նվազեցնելու համար: Ծայրաստիճան կապակցված աշխարհում տարածաշրջանային ճգնաժամը կարող է լարվածություն ստեղծել մեր դաշինքներում, գերտերությունների միջև մրցակցություն բորբոքել և սարսափելի վիրավորանք հասցնել մարդկային արժանապատվությանը: Երբ ժայթքում է բռնություն, և պետությունները անկայուն վիճակում են հայտնվում, ԱՄՆ-ը պատրաստ է համագործակցելու բարեկամների ու գործընկերների հետ, մեղմելու տառապանքն ու վերականգնելու կայունությունը: Ոչ մի դոկտրին չի կարող կանխատեսել այն բոլոր հանգամանքները, որոնցում ԱՄՆ-ի գործողությունները՝ ուղղակի կամ անուղղակի, երաշխավորված լինեն: Մեր համընդհանուր գերակայություններն իրականացնելու համար մենք ունենք սահմանափակ քաղաքական, տնտեսական ու ռազմական ռեսուրսներ: ԱՄՆ-ը յուրաքանչյուր դեպքի կվերաբերվի՝ ելնելով հետևյալ ռազմավարական սկզբունքներից.

- ԱՄՆ-ը պետք է ժամանակ և ռեսուրսներ ներդրի այնպիսի միջազգային հարաբերություններ ու հաստատություններ կառուցելու համար, որոնք կօգնեն հաղթահարելու տեղական ճգնաժամերը՝ դրանց առաջացման դեպքում,
- ԱՄՆ-ը պետք է իրատեսական լինի իր կարողություններում, երբ օգնում է նրանց, ովքեր չեն ցանկանում կամ պատրաստ չեն իրենք իրենց օգնելու: Երբ և որտեղ մարդիկ պատրաստ կլինեն իրենց բաժինն անելու, մենք պատրաստ ենք վճռակամորեն գործելու»[46]:

[45] Տես *Azad Isadzade*. Sociopolitical and Cultural self-Identification Factor. «The South Caucasian Countries on the Road to Europe. On the Results of a Joint Conference of the Concord Center and the F. Ebert Foundation». Sevan, 2003, 23–27 June (http://www.ca-c.org/journal/eng-05-2003/16.hjaprimen.shtml):

[46] «U.S. National Security Strategy: Work with others to Defuse Regional Conflicts». US Department of State (http://www.state.gov/r/pa/ei/wh/c7889.htm).

Մեր տեսակետից՝ որպես այս գլխի տրամաբանական եզրափակում շատ տեղին և ժամանակին կլինի մեջբերել Նախագահ Ջորջ Բուշի հետևյալ միտքը ԱՄՆ-ի Ազգային անվտանգության ռազմավարության ներածականից (Գերմանիա, 2002 թ. մայիսի 23). «Մենք կառուցում ենք արդարության աշխարհ, հակառակ դեպքում մենք կապրենք բռնության աշխարհում: Մեր ընդհանուր պատասխանատվությունների մեծության առաջ մեր տարաձայնությունները այնքան փոքր են երևում»:

ԱՄՆ-ի Նախագահի այս համընդգրկուն գաղափարները հաստատում են այն միտքը, որ Հարավային Կովկասում, ներառյալ՝ Աբխազիայի, Լեռնային Ղարաբաղի և Հարավային Օսեթիայի հակամարտությունների գոտիները, տարածաշրջանային անվտանգության իրական դինամիկայի մշտազննման միջազգային համակարգի առկայությունը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում փխրուն կայունության ու անվտանգության արդարացի գնահատումների և դրանց պահպանման ուղղված հուսալի համագործակցային պատասխանատու ջանքերի երաշխիքներից մեկն է:

4.2. ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿԸ

Ժողովրդավարական զարգացումը և ինքնակառավարումը ժամանակակից քաղաքականության մշակման իրողություններ են և՛ Լեռնային Ղարաբաղում, և՛ Կոսովոյում: Լեռնային Ղարաբաղում այս գործընթացները տվյալ փուլում ավելի ցայտունորեն են արտահայտված: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը (ԼՂՀ) ժողովրդավարական պետություն է, որը կիրառում է նախագահական հանրապետության եվրոպական մոդելը: Նախարարների կաբինետի 13 նախարարություններն ու գերատեսչությունները ղեկավարում է վարչապետը[47]: Ժողովուրդն օրենքին համապատասխան ընտրում է Նախագահ հինգ տարի ժամկետով: Միևնույն անձը չի կարող ընտրվել ավելի քան երկու ժամկետով: Նախագահի՝ որպես պետության և ժողովրդի անվտանգության երաշխավորի հիմնական պարտականությունն է արտաքին ու ռազմական քաղաքականությունների ձևավորումն ու իրականացումը, բոլոր պետական հաստատությունների բնականոն գործունեության ապահովումը:

Ազգային ժողովը հանրապետության բարձրագույն օրենսդիր ներկայացուցչական մարմինն է: Նախագահը վավերացնում է Ազգային ժողովի ընդունած օրենքները: Ազգային ժողովն իր պարտականությունները կատարում է «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Ազգային ժողովի մասին» օրենքում ձևակերպված դրույթների համաձայն: Խորհրդարանի անդամներն ընտրվում են հինգ տարի ժամկետով: Վերջին խորհրդարանական ընտրությունները հա-

[47] Տես «Nagorno Karabakh Republic. Authorities: The President of the NKR, the Government of the NKR, the Parliament of the NKR (National Assembly)» (http://nkr.am/eng/gov/parl.htm):

ջողությամբ անցկացվեցին 2005 թ. հունիսին[48]: Մշտական խորհրդարանական հանձնաժողովները նախապատրաստում ու քննարկում են օրինագծեր և այլ հարցեր, որոնք գտնվում են Ազգային ժողովի իրավասությունների ոլորտում:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Պաշտպանության բանակը կայացած կանոնավոր ռազմական կազմակերպություն է, որն ակտիվ կերպով ներգրավված է Հարավային Կովկասում կրակի դադարեցման ու կայունության հաստատման գործում: Նրա արդի կարողություններն ու պատրաստվածությունը, ինչպես նաև միջազգային մարդասիրական կազմակերպությունների (հատկապես՝ Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեի) ներկայացուցիչների հետ համագործակցելու պատրաստակամությունը ճանաչված են ամերիկյան և միջազգային փորձագետների կողմից[49]:

Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական վարչակարգն ու անկախ դատական համակարգը գործում են օրենսդրի կողմից ժողովրդավարորեն (ժողովրդավարական ընթացակարգերի հիման վրա) մշակված օրենքների շրջանակներում (խորհրդարանն արդեն ընդունել է մոտ 200 օրենք, որոնք օրինական կարգով կարգավորում են պետական և քաղաքացիական կյանքի տարբեր կողմեր)[50]:

Ժողովրդավարական պետութենաշինության նմանատիպ գործընթաց Կոսովոյում ձեռնարկել է Միավորված ազգերի կազմակերպությունը: Կոսովոյում ՄԱԿ-ի հատուկ ներկայացուցչի առաջարկած բանաձևումներին համապատասխան հաստատվել է նաև ժամանակավոր ինքնակառավարման սահմանադրական շրջանակը:

[48] Տես «NKR Parliamentary election: Nagorno Karabakh Successfully Concluded Its Fourth Parliamentary Elections». «Permanent Mission of the Republic of Armenia to the United», 2005, 20 June (http://www.nkrusa.org/news/daily_news.php?id=82):

[49] «Հայաստանի բանակն ամենաուժեղն է Հարավային Կովկասում, իսկ առանձին ստորաբաժանումներ՝ նաև ԱՊՀ-ում, շնորհիվ ազգային ամուր կամքի, հրամանատարական փորձի և լավ սպառազինության: 2000 թվականի կեսերի տվյալների համաձայն՝ նրա զորակազմի թվաքանակը 44000 է», «20000–25000 հոգուց բաղկացած Ղարաբաղի բանակն էլ ավելի ամուր է, քան Հայաստանինը: Երկաթյա կարգապահությունը և ջերմեռանդ հայրենասիրությունը բնորոշում են Ղարաբաղի հայ բնակչությանը: Նրանք նաև ունեն ռազմական դարավոր ավանդույթներ. Ղարաբաղը Խորհրդային Միությանը տվել է երեք մարշալ, մարշալին համազոր մեկ ծովակալ և 30 գեներալ»: Մեջբերումներն արված են «Կենտրոնական Եվրասիայի ռազմավարական գնահատական» գիտահետազոտական զեկույցից: Այն հրատարակված է ԱՄՆ-ի CACI-ի և «Atlantic Council»-ի կողմից՝ ԱՄՆ-ի Շտաբների պետերի միավորված կոմիտեի խնդրանքով: 2001 թ. փետրվար, էջ 59, 60–61 (http://www.acus.org/docs/0101-Strategic_Assessment_Central_Eurasia.pdf):

[50] Տես «List of laws, adopted by the NKR National Assembly» (http://nkr.am/eng/gov/zakon.htm):

Այս համեմատական վերլուծությունն ապացուցում է, որ ինչպես Լեռնային Ղարաբաղում, այնպես էլ Կոսովոյում, թեև արտաքին միջամտության շնորհիվ, տեղի է ունենում շարունակական ժողովրդավարական զարգացում, որն իր հերթին հաստատուն հենասյուն է ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը[51]:

5. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ ԱՆՀԱՄԱՉԱՓՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՂԹԱՀԱՐՈՒՄ. ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՔՆՈՐՈՇՄԱՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ (ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ)

Խորհրդային Միության փլուզումը հնարավորություն տվեց վերացնելու Ստալինի ամբողջատիրական քաղաքականության զոհերի՝ կախյալ էթնոքաղաքական գոյացությունների գաղութային ենթարկումը խորհրդային հանրապետություններին: Այդ քաղաքական գոյացությունների սեցեսիոնիստ առաջնորդները նշում են, որ ԽՍՀՄ փլուզման ընթացքում իրենց երկրները ապագաղութացել են, ուստի պետք է դիտվեն իբրև ինքնիշխան պետություններ: Հակառակ դրա, խորհրդային հանրապետությունների գաղութատեր–«տիտղոսային» ազգերը պատրաստ չեն համակերպվելու խորհրդային ժամանակաշրջանում իրենց պատկանող տարածքների նկատմամբ վերահսկողության կորստի հետ[52]:

Անկախացած քաղաքական գոյացությունների ուժային (հարկադիր) «վերամիավորման» վրա հիմնվող հանգուցալուծումը չի կարող արժանանալ նախկին խորհրդային հանրապետություններից անջատված էթնիկ ինքնավարությունների և նրանց անվտանգության տարածաշրջանային երաշխավորների աջակցությանը: Միևնույն ժամանակ, ենթադրվում է, որ Ռուսաստանը, Վրաստանը և Ադրբեջանը չեն համաձայնվի ճանաչել անջատված շրջանների լիակատար անկախությունը՝ առանց միջազգայնորեն դեկավարվող որոշակի ընթացակարգի, որը օրինականացներ անջատման քաղաքական, ժողովրդագրական ու բարոյական իրողությունները:

[51] Տես «Constitutional Framework for Provisional self-Government». US Office, Prishtina, Kosovo, UNMIK/REG/2001/9. 2001, 15 May (http://www.unmikonline.org/constframework.htm):

[52] Տես *Հ. Ս. Քոթանջյան*, Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման առանձնահատկությունները (քաղաքագիտական փորձաքննություն): «Ղարաբաղ. հակամարտություն–համաձայնություն» պատմաքաղաքագիտական ժողովածու: «Հայկական բանակ», 1997:

Առավել հավանական է, որ Հարավային Կովկասում (Աբխազական, Ղարաբաղյան, Հարավօսեթական հակամարտություններ) բանակցությունների փակուղին կարող է հաղթահարված լինել Կովկասի երկրները միավորող նոր քաղաքական-իրավական ճարտարապետության հետևյալ այլընտրանքային պայմաններով[53]:

- արևմտյան տիպի բազմազգ ժողովրդավարությունների համադաշնություն՝ իբրև հակամարտության ազգային-էթնիկական կողմերի միջև բանակցությունների մեկնարկային հիմք[54],
- «ընդհանուր պետության»[55] ստեղծում, ինչը կհամապատասխանի ինչպես տարածքային ամբողջականության սկզբունքին, այնպես էլ ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքին, երաշխավորված անվտանգության պայմաններում կապահովի անջատված էթնիկ համայնքների հավասար կարգավիճակն ու օրենսդրորեն հավասար իրավունքները և ներքին ու արտաքին քաղաքականության մեջ համադաշնության քաղաքական-իրավական մասնակիցների միջև ոչ աստիճանակարգված հարաբերությունները,
- ժողովրդական հանրաքվեների անցկացում (ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից), որոնցով վերջնականապես կհաստատութեեացվեն Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակները:

Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման համար պատասխանատու ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի դիրքորոշումը վկայում է, որ ԱՄՆ-ը, Ֆրանսիան և Ռուսաստանը ցանկանում են հասնել Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ լուծմանը, որը հիմնված լինի փոխզիջումների վրա: Որո՞նք են այդ փոխզիջումները, և որո՞նց կարող է համաձայնվել հայկական կողմը:

Որպես սկզբունքային փոխզիջում հայության ազգային առաջնորդներն ընդունում են այն փաստը, որ Հայաստանը դեռևս պաշտոնապես չի ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը, թեև այն հիմնադրվել է օրենքի պահանջներին համապատասխան և տարիներ ի վեր գոյություն ունի որպես անկախ, ժողովրդավարական ուղիով զարգացող պետություն: Դա կարող է դիտվել իբրև բարի կամքի արտահայտություն՝ միայն ուղղված Մինսկի խմբի գործողություններին աջակցությանը: Այս փոխզիջումը նաև ներդաշնակ է Եվրոպայի խորհրդի հունվարի 25-ի հմ. 1416 բանաձևին, ըստ որի՝ տարածաշրջանի (Լեռնային Ղարաբաղ) անջատումը կամ անկախացումը երկրից (Ադրբեջան) հնարավոր է միայն տարածաշրջանի ժողովրդի ժողովրդավարական համաձայնությանը կամ արտահայտմանը համապատասխան[56]:

Այս համատեքստում հետաքրքրություն է ներկայացնում ՆԱՏՕ-ի Խորհրդարանական վեհաժողովի Գերագույն խորհրդի նախագահ պարոն Պիեր Լելուշի առաջարկը: Համաձայն այդ առաջարկի՝ նպատակահարմար է Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ժողովրդավարական ինքնորոշման հարցը լուծելու նպատակով նրա համար կազմակերպել լրացուցիչ հանրաքվե[57]:

Հայաստանի երկրորդ սկզբունքային փոխզիջումը կարող է հիմնված լինել հենց այս առաջարկության վրա: Հայկական կողմը, շեշտելով 1991 թ. կայացած հանրաքվեի օրինապատշաճությունը, կարող է համաձայնվել հանրաքվեի կազմակերպմանը Լեռնային Ղարաբաղում և նախկին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի բնակիչներով բնակեցված ադրբեջանական շրջաններում, եթե դա արվի ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ հովանու ներքո: Այս առումով կարող է ուսումնասիրվել և օգտագործվել Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր վարչակազմի փորձը[58]:

Կարևոր է հաշվի առնել նաև այն փաստը, որ Հայաստանը պաշտոնապես հայտարարում է, որ չի պատրաստվում Լեռնային Ղարաբաղը միացնել Հայաստանին: Սա բանալիական մեթոդաբանական հարց է Ղարաբաղյան հակամարտության ճիշտ նույնականացման համար. դա ոչ թե միավորական (իրեդենտիստական) բնույթի, այլ ինքնորոշման խնդիր է: Հետամուտ լինելով մեթոդաբանական ստանդարտներին՝ Հայաստանը կարող է հաստատել իր

[53] Տես *Marco Gestri and Ettore Greco.* Human Rights and Regional Co-operation in the Caucasus. The Role of Georgia (http://www.ciaonet.org/wps/gem01/gem01.pdf):

[54] Տես *Nanette Neuwahl.* Cyprus, Which Way? «Pursuit of a Confederal Solution in Europe». NYU School of Law, Jean Monet Center, 2000 (http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/00/000401.html#TopOfPage):

[55] «Ընդհանուր պետության բանաձևը շարունակում է առանցքային մնալ Մինսկի խմբի հետագա բոլոր առաջարկներում, ներառյալ՝ 2001 թվականի սկզբին Ֆլորիդայում և Փարիզում ակտիվ խաղաղ բանակցությունների ընթացքում, ըստ եղած տեղեկությունների, որպես Ալիևի և Քոչարյանի կողմից ընդունելի համարված առաջարկներ» («A Look Back at Armenia since Ter-Petrosian». «Russia and Eurasia Review», 2002, 3 December, Vol. 1, Issue 13):

[56] Տես «Լսումներ Ազգային ժողովում: Ղարաբաղյան հակամարտություն: Ղարաբաղը չի եղել և չի պատրաստվում դառնալ Ադրբեջանի մասը» արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի և պաշտպանության նախարար Մեր Սարգսյանի ներկայացումները: «Ազգային ժողովի ամսագիր», 2005 թ. ապրիլ, հմ. 4, էջ 10–14:

[57] Տես «Will Referendum Decide Karabakh's Fate?». Oskanian And Mammediarov Resume Bilateral Meetings. «AZG», «Armenian Daily», 12/01/2005, № 002 (http://www.azg.am/?lang=EN&num=2005011201):

[58] Տես «UNMIC-UN System in Action. United Nations Interim Administration in Kosovo» (http://www.unmikonline.org/unsystem.htm); «OSCE Mission in Kosovo. Elections» (http://www.osce.org/kosovo/13208.html):

դիրքորոշման լիակատար համապատասխանությունը Եվրախորհրդի հմ. 1416 բանաձևում ձևակերպված պահանջներին: Այս փաստը կարող է վճռորոշ ազդեցություն ունենալ հակամարտության լուծման այն վերջնական արդյունքների վրա, որոնցում արտացոլվեն Ղարաբաղի կարգավիճակի հաստատութենացման իրական հեռանկարները:

Նման հանրաքվեն՝ որպես Հարավային Կովկասում հակամարտության լուծման մոդել, կարող է պատշաճ գործիք դառնալ տարածաշրջանային հակամարտությունների բոլոր կողմերի քաղաքական վերնախավերի կայացրած որոշումների ընդունումն օրինականացնելու համար: Այն կարող է նաև Ադրբեջանի ու Վրաստանի վերնախավերի համար դառնալ իրենց «դեմքը պահպանելու» միջոց: Ինքնորոշման նմանօրինակ հանրաքվեն պետք է հաջորդվի հակամարտության ամբողջական լուծման ծրագրով՝ խաղաղության պայմանագրի ստորագրմամբ, պահվող տարածքների հանձնմամբ, իրենց տները փախստականների վերադարձով, շրջափակման ու էմբարգոյի դադարեցմամբ, միջազգային խաղաղապահ ուժերի կողմից մարդկանց անվտանգության ապահովմամբ և համաշխարհային տերությունների ու միջազգային կազմակերպությունների կողմից տրվող երաշխիքներով: Հակամարտությունների նմանօրինակ համընդգրկուն լուծման բանաձևը պետք է մշակեն այդ հակամարտությունների կողմերը՝ ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԿ օժանդակությամբ և նրանց երաշխիքների առկայության պայմաններով:

6. ՀԱՆՐԱՔՎԵՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՐԱՏԵՎ ԿԱՑՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Իրողությունն այն է, որ Ադրբեջանին դժվար թե հաջողվի Ղարաբաղի բնակչության մեծամասնություն կազմող հայությանը իր կամքը պարտադրել կա՛մ ևավթի արտահանումներով, կա՛մ առանց դրա, միջազգային ահաբեկիչների ներգրավմամբ[59], որոնց նա սովոր էր վարձելու, կամ այլ արտաքին աջակցությամբ: Նույն առումով քիչ հավանական է Հարավսլավիայի կողմից Կոսովոյի կլանումը: Այժմ անհրաժեշտ է գտնել առկա իրավիճակը պաշտոնապես հաստատութենացնելու խելամիտ ու միջազգայնորեն օրինական ճանապարհ, և Հարավսլավիայի ու Ադրբեջանի վերնախավերին տալ արդարանալու և իրենց բարի համբավը փրկելու հնարավորություն՝ հասարակությունները համոզելով, որ Հարավսլավիայի և Ադրբեջանի ներկայիս կազմում երկու նախկին ինքնավար պետությունների ուժային ընդգրկումը

[59] Տես «Непризнанные государства и международный терроризм». «Новая политика», 3 октября 2005 г.; «После прихода к власти в 1993 г. Гейдар Алиев стал привлекать афганских и чеченских боевиков к войне против Нагорного Карабаха» (http://www.novopol.ru/text3419.html#R1):

ցնորք է: Ինքնորոշման վերաբերյալ հանրաքվեները կծառայեն այդ նպատակին: Վրաստանն այլ դեպք է. Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հիմքերը շատ ավելի թույլ են: Աբխազիայի բնակչությունը հակամարտությունից առաջ մեծ մասամբ ուներ ցայտունորեն արտահայտված վրացամետ ուղղվածություն, քանի որ բաղկացած էր զգալի թվով էթնիկ վրացիներից: Կարելի է ենթադրել հեղինակավոր միջազգային կազմակերպությունների վերահսկողությամբ Աբխազիայի կարգավիճակի հաստատութենացման հարցով հանրաքվեի կազմակերպման հնարավորությունը, ընդսմին այդ հանրաքվեն պետք է անցկացվի նախկին Աբխազական ԻԽՍՀ բնակչության շրջանում, որը ներկայումս բնակվում է ինչպես Աբխազիայի սահմաններում, այնպես էլ դրանից դուրս՝ Վրաստանի տարածքում:

Եվ իրոք. իրավական տեսանկյունից Լեռնային Ղարաբաղի հարցը առավել առաջմղվածն է. ինքնորոշման հանրաքվեն արդեն անցկացվել է 1991 թ. դեկտեմբերի 10-ին՝ հաստատելով, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ձևավորվել է խորհրդային օրենսդրությանը համապատասխան: 1990 թ. ապրիլի 3-ի «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքը ինքնավար կազմավորումներին և էթնիկ խմբերին իրավունք տվեց դուրս գալու միութենական հանրապետությունների կազմից և մնալու ԽՍՀՄ-ի կազմում, եթե տվյալ միութենական հանրապետությունը որոշել է դուրս գալ ԽՍՀՄ-ից: Նշված հանրաքվեն անցկացվել է նախքան ԽՍՀՄ պաշտոնական կազմալուծման հռչակագրի ընդունումը (1991 թ. դեկտեմբերի 21, Ալմա-Աթա): Սակայն, եթե լինի անհրաժեշտություն ԼՂՀ անկախության հաստատութենացման, ապա կարելի է ենթադրել նորից հանրաքվե անցկացնելու հնարավորությունը:

Լեռնային Ղարաբաղում անցկացված օրինապատշաճ հանրաքվեի շնորհիվ դարաբաղյան հարցը տարբերվում է հարավկովկասյան այլ տարածաշրջանային պրոբլեմներից: Ի տարբերություն Լեռնային Ղարաբաղից, Հարավային Օսեթիայի հանրաքվեն տեղի ունեցավ 1992 թ. հունվարին, իսկ Աբխազիայի հանրաքվեն կայացավ ավելի ուշ՝ 1999 թ.: Այս հանրաքվեներից ոչ մեկը չուներ միջազգայնորեն ճանաչված պետության իրավանորմատիվ ակտերով հաստատվող հիմք (Լեռնային Ղարաբաղի դեպքում դա ԽՍՀՄ գործող օրենսդրությունն էր)[60]:

[60] Տես «Աբխազիայի Հանրապետության պետական անկախության ակտ», Աբխազիայի Հանրապետության Նախագահ Վ. Արձինբա, Աբխազիայի Հանրապետության ժողովրդական համագումարի խոսնակ Ս. Ջինջոլիա, Աբխազիայի Հանրապետության ժողովրդական համագումարի պատգամավորներ: Սուխում, 1999 թ. հոկտեմբերի 12, *նաև՝* «Չներկայացված ազգերի և ժողովուրդների կազմակերպություններ: Աբխազիա» (http://www.unpo.org/news_detail.php?arg=03&par=705), «Հարավային Օսեթիայի պետակա-

Կոսովոյի ու Ղարաբաղի հակամարտությունների նույնականացման և միջազգային իրավական ու քաղաքական եղանակներով լուծման համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս հակամարտող կողմերի միջև ինքնանկախ պետությունների կարգավիճակի հաստատութենացմամբ երկարատև խաղաղության ձեռքբերման գործում հանրաքվեով ընձեռվող ժողովրդավարական միջոցների գերադասելիությունը: Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր առաքելության և ԵԱՀԿ առաքելության փորձի համադրումը հաստատում է հակամարտության ձևափոխման այս ուղու՝ ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից երաշխավորված ինքնորոշումային իրավական և վարչական միջոցների կառուցողականությունը:

7. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՏԵԳՐՈՒՄԸ ԵՎՐԱԱՏԼԱՆՏՅԱՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅԱՆԸ. ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐՈՒՄ ԱՌԿԱ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՈՒՄ

Տարածաշրջանի պետությունների կառավարություններից ոչ մեկը դեռ մշակված տեսքով չի ներկայացրել տարածաշրջանային անվտանգության համաձայնագրի գաղափար[61]: Ինչ խոսք, դրա իրականացումը կախված կլինի տարածաշրջանում տեղի ունեցող այնպիսի բանակցությունների ընթացքից, ինչպիսիք են, օրինակ, Աբխազիայի, Լեռնային Ղարաբաղի և Հարավային Օսեթիայի քաղաքական կարգավիճակներին վերաբերող բանակցությունները: ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից ղեկավարվող ինքնորոշումային հանրաքվեների միջոցով այս հակամարտությունների լուծումը արմատական փոփոխություններ կառաջացնի Հարավային Կովկասի բոլոր հարևան պետությունների հարաբերություններում՝ տարածաշրջանում մեծացնելով նոր համագործակցության հնարավորությունները:

Կովկասում գործող որոշ արտատարածաշրջանային կազմակերպություններ և տարածաշրջանի անվտանգությանն առնչվող ծրագրերին դրանց մասնակցությունը ազդում են ազգային անվտանգության տարածաշրջանային ճարտարապետության վրա, որն ի դեպ ձևավորման ընթացքում է: Հարավային Կովկասում բոլոր առկա դերակատարների այն գործողությունները, որոնք առնչվում են անվտանգության պրոբլեմներին, կատարվում են ԵԱՀԿ և ԵԱԳՆ շրջանակներում, ինչպես, օրինակ, ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի ընդլայնումը:

նության ժամանակագրության հաստատում» (http://www.lawabovepower.org/en_chronic. html), *Թիմ Փոթիէր.* Լեռնային Ղարաբաղի, Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հակամարտությունները. իրավական գնահատական (http://karabakh-doc.azerall.info/ru/law/law031-2.php):

[61] Տես *Tiniko Khidasheli.* The Stability Pact for the Caucasus (http://www.socsci.uci.edu/istudies/peace/progs/pdfs/english7.htm):

Զարգացում են ապրում նաև երկկողմ կապերը: Ադրբեջանն ու Վրաստանը վերջերս կնքեցին անվտանգության ոլորտում համագործակցության համաձայնագիր[62]: Վրաստանի և Հայաստանի իշխանությունների միջև տեղի են ունենում Ջավախքի մարզի կայուն զարգացման ու անվտանգության պրոբլեմների շուրջ որոշ խորհրդատվություններ: Այդուհանդերձ Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև եռակողմ համագործակցություն չկա: Մի պատճառը Ադրբեջանի և Վրաստանի կազմից դուրս եկած մարզերի վերաբերյալ տեսակետների որոշակի տարբերությունների առկայությունն է: Երկրորդ պատճառը Եվրաատլանտյան հանրության հետ համագործակցության նկատմամբ մոտեցումներում եղած տարբերությունն է. Ադրբեջանն ու Վրաստանը ձգտում են դառնալու ՆԱՏՕ-ի անդամ, մինչդեռ Հայաստանն ունի ավելի համեստ մոտեցում՝ Եվրաատլանտյան անվտանգության ճարտարապետությանը ինտեգրվել ԱԳԳՇ և ԳՀԽ ծրագրերի միջոցով[63]:

Իրականում, ԱԳԳՇ և ԳՀԽ ծրագրերի միջոցով տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության կառուցումը շատ առավելություններ ունի: Այն գործուն միջոց է, որպեսզի Եվրասիայի երկրները ռազմավարական առումով մուտք գործեն ՆԱՏՕ-ի անվտանգության միջավայր, ընդսմին այդ դեպքում անցումային պրոբլեմները կարող են մեղմված լինել: Սկսած 1999 թվականից՝ ՆԱՏՕ-ի ընդլայնման դասերը հստակորեն լուսաբանում են այդ հարցը. կային խնդիրներ՝ կապված ընդլայնված ՆԱՏՕ-ում համաձայնեցված որոշումների կայացման[64], այդ երկրների զինված ուժերի սպառազինության և այլ տեխնիկական բաղադրիչների արդիականացման, համապատասխան ռազմական հաստատությունների իրավական հարցերի կարգավորման, ինչպես նաև ռազմական կրթության, վարժանքների, սոցիալական անվտանգության խնդիրների, պաշտոնաթողության, ֆինանսավորման և այլ հարցերի հետ: Մեր կարծիքով՝ «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագիրը, հատկապես, երբ կատարվում են որոշակի բարեփոխումներ, գործընկեր երկրներին հնարավորություն կտա աստիճանաբար ինտեգրվելու եվրաատլանտյան կառույցներին՝ առանց ցավալի կորուստների, որոնք առաջանում են ՆԱՏՕ-ին հապճեպ անդամակցելու դեպքում:

---

[62] Տես «Azerbaijan and Georgia mull pipeline security». «Azernews», 2002, № 14 (248) (http://www.bakupages.com/pubs/azernews/7937_en.php):

[63] Տես «Statement by the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Armenia» (http://www.armeniaemb.org/News/Index.htm), *նաև՝* «Romania Pledges Support for Azerbaijan's Bid for NATO Membership». 2003, 8 April, Tuesday (http://www.eurasianet.org/resource/azerbaijan/hypermail/200304/0021.shtml):

[64] Տես *Jeffrey Simon.* Prepared Statement for Committee on Foreign Relations, United States Senate Hearing on NATO Enlargement. Institute for National Strategic Studies, National Defense University, 2003, 3 April:

ԱԳԳՀ և ԳՀԽ ծրագրերի զարգացման տրամաբանական շարունակություն կարող է դառնալ Եվրաատլանտյան գործընկերության խորհրդի համապարփակ արդիականացումը: ԵԱԳԽ այս փոխակերպումը կազդի հավաքական անվտանգության հիմնական հետխորհրդային կազմակերպության՝ ՀԱՊԿ-ի հետագա կառուցողական փոխակերպման և վերջինիս հետ գործընկերության զարգացման վրա:

2004 թ. ՆԱՏՕ-ի Ստամբուլյան գագաթնաժողովի ոգով թարմացված ԵԱԳԽ-ն կարող է ավելի ակտիվ դեր ունենալ հատկապես Հարավային Կովկասում՝ կարևորելով համատեղ անվտանգության ճարտարապետությունը և այն պահպանելով ի նպաստ անվտանգության ծրագրերում Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Վրաստանի ներգրավման, ծրագրեր, որոնք ֆինանսավորվում են միայն նրանց համատեղ մասնակցության հստակ սահմանված պայմանով[65]:

ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից ղեկավարվող ու վերահսկվող ինքնորոշման հանրաքվեների միջոցով անկախացած մարզերի քաղաքական կարգավիճակի հաստատութենացման հարցի լուծումը իրական իրավաքաղաքական հիմք կդառնա Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային նոր՝ ոչ գաղութային[66], ինտեգրման համար: Համագործակցության շրջանակներում ծավալվող անվտանգային երկխոսության հաստատութենացումը տարածաշրջանային տնտեսությունները կազատի անվտանգության ապահովման ծանր բեռից:

VII. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Արևմտյան Եվրոպայում և աշխարհի մի շարք այլ տեղերում կիրառվող ընդհանուր բազմամակարդակ ինքնիշխանության հասկացությունը Հարավային Կովկասի քաղաքական վերնախավի կողմից դեռ համապատասխան ձևով չի ընկալվում: Խոսքով ժողովրդավարության ջատագովի դերում հանդես գալով՝ տարածաշրջանի երկրները դեռ գտնվում են կոնկրետ էթնիկական

[65] Տես «Center for Defense Information. NATO Issues. Press Briefing Growing Pains: The Debate on the Next Round of NATO Enlargement». 2002, 13 May (http://www.cdi.org/nato/nato-press-briefing-051302.cfm):

[66] Անհրաժեշտ է նշել այն փաստը, որ Ադրբեջանի և Վրաստանի ներկայիս Սահմանադրությունները չեն ներառում էթնիկական փոքրամասնությունների ինքնորոշման օրենսդրական նորմեր: Իրենց սահմանադրական օրենքներով այս պետությունները միանման են և նախկին խորհրդային ինքնավար հանրապետությունների՝ Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությանը գործնականում թույլ չեն տալիս բնակչության շրջանում հայտ ներկայացնելու՝ իր ներկայիս բնակության վայրերում ինքնորոշման հանրաքվեներ անցկացնելու վերաբերյալ: Տես «Վրաստանի Սահմանադրություն», գլուխ I, հոդված 2 (http://members.tripod.com/ggdavid/georgia/const8.htm), *նաև*՝ «Ադրբեջանական Հանրապետության Սահմանադրություն», գլուխ II «Պետության Հիմք», հոդվածներ 7 և 11 (http://www.constitutional-court-az.org/const-chapter2.htm):

տարածքի նկատմամբ «տիտղոսային ազգի» աստիճանակարգային գերիշխանության խորհրդային ավանդության ազդեցության տակ, ինչը շարունակական էթնիկական լարվածության պատճառ է հանդիսանում: Կարելի է պատկերացնել, թե որքան դժվար կլինի համաձայնեցվածփոխզիջումային ժողովրդավարական մոտեցում կիրառել Կովկասում, որտեղ դեռ առկա են կեղծ ժողովրդավարական տերմինաբանությամբ քողարկվող խորհրդային գաղութատիրական ճնշիչ մշակույթն ու կոռուպցիան: Այնուամենայնիվ, արդյունավետ տարածաշրջանային քաղաքականության նոր ճարտարապետության հեռանկարում տվյալ մոտեցումը կարող է իրականություն դառնալ բոլոր շահագրգիռ կողմերի մասնակցությամբ: Կոսովոյում ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ ժամանակավոր առաքելությունների դասերի ու փորձի օգտագործմամբ կարելի է լուծել նաև Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունները: Դրա ճանապարհին է ինքնորոշման վերը նկարագրված հանրաքվեների անցկացումը:

Իհարկե, տարածաշրջանային ճարտարապետության ձևավորումը չի կարող իրականացվել միանգամից՝ մեկ ոստյունով: Փոխարենը կարելի է ակնկալել մի շարք պակաս հավակնոտ քայլեր՝ ուղղված ժամանակի ընթացքում տարածաշրջանային անվտանգության փաստացի հիմքերի ստեղծմանը: Ավելին, այդ վերջնական նպատակին հասնելու գործընթացը նախապես կպահանջի կենտրոնացում այն պրոբլեմների վրա, որոնց համընկնումը տարածաշրջանային պետությունների համար տրամաբանորեն ակնկալելի է, ինչպես, օրինակ, ապօրինի տարանցումների կանխումը, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը, աղետներին արձագանքումն ու փրկարար-որոնողական գործողությունները: Հայաստանի ու Վրաստանի, ինչպես նաև Վրաստանի ու Ադրբեջանի միջև որոշ երկկողմ առաջընթաց եղել է: Սակայն երկու հակամարտող երկրների՝ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև համագործակցություն չկա:

Որպես այս երեք հարևան պետությունների միջև հարաբերությունների մեկուսացածության բնորոշ օրինակ կարելի է բերել հակաահաբեկչական պայքարի ոլորտում ստեղծված իրավիճակը. բոլոր երեք երկրներն էլ ակտիվորեն ներգրավված են ամերիկյան հակաահաբեկչական ծրագրերում, սակայն հարավկովկասյան պետությունների միջև միջսահմանային համագործակցություն դեռևս չկա: Ահա թե ինչու տրամաբանական է թվում տարածաշրջանում հակաահաբեկչական պայքարի և թմրադեղերի ապօրինի տարանցման ու վաճառքի դեմ միջոցների համատեղ ձեռնարկումը: Այդ միջոցների շարքը կարելի է դասել տարածաշրջանի պետությունների իրավապահ իշխանությունների ու հատուկ ծառայությունների միջև աշխատանքային մակարդակով տեղի ունեցող շփումների զարգացումը:

Հնարավորության դեպքում այս գործընթացը կարելի է ընդլայնել՝ գործադրելով փոխադարձ վստահության ձևավորման այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են ընդհանուր վաղօրոք ահազանգումը Ադրբեջանի և Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կամ Վրաստանի և Աբխազական Հանրապետության ու Հարավային Օսեթիայի Հանրապետության հակամարտության ասպարեզում, զորավարժություններին փոխադարձաբար դիտորդներ ուղարկելը, հակամարտող կողմերի սահմանային միջադեպերի ռիսկի նվազեցման գործընթացների հաստատումը՝ ԵԱՀԿ, ՆԱՏՕ-ի ԳՀԽ, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի ընդհանուր հովանավորությամբ և ակտիվ խթանմամբ:

Բազմակողմ տարածաշրջանային համագործակցության զարգացումը՝ որպես տնտեսական առաջընթացի, քաղաքական ու տնտեսական կայունացման և բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատման հիմք, կարող է դառնալ կովկասյան տարածաշրջանի բոլոր նախաձեռնությունների գլխավոր նպատակը[67]: Հովանավոր կազմակերպությունները, ինչպիսիք են Եվրամիությունը, Համաշխարհային բանկը, Արտարժույթի միջազգային հիմնադրամը և Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությունը, կարող են նպաստել կովկասյան երկրների ժողովրդական տնտեսության ազատականացմանը: Դրան հիմք կարող է ծառայել Սևծովյան տնտեսական համագործակցության շրջանակներում իրագործվող ներտարածաշրջանային համագործակցության երկկողմ ծրագրերի առաջնահերթ ֆինանսավորումը:

Կոնկրետ տնտեսական համագործակցության գործողությունները բազմազան են և ներառում են այն բոլոր խնդիրները, որոնք կարող են որևէ հետաքրքրություն ներկայացնել տարածաշրջանի երկրների համար: Սևծովյան երկրների տնտեսական համագործակցության շրջանակներում բազմազգ աշխատանքային խմբերի ակտիվ ֆինանսական աջակցությամբ բոլոր ազգային պետություններն ու նորաստեղծ էթնիկական կազմավորումները կարող են կազմակերպել քննարկումներ այնպիսի ոլորտներին առնչվող ընդհանուր տնտեսական շահերի վերաբերյալ, ինչպիսիք են, օրինակ, տեղեկատվության ու հեռահաղորդակցության, էներգետիկայի, տրանսպորտի ենթակառույցների, գյուղատնտեսության, քաղաքացիական պաշտպանության, արտագաղթի, փոքր ձեռնարկատիրության, վիճակագրական, վերապատրաստման և կրթության, գիտատեխնիկական, զբոսաշրջության, ֆինանսական, շրջակա միջավայրի պաշտպանության, կոռուպցիայի վերացման, ապօրինի տարանցումների և առևտրի, կազմակերպված հանցագործության և այլ ոլորտներ:

Ամփոփելով այս վերլուծությունը՝ կարող ենք ենթադրել, որ Կովկասում երկարատև խաղաղության ու կայունության, ինչպես նաև ամբողջ Կենտրոնա-

[67] Տես *Natella Akaba.* The Stability Pact for the Caucasus as a Model of Caucasian Integration (http://www.socsci.uci.edu/istudies/peace/progs/pdfs/english7.htm):

կան Եվրասիայի տարածաշրջանում ինտեգրման ծրագրերի իրականացմանը հիմնականում կարելի է հասնել Կովկասում ընդհանուր անվտանգության նոր ճարտարապետության զարգացմամբ: Դա կարող է ապահովված լինել առնվազն հետևյալ եռակողմ գործընթացների միջոցով:

- **Անվտանգության հայեցակարգի վերաձևակերպում և՛ էթնիկ խմբերի, և՛ նախկին խորհրդային գաղութակալ «տիտղոսային ազգերի» համար:** Ենթադրվում է, որ այս մոդելը պետք է ձևավորվի նախկին խորհրդային ինքնավարությունների՝ Աբխազիայի, Լեռնային Ղարաբաղի ու Հարավային Օսեթիայի բնակչության ինքնորոշման հարցով ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից անցկացվելիք հանրաքվեների միջոցով: Դա կապահովի Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի, ինչպես նաև Վրաստանի և Ադրբեջանի փոխհարաբերություններում հետխորհրդային քաղաքական իրողությունների իրավականորեն հիմնավորված հաստատման ժողովրդավարական ձևաչափը:
- **Կովկասյան պետությունների ազգային անվտանգության առկա ռազմավարությունների ու քաղաքականությունների վերաձևակերպում՝** ԵԱՀԿ և ԵԱԳԽ-ՆԱՏՕ-ի, ինչպես նաև ՀԱՊԿ-ի տարածաշրջանային ծրագրերի շրջանակներում ինտենսիվ կերպով փոխգործելու և Հարավային Կովկասում առաջատար դերակատարների՝ ԱՄՆ-ի ու Ռուսաստանի ակտիվ մասնակցության անհրաժեշտության գիտակցմամբ: Այս լույսի ներքո Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները, որ առաջ են քաշվել այս փաստաթղթում, կարող են համարվել ազգային, տարածաշրջանային և միջազգային մակարդակներում Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության մշակման մեջ պրագմատիկ ներդրում կատարելու փորձ:
- **Կովկասյան պետությունների ժողովրդական տնտեսությունների համաձայնեցված ազատականացում ազգային անվտանգության շահերով պայմանավորված սահմանափակումից,** ինչը կարող է իրականացվել Սևծովյան երկրների տնտեսական համագործակցության շրջանակներում, Եվրամիության, Համաշխարհային բանկի, Արտարժույթի միջազգային հիմնադրամի և Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության կողմից ֆինանսավորվող և ԵԱՀԿ ու ԵԱԳԽ հովանու ներքո իրագործվող ներտարածաշրջանային տնտեսական ծրագրերի խորացման միջոցով:

Ստորև որպես հավելված բերվող «Ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագրում» հեղինակը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության վերակառուցման գծով կատարված այս ուսումնասիրության համատեքստում ներկայացնում է Հայաստանի անվտանգության հեռանկարների վերաբերյալ իր պատկերացումը:

VIII. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՃԵՊԱԳԻՐ (ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ)

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

20-րդ դարի վերջը նշանավորվեց գաղափարական առճակատման և «սառը պատերազմի» ավարտով: Որպես արդյունք՝ հնանում են միջազգային դաշինքների, առանձին պետությունների և տարբեր կազմակերպությունների անվտանգության մասին ավանդական պատկերացումները և հայացքները:

Վերջին տարիներին ի հայտ են եկել մի շարք երևույթներ, որոնք իբրև միջազգային հարաբերություններ ձևավորող գործոններ ներազդում են միջազգային անվտանգության կառույցների ու ռազմաքաղաքական ուժերի վրա: Այդ երևույթների վտանգավորությունը պայմանավորված է նրանց համընդգրկուն համաշխարհային բնույթով: Օրինակ՝ միջազգային ահաբեկչությունը, լինելով արդի միջազգային անվտանգության համար հիմնական սպառնալիք, ներազդում է անվտանգության պետական և միջազգային համակարգերի զարգացման, ընդլայնման ու վերակառուցման, և առաջին հերթին՝ ինտեգրման գործընթացների ինտենսիֆիկացման վրա:

Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է մի տարածաշրջանում, որտեղ առկա են անցումային ժամանակաշրջանին բնորոշ բոլոր զարգացումները: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո այստեղ ի հայտ եկան անվտանգության դեմ ուղղված և՛ ներտարածաշրջանային, և՛ արտատարածաշրջանային սպառնալիքներ: Եթե ներտարածաշրջանային սպառնալիքները առավելապես պայմանավորված էին ազգամիջյան հակամարտություններով, ապա արտատարածաշրջանային սպառնալիքները հետևանք էին մի քաղաքական վակուումի, որը փորձում էին լրացնել տարբեր շահեր ունեցող զանազան ուժեր: Լինելով Արևելքի և Արևմուտքի, Հյուսիսի և Հարավի, Եվրոպայի և Ասիայի, Ռուսաստանի, Միացյալ Նահանգների և Եվրամիության, ՆԱՏՕ-ի և ՀԱՊԿ-ի շահերի հանգուցակետ՝ հարավկովկասյան տարածաշրջանը կրում է այդ շահերի համադրման ու մրցակցության ազդեցությունը: Դրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ անվտանգության ապահովման ոլորտն ու դրանում տեղի ունեցող գործընթացները էապես քաղաքականացած են և այս տարածաշրջանի երկրների համար ունեն առաջնահերթ նշանակություն:

Վերջին շրջանում Հարավային Կովկասում ծավալվող ռազմաքաղաքական գործընթացների ազդեցությունը էապես ուժգնացել է, ինչի հետևանքով տարածաշրջանում ակտիվացել է տարբեր շահագրգիռ ուժերի, գերտերությունների և անվտանգության համակարգերի գործունեությունը: Դա պայմանավորված է ահաբեկչության դեմ պայքարի համընդհանրացմամբ, Իրաքում ծավալված մարտական գործողություններով, ՆԱՏՕ-ի ու ԵՄ-ի ընդլայնմամբ և ԱՊՀ ու ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում ընթացող ինտեգրմամբ:

2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հայաստանի ներկան գնահատելու և ապագան կառուցելու համար անհրաժեշտ է հստակ պատկերացում ունենալ ազգային անվտանգության հետևյալ հիմնադրույթների մասին[68].

–Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը Հայաստանի՝ որպես պետության և հայ հասարակության՝ որպես քաղաքացիական հասարակության անվտանգ գոյությունն է,

–Հայաստանի ազգային անվտանգության երաշխիքն է համընդհանուր ժողովրդավարական արժեքների՝ պետության, հասարակության և անհատի (իրենց հիմնարար իրավունքներով և ազատություններով հանդերձ) երաշխավորված պաշտպանության գործուն համակարգը,

–Հայաստանի ազգային անվտանգության ապահովումը պետության գոյության դեմ ուղղված սպառնալիքների գնահատումն է, դրանց կանխումն ու չեզոքացումը, ինչպես նաև նրա կայուն զարգացման երաշխավորումը,

–Հայաստանի ազգային անվտանգության դեմ ուղղված հիմնական սպառնալիքներն են՝ ժողովրդի ֆիզիկական գոյությանը, Հայաստանի տարածքային

[68] Տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստան. մարտահրավերներ և պատասխաններ» հարցազրույցը» (http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=11), *նաև*՝ «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը Եվրոպայի Խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի նստաշրջանում»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23 (http://news.president.am/arm/?sub=news&day=23&month=06&year=2004), «ՀՀ ԱԳ նախարար Վարդան Օսկանյանի ելույթը ԵԱՀԿ նախարարների խորհրդի 12-րդ հանդիպմանը»: Սոֆիա, 2004 թ. դեկտեմբերի 7 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/041206_vo_osce.html):

ամբողջականությանն ու անկախությանն սպառնացող, ինչպես նաև միջազգային ու տարածաշրջանային մեկուսացման վտանգները:

Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարությունը խարսխվելու է նշված սկզբունքների վրա[69]:

3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի կայուն զարգացմանը խոչընդոտում են բազմաթիվ մարտահրավերներ և վտանգներ, որոնք իրավունքի գերակայության վրա հիմնված սոցիալական պետության կառուցման ճանապարհին սպառնում են նրա ազգային անվտանգությանը: Դրանք նաև խոչընդոտում են այն համընդհանուր ժողովրդավարական արժեքների պաշտպանությանը, որոնք կարող են ձեռք բերվել կայուն և շարունակական զարգացման միջոցով: Այդ սպառնալիքներն ու վտանգները դրսևորվում են ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին հարաբերություններում: Դրանք առնչվում են մեր պետության զարգացմանը և ունեն համաչափ կամ անհամաչափ բնույթ[70]:

[69] Տես «Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты», интервью с советником Министра обороны по политическим вопросам, доктором политологии Г. С. Котанджяном. «Голос Армении», 11 февраля 2003 г.:

[70] Հեղինակի տեսակետից արդի պայմաններին բնորոշ նոր անհամաչափ սպառնալիքներն այն սպառնալիքներն են, որոնք պետության անվտանգության դեմ ուղղված են ոչ թե մեկ այլ պետության (համաչափ սուբյեկտ), այլ այն սուբյեկտների կողմից, որոնք չունեն պետությանը բնորոշ հատկանիշներ և ունակ են գործելու իշխանությունների դեմ թե՛ երկրի ներսում, թե՛ երկրի սահմաններից դուրս: Անհամաչափ սպառնալիքները հանգեցնում են տեղային, տարածաշրջանային, արտատարածաշրջանային և միջազգային քաղաքական մակարդակներում հասարակական կազմակերպությունների (էթնիկական, էթնիկ-կրոնական, ահաբեկչական, ապստամբական և հանցագործ խմբավորումներ, շարժումներ, ցանցային կազմակերպություններ և այլն) և կանոնավոր կառավարական ուժերի (բանակ, անվտանգության հաստատություններ և այլն) միջև հակամարտության:
Մի շարք դեպքերում այս անհամաչափ սպառնալիքների իրական աղբյուրներն են թշնամական պետությունների կառույցները կամ միջկառավարական դաշինքները, որոնք կա՛մ աջակցում ու սնուցում են այդ սպառնալիքների իրացումը, կա՛մ էլ ոչ կառավարական կազմակերպության քողի տակ մասնակցում են դրանց իրականացմանը: Անհամաչափ սպառնալիքների տարբերակիչ հատկանիշն այն է, որ դրանց աղբյուրներն ու իրականացման ուղիները դրսևորվում են ավելի մեծ անորոշությամբ, ինչպես նաև այդ սպառնալիքներն ու դրանց հետևանքները ի հայտ են գալիս անկանխատեսելիորեն: Կործանարար բնական ու տեխնածին աղետները, որոնք ուղղված են պետության անվտանգության դեմ և ենթակա չեն կառավարարության կողմից վերահսկման, նույնպես կարող են դիտվել որպես անհամաչափ սպառնալիքներ:

Արտաքին համաչափ սպառնալիքներն են՝ ժողովրդի ֆիզիկական գոյության, պետության անկախության և տարածքային ամբողջականության նկատմամբ հնարավոր ոտնձգությունները, Լեռնային Ղարաբաղի ռազմակալման նպատակով Ադրբեջանի կողմից ռազմական գործողությունների վերսկսման ծրագիրը, Հայաստանի շրջափակումը, թշնամական պետությունների կողմից իրականացվելիք քաղաքական, տնտեսական ու հաղորդակցական մեկուսացումը և դրա հետևանքով Հայաստանի միջազգային դերի նվազումը, բարեկամական դաշինքների թուլացումը կամ քայքայումը, թշնամական ռազմաքաղաքական դաշինքների ստեղծումն ու ամրապնդումը: Սպառնալիք կարող են լինել Հայաստանի՝ կենսական ու ռազմավարական նշանակություն ունեցող շահերին վնասելու նպատակով թշնամական պետությունների կողմից նրա վերաբերյալ ապատեղեկույթի տարածման փորձը և միջազգային հանրության բացասական կարծիքի ձևավորումը:

Արտաքին անհամաչափ սպառնալիքներն են՝ Հայաստանի դեմ ոչ կանոնավոր ռազմական ուժի կիրառումը, Հայոց սփյուռքի դերի անկումը նրա ուծացման ու ինքնության կորստի պատճառով և համաշխարհային, այդ թվում՝ կիբեռ- և տեղեկութային, ահաբեկչությունը:

Ներքին համաչափ սպառնալիքներն են՝ իրավական սոցիալական պետության և քաղաքացիական հասարակության կայացման համար անհրաժեշտ օրենսդրական ու վարչահաստատութենական հատկանիշների ձևավորման ոչ բավարար որակն ու տեմպերը: Այս սպառնալիքների շարքում են նաև պետական համակարգի անկատարությունն ու ոչ լիարժեքությունը, արդյարադատության և ներքին անվտանգության կառույցների գործունեության անբավարար մակարդակը, ներքին հաղորդակցությունների խաթարումը և պետական տեղեկատվական հնարավորությունների անբավարարությունը:

Այսպիսով՝ սպառնալիքների անհամաչափությունը բնորոշվում է այն փաստով, որ պետության, կառավարական հաստատությունների կամ տվյալ ազգի քաղաքացիական հասարակության դեմ ուղղված սպառնալիքների աղբյուրները, ինչպես նաև դրանց իրագործման մեխանիզմներն ու ճանապարհները բնույթով ոչ կառավարական են: Անհամաչափ սպառնալիքների աղբյուրները և իրականացման մեխանիզմները կարող են ունենալ կա՛մ ներքին, կա՛մ արտաքին ծագում (տես «Հայաստան. մարտահրավերներ և պատասխաններ». հարցազրույց ՀՀ Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի հետ»: «Երկիր» (http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=11)), *նաև՝ Colin S. Gray.* Thinking Asymmetrically in Times of Terror. «Parameters», 2002, Spring, PP. 5–14 (http://carlisle-www.army.mil/usawc/Parameters/02spring/gray.htm); *Vice Admiral Thomas R. Wilson,* Director, Defense Intelligence Agency. Global Threats and Challenges Through 2015. «Statement for the Record», Senate Armed Services Committee, 2000 (http://russia.shaps.hawaii.edu/security/us/wilson_2000.html):

Ներքին անհամաչափ սպառնալիքներն են՝ սոցիալական շերտավորման խորացումն ու աղքատությունը, կոռուպցիան, հասարակական հարաբերությունների հնարավոր քրեականացումը, պետական համակարգի նկատմամբ ժողովրդավարական վերահսկողության գործում հասարակական կազմակերպությունների դերի նվազումը, իշխանությունների հանդեպ հանրության անվստահությունը, հասարակության ազդեցիկ խմբերի միջև անհանդուրժողության մթնոլորտի ձևավորումը և իշխանություններին անհեռազանության հնարավոր դրսևորումները, ժողովրդագրական բացասական միտումները և արտագաղթը, խոսքի ազատության պակասը, զանգվածային լրատվության միջոցների հնարավորությունների սահմանափակությունը, գիտական ու մշակութային ներուժի արտահոսքը, հոգևոր ու բարոյական արժեքներին հասցվող վնասը, բնական աղետները կամ միջավայրի վատթարացումը, ինչպես նաև մահաբեր համաճարակները:

3.1. Հայաստանի ներքին անվտանգության ռազմավարությունը

Հայաստանի ներքին անվտանգության ապահովումը պայմանավորված է առաջին հերթին ժողովրդավարական արժեքների արմատավորմամբ, պետության և հասարակության գոյության ու կենսագործունեության բոլոր բնագավառներում թափանցիկության ապահովմամբ: Գիտակցելով դրա անհրաժեշտությունը և երկրի համար անվտանգ ապագա կերտելու կարևորությունը՝ Հայաստանի Հանրապետությունը որդեգրել է բարեփոխումների ռազմավարություն: Դրանք իրականացնելիս Հայաստանի Հանրապետությունն առաջնորդվում է իր ազգային-պետական շահերով: Այդ շահերը կնպաստեն միջազգային հանրության աջակցությամբ պետության և հասարակության ամրապնդմանն ու միջազգային ինտեգրմանը՝ ազգային ինքնության պահպանման պայմանով:

Ժողովրդավարական բարեփոխումների ռազմավարության նպատակը ներքին սպառնալիքների կանխումն է: Այն նախատեսում է ժողովրդավարական արժեքների արմատավորում պետության և հասարակության կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում, ներառյալ նաև անվտանգության ոլորտը: Միևնույն ժամանակ ժողովրդավարական բարեփոխումները Հայաստանի ներքին ու արտաքին անվտանգության երաշխիքն են:

ա) Միջազգային ինտեգրում ժողովրդավարացման միջոցով

Հայաստանի ազգային-պետական կառուցման գերնպատակը ժողովրդավարացման միջոցով միջազգային ինտեգրումն է[71]: Դա է կայուն առաջընթացի, անվտանգ ապագայի կերտման բանալին և ազգային անվտանգության համար սպառնալիքների չեզոքացման արդյունավետ ճանապարհը:

Ժողովրդավարական բարեփոխումների ռազմավարությունը պահանջում է պետական գերատեսչությունների, բոլոր մակարդակների կառավարման մարմինների և հասարակության միասնական ու կառուցողական աշխատանք: Բարեփոխումների ձախողումը կդառնա անմիջական և համընդգրկուն սպառնալիք՝ ուղղված ազգային անվտանգության դեմ, քանի որ կարող է խոչընդոտել երկրի կայուն զարգացմանը: Եվ վերջապես, Հայաստանին կարող է սպառնալ այսպես կոչված «չկայացած պետություն» դառնալու վտանգը[72]:

Այսպիսով՝ ժողովրդավարական բարեփոխումների միջոցով Հայաստանի Հանրապետության կայուն զարգացման քաղաքականությունը համարվում է պետության այն ռազմավարությունը, որն ապահովում է ազգային անվտանգությունն ու կայուն զարգացումը, ըստ առաջնահերթությունների լուծում է պետության հիմնախնդիրները, այդ նպատակին հասնելու համար մշակում և իրականացնում է միասնական ծրագրեր:

բ) Օրենսդրական բարեփոխումներ

Անցումային շրջանում գտնվող այնպիսի երկրում, ինչպիսին Հայաստանն է, օրենսդրական բարեփոխումները առողջ և կայուն քաղաքացիական հասարակության կայացման նախապայմանն են, քանի որ դրանք կոչված են իրավունքի գերակայության ամրապնդմանը և օրենսդրորեն կարգավորելու են պետության, հասարակության ու անհատի կենսագործունեության բոլոր բնագավառները: Օրենսդրական բարեփոխումները նպաստում են ազգային ինքնության պահպանմանը և միջազգային ինտեգրման միջոցով երկրի կայուն ու շարունակական զարգացմանը[73]:

---

[71] Տես «Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_ president.html), *նաև՝* «Արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանի «Քաղաքական մարտահրավերներ և զարգացման հեռանկարներ» ելույթը Հարավային Կովկասի հարցերով համաժողովում»: Բեռլին, 2003 թ. նոյեմբերի 12 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/031112vo_berlin.html):

[72] Տես «Failed and Collapsed States in the International System». The African Studies Centre, Leiden; The Transnational Institute, Amsterdam; The Center of Social Studies, Coimbra University; and The Peace Research Center–CIP-FUHEM, Madrid, 2003, December (http://www.globalpolicy.org/nations/sovereign/failed/2003/12failedcollapsedstates.pdf); *Daniel Thürer.* The «Failed State» and International Law. «International Review of the Red Cross», 1999, 31 December, № 836, PP. 731–761:

[73] «Հայաստանում կոռուպցիան արմատախիլ անելուն ուղղված անհետաձգելի միջոցառումների շարքին առաջին հերթին կդասեի դատահիրավական համակարգի բարեփոխումների խորացման անհրաժեշտությունը, հարկային և մաքսային մարմիններում վարչարարության կատարելագործումը, պետական ծառայության արդյունավետ համակարգի

Հայաստանում ժողովրդավարական արժեքները դեռ նոր են արմատավորվում, և ազգային պետությունը չի կարող միայնակ իրականացնել բոլոր բարեփոխումները: Կայացած ժողովրդավարական պետությունները (ԱՄՆ, Եվրամիության երկրներ) տասնամյակներ շարունակ տքնաջան աշխատել և, առաջնորդվելով «փորձի ու սխալի» մեթոդով, զարգացրել են իրենց ժողովրդավարությունը: Հայաստանը որդեգրել է այդ երկրների հետ սերտ համագործակցության քաղաքականություն: Հայաստանն իր օրենսդրական համակարգը այսօր ձևավորում է եվրոպական կառույցների (Եվրամիություն, Եվրախորհուրդ, ԵԱՀԿ) և առաջատար եվրոպական հաստատությունների, հատկապես՝ օրենքի միջոցով ժողովրդավարության եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկյան կոմիտե)[74] աջակցությամբ: Հայաստանը խորհրդատվական անգնահատելի օժանդակություն է ստացել ԱՄՆ-ից և Ֆրանսիայից:

Հայաստանը հաստատակամ է օրենսդրական բարեփոխումների շարունակական առաջմղման գործում՝ համագործակցելով իր միջազգային գործընկերների հետ[75]:

գ) Հաստատութենական բարեփոխումներ

Հաստատութենական բարեփոխումները միտված են կառավարման հաստատությունների շինարարության համակարգմանը, դրանց թափանցիկ գործունեության ապահովմանը, կոռուպցիայի հաղթահարմանը, արդյունավետ հասարակական ժողովրդավարական վերահսկողության մեխանիզմների ստեղծմանը: Այդ նպատակով Հայաստանը միջազգային հանրության աջակ-

Ձևավորումը: Այսինքն՝ հակակոռուպցիոն քաղաքականության իրականացման գործում մեխանիզմների ստեղծումը:

Ընդհանուր կոռուպցիոն ռիսկերի կրճատման տեսանկյունից հատկապես կնշեի մրցակցային միջավայրի հաստատման կարևորությունը, կառավարության գործողությունների կանխատեսելիությունը, ընթացակարգերի պարզեցումը, դրանց թափանցիկությունն ու հասարակական վերահսկողությունը: Այսպիսին են այսօրվա մեր առաջնահերթություններն ու դրանց նպատակն է ապահովել Հայաստանում տնտեսական բարեփոխումների և ժողովրդավարացման գործընթացի անշրջելիությունը» (տես «Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_president.html)):

[74] Տես «Opinion no. 212/2002, European Commission For Democracy Through Law» (Venice Commission). «Conclusions of the Meeting of the Working Group on Legislative Reforms to be Carried Out in the Republic of Armenia before the Entry into Force of the Revised Constitution». Strasbourg, 2002, 11–12 July (http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL(2002)109-e.pdf):

[75] Տես *Mkrtych (Sos) Gimishyan.* Political and Constitutional Reform in Armenia (Reforms Process in Georgia, Armenia and Azerbaijan examined). IDEA, 2005, 30 March (http://www.idea.int/europe_cis/reform_05.cfm):

ցությամբ պետք է իրականացնի բազմաթիվ երկարաժամկետ ծրագրեր[76]: Դրանք ներառում են «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական» ծրագիրը, «Հակակոռուպցիոն ռազմավարության և դրա իրականացման միջոցառումների» ծրագիրը և այլն:

Հայաստանի համար առաջնահերթություններից պետք է լինեն հասարակական կազմակերպությունների միջոցով քաղաքացիական հասարակության զարգացումը և հասարակության միավորումը տնտեսական, քաղաքական ու սոցիալական առաջընթացը խթանող ազգային ծրագրերի շուրջը: Այս նպատակով Հայաստանը համագործակցում է տարբեր եվրոպական հասարակական կազմակերպությունների հետ և իրականացնում է մի շարք հասարակական կրթական-ուսուցողական ծրագրեր:

դ) Տնտեսական բարեփոխումներ

Հայաստանում տնտեսական բարեփոխումները նպատակաուղղված են շուկայական տնտեսության կառուցմանը, ազատ շուկայական հարաբերությունների հաստատմանը, փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացմանը, գործարարության ոլորտում ազատ ու արդար մրցակցության ապահովմանը, բարձր տեխնոլոգիաների և տնտեսության գիտատար ճյուղերի զարգացմանը, էներգիայի այլընտրանքային աղբյուրների ստեղծմանը և հաղորդակցության ուղիների հնարավորությունների ընդլայնմանը: Սակայն դրանք այսքանով չեն սահմանափակվում[77]: Տնտեսական բարեփոխումներ իրականացնելիս Հայաստանը պետք է կարևորի ներդրումների համար բարենպաստ միջավայրի ստեղծումը, խրախուսի կապիտալի ներհոսքը, մեծացնի արտահանման ծավալները, ինչպես նաև մշակի թափանցիկ մաքսային ու հարկային օրենսդրություն՝ Եվրոպայի տնտեսությանը Հայաստանի տնտեսության ինտեգրումն ապահովելու համար: Այդ քաղաքականության կարևոր բաղադրիչը տնտեսության մենաշնորհային-օլիգարխիական վերահսկման հաղթահարումն է:

[76] Տես «World Bank Supports Implementation of Poverty Reduction Strategy in Armenia». Washington, 2004, 18 November (http://www.worldbank.org.am/WBSITE/EXTERNAL/ COUNTRIES/ECAEXT/ARMENIAEXTN/0,,contentMDK:20284788~menuPK:301584~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:301579,00.html); «Lessons from Armenia's Institutional and Governance Review: Armenia's experience with a new World Bank tool offers valuable guidance for similar efforts elsewhere». The World Bank, «Prem Notes», 2002, December (http://www1.worldbank.org/prem/PREMNotes/premnote76.pdf):

[77] Տես «European Economic Chamber to Contribute to Economic Reforms in Armenia». «Armenian News Network», «Groong», 2005, 22 May (http://www.network54.com/Forum/149359/thread/1116860670/1116860670/ArCNews+NewsLetter); *նաև՝* «New Armenian Economic Plan Targets Poverty». Eurasianet Organization, 2004, 29 June (http://www.aiprg.net/en/content/65/#new_armenian), «Հայերի դերը միջազգային հանրության մեջ: Լոս Անջելեսի Համաշխարհային հարաբերությունների խորհրդում ՀՀ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը», 1998 թ. սեպտեմբերի 28 (http://www.lawac.org/speech/pre%20sept%2004%20speeches/kocharian.html):

ե) Սոցիալական բարեփոխումներ

Սոցիալական բարեփոխումները հիմնականում նպատակաուղղված են սոցիալական անվտանգության մեխանիզմների մշակմանը: Դրանք ներառում են սոցիալական և ապահովագրական ֆոնդերի ստեղծում, բնակչության սոցիալական վիճակի բարելավում, նոր աշխատատեղերի ստեղծում, սոցիալական արդարության հաստատում: Հայաստանի բնակչության բարգավաճմանը միտված ռազմավարական բարեփոխումների անհրաժեշտությունը հիմնվում է այն հանգամանքի վրա, որ պետության անվտանգությանը քաղաքացու նվիրվածությունն զգալիորեն կախված է նրա անձնական սոցիալական անվտանգության աստիճանից և կոռուպցիայի դեմ իշխանությունների պայքարի արդյունավետության նկատմամբ նրա ունեցած վստահությունից:

3.2. Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը

Միջազգային ինտեգրումն ու փոխլրացման սկզբունքով միջազգային հարաբերությունների զարգացումը Հայաստանի արտաքին անվտանգության ապահովման ռազմավարությունն է: Ներկայումս աշխարհում տեղի են ունենում ինտեգրման ինտենսիվ գործընթացներ, և առանձին պետություններ չեն կարող ապահովել իրենց ազգային անվտանգությունը՝ առաջնորդվելով միայն իրենց ներքին շահերով: Հայաստանի արտաքին անվտանգությունը կապված է այնպիսի միջազգային ռազմաքաղաքական և աշխարհաքաղաքական զարգացումների հետ, որոնք անմիջականորեն ազդում են Հայաստանի միջազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության միջավայրի ձևավորման վրա: Հետևաբար, արտաքին անվտանգության դեմ ուղղված համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքների չեզոքացումը հնարավոր է միջազգային ինտեգրման միջոցով[78]: Հայաստանն այդ քաղաքականությունը որդեգրել է տարածաշրջանային և միջազգային մակարդակներում:

[78] Տես «Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_president.html), *նաև՝ Հայաստանում ԱՄՆ-ի դեսպան Ջոն Էվանս*. ԱՄՆ-ի համագործակցությունը Հայաստանի հետ: «Երկիր», 2005 թ. մայիսի 9 (http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=31), *նաև՝* «Հայաստանը կարևոր քայլեր է ձեռնարկում միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարում»: ՀՀ Ազգային ժողով, 2005 թ. մայիսի 13 (http://www.parliament.am/news.php?do=view&ID=1181&cat_id=2&day=13&month=05&year=2005&lang=eng), «Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты», интервью с Г. С. Котанджяном; «The National Security Strategy of the United States of America», 2002, 17 September (http://www.whitehouse.gov/nsc/nssall.html); «Концепция Национальной Безопасности Российской Федерации» (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 17 декабря 1997 г. № 1300, в редакции Указа Президента Российской Федерации от 10 января 2000 г. № 24 (http://www.iss.niiit.ru/doktrins/doktr01.htm)):

Ինտեգրման միջոցով արտաքին անվտանգության ապահովման ռազմավարությունը նպատակաուղղված է տարբեր խնդիրների լուծմանը, տարածաշրջանային ու միջազգային համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքների նախականխմանն ու չեզոքացմանը: Տարբեր ոլորտներում Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարության հիմնական առաջնահերթությունները են.

–պաշտպանական ոլորտ՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ, արդար ու ժողովրդավարական լուծում,

–տնտեսական ոլորտ՝ Հայաստանի տնտեսական մեկուսացման փորձերի չեզոքացում,

–քաղաքական ոլորտ՝ Հայաստանի և Հայոց սփյուռքի միջազգային դերի ու քաղաքական ազդեցության ևվազեցման սպառնալիքների նախականխում և Հայաստանի Հանրապետության միջազգային հեղինակության բարձրացում,

–տեղեկատվական ոլորտ՝ միջազգային հանրության ապահովում Հայաստանի մասին ճշմարիտ տեղեկությամբ, ապատեղեկության տարածման փորձերի կանխում և հաղթահարում:

Արդյունավետ ինտեգրման ռազմավարություն իրականացնելու համար Հայաստանն իր արտաքին քաղաքականության մեջ որդեգրել է փոխլրացման սկզբունքը[79]: Այդ քաղաքականության էությունը հարևան երկրների և ուժի տարբեր համաշխարհային կենտրոնների հետ հավասարակշռված ու բազմակողմանի հարաբերություններ ունենալն է: Փոխլրացման սկզբունքը չի նշանակում հավասարակշռության պահպանում ամեն գնով: Այն միտված է միջազգային հարաբերություններով ընձեռվող ինտեգրման հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործմանը: Լինելով միջազգային հանրության մի մասը՝ Հայաստանը պետք է իր փոխլրացման քաղաքականությունը հիմնի ոչ թե հակասությունների, այլ առավելապես մոտեցումների ընդհանրությունների համադրման վրա:

3.2.1. Տարածաշրջանային մակարդակ

Տարածաշրջանային մակարդակում Հայաստանի ինտեգրման ռազմավարությունը նպատակաուղղված է այնպիսի մեխանիզմների ստեղծմանը, որոնք

[79] Տես «Նոր արտասահմանից դեպի նոր հարևանություն. Հարավային Կովկասը Եվրոպայի ճանապարհին: Սևծովյան համատեքստի որոշ ենթատեքստ» (Հայաստանի Հանրապետության փոխարտգործնախարար, ԱՄՆ-ում ՀՀ նախկին դեսպան Ռուբեն Շուգարյանի 2004 թ. հոկտեմբերի 22-ին Դետրոյտում կայացած ելույթից (http://www.armeniaforeignministry.com/news/inthenews/04shugarian.html)):

երկրին հնարավորություն տան չեզոքացնելու տարածաշրջանային սպառնալիքները: Հայաստանը պատրաստակամ է ձևավորելու տարածաշրջանային համագործակցության միջավայր, ստեղծելու անվտանգության համակարգ և կառուցողական հարաբերություններ հաստատելու հարևան երկրների հետ: Այսպիսով՝ հնարավոր է օրենքի շրջանակներում լուծել տարածաշրջանային հակամարտությունները, առաջին հերթին Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը, և կանխել պատերազմի վերսկսման վտանգը: Անհրաժեշտ է նաև հաղթահարել Հարավային Կովկասում առկա բաժանարար գծերը և հակազդել այն ռազմաքաղաքական դաշինքներին, որոնք հակասում են Հայաստանի ազգային շահերին: Հայաստանի ռազմավարությունը պետք է նաև չեզոքացնի Հայաստանի դեմ ուղղված սպառնալիքները՝ դիմակայելով միջազգային անվտանգության որոշ համակարգերի և առանձին պետությունների այնպիսի քաղաքականություններին, որոնք կարող են Հայաստանը դուրս թողնել տարածաշրջանային ծրագրերից և տնտեսապես ու քաղաքականապես մեկուսացնել: Միայն տարածաշրջանային համագործակցության միջոցով է հնարավոր դիմակայել միջազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքներին, հասնել տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային զգալի առաջընթացի և ապահովել կայուն զարգացում[80]:

Հակասական և անկայուն տարածաշրջանային միջավայրում Հայաստանի համար սպառնալիքները բազմազան են: Դրանց դիմակայելու համար պահանջվում են հատուկ միջոցներ: Հետևաբար, առանձին երկրների հետ հարաբերություններ կառուցելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել դրանք:

ա) Հարաբերություններ Վրաստանի հետ

Հայ-վրացական հարաբերությունները Հայաստանի համար ունեն ռազմավարական կարևորություն, քանի որ դրանք առնչվում են անվտանգության մի շարք առաջնահերթ հիմնախնդիրների[81]:

Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից իրականացվող շրջափակման պայմաններում Վրաստանը այն հիմնական երկիրն է, որի միջոցով տրանսպորտային կապ է ապահովվում Ռուսաստանի և Եվրոպայի հետ: Բացի այդ, իր աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ Վրաստանը հանդես է գալիս որպես Հայաստանի, Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև տնտեսական ու առևտրային միջնորդ: Երկու երկրների միջև հարաբերություններին ռազմավարական բնույթ է հաղորդում նաև այն հանգամանքը, որ Վրաստանի մարզերում կա հայազգի բնակչություն, հատկապես՝ հայաբնակ Ջավախք (Սամցխե-Ջավախեթին):

Այս առումով Հայաստանի համար մտահոգության առիթ է Վրաստանում ներքաղաքական իրավիճակի ցանկացած ապակայունացում, որը կապված է էթնիկական անհանդուրժողության, Աբխազիայում և Հարավային Օսեթիայում հակամարտությունների, Ռուսաստանի և Վրաստանի միջև հարաբերությունների լարվածության հետ: Վրաստանի հայկական համայնքների դերի նվազումը, որը նրանց մասնագիտական ու սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքի հետզարգացման հետևանք է, սպառնում է երկկողմ կապերի կայունությանը, քանի որ կարող է խարխլել այն միջէթնիկական միջավայրը, որը մի ժամանակ համախմբում էր այս երկու բարիդրացիական ժողովուրդներին:

Վրաստանի ներքաղաքական իրավիճակի ապակայունացումն սպառնում է արտաքին աշխարհի հետ Հայաստանի տնտեսական ու տրանսպորտային կապերին, իսկ էթնիկական անհանդուրժողությունը կարող է հարուցել հակահայկական տրամադրություններ, որոնք կխթանեն Ջավախքի հայերի արտագաղթը: ՈՒստի Հայաստանը մեծապես շահագրգռված է Վրաստանի կայունության, հաստատուն ու անվտանգ զարգացման մեջ: Սրանք են այն սկզբունքները, որոնցով առաջնորդվում է Հայաստանը Վրաստանի հետ ունեցած հարաբերություններում: Հայաստանն աջակցում է Վրաստանին՝ Ջավախքում սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի իրականացման գործում:

Վրաց-թուրքական և վրաց-ադրբեջանական համատեղ տնտեսական, տրանսպորտային ու ռազմական ծրագրերը միտված են տարածաշրջանում հավասարակշռության խախտմանն ու Հայաստանի մեկուսացմանը: Այս առումով սպառնալից է Կարս–Ախալքալաք երկաթգծի կառուցման նախագիծը[82]: Դրա նպատակը հարավկովկասյան պետություններին Ռուսաստանի և Եվրոպայի հետ կապող ուղի բացելն է՝ Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև երկաթգծի կառուցմամբ, ընդսմին՝ առանց Հայաստանի մասնակցության: Ռազմավարական տեսանկյունից այդ նախագծի իրականացումը նպատակաուղղված է գոյություն ունեցող, բայց Թուրքիայի կողմից արգելափակված Գյումրի–Կարս երկաթգծի դերի նվազեցմանը:

[80] Տես «Armenia's Foreign Relations in 2003». «A Summary», 2004, 14 January (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_president.html); *նաև*՝ «Statement by Vartan Oskanian, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Armenia at Chatham House». London, 2004, 16 April (http://www.armeniaforeignministry.com/htms/speeches/040416_vo_uk.html):

[81] Տես «Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի պաշտոնական այցը Վրաստան», 2004 թ. հոկտեմբերի 22–24 (http://news.president.am/eng/?sub=official&id=124&from=0&year=2004), *նաև*՝ «Saakashvili Comments on the Armenian President's Visit» (http://www.armeniandiaspora.com/forum/showthread.php?t=22181); «National Security Concept Finalized, Civil Georgia». UNA, «Georgia Online Magazine», 2005, 15 May (http://www.civil.ge/eng/article.php?id=9887):

[82] Տես *Artyom Yerkanyan*. The new «Project of the Century» against Armenia: it is decided to create a consortium for implementing the construction works of Kars–Akhalkalaki railway. «PanARMENIAN Network» analytical department, 2005, 6 April (http://www.panarmenian.net/details/eng/?id=513&date=2005-04-06):

Հայաստանի տրանսպորտային մեկուսացման ուղղությամբ Թուրքիայի և Ադրբեջանի նախաձեռնած այս ծրագրերը միաժամանակ նաև արտացոլում են Վրաստանի ազգային անվտանգության շահերը: ՈՒստի Հայաստանը փորձում է հավասարակշռել դրանք՝ Վրաստանին առաջարկելով վերագործարկել Սուխում–Թբիլիսի երկաթգիծը, որը ռազմավարական նշանակություն ունի Հայաստանի համար: Իր տնտեսական-տրանսպորտային մեկուսացման սպառնալիքը չեզոքացնելու նպատակով Հայաստանը զուգահեռաբար փորձում է նաև բանակցություններ վարել Կարս–Գյումրի–Թբիլիսի երկաթգծի բացման շուրջ: Այս ծրագիրը տարածաշրջանային շրջափակումից դուրս գալու իրատեսական ուղիներից մեկն է, և Հայաստանը կշարունակի ջանքեր գործադրել այն իրականացնելու ուղղությամբ:

Հայ-վրացական հարաբերությունները նաև կարևոր են փոխադարձ շահերի տեսանկյունից, քանի որ երկու երկրների աշխարհագրական դիրքը հնարավորություն է տալիս առևտրատրանսպորտային համագործակցության միջոցով Հայաստանին կապ հաստատելու Ռուսաստանի ու Եվրոպայի հետ, և Վրաստանին՝ Իրանի ու Միջին Արևելքի հետ: Բացի այդ, և՛ Հայաստանը, և՛ Վրաստանը, ելնելով ազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության շահերից, տարածաշրջանային հակամարտությունների խաղաղ լուծման կողմնակից են: Երկու երկրներն էլ ընտրել են եվրոպական ինտեգրման միջոցով զարգացման ճանապարհը, նույնիսկ եթե այդ նպատակին հասնելու ուղիները տարբեր լինեն:

Երկու երկրների միջև ռազմական համագործակցություն գործնականում գրեթե չկա, թեև երկու պետությունն էլ նշում են, որ հայ-վրացական ռազմական համագործակցությունը ռազմավարական տեսանկյունից նույնպես փոխշահավետ է: Հայաստանը քայլեր է ձեռնարկում այդ կապերն ավելի ակտիվացնելու ուղղությամբ: Հայաստանի Նախագահի՝ 2004 թ. Վրաստան կատարած այցի վերջում պաշտոնապես հայտարարվեց, որ ռազմադիվանագիտական հարաբերությունների ընդլայնման նպատակով սկզբունքորեն ձեռք է բերվել համաձայնություն երկու երկրներում ռազմական կցորդի գրասենյակ բացելու վերաբերյալ*:

Հայ-վրացական հարաբերությունները կարևոր են ոչ միայն երկու երկրների համար, այլև հարավկովկասյան տարածաշրջանում անվտանգության արդյունավետ ճարտարապետության տեսանկյունից: Այդ հարաբերությունները կա-

* Այս որոշումը Նախագահ Մ. Սահակաշվիլու կողմից հրապարակվեց Նախագահ Քոչարյանի Թբիլիսի կատարած այցի վերջում՝ 2004 թ. հոկտեմբերի 24-ի մամլո ասուլիսի ժամանակ:

րող են լինել Հարավային Կովկասում կայունության պահպանման կարևոր գործոն:

բ) Հարաբերություններ Իրանի հետ

Հայաստանի հարաբերությունները Իրանի հետ[83] կարևորվում են այն հանգամանքով, որ երկուսն էլ ցանկանում են տարածաշրջանում պահպանել ռազմաքաղաքական հավասարակշռություն ու կայունություն: Լինելով տնտեսական, ռազմական ու մշակութային մեծ ներուժ ունեցող և անկախ արտաքին քաղաքականություն վարող երկիր՝ Իրանը կարևոր դեր է խաղում տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական իրադրության ձևավորման գործում և Թուրքիայի հետ մրցակցում է և՛ տնտեսական, և՛ քաղաքական ոլորտներում: Իրանի արտաքին քաղաքականության հայեցակարգում Թուրքիան, որը ՆԱՏՕ-ի անդամ է և Իսրայելի ու ԱՄՆ-ի դաշնակից, Իրանի ազգային անվտանգության համար սպառնալիք է ներկայացնում: Թուրք-իրանական մրցակցությունը հանդես է գալիս որպես տարածաշրջանային հավասարակշռության ապահովման գործոններից մեկը, և այս առումով հայ-իրանական համագործակցությունը միտված է թուրք-ադրբեջանական դաշինքի հակահայկական քաղաքականության չեզոքացմանը:

Իրանի հետ Հայաստանի հարաբերությունները հիմնականում կրում են տնտեսական և մշակութային բնույթ: Տնտեսական հարաբերությունների մեջ զգալի առաջընթաց է տեղի ունեցել հատկապես էներգետիկայի ոլորտում: Մշակվել և այժմ իրագործվում են մի շարք տնտեսական ու էներգետիկական ծրագրեր, որոնց շնորհիվ կստեղծվի էներգիայի այլընտրանքային ռեսուրս՝ Հայաստանի էներգետիկ անվտանգությունն ապահովելու նպատակով:

Հայաստանի կողմից Իրանը կարևորվում է որպես մի երկիր, որն ապահովում է ռազմավարական ելք դեպի Ասիա և Կենտրոնական Արևելք: Սա հատկապես կարևոր է տնտեսական և տրանսպորտային շրջափակման պայմաններում Հայաստանի մեկուսացումը չեզոքացնելու առումով: Իրանը նաև այլընտրանքային կապ է ապահովում Ռուսաստանի հետ: Բացի այդ, Իրանը Ղարաբաղյան հակամարտության գոտուն հարևան երկիր է, որը հակամարտության լուծման գործում որդեգրել է հավասարակշռված քաղաքականություն:

Իրանի վրա ազդելու Ադրբեջանի փորձերը սպառնալիք են Հայաստանի համար: Հատկապես, որ Իրանը, լինելով իսլամական երկիր և ստանձնելով

[83] Տես «Հայաստանի Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի և Իրանի Նախագահ Մոհամադ Խաթամիի համատեղ մամլո ասուլիսը», 2005 թ. մայիսի 25 (http://news.president.am/eng/?sub=press&id=84&year=2004), *նաև*՝ «Azerbaijan's President in Iran». «Eurasia Daily Monitor», 2005, 3 February, Vol. 2, Issue 24 (http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=407&issue_id=3220&article_id=2369199):

իսլամական ժողովուրդների պաշտպանի դերը, իսլամական աշխարհում ունի զգալի ազդեցություն: Ադրբեջանը շահարկում է այս հանգամանքը՝ Ղարաբաղյան հակամարտությունը ներկայացնելով կրոնական լույսի ներքո, իր ճարտասանությունը համեմելով «մոտ մեկ միլիոն մուսուլման փախստականների» վերաբերյալ գռեհիկ բանսարկություններով: Բաքուն իրանա-ամերիկյան լարված հարաբերություններն օգտագործում է որպես երկու կողմի վրա էլ ճնշում գործադրելու միջոց: Իրանի հետ ռազմավարական բանակցությունների ընթացքում Ադրբեջանն սպառնում է աջակցել ԱՄՆ-ին՝ Իրանի հետ նրա հնարավոր պատերազմի դեպքում, և հակառակը, շրջվելով դեպի Իրան՝ Բաքուն շանտաժի է ենթարկում Վաշինգտոնին: Պատերազմի սպառնալիքը կարող է Իրանին ստիպել տեղի տալ Ադրբեջանի ճնշումներին և հրաժարվել իր հավասարակշռված դիրքից: Իսլամական կազմակերպությունները, հատկապես՝ Իսլամական Համաժողովը, որտեղ ընդունվել են հակահայկական որոշումներ, ստեղծել է այդ հավասարակշռությունը խախտելու նախադեպեր:

Հայաստանը փորձում է չեզոքացնել այդ սպառնալիքը՝ հավասարակշռված հարաբերություններ պահպանելով Իրանի հետ: Այդ նպատակով Հայաստանը ԱՄՆ-ի հետ իր համագործակցությունը չի ծառայեցնում ի վնաս Իրանի շահերի: Տվյալ համատեքստում Իրանի հետ քաղաքական և տնտեսական համագործակցությունը Հայաստանի քաղաքականության մի կարևոր մասն է, և այն նույնպես միտված է իսլամական աշխարհում Հայաստանի նկատմամբ բարեհաճ վերաբերմունքի ձևավորմանը:

Միևնույն ժամանակ Իրանի հետ տարածաշրջանային անվտանգության հարցերով մշտական խորհրդատվությունները Հայաստանի համար ավելի ընկալելի են դարձնում այդ երկիրը՝ միջազգային, այդ թվում՝ տարածաշրջանային, քաղաքականության ոլորտում Իրանի դիրքորոշումը գնահատելու առումով:

գ) Հարաբերություններ Թուրքիայի հետ

Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը մնում է տարածաշրջանի ամենահրատապ հարցերից մեկը: Այն ոչ միայն ներառում է պարզապես երկու պետությունների միջև հարաբերությունները, այլև անմիջականորեն ազդում է տարածաշրջանում կայունության ու անվտանգության ապահովման, ինչպես նաև տարածաշրջանային համագործակցության զարգացման վրա: Այս հանգամանքը կանխորոշում է մի շարք կարևոր գործընթացներ: Հայ-թուրքական հարաբերությունների լարված բնույթն ստեղծում է Հայաստանի ազգային անվտանգության դեմ ուղղված որոշակի սպառնալիքներ՝ խոչընդոտելով երկրի կայուն զարգացմանը:

Հայ-թուրքական հարաբերությունները բնորոշվում են հետևյալ հիմնախնդիրների առկայությամբ, որոնք սպառնալիք են Հայաստանի ազգային անվտանգության համար:

Առաջին. կարևոր խնդիր է Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը[84]: Հայ-թուրքական հարաբերությունները հաճախ համեմատվում են մի այնպիսի մտացածին իրավիճակի հետ, երբ Իսրայելին մտահոգում է իր անվտանգությունը՝ կապված այն հանգամանքի հետ, որ իր սահմանակից Գերմանիան հրաժարվում է Ողջակիզման փաստի ճանաչումից: Ավելին. Թուրքիան ձեռնարկում է ցեղասպանության փաստի հերքման նպատակամղված անբարոյական արշավ: Հայաստանի վրա ճնշում գործադրելով՝ նա փորձում է աշխարհի բոլոր հայերին ստիպել դադարեցնել ցեղասպանության ճանաչմանն ուղղված իրենց ջանքերը, քանի որ կարծում է, թե Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը կարող է սպառնալիք լինել իր հեղինակության և տարածքային ամբողջականության համար: Ի լրումն դրա՝ նա այդ հարցի գոյությունն իսկ դիտում է որպես Եվրամիությանը իր ինտեգրման համար հնարավոր խոչընդոտ: Ահա թե ինչու է Թուրքիան, ննջագփռելով փաստերը, բուռն գործունեություն ծավալել միջազգային մասշտաբներով Եղեռնի պետական անվանարկման ուղղությամբ:

---

[84] Տես «Գերագույն ոճիր, գերագույն մարտահրավեր» (Հայոց ցեղասպանության 90-րդ տարելիցին նվիրված միջազգային համաժողովում ՀՀ արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանի եզրափակիչ խոսքը, 2005 թ. ապրիլի 21 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/050421_vo_confrance.html)), *նաև*՝ «Վ. Օսկանյանի հայտարարությունը նացիստական համակենտրոնացման ճամբարներից ազատագրման 60-րդ տարելիցին նվիրված 28-րդ հատուկ հանդիպման ժամանակ»: Նյու Յորք, 2005 թ. հունվարի 24 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/050124_vo_un.html), «Turkey Introduces Sanctions for Mentioning Armenian Genocide». «PanARMENIAN.Net», 2005, 27 May (http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=world&id=13511&date=2005-05-27); «Chirac Appeases Armenians on Turkish EU Bid». «Turkish Weekly», 2005, 26 May (http://www.turkishweekly.net/news.php?id=11197); *Charles Tannock*. Turkey, Armenia, and the burden of memory. «Daily Times», 2005, 20 May (http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=story_20-5-2005_pg3_4); «Turkish PM: We'll Retaliate against States that Recognize «Genocide»». «TNA Parliament Bureau». Ankara, «Turkish weekly», 2005, 19 May (http://www.turkishweekly.net/news.php?id=10553); «Peace plans with Armenia put on ice, for now». «Turkish Daily News», 2005, 18 May (http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=13509); «Kocharian brings up «genocide» again». Ankara, «Turkish Daily News», 2005, 17 May (http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=13409); «Kocharian Showed Yerevan's True Intentions». Latest wire from «AFP BY SEMIH IDIZ», «MILLIYET», «Turkish Digest», 2005, 17 May (http://www.turkishdigest.com/archive/2005_05_01_archive.html); *Գայանե Դանիելյան*. Թուրք գիտնականն օգտվում է հայկական արխիվներից օսմանյան պատմության մեջ հետազոտություններ կատարելու համար, 2005 թ. մայիսի 11 (http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/en/2005/05/2A616C16-7E2B-433C-A49B-2BD5C1D83278.asp), *Suleyman Kurt, Huseyin Akkas*. Ankara Moderate to Erdogan–Kocharian Meeting. 2005, June (http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=19223); «Switzerland to Arrest Turkish Prof. for Armenian Allegations». «Journal of Turkish Weekly», 2005, 3 May (http://www.turkishweekly.net/news.php?id=9415):

Բացի այդ, վերջին ժամանակներս Հայոց սփյուռքը որոշակի հաջողությունների է հասել. մի շարք պետություններ ևս ճանաչել են Հայոց ցեղասպանության փաստը: Հայաստանը Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը դիտում է պատմական արդարության վերականգնման, Թուրքիայի կողմից իր անցյալի նորովի արժեքավորման համատեքստում, որպեսզի բացառվի հայ ժողովրդի հանդեպ ցեղասպանության կրկնության վտանգը: Հայաստանը գիտակցում է, որ ցեղասպանության ճանաչումը մի դժվարին գործընթաց է, որն անմիջականորեն կապված է Թուրքիայում ժողովրդավարական արժեքների հաստատման հետ[85]: ՈՒստի և Հայաստանը այս հարցի լուծումը տեսնում է Թուրքիայի եվրոպական ինտեգրման համատեքստում, որը նրա ժողովրդավարացման գործոնն է:

Երկրորդ. Թուրքիան ձգտում է ազդեցություն գործելու Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման վրա՝ հօգուտ Ադրբեջանի[86]: Թուրքիան հասկանում է, որ Ղարաբաղյան հիմնախնդրի արդարացի լուծումը Հայաստանի անվտանգության ապահովման առաջնահերթություններից մեկն է: Խնդրի լուծումը հօգուտ Ադրբեջանի, ինչը ենթադրում է հայկական քաղաքակրթության վերացում իր ծագման ու զարգացման օջախներից մեկում՝ Լեռնային Ղարաբաղում, կհանգեցնի Հայաստանի միջազգային ու տարածաշրջանային դերի նվազմանը և սպառնալիք կդառնա հայ ժողովրդի հետագա գոյության համար: Այդ նպատակին հասնելու միտումով Թուրքիան լայնամասշտաբ ռազմական աջակցություն է ցուցաբերում Ադրբեջանին՝ փորձելով խախտել Ղարաբաղյան հակամարտության գոտում առկա ռազմական հավասարակշռությունը և ստեղծել ռազմական ճանապարհով հիմնախնդրի «լուծման» հեռանկարներ[87]:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների լարվածությունը պայմանավորված է նաև այն փաստով, որ Թուրքիան իրականացնում է տարածաշրջանային նշանակություն ունեցող մի շարք տնտեսական ու տրանսպորտային ծրագրեր՝ առանց Հայաստանի մասնակցության: Բաքու–Ջեյհան նավթատարի ու Բաքու–Էրզրում գազատարի անցկացումը, Կարս–Ախալքալաք երկաթգծի կառուցումը և այլ նախագծեր ծառայում են հենց այդ նպատակին: Այս նախագծերը, իրականացվելով Թուրքիայի աջակցությամբ, նպատակաուղղված են Հայաստանի տնտեսական ու տրանսպորտային մեկուսացմանն ու տարածաշրջանում նրա դերի նվազեցմանը: Այդ քաղաքականությունը նաև խթանում է Հայաստանի նկատմամբ Ադրբեջանի թշնամանքը և դառնում վերջինիս ագրեսիվ ռազմամոլության ու ռանչիզմի քաղաքականության դրդապատճառներից մեկը[88]:

Այդ սպառնալիքների չեզոքացումը հնարավոր կլինի Հայաստանի նկատմամբ Թուրքիայի ոչ թշնամական վերաբերմունքի ձևավորման միջոցով: Միջազգային հարթությունն այս առումով կարող է էական դեր խաղալ. կարևորվում է հատկապես այնպիսի եվրոպական հաստատությունների միջնորդային դերը, ինչպիսիք են Եվրամիությունը, ՆԱՏՕ-ն, ԵԱՀԿ-ն, Եվրոպայի խորհուրդը, ՀԱՊԿ-ը, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի ու ՌԴ դերը: Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը նպատակաուղղված է այդ գործադրվող ջանքերի ու Թուրքիայի վրա ազդեցությունների է՛լ ավելի ակտիվացմանը:

Պատահական չէ, որ Եվրամիությանը Թուրքիայի անդամակցության պայմաններից մեկը բոլոր հարևանների, հատկապես Հայաստանի հետ[89] հարաբերութ-

[85] Տես «EU Criticizes Turkey for Refusing to Host Conference on Armenian Genocide». Yerevan, «Arminfo», 2005, 27 May (http://www.arminfo.am/news.htm##3); *նաև՝* «Turkish universities postpone Armenian conference under pressure». Detroit, «Free Press», 2005, 25 May (http://www.armeniandiaspora.com/forum/showthread.php?t=27880):

[86] Տես «Լեռնային Ղարաբաղ. «Սպիտակ թուղթ»: Ազգային և միջազգային հետազոտությունների հայկական կենտրոն»: Ե., 1997 թ. մարտ, *նաև՝ Շահեն Ավագյան.* Լեռնային Ղարաբաղ. օրինական մոտեցումներ (http://www.armeniaforeignministry.com/fr/nk/legalaspects/legalaspect_full.pdf), «ԱԳ նախարար Վ. Օսկանյանի հայտարարությունը Մարդու իրավունքների ՄԱԿ-ի հանձնաժողովի 61-րդ նստաշրջանում», 2005 թ. մարտի 15 (http://www.armeniaforeignministry.am/speeches/050315_un_vo.html), *Suleyman Kurt.* Armenia Consents to Negotiate Without «Pre-Condition». 2005, 27 April (http://www.zaman.com/?bl=international&alt=&trh=20050427&hn=18898):

[87] Տես «ԼՂՀ արտգործնախարար Արման Մելիքյանի հարցազրույցը թուրքական «TRT1» հեռուստաընկերությանը»: ԼՂՀ, 2005 թ. ապրիլի 19 (http://nkr.am/eng/mid/press/press.htm):

[88] Տես *David E. Sanger.* There's Democracy, and There's an Oil Pipeline. «New York Times», 2005, 29 May (http://www.nytimes.com/2005/05/29/weekinreview/29sanger.html):

[89] Տես «Հասարակական կարծիքի հարցման արդյունքները («Հայ-թուրքական հարաբերություններ. նոր սերունդ, նոր մոտեցումներ» անցկացված Հասարակական երկխոսության և զարգացման կենտրոնի կողմից կազմակերպված Բաց համաժողովից առաջ)»: Ե., 2004 թ. նոյեմբեր (http://www.cpdd.am/publications_November.html):
Հասարակական երկխոսության և զարգացման կենտրոնը Երևանում անցկացրեց 100 հոգու հարցում (47 %-ը՝ կանայք, 53 %-ը՝ տղամարդիկ, ինչպես նաև՝ 28 %-ը՝ 16–25 տարեկան, 45 %-ը՝ 26–45 տարեկան, 13 %-ը՝ 45–60 տարեկան և 14 %-ը՝ 60 և ավելի տարեկան անձինք).
1. Ինչպե՞ս եք վերաբերվում հայ-թուրքական սահմանի բացմանը:
Դրական՝ 73 %, Բացասական՝ 19 %, Չեզոք՝ 8 %:
2. Կարո՞ղ է արդյոք հասարակական նախաձեռնությունն արդյունավետ լինել այս հարցում:
Այո՛, կարող է՝ 51 %, Այո՛, բայց ոչ այնքան՝ 35 %, Ո՛չ, բացարձակապես չի կարող՝ 14 %:
3. Ձեր առօրյա կյանքում դուք օգտագործո՞ւմ եք թուրքական ապրանքներ:
Հաճախ՝ 26 %, Երբեմն՝ 58 %, Երբեք՝ 16 %:
4. Կարո՞ղ են արդյոք հայ-թուրքական շփումներն արդյունավետ լինել տարածաշրջանային խնդիրների լուծման հարցում (օրինակ՝ Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման, տրանսպորտային և այլն):
Իհարկե, կարող են՝ 29 %, Մասամբ՝ 53 %, Ո՛չ, չեն կարող՝ 18 %:
5. Կարո՞ղ է Հայաստանը լուծել իր տնտեսական խնդիրները առանց հարևանների, հատկապես՝ Թուրքիայի հետ կարգավորված հարաբերություններ ունենալու:
Այո՛, բայց դժվարությամբ՝ 57 %, Այո՛, անկասկած կարող է՝ 13 %, Ո՛չ, ոչ մի կերպ չի կարող՝ 30 %:

յունների կարգավորումն է: Այն փաստը, որ հարավկովկասյան տարածաշրջանն ընդգրկված է «Եվրոպական հարևանություն» ծրագրում, շեշտում է այս պարտադիր ու միաժամանակ բնական պահանջը: Եթե Եվրամիությունը տարածվի մինչև Թուրքիա, ապա վերջինս չի կարող փակ սահման ունենալ Հայաստանի հետ:

Եվրամիությանը Թուրքիայի անդամակցությունը չի հակասում Հայաստանի ազգային անվտանգության շահերին, քանի որ դա այդ երկրին կխրախուսի դառնալու ավելի կանխատեսելի: Եվրամիությանը անդամակցությամբ Թուրքիայում կհաստատվի ազատական ժողովրդավարություն, կփոխվեն նրա առաջնահերթությունները արտաքին քաղաքականության, տնտեսական զարգացման և մարդու իրավունքների ոլորտներում[90]:

Նկատի ունենալով Թուրքիայի և Ադրբեջանի հակահայկական համագործակցությունը՝ Հայաստանը պետք է կատարելագործի միջազգային ասպարեզում իր տեղեկատվական և իրազեկությունն ապահովող գործունեության որակը, մասնավորապես՝ հայ ժողովրդի պատմության ու նույնականության, Հայոց ցեղասպանության և Ղարաբաղյան հիմնախնդրի շուրջ թշնամական քարոզչության և ապատեղեկատվության կանխման կամ դրան հակազդման նպատակով:

դ) Հարաբերություններ Ադրբեջանի հետ

Հայ-ադրբեջանական հարաբերություններ չլինելու պատճառը չլուծված Ղարաբաղյան զինված հակամարտությունն է[91]: Լեռնային Ղարաբաղի և Հայաստանի դեմ Ադրբեջանի վարած քաղաքականությունը՝ Ղարաբաղյան

[90] Տես *V. Oskanian.* We see no connection between European Constitution and Turkey's Accession to EU. «PanARMENIAN Network», 2005, 24 May (http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=society&id=13433&date=2005-05-24); *նաև*՝ «Turkey accession to EU fits Armenia interests». «PanARMENIAN Network», 2005, 19 April (http://www.turkishdigest.com/archive/2005_04_01_archive.html); *Keith Nuthall.* EU demands legal reform in Turkey. «Lawyer News», 2005, 16 May (http://www.thelawyer.com/lawyernews.html):

[91] Տես «Եվ Խորհրդարանական վեհաժողովում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_president.html), *նաև*՝ «Address by Mr. Ilham Aliyev, Head of the Parliamentary Delegation of the Republic of Azerbaijan to the PACE on item «Europe's Fight Against Economic and Transnational Organized Crime»». Strasbourg, 2001, 23–27 April (http://www.azerbembassy.org.cn/eng/statements_1.html), «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն. Նախագահ, խորհրդարան, կառավարություն: ԼՂՀ Ազգային ժողովի ընդունած օրենքների ցանկ՝ ԼՂՀ խորհրդարան» (http://nkr.am/eng/gov/zakon.htm), «ԼՂՀ արտգործնախարար Արման Մելիքյանի հարցազրույցը ԼՂՀ հանրային հեռուստա- և ռադիոընկերություններ», 2005 թ. մայիսի 22 (http://www.nkr.am/eng/news/index.htm):

հակամարտության առումով, ստեղծում է Հայաստանի ազգային անվտանգության դեմ ուղղված տարբեր համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքներ:

Ադրբեջանի ռազմատենչ քաղաքականությունը, այն է՝ Հայաստանի նկատմամբ ռազմական գերակշռության ձեռքբերմամբ[92] Ղարաբաղյան հակամարտությունը էթնիկական զտումների միջոցով կարգավորելու անթաքույց նպատակը, անմիջական ռազմական սպառնալիք է և վտանգում է անվտանգության միջավայրի կայունությունը ամբողջ տարածաշրջանում: Բացի այդ, մշտական ռազմական սպառնալիքի առկայությունը խոչընդոտում է Հայաստանում պաշտպանական ոլորտի բարեփոխումների իրականացմանը և հանգեցնում սպառազինությունների մրցավազքի: Ավելին, Բաքուն պետության ղեկավարի գլխավորությամբ շարունակաբար ադրբեջանական ժողովրդի մեջ հայերի նկատմամբ ատելություն է սերմանում*: Այդ դիրքորոշումը պատշաճ չէ եվրոպական արժեքների համակարգին իր հավատարմությունը հռչակած

[92] Տես «U.S. Congress Armenian Caucus Co-chairs Call for U.S. Response to Azerbaijan's Aggression». Washington, DC. «Ամերիկայի հայկական համագումարը շնորհակալություն է հայտնել Կոնգրեսի հայկական հարցերի գծով խմբի համանախագահներ կոնգրեսականներ Ջո Նայնեբերգին (Հանրապետական կուսակցություն, Միչիգանի նահանգ) և Ֆրենկ Փալոունին (Ժողովրդավարական կուսակցություն, Նյու Ջերսի նահանգ)՝ Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի հասցեին բազմիցս կրկնվող հանդուգն սպառնալիքների նկատմամբ իրենց վճռական դիրքորոշման և պետքարտուղար Քոլին Փաուելի առջև այդ «լուրջ հարցի» բարձրացման համար: ՈՒրբաթ օրը Փաուելին ուղղված համտեղ նամակում, որի պատճենները ուղարկվել են ազգային անվտանգության գծով խորհրդական Քոնդոլիզա Ռայսին և եվրասիական հակամարտությունների գծով հատուկ համադասող դեսպան Ստիվեն Մանին, կոնգրեսականներ Նայնեբերգը և Փալոունը հայտնում էին, որ մի ադրբեջանցի պետական պաշտոնյայի վերջերս արած՝ Հայաստանի բռնազավթման և «Կովկասից ամբողջ հայ բնակչության հեռացման» կոչին ԱՄՆ-ի արձագանքը լռությամբ չի կարելի «համարել սոսկ ճարտասանություն»: 2004, 25 August (http://www.armeniandiaspora.com/forum/showthread.php?threadid=8658), *նաև*՝ «Azerbaijan and Democracy. A watermelon revolution?» «The Economist print edition», 2005, 2 June (http://www.economist.com/World/europe/displayStory.cfm?story_id=4034088); *Igor Torbakov.* Baku seeks to break Karabakh deadlock. «Eurasia Daily Monitor», 2004, 13 August, Vol. 1, Issue 73 (http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=401&issue_id=3048&article_id=2368405):

* Վերջերս Ադրբեջանի որոշ շրջաններ երկրի իշխանությունների անմիջական ղեկավարությամբ փորձում են ստեղծել և տարածել «հայերի կողմից Ադրբեջանցիների նկատմամբ իրականացված ցեղասպանության» առասպելը՝ որպես հակակշիռ Օսմանյան Թուրքիայում 1915 թ. և Ադրբեջանում 1920-ական թվականներին (Շուշի), 1988 թ. (Սումգայիթ ու Կիրովաբադ) և 1990 թ. (Բաքու) իրականացված և փաստացի ապացուցված հայկական կոտորածների: 1998 թ. անգամ հրապարակվեց Ադրբեջանի Նախագահի «Ադրբեջանցիների ցեղասպանության մասին» հրամանագիրը (http://www.human.gov.az/?schife=etrafli&dil=ru&sid=MTMyMjMzMTA4MTMyNjE1Mw==): Այս առումով Ադրբեջանի իշխանությունները մեծ տեղ են հատկացնում «Խոջալուի իրադարձություններին», որոնց անկողմնակալ վերլուծությունը վկայում է, որ դա ոչ թե հայերի կողմից իրականացված դաժանություն էր, այլ Ադրբեջանում իշխանության համար մղվող պայքարի հետևանք:

երկրի համար և վկայում է, որ քաղաքական շահերին հետամուտ Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից այդ սկզբունքների հայտարարումը քաղարկում է իրական քաղաքական նպատակները և կրում է զուտ դեկլարատիվ բնույթ: ՈՒԽստի և Հայաստանի ռազմական անվտանգության ապահովումը պահանջում է, որ նրա Զինված ուժերը մշտապես լինեն մարտական բարձր պատրաստականության վիճակում՝ սահմանների անձեռնմխելիությունը պաշտպանելու, ցանկացած ագրեսիայի արժանի հակահարված տալու համար:

ԵԱՀԿ Մինսկի խումբը՝ Ռուսաստանի Դաշնություն, ԱՄՆ[93] և Ֆրանսիա, որն ստանձնել է հակամարտող հայկական և ադրբեջանական կողմերի միջև բանակցություններ վարելու առաքելությունը, ստեղծել է հակամարտության լուծման միջնորդական և խորհրդատվական-բանակցային մեխանիզմ: Դրա կազմն արտացոլում է Կովկասում միջազգային շահերի հիմնական վեկտորները, և խմբի անդամ երկրներն էլ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամներ են: ՈՒԽստի է դժվար է պատկերացնել ավելի պատշաճ միջնորդական ձևաչափ: Հայաստանը հիմնախնդրի լուծումը տեսնում է Մինսկի խմբի շրջանակներում փոխզիջումային և խաղաղ լուծման ճանապարհով՝ հիմնված Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության ֆիզիկական անվտանգության երաշխավորման պահանջի, Լեռնային Ղարաբաղի պետական կառույցների շարունակական զարգացման, ազատական ժողովրդավարության ու շուկայական տնտեսության սկզբունքներով տարածաշրջանի կայուն զարգացման ապահովման պայմանների վրա: Հայաստանի կողմից ընդունելի կլինեն միայն հետևյալ երեք սկզբունքների վրա խարսխվող լուծումները[94].

–Ադրբեջանին Լեռնային Ղարաբաղի ենթակայության անհնարինություն,

–Լեռնային Ղարաբաղի անկլավային գոյության անհնարինություն, Հայաստանի հետ ցամաքային սահմանի առկայություն, և համաշխարհային առաջադիմական տնտեսական ու քաղաքական գործընթացներում Լեռնային Ղարաբաղի ներգրավվածության միջազգային երաշխավորվածություն,

–պատերազմը չվերսկսվելու միջազգային հստակ երաշխիքների ապահովում, նույնպիսի երաշխիքներ են անհրաժեշտ նաև Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգության համար:

[93] Տես *General Charles Wald.* USA will increase efforts for settlement of conflict. «Azer Tag», 2005, 2 April (http://www.demaz.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s= 001&p=0055&n=000809&g):

[94] Տես ՀՀ Ազգային ժողովում արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանի ելույթը «Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիր: Կարգավորման ուղիները» թեմայով խորհրդարանական լսումների ժամանակ, 2005 թ. մարտի 29 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/050329_vo_ana_nk.html):

Բոլոր հնարավոր փոխզիջումները պետք է կատարվեն այդ երեք սկզբունքների հաշվառմամբ*:

Հայաստանի անվտանգության համար այլ լուրջ սպառնալիք են Ադրբեջանի կողմից իրականացվող Հայաստանի տնտեսական ու տրանսպորտային շրջափակումը և տարածաշրջանային էներգետիկական ու տնտեսական ծրագրերից իրեն դուրս թողնելու քաղաքականությունը[95]: Այդ քաղաքականությունը նպատակաուղղված է տարածաշրջանային զարգացման քողի տակ Հայաստանի տնտեսական մեկուսացմանը և ինտեգրման գործընթացների դանդաղեցմանը[96]:

Հայաստանը բազմիցս է հայտարարել, որ տարածաշրջանի զարգացման և Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման միակ իրատեսական ուղին է համագործակցություն սկսելը՝ համատեղ տնտեսական ծրագրերի իրականացումը, այդ թվում նաև համագործակցությունը տրանսպորտի բնագավառում: Տնտեսական կապերի աստիճանական վերահաստատումը կարող է հիմք դառայել երկու հարևան ժողովուրդների միջև փոխվստահության մթնոլորտ ստեղծելու համար, ինչը հակամարտության կարգավորման գլխավոր նախադրյալներից մեկն է[97]:

* Ղարաբաղյան հարցի քաղաքական լուծման ժամանակ այս երեք սկզբունքների կիրառման առանձնահատկությունները կներկայացնենք ստորև՝ այդ հարցի հնարավոր լուծումներին առնչվող հատվածում:

[95] ԱՄՆ-ի Կոնգրեսը 1992 թ. արձագանքեց Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի շրջափակմանը՝ ընդունելով «Ազատության օժանդակման ակտը (գրանցված օրինագիծ (ուղարկված Նախագահին)), մաս 907: Ադրբեջանին տրամադրվող օգնության սահմանափակում». ԱՄՆ-ի օգնությունը այս կամ ցանկացած այլ Ակտի շրջանակներում (ի տարբերություն այդ Ակտի V բաժնով օգնությունից) չի կարող տրամադրվել Ադրբեջանի կառավարությանը, քանի դեռ Նախագահը չի համոզվել և չի հայտնել Կոնգրեսին, որ Ադրբեջանի կառավարությունը ակնհայտ քայլեր է ձեռնարկում Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի շրջափակման և ուժի ակտիվ կիրառման մյուս բոլոր ձևերի վերացման ուղղությամբ: Այդ օրենքը դադարեց գործել Նախագահի 2002 թ. հրամանով:

[96] Տես «US Ambassador Considers Statement of Armenian Prime Minister as Groundless». «Today.Az, Politics», 2005, 28 May (http://www.today.az/news/politics/19460.html), *նաև՝ Հայաստանի Վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյան*. Բաքու–Ջեյհան նավթատարի բացումը խախտում է տարածաշրջանային տնտեսական հավասարակշռությունը: Ե., 2006 թ. մայիսի 25 (http://www.arka.am/en/archive/n05/n2505/250506.html); «Russia to Help Build Iranian Railroad». Tehran, «RIA Novosti», 2005, 3 May (http://en.rian.ru/world/20050503/39789387.html); «Ceremony on the commissioning of Azerbaijan part of Baku–Tbilisi–Ceyhan main export pipeline named after Heydar Aliyev. Speech of the President of Azerbaijan Ilham Aliyev». Baku, «Azer Tag», 2005, 26 May (http://www.president.az/articles.php?item_id=20070814105442402&sec_id=15):

[97] Տես *Thomas de Waal.* Crossing the Line Reflections on the Nagorno Karabakh peace process. «Conciliation Resources». «Practitioners' Notes 3», 2001 (http://azer.com/aiweb/categories/karabakh/media/key_west_after/media_waall.html):

Ադրբեջանի իշխանությունները Հայաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորումը կապում են Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հետ, այն էլ միայն այն պայմանով, որ այն լուծվի իրենց օգտին: Այս կոշտ դիրքորոշումը ոչ մի հեռանկար չունի: Ի վերջո, Հայաստանն ու Ադրբեջանը հարևաններ են, ներգրավված են բազմաթիվ միջազգային կազմակերպություններում՝ ԱՊՀ-ում, ՄԱԿ-ում ու ԵԱՀԿ-ում, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրում, «Եվրոպական հարևանություն» ծրագրում, ունեն միմյանց հետ բարիդրացիական հարաբերություններ զարգացնելու վերաբերյալ բազմաթիվ միջազգային պարտավորություններ:

Տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացների զարգացման համեմատ միջազգային հանրությունը ավելի մեծ ակտիվություն է ցուցաբերում՝ օժանդակելով Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև համագործակցության եզրեր գտնելու հարցում[98]: Այս ջանքերը հետագա ակտիվացման կարիք ունեն, և Ադրբեջանի վրա միջազգային հանրության կողմից գործադրվող ճնշումը կարող է աջակցել Հայաստանի տարածաշրջանային տնտեսական մեկուսացման կանխմանը:

3.2.2. Միջազգային մակարդակ

Արտաքին հարաբերությունների ոլորտում համագործակցության միջոցով միջազգային ինտեգրման ռազմավարությունը Հայաստանի անվտանգության ապահովման հիմնական ուղենիշն է: Դա ժողովրդավարական հաստատությունների և քաղաքացիական հասարակության կառուցման լավագույն ուղին է, քանի որ հնարավորություն է տալիս իրականացնելու միջազգային չափանիշներին համապատասխանող բարեփոխումներ և ստանալու միջազգային հանրության պատշաճ աջակցությունը: Հայաստանի անվտանգության մի շարք հարցեր գտնվում են միջազգային հարաբերությունների ոլորտում, մասնավորապես՝ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրը գտնվում է ԵԱՀԿ շրջանակներում, բարեփոխումների և ժողովրդավարացման գործընթացը՝ Եվրախորհրդի և Եվրամիության շրջանակներում, իսկ ռազմական անվտանգության խնդիրները ԵԱՀԿ, ՀԱՊԿ-ի և ՆԱՏՕ-ի տիրույթում են: ՈՒստի Հայաստանն իր միջազգային ինտեգրման ռազմավարությունն իրականացնում է տարածաշրջանում իր շահերն արտացոլող անվտանգության տարբեր համակարգերի հետ հավասարակշռված սերտ համագործակցությամբ: Նա ներգրավված է տնտեսական և քաղաքական բնույթի բազմաթիվ ծրագրերում, ինչպիսիք են «Եվրոպական հարևանության» ծրագիրը Եվրամիության, «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագիրը ՆԱՏՕ-ի հետ և այլն:

[98] Տես «Azerbaijan: Turning over a New Leaf?». International Crisis Group, Europe Report № 156, 2004, 13 May (http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=2752&l=1):

Հայաստանն անդամակցում է մի շարք միջազգային ու տարածաշրջանային կազմակերպությունների, որոնք դավանում են համամարդկային սկզբունքներ, տեսակետներ և արժեքներ, և օգտվում է այդ կազմակերպությունների մյուս անդամների հետ միևնույն իրավունքներից ու կրում է համապատասխան պարտավորություններ: Միջազգային անվտանգության առումով Հայաստանն իրեն համարում է ոչ միայն միջազգային անվտանգության ռեսուրսների սպառող, այլև անվտանգության ապահովման ակտիվ մասնակից, աջակցում է միջազգային խաղաղապահական առաքելություններին և մասնակցում է ահաբեկչության դեմ միջազգային պայքարին, զանգվածային ոչնչացման զենքի չտարածմանն ուղղված նախաձեռնություններին և նման այլ գործողությունների: Հայաստանը վարում է հետխորհրդային տարածքում և Եվրոպական հանրությունում, ինչպես նաև միջազգային հարաբերությունների ոլորտում առաջատար դեր խաղացող առանձին պետությունների հետ ինտեգրման քաղաքականություն[99]:

ա) Ռազմավարությունը հետխորհրդային տարածքում. ԱՊՀ/ՀԱՊԿ

Անկախ պետությունների համագործակցության նպատակն էր լրացնել այն ռազմաքաղաքական ու տնտեսական վակուումը, որն առաջացել էր ԽՍՀՄ փլուզումից հետո: Այդ առումով ԱՊՀ-ն կառուցողական դեր խաղաց նախկին խորհրդային հանրապետությունների միջև տնտեսական, ռազմական ու քաղաքական կապերի լիակատար փլուզումը կանխելու գործում:

ԱՊՀ երկրների մեծ մասն ընտրեց եվրոպական զարգացման, ժողովրդավարության և բարեփոխումների ուղի: Այսօր այդ երկրները գտնվում են քաղաքական զարգացման համեմատելի մակարդակներում, ունեն տնտեսական, ռազմական և սոցիալական հետխորհրդային կերպափոխման միանման խնդիրներ, և նրանց միջև եղած տնտեսական ու մշակութային կապերը դեռ համեմատաբար ամուր են: Միջազգային հանրությունը ևս ԱՊՀ երկրների ինտեգրման գործընթացներում առաջադրում է նման խնդիրներ: Այս առումով ԱՊՀ շրջանակներում Հայաստանի համագործակցությունը բխում է անվտանգության հիմնախնդիրներից, քանի որ դրանք ընդհանուր են ԱՊՀ երկրների համար:

Հայաստանը ՀԱՊԿ-ը դիտում է որպես իր անվտանգության ապահովման ամենակարևոր բաղադրատարրերից մեկը[100], առաջին հերթին այն պատճա-

[99] Տես «Բալթիկ և Սևծովյան համագործակցության գագաթնաժողովում Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը», 1999 թ. սեպտեմբերի 11 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/990911rk_bs.html):

[100] Տես «ՀՀ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը նիստից հետո մամլո ասուլիսին լրագրողներին հաղորդեց, որ ահաբեկչության, թմրադեղերի ապօրինի տարանցման, զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման դեմ պայքարում ՀԱՊԿ-ը կարող է գործել ՆԱՏՕ-ի հետ

ռով, որ այդ կազմակերպությունը նպաստում է ԱՊՀ շրջանակներում երկկողմ ռազմական կապերի զարգացմանը: ՀԱՊԿ-ի գործունեության արդյունավետությունը բխում է այն իրողությունից, որ այն զարգանում է երեք առանձին աշխարհառազմավարական ուղղություններով: Ինտեգրման ընդհանուր գործընթացներից բացի, յուրաքանչյուր ուղղություն զարգանում է՝ բխելով յուրահատուկ պրոբլեմների լուծման անհրաժեշտությունից: Այսօր Կովկասյան ուղղությունը իրականացվում է հայ-ռուսական ռազմական համագործակցության միջոցով և, հետևաբար, ավելի ու ավելի է կարևորվում և՛ Հայաստանի, և՛ ՀԱՊԿ-ի, և՛ Ռուսաստանի համար[101]:

Մասնավորապես՝ ՀԱՊԿ-ի ռազմական բաղադրյալի զարգացումը նպատակաուղղված է այնպիսի միջազգային սպառնալիքների չեզոքացմանը, ինչպիսիք են անդրազգային ահաբեկչությունը, թմրանյութերի ու զենքի տարանցումն ու ապօրինի վաճառքը, դրանց հակազդման արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծմանը և այս ոլորտում տեղեկույթի փոխանակմանը: Դա կլուծեր Հայաստանի ռազմական անվտանգության մի շարք կենսականորեն կարևոր հարցեր:

բ) Եվրոպական ինտեգրում

Հայաստանն իր կայուն ու անվտանգ զարգացումը տեսնում է եվրաինտեգրման տնտեսական ու քաղաքական համատեքստում[102]: Եվրոպական հաստատությունների հետ հարաբերությունները Հայաստանի համար ունեն առաջնային կարևորություն: Զարգացման եվրոպական ուղու ընտրությունը պատահական չէ. այն համընկնում է հայ ժողովրդի եվրոպական խորարմատների (վաղ քրիստոնեական ընդհանուր արժեքներ, հարյուրամյակներ շարունակ չընդհատվող պատմամշակութային կապեր, հնդեվրոպական ընտանիքի լեզու, Եվրոպայում լայնորեն տարածված Սփյուռք և այլն) և եվրոպական աշխարհայացքի հետ: Միևնույն ժամանակ, եվրոպական հանրության լիարժեք անդամ դառնալու պաշտոնական պետական նպատակը պետք է ներառի ժամանակակից եվրոպական արժեքների տարածումը

համատեղ», *նաև՝ Sophie Mathiaut.* ...And Collective-Security Talks. «Eurasianet. Org», «Kazakhstan Daily Digest», 2005, 28 May (http://www.eurasianet.org/resource/kazakhstan/hypermail/200406/0054.shtml):

[101] Տես «В повестке–комплементаризм и многовекторность оборонной политики», интервью с доктором политических наук, советником по военной политике Министра обороны РА Гайком Котанджяном. «Голос Армении», 16 ноября 2002 г.:

[102] Տես *Ռուբեն Շուգարյան.* Գլոբալիզացիան Հայաստանի արտաքին քաղաքականության համատեքստում. Հայաստանը Եվրոպայի ճանապարհին: Ե., 2003 թ. հոկտեմբերի 21–22 (http://www.armeniaforeignministry.am/htms/speeches/shugarian_yervan_03.10.22.html):

կառավարության և հասարակության կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում, այդ թվում՝ անվտանգության:

Այսօր Հայաստանը հակված է Եվրոպայի խորհրդի և Եվրամիության, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի և ԵԱՀԿ-ի հետ արդյունավետ ու երկարաժամկետ համագործակցության, համակարգեր, որոնք ապահովում են համաեվրոպական անվտանգություն և կայուն ժողովրդավարական զարգացում:

–Եվրոպայի խորհուրդ

Հայաստանը Եվրոպայի խորհրդի անդամ է և ներգրավված է նրա հաստատություններում՝ Խորհրդարանական վեհաժողովում, Նախարարական կոմիտեում և այլն[103]: Եվրոպայի խորհրդի առջև ստանձնած իր պարտավորությունների կատարումը Հայաստանը համարում է բարեփոխումների ու ժողովրդավարական արժեքների ամրապնդման համար առաջնային: Հայաստանի անվտանգության վրա դրանց դրական ազդեցությունը շոշափելի է: Այնուամենայնիվ Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման վերաբերյալ այս կազմակերպություններում տեղի ունեցած քննարկումների, ինչպես նաև սահմանադրական բարեփոխումների մասին Հայաստանի Ազգային ժողովում խորհրդարանական մասնագիտացված լսումների ժամանակ* պարզ դարձավ, որ Հայաստանի համագործակցությունը Եվրոպայի խորհրդի և նրա Խորհրդարանական վեհաժողովի հետ մինչ այժմ բավարար չի եղել: Նպատակահարմար կլիներ, որ Հայաստանն իր ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ ավելի շեշտված կերպով արտացոլեր Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության միջավայրում Եվրոպայի խորհրդի դերի մեծացման իրողությունը:

–ԵԱՀԿ

Հայաստանի համար հատկապես կարևոր է ԵԱՀԿ-ն: Հայաստանի անվտանգության կարևորագույն հիմնախնդիրներից մեկը՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ լուծումը, իրականացվում է ԵԱՀԿ շրջանակներում:

[103] Տես «Եվրոխորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040623_president.html), *նաև՝* «ԵԽ Նախարարական հանձնաժողովի 113-րդ նստաշրջանում արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանի ելույթը»: Քիշնև, 2003 թ. նոյեմբերի 6 (http://www.armeniaforeignministry.com/htms/speeches/v_o_kishinev_03.11.06.html), «Venice Commission: The Draft Armenian Constitution Needs Drastic Changes». Council of Europe, Strasbourg, 2005, 27 May (http://www.coe.int/NewsSearch/Default.asp?p=nwz&id=6575&lmLangue=1):

* Հայաստանի Ազգային ժողովում կայացած խորհրդարանական լսումներից հետո ՀՀ ազգային անվտանգության հայեցակարգի սկզբնական տեքստում կատարվել են համապատասխան լրացումներ:

Քանի որ ԵԱՀԿ դերի ամրապնդումն արտացոլում է Հայաստանի շահերը, նա պետք է շարունակի ակտիվ կերպով համագործակցել ԵԱՀԿ հաստատությունների հետ, մասնավորապես՝ իրականացնելով Եվրոպայում սովորական զինված ուժերի (ԵՍԶՈՒԻ) մասին պայմանագրի և Վիեննայի փաստաթղթի պահանջները: Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ լուծման նպատակով ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շրջանակներում ընթացող համագործակցությունը բխում է Հայաստանի ռազմավարական շահերից: Հայաստանը կարևորում է ԵԱՀԿ գործունեությունը տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության ձևավորման ուղղությամբ:

–Եվրամիություն

Եվրամիության հետ Հայաստանի հարաբերությունները գնահատվում են Եվրաինտեգրման գործընթացի աշխարհառազմավարական մասշտաբների տեսանկյունից: Մասնավորապես՝ կարևոր է Եվրամիության ընդլայնման հետևանքով համաշխարհային քաղաքականության ու տնտեսության մեջ նրա ազդեցության մեծացումը: Հարավային Կովկասի ներգրավումը եվրաինտեգրման ծրագրերում նույնպես նշանակալից փաստ է: Եթե համաեվրոպական հաստատությունների զարգացումն ու ամրապնդումը կարելի է համարել եվրաինտեգրման ներքին քաղաքականություն, ապա արտաքին քաղաքականությունը բնորոշվում է նաև Հարավային Կովկասը ներառող Եվրոպական հարևանության ծրագրով[104]:

«Եվրոպական հարևանության» քաղաքականությունը Հայաստանի համար կարևոր է ոչ միայն տնտեսական ու պաշտպանական անվտանգության տեսանկյունից, այլև առավել ընդհանուր՝ հայեցակարգային, առումով: Այն միտված է ինտեգրման գործընթացների կայունացմանն ու փոխվստահության մթնոլորտի ձևավորմանը երկկողմ և տարածաշրջանային ձևաչափերում, ինչը ենթադրում է Հարավային Կովկասում գոյություն ունեցող, և հատկապես, երկու կողմից շրջափակման մեջ առնված Հայաստանի առջև ծառացած հիմնախնդիրների լուծումը:

[104] Թվով 60 հեղինակավոր քաղաքական գործիչներ, ակադեմիկոսներ հարավկովկասյան երեք երկրներում (Հայաստան, Ադրբեջան, Վրաստան) բարեփոխումների իրականացման և եվրոպական ինտեգրման հարցում նրանց հեռանկարների շուրջ բանավեճեր ունեցան մարտի 18–19-ը Թբիլիսիում կազմակերպված համաժողովի ընթացքում, որի հովանավորներն էին Ժողովրդավարության և ընտրական օժանդակության միջազգային ինստիտուտը (IDEA) և Խաղաղության, ժողովրդավարության և զարգացման կովկասյան ինստիտուտը (CIPDD), «Reform process in Georgia, Armenia and Azerbaijan examined». International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA) 2005, 30 March (http://www.idea.int/europe_cis/reform_05.cfm); *Sergey Minasian.* EU–Armenia Cooperation and the New European Neighborhood Policy. Tbilisi, 18–19 March (http://www.idea.int/europe_cis/upload/EU-Armenia cooperation-3.pdf):

Չպետք է մոռանալ, որ այսօր Հայաստանի անվտանգության հիմնական գործոնները գտնվում են եվրոպական ասպարեզում: Այդ գործոններն են՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության լուծումը ԵԱՀԿ շրջանակներում, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման, սահմանների բացման ու Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հնարավորությունը՝ որպես, Եվրամիությանը անդամակցության ձգտող Թուրքիային ներկայացված ցանկություն-առաջարկություն:

Հայաստանի համար «Եվրոպական հարևանությունը» ունի նաև մեծ տնտեսական նշանակություն: Եվրամիությունը Հայաստանի խոշորագույն առևտրային գործընկերներից է: Նրա կողմից ձեռնարկված կարևոր քայլերը նպատակաուղղված են տարածաշրջանային համագործակցության եվրոպական մոդելի հաստատմանն ու բարեփոխումների իրականացմանը:

–ՆԱՏՕ

Հայաստան–ՆԱՏՕ հարաբերությունների հետևողական առաջընթացը կարող է վճռորոշ դեր ունենալ Հայաստանի անվտանգության համակարգի ապագայի համար: Հայաստանն ընտրել է զարգացման եվրոպական ուղին: Հետևաբար, եվրոպական անվտանգության հիմնական կազմակերպության՝ ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերությունները ձևավորվում են բնականորեն՝ զարգանալով եվրաինտեգրման գործընթացներին զուգահեռաբար:

Վերջին ժամանակներս Հայաստան–ՆԱՏՕ համագործակցությունը դառնում է առարկայական՝ բարձրանալով որակապես նոր մակարդակի: Դա հիմնված է ոչ միայն այդ հարաբերությունները զարգացնելու Հայաստանի ցանկության, այլև ՆԱՏՕ-ի նոր քաղաքականության ու որոշումների վրա[105]: ՆԱՏՕ-ն Հարավային Կովկասը ներառել է իր ռազմավարական շահերի գոտու մեջ և խորացված կերպով անհատական հարաբերություններ է զարգացնում գործընկեր պետությունների հետ: Մասնավորապես՝ «Պլանավորման և վերանայման գործընթացի» (ՊՎԳ) միջոցով մշակվել են Հայաստանի Հանրապետության «Գնահատման փաստաթուղթը» և «Գործընկերության նպատակների փաթեթը»[106], ընդամին համաձայնեցվել է գործընկերության 33 նպատակ: Դրանք միտված են ՆԱՏՕ-ի և Հայաստանի զինված ուժերի ստորաբաժանում-

[105] Տես «Final Communiqué. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters». Brussels, 2004, 9 December (http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2004/12/mil-041209-nato01.htm), *նաև՝ Robert A. Bradtke.* U.S. Initiatives at NATO's Istanbul Summit. Washington, DC, 2004, 16 June (http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/33701.htm):

[106] Տես «Armenia and NATO». «Armenian Assembly of America», «Fact Sheet», «Research and Information Office». Washington, DC, 2004, 17 February (http://www.aaainc.org/info/Armenia-NATO.pdf):

ների միջև ներդաշնակ համագործակցության ու համատեղելիության զարգացմանը:

2004 թ. Հայաստանը միացավ նաև «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրին» (ԱԳԳԾ)[107]: ԱԳԳԾ «Ներկայացման փաստաթղթի» մշակումը ներկայումս ընթացքի մեջ է: Այս փաստաթղթով նախատեսվում է համագործակցություն պլանավորման, հայեցակարգերի մշակման ու ներդաշնակեցման գործընթացներում[108]:

Ինչ վերաբերում է «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» (ԳՀԽ) ծրագրի լայն առումով իրականացմանը, ապա այստեղ առաջնահերթություն է տրվում

[107] Տես «Armenia's destination: Europe via the Baltics» (http://www.armeniaforeignministry.com/news/inthenews/041125_armenia_europe.html):

[108] Մի բարձրաստիճան հայ զինվորական պաշտոնյա այս շարաթ հրապարակեց Կառավարության մտադրությունը՝ կարևոր քայլեր գործադրելու մեկ տասնամյակ տևողությամբ ռազմական բարեփոխումների մշակման և իրագործման ուղղությամբ, ինչը պետք է արվի Հյուսիսատլանտյան դաշինքի խորհրդատվությամբ: Պաշտպանության նախարարի տեղակալ Արթուր Ազաբեկյանը, ելույթ ունենալով Անվտանգության ուսումնասիրությունների Ջորջ Մարշալի անվան կենտրոնի կողմից կազմակերպված երևանյան սեմինարում, նշեց, որ Մարշալի կենտրոնի փորձագետները օգնում են Հայաստանին մշակելու «Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագիրը, որով ուրվագծվում են ՆԱՏՕ-ի հետ Հայաստանի համագործակցության շրջանակները, և որը պետք է վերջնական տեսքի բերվի մինչև հաջորդ ամսվա վերջը (տես «Armenia Announces Major Security Reform Plans». «Armenian Assembly of America». «Armenia This Week», 2005, 12 April (http://www.aaainc.org/ArTW/article.php?articleID=1913#)), *նաև*՝ «Online-Interview with Mr. Mher Shahgeldyan, Chairman, Standing Committee on Defence, National Security and Internal Affairs of the National Assembly». «Caucasus Journalists Network», 2005, 18 April (http://www.caucasusjournalists.net/ENG/interview.asp?idinterview=50):

Հարց՝ Ս. Մարտիրոսյան (Հայաստան). «Վերջերս մի հայտարարություն եղավ, որ մոտակա 10 տարիների ընթացքում Հայաստանն ամբողջովին նորացնելու է իր բանակը ԱԳԳԾ-ի շրջանակներում: Նշանակո՞ւմ է սա արդյոք, որ հայկական բանակը կվերափոխվի խորհրդայինից ՆԱՏՕ-ականի»:

Պատասխան՝ Մ. Շահգելդյան. «ԱԳԳԾ-ի շրջանակներում մշակվող նախագիծը, որը քննարկվեց երևանյան սեմինարում, նույնպես առնչվում է ռազմական զարգացումներին: Հայաստանի Զինված ուժերի հետագա զարգացման սկզբունքների առումով ծրագրի մասին հնարավոր կլինի խոսել միայն նրա ընդունումից հետո: Ես ուզում եմ նշել, որ Հայաստանի աշխարհառազմավարական դիրքը և Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման գործընթացն իրենց ազդեցությունն են թողնում հայկական բանակի նորացման վրա: Սակայն մենք հաշվի ենք առնում այն փաստը, որ Հայաստանը մեծապես կարևորում է ԱԳԳԾ նախագիծը: ՆԱՏՕ-ի ներկայացուցիչները, Ջ. Մարշալի կենտրոնը և միջազգային փորձագետները ԱԳԳԾ մշակվող նախագիծը գնահատեցին որպես բավական իրատեսական»:

բուն ռազմական բնույթի համագործակցությանը, մասնավորապես՝ մասնակցությանը ՆԱՏՕ–ԳՀԽ զորավարժություններին*:

ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցության զարգացումը խթանում է նաև առանձին եվրոպական երկրների (Ռումաստան, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Իտալիա և այլն) և ԱՄՆ-ի հետ երկկողմ կապերի ամրապնդումը, քանի որ այդ երկրների գերակշիռ մասը ՆԱՏՕ-ի անդամ է, և Հյուսիսատլանտյան դաշինքն է նպաստում Հայաստանի հետ նրանց համագործակցության զարգացմանը[109]:

* 2003 թ. հունիսին Հայաստանում առաջին անգամ անցկացվեցին ՆԱՏՕ–ԳՀԽ զորավարժությունները, որոնց մասնակցեցին ՆԱՏՕ-ի անդամ և գործընկեր 19 տարբեր երկրների՝ Ավստրիայի, Բուլղարիայի, Թուրքիայի, Իտալիայի, Լեհաստանի, Լիտվայի, Կանադայի, Հայաստանի, Ռումաստանի, Ռումգարիայի, Մակեդոնիայի նախկին Հարավսլավիայի Հանրապետության, Միացյալ Թագավորության, Միացյալ Նահանգների, Մոլդովայի, Ռուսիայի, Ռուսաստանի, Սլովակիայի, Վրաստանի, ՈՒԳբեկստանի մոտ 400 զինծառայողներ: Կարևոր է նշել, որ Ռուսաստանը Հայաստանի աջակցությամբ առաջին անգամ մասնակցեց այդ տեսակի զորավարժությունների՝ ներկայացնելով սպայական կազմ և հետնակային ջոկ, որն ինտեգրված էր զորավարժությունների բազմազգ ուժային կառույցում: Կարևոր է նաև նշել, որ Երևանում անցկացված ՆԱՏՕ–ԳՀԽ զորավարժությունները առաջին անգամ անկախ հայկական պետության տարածքում համագործակցելու լավ հնարավորություն ստեղծեցին թե՛ հայկական, թե՛ թուրքական զորքերի համար: Հայաստանում այդ զորավարժությունների անցկացման նպատակն էր ՆԱՏՕ-ի և գործընկեր մասնակիցների համատեղ գործողությունների միջոցով դաշտային պայմաններում ցամաքային զորքերի արդյունավետության մեծացումը, փոխըմբռնման և փոխգործելիության բարելավումը, և այդ նպատակը լիովին իրականացվեց:

[109] Տես «ՀՀ արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանի հայտարարությունը Եվրաատլանտյան գործընկերության խորհրդի գագաթնաժողովում»: Ստամբուլ, 2004 թ. հունիսի 29 (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/040629_vo_istanbul.html), *նաև*՝ *Justin Burke.* Agency Sees ReapproAchment Between Armenia and NATO. «Armenia Daily Digest», «Eurasianet.Org», 2005, 29 May (http://www.eurasianet.org/resource/armenia/hypermail/200404/0019.shtml): «Անցած շաբաթ ՆԱՏՕ-ին միացան յոթ նոր անդամ, իսկ Հայաստանի խորհրդարանը վավերացրեց բազմակողմ ԳՀԽ «Զորքերի կարգավիճակի մասին համաձայնագիր» (ԳՀԽ ԶԿՀ՝ PfP SOFA):

Այս համընկնումը կարելի է համարել խորհրդանշական, հատկապես՝ եթե նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ և՛ Երևանը, և՛ Բրյուսելը համաձայնագրի վավերացմանը մոտենում են որպես բոլորովին էլ ոչ առօրեական ձեռնարկության: Այնուամենայնիվ, եթե հաշվի առնվի Հայաստան–ՆԱՏՕ հարաբերությունների առանձնահատուկ բնույթը, կասկած չի լինի, որ, ԳՀԽ ԶԿՀ-ին միանալու որոշում կայացնելով, Երևանը մի որոշակի ազդակ էր հղում ՆԱՏՕ-ին, ինչը կարելի է մեկնաբանել հետևյալ կերպ. Հայաստանն այլևս կտրականապես չի հրաժարվում ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերությունների նոր փուլ սկսելուց (ինչպես վաղ տպագրված էր), որի արդյունք մի օր կարող է դառնալ Դաշինքին միանալու հայտը»: «ARMENIA and NATO». «Research and Information Office». «Armenian Assembly of America», 2004, 17 February (http://www.aaainc.org/info/Armenia-NATO.pdf):

գ) Հարաբերություններ առաջատար երկրների հետ

– Ռուսաստանի Դաշնություն

Հայաստանի հարաբերությունները Ռուսաստանի Դաշնության հետ կրում են ռազմավարական բնույթ և իրենց նշանակությամբ կարևոր են Հայաստանի անվտանգության համար շոշափելի երաշխիքների ապահովման առումով[110]: Այս բազմակողմ հարաբերությունները բխում են Հայաստանի և Ռուսաստանի փոխադարձ հեռանկարային շահերից: Դրանք ներառում են երկու երկրների ու ժողովուրդների միջև համագործակցության բոլոր հնարավոր ոլորտները: Այդ հարաբերությունները կանոնավորվում են գրեթե 160 երկկողմ պայմանագրերով: Շատկանշական է, որ այս լայն համագործակցության բոլոր բաղկացուցիչները գտնվում են բարձր մակարդակի վրա և կարևոր դեր են խաղում Հայաստանի անվտանգության ապահովման գործում: Բավական է նշել թեկուզ ռազմական, առևտրատնտեսական, էներգետիկայի, գիտության և այլ ոլորտներ, հատկապես այն հանգամանքը, որ վերջին շրջանում աճում է ռուսաստանյան կապիտալի ներհոսքը Հայաստան[111]:

Հայաստանի շահերի տեսանկյունից հայ-ռուսական համագործակցությունը լուծում է հետևյալ խնդիրները.

– Հայաստանի Զինված ուժերի ռազմական և ռազմատեխնիկական կարիքների բավարարում,

– տարածաշրջանում ուժերի հաշվեկշռի պահպանում:

Հայ-ռուսական ռազմական համագործակցությունը զարգանում է երեք կարևոր ուղղություններով.

– դաշնադրային խմբավորումներ,

– հակաօդային պաշտպանության միացյալ համակարգ,

[110] Տես «Հայաստանի ԱԳ նախարար Վ. Օսկանյանն ընդունում է Ռուսաստանի ԱԳ նախարար Ս. Լավրովին», 2005 թ. փետրվարի 17 (http://www.armeniaforeignministry.com/pr_05/050217_lavrov.html), *Sergei Blagov.* Kocharian's Moscow Visit Underscores Strengthening Armenian-Russian Security Cooperation. «EURASIA INSITE», 2003, 21 January (http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav012103.shtml); «Vladimir Putin Stresses Importance of Industrial Cooperation Between Russia and Armenia». «Pravda.Ru» (http://english.pravda.ru/cis/2001/09/15/15286.html); «ԱԳ նախարար Օսկանյանը հանդիպում է Ռուսաստանի ԱԳ նախարար Իվանովի հետ», 2003 թ. նոյեմբերի 14 (http://www.armeniaforeignministry.com/PR/PR290.html):

[111] Տես «В повестке–комплементаризм и многовекторность оборонной политики», интервью с доктором политических наук, советником по военной политике Министра обороны РА Гайком Котанджяном. «Голос Армении», 16 ноября 2002 г.; *также: Александр Тихонов.* Друзья, прекрасен наш союз? «Красная звезда», 19 декабря 2002 г. (http://www.redstar.ru/2002/12/19_12/3_02.html):

– համագործակցություն ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում:

Հայ-ռուսական ռազմական համագործակցությունը, հատկապես՝ Հայաստանում ռուսական զորակայանի առկայությունը, միտված է Թուրքիայի կողմից բխող ռազմական սպառնալիքի չեզոքացմանը:

Հայ-ռուսական հարաբերությունները, իրենց երկկողմ ձևաչափից բացի, ոչ պակաս կարևոր են բազմակողմ շրջանակում: Որպես օրինակ կարող են ծառայել ԱՊՀ հակաօդային պաշտպանության միացյալ համակարգը և սահմանի համատեղ հայ-ռուսական պարեկությունը: Ավելի լայն առումով՝ տարածաշրջանային անվտանգության համակարգերում (օրինակ՝ ՀԱՊԿ-ում), հայ-ռուսական ռազմական դաշինքը կարևոր դեր է կատարում հարավկովկասյան տարածաշրջանում և միջազգային հարաբերություններում ռազմաքաղաքական հավասարակշռության պահպանման գործում:

Չնայած այս փաստերին՝ հայ-ռուսական ռազմավարական հարաբերությունները ամենևին էլ չեն խոչընդոտում Հայաստանի արտաքին հարաբերությունների զարգացմանն այլ վեկտորներով ևս, օրինակ՝ եվրաատլանտյան ինտեգրման ուղղությամբ: Ընդհակառակը՝ Ռուսաստանը նույնպես ընտրել է զարգացման եվրոպական ուղին: Ռուսաստան–Եվրամիություն հարաբերությունների նկատելի բարելավումը Հայաստանի համար նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում, որ նա իր ռազմավարության մեջ ներդաշնակեցնի այս երկու առաջնահերթ ուղղությունները և արտաքին քաղաքականության ոլորտում հասնի ցանկալի արդյունքների:

–Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ

ԱՄՆ-ի հետ բազմակողմ համագործակցության զարգացումը Հայաստանի համար ռազմավարական կարևորություն ունի ժողովրդավարական պետության կայացման, կայուն և անվտանգ զարգացման ապահովման առումով:

ԱՄՆ-ը համաշխարհային տերություն է: Հայաստանի անկախացումից ի վեր նա իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետությանը կառավարական օժանդակություն ցուցաբերելու քաղաքականություն[112]: Հայ-ամերիկյան հարաբերությունները վերջին մի քանի տարում զգալի առաջընթաց են ապրել: Հայաստանը ներգրավված է «Հազարամյակի մարտահրավերներ» նախաձեռնության մեջ, որով կապահովվի նրա զարգացման համար մասշտաբային ֆինանսական և խորհրդատվական աջակցություն:

[112] Տես «US Government Assistance to Armenia. Activities/Programs by region and type». Embassy of the United States of America, Yerevan, Armenia (http://www.usa.am):

Քաղաքական, տնտեսական, մշակութային ոլորտներում և այլ բնույթի համագործակցությանը զուգընթաց զգալի առաջընթաց ունեն նաև հայ-ամերիկյան պաշտպանական հարաբերությունները[113]: Այսօր ռազմական անվտանգության ապահովմանն աջակցության ծրագրերը զարգանում են մի շարք ուղղություններով[114]: Իրականացվում են տարբեր ծրագրեր, մասնավորապես՝ «Արտաքին ռազմական ֆինանսավորում» (FMF), «Միջազգային ռազմական ուսուցում և վարժանք» (IMET) ծրագրերը, «Համատեղ կոնտակտային խումբ» ծրագիրը ԱՄՆ-ի եվրոպական հրամանատարության հետ, «Նահանգային գործընկերություն» ծրագիրը Կանզաս նահանգի հետ և մի շարք այլ ծրագրեր[115]:

Հարկ է ավելացնել, որ ԱՄՆ-ի հետ պաշտպանական համագործակցությունը Հայաստանի Զինված ուժերի համար կարևոր է ոչ միայն ռազմական առումով, այլև քաղաքական տեսանկյունից: Պատճառն այն է, որ այդ համագործակցությունը, նպաստելով Հայաստանի Զինված ուժերի մարտունակության բարձրացմանը, հանգուցային դեր է խաղում տարածաշրջանի պետությունների ռազմական քաղաքականության մեջ հավասարակշռության պահպանման առումով: Հայաստանի համագործակցության զարգացումն ինչպես բազմակողմ ձևաչափով ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում, այնպես էլ եվրոպական երկրների

[113] Տես «Armenia and USA Sign Military Agreement». «Pravda.RU» (http://newsfromrussia.com/world/2004/04/26/53642.html):

[114] Հայաստանում անվտանգության ծրագրերը, ինչպիսիք են, օրինակ, «Արտահանման վերահսկում» և «Սահմանային անվտանգության օժանդակություն» ծրագրերը, նպատակաուղղված են մեծացնելու զենքի և այլ իրերի ապօրինի տարանցումն ու առևտուրը կանխելու ուղղությամբ Հայաստանի հնարավորությունները՝ Հայաստանի մաքսային և սահմանային պաշտպանության ծառայություններն ապահովելով սարքավորումներով և վերապատրաստելով նրանց կադրերը: Աջակցություն է ցուցաբերվում միջուկային ռեակտորի անվտանգության բարձրացման և ռադիոակտիվ նյութերի տարածման սպառնալիքի գնահատման ու հակազդման ծրագրին: «Արտաքին ռազմական ֆինանսավորում» և «Միջազգային ռազմական ուսուցում և վարժանք» միջազգային ծրագրերը նպատակաուղղված են պրոֆեսիոնալ ռազմական կրթությանը, Հայաստանի Զինված ուժերի՝ խաղաղապահական ունակությունների ամրապնդմանը, ռազմական հաղորդակցության հնարավորությունների նորացմանը: ԱՄՆ-ը նաև դրամաշնորհներ է տրամադրում գիտական կենտրոնների սպառազինության ոլորտի նախկին մասնագետներին կենսաքիմիական կողմնորոշման և Քաղաքագիտական հետազոտության ու զարգացման հիմնադրամների միջոցով (տես «Fact Sheet», «Bureau of European and Eurasian Affairs», U.S. Department of State. Washington, DC, 2004, 17 February (http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/29484.htm):

[115] Տես «Armenia, USA discuss military cooperation». «Armenian Diaspora», 2004, 11 August (http://www.armeniandiaspora.com/index.php?do=printable&id=9057); *Emil Danielyan.* U.S. Officers Inspect Armenian Military. PfP News (http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/en/2005/05/EC4EFE09-47E5-412D-92C7-D39AF636A6FD.ASP):

հետ երկկողմ ձևաչափով զգալիորեն պայմանավորված է ԱՄՆ-ի հետ Հայաստանի հարաբերություններով[116]:

Հայ-ամերիկյան հարաբերություններում էական դեր է խաղում ամերիկահայ համայնքը, որը առանձնահատուկ կարևորություն է տալիս դրանց: Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի շրջափակումից ի վեր ամերիկահայ համայնքը ԱՄՆ-ի կառավարական շրջաններում մեծ ջանքեր է գործադրում Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգության աջակցություն ապահովելու համար: Սփյուռքը նաև նպաստում է ԱՄՆ-ի տարածաշրջանային քաղաքականության մեջ հավասարակշռությունը հօգուտ Ադրբեջանի խախտելու փորձերի չեզոքացմանը: Սփյուռքի դերն այսօր էլ էական է[117]:

Ելնելով իր ազգային անվտանգության ապահովման գերակայություններից՝ Հայաստանը կշարունակի իր կայուն համագործակցությունը ԱՄՆ-ի հետ[118]:

4. ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունն ունի մի յուրահատկություն, որը բնորոշ է միայն եզակի երկրների. այն պայմանավորված է Հայոց սփյուռքի առկայությամբ[119]:

[116] Տես «Coalition Forces. Armenia: Military agreement on providing mutual services». «DARPA TIDES» Iraq Reconstruction Report, 2004, 29 April, № 179 (http://tides.carebridge.org/TIRR/D-TIRR179.htm):

[117] «ԱՄՆ-ը հպարտ է Հայաստանի հետ ունեցած իր ամուր կապերով: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո և 1991 թ. Հայաստանի անկախացումից ի վեր մեր երկիրը հետամուտ է եղել Հայաստանի հետ գործընկերության, որը խթանում է ժողովրդավարությունը, անվտանգության համագործակցությունը և ազատ շուկան: Այսօր մեր պետությունը պարտավոր է գտնել Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ լուծումը և երախտապարտ է Հայաստանին՝ ահաբեկչության դեմ պայքարում շարունակական համագործակցության համար: Ընթնման և բարի կամքի միջոցով ազատ պետությունները կարող են աշխարհի համար ավելի պայծառ ապագա կառուցել: Մեր երկիրը ցանկանում է օգնել Հայաստանին՝ ընդարձակելու իր ռազմավարական հարաբերությունները ԱՄՆ-ի և մեր եվրոպական դաշնակիցների հետ» (տես *Ջորջ Բուշ.* ԱՄՆ-ի Նախագահի 2004 թ. ապրիլի 24-ի ելույթը Հայերի հիշատակի օրվա կապակցությամբ (http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.286/current_category.4/affirmation_detail.html):

[118] Հայաստանում ԱՄՆ-ի վերջերս նշանակված դեսպան Ջոն Էվանսը 2005 թ. փետրվարի 17-ին այցելել է Կալիֆոռնիայի համալսարան՝ ուսանողների, դասախոսների և հասարակության հետ «Զեկույց Հայաստանի մասին, 2005 թ.» թեմայով տեղեկատվական զրույց ունենալու համար (տես http://www.international.ucla.edu/article.asp?parentid=21127):

[119] Տես նույն աշխատության 2-րդ գլուխը՝ «Հայոց սփյուռքի և Հայկական ազգային պետության աշխարհառազմավարական առումները»:

Ինչպես արդեն նշվել է, Հայոց սփյուռքի թվաքանակը ավելի քան երկու անգամ գերազանցում է Հայաստանի բնակչությանը և ցրված է աշխարհով մեկ: Նա բնորոշվում է իր բնակության պետությունների սոցիալական կառուցվածքին ինտեգրվածությամբ: Սա կարևոր է ինչպես իր իսկ Սփյուռքի, այնպես էլ այն պետությունների հետ կապերի ամրապնդման համար, որտեղ կան հայկական համայնքներ:

Սփյուռքը հատուկ դեր ունի Հայաստանի ազգային անվտանգության ապահովման հարցում, քանի որ մի յուրօրինակ կամուրջ է Հայաստանի և միջազգային հանրության միջև: Համահայկական հաստատությունները մեծապես աջակցում են Հայաստանի միջազգային ինտեգրմանը և երկրների առաջընթացին ժողովրդավարության կերտման ուղով[120]:

Համահայկական ինտեգրման ռազմավարությունը հայ ժողովրդի անվտանգության պրոբլեմն ու խնդիրն է: Մի կողմից՝ այն նպատակաուղղված է կանխելու Սփյուռքի կողմից իր ազգային ու մշակութային ինքնության կորուստը և ուծացումը, մյուս կողմից՝ պետության հետ համագործակցությանը Հայաստանից արտագաղթի վերահսկման գործում: Ի թիվս այս երկու սպառնալիքներին դիմակայության տարբեր միջոցների որպես նախընտրելի մեխանիզմ դիտվում է, երկքաղաքացիության հաստատությունը[121]: Համահայկական ինտեգրումն ունի նաև մեծ տնտեսական ու մշակութային կարևորություն, քանի որ նպաստում է գբոսաշրջության զարգացմանը և մշակութային արժեքների պահպանմանն ու տարածմանը[122]:

Սերտորեն համագործակցելով Սփյուռքի բազմաթիվ համահայկական կազմակերպությունների հետ՝ Հայաստանը լիովին հաշվի է առնում այն, որ Սփյուռքի ներկայացուցիչները այլ պետությունների քաղաքացիներ են: Այս առումով համահայկական ինտեգրումը և Հայաստան–Սփյուռք հարաբերությունների ամրապնդումը անմիջականորեն կապված են Հայաստանի միջազգային ինտեգրման հետ: Որքան ավելի արդյունավետ լինի այդ ինտեգրումը, այնքան ամուր ու բազմազան կլինեն Սփյուռքի հետ հարաբերությունները[123]:

5. ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի ազգային անվտանգության մեջ առանձնահատուկ դեր է խաղում ռազմական անվտանգությունը: Հարավային Կովկասը շարունակում է մնալ աշխարհի առավել անկայուն տարածաշրջաններից մեկը: Տարածաշրջանը գտնվում է անհանգիստ անցումային շրջանում, երբ այստեղի երկրները անվտանգության խնդիրների լուծման համար գերազանցապես կիրառում են ռազմական գործոնը: Սա հանգեցնում է երկրների ռազմականացմանն ու սպառազինությունների մրցավազքի:

Նման ռազմականացված միջավայրում Հայաստանի համար առաջանում են բազմաթիվ ռազմական սպառնալիքներ, որոնց չեզոքացումը ենթադրում է հզոր ու մարտունակ զինված ուժերի առկայություն: Հետևաբար, ռազմական անվտանգության ապահովումը Հայաստանի կայուն զարգացման գերակա առաջնահերթությունն է: Ի տարբերություն այլ գերակայություններից, որոնք գերազանցապես բխում են նույնականության պահպանման ու կայուն զարգացման բնական շահերից, ժամանակակից հզոր բանակ ունենալու առաջնահերթությունը Հայաստանի համար արտաքինից պարտադրված գերակայություն է:

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման երաշխիքն են ռազմական սպառնալիքների չեզոքացմանը և ռազմական անվտանգության խնդիրների անվերապահ լուծմանը մշտապես պատրաստ մարտունակ զինված ուժերը[124]: Նրանց զարգացումն ու կատարելագործումը,

[120] Հայաստան–Սփյուռք համագործակցության հետագա զարգացման ու խորացման նպատակով 2002 թ. մայիսի 27–28-ը տեղի ունեցավ Հայաստան–Սփյուռք երկրորդ համաժողովը (http://www.armeniadiaspora.com/conference2002/index.html):

[121] «Մեր սերնդին բաժին է ընկել ևս մի պարտականություն, այն է՝ բոլոր հայերի ջանքերի միավորումը և Սփյուռքի հայության ակտիվ մասնակցության ապահովումը մեր հանրապետության սոցիալական, քաղաքական և տնտեսական կյանքին: Երկքաղաքացիության խնդրի սահմանադրական լուծումը նույնպես կնպաստի այդ հարցին: Հայաստանը պետք է լինի բոլոր հայերի սուրբ հայրենիքը, նրա հաղթանակը՝ բոլորի հաղթանակը, նրա ապագան՝ բոլորի ապագան: Մենք պետք է հասկանանք, որ այն ազգը, որը գիտի իր հավաքական ուժի արժեքը, երբեք չի կարող պարտվել» (տես «ՀՀ Ազգային ժողովում 2000 թ. մայիսի 21-ին Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի խոսքը երդման արարողության ժամանակ»):

[122] Հայաստան–Սփյուռք համագործակցության ուղղությամբ աշխատում են մի շարք հանձնաժողովներ, որոնցից են՝ «Հայաստան–Սփյուռք կազմակերպական և կառուցվածքային հարցերով», «Քաղաքական և քարոզչության հարցերով», «Գործնարարության և տնտեսական զարգացման», «Կրթության, գիտության և մշակութային», «Մամուլի և տեղեկատվական հարցերով» հանձնաժողովները (http://www.armeniadiaspora.com):

[123] Տես *Ռուբեն Շուգարյան*. Գլոբալիզացիան Հայաստանի արտաքին գործերի համատեքստում. Հայաստանը Եվրոպայի միջազգային համաժողովի ճանապարհին (http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/031022shugarian_yervan.html):

[124] Տես *Charles Fairbanks, Frederick Starr, Richard Nelson, Kenneth Weisbrode*. Strategic assessment of Central Eurasia. Chapter: «Armenia». «The Atlantic Council of the United States», Central Asia–Caucasus Institute, SAIS. Washington, PP. 58–61; *Emil Danielyan*. U.S. Officers Inspect Armenian Military. «PfP News» (http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/en/2005/05/EC4EFE09-47E5-412D-92C7-D39AF636A6FD.ASP): «Մի խումբ ամերիկացի սպաներ ուրբաթ օրը հանդիպում ունեցան Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի հետ այն բանից հետո, երբ վերջացրեցին Հայաստանի Զինված ուժերում աննախադեպ տեսչական ստուգումը, որով շեշտվում է Երևանի և Վաշինգտոնի միջև ամող ռազմական համագործակցությունը: Ս. Սարգսյանի մամլո ծառայությունից հայտնեցին, որ գնդապետ Մայկլ Անդերսենի գլխա-

նոր մարտահրավերներին դիմակայելու կարողության ապահովումը շարունակական և դինամիկ գործընթացներ են:

Ռազմական անվտանգության ապահովման և Զինված ուժերի մարտունակության բարձրացման ամենաարդյունավետ ուղիներն են միջազգային ինտեգրումն ու համակարգված բարեփոխումները: Սակայն մշտական ռազմական սպառնալիքների գոյության պայմաններում այս ռազմավարության կիրառումը պահանջում է որոշակի զգուշավորություն: Ե՛վ միջազգային ինտեգրումը, և՛ բարեփոխումները պետք է ծառայեցվեն այլընտրանքային հնարավորությունների ստեղծմանը, որպեսզի ստեղծվեն ռազմական անվտանգության այնպիսի ռեսուրսներ, որոնք համապատասխանեն 21-րդ դարի մարտահրավերներին:

Միջազգային համագործակցության միջոցով ռազմական անվտանգության ապահովման երաշխիք են ինչպես հայ-ռուսական ռազմական դաշինքը երկկողմ ձևաչափով և ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում, այնպես էլ ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի կառույցների հետ համագործակցության զարգացումը[125]:

Հայաստանն իր պաշտպանական ոլորտում Եվրաատլանտյան ուղղությամբ հետևողական բարեփոխումներ է իրականացնում «Պլանավորման և վերանայման գործընթացի» և «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրի» շրջանակներում: Այս առումով նշված բարեփոխումները կկրեն համակարգային բնույթ և կապահովեն Հայաստանի պաշտպանական համակարգի արդիականացումը, հատկապես պաշտպանական պլանավորման և կառավարման բնագավառներում: Ինչ վերաբերում է ինտեգրմանը, ապա այն հավասարակշռված է և միտված այնպիսի ստորաբաժանումների, մասնավորապես՝ խաղաղապահ ուժերի ստեղծմանը, որոնք ունակ լինեն փոխգործելու ինչպես ՆԱՏՕ-ի, այնպես էլ ՀԱՊԿ-ի ուժերի հետ[126]:

ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում բարեփոխումների ռազմավարությունը միտված է անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքների չեզոքացման ընդհանուր և արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծմանը: Ինչ վերաբերում է ինտեգրմանը, ապա այդպիսի օրինակներ են հայ-ռուսական դաշնադրային միացյալ զորախումբը, հակաօդային պաշտպանության միացյալ համակարգը և այլն:

Եվրաատլանտյան ուղղությամբ շարունակաբար ակտիվացող կապերը պայմանավորված են ՆԱՏՕ-ի ու Եվրամիության ընդլայնմամբ, «Եվրոպական հարևանություն» ծրագրում Հարավային Կովկասի ներառմամբ և այն հանգամանքով, որ Եվրաատլանտյան հաստատություններին ինտեգրումը ճանաչվել է որպես Հայաստանի արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություն: ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում համագործակցության զարգացումը (Ռուսաստանի հետ ռազմավարական դաշինքին զուգահեռաբար), այնուամենայնիվ, կապված է այդ կազմակերպությունում տեղի ունեցող շոշափելի փոփոխությունների և նրա անդամ պետությունների կոլեկտիվ անվտանգության ապահովման իրական մեխանիզմների ստեղծման հետ: Այս երկու ուղղություններով անվտանգության քաղաքականության հավասարակշռված զարգացման հնարավորությունները կապված են նաև անվտանգության այդ երկու համակարգերի համընդհանուր սպառնալիքների առկայության հետ: Այս հանգամանքն ստիպում է նրանց ավելի ընդլայնել համագործակցության շրջանակները՝ հետին պլան մղելով ցանկացած տարածայնություն:

Հայաստանը, իր անվտանգության քաղաքականության մեջ հետևելով փոխլրացման սկզբունքին, փորձում է կառուցել փոխադարձ շահերի վրա հիմնվող ամբողջական համակարգ: Քանի որ կողմերն առաջնորդվում են ընդհանուր

վորած ամերիկյան պատվիրակությունը գոհ է հայկական զինվորական միավորումների «ռազմական գնահատումից» և հայկական զինվորականությանը շնորհակալություն է հայտնում «անկեղծության և թափանցիկության» համար: Գնդապետ Անդերսենը նկատեց, որ «չնայած հայկական բանակը համեմատաբար երիտասարդ է, այն արդեն հպարտանալու շատ բան ունի», ասվում էր զեկույցի մեջ»:

[125] Տես «Online-Interview with Mr. Mher Shahgeldyan, Chairman, Standing Committee on Defence, National Security and Internal Affairs of the National Assembly». «Caucasus Journalists Network», 2005, 18 April (http://www.caucasusjournalists.net/ENG/interview.asp?idinterview=50); *Emil Danielyan*. U.S. Officers Inspect Armenian Military. «PfP News» (http://www.armeniaLiberty.org/armeniareport/report/en/2005/05/EC4EFE09-47E5-412D-92C7-D39AF636A6FD.ASP); U.S. Department, Foreign Military Training and DoD Engagement Activities of Interest: Joint Report to Congress. «Report Home Page», The Bureau of Political-Military Affairs, 2003, May; «Foreign Policy Objectives–Newly Independent States (NIS) Region, Armenia» (http://www.fas.org/asmp/campaigns/training/FMTR%202003/III_Foreign%20Policy%20Objectives%20_%20Newly%20Independent%20States %20(NIS)%20Region.htm); «Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты», интервью с доктором политических наук Г. С. Котанджяном. «Голос Армении», 11 февраля 2003 г.:

[126] «ՀՀ Պաշտպանության նախարարի տեղակալ Արթուր Աղաբեկյանը ապրիլի 12-ին հայտարարեց, որ Հայաստանը պլանավորում է ռազմական համընդգրկուն բարեփոխումների մի ծրագիր: Խոսելով ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում Հայաստանի դերի ընդլայնման հարցով երևանյան համաժողովում՝ նա նշեց, որ բարեփոխումների ծրագիրը կլինի ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին համապատասխանող և «նոր մարտահրավերներին» պատասխանելու ունակ ժամանակակից զինված ուժերի զարգացման երկարաժամկետ նպատակի արտացոլում: Դա կպահանջի տարիներ շարունակ գործադրել մեծ ջանքեր: Նա նաև հավաստեց, որ պաշտպանության նախարարությունը հակված է «պաշտպանական հարցերում քաղաքացիական տարրերի ավելի ակտիվ մասնակցության» և Զինված ուժերում ավելի մեծ չափով «ժողովրդավարական վերահսկողության» հասնելուն» (տես «Armenian Deputy Defense Minister comments on Military Reform Plans», «RFE/RL Newsline», «HR-NET Hellenic Resources Network», 2005, 14 April (http://www.hri.org/news/balkans/rferl/2005/05-04-14.rferl.html#10)); «Armenian official, NATO envoy discuss IPAP». «Arminfo», 2005, 25 February (http://www.armeniandiaspora.com/archive/21152.html); *John C. K. Daly*. Azerbaijan Military Reform and Armenian National Security Strategy. «PfP News» (http://www.pimswiki.org/index.php?title=PfP_News):

շահերով, գոյություն ունեցող որոշ հակասություններ մեղմվում են: Մասնավորապես՝ թեև Հայաստանն ակտիվորեն մասնակցում է ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում ընթացող ռազմաքաղաքական ինտեգրմանը, նաև ծավալել է ռազմական գործընկերություն Ռուսաստանի հետ, սակայն դա ամենևին էլ չի խանգարում կառուցողական համագործակցություն զարգացնելու նաև ՆԱՏՕ-ի հետ: Այսօր Հայաստանը մի շարք պաշտպանական ծրագրեր է իրականացնում ԱՄՆ-ի հետ, սակայն միաժամանակ անվտանգության հարցերով խորհրդատվություններ է վարում Իրանի հետ:

6. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետությունը, առաջնորդվելով իր անվտանգության և կայուն զարգացման շահերով, միջազգային ինտեգրման ու ներքին բարեփոխումների ռազմավարությամբ, գերակա է համարում իր գործունեությունը հետևյալ ուղղություններով[127].

արտաքին անվտանգության ապահովման բնագավառում՝ կառուցել բազմերաշխիք ու հավասարակշռված հարաբերություններ բոլոր պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ, իրականացնել փոխլրացման բազմակողմ քաղաքականություն դաշնակիցների ու գործընկերների հետ, իրականացնել օպերատիվ և երկարաժամկետ ծրագրեր արտաքին վտանգների կանխարգելման ու չեզոքացման համար՝ բացառելով հայ ժողովրդի նկատմամբ ցեղասպանության կրկնման հնարավորությունը, Հայաստանի ազգային անվտանգության շահերն առաջադրել Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորմամբ զբաղվող բոլոր միջազգային կազմակերպություններում ու հատկապես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շրջանակներում, ամրապնդել Հայաստանի ռազմական հնարավորությունները, արդիականացնել Զինված ուժերը, միջազգային ահաբեկչության և զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման դեմ պայքարի բնագավառում համագործակցել առանձին պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ, զարգացնել բազմակողմ համագործակցություն անվտանգության համակարգերի՝ ՀԱՊԿ-ի և ՆԱՏՕ-ի, ինչպես նաև երկկողմ հարաբերություններ՝ Ռուսաստանի և ԱՄՆ-ի հետ, հաղթահարել արտագաղթը և ամրապնդել Հայաստան–Սփյուռք համագործակցությունը երկքաղաքացիության և հայրենադարձության միջոցով, ակտիվորեն մասնակցել տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման ծրագրերին, ստեղծել Հայաստանի կենսական ու ռազմավարական շահերի դեմ և Հայաստանի շուրջ միջազգային բացասական կարծիքի ձևավորմանն ուղղված ոչ բարեկամ պետությունների ապատեղեկատվությանը հակազդելու արդյունավետ համակարգ.

ներքին անվտանգության ապահովման բնագավառում՝ ապահովել Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունը և ինքնիշխանությունը, հաղթահարել աղքատությունը, իրականացնել կայուն և սոցիալական ուղղվածությամբ տնտեսական քաղաքականություն, խրախուսել մասր ու միջին գործարարությունը, ինչպես նաև էներգետիկայի և գիտատար արդյունաբերության ոլորտներում վարել ակտիվ ներդրումային քաղաքականություն, ապահովել Հայաստանի Հանրապետության գիտատեխնիկական առաջընթացը և բարձր տեխնոլոգիաների զարգացումը, երկրում արմատապես բարելավել բնապահպանական իրավիճակը, հետևողական պայքար մղել օտարերկրյա լրտեսական գործակալությունների, հատուկ ծառայությունների քայքայիչ գործունեության դեմ, մշակել և իրականացնել տեղեկատվական անվտանգության մեխանիզմներ:

Ներքին անվտանգության ոլորտում կարևորվում է ժողովրդավարացման, կայուն զարգացման ապահովման ասպարեզը՝ մարդու և քաղաքացու անձնական անվտանգության, նրա սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների ապահովում, պետական կառավարման, տեղական ինքնակառավարման մեխանիզմների և օրենսդրության կատարելագործում, հետևողական պայքար կոռուպցիայի դեմ, իրավակարգի ամրապնդում, հավասարակշռված միջէթնիկական հարաբերությունների, հասարակության սոցիալ-քաղաքական կայունության ապահովում, օրենքի առջև ՀՀ բոլոր քաղաքացիների, այդ թվում՝ պաշտոնատար անձանց, պետական մարմինների, քաղաքական կուսակցությունների, հասարակական ու կրոնական կազմակերպությունների հավասարության ապահովում:

---

[127] Այս ուսումնասիրության մեջ հեղինակի համար մեթոդաբանական հիմք են ծառայել հետևյալ հայկական, ամերիկյան ու ռուսաստանյան փաստաթղթերն ու նյութերը. «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը» (ընդունված 1995 թ. հուլիսի 5-ին), «ՀՀ Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստան. մարտահրավերներ և պատասխաններ» հարցազրույցը»: «Երկիր», 2005 թ. փետրվարի 5 (http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=11); *նաև* ՝ «A National Security Strategy for a New Century» (1997, May). «An Electronic Journal of the U.S. Department of State», 2002, December, Vol. 7, № 4 (http://clinton3.nara.gov/WH/EOP/NSC/Strategy); «The National Security Strategy of the United States of America». 2002, 17 September (http://www.whitehouse.gov/nsc/nssall.html); *Chairman of the Joint Chiefs of Staff, General Richard B. Myers.* The U.S. Military: A Global View of Peace and Security in the 21st Century. «An Electronic Journal of the U.S. Department of State», 2002, December, Vol. 7, № 4 (http://usinfo.state.gov/journals/itps/1202/ijpe/pj7-4myers-2.htm); «Концепция Национальной Безопасности Российской Федерации» (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 17 декабря 1997 г. № 1300, в редакции Указа Президента Российской Федерации от 10 января 2000 г. № 24 (http://www.iss.niiit.ru/doktrins/doktr01.htm)); *Dr. Blau.* National Security Decision Making. Class 1, «From anecdotes to models». SNSEE 6940, NDU, Washington, DC, 2004; «New Challenges and New Tools for Defense Decisionmaking», «RAND», 2003:

CREATING STRATEGICALLY ORIENTED INTERAGENCY ENVIRONMENT: SENIOR DEFENSE-SECURITY SCHOOL MODEL

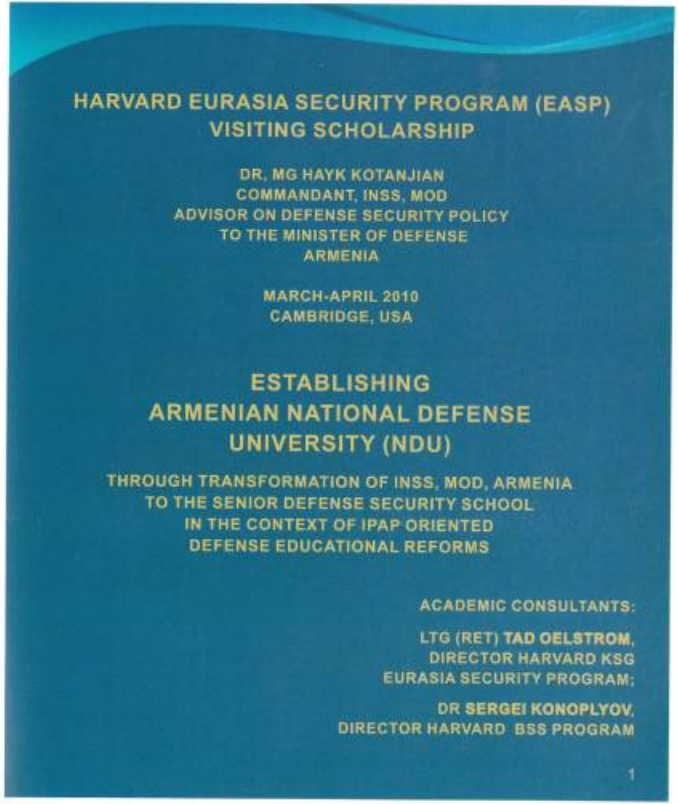
(VISITING SCHOLARSHIP AT EURASIA SECURITY PROGRAM, HARVARD UNIVERSITY, USA, 1 OF MARCH–1 OF MAY, 2010)

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИ ОРИЕНТИРОВАННОЙ МЕЖВЕДОМСТВЕННОЙ СРЕДЫ: МОДЕЛЬ ВЫСШЕЙ ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНОЙ ШКОЛЫ

(НАУЧНАЯ СТАЖИРОВКА В ПРОГРАММЕ ЕВРАЗИЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГАРВАРДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА, США, 1 МАРТА–1 МАЯ 2010)

ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՐԵՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՎԱԾ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄ. ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ԴՊՐՈՑԻ ՄՈԴԵԼԸ

(ԳԻՏԱԿԱՆ ՍՏԱԺԱՎՈՐՈՒՄ ՀԱՐՎԱՐԴԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐՈՒՄ, ԱՄՆ, 2010 Թ. ՄԱՐՏԻ 1–ՄԱՅԻՍԻ 1)

OVERVIEW

HARVARD KSG EASP SCHOLARSHIP GOAL AND IMPLEMENTATION

DEVELOPING DESTINATION AND MODEL (CONCEPT AND PROSPECTS OF ARMENIA'S NDU):

- GOALS AND STRUCTURE OF NDU
- ORGANIZATIONAL PLANNING OF NDU ESTABLISHMENT
- DEVELOPING INSTITUTE FOR STRATEGIC SECURITY EDUCATION (ISSE) AS A KEY FOR TRANSFORMING INSS TO NDU, MOD, ARMENIA:
  - GOALS OF ISSE
  - STRUCTURE OF ISSE
  - CURRICULA AND FACULTY PLANNING POLICY
  - ISSE POSTGRADUATE SCHOOL'S ACTIVITIES
  - ISSE SCHOOL OF DEFENSE SECURITY POLICY PROPOSED ACTIVITIES
  - ISSE'S PROPOSED PRODUCTS
  - ISSE'S EXPECTED OUTCOMES
- NDU MODEL'S IMPLEMENTATION ROAD MAP

HARVARD EASP SCHOLARSHIP GOAL AND IMPLEMENTATION

- FURTHERING AT THE HARVARD EASP THE EXPERIENCE OF DEVELOPING ARMENIAN INSS AT THE ALMA-MATER INSS, NDU – BY DEVELOPING EASP`S SISTER-LIKE ARMENIAN ORGANIZATION
- CONSULTING FROM EASP LEADERSHIP AND RESEARCHING THE HARVARD KSG EURASIA SECURITY PROGRAM'S EXPERIENCE
  - PARTICIPATING IN HARVARD EASP "US–RUSSIA" AND "BLACK SEA SECURITY" PROGRAMS
- DEVELOPING AND REVIEWING POWERPOINT PRESENTATION ON ESTABLISHING NDU (INSTITUTE FOR STRATEGIC SECURITY EDUCATION), MOD, ARMENIA

DEVELOPING PROSPECTS OF ARMENIA'S NATIONAL DEFENSE UNIVERSITY

NDU GOALS:

- PROVIDING NATIONAL STRATEGIC STUDIES
- CRAFTING FOR ARMENIA'S SECURITY COMMUNITY INTERAGENCY PROFESSIONAL ENVIRONMENT FOR BRINGING TOGETHER SENIOR MILITARY AND GOVERNMENT OFFICIALS TO DEVELOP MUTUAL, DEEP AND BROAD UNDERSTANDING OF DEFENSE SECURITY ISSUES AT THE NATIONAL LEVEL

ORGANIZATIONAL PLANNING OF NDU ESTABLISHMENT

- DEVELOPING NDU CONCEPT, BY LAW, LEGAL AMENDMENTS AND INSTITUTIONAL DECISIONS, BUDGET PLANNING AND STAFF MANNING
- NDU STRUCTURE
- DEVELOPING ISSE AS A KEY FOR TRANSFORMING INSS TO NDU
- ROAD MAP OF TRANSFORMING INSS TO NDU, MOD, ARMENIA

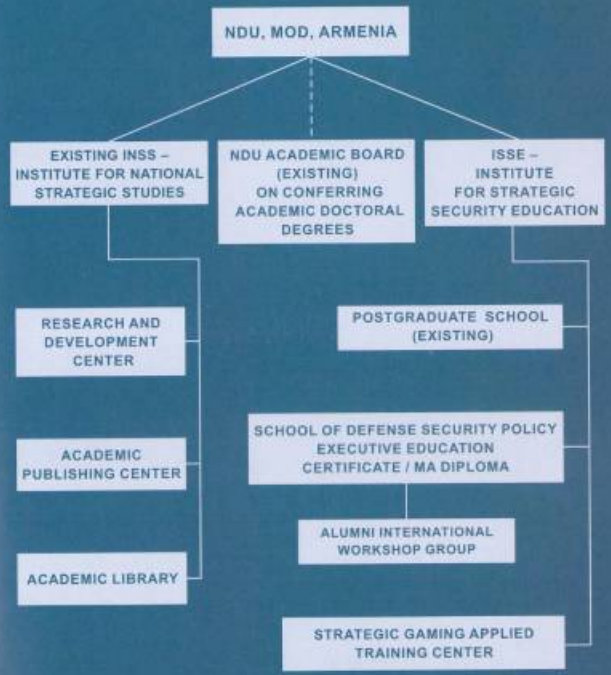
5

STRUCTURE OF NDU

- INSTITUTE FOR NATIONAL STRATEGIC STUDIES (EXISTING INSS)
- INSTITUTE FOR STRATEGIC SECURITY EDUCATION (ISSE)

6

STRUCTURE OF NATIONAL DEFENSE UNIVERSITY MOD, ARMENIA

7

DEVELOPING ISSE AS A KEY COMPONENT FOR TRANSFORMING INSS TO NDU, MOD, ARMENIA

ISSE GOALS:

USING INTERAGENCY ENVIRONMENT OF MILITARY AND GOVERNMENT OFFICIALS FOR PROVIDING:

- NATIONAL DEFENSE SECURITY POLICY EXECUTIVE EDUCATION;
- NATIONAL DEFENSE SECURITY POLICY GRADUATE EDUCATION;
- POSTGRADUATE NATIONAL SECURITY STUDIES EDUCATION;
- REGIONAL SECURITY WORKSHOPS WITH EMPHASIS ON ARMENIAN NDU ALUMNI PARTICIPATION AND ON ACADEMIC CONTRIBUTIONS FROM INTERNATIONAL SECURITY RESEARCH COMMUNITIES

8

STRUCTURE OF ISSE

NATIONAL SECURITY STUDIES POSTGRADUATE SCHOOL

SCHOOL OF DEFENSE SECURITY POLICY

- NATIONAL DEFENSE SECURITY EXECUTIVE EDUCATION PROGRAM
- NATIONAL DEFENSE SECURITY GRADUATE EDUCATION PROGRAM
- ALUMNI REGIONAL SECURITY INTERNATIONAL WORKSHOP GROUP

STRATEGIC GAMING APPLIED TRAINING CENTER

9

ACTIVITIES OF ISSE POSTGRADUATE SCHOOL

POSTGRADUATE SCHOOL WILL CONDUCT:

- "ON THE JOB TRAINING" POSTGRADUATE EDUCATION ON NATIONAL SECURITY STUDIES
- SUBMITTING TO ACADEMIC BOARD SESSIONS DISSERTATIONS ON CONFERRING DOCTORAL DEGREES ON NATIONAL SECURITY STUDIES

10

ISSE SCHOOL OF DEFENSE SECURITY POLICY

SCHOOL OF DEFENSE SECURITY POLICY
ANNUALLY WILL CONDUCT:

- 2 WEEK PROGRAM WITH RIGOROUS SCHEDULE OF ACADEMIC LECTURES AND DISCUSSIONS BY THE MOST INFORMED AND EXPERIENCED SENIOR, CURRENT AND FORMER POLICY MAKERS AND ACADEMIC EXPERTS FROM A WIDE RANGE OF INSTITUTIONS
- GRADUATE PROGRAM ON POLITICAL SCIENCE (SECURITY STUDIES) MA DEGREE
- 3 DAY INTERNATIONAL WORKSHOPS ON REGIONAL SECURITY WITH PARTICIPATION OF WIDE RANGE OF INTERNATIONAL SECURITY RESEARCH COMMUNITIES AND ISSE ALUMNI

11

STRATEGIC GAMING APPLIED TRAINING CENTER

STRATEGIC GAMING APPLIED TRAINING CENTER
ANNUALLY WILL CONDUCT:

- SIMULATIONS FOR NDU EXECUTIVE AND GRADUATE PROGRAMS
- DEVELOPING AND PROVIDING STRATEGIC GAMES

12

ISSE'S PROPOSED PRODUCTS

ISSE WILL PROVIDE:

- PUBLISHING ALUMNI AUTHORS' ACADEMIC ARTICLES AT ARMENIAN INSS'S:
  - DEFENSE-ACADEMIC JOURNAL "ARMENIAN DEFENSE" (EXISTING)
  - RESEARCH QUARTERLY "WORKING NOTEBOOKS" (EXISTING)
- MANAGING DEFENSE PROCEDURE OF PhD DISSERTATIONS ON POLITICAL SCIENCE (SECURITY STUDIES / DEFENSE SECURITY STUDIES) AT THE SPECIALIZED PROFESSIONAL ACADEMIC BOARD OF NDU, MOD, ARMENIA

13

ISSE'S EXPECTED OUTCOMES

ISSE ANTICIPATES THE FOLLOWING OUTCOMES:

- "SMART POWER" CONSOLIDATION OF ARMENIA'S INTERAGENCY SECURITY AFFILIATED AGENCIES' COMMUNITY AROUND THE IPAP ORIENTED REFORMS OF DEFENSE SECURITY SYSTEM (FOLLOWING THE MODEL OF NDU, USA)
- PARTICIPANTS WILL INCREASE THEIR KNOWLEDGE ON NATIONAL STRATEGIC SECURITY PROBLEMS WITHIN THE CONTEXT OF GLOBAL AND REGIONAL STRATEGIC ISSUES
- ANNUAL REGIONAL SECURITY WORKSHOPS WILL INCREASE INTERNATIONAL CONTACTS OF ISSE ALUMNI
- ANNUAL REGIONAL SECURITY WORKSHOPS WILL CRAFT PROFESSIONAL FAMILY NETWORK FACILITATING REGIONAL SECURITY ARCHITECTURE BUILDING
- A PROLONGED SENSE OF INTERAGENCY AND INTERNATIONAL PROFESSIONAL CAMARADERIE WILL REMAIN WITH THE PARTICIPANTS OF REGIONAL SECURITY WORKSHOPS
- THE GRADUATES WILL BE PROMOTED TO THE FLAG OFFICER AND THE EQUAL STATE CIVILIAN POSITIONS

14

ROAD MAP
FOR TRANSFORMING INSS TO NDU, MOD, ARMENIA

15

STAGES OF GRADUAL ADVANCEMENT OF NDU STRUCTURE

FIRST STAGE

ELABORATION OF LEGISLATIVE AMENDMENTS AND DECISIONS' PACKAGE ON GOVERNMENTAL LEVEL

SECOND STAGE

- ADVANCING INSS
- LAUNCHING EDUCATIONAL COMPONENT (ISSE)

INSTITUTE FOR NATIONAL STRATEGIC STUDIES

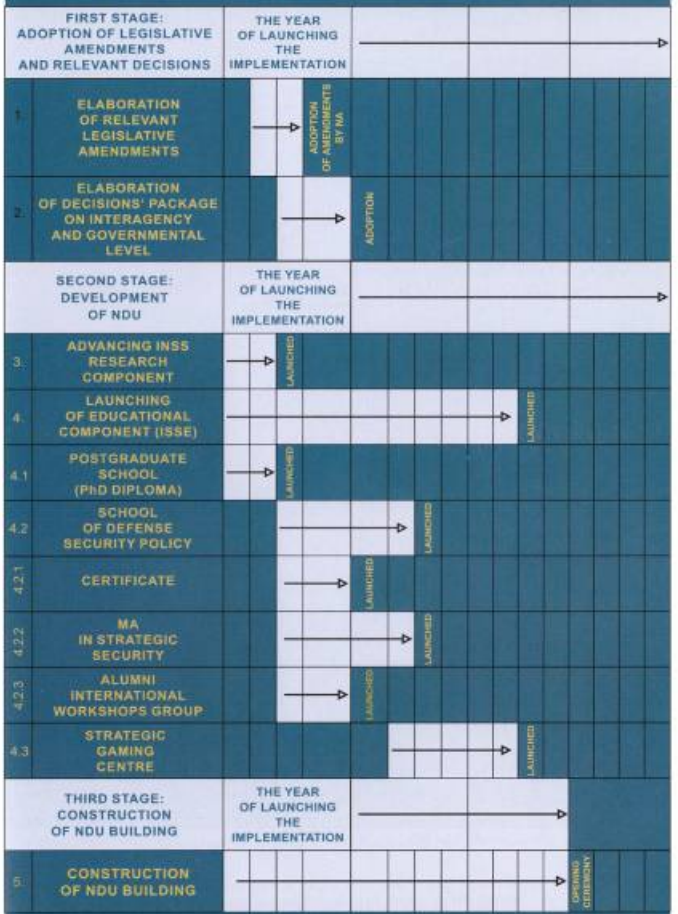
- RESEARCH AND DEVELOPMENT CENTER
- ACADEMIC PUBLISHING HOUSE
- ACADEMIC LIBRARY

INSTITUTE FOR STRATEGIC SECURITY EDUCATION

- POSTGRADUATE SCHOOL
- SCHOOL OF DEFENSE SECURITY POLICY
- ALUMNI INTERNATIONAL WORKSHOP GROUP
- GAMING CENTER

16

NDU IMPLEMENTATION ROAD MAP

17

APPENDIX I

INITIAL AND CRITICAL METHODOLOGICAL CONSIDERATIONS FOR PROGRAM DESIGN

DEFINE STRATEGIC CONCENTRATION OF PROGRAM:

- NATIONAL, REGIONAL OR INTERNATIONAL SECURITY
- DEFINED BY PRIORITIES SET NATIONALLY OR REGIONALLY

DEFINE THE MAIN CONTENT PILLARS OF CURRICULA:

- GOVERNANCE
- SECURITY ISSUES
- SKILLS
- NETWORKING
- IN COMBINATIONS DEFINED BY PRIORITIES

IDENTIFY FACULTY – WHO CAN BEST DELIVER THE MESSAGE:

- GOVERNMENT OFFICIALS
- ACADEMIA
- MILITARY OFFICIALS (ACTIVE DUTY OR RETIRED)
- NATIONAL, REGIONAL OR INTERNATIONAL EXPERTS

IDENTIFY DESIRED STUDENT/PARTICIPANT COHORT

- MILITARY/CIVILIAN
- NATIONAL/REGIONAL/INTERNATIONAL
- SENIORITY
- SELECTION CRITERIA AND WHO SELECTS

APPENDIX II

INSS, MOD, ARMENIA – HARVARD UNIVERSITY EURASIA SECURITY PROGRAM COOPERATION IN MANAGING BSSP ALUMNI ANNUAL WORKSHOP AS A MODEL FOR ORGANIZING ISSE'S ALUMNI REGIONAL SECURITY WORKSHOP

Annual workshop of the Black Sea Security Program
Harvard University, USA – INSS, MOD, Armenia
Yerevan, October 26–30, 2008

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ ИНСИ МО РА И ПЕАБ-ОМ ГАРВАРДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В УПРАВЛЕНИИ ЕЖЕГОДНЫМ СЕМИНАРОМ ВЫПУСКНИКОВ ПРОГРАММЫ ЧЕРНОМОРСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАК МОДЕЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ РЕГИОНАЛЬНЫХ БЕЗОПАСНОСТНЫХ СЕМИНАРОВ ВЫПУСКНИКОВ ИСБО

ЕЖЕГОДНЫЙ СЕМИНАР ПРОГРАММЫ ЧЕРНОМОРСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГАРВАРДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ США–ИНСИ МО РА ЕРЕВАН, 26–30 ОКТЯБРЯ 2008 Г.

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2

ՍԵՎԾՈՎՅԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ԸՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ ՏԱՐԵԿԱՆ ՍԵՄԻՆԱՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-Ի ԵՎ ՀԱՐՎԱՐԴԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԵԱԱԾ-Ի ՄԻՋԵՎ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՌԱԿԻ-Ի ԸՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՍԵՄԻՆԱՐՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՄՈԴԵԼ

ՍԵՎԾՈՎՅԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ՏԱՐԵԿԱՆ ՍԵՄԻՆԱՐ ԱՄՆ-Ի ՀԱՐՎԱՐԴԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ–ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ ԵՐԵՎԱՆ, 2008 Թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 26–30

A fragment from the BSSP, Harvard Alumni Annual Workshop 2008 in Yerevan

20

Ежегодный семинар выпускников программы
Черноморской безопасности Гарвардского университета.
Ереван, 2008 г.

Հարվարդի համալսարանի Սևծովյան անվտանգության ծրագրի
շրջանավարտների տարեկան սեմինարը.
Երևան, 2008 թ.

APPENDIX 3

PROSPECTS ON NDU, MOD, ARMENIA CONSTRUCTION PROJECT

21

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

ФРАГМЕНТЫ ПРОЕКТА СТРОИТЕЛЬСТВА НУО МО РА

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 3

ՀՀ ՊՆ ՊԱՀ-Ի ՄԱՍՆԱՇԵՆՔԻ ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ ԴՐՎԱԳ

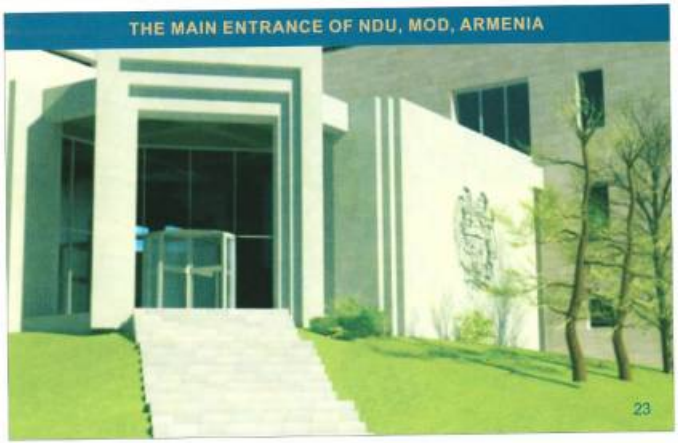
LEFT – SIDE VIEW OF ISSE, NDU, MOD, ARMENIA

22

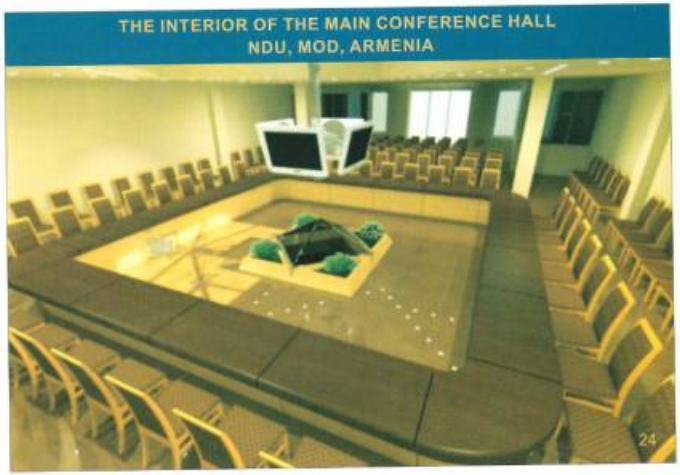
ВИД ЗДАНИЯ ИСБО НУО МО РА СЛЕВА

ՀՀ ՊՆ ՊԱՀ-Ի ՌԱԿԻ-Ի ՄԱՍՆԱՇԵՆՔԻ ՏԵՍՔԸ ՁԱԽԻՑ

ГЛАВНЫЙ ВХОД НУО МО РА

ՀՀ ՊՆ ՊԱՀ-Ի ԳԼԽԱՎՈՐ ՄՈՒՏՔԸ

ИНТЕРЬЕР ГЛАВНОГО ЗАЛА ЗАСЕДАНИЙ НУО МО РА

ՀՀ ՊՆ ՊԱՀ-Ի ՆԻՍՏԵՐԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԴԱՀԼԻՃԻ ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՔԸ

ПРОГРАММА ЕВРАЗИЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ (ПЕАБ) ГАРВАРДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

НАУЧНАЯ СТАЖИРОВКА

ДОКТОР, ГЕНЕРАЛ-МАЙОР **ГАЙК КОТАНДЖЯН**
НАЧАЛЬНИК ИНСИ МО РА–СОВЕТНИК МИНИСТРА ОБОРОНЫ
ПО ВОЕННОЙ ПОЛИТИКЕ

МАРТ–АПРЕЛЬ 2010 Г.
КЕМБРИДЖ, США

УЧРЕЖДЕНИЕ АРМЯНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ОБОРОНЫ (НУО)

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНСИ МО РА
В ВЫСШУЮ ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНУЮ ШКОЛУ
В КОНТЕКСТЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ
ОБОРОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАМКАХ ПДИП

НАУЧНЫЕ КОНСУЛЬТАНТЫ:

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ (В ОТСТАВКЕ) **ТЕД ОЛЬСТРЁМ**,
РУКОВОДИТЕЛЬ ПРОГРАММЫ ЕВРАЗИЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ШКОЛЫ ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЯ ИМ. ДЖ. КЕННЕДИ ГАРВАРДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

ДОКТОР **СЕРГЕЙ КОНОПЛЁВ**,
ДИРЕКТОР ПРОГРАММЫ ЧЕРНОМОРСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГАРВАРДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

1

СОДЕРЖАНИЕ

ЦЕЛЬ И ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ОБУЧЕНИЯ
В ПРОГРАММЕ ЕВРАЗИЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ (ПЕАБ)
ШКОЛЫ ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЯ ИМ. ДЖ. КЕННЕДИ
ГАРВАРДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

РАЗРАБОТКА ПРЕДНАЗНАЧЕНИЯ И МОДЕЛИ
(КОНЦЕПЦИЯ НУО И ПЕРСПЕКТИВЫ)

- ЦЕЛИ И СТРУКТУРА НУО
- ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ УЧРЕЖДЕНИЯ НУО
- РАЗРАБОТКА ИНСТИТУТА СТРАТЕГИЧЕСКОГО БЕЗОПАСНОСТНОГО ОБРАЗОВАНИЯ *(ИСБО)* КАК КЛЮЧ К ТРАНСФОРМИРОВАНИЮ ИНСИ МО РА В НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ОБОРОНЫ
  - ЦЕЛИ ИСБО
  - СТРУКТУРА ИСБО
  - УЧЕБНАЯ ПРОГРАММА И ПОЛИТИКА ПЛАНИРОВАНИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА
  - ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АСПИРАНТУРЫ ИСБО
  - ПЛАНИРУЕМАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШКОЛ БЕЗОПАСНОСТНОЙ И ОБОРОННОЙ ПОЛИТИКИ ИСБО
  - ПРЕДУСМОТРЕННЫЕ ПРОДУКТЫ ИСБО
  - ОЖИДАЕМЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИСБО
- ДОРОЖНАЯ КАРТА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ МОДЕЛИ ИСБО

2

ЦЕЛЬ И ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ОБУЧЕНИЯ В ПЕАБ ГАРВАРДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

- ОБОГАЩЕНИЕ ОПЫТА РАЗРАБОТКИ ПРОЕКТА АРМЯНСКОГО ИНСИ В АЛЬМА-МАТЕР ИНСИ НУО США ПОСРЕДСТВОМ РАЗРАБОТКИ В ПЕАБ МОДЕЛИ СЕСТРИНСКОЙ АРМЯНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ
- ИЗУЧЕНИЕ ОПЫТА ПРОГРАММЫ ЕВРАЗИЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ШКОЛЫ ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЯ ИМ. ДЖ. КЕННЕДИ ГАРВАРДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА, КОНСУЛЬТАЦИИ С РУКОВОДСТВОМ ПЕАБ
- УЧАСТИЕ В ПРОГРАММАХ "США–РОССИЯ" И "ЧЕРНОМОРСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ" ПЕАБ ГАРВАРДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
- РАЗРАБОТКА И АПРОБАЦИЯ ПРЕЗЕНТАЦИИ ПО УЧРЕЖДЕНИЮ НУО (ИСБО) МО РА В ФОРМАТЕ "ПАУЭР ПОЙНТ"

3

РАЗРАБОТКА ПЕРСПЕКТИВ АРМЯНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ОБОРОНЫ

ЦЕЛИ НУО:

- ПРОВЕДЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
- СОЗДАНИЕ ДЛЯ БЕЗОПАСНОСТНОГО СООБЩЕСТВА АРМЕНИИ МЕЖВЕДОМСТВЕННОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ КОНСОЛИДАЦИИ ВЫСШЕГО ОФИЦЕРСКОГО СОСТАВА И ГОСУДАРСТВЕННЫХ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ В ЦЕЛЯХ ДОСТИЖЕНИЯ ОБЩЕГО ГЛУБОКОГО И ШИРОКОГО ПОНИМАНИЯ ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНЫХ ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛЬНОГО УРОВНЯ

4

ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ УЧРЕЖДЕНИЯ НУО

- РАЗРАБОТКА КОНЦЕПЦИИ И ПОЛОЖЕНИЯ НУО С ВНЕСЕНИЕМ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ПО ИЗМЕНЕНИЮ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫМИ РЕШЕНИЯМИ, БЮДЖЕТНЫМ ПЛАНИРОВАНИЕМ И КОМПЛЕКТОВАНИЕМ ШТАТОВ
- СТРУКТУРА НУО
- РАЗРАБОТКА ИСБО КАК КЛЮЧ К ТРАНСФОРМИРОВАНИЮ ИНСИ В НУО
- ДОРОЖНАЯ КАРТА ТРАНСФОРМИРОВАНИЯ ИНСИ В НУО

5

СТРУКТУРА НУО

- ИНСТИТУТ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ *(ДЕЙСТВУЮЩИЙ ИНСИ)*
- ИНСТИТУТ СТРАТЕГИЧЕСКОГО БЕЗОПАСНОСТНОГО ОБРАЗОВАНИЯ *(ИСБО)*

6

СТРУКТУРА НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ОБОРОНЫ МО РА

7

РАЗРАБОТКА ИСБО КАК КЛЮЧЕВОГО КОМПОНЕНТА ТРАНСФОРМИРОВАНИЯ ИНСИ В НУО МО РА

ЦЕЛИ ИСБО:

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕЖВЕДОМСТВЕННОЙ СРЕДЫ ВОЕННЫХ И ГОСУДАРСТВЕННЫХ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ В ЦЕЛЯХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ:

- НАЦИОНАЛЬНО-БЕЗОПАСНОСТНОЙ ПЕРЕПОДГОТОВКИ РУКОВОДЯЩЕГО СОСТАВА,
- МАГИСТРСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ОБОРОННОЙ ПОЛИТИКЕ,
- АСПИРАНТСКОЙ ПОДГОТОВКИ В ОБЛАСТИ ПОЛИТОЛОГИИ БЕЗОПАСНОСТИ,
- РЕГИОНАЛЬНЫХ БЕЗОПАСНОСТНЫХ СЕМИНАРОВ С УЧАСТИЕМ ВЫПУСКНИКОВ АРМЯНСКОГО НУО И ПРИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ПОЛИТОЛОГИИ БЕЗОПАСНОСТИ.

8

СТРУКТУРА ИСБО

АСПИРАНТСКАЯ ШКОЛА ПО ПОЛИТОЛОГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ШКОЛА ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНОЙ ПОЛИТИКИ

- ПРОГРАММА ПО НАЦИОНАЛЬНОЙ ОБОРОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ДЛЯ ПЕРЕПОДГОТОВКИ РУКОВОДЯЩЕГО СОСТАВА
- ПРОГРАММА МАГИСТРСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО НАЦИОНАЛЬНОЙ ОБОРОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
- ГРУППА ПО МЕЖДУНАРОДНЫМ СЕМИНАРАМ ВЫПУСКНИКОВ В ОБЛАСТИ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ЦЕНТР ПРИКЛАДНОГО ОБУЧЕНИЯ (СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИГР)

9

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АСПИРАНТСКОЙ ШКОЛЫ ИСБО

АСПИРАНТСКАЯ ШКОЛА ДОЛЖНА ОСУЩЕСТВЛЯТЬ:

- АСПИРАНТСКУЮ ПОДГОТОВКУ В ОБЛАСТИ ПОЛИТОЛОГИИ БЕЗОПАСНОСТИ ПО МОДЕЛИ "ОБУЧЕНИЕ С ВОВЛЕЧЕНИЕМ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКУЮ РАБОТУ"
- ПРЕДСТАВЛЕНИЕ НА РАССМОТРЕНИЕ НА ЗАСЕДАНИЯХ НАУЧНОГО СОВЕТА ДИССЕРТАЦИЙ НА СОИСКАНИЕ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ КАНДИДАТА И ДОКТОРА НАУК В ОБЛАСТИ ПОЛИТОЛОГИИ БЕЗОПАСНОСТИ

10

ПЛАНИРУЕМАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШКОЛЫ ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНОЙ ПОЛИТИКИ ИСБО

ШКОЛА ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНОЙ ПОЛИТИКИ ДОЛЖНА ЕЖЕГОДНО ОСУЩЕСТВЛЯТЬ:

- 2-ХНЕДЕЛЬНУЮ ПРОГРАММУ С ЛЕКЦИЯМИ И НАУЧНЫМИ ОБСУЖДЕНИЯМИ ДОКЛАДОВ КОМПЕТЕНТНЫХ, ДЕЙСТВУЮЩИХ И ОТСТАВНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ДЕЯТЕЛЕЙ И НАУЧНЫХ ЭКСПЕРТОВ, ПРЕДСТАВЛЯЮЩИХ ШИРОКИЙ КРУГ ОРГАНИЗАЦИЙ
- ОБРАЗОВАНИЕ ПО ПОЛИТОЛОГИИ БЕЗОПАСНОСТИ С ПОЛУЧЕНИЕМ СТЕПЕНИ МАГИСТРА
- 3-ХДНЕВНЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ СЕМИНАРЫ ПО РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ДЛЯ ВЫПУСКНИКОВ ИСБО С УЧАСТИЕМ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

11

ЦЕНТР ПРИКЛАДНОГО ОБУЧЕНИЯ (СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИГР)

ЦЕНТР ПРИКЛАДНОГО ОБУЧЕНИЯ (СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИГР) ДОЛЖЕН ЕЖЕГОДНО ОСУЩЕСТВЛЯТЬ:

- ИМИТАЦИОННЫЕ ИГРЫ ДЛЯ ПРОГРАММ РУКОВОДЯЩЕГО СОСТАВА И МАГИСТРСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НУО
- РАЗРАБОТКУ И ПРОВЕДЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИГР

12

ПЛАНИРУЕМЫЕ ПРОДУКТЫ ИСБО

ИСБО ОБЕСПЕЧИТ:

- ПУБЛИКАЦИЮ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ ВЫПУСКНИКОВ В ИЗДАНИЯХ ИНСИ МО РА:
  - ВОЕННО-НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ "АЙКАКАН БАНАК" (СУЩЕСТВУЮЩИЙ),
  - ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОМ ЕЖЕКВАРТАЛЬНОМ ЖУРНАЛЕ "РАБОЧИЕ ТЕТРАДИ" (СУЩЕСТВУЮЩИЙ)
- ОРГАНИЗАЦИЮ ПРОЦЕДУРЫ ЗАЩИТЫ КАНДИДАТСКИХ ДИССЕРТАЦИЙ ПО ПОЛИТОЛОГИИ БЕЗОПАСНОСТИ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОМ НАУЧНОМ СОВЕТЕ НУО МО РА

13

ОЖИДАЕМЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИСБО

ИСБО ПРЕДПОЛАГАЕТ ДОСТИЖЕНИЕ СЛЕДУЮЩИХ РЕЗУЛЬТАТОВ:

- КОНСОЛИДАЦИЮ *(ПО МОДЕЛИ НУО США)* МЕЖВЕДОМСТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ВЕДОМСТВ, ОТВЕТСТВЕННЫХ ЗА ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ, ВОКРУГ РЕФОРМ ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНОЙ СИСТЕМЫ АРМЕНИИ
- УГЛУБЛЕНИЕ ЗНАНИЙ УЧАСТНИКОВ В ОБЛАСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КОНТЕКСТЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ ГЛОБАЛЬНОЙ И РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
- РАСШИРЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ КОНТАКТОВ ВЫПУСКНИКОВ ИСБО ПОСРЕДСТВОМ ЕЖЕГОДНЫХ СЕМИНАРОВ ПО РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
- СОЗДАНИЕ ПОСРЕДСТВОМ ЕЖЕГОДНЫХ СЕМИНАРОВ ПО РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СЕТИ ПАРТНЕРОВ, СПОСОБСТВУЮЩЕЙ ФОРМИРОВАНИЮ АРХИТЕКТУРЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
- ПОДДЕРЖАНИЕ ПОСРЕДСТВОМ СЕМИНАРОВ ПО РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТОВАРИЩЕСКОЙ АТМОСФЕРЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ УЧАСТНИКАМИ ИЗ РАЗЛИЧНЫХ ВЕДОМСТВ И СТРАН, МЕЖВЕДОМСТВЕННОГО И МЕЖДУНАРОДНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СОПАРТНЕРСТВА
- ПРОДВИЖЕНИЕ ВЫПУСКНИКОВ НА ДОЛЖНОСТИ ВЫСШЕГО ОФИЦЕРСКОГО СОСТАВА, ЭКВИВАЛЕНТНЫЕ ИМ ГРАЖДАНСКИЕ ПОСТЫ

14

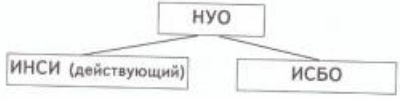
ДОРОЖНАЯ КАРТА ТРАНСФОРМИРОВАНИЯ ИНСИ В НУО МО РА

15

ЭТАПЫ РЕАЛИЗАЦИИ СТРУКТУРЫ НУО

ПЕРВЫЙ ЭТАП

РАЗРАБОТКА ПОРТФЕЛЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ ПОПРАВОК И РЕШЕНИЙ НА ПРАВИТЕЛЬСТВЕННОМ УРОВНЕ

ВТОРОЙ ЭТАП

- РАЗВИТИЕ ИНСИ
- ЗАПУСК ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО КОМПОНЕНТА (ИСБО)

ИНСТИТУТ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

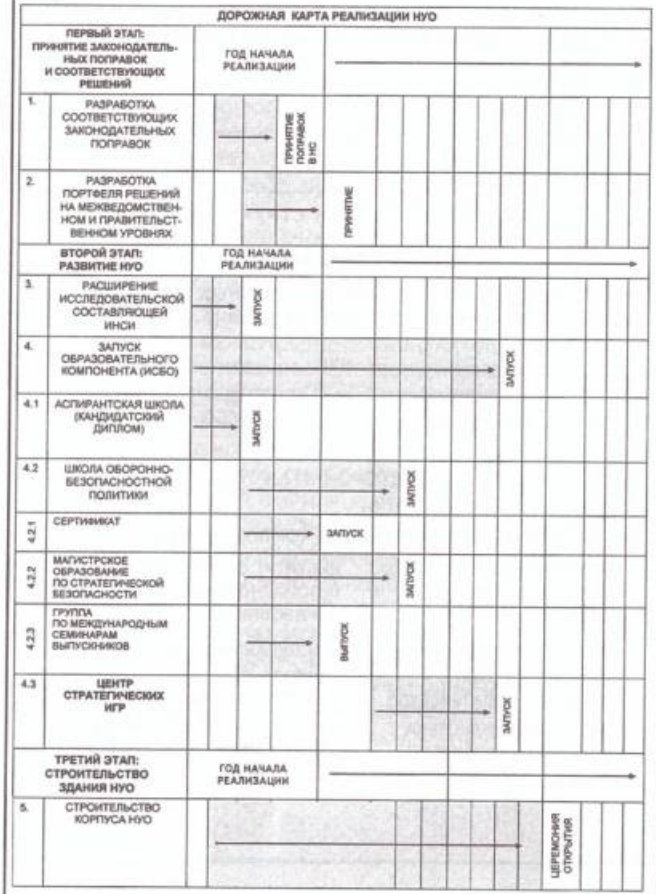
- ЦЕНТР ИССЛЕДОВАНИЙ И РАЗРАБОТОК
- НАУЧНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
- НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА

ИНСТИТУТ СТРАТЕГИЧЕСКОГО БЕЗОПАСНОСТНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

- АСПИРАНТСКАЯ ШКОЛА
- ШКОЛА ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНОЙ ПОЛИТИКИ
- ГРУППА ПО МЕЖДУНАРОДНЫМ СЕМИНАРАМ ВЫПУСКНИКОВ
- ЦЕНТР ИГР

16

ДОРОЖНАЯ КАРТА РЕАЛИЗАЦИИ НУО

17

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ КРИТИЧЕСКИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ СООБРАЖЕНИЯ ПО ПОВОДУ ПОСТРОЕНИЯ ПРОГРАММЫ

- **ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ПРИОРИТЕТОВ ПРОГРАММЫ:**
  - НАЦИОНАЛЬНАЯ, РЕГИОНАЛЬНАЯ ИЛИ МЕЖДУНАРОДНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ
  - КОНЦЕНТРАЦИЯ НА НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИЛИ РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ
- **ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАТЕЛЬНЫХ ПРИОРИТЕТОВ ПРОГРАММЫ:**
  - ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ
  - ВОПРОСЫ БЕЗОПАСНОСТИ
  - НАВЫКИ
  - ПОСТРОЕНИЕ СЕТИ
  - КОМБИНАЦИИ УСТАНОВЛЕННЫХ ПРИОРИТЕТОВ
- **ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА–КТО МОЖЕТ НАИЛУЧШИМ ОБРАЗОМ ПЕРЕДАВАТЬ ЗНАНИЯ:**
  - ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ДОЛЖНОСТНЫЕ ЛИЦА
  - НАУЧНОЕ СООБЩЕСТВО
  - ВОЕННЫЕ ЧИНЫ (ДЕЙСТВУЮЩИЕ ИЛИ ОТСТАВНЫЕ)
  - НАЦИОНАЛЬНЫЕ, РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИЛИ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКСПЕРТЫ
- **ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОНТИНГЕНТА СТУДЕНТОВ/УЧАСТНИКОВ**
  - ВОЕННЫЙ/ГРАЖДАНСКИЙ
  - НАЦИОНАЛЬНЫЙ/РЕГИОНАЛЬНЫЙ/МЕЖДУНАРОДНЫЙ
  - СТАЖ
  - КРИТЕРИЙ ОТБОРА И КТО ОСУЩЕСТВЛЯЕТ ОТБОР

18

ՀԱՐՎԱՐԴԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳԻՐ (ԵԱԱԾ) ԳԻՏԱԿԱՆ ՍՏԱԺԱՎՈՐՈՒՄ

ԴՈԿՏՈՐ, ԳԵՆԵՐԱԼ-ՄԱՅՈՐ **ՀԱՅԿ ՔՈՉԱՆՋՅԱՆ**
ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-Ի ՊԵՏ – ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻ
ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԾՈՎ ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ

2010 Թ. ՄԱՐՏ – ԱՊՐԻԼ
ՔԵՄԲՐԻՋ, ԱՄՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ (ՊԱՀ) ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄ

ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-Ի ԿԵՐՊԱՓՈԽՈՒՄԸ
ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ԴՊՐՈՑԻ՝
ԱԳԳԾ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ ԻՐԱԳՈՐԾՎՈՂ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐ՝

ԳԵՆԵՐԱԼ-ԼԵՅՏԵՆԱՆՏ (ՊԱՀՏՈՒԱԳՈՂ) **ԹԵԴ ՕԼՍՏՅՈՄ**,
ՀԱՐՎԱՐԴԻ Ջ. ՔԵՆԵԴԻԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԴՊՐՈՑԻ
ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ՏՆՕՐԵՆ

ԴՈԿՏՈՐ **ՍԵՐԳԵՅ ԿՈՆՈՊԼՅՈՎ**,
ՀԱՐՎԱՐԴԻ ՍԵՎԾՈՎՅԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ՏՆՕՐԵՆ

1

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՐՎԱՐԴԻ Ջ. ՔԵՆԵԴԻԻ ԱՆՎԱՆ
ՊԵՏՈՒԹԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԴՊՐՈՑԻ
ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐՈՒՄ (ԵԱԱԾ)
ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ ԵՎ ԻՐԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

ՆՊԱՏԱԿԱԴՐՄԱՆ ԵՎ ՄՈԴԵԼԻ ՄՇԱԿՈՒՄ
(ՊԱՀ-Ի ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ)

- ՊԱՀ-Ի ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ
- ՊԱՀ-Ի ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ ԿԱՋՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՊԼԱՆԱՎՈՐՈՒՄԸ
- ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ *(ՌԱԿԻ)* ՄՇԱԿՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-Ն ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԿԵՐՊԱՓՈԽԵԼՈՒ ԲԱՆԱԼԻ
  - ՌԱԿԻ-Ի ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ
  - ՌԱԿԻ-Ի ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ
  - ՌԱԿԻ-Ի ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐԸ ԵՎ ԴԱՍԱԽՈՍԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻ ՊԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
  - ՌԱԿԻ-Ի ԱՍՊԻՐԱՆՏՈՒՐԱՅԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ
  - ՌԱԿԻ-Ի ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՆԱԽԱՏԵՍՎՈՂ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ
  - ՌԱԿԻ-Ի ՆԱԽԱՏԵՍՎՈՂ ԱՐԳԱՍԻՔՆԵՐԸ
  - ՌԱԿԻ-Ի ԱԿՆԿԱԼՎՈՂ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ
- ՊԱՀ-Ի ՄՈԴԵԼԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶԸ

2

ՀԱՐՎԱՐԴԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԵԱԱԾ-ՈՒՄ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ ԵՎ ԻՐԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

- ԱՄՆ-Ի ՊԱՀ-Ի ՄԱՅՐ ԲՈՒՀ ԱՌՀԻ-ՈՒՄ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՌՀԻ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՓՈՐՁԻ ՀԱՐՍՏԱՑՈՒՄԸ ՀԱՐՎԱՐԴԻ ԵԱԱԾ-ՈՒՄ՝ ԵԱԱԾ-Ի ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔՈՒՅՐ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՄՈԴԵԼԻ ՄՇԱԿՄԱՄԲ
- ՀԱՐՎԱՐԴԻ Ջ. ՔԵՆԵԴԻԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԴՊՐՈՑԻ ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ՓՈՐՁԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ԵԱԱԾ-Ի ՊԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ
- ՓՈՐՁԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՐՎԱՐԴԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԵԱԱԾ-Ի «ԱՄՆ–ՈՒՍԱՍՏԱՆ» ԵՎ «ՍԵՎԾՈՎՅԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ» ԾՐԱԳՐԵՐԻՆ
- ՀՀ ՊՆ ՊԱՀ-Ի (ՈՒԿԻ-Ի) ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ՝ ՓԱՈՒԵՐ ՓՈՅՆՏ ԾՐԱԳՐՈՎ ՆԵՐԿԱՅԱՑՄԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄԸ ԵՎ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

3

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՀ-Ի ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ

ՊԱՀ-Ի ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

- ԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՈՒՄ
- ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ, ԽՈՐԸ ԵՎ ԼԱՅՆ ԸՄԲՌՆՈՒՄ ՁԵՎԱՎՈՐԵԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿՈՎ ՔԱՐՉՐ ՍՊԱՅԱԿԱԶՄԻ ՈՒ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆՅԱՆԵՐԻ ՀԱՄԱԽՄԲՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

4

ՊԱՀ-Ի ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՊԼԱՆԱՎՈՐՈՒՄ

- ՊԱՀ-Ի ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ԵՎ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄ՝ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՄԱՄԲ, ԲՅՈՒՋԵԻ ՊԼԱՆԱՎՈՐՄԱՄԲ ԵՎ ՀԱՍՏԻՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱԼՐՄԱՄԲ
- ՊԱՀ-Ի ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ
- ՈՒԿԻ-Ի ՄՇԱԿՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԱՌՀԻ-Ն ՊԱՀ-Ի ԿԵՐՊԱՓՈԽԵԼՈՒ ՔԱՆԱԼԻ
- ԱՌՀԻ-Ն ՀՀ ՊՆ ՊԱՀ-Ի ԿԵՐՊԱՓՈԽԵԼՈՒ ՃԱՆԱՊԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶԸ

5

ՊԱՀ-Ի ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

- ԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ *(ԱՌՀԻ, ԳՈՐԾՈՂ)*
- ՈՒԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ *(ՈՒԿԻ)*

6

ՀՀ ՊՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

ՈՒԱԿԻ-Ի՝ ՈՐՊԵՍ ԱՌՀԻ-Ն ՀՀ ՊՆ ՊԱՀ-Ի ԿԵՐՊԱՓՈԽԵԼՈՒ ԲԱՆԱԼԻԱԿԱՆ ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐՐԻ ՄՇԱԿՈՒՄ

ՈՒԱԿԻ-Ի ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

ՋԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆՅԱՆԵՐԻ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ՀԵՏԵՎՅԱԼԸ ԱՊԱՀՈՎԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ՝

- ՊԵԿԱՎԱՐ ԿԱԶՄԻ ԱԶԳԱՅԻՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ
- ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ
- ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ԱՍՊԻՐԱՆՏԱԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ
- ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՍԵՄԻՆԱՐՆԵՐ՝ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՀ-Ի ՇՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԾՈՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ

ՈՒԿԻ-Ի ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ԱՍՊԻՐԱՆՏԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑ

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴՊՐՈՑ

- ՂԵԿԱՎԱՐ ԿԱԶՄԻ ՀԱՄԱՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԾՐԱԳԻՐ
- ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳԻՐ
- ՇՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ՝ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՍԵՄԻՆԱՐՆԵՐԻ ԳԾՈՎ ԽՈՒՄԲ

ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ (ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐԻ) ԿԵՆՏՐՈՆ

9

ՈՒԿԻ-Ի ԱՍՊԻՐԱՆՏԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՍՊԻՐԱՆՏԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԸ ՊԵՏՔ Է ԻՐԱԿԱՆԱՑՆԻ՝

- ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ԱՍՊԻՐԱՆՏԱԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ՝ «ՈՒՍՈՒՑՈՒՄ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄԵՋ ՆԵՐԳՐԱՎՄԱՄԲ» ՄՈԴԵԼՈՎ
- ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ԴՈԿՏՈՐԻ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՀԱՅՑՄԱՆ ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԻՍՏԵՐԻ ՔՆՆԱՐԿՄԱՆԸ

10

ՈՒԿԻ-Ի ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴՊՐՈՑ

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴՊՐՈՑԸ ԱՄԵՆ ՏԱՐԻ ՊԵՏՔ Է ԻՐԱԿԱՆԱՑՆԻ.

- ԼԱՅՆ ՇՐՋԱՆՈՎ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔԱՁԱՏԵՂՅԱԿ, ԳՈՐԾՈՂ ԵՎ ՊԱՇՏՈՆԱԹՈՂ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԻ ԵՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱԳԵՏՆԵՐԻ ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՋԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ՆԵՐԱՌՈՂ ՀԱԳԵՑԱԾ 2-ՇԱԲԱԹՅԱ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԾՐԱԳԻՐ
- ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ (ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՇՆՈՐՀՄԱՄԲ)
- ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ 3-ՕՐՅԱ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՍԵՄԻՆԱՐՆԵՐ՝ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՂՆԵՐԻ ԼԱՅՆ ՇՐՋԱՆԻ ԵՎ ՈՒԿԻ-Ի ՇՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ

11

ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ (ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐԻ) ԿԵՆՏՐՈՆ

ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ (ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐԻ) ԿԵՆՏՐՈՆԸ ԱՄԵՆ ՏԱՐԻ ՊԵՏՔ Է ԻՐԱԿԱՆԱՑՆԻ.

- ՊԱՀ-ՈՒՄ ՂԵԿԱՎԱՐ ԿԱԶՄԻ ԵՎ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ՆԱՄԱՆԱՐԿՈՒՄԱՅԻՆ ԽԱՂԵՐ
- ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐԻ ՄՇԱԿՈՒՄ ԵՎ ԱՆՑԿԱՑՈՒՄ

12

ՈԱԿԻ-Ի ՆԱԽԱՏԵՍՎՈՂ ԱՐԳԱՍԻՔՆԵՐԸ

ՈԱԿԻ-Ն ԿԱՊԱՀՈՎԻ՝

- ՇՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄ ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-Ի՝
  - «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» ՈԱՋՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍՈՒՄ (ԳՈՐԾՈՂ)
  - «ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՏԵՏՐԵՐ» ՀԵՏԱՁՈՏԱԿԱՆ ԵՌԱՄՅԱ ՀԱՆԴԵՍՈՒՄ (ԳՈՐԾՈՂ)
- ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ԹԵԿՆԱԾՈՒԱԿԱՆ ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԻ ԿԱՋՄԱԿԵՐՊՈՒՄ ՀՀ ՊՆ ՊԱՀ-Ի ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՒՄ

13

ՈԱԿԻ-Ի ԱԿՆԿԱԼՎՈՂ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

ՈԱԿԻ-Ն ԱԿՆԿԱԼՈՒՄ Է ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ.

- ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ԳԵՐԱՏԵՍՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՏԱՎՈՐ ՆԵՐՈՒԺԻ ՀԱՄԱԽՄԲՈՒՄ *(ԸՍՏ ԱՄՆ-Ի ՊԱՀ-Ի ՄՈԴԵԼԻ)*
  ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ
- ԱԶԳԱՅԻՆ ՈԱՋՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՈՐՈՒՄ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐԻ ԽՈՐԱՑՈՒՄ ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՈԱՋՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ
- ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ՏԱՐԵԿԱՆ ՍԵՄԻՆԱՐՆԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ՈԱԿԻ-Ի ՇՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐԻ ԸՆԴԼԱՅՆՈՒՄ
- ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ՏԱՐԵԿԱՆ ՍԵՄԻՆԱՐՆԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՄԱՆԸ ՆՊԱՍՏԵԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿՈՎ
- ՏԱՐԲԵՐ ԳԵՐԱՏԵՍՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ ՈՒ ԵՐԿՐՆԵՐԻՑ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ՊՐՈՖԵՍԻՈՆԱԼ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԲԱՐԵԿԱՄԱԿԱՆ ՄԹՆՈԼՈՐՏԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒՄ՝ ԸՆՈՐՀԻՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ՍԵՄԻՆԱՐՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ
- ՇՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ ԱՌԱՋՔԱՇՈՒՄ ԲԱՐՁՐԱՍՏԻՃԱՆ ՍՊԱՆԵՐԻ ԿԱՄ ԴՐԱՆՑ ՀԱՄԱՐԺԵՔ ՊԵՏԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆՆԵՐԻ

14

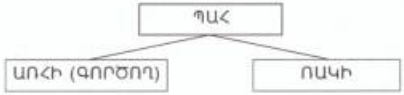
ԱՌՀԻ-Ն ՀՀ ՊՆ ՊԱՀ-Ի ԿԵՐՊԱՓՈԽԵԼՈՒ ՃԱՆԱՊԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶ

15

ՊԱՀ-Ի ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ԱՍՏԻՃԱՆԱԿԱՆ ԻՐԱԳՈՐԾՄԱՆ ՓՈՒԼԵՐԸ

ԱՌԱՋԻՆ ՓՈՒԼ

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՎ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՓԱԹԵԹԻ ՄՇԱԿՈՒՄ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՓՈՒԼ

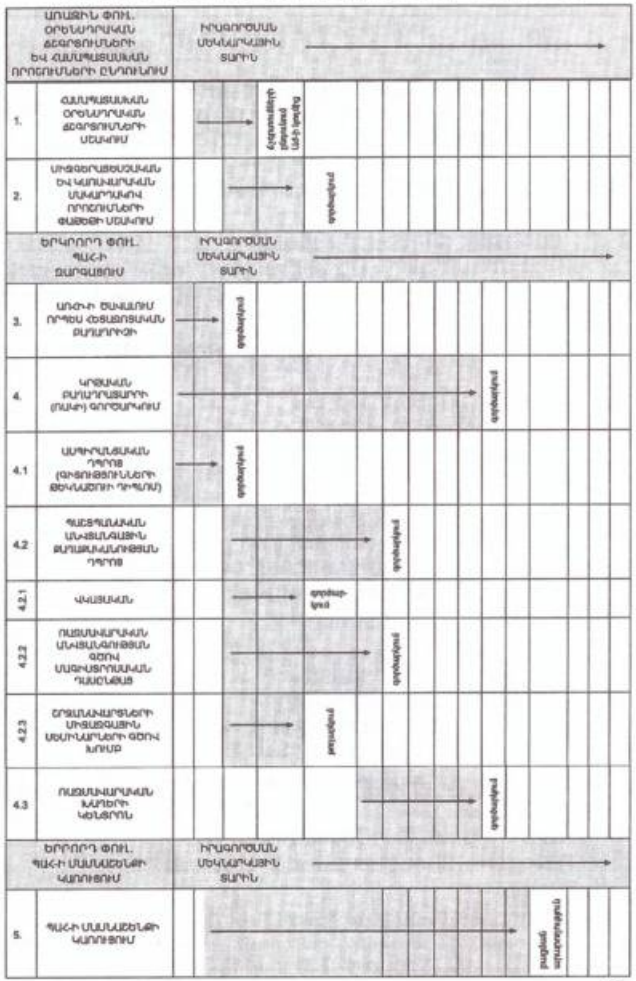
- ԱՌՀԻ-Ի ԾԱՎԱԼՈՒՄ
- ԿՐԹԱԿԱՆ ԲԱԶԱՊՐՈՖԱՍՐԻ (ՈՒԱԿԻ-Ի) ԳՈՐԾԱՐԿՈՒՄ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
- ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ
- ԳԻՏԱՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
- ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՈՒԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
- ԱՍՊԻՐԱՆՏԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑ
- ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴՊՐՈՑ
- ՇՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՍԵՄԻՆԱՐՆԵՐԻ ԳԾՈՎ ԽՈՒՄԲ
- ԽՍՂԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

16

ՊԱՀ-Ի ԻՐԱԳՈՐԾՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶ

17

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1

ԾՐԱԳՐԻ ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՔՆՆԱՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ

- ԾՐԱԳՐԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐՈՇՈՒՄ
  - ԱԶԳԱՅԻՆ, ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԿԱՄ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ
  - ԿԵՆՏՐՈՆԱՑՈՒՄ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՄ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎՐԱ
- ԾՐԱԳՐԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐՈՇՈՒՄ
  - ՊԵՏՈՒԹԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
  - ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ
  - ՀՄՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
  - ՑԱՆՑԱԿՈՐՈՒՄ
  - ՍԱՀՄԱՆԱԿԱԾ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ
- ԴԱՍԱԽՈՍԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻ ՈՐՈՇՈՒՄ. ՈՎ ԿԱՐՈՂ Է ԼԱՎԱԳՈՒՅՆՍ ՓՈԽԱՆՑԵԼ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐԸ
  - ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆՅԱՆՆԵՐ
  - ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐ
  - ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆՅԱՆՆԵՐ (ԾԱՌԱՅՈՂ ԿԱՄ ՊԱՇՏՈՆԱԹՈՂ)
  - ԱԶԳԱՅԻՆ, ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԿԱՄ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԱԳԵՏՆԵՐ
- ՑԱՆԿԱԼԻ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ/ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԽՄԲԻ ՈՐՈՇՈՒՄ
  - ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ/ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ
  - ԱԶԳԱՅԻՆ/ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ/ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
  - ՍՏԱԺ
  - ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇԸ ԵՎ ՈՎ Է ԸՆՏՐՈՒՄ

18

ROAD MAP OF THE STRATEGY OF ARMENIAN MILITARY AND DEFENSE SECURITY EDUCATION REFORMS*

MILITARY EDUCATION

FIRST STAGE – PRE-RECRUITMENT PREPARATION

Public Schools, Military Training Schools,
Secondary Vocational Schools

Objective	Certificate of Graduation
1. Elementary knowledge of the art of war. 2. Defense-patriotic education. 3. Training future cadets for V. Sargsyan Military Institute and Marshal A. Khanperyants Military Aviation Institute (MilitaryTraining Schools).	High School Diploma – The graduates of Military Training Schools have privileges when applying for higher military academies in case of equal points.

SECOND STAGE – UNDERGRADUATE MILITARY EDUCATION

V. Sargsyan Military Institute
and Marshal A. Khanperyants Military Aviation Institute

(Commanding Officers' Tactical Education, launching from 2011 – 2012, equivalent to the US West Point Military Academy four-year education)**

Objective	Progress		
	Progress through Training Courses		
	Duration of Courses	Terms of Participation	Anticipated Staff and Position
Education equivalent to the Bachelor of Engineering and Bachelor of Military Science (Admission age – 17–23, course duration – 4 years). Receive the Rank of Lieutenant, appointed Platoon Commander.	Captain 11 weeks	1,5 – year service with the Rank of First Lieutenant, recommendation by the Commanding Staff.	Captain Commander of Company, Battery.

* The Drafting has been implemented in cooperation with: *A. Zakaryan* (Coordinator), *V. Avetisyan, S. Galstyan, B. Hakobjanyan, A. Hakobyan, A. Manukian, V. Margaryan, A. Melkonyan, H. Petrosyants, B. Poghosyan, T. Sargsyan.*

** Bachelor's degree equivalent education is implemented in A. Khanperyants Military Aviation Institute since 2001.

Acquire a complex of fundamental knowledge ensuring the career advancement till the Commander of Battalion. Those having Bachelor's Degree of Civil Higher Educational Institutes receive a Bachelor's Degree in Military Science and the Rank of Lieutenant by taking officers' one-year course.	Major 6 months	2,5–year service with the Rank of Captain, recommendation by the Commanding Staff.	Major Deputy Commander of Battalion, Deputy Commander of Division.

THIRD STAGE – GRADUATE MILITARY EDUCATION

V. Sargsyan Military Institute
(Commanding and Staff Officers' Operations-Tactical Education, launching from 2014, equivalent to the US Army War College Graduate Education)

Objective	Admission Terms	Course Duration	Certificate of Graduation	Anticipated Staff and Position
Education equivalent to the Master of Military Science Degree.	Bachelor of Military Science, with the Rank of Major, Letters of Recommendation by the Commanding Staff, admission examination.	One year	Master of Military Science	The Degree of Master of Military Science is a compulsory term for being appointed to strategic positions in defense security structures, the Armed Forces and the Staffs.

FOURTH STAGE – POSTGRADUATE EDUCATION IN MILITARY SCIENCE

V. Sargsyan Military University (will be established through the transformation of V. Sargsyan Military Institute)
(Military Postgraduate Education, launching from 2017 by midterm perspective)

Objective	Admission Terms	Course Duration	Certificate of Graduation	Anticipated Staff and Position
Preparation of academic personnel in Military Science.	Master of Military Science, with the Rank of Lieutenant Colonel, holding strategic positions in defense security structures, the Armed Forces and the Staffs.	Three years	PhD in Military Science	Envolvement in the faculty of the military undergraduate and graduate education. *Colonel* and *Flag Officer* (Brigade Commander and Corps Commander and positions equivalent to them).

DEFENSE SECURITY ORIENTED STRATEGIC EDUCATION

FIFTH STAGE–DEFENSE SECURITY ORIENTED STRATEGIC EDUCATION INTERAGENCY EXECUTIVE EDUCATION

MOD RA National Defense University
(equivalent to the US National Defense University Executive Education Program)
(launching from the first quarter in 2011)

Objective	Admission Terms	Course Duration	Certificate of Graduation	Anticipated Staff and Position
Raising the defense security oriented professional qualification of the senior military and civil staff. Systematic envolvement of graduates in the international interagency conferences.	For the military – the Rank of Colonel, appointment to strategic positions in defense security structures, the Armed Forces and the Staffs. For the civilians – Chiefs and Deputy Chiefs of the departments equivalent to the status of *Colonel*.	Two weeks	Certificate	Prerequisite for defense security career advancement.

DEFENSE SECURITY ORIENTED STRATEGIC EDUCATION NATIONAL DEFENSE SECURITY GRADUATE EDUCATION

MOD RA National Defense University
(equivalent to the Graduate Education in the US National Defense University)
(launching in 2011/2012)

Objective	Admission Terms	Course Duration	Certificate of Graduation	Anticipated Staff and Position
Education equivalent to the Master's Degree in Defense Security oriented Strategic Studies.	Military (before the graduate school opens the military personnel is selected on private basis), Rank of the *Colonel*, holding positions of strategic importance in defense security structures, the Armed Forces and the Staffs. Chief of Department, Deputy Chief of Department equivalent to the Colonels' status for the civilians.	One year	Master's Degree in Defense Security.	*Colonel/Flag Officer* Appointed to executive positions in the defense security system. Positions of strategic importance in defense security structures, the Armed Forces and the Staff for the military. Chiefs of Directorates and Deputy Ministers for the civilians.

DEFENSE SECURITY ORIENTED STRATEGIC EDUCATION POSTGRADUATE EDUCATION IN NATIONAL SECURITY STUDIES

MOD RA National Defense University
(equivalent to the National Defense University Postgraduate Education)

(currently operating within the frameworks of the INSS, MOD, RA)

Objective	Admission Terms	Course Duration	Certificate of Graduation	Anticipated Staff and Position
Preparation of academic personnel in defense security oriented political science.	For the military-Master's Degree in Military Science, appointment to the positions of strategic importance in defense security structures, the Armed Forces and the Staffs, Certificate of Executive Education of NDU, MOD, RA. For the civilians–positions of Chief of Department, Deputy Chief of Department or other people recommended by agencies, whose positions are equivalent to the Colonels' status.	Three years	PhD in Defense Political Sciences	Envolvement in the faculty of defense security graduate study. It is a prerequisite for taking military political and state positions of strategic caliber.

ДОРОЖНАЯ КАРТА СТРАТЕГИИ РЕФОРМИРОВАНИЯ ВОЕННОГО И ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РА*

ВОЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

ПЕРВЫЙ ЭТАП – ДОПРИЗЫВНАЯ ПОДГОТОВКА

Общеобразовательные школы, военно-спортивные училища/техникумы, средне-специальные учебные заведения

Цель	Документ об окончании
1. Передача элементарных знаний о военном искусстве и военном деле 2. Военно-патриотическое воспитание 3. Подготовка будущих курсантов (военно-спортивные училища / техникумы) для Военного института им. В. Саргсяна и Военно-авиационного института им. А. Ханферянца	Аттестат о среднем (полном) общем образовании при поступлении в ВВУЗ-ы выпускники военно-спортивных училищ / техникумов при равных баллах пользуются привилегиями

ВТОРОЙ ЭТАП – ВОЕННЫЙ БАКАЛАВРИАТ

Военный институт им. В. Саргсяна
и Военно-авиационный институт им. А. Ханферянца МО РА

(Командно-тактическое образование, запуск в 2011–2012 гг., эквивалентно четырехлетнему образованию в Военной академии Уэст-Пойнта (West Point) США) **

Цель	Продвижение		
образование, соответствующее степени бакалавра инженерных наук и военного бакалавра (возраст поступающих– 17–23 лет, длительность учебы – 4 года); получает воинское звание "Лейтенант", назначается командиром взвода; получает комплекс базовых знаний, обеспечивающих должностное продвижение до командира батальона;	Продвижение путем переподготовки		
	Курсы и их длительность	Условия участия	Предусматриваемые штат и должность
	"Капитан" 11 недель	1,5 года службы в воинском звании "Старший лейтенант", рекомендация комсостава	"Капитан" командир роты, батареи
	"Майор" 6 месяцев	2,5 года службы в воинском звании "Капитан", рекомендация комсостава	"Майор" заместитель командира батальона, заместитель командира дивизиона

* Разработка осуществлена в сотрудничестве с: *А. Закаряном (координатор работ); В. Аветисяном, З. Акопджаняном, А. Акопяном, С. Галстяном, А. Манукяном, В. Маргаряном, А. Мелконяном, Г. Петросянцем, Б. Погосяном, Т. Саргсян.*

** Образование, соответствующее степени военного бакалавра, в Военно-авиационном институте им. А. Ханферянца осуществляется с 2001 года.

имеющие степень бакалавра гражданских ВУЗ-ов, пройдя годичные офицерские курсы, получают степень военного бакалавра и воинское звание "Лейтенант"			

ТРЕТИЙ ЭТАП – ВОЕННАЯ МАГИСТРАТУРА

Военный институт им. В. Саргсяна МО РА

(Оперативно-стратегическое образование, запуск с 2014 года, эквивалентно магистрскому образованию Военного колледжа Армии США (US Army War College))

Цель	Условия поступления	Длительность обучения	Документ об окончании	Предусмотренные штат и должность
образование, соответствующее степени военного магистра	степень военного бакалавра, воинское звание "Майор", рекомендация комсостава, вступительный экзамен	1 год	диплом военного магистра	степень военного магистра является обязательным условием для назначения на оперативно-стратегические должности в войсках и штабах

ЧЕТВЕРТЫЙ ЭТАП –ВОЕННАЯ АСПИРАНТУРА (АДЪЮНКТУРА)

Военный университет, создаваемый путем трансформации Военного института им. В. Саргсяна МО РА

(Военное аспирантское образование,
среднесрочная перспектива – запуск с 2017 года)

Цель	Условия поступления	Длительность обучения	Документ об окончании	Предусмотренные штат и должность
подготовка научных кадров по военным наукам	степень военного магистра, штат "Подполковника", оперативно-стратегические должности в войсках и штабах	3 года	диплом кандидата военных наук	вовлечение в профессорско-преподавательский состав военного бакалавриата и военной магистратуры "Полковник/Генерал" командиры бригады и корпуса и приравненные к ним должности

ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНОЕ ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

ПЯТЫЙ ЭТАП – ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНОЕ ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УРОВНЯ

МЕЖВЕДОМСТВЕННЫЙ КУРС ПЕРЕПОДГОТОВКИ

Национальный университет обороны МО РА

(запуск в первом квартале 2011 года, эквивалентно программе "Переподготовка руководящего состава" Национального университета обороны США (US National Defense University, Executive Education))

Цель	Условия поступления	Длительность обучения	Документ об окончании	Предусмотренные штат и должность
повышение оборонно-безопасностной политологической-профессиональной квалификации высшего командного состава и руководящего состава ведомств периодическое вовлечение выпускников в межведомственные международные научно-практические конференции	для военнослужащих – воинское звание "Полковник", стратегические должности в войсках и штабах для гражданских лиц– начальники, заместители начальников управлений ведомств РА, эквивалентные статусу полковника	2 недели	сертификат	предпосылка для должностного продвижения

ОБОРОННО-БЕЗОПАСНОСТНАЯ ПОЛИТОЛОГИЧЕСКАЯ МАГИСТРАТУРА

Национальный университет обороны МО РА

(запуск в 2011 – 2012 гг., эквивалентно магистрскому образованию Национального университета обороны США)

Цель	Условия поступления	Длительность обучения	Документ об окончании	Предусмотренные штат и должность
образование, соответствующее степени магистра по оборонно-безопасностной политологии стратегического уровня	для военных – степень военного магистра (до запуска магистратуры – вовлечение военных по принципу индивидуального отбора), воинское звание "Полковник", стратегические должности в войсках и штабах;	1 год	диплом магистра по политологии безопасности	"Полковник / Генерал" руководящие должности в оборонно-безопасностной системе:

	для гражданских лиц – начальник, заместитель начальника управления, эквивалентные статусу полковника			для военных – должности стратегического значения в войсках и штабах; для гражданских – начальники управлений и заместители министра

АСПИРАНТСКАЯ ШКОЛА ПО ОБОРОННО-БЕЗОПАСТНОСТНОЙ ПОЛИТОЛОГИИ

Национальный университет обороны МО РА

(в настоящее время действует в рамках ИНСИ МО РА; эквивалентно поствузовскому образованию НУО США (NDU, Post Graduate education)

Цель	Условия поступления	Длительность обучения	Документ об окончании	Предусмотренные штат и должность
подготовка научных кадров по оборонно-безопасностной политологии	для военнослужащих – степень военного магистра, стратегические должности в войсках и штабах, сертификат об окончании курсов переподготовки НУО МО РА; для гражданских лиц – начальник, заместитель начальника управления или рекомендованные ведомствами другие лица, эквивалентные статусу полковника	3 года	диплом кандидата политических наук по безопасности	вовлечение в профессорско-преподовательский состав оборонно-безопасностной политологической магистратуры; предпосылка для назначения на военно-политические и государственные должности стратегического значения

ՀՀ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՈՒԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶ*

ՈՒԶՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՆ – ՆԱԽՈՒԶՈՐԱԿՈՉԱՅԻՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ

Հանրակրթական դպրոցներ, ռազմամարզական վարժարաններ/ուսումնարաններ, միջնակարգ մասնագիտական ուսումնական հաստատություններ

Նպատակը	Ավարտական փաստաթուղթ
1. Ռազմարվեստի և ռազմական գործի վերաբերյալ տարրական գիտելիքների հաղորդում 2. Ռազմահայրենասիրական դաստիարակություն 3. Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտի և Ա. Խանփերյանցի անվան ռազմական ավիացիոն ինստիտուտի համար ապագա կուրսանտների պատրաստում (ռազմամարզական վարժարաններ/ուսումնարաններ)	միջնակարգ (լրիվ) ընդհանուր կրթության ատեստատ՝ ԲՈՈՒՀ-ներ ընդունվելիս ռազմամարզական վարժարանների / ուսումնարանների շրջանավարտները հավասար միավորների դեպքում ունեն արտոնություններ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ – ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲԱԿԱԼԱՎՐԻԱՏ

ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտ
և Ա. Խանփերյանցի անվան ռազմական ավիացիոն ինստիտուտ
(հրամանատարաշտաբային կրթություն, մեկնարկը՝ 2011 – 2012 թթ., համարժեք է ԱՄՆ-ի Վեստ Փոյնտի (West Point) Ռազմական ակադեմիայի բառավյա կրթությանը)**

Նպատակը	Առաջխաղացումը		
	Առաջխաղացում վերապատրաստման միջոցով		
	դասընթացները և դրանց տևողությունը	մասնակցության պայմաններ	նախատեսվող հաստիքը և պաշտոնը
զարտարագիտության բակալավրի և զինվորական բակալավրի աստիճանին համապատասխանող կրթություն (ընդունելության տարիքը՝ 17-23 տարեկան, ուսման տևողությունը՝ 4 տարի) ստանում է «Լեյտենանտ» զինվորական կոչում, նշանակվում է դասակի հրամանատար	«Կապիտան» 11 շաբաթ	1,5 տարի ծառայություն «Ավագ լեյտենանտ» զինվորական կոչումով, հրամկազմի երաշխավորություն	«Կապիտան» վաշտի, մարտկոցի հրամանատար

* Աշակումը կատարվել է հեղինակի գործակցությամբ՝ *Ա. Զաքարյանի* (աշխատանքների համադասող), *Կ. Ավետիսյանի. Ս. Գալստյանի, Ա. Հակոբյանի, Զ. Հակոբջանյանի, Ա. Մանուկյանի, Վ. Մարգարյանի, Ա. Մելքոնյանի, Հ. Պետրոսյանցի, Բ. Պողոսյանի, Թ. Սարգսյանի* հետ:

** Ա. Խանփերյանցի անվան ռազմական ավիացիոն ինստիտուտում զինվորական բակալավրին համապատասխան կրթություն իրականացվում է 2001 թ.:

ստանում է հիմքային գիտելիքների համալիր, որով ապահովվի պաշտոնեական առաջխաղացումը մինչև գումարտակի հրամանատար քաղաքացիական բուհերի բակալավրի աստիճան ունեցողները, անցնելով մեկամյա սպայական դասընթացներ, ստանում են զինվորական բակալավրի աստիճան և «Լեյտենանտ» զինվորական կոչում	«Մայոր» 6 ամիս	2,5 տարի ծառայություն «Կապիտան» զինվորական կոչումով, հրամկազմի երաշխավորություն	«Մայոր» գումարտակի հրամանատարի տեղակալ, դիվիզիոնի հրամանատարի տեղակալ

ԵՐՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ – ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՄԱԳԻՍՏՐԱՏՈՒՐԱ

ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտ
(օպերատիվ-ռազմավարական կրթություն, մեկնարկը՝ 2014 թվականից, համարժեք է ԱՄՆ-ի բանակի ռազմական քոլեջի (US Army War College) մագիստրոսական կրթությանը)

Նպատակը	Ընդունվելու պայմանները	Ուսման տևողությունը	Ավարտական փաստաթուղթ	Նախատեսվող հաստիքը և պաշտոնը
զինվորական մագիստրոսի աստիճանին համապատասխանող կրթություն	զինվորական բակալավրի աստիճան, «Մայոր» զինվորական կոչում, երաշխավորագիր հրամկազմից, ընդունելության քննություն	մեկ տարի	զինվորական մագիստրոսի դիպլոմ	զորքերում և շտաբներում օպերատիվ-ռազմավարական պաշտոնների նշանակման համար զինվորական մագիստրոսի աստիճանը պարտադիր պայման է

ՉՈՐՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ – ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԾՈՎ ԱՍՊԻՐԱՆՏՈՒՐԱ

ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտի կերպափոխմամբ ստեղծվելիք ռազմական համալսարան (ռազմական ասպիրանտական կրթություն, միջնաժամկետ հեռանկար՝ մեկնարկը 2017 թվականից)

Նպատակը	Ընդունվելու պայմանները	Ուսման տևողությունը	Ավարտական փաստաթուղթ	Նախատեսվող հաստիքը և պաշտոնը
ռազմական գիտությունների գծով գիտական կադրերի պատրաստում	զինվորական մագիստրոսի աստիճան, «Փոխգնդապետի» հաստիք, զորքերում և շտաբներում օպերատիվ-ռազմավարական պաշտոնների զբաղեցում	3 տարի	ռազմական գիտությունների թեկնածուի դիպլոմ	ընդգրկում ռազմական քակալավրիատի և ռազմական մագիստրատուրայի պրոֆեսորադասախոսական կազմում «Գնդապետ/Գեներալ» բրիգադի և կորպուսի հրամանատարներ և դրանց հավասարեցված պաշտոններ

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ – ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ -ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑ

ՀՀ ՊՆ Պաշտպանական ազգային համալսարան (մեկնարկը՝ 2011 թվականի առաջին եռամսյակ, համարժեք է ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանի «Ղեկավար կազմի վերապատրաստում» (US National Defense University, Executive Education) ծրագրին)

Նպատակը	Ընդունվելու պայմանները	Ուսման տևողությունը	Ավարտական փաստաթուղթ	Նախատեսվող հաստիքը և պաշտոնը
բարձրաստիճան հրամանատարական կազմի և գերատեսչությունների ղեկավար կազմի պաշտպանական-անվտանգային քաղաքագիտական-մասնագիտական որակավորման բարձրացում, շրջանավարտների պարբերական ընդգրկում միջգերատեսչական միջազգային գիտագործնական գիտաժողովներում	զինվորականների համար՝ «Գնդապետ» զինվորական կոչում, զորքերում և շտաբներում ռազմավարական պաշտոնների զբաղեցում, քաղաքացիականների համար՝ գնդապետի կարգավիճակին համարժեք ՀՀ գերատեսչությունների վարչության պետեր, տեղակալներ	2 շաբաթ	հավաստագիր	նախադրյալ է պաշտոնեական առաջխաղացման համար

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԱԳԻՍՏՐԱՏՈՒՐԱ

ՀՀ ՊՆ Պաշտպանական ազգային համալսարան (մեկնարկը՝ 2011 – 2012 թթ., համարժեք է ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի մագիստրոսական կրթությանը)

Նպատակը	Ընդունվելու պայմանները	Ուսման տևողությունը	Ավարտական փաստաթուղթ	Նախատեսվող հաստիքը և պաշտոնը
ռազմավարական մակարդակի պաշտպանական-անվտանգային քաղաքագիտության գծով մագիստրոսի աստիճանին համապատասխանող կրթություն	զինվորականների համար՝ զինվորական մագիստրոսի աստիճան (նախքան մագիստրատուրայի գործարկումը՝ զինվորականների ընդգրկում անհատական ընտրության սկզբունքով), «Գնդապետ» զինվորական կոչում, զորքերում և շտաբներում ռազմավարական պաշտոնների զբաղեցում	1 տարի	անվտանգային քաղաքագիտության գծով մագիստրոսի դիպլոմ	«Գնդապետ / Գեներալ» պաշտպանական-անվտանգային համակարգում ղեկավար պաշտոններ. զինվորականների համար՝ զորքերում և շտաբներում ռազմավարական նշանակություն ունեցող պաշտոններ,

	քաղաքացիական անձանց համար՝ գնդապետի կարգավիճակին համարժեք վարչության պետ, պետի տեղակալ			քաղաքացիական անձանց համար՝ վարչության պետեր և փոխնախարարներ

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ԱՍՊԻՐԱՆՏԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑ

ՀՀ ՊՆ Պաշտպանական ազգային համալսարան (ներկայումս գործում է ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի կազմում, համարժեք է ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանի հետբուհական (National Defense University, Post Graduate) կրթությանը)

Նպատակը	Ընդունվելու պայմանները	Ուսման տևողությունը	Ավարտական փաստաթուղթ	Նախատեսվող հաստիքը և պաշտոնը
պաշտպանական-ան-վտանգային քաղաքագիտության գծով գիտական կադրերի պատրաստում	զինվորականների համար՝ զինվորական մագիստրոսի աստիճան, զորքերում և շտաբներում ռազմավարական պաշտոնների գբաղեցում, ՀՀ ՊՆ Ազգային պաշտպանական համալսարանի վերապատրաստման դասընթացների հավաստագիր	3 տարի	անվտանգության գծով քաղաքական գիտությունների թեկնածուի դիպլոմ	ընդգրկում պաշտպանական-անվտանգային քաղաքագիտական մագիստրատուրայի պրոֆեսորա-դասախոսական կազմում
	քաղաքացիական անձանց համար՝ գնդապետի կարգավիճակին համարժեք վարչության պետ, պետի տեղակալ կամ գերատեսչությունների կողմից երաշխավորված անձ			նախադրյալ է ռազմավարական տրամաչափի ռազմաքաղաքական և պետական պաշտոններում նշանակվելու համար

ՆՇՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՅԿ Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ

ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈՒԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

ГАЙК С. КОТАНДЖЯН

ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ КОНФЛИКТА. ОСНОВЫ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ

HAYK S. KOTANJIAN

ETHNIC POLITICS OF CONFLICT. LANDMARKS OF DEFENSE POLICY AND NATIONAL SECURITY OF ARMENIA

Թարգմանիչներ՝ *Մ. Մախսոյան, Ա. Մարտիրոսյան, Ն. Մկրտչյան, Դ. Չիլինգարյան, Ա. Պետրոսյան*

Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագիր՝ *Ա. Նազարեթյան*

Շարվածքը՝ *Գ. Դադայանի, Վ. Խալաֆյանի*

Շապիկի ձևավորումը՝ *Դ. Փարվանյանի*

Լուսանկարները՝ *Հ. Քոթանջյանի* (արխիվ)

Սրբագրիչներ՝ *Ն. Բաղդասարյան, Ա. Մովսիսյան, Լ. Պապիկյան, Ա. Սարուխանյան, Տ. Տիրացույան*

Պատվեր՝ 989: Տպաքանակ՝ 1000:

Չափս՝ 70x100/16: Թուղթը՝ օֆսեթ 70 գր.:

Ծավալը՝ 47,75+1,5 տպ. մամուլ:

Տառատեսակներ՝ Arial, Arial LatArm, Times New Roman, Russian Text Book, GothicRus:

Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տպարանում: